

V 69-4
L 85

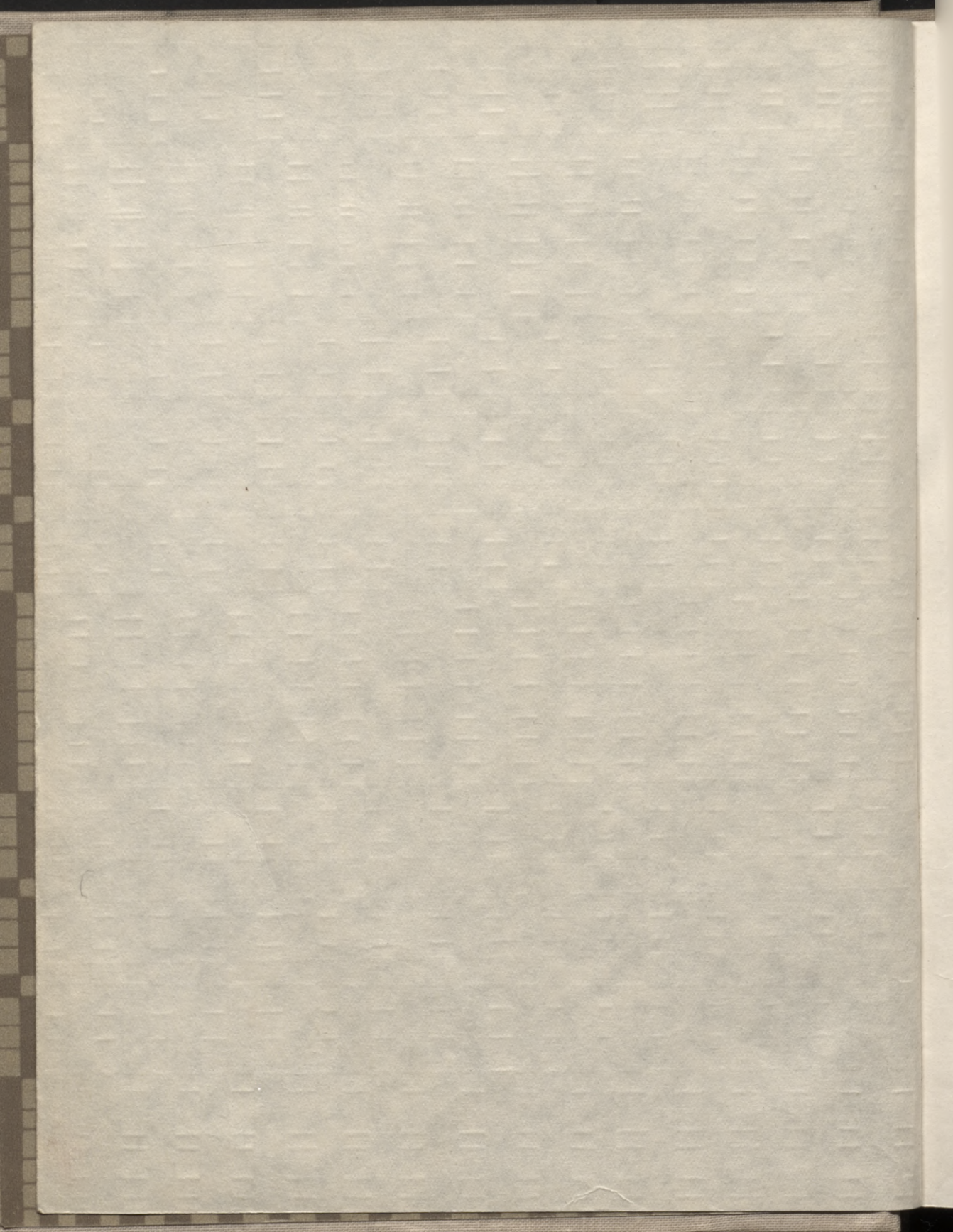

LATVIEŠU ETNOGRĀFIJA

L
5

LETVIASTPA
ZINATNU AKADEMIIA
NATURNES INSTITOTS

ZINNOGRĀFIJA

1954

69-4
L 85

L
9

VPS 1850 Latv. PSR
Valsts bibliotika

902 7
La 803

69-10.217

0202020202 13.11.

ЛАТВИСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Историческо-этнографический институт Латвийской АССР
Исследования

LATVIJAS PSR
ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

LATVIEŠU ETNOGRĀFIJA

IZDEVNIECĪBA «ZINĀTNE» RĪGĀ 1969

902.7
La 802

ЛАТЫШСКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Издательство «Зинатне»
На латышском языке

Vija Lāča Latv. PSR
Valsts bibliotēka

69-19.245

0305023048 13 Cp.

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

vēstures zinātņu kandidāti A. BĪRONS, S. CIMERMANIS,
A. KRASIŅA, I. LEINASARE, H. STRODS (atb. red.)

Mākslinieks: G. Krollis

Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju un izdevumu padomes 1966. g.
22. septembra lēmumu.

1—6—2
1968—40

Zināšanas par tautu izcelšanos, par tautu nodarbošanās un dzīves veida, kultūras un pasaules skatījuma attīstību nepieciešamas visu laikmetu tautu vēstures un kultūras izpratnei. Tikai iepazīstot tautas dzīvi visā tās daudzpusībā, iespējams radīt pareizu priekšstatu par tautas attīstības gaitu, atklājas vēstures likumsakarības un rodas iespēja mērķtiecīgi sekmēt tautas kultūras un dzīves veida attīstību.

Daudznāciju Padomju Savienībā etnogrāfija kļuvusi par svarīgu līdzekli zinātniskai nacionālās politikas izstrādāšanai. Prasību stingri ievērot ikvienas tautas kultūru un īpatnības pauž daudzi PSKP lēmumi. Tā, jau KSDS(b)P Viskrievijas VII (Aprīļa) konferences rezolūcija 1917. g. noteica īstenot tautu pašnoteikšanās tiesības, pamatojoties uz «saimnieciskajiem un sadzīves apstākļiem, iedzīvotāju nacionālo sastāvu»...¹ KK(b)P X kongresa rezolūcija 1921. g. izvirzīja prasību nostiprināt padomju valstiskumu formās, kas atbilst Krievijas Federācijā dzīvojošo tautu nacionālajiem dzīves apstākļiem, «izveidot un nostiprināt savās mājās dzimtajā valodā darbojošos tiesu, administrāciju, saimnieciskos orgānus, valsts orgānus, kas komplektēti no vietējiem cilvēkiem, kuri pazīst vietējo iedzīvotāju dzīves veidu un psiholoģiju.»²

PSKP XXII kongresā pieņemtajā PSKP Programmā nacionālo attiecību jomā izvirzīts uzdevums «joprojām vispusīgi attīstīt visu padomju nāciju un tautību ekonomiku un kultūru, nodrošinot nāciju aizvien ciešāku brālīgu sadarbību un savstarpēju palīdzību, saliedēšanos un tuvināšanos visās dzīves nozarēs...»³ «Mūsu mērķis ir centties panākt tālāku vispusīgu PSRS tautu sociālistiskās kultūras uzplaukumu. Plašais komunistiskās celtniecības vēriens un komunisma ideoloģijas jaunās uzvaras bagātina PSRS tautu kultūru, kas ir sociālistiska pēc satura un nacionāla pēc formas.»⁴

Latviešu tautas kultūra un dzīves veids nav tikai latviešu nacionālās kultūras mantojums un avots tautas vēstures pētīšanai. Ar savām

¹ Padomju Savienības Komunistiskā Partija kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijās un lēmumos, 1. Rīgā, 1958., 305. lpp.

² Turpat, 492. lpp.

³ Padomju Savienības Komunistiskās partijas Programma. Rīgā, 1961., 101. lpp.

⁴ Turpat, 102. lpp.

pozitīvajām tradīcijām latviešu tautas kultūra dod savu ieguldījumu komunistiskās sabiedrības celšanā. Tāpēc latviešu tautas kultūras un dzīves veida attīstības likumsakarību apkopošanai jaunās kultūras un dzīves veida celtniecībā pašreiz ir ne vien teorētiska, bet arī liela praktiska nozīme.

Līdzšinējie publicētie speciālie latviešu etnogrāfu pētījumi nesniedz lasītājiem vispārīgu pārskatu par latviešu dzīves veida un kultūras attīstību. Vispārinoša darba trūkums ievērojami traucē etnogrāfijas zināšanu izplatīšanos tautā un zināmā mērā kavē arī kultūras darbu. Tāpēc «Latviešu etnogrāfijas» mērķis ir sniegt cik iespējams sistemātisku pārskatu par latviešu tautas kultūras un dzīves veida attīstību no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. Lai pilnīgāk atklātu pētāmo parādību likumsakarības katrā vēstures posmā, materiāls iedalīts pēc sabiedriski ekonomiskajām formācijām.

«Latviešu etnogrāfiju» laikā no 1963. līdz 1966. g. sarakstījuši Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora etnogrāfu grupas līdzstrādnieki sadarbībā ar folkloristiem un arhitektiem sektora vadītāja vēstures zinātņu kandidāta H. Stroda vadībā. Atsevišķu nodaļu un apakšnodaļu autori minēti satura rādītājā.

Darba tehniskajā sagatavošanā un apdarē piedalījās: vecākās laborantes M. Kirša, M. Kazeka, I. Sprūde. Kartes un plānus zīmēja M. Jāņkalniņa, R. Kalniņa, V. Zirdziņš. Krāsainie foto attēli — S. Cimermaņa un M. Kundziņa. Ilustratīvo materiālu sakārtojusi A. Alsupe.

Autoru kolektīvam darba procesā radās daudz grūtību, it īpaši sakarā ar pirmatnējās kopienas, dažām kapitālisma un sociālisma laikmeta latviešu etnogrāfijas problēmām, jo daudzi jautājumi (sevišķi pilsētu etnogrāfija, latviešu kultūras slāņojumi u. c.) līdz šim zinātniskajā literatūrā bija ne tikai neizpētīti, bet pat neskarti. Tāpēc autoru kolektīvam nācās veikt lielu iepriekšēju darbu, pētot muzeju fondus, arhīvus, organizējot zinātniskas ekspedīcijas un zinātniskus komandējumus uz dažādiem Latvijas un kaimiņu zemju pierobežas novadiem un muzejiem. Saprotams, ka daudzas no latviešu etnogrāfijas problēmām arī šajā darbā vēl nav pilnīgi noskaidrotas un turpmāko pētījumu gaitā var tikt precizētas.

Autoru kolektīvs izsaka pateicību PSRS ZA Etnogrāfijas institūta direktora vietniecei vēstures zinātņu kandidātei L. Terentjevai, Igaunijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora, Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas un Etnogrāfijas nodaļu, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskajiem līdzstrādniekiem, kas piedalījās grāmatas manuskripta recenzēšanā un apspriešanā. Grāmata domāta skolo-tājiem, studentiem, lektoriem, novadpētniekiem, kā arī plašām lasītāju aprindām zināšanu padziļināšanai Latvijas PSR vēsturē. Autoru kolektīvs būs pateicīgs visiem lasītājiem par ierosinājumiem un lietišķiem norādījumiem, kurus varētu ievērot turpmākajos izdevumos.

**ETNOGRĀFIJAS PRIEKŠMETS,
METODES
UN PROBLĒMAS**

Etnogrāfija (no grieķu valodas ἔθνος «tauta» un γράφω «rakstu») ir vēstures zinātne, kas pēta pasaules tautu kultūras un dzīves veida īpatnības, šo īpatnību attīstību, tautu izcelšanās (etnogenēzes), izvietojuma (etniskās ģeogrāfijas) un savstarpējo sakaru problēmas.

Tā kā etnogrāfijas pētišanas objekts vispirmām kārtām ir mūsu dienās dzīvojošās tautas, etnogrāfija pamatojas uz materiālās kultūras, sociālo institūtu, ideoloģijas, tautas mākslas utt. pastāvošo formu aprakstu. Taču kā ikviena vēstures zinātne etnogrāfija neaprobežojas ar mūsdienu parādību fiksēšanu, bet aplūko tās vēsturiskā aspektā, to tapšanā un attīstībā. Tādējādi etnogrāfija pēta tautu izcelšanos, to kultūras un sadzīves īpatnību veidošanās vēsturi, tautu izvietojuma un pārvietošanās vēsturi.

Latviešu etnogrāfija skaidro latviešu tautas izcelšanās (etnogenēzes), etniskā sastāva veidošanās, izvietojuma, nodarbošanās veidu, kultūras un dzīves veida, tradīciju un tautas mākslas attīstības likumsakarības. Etnogrāfi pēta, kad, kādos novados, sociālajos slāņos un kāpēc izveidojās latviešu tautai raksturīgā kultūra un dzīves veids un tradīcijas. Latviešu tautas kultūra ir latviešu tautas radītās materiālās un garīgās vērtības. Materiālā kultūra ir ražošanas līdzekļi (darba rīki, mājokļi, transporta līdzekļi utt.) un citas materiālas vērtības (apgērbs, pārtika utt.). Garīgo kultūru veido zinātne, māksla (mūzika, dziesmas, dejas utt.), valsts un sabiedriskā dzīve, tiesības un tradīcijas. Šķiru sabiedrībā kultūrai ir šķirisks raksturs, pie kam progresīvo kultūru veido progresīvā šķira. Izveidojoties nācijai, kultūra attīstās nacionālās formās. Padomju Savienībā kultūras revolūcijas rezultātā izveidojusies sociālistiskā un veidojas komunistiskā kultūra, kas pārņem pagātnes kultūras labākos sasniegumus.

Latviešu dzīves veids ir sabiedriskās (tai skaitā ražošanas) darbības procesā izveidojušies darba un sadzīves apstākļi. Lai gan dzīves veidu nosaka sabiedrības ekonomiskā iekārta un to ietekmē ģeogrāfiskā vide, kultūras celtniecība un nacionālā specifika, taču dzīves veids, attiecībā pret to noteicošiem faktoriem saglabājot relatīvu patstāvību, izmainās lēnāk nekā citas sabiedriskās parādības.

Atšķirībā no daudziem rietumvalstu etnogrāfiem, kas etnogrāfijas priekšmetu cenšas ierobežot ar pirmsfeodālisma rudimentu, pētot

galvenokārt zemniecības vai citu ekspluatēto šķiru kultūru, padomju etnogrāfi par savu pētišanas priekšmetu uzskata visas tautas vai nācijas kultūru visā tās attīstības posmā no senākajiem laikiem līdz mūsu dienām.

Etnogrāfijas atzinumiem nenoliedzami ir liela teorētiska nozīme pirmatnējās kopienas hronoloģijas un agrā feodālisma attīstības problēmu risināšanā. Tos izmanto arheologi seno iedzīvotāju kultūras rekonstruēšanai, valodnieki — latviešu valodas vēstures problēmu risināšanai. Etnogrāfiskie materiāli un etnogrāfu pētījumi var palīdzēt noskaidrot latviešu folkloras, mūzikas, lietišķās mākslas, medicīnas, arhitektūras un mākslas vēstures problēmas.¹

Tautu klasifikācija

Tautu² klasifikācijas principi ir visai dažādi. To mērķis — palīdzēt noteikt vēsturisko radniecību starp tautām un atsegt vienas vai otras kultūras attīstības līmeni. Viens no plašāk lietotajiem klasifikācijas veidiem, kas balstās uz vēsturiskā materiālista mācību par sociālekonomiskām formācijām, ir tautu iedalījums pēc to vēsturiskās attīstības pakāpes. Varam runāt par tautām, kas atrodas pirmatnējās kopienas, feodālisma, kapitālisma, sociālisma sabiedriski ekonomiskā stadijā. Pēc šīs klasifikācijas latviešu tauta atrodas visaugstākā attīstības pakāpē, — tā uzcēlusi sociālismu un ceļ komunisma materiāli tehnisko bāzi.

Otra ir lingvistiskā klasifikācijas metode, kas tautas daļa pēc to valodas radniecības. Etnogrāfijā tā lietota visai plaši, jo valoda ir viena no svarīgākajām un viegli noteicošajām etniskajām pazīmēm.

Latviešu valoda pieder pie indoeiropiešu valodu saimes. Tuvākā tai ir vissenatnīgākā no dzīvajām indoeiropiešu valodām — lietuviešu valoda. Kopā ar lietuviešu un tagad izmirušo senprūšu valodu latviešu valoda veido baltu valodu grupu. Latviešu tautas valoda radās un attīstījās līdz ar sabiedrību un etniskām kopībām, kas to runāja. Tāpēc latviešu tautas valodas attīstību valodnieki iedala četros periodos: ģinšu, cilšu, tautības un nācijas valodā. Par baltu pirmvalodu un ģinšu valodām, kas pastāvēja līdz mūsu ēras pirmajai pusei un būtu latviešu valodas pamatā, pašreizējā valodniecības attīstības pakāpē iespējami tikai hipotētiski minējumi. Jau kopš baltu ierašanās tagadējā Latvijas teritorijā, apmēram 1800 gadu pr. m. ē., baltu un somugru ilgie kontakti un somugru asimilācija veicināja

¹ Tādējādi etnogrāfija robežojas ar vairākām humanitāro zinātņu nozarēm, bet jo sevišķi ar folkloristikā, ģeogrāfiju, antropoloģiju, arheoloģiju, lingvistiku, veidojot vairākas jaunas etnogrāfijas apakšnozares. Tā etnogrāfijas un ģeogrāfijas saskares vietā (tautu izvietojums, etniskā statistika, etniskā kartogrāfija) izveidojās etnoģeogrāfija, etnogrāfijas un antropoloģijas — etniskā antropoloģija, etnogrāfijas un arheoloģijas — paleoetnogrāfija, etnogrāfijas un lingvistikas — etnolingvistika, etnogrāfijas un psiholoģijas — etnopsiholoģija, etnogrāfijas un botānikas — etnobotānika, etnogrāfijas un zooloģijas — etnozooloģija.

² Terminu «tauta» lieto vairākās nozīmēs: 1) visu valsts vai zemes iedzīvotāju apzīmēšanai; 2) dažādu etniskās kopības formu (tautību, nāciju un dažreiz arī cilšu) apzīmēšanai. Etnogrāfijā terminu «tauta» parasti lieto pēdējā nozīmē.

1. att. Latviešu kultūrvēsturiskie apgabali.

I — Vidzeme; II — Kurzeme; III — Zemgale; IV — Latgale.

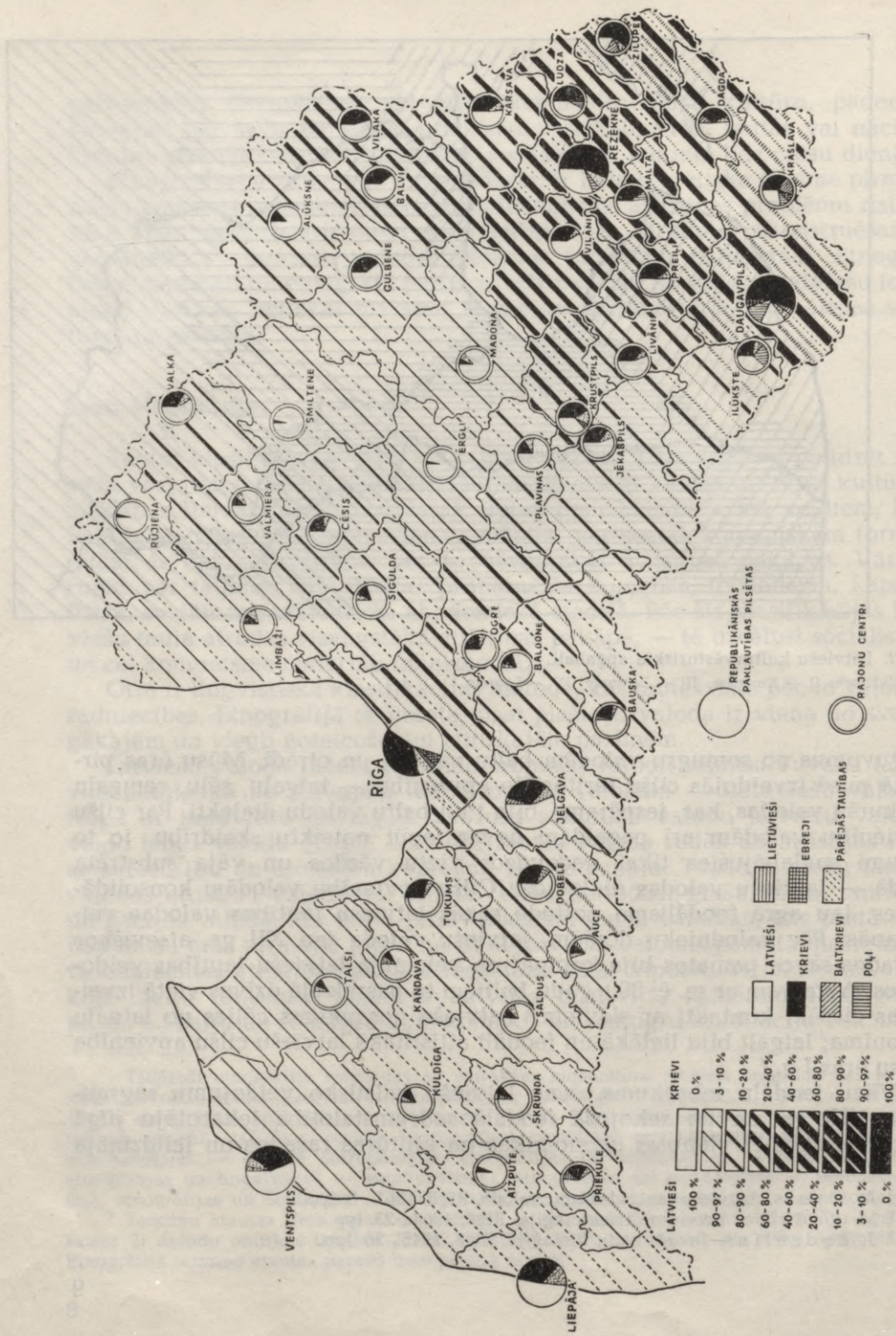
aizguvumus no somugru valodām baltu valodā, un otrādi. Mūsu ēras pirmajā pusē izveidojās cilšu teritoriālo apvienību — latgaļu, sēļu, zemgaļu un kuršu valodas, kas, iespējams, bija tuvi baltu valodu dialekti. Par cilšu apvienību valodām arī pagaidām nevar iegūt noteiktu skaidrību, jo to dotumi saglabājušies tikai nedaudzos vietu vārdos un vāja substrāta veidā — latviešu valodas dialektos.¹ Cilšu apvienību valodām konsolidējoties, jau agrā feodālisma periodā sākās latviešu tautības valodas veidošanās. Pēc valodnieku domām, latviešu valoda jau XII gs. atsevišķos novados savos pamatos bija kopīga² un veicināja latviešu tautības veidošanos. Apmēram ar m. ē. 800. gadu baltiem to pašreizējā dzīves vietā izveidojas ciešāki kontakti ar slāviem.³ Latviešu nosaukums cēlies no latgaļu etnonīma; latgaļi bija lielākā un feodāli attīstītākā latviešu cilšu apvienība mūsu ēras I g. t.

Vācu feodāļu iebrukums, seno latviešu valstisko veidojumu sagraušana XIII gs. un tai sekojošā feodālā sadrumstalotība iekarotāju jūgā nevarēja sekmēt vienotas ekonomikas un kultūras rašanos un ieildzināja

¹ A. Ozols. Latviešu tautasdziesmu valoda. Rīgā, 1961., 6. lpp.

² M. Rudzīte. Latviešu dialektoloģija. Rīgā, 1964., 23. lpp.

³ J. Endzelīns. Ievads baltu filoloģijā. Rīgā, 1945., 36. lpp.

2. att. Latvijas PSR nacionālais sastāvs (1959. g. tautas skaitīšanas dati).

vienotas latviešu tautības izveidošanos. Latvijas sociālekonomiskā un politiskā sadrumstalotība feodālisma laikmetā, pēc valodnieku domām, veicinājusi sava veida atgriezeniskus procesus — latviešu valodas izlokšņu un dialektu attālināšanos. Rezultātā feodālisma laikmetā izveidojās trīs lielas izlokšņu joslas — trīs dialekti. Jūras piekrastē, sākot no Sakas, Dundagas un beidzot ar Ainažiem, izplatīts lībiskais (tāmnieku) dialekts, kas Ziemeļkurzemē radies, krustojoties kursiskajām izlokšnēm ar lībiešu valodu, bet Vidzemes rietumdaļā — Vidzemes vidienas izlokšnēm ar lībiešu valodu. Uz austrumiem un dienvidiem no šīs joslas latvieši runāja vidusdialektā — Vidzemē no Mazsalacas rietumos līdz Cirgaļiem austrumos, bet Zemgalē — līdz Vecumniekiem un Skaistkalnei.

Zemgales un Vidzemes austrumdaļā, tāpat kā visā Latgalē, t. i., teritorijā, ko pēc XIII gs. hroniku datiem apdzīvojuši sēļi un latgaļi, latvieši runāja augšzemnieku dialektā, kas dalās sēliskajās un nesēliskajās izlokšnēs.

XVI un vēlākajos gadsimtos parādījās iespīestie garīgie raksti kroplā un tautai tālā latviešu valodā, kas uzskatāma par sociālu žargonu vācu un poļu kungu satiksmē ar latviešiem un veicināja latviešu rakstu valodas atšķirtību no latviešu tautas valodas līdz pat XIX gs. sākumam, bet Latgalē pat līdz XX gs. sākumam. Pēc Latvijas apvienošanās XVIII gs. beigās Krievijas impērijas sastāvā no latviešu tautības sāka veidoties latviešu nācija. Izveidojoties latviešu nācijai (XIX gs. vidū), latviešu tautības valoda attīstījās par nacionālo valodu. Par latviešu nacionālās valodas pamatu kļuva ekonomiski un kulturāli attīstītākās daļas dialekts — vidusdialekts. Latviešu literārās valodas izplatību Latgalē traucēja tās ekonomiskā atpalicība, no pārējā Latvijā valdošās atšķirīgā reliģija, carisma intensīvākā pārkrievošanas politika (piemēram, ilgstošais (1865.—1904.) aizliegums iespīest grāmatas latīņu burtiem).

Līdz ar nācijas valodas izveidošanos veidojās vienota literārā un rakstu valoda, zuda garīgo rakstu sociālais žargons, nivelējās dialektu un izlokšņu formas. Lai gan izlokšnes vēl saglabājās kā vietējie latviešu sazināšanās līdzekļi, latviešu valodas literārā forma arvien vairāk kļuva par dominējošo izteiksmes līdzekli kā rakstos, tā runā. XIX gs. vidū, pieaugot iedzīvotāju kustībai, literārā valoda kļuva par arvien spēcīgāku līdzekli vietējo izlokšņu nivelēšanā. Šis process sevišķi pastiprinājies mūsdienās, kad saskare ar citu novadu pārstāvjiem un literāro valodu ir ikvienam izlokšņu runātājam. Latviešu valodu par savu dzimto valodu 1959. g. Latvijā uzskatīja 1,3 miljoni cilvēku.¹ Taču valodas parādību lēnās attīstības dēļ vietējo izlokšņu nivelēšanās process ir visai gaus. Tāpēc arī nacionālās valodas attīstības posmā izlokšnēm ir sava ietekme uz literāro valodu. Latviešu literārās valodas izplatībai ir ievērojama nozīme arī lokālo etnogrāfisko īpatnību nivelēšanā.

¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. М., 1962, 96. лрр.

Latviešu valoda par tādu, kādu to runājam mūsdienās, izveidojusies gadu tūkstošiem ilgā attīstībā, runātāju sastāvā notiekot dažādiem sociāliem, ekonomiskiem un etniskiem procesiem. Mainīdamās samērā lēni, latviešu valoda saglabājusi daudz tālas pagātnes valodas elementu, kas izmantojami latviešu tautas kultūras un etniskās vēstures pētīšanai.

Vienlaicīga ļoti dažādu pasaules tautu aplūkošana pamatojumu rod ģeogrāfiskā klasifikācijas principā, kas daļa tautas pēc to dzīves vietām kontinentos (Eiropas, Āzijas, Amerikas tautas), ģeogrāfiskajos apgabalos (Balkānu pussala, Kaukāzs, Austrumeiropa, Baltija, Vidusāzija utt.) vai valstīs (PSRS tautas, Dienvidslāvijas tautas). Latviešu tauta pēc ģeogrāfiskās klasifikācijas pieder pie Eiropas tautām, dzīvo Baltijā, padomju tautu saimē Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā.

Latvijas PSR atrodas PSRS rietumu daļā pie Baltijas jūras. Tās platība 64,6 tūkst. km². Latvijas teritorija rietumu un austrumu virzienā sasniedz 450 km, ziemeļu—dienvidu virzienā — 250 km. Ziemeļos Latvijas PSR robežo ar Igaunijas PSR, austrumos — ar KPFSR, dienvidaustrumos — ar Baltkrievijas PSR, dienvidos — ar Lietuvas PSR. Rietumos un ziemeļrietumos Latvijas PSR apskalo Baltijas jūras un Rīgas jūras līča ūdeņi. Latvijas PSR jūras robeža sasniedz 494 km. Baltijas jūras krastā atrodas neaizsalstošās ostas — Liepāja un Ventspils. Rīgas jūras līča piekrastē pie Daugavas ietekas atrodas Latvijas PSR galvaspilsēta Rīga. Rīgas osta aizsalst vidēji vienu mēnesi gadā. Latvijas virsma ir leduslaikmeta veidots paugurains līdzenums. Augstāka ir Latvijas austrumu daļa, kas Vidzemes Centrālajā augstienē nepārsniedz 312 m virs jūras līmeņa. Vidzemes Centrālā un Latgales augstienes, lai arī to augstums nav liels, ievērojami ietekmē klimatu: tajās novērojams palielināts nokrišņu daudzums, bet gada vidējā temperatūra ir 1—2° zemāka par apkārtējo zemieņu temperatūru; tāpat sniega sega te saglabājas 6—10 dienas ilgāk. Uz dienvidiem no Rīgas jūras līča atrodas auglīgais Zemgales līdzenums (3—7 m virs jūras līmeņa). Latvijā daudz upju, lielākās no tām — Daugava, Lielupe, Gauja, Venta. 1400 Latvijas upju garums pārsniedz 5 km. Samērā daudz republikā ir ezeru, ganību, pļavu un purvu (9,8%). 27% republikas teritorijas virsmas klāj jauktie un skuju koku meži. No derīgajiem izrakteņiem Latvijā atrodami kaļķakmens, dolomīts, ģipsis, kā arī māli un kūdra. No dabas bagātībām minamas lielas hidroenerģijas rezerves (sevišķi Daugava). Galvenais augšņu tips Latvijā ir podzolētās velēnu augsnes (51,2%); 31,5% augšņu ir purvainas un purvu augsnes un tikai 8,6% — kultūraugsnes un velēnu karbonātu iekultivētās augsnes (galvenokārt Zemgales līdzenumā). Latvijas augsnes visumā nabadzīgas ar augu barības vielām un bieži cieš no pārmērīga mitruma, tāpēc, lai iegūtu labas ražas, augsnes nepieciešams meliorēt, mēslot un arī kaļķot.

Republikas klimats ir okeānisks ar siltām, bieži vien lietainām vasarām (jūlija temperatūra +16 līdz +18°), maigām ziemām (janvāra temperatūra rietumdaļā -2 līdz -3°) un biežiem atkušņiem. Klimatiskie apstākļi lauksaimniecībai nav sevišķi labvēlīgi, jo veģetācijas periods, sevišķi republikas ziemeļu daļā, samērā īss. Nokrišņu daudzuma sadalījums gada laikā

nav labvēlīgs labības, bet izdevīgs dārzeņu un linu audzēšanai. Latvijas teritorijas izstieptība rietumu—austrumu virzienā, tāpat arī neaizsalstošās Baltijas jūras tuvums rada klimata atšķirības starp republikas rietumu un austrumu rajoniem. Austrumlatvijā temperatūra kādreiz noslīd līdz -40° . Ja Austrumlatvijā augsne sasalst jau novembrī, tad piejūras rajonos — tikai decembrī vai nereti nesasalst nemaz. Austrumlatvijā ziemā izveidojas noturīga sniega sega, bet Rietumlatvijā atkušņu laikā bieži izpūst ziemāji.

Iedzīvotāju skaits Latvijā dažādos vēstures attīstības posmos ir mainījies no apmēram 0,2 milj. XIII gs. līdz 0,5 milj. XVIII gs. vidū un 2,3 milj. 1968. g. Straujā iedzīvotāju dabiskā un mehāniskā pieauguma rezultātā republikas iedzīvotāju skaits 1968. g. par 22% pārsniedza 1939. g. līmeni. Latvijas iedzīvotāju skaits sastāda 1% no Padomju Savienības iedzīvotāju skaita. Uz 1 km² Latvijā dzīvo 34 cilvēki. Visbiežāk apdzīvota ir centrālā zona (Rīga, Jūrmala, Rīgas un Tukuma rajons), kurā dzīvo $\frac{2}{5}$ republikas iedzīvotāju, visretāk — republikas ziemeļu zona (Valmieras, Limbažu, Cēsu, Gulbenes, Madonas, Valkas un Alūksnes rajoni) un rietumu zona (Liepājas, Ventspils, Talsu, Kuldīgas un Saldus rajoni), kur iedzīvotāju skaits svārstās no 13 līdz 20 cilvēkiem uz 1 km². Republikas austrumu zona (Rēzeknes, Ludzas, Balvu, Krāslavas, Preiļu un Daugavpils rajoni) ir samērā bieži apdzīvoti — uz 1 km² tur dzīvo līdz 24 cilvēki. Dabiskais iedzīvotāju pieaugums 60. gados (1961. g. — 6,6 cilv. uz 1000 iedzīvotājiem) sasniedzis lielāko kāpumu pēdējos 30 gados, lai gan sastāda tikai apmēram 1% gadā un izvirza mūsu republiku vienā no pēdējām vietām Padomju Savienībā. Tā kā republikas lauku iedzīvotāju dabiskais pieaugums nespēj segt pilsētu augošo pieprasījumu pēc darba rokām, apmēram puse pilsētu iedzīvotāju (vairāk nekā 300 tūkstošu), it īpaši Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē u. c. lielākajās pilsētās, komplektējas galvenokārt mehāniskā iedzīvotāju pieauguma rezultātā, — to veido no brālīgajām republikām iebraukušie iedzīvotāji. Visciešākie iedzīvotāju mehāniskās kustības sakari Latvijas PSR ir ar Ļeņingradas, Kaļiņingradas, Pleskavas un Minskas apgabalu.¹ Rezultātā Latvijas, it īpaši tās pilsētu iedzīvotāju sastāvs ir stipri internacionalizējies. Pēc 1959. g. skaitīšanas datiem Latvijā dzīvoja 1297,9 tūkst. latviešu (62%), 556,4 tūkst. krievu (26,6%), 61,6 tūkst. baltkrievu (2,9%), 59,8 tūkst. poļu (2,9%), 36,6 tūkst. ebreju (1,8%), 32,4 tūkst. lietuviešu (1,5%), 29,4 tūkst. ukraiņu (1,4%). Krievi, baltkrievi, lietuvieši, igauņi dzīvo galvenokārt savu pamatteritoriju pierobežās, kā arī pilsētās. Latvijas pamatiedzīvotāji ir latvieši un sastāda 75,2% no visiem lauku un 51,6% no pilsētu iedzīvotājiem. Latvijā dzīvo 83,5% no latviešu kopskaita; citās padomju republikās dzīvo 102 tūkst. (6,5%), bet pavisam PSRS dzīvo 1,4 milj. (90%) latviešu. Ārzemēs emigrācijā pēc aptuveniem datiem dzīvo 163 tūkst. (10%) latviešu: ap 80 000 ASV, 13 500 Kanādā, 12 000 VFR, 22 000 Austrālijā, 4000 Zviedrijā u. c. Atrauta no savas tautas

¹ B. Mežgailis. Padomju Latvijas iedzīvotāji. Rīgā, 1963., 35.—36. lpp.

un tās kultūras, latviešu jaunā paaudze emigrācijā aizmirst dzimto valodu un asimilējas ar tautām, kuru teritorijā tā dzīvo.

Bez tikko minētajiem klasifikācijas principiem etnogrāfijā tiek izmantota arī antropoloģiskā tautu klasifikācijas metode, kas daļa tautas pēc cilvēku fiziskā tipa rasēs — eiropeīdos, mongoīdos, negroīdos. Padomju etnogrāfijā šādu dalījumu lieto vienīgi, lai apzīmētu cilvēka antropoloģisko piederību, bet caur rasu prizmu nekad netiek aplūkota kultūra un dzīves veids. Pēc šī dalījuma latvieši pieder pie eiropeīdu rases.

Pazīstama arī tautu klasifikācija pēc kultūrsaimnieciskiem tipiem. Tie ir vēsturiski izveidojušies savstarpēji saistīti saimniecības un kultūras kompleksi, kas raksturīgi tautām, kuras atrodas apmēram uz vienas sociāl-ekonomiskās attīstības pakāpes un dzīvo līdzīgā ģeogrāfiskā vidē. Šāda klasifikācija palīdz noskaidrot tās atšķirības, kas vērojamas tās vai citas tautas ekonomiskās un kultūras dzīves jomā. Bet līdz ar ekonomisko attīstību mainās tautas kultūra — mainās kultūrvēsturiskie tipi. Tā, Latvijas teritorijā laikā no VIII līdz III g. t. pr. m. ē. valdošais bija mednieku un zvejnieku kultūrsaimnieciskais tips, kas II—I g. t. pr. m. ē. līdz ar baltu tautu senču ierašanos pamazām attīstījās par vietsēžu lopkopju un zemkopju kultūrsaimniecisko tipu.

Tauta savā attīstībā veido vairākus etniskās kopības tipus,¹ kas visumā mainās līdz ar sabiedrības sociālekonomisko attīstības pakāpju maiņu. Etniskās kopības pamatā ir izcelšanās, valodas, teritorijas, valstiskās piederības, ekonomisko sakaru, kultūras un reliģijas (ja tā saglabājas), kā arī psihiskās struktūras kopība. Vienu sociālo sakaru veidu nozīme laika gaitā pieaug, otru — mazinās. Turpretī valodas, teritorijas un kultūras kopība saglabājas visās etniskās attīstības pakāpēs kā galvenais etniskās kopības veidotājs un glabātājs faktors. Etnisko kopību tipu specifiskās īpatnības tos kvalitatīvi atšķir no citām sabiedriskām ļaužu grupām (šķirām, politiskajām partijām, arodbiedrībām u. c.).

Pirmsšķiru sabiedrībai raksturīgā etniskās kopības un sabiedriskās organizācijas forma bija cilts ar kopīgu dialektu, nosaukumu, kā arī kopīgu teritoriju un izcelsmi no kopīgiem senčiem. Feodālisma sabiedriski ekonomiskajā formācijā latviešu etniskās kopības forma ir tautība,² kam raksturīga kopēja teritorija, valoda, kultūra un psihiskā struktūra. Kapitālisma laikmetam tipiska etniskās kopības forma ir latviešu buržuāziskā nācija, kurai bez tautības pazīmēm raksturīga uz iekšējā nacionālā tirgus pamata izveidojusies ekonomiskā kopība. Līdz ar sociālisma uzcelšanu izveidojās jauna etniska kopība — latviešu sociālistiskā nācija, kas no buržuāziskās nācijas atšķiras vispirms ar neantagonisku sastāvu, draudzīgām attiecībām pret citām nācijām un augstu kultūras līmeni. Kā tau-

¹ Jēdzienu «etniskā kopība» lieto arī plašākā nozīmē, saprotot ar to veselu tautu grupu, kurai raksturīga valodas un kultūras radniecība.

² Vārdam «tautība» latviešu valodā ir otra, plašāka nozīme, ar ko apzīmē vispārnieciskā kopību (национальность), vienalga, vai tā ir nācija, tautība (народность) vai nacionāla grupa, līdzīgi kā plašākā nozīmē lieto vārdu «tauta» (K. S t r a z d i ņ š. Latviešu sociālistiskā nācija. Rīgā, 1961., 3. lpp.).

tības, tā nācijas veidošanās un konsolidācijas process noteiktā teritorijā saistās ar citu šai teritorijā dzīvojošo nelielo etnisko grupu asimilāciju. Šis process ir visai ilgstošs un noris vēl šodien.

Katra sociālekonomiskās attīstības nosacītā etniskās kopības forma attīstās kvalitatīvi atšķirīgi, vienā vietā ātrāk, citā — lēnāk. Līdz ar to veidojas noteikti kultūrvēsturiski apgabali, kuros dzīvojošām tautām vienādas attīstības rezultātā izveidojusies noteikta kultūras kopība. Tā izpaužas gan šo tautu materiālajā kultūrā (dzīvokļos, apģērbos, pārtikā utt.), gan garīgajā kultūrā (paražās, folklorā utt.) un dzīves veidā. Par šādu kultūrvēsturisku apgabalu var uzskatīt Baltiju, kur izveidojies daudz kopīgu kultūras un dzīves veida elementu igauniem, latviešiem un lietuviešiem. Feodālismā un daļēji arī kapitālismā Baltijas kultūrvēsturiskajā apgabalā izdalās trīs kultūrvēsturiski novadi — dienvidaustrumu, dienvidrietumu un ziemeļu. Latvijas teritorijā tiem atbilst Vidzemes, Kurzemes un Latgales kultūrvēsturiskie novadi. Pasaules kultūras vienotība, kas pašreiz veidojas ekonomisko un kultūras sakaru rezultātā, nivelē agrāk izveidojušos kultūru daudzveidību. Līdz ar to zūd atšķirības kultūrvēsturisko novadu starpā.

Etnogrāfijas metodes

Latviešu padomju etnogrāfijas metodoloģiskais pamats ir vēsturiskais materiālisms un dialektiskā metode. Etnogrāfi savus pētījumus sāk ar attiecīgā laikā dzīvojošo tautu nodarbošanās un dzīves veida pētīšanu. Tiešais tautas dzīves vērojums kā etnogrāfu galvenā metode un avots, dod iespēju izpētīt tautas dzīvi visā konkrētībā un daudzveidībā. Bet, pētot tautas dzīves veidu un kultūras attīstību, nevar nonākt pie pareiza secinājuma, neizsekojot visam šim attīstības procesam kopumā. Tā, mūsdienu latviešu dzīves veids un kultūra ir likumsakarīgs ilgas attīstības rezultāts. Tāpēc etnogrāfija, būdama vēstures zinātnes nozare, seko vēsturiskuma principam un aplūko visas parādības to izcelšanās, pastāvēšanas un atmiršanas procesā. Otrs visai svarīgs pētniecības princips etnogrāfijā ir pētījumu tematiski kompleksā metode, proti, vienu jautājumu risina dažādu zinātņu nozaru pārstāvji. Vēsturiskums un pētīšanas kompleksā metode etnogrāfijā prasa visas pētāmās parādības vienmēr cieši saistīt kā ar noteiktu vietu un laiku to vēsturiskā attīstībā, tā ar noteiktiem sociāliem slāņiem. Jo tikai tādējādi iespējams pilnībā atklāt tautas dzīves veida un kultūras attīstības likumsakarības.

Latviešu etnogrāfijas problēmas

Viena no svarīgākajām latviešu etnogrāfijas problēmām ir latviešu tautas etnogenēzes un etniskās vēstures problēma. Tā visumā vēl maz pētīta, turklāt laiku gaitā apvīta ar pseidoteorētiskiem spriedelējumiem

un viltojumiem. Etnoģenēzes jautājumi risināmi antropologu, arheologu, folkloristu, valodnieku un vēsturnieku kopīgiem spēkiem uz rūpīgu etniskās vēstures pētījumu bāzes. Bez latviešu tautas etnoģenēzes un etniskās vēstures problēmas atrisinājuma nav iespējams uzrakstīt pilnvērtīgu Latvijas vēsturi.

Otro problēmu veido jautājumi, kas saistīti ar latviešu kultūras un dzīves veida attīstību feodālisma un kapitālisma laikmetā, ar nacionālo kultūru un dzīves veidu. Šīs problēmas risināšanai ir liela nozīme kultūras mantojuma novērtēšanā, bez kā nav iespējama sekmīga jaunās kultūras celtniecība. Kā zināms, ne visas kultūras nozares attīstās vienmērīgi. Latviešu tautas garīgās kultūras izcilākie paraugi rodami lietišķajā mākslā ar tās bagāto tautas ornamentu, mūzikā, poētiskajā un horeogrāfiskajā daiļradē. Tautas mākslas un tradīciju pētījumiem ir liela nozīme latviešu padomju tautas mākslas un tradīciju veidošanā. Tā kā visas mūsdienu profesionālās mākslas saknes un avoti sākumu ņem tautas mākslā, tad katrs profesionālās mākslas zinātnieks savus pētījumus sāk ar tautas mākslas un tautas daiļrades pētījumiem. Taču vēl lielāka nozīme latviešu tautas mākslai ir labas estētiskās gaumes ieaudzināšanā visplašākajās tautas masās, tautas specifiskā dzīves skatījuma iepazīšanā, cieņas ieaudzināšanā pret darba tautu — šo kultūras vērtību radītāju.

Demokrātiskā etnogrāfija uzskata, ka svarīga etnogrāfijas problēma ir pilsētas iedzīvotāju kultūras un dzīves veida pētniecība.¹ Līdzās pilsētnieku dzīves veida un kultūras internacionālajām līnijām pilsētai ir savas nacionālas un attīstības īpatnības, kas vienas pilsētas dzīves veidu un kultūru atšķir no citas. Pilsētu etnogrāfijas pētīšana vēršas plašumā un kļūst par sevišķu «industriālās etnogrāfijas» nozari. Pētījami ir pilsētu un lauku savstarpējie sakari un ietekmes, pilsētas iedzīvotāju un it īpaši rūpniecības strādnieku dzīves veids un kultūra, pilsētu un pilsētas iedzīvotāju loma nācijas un nacionālās kultūras veidošanā, kā arī pilsētnieku ģimenes loma tautas ģimenes dzīves veida attīstībā.

Ja feodālisma laikmetā latviešu tautas dzīves veids sakarā ar gandrīz vai visas latviešu tautas iekļaušanos vienā ekspluatētajā zemnieku šķirā bija puslīdz vienāds, tad kapitālisma laikmetā latviešu tautas sociālo grupu dažāda dzīves veids kļuva aizvien manāmāks, sasniedzot būtiskas atšķirības. Latviešu zemnieku un jo sevišķi strādnieku dzīves veids un kultūra visumā bija tuvāks lietuviešu un igauņu zemnieku un strādnieku un nevis latviešu buržuāzijas dzīves veidam un kultūrai. Pilsētnieku dzīves veidā un kultūrā spilgti izpaudās sociālās un nacionālās atšķirības, ko noteica dažādu sociālu grupu un dažādu tautību pārstāvju dažādā nodarbošanās, dažāda kultūras līmenis, dzīves veids un tradīcijas.

¹ В. Ю. Крупянская, М. Г. Рабинович. Этнография города и промышленного поселка. — СЭ, 1964, № 4, 118.—125. лрр.; К. Фойтик. Этнографическое изучение рабочего класса в Брно. — Ethnographica, 2, Brno, 1960, 47.—54. лрр.; А. Вах. Deutsche Volkskunde. Heidelberg, 1960, 588.—593. лрр.

Kultūras attīstību galvenokārt nosaka ražošanas veids. Kultūras atšķirību veidošanās procesā sava nozīme ir arī ģeogrāfiskajai videi, tautas psihei, vēsturiskajiem un kultūras sakariem. Tā kā kultūras attīstība, it īpaši līdz sociālistiskajai revolūcijai, dažādām tautām un sociāliem slāņiem dažādos kultūrvēsturiskos apgabalos un dažādās etniskās grupās bieži ir asinhroniska, tad kultūras attīstības un mijiedarbības procesus etnogrāfi analizē konkrēti, neizvirzot pārdrošas analogijas un dedukcijas, jo tikai tā iespējams pareizi saprast katras tautas ieguldījumu pasaules kultūrā. Padomju etnogrāfi cīnās pret dažādu kultūras migrācijas teoriju paliekām, kas kultūras asinhroniskās attīstības jautājumus cenšas nomainīt ar kultūras aizgūšanu no viena centra cilvēka — kultūras nesēja — un pašas kultūras ceļošanas (difūzijas) rezultātā.

Vēl viena svarīga problēma, kas pētāma latviešu padomju etnogrāfiem, ir latviešu nacionālās kultūras un dzīves veida attīstības jautājumi sociālisma un komunisma celtniecības apstākļos. Sociālisma celtniecības laikmetā līdz ar antagonistisku šķiru likvidēšanu izzūd kādreizējās atšķirības šķiru dzīves veidā un kultūrā. Etnogrāfiem pētījama ir gan latviešu tradicionālās kultūras attīstība, gan arī šīs kultūras bagātināšanās ar kaimiņtautu un vispār internacionālās kultūras elementiem. Šai sakarā jāizpēta, kādus kultūras elementus latviešu tauta pieņēmusi un noraidījusi, kāpēc pieņēmusi un kāpēc noraidījusi, kāpēc dažādu laikmetu, sociālo grupu mākslas ideāli atsevišķās tautās un tautu slāņos saglabājušies dažādās pakāpēs. Tautas kultūrā uzņemtie un pārstrādātie dažādu sociālekonomisko formāciju, tautu un sociālo grupu kultūru slāņojumi un elementi atrodas nepārtrauktā izmaiņā un attīstībā. Etnogrāfu uzdevums ir noteikt savstarpēji saistītos kultūras slāņojumus un to ietekmi attiecīgās tautas kultūrā. Neievērojot vai pārsteidzīgi vispārinot ģeogrāfiskās vides un vēstures likteņos veidotās kultūras formas un savdabības atsevišķu novadu un tautas slāņu dzīvē, etnogrāfi var nonākt pie pārsteidzīgiem secinājumiem par tautas kultūras savdabību. Tāpēc dialektiski vienotais trejpakāpeniskais etnogrāfu pētījumu vispārinājumu ceļš — kultūras elementi, kultūrvēsturiskie novadi, tautas kultūras specifika — ejams ļoti piesardzīgi.

Sociālisma un komunisma celtniecības laikmeta saimniecisko, kultūras un dzīves veida izmaiņu pētīšana sekmēs PSKP Programmā paredzēto mērķu sasniegšanu, palīdzēs teorētiski vispārināt komunistiskās celtniecības praksi un rezultātus, veicinās zinātniski pareiza pasaules uzskata nostiprināšanos visplašākās darbaļaužu masās, audzinās labu estētisko gaumi. Analizējot un vispārinot nacionālo kultūru tuvināšanās un vispārējās bagātināšanās procesu komunisma celtniecības laikmetā, etnogrāfu pētījumi palīdzēs cīnīties pret paražām un tikumiem, kas kavē komunisma celtniecību. Etnogrāfu pētījumi var pamatot un novērtēt realizējamo kultūras pasākumu efektivitāti un sekmību no to apgūšanas un harmonijas viedokļa ar tautas tradicionālo kultūras un dzīves veidu. Tie var sniegt ierosinājumus, īstenojot pasākumus mūsu laikmetam neatbilstošu kultūras un dzīves veida elementu pārveidošanai.

Latviešu etnogrāfijas attīstības posmi

Latviešu etnogrāfijai kā patstāvīgai vēstures zinātnes nozarei nedaudz vairāk kā 100 gadu, toties etnogrāfijas materiāli ir tik veci, cik veci ir Latvijas vēstures avoti. Faktu materiāla uzkrāšana sākās jau pirmsšķiru sabiedrībā un turpinājās feodālismā. Ar etnogrāfijas kā patstāvīgas vēstures nozares izveidošanos kapitālisma laikmetā sākās un mūsdienās turpinās etnogrāfijas materiālu organizēta vākšana.

Faktu materiāla interpretācija vienmēr cieši saistīta ar valdošās šķiras mērķiem un pasaules uzskatu. Atkarā no faktu materiāla dažādās interpretācijās latviešu etnogrāfijas attīstība iedalāma trijos periodos.

Pirmajā — no XIII gs. līdz XIX gs. vidum — notiek galvenokārt faktu materiāla stihiska uzkrāšanās. Materiāla interpretācija vērojama tikai nedaudzos darbos, turklāt no vācu muižnieku — feodālu šķiras viedokļa.

Otrajā periodā — no XIX gs. vidus līdz 1940. g. — etnogrāfijas materiālu vākšana kļuva sistemātiskāka, etnogrāfija izveidojās par patstāvīgu vēstures zinātnes nozari. Šajā posmā norisinājās cīņa starp Baltijas vācu muižniecisko un jauno, latviešu buržuāzisko etnogrāfiju, kas noslēdzās ar latviešu buržuāziskās etnogrāfijas uzvaru un kundzību buržuāziskās Latvijas laikā (1920.—1940.).

Trešais — marksistiskais posms latviešu etnogrāfijā iezīmējas ar padomju varas atjaunošanu Latvijā 1940. gadā, kad notiek pirmie mēģinājumi etnogrāfiskā materiāla vākšanu un pētīšanu nostādīt uz vēsturiskā materiālisma pamatiem. Šodien latviešu etnogrāfija strauji attīstās vienotā plūsmā ar citu padomju tautu un Eiropas demokrātisko zemju etnogrāfiju.

Pirmie kritiskie latviešu etnogrāfijas noietā ceļa vērtējumi rodami XIX gs. beigās jaunstrāvnīku J. Pliekšāna-Raiņa, J. Jansona,¹ P. Stučkas, krievu etnogrāfa A. Pogodina² darbos.

«Senatnes pētīšanā» sasniegto savos darbos vēlākajos gados kritiski vērtē arī latviešu buržuāziskais etnogrāfs P. Šmits³ un vēsturnieks A. Švābe⁴.

Plašāki latviešu etnogrāfijas vēstures pētījumi sākās XX gs. 40. gadu otrajā pusē. D. Zemzare veikusi pētījumus par Maskavas Dabzinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības,⁵ bet E. Lase — par Krievu

¹ Jansons. Domas par jaunlaiku literatūru. — «Dienas Lapa», 1893., 200.—204., 206., 213.—216., 218., 275.—279. nr.

² А. Л. Погдин. Очерки развития латышской этнографии за последние пятнадцать лет. Пб., 1904.

³ P. Šmits. Pārskats par jaunākiem rakstiem Latvijas senatnes pētīšanā. — RLB ZK RK, 18., Rīgā, 1926.

⁴ A. Vīlks (A. Švābe). Daži dainoloģijas jautājumi. — Latvju Mēnešraksts, 1944., 1. nr.

⁵ Д. Э. Земзаре. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии и развитие латышской этнографической науки. — КСИЭ, 12, М., 1950, 55.—58. lpp.; skat. arī D. Zemzare. Maskavas Dabaszinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas biedrības nozīme latviešu etnogrāfijas attīstībā. (Rokraksts Latv. PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora Etnogrāfu grupas arhīvā.)

ģeogrāfijas biedrības¹ darbu latviešu etnogrāfijas pētīšanā. Vairāki etnogrāfijas attīstības jautājumi XIX gs. skarti B. Infantjeva rakstos². XX gs. 50. gados etnogrāfijas vēstures problēmas, atskaitot historiogrāfiskos pārskatus monogrāfijās un dažus vērtējošus rakstus par republikas Etnogrāfijas un folkloras institūta darbu, speciāli netika risinātas. Lielāka vērība latviešu etnogrāfijas vēsturei pievērsta XX gs. 60. gadu sākumā.³ Taču visumā latviešu etnogrāfijas historiogrāfija atrodas tikai pētīšanas sākumā.

Latviešu etnogrāfijas avoti

Par etnogrāfijas avotiem sauc cilvēka dzīves un darbības rezultātus, kas ar savu eksistēšanu tautas dzīvē vai citiem apstākļiem noder par līdzekli tautas izcelšanās, kultūras un dzīves veida izpratnei un rekonstruēšanai. Etnogrāfijas avoti iedalāmi trijās grupās: lietiskajos (etnogrāfiskie priekšmeti), rakstītajos (ko savukārt sastāda nepublicēti un publicēti materiāli) un izogrāfiskajos (laikabiedru gleznas, zīmējumi, attēli).

Svarīgākais etnogrāfijas avots ir mūsdienās dzīvojošās tautas darbs un dzīve, kas atspoguļojas tiešu novērojumu ceļā iegūtajā etnogrāfiskajā materiālā — etnogrāfiskajos priekšmetos, aprakstos, attēlos.

Tā kā tautas nodarbošanās veidos, kultūrā, dzīves veidā un paražās jaunais parasti pastāv līdzās ļoti tālas pagātnes paliekām, tad šodienas etnogrāfiskais materiāls var atspoguļot dažādus laikmetus tautas dzīvē. Etnogrāfiskos materiālus vāc pats etnogrāfs, ierodoties pētāmās tautas dzīves vietā stacionāriem novērojumiem vai ekspedīcijās. Tā kā etnogrāfi tomēr nespēj savākt visu nepieciešamo plašo lauka materiālu, tiek organizēts sabiedrisks zinātniskais aktīvs, kas vākšanu veic nepārtraukti visu gadu visā pētāmā teritorijā.

Etnogrāfijas materiālu pētīšanā plaši tiek izmantotas folkloras, arheoloģijas un valodniecības liecības. Savdabīgs tautas vēstures avots ir tautas mutvārdu daiļrade; tā (piemēram, teikas) atspoguļo īstenību un uzskatus caur attiecīgā laika cilvēku attīstības un daiļrades prizmu, pie kam katrs žanrs to atspoguļo citādi (piemēram, tautas dziesmas izmantojamas kā saimniecības, tā ģimenes formu un radniecības vēstures pētījumiem).

¹ E. L a s e. Krievu ģeogrāfijas biedrības darbība latviešu etnogrāfijas pētniecībā. XIX gs. 40.—80. gadi. (Rokraksts Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora arhīvā.)

² B. Infantjevs. Latviešu un krievu folkloristu sakari latviešu buržuāziskās nacionālās kustības laikā. (Rokraksts Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora arhīvā.); B. Infantjevs. Latviešu un krievu folkloristu sakari. (Rokraksts Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora arhīvā.)

³ М. К. Степерманис. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — СЭ, 1960, № 3, 139.—144. лрр.; Г. П. Строд. Развитие и ближайшие задачи латвийской советской этнографии. — СЭ, 1963, № 2, 61.—71. лрр.; H. Strods. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. — AE, 5, Rīgā, 1963.; H. Strods. Die Entwicklung der Freilichtmuseen Lettlands. — Ethnographica, 5—6, Brno, 1963—1964.

Diemžēl, folkloras materiāla plašāku izmantošanu ierobežo grūtības tā datēšanā.

Etnogrāfi izmanto arī publicētos izdevumus ar laikabiedru sniegtajām ziņām (kalendārus, ceļojumu aprakstus, autobiogrāfijas, dienasgrāmatas, laikrakstus un žurnālus, laikabiedru rakstītus reālistiskus daiļliteratūras darbus u. tml.), varas iestāžu rīkojumus un citus rakstītus avotus, kas sniedz liecību par tautas dzīvi. Šie materiāli parasti glabājas pie pētāmā novada iedzīvotājiem vai avotu krātuvēs. Par etnogrāfijas avotiem var noderēt arī materiāli, kas šim nolūkam jau domāti to izveidošanas sākumā (zinātniskas rekonstrukcijas, laikabiedru atmiņas utt.).

Avoti kopumā atspoguļo reālo īstenību, taču ne visi avoti to dara vienlīdz precīzi. Ja lietiskie etnogrāfijas avoti pētāmās parādības atspoguļo adekvāti īstenībai, tad laikabiedru zīmējumi un jo sevišķi rakstītie etnogrāfijas avoti īstenību parasti pārveido, atspoguļojot parādības caur šķiras, tautības vai personības īpatnību prizmu. Tāpēc pirms avota izmantošanas etnogrāfs obligāti noskaidro avota noderību pētnieciskajam darbam, izmantojot visus avotu kritikas paņēmienus. Etnogrāfijas avotu kritikas uzdevums ir, noskaidrojot, kāpēc avots radīts, un pārbaudot, cik lielā mērā tas ticams, sagatavot avotu izmantošanai pētnieciskiem nolūkiem. Jāpārbauda avota īstenums, jāprecizē tā izcelšanās laiks, vieta, apstākļi. Pēdējais uzdevums sevišķi grūts, izmantojot agrāko etnogrāfu savāktos lietiskos materiālus, kuru anotācijās bieži vien netika minēts ne avota radītājs, ne radīšanas laiks un vieta. Sevišķi rūpīgi pārbaudāmi etnogrāfijas materiālu pieraksti, jo tos kā ziņu vācējs, tā teicējs var subjektīvi vairāk ietekmēt pat tādā gadījumā, kad teicējs pētāmā jautājumā ir kompetents. Teicēja ietekme var izpausties kā trūcīgs vai nepareizs pētāmās parādības novērtējums, nepietiekama faktu zināšana vai atcerēšanās, zems kultūras līmenis, nespēja pareizi novērot un pareizi izteikt savus priekšstatus, faktu sagrozīšana u. tml. Ziņu vācēja ietekme pierakstīto etnogrāfisko materiālu kvalitātē var izpausties kā parādības slikta pazīšana, nepietiekama tautas valodas vai izloksnes zināšana, paviršs vai fragmentārs stāstījuma pierakstījums. Lai novērstu patvaļīguma un tendenciozitātes iespējamību etnogrāfijas avotu vākšanā un interpretēšanā, pēdējā laikā etnogrāfijā tiek izmantotas arvien precīzākas darba metodes (filmēšana ar sinhroniskiem skaņu ierakstiem vai teksta pieraksti u. tml.).

Tādējādi pētniekam iespējams atkārtoti un pilnīgi iepazīties ar pētāmo parādību, saglabājot citos vēstures avotu veidos nefiksējamas parādības (procesus, kustības, skaņas) nākamajām paaudzēm. Aizvien plašāk ieviešas masveida etnogrāfiskā materiāla apstrādāšana ar perfokartēm un skaitļojamām mašīnām.

Hronoloģiski visvecākie publicētie materiāli, kas sniedz ziņas latviešu etnogrāfijai, attiecināmi uz mūsu ēras sākumu. Izcilais Romas valstsvīrs un vēsturnieks Kornēlijs Tacits (apm. 55.—120. g.), darbā «*De Germania*» (98. g.) aprakstot ģermāņu kultūras un dzīves veidu (45. nodaļā), stāsta par aistiem (*aistorum gentes*), kas dzīvo ģermāņiem austrumos un labāk

kopj zemi nekā ģermāņi.¹ Ostgotu valstsvīrs Kasiodors pateicības grāmatā aistiem (starp 523. un 526. g.) liecina, ka aisti apstrādādot dzintaru.² Dažas ziņas par kuršiem ap 854.—855. g. sastopamas Brēmenes arhibīskapa Rimberta darbā «*Vita sancti Anskarii*».³ Ziņas par baltu tautu dzīvi laikā no IX līdz XII gs. sniedz Islandes vēsturnieks Snorri Sturlusons, pārstāstot Olafa sāgu, Sakšu gramatiķis, atstāstot sāgu par Hadingu un Frodi, tāpat arī Egila Skalagrimsona sāga. Krievu hronika «Pagājušo laiku stāsts» (ap 1100. g.) min par Latvijas teritorijā dzīvojošo zemgaļu, kuršu un latgaļu sakariem ar Novgorodas kņazisti.⁴ Taču līdz XIII gs. rakstītās ziņas par baltu tautām ir ļoti fragmentāras. Tāpēc etnogrāfiem jābalstās uz arheoloģijas, valodniecības, folkloras datiem, kā arī uz baltu tautu dzīves veidā un kultūrā saglabājušos attiecīgā laikmeta reliktu pētījumiem.

Pirmie plašākie apraksti par latviešu kultūru un dzīves veidu pieder vācu tautības autoriem. XIII gs. iekarojuši Latviju, vācu feodāļi, neskatoties uz augstākās politiskās varas maiņām XVI—XVIII gs., saglabāja savu privileģēto stāvokli līdz pat 1917. gadam. Baltijas vācu privileģētās kārtas Latvijā — muižnieki, mācītāji un pilsētu turīgie namnieki un tirgotāji, kas dzīvoja uz latviešu tautas rēķina, uzskatīja sevi par galvenajiem Latvijas kultūras veidotājiem. Tā, hronists Latviešu Indriķis, Rīgas bīskapa politikas apoloģēts, Livonijas hronikā (sarakstīta XIII gs. 20. gadu beigās), nolūkā attaisnot krusta karotāju zvērības Latvijā XIII gs. sākumā, latviešu kultūru, dzīves veidu un paražas apraksta vistumsākajās krāsās.⁵ Plašāki latviešu kultūras un dzīves veida tēlojumi sastopami t. s. «Atskaņu hronikā» (sarakstīta 1278.—1279. g.)⁶. Hronikas autors kā notikumu aculiecinieks apraksta latviešu apmetņu tipus, dzīves veidu, nodarbošanos, apbruņojumu, karogu, paražas un pieļauj, ka arī «pagāniem» var būt raksturīgas dažas labas īpašības. XIII—XVI gs. feodāļu šķiras ideologu darbos pārspilēti apraksti, kas saskanēja ar reliģiskām dogmām un kalpoja vācu feodāļu varas slavināšanai. Šie darbi rakstīti mūkiem — kristīgās ticības sludinātājiem. Pēc teologu domām, tautas kultūras, dzīves veida un paražu tēlojumam jāsekmē vispasaules kristiešu valsts nodibināšanas tuvināšana. Objektīvāku priekšstatu par latviešu dzīvi joprojām sniedz arheoloģijas, folkloras avoti, kā arī XIV gs. uzrakstītās vecākās latviešu zemnieku tiesības.⁷

XIV un XV gs. Dienvid- un Rietumeiropas buržuāzijas progresīvā ideoloģija — humānisms, kas pievērsa uzmanību tautas dzīves veidam un daiļradei, Latvijā nonāca pilnīgā vācu feodāļu kalpībā. Tas izskaidrojams ar vietējās pilsētu buržuāzijas vājo attīstību XVI gs. Vietējie

¹ Senās Latvijas vēstures avoti, 2. sēj., 1. burtnīca. Rīgā, 1937., 1. dok.

² Turpat, 3. dok.

³ Turpat, 5. dok.

⁴ Turpat, 19. dok.

⁵ Indriķa Livonijas hronika. Rīgā, 1936.

⁶ Atskaņu hronika. Ditleba A l n p e ķ e s «Rīmju hronika». Rīgā, 1936.

⁷ A. Š v ā b e. Vecākās zemnieku tiesības. Rīgā, 1927.

humānisti — Augustīns Eicēdijs,¹ Bazīlijs Plīnijs, Pistorijs dziedāja slavas dziesmas vācu muižniekiem, bet latviešu zemniekus un viņu dzīves veidu aprakstīja visai skopi. Taču humānistu laikabiedru kosmogrāfa Sebastiana Minsterā «Kosmogrāfijā» (1544. g.) un jo sevišķi pilsētu buržuāzijas ideologa Baltazara Rusova (1542.—1602.) «Livonijas hronikā» (izd. 1578. g.)² sastopami plašāki pagasta dzīru, bāra bērnu stāvokļa, lauku ļaužu paražu apraksti un dzimtnieciskās iekārtas pirmā kritika. B. Rusovs, parādot, ka vācu feodāļu iekarotāji trīssimt gadu laikā nav neko darījuši latviešu izglītības un kultūras līmeņa celšanā, iedragāja vācu feodāļu ideologu veidoto mītu par iekarotāju kultūras misiju Latvijā. Attīstītā feodālisma periodā (XIII—XVII gs. 30. gadi) uzkrātās etnogrāfiskās ziņas visumā ir fragmentāras, neprecīzas un bez arheoloģijas un folkloras avotiem latviešu kultūras un dzīves veida rekonstruēšanai nav pietiekamas.

XVII gs. latviešu nodarbošanās, dzīves veida un paražu tēlojumi sastopami feodāļu ideologa, reliģiski neiecietīgā luterāņu mācītāja P. Einhorna (miris 1655. g.) darbos, sevišķi viņa «Latviešu vēsturē»,³ tāpat zviedru absolūtisma un pilsētas buržuāzijas atbalstītāja K. Kelha (1657.—1710.) «Vidzemes vēsturē»,⁴ kā arī R. Lentilija darbā «Šis tas ievērības cienīgs par Kurzemi».⁵ Dažas etnogrāfiska satura ziņas rodamas arī Suntažu mācītāja S. Guberta un J. Hermaņa sarakstītajās lauksaimniecības rokasgrāmatās,⁶ kā arī G. Mancela sprediķu grāmatā.⁷

Sākot ar XVII gs., nozīmīgi etnogrāfiska satura materiāli atspoguļojas ceļojumu aprakstos. Tā, A. Olearija (ap 1635.—1636. g.) ceļojuma aprakstā,⁸ A. Meijerberga zīmējumu krājumā, kas izgatavots ceļojuma laikā cauri Latvijai uz Maskavu 1661. g.,⁹ Disburgas universitātes tiesību profesora J. Branda ceļojumu aprakstā, kad viņš Brandenburgas kūrfirsta sūtniecības sastāvā 1675. g. devās uz Maskavu,¹⁰ rodami latviešu etnogrāfijai nozīmīgi un daudz patiesīgāki materiāli nekā minēto vietējo vācu muižnieku ideologu darbos.

Šķiru cīņas saasināšanās un racionālisma uzplaukums XVIII gs. izrai-

¹ Augustinus Eucædus. Aulæum Dunaidum continens seriem ad successiones Archiepiscoporum Rigensium in Livonia. — SRL, 2, 1853, 393.—426. lpp.

² B. Rusovs. Livonijas hronika. Rīgā, 1926.

³ P. Einhorn. Historia Lettica, das ist Beschreibung der Lettischen Nation... Dorpt, 1649.

⁴ Ch. Kelch. Liefländische Historia oder kurtze Beschreibung der denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Est-, Lief- und Lettlandes. Revall, 1695.

⁵ R. Lentilius. Curlandiae quaedam notabilia. — Latvijas Universitātes raksti, 11., Rīgā, 1924., 3.—73. lpp.

⁶ S. Gubertus. Stratagema oeconomicum oder Akker-Student. Riga, 1645; J. Hermann. Liefländischer Landmann. Riga, 1695.

⁷ G. Mancelius. Lang-gewünschte Lettische Postill... Riga, 1654.

⁸ A. Olearius. Vermehrte neue Beschreibung der Muscovitischen und Persischen Reise... Schlesswig, 1656, 107.—108. lpp.

⁹ Fr. Adeling. Augustin Freiherr von Meyerberg und seine Reise nach Russland. St. Petersburg, 1827.

¹⁰ J. A. Brand. Reisen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, etc. Wesel, 1702, 72.—74., 137.—141. lpp.

sīja muižnieku šķiras reakciju, kas izpaudās pastiprinātā negatīvā latviešu kultūras un dzīves veida vērtējumā. Šī virziena pārstāvji tautas dziesmas dēvēja par «blēņu dziesmām», tautas medicīnu — par pūšlošanu, tautas filozofiju — par muļķību, bet pašus latviešus par rupju, nemācītu ļaužu pūli. Tipisks šī virziena pārstāvis bija mācītājs G. Fr. Stenders (1714.—1796.). Lai apgaismotu šo «rupjo tautu», t. i., lai atradinātu latviešus no viņu folkloras un tradīcijām un samierinātu ar pastāvošo dzimtbūtniecisko iekārtu un reliģisko pasaules uzskatu, Stenders izdeva savas ziņģes, pasakas un citus sacerējumus.¹

Etnogrāfijas materiāliem bagāti Peltsamā mācītāja un publicista A. Hupeļa (1737.—1819.) darbi, it īpaši viņa «Topogrāfiskas ziņas par Vidzemi un Igauniju»,² kur apkopoti Vidzemes mācītāju iesūtītie materiāli Vidzemes Vispārnodeiģajai un ekonomiskajai biedrībai.

Tendenciozi aprakstot latviešu kultūru un dzīvi, muižnieku ideologi centās pārliecināt ārzemniekus par latviešu mežonīgumu un dzimtbūšanas nepieciešamību. Etnogrāfiskais materiāls valdošās šķiras rokās bija informācijas līdzeklis, kas sniedza ziņas par «nevāciem», tādējādi papildinot feodāļu arsenālu cīņā pret latviešu tautas sociālo un nacionālo atbrīvošanu.

Pirmie, kas samērā objektīvi aprakstīja latviešu tautas kultūru un dzīves veidu, bija XVIII gs. otrās puses Baltijas vāciešu apgaismotāji un publicisti, kas atradās apgaismības un kamerālisma ideju ietekmē. Tā, J. Eizens (1717.—1779.),³ H. Jannaus (1752.—1821.),⁴ K. Snells (1753.—1806.),⁵ J. Petri (1762.—1851.)⁶ un it īpaši G. Merķelis (1769.—1850.)⁷ latviešu etnogrāfiskos un folkloras materiālus plaši izmantoja latviešu tautas nožēlojamā stāvokļa raksturošanai un cīņai pret dzimtniecību un muižniekiem.

Ievērojama loma tautas kultūras nozīmes pareizā vērtēšanā bija vācu zinātniekam un humānistam J. G. Herderam (1744.—1803.), kas laikā no 1764. līdz 1769. g. darbojās Rīgā. J. G. Herders augstu novērtēja latviešu tautas tradīcijas, it īpaši tautas dziesmas, un uzsāka pēdējo vākšanu un pētīšanu.

Bagāti materiāli etnogrāfijas pētīšanai iegūstami XIX gs. pirmajā pusē

¹ G. Stenders. Pasakas un stāsti tiem latviešiem par izlustēšanu un gudru mācību sarakstīti. Jelgavā, 1766.; G. Stenders. Ziņģu lustes. Jelgavā, 1785. u. c.

² A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, 1—3. Riga, 1774, 1777, 1782.

³ J. G. Eisen. Eines liefländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Liefland über die Bauern eingeführet ist. — Sammlung russischer Geschichte, 9, St. Petersburg, 1764.

⁴ H. J. Jannau. Sitten und Zeit. Ein Memorial an Lief- und Ehistlands Väter. Riga, 1781; [H. J. Jannau.] Geschichte der Slavery und Charakter der Bauern in Lief- und Ehistland. Riga, 1786.

⁵ K. Snell. Beschreibung der russischen Provinzen an der Ostsee... Jena, 1794.

⁶ J. Ch. Petri. Über die Landwirtschaft, Kultur und Ackerbau in Liefland und Ehistland. — Oekonomische Hefte, Bd. 14, H. 6, 509.—523. lpp.

⁷ G. Merkel. Die Letten, vorzüglich in Liefland, am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Leipzig, 1797.

latviešu valodā izdotajā periodikā, kalendāros, lauksaimniecības un medicīnas rokasgrāmatās. Šai sakarā minami arī Latvijas guberņu ģeogrāfiski statistiskie apraksti,¹ zemniekiem labvēlīgā J. G. Kola ceļojuma apraksts,² kā arī kļaušu saimniecības kritizētāja A. Hīka darbs.³ Spilgtu Vidzemes latviešu zemnieku grūtās dzīves ainu kļaušu saimniecības krīzes gados sniedz pareizticīgo mācītājs P. Līcītis (1830.—1906., ar pieņemtu vārdu Indriķis Straumītis).⁴ Publicētos etnogrāfiskos materiālus papildina muzeju un lauku materiāli.

Latviešu etnogrāfijas avotu krātuves

Galvenās latviešu etnogrāfijas lietisko avotu krātuves ir muzeji: Latvijas PSR Vēstures, Latvijas PSR Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, Valsts Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 15 novadpētniecības, 7 memoriālie un vairāki skolu muzeji. Visas šīs krātuves, atskaitot Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeju (dib. 1774. g.) un Latvijas PSR Vēstures muzeju (dib. 1869. g.), izveidotas XX gs. pirmajā pusē.

Darba rīku, mājokļu, iedzīves priekšmetu, amatniecības u. tml. attīstībai etnogrāfiem nav iespējams izsekot, neizmantojot arheoloģijas avotus. Bagātākā arheoloģijas materiālu krātuve ir Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļa. Nodaļas fondos, topogrāfiski sistematizēti, glabājas Latvijas PSR teritorijā kopš XIX gs. sākuma iegūtie ap 94 000 priekšmeti. Izrakumos iegūtie zvejniecības, medniecības, zemkopības un amatniecības darba rīki, ieroči, sadzīves priekšmeti un rotas lietas ir plašākais avots, kas dod liecību par Latvijas iedzīvotāju kultūru laikā no aizvēstures līdz mūsu ēras XVII gs. Daļa no materiāliem, kas iegūti izrakumos pēc Lielā Tēvijas kara (apmēram 90 000 priekšmeti), glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektorā. Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja Arheoloģijas nodaļā glabājas apmēram 20 000 arheoloģiskajos izrakumos iegūtu priekšmetu. Nelielas arheoloģisko priekšmetu kolekcijas glabājas novadpētniecības muzejos, bet atsevišķi priekšmeti — arī skolu muzejos. Pavisam republikā arheoloģijas avotos pašreiz pārstāvēti 205 000 priekšmetu.

Visplašākās etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas (ap 74 000 vie-

¹ [E. G. Derschau und P. E. Keyserling.] Beschreibung der Provinz Kurland. Mitau, 1805; P. Possart. Statistik und Geographie des Gouvernements Kurland. Stuttgart, 1843; А. Орановский. Курляндская губерния. Материалы для географии и статистики России. СПб., 1862; Ф. Веймарн. Лифляндская губерния. Материалы для географии и статистики России. СПб., 1864.

² J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Ehstland, 1, 2. Dresden — Leipzig, 1841.

³ [A. Hueck.] Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845.

⁴ Indriķa Straumīša raksti (1840.—1845.). Rīgā, 1906.

nību) glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļā. Faktiski tas ir patstāvīgs etnogrāfijas muzejs. Bagātākā ir muzeja tekstiliju kolekcija (tanī ap 18 000 priekšmetu — latviešu tautas tērpu komplekti, to sastāvdaļas, kā arī audumi — segas, galdauti, dvieļi utt. un 1800 pāru cimdu). Minētais materiāls datējams galvenokārt ar XIX gs. Ne mazāk nozīmīga ir latviešu tautas rotas lietu — saktu un gredzenu — kolekcija. Tajā ir ap 2500 sudraba, dzintara, kaula un metāla rotu, kas attiecināmas uz laiku no XVII gs. līdz XX gs. sākumam. Koka priekšmetu fondos glabājas ap 1000 lauksaimniecības darba rīku, ap 3500 mājamatniecības piederumu, ap 1500 lauku amatniecības darba rīku un izstrādājumu, kā arī biškopības un medniecības rīki, iedzīves priekšmeti, tautas mūzikas instrumenti u. tml., pavisam ap 13 000 priekšmetu. Padomju varas gados muzeja kolekcijas papildinātas ar 500 mūsdienu tautas mākslas labākajiem paraugiem.

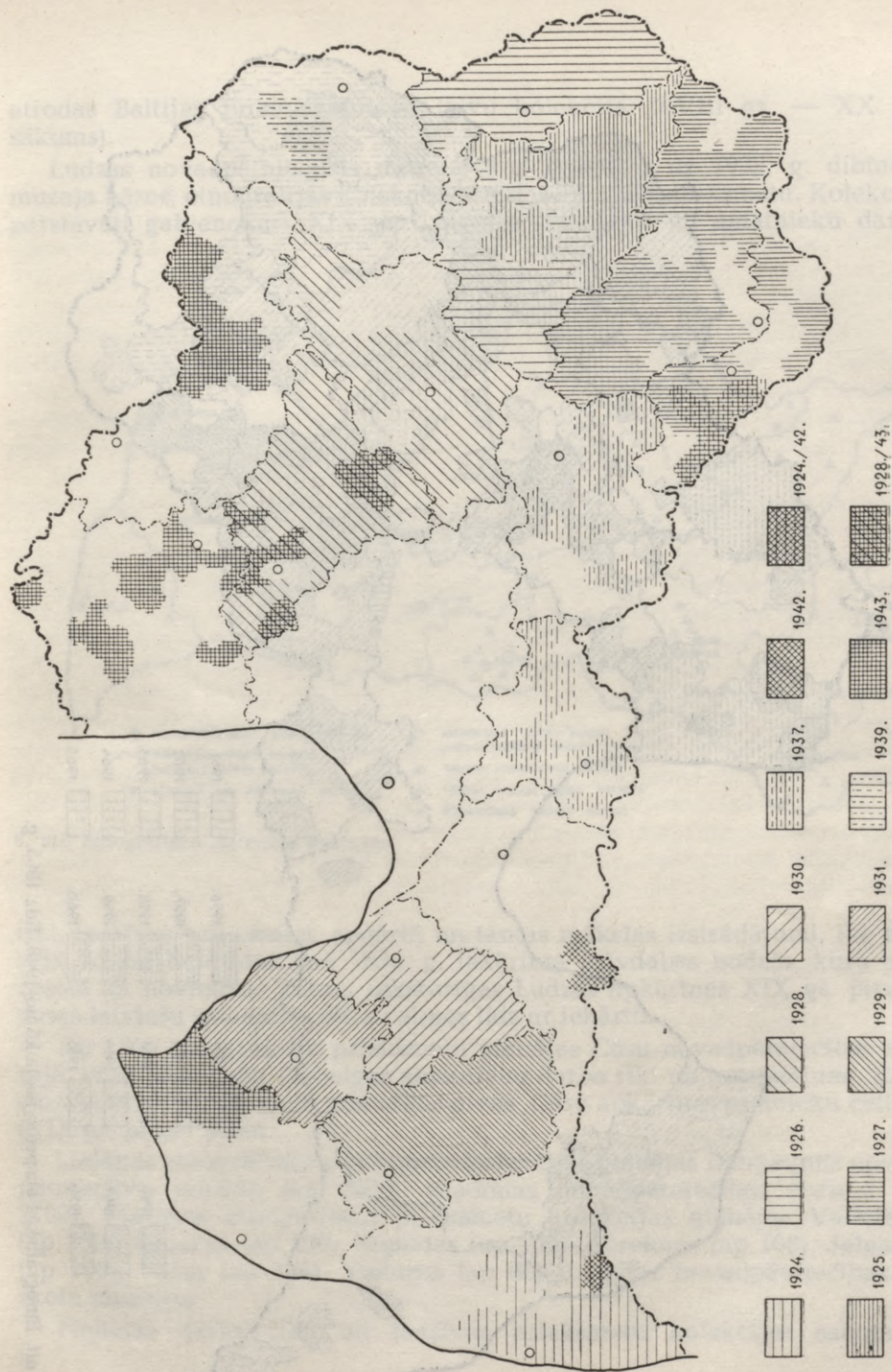
Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā (dib. 1924. g.) glabājas ap 5200 priekšmetu — galvenokārt zemkopības darba rīki, transporta līdzekļi (rati, ragavas, laivas), iedzīves priekšmeti, keramika un tekstilijas. Izcila zinātniska vērtība ir muzeja 48 ēkām, kas atspoguļo laikā no XVI līdz XIX gs. pirmajai pusei raksturīgo latviešu lauku koka celtniecību.

Rīgas amatnieku, tirgotāju, kā arī strādnieku un buržuāzijas kultūras un dzīves veida pētišanai daudz var sniegt līdz šim etnogrāfu maz izmantotās Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja plašās (apm. 15 400 priekšmetu) amatniecības un manufaktūru izstrādājumu kolekcijas. Latviešu tautas medicīnas pētniekiem nozīmīgi ir latviešu tautas medicīnas materiāli Paula Stradiņa Medicīnas vēstures muzeja Baltijas medicīnas vēstures nodaļā.

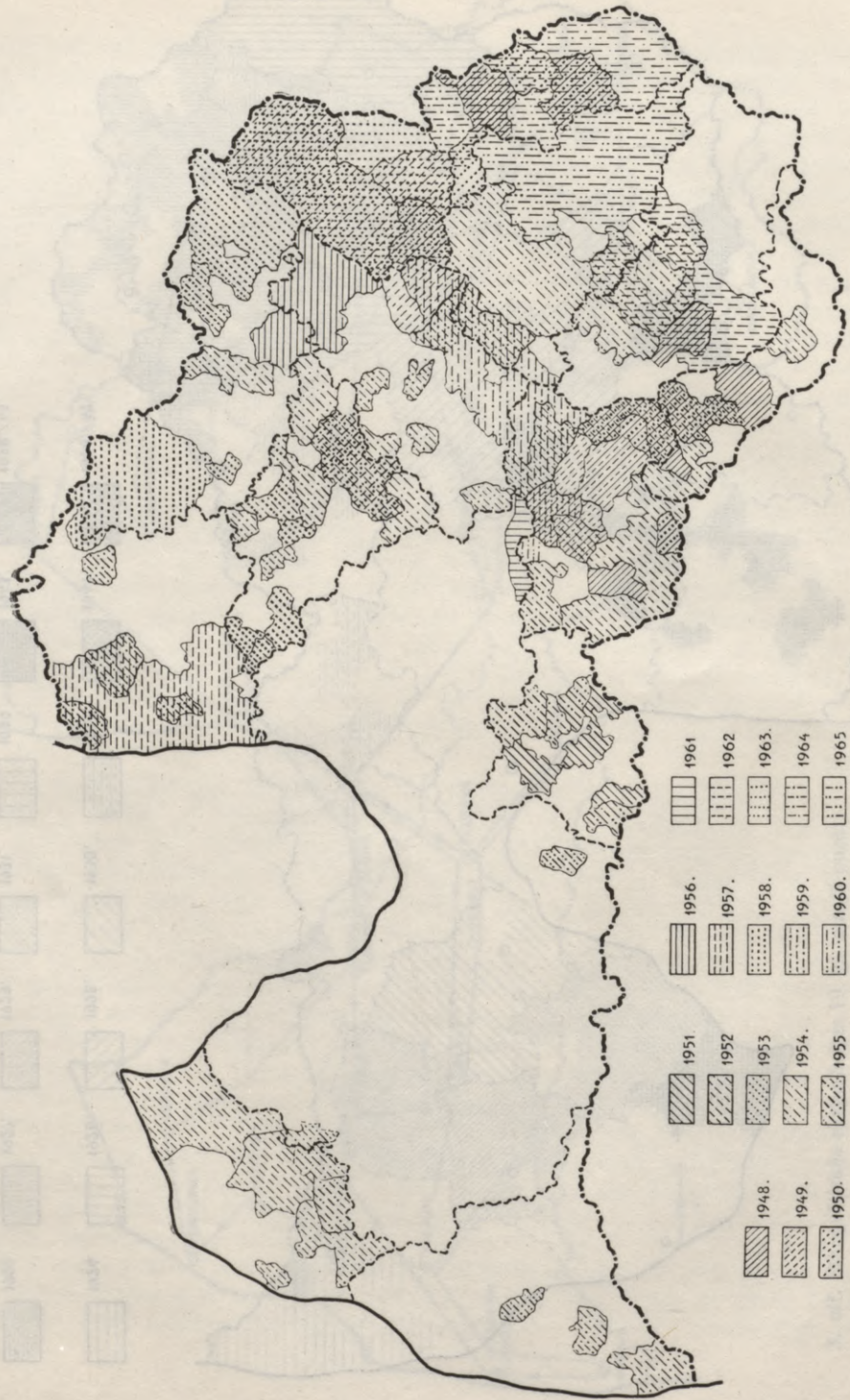
Ne mazums etnogrāfisku materiālu glabājas novadpētniecības muzejos. Kuldīgas novadpētniecības muzejā, kas izveidojies uz 1936. g. dibinātā Kuldīgas pilsētas muzeja bāzes, etnogrāfisko priekšmetu kolekcijā ir ap 3400 priekšmetu — tekstilijas, zemkopības un amatniecības darba rīki, iedzīves priekšmeti un tautas mākslas izstrādājumi, kas liecina par novada kultūru un dzīves veidu galvenokārt XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. Jēkabpils novadpētniecības muzejā, kas izveidojies uz 1920. g. dibinātā Jēkabpils Valsts ģimnāzijas muzeja pamata, etnogrāfijas kolekciju (ap 1700 priekšmetu) ilggadīga darba rezultātā savācis muzeja dibinātājs A. Štokmanis. Kolekciju veido galvenokārt darba rīki, latviešu zemnieku apģērbi, mājamatniecības izstrādājumi, kas attiecināmi uz laiku no XVIII gs. beigām līdz XX gs. sākumam. Pie novadpētniecības muzeja Jēkabpils pilsētas parkā 1952. g. nodibināta brīvdabas nodaļa, kurā pārvestas, uzstādītas un apgādātas ar iekārtu astoņas raksturīgas XIX gs. pirmās puses Augšzemes zemnieku sētas celtnes, kā arī vienas vējdzirnavas. Ventspils vēstures un jūras zvejniecības brīvdabas muzejā, kas izveidots uz 1925. g. dibinātā Ventspils pilsētas etnogrāfiskā muzeja bāzes, etnogrāfijas kolekcijās ir ap 6500 priekšmetu. Baltijas jūras krastā 1954. g. iekārtotajā jūras zvejniecības muzejā atrodas 8 celtnes, kas sargrupētas Ventspils apkārtnes latviešu zemnieka un lībiešu zvejnieka sētu veidā. Te

3. att. Etnogrāfiskās ekspedīcijas 19. gs. otrajā pusē:
 1 — F. Brīvzemnieka (1869. g.); 2 — E. Voltera (1882. g.).

4. att. Etnogrāfiskās ekspedīcijas laikā no 1924. līdz 1943. g.

5. att. Etnogrāfiskās ekspedīcijas laikā no 1948. līdz 1965. g.

atrodas Baltijas jūras zvejnieku laivu kolekcija (XVIII gs. — XX gs. sākums).

Ludzas novadpētniecības muzejā, kas izveidots uz 1938. g. dibināta muzeja bāzes, etnogrāfijas kolekcijā atrodas ap 3000 priekšmetu. Kolekcijā pārstāvēti galvenokārt XIX gs. Latgales zemnieku un amatnieku darba

6. att. Etnogrāfisko materiālu krātuves.

rīki, iedzīves priekšmeti, apģērbi un tautas mākslas izstrādājumi. Pie muzeja 1,2 ha lielā laukumā 1956. g. iekārtota brīvdabas nodaļa, kurā pārvestas un novietotas četras raksturīgas Ludzas apkārtnes XIX gs. pirmās puses latviešu zemnieku sētas celtnes līdz ar iekārtu.

Ap 1500 etnogrāfisku priekšmetu glabājas Cēsu novadpētniecības muzejā. Plaši pārstāvēti Piebalgas amatnieku darba rīki un izstrādājumi. Cēsu muzeja brīvdabas nodaļā uzstādītas divas Cēsu apkārtnes zemnieku celtnes (XIX gs. pirmā puse).

Lielākas etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas glabājas Daugavpils novadpētniecības muzejā (ap 1200), Madonas novadpētniecības muzejā (ap 2700). Mazākas etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas glabājas Valmieras (ap 250), Bauskas (ap 200), Siguldas (ap 100), Rēzeknes (ap 100), Jelgavas (ap 100), Talsu (ap 100), Tukuma (ap 80) un citos novadpētniecības un skolu muzejos.

Nelielas darba rīku un iedzīves priekšmetu kolekcijas sakopotas

7 memoriālajās mājās — muzejos.¹ Šīs kolekcijas parasti veido memoriāli vai tipveida priekšmeti, kas liecina par šīs mājas kultūru laikā, kad te dzīvojuši persona, kam veltīts muzejs.

Pavisam republikas muzejos glabājas ap 137 000 etnogrāfisko priekšmetu, no tiem pēckara gados savākti ap 56 000 (38%). Jāpiezīmē, ka par pilsētu iedzīvotāju, sevišķi par strādnieku dzīvi un kultūru etnogrāfisko lietisko avotu muzejos ir maz, tā ka uz to bāzes zinātniskais darbs nav iespējams.

Nelielas latviešu etnogrāfisko priekšmetu kolekcijas glabājas PSRS Tautu etnogrāfijas muzejā Ļeņingradā, dažos ārzemju muzejos² un privātās kolekcijās.

Latviešu etnogrāfijas rakstītie avoti — apraksti, zīmējumi, aptaujas lapas, fotoattēli un dokumentāli kinouzņēmumi — glabājas dažādos arhīvos un bibliotēku rokrakstu nodaļās.

Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīva vecāko kolekciju veido 1896. g. latviešu etnogrāfiskajai izstādei (1894.—1895.) savāktie materiāli. Etnogrāfijas nodaļas arhīvā glabājas laikā no 1924. līdz 1931. g. Pieminekļu valdes rīkotajās ekspedīcijās Liepājas, Rēzeknes, Daugavpils, Ludzas, Ilūkstes, Cēsu, Madonas, Tukuma un Talsu apriņķos savāktais aprakstu (ap 20 000), zīmējumu (ap 27 000), fotouzņēmumu (ap 10 000) krājums, kas sevišķi nozīmīgs XIX gs. tautas celtniecības un lauku nodarbošanās veidu pētīšanai. Šeit glabājas arī laikā no 1939. līdz 1944. g. Latvju kultūras atlantam savāktās apmēram 39 000 anketas. Muzeja vēstures nodaļā glabājas bij. Pieminekļu valdes (1924.—1944.) un Kara muzeja (1917.—1940.) fotonegatīvu fonds, kopā apmēram 40 000 negatīvu. Te atrodas arī Rīgas Latviešu biedrības arhīva materiāli, kuru vidū jāatzīmē dažādas hronikas, apraksti, zīmējumi. Visai nozīmīgs apgērba un dzīves veida pētniekiem ir mācītāja A. Boses albums ar latviešu portretiem (XIX gs. vidus), kā arī skolotāja A. Šmita Latvijas novadu apraksti (XIX gs. otrā puse).

Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektorā etnogrāfu ekspedīciju, zinātnisko līdzstrādnieku komandējumu un ārštata korespondentu darba rezultātā (laikā no 1947. līdz 1967. g.) izveidojies apmēram 100 000 vienību liels aprakstu, fotoattēlu, zīmējumu, plānu un filmu arhīvs. Arhīva materiāli sniedz ziņas par zemkopības darba rīkiem, tautas celtniecību, apgērbi, tautas uzturu, saldūdeņu zveju, tautas

¹ Cēsu novadpētniecības muzeja brāļu Kaudziņu memoriālais muzejs «Kalna Kaibēni»; Cēsu novadpētniecības muzeja Eduarda Veidenbauma memoriālā māja «Kalači»; Jelgavas novadpētniecības muzeja Annas Brigaderes memoriālā māja «Sprīdiši»; Kuldīgas novadpētniecības muzeja Jaņa Rozentāla memoriālais muzejs Saldū; Madonas novadpētniecības muzeja Rūdolfa Blaumaņa memoriālā māja «Braki»; Rīgas rajona Darbaļaužu deputātu padomes Izpildu komitejas Kultūras nodaļas Leona Paegles tautas muzejs «Lauči»; J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja filiāle «Tadenava».

² Somijā, Helsinku Nacionālajā muzejā glabājas 5 greznas Ventspils novada latviešu sagāšas, kas šeit nonākušas XIX gs. beigās. Zviedrijā, Stokholmas Nacionālajā muzejā glabājas vairākas latviešu tautas tērpu kopijas no LVM fondiem.

keramiku, ģimeni un ģimenes dzīves veidu, laukstrādnieku stāvokli, tradīcijām, bet, sākot ar 1962. g., arī par strādnieku dzīves veidu un kultūru laikā no XIX gs. otrās puses līdz mūsdienām. Latvijas PSR Kultūras ministrijā glabājas Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras un celtniecības komitejas laikā no 1952. līdz 1961. g. savāktie apmēram 25 000 tautas celtniecības objektu apraksti, zīmējumi ar uzmērojumiem un fotouzņēmumi.

Latvijas PSR V. Lāča Valsts bibliotēkas Rokrakstu nodaļā glabājas A. Bilenšteina (1826.—1907.) etnogrāfisko materiālu (par latviešu mūzikas instrumentiem, alus darīšanu, tautas meteoroloģiskiem novērojumiem u. c.) pieraksti līdz ar dažiem autora pētījumu fragmentiem. Šeit atrodas arī etnogrāfa P. Šmita (1869.—1938.) un folklorista L. Bērziņa (1870.—1965.) kolekcijas, Kurzemes provinces muzeja un Zemgales muzeja etnogrāfisko priekšmetu fotouzņēmumi. Etnogrāfisko materiālu fotoattēli sastopami M. Sama (dz. 1892. g.) sakārtotajos albumos; Latvijas etnogrāfijas vēsture atainojas etnogrāfa M. Siliņa (1861.—1943.) fondā. Etnogrāfam nozīmīgi fotoattēli glabājas skolotāja un novadpētnieka Z. Lancmaņa (1883.—1935.), folklorista un literatūrvēsturnieka R. Kļaušņa (1875.—1962.), vēsturnieku J. Strauberga (1886.—1952.) un B. Brežgo (1887.—1958.) fondos.

Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu sektorā glabājas izcils etnogrāfijas avots — J. Broces (1742.—1823.) «Dažādu Vidzemes pieminekļu, skatu, monētu, ģerboņu utt. krājuma» 10 sējumi.¹ J. Broce, pārvācots čehs, pēc Virtembergas universitātes beigšanas strādāja par Rīgas ķeizarišķā liceja konrektoru un zīmēšanas skolotāju. Laikā no 1771. līdz 1788. g. J. Broce darinājis zīmējumus ar aprakstiem par Vidzemes vēsturi, sevišķu uzmanību pievēršot zemnieku mājokļiem un apģērbiem, kā arī muižnieku un pilsētnieku tālaika dzīves veidam un kultūrai. Bez tam J. Broce savācis un pārrakstījis senas hronikas un arhīvu materiālus, sakopojot tos 35 sējumos («Livonica»). Etnogrāfam nozīmīgi ir arī J. Broces izraksti un zīmējumi no bojā gājušās Helmsa hronikas (1628.—1643.). J. Broces savāktie materiāli aptver 110 sējumus. Fundamentālajā bibliotēkā glabājas arī etnogrāfam visai nozīmīgi materiāli — J. Krauzes ceļojumu apraksti ar muižu zīmējumiem (XVIII gs. otrā puse), kā arī skolotāja A. Šmita piezīmes (XIX gs. vidus).

Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas J. Misiņa latviešu literatūras nodaļā glabājas daži Latviešu literāriskās (Latviešu draugu) biedrības Vidzemes nodaļas korespondentu XIX gs. otrajā pusē savāktie latviešu paražu un ticējumu materiāli, J. Dzenšteina 1891. g. uzrakstītās «Kāzu ieražas Ķēcos», kā arī Latvijas PSR ZA bij. Etnogrāfijas un folkloras institūta darbinieku dažādos Padomju Savienības arhīvos savākto materiālu mašīnraksta kopijas. Jāatzīmē plašais šīs nodaļas ģimētņu un Latvijas pilsētu un dažādu dabas skatu, gravīru un reprodukciju krājums (apm. 28 000 vienību).

¹ J. Ch. Brotze. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Münzen, Wappen etc., 1—10 (tālāk tekstā — J. Chr. Brotze. Monumente...).

Latvijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā (LCVVA) sevišķi nozīmīgi materiāli XIX gs. un XX gs. sākuma latviešu dzīves veida, kultūras un etnogrāfijas vēstures pētīšanai iegūstami pagastvalžu, tiesu un pilsētu maģistrātu fondos. Arī reliģisko kultu iestāžu fondi glabā materiālus tautas dzīves veida un ģimenes attiecību pētīšanai. Visai plašs avots ir zemnieku sūdzības varas iestādēm par viņu grūto stāvokli, kā arī muižu saimniecību un arklu revīziju dokumenti. Etnogrāfiem nozīmīgi materiāli atrodami Baltijas ģenerālgubernatora kancelejas zemnieku lietu nodaļas, Vidzemes zemnieku lietu komisijas, Vidzemes guberņas tautas pārtikas komisijas, Vidzemes bruņniecības u. c. fondos. Medicīnas doktora O. Hūna (1764.—1832.) fondā pēc draudžu mācītāju ziņojumiem laikā no 1791. līdz 1827. g. 115 sējumos sakopoti topogrāfiski statistiski materiāli par visiem Vidzemes un Kurzemes apriņķiem un pilsētām, par tautas nodarbošanās veidiem, apģērbu, celtniecību, dzīves veidu, ārstniecības līdzekļiem un veselības stāvokli.¹ Vēstures un senatnes pētītāju biedrības fondā glabājas Vidzemes ģenerālsuperintendententa K. Lenca (1720.—1798.) piezīmes par latviešu dzīves veidu un folkloru, daži Kr. Barona, E. Voltera, J. Lautenbaha, A. Bilenšteina materiāli. Etnogrāfa un folklorista J. Sproģa (1835.—1916.), kā arī Rīgas pastāvīgā cenzora fondu materiāli izmantojami etnogrāfijas vēstures pētīšanai. Bez tam arhīva foto-, fono- un kinonodaļā glabājas plašs fotonegatīvu un pozitīvu, kā arī dokumentālo kinofilmu materiāls.

Rīgas Pilsētas vēstures arhīva fondos (Fogta tiesas, Bāriņu tiesas u. c.) rodami materiāli pilsētas iedzīvotāju mājokļu, nodarbošanās veidu, ģimenes dzīves un kultūras pētīšanai.

Tā kā centri dažādām biedrībām, kuru darbā aktīvi piedalījās muižnieki un latviešu inteliģence, tāpat arī atsevišķu novadu administratīvie centri, atradās ārpus Latvijas robežām, tad daļa no latviešu etnogrāfijas materiāliem glabājas materiālu krātuvēs ārpus republikas teritorijas. Par laika posmu no XVIII gs. līdz XX gs. sākumam šādi materiāli atrodami kaimiņu republiku lielāko pilsētu arhīvos.

Igaunijas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā (Tartu) Vidzemes Vispārņoderīgās un ekonomiskās biedrības fondā sastopami materiāli Vidzemes zemkopības darba rīku un lauku celtniecības, lopkopības, tautas meteoroloģijas pētīšanai. Etnogrāfijas vēsturei noderīgi materiāli rodami arī Vidzemes Lauksaimniecības un rūpniecības veicināšanas biedrības, Baltijas ģenerālgubernatora un Vidzemes gubernatora kancelejas, kā arī Tartu universitātes arhīvā un Vrangeļa fondā. Baltkrievijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā (Minskā) Vitebskas guberņas valdes, gubernatora kancelejas u. c. fondos sastopami materiāli Latgales amatnieku nodarbo-

¹ Neliela daļa O. Hūna materiālu par Rīgu un Vidzemi publicēti: O. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году, ч. 1—2. СПб., 1804; O. Гун. Дополнение к медико-топографическому описанию Лифляндии, с присовокуплением табелей о состоянии оспы и чертежей крестьянских изб и бань. СПб., 1814.

šanās, darba rīku, celtniecības, ģimenes attiecību, kā arī kultūras sakaru ar slāvu tautām pētīšanai.

Arī Lietuvas PSR Centrālajā valsts vēstures arhīvā (Viļņā) Viļņas katoļu garīgās konsistorijas, Viļņas Zinātnes draugu biedrības, Viļņas mācību apgabala kuratora, ģenerālgubernatora u. c. fondos sastopami materiāli par Latgales latviešu dzīves veidu, kultūru un ģimenes attiecībām.¹ Viļņas universitātes bibliotēkas Rokrakstu nodaļā glabājas 11 latviešu katoļu baznīcu (Alsungas, Kuldīgas, Ilūkstes, Līvberzes u. c.) hronikas, Krievu ģeogrāfijas biedrības XIX gs. 60. gados izsūtītās Latgales latviešu aptaujas anketas, J. Sproģa arhīvs (sarakstīšanās ar Kr. Valdemāru, Kr. Baronu u. c.), atmiņas, raksti par Baltijas vēsturi, etnogrāfiski materiāli u. c.,² jezuītu ziņojumi par viņu muižu zemnieku dzīvi un kultūru.³

Vērtīgi materiāli, kas var izraisīt latviešu etnogrāfu interesi, glabājas PSRS Centrālajā valsts vēstures arhīvā (Ļeņingradā) Krievijas Brīvās ekonomiskās biedrības fondā, E. Voltera⁴ un P. Valujeva fondā, tāpat arī Krievu ģeogrāfijas biedrības arhīva A. Šegrēna 1840. g. lībiešu ekspedīcijas fondā,⁵ M. Saltikova-Šcedrina bibliotēkas Rokrakstu nodaļā un PSRS ZA Vēstures institūta Ļeņingradas nodaļas arhīvā Voroncovu fondā. Arī Centrālajā valsts seno aktu arhīvā, Valsts V. I. Ļeņina bibliotēkas Rokrakstu nodaļā, Centrālajā valsts kara vēstures arhīvā un Centrālajā valsts vēstures arhīvā Maskavā atrodami materiāli latviešu etnogrāfijai. PSRS ZA Etnogrāfijas institūta zinātniskajā arhīvā glabājas Baltijas kompleksās etnogrāfu ekspedīcijas laikā no 1952. līdz 1965. g. savāktie apraksti un zīmējumi.

Latviešu etnogrāfijas literatūra

Par etnogrāfijas literatūru sauc uz etnogrāfijas avotu pamata ar etnogrāfijas darba metožu palīdzību veidotus tautas izcelšanās, tās kultūras un dzīves veida tēlojumus un apcerējumus. Atspoguļojot autora vai laikmeta īpatnības, etnogrāfijas literatūra zināmā mērā var kļūt par attiecīgā laikmeta etnogrāfijas vēstures avotu.

Pilnīga latviešu etnogrāfijas literatūras bibliogrāfija, kas sniegtu kop-savilkumu par veikto darbu un ievērojami atvieglotu pētniecību, nav vēl sastādīta. Tāpēc līdzšinējie publicējumi un pētījumi latviešu etnogrāfijā

¹ Skat. arī B. Brežgo. Latgolas pagotne, 1. Daugavpilī, 1943.; B. Brežgo. Latgolas pētēsonas vēsturiska gaita. Rēzeknē, 1930.

² Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки. Вильнюс, 1903; J. Lipski. Archiwum Kuratorji Wileńskieje hr. A. D. Czartoryskieje. Kraków, 1925.

³ Sal. J. Kleintjenss. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņu arhīvos. — Latvijas vēstures avoti, 3., Rīgā, 1940.

⁴ B. Infantjevs. Materiāli par latviešu zinātniekiem Ļeņingradas arhīvos. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1948., 2. nr.

⁵ Д. К. Зеленин. Обзор рукописных материалов ученого архива Всесоюзного Географического общества о народах Прибалтики (латыши, литовцы, эсты). — СЭ, 1947, М.—Л., 1947.

jāmeklē vispārīgās latviešu bibliogrāfijās,¹ speciālajās vēstures,² latviešu folkloristikas,³ kā arī baltvācu etnogrāfijas bibliogrāfijās.⁴ Padomju varas gados publicēta Vidzemes etnogrāfijas bibliogrāfija⁵ un latviešu antropoloģijas un etnogrāfijas bibliogrāfija.⁶ Svarīgāko latviešu etnogrāfijas pētījumu bibliogrāfija publicēta šai grāmatā. Par ārzemēs publicētajiem darbiem latviešu etnogrāfijā ziņas sniedz ārzemju bibliogrāfijas.⁷

Latviešu etnogrāfijas kā patstāvīgas vēstures zinātnes nozares izveidošanos noteica vairāki sociālekonomiski, politiski un ideoloģiski cēloņi. Feodāli dzimtnieciskās iekārtas sairšanas periodā XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā saasinājās zemniecības antifeodālā cīņa. XIX gs. vidū Latvijā uzvarēja kapitālistiskās ražošanas attiecības, kaut arī saglabājās spēcīgas feodālisma paliekas feodālā zemes īpašuma un muižnieku privilēģiju veidā. Veidojās buržuāziskā nācija, kas izvirzīja idejas par latviešu nacionālās kultūras attīstību un latviešu nacionālo atbrīvošanos. Tas savukārt mudināja arī vācu muižnieku ideologus pievērsties latviešu dzīves veida un kultūras pētīšanai. Jau XIX gs. pirmajā pusē rosīgāks kļuva Latviešu literāriskās (draugu) biedrības un atsevišķu vācu tautības pētnieku darbs latviešu etnogrāfijas, folkloras un valodniecības materiālu vākšanā un pētīšanā nolūkā pakļaut latviešu tautas kultūru vācu muižnieku kultūrai.⁸

Latviešu kultūras un dzīves veida pētīšana nepieciešama kļuva arī jaunajai apspiestajai latviešu buržuāzijai tautas specifikas akcentēšanai un izmantošanai cīņā par saviem sociālajiem un politiskajiem mērķiem. Latviešu nacionāli liberālās kustības dalībnieki, tā saucamie jaunlatvieši,

¹ C. E. Napiersky. Chronologischer Conspect der lettischen Literatur von 1587 bis 1830. Mitau, 1831.—1869.; [Кр. Баронс.] Указатель сочинений о коренных жителях Прибалтийского края. — Записки Русского географического общества по отделу этнографии, т. 2, СПб., 1869, Приложение; J. Mišņs. Latviešu rakstniecības rādītājs, 1.—2. Rīgā, 1924.—1937.; A. Ģinters. Latviešu zinātnes un literatūra. 1763.—1907. Rīgā, 1926.—1940.; V. Seiļ. Grāmatas Latgales latviešiem. Rīgā, 1936.

² E. Winkelmann. Bibliotheca Livoniae historica. Berlin, 1878; Die livländische Geschichtsliteratur, 1880—1913. Riga, 1881—1923; E. Štengēle. Latvijas vēstures bibliogrāfija, 1918.—1930. Rīgā, 1935.; A. Ģermanis, Z. Šakare. Latvijas PSR vēstures bibliogrāfija, 1940.—1955. (Rokraksts Latv. PSR ZA Vēstures institūta bibliotēkā.)

³ A. Ozols. Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija. Rīgā, 1938.; V. Greble. Latviešu folkloristikas bibliogrāfija. (Rokraksts Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta bibliotēkā.)

⁴ L. Mackensen. (Hrsg.) Bibliographie zur deutschbaltischen Volkskunde. Riga, 1936; B. Hollander. Bibliographie der baltischen Heimatkunde. Riga, 1924.

⁵ A. Ģermanis, Z. Šakare. Bibliogrāfija. — AE, 5., Rīgā, 1963.

⁶ A. Германис, З. Шакаре. Библиография латвийской антропологии и этнографии за 1960—1964 гг. — СЭ, 1965, № 6, 157.—165. лрр.

⁷ The American Bibliography of Slavic and East European Studies, vol. 1—22, Bloomington, 1961; R. Wildhaber. Internationale volkskundliche Bibliographie. 1950—1954. Bâle, 1955—1959; E. Thomson. Baltische Bibliographie. 1945—1956, 1957—1961 und Nachträge 1945—1956. Würzburg, 1957—1962; Z. Ozols. Latvia. A selected bibliography. Washington, 1964, u. c.

⁸ Āronu Matīss. Latviešu literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība savā simts gadu darbā. Rīgā, 1929.; C. Ullmann. Bitte um Unterstützung. — Magazin der lettisch literarischen Gesellschaft, Bd. 3, St. 2—3. Mitau, 1831.

Kr. Barons, K. Biezbārdis, Fr. Brīvzemnieks, Kr. Valdemārs u. c. Krievu ģeogrāfijas biedrības un Maskavas Dabzinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības idejiski un materiāli atbalstīti, pievērsās etnogrāfijas un folkloras materiālu pētīšanai, šajā darbā iesaistot samērā plašus latviešu tautas slāņus. Atrazdamies brāļu Grimmu mitoloģiskās skolas ietekmē, jaunlatvieši augstu vērtēja tautas tradīcijas, folkloru, pēc citu tautu parauga centās «zinātniski» noformēt seno latviešu dievu pasauli. Etnogrāfijas un folkloras materiālus, kas liecināja par latviešu tautas kultūras senatnīgumu un savdabīgumu, jaunlatvieši centās izmantot cīņā pret privileģētajām vācu kārtām. Tā bija cīņa par latviešu tautas līdztiesību vietējā saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē. Savu mērķu sasniegšanai jaunlatvieši gāja kopsolī ar slavofiliski noskaņotajiem krievu zinātniekiem. Rezultātā XIX gs. 60.—80. gados bija gūti zināmi panākumi latviešu tautas kultūras mantojuma pētīšanā un publicēšanā asā antifeodālā virzienā.¹ Ievērojama nozīme šajā darbā bija Fr. Brīvzemnieka un J. Kalēja-Kuzņecova pētījumiem.² J. Kalēja-Kuzņecova darbiem XIX gs. 60. gadu beigās un 70. gados bija revolucionāri demokrātiska ievirze — latviešu tautu viņš uzskatīja par šķiriski diferencētu, bet latviešu vēstures un kultūras pētīšanu — par legālu cīņas līdzekli pret muižnieku kundzību. Pēc Maskavas Dabzinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības Etnogrāfijas nodaļas uzaicinājuma vākt etnogrāfiskos materiālus 1869. g. 4. maijā tika nodibināta Rīgas Latviešu biedrības (RLB) Zinību komisija, kas uzsāka organizēt etnogrāfisku materiālu vākšanu un pētīšanu.

Liela nozīme etnogrāfijas zināšanu izplatīšanā bija pirmajiem vispārīnoša rakstura darbiem etnogrāfijā. Pārskatu par latviešu un kaimiņu tautu kultūru un dzīves veidu 1876. g. sniedza rakstnieks un skolotājs Ernests Dinsberģis (1816.—1902.), publicējot darbu «Etnogrāfija».³ Savā nelielajā darbā E. Dinsberģis centās pēc iespējas objektīvi raksturot apskatāmās etnogrāfijas problēmas. Latviešu tautas kultūru un dzīves veidu autors salīdzina ar citu Eiropas tautu kultūru un dzīves veidu. Lielu vērību E. Dinsberģis veltījis tām jaunajām parādībām latviešu tautas dzīves veidā, kultūrā un paražās, kādas veidojās latviešu nācijas noformēšanās laikā.

Viens no pirmajiem latviešu etnogrāfiem M. Skruzītis (1861.—1905.) savā 1887. g. publicētajā darbā «Sēļi, Kurzemes augšgala senči», izmantojot etnogrāfiskos materiālus, vietvārdus un publicētos vēstures avotus,

¹ А. Адлер. Заметки о латышах трех лифляндских уездов Витебской губернии. — Виленский сборник, 1, Вильна, 1868, 223.—243. lpp.; Я. Спрогис. Памятники латышского народного творчества. Вильна, 1868; А. Сементовский. Очерк быта латышей казенной деревни Езерник Люцинского уезда. — Витебские губернские ведомости, 1863, № 43.

² Ю. [Кузнец]ов. Экономический и нравственный быт Балтийских крестьян. — Отечественные записки, тетр. 3—8, 1867; Материалы по этнографии латышского племени. Под ред. Ф. Я. Трейланда [Бривземнеика]. — Труды этнографического отдела, 6, М., 1881, 224. lpp.

³ E. Dūnsberģ. Etnogrāfija, tas ir pasaules valsts-tautas, viņu dabas, ierašas un dzīve. Eiropa. Pirmā daļa. Rīgā, 1876.

sniedza savā laikā pamatotu sēļu apdzīvotās teritorijas robežu un kultūras apskatu, skarot arī latviešu etnoģenēzes problēmas.

XIX gs. 90. gados 1000—6000 eksemplāru metienā sāk iznākt arī pirmais latviešu etnogrāfijas periodiskais izdevums — avīzes «Dienas Lapa» pielikums — «Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem». Pielikuma sagatavotāju vidū bija arī J. Pliekšāns-Rainis, valodnieks J. Sirmais u. c.

Nopietnākos panākumus latviešu pirmie zinātnieki guva folkloras, tradīciju un tautas tērpu vākšanā un popularizēšanā, turpretī latviešu tautas celtniecības, darba rīku un mājas iekārtas pētīšanā svarīgākā nozīme bija baltvācu etnogrāfa un mācītāja A. Bielenšteina pētījumiem.¹ Taču ar savu teoriju par «koka laikmetu» latviešu dzīvē līdz pat XIX gs. vidum A. Bielenšteins centās pierādīt latviešu tautas primitivitāti un tā pamatot vācu kultūrtrēģeru nopelnus Baltijā.²

Latviešu buržuāziskajā etnogrāfijā XIX gs. beigās un XX gs. sākumā zināmā mērā atbalsojās šajā laikā Rietumeiropā notiekošie strīdi par etnogrāfijas priekšmetu un tās hronoloģiskajām robežām. Zināma šo strīdu ietekme izpaudās novirzē no sava laika tautas dzīves pētīšanas uz tālu pagātni, pētījumu sašaurināšanā, pakļaušanā filoloģijai, mitoloģijai, folklorai. Saasinoties šķiru cīņai, XIX gs. 80.—90. gados latviešu reakcionārāk noskaņotās buržuāzijas ideologi centās tuvināties vācu buržuāzijai un nostājās Baltijas vācu etnogrāfu pozīcijās.

Tikai daļa latviešu etnogrāfu, piemēram, P. Šmits un M. Siliņš, kaut arī ļoti atturīgā formā, vērsās pret Baltijas vācu etnogrāfu pētījumu politisko tendenciozitāti un mēģinājumiem iekļaut latviešu etnogrāfiju Baltijas vācu historiogrāfijas ietvaros.

Pret Baltijas vācu etnogrāfu pētījumu politisko tendenciozitāti, pret latviešu buržuāzijas pasivitāti un mēģinājumiem izmantot šos pētījumus šķiru miera un buržuāziskā nacionālisma ideju popularizēšanai XIX gs. 80. gadu beigās un 90. gados uzstājās latviešu demokrātiskās inteligences revolucionāri demokrātiskās kustības «Jaunā strāva» pārstāvji, kuru paustās atziņas sasaucās ar krievu revolucionārā demokrāta A. Hercena uzskatu, ka «Nepazīstot tautu, iespējams tautu apspiest, verdzināt to, iekārot to, bet atbrīvot tautu nav iespējams».³ Jaunstrāvnieki paši ķērās pie etnogrāfisko materiālu vākšanas organizēšanas un to publicēšanas laikraksta «Dienas Lapa» pielikumā — «Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem» (1891.—1894.), aktīvi uzstājoties par patiesu latviešu tautas dzīves veida un kultūras pētīšanu.

Nolūkā apvienot spēkus un nostiprināt savu «tautības karognesēja» slavu Rīgas Latviešu biedrība nolēma X arheoloģijas kongresa laikā Rīgā 1896. g. sarīkot latviešu etnogrāfisko izstādi. Šajā sakarā 1894.—1895. g. tika organizētas vairākas ekspedīcijas, izsūtītas aptaujas anketas, veikti

¹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Ein Beitrag zur Ethnographie, Kulturgeschichte und Archäologie der Völker Russlands im Westgebiet, 1—2. St. Petersburg-Petrograd, 1907—1918.

² A. Bielenstein. Ein glückliches Leben. Selbstbiographie. Riga, 1904, 56. lpp.

³ А. И. Герцен. Полное собрание сочинений, т. XV. М., 1958, 181. lpp.

pirmie latviešu etnokartogrāfijas darbi. Etnogrāfu M. Skruzīša, S. Novicka, M. Siliņa un mākslinieka J. Rozentāla vadībā tika iekārtota etnogrāfiskā izstāde. Tā darbojās speciālā izstāžu paviljonā no 1896. g. augusta līdz 15. novembrim brīvā dabā tagadējā Akadēmiskā drāmas teātra teritorijā un guva lielu atsaucību. Taču pēc izstādes slēgšanas Rīgas Latviešu biedrības vīri nekādi nevarēja atrast telpas latviešu etnogrāfiskajam muzejam, un materiāli gadiem ilgi glabājās ēku bēniņos un spīķeros. Tikai 1905. g. Rīgas Latviešu biedrības nama dažās telpās atvēra Latviešu muzeju. Muzeja pārzinis M. Siliņš 1911. un 1912. g. sarīkoja «etnogrāfiskās ekskursijas» pa Ziemeļkurzemi un Latgali. Pārskatu par latviešu etnogrāfiju 1911. g. M. Siliņa redakcijā publicēja ģeogrāfs J. Novoselovs,¹ cenšoties iepazīstināt krievu sabiedrību ar latviešiem kā ar miermīlīgiem zemkopjiem un panākt Latvijas tuvināšanu Krievijai, ievēdot zemes, utt.²

Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados par buržuāzisko etnogrāfu galveno pētīšanas objektu kļuva latviešu buržuāzijas sociālais balsts — turīgā zemniecība. Lai gan trūka sagatavotu zinātnisku darbinieku, buržuāziskās Latvijas pirmajos desmit gados novērojama etnogrāfijas materiālu vākšanas aktivizēšanās. Laikā no 1920. līdz 1924. g. materiālus par tautas celtniecību vāca LU Arhitektūras fakultātes studenti. No 1924. līdz 1931. g. etnogrāfijas materiāli tika vākti Pieminekļu valdes ekspedīcijās. Kopš 1927. g. tautas celtniecības pieminekļus, iedzīves priekšmetus un darba rīkus vāca 1924. g. dibinātais Brīvdabas muzejs, Valsts vēsturiskais muzejs, Liepājas, Jēkabpils, Valmieras un citi muzeji, kā arī individuāli kolekcionāri. Taču savāktajiem materiāliem parasti trūka zinātniskās dokumentācijas, tie bija atrauti no pētāmā laikmeta sociālekonomiskās vides. Visumā etnogrāfijas avotu bāze laikā no 1920. līdz 1940. g. pieauga no apmēram 13 000 līdz 100 000 vienībām un ir viens no pozitīvajiem latviešu pirmspadomju etnogrāfijas mantojumiem.³

Vispusīgu latviešu tautas dzīves veida un kultūras pētīšanu buržuāzija uzskatīja par neaktuālu. Tāpēc, neskatoties uz oficiālo «nacionālismu», Valsts vēsturiskā muzeja, tāpat arī Pieminekļu valdes etnogrāfisko pētījumu apjoms tika ierobežots, ikgadējās etnogrāfu ekspedīcijas ar 1932. g. pārtrauktas; etnogrāfijai uzmanība netika pievērsta arī Latvijas Vēstures institūtā. Etnogrāfijas kurss Latvijas Universitātē līdz 1938. g. netika lasīts. Līdz ar to etnogrāfu kadri netika gatavoti. Ar etnogrāfijas pētījumiem nodarbojās atsevišķi filologi (P. Šmits, K. Straubergs), arhitekti (P. Kundziņš, P. Ārends, J. Jaunzems, O. Tilmanis), mākslinieki (J. Bīne, Ed. Paegle, E. Brastiņš, J. Sudmalis, A. Dzērvītis), arheologi (Ā. Karnups) u. c., risinot galvenokārt ar latviešu tautas tērpu, ornamentiku, tautas celt-

¹ Ю. Новоселов. Латыши. Очерки по этнографии и современной культуре латышей. Под редакцией М. Силиня. Рига, 1911.

² Turpat, 61. lpp.

³ Sīkāk skat. H. Strods. Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā. — AE, 6., Rīgā, 1964.

niecību un mitoloģijas problēmām saistītus jautājumus.¹ Neskatoties uz autoru subjektīvajām iecerēm, uzskatu un darba metožu atšķirībām, pētījumi galvenokārt bija paredzēti latviešu buržuāzijas ideoloģijas pareizības pierādīšanai un dokumentēšanai. Lai plašāk popularizētu buržuāzisko ideoloģiju un ar etnogrāfijas palīdzību ieviestu to tautas dzīves veidā un kultūrā, tika izveidoti speciāli etnogrāfijas un ģimenes žurnāli.² Ar etnogrāfijas propagandu nodarbojās aizsargu un studentu organizācijas, dažādas biedrības u. c. No otras puses, buržuāziskā etnogrāfija nepievērsa uzmanību ne latviešu tautas etnoģenēzei un etniskajai vēsturei, ne arī latviešu un kaimiņu tautu kultūras sakariem, jūras zvejnieku un amatnieku, kā arī pilsētu kultūrai un dzīves veidam XX gs. pirmajā pusē u. c. svarīgām problēmām.

Ja XIX gs. otrajā pusē latviešu buržuāziskie etnogrāfi savos pētījumos balstījās uz mitoloģiskās skolas paustajām idejām, tad XX gs. pirmajā pusē, it īpaši buržuāziskās Latvijas gados, līdz ar Eiropas imperiālistisko valstu ekonomiskās un kultūras ietekmes pastiprināšanos Latvijā, etnogrāfi pamatojās uz t. s. kultūras loku un kultūras migrācijas teorijām. Šī virziena pārstāvji (P. Šmits, A. Bērzkalne) latviešu kultūru sāka uzskatīt par pārnacionālu parādību, kur kultūras migrācijas rezultātā ieviesušies Indijas, Ēģiptes, Balkānu tautu u. c. kultūras elementi. Daļa šī virziena piekritēju (M. Siliņš un R. Zariņš) latviešu kultūras attīstību centās izskaidrot ar normāņu kultūras ietekmi Latvijā, tā atbalstot vienu no populārākajām nezinātniskajām buržuāzisko etnogrāfu un vēsturnieku teorijām, t. s. normāņu teoriju. Kad par Etnogrāfijas katedras vadītāju Latvijas Universitātē 1938. g. tika uzcināts zviedru etnogrāfs D. Trocigs, šī teorija uz laiku kļuva par oficiālo virzienu latviešu buržuāziskajā etnogrāfijā. Migrācijas teorijas piekritēji, atraujot kultūru no sociālekonomiskās vides, izskaidroja tautas kultūras, dzīves veida un daiļrades attīstību nevis ar kultūras iekšējiem attīstības likumiem, bet ar dažādām blakus parādībām (piemēram, ar dažādu tautu kultūras ietekmi), cenšoties pierādīt, ka kultūra attīstās galvenokārt aizguvumu ceļā un ka tauta apgūst pa pasauli klīstošas idejas. Līdz ar to būtībā tika noliegta tautas masu jaunrades loma, tautas nacionālā kultūra.

Otra latviešu buržuāziskās etnogrāfijas darbinieku grupa, it īpaši fašistiskās diktatūras gados, nolūkā atjaunot seno latviešu «tīro» kultūru, par savu galveno uzdevumu uzskatīja šīs kultūras elementu meklēšanu «aizvēsturē» un XVII gs. Kurzemes hercogistē, saskatot pēdējā nacionālas

¹ P. Kundziņš. Dzīvojamā rija Latvijā. — Latvijas Universitātes raksti, Arhitektūras fakultātes sērija, 1., 7., Rīgā, 1934.; E. Kivicka un Ā. Karnups. Novadu tērpī. Jelgavā, 1939.; Latvju Raksti, 1.—3., [Rīgā, 1924.—1931.]; P. Šmits. Etnogrāfisku rakstu krājums, 1.—3. Rīgā, 1912.—1923.; E. Brastiņš. Latvju ornamentika. Rīgā, 1923.; Ievads Latviešu tautas tēpju vēsturē. A. Dzērvīša un V. Ģintera redakcijā. Rīgā, 1936.; Valsts Vēsturiskā muzeja vadoņi, 1.—2. Rīgā, 1939.—1940.; Latvju tautas dainas, 1.—12. Rīgā, 1928.—1932.

² «Latvijas Saule» (1923.—1931.); «Zeltene» (1926.—1940.); «Sievietes Pasaule» (1932.—1940.).

valsts pirmsākuma iezīmes. Sevišķi spilgti šis nacionālistiskais virziens izpaudās tautas mākslas, tautas tradīciju un senās latviešu reliģijas, t. s. dievturības, atjaunošanas mēģinājumos, jo tā latviešu fašistiskā buržuāzija savus praktiskos sociālekonomiskos pasākumus centās pamatot etnogrāfijā.

Līdzās šiem diviem vadošajiem virzieniem latviešu buržuāziskajā etnogrāfijā sava nozīme bija arī «mitoloģiskās skolas» epigoņiem; to redzamākie pārstāvji bija reakcionārais dzejnieks J. Lautenbahs un teologs L. Bērziņš.

Latviešu buržuāziskās etnogrāfijas idejiskā sadrumstalotība pavēra ceļu dažādām reakcionārām koncepcijām un falsifikācijām, latviešu kultūras un dzīves veida arhaizācijai, zemnieciskošanai un buržuāziskā nacionālisma kultivēšanai.

Latviešu buržuāziskās etnogrāfijas tradīcijas ārzemēs turpina latviešu emigranti. Atrauti no latviešu tautas un kultūras, atrodoties ideālistiskās metodoloģijas pozīcijās, latviešu buržuāziskās etnogrāfijas epigoņi nav spējīgi sniegt nopietnus pētījumus.¹ Z. Ligers savā «Latviešu etnogrāfijā»² (1954.) izmanto galvenokārt A. Bīlenšteina un paša agrāk publicētos materiālus,³ bet nav ievērojis latviešu padomju etnogrāfu un vēsturnieku jaunākās atziņas. Nopietnākus pētījumus latviešu mitoloģijā veikuši K. Straubergs⁴ un H. Biezais.⁵ Etnogrāfu zināmu interesi var izraisīt valodnieka E. Bleses pētījumi latviešu valodas vēsturē⁶. M. Bukša, L. Latkovska, B. Briškas u. c. publicējumi mēģina pamatot «latgaļu nācījas» un Latgales kultūras patstāvību, kas it kā izveidojusies katoļu baznīcas darbības rezultātā.⁷ Latviešu folkloras un etnogrāfijas jautājumos emigrācijā publicēti vairāki desmiti grāmatu, kas tiek plaši izmantotas emigrantu konsolidācijai un pretpadomju propagandai.

Pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā 1940. g., bet faktiski pēc Lielā Tēvijas kara sākās trešais — marksistiskais periods latviešu etnogrāfijā. Darbs sākās grūtos apstākļos: ļoti maz bija etnogrāfu-zinātnieku kadru, daudz etnogrāfisko materiālu, pat veseli muzeji (Jelgavas, Rēzeknes, Valmieras) bija izvesti uz Vāciju un gājuši zudumā. Par galveno etnogrāfijas pētniecības centru republikā 1946. g. kļuva Zinātņu akadēmijas Vēstures

¹ Latviešu tautas dziesmas. 1.—12. Kopenhāgenā, 1952.—1956.; Latvju Raksti, 1.—2., Eutin, 1957.

² Z. Ligers. Ethnographie lettonne, 1. Bāle, 1954; zemkopībai un lopkopībai veltītā daļa iznāca arī latviešu valodā: Z. Ligers. Latviešu etnogrāfija, 1., Bayeux, 1952.

³ Z. Ligers. Latviešu tautas kultūra, 1.—2. Rīgā, 1942.—1944.

⁴ K. Straubergs. Lettisk folketro om de döda. Stockholm, 1949.

⁵ H. Biezais. Die Hauptgöttinnen der alten Letten. Uppsala, 1955; H. Biezais. Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse bisherigen Forschungen. Uppsala, 1953; H. Biezais. Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion. Stockholm, 1961.

⁶ E. Blesse. Mūsu valoda savu vēsturisko cīņu gaitās. Londonā, 1955.

⁷ M. Bukšs. Senču pasaule. Apceres par tautas poēziju. Trautšteinā, 1950.; B. Briška. Latgaļi politiskajos patmaļos. Latgaļu izdevniecība Mīnhenē, 1957.

un materiālās kultūras institūta Materiālās kultūras sektors, bet no 1951. g. — Etnogrāfijas un folkloras institūta (no 1956. g. Vēstures institūta) Etnogrāfijas sektors,¹ no 1964. g. etnogrāfu grupa Arheoloģijas un etnogrāfijas sektorā. Etnogrāfisko materiālu vākšanu un to popularizēšanas darbu veic Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs (dib. 1924. g.), Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļa (dib. 1869. g.), 15 republikas novadpētniecības muzeji (jo sevišķi Ventspils, Jēkabpils, Ludzas un Cēsu novadpētniecības muzeju brīvdabas nodaļas), Latvijas PSR Vēstures un kultūras pieminekļu un dabas aizsardzības biedrības nodaļas un to organizētie tautas muzeji. Kopš 1947. g. etnogrāfisko materiālu vākšanas ekspedīcijas ik gadus sistemātiski organizē Zinātņu akadēmija. Ja sākumā ekspedīciju tematika aprobežojās ar XIX gs., tad pēc 1950. g. sākās plašāka materiālu vākšana par kolhoznieku dzīves veidu, bet kopš 1962. g. — arī par pilsētu etnogrāfiju.

Zināmu darbu latviešu antropoloģijas, etniskās vēstures, materiālās kultūras un dzīves veida pētīšanā laikā no 1952. līdz 1959. g. veica PSRS ZA Etnogrāfijas institūta noorganizētā Baltijas kompleksā ekspedīcija (no 1955. g. Baltijas apvienotā kompleksā ekspedīcija) H. Mooras, N. Čeboksarova un L. Terentjevas vadībā. Tanī piedalījās arī latviešu etnogrāfi. Šī ekspedīcija, koordinējot lauksaimniecības darba rīku, mājokļu un apmetņu tipu, apģērba un ģimenes dzīves pētīšanu, ievērojami palīdzēja latviešu etnogrāfiem apgūt marksistiskās etnogrāfijas darba metodes. Nolūkā sagatavot kvalificētus zinātniskus kadrus, Latvijas PSR ZA komandēja 3 savus jaunos zinātniekus uz PSRS ZA Etnogrāfijas institūta aspirantūru. Pieredzējušu etnogrāfu vadībā tie laikā no 1955. līdz 1958. g. izstrādāja un aizstāvēja zinātņu kandidātu disertācijas.

Ar 1956. g. Latvijas PSR ZA Vēstures institūts sāka sistemātiski pētīt Latvijas kultūrvēsturiskos novadus, vispirms pievēršoties Vidzemei (1955.—1961. g.; 6 ekspedīcijas) un Latgalei (1962.—1966. g.; 5 ekspedīcijas); nākotnē paredzēta Augšzemes, Zemgales un Kurzemes sistemātiska izpēte. Kultūrvēsturisko novadu izpēte dod iespēju plaši analizēt latviešu etnoģenēzi, materiālās kultūras un dzīves veida vēsturi, kā arī kultūrvēsturisko novadu ietekmju un kultūras mijiedarbības problēmas. Bez tam etnogrāfi savā darbā arvien plašāk ievieš materiālu vākšanu, izdarot aptauju pēc noteiktām anketām atsevišķos zemnieku, strādnieku, studentu un skolēnu kolektīvos. Šajā darbā aktīvi palīgi ir pastāvīgie korespondenti (skolotāji, pensionāri, novadpētnieki). Pēckara gados savākts vairāk nekā 150 000 vienību etnogrāfisko ziņu un apmēram 20 000 etnogrāfisko priekšmetu. Rezultātā apmēram par 200% papildināts etnogrāfisko materiālu pirmskara fonds. Pašreiz to veido vairāk nekā 300 000 vienības.

Vissarežģītākās latviešu etnogrāfijas problēmas — latviešu etnoģenēzes problēmas — pareizā risināšanā daudz palīdzējis latviešu un kaimiņu

¹ X лет работы Академии Наук Латвийской ССР (1946—1956). Рига, 1956, 48.—50. лрр.

republiku zinātnieku kopējais darbs Baltijas apvienotās kompleksās ekspedīcijas ietvaros.¹

Etnoģenēzes problēmas vairāk vai mazāk plaši risinātas visos līdz šim publicētajos latviešu padomju etnogrāfu zinātniskajos darbos. 60. gadu sākumā etnogrāfu un valodnieku kopējā darba rezultātā pamatvilcienos tika atrisināti galvenie Vidzemes latviešu etniskās vēstures jautājumi.² Taču latviešu etnoģenēzes un etniskās vēstures pētījumi ir tikai sākuma stadijā.

Materiālās kultūras jomā plaši monogrāfiski pētījumi veikti par latviešu tautas galveno nodarbošanās veidu — zemkopību feodālisma periodā.³ Latviešu nemehanizētās zemkopības darba rīki, to attīstības ceļi, zemkopības darba paņēmieni un darba organizācija ir viena no vislabāk izpētītajām latviešu etnogrāfijas nozarēm. Sikāki pētījumi veltīti arī saldūdeņu un jūras zvejniecībai, mājausšanai, podniecības darba rīkiem un paņēmieniem. Monogrāfiski pētīta Vidzemes zemnieku mājokļu tipu izveidošanās, to iekārtojuma un plānojuma attīstība.⁴ Arī latviešu apģērbam, tā lokālajiem variantiem feodālisma sairšanas un kapitālisma laikmetā veltīti monogrāfiski pētījumi.⁵ Šos pētījumus labi papildina monogrāfija par tekstilpreču sīkražošanu Vidzemē XIX gs. otrajā pusē, kur sevišķi plaši analizēts Piebalgas audēju darbs.⁶

Buržuāziskajā Latvijā tik populārā latviešu tautas tērpu materiāla marksistiskajā pārvērtēšanā, kā arī materiālu publicēšanā izcila nozīme bija J. Niedres vadībā veiktajam pirmajam darbam latviešu padomju etnogrāfijā pēckara gados — materiālu krājumam «Latvju raksti».⁷ Par sasniegumu jāuzskata arī materiālu krājums trijos sējumos «Latviešu tautas māksla», kurā izvērtēti svarīgākie XIX un XX gs. lauku iedzīvotāju darinātie materiālās kultūras pieminekļi. Materiālu krājumu ievados

¹ Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции. — Труды Института этнографии АН СССР, новая серия, т. 23, М., 1954; Балтийский этнографический сборник. — Труды Института этнографии АН СССР, т. 32, М., 1956; Вопросы этнической истории народов Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, т. 1, М., 1959; Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции т. 2, М., 1959.

² К. Я. Анцитис, А. Я. Янсон. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, № 6; K. Ancītis un A. Jansons. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — АЕ, 5., Rīgā, 1963.

³ I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļušu saimniecības sairuma laikā. Rīgā, 1962.; L. Dumpe. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. — Latv. PSR Vēstures muzeja raksti, Etnogrāfija, Rīgā, 1964.

⁴ A. Krastiņa. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīgā, 1959.

⁵ M. Slava. Latviešu tautas tērpi. Rīgā, 1966.

⁶ A. Alsupe. Tekstiliju sīkražošana Vidzemē 19. gs. un 20. gs. sākumā. Rīgā, 1963. (Manuskripts Latvijas PSR ZA Vēstures institūtā.)

⁷ J. Niedre. Latvju Raksti, 1.—3. Rīgā, 1946.—1947.

iztirzāta krājumā atspoguļoto priekšmetu ģenēze, attīstība un nozīmīgums tautas mākslā.¹

Padomju etnogrāfi tautas aplūko kā laikā un telpā mainīgu parādību, lielu uzmanību pievēršot kaimiņu tautu kultūras ietekmei. Materiālās kultūras attīstības problēmu risināšana sniedz lielu ieguldījumu ražošanas un sociālo attiecību attīstības, kā arī latviešu etniskās vēstures problēmu skaidrošanā dažādos sabiedrības attīstības laikmetos.

Zināma vēriba veltīta arī kapitālisma laikmeta lielākās latviešu lauku iedzīvotāju grupas — laukstrādnieku veidošanās procesa, to dzīves veida un kultūras pētīšanai kapitālistiski attīstītākajos Latvijas novados — Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē.² Monogrāfiski pētīta Latgales latviešu un krievu tautības iedzīvotāju ģimenes dzīve kapitālisma laikmetā.³

Atteikšanās no agrākajai latviešu etnogrāfijai raksturīgās hronoloģiskās ierobežotības, tāpat arī pievēršanās visu Latvijas iedzīvotāju slāņu pētīšanai, sākot no senākiem laikiem un beidzot ar mūsu dienām, nozīmēja vispirms pievēršanos arī pilsētu etnogrāfijai un Latvijas darbaļaužu dzīves un kultūras pētīšanai sociālisma celtniecības laikmetā. Latviešu zemniecības saimnieciskais un kultūras stāvoklis pirmajos gados pēc kolektīvizācijas 50. gadu pirmajā pusē tika pētīts ekspedīcijās priekšzīmīgākajās kopsaimniecībās. Taču materiālu plašāka vākšana un apkopošana netika paveikta. Etnogrāfu nepietiekamā speciālā kvalifikācija, personības kulta apstākļos valdošā prasība parādīt it kā tūlīt pēc kolektīvizācijas iestājušos «radikālo lūzumu» zemnieku dzīves veidā un kultūrā, mūsdienu parādību aplūkošana atrauti no iepriekšējiem laikmetiem, t. s. ilustratīvās metodes (vienpusīga faktu vākšana iepriekš pieņemtās tēzes pierādīšanai) izmantošana nedeļa iespēju etnogrāfiem iedziļināties to saimniecisko un kultūras izmaiņu būtībā, kādas notika zemnieku dzīvē attiecīgajā periodā, ne arī ļāva zinātniski vispārināt savāktu materiālu. Vienīgi Maskavas etnogrāfes L. Terentjevas laikā no 1949. līdz 1952. g. veikto pētījumu rezultāti par izmaiņām Jēkabpils rajona lauku darbaļaužu dzīvē ietverti zinātņu kandidāta disertācijā.⁴ Pēc neliela atslābuma 50. gadu otrajā pusē etnogrāfi atkal uzsāka zemnieku celtniecības, apģērba, dzīves veida un padomju tradīciju attīstības pētīšanu. Uzrakstīti monogrāfiska rakstura pētījumi par Vidzemes piekrastes jūras zvejnieku un Jēkabpils rajona zemnieku saim-

¹ Latviešu tautas māksla XIX—XX gs. 1.—3. Rīgā, 1961., 1962., 1967.

² S. Cimermanis. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē XIX gs. otrajā pusē. Rīgā, 1959.; Э. Чивкуль. Положение и быт сельскохозяйственных рабочих в Видземе во II пол. XIX века. Рига, 1964. (Disertācija Latv. PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā.)

³ Л. Ефремова. Семья и семейный быт латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX в. Рига, 1960. (Disertācija Latv. PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā.); А. Заварина. Семья, семейный быт русского старожильского населения Латгалии во II пол. XIX — начале XX в. М., 1955. (Disertācija Latv. PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora arhīvā.)

⁴ Л. Н. Терентьева. Социалистические преобразования в хозяйстве, быту и культуре латышского крестьянства (по материалам группы колхозов Екабпилсского района Латвийской ССР). Автореферат. М., 1952.

niecisko un kultūras dzīvi un sadzīvi.¹ Pētījumu rezultātā noskaidrots, ka lauku iedzīvotāju dzīves veida un kultūras straujāka tuvināšanās pilsētu dzīves veidam un kultūrai novērojama jūras zvejnieku un labāko kolhozu kolektīvu, izglītību guvušo jauno ražošanas un sabiedriskā darba pirmrindnieku ģimenēs. Etnogrāfi apkopojusi arī padomju darba, sadzīves un skolu tradīciju izplatību republikā. Padomju sadzīves tradīciju sociālistiskais saturs iekļaujas nacionālā formā un, it sevišķi novados, kur valdošā bija luterticība, sekmīgi stājas reliģisko tradīciju vietā. 1962. g. tika uzsākta rūpniecības strādniecības formēšanās, dzīves veida un kultūras pētīšana, vispirms metāl- un kokrūpniecības nozarē.

Padomju laikā notiekošo kultūras un dzīves veida attīstības procesu pētīšana visumā vēl atrodas faktu materiāla vākšanas un pētīšanas metodes izstrādāšanas pakāpē. Šo problēmu pētījumiem vēl raksturīga deskripcija, turpretī zinātniskā analīze un teorētisku problēmu risināšana pagaidām atstāta otrā vietā. Taču padomju ļaužu kultūras, dzīves veida un etnisko izmaiņu pētīšana nolūkā aktīvi risināt komunisma celtniecības jautājumus ir svarīgs Latvijas etnogrāfu uzdevums.

50. gadu beigās un 60. gadu pirmajā pusē veikti pirmie vispārinošie darbi latviešu etnogrāfijā. Pirmo nelielo vispārīgo latviešu kultūras un dzīves veida apskatu sniedzis prof. S. Tokarevs.² Taču nevar piekrist autora latviešu dalījumam «īstajos latviešos» (собственно латыши) un latgaliešos, kā arī latviešu zemkopības līmeņa primitivizācijai pirmspadomju laikā. Plašāks un pareizāks latviešu kultūras un dzīves veida apskats sniegts latviešu zinātnieku uzrakstītajā kolektīvajā pētījumā «Latvieši» sērijā «Pasauls tautas».³

¹ Л. Н. Терентьева. Колхозное крестьянство Латвии. — Труды Института этнографии АН СССР, т. 59, М., 1960; Л. Јефремова. Кultura un sadzive Vidzemes zvejnieku kolhozos. — АЕ, 5., Rīgā, 1963.; Л. Н. Терентьева. Формирование новых обычаев и обрядов в быту колхозов Латвии. — СЭ, 1961, № 2; Л. Н. Терентьева. Семья и семейный быт колхозников Прибалтики. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, т. 17, М., 1962.

² С. А. Токарев. Этнография народов СССР. М., 1958.

³ Народы Прибалтики, Поволжья и Европейского Севера. — Народы мира, т. 2, М., 1964, 109.—201. lpp.

IEDZĪVOTĀJU ANTROPOLOĢISKAIS TIPS

Sarežģītu etnisko problēmu risināšanā kā vēstures avots sekmīgi tiek izmantots antropoloģiskais materiāls, jo tā vai cita antropoloģiskā tipa veidošanās cieši saistīta ar visas tautas vēsturi. Latvijas teritorijā senatnē noritēja sarežģīti etniski procesi, kuru rezultātā izveidojās šodien te sastopamie antropoloģiskie tipi. Šie procesi noteica, ka latvieši, tāpat kā citas tautas, antropoloģiski nav vienveidīgi. Gadsimtu gaitā, sajaucoties dažādiem rasu elementiem samērā plašā teritorijā, kas bieži vien tālu pārsniedza cilts vai valodas grupas robežas, veidojās arī latviešiem raksturīgās fiziskās īpašības. Tomēr to antropoloģisko kompleksu pazīmes, kas izdalās latviešu vidū noteiktā ģeogrāfiskā rajonā, neapšaubāmi veidojās tieši šīs iedzīvotāju daļas vēsturiskās kopības rezultātā.

Antropoloģisko tipu veidošanās vēsture

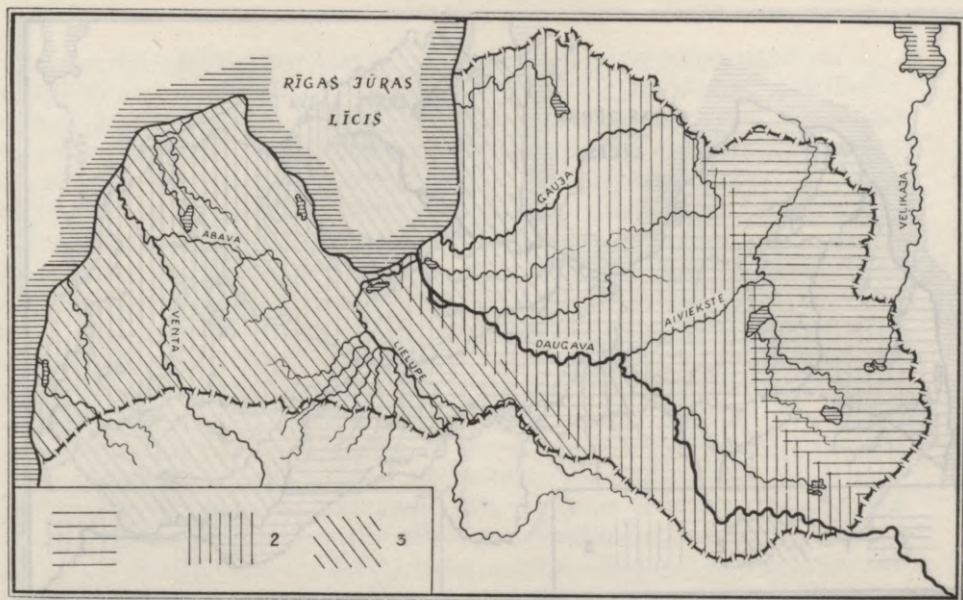
Jautājums par pirmo Latvijas iedzīvotāju antropoloģisko tipu vēl visai neskaidrs. Zināms, ka pirmie iedzīvotāji šeit ienāca mezolītā,¹ taču paleoantropoloģiskais materiāls vēl nav izpētīts. Tāpēc par senāko iedzīvotāju fiziskajām īpašībām šodien iespējams spriest tikai pēc analogijas ar latviešu kaimiņu tautu materiālu. Piemēram, Lietuvas rietumu daļā atrastajam mezolīta cilvēka galvaskausam ir eiropēidas iezīmes.² Tāpēc pilnīgi iespējams, ka arī pirmie Latvijas iedzīvotāji bijuši eiropēidi.

Arī nākamajam posmam — neolītam — Austrumbaltijā raksturīgs visai trūcīgs paleoantropoloģiskais materiāls. Zināmi četri galvaskausi no Kreiču neolīta kapulauka Austrumlatvijā.³ Viens no tiem ir noteikts eiropēids, izteikti masīvs, ar lieliem galvaskausa horizontāliem diametriem, lielu galvaskausa augstumu, meзокраниju, augstu, platu un labi profilētu seju un labi izteiktu taisnu degunu.

¹ В. П. Якимов. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, новая серия, т. 32, М., 1956, 251.—255. лрр.; Latvijas PSR vēsture, 1. Rīgā, 6. lpp.

² Turpat, 256.—257. лрр.

³ Р. Я. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — СЭ, 1960, № 3.

7. att. Latviešu ķermeņa garums:

1 — 168,1 — 170 cm; 2 — 170,1 — 172 cm; 3 — 172,1 — 174 cm.

Otru antropoloģisko tipu Kreiču kapulaukā pārstāv divi sieviešu galvaskausi, kam raksturīga zināma gracilitāte, brahikranija, plakana seja un vāji izteikts deguns. Šīs īpašības liecina par zināmām mongoloīdām iezīmēm. Analogiskas pazīmes raksturīgas Igaunijas neolīta posma iedzīvotājiem.¹ Tas vedina domāt, ka šāds antropoloģiskais tips bija vispār raksturīgs Baltijas austrumu daļai šajā posmā.

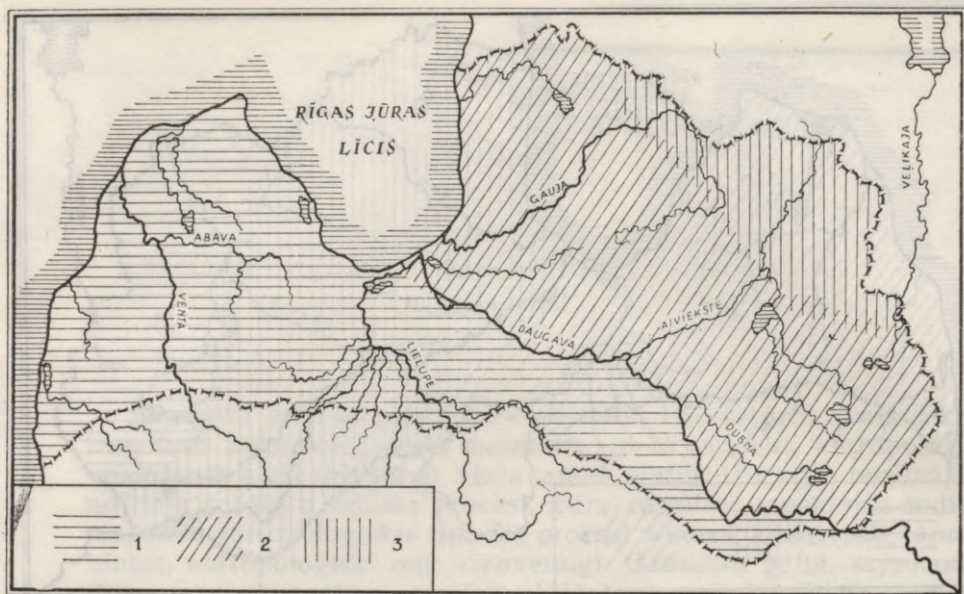
Latvijā atrastais neolīta eiropēids, liekas, būtu jāsaista ar baltu senčiem — laivas cirvju kultūras pārstāvjiem, kas šeit nonāca II g. t. pr. m. ē. sākumā. Otrais — brahikrānais tips ar mongoloīdām iezīmēm saistāms ar zobiņu un bedrīšu kultūru, tātad ar seniem Baltijas somu senčiem.² Abu šo antropoloģisko tipu tālākā attīstība pagaidām nav zināma, jo nākošo posmu (līdz pat m. ē. I g. t.) kranioģiskais materiāls nav atrasts. Liekas tomēr, ka šie divi pēc savām fiziskajām īpašībām tik atšķirīgie antropoloģiskie tipi savstarpēji pamazām asimilējās. Šo tēzi apstiprina mūsdienu latviešu antropoloģiskās īpašības.

Tādējādi II g. t. pr. m. ē. iedzīvotāji Latvijā nebija vienveidīgi ne pēc sava antropoloģiskā tipa, ne arī pēc sava etniskā sastāva. Eiropēidi ienāca Latvijā no dienvidiem. Tuvāka analogija tiem rodama bij. Austrumprūsijas teritorijā.³ Turpretī antropoloģiskais tips ar mongoloīdām iezīmēm šajā

¹ К. Ю. Марк. Палеоантропология Эстонской ССР. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, новая серия, т. 32, М., 1956, 177.—178. лрр.

² Turpat, 176.—177. лрр.

³ J. Heydeck. Zwei Steinzeitskelette, liegende Hocker, in dem Prussia-Museum. — Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, H. 18, Königsberg, 1893.

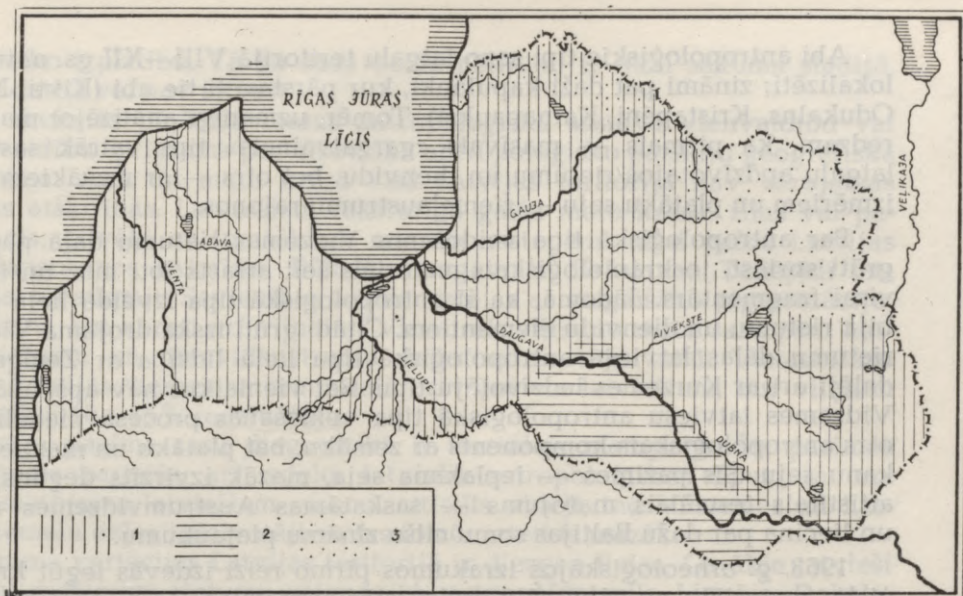
8. att. Latviešu galvas indeksi:
 1 — 79,0 — 80,0; 2 — 80,1 — 82,0; 3 — 82,1 — 84,0.

laikā bija raksturīgs iedzīvotājiem teritorijā austrumos no Latvijas.¹ Tas labi pazīstams Padomju Savienības Eiropas daļas ziemeļos III—II g. t. pr. m. ē. Šī antropoloģiskā tipa līdzība ar Kreiču neolīta kapulaukā atrastajiem diviem sieviešu galvaskausiem ļauj secināt, ka iedzīvotāji Latvijā bija ieplūduši arī no austrumiem.

Laika ziņā nākamais kranioģiskais materiāls Latvijā attiecas uz m. ē. I g. t. otro pusi un II g. t. sākumu. Pēc tā jau vērojams, ka sāk veidoties mūsdienu latviešu antropoloģiskais tips. Tā, V—VII gs. zemgaļu galvaskausiem (Dobeles rajons)² raksturīga masivitāte — slīpa pierē, izteikti uzacu loki un galvaskausa muskuļu reljefs, kā arī dolihokranija un liels galvaskausa augstums. Zemgaļiem šajā laikā raksturīga augsta un šaura seja ar izvirzītu degunu un augstu virsdeguni. Tas, no vienas puses, ļauj pieņemt, ka V—VII gs. zemgaļi ir izteikti eiropēidi, bet vienlaikus ļauj secināt, ka tie ir tiešie to latviešu senči, kas šodien dzīvo Dobeles, Bauskas un citos Zemgales rajonos. Pagaidām mūsu rīcībā nav līdzīga kranioģiskā materiāla no Kurzemes, taču domājams, ka kuršiem bija platāka seja un, varbūt, mazāks galvaskausa garums nekā zemgaļiem. Katrā gadījumā šīs iezīmes ir raksturīgas mūsdienu latviešiem Kurzēmē un zināmā mērā dod pamatu līdzīgai hipotēzei arī uz agrāku laika posmu. Šis dolihokranais

¹ М. С. Акимова. Новые палеоантропологические находки эпохи неолита на территории лесной полосы Европейской части СССР. — КСИЭ, 18, 1953.

² J. Līcis. Kranioģiskie pētījumi un Schädeln altlettischer Stämme. Rīga, 1939.

9. att. Latviešu antropoloģiskie tipi:
1 — Rietumbaltijas; 2 — Augšzemes; 3 — Austrumbaltijas.

zemgaļu antropoloģiskais tips ar augstu un šauru seju V—VII gs. neapšaubāmi ir tālāka neolīta posma eiropeidā tipa attīstības stadija.

Austrumlatvijas kranioģiskais materiāls attiecas uz m. ē. VIII—XII gs.¹ Cik pēc tā spriežams, iedzīvotāji šeit I g. t. beigās un II g. t. sākumā piederēja pie diviem antropoloģiskiem tipiem. Vienam no tiem raksturīgi lieli galvaskausa izmēri, slīpa piere un izteikti uzacu loki, augsta, bet samērā plata seja un izvirzīts deguns. Tātad tas visumā līdzīgs V—VII gs. zemgaļu tipam. Otrs antropoloģiskais tips visai atšķirīgs: tam ir mazāki galvas izmēri un platāka seja. Te vērojamas arī mongoīdas iezīmes, kas izpaužas horizontāli mazāk profilētā sejā, zemākā virsdegunē un vājāk izvirzītā degunā. Liekas, ka šīs mongoīdas iezīmes, kas šeit sastopamas jau neolītā, turpināja saglabāties arī vēlāk, pateicoties Austrumlatvijas iedzīvotāju ciešajiem sakariem ar Baltijas somu ciltīm. Tomēr viss šis pazīmju komplekss, kas raksturo mongoīdo piejaukumu, VIII—XII gs. galvaskausos izteikts ļoti vāji un ļauj tos pilnīgi uzskatīt par eiropeīdiem.

¹ G. Knorre. Kranioģische Untersuchungen an Schädeln aus Skelettgräbern Lettgallens. — Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. 28, H. 3, Stuttgart, 1930; J. Līcis. Kranioģische Untersuchungen an Schädeln atlētischer Stämme; Riga, 1939; Нукшинский могильник. — МИАЛ, 1, Рига, 1957, 47.—51. lpp.; Р. Я. Денисова. Новый краниолоģический материал из могильника латгалов VII—XII веков и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — Известия АН ЛССР, 1964, № 11, 3.—4. lpp.

Abi antropoloģiskie tipi seno latgaļu teritorijā VIII—XII gs. nav stingri lokalizēti; zināmi pat daži kapulauki, kur pārstāvēti tie abi (Kivti, Nukšas, Odukalns, Kristapēni, Kalnapaukši). Tomēr, uzmanīgi analizējot materiālu, redzam, ka pirmais — masīvais «gargalvainais» tips vairāk sastopams latgaļu apdzīvotajos rietumu un dienvidu, bet otrs — ar mazākiem galvas izmēriem un platāku seju — ziemeļaustrumu rajonos.

Par antropoloģiskā tipa veidošanos Vidzemes rietumu daļā pagaidām grūti spriest, jo kranioģiskais materiāls šeit atrasts ļoti maz un tas pats visai fragmentārs. Jādomā, ka šī antropoloģiskā tipa izveidē liela nozīme bija rietumu un dienvidu elementiem. Citādi grūti izskaidrojama Vidzemes rietumu daļas latviešu antropoloģiskā tipa lielā līdzība ar Zemgales un daļēji arī ar Kurzemes iedzīvotāju tipu. Bet vienlaikus nav apšaubāms, ka Vidzemes latviešu antropoloģiskā tipa veidošanās procesā piedalījās arī otrs antropoloģiskais komponents ar zemāku, bet platāku un mazliet ieplakanu seju. Šīs pazīmes — ieplakana seja, mazāk izvirzīts deguns, vājāk attīstītais terciālais matojums — saskatāmas Austrumvidzemes rajonos un liecina par dažu Baltijas somu cilšu zināmu piejaukumu.

1963. g. arheoloģiskajos izrakumos pirmo reizi izdevās iegūt kranioģisko materiālu no seno sēļu apdzīvotās teritorijas. Tā ir neliela galvaskausu sērija no Lejasdopeļu kapulauka, kas datējama ar XI—XII gs. Šim materiālam nenoliedzami ir liela nozīme latviešu etnoģenēzes jautājumu risināšanā.¹ Materiāls rāda, ka sēļiem raksturīgā gracilitāte nepiemīt ne zemgaļiem, ne latgaļiem. Sēļu galvaskausti atšķiras no latgaļu un zemgaļu kranioģiskām sērijām arī ar vidēju sejas augstumu un platumu, kā arī ar izteiktu tās profilējumu horizontālā virzienā. Tāpēc Lejasdopeļu kapulaukā atrastie sēļu galvaskausti ļauj secināt, ka baltu ciltis I un II g. t. mijā nebija morfoloģiski vienveidīgas. Par izmaiņām latviešu antropoloģiskajā tipā feodālisma posmā grūti spriest, jo materiāls vēl visai fragmentārs.

Mūsdienu iedzīvotāju antropoloģiskais raksturojums

Ar latviešu antropoloģiskā tipa pētniecību kapitālisma posmā nodarbojās jau buržuāziskie zinātnieki,² bet to savāktais materiāls aptvēra visai nelielu iedzīvotāju skaitu. Padomju antropologiem izdevies izpētīt samērā lielu iedzīvotāju daļu, veicot ļoti detalizētus sejas un auguma mērījumus. Pēdējos gados antropoloģiskā sastāva veidošanās vēstures pētišanā sāk izmantot arī dermatoglifikas materiālu, kā arī materiālus par asins grupu

¹ Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом типе селов XI—XII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леясдопелес. — Известия АН ЛССР, 1964, № 5.

² O. Waeber. Beiträge zur Anthropologie der Letten. Dorpat, 1879; G. Backman. Die Körperlänge der Letten. — Läkareförenings förhandlingar, N. F., Bd. 29., H. 1—2., Uppsala, 1924; G. Backman. Antropologiske Beiträge zur Kenntnis der Bevölkerung Lettlands. — LVU Raksti, 12., Rīgā, 1925.; J. Prīmanis. Latviešu antropoloģiskais raksturojums. Rīgā, 1937. u. c.

ģeogrāfisko izplatību. Tā kā šāda veida pētījumi ir tikai sākuma stadijā, tie šajā darbā vēl nav ietverti.

Par ikvienas pētāmās tautas antropoloģiskā sastāva vienveidību vai nevienveidību spriežams pēc atsevišķu antropoloģisko pazīmju ģeogrāfiskā mainīguma. Acu un matu krāsā visā Latvijas teritorijā nav vērojamas būtiskas atšķirības. Latviešiem raksturīga gaiša matu krāsa, zilas vai pelēkas acis; cilvēki ar tumšākiem matiem sastopami tikai pašos Latvijas dienvidaustrumos (Aknīste, Ilūkste, Daugavpils, Krāslava). Tādējādi latvieši starp Padomju Savienības tautām izceļas ar visgaišāko pigmentāciju. Mati taisni, bet nereti arī viļņaini. Visvairāk viļņaino matu sastopam Latvijas rietumu un dienvidaustrumu daļas iedzīvotāju vidū. Vistaisnākie mati ir Latvijas ziemeļaustrumu daļā dzīvojošiem latviešiem, kur viļņaini mati ir tikai 10—15% iedzīvotāju.

Svarīga pazīme rasu diagnostikā ir terciālais matojums. Šīs pazīmes nozīmīgums parādās, arī izdalot latviešu antropoloģiskos tipus. Ja terciālais matojums latviešiem visumā attīstīts vidēji, tad Vidzemes un Zemgales ziemeļu daļas iedzīvotājiem tas tomēr izteikts mazāk.

Auguma variācijas Latvijas teritorijā ir diezgan lielas. Garākie latvieši (173 cm) sastopami rietumu rajonos (Alsunga, Ventspils, Liepāja, Dobeles, Bauska), tāpat Vidzemē ap Rūjieni un Valmieru. Rezultātā Kurzemes, daļēji Zemgales un Ziemeļvidzemes iedzīvotāji līdzīgi Igaunijas rietumu daļas iedzīvotājiem ir visgarākie Padomju Savienībā. Vismazākā auguma latvieši (168,5 cm) sastopami Latvijas ziemeļaustrumu daļā (Alūksne, Viļaka, Balvi, Viļāni, Rēzekne). Zināmu pāreju veido gar Daugavas baseinu dzīvojošie latvieši, kuru garums ir ap 170 cm.

Līdzīga aina vērojama arī attiecībā uz galvas garumu. Visgarākā galva — 193—195 mm — ir latviešiem Kurzemē un Zemgales centrālajā daļā. Jāatzīmē, ka arī pēc šīs pazīmes latvieši kopā ar Igaunijas rietumu daļas igauņiem pieder pie iedzīvotājiem ar visgarākajām galvām Padomju Savienībā. Nedaudz mazāks galvas lielākais diametrs — 191—192 mm — ir Vidzemes ziemeļrietumu daļas latviešiem, tiem pievienojas arī latvieši, kas dzīvo Daugavas baseinam piegulošajos rajonos un dienvidos no līnijas Ludza—Rēzekne—Viļāni. Lielākais galvas garums Latvijas ziemeļaustrumu iedzīvotājiem nepārsniedz 187—189 mm.

Lielākais galvas platums Latvijā svārstās no 154 līdz 159 mm. Tātad atšķirība šai pazīmē sasniedz 5 mm un ir jau diezgan būtiska. Visšaurākā (154 mm) galva ir ap Daugavu un daļēji Kurzemē (155—156 mm), visplatākā — Latvijas ziemeļaustrumu daļā (158—159 mm) dzīvojošajiem latviešiem.

Tātad Latvijas ziemeļaustrumu daļā dzīvojošajiem latviešiem raksturīga īsāka, bet reizē ar to platāka galva. Tāpēc tos var pieskaitīt pie tipiskiem brahikefāliem (galvas indekss 83—84). Pārējā Latvijas teritorijā, it īpaši rajonos ap Daugavu, Zemgalē un Kurzemē, šo pazīmju attiecības ir citādas (visgarākā, bet vienlaikus šaurākā galva). Tas ļauj šīs teritorijas iedzīvotājus pieskaitīt mezokefāliem (galvas indekss 80—81).

Sejas platuma atšķirība ir 4 mm. Visšaurākā seja latviešiem ir Zemgalē

(141—142 mm). Pēc šīs pazīmes tiem tuvi Rietumvidzemes un Daugavas kreisā krasta latvieši. Latvijas ziemeļaustrumu daļā (Viļaka, Kārsava, Alūksne, Gulbene, Madona) sastopam iedzīvotājus ar visplatākām sejām (143—145 mm). Sejas augstums latviešiem, izņemot ziemeļaustrumu daļā dzīvojošos, liels (127—129 mm). Alūksnes, Viļakas, Gulbenes un Madonas apkārtnē dzīvojošajiem latviešiem sejas augstums nepārsniedz 124—125 mm.

Rasu diagnostikā svarīga nozīme ir arī tādām pazīmēm kā horizontālajam sejas profilējumam un vaigu kauliem. Parasti šīs pazīmes kopā ar deguna veidojumu norāda, vai pētāmai iedzīvotāju grupai ir vai nav mongoļoīdais piejaukums. Jāpiezīmē, ka latviešu vidū pēc šīm pazīmēm vērojamas visai nelielas atšķirības. Tā, Latvijas ziemeļaustrumu daļā dzīvojošiem ir stiprāk izvirzīti vaigu kauli, kamēr pārējiem latviešiem šī pazīme mazāk raksturīga.

Deguna veidojumā krāsas atšķirības nav vērojamas. Tas visumā ir taisns. Izliekts deguna profilējums Latvijā sastopams 14—30% iedzīvotāju. Kurzemē, Zemgalē, Vidzemes rietumu daļā un Latvijas dienvidaustrumu daļā ieliekto degunu profilējums sastopams retāk (5—10%), turpretī Latgales ziemeļaustrumu daļā šāda degunu forma sastopama jau biežāk (līdz 15%).

Tātad latviešu lielākajai daļai raksturīga gaiša matu un acu krāsa, mezokefala galvas forma ar samērā slīpu pieri un izteiktiem uzacu lokiem, augsta, plata un labi profilēta seja horizontālā virzienā, taisns deguns un garš augums. Šīs pazīmes visraksturīgākās kā Kurzemē dzīvojošiem latviešiem, tā lībiešiem Ziemeļkurzemē. Tās raksturīgas arī Vidzemes rietumu un centrālās daļas, tāpat Zemgales un Latgales dienvidu daļā dzīvojošajiem latviešiem. Antropoloģiskajā literatūrā šāds fiziskais tips pazīstams ar nosaukumu — Rietumbaltijas antropoloģiskais tips.¹ Šim visai spēcīgi depigmentētajam antropoloģiskajam tipam ar lieliem galvas un sejas izmēriem analogija rodama Igaunijas PSR rietumu daļā un salās dzīvojošo igauņu,² tāpat Lietuvas PSR ziemeļu daļā dzīvojošo lietuviešu vidū.³ Minētais tips raksturīgs arī somiem, dāņiem un Vācijas ziemeļu daļas iedzīvotājiem.⁴ Visumā Rietumbaltijas antropoloģiskais tips līdzīgs skandināvu tipam, kura raksturīgākie pārstāvji ir zviedri un norvēģi.⁵ Tā kā abiem šiem antropoloģiskajiem tipiem — Rietumbaltijas un skandināvu — ir ne tikai morfoloģiska, bet arī ģeogrāfiska tuvība, tad tos parasti

¹ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, т. 2, М., 1959, 89.—100. lpp.

² Turpat, 99. lpp.

³ Р. Я. Денисова. Антропологический тип восточных литовцев. — Известия АН ЛССР, 1963, № 9, 17. lpp.

⁴ М. В. Витов, К. Ю. Марк, Н. Н. Чебоксаров. Этническая антропология Восточной Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, т. 2, М., 1959, 89.—100. lpp.

⁵ Н. Н. Чебоксаров. Из истории светлых расовых типов Евразии. — Антропологический журнал, 1936, №2.

apvieno vienā — Atlantijas—Baltijas grupā, kas savukārt ietilpst lielajā eiropeīdu rasē.¹

Analizējot sīkāk Rietumbaltijas tipu, jānorāda, ka tas Latvijas teritorijā nav pilnīgi vienveidīgs un tam ir savi lokāli varianti. Šo variantu izveidošanos noteikusi visa latviešu etniskā vēsture: jau sākotnējie elementi, uz kuru pamata veidojās rietumbaltu antropoloģiskais tips, nebija vienveidīgi un atšķirās ar dažām īpatnībām. Viens no šādiem lokāliem variantiem iezīmējās Zemgalē un vispirms Dobeles un Bauskas apkārtnē dzīvojošo latviešu vidū. Atšķirībā no kurzemniekiem tiem raksturīga garāka galva un šaurāka seja. Otrs lokāls variants iezīmējas Latgales dienvidu rajonos, kur latviešiem atšķirībā no Zemgales latviešiem raksturīga plata (144—145 mm) seja (Preiļi, Dagda).

Mūsdienu iedzīvotāju antropoloģiskajam tipam sēļu teritorijā (Nereta, Aknīste, Ilūkste) raksturīga zināma gracilitāte, vidēji lieli galvas horizontālie diametri, zemāka seja, tumšāki un, biežāk, viļņaini mati, taisns, nereti izliekts deguna profils. Minētās īpatnības atspoguļojas jau Lejasdopeļu kranioģiskajā materiālā (XI—XII gs.). Tādējādi starp mūsdienu Latvijas dienvidaustrumu daļas latviešiem iespējams izdalīt atšķirīgu antropoloģisko tipu, kas apdzīvoja agrāko sēļu teritoriju. Analogija minētajam tipam atrodamā slāvu apdzīvotajos apgabalos austrumos no Latvijas.

Arī Vidzemē Rietumbaltijas tipam ir dažas lokālas īpatnības. Vispirms, antropoloģiskajam tipam šajā teritorijā raksturīgās īpatnības ir mazāk izteiktas. Tā, vidzemniekiem atšķirībā no kurzemniekiem ir mazāks galvas garums un rezultātā izteiktāka brahikefala galvas forma. No Kurzemes latviešiem tie atšķiras arī ar mazliet īsāku seju un mazāku augumu. Vidzemes ziemeļu daļas iedzīvotājiem arī terciālie mati attīstīti vājāk. Šīs īpatnības nav raksturīgas Valmieras un Rūjienas apkārtnē dzīvojošajiem latviešiem, kas ir tipiskākie Rietumbaltijas antropoloģiskā tipa pārstāvji Vidzemē. Rietumbaltijas tipa «Vidzemes» lokālā varianta austrumu robeža būtu velkama rietumos no līnijas Alūksne—Gulbene—Madona.

Uz ziemeļaustrumiem no šīs līnijas — Alūksnes, Gulbenes, Madonas, Balvu, Viļakas, Kārsavas apkārtnē dzīvojošajiem latviešiem — vērojams nedaudz cits antropoloģisko pazīmju komplekss, kas neļauj tos pieskaitīt Rietumbaltijas antropoloģiskajam tipam.²

Ziemeļaustrumu daļas latviešiem ir mazāks augums, mazākais galvas garums, lielākais tās platums Latvijā un rezultātā stipri izteikta brahikefālija (galvas indekss — 83—84), mazāk slīpa piere un vājāk izteikti uzacu loki, zemāka, bet daudz platāka (143—145 mm) seja; mati parasti taisni. Deguna uzbūvē īpašas atšķirības nav vērojamas, vienīgi ziemeļaustrumu daļas latviešiem, salīdzinot ar rietumos dzīvojošajiem, virsdegune profilēta vājāk. Izliekts deguns sastopams 15% ziemeļaustrumu daļas latviešu. Matu un acu pigmentācijā atšķirības nav vērojamas.

¹ Н. Н. Чебоксаров. Основные принципы антропологических классификаций. — Труды Ин-та этнографии АН СССР, т. 16, 1951.

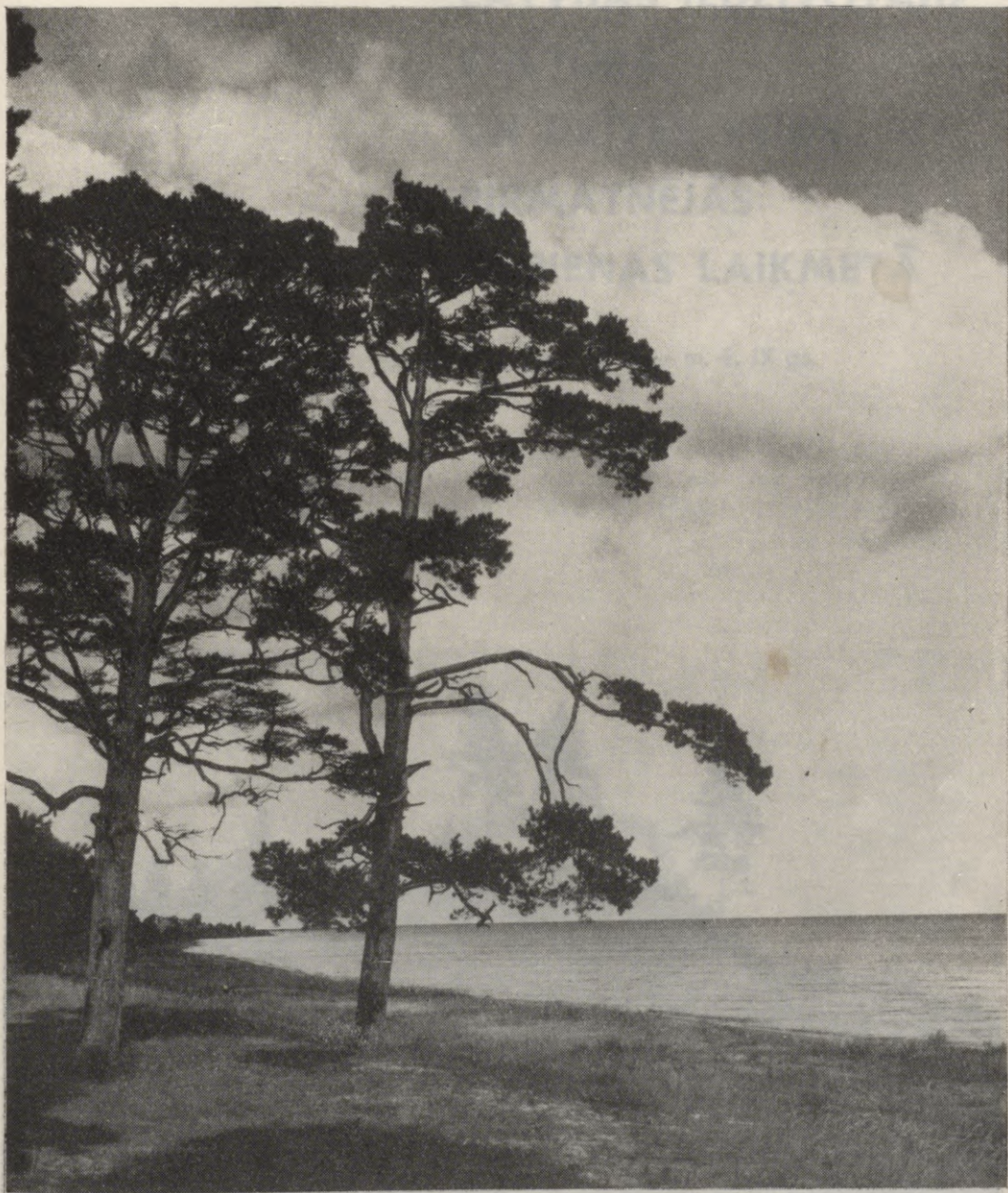
² Р. Я. Денисова. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — Известия АН ЛССР, 1958, № 2, 23. lpp.

Antropoloģiskajā literatūrā jau sen pazīstams depigmentēts, vidēja auguma, brahikefals antropoloģiskais tips, kas ieguvu nosaukumu — Austrumbaltijas.¹ Pēdējais izplatīts galvenokārt Eiropas ziemeļaustrumu daļā. Šim antropoloģiskajam tipam savā laikā tika pieskaitīti arī Latvijas PSR austrumu daļā dzīvojošie latvieši.² Tomēr jāatzīst, ka pēdējie stipri atšķiras no tipiskajiem Austrumbaltijas tipa pārstāvjiem — vepsiem, dienvidkarēļiem un Padomju Savienības Eiropas daļas ziemeļos dzīvojošiem krievu tautības iedzīvotājiem, kam atšķirībā no ziemeļaustrumu daļas latviešiem raksturīgi nelieli absolūtie galvas izmēri, mērena brahikefalija, taisna piere, bieži vien ielikts deguna profilējums, vāji attīstīti terciālie mati.

Rezumējot teikto, jāsaka, ka latvieši pēc sava antropoloģiskā sastāva galvenokārt pieder pie Rietumbaltijas tipa, kas veidojies uz baltu cilšu pamata. Atšķirīga vieta ierādāma ziemeļaustrumu daļā dzīvojošajiem latviešiem, kuri sevī uzsūkuši Baltijas somu elementus. Līdzīgā kārtā izdalās arī seno sēļu teritorija, kuras iedzīvotāju fiziskā tipa veidošanās vēsturē zināma loma bija kādam citam elementam.

¹ Г. Ф. Дебед. «Неприветливые» и «радушные». — Антропологический журнал, 1933, № 1—2.

² Н. Н. Чебоксаров. Из истории светлых расовых типов Евразии. — Антропологический журнал, 1936, № 2.

Jūrmala pie Engures.

Kapu uzkalniņš Latvijas teritorijā.

Latvijas teritorijā

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS PIRMATNĒJĀS KOPIENAS LAIKMETĀ

IX g. t. pr. m. ē. — m. ē. IX gs.

Visu cilvēces attīstības vēsturi var iedalīt divās galvenajās attīstības
attīstības līmenim daļēji piecās sociālekonomiskās formācijās. Pirmais no
tām — pirmatnējā kopienas iekārta — savukārt daļas divos posmos: pir-
mais posms saistās ar pēdē cilvēka (*homo sapiens*) veidošanos, otra rak-
sturo jau cilvēki kā noteiktas sabiedrības locekļi un daļēji iestāšanās
un patriarālā. Zemais ražošanas spēku attīstības līmenis un grūtie dzīves
apstākļi pirmatnējā sabiedrībā prasīja kolektīvu darbu, tāpēc kolektīvu
īpašumu uz ražošanas līdzekļiem, kā arī saņemto produktu kolektīvu sa-
dai. Šeit nepastāvēja ne privatizācija, ne šķiršana, ne valsts. Pirmatnējai
kopienas iekārta, sēko jauna, būtiski atšķirīga sabiedrības iekārta — šķiru
sabiedrība. Pirmatnējās sabiedrības etniskās kopības un sabiedriskās or-
ganizācijas forma bija cits līdz ar šīs sabiedrības sākotnējo veidošanos jauna
etniskā kopība — tautība.

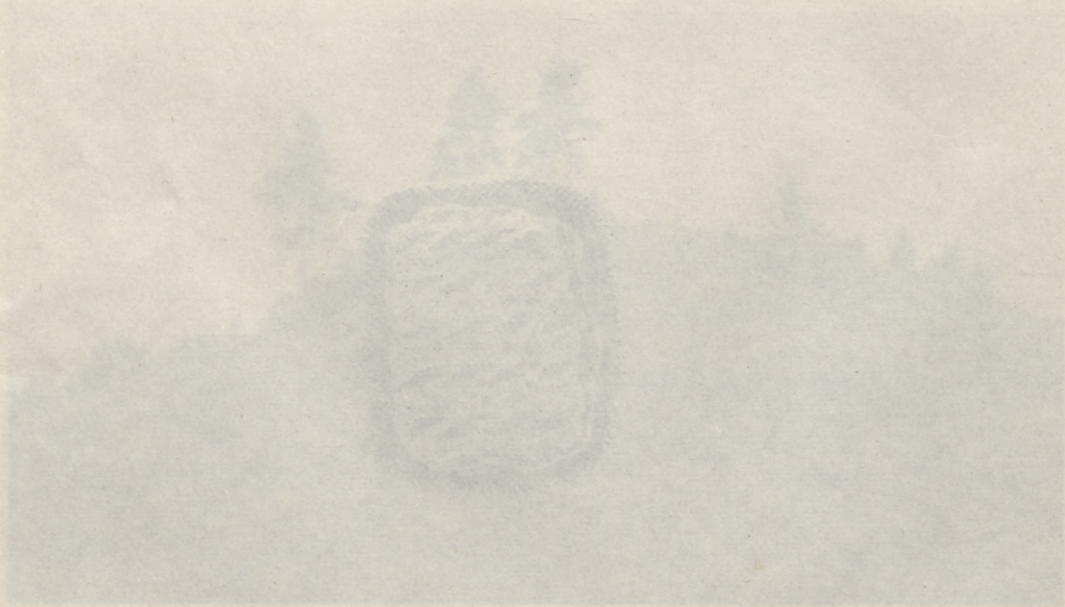
Vēlējā paleolīta (40 000 — 13 000 g. pr. m. ē.) sabiedrības attīstība
Eiropā noritēja sevispatērīgi. Tās dzīvību daļēji bija izveidojusies domas
sabiedrība. Nozīmīgākā rīcība tēva — medniecības tālāko at-
tīstību veicināja jauna darba rīcība — medniecība, kas sek-
māja izīstas izīstas produktus. Šajā laikā veicināja
iedzīvotāju ādas pīlāngūnu
sēko ledus sēga. Maksimālais
nos pāri Ziemeļfrāncijai un Vā-
pārīstā, no šejienes varēja
izīst uz austrumiem, gandrīz
vācām pirms 14 900 gadem, E-
hija sēga sāka pamazām kriet-
6500 g. pr. m. ē.) periodā atbū-
valsts — visu pabūvēti pabūvēti
iera, sēko, krūmāni.

— Dabas lidojums bija 1,5—2 reizes ātrāks un 3—4 reizes dziļāks nekā mūsdienu
lidojums. Medības ar lauku bija efektīvākas, jo medības sēko lidojuma laikā
lidojuma ātrāks un efektīvāks medniecības pabūvēti. C. A. Čerņavins, *Spēks un
lidojums* — MHA CCCP 31. 11. — A, 1957, 224—225 pp.

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU
KULTŪRA
UN DZĪVES VEIDS
PIRMATNĒLĀS
KOPĪENAS LAIKMETĀ

IX g. l. pr. m. ē. — m. ē. IX g.

Attēls izstrādājis Latvijas tautas mākslinieks.

IEDZĪVOTĀJU IENĀKŠANA LATVIJĀ, TO ETNISKAIS SASTĀVS

Visu cilvēces attīstības vēsturi atbilstoši ražošanas spēku un attiecību attīstības līmenim daļa piecās sociālekonomiskās formācijās. Pirmā no tām — pirmatnējā kopienas iekārta — savukārt dalās divos posmos: pirmais posms saistās ar paša cilvēka (*homo sapiens*) veidošanos, otrs raksturo jau cilvēku kā noteiktas sabiedrības locekli un dalās matriarhātā un patriarhātā. Zemais ražošanas spēku attīstības līmenis un grūtie dzīves apstākļi pirmatnējā sabiedrībā prasīja kolektīvu darbu, tātad kolektīvu īpašumu uz ražošanas līdzekļiem, kā arī saražoto produktu kolektīvu sadali. Šeit nepastāvēja ne privātipašums, ne šķiras, ne valsts. Pirmatnējai kopienas iekārtai seko jauna, būtiski atšķirīga sabiedrības iekārta — šķiru sabiedrība. Pirmatnējās sabiedrības etniskās kopības un sabiedriskās organizācijas forma bija cilts. Līdz ar šīs sabiedrības sairumu veidojās jauna etniskā kopība — tautība.

Vēlajā paleolītā (40 000 — 13 000 g. pr. m. ē.) sabiedrības attīstība Eiropā noritēja nevienmērīgi. Tās dienvidu daļā bija izveidojusies dzimts sabiedrība. Nozīmīgākā iztikas ieguves avota — medniecības tālāko attīstību veicināja jaunā darba rīka — loka un bultas izmantošana, kas sekmēja iztikas līdzekļu produktīvāku sagādi,¹ bet tas savukārt veicināja iedzīvotāju skaita pieaugumu. Turpretī Eiropas ziemeļus šajā laikā klāja bieža ledus sega. Maksimālais apledojums sniedzās no Britu salām rietumos pāri Ziemeļfrāncijai un Vācijai, pa 50° ziemeļu platumu līdz Dņepropetrovskai, no šejienes virzījās uz ziemeļiem līdz tagadējai Kirovai un tālāk uz austrumiem, gandrīz līdz Obai. Tikai vēlā paleolīta beigās, apmēram pirms 14 000 gadiem, Eiropas ziemeļu daļā un tātad arī Baltijā ledus sega sāka pamazām kust. Te iestājās arktisks klimats (14 000 — 8500 g. pr. m. ē.): perioda sākumā temperatūra vēl bija zema un augu valsts — visai nabadzīga (purva bērzs, polārā ieva, sūnas, krūmāji).

¹ Bultas lidojums bija 2,5—3 reizes ātrāks un 3—4 reizes tālāks par rokas mesta šķēpa lidojumu. Medības ar bultu bija efektīvākas, jo medībās ņēma līdz vairākas bultas, tās bija vieglas un nekavēja medniekam pārvietoties. С. А. Семенов. Первобытная техника. — МИА СССР, 54, М.—Л., 1957, 234.—235. lpp.

Līdz ar klimata maiņām uz ziemeļiem pārvietojās arī ziemeļbriežu bari.

Klimatam Baltijā kļūstot siltākam, bet augu un dzīvnieku valstij — bagātākai, te pamazām sāka apmesties uz dzīvi arī cilvēki. Pirmās drošās ziņas par to saistās ar Lubānas un Ludzas apmetnēm, kur atrastas vienkāršas harpūnas ar retām knābjveida atkarpēm. Šāda veida harpūnas raksturīgas Baltijas jūras dienvid- un dienvidaustrumu piekrastes iedzīvotājiem arktiskā perioda beigu posmā ap IX g. t. pr. m. ē.¹ Uz šo laika posmu attiecināma arī Dvietē atrastā ziemeļbrieža raga harpūna. Iestājoties siltākajam un sausākajam boreālajam periodam (8500—5000 g. pr. m. ē.), ziemeļbrieži Latvijā vairs nav sastopami. Cik var spriest pēc pašreiz zināmajām mezolīta priekšmetu sešpadsmit atradumu vietām, iedzīvotāju skaita ziņā nelielās apmetnes Latvijā² atradās tālu cita no citas. Kādā valodā runāja pirmie Baltijas iedzīvotāji, nav zināms.

Iedzīvotāju etniskajā sastāvā zināmas izmaiņas notika III g. t. pr. m. ē., kad no Austrumeiropas mežu joslas Igaunijā un Latvijā ienāca pie somugru valodas grupas piederošās ciltis. Igaņu arheologs L. Janitss par šo cilšu izejas punktu uzskata Ladogas ezera apkārtni, jo Igaunijā un Latvijā senākā atrastā zobiņu-bedrīšu keramika visumā raksturīga šim rajonam³. Par iedzīvotāju skaita pieaugumu un saimniecības attīstību Latvijā šajā posmā liecina jau samērā daudzās apmetnes. Tā, Lubānas ezera apkārtnē vien neolīta apmetņu un atradumu vietu skaits, salīdzinot ar mezolīta atradumu vietām (Ceplinieki, Bargais sēklis, Osa), pieaug turpat vai desmitkārt.⁴

Baltijā dzīvojošo cilšu tālākajā attīstībā liela nozīme bija Vislas, Oderas un Elbes baseinā dzīvojošām ciltīm, no kurām daļa bija baltu un slāvu cilšu senči. Raksturīga šo cilšu materiālās kultūras sastāvdaļa ir laivas cirvji un auklas keramika. Bez akmens darba rīkiem ciltis pazinušas bronzas darba rīkus un rotas lietas. Galvenā saimniecības nozare bija lopkopība, primitīvai zemkopībai bija tikai sekundāra nozīme. Šādam saimniecības veidam atbilstošā sabiedriskā iekārta bija patriarhālā dzimtas kopiena. Ražošanas spēku attīstība sekmēja iedzīvotāju skaita pieaugumu. Meklējot lopiem labākas ganības, tie virzījās gan gar Baltijas jūru uz ziemeļiem, gan devās austrumu virzienā, sasniedzot Dņepras augšteci. Daļa

¹ И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. — *Latv. PSR ZA Vēstis*, 1964, 3. nr., 14.—15., 19.—20. lpp.

² Mezolīta (IX—IV g. t. pr. m. ē.) atradumu vietas: Ploču purvā (Liepājas raj.), Sakā (Aizputes raj.), Plostkrogā un Užavas upē (Ventspils raj.), Lubezerā (Talsu raj.), Pantenes purvā (Valmieras raj.), Cepliniekos (Madonas raj.), Lubānas ezerā (Bargais sēklis), Lielā Ludzas ezera krastā, Dvietē (Ilūkstes raj.). Grūti pateikt, vai visās šajās atradumu vietās bijušas apmetnes. Arheologi pieļauj, ka apmetnes bijušas Lubānas ezerā, L. Ludzas ezera krastā, Dvietē.

³ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайьги (Эстонская ССР). Таллин, 1959, 366. lpp.

⁴ И. Лозе. О новых неолитических памятниках Лубанской низменности. — *Latv. PSR ZA Vēstis*, 1965, 12. nr., 16. lpp.

no šīm cilšu grupām II g. t. pr. m. ē. sākumā nonāca arī Baltijā.¹ Latvijā ienākušie baltu cilšu senči apmetās galvenokārt dienvidos no Abavas un Daugavas.

Jaunu etnisku vienību parādīšanās nenozīmēja, ka somugru ciltis Baltijā izzuda, tās joprojām dzīvoja līdzās baltiem visu II g. t. pr. m. ē. un arī vēlāk. Nenoliedzami, ka līdz ar baltu cilšu ienākšanu tika veicināta zemkopības un lopkopības straujāka attīstība arī tām kaimiņos dzīvojošās mednieku un zvejnieku ciltīs. Notika abu šo etnisko grupu kultūras mijiedarbība, attīstījās maiņa. Par to liecina Ičas, Lejascīsku, Kreiču u. c. mednieku un zvejnieku apmetnēs atrastā auklas keramika, kas vai nu iegūta maiņas ceļā, vai arī ko darināja ieprecētās baltu cilšu sievietes. Par abu etnisko grupu ciešo saskari liecina arī tas, ka igauņu valodā pārgājuši ar zemkopību un lopkopību saistītie baltu vārdi. Latviešu valodā pārnāca somugru valodām raksturīgais akcents uz vārda pirmās zilbes.

Latvijas teritorijas ziemeļu un dienvidu daļā iespējams konstatēt divu dažādu etnisko grupu eksistenci arī pēdējos gadsimtos pr. m. ē. Latvijas ziemeļos konsolidējās somugri, par kuru pieminekļiem uzskatāmi akmens un smilšu uzkalniņi ar akmens šķirstiem. Turpretī Latvijas dienvidu daļā bija izveidojusies cita, Lietuvas un Austrumprūsijas kultūrai radniecīga kultūra — te konsolidējās baltu ciltis. Tām raksturīgi zemē ierakti kapi ar akmens krāvuma gredzenu vai arī apbedījumi urnās (Kurzemes dienvidrietumu daļā).

Bez minētajām etniskajām grupām šajā laika posmā (ap I g. t. pr. m. ē. pirmo pusi) Latvijā ienākusi neliela iedzīvotāju grupa no Skandināvijas. Par to liecina Baltijai svešais apbedījumu veids — akmens velna laivas Ziemeļkurzemē Ventspils un Talsu rajonā.² Līdzīgi apbedījuma veidi sastopami Sāremas dienvidus daļā Sirves pussalā, kā arī Baltijas jūras rietumu piekrastē (Zviedrijas provincē Estergotlandē), Gotlandes un Ēlandes salās.³ Tomēr šī etniskā grupa ātri asimilējās, neatstājot kaut cik manāmu ietekmi vietējo iedzīvotāju kultūrā.

¹ X. A. Моора. О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, № 2, 15. lpp.

² Akmens velna laivas atrastas pie bij. Ārlavas pag. Mušņām (3), Lubezeres pag. Lībēm (3), Nogales pag. Zaķos (1), Paušās (1), Pojās (1), Dundagas pag. Plintiņos (1).

³ X. A. Моора. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — КСИИМК, вып. 48, 1952, 20. lpp.

Akmens laikmeta apmetne ezera krastā.

NODARBOŠANĀS, DZĪVES VEIDS, MATERIĀLĀ UN GARĪGĀ KULTŪRA

NODARBOŠANĀS VEIDU ATTĪSTĪBA.

MEDNICĪBA, ZVEJNICĪBA, LOPKOPIBA, ZEMKOPIBA

Galvenā nodarbošanās mezolītā (IX—IV g. t. pr. m. ē.) un neolītā (IV—II g. t. pr. m. ē.) bija medības, zveja un barības augu vākšana. Medību galvenie ieroči bija šķēps, kaula duncis, loks un bultas. Dažu dzīvnieku medībās lietoja arī harpūnas: harpūnas ar retām knābjveida atkarpēm izmantoja ziemeļbriežu medībās (IX g. t. pr. m. ē.), neolītā harpūnas izmantotas bebru medībās.¹ Mazākus dzīvniekus un putnus parasti ķēra ar cilpām un slazdiem. Mednieku palīgs bija pirmais pieradinātais dzīvnieks — suns.

Medīja galvenokārt taurus, aļņus, briežus, stirnas, mežacūkas, ūdrus, roņus u. c. dzīvniekus, bet no putniem — zosis, pīles, gulbjus. Tā vai cita dzīvnieka īpatsvaru apmetnes medījums noteica konkrētie dabas apstākļi. Tā, salīdzinot Zvejnieku un Riņņukalna apmetni pie Burtnieku ezera ar Kreiču apmetni pie Ludzas ezera (III g. t. pr. m. ē. otrā puse — II g. t. pr. m. ē. vidus), redzam, ka pirmajā apmetnē pusi no visiem meža dzīvnieku kauliem sastāda bebra kauli, kamēr Kreiču apmetnē pirmo vietu ieņēma aļņa (46% no visa kaulu materiāla), otro — mežacūkas (30,5%), trešo — taura (8%), ceturto — bebra (4,5%) kauli. Neolīta apmetņu pēdējo gadu pētniecība ļauj izvirzīt domu, ka Austrumlatvijas iedzīvotāji galvenokārt medīja aļņus un mežacūkas.²

Vienalga, vai medības bija kolektīvas vai individuālas, medījums tika sadalīts starp visiem vienas apmetnes iedzīvotājiem. Ziemu, lai vieglāk būtu pārvietoties pa piesnigušajiem mežiem, medībās neolīta posmā sāka izmantot slēpes.

Otrs svarīgs iztikas līdzekļu ieguves veids bija zvejniecība. Mezolītā zivis ķēra ar rokām, dūra ar žebērķļiem vai smalkzobainām harpūnām. Zvejniecība jo sevišķi attīstījās neolīta posmā. Šā laika kultūras slānī atrod zivju (līdakas, sama, asara u. c.) paliekas. Izmainās arī šīs nozares darba rīki un darba iemaņas. Savu nozīmi pamazām zaudēja zivju duršana ar žebērķļiem. Žebērķļi saglabāja savu nozīmi vienīgi pavasara plūdu

¹ Л. Ю. Янитс. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги (Эстонская ССР). Таллин, 1959, 308. lpp.

² F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1965., 6. nr., 47. lpp.

laikā. Tagad zvejoja ar tikliem, murdiem, pazīstama bija arī aizsprustu zveja. Plašu izplatību guva kaula makšķerāķi. Zvejojot izmantoja arī laivas.

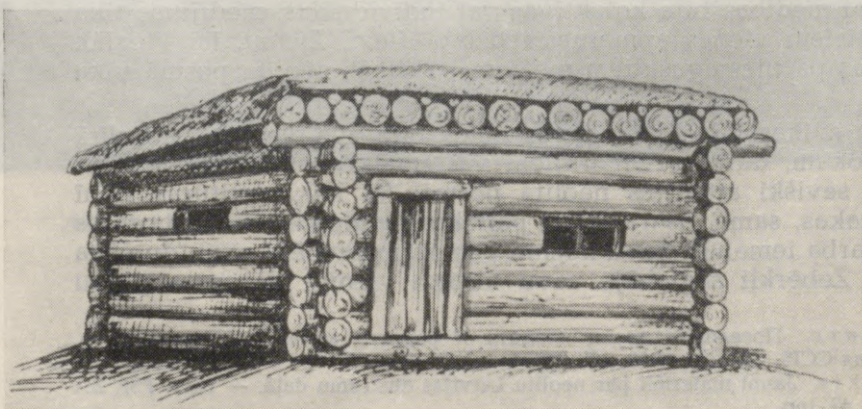
Bez medībām un zvejas nozīmīga vieta eksistences līdzekļu ieguvē bija arī dažādu barības augu un līdzekļu (ogu, sēņu, riekstu, gliemežu, putnu olu, medus) vākšanai.

Kā galvenās saimniecības nozares medniecība un zvejniecība ilgāk saglabājās Latvijas austrumu daļā (Iča), kur tās tikai pēdējā gadu tūkstoša pr. m. ē. vidū pakāpeniski nomainīja lopkopība un zemkopība. Līdz ar to medniecība un zvejniecība kļuva par papildnodarbībām.

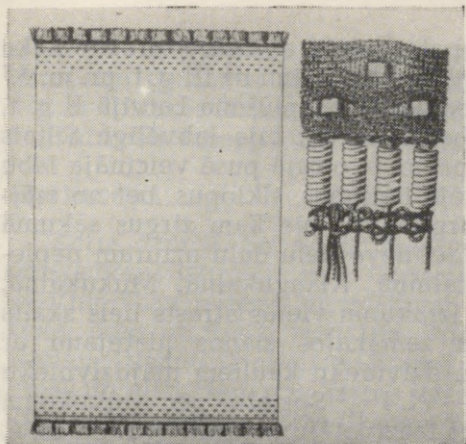
Ražošanas spēku attīstība III—II g. t. pr. m. ē. nesa sev līdz būtiskas izmaiņas saimniecībā. Pakāpeniski tika uzlaboti medniecības un

10

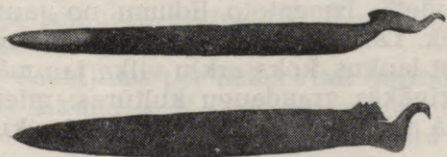
11

12

13

14

15

10. att. Dzīvojamā māja Sārnatē, neolīts. (L. Vankinas rekonstrukcija.)
 11. att. Dzīvojamā māja Ķenteskalnā VIII gs. (A. Stubava rekonstrukcija.)
 12. att. Kivtu kapulauka VIII gs. villaine. (A. Zariņas rekonstrukcija.)
 13. att. Māla figūriņa no Purvciema apmetnes.
 14. att. Kaula naži ar putna attēliem no Lubānas ezera apkārtnes.
 15. att. Kuršu karavīrs IX gs. (V. Urtāna rekonstrukcija pēc Ručavas Tiras purva depoziņa senlietām.)

zvejniecības darba rīki un iemaņas. Sārnatē purva apmetnē atrastie koka kapļi liecina, ka zemkopības sākumi Latvijā attiecināmi uz III g. t. pr. m. ē.¹ beigām. Lopkopības attīstību sekmēja baltu cilšu ieplūšana Latvijā II g. t. pr. m. ē. Klimatiskie apstākļi lopkopības attīstībai bija labvēlīgi. Siltais un mitrais subboreālais klimats II g. t. pr. m. ē. otrajā pusē veicināja labu ganību izveidošanos upju ielejās. Audzēja liellopus, sīklopus, bet no mājputniem — vistas. Attīstīta bija arī zirgkopība, pie kam zirgus sākumā audzēja gaļai. Mājlopi jau I g. t. pr. m. ē. deva lielu daļu uzturam nepieciešamās gaļas. Kalniešu pirmajā uzkalniņā, Kļauņukalnā, Mūkukalnā, Asotes pilskalnā un citās arheoloģisko izrakumu vietās atrasts liels skaits mājdzīvnieku kaulu. Asotes pilskalna zemākajos slāņos (datējami ar II g. t. pr. m. ē.) no visiem atrastajiem dzīvnieku kauliem mājdzīvnieku kauli sastāda 71,9%, bet Kļauņukalnā — 71,4%.² Spriežot pēc Mūkukalna apmetnes izrakumiem, mājlopi apmetnes iedzīvotāju uzturā I g. t. pr. m. ē. sākumā sastādīja 40—46%, bet I g. t. beigās — jau 70,6%. Uzturā izmantota arī piena produktus. Par to liecina Kļauņukalnā, Kivutkalnā, Lejasziedos u. c. atrastās māla kāstuves, kas datējamās ar I g. t. pr. m. ē.

Līdzās lopkopībai kā galvenajam saimniecības veidam turpināja attīstīties arī zemkopība. Vēl visai nepietiekamā arheoloģiskā materiāla dēļ nav pilnībā noskaidrots zemkopības saimnieciskais nozīmīgums šajā posmā. Spriežot pēc Asvas apmetnes (Sāmsala, I g. t. pr. m. ē.) materiāliem, Baltijas jūras austrumu piekrastē bija iespējams audzēt kviešus un linus.³

Mūsu ēras pirmajos gadsimtos (I—IV gs.) ražošanas spēku attīstība noritēja samērā strauji. Ja iepriekšējā vēstures attīstības posmā saimniecībā galveno vietu ieņēma lopkopība, tad tagad aizvien noteiktāk priekšplānā izvirzās zemkopība. Latvijai teritorijā liela loma joprojām bija līdumu zemkopībai, vienīgi dienvidrietumu daļā, kur jau iepriekšējos gadsimtos zemkopība bija sasniegusi augstāku pakāpi, tagad pamazām sāka izmantot koka arklu, veidojās pastāvīgi tīrumi. Liela nozīme bija arī ar cirvi un uguni iekoptajiem līdumiem. Pēc 3—4 gadiem augsnes auglība bija izsmelta un līdumu līda jaunā vietā. Izmantoto līdumu no jauna varēja iekopt pēc 20 gadiem vai vēlāk. Laikā no V līdz IX gs. pieauga tīrumu zemkopības nozīme. Apstrādājot laukus, koka arklu vilka jau mājlopi. Šajā periodā audzētas visas svarīgākās graudaugu kultūras: mieži, kvieši, auzas, zirņi un nelielā daudzumā arī rudzi, bet no tehniskajām kultūrām — lini.

¹ Absolutā vecuma noteikšanas rezultāti pēc radioaktīvā oglekļa metodes pierādīja, ka Sārnatē apmetne attiecināma uz III g. t. pr. m. ē. vidu. Skat. F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — *Latv. PSR ZA Vēstis*, 1965., 6. nr., 48. lpp.

² Я. Я. Граудонис. Поздний бронзовый и ранний железный века на территории Латвийской ССР (I тысячелетие до н. эры). Автореферат. Рига, 1961, 23. lpp.; Э. Шноре. Асотское городище. — *МИАЛ*, 2, Рига, 1961, 93. lpp.; L. Vankina. Kalniešu pirmais kapulauks. — *Latv. PSR Vēstures muzeja raksti, Arheoloģija*, Rīgā, 1962., 24. lpp.

³ А. К. Вассар. Укрепленное поселение Асва на острове Саарема. — *Древние поселения и городища*, 1, Таллин, 1955, 120. lpp.

Līdzās zemkopībai turpināja attīstīties arī lopkopība. Mūsu ēras sākumā vērojama cenšanās sagādāt lopiem lielāku barības daudzumu ziemai un līdz ar to turēt lielāku lopu skaitu. Par to liecina Latvijas dienvidrietumu daļā atrastās izkaptis (datējamas, sākot ar III gs.).

AMATNIECĪBA

Katra dzimta, bet vēlāk lielā ģimene dzīvei un darbam nepieciešamos priekšmetus gatavoja pati. Tāpēc pirmatnējā sabiedrībā rodami visu mājamatniecības nozaru pirmsākumi. Vecākās no šīm nozarēm ir akmens, koka, ādas un kaula apstrāde. Priekšmetu darināšanai līdz mūsu ēras sākumam izmantoja akmens, krama un kaula darba rīkus. Ādai pirms žāvēšanas un miecēšanas ar krama vai kaula nažiem, platiem kaula kaltiem vai īpaši apstrādātiem cūkas ilkņiem nokasīja tauku kārtu. Mūsu ēras sākumā šim nolūkam sāka izmantot trulu dzelzs nazi ar izliektu asmeni. Koka priekšmetu darināšanā šai laikā akmens cirvi un kalnu dzelzs slīmešts un cirvis.

Nākamās svarīgās amatniecības nozares — podniecības — sākumi meklējami neolītā — III g. t. pr. m. ē. vidū. Podnieka ripu šajā attīstības posmā vēl nepazīna. Mazākus māla traukus gatavoja no vienas māla pikas, lielākus — uzliekot vienu māla gredzenu virs otra un savienojuma vietas nogludinot. Gatavo trauku apdedzināja pavardā. Laikā no V līdz IX gs. māla trauku gatavošanā dažreiz izmantoti arī paliktņi — apaļas koka ripas. Šādu ripu lietošana rokām gatavoto trauku ražošanā raksturīga podniecības kā mājamatniecības nozares pēdējai attīstības stadijai. Podnieku ripu māla trauku gatavošanai sāka izmantot X gs. beigās, bet plašāku izplatību tā gūst XI gs. Tātad Latvijā minētais process notiek nedaudz vēlāk nekā austrumslāvu zemēs, kur podnieka ripu lietoja jau IX—X gs.

Podniecības attīstībā liela nozīme ir trauka ornamentam. Tas ne tikai liecina par dekoratīvās mākslas attīstību, bet ir viens no tiem elementiem, kas zināmā mērā ļauj spriest par darinātāja etnisko piederību. Piemēram, ja III g. t. pr. m. ē. Latvijā sastopamā zobiņu-bedrīšu keramika bija raksturīga somugru ciltīm, tad II g. t. pr. m. ē. ar auklas iespaidumu rotātie trauki — baltiem.

Jautājums par tādas visai nozīmīgas mājamatniecības nozares kā aušanas sākumiem ir visai neskaidrs. Jau II g. t. pr. m. ē. sastopama tekstilā keramika, t. i., māla trauki, kuru virsmā atstātas auduma vai pinuma pēdas. Plašākas ziņas par aušanas attīstību saistās ar I g. t. pr. m. ē. Uz šo laiku attiecināmie atrastie kaula skriemeļi¹ liecina, ka šķiedras pirms aušanas tikušas savērtas. Tā kā audzēja arī aitas un kazas (Mūkukalna, Asotes atradumi), tad vērpa ne tikai dažādas augu šķiedras, bet arī vilnu. Liekas, ka vilnas ieguve vērsās plašumā mūsu ēras sākumā, kad aitu cirpšanai sāka lietot īpašu darba rīku — dzirkles. Daudzums kapos atrastas vienkārtna un triniša tehnikā austu vilnas audumu atliekas. Audumiem

¹ J. Graudonis. Kaula priekšmetu veidi Latvijā I gadu tūkstoši priekš mūsu ēras. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1961., 3. nr., 16. lpp.

lietotā dzija ļoti smalka. Linu diegu paliekas liecina, ka apģērba gatavošanai izmantotas arī linu šķiedras. Līdz XII gs. audumu auda vertikālos aužamos stāvos.

II g. t. pr. m. ē. vidū un I g. t. pr. m. ē. ieroču un rotas lietu, retumis arī darba rīku gatavošanai sāka izmantot jaunu izejmateriālu — metālu. Līdz ar to iezīmējās ļoti nozīmīgas nozares — metālapstrādes attīstība. Bronzas laikmets Latvijā iesākās II g. t. pr. m. ē. vidū, bet bronzas kausēšana un apstrādāšana visā pilnībā tika apgūta tikai tā beigās.¹ Metālu kausēja mazos māla bļodveida tīģeļos. Tā kā metālu apstrādāšanai lietotie priekšmeti atrasti parasti pavarda tuvumā, latviešu padomju arheologe E. Šnore izsaka domu, ka bronzu priekš mūsu ēras kausēja parastos pavardos.² Vēlamo priekšmetu atlēja māla formās (tās lietoja tikai vienu reizi) pēc vaska modeļiem.³

Ar I g. t. pr. m. ē. vidū sākās dzelzs laikmets. Taču līdz pat m. ē. sākumam dzelzij nebija lielāka nozīme kā reti sastopamajai bronzei. Dzelzs bija maz, un no tās gatavoja vienīgi nelielus priekšmetus, galvenokārt rotas lietas, aprocas un adatas apģērba saspaušanai.

Metālapstrāde bija saistīta ar noteiktām darba iemaņām, tā prasīja zināmu pieredzi. Pamazām radās speciālisti, kas vajadzības gadījumos gatavoja metāla priekšmetus. Ciltis, kurās nebija šādu speciālistu, maiņas ceļā ieguva jau gatavus priekšmetus. Bronzas apstrādē (II g. t. pr. m. ē.) lielu meistarību bija apguvuši Austrumprūsijas iedzīvotāji. No Austrumprūsijas Latvijā ievests lielāks skaits gatavo priekšmetu.⁴ Par nozīmīgu bronzas apstrādes centru I g. t. pr. m. ē. izveidojās Kivutu pilskalns Doles salā.

Plašāka vietējās purva rūdas ieguve⁵ mūsu ēras sākumā sekmēja kalēja amata attīstību. Par to liecina metāla priekšmetu labā izstrādājuma tehnika, tas konstatējams arī pēc Mazkatužu kapulauka unikālā apbedījuma (III gs.). Spriežot pēc mirušajam kapā dotajiem amata darba rīkiem (lūksas, vesera un iesma ar koka kātu), te apbedīts kalējs. Tā kā kapā deva līdz tieši tos darbarīkus, ar kuriem cilvēks dzīvē strādāja, tad apbedījums liecina, ka darba dališana padziļinājusies un no zemkopju vidus sāk izdalīties amatnieki speciālisti. Šis process visātrāk skāra nozari, kas darbu iemaņu ziņā bija sarežģītāka, konkrētā gadījumā — metālapstrādi. Amatnieki gatavoja priekšmetus ciema kopienas vajadzībām un maiņai.

Laikā no V līdz IX gs. tālāk attīstījās kalēja amats, pilnveidojās metālapstrādes tehnika. Darba rīkus, ieročus u. c. dzelzs un tērauda priekšmetus gatavoja kaļot, metinot, termiski apstrādājot, bet virsmu papildus apvīlē-

¹ Х. А. Моора. Памятники позднего неолита и ранней эпохи металла в Прибалтике. — КСИИМК, вып. 48, 11., 14. лрр.

² Э. А. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, 2, Рига, 1961, 103. лрр.

³ И. В. Даига. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии. — СА, 1960, № 3.

⁴ Л. В. Ванкина. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР. — СА, 1960, № 3, 157., 161. лрр.

⁵ Par dzelzsi ieguves krāsni skat. J. Daiga. Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietīņu apmetnē. — АЕ, 6., Rīgā, 1964., 23.—35. лрр.

jot.¹ Kalēja amatā vērojama jau zināma specializācija. Kalējs tagad nodarbojās tikai ar dzelzs un tērauda priekšmetu un darba rīku darināšanu. No kalēju vidus izdalījās speciālisti rotkaļi. Tie strādāja ar savu un pasūtītāja materiālu, apkalpojot vienu vai vairākas tuvākās teritoriālās kopienas. Daži rotkaļu darinājumi nonāca arī citos Latvijas novados un pat ārpus tās robežām. Piemēram, kuršu darinātie priekšmeti atrasti Lietuvas vidienē un Gotlandes salā.

Novērtējot amatniecības attīstību Latvijā, jānorāda, ka laika posms no m. ē. IV līdz IX gs. iezīmējas ar atsevišķu amatniecības nozaru specializāciju. Amatnieks neražo vairs tikai kopienas vajadzībām, bet daļu no sarāžotiem produktiem maina pret zemkopju un lopkopju izstrādājumiem. Rezultātā amatniekam par galveno iztikas līdzekļu ieguves veidu kļūst viņa arods. Minētais process visskaidrāk vērojams kalēja amata attīstībā, kas ir arī pirmā profesionālā amatniecības nozare. Līdz ar podnieka ripas apgūšanu X gs. beigās par tādu kļūst arī podniecība.

Amatnieki parasti dzīvoja pilskalnu tuvumā esošajās apmetnēs; daļa šādu apmetņu kļuva par lielām senpilsētām, kur koncentrējās amatniecība un tirdzniecība.

MAIŅAS ATTĪSTĪBA

Apmetnēs atrastais arheoloģiskais materiāls liecina par maiņas attīstību jau neolītā. Galvenais maiņas priekšmets bija dzintars² apstrādātā vai neapstrādātā veidā. Latvijas austrumu rajonu iedzīvotāji pret dzintaru iemainīja kramu no Valdaja augstienes iedzīvotājiem, kas savukārt dzintaru mainīja tālāk uz austrumiem pret citiem vajadzīgiem priekšmetiem. Tādā ceļā dzintars nonāca Končanas ciema apmetnē bij. Novgorodas gubernā un Vologdas apgabalā Modlonas³ upes krastā, nonāca arī Igaunijā un vēl citās vietās. Iespējams, ka dzintars jau šajā posmā Baltijas jūras piekrastes zemēs varēja izveidoties par maiņas ekvivalentu. Vai bija izveidojies arī vērtības jēdziens, to pēc pašreiz mūsu rīcībā esošā arheoloģiskā materiāla grūti spriest.

Attīstoties ražošanai un padziļinoties darba dalīšanas procesam, m. ē. sākumā maiņa kļuva regulārāka. Par maiņas nozīmi liecina liels bronzas daudzums, kas ievests šajā laikā Latvijā gan no Donavas valstīm pa Vislu

¹ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Kentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1., Rīgā, 1957., 24. lpp.; A. K. Антейн. Металлургия и технология изготовления изделий из черных металлов на территории Латвийской ССР до начала XVIII века. Автореферат, Рига, 1962, 7.—9. lpp.

² Lielākās dzintara atradnes ir Lietuvas PSR teritorijā Jodkrantē, to atrod arī Baltijas jūras piekrastē Latvijā un nelielos daudzumos Sāmsalā (Igaunijas PSR). Dzintara priekšmeti lielākā skaitā iegūti Sārnatē, Purvciemā, Silīņupē, Lejasciskās, Ičā u. c. Galvenie līdz šim atklātie dzintara apstrādes centri ir Sārnates un Lubānas zemienē atklātās neolīta apmetnes.

³ А. Я. Брюсов. Свайное поселение на р. Модлоне и другие стоянки в Чарозерском районе Вологодской области. — МИА СССР, 20, М.—Л., 1951, 27. lpp.

caur Austrumprūsiju, gan arī pa Volgu un Daugavu no Volgas bulgāriem.¹ No Dņepras rajona Latvijā maiņas ceļā ienāca emaljētās rotas lietas.

Mūsu ēras I—IV gs. apbedījumos un depozītos, galvenokārt kuršu apdzīvotajā teritorijā, atrastas 474 romiešu monētas. Tā kā dažos kuršu kapos (piemēram, Mazkatužos) nauda ielikta tāšu maciņā, tad izteikta doma, ka šādos gadījumos iespējams runāt par naudu tās tiešajā nozīmē. Arheologs M. Braičevskis, izvirzot šo hipotēzi attiecībā uz austrumslāviem, norāda, ka nauda varējusi tikt izmantota tālāk starpcilšu maiņā.² Iespējams, ka kurši zināja naudas kā maiņas līdzekļa nozīmi, bet, vai tā tiešām tika izmantota maiņai tālāk, grūti secināt.³

Galvenais maiņas līdzeklis m. ē. sākumā bija kažokādas, lopī, bet Baltijas jūras piekrastē arī dzintars. Pret to no Romas provincēm iemainīja dažādas krāsas un lieluma stikla krelles, kā arī dažādas citas rotas lietas. Kažokādas un dzintars noderēja arī par maiņas priekšmetu ar slāvu zemēm. Bez bronzas V—IX gs. kapulaukos un depozītos nelielā skaitā atrasti arī sudraba izstrādājumi. Sudraba līdzīgi bronzai ievada no Donavas zemēm. Pa Volgu un Dņepru Baltijā nonāca arābu sudraba dirhemi, kurus te pārkausēja rotas lietās. Par starpniekiem šajā gadījumā bija Krievzemes tirgotāji. Dzīvo tirdzniecisko sakaru rezultātā ar slāvu zemēm arī baltu cilšu grupas aizguva daudzus tirdznieciskas un sabiedriskas nozīmes terminus. Tirdznieciski sakari šajā laikā Baltijai pastāvēja arī ar Zviedriju. Tā, vairākas VII—VIII gs. Kurzemē atrastās saktas līdzīgas Zviedrijā atrastajām saktām.⁴

¹ Б. А. Рыбаков. Торговля и торговые пути. — История культуры Древней Руси, 1, М., 1948, 329. lpp.

² М. Ю. Браичевский. О распространении римских монет у древних восточных славян. — ВДИ, 1954, 1, 125. lpp. Domu, ka monētas uzkrātas kā bagātība, izvirza arheologs V. Kropotkins darbā Топография римских и ранне-византийских монет на территории СССР. — ВДИ, 1954, 3, 155. lpp. М. Х. Шмидехельм. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии. Таллин, 1955, 73. lpp.

³ V. Aņisimova. Maiņas attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. I. g. t. — LVU Raksti, 26, Rīgā, 1958., 248.—249. lpp.; V. Urtāns. Latvijas 5.—9. gs. depozīti. — AE, 6., 1964., 59. lpp.

⁴ В. Nerman. Die Verbindungen zwischen Skandinaviern und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit, Stockholm, 1929, 43. lpp.

MATERIĀLĀ KULTŪRA

DARBA RĪKI

Gadsimtiem ilgi pirmatnējās sabiedrības cilvēks cīnās ar dabu, cīnās par savu eksistenci veidoja savam laikam atbilstošu materiālo kultūru, kas kļuva par pamatu sabiedrības tālākajai attīstībai.

Saimniecības attīstība jebkurā vēstures posmā cieši saistīta ar darba rīku veidu un to izgatavošanas tehnikas attīstību.

«Ekonomiskie laikmeti, — atzīmē K. Markss, — atšķiras nevis ar to, ko ražo, bet ar to, kā ražo, ar kādiem darba līdzekļiem. Darba līdzekļi ir ne tikai cilvēka darba spēka attīstības mērs, bet arī to sabiedrisko attiecību rādītājs, kurās norit darbs.»¹ Mezolīta posmā darba rīkus gatavoja galvenokārt no kaula un raga. Pie senākajiem raga atradumiem jāpieskaita Dvietes upi padziļinot atrastā ziemeļbrieža raga divpusīgi atskabargainā harpūna. VIII g. t. pr. m. ē., klimatam kļūstot siltākam, ziemeļbriedis Latvijā vairs nav sastopams. Tagad darba rīkus gatavoja no brieža, taura u. c. dzīvnieku kauliem. Lai atvieglotu raga apstrādi, to padarīja mīkstāku, sautējot uz uguns. No kaula gatavoja harpūnas, šķēpu un bultu galus, vedgas (āliņģu ciršanai ziemas zvejā) un duncus. Atrasti arī aļņa raga cirvji ar izurbtu kāta caurumu.

Neolīta (IV—II g. t. pr. m. ē.) sākums iezīmējas ar daudzveidīgāku izejmateriālu izmantošanu darba rīku un ieroču gatavošanā (kauls, rags, akmens, krams). Bez kaula un raga cilvēki iemācījās labāk apstrādāt akmeni un kramu, vispirms tos apskaldot, tad kramu retušējot, bet akmeni slīpējot, pulējot un urbjojot. Tā gatavoja krama bultu un šķēpu galus, kasīkļus, nažveida plāksnītes, akmens cirvjus un kaltus. Nozīmīgu vietu ieņēma kaula darba rīki — harpūnas, makšķerāķi, šķēpu un bultu gali, naži, tāpat ādas sašūšanai noderīgie īleni. Atbilstoši darba rīku attīstībai attīstījās arī dažādi nodarbošanās veidi, un otrādi.

III g. t. pr. m. ē. beigās un II g. t. ražošanā notiek būtiskas izmaiņas: tālāk attīstās medniecība un zvejniecība, bet galvenais — iezīmējas divu jaunu ražošanas nozaru — zemkopības un lopkopības attīstība. Darba rīku gatavošanā m. ē. sākumā plašāk sāk izmantot metālu. Līdz ar to pilnveidojas veco darba rīku apstrāde un parādās arī pilnīgi jauni darba rīki.

¹ K. Markss. Kapitāls, 1. Rīgā, 1951., 172. lpp.

Gan saimniecībā, gan arī līdumu iekopšanā visai nepieciešams darba rīks bija akmens cirvis. Augsnes sairdināšanai II g. t. vidū bez koka kapļiem sāka lietot arī akmens kapļus. Kurzemē un Zemgalē sastopami divi akmens kapļu veidi, no kuriem viens ir ovālas formas, otrs — slaidāks, ar paplatinājumu ap kāta caurumu (t. s. Austrumbaltijas kapļis). Pēdējo lietojuši arī Lietuvas zemkopji.

Ar I g. t. pr. m. ē. datējams pirmais atrastais labības novākšanai lietotais darba rīks: raga sirpis ar krama ieliktniem (Kivutkalnā), kā arī linu apstrādāšanai lietotais kaula darba rīks (Klaņģukalnā).

Zemkopības tālākajā attīstībā m. ē. sākumā liela nozīme bija dzelzs cirvim, ar kuru bija iespējams ātrāk nolist līdumus. Kuršiem un zemgaļiem bija raksturīgi uzmavas, bet latgaļiem — šaursmens cirvjī. Sīkos kociņus un atvases jauniekopjamā tīrumā nogrieza ar dzelzs raukļiem. Labības pļaušanai (III—IX gs.) kurši un zemgaļi lietoja izkaptis, bet latgaļi, lībieši un seļi — sirpjus. Šie sirpji pieder pie vecākā veida sirpjiem: tiem liekts ir tikai pats asmens gals, bet iedzītis ir vienā virzienā ar kātu. Šāda veida sirpji bija pazīstami Latvijā līdz pat XII gs., kad tos nomainīja līkie sirpji. Atrastas arī smilšakmens galodiņas izkaptis asināšanai. Laikā no III līdz IX gs. lietotās izkaptis pēc savas formas bija īsas (30—35 cm) un samērā platas (3—3,5 cm).

Nopļauto labību izžāvēja un izkūla vai nu ar vālēm, labības kūli izsitot pret kādu priekšmetu, vai arī vārpa izberžot rokām. Miltos graudus saberza akmens piestās: sauju graudu uzbēra uz nedaudz iedobtas akmens pamatnes un ar otru nelielu akmeni tos saberza. Pieaugot labības krājumiem (VI—IX gs.), šim nolūkam sāka lietot lielos beržamos akmeņus ar speciāli izkapinātu virsmu.

APMETNES

Līdz ar darba rīku un darba iemaņu attīstību mezolītā un neolītā cēlās darba ražība. Kļuva iespējama ilgstoša dzīve vienuviet. Piemēram, Lubānas apmetnes apdzīvotas ļoti ilgu laika posmu, proti, no IX līdz IV g. t. pr. m. ē.¹ Iespējams, ka noteiktos gadalaikos, kad labas medības vai veiksmīga zveja bija paredzama attālākās vietās, daļa apmetnes iedzīvotāju pārcēlās uz jauno medību vietu, bet šādai dzīves vietas maiņai bija tikai sezonas raksturs.

Mezolīta un neolīta apmetnes parasti atradušās ūdens tuvumā, jo šādas vietas nodrošināja to apdzīvotājus gan ar ūdens putniem, zivīm, gan arī ar medījumiem. Apmetnes cēla sausā un smilšainā krastā vairākus metrus virs ūdens līmeņa, piemēram, Līčgala apmetne Aiviekstes krastā atradās apmēram 5 m virs ūdens līmeņa, Zvejnieku apmetne Rūjas krastā — 3—5 m virs ūdens līmeņa. Šim posmam raksturīgas teltveida, tāpat arī nedaudz zemē iedziļinātas mītnes, kas labāk saglabāja siltumu. Neolītam

¹ И. Лозе. Мезолитические находки Лубанской низменности. — *Latv. PSR ZA Vēstis*, 1964., 3. nr.

raksturīgās celtnes saglabājušās Piestiņas apmetnē (III g. t. pr. m. ē. vidus un otrā puse), Sārnates un Kreiču apmetnē (III g. t. pr. m. ē. otrā pusē — II g. t. vidus), Leimaniškos (II g. t. pr. m. ē. pirmā puse un vidus). Tā, kādas Sārnatē atsegtas mītnes pamatā ir 30—35 m² liels taisnstūris.¹ Sienas veidotas, iedzētot kūdrā 6—8 cm resnus mietus² un to starpas aizpildot ar zāli un zariem. Uz zemē sadzītajiem mietiem, kas veidoja mājas sienu, kā arī uz telpas vidū iedzītajiem balstiem balstījies ar koka mizām segtais jumts. Grīdas celtnē nebija. Ēkai gar abām garākajām malām bija piebūves darba rīku glabāšanai. Celtnē atradās apmēram 4 m² liela pavarda vieta. Kādā citā — 16 m² lielā celtnē — pavards atradās ārpus mītnes. Šī mītne daļēji atšķīrās arī konstrukcijas ziņā. Tās jumts balstījies uz ēkas stūros iedzītiem diviem stabiem, kurus savukārt augšā savienoja horizontālas kārtis. Sienas veidojuši zemē iesprausti nelieli bērziņi un alkšņi, kas pāri horizontālajām kārtīm jumta vidū bijuši sasieti mezglā. Sienas pēc tam tika aizpītas ar zariem, skaliem, apklātas ar sūnu, zāli un mizām. Šīs bija vieglas konstrukcijas celtnes, kas atbilda tālaika klimatiskajiem apstākļiem.

Par mitekļa iekšējo iekārtojumu ziņu maz. Spriežot pēc analogijas ar citu tautu mitekļiem, sienas aukstākajos mēnešos varēja apklāt ar ādām. Gulēja uz sausām lapām, sūnām, siena vai ādām; pēdējās izmantoja arī apsegam.

I g. t. pr. m. ē. ražošanas spēku attīstība bija jau sasniegusi tādu pakāpi, ka lopi veidoja zināmu bagātību. Tāpēc nepieciešamas kļuva ar koka žogu ietvertas noslēgtas apmetnes, kur pa nakti varēja sadzīt lopus. Žogs pasargāja cilvēkus un lopus no plēsīgiem zvēriem. Lai izvairītos no pēkšņiem citu cilšu uzbrukumiem, apmetnēm izvēlējās dabiskus pakalnus. Ar I g. t. vidu apmetnes nocietinājumu sistēma pastiprinājās.³

Celtnes pēc sava veida un konstrukcijas I g. t. pr. m. ē. ir visai dažādas. Joprojām turpina pastāvēt kā virszemes, tā zemē nedaudz (apm. 0,5 m) iedziļinātas celtnes. Pēc savas formas tās ir ovālas (Klaņģukalnā, Asotē) un četrstūra (Mūkukalnā, Vedgās). Tā, Mūkukalnā iedziļinātās celtnes lielums ir 4,5×5 m, bet virszemes stabu konstrukcijas celtnēm, kuras savā plānojumā veido gandrīz četrstūri — 2,8—3,5×3—4m.⁴ Sienas veidotas, stabu starpas aizpinot ar jauniem kociņiem vai zariņiem. Līdzīga celtnē atrasta Lietuvā Samantņu apmetnē. R. Rimantiene, sniedzot šīs celtnes rekonstrukciju, atzīmējusi, ka pavarda dūmus izvada pa durvīm vai atvērumu

¹ Л. В. Ванкина. Древнее поселение в Сарнатском торфянике (Латвийская ССР). — Древние поселения и городища, 1, Таллин, 1955, 140.—142. lpp.

² Turpat, 141. lpp. Kreiču neolīta mītnes zemē iedzīto resnāko mietu diametrs 8—10 cm, tievāko — 4—5 cm; Piestiņas apmetnē — 7—12 cm, Leimaniškos — līdz 10 cm resni mieti, celtnes lielums — 5×4 m; F. Zagorskis. Kreiču neolīta apmetnes. — Latv. PSRS ZA Vēstis, 1963., 4. nr., 24. lpp.; F. Zagorskis. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — Latv. PSRS ZA Vēstis, 1965., 6. nr., 36. lpp.

³ J. Graudonis. Celtniecība Latvijā 1. g. t. pr. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — Latv. PSRS ZA Vēstis, 1961., 4. nr., 14. lpp.

⁴ Turpat, 11. lpp.

jumtā.¹ Asotes pilskalna materiāli ļauj secināt, ka I g. t. pr. m. ē. ēkas celtas arī guļbūves tehnikā; pavardi celtnēs atklāti. Ugunsdrošības labad tos norobežoja ar akmeņiem vai nedaudz iedziļināja zemē.

Ēku plānojumu attīstībā I g. t. pr. m. ē. notiek visai nozīmīgas izmaiņas. Ar šī gadu tūkstoša beigām saistās pirmās ziņas par divdaļīgu celtni. Mūkukalnā atsegta 2,8—3×3—3,5 m liela stabu konstrukcijas celtnē ar piebūvi (1,5×3 m), kas pēc arheologa J. Graudona domām varbūt izmantota par priekšnamu.²

Mūsu ēras sākumā grīdas celtnēs sāk izlikt ar akmeņiem (Jelgavas raj. Jaunsvirlaukas Vedgās, Cēsu raj. Raunas Tanīsa kalnā). Ar šo laiku saistāmas arī pirmās ziņas par sienu apmetumu ar māliem.

Zināmas izmaiņas celtniecībā vērojamas arī m. ē. I g. t. otrajā pusē, kad Vidzemes vidienē Āraišu, Auļukalna, Dūķu u. c. ezeros konstatētas klāstu mītnes.³ Bez tam ar VIII gs. atklātos pavardus sāk nomainīt akmens krāvuma krāsnis, kas līdzīgas vēlākajām pirts krāsnīm. Izmainoties apkures sistēmai, mainās arī celtnes konstrukcija. Līdz ar akmens krāvuma krāšņu parādīšanos izzūd zemē iedziļinātās mītnes.

Par galveno dzīvojamo ēku kļūst dūmistaba, kas pēc sava plānojuma bija neliela vientelpa (4×4; 4×5; 4×6; 4,5×7; 4×8 m u. c. izmēri).⁴ Vasaru, lai nebūtu jādzīvo dūmainā istabā, ēdienu gatavoja ārpus istabas namiņā vai slietenī.

Dūmistabu cēla no 22—34 cm resniem mizotiem un nemizotiem, krusta pakšos kaķētiem kokiem. Divu vainagu saskares vietu nodrīvēja ar sūnām vai apmeta ar māliem. Vienslīpu jumtu veidoja koka klāsts, kura pamatā likti resnāki koki, starpas piepildīja ar tievākiem kociņiem. Virs tiem likta koka miza (Daugmalē bērza tāss), kuru noklāja ar māla segumu.⁵

Tādējādi mītnu attīstībā apskatāmajā laika posmā vērojamas būtiskas izmaiņas gan celtniecības materiālā, gan plānojumā un konstrukcijā. To noteica darba iemaņu attīstība, nepieciešamība aizsargāties pret ienaidnieku, izmaiņas apkures sistēmā un laika gaitā izmainījušies klimatiskie apstākļi.

APĢĒRBS

Apģērbu I g. t. pr. m. ē. gatavoja no ādām, liniem (iespējams arī no nātrēm) un vilnas. To sasprauda ar kaula adatām, kuras bieži piesēja pie apģērba. Šim nolūkam adatas paplašinātajā, galvas daļā bija izveidots caurums. Dažu apģērba gabalu saturēšanai izmantoja arī dzintara pogas.

¹ P. K. Римантене. Стоянка каменного и бронзового веков Самантонис. — СА, 1960, № 2, 120. lpp.

² J. Graudonis. Celtniecība Latvijā 1. g. t. pr. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — Latv. PSR ZA Vēstis, 1961., 4. nr., 11. lpp.

³ J. Apals. Klāstu mītnes Latvijas PSR teritorijā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1965., 5. nr., 56. lpp.

⁴ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1., Rīgā, 1957., 34. lpp.

⁵ Turpat, 34.—36. lpp.

Spriežot pēc apbedījumos atrastajām visai skopajām apgērba detaļām, laikā no m. ē. V līdz IX gs. sievietes apgērbu veidoja kreklis, brunči, villaine un no parupja vilnas auduma šūta jaka. Kreklu darināja no balināta lina, bet brunčus — no vilnas vai pusvilnas auduma. Ne krekla, ne brunču piegriezumū pēc atrastajiem apgērba fragmentiem nav iespējams konstatēt.

Neatņemama apgērba sastāvdaļa bija villaine, kas austa no samērā parupjas vilnas dzijas. Villaines malas noslēdza celaine vai audene. Villaines bija tumši brūnā vai zilā krāsā. VII gs. tās sāka rotāt ar bronzas stīpiņām, kas villaiņu galos un malās veidoja vairākas rindas. Dažām villainēm velku galos savērtas bronzas spirālītes. Bronza vien villaiņu rotāšanai izmantota līdz XIII gs., pēc tam bez bronzas villaines rotāja arī ar krāsainu dzižu izšuvumiem, stikla un alvas krellēm. Rotājuma materiāla maiņa izskaidrojama ar vācu krustnešu iebrukumu, kura rezultātā tika pārtraukti tirdzniecības sakari ar slāvu zemēm, no kurienes ievēda bronzū. Rakstītās villaines valkāja godos, vienkrāsainās — ikdienā.

Sievietes galvas rota bija lentveida vainags, kas sastāvēja no četrām vai vairākām lūku aukliņās uzvērtām spirālīšu rindām. Šāds vainaga veids V gs. raksturīgs zemgaļu sievietēm, bet VII gs. to nēsā arī latgaļu sievietes. Blakus lentveida spirāļu vainagam IX gs. parādās bronzas grīstes vainags; to darināja, ap lūka grīsti, kas notīta ar vilnas dzižu, aplokot rievotas bronzas plāksnītes.¹ Dažiem šajā laikā valkātajiem vainagiem aizmugurē važiņā piekārti zvaniņi vai piekariņi. Lai gan sieviešu galvassegas apbedījumos nav atrastas, taču jādomā, ka aukstākā laikā tādas tomēr būs valkātas. Ar autiem aptītās kājās sievietes vilka no mizām darinātas vīzes un ādas pastalas.

Vīrieša apgērbu šajā laikā veidoja kreklis, svārki, bikses, josta un apmetnis. Bikses zem ceļiem notina ar autiem. Mantiskā ziņā turīgāko vīriešu kājauti zem ceļa vai pie potītēm bija izrotāti ar audumā ielocītiem bronzas gredzentiņiem, spirālītēm vai piekariņiem.² Kājās ikdienā vilka lūku vīzes, svētkos — ādas apavus. Apbedījumos konstatētas vīriešu galvassegas, kas rotātas ar bronzas spirālēm, gredzentiņiem un audenēm.³

Apbedījumos atrastās zvērādas atliekas vedina domāt, ka tās izmantotas apgērba rotājumam. Iespējams, ka no tām darināja arī siltāku apgērbu.

Kā sievietes, tā vīrieši kreklus, villaines, jakas, svārkus un apmetņus saspauēda ar rotadatām un saktām; valkāja arī aproces un gredzenus. Tipiska vīriešu rota, kas lietota svārku saspaušanai VI—IX gs., bija stopu sakta; kurši un latgaļi šim nolūkam izmantoja arī pūces saktu.⁴ Sievietēm raksturīgā rota ir bronzas ķakla gredzeni. Dižciltīgo vīriešu rota bija

¹ A. Zariņa. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gadsimtam. — AE, 2., Rīgā, 1960., 81. lpp.

² A. Zariņa. Ražošanas spēku attīstības un sociālo attiecību atspoguļojums latgaļu VII—XIII gs. apgērbā. (Disertācija Latv. PSR ZA Vēstures institūtā.) 1962., 218. lpp.

³ V. Urtāns. Kalniešu otrais kapulauks. — Latv. PSR Vēstures muzeja raksti, Arheoloģija, Rīgā, 1962., 42. lpp.

⁴ Turpat, 230. lpp.; V. Urtāns. Pūces sakta. — AE, 3., Rīgā, 1961., 39.—58. lpp.

sudraba kakla gredzeni. Bez importētām stikla krellēm valkātas arī labi apdedzinātas māla krelles; tās atrastas Asotē, Ķenteskalnā, Daugmalē. Ķenteskalnā atrasta pat speciāla darbnīca, kur VI—VII gs. tikušas gatavotas māla krelles.¹ Sievietes nēsāja arī ar stikla krellēm, zvaniņiem, alvas, bronzas un kauri gliemežvāku piekariņiem kombinētas bronzas spirālīšu kakla rotas.

Rotas lietu valkāšanai pirmatnējās sabiedrības posmā bija gan tīri praktiska un estētiska, gan arī maģiska un totēmiska nozīme. Bez tam tās raksturoja arī valkātāja sabiedrisko stāvokli.

UZTURS

Uzturā lietoja sēnes, augļus, gaļu, zivis, līdz ar zemkopības un lopkopības attīstību — arī miltus un piena produktus. I g. t. pr. m. ē. $\frac{3}{4}$ no uzturā izmantotās gaļas deva jau mājas dzīvnieki. Gaļu izmantoja jēlā, vārītā, iespējams, arī ceptā veidā. Produktus uzglabāja ādas maisos, pītos, grozos, kriju, māla un grebtos koka traukos. Ēdienu gatavoja māla podos, vārot apmaisīja ar koka mieturiem. Mazākos traukos ēdienu salēja ar palielām koka karotēm. Ūdeni uzvārīja, karsējot trauku no ārpuses vai arī metot tajā sakarsētus akmeņus.

Dzērienus gatavoja no medus un bērzu sulām. Vulfstāns norāda, ka rietumbalti lietojuši arī ķēves pienu.

SATIKSMES LĪDZEKĻI

Par satiksmes līdzekļu attīstību ir visai maz ziņu. Cik zināms, tad, sākot ar neolītu, pa ūdens ceļiem pārvietojās vienkocha laivās. Sauszemes transports attīstījās lēni. Ziemas mēnešos jau neolīta posmā lietoja slēpes, iespējams, ka uz tām pārvilka arī smagākus priekšmetus. Tādējādi tās varēja kļūt par ragavu prototipu. Zirgu jāšanai sāka izmantot I g. t. pr. m. ē.

¹ Ю. Л. Шапова и И. В. Дайга. Стекланные бусы и браслеты Асотского городища. — МИАА, 2, Рига, 1961, 192. lpp.

SABIEDRĪBAS UN ĢIMENES FORMU ATTĪSTĪBA

No dienvidu rajoniem Latvijā IX g. t. pr. m. ē. ienākošie iedzīvotāji atnesa līdz jau izveidojušos sabiedrības organizācijas formu — cilti un dzimtu, kas šajā attīstības stadijā bija saimnieciski sabiedriska vienība. Dzimtas locekļus saistīja radniecības saites. Pirmatnējā cilvēka apziņā radniecības priekšstats neizpaudās kā fizioloģiska tuvība; radniecība galvenokārt bija sociāls jēdziens, kas pauda noteiktas grupas vienotību, atspoguļoja tās ekonomisko un garīgo vienību.¹ Tātad šajā posmā radniecība bija arī ražošanas attiecību izpausmes veids.

Dzimta balstījās uz kolektīvu īpašumu un sadali. Tai raksturīga bija eksogāmija. Tādējādi vienas dzimtas eksistence nebija domājama bez otras, tās saistīja laulības attiecības. Bērni piederēja mātes dzimtai, un radniecība tika skaitīta pa mātes līniju. Tātad tā ir piederības skaitīšana pie mātes eksogāmi saimnieciskā kolektīva. Tāpēc arī dzimtu šajā posmā apzīmē par mātes dzimtu.

Mātes dzimtas attīstībā Latvijā līdzīgi pārējām tautām vērojami divi attīstības posmi. No IX līdz III g. t. pr. m. ē. otrajai pusei mātes dzimta pārdzīvo savu zemāko attīstības stadiju, kam raksturīga dzimtas locekļu nodarbošanās ar medniecību, zvejniecību un barības augu vākšanu. Sabiedriskajā dzīvē raksturīga visu dzimtas locekļu vienlīdzība. Līdz ar kapļa zemkopības attīstību Latvijas dienvidrietumu daļā III g. t. pr. m. ē. beigās sieviete sāka pirmo reizi pati ražot iztikas līdzekļus, tādējādi nodrošinot dzimtu ar regulārāku uzturu. Tas nenoliedzami palielināja sievietes nozīmi sabiedriskajā dzīvē. Mātes dzimta Latvijas rietumu daļā savu augstāko attīstības pakāpi sasniedza III g. t. pr. m. ē. beigās — II g. t. sākumā. Iespējams, ka Latvijas austrumu daļā mātes dzimtas pēdējā attīstības stadija nebija tik skaidri izteikta, līdz ar to pāreja uz tēva dzimtu šeit notika straujāk nekā Latvijas rietumu daļā. Šāds pieņēmums iespējams tāpēc, ka arheoloģiskais materiāls vēl pagaidām nesniedz gandrīz nekādas ziņas par zemkopības pirmsākumiem, kas visai raksturīgi matriarhāta augstākajai stadijai. Tanī pašā laikā varam runāt par labi attīstītu lopkopību Latvijas centrālajā daļā jau II g. t. pr. m. ē. otrajā pusē. Reznu kapulauks (II g. t.

¹ А. М. Золоторев. «Происхождение семьи, частной собственности и государства» Ф. Энгельса и современная наука. — Историк-марксист, 1940, 12, 43. лрр.

pr. m. ē. otrā pusē) jau ir tēva dzimtas apbedījumu vieta. Minēto domu vedina izteikt arī Kreiču neolīta kapulauks pie Ludzas ezera, kas pastāvēja līdz II g. t. pr. m. ē. vidum, t. i., līdz laikam, kad jau notika pāreja uz tēva dzimtu. Te bez somugriem, kas bija apmetnes pamatiedzīvotāji, apbedīti arī divi baltu cilšu vīrieši (12. un 23. apbedījums), par ko liecina antropoloģiskais materiāls. Tie ir eiropeīdi, kamēr pārējiem apbedījumiem mongoloīdu¹ iezīmes. Iespējams, ka ciešāku draudzības un maiņas sakaru nostiprināšanai abu etniski atšķirīgo cilšu starpā tika noslēgtas laulības, kas pēc savas formas bija matrilokālas. Zināmu ievēribu pelna tas, ka arī 2 sievietes (varbūtējās minēto baltu sievas) pēc tam apbedītas pēc baltu apbedīšanas paražām (5. un 6. apbedījums).² Tātad mātes dzimta tuvojās savam sairumam: sieviete, kas bija tik cieši saistīta ar savu dzimtu, ar tās ieražām, uzdrošinājās tās pārkāpt. Dzimtā pieaug vīra nozīme.

Novērtējot šo visai sarežģīto pārejas procesu uz tēva dzimtu, jādomā, ka tas Latvijā noritēja nevienmērīgi, pie kam ilgstošāks tas bija Latvijas rietumu daļā, kur mātes dzimtas augstākā stadija bija izteiktāka. Šo jautājumu precizēt ļaus turpmākie arheoloģiskie pētījumi.

Vairākas mātes dzimtas, bet vēlāk tēva dzimtas kopā veidoja cilti. Katrai ciltij piederēja noteikta teritorija, kurā cilts locekļi medīja, zvejoja, vāca barību. Cilts teritorijas robežas bija zināmas katram cilts loceklim, un to aizsargāšana bija svēts pienākums.

Grūti pateikt, cik liela bija dzimtas un cilts teritorija neolīta posmā Latvijā. Iespējams, ka katru apmetni apdzīvoja dzimta, bet vairākas apmetnes kopā — cilts.

Pēc pašreiz zināmā arheoloģiskā materiāla vienas cilts teritorija saistītos, piemēram, ar Burtnieku ezeru. Igaņu arheologs H. Moora ar III g. t. pr. m. ē. datē Zvejnieku apmetni Rūjas upes (Burtnieku ezerā) grīvā un Kaulēnkalna apmetni Salacas ziemeļu krastā.³ Salacas pretējā krastā II g. t. pr. m. ē. sākumā izveidojusies t. s. Riņņukalna apmetne. Iespējams, ka šeit pārvietojās daļa iedzīvotāju no iepriekšējām divām apmetnēm. Plašs apmešanās centrs ir Lubānas ezers un Aiviekstes upes baseins. Tāpat vairākas apmetnes atrastas Ičas upes krastā. Vienkopus grupējas apmetnes Latgales austrumu daļā pie Ludzas ezera, kā arī Kurzemes rietumu daļā pie Sārnavas u. c. vietās.

Mazākās neolīta apmetnes aizņēma ap 600 m² (Lapmežciems), 760 m² (Kreiču apmetne) u. tml. lielu platību, bet bija arī apmetnes, kas aizņēma pāri par 7 ha (Sārnavas), ap 6500 m² (Piestīnas), 2300 m² (Ičas).

Iedzīvotāju skaitu vienā ciltī noteica saimnieciskie apstākļi. Pēc arheologa A. Brjusova domām neolītā pieaugušu cilvēku skaits ciltī bija ap

¹ Р. Денисова. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — СЭ, 1960, № 3, 163.—169. lpp.

² F. Zagorskis. Kreiču neolīta kapulauks. — AE, 3., Rīgā, 1961., 12.—13. lpp.

³ H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 16. lpp.

200. Tikai ļoti labvēlīgos apstākļos tas pārsniedza tūkstoti.¹ Ir mēģināts noteikt iedzīvotāju skaitu Sārnates apmetnē. Uz vienu laika posmu te attiecināmas 34 konstatētās mītnes, kuru kvadrātūra svārstās no 16 līdz 34 m². Tātad te varēja dzīvot līdz 200 cilvēku.² Taču šāds iedzīvotāju skaits nebūt nebija pastāvīgs. Cilvēks šajā posmā vēl galvenokārt no dabas tikai ņēma, un cīņa par eksistenci bija ļoti grūta. Iedzīvotāju skaits strauji samazinājās arī epidēmiju un bada gadījumos.

Par cilts attīstību II g. t. pr. m. ē. Latvijā arheoloģiskie izrakumi nesniedz pietiekamu materiālu. Cik iespējams spriest pēc analogijas ar kaimiņu zemēm, tad II g. t. pr. m. ē. beigās sāk nostiprināties cilts iekārta. Cilts priekšgalā atradās cilts padome, kurā ietilpa visi dzimtu vecākie. Pieredzes bagātākais bija cilts vecākais, kas, balstoties uz savu autoritāti, izpildīja cilts padomes lēmumus. Cilts vecākā un padomes uzdevums bija organizēt cilts iekšējo kārtību, kā arī rūpēties par cilts teritorijas drošību, vadīt maiņu divu cilšu starpā, sarunu ceļā noregulēt strīdīgus jautājumus, nodibināt draudzīgus sakarus ar kaimiņu ciltīm. Kara gadījumā tika izvēlēts īpašs karavadonis vai arī padome šo uzdevumu uzticēja vecākajam.

Otrais gadu tūkstotis ienesa būtiskas izmaiņas dzimtas organizācijā. Ja matriarhātā sievietē veica sabiedriskā darba lielāko daļu, tad tagad viss sievietes darbs saistījās ar māju. Medniecība un zveja kļuva organizētāka, deva lielākus lomus. Lopkopība kļuva par regulāras iztikas avotu un arī bagātības simbolu. Tas viss pacēla vīrieša nozīmi sabiedrībā. F. Engelss norāda, ka tas pats iemesls, kas agrāk noteica sievietes kundzību ģimenē, balstoties uz tās darbu mājāsaimniecībā, tagad nostiprināja vīrieša varu, jo viņa darbs bija galvenais, kamēr sievietes darbam bija tikai otršķirīga nozīme.³

Pāreja no matriarhāta uz patriarhātu ir pāreja no vienas sabiedrības organizācijas formas uz otru. Latvijā šī pāreja bija samērā ilga un aptvēra gandrīz visu II g. t. pr. m. ē. Vīrieša darba saimnieciskā nozīme piesaistīja to vairāk mājai, viņa ģimenei. Tagad vadošo vietu ģimenē blakus vecākajai sievietei sāka ieņemt vecākais vīrietis — viņas brālis, kas rūpējās par savām izprecētām un neizprecētām māsām, kā arī par mātes māsām un viņu bērniem. Pēdējie, sasnieguši zināmu vecumu, atgriezās mātes dzimtā. Tā veidojās īpašas attiecības vecākā brāļa (ģimenes galvas), viņa māsu un māsu bērnu starpā, kas etnogrāfiskajā literatūrā tiek apzīmētas ar

¹ А. Я. Брюсов, Археологические культуры и этнические общности. — СА, 1956, 26, 12. лpp. Pēc zinātnieku domām, neolīta sākuma posmā visā pasaulē iedzīvotāju skaits nepārsniedza dažus miljonus. (Численность и расселение народов мира. — Народы мира, М., 1962, 13. лpp.)

² В. Я. Грикис. Поселения и жилища, быт, первые признаки гигиены и способов лечения на территории Латвийской ССР в каменном веке. — Из истории медицины, 1, Рига, 1957, 11. лpp.

³ F. Engelss. Ģimenes, privātipašuma un valsts izcelšanās. — K. Markss un F. Engelss. Darbu izlase, 2., Rīgā, 1950., 201. лpp.

terminu «avunkulāts» (latīņu *avunculus* «mātes brālis»). Brāļa rūpes par māsas bērniem atspoguļojās arī tautas dziesmā:

Man nebija liepas zēl,
Kā man liepas zaru zēl;
Man nebija māsas zēl,
Kā man māsas bērnu zēl.

LD 17868

Līdz ar vīrieša darba saimnieciskās nozīmes pieaugumu zūd mātes dzimtas ekonomiskais pamats. Tās klēpī veidojas patriarhāta iedīgļi. Mātes brālis, kļūstot par ģimenes galvu, ir jaunās augošās tēva dzimtas pārstāvis, bet, būdams mātes ģimenes galva, viņš aizstāv tās intereses un rūpējas par ģimenes skaitlisku saglabāšanu, atprasot aizprecēto māsu bērnus un vienlaikus savus bērnus atdodot sievas dzimtai.

Līdz ar izmaiņām dzimtas saimniecībā un ideoloģijā tālāk attīstās arī pāra ģimene. Vīra un sievas kopdzīves laiks kļūst ilgstošāks, jau ir izveidojusies noteikta laulāto pienākuma apziņa. Nostiprinoties vīra varai, tas vairs negrib savus bērnus atdot sievas dzimtai. Tāpēc šajā laikā biežākas kļūst laulības brālēnu un māsīcu starpā. To rezultātā tēvam iespējams paturēt ģimenē ne tikai savus, bet arī savu māsu bērnus. Laulības māsīcu un brālēnu starpā atspoguļojās arī dažās latviešu tautas dziesmās:

Protu, protu, redzu, redzu,
Ka tautām nemilēju;
Nerunāja māsīciņas,
Ne ar citas ietaļiņas.

LD 23837, tāpat 3848, 13237, 13239

No dziesmas izriet, ka meita apprecējusi savu brālēnu un tagad dzīvo vienā ģimenē ar māsīcām un vīra brāļu sievietēm — ietaļām.

Par tiesībām paturēt bērnus tēva dzimtā, bērnam piedzimstot, mātes ģimenei pasniedza dāvanas. Tā bija sava veida bērnu atpirkšana.¹

Rezultātā izmainījās attiecības tēva, mātes un bērnu starpā. Bija izveidojusies lielā patriarhālā (tēva) ģimene, atspoguļojot tās dziļās izmaiņas ekonomikā, kas bija notikušas dzimtā līdz ar lopkopības attīstību.

Ar bērnu un sievas pāriešanu tēva dzimtā ģimene, kas agrāk dalījās starp divām dzimtām, visā pilnībā kļuva par vienas dzimtas sastāvdaļu, pamazām pārvēršoties par patstāvīgu saimniecisku vienību. Rezultātā dzimta kā ražošanas vienība sāka zaudēt savu nozīmi un tās vietā stājās lielā patriarhālā ģimene.

Par dzimtas sairumu un lielas patriarhālās ģimenes izdalīšanos liecina izrakumi Reznu kapulaukā. Reznēs apbedīti mirušie laikā no II g. t. pr. m. ē. otrās puses līdz I g. t. vidum. Vecākais un lielākais (2.) uzkalniņš bija dzimtas apbedījumu vieta, tā centrā ar lielu godu apbedīts dzimtas vecākais. Pārējie uzkalniņi ir mazāki un hronoloģiski jaunāki. Tas liecina, ka dzimtā šajā laikā notikušas zināmas izmaiņas un tās klēpī radušās jau

¹ Šī tradīcija dažādos veidos (vispirms jau kā «kūmu nauda») saglabājusies gadsimtiem ilgi kristību izdarībās. Bez tam Kr. Barona «Latvju dainās» (1., 1922. g.) ievietota ļoti raksturīga apdziedāšanās dziesma starp vecmāmuļu un kūmām (LD 1604).

nas saimnieciskas vienības — lielās patriarhālās ģimenes, kas savus mirušos apbedī savos uzkalniņos. Bet vienlaikus dzimta tomēr turpina saglabāt savu ideoloģisko vienību, jo visos šajos uzkalniņos — kā vecākos, tā jaunākos — apbedīšanas paražas ir vienādas.¹

Skaitliski lielas ģimenes pastāvēšanu noteica vēl visumā zemais ražošanas spēku attīstības līmenis. Taču tas neļāva pastāvēt arī skaitliski pārāk lielām ģimenēm. Tāpēc arī vecāko brāļu ģimenes atdalījās, izveidojot jaunas ģimenes, kas tāpat pēc gadiem dalījās, pie kam ikvienā jaunajā ģimenē jau pašā sākumā ietilpa vairākas paaudzes. Ģimenes dalīšanas šajā laikā raksturo princips: bērni bez tēva nedalās. Jaunās ģimenes apmetās kaimiņos un saglabāja ciešus saimnieciskus sakarus un vienādas paražas. Šādas ģimeņu grupas, kas veidojušās, lielai ģimenei dalties, sauc par patronīmijām.

Kā liecina tautas dziesmas un salīdzināmais materiāls, lielo patriarhālo ģimeni vadīja ģimenes padome, kas atrisināja dažādus saimniecības jautājumus, kā arī noteica ģimenes locekļu personīgo dzīvi. Māsas izprecināšanu izlēma visi tuvinieki:

Bij man vienas meitas dēļ
Lūgties visus bāleliņus. LD 14706

Ģimenes padomes lēmumus izpildīja ģimenes galva, kas parasti bija vecākais vīrietis. Ģimenes galvas autoritāte balstījās uz tā personīgo darbu, dzīves pieredzi un nepārsniedza pirmatnējās sabiedrības attiecību robežas. Tas atspoguļojas arī apbedījumos. Reznu kapulaukā lielo patriarhālo ģimeņu apbedījumu centrālais — ģimenes galvas kaps maz atšķiras no pārējiem. Patriarhālo ģimeni joprojām raksturo vienlīdzīgs darbs, vienlīdzīga sadale, iekšējo attiecību demokrātisms.

Tālāk attīstās arī pāra ģimene, iezīmējas pāreja uz monogāmiju. Taču pāra ģimene vēl neveidoja mazo ģimeni kā saimniecisku vienību un visā pilnībā pakļāvās saimei — lielajai ģimenei. Līdz ar monogāmijas un individuālā īpašuma attīstību notika pāreja uz radniecības skaitīšanu pa tēva līniju. Tagad veidojās arī ar laulības noformēšanu saistīts rituāls — kāzas, kura centrālā darbība ir sievas aizvešana uz vīra mājām, tās ievēšana vīra mājās. Tāpēc pašu kāzu procesu sauca par «vedībām».

Mūsu ēras pirmajos gadsimtos vērojamas zināmas pārmaiņas lielās ģimenes — saimes attīstībā. Tā kā saimniecības attīstība šajā posmā ļāva pastāvēt jau samērā nelieliem kolektīviem, iespējams, ka saimes dalīšanās sāka notikt biežāk un līdz ar to locekļu skaits vienā saimē samazinājās. H. Moora, raksturojot apbedījuma veidus Latvijas PSR teritorijā laikā no m. ē. I līdz IV gs., atzīmē, ka tur, «kur tuvumā bija plašāki, apstrādāšanai derīgi zemes gabali, šā laikmeta uzkalniņu grupas ir daudz mazākas un aptver vidēji 2—4 uzkalniņus. Tātad parastas bija cilvēku skaita ziņā mazākas kopienas».² Bet, tā kā ne visi darbi (piemēram, lūdumu lišana) jau

¹ J. Graudonis. Reznu kapulauks. — AE, 3., Rīgā, 1961., 19.—34. lpp.

² H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 78. lpp.

bija pa spēkam nelielam kolektīvam, tad atdalījušās ģimenes savā starpā joprojām saistīja saimnieciskās un savstarpējas palīdzības saites. Lielā ģimene varēja arī nesadalīties pilnīgi, t. i., tā ražoja kopā, bet ražotos produktus dalīja atsevišķu ģimeņu starpā. Par šādu lielu saimju pastāvēšanu liecina uzkalniņu grupas Slates kapulaukā, kur parasti vienā grupā ir 2—4, bet dažos gadījumos — pat 20 uzkalniņi. Tās bija lielās, vēl nesadalījušās (skaitliski lielas) saimes, kuras varbūt sauca par «gobu» vai arī «gubu». To, ka gobas pamatā bija kopīgs zemes īpašums, liecina tautas dziesmas, kur līdzās «gobas zemei» variantos rodams apzīmējums «kopas zeme» (LD 14425, 4. var.). Vairākas šādas radniecīgas saimes un gobas veidoja ciemu; vairāki ciemi kopā Kurzemē un Zemgalē sastādīja novadu, bet Vidzemē un Latgalē — pagastu. Ka goba bija novada vai pagasta daļa, liecina salīdzināmais materiāls slāvu sabiedrības attīstības vēsturē. Piemēram, kādā Rževas (Pleskavas gub.) 1479. g. dokumentā lasām: «А въ томъ въ Ошевскомъ погостъ три губы . . .»¹

Liekas, ka laikā no I līdz IV gs. pastiprinās ģimenes galvas kā saimniecības rīkotāja un vadītāja loma. Viņš ir tas, kas ar pārējo ģimenes locekļu piekrišanu maina ražoto produktu pārpalikumu un iegūst nepieciešamo. Uz šī jauniegūtā īpašuma lieluma zināmā mērā balstās ģimenes galvas vara. Mājas darbus sāk vadīt nevis gados vecākā sieviete, bet gan ģimenes galvas sieva. Ģimenes galvas rokās uzkrājas arī lielāka personiskā īpašuma daļa. Līdz ar to beidzies patriarhālās ģimenes demokrātiskais attīstības posms un iezīmējas jauns despotiskās tēva varas attīstības laiks.

Ģimenes locekļu vidū vērojama zināma mantiskā diferenciācija. Ikvienā kapu uzkalniņu grupā izdalās viens vai divi bagātāki kapi; domājams, ka tie ir ģimenes galvas vai tā sievas apbedījumi. Rucavas Mazkatužos no 25 atsegtajiem kapiem 21 atrada bronzas rotas lietas. Ar rotas lietām bagātākais ir 7. un 11. kaps. No Īles Gailišu 1. uzkalniņa 20 kapiem 12 kapos atrastas bronzas rotas lietas; taču sevišķi izceļas divi (H un F) kapi. Vienā no tiem atrasti 3 kakla gredzeni, 2 šķērsu saktas, 3 rotadatas, 3 aproces, 1 gredzens un daudz spirālīšu. Arī Slates uzkalniņu kapos centrā novietotie kapi bagātāki ar piedevām. Piemēram, pirmajā uzkalniņu grupā 7. uzkalniņa 1. kapā atrasts bronzas kakla gredzens, bronzas riteņadata ar divām važiņām, 4 aproces, 2 šķēpu gali, dzelzs šaursmens cirvis.² Tādējādi kapu inventārs liecina par mantiskās diferenciācijas sākumu laikā no m. ē. I līdz IV gs., kas pastiprinās nākamajos gadsimtos. Tā nostiprināja ģimenes galvas varu, kas pamazām kļūst neierobežota un kam bez ierunām pakļaujas visi saimes locekļi. Vienīgi sadzīvē vēl visumā saglabājas kolektīvisma tradīcijas.

Radnieki dalījās tuvajos un tālajos rados — nozarīšos. Viena ciema

¹ Latviešu konversācijas vārdnīca, 5. sēj. Rīgā [1930.—1931.], 10165. sleja.

² V. Aņisimova. Sociāli ekonomisko attiecību attīstība Latvijas PSR teritorijā m. ē. I gadu tūkstoši. — LVU raksti, 16., Rīgā, 1957., 244.—245. lpp.

ļaudis vieno tuvāka vai tālāka asinsradniecība, tāpēc arī visus viriešus apzīmē par bāliņiem, bet sievietes — par māsām.

Mēs māsiņas nebijām,
Mēs māsiņas saucāmies. LD 6515 — 20

Tāpat tautu dēls žēlojas, ka nav kur ņemt sievu, jo «visas ciema zeltenītes sauca mani bāleliņu» (LD 11015).

Istos brāļus un māsas atšķirībā no pārējiem radniekiem sauca par īstajiem bāliņiem jeb brāļiem un istajām māsām.

Vai tādēļ bez bāliņa,
Kad nevaid īstenais?
Ņems tos pašus nozarišus,
Būs kā īstie bāleliņi. LD 18076

Visa lielā radu saime piedalījās ikviena sava radnieka dzīves svarīgākajos notikumos: kāzās, bērēs u. tml. svinībās. Tautas dziesmas rāda, ka meitas gaida savās kāzās lielu skaitu panāksnieku — visus savus radus.

Pirmatnējās sabiedrības sairuma un šķiru sabiedrības veidošanās posmā (V—IX gs.), kad locekļu skaits saimē samazinājās, cilvēka kā darbaspēka vērtība ģimenē auga. Tāpēc vīrs sievu no viņas saimes izpirka, samaksājot par to t. s. kriena naudu. Folkloras materiāli rāda, ka radnieki sekoja jaunās sievas liktenim tautās, neļāva to apvainot. Ja māsai klājās grūti, tā varēja pieprasīt laulības šķiršanu, atmaksājot kriena naudu.

Runāsim, bāleliņi,
Atpirksim sav māsiņu,
Nobērsim tautām galdu
Ar baltiem dālderiem. LD 26284, 26254, 26252,
26224, 26205

Par kādai ģimenei nodarītu pārestību, bet jo sevišķi par kāda tās locekļa nogalināšanu draudēja asinsatriebība. Bet, cilvēka kā darbaspēka vērtībai pieaugot, vainu varēja arī izpirkt. Šis izpirkuma summas — viras savākšanā piedalījās visi viena novada radnieki, pie kam tuvējie radi maksāja divreiz vairāk nekā tālīnie. Līdzīgā kārtā naudu sadalīja cietušā ģimene. Par šādu maksājumu kārtību liecina folklorā:

Kas īstie bāleliņi,
Pa divi dālderī,
Kas nozare (var. pusbāleliņi),
Pa dālderam.¹ LD 25619

Naudas savākšanu veica īpaša persona — virnieks.

Zemkopības, lopkopības un maiņas attīstība m. ē. pirmajos gadsimtos atspoguļojās arī cilts sabiedriskajā dzīvē. Līdzās cilts vecākajam izvirzījās turīgie kopienas locekļi. Senā tradīcija, ka cilts priekšgalā atrodas

¹ Minētā dziesma attiecas uz naudas mešanu un dāvanu došanu kāzās.

gados vecākais cilvēks, pamazām izzuda. Mūsu ēras pirmie četri gadsimti ievadīja to lūzumu sabiedriskajā dzīvē, kas notika laikā no V līdz IX gs.

Zemkopības darba rīku, kā arī tīrumu zemkopības attīstība blakus lūdiem Latvijas dienvidrietumu daļā mūsu ēras sākumā mazināja kolektīvā darba nozīmi. Pieauga zemkopja individuālā darba ražīgums. Tā rezultātā saimei bija iespējams eksistēt pilnīgi patstāvīgi, un uz kolektīvisma principiem balstītā dzimtas sabiedrība saira. Par šā procesa norisi liecina arī apbedījumi — līdz tam raksturīgos kolektīvos uzkalniņu kapus nomaina individuālie apbedījumi. Tas nozīmē, ka bija beidzies pirmatnējās sabiedrības sairuma posms un izveidojusies teritoriāla kopiena. Ciema iedzīvotāju starpā gan vēl kādu laiku pastāvēja radniecības saites, bet tās vairs nebija obligāts priekšnoteikums.

Teritoriālās kopienas īpašumā bija aramzeme, pļavas, meži un ūdeņi. Aramzeme bija sadalīta līdzīgās daļās ciemā dzīvojošo saimju starpā. Neviens nevarēja izveidot jaunu saimniecību ciema teritorijā bez visa ciema atļaujas.¹ Pēc noteikta laika, skaitliski lielākām ģimenēm daloties, visu ciema aramzemi no jauna sadalīja vienlīdzīgās daļās pēc jauno saimju skaita. Kopējās pļavās, ganībās, mežos un zvejas vietās visas saimes varēja pēc vajadzības pļaut sienu, cirst malku, ganīt lopus, dēt dores.

Ikvienas kopienas teritorija bija neatņemams šīs kopienas kolektīvais īpašums, un to apsaimniekoja kopienas locekļi saviem spēkiem. Izmantot svešu ļaužu palīdzību bija noliegts.²

Līdzās kolektīvajam īpašumam, kas noteica, ka katram iedalītās zemes turētājam jāpakļaujas kopienas noteikumiem, veidojās jauns, ne no viena neatkarīgs īpašums. Tas izauga uz brīvajiem zemes gabaliem, kas nepiederēja nevienai kopienai. Tā kā brīvu zemju bija daudz, kopiena nepretojās, ka tika iekopti atsevišķi tīrumi — bandas.

Banda jau bija no kopienas neatkarīgs īpašums. Tā apstrādāšanai varēja izmantot arī svešu darbaspēku. Spēcīgākās saimes uz šo bandu rēķina paplašināja savus laukus. Pirmā, kas pilnīgi atdalījās no kopienas un savās rokās sagrāba lielu brīvās zemes daļu, bija dzimtas un cilts aristokrātija. Sava jaunā īpašuma sagrābšanā un nosargāšanā tā balstījās uz karadraudzi. Cīņa par jauno augošo privātīpašumu šajā posmā zināmā mērā atspoguļojās arī vīriešu apbedījumos, kuri ieroču ziņā ir daudz bagātāki (vairāki šķēpi, zobens) nekā nākamā posma — agrā feodālisma kapi, kuros parasti atrodams vienīgi dzelzs cirvis un nazis.³ Šajā posmā jaunais īpašuma veids jau bija nostiprinājies.

Cilts aristokrātija — «vecājie» un lielie zemes īpašnieki «labieši» savu zemi apstrādāja kā ar brīvo kopienas locekļu, tā arī ar nebrīvo cilvēku — vergu darbu. Vergu kārtā šajā posmā ļaudis nonāca aiz dažādiem iemesliem. Vispirms par vergiem kļuva cilvēki, kas dažādu pārkāpumu dēļ bija

¹ A. Švābe. Senākās bruņinieku tiesības. Rīgā, 1932., 66. pants.

² Turpat, 65. pants.

³ Нукшинский могильник. — МИАЛ, 1, Рига, 1957, 28. lpp.

sodīti un izslēgti no kopienas. Kā nebrīvu darbaspēku viņus pieņēma cita kopiena. Folkloras materiāli liecina, ka brīva sieviete, apprecoties ar vergu, kļuva nebrīva.

Vargu mani kungī sauca,
Vargu savi bāleliņi,
Vai tādēļ varga biju,
Ka vargam iedevāt. LD 3899

Par vergiem — dreļļiem kļuva sirojumos saņemtie gūstekņi, kā arī parādnieki. Tātad tā bija jau patriarhālā verdzība.

Izmantojot pirmatnējās sabiedrības savstarpējās palīdzības formas, dižciltīgie varēja piespiest arī brīvos kopienas locekļus apstrādāt viņu zemi.

Pieaugot cilts aristokrātijas mantiskajam un militārajam spēkam, tā visu cilts teritoriju sāka uzskatīt par savu īpašumu — zemi jeb valdījumu. Piecas šādas zemes Kursā IX gs. atzīmē Brēmenes arhibīskaps Rimberts. Šo zemju vecajie neapmierinājās ar iegūtajām zemēm un centās tās palielināt uz vājāko zemju rēķina, kā arī palielināt savu bagātību sirojumos. Par kuršu sirojumiem stāsta kāda skandināviešu sāga: zviedru karalim Sigurdam Ringam (VII gs. vidus vai otra puse) vajadzējis sargāt savu zemi no kuršu uzbrukumiem. Rimberts atzīmē, ka ap 854.— 855. g. kurši sakāvuši dāņu floti un ieguvuši lielu kara laupījumu.

Saimniecības attīstības rezultātā sabiedrība bija sadalījusies bagātajos un nabagos, brīvajos un nebrīvajos. Šis sadalījums atspoguļojās arī apmetnēs — pilskalnos, kas pārstāja būt par plašu tautas masu patvēruma vietu un pārvērtās par bagāto ļaužu — dižciltīgo valdīšanas centriem.

GARĪGĀ KULTŪRA

PIRMATNĒJĀS SABIEDRĪBAS RELIĢIJA

Liecību par pirmatnējās sabiedrības garīgās kultūras dzīvi sniedz galvenokārt folkloras un arheoloģiskie materiāli.

Cilvēka domāšanas veids attīstās līdz ar darba procesa, ar ražošanas attīstību. Pirmatnējā sabiedrībā iztikas līdzekļu iegūšana bija visai grūta, un cilvēks pastāvīgi izjuta savu atkarību no dabas. Tas atspoguļojās arī domāšanā un pirmatnējā reliģijā.

Viena no pirmatnējās reliģijas senākajām formām ir totēmisms. Tā pamatā ticējums, ka zināmas cilvēku grupas (t. i., veselas dzimtas) un noteiktas dzīvnieku vai augu sugas saista radniecība. Pirmatnējā dzimtas sabiedrība, kas nepazīna citas radniecības saites kā tikai asinsradniecību, attiecināja pēdējo arī uz apkārtējo dzīvnieku un augu valsti.

Totēmisms vērtējams kā sākotnējās dzimtas sabiedrības organizācijas fantastisks atspoguļojums cilvēku apziņā. Tas bija arī dzimtas senča noteikto dzimtas ieradumu tiesību pamatojums. Tāpēc tie visiem svēti un bez ierunām pildāmi.

Totēms parasti bija kāds dzīvnieks, kas visbiežāk bija sastopams apkārtējā vidē. S. Tokarevs, pētot pirmatnējās sabiedrības reliģiju, secina, ka sākotnējie dzimtas totēmi bijuši galvenokārt putni (vārnas, vanagi). Iespējams, ka tā tas bija arī senajiem Latvijas iedzīvotājiem, jo Asotes pilskalna izrakumos atrastas pūces, vārnas, kovārņa un vanaga kaulu atliekas. K. Pāvers un E. Šnore šos atradumus saista ar dažādiem ticējumiem.¹ Tas vedina domāt, ka tie varētu būt Latvijas iedzīvotāju sākotnējie totēmi. Tam par labu runā arī vesela rinda latviešu ticējumu, kas saistīti ar putniem un bērna dzimšanu vai augšanu, piemēram, «Putna vaina, ka bērns brēc kā putns...», tāpat arī, ja pūce mājā kliež, tad tur mazi bērni gaidāmi; putni ir sargājami, tos nedrīkst lietot uzturā; kas ēd kādu putna spārnu, tas drīz mirs u. c.² Dzimtai daloties, palielinājās totēmu skaits.

¹ Э. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, 2, Рига, 1961, 95. lpp.; К. Л. Паавер. Костные остатки птиц из Асотского городища. — Turpat, 223. lpp.

² P. Šmits. Latviešu tautas ticējumi, 3. Rīgā, 1940., 1505.—1510., 1512.—1514.

Viena no vēlākajām totēmisma formām izpaužas kā dzimtas totēmisko priekšstatu pārņēšana uz visu cilti. Latvijas austrumu daļā dzīvojošām ciltīm viens no izplatītākajiem totēmiem bija lācis. Tā zobus valkāja kā fetišu. Bez tam Asotes pilskalna izrakumos lāča kaulu samērā maz, lai gan pilskalnā medīti galvenokārt lieli dzīvnieki. Necīgais lāča kaulu daudzums izskaidrojams ar totēmiskiem aizliegumiem lietot šī jau samērā reti sastopamā dzīvnieka gaļu uzturā, izņemot totēmisku rituālu laikā.

Totēmisma paliekas saglabājās vēl pirmatnējās sabiedrības sairuma un šķiru sabiedrības posmā. Tās saskatāmas tautas varoņu tēlos, piemēram, Lāčplēsis ir lāča mātes dēls, tāpēc arī viņam tāds spēks.

Dzimtas vienība atspoguļojās arī kultos. Ar mātes dzimtu saistās dzimtas svētuma glabātājas un sargātājas kults. Sieviete, kas vadīja visu saimniecību, rūpējās par uguns saglabāšanu. Pavarda uguns bija siltuma devēja, sargātāja no plēsīgiem zvēriem, vienotāja, ap to pulcējās visi dzimtas locekļi, tā simbolizējās sievietes — uguns mātes tēlā.

Tēva dzimtas izveidošanās iezīmēja pirmatnējās sabiedrības reliģijas tālāku attīstību. Tā saistās ar senču kultu un īsteni ir visas dzimtas senču godināšana ticībā, ka mirušie aizstāvēs un sargās dzīvos. Tēva dzimtas sairuma posmā lielās patriarhālās ģimenes galva iegūst neierobežotu varu, kas pārējos locekļos iedvesh bailes un paklausību, tās paliek spēkā arī pēc nāves. Tāpēc šajā posmā cenšas pielabināt, iežēlināt mirušos, nesadusmot tos, lai tie nenodarītu ļaunumu dzīvajiem.

Tādējādi kā mātes, tā tēva dzimtas kultu vienojošais moments ir dzimtas sargātāja tēls, kas ir fantastisks dzimtas vienības atspoguļojums cilvēku apziņā. Bet senču kultam pirmatnējās sabiedrības sairuma posmā ir vēl otra nozīme. Tas atspoguļo cilts un dzimtas vecākā, ģimenes galvas varu, kas bija augošās mantiskās, bet vēlāk arī sociālās diferenciacijas sekas. Senču kults saglabājās arī šķiru sabiedrības apstākļos.

Pirmatnējās sabiedrības cilvēks neizdalīja sevi no apkārtējās vides, nedzīviem priekšmetiem tas piedēvēja tās pašas īpašības, kādas piemita dzīvajam cilvēkam. Tā radās personificējumi. Fr. Engelsons atzīmē: «Dabas spēki pirmatnējam cilvēkam šķiet kaut kas svešs, noslēpumains un nomācošs. Zināmā pakāpē... viņš ar tiem aprod, tos personificējot. Tieši personificēšanas tieksme visur radīja dievus.»¹

Pielīdzinādams sev pārējās dabas parādības, cilvēks centās tās arī ietekmēt savā labā, ticot, ka tas iespējams, ja vien zināms, kā to izdarīt. Veidojās maģija, kas savā sākumā bija cieši saistīta ar cilvēka praktisko darbību. Piemēram, lamatu vai tiklu apdūmošana, arī medību aizliegums dažādos laikos bija gan maģiskas izdarības, gan slēpa sevī zināmu racionālu kodolu. Tautas medicīna bija pamatā dziednieciskajai maģijai. Robeža starp praksi un maģiju sākumā ir ļoti subjektīva. Tas vai cits pasākums, kas savā pamatā bija racionāls, varēja likties cilvēkam kā burvība. Reiz radušies, maģiskie priekšstati paši varēja sākt ietekmēt praksi, pārvēršot

¹ F. Engelsons. Anti-Dirings. Rīgā, 1952., 389.—390. lpp.

pēdējo tikai tradicionālā darbībā, pie kam darbību pamazām sāka aizstāt vārdi. Ir zināmi dažādi maģijas veidi: aizsardzības, dziedniecības, dzimumu (mīlas), kaitnieciskā (maitāšanas, «Jauna acs» utt.), ražošanas (medību, zvejas, zemkopības, lopkopības utt.), meteoroloģiskā maģija u. c. Katrs no šiem maģijas veidiem bija saistīts ar cilvēka darbības noteiktu nozari.

Pirmatnējās sabiedrības reliģijas rituālu norise ar laiku piesaistās noteiktām kulta vietām. Tās nav īpašas celtnes, bet vietas, ar kurām saistās dažādi mīti, dzimtas kapi, svētbirzes, veci un lieli koki, lieli akmeņi, kā arī upuru bedres. Dzimtas sairuma posmā parādās arī priesteri — burtnieki, pareģi. Padziļinoties sociālajai diferenciācijai, priesteru amats kļuva mantojams, priesteru stāvoklis tuvinājās «vecājo» stāvoklim.

Par šo procesu liecina arī apbedījumi. Ar VIII gs. kapulaukos izdalās vīriešu apbedījumi, kam pretēji tālaika tradīcijām nav ieroču. Tādi ir konstatēti Mantaskalniņā Krustpils tuvumā (VIII gs.), Nukšu un Kivtu kapulaukā (X gs.). Visiem tiem raksturīga bagātīgi rotāta josta ar bronzas podziņām un dzelzs nazis. Iespējams, ka tie ir seno priesteru apbedījumi.¹

MĀKSĻA

Pirmatnējās sabiedrības apstākļos attīstās arī estētiskie priekšstati. Tiesme padarīt skaistākus ikdienā lietotos darba rīkus vērojama jau mezolīta posmā — harpūnas rotātas ar svītriņām, dunču virsmu klāj ritmisks līklocis u. tml. Svītru un līkloču ornamenti saglabājās arī neolītā. Uz šo posmu attiecināmi arī tēlotājas mākslas pirmie soļi. Purciemā (III g. t. pr. m. ē.) atrasta māla cilvēka figūriņa, Sārnatē (III g. t., II g. t. pr. m. ē. sākums) — kokā griezta cilvēka galva, neolīta apmetnēs Lubānas klāņos — trīs cilvēku sejas veidojumi mālā. Putnu atveidojumi atrasti Sārnatē un Lubānas ezera apkārtnē. Lubānas klāņos atsegtajās apmetnēs atrastas arī no kaula un raga izgrieztas čūsku, zivju un aļņa figūriņas. Šajā nozīmīgajā dzintara apstrādes centrā arī dzintara rotas lietas atveido dzīvo dabu (pīlīti, purva bebru, alni, čūskai līdzīgus piekariņus ar iezīmētām acīm galvas daļā) u. tml.² Tā pirmatnējais cilvēks dažādā materiālā centās atveidot sev ļoti pazīstamos dzīvniekus.

Ornaments gan pēc savas formas, gan arī pēc kompozīcijas tēva dzimtas un pirmatnējās sabiedrības sairuma posmā kļūst daudzveidīgāks, tā liecinot par mākslas un tautas gaumes attīstību. Mākslā atspoguļojas arī šķiru sabiedrības attīstība, jo greznāki, bagātīgāk rotātie priekšmeti bija turīgo īpašums. Mākslā savas iezīmes atstājusi arī pirmatnējās sabiedrības cilvēka pasaules uztvere — reliģija. Tā, jau akmens laikmeta priekšmetu rotājumā sastopamais trīsstūris, iespējams, simbolizēja sievieti, auglību,

¹ Э. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, 2, Рига, 1961, 126.—127. lpp.

² I. Loze. Pirmatnējā reālisma māksla. — «Māksla», 1966., 1. nr.

aplis ar punktu vidū — sauli, līklocis — zemi, ūdeni, eglīte jeb skujiņa apzīmēja dzīvību, likteni.¹ Šiem simboliem bija maģiska nozīme.

Garīgā kultūra savā attīstībā cieši saistīta ar sabiedrības ekonomisko un sociālo attīstību. Tā veidojās kā pirmatnējās sabiedrības ideoloģiskais balsts. Daļa no priekšstatiem, kas veidojušies pirmatnējā sabiedrībā, nākamajās formācijās visā pilnībā neizzūd, bet atbilstoši šķiru interesēm maina savu saturu un nozīmi.

¹ V. Urtāns. Latvijas 5.—9. gs. depozīti. — AE, 6., 1964., 68. lpp.

X gs. — XIX gs. vidus

Mūsdienu Latvijas simbols

aplares pūku... — sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
aplares pūku... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
aplares pūku... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
aplares pūku... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
aplares pūku... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...

Par šo praksi... — sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...

Par šo praksi... — sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...
Par šo praksi... sātās lēkās — tāmīnām, eģis lēp...

MUSA

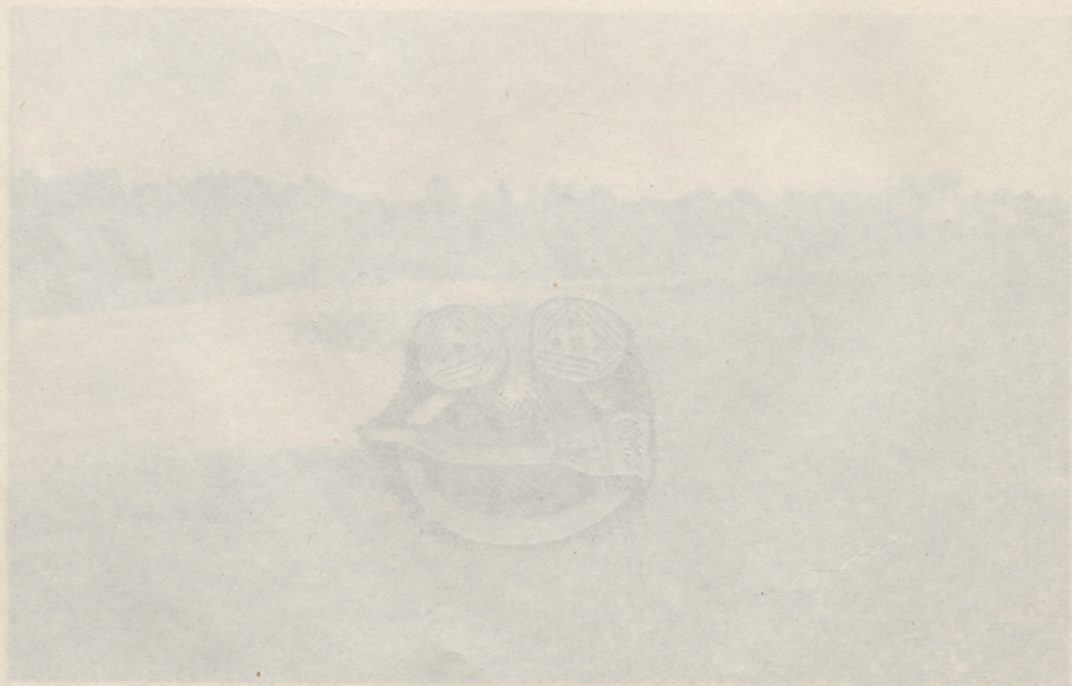

Mūsas un Mēmeles sākums.

LATVIEŠU TĀUTAS
KULTŪRA
UN DZĪVES VEIDS
FEODĀLISMA LAIKMETĀ

X gr. — XIX gr. vidus

Mitāns un Mārciņģis sākums

IEVADAM

Līdzīgi slāvu apdzīvotajām zemēm arī Latvijā pirmatnējās kopienas iekārtu nomainīja jauna ekonomiskā formācija — feodālisms. Šīs formācijas sākumi Latvijā datējami ar X gs. Feodalizācijas process straujāk noritēja Austrumlatvijā, kur tā attīstību veicināja kaimiņos esošās krievu kņazistes.¹ Buržuāziskie vēsturnieki, cenšoties pierādīt, ka feodālisms Latvijā ticis ieviests XIII gs. kā jau pilnīgi izveidota politiski tiesiska iekārta, feodālai iekārtai pierādījumu meklēja nevis sabiedrības sociālekonomiskajā attīstībā, bet gan tiesiskajos institūtos, norādot, ka lēņu tiesības radījušas citu ekonomisku iekārtu.² Tā buržuāziskie vēsturnieki nonāca pie nepareizā secinājuma, ka virsbūve radījusi jaunu bāzi.

Ar X gs. vērojams samērā straujš ražošanas spēku uzplaukums. Plašāku attīstību gūst galvenās ražošanas nozares — zemkopība un lopkopība. Blakus vasarāju sējumiem parādās arī ziemāji, liecinot par div- vai pat trīslauku zemkopības sistēmas pastāvēšanu. Tīrumu apstrādāšanā jau lieto spīļarklu ar dzelzs lemešiem. Palielinoties iegūtajam labības daudzumam, mainās tās pārstrāde miltos: graudu beržamo akmeņu vietā tiek lietotas rokas dzirnavas. Saimniecības un tirdzniecības attīstība sekmēja dažādu amatniecības nozaru tālāku attīstību un specializāciju.³

Sabiedriskajā dzīvē krasi izdalās valdošā šķira: tie ir «vecājie» (latīņu *seniores*, senvācu *eldeste*) — lielie zemes īpašnieki, feodāļi, kas piedalās zemes politiskajā dzīvē, un «labieši» (latīņu *meliores viri*, senvācu *gude lude*), kas atbilda krievu bajāriem.

Savu lauku apstrādāšanā tie izmantoja kā feodālajā atkarībā esošos smerdus, kalpus, sērdieņus, tā arī vergus. Līdzās tiem saglabājās arī brīvie kopienas locekļi «ļaudis».⁴

Izteiktā sociālā diferenciācija prasīja jaunu virsbūvi — radās pirmie valstiskie veidojumi. Tādējādi saimnieciskā un sabiedriskā attīstība bija sasniegusi tādu pakāpi, kas raksturīga agrajam feodālismam. Tā dabisko attīstības gaitu pārtrauca vācu feodāļu iebrukums XIII gs., kura rezultātā

¹ T. Zeids. Feodālisms Livonijā. Rīgā, 1951., 48. lpp.

² A. Švābe. Latvijas kultūras vēsture, 2. Rīgā, 1922.

³ Э. Шноре. Асотское городище. — МИАЛ, 2, Рига, 1961, 89.—125. lpp.

⁴ Турпат, 130.—132. lpp. В. Калнынь. Общественно-политический строй и право феодальной Латвии в XI—XVI веках. Рига, 1962, 6. lpp.

vietējā feodālā aristokrātija tika vai nu iznīcināta, vai arī zaudēja savu agrāko stāvokli. Tās vietu ieņēma vācu feodāli.

Pirmajos gadsimtos pēc Latvijas iekarošanas vācu feodāli aprobežojās ar kunga tiesas ievākšanu naturālās rentes veidā.¹ Vasaļa saimniecība tika iekārtota kādā no ciemiem ar visai nelielu aramzemes platību. Galvenais produktu ražotājs bija zemnieks.

XV gs. otrajā pusē un XVI gs. līdz ar pilsētu un iekšējā tirgus attīstību un lauksaimniecības ražojumu cenu celšanos ārējā tirgū radās labvēlīgi apstākļi produktu ražošanai eksportam. Vasaļu sētas tagad kļuva par ražošanas centru — muižu. Bet tas nozīmēja muižas tīrumu paplašināšanu un zemnieku kļaušu darbu muižas laukos savā maizē, ar savu inventāru un vilcējspēku.

Dzimtībasanas sākumi būtiski izmainīja zemnieku tiesības. Zeme tagad piederēja vienīgi muižniekam, bet zemnieki par iedalīto gabalu pildīja kļaušas. Mainījās arī apmetņu veids — ciemu vietās veidojās jaunas muižas vai arī uz to rēķina paplašinājās vecās. Tas viss nevarēja neietekmēt zemnieku ģimenes attīstību.

Saimnieciskajos pārkārtojumos uz laukiem svarīga nozīme bija pilsētai, kas XVI gs. bija izveidojusies par nozīmīgu tirdzniecības un ražošanas, kā arī politiskās varas centru. Starp pilsētu un laukiem jau pastāvēja krasa atšķirība. «Pilsēta, — norāda K. Markss, — jau nozīmē iedzīvotāju, ražošanas rīku, kapitāla, baudu, vajadzību koncentrāciju, turpretī uz laukiem novērojams tieši pretējs fakts — izolētība un nošķirtība.»² Līdz ar to pa diviem dažādiem ceļiem ar atšķirīgām ražošanas iemaņām — pilsētā un uz laukiem — attīstījās dzīves veids un kultūra. Attīstības tempi abās šajās tautās kultūras un dzīves veida jomās nav vienādi, taču vienlaikus tās abas cieši saistītas kopējā kultūrvēsturiskā attīstības procesā. Neskatoties uz abu starpā pastāvošajām pretrunām, pilsēta un lauki cieši saistīti ekonomiskiem un kultūras sakariem. Turklāt savstarpējās ietekmes smaguma centrs vai šo ietekmju virzība līdz ar pilsētas nozīmes pieaugumu pamazām pārvietojas no laukiem uz pilsētu, līdz kamēr mūsu dienās pilsētas ekonomiskā nozīme kļūst dominējoša.

Latvijā šiem savstarpējiem sakariem un pretrunām starp pilsētu un laukiem feodālismā piemita zināmas īpatnības, kas izveidojās vācu krustnešu ekspansijas rezultātā Baltijā. Jau minētajām pretrunām pievienojās vēl nacionālās, un pilsētas dzīves veida formēšanās notika nacionālās cīņas apstākļos, bet pilsētas kultūra zināmu laiku ieguva vācisku nokrāsu. Taču tas liecina tikai par pilsētas attīstības īpatnībām Latvijā un nekādā gadījumā nenoliedz tēzi, ka pilsētai kā ekonomiskai, sociālai un kultūras vienībai ir svarīga nozīme latviešu tautas dzīves veida vēsturē un ka pilsētas kultūra ar visām savām īpatnībām ir latviešu tautas kultūras sastāvdaļa.

Latviešu zemniekus — dzimtļaudis Rīga vilināja kā personīgi brīvu

¹ V. Dorošenko. Pāreja uz kļaušu muižas saimniecību Vidzemes bruņinieku muižās. — Vēstures problēmas, 2., Rīgā, 1958., 46.—47. lpp.

² K. Markss un F. Engelss. Vācu ideoloģija. Rīgā, 1963., 51. lpp.

ļaužu kopiena, jo valdīja uzskats, ka «pilsētas gaiss dara brīvu». Tā kā pilsēta nevarēja uzplaukt bez pastāvīga cilvēku ieplūduma no laukiem, tad Rīga un citas pilsētas labprāt pieņēma ienācējus zemniekus. Nodzīvojuši Rīgā netraucēti divus gadus, dzimtcilvēki kļuva personīgi brīvi, jo divgadīgās noilguma tiesības bija spēkā līdz 1729. g. Rīgā ienākušie latviešu zemnieki strādāja par algādžiem, kalpotājiem, mācījās dažādus amatus. Arī paši dzimtkungi sūtīja uz Rīgu dažus no saviem zemniekiem mācīties amatu, lai tos vēlāk kā amatniekus varētu nodarbināt muižā.

Latviešu zemnieku braukšana uz Rīgu pārdot savus, kā arī kļaušu kārtā muižas ražojumus un iepirkties pilsētas preces plaši raksturota tautas dziesmās:

Trīs birkavi, pieci podi,
Tas bija vīra vezumiņš:
Trīs birkavi namniekam,
Pieci podi svarniekam.

LD 31837

Ar vilciņu Rīgā braucu
Tēvam pirkti tabaciņu.
Nopirk' silķes, nopirk' sāli,
Nopirk' tēvam tabaciņu.

LD 3653

Rīgā satikās dažādu novadu cilvēki, dažādu tautību ļaudis. Tāpēc šeit daudz ko varēja redzēt, mācīties un aizgūt. Te arī dzīvoja dažādu tautību pārstāvji. Pēc 1775. g. datiem Rīgā kopā ar priekšpilsētām, salām un Pārdaugavu skaitījās ap 19 000 iedzīvotāju, no tiem 8838 vācieši, 5218 latvieši, 2886 krievi, 2174 poļi u. c. Tātad Rīgā dzīvoja visai daudz latviešu, kas neapšaubāmi ienesa te savu kultūru. Tā, XVII un XVIII gs. Rīgā bija modē «rakstītās» kamanas. J. K. Broce XVIII gs. beigās par to rakstīja: «Kādreiz šo braucamo bieži lietoja un pat rātskungu sievas ar tām brauca uz baznīcu un vizītēm. Tagad, turpretim, kad karietes vairs nav tik retas, tās [kamanas] izmanto tikai amatnieku sievas nelāgā laikā.»

Latviešu ietekme bija jūtama arī citās amatniecības nozarēs, piemēram, ilgus gadsimtus Rīgā bija cieņā «pagānu kūkas», uz bērsa tāsīm ceptie «lauku rauši» vai «klaipu maize». Domājams, ka savukārt no pilsētas uz laukiem nonāca apaļas baltmaizes apzīmējums — kukulis:

Atved man divas silķes,
Baltas maizes kukulīti.

LTD 3676

Laukos sastopami arī pilsētu amatnieku ražojumi. Tā, izrakumos Lejasbitēnos (Ogres raj.) atrasti arī vairāki XVII gs. priekšmeti — terīnveida podi ar horizontālām vai līkloča līnijām, trauciņi ar plastisku līkloci vai valnīti. Bet vienlaikus te atrasti arī vāpēti dekoratīvi šķīvji un krūzes ar baltu zemvāpes otējumu ar lapu, ziedu un siržu rakstu, kas liecina par jaunām iezīmēm podniecības attīstībā un pilsētas ietekmi.¹

Taču starp pilsētu un lauku ražojumiem ir zināma atšķirība. Pilsētu ražojumi vispirms ir prece, ko ražo speciālists. Tie maz atspoguļo individuālo gauri. No otras puses, tajos labi saskatāma kolektīvā darba pie-

¹ V. Urtāns. Ko jaunu deva izrakumi Aizkraukles Lejasbitēnos. — Referātu tēzes zinātniskai atskaites sesijai par 1961. gada arheoloģiskām un etnogrāfiskām ekspedīcijām, Rīgā, 1962., 17. lpp.

redze un tirgus likumi, kas prasīja pilnveidot darba iemaņas un darba rīkus, pat ražojamā priekšmeta veida maiņu. Līdz ar rūpniecības un masveida ražošanas attīstību ražojumu saikne ar atsevišķu cilvēku, tā ražotāju, kļūst vēl vājāka, darinājumi atspoguļo kolektīva prasības un gaumi. Pilsētas ražojumi iegūst internacionālas iezīmes. Pretstatā pilsētas amatnieku darinājumiem lauku ražojumi vienmēr saglabā vairāk vai mazāk ciešu kontaktu ar ražotāju un patērētāju, kas bieži vien ir viena persona; tajos izpaužas individuāla gaume un zemnieku meistarība. Tā kā laukos amatniecības attīstība noritēja lēnāk nekā pilsētā, tad lauku amatnieku ražojumos saglabājušies daudzi arhaiski elementi.

XVIII gs. otrajā pusē kļaušu saimniecībā arvien vairāk iespējas preču-naudas attiecības un tirdznieciskā zemkopība. No vienas puses, tas pastiprināja zemnieku ekspluatāciju, bet, no otras, — ienesa izmaiņas zemnieku dzīves veidā un kultūrā. Kļaušu saimniecības apstākļos muižnieki iegūto naudu neieguldīja zemnieku zemkopības tehnikas uzlabošanā, bet gan savas personīgās dzīves ērtību un greznuma sagādāšanā. Muižās vēl XVII gs. raksturīgās vienkāršās koka guļbūves dzīvojamās ēkas ar lubu vai pat salmu jumtiem tagad nomaina greznas pilis. Tas viss kļuva iespējams, tikai nežēlīgi ekspluatējot zemniekus.

Kapitālisma iespīšanās laukos pastiprināja mantisko nevienlīdzību zemnieku vidū. Rezultātā saasinājās pretrunas starp kalpiem un saimniekiem, savu atspulgu rodot arī dzīves veidā. Turīgākie zemnieki jau XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā cenšas vairs nedzīvot kopā ar kalpiem lielajā saimes istabā vai rijā (Vidzemē), bet gan nodalīt sev atsevišķu apsildāmu telpu. Šie centieni izpaužas arī citās materiālās kultūras nozarēs un garīgajā kultūrā.

Feodālisma apstākļos, kad laukus apstrādāja kļaušu kārtībā, virsdarbu panāca, galvenokārt palielinot muižai apstrādājamo dienu skaitu. Šī «tiešā dzīšanās pēc kļaušu dienām»¹ raksturīga Latvijas muižniekiem līdz ar preču-naudas saimniecības attīstību. Zemnieku nesaudzīgā ekspluatācija pastiprināja šķiru cīņu muižnieku un zemnieku starpā, pie kam «brīvlaišanas» priekšvakarā cīņas avangardā vietumis jau bija izvirzījušies kalpi un vaļinieki, kas no dzimtbūšanas jūga cieta visvairāk.² Redzamu vietu šajā cīņā ieņēma arī pilsēta, kas XVIII gs. otrajā pusē parādās jau kā progresīvo ideju šūpulis. Tieši pilsētās vispirms parādās pret dzimtbūšanu vērsti darbi. Lielās franču buržuāziskās revolūcijas brīvības, brālības, vienlīdzības idejas atbalsojās gan Rīgā, Jelgavā, gan arī Liepājā, no pilsētām aizplūstot uz dažādiem lauku apgabaliem. Uz Rīgu plūda zemnieki ar savām sūdzībām, šeit viņi satikās, apspriedās, meklēja padomu.

Lai novērstu augošos zemnieku nemierus, kā arī atbrīvotos no visiem ierobežojumiem zemes lietošanā un kļaušu palielināšanā, muižnieki panāca, ka cara valdība 1817. g. Kurzemē un 1819. g. Vidzemē izdeva jaunus

¹ K. Markss. Kapitāls, 1. Rīgā, 1951., 223. lpp.

² J. Zutis. Vidzemes un Kurzemes zemnieku likumi XIX gadsimta sākumā (1804.—1819.). Rīgā, 1954., 63.—67., 143. lpp.

agrārlikumus. Tie pamatoja muižnieku tiesības uz zemnieku zemi, kā arī visu mājas inventāru — darba rīkiem, lopiem, sēklu. Zemniekiem tika piešķirta visai ierobežota personiskā brīvība. Likumi saglabāja arī feodālās ekspluatācijas metodes, tā kļūstot par iemeslu jaunam šķiru cīņas posmam. Zemnieki cīnījās par zemi, pret feodālajām klaushām. Objektīvi tā bija cīņa par kapitālisma straujāku attīstību lauksaimniecībā, kas dotu zemniekiem tūlītēju pilnīgu brīvību. Bet arī muižnieki nevarēja vairs dzīvot, kā bija dzīvojuši. Intensīva lauksaimniecība prasīja zemes kārtīgu apstrādāšanu, bet tāda ar klaušinieku primitīvajiem darba rīkiem nebija iespējama. Racionālu darba rīku iegādei zemniekiem nebija līdzekļu, bet muižnieki līdzekļus saimniecībā nevēlējās ieguldīt, aizbildinoties, ka zaglīgam vergam nevar uzticēt jaunus darba rīkus. Šāds muižnieku apgalvojums neliecinaja neko citu kā tikai to, ka ražošanas spēku attīstība vairs neatbilda pastāvošajām ražošanas attiecībām. XIX gs. 40. gados sākās pāreja uz naudas nomu, t. i., zemnieki par zemi maksāja nomu naudā, bet muižnieki savus laukus apstrādāja ar algotu darbaspēku — muižas kalpiem. Līdz ar to XIX gs. vidū muižu saimniecības tika pārkārtotas uz kapitalistiskiem pamatiem. Dažus gadu desmitus vēlāk tas vērojams arī zemnieku saimniecībās.

Feodālismā izveidojās arī jauna etniska vienība — tautība. Dionīsijs Fabrīcijs savā darbā (XVII gs.) nerunā vairs par zemgaļiem, latgaļiem, sēļiem, kuršiem, bet par latviešiem. Tomēr feodālisma laika dzīves noslēgtība, saimniecības naturālais raksturs sekmēja vēl valodas dialektu saglabāšanos. Pazīstamais kartogrāfs G. Merkators XVII gs. sākumā atzīmē, ka pēc runātajām valodām Livoniju var iedalīt trīs apgabalos: igauņu, latviešu un kursu. Pamazām latviešu tautībā ieklūda Kurzemes ziemeļu daļā un Vidzemes rietumos dzīvojošie lībieši. XVII gs. vidū Rīgas apkārtnē lībieši runāja jau latviski, lai gan uzskatīja sevi vēl par lībiešiem. Šādu secinājumu ļauj izteikt laikā no 1628. līdz 1643. g. sarakstītā Helmsa hronika un ģeogrāfa Daviti darbs «Pasaules apraksts» (1643. g.). Abu šo darbu autori, pierakstot tēvreizi, raksturo to kā lībiešu, lai gan patiesībā tēvreize ir latviešu valodas paraugs. Turpretī Ziemeļvidzemē, kā norāda Livonijas vēsturnieks Toms Jērne, vēl XVII gs. vidū lībiski runāja Liepupes, Limbažu un Umurgas apkārtnē. Bet simt gadu vēlāk lībiski te runāja jau vienīgi ģimenē. Vēlākais Ērgemes mācītājs Johans Bergers 1762. g., braucot uz Rīgu, apstājies Rembergu krogā pie Gaujas pabarot zirgus. Laiks bijis rudenīgi auksts un ļaužu istaba pilna ar zemniekiem, tāpēc Bergers iegājis virtuvē; redzot vilka kažokā tērpto vīru, bērni izbailēs saukuši mātei: Emma! Emma! Kurrat, kurrat koke! — Māt! Māt! Velns, velns virtuvē! Bergers jautājis mātei, vai tā esot igauniete? Nē! — skanējusi atbilde, — mēs esam lībieši, un tā ir mūsu vecā lībiešu valoda.¹ Turpretī sarunu valoda, kā norāda Bergers, tolaik jau visur bijusi latviešu. Lībiešu asimilācijas process ritēja samērā strauji, jo tie dzīvoja izkaisīti

¹ J. Bōrger. Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker, besonders der Letten. Riga, 1778, 1.—5. lpp.

latviešu vidū. Pēdējie Vidzemes lībieši vēl XIX gs. sastopami ap Salacas grīvu, šeit izzūdot 60. gados. Joprojām saglabājās vienīgi Kurzemes lībieši, kas dzīvoja vienkopus rajonā no Rojas upes ietekas jūrā līdz Ventspils robežai un nodarbojās ar zvejniecību. To skaits pēc valodnieka J. Šegrēna datiem 1852. g. bija ap 2330.

Lībieši, asimilējoties ar latviešiem, ienesa Kurzemes un Vidzemes materiālajā kultūrā savas īpatnības. Lībiski igaunisko iezīmju izveidošanā un saglabāšanā ne mazāk svarīga nozīme bija igauniem, kas dzīvoja Ziemeļvidzemē. A. Ritihs atzīmē, ka 1867. g. Valmieras apriņķī dzīvo 82 260 latviešu un 4361 igaunis, bet Valkas apriņķī — 64 457 latvieši un 10 296 igauni.¹

XIX gs. pirmajā pusē ar latviešiem asimilējās arī voti, kuru valoda tāpat pieder pie somugru valodu grupas. Tie bija Livonijas ordeņa gūstekņi, kas XV gs. vidū tika noņemti Bauskas apkārtnē postā pamestajās mājās. Tā kā voti nāca no Krievijas, zemgaļi viņus sauca par krieviniekiem.

Latviešu tautības kultūras veidošanā samērā svarīga nozīme bija arī krieviem, lietuviešiem un poļiem. Šī ietekme sevišķi jūtama Latvijas dienvidu un austrumu daļā.

Feodālisma materiālā un garīgā kultūra atbilda šī posma sociālekonomiskajiem apstākļiem. Valdošo šķiru kultūra bija muižnieciski birģeriska, bet tautas plašāko masu kultūra — apspiestās un ekspluatētās latviešu tautas kultūra.

¹ А. Ф. Ритих. Материалы для этнографии России. Прибалтийский край. СПб., 1873.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU NODARBOŠANĀS VEIDS, DARBA ORGANIZĀCIJA UN DARBA RĪKI

ZEMKOPĪBA UN LOPKOPĪBA

Latviešu galvenā nodarbošanās feodālisma periodā bija zemkopība. Lopkopība kā ražošanas nozare lielāku nozīmi iegūst vienīgi feodālisma beigu posmā.

Sairstot pirmatnējai sabiedrībai, blakus līdumiem radās arī patstāvīgi tīrumi, kuru nozīme pieauga, sākot ar XI gs. Nākošie gadsimti zemkopības attīstībā iezīmējās ar pupuvju sistēmas tālāku attīstību, kas XVI gs. noveda pie izveidotas trīslauku sistēmas.¹

Līdz ar muižu izveidošanos XVI gs. tās uzsāka ražot lauksaimniecības produktus tirgus vajadzībām, turpretī zemnieku saimniecības ražoja vienīgi pašu iztikai un naturālo nodevu samaksai muižniekam. Ja neliela daļa zemnieku ražojuma nonāca tirgū, tad vienīgi, lai segtu pašu zemnieku saimniecībās visminimālākās vajadzības pēc ievadprecēm — sāls, dzelzs, tabakas, siļķēm.

Kā zemnieku, tā arī muižu saimniecībās audzēja galvenokārt labību, pākšaugus, no tehniskajām kultūrām — linus un kaņepes. Kartupeļus audzēt sāka XVIII gs. beigās, bet daudz maz plašāku nozīmi kartupeļu audzēšana ieguva XIX gs. sākumā.

Ražas feodālisma periodā bija zemas un muižas tīrumos sasniedza 3.—5. graudu; vēl niecīgākas tās bija zemnieku tīrumos. Zemniekam turpat vai visa darba nedēļa pagāja muižas darbos, tāpēc savu lauku rūpīgi apstrādāšanai tam neatlika laika. Laukiem trūka arī mēslojuma, jo niecīgais lopu skaits kā zemnieku saimniecībās, tā muižās nedeva iespēju laukus ik gadus kārtīgi mēslojot. Parasti lauks saņēma mēslojumu ik pēc sešiem, deviņiem gadiem un pat vēl pēc ilgāka laika posma. XVII gs. zemkopības lietpratēji rēķināja, ka kaut cik kārtīgai tīrumu mēslošanai nepieciešams saimniecībā turēt 3 govus uz pūrvieta, bet tas kļūstu zemnieku sīkajās saimniecībās nebija iespējams.

Vidzemes zemnieku saimniecībās XVII gs. vidū bija maz govju: 802 saimniecībās nebija nevienas gov, 2506 saimniecībās — pa vienai, 2213 —

---

¹ В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, 112. lpp.

pa divām, 654 — pa trim un tikai 344 saimniecībās govju skaits svārstījās no 4 līdz 11. Tātad lielajam vairumam zemnieku saimniecību bija tikai pa 1 vai 2 govīm. XIX gs. sākumā Neretas un Sēlpils draudzes zemniekiem, kam bija samērā labas pļavas, uz 15—18 pūrvietām bija 5—6 govīs, 4—5 zirgi, kas bija vajadzīgi muižas lauku apstrādāšanai; Pārlaucesas draudzes zemniekiem pļavu trūkuma dēļ uz tādu pašu platību bija tikai 3 govīs un 3 zirgi,¹ Latgales zemnieku saimniecībās — ne vairāk kā 2—4 govīs un 1—2 zirgi.

Lopus ganīja pa mežiem un krūmājiem, bet pēc tīrumu nokopšanas — uz rudzu un vasarāju rugaines. Tur, kur bija saglabājušies ciemi, to iedzīvotāju lopī ganījās kopīgā ganāmpulkā. Katrai saimniecībai bija sava ganu diena. Visu ciema lopu ganīšanas kārtību pārzināja lielais gans, kuram bija arī jāpieskata naktī ganībās izlaistie zirgi. Lielais gans parasti bija gados vecāks ciema iedzīvotājs vai arī kāds no kaimiņu ciema iedzīvotājiem. Pēdējā gadījumā lielais gans pa nedēļai dzīvoja pie ikviena no saimniekiem. Algu viņam maksāja katra saimniecība no ganāmo lopu skaita graudā un naudā.

Daudz pūļu zemniekiem prasīja lopbarības sagādāšana ziemai. Slikto, nekopto pļavu dēļ siena tikko pietika zirgiem, kuriem papildus izēdināja auzas ar miežu salmiem un pelavām. Govīm parasti deva salmus. Biežās neražas nenodrošināja pat šo lopbarību. Tāpēc gadījās, ka ziemas mēnešos lopbarībai noplēsa salmu jumtus. Vēl grūtāk neražas gados sagādāt lopiem iztiku bija kalpiem. Tiem vajadzēja lūgt saimniekam barību savai govij, par to atdodot pienu. Retos gadījumos tā rikojās arī trūcīgie zemnieki, savu govī nododot pa ziemu pie turīgāka zemnieka, kam bija lielāki lopbarības krājumi. Bez tam tūkstošiem lopu aizgāja bojā biežajās lopu sērgās. Ne mazāk postošas sekas bija kariem, kad lopī tika rekvizēti vai vienkārši nolaupīti. Tas viss, protams, kavēja lopkopības attīstību.

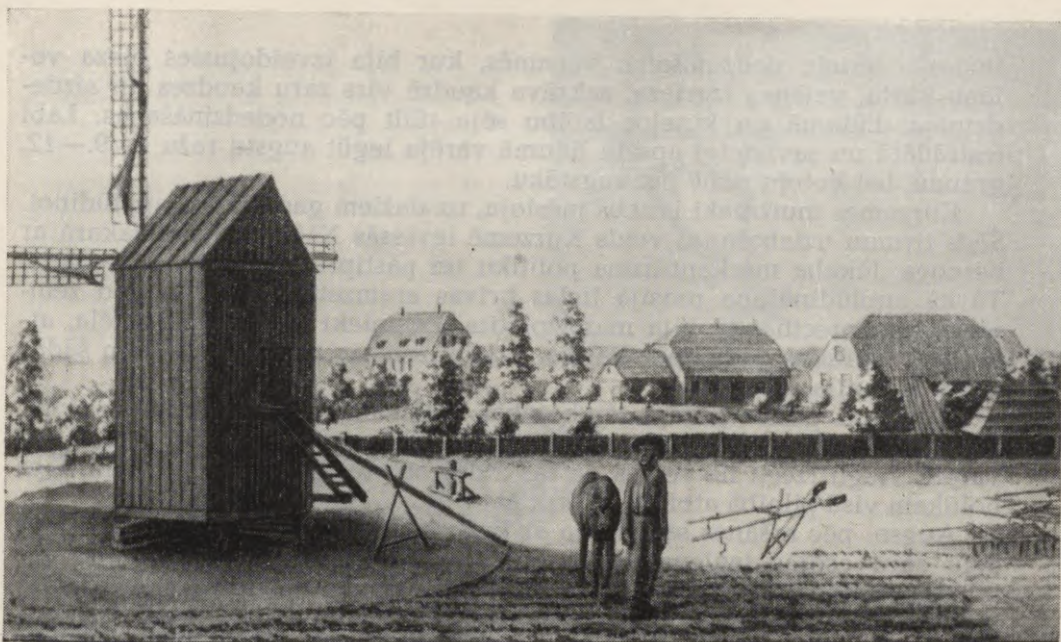
Piena produktus izmantoja galvenokārt vietējām vajadzībām. Vienīgi hercoga Jēkaba muižās, kur jau XVII gs. no ārzemēm ievada augstvērtīgāku šķirņu lopus, gatavoja sviestu eksportam.

Saprotams, ka lopkopības zemais līmenis, mēslojuma trūkums negatīvi ietekmēja zemkopības attīstību. Lai iegūtu kaut cik pietiekamas ražas, līdzās trīslauku sistēmai saglabājās arī līdumi un atmatas. Taču tagad līdumos sadedzināja nevis vairs pašu koka stumbru, bet vienīgi zarus un jaunaudzi, kurus izklāja pa visu nākamo tīrumu. XVIII gs. otrajā pusē šādā veidā līdumus iekopa vienīgi vēl Vidzemē un Latgalē mežiem bagātākajās vietās. Tur, kur kurināmā bija mazāk, līdumu «novaļāja», t. i., zarus salika kaudzēs, pēc tam vienu kaudzi aizdedzināja un zarus vēla pa uzarto līdumu līdz nākošajai kaudzei. XVIII gs. pirmajā pusē Vidzemē

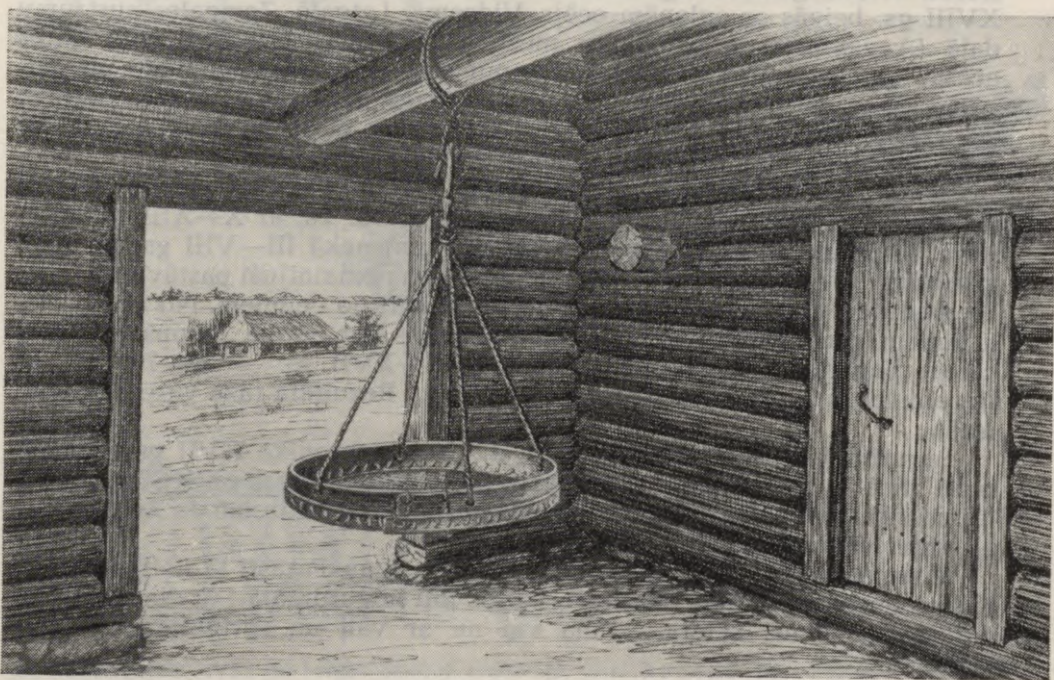
16. att. Zemkopības darba rīki XVIII gs. beigās Stalbes muižā. (J. Chr. Brotze. Monumente . . ., 3, 27.)

17. att. Lielais siets Vidzemē.

¹ LCVVA, 6810. f., 1. apr., 62. lieta, 38. lpp.

16

17

7*

ieviesās ķuteļu dedzināšana: vecainēs, kur bija izveidojusies bieza velēnu kārtā, velēnas izgrieza, sakrāva kaudzē virs zaru kaudzes un aizdedzināja. Līdumā un ķuteļos labību sēja tūlīt pēc nodedzināšanas. Labi iestrādātā un savlaicīgi apsētā līdumā varēja iegūt augstu ražu — 9.—12. graudu, bet ķuteļu zemē pat augstāku.

Kurzemes muļžnieki laukus mēsloja, uz dažiem gadiem tos applūdinot. Šāds tīrumu uzlabošanas veids Kurzemē ieviesās XVII gs. vidū sakarā ar hercoga Jēkaba merkantilisma politiku un pastiprinātu labības izvešanu. Tā kā applūdināšana prasīja lielas brīvas aramzemes platības, tad zemnieku saimniecībās tā bija maz izplatīta. Zemnieki lauku ražību cēla, atkārtoti, vairākus gadus pēc kārtas, uzarot atmatas. Laiku pa laikam šādās atmatās ganīja arī lopus.

Atbilstoši pastāvošajām zemkopības sistēmām attīstījās arī darba rīki. Sākotnējai līdumu zemkopībai bija nepieciešams tāds darba rīks, kuru varētu viegli izcelt no zemes, ja tas atdurtos pret celmu vai akmeni. Šim nolūkam visā pilnībā atbilda spīļarkls.

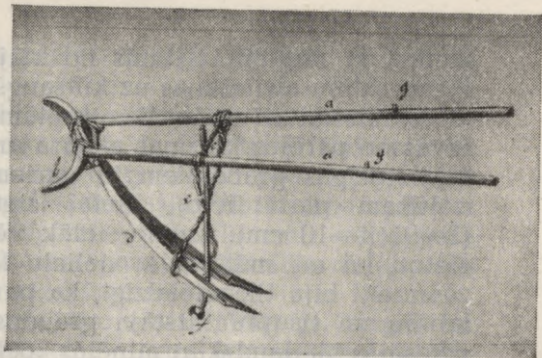
Augsni pēc aršanas sairdināja ar koka ecēsām, no kurām vecākās bija egļu zaru ecēšas (eglenes). Tās bija piemērotas kā līdumu, tā arī vēl samērā akmeņaino un vietām pat celmaino tīrumu apstrādāšanai. Minēto iemeslu dēļ ecēšas bieži lūza, bet, gatavojot jaunas, tika izlietots samērā daudz kokmateriāla. Tāpēc Kurzemē, kur mežu bija mazāk, XVII gs. aizliedza vispār gatavot eglenes, to vietā ieteicot pītās ecēšas. Rezultātā XVIII gs. beigās ar eglenēm ecēja Vidzemē, Latgalē, Zemgales austrumu daļā (Augšzemē) un Kurzemes mežiem bagātākajā ziemeļu daļā. Pītās ecēšas bija izplatītas Zemgales rietumu daļā, Vidzemes dienvidu un Latgales dienvidaustrumu daļā. XVIII gs. līdzās minētajiem ecēšu veidiem sāka ieviesties rāmju ecēšas ar koka tapām; tās plaši lietoja Kurzemē. Kā vilcējspēku Latvijā izmantoja zirgus, retāk — vērsus

Siena un labības pļaušanai lietotās izkopts attīstība sniedz zināmu ieskatu par iekoptāku tīrumu un pļavu attīstību. Tā, ar X—XIII gs. datējamo izkaptu asmens bija garāks (40—50 cm) nekā III—VIII gs. lietotām izkaptīm (30—35 cm). Tas liecina, ka līdumus nomainījuši pastāvīgi tīrumi. Tie gadu no gada tika labāk iekopti un attīrīti no celmiem. No ciņiem un krūmiem centās iztīrīt arī pļavas. Līdztekus šim lauku iekopšanas procesam pagarinās arī izkopts asmens (XIII—XVII gs. — 50—70 cm), jo līdzeno lauku varēja pļaut ar garāku izkapti. Rezultātā ražu varēja novākt ātrāk.

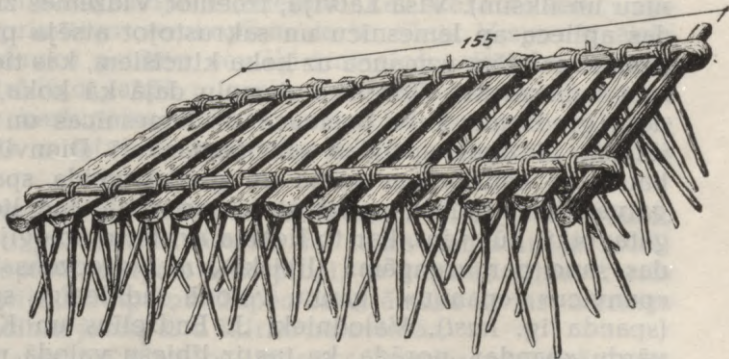
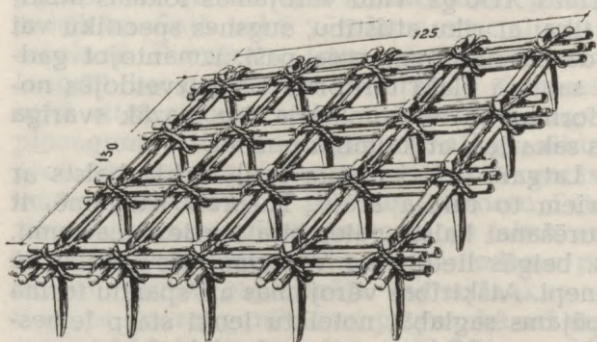
Pagarinājās arī izkopts kāts. Tā, J. Helmsa hronikā XVII gs. pirmajā pusē zīmētās izkopts kāts ir īsāks nekā XVIII gs. beigās un XIX gs. lietotajām izkaptīm.¹ Labību Kurzemē pļāva ar garkāti, Vidzemē un Zemgalē — ar vienroci, bet Latgalē — ar sirpi.

Vissmagākais darbs bija labības kulšana rijās. Parasti tā notika naktīs. Smagā darbā pavadītās bezmiega naktīs ļoti nogurdināja jau dienā nostrādājušos cilvēkus. Labību izkūla vai nu ar vāli un sprigūļiem, vai arī

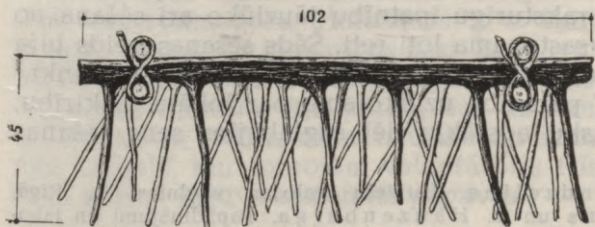
¹ Skat. J. Chr. Brotze. *Monumente...*, 8, 165. lpp.

18

19

18. att. Spīlarkls XVIII gs. beigās Stalbes muižā. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 4, 78.)
 19. att. Pītās un eglu zaru ecēšas.

izmina ar zirgiem. Salmus no klājiena noņēma ar grābekli un dakšām. Pirms salmu aiznešanas uz kūtsaugšu vai kaudzi tos pārpurināja uz zemes ar rokām vai arī uz īpašiem kratāmiem režģiem. Ziemeļkurzemē garās pelavas no pārējās kulsma atšķīra ar pelavu dakšām, kas pēc savas formas bija līdzīgas grābekļiem ar gariem zariem, turpretī pārējā Latvijā šim nolūkam plaši lietoja lielus sietus (150×175 cm) ar retu pinumu (3—9×4—10 cm). Labību tālāk vētīja šim nolūkam gatavotos mazākos sietos, kā arī mētājot ar nelielu lāpstiņu — «laišķiņu». Tomēr latviešu zemnieki bija tik nabadzīgi, ka parasti tie nemaz necentās pilnīgi izvētīt labību un tišuprāt atstāja graudos pelavas, jo tā kļuva biežāks tautas dziesmās tik daudzkārt minētās «pelavmaizes» riecienis.

Zemkopības darba rīku formās XIX gs. vidū vērojamas lokālas atšķirības, kas nav izskaidrojamas tikai ar rīku attīstību, augsnes specifiku vai vilcējspēku. Tā kā zemnieki darba rīkus gatavoja paši, izmantojot gadsimtu gaitā gūto pieredzi, tad samērā plašā teritorijā tiem izveidojās noteiktas, tikai šeit raksturīgas formas un terminoloģija. Ne mazāk svarīga nozīme to izveidē bija kultūras sakariem ar kaimiņu zemēm.

Tā, Vidzemē, Zemgalē un Latgalē bija izplatīts apaļš arkla balsts ar sašaurinātiem galiem, aiz kuriem to turēja arājs. Turpretī Kurzemē, it īpaši tās ziemeļu daļā, arkla turēšanai balsta galos bija iegriezti caurumi. Līdzīga veida balsts XVIII gs. beigās lietots arī Vidzemē Cēsu apkārtnē un Igaunijā ap Pērnavu un Kanepi. Atšķirības vērojamas arī spandņu formā (ar spandņu palīdzību bija iespējams saglabāt noteiktu leņķi starp lemesnīcu un ilksīm). Visā Latvijā, izņemot Vidzemes ziemeļu daļu, koka spandņas aplieca ap lemesnīcu un sakrustojot atsēja pie ilksīm vai arī līdzīgi dzelzs spandām uzmauca uz koka klucīšiem, kas tieši šim nolūkam atradās zem lemesnīcas. Vidzemes ziemeļu daļā kā koka, tā dzelzs spandņas veidoja gredzenu, kuru uzmauca uz lemesnīcas un ar auklām piesēja pie ilksīm. Līdzīgas spandņas sastopamas arī Dienvidigauņijā. Tā kā arkla balsts ar caurumiem galos un gredzenveida spandņas Latvijā izplatītas galvenokārt lībiešu apdzīvotajā teritorijā, tad liekas, ka šo darba rīku gatavotāji būs viņi. Par to liecina arī terminoloģija: Ziemeļvidzemē spandņas sauc par «rengām» (lībiski *rink* «gredzens») vai arī par «pandņu», «panvicu», «pannu». Igaunņu valodā radniecīga spandņu apzīmējuma nav (spandņa ig. *kast*). Valodnieki J. Endzelīns un K. Milēnbahs, analizējot vārdu «pandņa», norāda, ka tas ir lībiešu valodā pārveidots «spandņu» nosaukums.¹ Par Ziemeļvidzemē raksturīgu īpatnību jāuzlūko arī sēšana no priekšauta, kas pārējā Latvijā sastopama ļoti reti. Šāds sēšanas veids bija izplatīts arī Igaunijas dienvidu daļā — bij. Valgas un Vēravas apriņķī.² Pagaidām grūti pateikt, vai šī parādība uzlūkojama par lokālu atšķirību, jeb vai šeit zināmu ekonomisku apstākļu dēļ saglabājies sens sēšanas

¹ K. Milēnbahs un J. Endzelīns. Latviešu valodas vārdnīca, 3. Rīgā, 1927.—1929., 76. lpp.; J. Endzelīns un E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai, 2. Rīgā, 1946., 160. lpp.

² R. Viidalepp. Eesti külviabinoud ja külvisamm. — Eesti Rahva muuseumi aastaraamat, 1. (15.), Tartu, 1947., 107. lpp.

veids. Katrā ziņā sēšanu no priekšauta pazina arī citas Eiropas tautas, un to datē jau ar XIV gs. sākumu.

Teritoriālā ziņā līdzīgas lokālas atšķirības vērojamas izkopts kāta rociņu skaitā un spriguļa vāles piesējuma veidā. Ja Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē izkopts kātam ir divas rociņas un spriguļa vāli piesien, apmetot cilpu ap vālē iegrieztu ierobu, tad Latgalē izkaptij ir tikai viena apliekta rociņa un spriguļa vāli piesien pie kāta, izverot auklu caur vāles galā izurbtu caurumu. Liekas, ka šīs Latgalē sastopamās atšķirības veidojušās kaimiņos dzīvojošo krievu un baltkrievu kultūras ietekmē.¹

Muižu saimniecībās zināmas izmaiņas vērojamas XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē un saistāmas ar ārējā tirgus paplašināšanos, kas prasīja arī no Latvijas muižniekiem pielāgot savas saimniecības tirgus prasībām. Šajā laikā vērojama specializācija tā vai cita tirgus produkta ražošanā. Piemēram, linus pārdošanai audzēja galvenokārt Vidzemē un Latgalē, bet graudaugu kultūras — Kurzemē un Zemgalē. Vidzemē vairāk nekā citos rajonos rudzus pārstrādāja degvīnā. Pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugums XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā nodrošināja gaļas un piena produktu noietu. Vidzemes muižnieki centās citās gubernās iepirkt vēšus, lai tos uzbarotu un pēc tam pārdotu Pēterburgā. Rīgas apkārtnē, kur zeme bija mazauglīga, bet ganības labas, arī zemnieki nodarbojās vairāk ar lopkopību. Lai palielinātu pārdodamo produktu daudzumu, muižnieki arvien vairāk paplašināja savus laukus, pievienojot muižai zemnieku tīrumus, uzarot ganības un pļavas, kā arī dedzinot līdumus. Muižās notika jauni lauksaimniecības intensifikācijas meklējumi, kas skāra kā zemes apstrādāšanas sistēmu, tā primitīvos zemkopības darba rīkus. Vispirms sākās mēģinājumi uzlabot trīslauku sistēmu, sevišķi izmantojot dažādus vietējo mēslojumu veidus, apstrādājot labāk augsni pirms sējas, audzējot jaunas kultūras — āboliņus un kartupeļus, kā arī izmantojot papuves. Visi šie uzlabojumi tika realizēti ar latviešu zemnieku rokām, palielinot kārtējās un ārkārtējās kļaušas.

Labības cenu pazemināšanās iekšējā un ārējā tirgū XIX gs. 20. gados, kā arī degvīna noieta tirgus samazināšanās šai laikā pamudināja muižniekus pievērsties lopkopībai, it īpaši aitkopībai, jo augstās vilnas cenas iekšējā un ārējā tirgū solīja labu peļņu. Tāpēc Latvijā sāka ieviest merīnas aitas. Zemnieku saimniecībās jaunā aitu šķirne neieviesās.

Muižnieki centās uzlabot arī vietējos liellopus; muižās parādījās produktīvās Holmogoru, Holšteinas u. c. šķirņu govīs. Lopkopības attīstība prasīja paplašināt lopbarības bāzi, kas savukārt veicināja pāreju uz daudzlauku saimniecību ar zālāju sējumiem, XIX gs. 40. gados puse no visām Vidzemes muižām bija pārgājušas uz daudzlauku saimniecību. 1862. g. no Kurzemes 1583 muižām daudzlauku saimniecība bija ieviesta 1328 muižās. Latgalē, kur joprojām valdošā bija trīslauku saimniecība, arvien lielāku nozīmi ieguva aizņemtās papuves.

¹ I. Leinasare. Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. Rīgā, 1962.

XIX gs. 20.—30. gados pastiprināti uzsākot sēt āboliņu zem ziemājiem, muižnieki sadūrās ar jaunām grūtībām. Zemnieki nespēja ar spļarklu un koka zaru ecēsām labi uzirdināt ilggadīgos zālāju tīrumus. Bet, tā kā kļaušu darbs muižai nekā nemaksāja, tad muižnieki joprojām centās slavēt novecojušo un daudzlauku sistēmai nederīgo spļarklu. Bija arī mēģinājumi uzlabot spļarklu un piemērot to jaunām prasībām. XIX gs. sākumā šajā sakarā tika izteikti dažādi priekšlikumi: lai arkls labāk apgrieztu velēnu, ieteica gatavot platāku vērstuvi, kalt biezākus lemešus, tādējādi samazinot atstarpi starp abiem lemešiem. Tā paša iemesla dēļ arī koka ecēšas muižnieki uzskatīja par piemērotākajām kļaušu saimniecībai. XVII gs. dzelzs ecēšas lietotas kādā nelielā mācītājmuižā Cēsu apkārtnē. XVIII gs. 70. gados A. V. Hupels varēja nosaukt ne vairāk kā 10 Vidzemes muižas, kur lietoja dzelzs tapu ecēšas.¹ Autors spiests atzīmēt, ka par spīti šo ecēšu priekšrocībām pēc tām nav pieprasījuma. Muiža racionālo darba rīku trūkumu kompensēja ar to, ka lika lauku art vairākkārt, bet ecējot uz ecēsām uzlikt smagumus. Laika zaudējumus, kurus cieta zemnieks, strādājot ar mazražīgiem darba rīkiem, muižnieku neinteresēja, jo viņa saimniecība no tā necieta.

Kļaušu saimniecības sairuma periodā latviešu zemnieki nokļuva divkārsā ekspluatācijas jūgā — dzimtbūtnieciskajam jūgam pievienojās vēl kapitālistiskais, pie kam ekspluatācijas smagumu noteica tieši kapitālisma nepietiekamā attīstība, kad preču ražošana notika ar kļaušinieku rokām un līdz ar to ar primitīviem darba rīkiem. Zemniekiem moderno darba rīku iegādei nebija ne līdzekļu, ne arī vajadzīgās intereses, bet muižniekiem, kas bija raduši tērēt līdzekļus greznībai, arī nebija pietiekama kapitāla. Tāpēc XIX gs. sākums iezīmējās ar tādu jaunu darba rīku meklējumiem, kurus ātri un lēti varētu izgatavot lauku amatnieki vai pat zemnieki. Šajā posmā tad arī muižās labības kulšanai sāk plaši izmantot kullamo bluķi.

XIX gs. vidū līdz ar zālāju un graudaugu sējumu paplašināšanu savlaicīgai ražas novākšanai bija nepieciešams atrast un lietot racionālākus darba rīkus. Šajā sakarā XIX gs. 40. gados barons Volfs (no Lizuma) izrakstīja no Štīrijas (Austrijā) labības pļaujamās izkaptis.² Bet, tā kā tās bija lielas un smagas, tās Latvijā plašāk neieviesās. Ātrāk izplatījās labākās vietējās pļaujamās izkaptis. Tā, garkāte pamazām sāka aizstāt vienroci, bet pēdējā savukārt bija nomainījusi sirpi. 1845. g. Fr. Kēlers norāda, ka Jelgavas apkārtnē muižnieki cenšas aizstāt vienroci ar garkāti labības novākšanai.³

Uzlabotie darba rīki drīz vien parādīja, ka tie nespēj palīdzēt atrisināt galveno uzdevumu — ražot ātrāk un lētāk. Tie nesamazināja arī muižu kļaušas, jo līdz ar kapitālisma attīstību muižas saimniecība kļuva daudz-

¹ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, 2. Riga, 1777, 279. lpp.

² ERAKA, 1185. f., 1. apr., 223. lieta, 92. lpp.

³ Fr. Koeler. Ueber die verschiedenen Arten, das Getreide in Kurland zu mähen. — Kurländische landwirtschaftliche Mittheilungen, 1845, Nr. 19, 147. lpp.

pusīgāka. Zemnieki sūdzējās, ka muižnieki prasa no viņiem, lai tie nogādātu degvīnu no brūžiem uz krogiem un pilsētu, lai pārdzītu nobarošanai iepirktos lopus muižā, bet no turienes vēlāk uz tirgu, ziemā paredzētās kļaušu dienas pārnes uz karstāko darba laiku vasarā u. tml. XIX gs. 30.—40. gados kļaušu darba zemā ražība jau vairs neapmierināja muižnieku augošās prasības. Vidzemes muižnieks G. Hagemeisters vēl 1825. g. atzīmēja, ka 17 algoti darbinieki Vācijā padara to pašu, ko 70 kļaušnieki Vidzemē. Jautājuma atrisināšanai bija nepieciešams pāriet uz jauniem racionāliem darba rīkiem — mašīnām, kas savukārt prasīja pāriet no kļaušu darba uz algotā darbaspēka izmantošanu. Šāds lūzuma posms Latvijas lauksaimniecībā iezīmējās XIX gs. 40.—50. gados. Mašīnu un algotā darbaspēka izmantošana zemkopībā iezīmēja kapitālistiskās lauksaimniecības sākumu.

LAUKU AMATNIECĪBAS NOZARU ATTĪSTĪBA

Blakus lauksaimniecībai svarīgs lauku iedzīvotāju nodarbošanās veids bija amatniecība. Latvijas teritorijā amatniecība atdalījās no zemkopības feodālisma sākuma posmā. Daļa amatnieku zemkopību atmeta pilnīgi, apmetās bieži apdzīvotās vietās vai pilsētās un pārtika tikai no amata peļņas, turpretī otra daļa, dzīvojot uz laukiem, pārtika kā no amata, tā no zemkopja darba. Laika gaitā laukos izveidojās trīs ekonomiski un tiesiski atšķirīgas amatniecībā nodarbināto ļaužu grupas. Skaitliski vislielākā, bet arodniecisko iemaņu un darba intensitātes ziņā vismaznozīmīgākā grupa bija mājamatnieki. Tie bija zemnieki, kas mājas kārtībā darināja ikdienas dzīvei un darbam vajadzīgos priekšmetus. Daļa izstrādājumu — dzijas, audekli, virves, koka trauki u. c. bija jānodod muižai nodevu veidā.

Otra grupa bija amatnieki speciālisti, kas izvīrījās no spējīgāko mājamatnieku vidus vai arī kļuva par speciālistiem, iemācoties amatu. Pēc sava sociālā stāvokļa tie dalījās brīvajos ļaudīs un dzimtļaudīs, pie kam vairums bija dzimtļaudīs, kas parasti dzīvoja zemnieku sētās un strādāja ar saviem vai muižas dotajiem darba rīkiem. Brīvo amatnieku skaits bija neliels, un tie bija galvenokārt vācu un krievu tautības, lai gan retumis sastopami arī latviešu, lietuviešu, poļu un igauņu amatnieki. Precīzi noteikt brīvo latviešu amatnieku skaitu ir samērā grūti, jo daļa no tiem pārvācojās. Tā, 1795. g. Lēdurgas—Turaidas draudzes drēbnieks Bērziņš kļuva par Birkenvaldu, bet Lugažu atslēdznieks Kārlis 1802. gadā — par Viljamu. Viens no pārvācošanās iemesliem bija tas, ka muiža vācu amatniekiem piešķīra dažādas priekšrocības, turpretī brīvos nevācu amatniekus centās ieskaitīt dzimtļaudīs.¹

Brīvie amatnieki strādāja galvenokārt muižas vajadzībām. To skaits muižās nebija liels, parasti viens vai divi cilvēki. Amatnieki dzīvoja vai nu kādā no muižas ēkām, vai arī zemnieku saimniecībās, strādāja muižai

¹ I. Leinasare. Vidzemes lauku kalēji kļaušu saimniecības sairuma un kapitālisma nostiprināšanās posmā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1960., 10. nr., 33.—35. lpp.

piederošajā darbnīcā. Muiža brīvos amatniekus atalgoja ar naudu un produktiem. No amatnieka — dzimtcilvēka, kas dzīvoja uz iedalītās zemes, muiža prasīja pildīt kļaušas gan ar amatu, gan ar parasto kļaušu darbu. Zemnieki amatniekam par darbu atlīdzināja ar produktiem.

Vāji attīstītā preču saimniecība bija par iemeslu tam, ka brīvajiem lauku amatniekiem viņu amats ne vienmēr nodrošināja iztiku. Tāpēc tie parasti specializējās vairākos arodos. Tā, galdnieki un dreimaņi nereti bija namdari. Par savu otro nodarbošanos amatnieki nereti izvēlējās arī krodzinieka vai skolotāja pienākumus. Turpretī nebrīvā amatnieka aroda izvēle un nodarbošanās ar to bija pilnīgi atkarīga no muižnieka iegribas. Tas, protams, nevarēja sekmēt lauku saimniecības straujāku attīstību.

Pastiprināti attīstoties preču-naudas saimniecībai XVIII gs. otrajā pusē, veidojās trešā amatniecībā nodarbinātā ļaužu grupa — mājrupnieki. Tie bija zemnieki, kas līdzās zemkopja darbam nodarbojās ar amatniecības izstrādājumu ražošanu pārdošanai tirgū.

Straujāka amatniecības attīstība vērojama līdz ar pāreju uz naudas nomu XIX gs. 40. gados. Pa zemnieku sētām sadalītie kalpi un vaļinieki vienas saimniecības apkopšanai visi vairs nebija vajadzīgi, jo kļaušas muižā vai nu atkrita, vai samazinājās. Daļa kalpu un vaļinieku kļuva par muižas kalpiem, daļa atpirkās no muižas vai saimnieka, pie kura tiem bija jādzīvo pēc pagasta tiesas lēmuma, un devās peļņā. Zināms skaits šo lauku iedzīvotāju pievērsās amatniecībai. Amatnieku rindas papildināja arī sīkie zemes nomnieki, kam zemīte nenodrošināja iztiku un ienākumus nomai. Šai posmā paplašinās vecie amatniecības un mājrupniecības centri, kā arī veidojas jauni.

Feodālisma posmā Latvijas laukos pazīstamas dažādas, pavisam ap 30 amatniecības nozares (šķiedras, koka, metāla, minerālu u. tml. apstrāde).¹ To skaits un izplatība bija atkarīga no muižu saimniecību profila, no pieprasījuma un izejvielu sagādes iespējām. Nozaru skaitu un savstarpējo īpatsvaru lielā mērā ietekmēja arī laikmeta tehnoloģijas līmenis.

Ikviens sabiedriskās ražošanas attīstības mēraukla ir darba rīku attīstības līmenis. Tā kā feodālismā dzelzs bija kļuvusi par nozīmīgāko materiālu darba rīku ražošanai, tad apskatāmo amatniecības nozaru vidū metālapstrādei ierādāma pati izcilākā vieta. Metālapstrāde bez īpašas darbnīcu iekārtas un speciāli apmācītiem amatniekiem praktiski nav iespējama, tāpēc arī kā pirmais no zemkopības pilnīgi atdalījās kalēja amats. Amata profesionālās specifikas dēļ feodālismā ar metālapstrādi nodarbojās tikai amatnieki speciālisti, kamēr šķiedr- un kokapstrādātāji galvenokārt bija mājamatnieki.

Feodālisma sākuma posmā metālieguve bieži vien vēl bija saistīta ar kalēja darbu. Tomēr zināma specializācija metālapstrādē jau pastāvēja. Šai laikā darbojās speciāli ieroču un darba rīku kalēji, kā arī rotkaļi.

¹ T. Zeids. Dažas Latvijas lauku amatniecības vēstures problēmas feodālisma laikā. — Vēstures problēmas, 4., Rīgā, 1961., 55. un 56. lpp.

XII un XIII gs. kalēji lietoja dažāda lieluma veserus, knaibles un caurumotājus, pazina liešanu, kalšanu, gravēšanu, cilņošanu, vilēšanu, ciršanu, lodēšanu un kniedēšanu. Kalves iekārtas un rīku uzlabošana laikā no XIV līdz XVII gs. visumā notika lēni. Metālapstrādes iemaņu attīstībā XVII gs. zināma nozīme bija Kurzemes hercoga Jēkaba dzimtbūtnieciskajām manufaktūrām. Kopš šī laika pazīstami speciāli svārpsti metāla urbšanai, kā arī virpas. Pēdējās gan plašāku izplatību visā Latvijas teritorijā ieguva tikai XIX gs. sākumā. Ar skrūvju darināmām ierīcēm lauku kalvju iekārta papildinājās XVIII gs. beigās.

Metālapstrādātāju specializācija bija iespējama galvenokārt pilsētās. Turpretī lauku kalēji samērā nelielā pasūtījuma dēļ bija universāli amata pratēji. Piemēram, XIX gs. pirmajā pusē lauku kalēji apkala zirgus, ratus un ragavas un darināja lauksaimniecības, zvejas, medniecības un amatniecības darba rīkus, ieročus, atslēgas, būvdetaļas, dažādus iedzīves priekšmetus u. tml.

Līdzīgi metālapstrādei arī podniecībai un būvmateriālu ražošanai bija nepieciešamas ražošanas iekārtas, kuru izveide un uzturēšana feodālisma apstākļos bija iespējama tikai šaurām ražotāju aprindām, t. i., tiem, kas strādāja muižai. Tāpēc arī ķieģeļu, kaļķu un trauku ceplī atradās galvenokārt muižās. Ar podnieka ripas palīdzību veidoti trauki Latvijas teritorijā pazīstami kopš X gs., bet ķieģeļu ražošana — kopš XIII gs. Tomēr feodālisma laika ceplu uzbūve un darba tehnika izpētīta vēl nepietiekami. Zināms, ka XVII gs. Jelgavā bijusi īpaša ķieģeļnīcas ēka ar apdedzināmo krāsni. XVIII gs. māla apstrādei jau bija izveidotas īpašas dzirnavas.¹ Tas liecina par samērā attīstītu un savam laikam atbilstošu ražošanas līmeni. Cepljos strādājošie amatnieki, darbu vadītāji vairumā bija brīvi ļaudis, turpretī dzimtļaudis tika nodarbināti kā nekvalificētais darbaspēks. Minēto iemeslu dēļ podnieku, būvmateriālu ražotāju, akmeņkaļu darba iemaņas vietējo iedzīvotāju vidū attīstījās lēnām.

Viena no attīstītākajām nozarēm bija tekstilizstrādājumu ražošana. Tekstilizstrādājumu mūžs ir samērā īss, jo pat vispieticīgākajos apstākļos cilvēks ik gadus novalkā vairākus apģērba gabalus. Nepārtrauktais pieprasījums pēc tekstilizstrādājumiem jau agrajā feodālismā izraisīja tekstilizstrādātāju iemaņu strauju attīstību. Kā iespējams spriest pēc latgaļu pilskalnos atrastajiem darba rīkiem un audumu fragmentiem, jau XII gs. lietoti

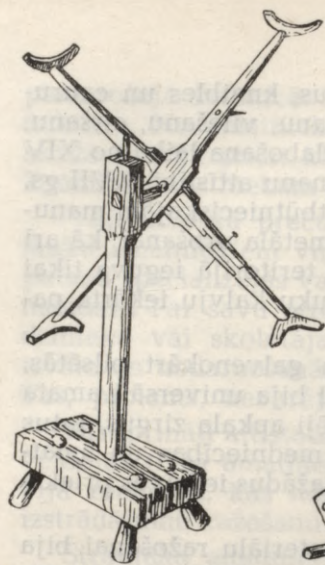
20. att. Lauku audēju darba rīki XVIII un XIX gs. Vidzemē:

1 — tītavas uztīšanai, Kārķi; 2 — tītavas notīšanai, Smiltene; 3 — tītavas velku uztīšanai (kraķis), Prauliena; 4 — velku rāmīs, Launkalne; 4a — velku rāmja detaļa; 5 — aužamie stāvi ar trižuļiem, Launkalne.

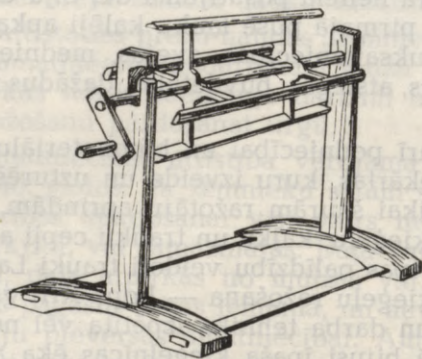
21. att. Lauku kokapstrādātāju darba rīki XVIII un XIX gs.:

1 — zāģis, Bukaiši; 2 — svārpsts kokasu ratu rumbu urbšanai, Ukri; 3 — cirķelis, Dundaga; 4 — rasmuss, Ukri; 5 — greblis, Dundaga; 6 — slimests, Bukaiši; 7 — svārpsts, Salacgrīva; 8 — kalts, Ukri; 9 — ēvele, Bukaiši; 10 — kaplis vienkoču grebšanai, Kalēti; 11 — cirvis, Engure.

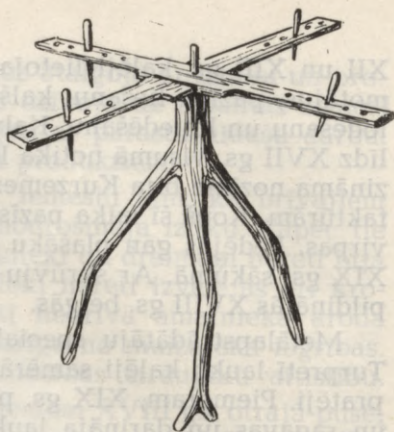
¹ Ā. Zeida. Ķieģeļu un kaļķu ceplī Latvijā feodālisma laikā. — Vēstures problēmas, 5., Rīgā, 1962., 136.—137. lpp.

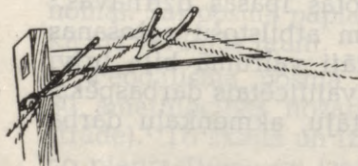
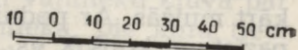
1

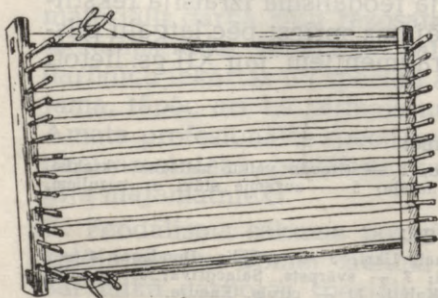
3

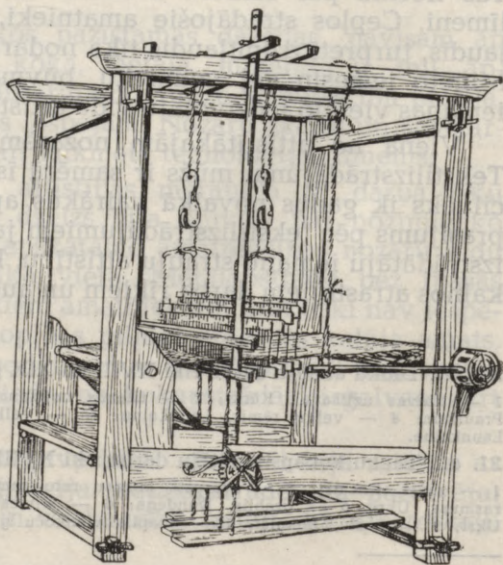
2

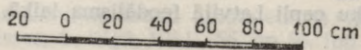
4a

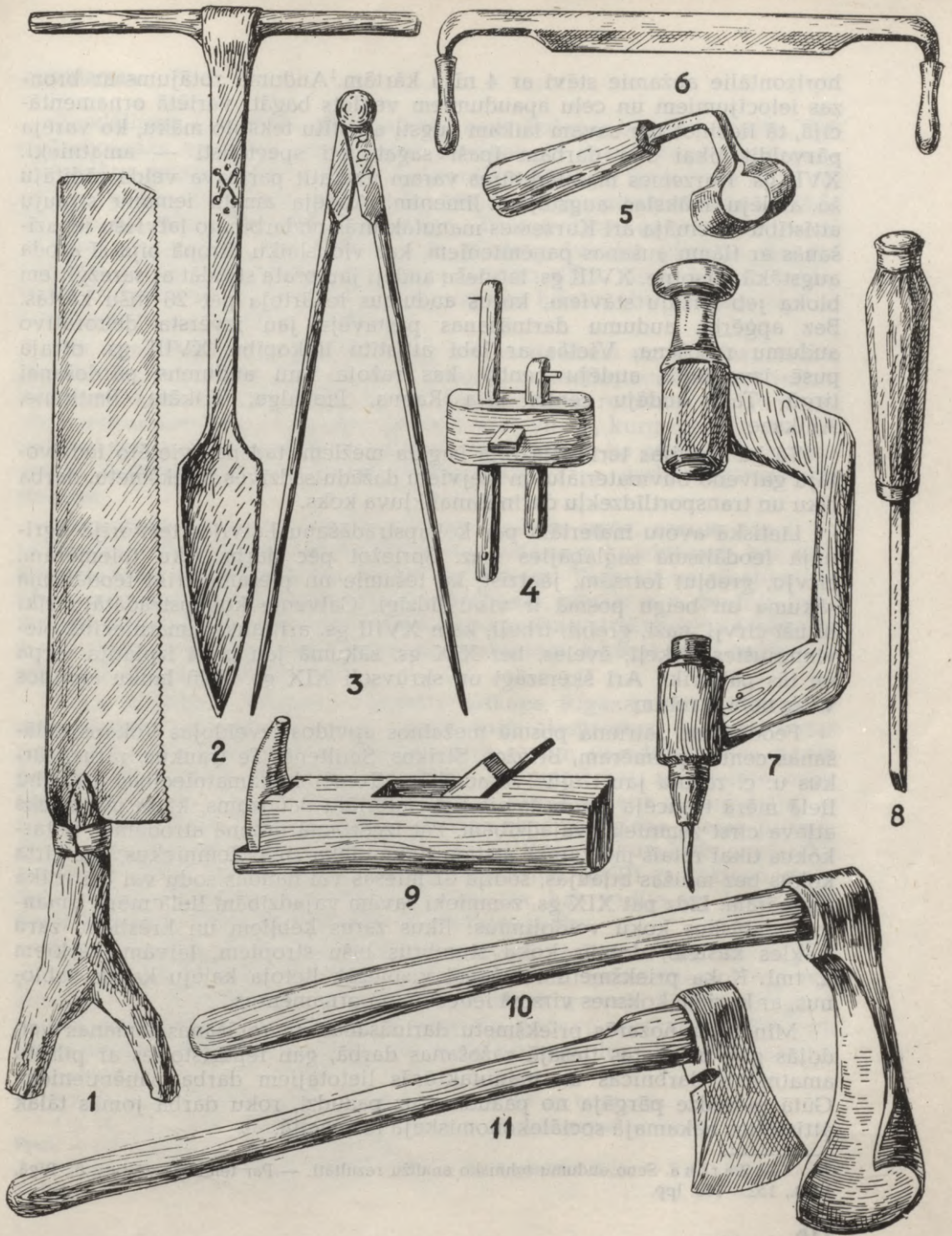

4

5

horizontālie aužamie stāvi ar 4 nišu kārtām.¹Audumu rotājums ar bron-
zas ielocījumiem un celu apaudumiem veidots bagāti variētā ornamentā-
cijā, tā liecinot par savam laikam augsti attīstītu tekstilo māku, ko varēja
pārvaldīt tikai šim darbam īpaši sagatavoti speciālisti — amatnieki.
XVII gs. Kurzemes manufaktūras varam uzskatīt par sava veida rādītāju
šo audēju mākslas augstajam līmenim. Audēja amata iemaņu strauju
attīstību veicināja arī Kurzemes manufaktūrās nodarbināto latviešu iepazī-
šanās ar flāmu aušanas paņēmieniem, kas viduslaiku Eiropā bija šī aroda
augstākā virsotne. XVIII gs. latviešu audēji jau prata strādāt ar sarežģītiem
bloka jeb trīzuļu stāviem, kuros audumus iekārtoja pat 28 nišu kārtās.
Bez apgērba audumu darināšanas pastāvēja jau izvēsta dekoratīvo
audumu ražošana. Vietās ar labi attīstītu linkopību XVIII gs. otrajā
pusē izveidojās audēju centri, kas ražoja linu audumus pārdošanai
tirgū. Tādi audēju centri bija Rauna, Piebalga, Trikāta, Smiltene,
Alūksne.

Tā kā Latvijas teritorija bija bagāta mežiem, tad par vietējo iedzīvo-
tāju galveno būvmateriālu un izejvielu dažādu sadzīves priekšmetu, darba
rīku un transportlīdzekļu darināšanai kļuva koks.

Lietiskā avotu materiāla par kokapstrādāšanu Latvijas teritorijā agrī-
najā feodālismā saglabājies maz. Spriežot pēc darba rīku (piemēram,
cirvju, grebļu) formām, jāatzīst, ka tēšamie un plēšamie rīki feodālisma
sākuma un beigu posmā ir visai līdzīgi. Galvenie kokapstrādātāju rīki
bijuši cirvji, naži, grebļi, irbuļi, kam XVIII gs. arī lauku amatniecībā pie-
vienojušies cirķeļi, ēveles, bet XIX gs. sākumā jau plaši izplatīta virpa
un tās palīgrīki. Arī šķērszāgi un skrūvsoli XIX gs. vidū lauku apvidos
vairs nebija retums.

Feodālisma sairuma posmā mežainos apvidos izveidojās kokapstrādā-
šanas centri, piemēram, Briežos, Striķos, Smiltēnē. Te traukus, ratus, zār-
kus u. c. ražoja jau tirgus vajadzībām. Tomēr kokamatniecības attīstību
lielā mērā traucēja ierobežotais kokmateriālu daudzums, kādu muižnieks
atļāva cirst zemnieku vajadzībām. Pat izcērtamā līdumā atrodamos lietas-
kokus tikai retais muižnieks atstāja līdumnieka ziņā. Zemniekus, kas cirta
kokus bez muižas atļaujas, sodīja ar miesas vai naudas sodu vai arī izlika
no mājām. Līdz pat XIX gs. zemnieki savām vajadzībām lielā mērā izman-
toja dabiskos koku veidojumus: līkus zarus ķebļiem un krēsliem, zaru
stakles kāšiem, dobtus koku stumbrus bišu stropiem, laivām, zārkiem
u. tml. Koka priekšmetu rotāšanai visbiežāk lietoja kalēju kaltus šablon-
us, ar kuriem koksnes virsmā iededzināja ornamentus.

Minētajās nozarēs priekšmetu darināšanas un rotāšanas iemaņas vei-
dojās gan uz vietas tiešajā ražošanas darbā, gan iepazīstoties ar pilsētu
amatnieku darbnīcās un manufaktūrās lietotajiem darba paņēmieniem.
Gūtā pieredze pārgāja no paaudzes uz paaudzi, roku darba jomās tālāk
attīstoties nākamajā sociālekonomiskajā formācijā.

¹ A. Zariņa. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — Par tehnikas vēsturi, 6., Rīgā,
1964., 152.—153. lpp.

Feodālismā, kad iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija zemkopība, tādi nodarbošanās veidi kā zveja, tāpat medības un dravu kopšana, ieguva sekundāru nozīmi. Tikai nelielai iedzīvotāju daļai, it īpaši lielo upju tuvumā, vērtīgo zivju (lašu, nēgu, zušu) zveja bija pamatnodarbošanās. Tāda tā bija arī daļai jūrmalas iedzīvotāju. Zivis zvejoja galvenokārt savai pārtikai vai muižai, bet nelielu daļu pārdeva tuvējās pilsētās. Reņģes pārdeva sālītā veidā gadatirgos dārgo ievesto siļķu vietā. Vēlajā feodālismā Vidzemē un Latgalē sālītas zivis uzpirka krievu obroka zemnieki, kā arī uzpircēji no tuvējām pilsētām.

Par agrā feodālisma (X—XIII gs.) zvejas tiesībām un raksturu trūkst plašāka materiāla. No XIII gs. vācu feodāļu sastādītajiem iekaroto teritoriju sadales, zemju izlēņošanas u. tml. dokumentiem redzams, ka jau pirms vācu iebrukuma Latvijā bijušas īpašas zvejas vietas, kuru apzveja mantojumā pārgājusi no paudzes uz paudzi.¹ Tas nozīmē, ka pastāvēja zināmas zvejas tiesības, kas izrietēja no zvejas rakstura un darba organizācijas formām.

Nocietināto vietu un ciemu tuvumā esošajās upēs, ezeros, tāpat arī jūrā, zvejas tiesības, domājams, piederēja zināmam kolektīvam, kas ierīkoja lielākus aizsprostus un zvejoja ar tīkliem. Turpretī ar sīkajiem rīkiem — murdiem, bridņiem, āķiem, žebērķļiem, cilpām u. c. zvejoja individuāli. Iespējams, ka jau agrajā feodālismā zināma virskundzība labākajās zvejas vietās bija vietējiem feodāļiem, līdzīgi tam, kā šajā laikā radās feodālās privilēģijas medniecībā.²

Vācu feodāļu virsslānis — ordenis, bīskaps, Rīgas pilsēta — kopā ar zemi sagrāba izdevīgākās zvejas vietas, īpaši aizsprostus. Feodālās varas pārstāvji sākuma periodā centās piemērot savām vajadzībām jau agrāk pastāvējušo vietējo zvejas organizāciju. Tā, piemēram, no vietējo zvejnieku kolektīva 1220. g. izveidojās Rīgas pirmā amatu organizācija — zvejnieku brālība, kas no mestra Folkvīna saņēma brīvas zvejas privilēģijas Daugavā un Rīgas jūras līcī.³ Jau XVII gs. sākumā šīs zvejnieku brālības vadītāji sāka uzpirkt zivis Rīgas apkārtnē. XVIII gs. sākumā izveidojās vēlāko Rīgas zvejas uzņēmēju dzimtas, kas vadīja un kontrolēja zveju Daugavā, Rīgas jūras līcī un pat Baltijas jūrā.

Līdz ar dzimtbūšanas nostiprināšanos zvejas tiesības arvien vairāk pārgāja muižnieku rokās: vietējiem zvejniekiem un zemniekiem zveja bez atļaujas bija gandrīz visur noliegta. Novados, kur zveja bija nozīmīgākā papildnodarbošanās, zivis bija arī naturālo nodevu sastāvdaļa. Bez tam Rīgas patrimonālmuižu zemnieki zvejnieki no katra loma nodeva kungam

¹ Z. Ligers, *Latviešu tautas kultūra*. Rīgā, 1944., 100. un turpm. lpp.

² В. И. Цалкин, *Материалы для истории скотоводства и охоты в древней Руси*. — МИА СССР, 51, М., 1956, 138. lpp.

³ J. Straubergs, *Pirmās latviešu brālības un amatnieki Rīgā*. — SuM, 1937., 1. nr., 5. lpp.

$\frac{1}{5}$ — $\frac{1}{7}$, bet, zvejojot ar murdiem un katicām, — pusi iegūto zivju.¹ Bez zemniekiem zvejniekiem muižnieki jau XVI gs. turēja arī īpašus muižas zvejniekus un zvejas pārziņus.

Svarīgākās saldūdeņu zvejas vietas Latvijā bija Daugavas, Lielupes, Ventas un Gaujas lejteces, Burtnieku un Lubānas ezers, kā arī Rīgas apkārtnes un Latgales centrālās un dienvidu daļas ezeri. 1599. g. Salaspils muižai zveja deva 35,4%, bet Doles muižai dažus gadus vēlāk — 36,2% no visiem ienākumiem.² Sevišķi attīstīts jūras zvejas rajons bija Kurzemes jūrmala, kur bija daudz zvejnieku ciemu: Grobiņas novadā vairums zemnieku 1560. g. nodarbojās ar jūras zveju, bet Piltenes novadā apmēram $\frac{1}{3}$ lauku iedzīvotāju bija zvejnieki.³

Daudzās Kurzemes un Zemgales muižās XVII gs. sāka ierīkot speciālus zivju dīķus, kuros audzēja karpas. Vidzemē un Latgalē dīķsaimniecība bija mazāk izplatīta.

XII—XIII gs. mijā Latvijas iedzīvotāji pazina saldūdeņu zvejas trīs veidus: 1) zveju ar pievilināšanu, 2) zveju ar bridņiem, 3) aizsprostu zveju. Bez tam bija pazīstami vēl vairāki primitīvi zvejas paņēmieni.

Zvejojot tikai pašu ģimenes vajadzībām, lietotie zvejas rīki bija nelieli, viegli pagatavojami un pārnēsājami. Pastāvošie zvejas ierobežojumi nesekmēja šo zvejas rīku attīstību. Tāpēc tie saglabāja novadu senās īpatnības un labi noderēja arī slepenai zivju zvejai. Turpretī profesionālo zvejnieku rīki varēja brīvi pilnveidoties, jo kā muiža, tā paši zvejnieki bija ieinteresēti lomu palielināšanā.

No individuālās zvejas paņēmieniem saldūdeņos minama vēl zivju un vēžu ķeršana ar rokām zem akmeņiem, pacerēs, alās. Ar astru cilpām vasaras saulainajās dienās ķēra krastmalas zālēs gulošās līdakas. Rudeņos mēdza sist zivis zem tikko uzsaluša ledus, bet ziemā — ķert slāpstošās zivis ledū izcirstos āliņģos.

Izplatīta bija nārstojošo lielo zivju duršana ar žebērķiem pavasaros un rudens naktīs pie uguns gaismas, brišus vai braucot ar laivu. Vienkāršākā veida žebērķi, ko lietoja jau XIII gs., bija harpūnveida žebērķi un divposmu žebērķi, kam katrā posmā bija 2 zari, no tiem laika gaitā izveidojās žebērķi ar 3—4 zariem katrā posmā, kā arī viengabala žebērķi ar 8—12 zariem.

Viens no izplatītākajiem zvejas veidiem bija zveja ar pievilināšanu, lietojot gan makšķerveida rīkus, gan vizuļus. Makšķerveida rīkiem piešķaitāmas makšķeres, ūdas (koka staklītei uztīta aukliņa ar āķi galā; līdaka, skrienot projām ar sagrabto āķi, aukliņu no staklītes notin), zušu auklas (desmitiem metru gara aukla, kurai apmēram 50 cm garās aukliņās piesiets lielāks skaits āķu nelielos attālumos cits no cita) u. c. Raudām, sapaliem un citām zivīm kā ēsmu uz āķiem lika sliekas, sienāžus, mušas vai citus

¹ Dz. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā (17.—18. gs.). Rīgā, 1962., 76. lpp.

² В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, 181. lpp.

³ Turpat, 182. lpp.

sīkus kukaiņus, bet plēsīgo zivju, sevišķi līdaku pievilināšanai — mazas zivtiņas. Ar maksšķerēm zvejoja dienā, bet ūdas un zušu auklas ielaida ūdenī vakarā un lomu noņēma otrā rītā līdz ar saules lēktu.

Vizuļu tipa rīkiem pieskaitāmas dažādas velces un bļitkas, kurām auklas galā piesiets spīdošs metāla vizulis — zivtiņa, kam galā bija vienžubura vai vairākžuburu āķis.

Jau agrajā feodālismā individuālai saldūdeņu zvejai upju un ezeru piekrastēs siltās vasaras dienās, domājams, plaši lietoja bridņus: divbrižus, trejbrižus, līvjus, dukurus u. c. Kopš XVII gs. zināmi šo rīku daži vietējie nosaukumi, bet kopš XVIII gs. — arī viens otrs zīmējums. Salīdzinot šos nosaukumus un zīmējumus ar XX gs. atrastajiem bridņiem, redzams, ka 200—300 gadu ilgajā posmā bridņu izskats gandrīz nav mainījies. Tas vedina domāt, ka šie rīki bijuši pazīstami arī daudz agrāk.

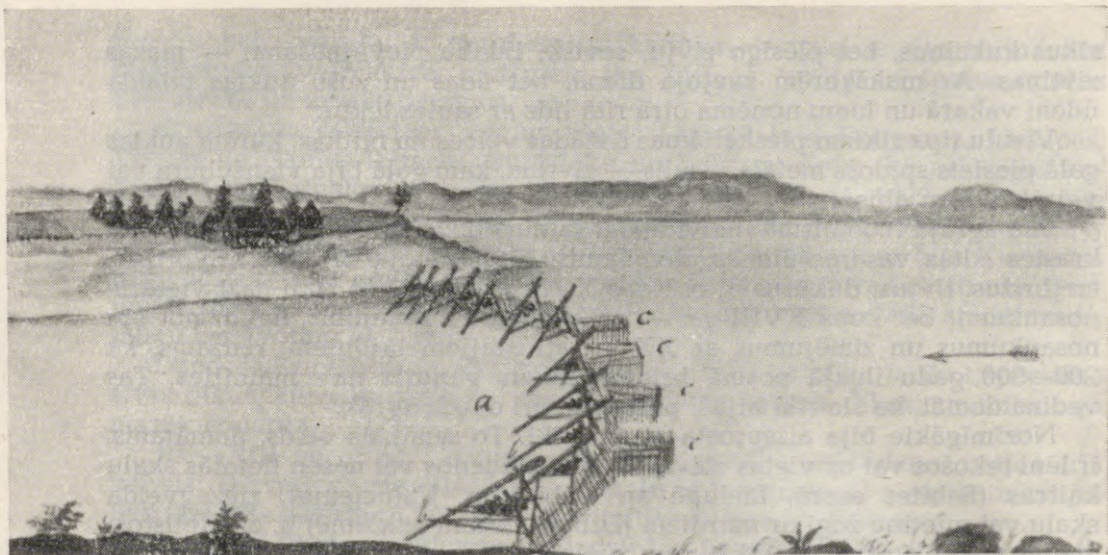
Nozīmīgākie bija aizsprosta zvejas rīki. To senākais veids, domājams, ir lēni tekošos vai uz vietas stāvošos seklos ūdeņos vēl nesen lietotās skalu katicas (Babītes ezerā, Lielupē ap Babīti un Kalnciemu), zigzagveida skalu vai mietiņu žogi ar murdiem (Lubānas ezera apkaimē) u. c. Atbilstoši zvejas vietas gultnei un raksturam zvejnieki izveidoja visai dažādus tačus: mazās upītēs no mietiņiem viena vai 2 murdu ielikšanai, bet lielākās upēs — Gaujā (augštecē), Ogrē u. c. no krasta ielika steķi, kurā ievietoja vairākus murdus. Lielajās upēs — Daugavā, Gaujas, Ventas, Salacas, Aiviekstes lejtecēs trijkāju vai citā konstrukcijā taisīja garus tačus nēgu un lašu zvejai, kuros ievietoja desmitiem un pat simtiem nēgu murdu un vairākus lašu būrus. Aiviekstē un Daugavas vidustecē taisīja akmeņu vai koka trijkāju tačus zušu zvejai ar īpašiem tīkliem u. tml. Tikpat dažādi kā tači bija arī tajos liekamie klūdziņu vai diegu murdi. Bez tačos liekamajiem bija arī no tīkla darināti murdi zvejai ezeros.

Saldūdeņos plaši lietoja arī tīklus: ezeros — tinas, vasaras un ziemas vadus; upēs — tinas un dažādus laižamus tīklus: rizes, panavas, lašu tīklus.

Jūras zvejas rīki bija līdzīgi saldūdens zvejas rīkiem. No tīkliem minami dažādi metamie un velkamie tīkli — vadi. Ar smalkacainiem tīkliem zvejoja reņģes un brētliņas, bet ar rupjacainiem — lielākas zivis. Pievilināšanai lietoja auklām piestiprinātus zušu vai mencu āķus — ūdas. Vienā ūdā bija 100—200 āķu. Mencu āķus pirms iemešanas jūrā sakārtoja speciālā traukā, āķus ar uzspraustu ēsmu uzāķējot uz trauka malas. Iecienīts zvejas veids dziļūdenī lielāku zivju ķeršanai bija arī kopelēšana. Kopele bija pakavveida dzelzs ar lokveida zaros īsā aukliņā iesietiem āķiem. Kopeles roktura galā bija piesieta vairākus desmitus metru gara aukla.

Zveja ar garajiem tīkliem — vadiem prasīja vairāku vīru spēku, tāpēc kā saldūdens, tā jūras zvejnieki apvienojās kārbās, vadu vai zvejas draudzēs. Vienai šādai draudzei piederēja kopēja laiva un tīkli, kuru gatavošanā un labošanā katrs zvejnieks deva savu daļu. Arī nozvejotās zivis katrs dalībnieks saņēma atbilstoši savai daļai.

Visus zvejas piederumus gatavoja paši zvejnieki un viņu ģimenes locekļi. Sievietes vērpa linus tīklu diegiem, vīrieši vija auklas, meta un

22

23

22. att. Lašu tacis Daugavas lejtecē. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 2, 10.)

23. att. Zveja ar līvi Trikātā. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 8, 25.)

24. att. Zveja ar trejbrīdi, Līksna (demonstrējums, 1962. g.).

25. att. Drava ar bluķu stāvstropiem. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 8, 112.)

24

25

iesēja tīklus. No bērzu tāsīm un priežu mizām gatavoja pludņus, no oļiem un māla — gremdus. Mājās gatavoja arī murdus — gan no tikla, gan arī no kārkla, vītola, lazdas klūdziņām. Vienīgi žebērklus pasūtīja kalējiem.

Jūras zvejnieki zvejas piederumus glabāja īpašās krastā uzceltās tīklu būdās, bet laivas izvilka krastā. Saldūdeņu zvejnieki saviem darba rīkiem necēla speciālas novietnes, bet glabāja tos klētīs, istabaugšā, saimniecības ēku lieveņos.

Zvejas rīku un paņēmienu izveidošanos noteica ūdens baseinu raksturs, ķeramo zivju dzīves veids un rīku gatavošanai pieejamais materiāls. Tāpēc apvidos ar līdzīgiem dabas un saimnieciskās dzīves apstākļiem veidojās radniecīgi zvejas rīki, kam bija atsevišķas lokālas īpatnības detaļu un formu izveidē. Tā, piemēram, Vidzemes rietumu daļā XVIII gs. sastopamais līvis līdzīgs Igaunijā, Dānijā, Šlezvigā-Holšteinā, Polijā, Baltkrievijā, Ukrainā lietotajam zvejas rīkam. Tāpat visā Latvijā XIX gs. izplatītais trejbrīdis plaši pazīstams Igaunijas austrumu daļā, KPFSR rietumu daļā, Baltkrievijā, Polijā, Lietuvā. Babītes apkārtnē pazīstamās katices lietojušas arī PSRS ziemeļu daļā dzīvojošās somugru tautas. Šis zvejas rīks sastopams arī Skandināvijā un Baltkrievijā. Laižamais tīkls — rīze, ar kuru zvejoja Daugavā, radniecīgs Ōnegas, Ladogas, Ilmeņa ezera apkārtnē, Austrumlietuvā, Rietumbaltkrievijā, Polijā un Vācijas Demokrātiskajā Republikā lietotajam laižamajam tīklam.¹ Tas nozīmē, ka latviešu zvejas rīki visumā iekļaujas baltu un slāvu tautu lietoto Austrumeiropas zvejas rīku kompleksā. Latvijas teritorijā zvejas rīku tipu un nosaukumu izplatībā vērojamas lokālas īpatnības, kuras atspoguļo galvenokārt latviešu, lietuviešu, somugru un slāvu tautu kultūras sakarus un mijiedarbību. Etniskais moments galvenokārt atspoguļojas darba rīku un to detaļu nosaukumos. Tā kā par feodālisma posma zvejas rīkiem saglabāties visai trūcīgs avotu materiāls, tad pagaidām nav iespējams noteikt šo rīku tipu un nosaukumu izplatības precīzas robežas.

MEDĪBAS

Medniecība pieskaitāma pie iedzīvotāju nodarbošanās palīgnozarēm. Arheoloģiskie materiāli liecina, ka jau laika posmā no X līdz XIII gs. lielu daļu no uzturam vajadzīgās gaļas deva mājdzīvnieki. Medības deva apgērbu un apavu darināšanai nepieciešamo ādu, tirdznieciskajiem darījumiem noderīgās kažokādas (lāču, caunu, bebru u. c.) un tikai daļu no uzturam nepieciešamās gaļas. Šajā posmā, liekas, pamazām veidojās arī feodālu medību privilēģijas.

¹ Sikāk par to skat.: I. Manninen. Die Sachkultur Estlands, 1. Tartu, 1931; U. Sirelius. Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors, 1906; Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn, 1964; Lietuvių etnografijos bruožai. Vilnius, 1964; K. Moszyński. Kultura ludowa słowian, 1. Kultura materjalna, Kraków, 1929; Dm. Selenin. Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin-Leipzig, 1927; R. Peesch. Ein altslawisches Relikt der materiellen Kultur im Gebiet zwischen Elbe und Oder. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, Bd. 2, Teil 1, 1965 u. c.

Plašāki materiāli par medniecību Latvijā saglabājušies no XVI līdz XVII gs., kad, attīstoties dzimtbūtniecībai, muižnieki aizliedza latviešu zemniekiem nodarboties ar medībām, pārvēršot tās par muižnieku privilēģiju.¹ Zemniekiem aizliedza turēt bisi. Izņēmums bija īpaši muižas izraudzīti saimnieki bisenieki, kuru uzdevums bija apgādāt muižu ar medījumu. Par to bisenieki bija atbrīvoti no citām nodevām muižai. Uz šo posmu, liekas, attiecināma sekojošā tautas dziesma:

Kuniņ, mana kuplastīte,
Daugavā noslikusi,
Ūdrus, bebrus dzenādama,
Kunga tiesu lasīdama. LD 30516

Sākot ar XVII gs., kad muižā pieauga pieprasījums pēc darba rokām, kā arī saasinājās šķiru cīņa, muižnieki panāca bisenieku skaita samazināšanu, bet palikušajiem piešķīra īpašas nozīmes.² Arī mežu izciršana sekmēja bisenieku skaita samazināšanos. Pat muižu uzticības personas bez ierobežojumiem iznīcināt drīkstēja tikai plēsīgos zvērus. Tā, piemēram, 1800. g. Popes muižā bija noteikums, ka Popes un Ances novadā bisi drīkstēja turēt tikai medību pārzinis un mežsargs, pie kam mežsargs bisi nēsāja tikai kā viņam pienākošos ieroci un drīkstēja to lietot vienīgi pret vilkiem un citiem medību iecirknim kaitīgiem plēsīgiem zvēriem. Mežsargam, kurš viens pats iznīcināja vilku, pienācās atlīdzība viena valsts vai Alberta dāldera apjomā. Par medību noteikumu neievērošanu zemniekus sodīja ar miesas vai naudas sodu, apķīlāja medību piederumus. Tādējādi dzimtbūtniecības apstākļos medības pārvērtās par muižnieku izpriecu, kurā zemnieki piedalījās galvenokārt kā dzinēji un medījuma nogādātāji uz muižu.

Medību gaita bija dažāda. Parasti mednieki mežmalā vai meža stīgās izvietojās izdevīgās vietās zināmā attālumā cits no cita. Dzinēji izvēlētajā meža rajonā, iedami ķēdē, ar klabatām, svilpšanu, kļiedzieniem un citiem trokšņiem biedēja zvērus, dzenot tos mednieku virzienā.

Līdzīgi medīja ezeros ūdens putnus: mednieki zemnieku vadītajās laivās novietojās ezerā šaušanai izdevīgās vietās, bet zemnieki dzinēji sēdēja citās laivās apkārt zvejas vietai un ar dažādiem trokšņiem biedēja putnus.

Svarīgākie medību paņēmieni bija medības ar lamatām, cilpām, medības uz gaidi, medības ar pievilināšanu un ar ielenkšanu. Pazina arī vietējus, zvēru dzīves īpatnībām piemērotus medību rīkus un paņēmienus. Tā kā šaujamo ieroču lietošana zemniekiem bija noliegta XVI gs. sākumā,³ tad viens no galvenajiem medību rīkiem bija lamatas. Uz vilku takām izraka un nomaskēja dziļas, šauras bedres, kurās vilku pievilināšanai ielika sivēnu, bet bedrēs iekļuvošos zvērus pēc tam nosita

¹ Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. St. Petersburg, 1864, 1061.—1088. §.

² M. Stepermanis. Agrārās attiecības un zemnieku diferenciacija Vidzemē XVII gs. vidū. — Padomju Latvijas Skola, 1950., 5. nr., 57.—58. lpp.

³ Latvijas PSR vēsture, I. Rīgā, 1953., 174. lpp.

ar rungām. Dažreiz bedres dibenā ieraka nosmailinātus mietus, uz kuriem bedrē krītošais vilks uzdūrās. Nereti vilku un briežu ķeršanai no zemē ieraktiem mietiem izveidoja spirālveida ejas, kuru centrā zvēru pievilināšanai nolika ēsmu. Ejā ielīdušais dzīvnieks nespēja apgriezties un izklūt ārā, jo eja kļuva aizvien šaurāka vai arī aizmugurē esošie vārtiņi bija jau aizkrituši. Caunu ķeršanai lamatas ierīkoja kokos. Zaķus, stirnas, putnus u. c. sīkākus meža iemītņiekus ķēra ar cilpām, izliekot tās uz dzīvnieku takām vai pie maltīšu vietām. Uz gaidi medīja lāčus un vilkus, noliekot tiem ēsmu, kuras tuvumā ierīkoja slēptuvi. Vilkus medīja, arī braucot pa mežu ar kviecošu sivēnu ragavās un piesienot garā auklā sivēnam līdzīgu mānekli, kas vilkās pa ceļu. Ar ielenkšanu senatnē medīti lāči un vilki, iedzenot tos vietā, kur dzīvnieki nevarēja atrast izeju, un nodurot ar īpašiem medību iesmiem.¹

DRAVNICĪBA

Laikā no X līdz XIII gs. turpināja attīstīties jau pirmatnējās kopienas periodā plaši pazīstamā meža dravu kopšana, kas, uzplaukstot tirdzniecībai un amatniecībai, ieguva arvien lielāku saimniecisku nozīmi. Medu izmantoja uzturā un arī dziedniecībai, bet vasks bija izdevīga tirgus prece. No vaska gatavoja sveces apgaismošanai un kulta vajadzībām, bet rotkaļi — modeļus bronzas izstrādājumu vai pusfabrikātu atliešanai.²

Dravnieki joprojām izmantoja ozolu, priežu, egļu dobumos atrastās bišu ligzdas, medus vākšanas periodos tās izlaupot — izņemot medu kopā ar šūnām. Tomēr arvien lielāku nozīmi guva mērķtiecīga meža dravu ierīkošana un kopšana: dravnieki koku dobumos izcirta bišu ligzdas — dores, kurās ielida spieti vai arī kur spietus ielaida paši dravnieki. Lai atvieglinātu bišu ielidošanu dorēs, kokiem apcirta zarus; šādi sagatavotā kokā iecirta īpašuma zīmi. Iespējams, ka jau agrajā feodālismā bišu spietu ķeršanai un saimju turēšanai kokos sāka uzvilkt izdobtus blūkus — auļus. Pie dorēm un auļiem kāpa ar īpašās virvēs piestiprinātas ierīces — dzeiņa palīdzību. Koknesē un Talsos dzeinis bija pazīstams jau XI gs., kad tā svarīgākās — nesošās daļas (vārnu un liedzēju) izgatavoja no kaula³. Konstruktīvi maz pārveidots, šāds dzeinis dravnieku inventārā saglabājās līdz pat XX gs. sākumam.

Sākot ar XVI gs., bez meža dravām sāka ierīkot arī māju dravas.⁴ Māju dravās uzstādīja izdobtus blūka stāv- vai guļstropus. XVII gs. blūka

¹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, 2. St. Petersburg, Petrograd, 1918, 581. un turpm. lpp.

² A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un armetnē. — AE, 1., Rīgā, 1957., 27. lpp.; И. А. Дайга. К вопросу о литейном деле на территории Латвии. — СА, 1960, № 3.

³ А. Стубавс. Некоторые археологические находки XI—XIII веков из городища Кокнесе. — Pronksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966, 168.—169. lpp.

⁴ В. Дорошенко. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, 227. lpp.

stropi kļuva par izplatītākajiem bišu mājokļiem zemnieku dravās. Vienīgi mežainajos Ventspils, Jaunjelgavas, Lubānas un Viļakas novados vēl XIX gs. sākumā saglabājās bišu dores. Dažās muižās XIX gs. pirmajā pusē parādījās uzlabotas konstrukcijas bišu stropi — vēlāko bišu mājiņu priekšteči. Zemnieku bišu saimju skaits XIX gs. pirmajā pusē parasti svārstījās no 3 līdz 6, tikai retumis pārsniedzot 10—15 saimes.¹

Bišu dorēs un blūķa stropos šūnas iešuva pašas bites. Lai medus pilnām šūnām būtu atbalsts, dores vai blūķa sienās krusteniski iestiprināja vairākus šķēršļus. Medu izņēma kopā ar šūnām, medus pilnās šūnas ielika tīrā linu audekla drānā un izspieda ar rokām vai īpašām lāpstiņām. Glabāja medu liepas vienkoča traukos, bet vasku izkausēja un izlēja ripās (rituļos).

X—XII gs. Latvijā bija izveidojušās dravniecības ieraduma tiesības, kas regulēja doru ierīkošanas un meža dravu izmantošanas kārtību. Tā, piemēram, lībiešu ieraduma tiesības atļāva ierīkot bišu dores kopienas mežā un atstāt tās bērniem mantojumā.²

XIII gs. vācu iebrucēji reizē ar citām saimniecības nozarēm savai varai centās pakļaut arī dravniecību; zemniekiem lika nodot feodālim $\frac{1}{10}$ no medus ražas, kā arī noteica feodāļa pirkuma tiesības uz pārējo zemnieku medu.

Līdz ar dzimtbūtniecības attīstību medus kļuva par naturālo nodevu sastāvdaļu. XIX gs. vidū pārejot uz naudas nomu, nomnieks no katra bišu koka maksāja muižai 50 kapeikas. Dravniecības saimnieciskā nozīme šajā posmā samazinājās.

¹ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Курляндская губерния. Сост. А. Орановский. СПб., 1862, 288. лрр.; Лифляндская губерния. Сост. Ф. Веймарн. СПб., 1864, 394. лрр.

² А. Швābe. Vecākās zemnieku tiesības. Rīgā, 1927., 6. лрр.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU MATERIĀLĀ KULTŪRA

APMETŅU VEIDI, ĒKAS UN TO IEKĀRTA

Vecākais apmetņu veids Latvijā ir ciems.¹ Ciemi bija dažāda lieluma, un sētu skaits tanīs svārstījās no trim līdz vairākiem desmitiem. Auglīgos līdzenumos veidojās samērā lieli, koncentrēti, t. s. kaudzes ciemi. Turpretī kalnainā, nelīdzenā apvidū pārsvarā bija izklaidus tipa ciemi. Upju un ezeru krastos, tāpat jūrmalā, zvejnieku ciemos, sētas izvietojās rindā. Atkarā no apvidus īpatnībām un ceļu virziena sētas dažkārt izvietojās arī krusta vai burta «T» veidā.

Pieaugot ciema iedzīvotāju skaitam, daloties lielajai ģimenei, jaunas sētas veidojās arī iesāņus no galvenās apbūves daļas. Zināmā mērā to sekmēja arī jaunas aramzemes apgūšanas īpatnības — līdumu ierīkošana. No šīm atsevišķām sētām ar laiku veidojās jauni patstāvīgi ciemi, kas dažreiz saglabāja ar savu mātes ciemu kopējā lietošanā pļavas, ganības un mežus. Feodālisma apstākļos ciema kopienai piederošā aramzeme tika sadalīta katras ģimenes lietošanā, bet daļu ganību, pļavas un mežus izmantoja kopīgi.

Līdz ar feodālisma tālāko attīstību zināmas izmaiņas notiek arī apmetņu veidā. Sākot ar XIV gs., feodāli nodevas ievāca nevis no visa ciema kopumā, bet no katras zemnieku sētas aramzemes. Līdz ar to ciems sāka zaudēt kolektīvas kopienas bāzi. Tā sairumu it īpaši sekmēja muižu saimniecību izveidošana XVI—XVII gs., jo tās nereti tika iekārtotas ciemu vietā. Rezultātā atsevišķi ciemi pamazām izzuda un par galveno apmetnes tipu kļuva viensētas.²

Latvijas atsevišķo novadu sociālekonomiskajā attīstībā vērojamas atšķirības atspoguļojas arī apmetņu veidā. Piemēram, ja Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē galvenais apmetnes tips vēlajā feodālismā bija viensētas un ciemi saglabājās tikai vietumis, pārsvarā gar jūrmalu, kur iedzīvotāji

¹ И. П. Буткевичюс, Л. Н. Терентьева, Н. Н. Шлыгина. Крестьянские поселения Прибалтики. — СЭ, 1966, № 1, 30.—51. лpp.; И. Лейнасапе. К вопросу о видах поселений в Латвии в XIII—XIV вв. — СЭ, 1966, № 1, 52.—58. лpp.

² Dz. Liepiņa. Par Rīgas markas muižām un to attīstību līdz XVIII gs. sākumam. — Vēstures problēmas, 2., Rīgā, 1958., 52.—90. лpp.

nodarbojās ar zveju, tad Latgalē, kur dominēja sīksaimniecības, ciemam raksturīgā ciešā sētu izbūve saglabājās ievērojami ilgāk.

Viensētās vai ciemos grupētās zemnieku sētas atkarā no to lieluma, turības un novirziena (zemkopība, lopkopība, zveja) veidoja lielāks vai mazāks skaits atsevišķu ēku. Galvenās no tām bija: dzīvojamā māja (istaba), kūts, rija, klēts, pirts, namiņš. Trūcīgo zemnieku saimniecībās bieži vien sastopamas tikai divas ēkas — dzīvojamā istaba un kūts, pie kam kūti cēla zem viena jumta ar lopbarības novietni — šķūni un klēti. Dažkārt zem viena jumta apvienoja dzīvojamo telpu, kūti un klēti. Šāda tipa ēkās visbiežāk mitinājās trūcīgākie ciema zemnieki, iebūvīši mežos, kā arī ugunsgrēkos vai karā cietušie.

Ēkas novietojumu pagalmā noteica tas, kādam nolūkam tā bija domāta. Centrālajā vietā atradās dzīvojamā ēka — istaba, kuru cēla augstākajā, sausākajā vietā. Līdzīgi Vidzemē bija novietota arī rija, ja tajā dzīvoja. Ap dzīvojamo ēku grupējās viena vai vairākas klētis, kūts, staļļi un ratnīca. Turpretī rija, pirts un vārāmais namiņš jeb vasaras virtuve kā ugunsnedrošas ēkas atradās pagalma attālākajā stūrī vai bieži vien aiz pagalma žoga. Pirti un namiņu, kas bieži vien bija zem viena jumta, centās celt strauta vai ezera malā vai vismaz pie avota, lai būtu ērti pieejams ūdens. Rijai savukārt izmeklēja augstāku vietu, lai būtu labāk izmantojams labības vētišanai nepieciešamais vējš. Jūrmalas zvejnieku ciemiem raksturīgs t. s. sadums, t. i., pie pludmales vienkopus uzceltas tīklu un zvejas piederumu būdas.¹ Turpat atradās arī vabu rindas tīklu izžaušanai. Katram ciema zvejniekam sadumā bija sava noteikta vieta.

Neskatoties uz visumā vienādajiem pagalma ēku izvietojuma principiem, atsevišķos novados konstatējamas arī lokālas īpatnības, kuras noteica kā ģeogrāfiskā vide, nodarbošanās, senās tradīcijas, ekonomiskie apstākļi, tā arī sakari ar kaimiņu tautām. Tā, Vidzemē raksturīgs brīvs, izkliedēts ēku izvietojums ap pagalmu: dzīvojamā māja parasti atrodas pagalma vienā malā, no tās iesāpus klēts, bet pagalma pretējā pusē — kūts. Pats pagalms ar kādu lielāku koku, dažiem košuma krūmiem vai arī ar žogu sadalīts tīrajā un netīrajā jeb darba pagalmā. Līdzīga veida pagalms sastopams arī Dienvidigaunijā.

Zemgalē vērojama līdzīga pagalma situācija, tikai ēkas ap pagalmu novietotas tuvāk cita citai un saistītas ar žogiem, kas rada ievērojami noslēgtāku pagalmu, kurā iekļūst pa vārtiem. Augšzemē, sevišķi gar Latgales pierobežu, Latgales dienvidu daļā, noslēgtais pagalms iegūst izteiktu tainstūra veidu: dzīvojamā māja un kūts jeb klāvs novietotas paralēli viena otrai, bet šīm ēkām perpendikulāri — klēts. Ratnīca pieslejas vai nu klētij, vai kūtij. Visas ēkas apvieno augsts žogs ar dekoratīvi veidotiem vārtiem. Dzīvojamā māja un līdz ar to viss pagalms novietots paralēli ciema ceļam.

Brīvu, izkliedētu ēku izvietojumu sastopam arī Kurzemē, tikai šeit dzīvojamā māja bieži tiek novietota pagalma centrā. No tās uz vienu pusi.

¹ J. Jaunzems. Kurzemes sēta, Rīgā, 1943., 11. lpp.

26

27

28

26. att. Ciema (Straupezem) daļa pie Salasmuižas, netālu no Babītes ezera, 1807. g. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 10, 18.)

27. att. Zemnieka sēta Zemgalē pie Mūrmuižas 1796. g. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 7, 165.)

28. att. Trīs zemnieku sētas Ogres krastā netālu no Tūrkalnes XVIII gs. beigās. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 6, 166.)

29. att. Vietalvas ciems XVII gs. Vidzemē. (Альбом Мейербергера. СПб., 1903, 55. lpp., 123.)

ir kūts un stallis ar laidaru, t. s. darba pagalms, bet uz otru pusi — tīrais pagalms ar klētīm un puķu dārzu. Sevišķi spilgti šāda divpagalmu sistēma iezīmējas Kurzemes dienvidrietumu daļā — Rucavā, Nīcā, Bārtā, tā raksturīga arī tālāk uz dienvidiem — Lietuvā (Žemaitijā) esošajiem rajoniem un vietumis sastopama arī Vidzemē.

Divu pagalmu situācija ar dzīvojamo ēku pagalma centrā sastopama arī Latgales zemnieku sētās. Tā kā Latgalē dominējošās ir sīksaimniecības un ciema ēkas izvietotas kompakti, klēts, istaba un kūts celtas samērā cieši blakus cita citai ar galiem pret ceļu. Pagalma daļu starp ēkām noslēdz žogi, kuros dekoratīvi veidoti lielle iebraucamie vārti un mazāki vārtiņi gājējiem. Dažkārt Latgales zemnieki, tāpat kā kaimiņi — krievu zemnieki, kūti cēlušī dzīvojamai mājai tik tuvu blakus, ka jumtu apakšmalas saskaras. Šajā gadījumā t. s. netīrais pagalms ir visai šaurs un to sedz kūts un istabas paspārnes. Etnogrāfiskajā literatūrā to mēdz apzīmēt par nosegtu pagalmu.

Visi minētie pagalma veidi sastopami kā viensētās, tā ciemos.

Vecākais zemnieku dzīvojamās mājas tips ir vientelpa — dūmistaba jeb nams, kas vietumis saglabājās līdz pat XIX gs. beigām. Līdzās vientelpai jau XII gs. skaidri iezīmējās divdaļu dzīvojamā ēka, kas sastāvēja no nama un dzīvojamās telpas. Nama attīstība visos Latvijas rajonos nav notikusi vienādi. Saskaņā ar dažādiem vēsturiskiem un ģeogrāfiskiem apstākļiem, kā arī ar kaimiņtautu kultūras ietekmi Latvijā veidojās divi

30,1

30,2

30,3

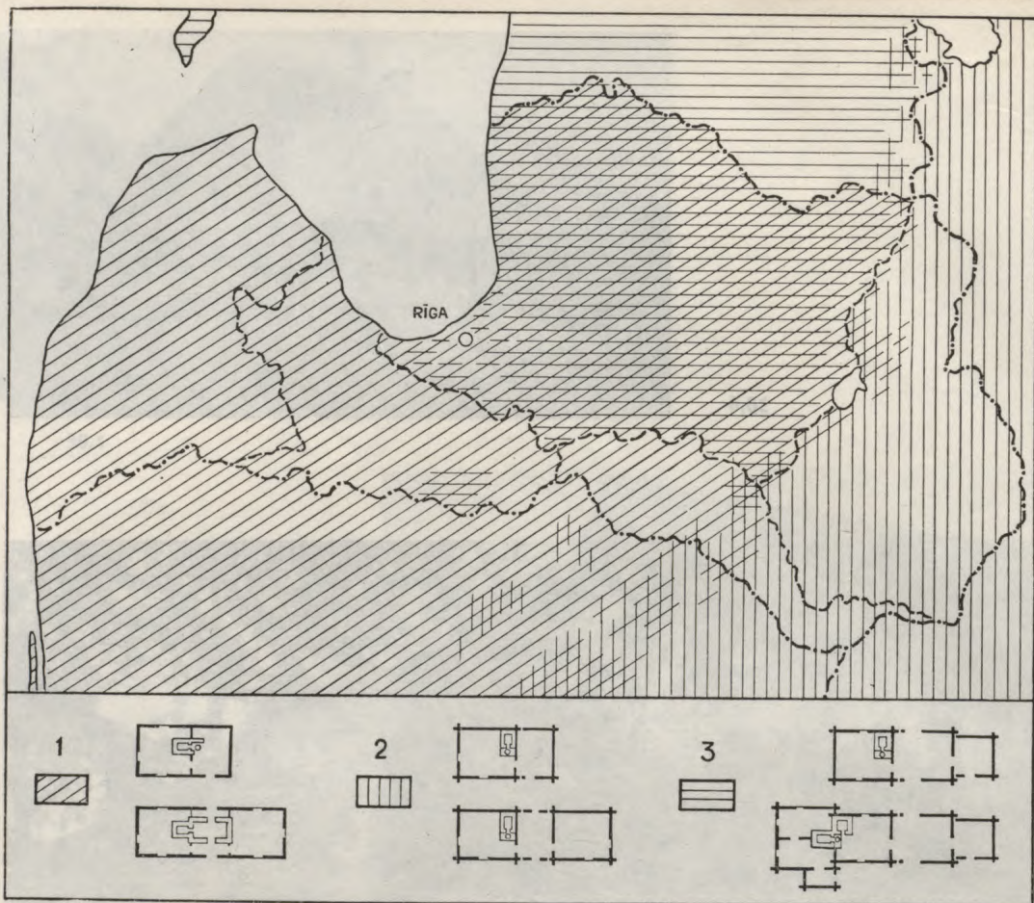
30,4

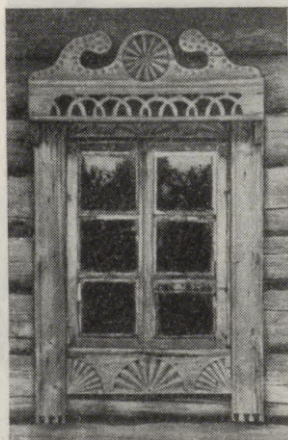
30,5

30. att. Zemnieku dzīvojamo ēku tipi XIX gs. vidū:

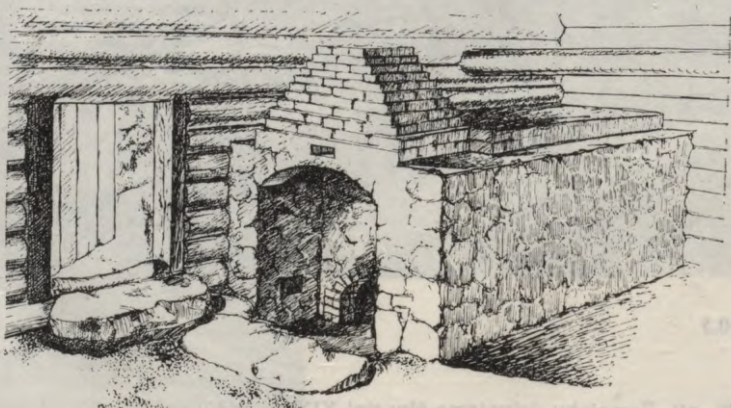
- 1 — Kurzeme. Nīcas «Diži»; 2 — Latgale. Kārsavas Vērpeļu sādža; 3 — Augšzeme. Mēmeles «Vītoli»;
4 — Vidzeme. Liepkalnes «Vecniedrēni» (Madona); 5 — Vidzemes dzīvojamā rija ar kambari.

31

32,1

32,2

33

31. att. Zemnieku dzīvojamo ēku tipi XIX gs. vidū:

1 — Rietumlatvijas istaba; 2 — Austrumlatvijas istaba; 3 — Vidzemes apdzīvotā rija un rijas kambaris.

32. att. Zemnieku ēku detaļas:

1 — dzīvojamās mājas istabas loga rotājums Latgalē; 2 — rijas krāsns Vidzemē.

33. att. Dzīvojamās rijas dubultās durvis ar atsevišķi veramu ārdurvju apakšējo daļu Vidzemē.

atšķirīgi zemnieku dzīvojamās ēkas varianti: 1) Austrumlatvijas un 2) Rietumlatvijas dzīvojamā māja. Abu variantu atšķirību noteica apkures uzbūve un izvietojums, kā arī priekšnama — nama vai sinču izveidojums un izmantošana.

Pirmā varianta dzīvojamās mājas sastopamas galvenokārt Latgalē un daļēji arī Augšzemes dienvidaustrumu daļā. Te vientelpas dūmistabai piebūvēta neapkurināma bezgriestu priekštelpa — sinces, kas vietējos klimatiskajos apstākļos noderēja par vējtveri un pasargāja dzīvojamo telpu no āra gaisa straujas ieplūšanas. Vienlaikus tā izmantojama arī par pieliekamo. Austrumlatvijas — Latgales zemnieku dzīvojamā māja veidojusies ciešā saskarē ar Latvijai austrumos dzīvojošo slāvu tautu celtniecību. Šāda tipa dzīvojamās mājas raksturīgas arī krieviem, baltkrieviem,¹ lietuviešiem Augštaitijā² un setukiem Igaunijā.³

Otrā varianta dzīvojamās mājas raksturīgas Vidzemei un Kurzemei,

¹ Е. Бломквист. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник, М., 1956, 187., 235. un turpm. lpp.

² Г. Голина. Жилище и хозяйственные строения восточной Литвы XIX — начала XX в. — Балтийский этнографический сборник, М., 1956, 102.—104. lpp.

³ Н. Шлыгина. Эстонское крестьянское жилище в XIX — начале XX в. — Балтийский этнографический сборник, М., 1956, 68. lpp.; Abriss der Estnischen Volkskunde. Tallinn, 1964, 171. lpp.

Zemgalei un daļēji arī Augšzemei. Te dzīvojamai mājai — vientelpas dūmistabai piebūvēta otra apsildāma dzīvojamā telpa. Tādā kārtā senā dūmistaba kļuva par siltu priekštelpu, kurā atrodas gan pavadrs, gan arī jaunās dzīvojamās telpas siltumkrāsns kurtuve, kas bija izvērsta no istabas priekštelpā. Šāda tipa dzīvojamās ēkas konstatējamas arī žemaišu un austrumprūšu apdzīvotajā teritorijā — to dzīvojamā māja attīstījusies līdzīgā gaitā.

Aukstajam namam — sincēm (Austrumlatvijā) vai arī siltajam priekšnamam (Rietumlatvijā) otrā pusē piebūvējot jaunu, trešo telpu — kambari (otru galu, jauno istabu vai pretistabu), izveidojās trīsdaļu dzīvojamā māja. Sākumā trešo telpu izmantoja par pieliekamo vai vasaras dzīvokli, bet, sākot ar XIX gs. vidu, līdz ar apkures ierīkošanu, tā kļuva par pastāvīgu dzīvojamo telpu — jauno istabu.

Latgalē, kur vietumis vēl saglabājās lielā ģimene, trīsdaļu mājas otrajā galā pārnāca dzīvot viens no brāļiem ar savu ģimeni, bet Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē te dzīvoja saimnieks ar savu ģimeni, kamēr īrnieki, kalpi un pārējie saimes ļaudis dzīvoja vecajā istabā. Jau kopš XVIII gs. beigām saimnieks ar kalpiem bieži vien vairs nedzīvoja kopā lielajā istabā, bet atdalīja no tās savai ģimenei atsevišķu telpu, t. s. saimnieka kambari.

Zināmas atšķirības vērojamas Vidzemes zemnieku dzīvojamās mājas attīstībā. Te zemnieki dzīvoja ne tikai atsevišķi celtajā dzīvojamā mājā, bet arī labības kuļamajā rijā, kā to mēdza darīt arī Igaunijas zemnieki.¹ Sākot ar XVIII gs., Vidzemē dzīvošanai neizmantoja vairs pašu rijas telpu, bet šim nolūkam tai piebūvēja vienu vai vairākus kambarus. Atsevišķas dzīvojamās rijas konstatētas arī Jēkabpils rajona dienvidaustrumu daļā (Vīpe, Medņi), Bauskas apkārtnē (Jaunsaule, Ceraukste) un arī Ziemeļlatgalē. Jāpiezīmē, ka šajos rajonos dzīvoja igauņi un voti, kas varēja ietekmēt dzīvojamo ēku celtniecību. Kad īsti Vidzemes latviešu zemnieki rijas sāka izmantot par dzīvokli, nav skaidri zināms. Baltijas vācu etnogrāfs A. Bilēnšteins šajā jautājumā nostājas normānisma pozīcijās, izvīzot domu, ka latvieši riju jau senvēstures laikā pārņēmuši no Skandināvijas normāņiem un no dzīves namā pārgājuši dzīvot rijā.² Šis uzskats, tā kā tam trūkst jebkādu pierādījumu, noraidāms kā nepamatots. Pieļaujot domu, ka dzīve rijā uzskatāma par aizguvumu, šāds aizguvums vairāk saistāms ar kaimiņiem igauņiem, kuriem, pēc igauņu etnogrāfes A. Mooras atzinuma, šis mājokļa veids bija raksturīgs jau m. ē. I g. t.³ Cik iespējams secināt pēc mūsu rīcībā pašreiz esošā materiāla, Vidzemē latvieši rijās sāka dzīvot apmēram XVI gs. To noteica

¹ T. Habicht. Rehi — elamu Kagu-Eestis XIX sajandi teisel poolel. — Esti NSV Teaduste Akademia Etnograafia Muuseumi, Tartu, 1961, 44. lpp.; Н. Шлыгина. Эстонское крестьянское жилище в XIX — начале XX в. — Балтийский этнографический сборник, М., 1956.

² A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, II. St. Petersburg, 1918, 742. lpp.

³ А. Моора. Об историко-этнографических областях Эстонии. — Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин, 1956, 290. lpp.

ekonomiskie apstākļi un muižnieku noteikumi zemnieku māju celtniecībā. Cenšoties ietaupīt kokmateriālu, muižnieki ierobežoja zemnieku ēku skaitu, liekot tiem par dzīvokli izmantot riju vai ar to zem kopēja jumta celtus kambarus.

Bez minētajiem dzīvojamo māju veidiem Vidzemē, mazākā mērā Kurzemē sociālās diferenciacijas rezultātā izveidojās īpašs dzīvokļa tips — dzīvojamās pirtis un pirts kambari. Tajās dzīvoja vaļinieki un kalpi, sevišķi darba nespējīgie, Viņi mitinājās vai nu pašā pirtī, vai pirtij piebūvētā kambarītī.

Visā Latvijā feodālisma posmā latviešu zemnieki kā dzīvojamās, tā saimniecības ēkas cēla guļbūves tehnikā krusta pakšos. Kurzemē, retāk Latgalē, sastopamas arī stabu tehnikā celtas ēkas. Būvmateriāliem izvēlējās labi noaugušus — gludus, sveķainus priežu vai egļu koka balķus. Nama cirtni cēla jeb cirta (balķus apstrādāja galvenokārt ar cirvi) viena balķa garumā (6—8 m) kvadrāta veidā.

Pirmo vainagu — pamatnīcu lika vai nu tieši uz zemes, vai arī zem pamatnīcas ēkas stūros pavēla lielākus akmeņus, bet atstarpes starp tiem piepildīja ar mazākiem akmeņiem un māla javu. Austrumlatvijā konstatēti arī koka blūku pamati. Latgalē pamatnīcu apbēra ar zemi, izveidojot t. s. zavalu (pavalu), lai ēkā neieplūstu aukstums. Vasarā bieži vien zemes uzberumu noraka. Kopš XIX gs. otrās puses dzīvojamām mājām taisīja ar kaļķu javu cieši mūrētus laukakmeņu pamatus.

Jumti bija četrslīpju, divslīpju un divslīpju ar nošļauptiem galiem. Katram jumta veidam bija vairākas variācijas, un tie visumā saistās ar noteiktiem Latvijas rajoniem. Kurzemē un Zemgalē izplatīts divslīpju jumts ar nošļauptiem galiem, Vidzemē pārsvarā sastopami četrslīpju, bet Latgalē — divslīpju jumti.

Jumtus sedza ar garkūļu salmiem, niedrēm un lubām. Lubu jumtiem atšķirībā no salmu un niedru jumtiem spāres apakšējā galā izveidoja līku kabi, kas palīdzēja saturēt smago lubu klāstu un tā slogu. Feodālisma beigu posmā, kad muižnieki sāka pastiprināti eksportēt kokmateriālus, zemniekiem tika aizliegts segt jumtus ar lubām.

Lai telpas labāk saglabātu siltumu, durvis un logus taisīja nelielus. Līdz pat XVIII gs. beigām logailās stikla vietā bieži vien lika vizlu, lopu pūšļus vai plēves. Dažkārt logailās ierīkoja koka aizbīdņus jeb «galdus». Ziemā logiem priekšā aizlaida salmu vai smilgu pinumu — dārnas. Citreiz no ārpusē logailas apakšējā daļā piesita dēļus un sabāza spaļus, salmus vai kūdru. Pirmās ziņas par stiklotiem logiem ir galvenokārt no XVIII gs. beigām.

Durvju ailām bija augsti sliekšņi, bet pašas durvis dažreiz taisīja divdaļu ar speciāli atveramu augšējo daļu — t. s. vilka lodziņu. Pa to telpa saņēma papildu apgaismojumu, bet aizvērtā durvju apakšējā daļa neļāva istabā ienākt mājdzīvniekiem un putniem. Mazie bērni savukārt nevarēja izkļūt no istabas pagalmā bez vecāku ziņas.

Ja celtniecības materiālā un atsevišķo ēku detaļu veidojumā Latvijā nav konstatējamās būtiskas atšķirības, tad cita aina vērojama ēkas kon-

struktīvajā risinājumā. Tā, piemēram, ja trīsdaļu māju, it īpaši Kurzemē, parasti veidoja, diviem cirtņiem pievienojot trešo cirtni stabu tehnikā, tad Latgalē turpretī, ceļot trīsdaļu ēku, divus patstāvīgus cirtņus savienoja ar divām guļbaļķu sienām, kas ēkas vidū veidoja priekšnamu. Savienojot vairākas telpas, vienu guļbaļķu cirtni pie otra piestiprināja ar koka vāršām (arī kabēm, kakažām). Šādu nostiprinājuma veidu parasti izmantoja, pievienojot rijai piederbu, gubeni un pelavnieku.

Dzīvojamās telpas iekšējais noformējums un iekārtojums bija visai vienkāršs. Iekštelpās — guļkoku sienas, māla kuls; griesti apaļi tēsta koka vai arī sijas ar dēļu klājumu gludā salikumā vai t. s. trinītī. Dažreiz avotos minētas celtnes, kurām sienas un griesti noziestas ar māliem. Siltuma aizturēšanai virs griestiem sabēra spaļus, sausas lapas vai arī griestus no virspuses nozieda ar māliem, vēl uzberot virsū smiltis (smilšu griesti).

Nozīmīga vieta istabas iekārtojumā bija krāsnij — ceplim, kas atradās pa labi vai pa kreisi no istabas durvīm. To izmantoja gan telpu apsildīšanai, gan maizes cepšanai, gan arī ēdienu gatavošanai. Gandrīz līdz pat XIX gs. vidum zemnieku istabu krāsnis bija bez dūmvada. Dūmus no istabas izlaida pa durvīm, logiem vai arī pa lūku, kas atradās istabas griestos virs krāsns kurtuves, un dūmi saplūda istabas augšā. No šejienes tie izplūda ārā pa jumta čukurā šim nolūkam atstātu aili — brodiņu. Pēdējie sastopami kā četrslīpju, tā divslīpju jumtos ar nošļaupumu.

Namā ēdienu gatavoja uz atklāta pavarda. Lai ēdienu gatavojamo vietu padarītu ugunsdrošāku, Vidzemē un Kurzemē virs atklātā pavarda namā izmūrēja rovi, kas sākotnēji aptvēra pavardu no trim pusēm. Ar laiku rovi izveidoja par noslēgtu telpu ar ciešām mūra sienām. Latgalē, kur ēdienu gatavoja istabas krāsnī — ceplī, šāda atdalīta telpa — rovis vai apvalkdūmenis neizveidojās. XVIII gs. beigās avotos rodamas pirmās ziņas par dūmeņiem, kas vispirms parādās turīgo saimnieku istabās. Rovim dūmvadu iekārtoja vienā malā vai arī tā centrālajā daļā. Šajā laikā vērojams, ka pilsētas un muižu ēku celtniecības ietekmē arī zemnieku mājās, it īpaši Kurzemē un Zemgalē, parādās dižais skurstenis jeb apvalkdūmenis, kurā, tāpat kā rovi, atvērās dzīvojamo telpu apsildāmās krāsns kurtuves. Latgalē, salīdzinot ar pārējo Latviju, dūmeņi ieviesās nedaudz vēlāk. Līdz ar dūmeņa parādīšanos mainās ēdienu gatavojamā vieta. Atklāto pavardu vietā iemūrēja plītis ar riņķiem, pie kam plītis atradās gan namā — virtuvē, gan arī dzīvojamā telpā vai nu siltumkrāsns priekšā, vai tās vienos sānos. Trīsdaļu dzīvojamās mājas «otrajā galā» pēc dūmeņa ierīkošanas parasti iemūrēja siltummūri (Latgalē t. s. šcitu) un pavardu, retāk — lielo krāsni.

Feodālisma sākuma posmā istabas krāsns jeb ceplis ne tikai deva istabai siltumu, bet, cepli kurinot, tā tika arī apgaismota. Tumšajos ziemas vakaros krāsns priekšā dedzināja sīku malciņu. Kurzemes istabās, kur krāsns kurtuve atradās ārpus dzīvojamās telpas, krāsns sānos pie priekšnama sienas izveidoja speciālu māla kleķa paaugstinājumu — ceplīti, rūķi, kurā telpas apgaismošanai dedzināja sausu celmu malku (kieņus). Līdzīga ierīce atrodama arī Vidzemes rijās, kur piederba kaktā, apmēram 1 m

augstumā virs klona, no māla kleķa vai ķieģeļiem izveidoja iedobumu — ceplīti. Vēl līdz pat XIX gs. otrajai pusei telpu apgaismošanai lietoja arī skalus; svētkos dedzināja sveces, spraužot tās skalturos un lukturos.

No iedzīves priekšmetiem vecākie ir pie sienas piestiprinātie platie, zemie soli, kas noderēja gan sēdēšanai, gan gulēšanai. Stacionāri iebūvēti, kā arī pārvietojami plati guļamie soli zemnieku mājās raksturīgi visu feodālisma laiku.

Latgalē, tāpat arī Ziemeļkurzemes lībiešu istabās, solus parasti novietoja taisnā leņķī pie abām istabas sienām diagonāli pretī krāsniņ. Soliem priekšā atradās galds. Līdzīgs iekārtojums raksturīgs arī kaimiņu slāvu tautām. Turpretī Vidzemē un Zemgalē guļamais sols parasti novietots tikai gar vienu sienu; tā priekšā, iepretim logam, atradās galds. Tā galos papildus lika gan solus, gan krēslus.

Visai ērti bija soli ar atzveltnēm (Latgalē «kanapkas»), kuru atzveltnes un roku atbalstus dažkārt dekoratīvi rotāja. Kanapkas izplatītas Latgales un Augšzemes turīgāko zemnieku istabās. Tās pazīst arī lībieši, baltkrievi, lietuvieši u. c. kaimiņtautas.

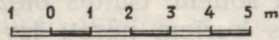
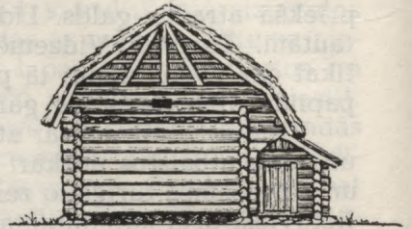
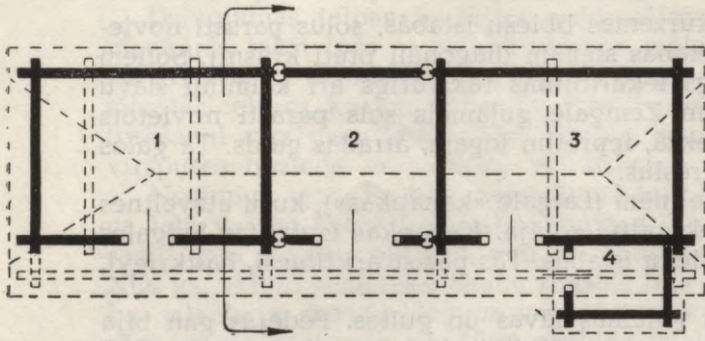
No soliem tālāk veidojās guļamās lāvas un gultas. Pēdējās gan bija galvenokārt tikai saimniekam un precētajiem kalpiem, turpretī jaunieši gulēja uz lāvām vai soliem. Gultas bieži vien darināja ar pagarinātiem stūra «stabiem», virs kuriem nereti izveidoja «jumtu». Pie stabiem piestiprināja aizkarus, lai tādējādi guļamvietu kaut cik atdalītu no ļaužu pilnās istabas. Uz gultas jumta novietoja dažādus iedzīves piederumus: cības un groziņus ar dzijām un rokdarbiem, sīkus apģērba gabalus, apavus. Goda apģērbus un audumus glabāja dažādās tvertnēs: tīnēs, cibās, vācelēs, pūra lādēs. Lielākās tvertnes — tīnes, tāpat kā vēlāk pūra lādes, novietoja klētī, lai tās istabā nenokvēptu un neaizņemtu lieku vietu. Jau XVIII gs. zemnieku mājās aizvien vairāk sāk ieviesties skapji. Skapis tika uzskatīts par zināmu turības pazīmi, un to centās novietot istabā redzamā vietā. Ar skapjiem un pie tiem piestiprinātiem aizskariem istabu sadalīja vairākās daļās. Latgalē aiz skapjiem parasti atradās guļamvietas. Pie precēto ļaužu gultām atradās šūpulis, Latgalē un Vidzemē — likstī pakārts, bet Kurzemē — iestiprināts statīvā. Istabas kaktā mēdza ierīkot t. s. grīzekli — ierīci, kurā mazos bērnus lika, mācot staigāt, vai atstāja, kamēr vecāku nebija klāt.

Dažādu sīkāku priekšmetu (cibiņu, susekļa, diega kamolu) uzlikšanai istabas kaktos ierīkoja mazus trīsstūrveida plauktiņus. Pie saimnieka gultas uz plauktiņa parasti stāvēja bībele, arī kalendārs, kas vēl XIX gs. zemnieka mājā bija gandrīz vienīgā lasāmviela.

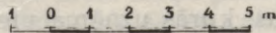
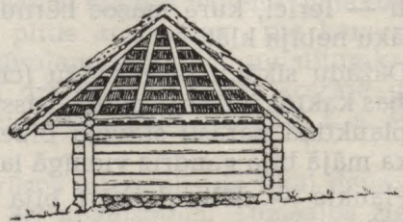
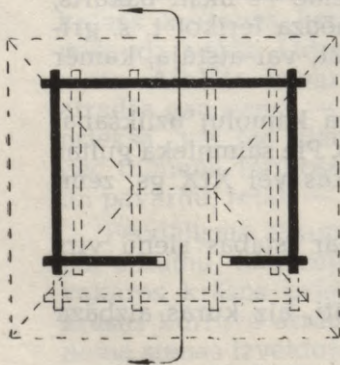
Plaukts — dēlis dažkārt bija piestiprināts arī gar istabas sienu virs logiem.

Galda tuvumā pie sienas mēdza piestiprināt listīti, aiz kuras aizbāza karotes.

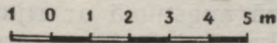
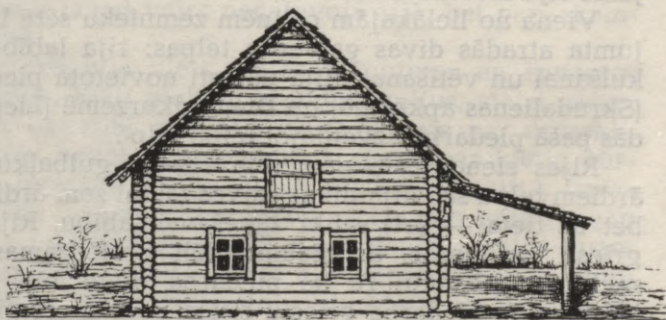
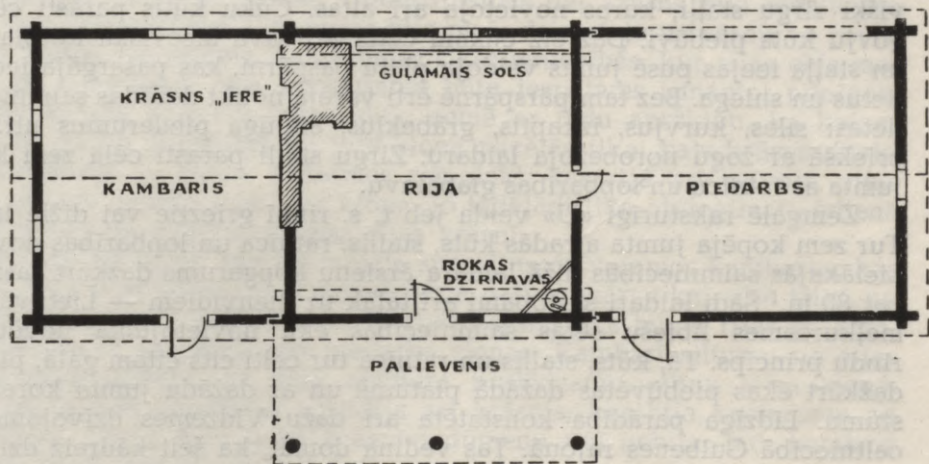
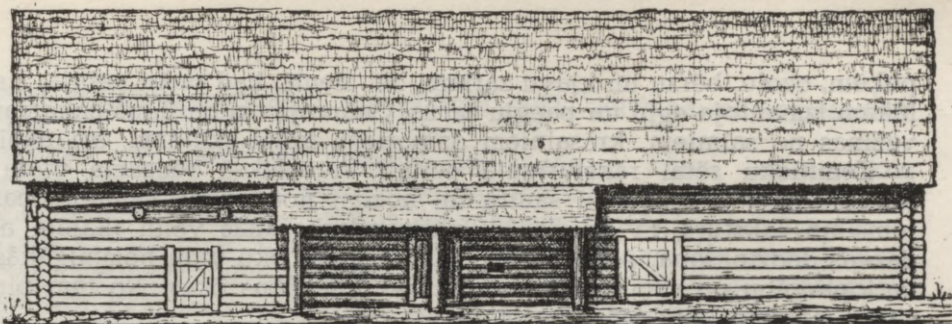
Godos un svētkos telpas, kurās uzņēma viesus, centās īpaši uzkopt un izgreznot ar dažādiem rotājumiem. Griestus un sienas izspraudīja ar

34

35

36

34. att. Kūts Vidzemē XIX gs. Apzīmējumi plānā:

1 — zirgu stalis; 2 — ratņica un lopbarības novietne; 3 — govju kūts; 4 — cūku kūtiņa.

35. att. Cūku kūtiņa Vidzemē.

36. att. Rija ar kambari Vidzemē.

puķēm, ozolu, bērzu un kļavu zariem, bet ziemā, kad puķu nebija, šim nolūkam izmantoja eglu un paegļu zarus. Gatavoja arī dažādus pakariņus un važiņus no salmiem, krāsainiem dzīpariem, koka skaidām, arī papīriem.

Zemnieku sētai raksturīgajā celtnu kompleksā redzama vieta bija saimniecības ēkām, kuru skaitu un nozīmi noteica kā saimniecības lielumam un raksturs, tā arī dažādi palīgnodarbošanās veidi (kalēja amats, darvas dedzināšana, podniecība). Saimniecības ēku vidū nozīmīgākās bija ar lopkopību un zemkopību saistītās saimniecības ēkas. No tām pirmajā vietā minama kūts un zirgu stallis.

Trūcīgie zemnieki, kam lopu skaits nebija liels, zirgiem, govīm, cūkām un aitām cēla vienu kopēju kūti, bet turīgajās zemnieku sētās bija atsevišķi zirgu staļļi, kuros novietoja arī aitas. Cūku kūtis parasti cēla kā govju kūts piebūvi. Dažreiz cūkām celta arī sava atsevišķa kūtiņa. Kūts un staļļa ieejas pusē jumts veidoja platu paspārni, kas pasargāja ieeju no lietus un sniega. Bez tam pārspārnē ērti varēja nolikt dažādas saimniecības lietas: siles, kurvjus, izkaptis, grābekļus, aizjūga piederumus utt. Kūts priekšā ar žogu norobežoja laidaru. Zirgu stalli parasti cēla zem kopēja jumta ar ratnīcu un lopbarības glabātavu.

Zemgalē raksturīgi «U» veida jeb t. s. riņķī grieztie vai dziļie laidari. Tur zem kopēja jumta atradās kūts, stallis, ratnīca un lopbarības novietne. Lielākajās saimniecībās dziļā laidara ārsienas kopgarums dažkārt sasniedza pat 80 m.¹ Šādi laidari sastopami arī tālāk uz dienvidiem — Lietuvā.² Ziemeļkurzemes lībiešu sētās saimniecības ēku novietojumā novērojams rindu princips. Tā, kūts, stallis un ratnīca tur celti cits citam galā, pie kam dažkārt ēkas piebūvētas dažādā platumā un ar dažādu jumta kores augstumu. Līdzīga parādība konstatēta arī dažu Vidzemes dzīvojamo riju celtniecībā Gulbenes rajonā. Tas vedina domāt, ka šeit kādreiz dzīvojuši lībieši, kuriem raksturīgās celtniecības tradīcijas saglabājušās arī dzīvojamo riju izveidojumā.

Viena no lielākajām celtnēm zemnieku sētā bija rija. Zem kopēja rijas jumta atradās divas galvenās telpas: rija labības žāvēšanai un piedarbs kulšanai un vētišanai. Rija parasti novietota piedarba galā, bet Augšzemē (Skrudalienas apkārtnē) un Dienvidkurzemē (Liepājas raj.) tās cirtnis atradās pašā piedarbā, izveidojot telpu telpā.

Rijas sienas cēla apmēram 18—20 guļbaļķu augstumā. Ar sijām un ārdiem telpu sadalīja divos stāvos tā, lai zem ārdiem varētu staigāt cilvēks, bet uz tiem — ērti salikt žāvēšanai labību. Rijai bija cieši, labi nosegti griesti un mazas, ar bīdāmu dēli noslēdzamas logailas, lai rija labāk saglabātu siltumu. Tā kā piedarba jumts bija vienā augstumā ar rijas jumtu, virs piedarba griestu sijām palika vēl pietiekami plaša telpa sera un salmu novietošanai.

Piedarbam parasti bija vienas lielas divviru durvis — vārti un vienas

¹ J. Jaunzems. Kurzemes sēta. Rīgā, 1943., 46. lpp.

² Iz. Butkevičius. Lietuvių valstiečių ūkiniai pastatai. — Iš Lietuvių kultūros istorijos, 2, Vilnius, 1959, 245. lpp.

vai divas mazākas durtiņas, kuras atverot radās vētišanai nepieciešamais caurvējš.

Piedarba galā piebūvēja gubeni, bet sānos — vienu vai vairākus pelavniekus un pūnes salmu un pelavu novietošanai, kā arī dažādu darba rīku glabāšanai. Vidzemes vidienas rijām zemās, platās jumta pārkares — paspārnes vai lieveņus, kas aptvēra gan piedarbu, gan riju, nereti izveidoja par slēgtām piebūvēm. Šādos gadījumos jumta slīpē virs rijas ieejas durvīm izveidoja dziļu iegriezumu, lai varētu iebraukt vezumu.

Rijas telpu apsildīja liela, no māla blietēta (galvenokārt Austrumlatvijā) vai arī no laukakmeņiem un ķieģeļiem mūrēta krāsns, kas bija novietota pie piedarba sienas. Ugunsdrošības dēļ krāsns bija iedzilnāta zemē, tā ka tās kurtuve, virs kuras bija plašs dzirksteļu uztvērējs — rovis, atradās bedrē. Konstatēts, ka Latgales sīksaimniecībās, kur rijas cēla mazākas, lai rijas telpu sera sakraušānai būtu iespējams izmantot pilnīgāk, arī pašu krāsns ķermeni iegremdēja zemē ar tādu aprēķinu, ka krāsns virsa bija klona augstumā un virs klona pacēlās tikai pats krāsns dzirksteļu uztvērējs — rovis. Vidzemes zemnieki, kas rijā arī dzīvoja, rijas krāsni parasti mūrēja tieši virs klona, jo tādējādi tika atvieglināta ēdiena sagatavošana un maizes cepšana rijas krāsni.

Vidzemē XVIII gs. pie rijām cēla speciālus dzīvojamos kambarus, kas sākumā bija neapkurināmi. Tajos dzīvoja galvenokārt tikai siltā laikā un rudeņos, kamēr rijā kūla. Līdz ar to rijas krāsni sāka būvēt rijas un kambara šķērssienā un nevis pie piedarba sienas. Kambarī siltumu no rijas ielaida caur nelielu, ar dēļa aizbīdni noslēdzamu ailiņu rijas sienā. XVIII gs. beigās kambarus apsildīja arī krāsni, kas bija kurināmas no rijas puses. Tā kā šajā laikā krāsniem dūmeņu vēl nebija, tad, kambari apsildot, dūmi ieplūda rijā.

Sākot ar XIX gs. vidu, kambaros jau ierīko speciālas siltumkrāsni ar dūmeni, iemūrē plītis; ēdienu tagad vairs negatavoja rijā, bet gan «kambaru galā» ierīkotajā virtuvē.

Nozīmīga saimniecības ēka bija klēts, kuras plānojums un izmantošana Latvijā bija visai dažāda. Klēti glabāja graudus, miltus, maizi, sieru, gaļu, apģērbu, vilnu, linus, bet siltā gadalaikā to izmantoja par dzīvokli.

Vidzemē, arī Latgalē cēla nelielas, galvenokārt vientelpas klētis, turklāt katru savai vajadzībai (graudu, drēbju, ābolu, medus klēts utt.). Izplātas bija arī t. s. dvīņu klētis — zem viena jumta celtas gan graudu, gan arī drēbju klētis. Kurzemes un Zemgales lielākajās zemnieku sētās sastopamas t. s. rindu klētis. Tanīs zem viena jumta apvienotas ne tikai saimnieku graudu un drēbju klētis, bet arī puīšu un meitu klētis utt. Zvejnieku ciemos celtas īpašas klētis zivju un zvejas piederumu glabāšanai.

Laikā, kad piekvēpušajās dūmistabās saimes ļaudīm dzīve bija neērta un nepatīkama, tie vasarās labprāt dzīvoja klētīs, tāpēc klēšu arhitektūrai pievērsa visai izcilu vērību.

Klēts priekšējo daļu parasti noslēdza ar izvirzītu paplatu jumta paspārni vai lieveni, klēts priekšā ierīkoja grīdu. Kurzemes zemnieku sētās klētīm nereti taisīja dekoratīvi rotātus lieveņu stabus, durvju lokailas,

griezumiem rotātus pakšu galus, skuju rakstā veidotas druvju virsas un profilētas vai ar siluetgriezumiem rotātas lieveņu margas. Bagāta izdoma vērojama arī lauku kalēju darinātajos klēts durvju atslēgu apkalumos.

Maza, bet nozīmīga ēka zemnieku sētā bija pirts, kas dažādos Latvijas novados atšķīrās galvenokārt pēc sava plānojuma. Latgalē dominējošās ir vientelpas pirtis, bet pārējā Latvijā pārsvarā divdaļu pirtis, kas sastāvēja no nelielas priekštelpas un pašas pirts, Vidzemē pirts priekštelpā — namā — palaikam iekārtota vasaras virtuve ar vaļēju pavardu. Kalēji vietumis zem kopēja jumta ar pirti cēla arī kalvi. Šādos gadījumos pirts parasti atradās ceļa malā, pretējā gadījumā tālāk no ceļa, dārza vai lauka malā, pie upes, ezera vai avota.

Pirts krāsns konstrukcija paturējusi primitīvo akmens krāvumu, kāds sastopams jau ar VIII gs. datējamos arheoloģiskajos izrakumos. Tas ļoti labi atbilda pirts krāsns tiešajam uzdevumam — siltuma un tvaika radīšanai. Zemnieku sētā pirtij bija svarīga nozīme ne tikai kā mazgāšanās vietai, pirtī žāvēja arī gaļu, kaltēja un apstrādāja linus. Virs pirts griestiem ierīkotajā iesalnīcā žāvēja iesalu. Pirtī meitas sapulcējās vakarēšanai, tur notika arī dažādi ar slimību ārstēšanu saistīti pasākumi, un, beidzot, pirts bija dzemdēšanas vieta, jo tumšās, ļaužu pilnās istabas un citas dzīvojamās telpas šādai vajadzībai bija visai nepiemērotas. Ar pirti saistās arī reliģiskā kulta izdarības: veļu laikā te nolika senču gariem mielastu u. c.

No feodālisma laikam raksturīgām zemnieku sētas ēkām jāatzīmē maltuve¹ un vasaras virtuve — kāršu slietenis vai arī neliels četrstūra guļbūves cirtnis. Pirmās ziņas par maltuvi saistās ar XII gs. Arheoloģiskajos izrakumos Mežotnes pilskalnā tā konstatēta kā maza guļkoku ēka netālu no dzīvojamās mājas. Kā nelielas guļkoku vientelpas maltuves celtas līdz pat XIX gs. sākumam.

Sākot ar XIX gs. vidu, maltuves no jauna vairs neceļ, jo jau XIX gs. trešajā ceturksnī rokas dzirnavas sāk nomainīt mehanizētās vēja vai ūdens dzirnavas. Tā kā malšana ar rokām tagad bija kļuvusi par gadījuma rakstura parādību, tad rokas dzirnavas novietoja turpat namā, sincēs vai aukstajā pretistabā. Citreiz tās atradās arī pirts namiņā, klēts priekšā, rijas nojumē vai piederba kaktā.

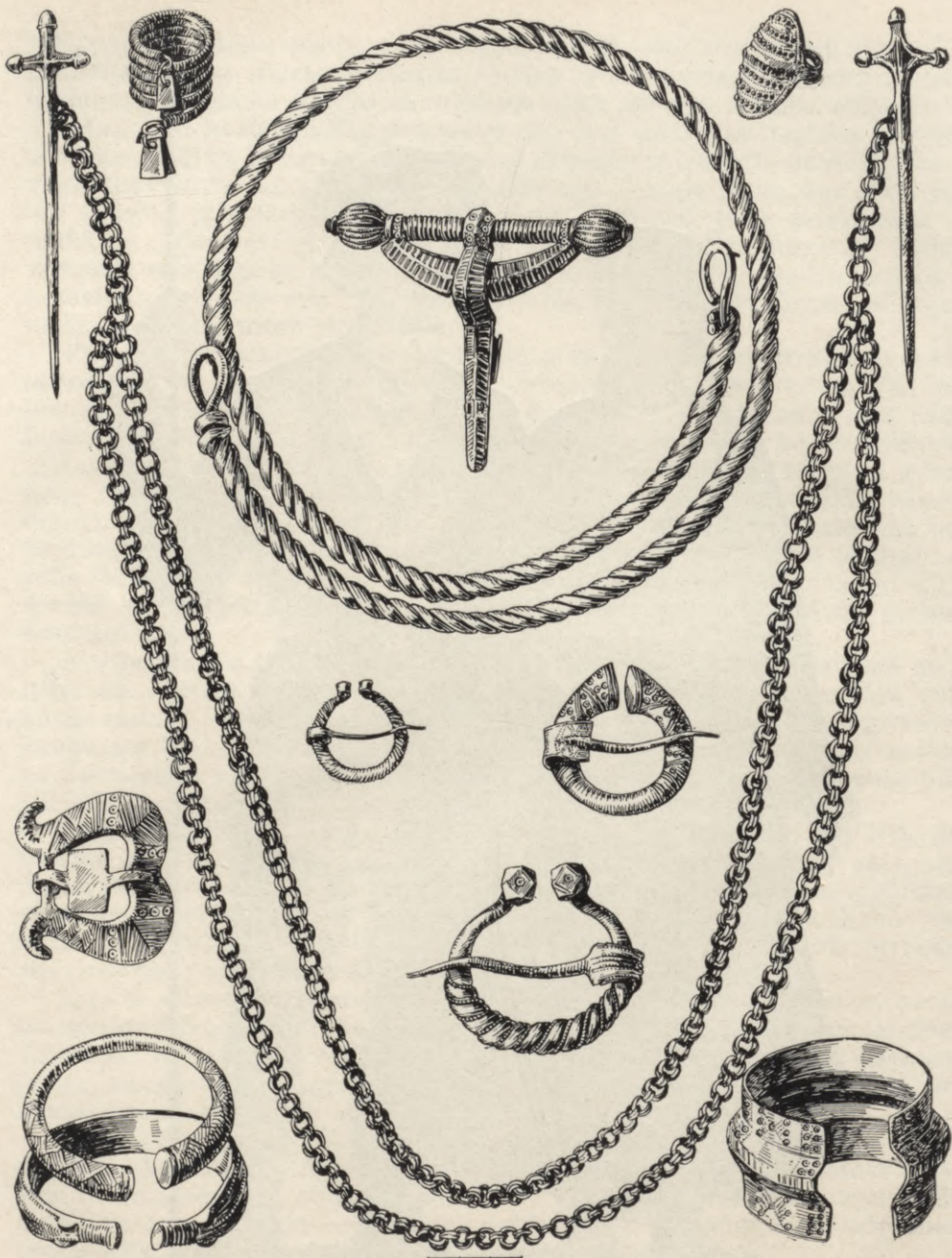
Līdz ar dūmeņu un pavardu izbūvi XIX gs. vidū arī vasaras virtuves kā saimes ēdiena gatavošanas vietas pamazām sāka zaudēt savu nozīmi. Turpmāk tās izmantoja galvenokārt dažādiem mājāsaimniecības darbiem (veļas mazgāšanai, ziepju vārīšanai, kautu lopu pārstrādāšanai), kā arī lopbarības sautēšanai.

Tāpat galvenie faktori, kas noteica gan zemnieku dzīvojamo un saimniecības ēku tālāko attīstību un to plānojuma funkcionālās izmaiņas (trīsdaļu dzīvojamā māja, rijas kambari u. c.), gan arī atsevišķu ēku tipu (maltuves, vasaras virtuves — namiņa) pakāpenisku izzušanu, bija ražošanas spēku attīstība un izmaiņas iedzīvotāju nodarbošanās veidā.

¹ V. Ģinters. Senā Mežotne 1939. g. izrakumos. — SuM, Rīgā, 1939., 4. nr.

37. att. XII—XIII gs. latgaļu apģērbs. M. Jāņkalniņas zīmējums (LVM A).

38. att. Rotas lietas Latvijā agrajā feodālismā (VIII—XIII gs.): važiņu rota. Dzērbene; gredzens. Kalsnava (pa labi); kakla riņķis. Lubāna; gredzens. Dundaga (pa kreisi); stopa sakta. Koknese; pakavsakta. Baltinava (pa kreisi); pakavsakta. Talsi (pa labi); jostas sprādze. Lubāna; pakavsakta (apakšā). Talsi; aproces. Ķeipene (augšā). Sakstagals; aproce. Kaunata. M. Jāņkalniņas zīmējums (LVM A).

Arheoloģiskajos izrakumos atrastie vilnas un linu auduma fragmenti liecina par visai attīstītu aušanas prasmi jau agrā feodālisma posmā. Auda galvenokārt četrnišu triniņi, vienkārtni un no tiem atvasinātā rakstā. Uz XII gs. attiecināmos arheoloģiskajos izrakumos atrastie ielasītā raksta auduma fragmenti liecina, ka līdzās vertikālajiem pastāvējuši arī horizontālie aužamie stāvi.¹ Dzijas krāsotas ar dabiskajām augu krāsām — tumši zilā, brūnganā, dzeltenā u. c. krāsās. Apģērbu attīstību ietekmēja arī tirdznieciskie sakari ar kaimiņu zemēm, kā arī ar vietējām pilsētām. Šie sakari veicināja jaunu tehnisko iemaņu, formu un materiālu daudzveidības izveidošanos.

Uz X—XII gs. attiecināmie arheoloģiskajos izrakumos atrastie linu auduma fragmenti neļauj droši runāt par apģērba veidu šai laikā. Pamatojoties uz apģērba attīstības likumbām, jādomā, ka XII gs. Baltijā valkāti tunikveida krekli bez uzpleciem. Krekla piedurknes, liekas, bijušas taisnas, samērā platas, bez aprocēm. Piedurknes pie delnas locītavas saturētas ar rokas sprādzēm. Dažos kapos atrastas krekla apkakles paliekas, taču daudzās kaklarotas, kā arī to valkāšanas veids (cieši ap kaklu) vedina domāt, ka plašāk bijuši izplatīti krekli bez apkaklēm. Iespējams, ka šajā laikā jau valkāti šūti brunči, bet pirms tam latvietes, tāpat kā igauņietes un lietuvietes, valkājušas nešūtus (apliekamos brunčus). Ļoti maz ir materiālu, kas dotu liecības par vīriešu biksēm, bet, spriežot pēc rekonstrukcijām, lielas izmaiņas vēlākajos laika posmos to formās nebūs notikušas.²

Sieviešu apģērba komplektā svarīga sastāvdaļa ir plecu sega — villaine, kas ļoti bagāti rotāta. Tā kā villaiņu darināšana bija saistīta ar lielu materiālo vērtību un laika ieguldījumu, tad saprotams, ka bagāti rotātas villaines valkājušas turīgo slāņu pārstāves, tādējādi parādot savu vietu šķiru sabiedrībā. Nabadzīgāko sieviešu villaines bija vienkāršas. Vīrieši nēsājuši vilnas auduma svārkus, kas pie kakla dažkārt rotāti ar bronzas spirālēm un uz krūtīm sasprausti ar saktu. Svārkus saturēja ap vidu apjozta, ar bronzas plāksnītēm rotāta josta.³ Latgaļu vīrieši nēsājuši rokautus.⁴ Tā kā rokauti sastopami tikai bagātākajos kapos līdz vācu iebrukumam XII—XIII gs., tad jādomā, ka tos valkājuši latgaļu feodālu virsotnes pārstāvji.

Galvassega sieviešu apģērba komplektā bija tā apģērba daļa, kas raksturoja valkātājas ģimenes stāvokli. Jaunavu galvas rota bija vainags, bet precētu sievu — galvas auts vai cepure. Arheoloģiskajos materiālos vainagi parādās tad, kad tos sāk izgatavot no metāla. Senākais konstatētais vainagu veids ir savērtu bronzas vijumu posmu vainagi; šāda veida vai-

¹ А. Э. Зариня. Отражение развития производительных сил и производственных отношений в одежде латгалов VII—XIII вв. Автореферат. Рига, 1962, 30. lpp.

² V. Urtāns. Tiras purva depozīts. — Latv. PSR Vēstures muzeja raksti, Arheoloģija, Rīgā, 1962., 90. lpp.

³ Turpat, 91. lpp.

⁴ А. Э. Зариня. Одежда латгалов по материалам археологических раскопок последних лет. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики, М., 1959, 520. lpp.

nagi saglabājās līdz XIII gs.; IX gs. pie latgaļu vainagiem sāk parādīties dažādi piekariņi, važiņas un lentas, kas pēc XIII gs. turpina saglabāties no auduma gatavotajos vainagos. Zemgaļiem un kuršiem vainagi ar piekariņiem nav raksturīgi. Auduma vainagi, kas rotāti ar uzšūtām bronzas ripiņām un fajansa krellītēm, maz atšķiras no XVIII gs. vainagiem un liecina par šī rotājuma veida lielo noturību. Bez metāla un auduma vainagiem XII gs. pazīstami arī no zirgu astriem pīti vainagi.

Kā jaunavas vainagu, tā arī sievas galvas autu lika galvā godos. Ikdienā kā sievas, tā meitas sēja galvā lakatiņu.

Zināmas grūtības rada vīriešu galvassegu formu noteikšana. Arheoloģiskajos izrakumos atrastie spirālīšu un ādas sloksnišu fragmenti ļauj secināt, kā vīrieši nēsājuši apaļas, ar metālu rotātas cepures.

Kājas kā vīrieši, tā sievietes aptina ar autiem, virs kuriem vilka rotātus ādas apavus.¹ Tā kā apbedījumos pie mirušo kājām ādas fragmenti konstatēti samērā reti, tad jādomā, ka senāks apavu veids būs bijušas lūku vīzes, kas apbedījumos nav saglabājušās.²

Šo tērpu komplektu vēl papildināja valkātāja turībai atbilstošas rotas lietas, kas arheoloģiskajā materiālā sastopamas lielos vairumos. Ipatnējās un bagātās rotas lietas liecina par attīstītu rotkaļu amatu.

Vācu feodāļu agresija Baltijā XIII gs. uz ilgu laiku aizkavēja latviešu tautas dabisko attīstības gaitu. Svešzemju jūga smagajos apstākļos izzūd greznie metāla rotājumi un daudzās rotas lietas arī turīgo iedzīvotāju vidū, bet apģērba materiāls un formas šai laikā maz izmainās. Arī ziņas par zemnieku apģērbu no XIII līdz XVI gs. ir visai fragmentāras. Nedaudz rakstītie avoti un etnogrāfiskais materiāls par šā laika apģērbu sniedz samērā trūcīgu ainu. Pēc arheoloģiskajiem materiāliem iespējams izsekot tikai rotas lietu formu tālākajai attīstībai.

Priekšstatu par laikā no XVI līdz XVIII gs. valkāto zemnieku apģērbu sniedz dažādi zīmējumi tērpu albumos un ceļotāju apraksti. Šos avotus vērtējot, jāievēro, ka to autori kā svešas tautas un citas šķiras pārstāvji latviešu zemniekos saskatīja tikai «nekulturālus vergus», kam kultūru atnesuši vācieši. Bez tam ceļotāji nereti nav vis pierakstījuši paši savus novērojumus, bet atkārtējuši citu jau agrāk izteiktās domas.³

Par spīti šo avotu pretrunām, no tiem tomēr iespējams izlobīt, ka latviešu zemnieku apģērba komplektā XVI—XVIII gs. turpina veidoties tālāk tie paši apģērba gabali, kādi konstatēti IX—XII gs. Rotājuma ziņā tas ir trūcīgs. Sudraba un bronzas rotājumus šajā posmā sāk aizstāt stikla zīlītes un dziļu pušķi.

Tā kā latviešu zemnieki kā dzimtcilvēki bija piesaistīti noteiktam apvidum (parasti muižas robežās) un, pastāvot naturālajai saimniecībai,

¹ A. Zariņa. Ražošanas spēku attīstības un sociālo attiecību atspoguļojums latgaļu VII—XIII gs. apģērbā. (Disertācija Latv. PSR ZA Vēstures institūtā.) 1962., 218. lpp.

² Ф. Баллод. Некоторые материалы по истории латышского племени с IX по XIII столетие. М., 1910, 97. lpp.

³ A. Spekke. Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. Rīgā, 1934., 25.—27. lpp.; M. Stepermanis. Dažas ziņas par Latviju franču senajā vēstures literatūrā un avotos. — Latvijas Vēstures institūta žurnāls, Rīgā, 1937., 2. nr., 243. lpp.

visu dzīvei nepieciešamo izgatavoja no vietējā izejmateriāla ar primitīviem darba rīkiem, tad šādu apstākļu rezultātā izveidojās savdabīgi etnogrāfiski novadi, kas vietumis saglabājās līdz pat XIX gs. vidum. Katrā šādā etnogrāfiskā novadā bija savi darba paņēmieni apģērba gatavošanā, iecienītas rakstu kompozīcijas un arī krāsu salikums, kas novada robežās veidojās un papildinājās. Piemēram, G. Merķelis norāda, ka ne tikai katrā apgabalā, bet pat katrā muižā latvieši izturas, gērbjas un domā savādāk.¹ Novadu atšķirīgās īpatnības konstatējuši arī citi autori.²

Svarīga nozīme apģērba attīstībā feodālismā bija kultūras sakariem ar citām tautām. Latvijas vēsturē zināmi vairāki gadījumi, kad tās teritorijā nometinātas svešautiešu grupas, kas vēlāk saplūdušas ar vietējiem iedzīvotājiem, šajā procesā ietekmējot latviešu kultūras un tātad arī apģērba attīstību. Tā, piemēram, Bauskas apkārtnē XV gs. nometināto «krievīņu» ietekme manāma Zemgales tērpu kompleksā, tā īpatnējā ornamenta izveidē. Uz Vidzemi un Latgali pēc lieliem kariem un epidēmijām pārvietoti igauņi, lietuvieši, poļi; tāpat arī paši latvieši nereti tikuši pārvietoti no vienas vietas uz otru. Saprotams, ka šie apstākļi sekmēja jaunu elementu ieplūšanu latviešu tautas tērpā, kas savas klasiskās formas sasniedza vēlā feodālisma posmā.

Feodālisma sairuma posmā vērojama apģērba straujāka attīstība. Piemēram, salīdzinot J. Broces XVIII gs. beigās sniegtos apģērba zīmējumus ar XIX gs. sākuma materiāliem (Latvijas PSR Valsts vēstures muzejā), redzam, ka XIX gs. pirmajos gadu desmitos sieviešu apģērbā notikušas būtiskas izmaiņas — J. Broces zīmētās lielvārdietes balto brunču vietā stājušies rūtaini, izzudis rotātais priekšauts, izsūtās villaines nomainījušas baltas ar mazu sarkanu svītriņu malā, vairs netiek valkātas arī no monētām gatavotas kakla rotas, jaunavu vainags kļuvis platāks; nemainīga savā formā un rotājumā palikusi vienīgi sievu cepure.

Ka apģērbs atspoguļojis valkātāja sociālo piederību, ģimenes stāvokli un vecuma atšķirības, rāda, piemēram, J. Broces komentārs pie Vīgantes muižas (Ērgemes draudze) zemnieka attēla: «Pēc viņa kārtīgā apģērba var pazīt, ka viņš nav vis vienkāršs zemnieks, bet gan stārasts. Vīrs ādas kamzoļa, kas apšūts ar melnas ādas sloksnēm, viņam ir linu svārki, bikses ir platas, no slihta tūka vai vadmalas. Pāri vilnas zeķēm viņš [kājas] notinis līdz pat puslieliem ar baltiem linu autiem. Aiz sarkanbaltās jostas, kas viņam apsieta ap vidu, viņš priekšā aizbāzis savus cimdus.»³ Turīgās zemnieces agrāk sāka valkāt raibus katūna priekšautus un galvas lakatiņus, Zemgalē un Kurzemē — zīda lakatus un lentas. Taču kalpu un saimnieku apģērbā vērojama arī zināma radniecība, kas izskaidrojama ar to,

¹ G. Merķelis. Latvieši. Rīgā, 1953., 37. lpp.

² R. Lentilius. Curlandiae quaedam notabilia. — LU Raksti, 11., Rīgā, 1924., 3.—73. lpp. J. Chr. Brotze. Monumente..., 3, 55. lpp.; J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur und Völkerleben in Kur-, Liv- und Ehstland, 2. Dresden und Leipzig, 1841, 68. lpp.; S. Novickis. Par latviešiem Ilūkstes apriņķī. — RLB ZK RK, 11., Rīgā, 1897., 67. lpp.

³ J. Chr. Brotze. Monumente..., 3, 62. lpp., 53. att.

ka vēl līdz XIX gs. beigām gan muižas, gan saimnieku kalpi apgērbu saņēma kā savas darba algas daļu. Saglabājoties naturālās saimniecības paliekām, apgērba materiālu kā saimniekiem, tā kalpiem auda uz vieniem un tiem pašiem stāviem.

Bērnu apgērba piegriezums tāds pats kā pieaugušo apgērbam. Dažas īpatnības vērojamas vienīgi atsevišķu apgērba gabalu valkāšanas tradīcijās. Tā, piemēram, līdz pat XIX gs. beigām zemnieku bērni vietumis līdz skolas vecumam nereti staigājuši vienā linu kreklā un, tikai sākot skolas gaitas, dabūjuši paši savas pirmās bikses, brunčus un apavus, jo, ejot ganu gaitās, bērniem parasti iedeva novalkātus pieaugušo apgērba gabalus. Ja ģimenē sakarā ar kādu speciālu gadījumu uzšuva bērnu apgērbu, tad to valkāja pēc vajadzības visi ģimenes bērni.

XIX gs. pirmajā pusē samērā nelielajā Latvijas teritorijā bija izveidojušies vairāki atšķirīgi tautas tērpu kompleksi, kuru īpatnības zināmā mērā sakņojās Latvijas teritorijā kādreiz dzīvojošo cilšu grupu atšķirīgajā materiālajā kultūrā. Latviešu tautas tērpus iespējams apvienot piecos lielos tērpu kompleksos: Vidzemes, Latgales, Augšzemes, Zemgales un Kurzemes. Katram no tiem raksturīgs vairāk vai mazāk vienveidīgs piegriezums, krāsu zieds un apgērba rotāšanas principi. Šo piecu pamatkompleksu ietvaros izveidojušies vairāki lokāli, noteiktu vēsturisko apstākļu rezultātā attīstījušies varianti jeb novadi.¹

Vidzemes tērpa kompleksu valkāja apgabalā, kura robežas daļēji sakrīt ar Vidzemes XX gs. administratīvā iedalījuma robežām. Šī kompleksa veidotāji bija latgali un lībieši. Vidzemes tautas tērpā atspoguļojas arī kaimiņu igauņu ietekme, jo ar igauņiem vidzemnieki bija politiski un ekonomiski saistīti vairākus gadsimtus.

Vidzemes tērpa kompleksā iespējams izdalīt 6 variantus — Rietumvidzemes, Ziemeļvidzemes, Piebalgas, Austrumvidzemes, Lielvārdes un Krustpils. Krustpils tērpā, tā kā novada centrs — Krustpils — atrodas uz Latgales robežas un vairākus gadsimtus bija administratīvi saistīts ar Latgali, daudz Latgales tērpu kompleksam raksturīgu iezīmju.

Vidzemes tērpa (izņemot Lielvārdes novadu) raksturīgākās īpatnības ir tunikveida krekli ar virsū šūtiem un ielaistiem uzpleciem. Vienīgi Lielvārdes krekiem ir piešūti uzpleči (tāpat kā Augšzemes krekiem). Krekli rotāti ar baltu nelielu vienvirziena izvilcuma rakstu (atsevišķos gadījumos — Vidzemes austrumu daļā — apkakles rotātas ar krāsainu izšuvumu). Brunči svītraini vai rūtaini, atsevišķos novados ar piešūtu ņieburu. Villaines — baltas vai ar bagātu smalku izšuvumu galos un vienā sānu malā. Tā kā līdzīga kompozīcija un rotājums villainēs raksturīgs visā Austrumlatvijā, tad šāda veida villaines var apzīmēt par Austrumlatvijas tipa villainēm. Vidzemes villaiņu rotājumā bez četriem pamattoņiem — zaļā, dzeltenā, sarkanā un zilā — sastopama arī brūnā krāsa. Jaunavu galvas rota — ar stikla zīlītēm izšūts sarkana auduma vainags (Ziemeļvidzemē un

¹ Termins «novads» šai darbā apzīmē teritoriju, kurā izplatīts vairāk vai mazāk vienveidīgs lokāls tērpa komplekss, un tas nav saistāms ar administratīvo iedalījumu.

1

2

39. att. Darba apģērbi XVIII gs. beigās: (J. Chr. Brotze. Monumente ... 3., 63. un 64. Fb).
 1 — nerotāts darba apģērbs; 2 — strādnieki pilsētas tuvumā.

4

5

40. att. Sieviešu apģērba rekonstrukcijas pēc LVM E materiāliem (XVIII gs. beigas — XIX gs. sākums):

1 — Augšzemes jaunava; 2 — Ziemeļvidzemes jaunava; 3 — Zemgales sieva; 4 — Dienvidkurzemes sieva; 5 — Latgales jaunava.

41. att. Viriešu apģērbs XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā (J. Chr. Brotze. Monumente ... 3. Fb):

1 — Dundagas zemnieks ziemas drānās (79.); 2 — Ergemes zemnieks (62.); 3 — zemnieks svētku apģērbā no Beļavas (56.); 4 — raibie svārki (79.); 5 — zemnieks kažokā no Sesavas (81.); 6 — zēns kažokā no Sesavas (84.); 7 — latviešu zemnieku zēns — piena pārdevējs (55.).

Rietumvidzemē — sarkanas vilnas matauklas). Sievu galvassegas — baltas, izšūtas «torņa» cepures un ar ādu rotātas ziemas cepures.

Latgales tērpu komplekss veidojies teritorijā, kur senāk dzīvojuši latgaļi. Latgales kultūras attīstību stipri ietekmējuši Latgales īpatnējie ekonomiskie, vēsturiskie un ģeogrāfiskie apstākļi (jauktais iedzīvotāju sastāvs, poļu kundzība, zināmā mērā arī no pārējā Latvijas teritorijā valdošās atšķirīgā reliģija, iedzīvotāju peļņas iešana).

Latgales tērpi raksturīgi krekli ar virsū šūtiem uzplečiem un sarkanu ieaustu vai izšūtu rakstu; brunči — rūtaini, Ziemeļlatgalē — balti. Villaine — Austrumlatvijas tipa; tās rotājumā dominē zili zaļā krāsu gamma; sastopamas arī linu snātenes. Jaunavu galvas rota sarkani zīļu vainagi, sievu galvassega — galvas auts. Latgales kompleksā izšķirami 2 varianti: Dienvidlatgales un Ziemeļlatgales.

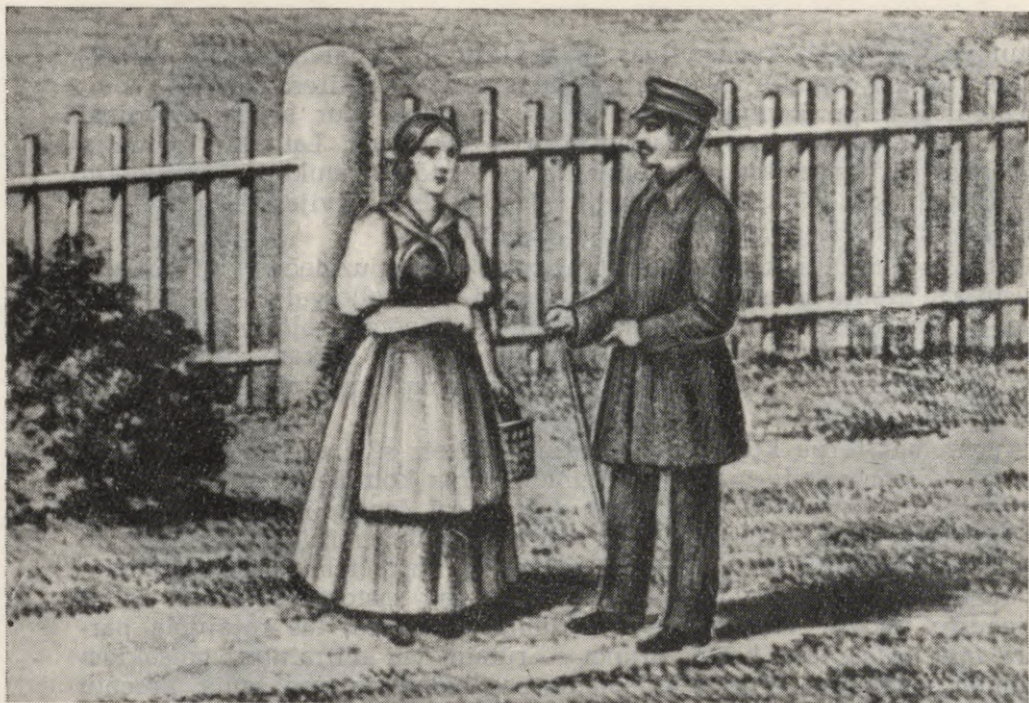
Augšzemes tērpu komplekss izplatīts kādreiz sēļu apdzīvotajā teritorijā. Pēc savām raksturīgākajām iezīmēm tērpa komplekta atsevišķās sastāvdaļas tuvas Vidzemē, Latgalē un dažreiz arī Zemgalē valkātā apģērba sastāvdaļām. Tomēr pareizāk būtu Augšzemes tērpu izdalīt atsevišķi, jo Augšzemē izplatītais kreklis ar piešūtiem uzplečiem iepriekš minētajos apgabalos, izņemot Lielvārdes novadu, nav sastopams. Krekli rotāti ar ieaustu rakstu. Villaine — Austrumlatvijas tipa, tās rotājumā pārsvarā zaļā un sarkanā krāsa. Brunči — rūtaini vai svītraini ar gaišākiem lāsumiem. Sieviešu tērpa neatņemama sastāvdaļa ir priekšauts. Precētu sievu galvassega — galvas auts — nāmats.

Zemgales kompleksa tērpi valkāti seno zemgaļu apdzīvotajā teritorijā. Tā izveidošanos noteikuši īpatnējie vēsturiskie apstākļi. XIII gs. daļa zemgaļu pēc sakāves pie Sidrabenes devās uz Lietuvu, un viņu apdzīvotajā teritorijā ienāca latvieši no citiem apgabaliem; bez tam Zemgalē XV gs. tika noņemti neliels skaits votu. Sava nozīme Zemgales novada īpatnību veidošanā bija arī hercoga Jēkaba laika manufaktūrām un ciešajiem sakariem ar kaimiņiem lietuviešiem.

Galvenās raksturīgās Zemgales tērpa īpatnības ir — tunikveida kreklis ar vai bez uzplečiem un baltu izšūvumu izvilcuma darbu tehnikā; brunči — rūtaini vai svītraini ar ielasītu ziedainu rakstu; villaine — ar bagātiem celu apaudiem, bez izšūvuma, sieviešu galvas rota — zīda lakats, kuru sievas un jaunavas sēja atšķirīgi.

Kurzemes tērpu komplekss valkāts seno kuršu un libiešu apdzīvotajā teritorijā. Kurzemē libiešu asimilācijas process noritēja lēnāk nekā Vidzemē, un zināmā mērā tas atspoguļojās arī tautas tērpos. Bez tam šo teritoriju mazāk nekā pārējo Latviju skāruši postošie kari, tāpēc šeit ilgāk (dažos novados pat līdz XX gs.) saglabājās atsevišķas ļoti senas iezīmes. Te sastopamas zilās mēlenes ar metāla rotājumu un metāla vainagi.

Kurzemes tērpa komplekss atšķiras no iepriekšējiem ar ļoti daudzveidīgu, bagātīgu un dažādā tehnikā izpildītu kreklis rotājumu. Kurzemes villaines gandrīz vai kvadrātveida. Tās rotā ieausti raksti, plati celu apaudi (Ziemeļkurzemē), īsas bārkstis (Dienvidkurzemē). Kurzemes kompleksa

42. att. Muižas kalpotāju apģērbi XIX gs. vidū Cēsīs.

tērpus iespējams dalīt 6 variantos: Ziemeļkurzemes, Ventspils, Alsungas, Kuldīgas, Austrumkurzemes un Dienvidkurzemes.

Neskatoties uz minētajām atsevišķo kompleksu īpatnībām, tos saista kopēji elementi, kas apvieno visus lokālos variantus vienā kopējā latviešu tautas tērpā.

Latviešu tautas tērps, tāpat kā citu tautu tērpi, ir ne tikai dzīves nepieciešamība, bet arī augstvērtīgs mākslas darbs, kurā sakoncentrētas gadsimtiem ilgi krātas estētiskas vērtības. Tautas tērps atspoguļo latviešu sievietes lielo darba mīlestību, izdomas dažādību un skaistuma izpratni, kas vācu feodāļu jūgā citās mākslas nozarēs nevarēja tik pilnīgi izpausties.

UZTURŠ

Uzturam galvenās nepieciešamās izejvielas zemnieki ražoja pašu saimniecībā. Tā pamatā bija zemkopības un lopkopības ražojumi. Ievērojama nozīme uzturā bija maizei un dažādiem labības izstrādājumiem. No graudaugiem uzturā izmantoja rudzu, miežu, kviešu un auzu izstrādājumus, bet no pākšaugiem — zirņus un pupas. Uzturam lietoja arī dažādā veidā saga-

tavotas kaņepāju sēklas, kā arī dārzenus — rāceņus, kāļus, sīpolus, ķiplokus un kāpostus.

No lopkopības ražojumiem uzturā patērēja galvenokārt pienu un tā izstrādājumus — svaigu vai raudzētu pienu, biezpienu, krējumu, sviestu un sieru, kā arī gaļu — cūkas, liellopu un jēra. Novados, kur zemnieki papildus nodarbojās ar zveju, uzturā daudz patērēja zivis. Izmantoja arī dažādus savvaļas augus (nātres, balandas, kosas, gārses, skābenes, tāpat sēnes, ogas un riekstus), kas ievērojami papildināja uzturu ar vitamīniem, fermentiem un minerālvielām.

Bargās un garās ziemas spieda zemniekus sagatavot lielākus uzturvielu krājumus ziemai. Labību un pākšaugus izkaltēja rijās, izkūla un iztīrīja. Gaļu, zivis un sēnes sālīja, žāvēja un kaltēja, medu savāca māla podos, no piena gatavoja sierus. Rūpīgi savāca arī dažādus dārzenus — kāļus, rāceņus u. c. Pārtikas krājumus uzglabāja klētīs, speciāli raktās bedrēs vai pagrabos.

Zemnieki savām saimniecības vajadzībām lietoja galvenokārt tikai koka un māla traukus. Pienu kāsa un raudzēja koka kubuliņos, sviestu uzglabāja koka spainīšos. Krējumu krāja īpašos koka traukus — ķērnītēs. Mājsaimniecībā lietoja arī no klūdziņām, saknēm un salmiem pītus traukus — vāceles, kurvjus, cības u. c. Godos alu dzēra no izrotātiem koka kausiem. Dažkārt šim nolūkam izmantoja arī kaula vai raga traukus (piemēram, dzeramie ragi ar metāla apkalumu). Koka un pītos traukus ziemas vakaros gatavoja zemnieki paši. Tikai atsevišķi māla trauki — kāds pods, pāris bļodas, māla krūzītes un vārāmie čuguna katli bija vai nu pirkti, vai no amatniekiem un tirgotājiem iemainīti.

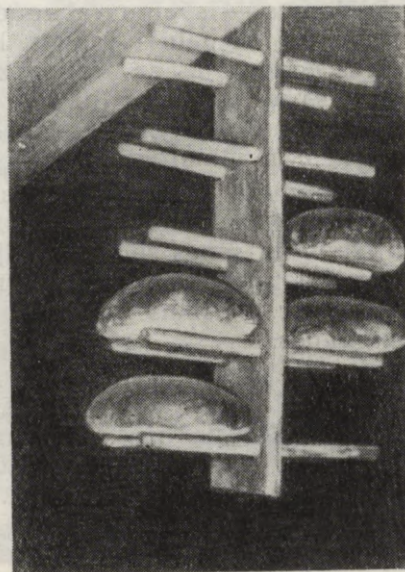
Maltīšu reizes parasti bija trīs: brokastis, pusdienas un vakariņas. Ēdienreizes centās iedalīt tā, lai darba diena starp tām dalītos apmēram vienādos laika posmos. Vasarā starp pusdienām un vakariņām vēl ēda palaunadzi. Visai šaurās zemnieku rocības dēļ neveidojās stingri noteikta ēdienu karte. Ēdienus gatavoja atkarā no ikreizējām iespējām, sezonas un veicamā darba smaguma. Vasarā lietoja galvenokārt piena produktus, bet ziemā, kad govis nedeva tik daudz piena vai arī piena nebija nemaz — patērēja vairāk sālīto un žāvēto gaļu un taukus. Kalorijām bagātāks uzturs ziemā bija nepieciešams arī samērā bargo klimatisko apstākļu dēļ.

Galda klājums kā ikdienā, tā arī godos un svētkos bija visai vienkāršs. Visi ēda no kopējas bļodas, ko parasti nolika galda vidū. Sasēdušies ap galdu, ēdēji pēc kārtas ar koka karotēm pasmēla no bļodas ēdienu. Saimnieks smēla pirmais un raudzījās, lai visi pasmeltu vienādi, lai neviens nemeklētu tikai biežumus. Bērni stāvēja galda galā kājās vai arī tiem ēdienu iesmēla citā traukā — parasti koka ķipītī. Tad tie ēda, sēdēdami uz durvju sliekšņa vai mūrīša. Galdi bija šauri, lai visi ēdēji ērti sasniegtu bļodu. Dažkārt padziļinājumi ēdiena ieliešanai bija iedobti galdu plāksnēs, kas tādos gadījumos bijušas visai biezas.

Ēdienu gatavoja galvenokārt samērā šaurajā un tumšajā namā, vasaras virtuvē vai dzīvojamās mājas dūmistabas krāsns — cepļa priekšā. Ja

43

44,1

44,2

43. att. Mājsaimniecības trauki Šķilbēnu «Lotišos».

44. att. 1 — maizes glabāšana klētī uz statīva, kas piestiprināts pie klēts griestu sijas;
2 — maizes cepšanas piederumi Šķilbēnu «Lotišos».

45,1

45,2

45. att. Ēdienu gatavošana vārāmā namiņā XIX gs.:

1 — slietenis Ainažu «Eibokos»; 2 — pirtsnamiņš Saikavas «Auziņos».

dzīvoja rijā, ēdienu gatavoja rijas krāsns kurtuves priekšā, pie kam kodīgie dūmi brīvi staigāja pa visu telpu.

Uzturā pārsvarā bija vārītie ēdieni, jo cepšana pannā uz atklāta pavarda bija visai apgrūtināta. Arī tauki varēja ātri aizdegties. Katlu pakāra virs atklāta pavarda vai arī nostiprināja virs uguns starp akmeņiem. Uztura pamatā bija raudzēta rudzu maize, ko cepa maizes krāsnī gan lielos garenos, augstos klaipos, gan arī kā mazus plānus, apaļus raušus¹ vai plāceņus² ar sīki sagrieztas gaļas, asiņu, zivju, sēņu, kaņepju vai burkānu virsu.

Dzimbūtniecības apstākļos, kad muižas nodevas bija nodotas, zemniekam reti palika pašam pietiekamā daudzumā maizes līdz jaunajai ražai. Sevišķi jūtams maizes trūkums bija XVIII gs. otrajā pusē un XIX gs. sākumā. Tolaik strauji augošās Rietumeiropas pilsētas pieprasīja aizvien vairāk labības. Tās cenas cēlās, un muižnieki labību pastiprināti eksportēja, kā arī paplašināja tās pārstrādāšanu degvīnā. Zemniekiem nebija maizes, bet muižas degvīnu ražoja neiedomājamos daudzumos. Vidzemes skolotājs Indriķis Straumītis (1830.—1906.) savās atmiņās raksta: «... Maizē pelavas pamazām izskauda miltus... Bet taču nevar sacīt, ka Vidzemē nebūtu maizes. Muižās maizes bija diezgan, tik no muižnieku žēlīgās sirds gandrīz visa maize tika patērēta ne ēšanai, bet dzeršanai. Mums — zemniekiem nebija maizes, bet ar degvīnu, ja gribi, pirtī «garu lej»...»³ Lai kaut kā vilktu dzīvību, zemnieki miltiem lika klāt pelavas, bada gados arī saberztu koka mizu. XIX gs. sākumā par maizes galveno aizstājēju kļuva kartupeļi.

Zemnieki vārīja galvenokārt šķidras, dažādu labības izstrādājumu, zirņu, pupu vai kāpostu putas. Par vienu no vecākajiem ēdieniem, kas varētu būt saglabāties no agrā feodālisma (vai arī no vēl agrāka laika posma), jāuzskata starp akmeņiem vai arī pietā sagrūstu miežu graudu — grūbu pabieža putra ar cūkgaļas piedevu, t. s. — grūdenis, grūslis, zīdenis, kūča, kūča putra. Tai liktas klāt arī pupas vai zirņi. Tas bija spēcīgs un iecienīts ēdiens kā ikdienā, sevišķi pēc grūtākiem un smagākiem darbiem, tā arī svētkos un godos. Līdzīgu ēdienu pazīst arī lietuvieši.

Iecienīts ēdiens bija arī no vārītiem sagrūstiem zirņiem vai pupām nelielu bumbiņu veidā sagatavotās pikas, pītes, ķēkas, kami, ko ēda ar saldu vai skābu pienu vai paniņām. Ziemeļvidzemē par kamjiem jeb kamu putru sauca šķidru strēbeni, ko gatavoja, dažādu labību (rudzu, kviešu, auzu, miežu un pākšaugu) parupji samaltus miltus iejaucot svaigā pienā vai rūgušpienā. Latvijas austrumu daļā šāds ēdiens saukts par toloknu⁴, sutņām, sutnēm, bet Zemgalē par pūteļi. Līdzīgi saukts arī galvenokārt no

¹ Vidzemē raksturīgs ziedainais, bet Kurzemē t. s. *sklandu* jeb *žoga* rausis ar uzlocītām, robotām malām un burkānu virsu. (E. Senkevičs. *Snēpeles sklandu rauši*. — Filoloģijas materiāli, Rīgā, 1933., 184. lpp.)

² I. Viksne. *No stāstu vāceles par Sunāksti*. — *Ceļi*, 8., Rīgā, 1937., 92. lpp.

³ I. Straumītis. *Raksti* (1840.—1845.). Rīgā, 1906., 8.—12. lpp.

⁴ Nosaukums *tolokno* pārņemts no krievu tautības iedzīvotājiem. Somi pazīst līdzīgu ēdienu ar nosaukumu — *talkum*, Āzijas tautas — *talhan*.

auzu miltiem gatavots ēdiens Lietuvā Rokišķa rajonā.¹ Parasti pūтели ēda vasarā, siltā laikā. Pilnpienā vai krējumā iejaukts, tas bija arī viesu cienasts.

Spēcinošs ēdiens bija sagrūstas kaņepes — kaņepju staks, ko Ziemeļvidzemē sauca par tempu (no igauņu *temp*). No kaņepēm gatavoja arī kaņepju pienu, ko lēja pie putras piena vietā.

Saskaņā ar dažādām tradīcijām īpašus ēdienus gatavoja, sākot un beidzot nozīmīgākos lauku darbus. Vasaras saulgriežos — Jāņos darināja apaļu biežpiena sieru — saules simbolu. Rudenī pļaujas svētkos — auglības dievam Jumim par godu cepa jauno rudzu maizi. Sagaidot jauno gadu, gatavoja putraimu desas. Sasienot abus desas galus kopā — ritenī, simboliski attēloja vecā un jaunā gada saskari. Šādai izdarībai vajadzēja nodrošināt labu veiksmi darbā nākamajā gadā.

Sagaidot jauno gadu, vārīja grūdeni ar cūkas šņukuru, jo saskaņā ar ticējumiem tad arājam labi veiksies aršana. Pavasarī — meten dienā gatavoja grūdeni ar cūkas astes kaulu, lai augtu gari lini un garas labības vārpas. Kāzās pirmajā maltītē deva grūdeni ar cūkas gaļu, lai jaunajam pārim dzīvē netrūktu nedz gaļas, nedz miežu.

Pavasari, sākot jāt pieguļā, Ūsiņam ziedoja gaili. Pieguļnieki gatavoja no olām pantāgu, lai zirgi labi barotos un būtu apaļi.

Neskatoties uz visai lielo vienveidību ēdiena gatavošanā, tomēr atsevišķos novados vairāk vai mazāk dominēja tas vai cits ēdiena gatavošanas veids. Piemēram, Latgales iedzīvotāji, tāpat kā to austrumu kaimiņi, vairāk bija iecienījuši cepli plakandibena katlā sautētus ēdienus (kāpostus, biežputras), arī dažādus aukstus, skābētus virumus (aukstu biešu zupu — halodņiku, solodušku), auzu ķīseli, kas bija neiztrūkstošs ēdiens gan talkās, gan godos. Vidzemē savukārt raksturīgs ēdiens bija kamuputra, kami, kultenis, skābi kāposti ar putraimiem; šādus ēdienus gatavoja arī Dienvidīgaunijā. Kurzemieku iemīļots ēdiens bija skābputra ar piena kunkuļiem, sklandu jeb žogu rauši.

Paēduši, zemnieki nodzērās ūdeni, no rudzu miltiem ieraudzētu skābu dzērienu skābumu, kulteni (Vidzemē) vai arī no miežu putraimiem vārītu skābputru (Kurzemē, Zemgalē), kas parasti stāvēja koka ķipītī vai pusmuciņā aizdurvē. Pēc Rozina Lentilija apraksta Kurzemē XVII gs. viens no parastākajiem zemnieku dzērieniem bijušas patekas — vājš miežu alus, ko tie lietojuši putras vietā. Godos un svētkos ļoti izplatīts bijis stipri reibinošs, raudzēts miežu alus un medalus. Ziemeļvidzemē kā godu dzēriens jāatzīmē peziks², ko gatavoja, izkāstai auzu tumei pielejot alu un visu kopā uzsildot. Dažreiz alu uzsildīja kopā ar pienu, — tas bija siltalus; nereti tajā iedrupināja arī biežpienu. Iecienītas bija bērzu un kļavu sulas, ko dzēra gan svaigas, gan raudzētas.

Dodoties darbos uz muižu, mežu vai arī uz pašu māju tālajām pļavām,

¹ В. Милиус. Пица и домашняя утварь Литовских крестьян в XIX и начале XX в. Автореферат. М., 1954, 12.—13. lpp.

² Nosaukums lietots Veclaicē. (K. P l u k š s. Sīkumi no Veclaicenes. — Ceļi, 8., Rīgā, 1937., 233. lpp.)

kulītē ņēma līdz ēdamo — sausas maizes donu un no krijas vai bērza tāss darinātā cibā kādu aizdaru: biežpienu, kaņepes, retāk — sviestu.¹ Ja nebija sviesta vai cita aizdara, cibiņā deva līdz no kartupeļiem savāritu biezeni — šķiedeni jeb šķiedes. Līdz ņēma arī vāritus zirņus un pupas, kas bija spēcinošs un iecienīts ēdiens. Dzeramo vai strebjamo ceļam ielēja mazās koka mucinās — enkuriņos, īpašos aizvākojamos koka spaiņos — druvnešos vai arī legenēs, t. i., divdibena spaiņos ar spundi.

Visai trūcīgais un vienveidīgais uzturs izraisīja nesaskaņas saimnieka un kalpu starpā, kas sevišķi jūtamas kļuva līdz ar kapitālisma elementu attīstību lauksaimniecībā. Jau XVIII gs. beigās atsevišķi turīgākie saimnieki neēda vairs kopā ar saimes ļaudīm pie viena galda, bet ēda labāk sagatavotu ēdienu saimnieku galā.

Ja XVII gs. mācītājs Georgs Mancelis savos sprediķos nosodīja saimi, ka tā ir visai kāra un negrib apmierināties ar maizi, pienu un pūтели, bet vēl gaida speķi vai citu kādu gaļas gabalu,² tad XIX gs. jau visai plāns bija kļuvis arī maizes riecieni. Tā, A. Arsenjevs, kas 1805. g. apbraukāja lielu daļu Vidzemes, atzīmēja kalpu nabadzību: «Viņa (kalpa) darba augļus apēd saimnieks, viņam ne tikai nav apgērba, bet pat pelavu maizes gabala un skrandu apgērbam tik tikko pietiek.»³

Tādējādi preču-naudas saimniecības radītās pretrunas saimnieku un kalpu starpā atspoguļojās arī uzturā.

SATIKSME UN TRANSPORTS

Arheoloģiskajos izrakumos konstatētie no IX līdz XIII gs. importētie priekšmeti, kā arī to atraduma vietas liecina, ka Latvijā notikusi rosīga tirdzniecība gan pa ūdens, gan sauszemes ceļiem, no kuriem vairākus (Daugavu, Lielupi, ceļus, kas aptuveni sakrīt ar pašreizējām Rīgas—Daugavpils, Rīgas—Tallinas, Rīgas—Valkas, Rīgas—Pleskavas un Rīgas—Jelgavas šosejām) pilnā mērā var saukt par sava laika satiksmes maģistrālēm.⁴ Jau IX gs. Latvijā bija pazīstami dažādi ziemeļi un vasarai piemēroti sauszemes un ūdens transporta līdzekļi. Par ūdens transporta līdzekļiem joprojām kalpoja dobtās vienkoka laivas, bet sliktajos lauku ceļos ātrākais, ērtākais un arī izplatītākais pārvietošanās veids bija jāšus. Ne velti Atskaņu hronikas autors raksta, ka latviešu sievietes jāš uz zirga tāpat kā viņu tēvi.⁵

¹ Par cibu šaurākā nozīmē sauc koka trauciņu pavalga ielikšanai. Pēc pavalga daudzuma tajās cibas sauca par vienas dienas cibu vai divu un trīs dienu cibu, bija pat nedēļas cibas, kā arī ganu u. c. cibas. Par cibu plašākā nozīmē apzīmēja visu to ēdienu, ko ņēma līdzī, ejot ārpus mājas. (I. Vīksne. Kā latvietis tika pie maizes. Materiāli no Sunākstes. Rīgā, 1937., 141. lpp.)

² Georg Mancelius. Lang-gewünschte lettische Postill, 2. Rīga, 1695, 130.—131. lpp.

³ Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края, 1. Рига, 1876, 512. lpp.

⁴ E. Mugurevičs. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā. — AE, 3., Rīgā, 1961.; Э. Мугуреви́ч. Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Рига, 1965.

⁵ Atskaņu hronika. Ditleba Alnpeķes «Rīmju hronika». Rīgā, 1936., 9. lpp.

Kā liecina Kokneses izrakumos atrastās ragavu slieces paliekas, smagumus jau XI gs. pārvadāja ragavās. Indriķa Livonijas hronikā atzīmēts, ka XIII gs. sākumā zengāļi, lietuvieši un vācieši mantas un cilvēkus ziemas karagājiena laikā pārved ragavās.¹ Iespējams, ka ragavas dažādu smagumu pārvadāšanai lietoja arī vasarās, sevišķi braukšanai pa zālajiem laukiem vai pļavām.

Par ratiem kā par transporta līdzekli pirmās rakstītās ziņas sniedz Baltazara Rusova hronika (XVI gs.), minot, ka zviedru karaspēks pie Tallinas atņēmis Livonijas ordenim daudz kurzemnieku un latviešu ratu, kas bijuši piekrauti ar pārtikas produktiem.² Tomēr iespējams, ka ratus Latvijas teritorijā pazinuši jau krietni agrāk, vismaz kopš zemkopības izvirzīšanās par galveno saimniecības nozari.³ Kaimiņu zemēs — Austrumprūsijā, tāpat arī slāvi, ratus pazina jau X gs., bet Skandināvijā pat bronzas laikmetā.⁴

Plašākas ziņas par sauszemes satiksmes un transporta līdzekļiem feodālisma periodā sniedz XVII—XVIII gs. vēstures avoti. Tie liecina, ka pārvietošanās veids jāšus joprojām saglabā savu nozīmi. Tā, Oleārija darbā ievietotajā Vidzemes zemnieku kāzu zīmējumā redzams, ka seglos priekšā jāteniski sēž zirga vadītājs — vīrietis, bet tam aiz muguras īpašos krēsleņveida seglos sēniski sēž sievietē.⁵ Šādi segli Vidzemē bija saglabājušies vēl pat XIX gs.

Uz šo pašu posmu attiecināmi arī pirmie ratu apraksti. Tā, XVII gs. otrajā pusē Dobeles novada skolotājs un ārsts Rozins Lentilijs raksta, ka apkārtnes zemnieku rati darināti tikai no koka bez dzelzs apkalumiem. Vienus un tos pašus ratus lieto gan darbā, gan braukšanai uz baznīcu. Ziemās zemnieki braucot kamanās. Pirmo Vidzemes zemnieku ratu zīmējumu, aprakstot ratu darināšanu un izmantošanu, 1777. g. publicē A. Hupels.⁶ Nedaudz vēlāk plašus aprakstus un zīmējumus sakopojis J. K. Broce savā krājumā «Monumente . . .».

Minētie avoti ļauj secināt, ka XVIII gs. otrajā pusē visā Latvijā izplatītākais ratu veids ir t. s. galdū rati. Tālāk pilnveidoti, šie rati saglabājušies līdz mūsu dienām. Atkarībā no ratu virsdaļas konstrukcijas tos varēja izmantot dažādiem nolūkiem — gan baļķu, mēslu, labības vešanai, gan arī kā izbraucamos vai mantu vedamos ratus. XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā jau pazīstami vairāki specializēti ratu veidi, piemēram, Zengalē labības vedamā ore ar augstām redelēm visapkārt, Rīgas apkārtnes zemnieku vieglie izbraucamie rati, Vidzemes zemnieku izbraucamie rati ar virsū uzliktu no klūdziņām pītu kulbu u. c. Rīgā smagas kravas ormaņi

¹ Indriķa Livonijas hronika. Rīgā, 1936., XI, 5., 7. §.

² B. Rusovs. Livonijas hronika. Rīgā, 1926., 98. lpp.

³ А. Вийрес. Традиционный сельскохозяйственный транспорт народов Прибалтики (к вопросу об историко-культурных взаимосвязях). М., 1964.

⁴ O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906, 85.—86. lpp.

⁵ A. Olearius. Vermehrte Moscovitische und Persianische Reisebeschreibung. Schlesswig, 1663, 108. lpp.

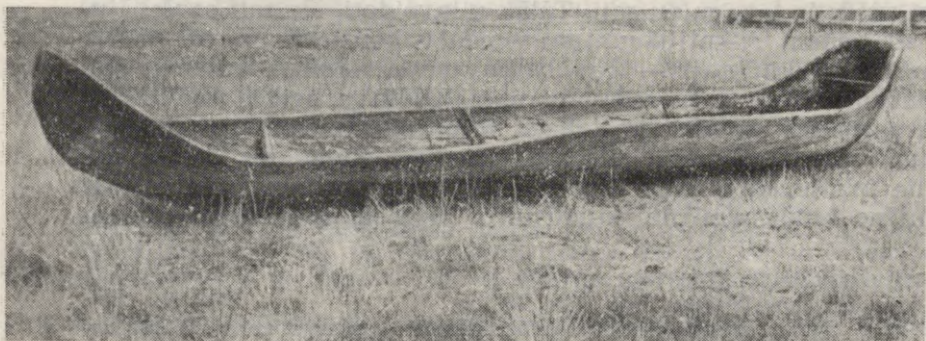
⁶ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, 2. Riga, 1777.

46

47

48

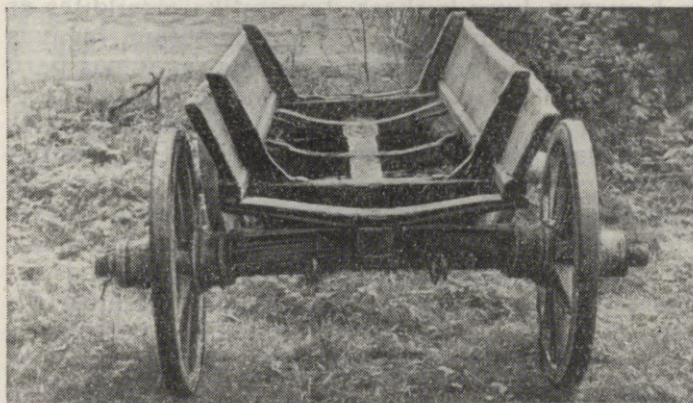
46. att. Pārceltuve pār Aivieksti. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 8, 49.)

47. att. Strūgas. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 2, 105.)

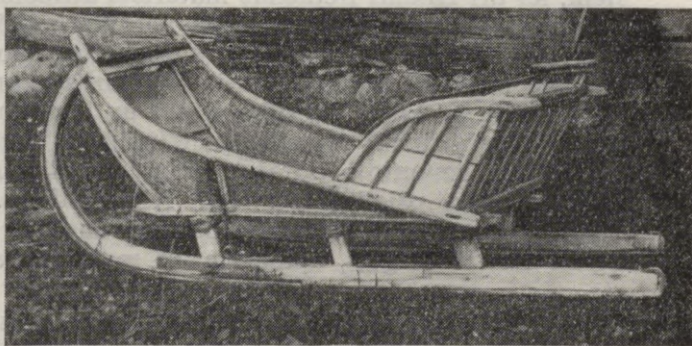
48. att. Dobtā laiva no Lubānas ezera apkārtnes.

49

50

51

49. att. Gulbenes zemnieku rati. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 3, 62.)

50. att. Zemgales zemnieka galdu rati Džūkstē.

51. att. Latgales zemnieka kamanas Pasiēnē.

parasti pārvadāja garos ratos ar galdveida virsu. No šiem ratiem, domājams, XIX gs. pirmajā pusē Rīgas un Valmieras apriņķī izveidojās t. s. sera rati ar platu platformu, bet vēl tālākajā attīstības gaitā — t. s. raspuskas. Ikvienam no šiem ratu veidiem Latvijas kultūrvēsturiskajos rajonos izveidojušās savas konstruktīvās un lietošanas īpatnības, ko radījuši lauku amatnieki un zemnieki, cenšamies izveidot ērtāk lietojamus ratus.¹

Muižnieki, Rīgas un citu pilsētu tirgotāji un namnieki vismaz kopš XVII gs. vidus brauca īpašos izbraucamos ratos, kurus vienkāršojot XIX gs. otrajā pusē izveidoja t. s. droškas, kas plaši ieviesās turīgo zemnieku saimniecībās.

Ziemā darbā brauca ragavās, kam atsevišķos gadījumos, piemēram, braukšanai uz baznīcu, tirgu, muižas klaušās, sīku mantu vai produktu vešanai, uzlika īpašu kulbu vai drēgi. Turīgiem zemniekiem braukšanai godos, baznīcā vai uz pilsētu bija kamanas, ko parasti rotāja ar kokgriezumiem.² Rīgas apkārtne kamanu rotājumu iegrieza apdedzinātos dēļos.³ Plaši izplatītas bija kamanas, kuru karkasa starpas tika aizpildītas ar kriju. Bija arī speciāliem nolūkiem darinātas ragavas, piemēram, ragavas siena izvešanai no staigām pļavām, mazas piekabināmas ragaviņas garu balķu vešanai, no koka stakles darinātas akmeņu vedamās ragavas u. c.

Transporta līdzekļus XVIII gs. un XIX gs. pirmajā pusē lielākoties gatavoja paši zemnieki, bet daļu, sevišķi izbraukšanai domātos, pasūtīja ratu un kamanu meistariem. Visi transporta līdzekļi darināti tikai no koka, jo naturālās saimniecības apstākļos dzelzi izmantoja vienīgi pašiem nepieciešamākajiem priekšmetiem, piemēram, arkla lemešiem. Izņēmums bija Rīgas apkārtne, kur līdz ar straujāku preču-naudas saimniecības attīstību zemnieki apkaltus ratus lietoja jau XVIII gs. beigās. Pārējos Latvijas rajonos tie ieviešas tikai XIX gs. otrajā ceturksnī, kad pastiprinās zemnieku saimniecību saites ar tirgu, regulāri kļūst braucieni uz pilsētām un līdz ar to lielāku nozīmi gūst pārvietošanās ātrums un ratu izturība.

Pirmās rakstītās ziņas par Latvijas iedzīvotāju ūdens transporta līdzekļiem, kā arī zināms lietiskais materiāls attiecināms uz XIII gs. No Indriķa Livonijas hronikas uzzināms, ka Latvijas iedzīvotājiem, sevišķi kuršiem, bija tiem laikiem labi attīstīta kuģniecība. Jau XII gs. beigās un XIII gs. sākumā kurši ar kuģiem rikoja regulārus uzbrukumus Dānijai un Zviedrijai. 1210. g. kurši uzbruka Rīgai ar kuģiem, kurus Daugavā dzina uz priekšu ar ariem.⁴ Ātruma palielināšanai kurši, tāpat kā viņu kaimiņi sāmsalieši, izmantoja buras.⁵ Tirdzniecībai paredzētās preces parasti novietoja kuģu priekšgalos.⁶ Par XII—XIII gs. jūras kuģu konstrukciju zināmu ainu sniedz Turaidā, Liepājā un Rīgā atrasto kuģu paliekas: tie bijuši 10—15 m gari, apmēram 2,5 m augsti, ar ķili, skelets no masīvām

¹ J. Āboliņš. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā. Rīgā, 1935., 99. un turpm. lpp.

² XVIII gs. otrā pusē darinātās Kosas kamanas. BDM 1348.

³ J. Chr. Brotze. Monumente . . . , 3, 77. att.

⁴ Indriķa Livonijas hronika. Rīgā, 1936., XIV, 5. §.

⁵ Turpat, VII, 1. §.

⁶ Turpat, XIV, 1. §.

ozola brangām. Kuģim bija klājs un apakšā, domājams, kravas telpas, kā arī komandas telpas.¹ Satiksmei pa upēm, it īpaši pa Daugavu, izmantoja dažāda lieluma un konstrukcijas laivas; ar tām braukāja latgaļi, sēji, lībieši, krievi un vācieši. Kā transporta līdzeklis karaspēka un preču nogādei Daugavas lejtecē augsta ūdens līmeņa laikā noderēja plosti vai, kā hronists saka, «daudzkārtīgi sasieta koki».

XVIII—XIX gs. pa Daugavu nāca strūgas — lielas, no baļķiem būvētas platdibena laivas ar segtu virsu. Strūgās no Krievijas, Polijas un Lietuvas uz Rīgu veda dažādas preces. Kad preces bija izkrautas, strūgas Rīgā pārdeva vietējiem iedzīvotājiem, kas tās izjauca un sazāgēja malkā. Baļķus ostām un upju krastos esošajām pilsētām piegādāja, sasietus plostos. Pāri upēm vezumus un gājējus cēla ar baļķu prāmjiem. Kā vietējās nozīmes satiksmes līdzekļi pa upēm un ezeriem kalpoja dobtas vienkoka un platdibena dēļu laivas. Lubānas ezerā un tam apkārtējās upēs vienkoces taisīja no resniem apses baļķiem, kurus pēc izdobšanas sautēja un izlieca, tādējādi piešķirot tiem izliektas dēļu laivas formu. Nelietai vienkocēi sānos piestiprināja spārnus, kas laivu padarīja stabilāku. Jau XVIII gs. beigās Vidzemes jūrmalā un Rīgā gatavoja dēļu laivas ar ķīli; tās lietoja gan zvejai, gan kravu pārvadāšanai nelielos attālumos. Laivas dzina uz priekšu ar ariem vai buru.

Satiksmes un transporta līdzekļu straujāka attīstība notika XIX gs. otrajā pusē līdz ar kapitālistiskā ražošanas veida nostiprināšanos.

¹ J. Skolis. Senais Rīgas kuģis. — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, 6., Rīgā, 1964.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU ĢIMENES UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

ZEMNIEKU ĢIMENE

Ikvienas ģimenes formu un attiecības nosaka sabiedrības attīstības ekonomiskie apstākļi un kultūras līmenis. Tādējādi zemnieku ģimenes raksturu un organizāciju noteica tā īpašā vieta, kuru šī ģimene ieņēma sabiedrības ražošanas sistēmā, jo tā nebija tikai radnieku kopums, bet bija arī ražošanas vienība.

Feodālismā Latvijā pastāvēja divas zemnieku ģimenes formas — mazā ģimene un lielā jeb nedalītā tēva ģimene. Mazā ģimene bija šķiru sabiedrības pamatsūna, kas apvienoja vecākus un viņu neprecētos bērnus, dažreiz arī vectēvu un vecmāti. Turpretī lielā ģimenē bija raksturīga jau pirmatnējai sabiedrībai un kā rudiments saglabājās arī feodālismā. Tās pastāvēšanu noteica zemais ražošanas spēku attīstības līmenis (it īpaši agrā feodālisma posmā) — un vispirms jau zemais zemkopības tehnikas līmenis, zemnieku saimniecības naturālais raksturs, tāpat līdumu līšana. Tas radīja labvēlīgus priekšnoteikumus, lai saglabātos lielā ģimene.

Lielās ģimenes iekšējā kārtība, tās sastāvs, ģimenes locekļu tiesības un pienākumi mainījās līdz ar feodālo attiecību attīstību. Lielā ģimenē feodālisma posmā bija skaitliski mazāka nekā pirmatnējās sabiedrības sairuma posmā un sastāvēja no 3—4 viena tēva pēcnācējiem tiešā un sānu līnijā: no vairākiem precētiem brāļiem vai tēva un dažiem precētiem dēliem, vai arī tēva brāļa un brāļu bērniem, kas saimniekoja vienā saimniecībā. Kā 1690. g. Vidzemes kadastrā, tā 1750. g. revīzijas materiālos minētas lielās ģimenes. Šī materiāla studijas sniedz zināmu ieskatu par ģimenes locekļu skaitu dažāda lieluma saimniecībās. Tā, piemēram, Jaunpiebalgas «Bašos» — 1 arkla lielā saimniecībā — kopā dzīvoja 5 brāļi, ģimenē bija 37 locekļi, «Kaikalās», kas bija tikpat liela saimniecība, tāpat saimniekoja 5 brāļi, un ģimenē bija 34 cilvēki. Nepilna arkla saimniecības apstrādāja skaitliski mazākas ģimenes: $\frac{1}{4}$ arkla saimniecību apmēram 14 cilvēki. Šādās saimniecībās kopā dzīvoja lielākoties divi precēti brāļi.¹ Līdzīgas

¹ A. Švābe. Latvju kultūras vēsture, 1. sēj., 1. d. Rīgā, 1921., 20., 21. lpp.; Analogiskas ziņas skat. arī: D. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā. Rīgā, 1962., 131.—133., 152. lpp.

ziņas par lielām tēva ģimenēm Latgalē XVII—XVIII gs. sniedz muižu inventāri.¹

Tādējādi lielās ģimenes locekļu skaits XVII gs. svārstījās apmēram no 15 līdz 20 cilvēkiem. Skaitliski lielākās ģimenes parasti piederēja pie turīgā zemnieku slāņa, jo feodālisma apstākļos darba ražība tika panākta nevis ar agrotehniskiem uzlabojumiem, bet palielinot darba roku skaitu un padarot to darbu intensīvāku. Turpretī tajā zemniecības daļā, kas nebija tik cieši saistīta ar zemi, dominēja mazā ģimene. Līdzīgs stāvoklis bija arī piejūras rajonos, kur galvenais iztikas avots bija zveja. Tā, Mangaļu ciemā, Rīnūžos, kur pārsvarā bija zvejnieki sīkzemnieki, XVII gs. ģimene sastāvēja vidēji no 6 līdz 7 cilvēkiem.² Izņēmums bija vadu zvejnieki, kas zvejoja ar lieliem tīkliem. Šāda zveja prasīja jau darba koope-rāciju, tāpēc arī «vadu saimes» bieži bija vienas lielās ģimenes locekļi. Turīgie jūrmalienes iedzīvotāji bez zvejniecības nodarbojās arī ar lauksaimniecību.

Lielās ģimenes pamats bija kolektīvs zemes īpašums un ražošanas līdzekļi, kolektīvs darbs un kolektīva sadale. Ģimenes locekļu individuālajā īpašumā atradās tikai viņu personīgās lietas un līgavas pūrs.

Ģimenes galva, kā arī saimniecības vadītājs bija vecākais vīrietis — tēvs, vecākais brālis vai tēva brālis. Mazās ģimenēs ģimenes galva bija tēvs. Tēva tiesību un pienākumu galvenajai attīstības līnijai šķiru sabiedrības apstākļos raksturīgs tas, ka pastiprinās ģimenes galvas vara, paplašinās tā tiesības. Viņa rokās atradās visi līdzekļi, viņš pirka ģimenei vajadzīgo un pārdeva, kas bija lieks. Zināmas izmaiņas ģimenes galvas funkcijās notiek XVI gs., kad zemnieks kļuva par muižnieka dzimtcilvēku, ar kuru tas varēja rīkoties pēc saviem ieskatiem. Līdz ar to sašaurinājās arī ģimenes galvas vara. Muižnieks daļēji ierobežoja tā rīcības brīvību sabiedriskos un tirdznieciskos jautājumos. Zemniekiem pirms tie pārdeva savus ražojuma pārpalikumus tirgū, vajadzēja tos piedāvāt muižniekam un pārdot par tā noteikto cenu. Tāpat, sūtot kādu no savas saimes peļņā vai mācīties amatu, bija nepieciešama muižnieka atļauja. Turpretī ģimenes iekšējo jautājumu risināšanā ģimenes galvas loma pieauga. Saimnieks juridiski pārstāvēja ģimeni un visos darījumos ar muižu un dažādām iestādēm. Viņš slēdza dažādus līgumus, kas bija saistoši visiem ģimenes locekļiem.

Ģimenes galvas uzdevums bija vadīt saimniecību, atbildēt muižai par kļaušu un nodevu kārtīgu pildīšanu:

Pieci, seši druvā gāja,
Viens kungam tiesu deva. LD 3459

Saimniekam bija tiesības lemt par katra ģimenes locekļa personīgo dzīvi, pie kam, ja ģimenes galva bija tēvs, tā vara šajā jautājumā bija

¹ B. Brežgo. Latgolas inventāri un ģenerālmereišanas zemu aproksts, 1695.—1784. Daugavpils, 1943., VIII, 12., 50., 51. lpp.; LCVVA, 712. f., 1. apr., 217. lieta, 24.—27. lp.; 224. lieta, 25.—28. lp.

² A. Švābe. Latvju kultūras vēsture, 1. sēj., 1. d. Rīgā, 1921., 35. lpp.

52. att. Zemnieku ģimene (A. Pecolda akvarelis).

lielāka nekā tad, ja šīs funkcijas pildīja vecākais brālis vai tēva brālis. Ģimenes galva varēja saimi sodīt ar miesas sodu. Viņš rūpējās par reliģisko svētku ievērošanu un baznīcas apmeklēšanu. Ģimenes galva savas funkcijas pildīja visu mūžu. Tomēr bija gadījumi, kad vecuma dēļ tas savas pilnvaras ar muižnieka atļauju nodeva nākošajam vecākajam vīrietim ģimenē. Tādējādi muižnieki, lai panāktu saimes bezierunu paklausību, ģimenes galvas izvēlē saglabāja vecuma principu.

Viens no galvenajiem lielās ģimenes organizācijas principiem bija kolektīva ražošana: darbā piedalījās visi ģimenes locekļi atkarā no viņu spējām, vecuma un dzimuma. Bija arī tādi ģimenes galvas, kas veica tikai kontroles funkcijas un sadalīja pienākumus, bet paši darbā nepiedalījās. Lielās ģimenes reti kad izmantoja kalpu darbaspēku, jo visu darbu veica paši ģimenes locekļi. Atbildīgos darbus, kas prasīja pieredzi un zināšanas, strādāja vecākie vīrieši, jaunieši tiem palīdzēja. Par vīriešu darbu tika uzskatīta aršana, ecēšana, sēja, kaudžu mēšana, pļaušana, mēslu vešana u. c. Bez tam vīrieši sagatavoja kurināmo, rūpējās par ēku labošanu un celtniecību, gatavoja darba rīkus.

Lauku darbos strādāja arī meitas un sievas, kam mājās nebija mazu bērnu. Sievietes piedalījās siena un labības novākšanā, pļūca linus, palīdzēja mērkt, izklāt, kā arī savākt tos, kūla labību. Sieviešu pienākumos

ietilpa lopu apkopšana un sakņu dārzu uzturēšana kārtībā, kā arī viss mājas solis. Sadalot darbu, lielās ģimenes sievietes starpā bija izveidojušies zināma tradīcija: atbildīgākos mājas un lauku darbus veica vecākās vedeklas, bet ēdienu gatavoja pati vīramāte vai vecākā vedekla. Šo darbu nekad neveica gados jaunākās meitas un vedeklas. Ziemas mēnešos katra vedekla vērpa, auda un sagatavoja apģērbu savai ģimenei, bet visas kopīgi tās rūpējās par vecākās paaudzes apkopšanu. Zvejnieku ģimenēs sievietes gatavoja arī materiālu tikliem. Zemniecēm vajadzēja arī novērtēt zināmu daudzumu dzijas un noaust noteiktu skaitu olekšu audekla muižai.¹

Sieviešu darbu lielā ģimenē vadīja un sadalīja ģimenes galvas sieva vai vecākā vedekla.

Vecākā brāļa klausu,
Vecākās vedekliņas.

LD 3419

Lai arī ģimenes galvas sieva vai vecākā vedekla bija pakļauta ģimenes galvas varai, tomēr dažos jautājumos (bērnu audzināšana, laulības, sievietes darba sadale) viņas vārdam bija svarīga nozīme. Mainoties ģimenes galvām, mainījās arī saimniece, kas parasti bija jaunā ģimenes galvas sieva. Bijušās saimnieces stāvoklis šajā gadījumā pasliktinājās, jo vedeklas tai centās atriebties par agrāk nodarīto pārestību. Visai reti bija gadījumi, kad pēc ģimenes galvas nāves tā vietu ieņēma viņa sieva, lai gan ģimenē bija pieauguši vīrieši.² Tā, Rīgas patrimonālā apgabala Salas muižā 1760. g. minēta Annas Straupes saimniecība, kurā dzīvo 5 vīrieši radnieki. Sieviete kā ģimenes galvu redzam arī Latgalē XIX gs.³

Mazajās ģimenēs, ja trūka darba roku, darba dalīšana pēc dzimuma un vecuma tika ievērota retāk. Sieviete šeit bieži vien līdzīgi vīrietim veica arī smagos lauku darbus. Visi mājas darbi gūlās uz saimnieces pleciem. Viņas palīgi bija bērni un vecāmāte. Vedeklas un vīramātes attiecības mazajās ģimenēs veidojās dažādi: ja vīramāte bija vēl spēcīga, tad tā pati vadīja visus mājas darbus un vedekla strādāja tīrumā. Turpretī, ja vīramāte bija veca un nespēcīga, tad jau no pirmās dienas visu mājas soli veica vedekla.

Šķiru sabiedrības apstākļos lielajā ģimenē veidojās privātipašnieciskas attiecības, veidojās katras mazās ģimenes īpašums. Daļu no ārpus mājas sapelnītajiem līdzekļiem ģimenes locekļi paturēja sev un neatdeva vairs saimniekam. Sākumā šis individuālais īpašums bija visai neliels un sastāvēja galvenokārt no personiskajā lietošanā esošajiem priekšmetiem, gadījuma peļņas, bet ar laiku tas palielinājās. Individuālā īpašuma izveidošanās jaunāko ģimenes locekļu rokās padziļināja mantisko nevienlīdzību,

¹ G. Merķelis rakstīja: «viņa (lielmāte — L. J.) sadzen kopā meitas, kad un cik vien tai tik, uz kāpostu un kartupeļu dēstišanu utt., veļas mazgāšanu, līnu, kaņepāju un vilnas apstrādāšanu. Bez tam vēl katrai saimniecībai jāsavērpj mājās 3—6 mārciņas līnu muižai.» (G. Merķelis. Latvieši. Rīgā, 1953., 60. lpp.)

² D. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā. Rīgā, 1962., 144. lpp.

³ LCVVA, 657. f., 1. apr., 9. lieta, 3.—61. lp.

kas jau pastāvēja ģimeņu starpā sakarā ar visai nevienādajiem līgavu pūriem. Tomēr šī sievietes atsevišķā īpašuma ekonomiskā nozīme bija visai niecīga. Pūrs un vīra dāvanas lielākoties veidoja personisko, bet ne privātīpašumu. Galvenā nozīme atsevišķa mazo ģimeņu īpašuma izveidošanā bija peļņai un vīriešu personiskajam īpašumam. Tas, ka lielās ģimenes klēpī veidojās vairāk vai mazāk spēcīgas mazās ģimenes, saasināja pretrunas ne tikai starp ģimenes galvu un pārējiem ģimenes locekļiem, bet arī pēdējo starpā, tā sekmējot lielās ģimenes sairšanu. Visā asumā tagad parādījās lielajai ģimenei raksturīgās divas tendences šķiru sabiedrības apstākļos: no vienas puses, ģimenes galva cenšas kļūt par visa kolektīvā īpašuma vienīgo saimnieku; no otras — katra mazā ģimene cenšas norobežot savu īpašumu un atdalīties.

Saasinātās attiecības lielās ģimenes sairuma laikā izpaudās pastiprinātos radnieku strīdos. Vīriešu centienus atdalīties un izveidot patstāvīgu saimniecību aktīvi atbalstīja sievietes, kuru stāvoklis lielās ģimenēs bija divkārt atkarīgs. Nodaloties atsevišķā saimniecībā, sieviete cerēja kļūt par patstāvīgu saimnieci.

Pretrunu saasināšanās rezultātā no lielās ģimenes ar zināmu īpašuma daļu nodalās mazās ģimenes. XVII gs. zviedru revīzijas dokumentos atzīmēti gadījumi, ka nodalījies viens no trim brāļiem. Mazās ģimenes nodalīšanās sākumā gan noritēja pārsvarā tikai pa patēriņa līniju, kamēr ražošana vēl bija kopīga. Ar laiku mazās ģimenes pārgāja dzīvot kopējās mājas vienā atsevišķā telpā vai arī tām uzcēla atsevišķu galu pie tēva mājas, retāk — atsevišķu māju tēva mājas tuvumā.

Es darīju savu namu

Tēva (var. Brāļa) nama galiņā.

LD 3093, var. 23825, 3728

Pilnīga nodalīšanās un lielās ģimenes sadalīšanās varēja notikt vienīgi ar muižnieku piekrišanu. Par ģimenes sadalīšanās cēloni bieži bija ģimenes galvas nāve. Līdz zināmai robežai saimniecības dalīšana muižniekam bija izdevīga, proti, kamēr tā neapdraudēja pašas saimniecības eksistenci, jo parādījās jaunā kļaušu pildītāja un nodevu maksātāja vienība.

Viss šīs lielās ģimenes sairuma process notika, samazinoties ģimenes locekļu skaitam. Straujāks tas bija Kurzemē un Vidzemē, lēnāks — Latgalē. Spriežot pēc avotiem, Kurzemē un Vidzemē ģimeņu sadalīšanās savu kulmināciju sasniedza pēc muižu saimniecību izveidošanās XVI—XVII gs. Attīstoties preču-naudas saimniecībai, feodāļi centās ciemu vietās iekārtot arvien jaunas muižas, padzenot zemniekus no iekoptiem tūrumiem vai ierādot jaunus tūrumus mežā un purvā. Zemnieku ģimenes tagad apmetās viensētās. Protams, ka tas veicināja lielās ģimenes sadalīšanos.

To sekmēja arī biežie kari un epidēmijas, kas plosījās XVI—XVIII gs. un kuru rezultātā sētas palika tukšas. Muižnieki tukšās sētas centās sadalīt palikušajiem zemniekiem. Viens no tālaika autoriem 1696. g. publicētajā darbā atzīmē: «... junkuru pienākums, starp citu, bijis četras reizes gadā pārraudzīt saimnieku sētas, vai tur uz 1/2 arkla nedzīvo vairāk par

7 personām. . . ja atrod lielāku saimi, tad tā ir jāizdala starp citām mazākām vai arī [liekās personas] jānometina tukšajos ciematos.»¹ Tukšajās sētās nometināja ļaudis arī no citiem apgabaliem. Piemēram, pēc 1690. g. zviedru kadastra no Ādažu iedzīvotājiem 41,9% sastādīja ienācēji, no Allažu iedzīvotājiem — 48,2%, Daugavgrīvas — 73%, Ikšķiles — 60,8%, Madlienas — 48,6%, Mālpils — 41,6%, Ropažu — 80,1%, Salaspils — 71,2%. Tas viss, protams, nesekmēja zemnieku ģimeņu skaitlisku palielināšanos.²

Plaši šajā posmā izplatās arī «pušelniecība», kas tāpat izskaidrojama ar pastiprinātu zemnieku ģimeņu dalīšanos. «Pušelnieki» bija zemnieki, kas saimniekoja patstāvīgi uz kādreiz kopējas zemes. Tie veidojās, sadalot saimniecību radnieku starpā³ vai dažādu iemeslu dēļ nometinot saimniecībā svešus ļaudis. Arī lielais saimniecību skaits ar patronimiskiem nosaukumiem XVII gs. liecina par ģimeņu dalīšanos.⁴

Īpašuma tiesības zemnieka ģimenē mainījās līdz ar feodālo attiecību attīstību. Pamatojoties uz senākajām Rīgas un Kurzemes zemnieku tiesībām, konstatējams, ka laikā no XIII līdz XV gs. zemniekiem bija tiesības uz kustamo un nekustamo īpašumu. Lielajā ģimenē zeme bija kolektīvs īpašums, un neviens no ģimenes locekļiem, nodaloties no ģimenes, nevarēja pretendēt uz daļu no šīs zemes. Ģimeņu dalīšanās gadījumā mantu sadalīja pēc «paaudžu principa», t. i., pēc gados vecāko vīriešu skaita ģimenē. Mazā ģimenē zemi mantoja dēli, pie kam XIV—XV gs., liekas, bija sastopami abi mantošanas veidi, proti, ikviens no dēļiem mantoja līdzīgu daļu vai arī saimniecība pārgāja vienam dēlam, parasti vecākajam, bet pārējiem tika atdota daļa no tās kustama īpašuma veidā.

Meita lielā ģimenē nemantoja zemi, bet saņēma tikai savu pūra daļu. Tas atspoguļojas arī folklorā, piemēram:

Meita zemes neturēja,
Tik turēja meita zemes:
Zem pūriņa, zem krēslīņa,
Zem savām kājiņām. LD 3774; 3762

Ja mazā ģimenē nebija vīriešu kārtas mantinieka, tad tēva saimniecību Kurzemē un Vidzemē līdzīgās daļās mantoja meitas.⁵

Atraitnes īpašuma tiesības bija atkarīgas no tā, vai atraitne dzīvoja lielā vai mazā ģimenē, kā arī vai tai bija bērni. Dažas no šīm tiesībām fiksētas «Vecākajās zemnieku tiesībās». Tā, lielā ģimenē vīrs var atstāt sievai savu īpašumu, izņemot zemi un bišu stropus, kas paliek viņa ģimenes

¹ Der getreue Amt-Mann oder Unterricht eines guten Hauß-Halters. Riga, 1696, 23. lpp.

² Skat. A. Švābe. Latvju kultūras vēsture, 1. sēj., 1. d., Rīgā, 1921., 254. lpp.

³ No meitām znoti, radi,

No dēļiem pušelnieki. LD 1961

⁴ Krapes muižā bija saimniecības: Kaibušu Stērste, Kaibušānu Stērste, Kaibušāns Jānis, Kaibušāns Jukums. Liekas, ka šīs mājas veidojušās, sadaloties Kaibušu ģimenei. Jaunpils pagastā 1690. g. no 74 saimniecībām 35 bija patronimiskas galotnes -ēni, -āni; Koknesē tas pats bija vērojams 12 saimniecībās (no 24), Stukmaņos 11 (no 19 saimniecībām). (Skat. A. Švābe. Latvju kultūras vēsture, 1. sēj., 1. d. Rīgā, 1921., 50. lpp.)

⁵ A. Švābe. Vecākās zemnieku tiesības. Rīgā, 1927., 3., 6. lpp.

īpašumā.¹ Sieva pēc vīra nāves, ja tai nebija bērnu, parasti atgriezās atpakaļ pie tēva, ņemot līdzi arī savu pūru un vīra dāvanas. Vienīgi gadījumā, ja atraitne apprecējās otrreiz ar kādu no mirušā vīra brāļiem, tā palika vīra ģimenē. Atraitne, kurai bija bērni, palika dzīvot vīra radnieku ģimenē, bet, pēdējai daloties, saņēma bērniem vīra daļu. Turpretī mazā ģimenē, kamēr atraitne nebija precējusies otrreiz, viņa saimniekoja mirušā vīra saimniecībā. Apprecoties otrreiz, atraitne dalīja saimniecību līdzīgās daļās ar pirmās laulības meitām.

Līdz ar dzimtbūtniecības nostiprināšanos zeme pārstāja būt zemnieka īpašums. Zemnieks nevarēja vairs ar zemi rīkoties pēc saviem ieskatiem un atstāt to ģimenes locekļiem. Ierobežotas tika arī tiesības uz kustamo īpašumu. B. Rusova hronikā norādīts: «Katram zemniekam bija tik daudz tiesību, cik viņam gribēja dot muižnieks vai fogts. Par savu mantu, kas nabaga zemniekam piederēja, viņš nebija kungs, visa manta piederēja muižniekam.»² XVII—XVIII gs. zemniekam nepiederēja ne viņam iedalītā zeme, ne arī ēkas.³ 1696. g. tika izdotas zemnieku saimniecību mantošanas tiesības, kas deva iespēju turīgākiem saimniekiem uzkrāt zināmu saražotā produkta pārpalikumu. Ja iedalītās zemes turētājs labi saimniekoja, kārtīgi pildīja visas klaušas un nodevas, viņš varēja cerēt, ka dēli paliks un saimniekos tālāk viņa sētā un nekļūs par kalpiem. Bet īstenībā muiža šīs tiesības maz ievēroja.⁴

Zemnieki savu saimniecību joprojām centās atstāt vecākajam dēlam, bet ar muižas atļauju to varēja sadalīt arī diviem dēliem. Kustamo mantu dēlu starpā dalīja līdzīgās daļās. Jaunākie brāļi varēja palikt dzīvot pie vecākā brāļa vai ar muižas atļauju ieguva atsevišķu saimniecību, mācījās amatu vai arī aizgāja iegādāties. Feodālisma posmā iegādāties iešana bija maz izplatīta un sastopama vienīgi mazās ģimenēs, kur nebija pietiekami darba spējīgu vīriešu vai arī kur atraitne bija palikusi ar maziem bērniem. Tā kā šāda saimniecība nespēja kārtīgi pildīt muižas klaušas, tad muižnieks vienkārši izdzina atraitni no mājām. A. Hupels XVIII gs. beigās atzīmē: «Kad saimnieks mirst un atstāj atraitni ar nepieaugušiem bērniem, tad aiz bailēm, ka kungs viņu neizliek no mājas, tā meklē sev kalpu par vīru.»⁵

Iegādāta īpašumā mirušā vīra manta nenonāca, bet palika bērniem. Ja pieaugušie padēli nevarēja sadzīvot ar iegādāti, tad tam vajadzēja aiziet.

¹ A. Švābe. Vecākās zemnieku tiesības. Rīgā, 1927., 34.—35. lpp.

² B. Rusovs. Livonijas hronika. Rīgā, 1926., 38.—39. lpp.

³ Rīgas patrimoniālajā apgabalā zemniekam piederēja ēkas, ja viņš pats tās bija cēlis. Bet, ja pēc saimnieka nāves muižnieks saimniecību atdeva citam, tad bērni nekādu atlīdzību par uzceltām ēkām nesauņēma. (D. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā. Rīgā, 1962., 133. lpp.)

⁴ 1804. g. likumi noteica, ka kārtīgu saimnieku nevar izlikt no mājām un ka pēc viņa nāves mājas manto dēli. Bet Kurzemes un Vidzemes zemnieku «brīvlaišanas» likumos (1817.—1819. g.) zemnieku māju mantošanas tiesības tika likvidētas.

⁵ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, Bd. 2. Rīga, 1777, 238. lpp.

Pie tam viņš varēja ņemt līdz tikai sievas mantojuma daļu, bet no pārējā kustamā īpašuma — to, ko mantinieki viņam atvēlēja.

Pastāvošās feodālās īpašuma tiesības ierobežoja arī zemnieču pūra daļu, ja tās apprecējās ar cita muižnieka dzimtcilvēku: 1671. g. apstiprinātajā Vidzemes zemes kārtībā norādīts, ka, gadījumā, ja zemniekam ir tikai meitas, kas apprecas ar cita muižnieka dzimtcilvēku, viņas var ņemt līdz no vecākiem naudu un apģērbu, bet raža, lopi un tāpat pūram paredzētais inventārs paliek viņu muižniekam.¹ Ja cita muižnieka dzimtcilvēku apprecēja atraitne, tad bērni un viss kustamais īpašums palika pirmajam muižniekam. Bērns, kas bija jaunāki par trim gadiem, māte varēja ņemt līdz, bet, bērniem sasniedzot pilngadību, muižniekam bija tiesības atprasīt tos atpakaļ.²

Sievietes atkarīgais stāvoklis zemnieku ģimenē izpaudās arī laulību jautājumā. Zemniece pati nevarēja izšķirt jautājumu par savām precībām, lielā ģimenē to noteica ģimenes galva un viņa sieva, bet mazā — tēvs. Līdz vācu agresijai ciešie kultūras un tirdznieciskie sakari ar kaimiņu tautām sekmēja arī jauktās laulības; tautas dziesmas liecina, ka latvieši precējušies ar lietuviešiem, igauņiem, krieviem.

Ko tu saki, vecais brāl',
Es grib' ņemt igauņieti:
Igauņiete skaisti dzied,
Ar vēršiem ecēdama.

LD 2690

Dzimtbūtniecības apstākļos, kad zemnieku pārvietošanās tiesības bija ierobežotas, samazinājās arī jaukto laulību skaits. Pēdējās bieži vien kavēja arī tas, ka nākamā līgava un līgavainis piederēja pie dažādām konfesijām.

Turīgie parasti precējās ar turīgiem, kalpi ar kalponēm.³ Tomēr sociālās pretrunas feodālismā vēl nebija tik krasī izteiktas kā kapitalismā. Precoties meita saņēma pūru, ko viņai deva tēvs vai brālis, ja tas bija saimnieks. Pūrs sastāvēja no apģērba un veļas, parasti meita pūrā saņēma arī govī un 1—2 aitas. Turīgo saimniekmeitu pūrā jau XVII—XVIII gs. ietilpa arī nauda.⁴ Māsas savā starpā sadalīja arī mātes pūru. Pūra papildināšana ar austām un izsūtām lietām bija katras jaunavas galvenais darbs no mājas un lauku darbiem brīvajā laikā.

Līdz ar kristīgās ticības nostiprināšanos mainījās arī laulību norise. Muižnieki un baznīckungi centās aizstāt vecās kāzu tradīcijas ar laulībām

¹ Liefländische Landes-Ordnungen. Riga, 1707, 24. lpp.

² Turpat, 76. lpp.

³ Kājām spēru kalpa puisī

No tētiņa nama durvu:

Kauns manam tētiņam

Kalpa puisī znotu saukt. LD 10003

Skat. arī P. Šmits. Labieši jeb bajāri. — Etnogrāfisku rakstu krājums, 2. Rīgā, 1923., 88. lpp.

⁴ D. Liepiņa. Agrārās attiecības Rīgas lauku novadā vēlā feodālisma posmā. Rīgā, 1962., 146. lpp.

baznīcā. Tomēr pēdējās zemnieku dzīvē ieviesās ļoti lēni. Pat XVI gs. zemnieki baznīcā laulājās reti,¹ un vecās ieražas saglabājās vēl ilgi.

Baznīca vairākus gadsimtus aktīvi cīnījās pret pagānisma paliekām kāzu ceremonijā. Tomēr vēl XVII—XVIII gs. zemnieki vietumis kāzas sāka svinēt 2—3 dienas pirms, citur atkal 2—3 dienas pēc laulībām baznīcā, pie kam zemnieku apziņā tieši kāzas mājās, bet ne laulības baznīcā tika uzskatītas par rituāla galveno daļu. Baznīcas ceremoniju ignorēšanā izpaudās zemnieku protests pret visu feodālo sistēmu, kuras galvenais ideologs bija baznīca.

Dzimtcilvēki varēja precēties tikai ar muižnieka atļauju, kas šo jautājumu izšķīra, ievērojot ekonomiskus apsvērumus. Nereti bija gadījumi, kad uz muižnieka vēlēšanos tika salaulāti maz pazīstami un viens otram nemīlami ļaudis. Ļoti nelabprāt muižnieki atļāva saviem ļaudīm precēties ar cita muižnieka dzimtcilvēku, jo tad bija jāzaudē kļaušnieks. Laulības starp brīvo un dzimtcilvēku bija atļautas tajā gadījumā, ja brīvais bija ar mieru kļūt par dzimtcilvēku. Pat pirmos gadus pēc dzimtniecības atcelšanas muižnieki turpināja iejaukties zemnieka personīgajā dzīvē.

Ieraduma tiesības šķirties atļāva, turpretī baznīcā noslēgtās laulības netika šķirtas pat tad, ja abu laulāto starpā valdīja nesaskaņas. Daudzās ģimenēs strīdu pamatā bija rupjā apiešanās ar sievieti.

Bērni ģimenē atradās mātes un pārējo sieviešu uzraudzībā. Pusaudžus zēnus audzināja vīrieši un mācīja tiem vīru darbus, turpretī meitenes palīdzēja sieviešu darbos. Mazās, galvenokārt trūcīgās ģimenēs bērni agri uzsāka darba gaitas. G. Merķelis atzīmē, ka «sešus gadus vecie bērni iet ganos un daudzos apgabalos trīspadsmitgadīgi zēni jau ir arāji».² Daudz bērnu zemnieku ģimenes dažreiz bija spiestas atdot bērnus turīgākajām ģimenēm audzināšanā, jo paši vecāki nebija spējīgi tos uzturēt. Audzēkņi (to skaitā ietilpa arī sērdieņi) līdz pilngadībai dzīvoja pie audžu vecākiem, strādājot par vēderu un apģērbu. Ja audzēknis palika dzīvot pie audžu vecākiem arī pēc pilngadības, tad tas saņēma kalpa algu, bet meita — pūru. Pat muižnieki XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā centās daudz bērnu kalpu un saimnieku ģimeņu bērnus nodot pie tiem saimniekiem, kuru sētās bija mazāk ļaužu.³ Šajā gadījumā netika prasīta vecāku piekrišana.

Bērnu audzināšana zemnieku ģimenēs bija visai vienkārša. Galvenais mērķis bija izaudzēt fiziski veselu bērnu, ieaudzināt tam darba mīlestību, kā arī morāles normas un dievbijību. Bērnus audzināja stingri un bezierunu paklausībā vecākiem cilvēkiem. Vecāki bērniem iemācīja visu, ko zināja paši par darbu, dabas parādību novērošanu, tautas medicīnu un folkloru. Pusaudži parasti neprata rakstīt un ar grūtībām lasīja. Līdz XVII gs. Latvijā nebija atvērta neviena skola zemnieku bērniem. Muižnieki skolu ierīkošanu uzskatīja par kaitīgu un nevajadzīgu. XVII gs.

¹ B. Rusovs. Livonijas hronika. Rīgā, 1926., 56. lpp.

² G. Merķelis. Latvieši. Rīgā, 1953., 44. lpp.

³ B. Ābers. Vidzemes zemnieku stāvoklis XIX gs. pirmā pusē. Rīgā, 1936., 26. lpp.

otrajā pusē nedaudzās nodibinātās skolas nevarēja kaut cik ietekmēt latviešu zemnieku izglītības stāvokli. Lielākā daļa skolu vēl XVIII gs. 20.—30. gados mitinājās tumšajās riju telpās, kur burtus grāmatā varēja saskatīt tikai tie skolēni, kas sēdēja zemā lodziņa tuvumā. Skolēnu skaits skolās bija visai neliels. Rīgas apriņķī 1739. g. skolu stāvoklis bija šāds: Limbažos un Kastrānē nebija skolotāja, Liepupē nebija neviena skolēna, Rubenē bija 4 skolēni, Turaidā — 6, Lēdurgā — 9, Krimuldā — 10, Salaspilī — 1, Dolē — 11, Daugavgrīvā — 9, Ādažos — 3, Lielsalacā — 5, Alojā — 7 skolēni utt.¹ Latgalē esošās nedaudzās skolas bija atvērtas galvenokārt pie katoļu klosteriem un atradās spēcīgā katolicisma ietekmē.

Galvenais skolu uzdevums bija iemācīt reliģiskās dogmas un cīņa pret dažādiem tautas ticējumiem un ieražām. Vidzemē un Kurzemē XVIII gs. vecākiem bija jāiemāca saviem bērniem lasīt drukātos burtus (t. s. māj-mācība). Parasti bērnu apmācītājas bija sievietes. Pārbaudīt māj-mācības rezultātus bija mācītāja pienākums. G. Merķelis par to rakstīja: «... Mācītājs ziemu katrai muižai nosaka vienu pārklausišanas dienu. Bērni, kas kaut ko mācījušies, sapulcējas muižā vai kādās mājās. Mācītājs liek katram bērnam izlasīt pāris rindiņu un noskaitīt kādu lūgšanu vai kaut ko līdzīgu, pieraksta viņa vārdu un domā, ka vienam gadam ir izpildījis savu pienākumu.»²

Jūtams pavērsiens Kurzemes un Vidzemes skolu jautājumā vērojams XIX gs. 40.—50. gados. To izraisīja plašie zemnieku nemieri un pāreja pareizticībā. Baidoties, ka, pārejot pareizticībā, zemnieki vairs neklausīs muižniekiem, pēdējie ar luterāņu baznīcas palīdzību sāka aktīvu pārvācošanas politiku. Tikai XIX gs. 60. gados lauku skolas nonāca Izglītības ministrijas pārziņā, kā rezultātā daļēji tika paplašināts skolā mācāmās vielas apjoms.

Tomēr šajā posmā skolai vēl bija visai maza nozīme zemnieku dzīvē. Daudziem zemniekiem nebija pa spēkam sūtīt bērnus skolā — skola bija tālu, trūka kaut cik piemērota apģērba un ēdiena. Bez tam trūcīgo zemnieku bērni savas darba gaitas sāka agri pavasarī un beidza vēlu rudenī, kad mācības skolās vēl nebija beigušās vai arī bija jau sākušās.

ZEMNIEKU SABIEDRISKĀ DZĪVE

Feodālisma sākuma posmā sabiedriskajā dzīvē saglabājās vēl pirmatnējās pašpārvaldes, pirmatnējās demokrātijas paliekas. Tā, līdz vācu feodāļu iebrukumam XIII gs. sabiedriski svarīgākos jautājumus izlēma tautas sapulcēs.³ Tā kā sabiedriskā dzīve bija visai cieši saistīta ar reliģisko, tad sapulces parasti notika svētbrīzēs, zem veciem ozoliem un liepām, pie upurakmeņiem. XIII gs. hronikās Latvijā minētas 30 mazāka novada un

¹ L. Adamovičs. Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks 1710.—1740. Rīgā, 1933., 285. lpp.

² G. Merķelis. Latvieši. Rīgā, 1953., 154.—155. lpp.

³ Indriķa Livonijas hronika. Rīgā, 1936., XI, 7. §; XIV, 5. §.

3 lielāka novada (Kuldīga, Trikāta, Gaujas grīva) pulcēšanās vietas, kur sapulcējušos skaits sniedzies vairākos tūkstošos.¹ Pēc vācu feodāļu uzskundzēšanās šādas sapulces vairs nenotika.

Svarīga nozīme zemnieku dzīvē bija tādai savstarpējai palīdzības formai kā talkām. Līdz pat XIX gs. bija saglabājusies paraža ēkas, tāpat arī tiklu būdas vai laivas u. tml. būvēt kolektīvi: vieni piedalījās būvkoču ciršanā, citi — ēkas celšanā u. tml. Dažkārt, ja talcinieki bija rada, tie katrs savu būvdaļu sagatavoja mājās un aizveda būvētājam. Turīgākie savus palīgus pacienāja, bet nabadzīgākie gāja talkās katrs ar savu pārtiku. Talkā gāja arī smagākajos un steidzamākajos lauku darbos. Kaimiņš palīdzēja kaimiņam nelaimē. Ugunsgrēkā cietušajam kaimiņi bez atlīdzības deva būvmateriālu, jumta salmus, kā arī pirmās nepieciešamības iedzīves priekšmetus un darba rīkus. Ja bija nodegusi visa sēta, «padeģļiem» bija tiesības vienreiz braukt apkārt pa pagastu un vākt dāvanas. Ja labība nepadevās un atsevišķai zemnieka ģimenei draudēja bads, labību aizdeva cietušā radi vai tuvākie kaimiņi. Vispārējas neražas gados, kad aizdevumu no muižas nepietika, vecākie cilvēki devās ubagot uz tālākiem novadiem, pilsētām, ceļiem un pārceltuvēm. Sevišķi lieli ubagojošo zemnieku bari bija novērojami pēc 1710.—1711. g. mēra postījumiem Vidzemē, bet Latgalē pēc 1830.—1840. g. neražām. Lai nopelnītu dāvanas, ubagi staigāja pa mājām dziedādami un spēlējami vai arī skaitīja pie baznīcām un kapiem lūgšanas.

Kādreizējā kolektīvā īpašuma reminiscences saskatāmas ieradumā nest kaimiņiem gabalu no kauta lopa, kannu jaunbrūvētā alus vai tikko izņemto medu. Pie kaimiņiem gāja «pēc uguns», pēc bezmēna, tāpat arī pēc citiem saimniecībā retāk nepieciešamiem darba rīkiem.

Kurzemē, mazākā mērā arī Vidzemē un Latgalē, kā sena paraža bija saglabājusies meitās iešana. Novada neprecētie pilngadīgie puīši, t. s. puīšu karogs, pavasaros sapulcējās krogos, lai norunātu, pie kuras meitas kurš puīsis vasarā ies. Saimniekdēli no tuvākas apkārtnes kājām, bet no tālākas — jāšus, tumsai iestājoties, parasti sestdienas vakaros, ieradās pie saimniekmeitām, kas vasarā mēdza gulēt klētiņās, bet kalpi pie kalponēm, kas parasti gulēja šķūnī vai uz kūtsaugšas. Lai puīši zinātu, kur meitas gul, klēts vai šķūņa durvis nereti bija appuškotas. Puīši parasti uzdevās par čīgāniem, tirgotājiem, ceļojošiem «dakteriem» un lūdza ielaist tos klētiņā. Klētiņā meitas puīšus uzcienāja ar sieru, medu u. tml., un jaunieši jautri pavadīja laiku. Puīsis, kam jau bija līgava, meitās iet nedrīkstēja. Šāda līgavas lūkošana parasti nobeidzās ar kāzām. «Puīšu karogs» rūpējās, lai citu novadu puīši nesatiktos ar viņu novada meitām, vainīgie nereti tika iepērti. Meitās iešana uzskatāma par vienu no jauno ļaužu satikšanās veidiem vasarā. Rudenī un ziemā to aizstāja vakarēšana, kad dažādu mājas darbu veikšanai vienuviet sapulcējās vairāku māju ļaudis.

Zemnieku dzīve ārpus sētas saistījās ar muižu, krogu, gadatirgiem un

¹ R. Malvess. Latviešu pulcēšanās 13. gadsimtā. — SuM, 1937., 2. nr.

baznīcu. Muižnieks bija zemnieka īpašnieks un kopš XV—XVI gs. arī tiesnesis. Muiža bija zemnieku sodīšanas un spīdzināšanas vieta. Ne velti folklorā muižu dēvē par elli, bet muižnieku — par elles kungu un ļaužu mocītāju.

Nozīmīga vieta zemnieku sabiedriskajā dzīvē bija desmitniekam, vēlākajam vagara palīgam, kura uzdevums sākumā bija ievākt desmito tiesu, vēlāk — uzraudzīt kļaušu pildīšanu, apķīlāt meža zagļus. Kurzemes kroņa muižās XIX gs. 40. gados desmitnieku uzdevums bija arī pārraudzīt zemnieku saimniecību, magazīnas, ceļus, ugunsdrošību, raudzīties, lai zemnieki nedzertu un neubagotu, kā arī lai zemnieku skaits sētās atbilstu revīzijas datiem. Desmitnieki glabāja birkas kokus, kuros pagasta tiesa saziņā ar desmitnieku sniegtajām ziņām «pierakstīja» ieradušos un «izrakstīja» aizgājējus. Desmitnieki rūpējās par kārtīgu baznīcas apmeklēšanu, tāpat raudzījās, lai svētdienās mājās noturētu pātarus.

Muižas rīkojumus un kļaušas izziņoja otrs vagara palīgs — šķilters.

Ievērojama loma kā lauku sabiedriskās dzīves centram bija krogum, kas par tādu izveidojās XVI—XVIII gs., muižniekiem sagrābjot kroģēšanas monopoltiesības. XVII gs. Vidzemē pie krogiem ierīkoja stadulas zirgiem, sāka pārdot uzturu un deva naktsmītnes ceļa braucējiem. Sākot ar XVII gs., krogū parasti bija lielā (ļaužu) istaba ar lielo krāsni un 2—3 logiem un divas mazākas — krodzinieka un kungu, muižnieku istabas, kas bija iekārtotas greznāk. Krogū pārdeva alu, medalu, bet XVII gs. arī degvīnu, te uzpirka labību un linus, sapulcējās zemnieki, ejot kļaušās; uz krogu zemnieki nāca svētdienās pēc dievvārdiem, krogū pulcējās saimnieki un kalpi saimes deramās dienās, te tika svinēti arī godi. Krogos zemnieki pastāstīja cits citam jaunākos notikumus, tāpēc radies sakāmvārds: «Ej krogā, būsi gudrs». Zemnieku nemieru laikā (galvasnaudas nemieros, Kauguru, Bebru, Dzirnāviņu, Irlavas u. c. nemieros) krogi bija arī zemnieku sapulču un apspriežu vieta.

Rudenī lauku iedzīvotāji gatavojās braucienam uz gadatirgu. Gadatirgi parasti notika pie baznīcām dažādu svēto piemiņas dienās, kā arī pie krogiem, muižās, miestiņos un pilsētās. Tirgus sākumu un beigās atzīmēja ar baznīcu zvaniem. Gadatirgos sabrauca zemnieki ar savām precēm: liniem, lopiem, amatniecības izstrādājumiem. Tirgos zemnieki tikās ar kaimiņu novadu ļaudīm, pierobežas rajonos arī ar kaimiņu tautu — lietuviešu, igauņu, krievu, baltkrievu zemniekiem, tirgotājiem un amatniekiem. Te tad arī tika pilnveidotas amatnieku zināšanas labāku preču ražošanā.

Ne mazāk svarīga vieta lauku iedzīvotāju dzīvē bija baznīcai. Baznīcā zemnieki uzzināja valdības, muižas un baznīcas likumus un rīkojumus. Baznīcas kā informatora loma mazinājās ar Matīsa Stobes «Latviskas Gada Grāmatas» (1797. un 1798. g.), bet jo sevišķi ar «Latviešu Avīžu» iznākšanu 1822. g. Tagad visus jaunākos notikumus daļa latviešu zemnieku uzzināja nevis baznīcā, bet no laikraksta. Ilgus gadus (XV—XVIII gs.) baznīca bija arī laicīgu un garīgu sodu izciešanas un izpildīšanas vieta. Sodu izcieta kā pašā baznīcā, tā baznīcas pagalmā. Zagļiem bija jāstāv

baznīcā dievkalpojuma laikā ar rudzu maisu uz pleciem, meitai par netiklību jātup baznīcas korī uz ceļiem ar rīkstēm rokā utt. Pēc dievvārdiem baznīcas pagalmā izpildīja tiesas spriedumus, pēra ar rīkstēm, pātagām un sita ar kokiem, iededzināja pierē katordznieka zīmi, nocirta roku vai kāju. Sākot ar XVII gs., Vidzemē ieviesās sodīšana moku siekstā un pie kauna staba. Visai izplatīts sodīšanas veids bija «tecēšana caur rīkstēm». Karavīri, skaitā tik daudz, cik rīkšu sitienu nelaimīgajam bija piespriests, ar rīkstēm rokās nostājās rindā cits citam pretī pāris metru atstatumā. Sodāmo ar kailu muguru lēnām veda cauri karavīru ierindai, un katrs karavīrs iecirta ar rīkstēm tam pa muguru. XVIII gs. un XIX gs. pirmajā pusē «tecēšana caur rīkstēm» bija parasts zemnieku nemiernieku sodīšanas veids un notika publiski.

Valsts svētki (ķeizaru un viņu ģimenes locekļu dzimšanas dienas, uzvaru un svarīgāko likumdošanas aktu gadadienas), tāpat valdnieku vai ievērojamu galminieku viesošanās parasti tika atzīmēta pilsētās ar salūtiem un iluminācijām. Zemnieki šādus gadījumus centās izmantot lūgumu iesniegšanai nolūkā panākt sava stāvokļa uzlabošanu. Valsts svētku rīkotāji un dalībnieki bija valdošās šķiras pārstāvji, kas lauku apvidos aprobežojās ar patenta nolasišanu baznīcā un aizlūgumu par ķeizara un viņa ģimenes locekļu veselību. Valdnieku maiņas gadījumā zemnieki baznīcā noklausījās jaunā valdnieka «milapestus», kas solīja visādus labumus un katordzniekiem ātrāku atgriešanos.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU NODARBOŠANĀS UN DZĪVES VEIDS

PILSĒTU ATTĪSTĪBA. PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU NODARBOŠANĀS

Katras tautas materiālajā un garīgajā kultūrā izcila vieta ierādāma pilsētai, kuras kultūrvēsturiskā nozīme pieaug līdz ar tās ekonomisko attīstību. Tomēr daudzos Latvijai un latviešiem veltītajos vēstures, bet it īpaši etnogrāfiskajos pētījumos jautājums par pilsētas kultūru kā feodālisma posma visas latviešu tautas kultūras sastāvdaļu netika izvirzīts. Baltijas vācu pētnieki, kas balstījās uz apriora pieņēmuma, ka Latvijas pilsētas ir vāciskas, protams, sev tādu mērķi arī neizvirzīja.¹ Noteiktu šķirisku interešu mudināti, viņi pieļāva latviešu kultūras attīstību tikai laukos. Sevišķi krasi šāda nostādne konstatējama A. Bīlenšteina darbos. Baltijas vācu vēsturnieku un etnogrāfu šādu uzskatu veidošanās cēloņi šodien vairs nav jāiztirzā, jo tie labi analizēti padomju vēsturnieku darbos.² Taču zīmīgi, ka arī vēlāk Baltijas vācu etnogrāfu nostādne netika apšaubīta. Visu latviešu buržuāzisko etnogrāfu domas bija saistītas ar laukiem un neizbēgami radīja priekšstatu, ka tikai un vienīgi lauki raksturo latviešu dzīves veidu un kultūru. Tā vienā plūsmā savienojas divas tendences — Baltijas vācu un vietējās latviešu buržuāzijas tendences, kurām, kā sākumā liktos, vienai otru vajadzētu izslēgt.

Taču jau sen veidojās arī otra pieeja Latvijas pilsētu vērtējumam. Vēl XVIII gs., saasinoties cīņai starp pilsētas vācu patriciātu un latviešu amatniekiem, pēdējo vidū izskanēja doma, ka Rīgā dzīvojošie latvieši ir zemes pamatiedzīvotāji un tāpēc pilntiesīgi pilsētas pilsoņi.³ Raksturīgi arī, ka tautas dziesmās Rīga, tāpat arī citas pilsētas, netiek uzskatītas par svešķermenī latviešu vidū, bet gluži otrādi — tās ļoti daudzveidīgi saistītas ar laukiem.⁴

Uzskatu, ka pilsēta ir latviešu darba tautas kultūras neatņemama

¹ C. Mettig. Baltische Städte. Rīga, 1901; W. Neumann. Grundriss einer Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes in Liv-, Est- und Kurland usw. Rewal, 1887.

² Я. Зутис. Очерки по историографии Латвии, 1. Рига, 1949.

³ J. Straubergs. Rīgas vēsture. Rīgā, 1937., 421.—427. lpp.

⁴ K. Straubergs. Tautas dziesmu Rīga. — SuM, 1936., 3. nr.

sastāvdaļa, XX gs. sākumā pauda arī progresīvā nacionālā inteliģence. Savu klasisko izpausmi šis uzskats guvis Spīdolas vārdos:

«... kas cirta, raka, sita un kala,
Kas sviedrus lēja un lies vēl bez gala. —
Tie ļaudis, tiem Rīgai būs piederēt,
Priekš strādniekiem es gribu to paturēt.»¹

Pamazām sāka parādīties pētījumi, kas bija veltīti dažādiem latviešu nodarbošanās veidiem pilsētās, tautas mākslas lomai «profesionālās» mākslas, to skaitā arī pilsētas mākslas un arhitektūras izveidē.² Rezultātā pētnieki nonāca pie secinājuma, ka Latvijas pilsētas nav tikai vāciskas, bet ka šeit saplūduši dažādu tautību pārstāvji, kuru vidū redzama vieta bija arī latviešiem. Pēckara posmā Padomju Latvijas vēsturnieki pierādījuši, ka, neskatoties uz politisko sadrumstalotību, Rīga jau XVII gs. bija kļuvusi par Latvijas ekonomisko centru, kas līdz ar to pakāpeniski izveidojās par latviešu tautības nacionālo centru.

Tā pamazām tika izskausts Baltijas vācu pētnieku tendenciozais uzskats un pilsēta iekļāvās latviešu vēsturnieku un etnogrāfu pētījumu jomā. Tomēr jāatzīst, ka pilsētas kā nozīmīgas latviešu materiālās un garīgās kultūras izpausmes vietas ar savām dzīves veida īpatnībām, ar ražošanas un iedzīvotāju izvietojumu līdz šim pētītas tikai fragmentāri. Nepilnīgi izsekoti arī pilsētu un lauku kultūras sakari. Tāpēc daudz jautājumu vēl gaida atrisinājumu.

Pilsētas tipa apmetnes attīstībai Latvijā ir sena vēsture. Tās pirmsākumi meklējami pirmatnējās sabiedrības posmam raksturīgajās apmetnēs — slēptuvēs, kuras ierīkojot, liekas, veidojās pirmās iemaņas aizsardzības celtņu veidošanā. Ar laiku aizsargceltnēm ietvertu laukumu sāka izmantot ne tikai par slēptuvi, bet jau par pastāvīgi apdzīvotu vietu. Šo procesu sekmēja iedzīvotāju sociālekonomiskā diferenciācija un vietējās aristokrātijas veidošanās. Apdzīvojot kopienas pilskalnus, tā paplašināja un piemēroja tos savas ģimenes un karadraudzes vajadzībām. Pilskalnu-slēptuvju pārveidošanās process par vietējās aristokrātijas pilīm kuršu ciltis notika VII—VIII gs. (Apule, Impilte), zemgaļu un latgaļu ciltīs tas vērojams IX—X gs. (Mežotne, Asote).

Agrajā feodālismā strauji attīstījās tādi nozīmīgi pilsētas izaugsmei veicinātāji faktori kā amatniecība, regulāra maiņa un pastāvīgas tirgus vietas. Vienlaikus apmetnēs pieauga iedzīvotāju skaits, kas atradās zināmā politiskā un ekonomiskā atkarībā no pilskunga.

Laikā no X līdz XIII gs. piļu tuvumā veidojās ciems — senpilsēta, kas aizņēma jau visai lielu teritoriju: Mežotnē, piemēram, 1000×200 m, Jeršikā — 750×200 m. Senpilsētas, salīdzinot ar pili, bija mazāk nocietinātas, bet nereti nocietinājuma vispār nebija. Bez zemkopības senpilsētās attīstījās arī amatniecība: dzelzs un bronzas kausētavas, ieroču kalēju, rot-

¹ J. Rainis. Uguns un nakts. Sena dziesma jaunās skaņās. Rīgā, 1953., 142. lpp.

² B. Vipers. Latvijas māksla baroka laikmetā. Rīgā, 1937.

kaļu un podnieku u. c. amati. Amatnieku darbnīcas atradās kā pašā pils laukumā, tā arī tās nocietinājumu piekāpē un senpilsētās (Daugmalē). Pie pilsētu tipa apmetnēm XII—XIII gs. notika dzīva tirdzniecība. Viens no ievērojamākajiem tirdzniecības centriem Latvijā bija avotos minētā zemaļu osta (Daugmale). Tas viss liecina par pilsētai raksturīgo nodarbošanās veidu attīstību. Vācu iebrukuma rezultātā senpilsētas nopostīja. To vietā XIII—XIV gs. sāka veidoties jaunas feodālās pilsētas: Rīga, Kuldīga, Aizpute, Ventspils, Koknese, Limbaži, Straupe, Cēsis, Valmiera. Nozīmīgākā no tām bija Rīga, kas jau XIII gs. sākumā ieguva pilsētas tiesības. Pārējās Livonijas pilsētas bija organizētas pēc Rīgas parauga un dzīvoja pēc Rīgas tiesībām.¹

Arī laikā no XIII līdz XVII gs. pilsētu iedzīvotāju galvenā nodarbošanās bija tirdzniecība un amatniecība. Tiesības patstāvīgi nodarboties ar tirdzniecību vai amatniecību bija tikai pilntiesīgiem pilsētu iedzīvotājiem — namniekiem. Tirgotāji un amatnieki feodālajās pilsētās apvienojās īpašās viduslaiku pilsētām raksturīgās namnieku organizācijās — gildēs un amatos jeb cunftēs. Šīs organizācijas bija cīņas ierocis pret konkurenci un feodāļiem. To uzdevums bija kolektīvi gādāt par organizācijas locekļu ekonomiskajām un sociālajām interesēm. Tirgotāji parasti apvienojās Lielajā, bet amatnieki — Mazajā gildē. Mazā gilde savukārt bija sīkāk organizēta amatos jeb cunftēs. Rīgā Lielā gilde dibināta 1354. g., Mazā gilde — 1352. g. Laikā no XVI līdz XVIII gs. tirgotāju un amatnieku gildes un cunftes izveidojās arī Jelgavā, Kuldīgā, Liepājā, Cēsīs u. c. Latvijas pilsētās.

Pilsētās tirgoņi nodarbojās kā ar vairum-, tā arī ar mazumtirdzniecību. Vietējās preces tiem piegādāja gan paši ražotāji — pilsētu amatnieki, apkārtējie zemnieki un zvejnieki, gan arī uzpircēji. Tirgošanās notika pārdotavās, kuras iekārtot atļauts bija vienīgi namniekiem, turklāt stingri noteiktās tirgus vietās. Preces pirkt vai pārdot ārpus šīm vietām, kā arī ārpus pilsētas uz ceļiem, kas veda uz pilsētu, bija aizliegts.

Arzemu tirgoņu ievestās preces vietējie tirgotāji atpirka un savukārt pārdeva tālāk citiem, jo viesiem ar viesi tirgoties nebija atļauts. Rīgā norisinājās sevišķi dzīva tranzittirdzniecība, un par Rīgas labklājības galveno pamatu izveidojās tirdzniecības starpnieka peļņa.

Feodālo pilsētu pastāvēšanas pirmajos gadsimtos Lielo un Mazo gilžu piederīgie dzīvoja un strādāja ar aizsargvalņiem nocietinātajās iekšpilsētās. Tirgoņiem un amatniekiem tur bija savas atsevišķas apmešanās vietas. Tirgoņu mītnes grupējās tirgus laukuma un galveno ceļu krustojumu tuvumā. Tā kā šajā laikā ražošanas un dzīvojamās ēkas cēla vienkopus, tad veidojās t. s. sētas. Te tirdzniecisko darījumu laikā apmetās arī viesi, preču piegādātāji un pircēji, kuriem sētas saimnieks gādāja kā mājvietu, tā uzturu. Lielākajās pilsētās sētas piederēja ne vien vietējiem tirgoņiem, bet arī viesu apvienībām. Tā, piemēram, Rīgā bija Lībekas un krievu tirgoņu sētas.

¹ T. Zeids. Feodālisms Livonijā. Rīgā, 1957., 106. lpp.

Amatniecībai feodālo pilsētu saimnieciskajā dzīvē bija mazāka nozīme. Amatnieki strādāja galvenokārt tikai vietējam patēriņam. Vienas nozares amatnieki parasti apņēma vienkopus. Ar laiku izveidojās īpašas ielas ar kalēju, galdnieku, mucinieku, audēju, miesnieku, maiznieku u. c. darbnīcām. Kopš XVIII gs. iekšpilsētās palika tikai namnieku amatu meistaru mītnes. Precētie zeļļi, kalpotāji un strādnieki apmetās priekšpilsētās, kur ar laiku pārnāca dzīvot arī daudzi amatu meistari. Tā, XVIII gs. Rīgas priekšpilsētas Zunda apkaimi apdzīvoja mucinieki u. c. amatnieki. Tādējādi Rīgas priekšpilsētu galvenie iedzīvotāji bija amatniecībā un mājkalpošanā nodarbinātie ļaudis.

Amatnieki pēc savām tiesībām un darba prasmes dalījās trijās lielās grupās. Pilntiesīgie cunftu locekļi bija tikai amata meistari, kas, izstrādājot īpašu pārbaudes darbu — «meistarstiķi», bija pierādījuši savu darba prasmi un ieguvuši tiesības turēt savu darbnīcu. Tikai amata meistari drīkstēja izmantot algotu darbaspēku: zeļļus, mācekļus un palīgstrādniekus. Ja sākotnēji izšķiroša nozīme darba procesā bija paša meistara darbam, tad kopš XVII un XVIII gs. meistars aizvien vairāk atrāvās no tiešā darba un pildīja galvenokārt uzņēmēja funkcijas. Par galveno darba darītāju kļuva zellis. Zellis bija darba prasmi apguvis amatnieks, kam nebija tiesību strādāt patstāvīgi un kas tādēļ par noteiktu atalgojumu kalpoja pie cunftes meistara.

Darba diena viduslaiku Rīgas amatniekiem XVII un XVIII gs. parasti bija 15, dažkārt arī 16 stundas gara. Sevišķi steidzamu darbu laikā darba dienu pagarināja. Ziemā darba dienu saīsināja līdz 14 stundām. Parasti darba laiks sākās plkst. 5 rītā un ilga līdz plkst. 8 vakarā. Zeļļi brīvās vakara stundas pavadīja zeļļu mītnē vai krodziņā pie alus kausa. Tie dzīvoja meistaru mājās, saņēma no meistara uzturu un gultas vietu. Dzīvojamās telpās parasti bija šauri un saspiesti. Dažkārt zeļļiem bija jāguļ pa 2 vienā gultā. Darba telpās katram strādājošajam bija savs darba galds, bet rīki bija jāgādā pašam un pašam arī bija tie jātur kārtībā. Tāpat zellis pats gādāja sev priekšautu, kas lielā mērā bija amata tiesību simbols.

Cunftu hierarhijas zemākā pakāpe bija amata māceklis, kas bija pakļauts ne tikai meistara un viņa sievas, bet arī zeļļu patvaļai. Lai kļūtu par zelli, māceklim pie meistara bija jāpavada 2—6, dažkārt 7—9 un vairāk gadu, ne tikai strādājot un mācoties darbnīcā, bet arī pildot dažādus kalpotāja pienākumus meistara saimniecībā. No visiem meistara saimniecībā nodarbinātajiem ļaudīm vissliktākie dzīves apstākļi bija mācekļiem. Ēda viņi to, kas citiem palika pāri. Viņu guļas vieta nereti bija uz grīdas vai darbnīcā uz sola.

Šo smago režīmu māceklis uzņēmās cerībā drīz kļūt par zelli, tad mestaru un tādā veidā sasniegt saimniecisku patstāvību. Tāpēc arī mācekļi turējās atstatu no pilsētu iedzīvotāju zemākā, plebejiskā slāņa, ko veidoja galvenokārt transportstrādnieki, mājkalpotāji, algādži, vēlāk arī manufaktūru strādnieki. Plebejisko opozīciju pastāvīgi papildināja pilsētā iebēgušie dzimļaudis. Zemnieku — bēgļu vidū bija arī lauku amatnieki, ko pilsētas amatnieki atteicās uzņemt savās amata organizācijās.

Kopš XVII gs., it īpaši Rīgā un Jelgavā, kā arī šo pilsētu patrimonālaajos apgabalos, strauji auga manufaktūras. Līdz ar to šo pilsētu saimniecībā pieauga rūpnieciskās ražošanas nozīme.

Manufaktūras tipa uzņēmumi izveidojās kokrūpniecībā (kokzāgētavas), papīra, kaļķu u. tml. ražošanā. Tie parasti izvietojās pilsētu nomalēs. Darbniecu tuvumā īpaši celtās barakās dzīvoja strādnieki un viņu ģimenes.

Manufaktūrās nodarbināto strādnieku darba apstākļi lielā mērā bija atkarīgi no nozares specifikas, darba telpu atrašanās vietas un arī īpašnieka — vadītāja personīgajām īpašībām. Ļoti bieži un plaši manufaktūrās lietoja miesas sodus. XVIII gs. un XIX gs. sākumā arī rūpniecības uzņēmumu vadītāji centās no muižniekiem pārņemt un saglabāt t. s. mājas pārmācības tiesības. Tomēr viņu centieniem panākumu nebija. Rūpniecības uzņēmumiem paplašinoties, pieaugot strādnieku skaitam un šķiras apziņai, darba devēju rokās palika tikai ekonomiskās piespiešanas līdzekļi, kaut arī atsevišķos gadījumos miesas sodi vēl sastopami XIX gs. otrajā ceturksnī.

XVIII gs. manufaktūru strādnieku darba laiks bija līdzīgs amatnieku darba dienas garumam. Darbniecu iekārtojums, tāpat arī ražošanas organizācija bija pavisam primitīvi, tāpēc par darba drošības pasākumiem, apgaismošanu, vēdināšanu, kārtības uzturēšanu telpās tikpat kā nedomāja.

Manufaktūru strādnieku ģimenēs strādāja kā vīrieši un sievietes, tā arī bērni. Arī zemnieku ģimenē strādāja visi ģimenes locekļi, tomēr te vecāki raudzījās, lai darbs nebūtu pāri bērnu spēkiem. Manufaktūrās šādas atlaides bērniem nebija. Bērnu darbu apmaksāja vissliktāk, tāpēc to bija izdevīgi izmantot, un rezultātā bērnu nodarbināšana, sevišķi tekstilizstrādājumu ražošanā, ieguva visai plašus apmērus. Arī amata mācībā bērnus bieži pieņēma jau 6—7 gadu vecumā, protams, nekādu atalgojumu nedodot.

Pārtikas produktus piegādāja darba devējs, maksu par izsniegtajiem produktiem atrēķinot no darba algas. Strādnieku darba algas bija ļoti dažādas un bija atkarīgas no darba nozares, strādnieka kvalifikācijas, dzimuma, vecuma. Par to, ka šīs algas reāli bija minimālas, liecina augošā strādnieku neapmierinātība, biežā bēgšana un XIX gs. vidū jau arī nemierni.

TAUTĪBU JAUTĀJUMS PILSĒTĀ

Latvijas pilsētu iedzīvotāju sastāvs vienmēr bijis visai raibs. Sevišķi spilgti tas vērojams Rīgā, kur līdzās latviešiem un lībiešiem dzīvoja un strādāja vācieši, poļi, krievi, igauņi, lietuvieši, bet kopš XVIII gs. otrās puses — arī ebreji.

Sevišķi daudz dažādu tautību pārstāvji sakarā ar viduslaikos plaši izvērsto zeļļu ceļošanas (vanderēšanas) paražu strādāja cunftes amatnieku darbnīcās par zeļļiem. No ārzemēm ieceļojošo zeļļu vidū bija ne tikai vācieši un poļi, bet arī daudz somu, norvēģu, dāņu, zviedru, pat franču,

angļu u. c. tautību pārstāvju. XIV gs. vācieši uzsāka krasu tautību spaidu politiku, vispirms atņemot latviešiem tiesības patstāvīgi nodarboties ar tirdzniecību. Par Lielās gildes locekļiem uzņēma tikai vācu tautības tirgotājus. Latviešiem pilsētas robežās aizliedza nodarboties pat ar sīktirdzniecību, uzpirkt preces atkalpārdošanai, kā arī tirgoties kopīgi ar vāciešiem. Sīktirdzniecībā vēl XVI gs. saglabājās neliela krievu tirgotāju grupa.

XIV gs. beigās tautību spaidi skāra arī amatniecību. Maiznieku un kurpnieku amatos jau XIV gs. beigās vairs nepieņēma latviešu tautības zeļļus,¹ nerunājot nemaz par meistariem. Stiklinieku amata 1549. g. lēmums kategoriski aizliedza amata meistariem līgt latviešu tautības zeļļus.² Kažocnieki XVII gs. atteicās piešķirt meistara tiesības zellim, kas bija precējies ar latvieti.³

Tomēr ne vienmēr bija iespējams stingri ievērot tautību ierobežojumus. It īpaši Rīgas ekonomiskajā dzīvē nevācu darbaspēkam bija ļoti liela nozīme. Tas pats sakāms arī par daudzām amatniecības nozarēm, kas bija saistītas ar tirdzniecību, piemēram, linu, kaņepāju, ādu u. c. preču apstrādāšanu, šķirošanu, saiņošanu eksportam u. tml. Izšķiroša nozīme latviešu darbaspēkam bija preču transportā un pilsētas celtniecībā. Mūrnieku 1390. g. šrāga gan aizliedza uzņemt latviešus amatā ne tikai par meistariem, bet arī par mācekļiem. Tomēr vācu kolonisti nespēja apmierināt strauji augošās pilsētas pieprasījumu pēc mūrniekiem, tāpēc bija jāatsakās no aizlieguma latviešiem nodarboties ar šo amatu. Latviešu mūrnieku skaits strauji pieauga, un XVII gs. ne tikai namdaru, bet arī mūrnieku amats Rīgā jau bija tīri latvisks. Celtniecības darbi pilsētā bija gandrīz pilnīgi latviešu rokās. Tikai XVIII gs. 30. gados vācieši panāca arī vācu mūrnieku un namdaru amatu izveidošanu un pamazām iespiedās šai latviešu darba laukā. Bet arī tad visu XVIII gs. turpināja pastāvēt patstāvīgs latviešu jeb nevācu namdaru amats.

Darbaroku trūkums pilsētā bija jūtams it īpaši pēc kariem. Karu laikā daļa zeļļu aizceļoja, daudzi iestājās kara algotņos u. tml. Šādos apstākļos amata meistari atteicās no tautību ierobežojumiem zeļļu un mācekļu pieņemšanā. Pret nevāciem vērsās tad, kad viņi bija nevēlami konkurenti, turpretī vajadzības gadījumā tautību ierobežojumus aizmirsā. Amatos, kas strādāja tikai šaurajam Rīgas tirgum un kur darbaspēka pieprasījums vienmēr bija ierobežots, tautību ierobežojumi bija konsekvēnti. Tā tas bija vācu drēbnieku, kurpnieku un dažādu greznuma priekšmetu darinātāju amatos, kas apkalpoja pilsētas vācu namniekus.

Tomēr līdzās privileģētajām vācu cunftēm kopš XVII gs. Rīgā līdztekus pastāvēja nevācu drēbnieku, kurpnieku, linaudēju un kalēju amati. Pastiprinoties cunftu spaidiem un ierobežojumiem meistara tiesību piešķiršanā, arī vairums vācu tautības zeļļu vairs nespēja iekļūt vācu cunftēs.

¹ A. Bērziņa. Zeļļu un mācekļu stāvoklis Rīgas cunftu amatniecībā. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1957., 4. nr., 30. lpp.

² W. Stieda und C. Mettig. Schragen oer Gilden und Aemter der Stadt Riga. bis 1621. Riga, 1896, № 27.

³ LCVVA, A 10. f., 2. apr., 491. lieta, 413. lp.

Tādos apstākļos viņi centās iekļūt atbilstošos nevācu amatos, kur vieglāk varēja iegūt meistara tiesības. Rezultātā, piemēram, nevācu kurpnieku amatā, sevišķi XVIII gs. otrajā pusē, vācieši bija pat vairākumā. Vienīgi nevācu linaudēju amats arī XVIII gs. palika tīri latvisks; tur strādāja galvenokārt Rīgas patrimoniālapgabala muižās dzimušie un dzīvojošie amatnieki.

Latviešus kopš XVIII gs. vidus namniekos vairs neuzņēma. Tiem uzlika arī dažādus tālaika izpratnē apkaunojošus pienākumus pilsētas mērogā. Piemēram, ja ugunsgrēka dzēšanā bija jāpiedalās visiem amatniekiem, kā vāciešiem, tā latviešiem,¹ tad Rīgas ielu tīrīšana, netīrumu izvešana no Rīdziņas u. tml. bija jāveic tikai nevāciem.² Tāpat tikai laviešiem bija jāpilda naktssardzes gaitas pilsētā. Jāatzīmē, ka šajā laikā vairums latviešu dzīvoja priekšpilsētās, kur pēc 1782. g. datiem iedzīvotāju skaits bija sasniedzis 17 084. Turpretī iekšpilsētā, kur bija izvietojies pilsētas administratīvais un kultūras centrs, dzīvoja 10 772 iedzīvotāji. Šajā laikā no visiem Rīgas pilsētas iedzīvotājiem vācieši sastādīja 42—46%, latvieši — 30—34%, krievi — 10—14%, poļi — 8—10%.³

XVIII gs. beigās, bet jo sevišķi XIX gs. pirmajā pusē, Rīgā neatlaidīgi pieauga krievu tautības iedzīvotāju skaits. Tā kā krievi drīkstēja strādāt vienīgi kā «piemitņi» bez palīgiem vai arī nevācu amatos, tad jau 1814.—1818. g. krievu un poļu tautības kurpnieki uzsāka cīņu par īpaša krievu kurpnieku amata izveidošanu.⁴ Krievu mūrnieki, namdari un podnieki XIX gs. 20.—40. gados joprojām strādāja ārpus jebkādam apvienībām priekšpilsētās un pilsētas patrimoniālapgabala mazākās būvēs.⁵

XIX gs. Rīgā pieauga arī ebreju tautības amatnieku skaits.

No tautību pretrunām nebija pasargāta arī pārējo Latvijas pilsētu amatniecība, kaut arī pretrunas atsevišķās vietās un atsevišķos laikos nebija vienādi asas. Piemēram, Cēsīs tās bija stipri vājākas nekā Rīgā. Tā, kaut arī XVII gs. vācu amatnieki Cēsīs bija vairākumā (ap 66%), tad tomēr tas nebūt nekavēja latviešu amatniekiem būt par pilntiesīgiem amatniekiem un amatnieku gildes locekļiem. Tas, starp citu, vēlreiz apstiprina patiesību, ka arī tautību pretrunas izaug no ražošanas sfēras — Cēsīs amatnieku konkurence nebija tik asa kā Rīgā un līdz ar to arī mazāk asas bija tautību pretrunas. Mazākā skaitā Cēsīs strādāja poļu un krievu tautības amatnieki, kas galvenokārt bija namdari vai ādu apstrādātāji.

Jauns dažādu tautību pieplūdums pilsētās pastiprinājās līdz ar manufaktūru attīstību.

Līdz XIX gs. otrajam ceturksnim pilsētu manufaktūrās strādāja dažādu tautību strādnieki. Strādnieku komplektēšanos no vietējiem iedzīvotājiem ievērojami kavēja dzimtbūšana un ar to saistītais brīvā darbaspēka

¹ LCVVA, A 10. f., 2. apr., 458., 571. lieta.

² Turpat, 544. lieta.

³ RPVA, 21. f., 1281.—1287. lieta.

⁴ LCVVA, 1. f., 1. apr., 19. lieta.

⁵ Turpat, A 10. f., 2. apr., 264. lieta.

trūkums. Bez tam cunftes aizliedza cunftu amatniekiem strādāt manufaktūrās. Tāpēc darbarokas bieži nācās meklēt ārpus Latvijas robežām. Kvalificēto darbaspēku — meistarus un zeļļus — līga Rietumeiropas pilsētās vai laukos (galvenokārt vāciešus un angļus) vai arī Iekškrīevijas guberņās no brīvo sīkpilsoņu vidus. Nekvalificētais darbaspēks komplektējās no Baltijas un pārējo Krievijas guberņu peļņā atlaistajiem zemniekiem. Vairums Latvijas ķieģeļu un kaļķu cepļu strādnieku XVII un XVIII gs. bija galvenokārt latvieši. No latviešu dzimtlaužu vidus nāca pat kvalificētie ķieģeļniecību strādnieki. Rīgas un Jelgavas ķieģeļu un kaļķu cepļos, tāpat akmens lauztuvēs, gan kvalificētā, gan nekvalificētā darbā strādāja arī daudz krievu. Kvalificēti strādnieki bija arī poļi un vācieši. Jāievēro, ka ārpus Baltijas guberņām dzimtbūšanas noteikumi tik stingri nesaistīja laudis pie vietas un nodarbošanās kā šeit, tāpēc sagādāt turienes dzimtlaudis darbam Baltijas pilsētu manufaktūrās nenācās grūti. Darbā Rīgas un tās apkārtnes manufaktūrās ieradās dažādu tautību pārstāvji no tuvākajām lielākajām pilsētām un guberņām.

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemes un Kurzemes guberņās stāvoklis nedaudz izmainījās. Daudzi bez zemes palikušie Kurzemes un Vidzemes lauku iedzīvotāji kļuva par rūpniecības strādniekiem. XIX gs. vidū latviešu strādnieki sastādīja jau ievērojamu daļu no Latvijas rūpniecības proletariāta, jo fabrikantiem bija izdevīgi nomainīt augsti atalgotos vācu, angļu meistarus un kvalificētos krievu strādniekus ar ienācējiem no laukiem.¹

¹ J. Jenšs. No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās — 1860. g. — Vēstures problēmas, 5., Rīgā, 1962. 277. lpp.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU MATERIĀLĀ KULTŪRA

PILSĒTU PLĀNOJUMA ATTĪSTĪBA

Agrajā feodālismā Latvijā veidojās pilsētas tipa apmetnes, kuru vairākas īpatnības atšķīra no lauku ciema. Pie šādām augošām pilsētām pieskaitāmi Talsi, Kuldīga, Mežotne, Tērvete, Jersika, Daugmale u. c. Ar dalījumu nocietinātajā virsaiša pilī un senpilsētā tās bija radniecīgas senkrievu pilsētām. Pilsētas tipa apmetnes centrs bija nocietināta pils, kas atradās grūti pieejamās, dabiski aizsargātās (ar kalna nogāzi, gravu, ūdens šķērslī) vietās. No senpilsētas to šķīra aizsargvaļņi.

Tomēr pils nebija svešķermenis apmetnē, tieši otrādi, tā bija neatņemama apmetnes sastāvdaļa un zināmā mērā arī «pilsētas kopienas» īpašuma daļa. Uzbrukuma gadījumā te slēpās senpilsētas un arī tuvējo ciemu iedzīvotāji, šeit tika sadzīti lopī, kā arī pārnesti vērtīgākais inventārs. Tas, no vienas puses, ļāva feodālim nocietinājumu būvē iesaistīt visus apkārtējo ciemu darba spējīgos cilvēkus, no otras puses, šāds stāvoklis ietekmēja pils plānojumu: tās galvenās dzīvojamās un saimniecības celtnes bija izvietotas gar aizsargvalni (Mežotne, Jersika), bet centrā atradās brīvs laukums — pagalms, kur uzbrukuma gadījumā sadzina lopus.

Par senpilsētas struktūru zināmā mērā iespējams spriest pēc Ķentes pilskalna arheoloģiskajiem izrakumiem.¹ Tie rāda, ka senpilsēta strauji augusi VIII gs., kad iedzīvotāju skaits tanī bija ap 300. Tā atradusies ārējā dienvidu aizsargvaļņa pakājē, kur kalna mugura bija platāka. Celtņu lielākā daļa (izrakumos atsegti 43 pavardi) izvietota gar pakalna ārējo nogāzi 1,5 līdz 5 m atstatumā cita no citas, pie kam apmetnes centrālā daļa līdzīgi pils centram palika neapbūvēta. Iespējams, ka tā bija kopējā lietošanā un veidoja «pilsētas laukumu». Visas senpilsētas celtnes bija vienādi orientētas ziemeļi—dienvidu vai rietumu—austrumu virzienā. Līdz ar to apbūvei bija stingri regulārs raksturs, kas liecina par zināmām celtniecības tradīcijām apmetņu izveidē.

Feodālo attiecību veidošanās Latvijā XII un it īpaši XIII gs., pirmo valstisko veidojumu rašanās un, beidzot, bargā un cietsirdīgā agresora parādīšanās — tas viss izmainīja pilsētas tipa apmetņu izbūvi. Veidojās

¹ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1., Rīgā, 1957., 21. lpp.

pirmās agrajam feodālismam raksturīgās pilsētas. Šis process vislabāk vērojams Jersikā, kas līdz XIII gs. maz atšķirās no pārējiem Latvijas pilskalniem. Jersikas apbūve nedaudz mainījās XIII gs., kad tā nonāca Polockas kņazistes atkarībā. Kā liecina Latviešu Indriķa hronika, tad Jersikā šajā laikā koncentrējās ievērojamas bagātības, te tikusi arī uzcelta pareizticīgo baznīca.

XIII gs. sākumā Jersika divreiz tika izpostīta un nodedzināta. Saasinoties cīņai ar vācu agresoriem, nodegušās Jersikas atjaunošanā nācās atteikties no senpilsētas celtniecības un koncentrēt visas dzīvojamās un saimniecības ēkas pils teritorijā. Šajā posmā tad arī kādreiz brīvais pils laukums tiek pilnīgi apbūvēts, pie kam ēku orientācijā vērojamas tās pašas tradīcijas, kas Kentē. Vienīgi dzīvojamās ēkas, tāpat arī darbnīcas, Jersikā tagad cēla samērā cieši citu pie citas (apmēram 1 m atstatumā līdz 1214. g. degšanai, vēlāk 2—2,5 m citu no citas). Pastāvot šādam ēku izvietojumam, izvērsta saimniecība nebija iespējama, bet tas savukārt nozīmēja, ka bija jāmainās visam pilsētas iedzīvotāju dzīves veidam.

Rezultātā Jersikā izveidojās jauna pilsētas tipa apmetne, kurā vairs nepastāvēja dalījums divi daļās — nocietinātā pilī un nenocietinātā senpilsētā. Tomēr šis jaunais pilsētas tipa apmetnes veids Latvijā citur nav sastopams. Viduslaiku pilsētu celtniecībā joprojām turpināja pastāvēt un tālāk pilnveidoties vecais pilsētas apmetnes tips ar divām šķirtām daļām.

Attīstītā feodālismā Latvijā (XIII—XV gs.) sastopamas «vaļējās» — neregulārās pilsētas jeb pilsētas tipa apmetnes un «slēgtās» — aizsargsienu lokā ietvertās pilsētas, kam bieži vien bija regulārs ielu tīkls. Šiem abiem pilsētas tipa apmetņu veidiem kopīgs bija tas, ka pilsēta radās un attīstījās līdzās pilij, kura, tāpat kā agrāk, bija aizsardzības sistēmas centrālā daļa un līdz ar to pilsētas ekonomiskajā un politiskajā dzīvē ieņēma nozīmīgu vietu.

«Vaļējās» — neregulārās pilsētas pie pilīm XIII gs. maz atšķirās no pilsētas tipa apmetnēm, kas bija izveidojušās jau agrajā feodālismā. Iekarotāji — vācieši savām vajadzībām sākumā daļēji izmantoja jau esošās apmetnes. Tā, Cēsīs XIII gs. vācieši dzīvoja kopā ar lībiešiem senajā pilskalnā. Tāpat pirmā mūra pils, kuru 1185. g. uzcēla Gotlandes meistari Iksķilē, bija pils-slēptuve pie lībiešu ciema. Bet kuršu, zemgaļu, latgaļu, sēļu un lībiešu apdzīvoto vietu masveida postīšanas rezultātā XIII gs. līdz ar dzīves līmeņa pasliktināšanos uz laiku daļēji izzuda pilsētu celtniecības iemaņas. Vācu feodāļi XIII un XIV gs. cēla galvenokārt pilis. Apmetnes, kas saglabājās vai no jauna izauga pie pilīm, ieguva pilsētas tiesības tikai XIV gs. beigās. Šajā posmā tad arī veidojās pilsētas dzīves veids pēc Ziemeļeiropas vācu pilsētu parauga, kurās ražošanas jomā vadošā vieta bija tirgotāju un amatnieku cunftēm, bet ideoloģijā — baznīcai. Tas viss, protams, sekmēja noteiktas pilsētas organizācijas struktūras izveidošanos.

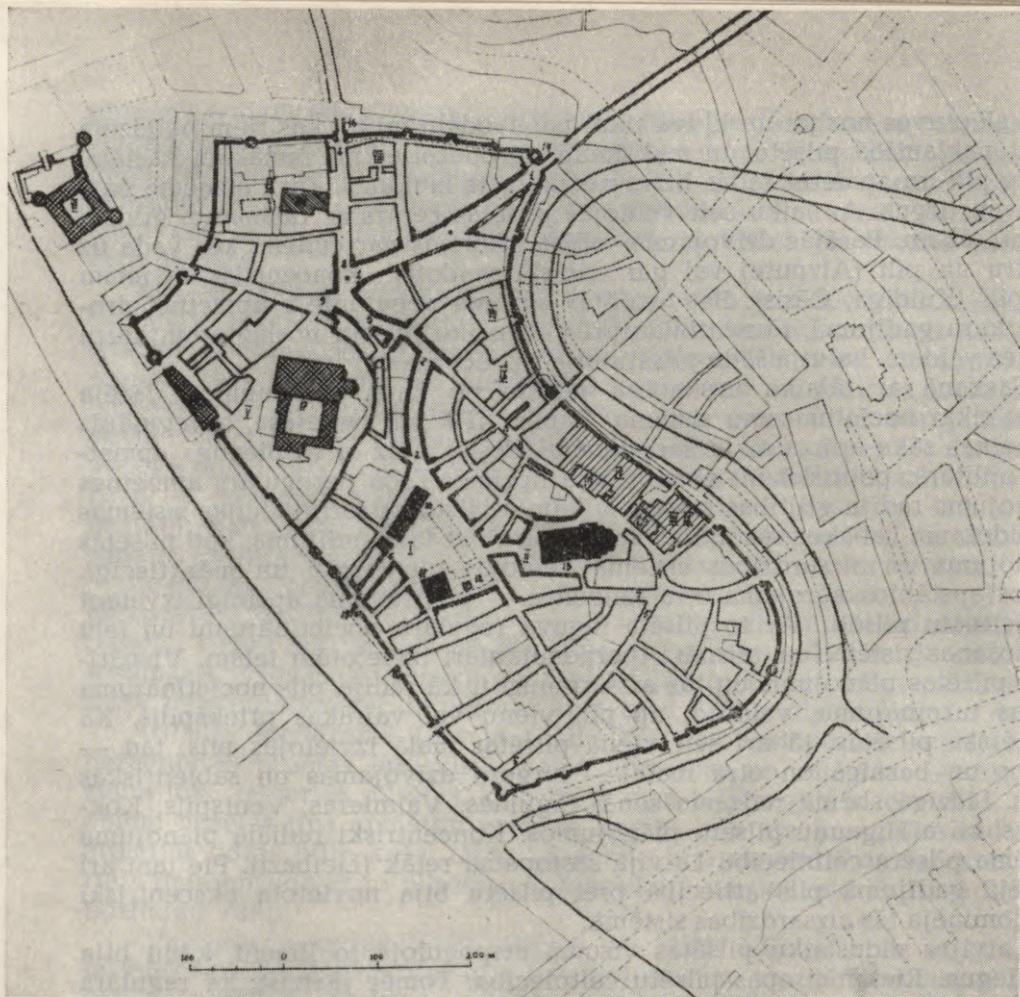
Koka un zemes pils aizsargkonstrukciju nomaiņa ar akmens aizsardzības celtnēm, tāpat spēcīgāku ieroču attīstība (balistādes) izmainīja kā pils plānojumu, tā arī tās nozīmi. Pils pamazām zaudēja pilsētas iedzīvo-

tāju slēptuves nozīmi un kļuva tikai par feodāļu mītni, kas tiem palīdzēja turēt pakļautībā pilsētu un maksimāli norobežoties no zemākām kārtām. Starp pili un apmetni radās brīvs neapbūvēts laukums, kuru aizņēma baznīca un tirgus. Ar laiku šeit veidojās pilsētas centrs ar rātsnamu, gildēm u. tml. ēkām. Pārējās dzīvojamās mājas grupējās gar ceļiem, kas veda uz centru un pili (Aizpute) vai gar dabiski veidotām koncentriskām ielām ap pili (Kuldīga, Cēsis). Bet «vaļējā» sistēma negarantēja apmetnei drošību kara gadījumā, tā neatbilda arī viduslaiku pilsētu noslēgtajam kārtu dzīves veidam. Latvijā šādu pilsētu bija samērā maz.

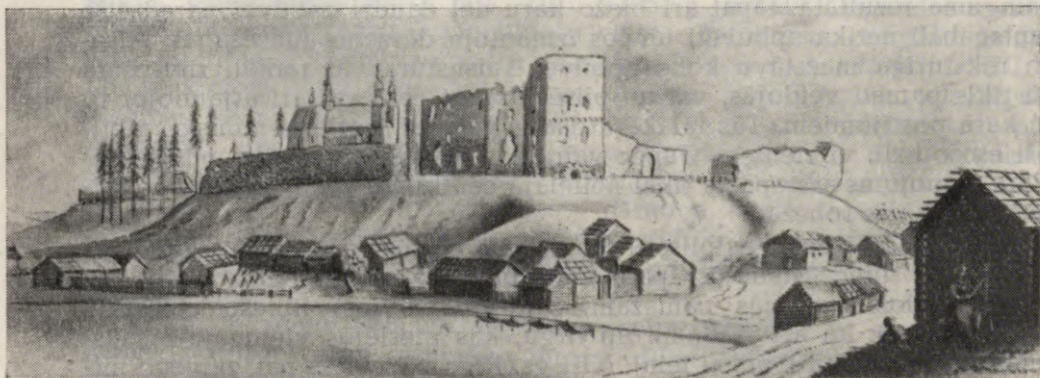
Saskaņā ar tālaika uzskatiem pilsētu no kara postījumiem varēja glābt tikai nocietinājumu sistēma. Tāpēc XIV gs. «vaļējās», neregulārās apmetnes sāka apjot ar aizsargsienām (Cēsis). Līdz ar to pieauga apmetnes militārā, politiskā un ekonomiskā nozīme. Taču neregulārs apmetnes plānojums radīja grūtības savam laikam atbilstošas fortifikācijas sistēmas izveidošanā. Labākus rezultātus varēja sasniegt tajā gadījumā, kad pilsētas plānojums un aizsardzības sistēma veidojās vienlaicīgi un mērķtiecīgi. Šādos apstākļos vērojama otra tendence — pils tuvumā apzinīgi izveidot nocietinātu pilsētu. Ar to pilsēta ieguva regulāru nocietinājumu un ielu plānošanas sistēmu ar taisnām, perpendikulāri izvietotām ielām. Vispārīgais pilsētas plānojums un tās aizsargmūri it kā radīja pils nocietinājuma joslas turpinājumu, veidojot ap pili vienu vai vairākas priekšpilis. Kā «vaļējās» pilsētās, tā arī šeit vienā pilsētas malā izvietojās pils, tad — tirgus un baznīca un otrā malā — birģeru dzīvojamās un sabiedriskās ēkas. Līdzīga shēma redzama senās Siguldas, Valmieras, Ventspils, Kokneses, kā arī igauņu pilsētu plānojumos. Koncentriski radiālā plānojuma sistēma pilsētu celtniecībā Latvijā sastopama retāk (Limbaži). Pie tam arī pēdējā gadījumā pils attiecībā pret pilsētu bija novietota ekscentriski un dominēja tās aizsardzības sistēmā.

Latvijas viduslaiku pilsētas visumā atspoguļoja to līmeni, kādu bija sasniegusi Rietumeiropas pilsētu celtniecība. Tomēr jāatzīst, ka regulāra pilsētas plānojuma shēma Latvijā bieži vien ir nosacīta — tā ne vienmēr iemiesojas reālajā pilsētas apbūvē. Mazajās pilsētās valdošā ekonomiskā sastinguma rezultātā, tāpat arī biežo karu dēļ daudzi apbūvei paredzētie gruntsgabali netika apbūvēti un tos izmantoja dārzu audzēšanai. Pilsētām raksturīga mazstāvu koka apbūve. Taisnstūra vai radiāli riņķveida ielu tīkls parasti veidojās, vai nu pilsētu sākot celt, vai arī atjaunojot to pēc kara postījumiem. Tās tālākā attīstība turpretī noritēja stihiski, atbilstoši esošo ceļu virzieniem. Tāpēc vairumā Latvijas viduslaiku pilsētu regulārs plānojums sastopams tikai nelielajā centrālajā zonā, kas iezīmē pilsētas sākotnējās robežas.

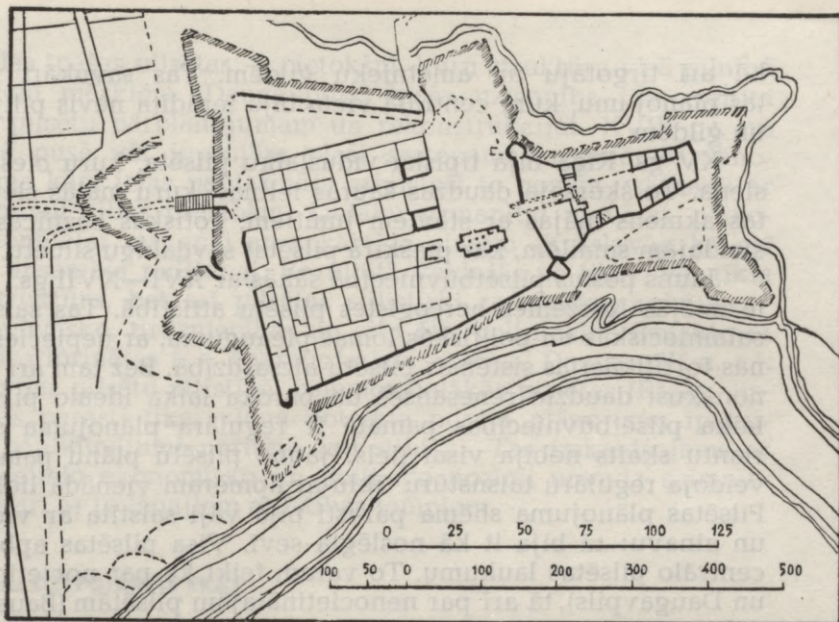
Lielākajā daļā Latvijas pilsētu feodālisma posmā iedzīvotāju skaits nebija liels un sniedzās simtos. Īpaša vieta pilsētu vidū ierādāma Rīgai. Tās izbūves kodols veidojās pamazām, saplūstot diviem lībiešu ciemiem, vācu apmetnei, kā arī rajonam ap tirgu, kas pieslējās vienīgajam sauszemes ceļam pilsētā (Smilšu iela). XIII gs. Rīga pārvērtās par galveno militāro un ekonomisko bāzi vācu ekspansijai Baltijā. Jau gadsimta sākumā

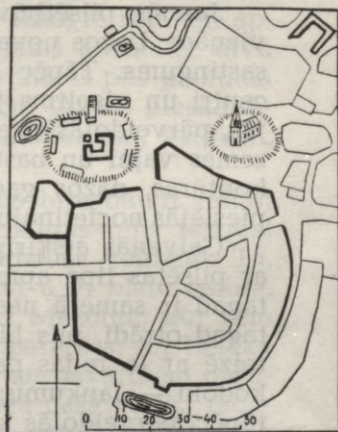
53,1

53,2

53,3

53,4

53. att. Latvijas pilsētu raksturīgākās shēmas:

1 — Rīgas plānojums XVI gs.; 2 — Ludzas apbūve (J. Chr. Brotze. Monumente..., 8, 102.); 3 — Valmieras un 4 — Limbažu pilsētas plānojums XVIII gs. beigās.

to apjoza ar mūra sienu. Dažas mūra celtnes iezīmēja galvenās ielas virzienus. Rīga ar laiku kļuva par lielāko tirdzniecības pilsētu Baltijā, tā ietilpa Hanzas savienībā un asā cīņā ieguva zināmu neatkarību no saviem sizerēniem — bīskapa un ordeņa. Svarīga nozīme Rīgā bija maģistrātam,

kā arī tirgotāju un amatnieku gīldēm. Tas savukārt ietekmēja pilsētas plānojumu, kurā centrālā vieta bija ierādīta nevis pilij, bet rātsnamam un gīldēm.

XV gs. Rīga bija tipiska viduslaiku pilsēta, kuru cieši apjoza akmens siena. To šķērsoja daudzas šauras ieliņas, kuru malās slējās cieši sabūvētas akmens mājas ar stāviem jumtiem, gotiskas baznīcas ar zvana torņu slaidajām smailēm, kas piešķir pilsētai savdabīgu siluetu.

Jauns posms pilsētībūvniecībā sākās ar XVI—XVII gs., kas sevišķi krasi iezīmējās Kurzemes hercogistes pilsētu attīstībā. Tas saistāms ar pilsētas saimnieciskās un politiskās lomas pieaugumu, ar nepieciešamību radīt jaunas fortifikācijas sistēmas pilsētu aizsardzībā. Bez tam arī līdz Latvijai bija nonākuši daudzie renesanses un baroka laika ideālo pilsētu projekti. Šā laika pilsētībūvniecības pamatā ir regulāra plānojuma sistēma. Tās variāntu skaits nebija visai liels: jauno pilsētu plānu pamatā taisnās ielas veidoja regulāru taisnstūru tīklu ar apmēram vienāda lieluma kvartāliem. Pilsētas plānojuma shēma parasti bija vāji saistīta ar vietējo topogrāfiju un ainavu: tā bija it kā noslēgta sevī. Visa pilsētas apbūve grupējās ap centrālo pilsētas laukumu. To varam teikt kā par nocietinātajām (Jelgava un Daugavpils), tā arī par nenocietinātajām pilsētām (Bauska, Jaunjelgava, Jēkabpils), kas stiepjas gar vienu ceļu (ielu) paralēli kādas lielākas upes krastam.

Jaunās pilsētībūvniecības idejas ne visās Latvijas pilsētās iezīmējās vienādi. Dažos novados ekonomiskajā un politiskajā dzīvē bija vērojams sastingums. Tāpēc daļēji pārveidoti tika vienīgi daži lielākie Latvijas centri un vispirms jau Rīga. Turklāt pilsētas plānojums parasti nemainījās, pārveidojās tikai pilsētas nocietinājuma josla: pilsētas mūrus aizstāja zemes vaļņi un bastioni. Sakarā ar to zināmā mērā izmainījās apmetnes kontūras, dažos gadījumos no jauna tika plānoti atsevišķi rajoni, kas pieslējās nocietinājumiem (Vecrīga, Koknese, Valmiera).

Galvenās atšķirīgās iezīmes, kas veidojās šā posma pilsētā, salīdzinot ar pilsētas tipa apmetnēm XIII—XV gs., ir šādas: 1) pilsētas aizsardzība tagad ir samērā neatkarīga no pils (ja agrāk pils aizsargāja pilsētu, tad tagad otrādi, pils bija pilsētas aizsardzībā); 2) pilsētas kļuva lielākas, un reizē ar to radās pastāvīgs pilsētas centrs ar skaidri izteiktu plānojuma kodolu — laukumu; 3) pilsēta sāka zaudēt savu noslēgto kārtu raksturu, tāpēc pārveidojās pat tās pilsētas daļas, kas agrāk tika uzlūkotas par pilsētai nepiederīgām. Tā, XVII gs. 50. gados Rīgā no jauna izplānoja priekšpilsētas, kas ieguva regulāru ielu sistēmu un līdz ar to daļēji iezīmēja jau mūsdienu Rīgas plānojumu. Tas viss uzlūkojams par pilsētībūvniecības progresīvo ideju tālāku attīstību.

Feodālisma sairuma posmā XVIII gs. un XIX gs. pirmajā pusē pilsētībūvniecībā izdalās vēl viens posms. To noteica ekonomiskā attīstība, kas sekmēja pilsētas kā tirdznieciski rūpnieciska centra nostiprināšanos, un tam raksturīga krievu pilsētībūvniecības ideju pastiprināta ietekme Latvijas pilsētu arhitektūrā. Šajā posmā beidzās process, kad Latvijas ekonomiski nozīmīgās pilsētas (Rīga) tiek atbrīvotas no aizsardzības funkcijas un

vienlaikus parādās īpašas pilsētas — cietokšņi, kuru struktūra visā pilnībā kalpoja militāriem mērķiem (Daugavpils). Īpaša uzmanība tika veltīta lielāko Latvijas pilsētu pārplānojumam un rekonstrukcijai. XVIII gs. un XIX gs. pirmajā pusē vēl joprojām plaši sastopamas regulāras plānojuma sistēmas, pie kam ielas paplašināja atbilstoši to nozīmei saskaņā ar Krievijas pilsētībūvniecības prasībām. Lielāku uzmanību pievērsa plānojuma kompozicionālajai saskaņai ar apkārtējo ainavu (Krāslavā), kā arī vienota pilsētas ansambļa radīšanai. Rezultātā veidojās ne tikai ielu tīkla viengabalaina struktūra, bet arī pilsētas stilistiski radniecīga apbūve — dzīvojamo, saimniecisko, tirdzniecības un citu ēku celtniecībā izmantojot krievu ķeizaru apstiprinātas t. s. «paraugfasādes» (Rīgā, Daugavpilī u. c.).

Tādējādi Latvijas pilsētu attīstībā, izņemot lielākās pilsētas (Rīga), vis-skaidrāk izpaužas parasti tikai viena noteikta posma plānojumu īpatnības, jo vēlākie papildinājumi noritēja jau stihiski. Tas izskaidrojams ar pilsētu visumā nelielo ekonomisko un politisko nozīmi novada saimnieciskajā dzīvē, kā arī ar to lēnajiem attīstības tempiem.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU DZĪVOJAMĀS ĒKAS

Arheoloģisko izrakumu materiāli ļauj runāt par vairākiem dzīvojamo ēku tipiem agrā feodālisma pilsētas tipa apmetnēs. Kaut gan vēl nav savākts pietiekami daudz materiāla, lai izdalītu katram etnogrāfiskajam apgabalam savus īpašus tipus, tomēr jau šodien iespējams konstatēt divu galveno dzīvojamo ēku grupas. Pirmā saistās ar nocietinātās pils plakuma apbūvi — tās ir feodāļa vajadzībām celtās ēkas; otrajai grupai pieskaitāmas celtnes, kas piederēja feodāļa padotajiem — amatniekiem, kalpiem, karavīriem u. c. senpilsētas iedzīvotājiem.

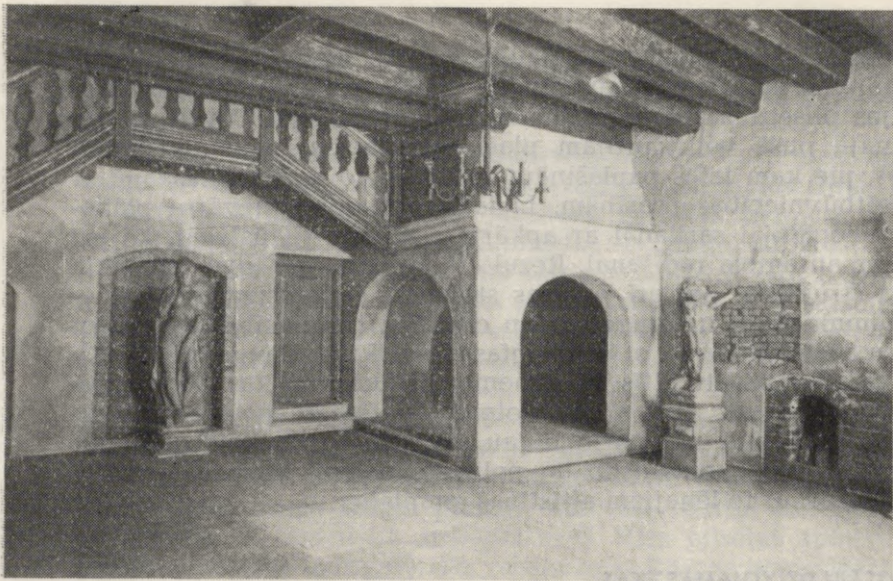
Pirmās grupas dzīvojamās ēkas bija lielākās, tanīs bija daudz telpu; arī to iekšējā organizētība bija krasāk izteikta. Vecākajās pilis feodāļa dzīvojamās telpas, liekas, nebija atdalītas no aizsardzības celtnēm. Tā, Ķentes pilskalnā atsegta gara, vairākās telpās sadalīta 6 m plata celtne, kas saistīta ar aizsargsienu.¹ Līdzīgs stāvoklis bija arī Mežotnē, kur zem 12 m garas ēkas atradās pagrabs.² Izrakumi Jersikā parādīja, ka lielāka celtne (7×7 m, vēlāk 11 m gara) ar vairākām telpām un pavardiem dažādos attīstības posmos atradusies apmēram vienā un tajā pašā vietā,³ tādējādi liecinot, ka tās izvietojums pils plānā bijis visai noteikts. Galvenās ēkas izvietojums savukārt noteica pārējo celtnu novietojumu pils plakumā.

Zināmu priekšstatu par bagāta kurša dzīvojamo ēku ap X gs. sniedz islandieša Egila Skalagrimsona sāga. Sāgā minēta divstāvu dzīvojamā ēka;

¹ A. Stubavs. Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1., Rīgā, 1957.

² E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskas liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2., Rīgā, 1960.

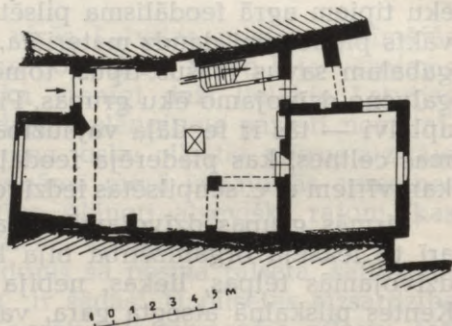
³ F. Balodis. Jersika un tāi 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīgā, 1940.

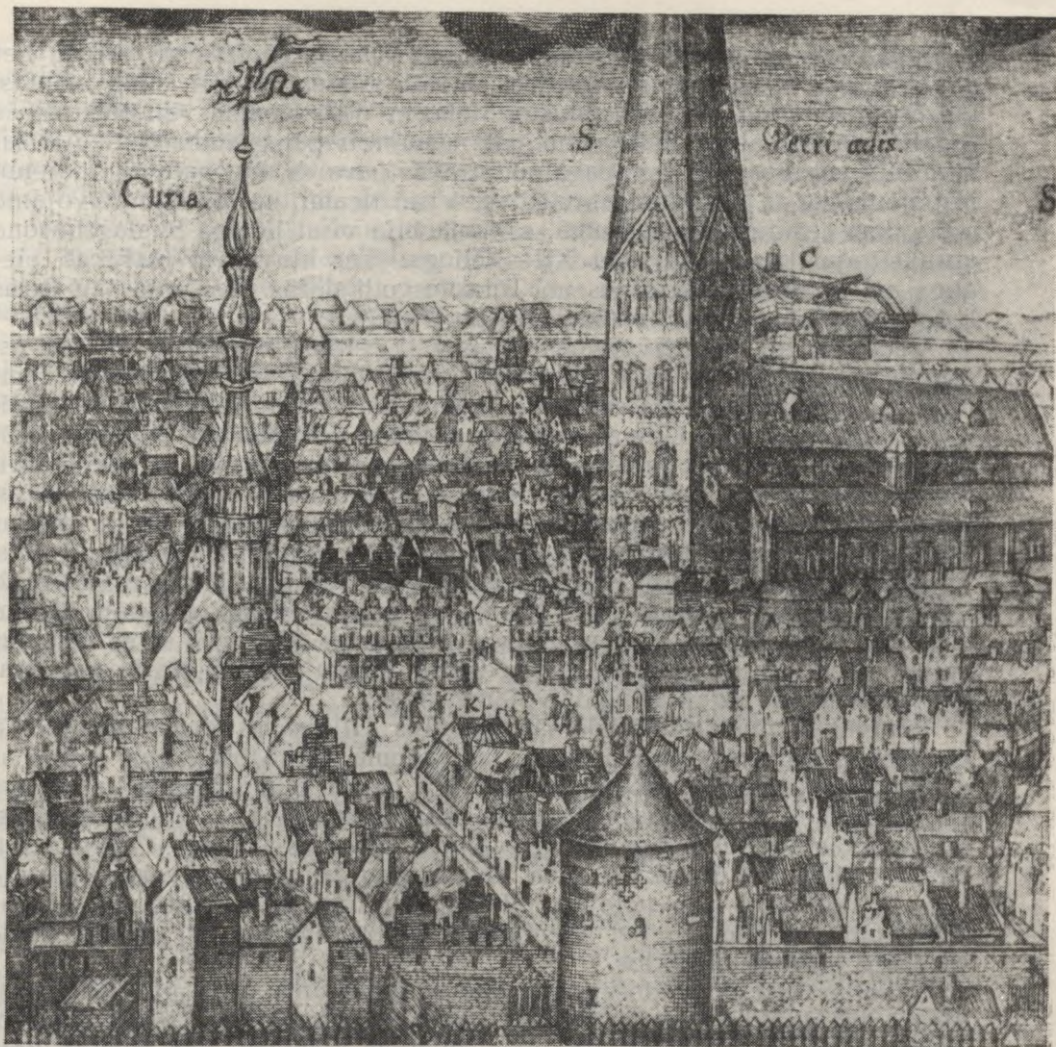
54,1

55

54,2

56

54. att. 1 — pavarda telpa dzīvojamā ēkā M. Pils ielā 17; 2 — minētās ēkas plāns.

55. att. Dzīvojamās ēkas M. Pils ielā 17 un 19.

56. att. Rīgas Rātslaukuma apbūve 1612. g. (N. Mollina vara grebuma fragments.)

tās augšstāvā atradusies dzīvojamā telpa, kur glabājušies arī ieroči, bet pagrabā (varbūt vienkārši pirmajā stāvā) drēbes, kā arī citas mantas. Līdzās dzīvojamai mājai atradusies liela, ar dēļu sienām vairākās telpās sadalīta baļķu celtnē. Ēkas viens gals izmantots par graudu klēti. Arī šai ēkai bija pagrabs. Bez tam pagalmā atradās pavards, kur gatavoja ēdienu, iespējams, ka tā bija vasaras virtuve. Visai ticami, ka feodāļu dzīvojamā māja, kas atradās pils plakumā, sākumā bija visai līdzīga Skalagrimsona aprakstītajai kuršu ēkai, bet XII—XIII gs. ēkas kļuva vēl plašākas, pieauga arī to skaits. Mežotnes un Tērvetes pilī dažās ēkās bija jau lielas krāsnis (2×2,5 m), kuru izveidei izmantoti ķieģeļi.¹

Vecākās otrā tipa dzīvojamās mājas, t. i., celtnes, kas celtas VI—VII gs. senpilsētās, lielākoties bija iedziļinātas zemē un zināmā mērā atbilda zemnīcas tipa celtnēm. Šādas celtnes — apmēram 4×4 m lielu telpu — apsildīja atklāts pavards. Līdz ar apkures sistēmas attīstību (ar VIII gs. parādās akmens krāvuma krāsnis, X—XIII gs. — no akmens un māla darinātas kleķa krāsnis) dzīvojamās telpas vairs zemē neiedziļināja. Ap VIII gs. parādās celtnes, kuru guļbaļķi cirsti kaķētos pakšos, bet baļķu starpas aizpildītas ar sūnām. Iespējams, ka šai posmā veidojās arī divslīpju jumts. Tā kā dzīvojamās mājas bija dūmistabas, tad ārpusē, līdzās mājai bieži iekārtoja pavardu ēdienu gatavošanai, ap kuru no ieslīpi saliktām kārtīm izveidoja konusveida slieteni. Dažos pilskalnos (Ķentē, Asotē) atsegta guļbūves celtnes ar pavardu telpas centrā. Pieļaujams, ka tās bijušas īpašas virtuves, kas atdalītas no dzīvojamās ēkas.

Pilnīgākais pilsētas dzīvojamās ēkas tips XIII gs. sastopams Jersikā. Tā kā dažām ēkām bija divi pavardi, tad jādomā, ka tā būs bijusi celtnē ar divām apdzīvojamām telpām. Lielākā daļa celtnu bija apmetas ar māliem kā no ārpusē, tā iekšpusē. Galvenā ēkas konstrukcija — guļbūve. Krāsnis veidotas no laukakmeņiem un māliem un segtas ar velvi. Celtnu regulārais izvietojums Jersikā liecina, ka vācu agresijas priekšvakarā Latvijā bija izveidojušies jau noteikti pilsētu ēku tipi. To pamatā bija tautas celtniecības tradīcijas, bet vienlaikus tie atspoguļoja arī dzīves veida specifiku pilsētas apstākļos.

Sākot ar XIII gs., vadošā loma pilsētas dzīvojamo māju attīstībā pieder Rīgai. Šeit dažādu faktoru ietekmē veidojās namnieku — birģeru dzīvojamās mājas, kas noteica Vecrīgas apbūves raksturu. Tās izveidē liela nozīme bija 1293. g. pieņemtajam Rīgas celtniecības nolikumam,² kura mērķis bija novērst pilsētā biežos ugunsgrēkus, kā arī zināmā mērā noregulēt pretrunas, kas bija radušās apbūves procesā. Nolikums noteica, ka ceļamas mūra ēkas, lai gan bija pieļaujamas arī jauktas koka un ķieģeļu būves — «fachwerk»; nolikums noteica ēku maksimālo augstumu un platumu, ēku savstarpējo novietojumu, kā arī to novietojumu attiecībā pret ielu.

¹ E. Brīvkalne. Rakstītās ziņas un arheoloģiskas liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2., Rīgā, 1960.

² F. O. Bunge. Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten, Bd. 1. Reval, 1853, Nr. 549.

Attīstītā feodālisma periodā mūra dzīvojamo ēku tipu veidošanās Rīgā notika zināmā Rietumeiropas pilsētu ietekmē, no kurienes, iedzīvošanās kāres dzīti, uz Rīgu plūda tirgotāji un amatnieki. Taču dzīvojamo ēku struktūrā savas iezīmes atstāja arī vietējie apstākļi, to skaitā celtniecības materiāls, klimata īpatnības, celtniecības pieredze, jau izveidojušies pilsētu dzīvojamo ēku tipi un dzīves veida īpatnības augošajā pilsētā.

Pilsētas vecākā tipa dzīvojamās ēkas bija piemērotas ražošanas un sadzīves vajadzībām. Šādas ēkas apbūves gabalā aizņēma visai šauru joslu un tika celtas ar gala zelmini pret ielu. Otrs ēkas zelminis bija vērsts uz pagalma pusi, no kura savukārt izbrauktuve veda uz aizmugures ielu. Starp ielu un namu atradās neliels piedurvju laukumiņš (apmēram 2,5 m plats), kurā bija ierīkoti soli. Uz apbūves gabala atradās arī labības šķūņi, staļļi, ratnīca, pirts un citas saimniecības ēkas. Šādu ēku kompleksu noteica pilsētas saimnieciskā dzīve, jo mājas īpašniekiem bieži bija savi zirgi, govīs un cūkas. Ja dzīvojamā māja bija mūra, tad saimniecības ēkas parasti bija koka.

Div-, retāk trīsstāvu dzīvojamo ēku sedza stāvs kārniņu jumts, kura zelmiņa malas nereti bija pakāpjveida. Apdzīvojams bija ēkas apakšējais stāvs, kas aizņēma visu nama platību (apmēram 8×14 m). Te mitinājās saimnieks ar ģimeni, kā arī viņa zeļļi, mācekļi un kalpi, te notika tirdzniecība un tika gatavoti dažādi amatniecības ražojumi.

Apdzīvojamo telpu apsildīja stūrī novietots pavards, virs kura cauri visiem stāviem pacēlās apvalkdūmenis. Gaisma dzīvojamā telpā iekluda pa vienu vai diviem visai maziem lodziņiem.

Nama bēniņus, kas tika sadalīti vairākos stāvos, izmantoja preču uzglabāšanai. Katra stāva pārsegumā iekārtoja lūku preču uzvilkšanai un nolaišanai. Dažreiz paceļamā svira bija ierīkota zem divslīpju jumta kores ēkas ārpusē. Tādā gadījumā preces nogādāja bēniņos pa speciālām lūkām, kas bija ierīkotas ēkas ārējā sienā.

XVI—XVII gs. vērstoties plašumā tirdzniecībai, auga tirgotāju turība un līdz ar to pilnveidojās ēku plānojuma un telpiskā struktūra. Vispirms dzīvojamo telpu, kas sākumā bija nedalīta, ar šķērssienu pārdalīja no pavarda līdz ielas sienai.¹ Atdalīto telpu apgaismoja logs ielas pusē. Istaba bija apkurināma, jo pie dibensienas, aiz kuras atradās pavarda telpa, ierīkoja krāsni, tās dūmvadu ievadot lielajā apvalkdūmenī. Apkurināmo istabu izmantoja vienīgi saimnieka ģimene, bet bijušajā kopīgajā istabā strādāja un dzīvoja algotie darbinieki. Šāds plāns bija pamatā celtnē tag. M. Pils ielā 17, kur XVIII gs. sākumā dzīvoja seši cilvēki — maiznieks un viņa sieva, dēls, zellis, kalps un kalpone. Bet namnieki ne tikai centās norobežoties no padotajiem, tie centās iegūt arī lielāku apdzīvojamo platību. Rezultātā telpas paplašināja, pagalma pusē pieceļot vienstāva vai divstāvu piebūvi. Apdzīvošanai sāka izmantot arī bēniņu telpas vai otro stāvu ielas pusē, kur ierīkoja zāli vai arī divas apdzīvojamās istabas.

¹ R. Širants. Vecākais mūra dzīvojamo ēku tips Rīgā. — Latv. PSR arhitektūras mantojums, 1., Rīgā, 1958., 75.—76. lpp.

Apakšējais stāvs tad pārvērtās par lielu priekšnamu — darba telpu. Te sakrāva arī kaņepājus, linus un citus izejmateriālus, bet «kad augstie, plašie priekšnami bija tukši, tos izgreznoja lielām gleznām, briežu galvām un izmantoja par kāzu zālēm».¹ Kāpnes uz otro stāvu veda no priekšnama.

Arī telpu apdare ieguva citu raksturu. Ja vecākajās namnieku dzīvojamās ēkās grīdas bija klātas ar flizēm, visbiežāk baltā un melnā krāsā, griesti veidoti ar sijām bez apmetuma, bet sienas tikai retos gadījumos klātas flizēm, tad XVII gs. beigās redzama jau cita aina. Sienas un griestus cenšas apmest un krāsot, retos gadījumos nosedzot arī ar tapetēm. Griestus sāka atdalīt no sienu laukumiem ar ģipsī izvilktu profilu, bet griestu laukumu izrotāja ar dažāda veida ģeometriskiem ornamentiem — taisnām un lokveida ģipša profillistēm, kas lielā mērā atdzīvināja visu griestu laukumu.

Šādi griestu paraugi ir saglabājušies vēl atsevišķos Rīgas dzīvojamajos namos, piemēram, bijušajā Danenšterna namā Rīgā, Mārstaļu ielā 21.

Ievērojams iekštelpu greznojums turīgo pilsētnieku dzīvojamās telpās XVII gs. beigās un XVIII gs. sākumā bija telpu apdarei atbilstoši veidotas krāsnis no baltiem vai krāsainiem podiņiem ar balustrveida kājiņām.

Izmainījās arī ēkas ārējais izskats. Piedurvju laukumiņu apbūvēja, dažkārt tur ierīkoja veikala telpas. Jaunceltajās mājās pakāpju zelmini nomainīja zelminis ar lokveida volūtām. Tipiska šāda veida celtne šodien saglabājusies M. Pils ielā 19.

Turīgo birģeru mājās istabu skaits bija visai prāvs. Turpretī trūcīgie Rīgas iedzīvotāji mitinājās pa 6—12 cilvēkiem vienā istabā.

Tirgotāju dzīvojamās ēkas atšķīrās no amatnieku ēkām ar savu lielumu, ar vairākiem bēniņu stāviem, kādu amatnieku mājokļiem dažreiz pavisam nebija.

Bez mūra ēkām Rīgas centrā un priekšpilsētās, tāpat kā citās Latvijas pilsētās, vērojami arī citi dzīvojamo ēku tipi. Pazīstamajā N. Mollina vara grebumā «Rīga 1612. gadā» parādītas arī priekšpilsētas ēkas, kas, liekas, būs celtas laikā no 1582. līdz 1612. g. Grebumā redzamas vairākas celtnes, kas maz atšķiras no pilsētas centrā celtajām ēkām. Tās izvietotas gar dažām visai garām ielām galvenokārt t. s. Lastādijā, kur vēlāk izauga Maskavas priekšpilsēta. Tā kā daudzas celtnes neapjož žogs, jādodomā, ka tās ir noliktavas, vēl jo vairāk tāpēc, ka netālu no tām izvietojušās dzīvojamās ēkas ar raksturīgām palisādēm un nelieliem zemes gabaliem. Visas ēkas ir divstāvu, pie kam augšējais stāvs, spriežot pēc lielajiem logiem, — apdzīvots. Dažām celtnēm redzamas jumta izbūves.

Pēc minētā Mollina grebuma šķiet, ka dažu priekšpilsētu rajonu celtniecība ir cita rakstura. Šeit ēkas izvietotas laukumos, kurus apjož mietu žogs. Ēku izmēri, veids un apbūves gabalu savstarpējais novietojums visai dažāds. Laukumā bez noteiktas kārtības izvietotas vairākas celtnes. Lielākoties tās ir koka guļbūves ar divslīpju skaidu jumtu. Dažas no ēkām

¹ J. Chr. Brotze. Monumente..., 3, 7.

ir ar dūmvalu; logi tām mazāki nekā iepriekš aplūkotajam ēku tipam. Ieeja atrodas vai nu sānu, vai gala sienā. Acīmredzot tās ir dzīvojamās mājas, kurām blakus uzceltas vēl trīs četras saimniecības vajadzībām (klēts, kūts, pirts) izmantotas ēkas. Raksturīgi, ka tās dažreiz celtas līdzās, tām viena kopēja siena, bet katrai savs jumts. Rezultātā izveidojusies kompozīcija, kas visumā analoga diviņu klētij, bet vienlaikus atgādina ar galu pret ielu vērstu viduslaiku birģeru dzīvojamo māju apvienojumu. Visumā šajā ēku tipā skaidri saskatāmas latviešu tautas celtniecības iezīmes.

Rīgas priekšpilsētā, blakus šiem diviem ēku pamattipiem, t. i., ēkām, kas radniecīgas viduslaiku dzīvojamām ēkām un atrodas ar pilsētas mūri apjotajā daļā, un ēkām, kas atspoguļo latviešu zemnieku dzīvojamo ēku iezīmes, pēc Mollina gravīras konstatējams vēl viens ēku tips, kas veido it kā starpposmu starp pirmo un otro ēku tipu. To raksturo uz apbūves gabala paralēli viena otrai izvietotas divas celtnes. Celtnu starpā atrodas lielāka vai mazāka brīva telpa, kas dažreiz veido plašu, ar mietu žogu apjotu pagalmu. Pašas celtnes ir nelielas vienkāršas ēkas, no tām viena dzīvojamā — ar dūmvalu, bet otra, bez tā — saimniecības ēka. Abas celtnes izveidotas pret ielu ar galiem, bet atšķirībā no pirmās grupas ēkām to jumta konstrukcija zema.

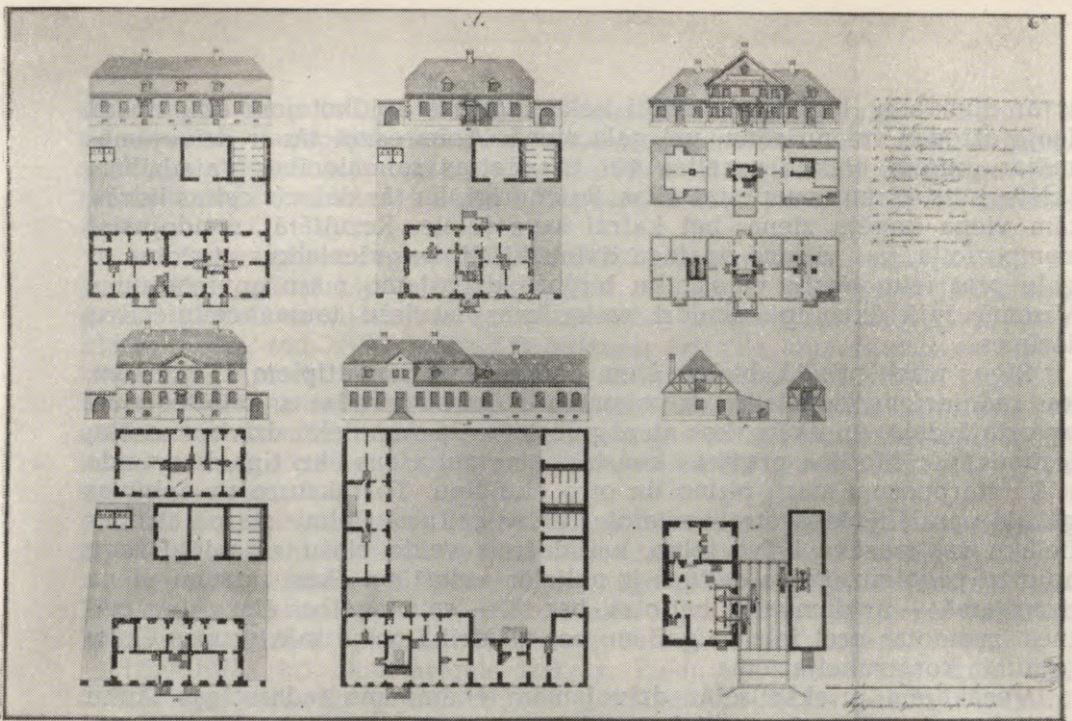
Vecākajām priekšpilsētas dzīvojamām ēkām, kas radniecīgas lauku arhitektūrai, raksturīgs neliels priekšnams — virtuve, kur atradās pavards un kāpnes uz bēniņiem, kā arī durvis uz istabu, kas bija galvenā dzīvojamā telpa. To apgaismoja viens logs. Ieeja mājā atradās gala sienā. Tas bija trūcīgo pilsoņu mitekļi. Liekas, ka tieši par šāda veida celtnēm rakstīja O. Hūns, norādot, ka tās sastāv no divām istabām, kuras ir mazas un šauras, ļaužu un mantu pārpilnas, jo tajās dzīvo lielākoties amatnieki, kas pelnās ar savu amatu.¹

No minētā plānojuma veida tālāk attīstās mājas trīsdaļu iedalījums, kas jau visai izplatīts bija XVII gs. Tā, A. Oleārijs, kas apmeklēja Latviju 1633. g., rakstīja, ka Livonijas kara laikā izpostīto Valmieru «iedzīvotāji atjaunojot un uz bijušo celtni akmens paliekām ceļ savas koka mājas pēc krievu un zviedru istabas parauga».² Tā kā krievu, tāpat arī zviedru celtniecībā šajā laikā raksturīgs mājas trīsdaļu plānojums, tad liekas, ka XVII gs. pirmajā pusē, atjaunojot pilsētas, arī Latvijā cēla līdzīga plānojuma ēkas.

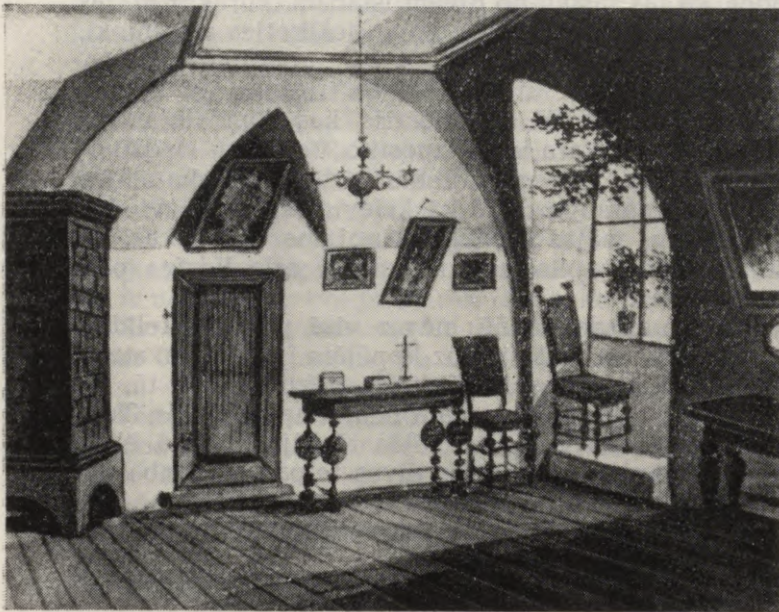
Protams, Vidzemē izplatīto trīsdaļu māju nevar visā pilnībā pielīdzināt krievu vai zviedru mājai, jo, neskatoties uz kopējām īpatnībām, starp tām vērojamas arī principiālas atšķirības. Būtiskākā atšķirība bija tā, ka vidējā telpa — priekšnams krievu zemnieku mājā nebija apkurināms. Turpretī vidzemnieku un kurzemnieku celtajās mājās tā bija vecākā ēkas daļa, un tieši šeit atradās pavards, bet pārējās divas telpas — istaba un

¹ О. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году, 2. СПб., 1804, 43. лрр.

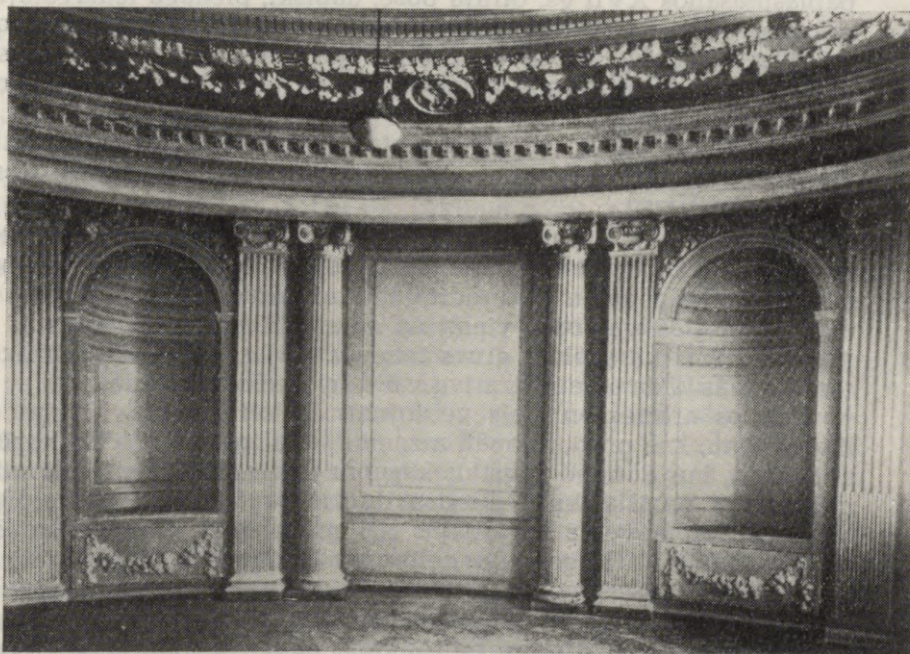
² А. О л е а р и й. Подробное описание путешествия голштинского посольства в Московию и Персию... М., 1870, 12. лрр.

57

58

57. att. Latvijas mazpilsētu XVIII gs. dzīvojamo un sabiedrisko ēku tipi.
(ЦГИАЛ, ф. 1399, оп. 1, д. 470.)

58. att. Telpa t. s. Ekas konventa namā Rīgā, Skārņu ielā 22. Ēka celta XVI gs. (K. Bokslafa akvarelis 1870. g.)

59. att. Kāpņu telpa Danenšterna namā Rīgā, Mārstaļu ielā 21. Ēka celta 1696. g. (K. Bokslafa akvarelis 1870. g.)

60. att. Ēdamzāle dzīvojamā ēkā Rīgā, Šķūņu ielā 17. Ēka celta 1787. g. pēc arhitekta K. Haberlanda projekta.

kambaris — parādījās vēlāk. Trīsdaļu mājas parādīšanās pilsētā saistāma ar posmu, kad ēkas sāka novietot paralēli ielai.

Visizplatītākā trīsdaļu mājas konstrukcija bija guļbūve, dažreiz izmantoja arī stāvbūvi (Fachwerk); retos gadījumos šāda tipa ēkas celtas no akmens.

Mājas trīsdaļu plānojumam raksturīgs, ka apkures sistēmas centrs — apvalkdūmenis atradās virtuvē. Pilsētās tas plaši ieviešas XVII—XVIII gs. Līdz tam virs pavarda bija izveidots rovis. Atrazdamies dzīvojamās mājas vidū, apkures centrs vispirms pārdalīja priekšnamu divi daļās: vienā pusē apvalkdūmenim saglabājās priekšnams ar ieeju no ielas, bet otrā pusē atradās neliela telpa, no kuras durvis veda uz pagalmu. Abās pusēs priekšnamam un apvalkdūmenim atradās apkurināmas dzīvojamās telpas. Šis risinājums ieviesās visai plaši ne tikai pilsētā, bet arī laukos. Vienstāva trīsdaļu māja ar 3—5 istabām atbilda ne visai augstām (sīka amatnieka, tirgotāja) dzīves prasībām. Ar ražošanas un tirdzniecisko darījumu paplašināšanos XVII gs. otrajā pusē, dabiski, pieauga iedzīvotāju sadzīves prasības. Tāpēc nevarēja neizmainīties Rīgas priekšpilsētu un citu Latvijas pilsētu iedzīvotāju dzīvojamās mājas, kas bez tam bija arī sīka amatnieka darbnīca, bet tirgotājam — veikala telpa. Rezultātā dzīvojamās un ar ražošanu saistītās telpas arvien vairāk diferencējās. Pirmās atvirzījās tālāk no ielu trokšņa vai arī novietojās augststāvā, otrās turpretī pievirzījās tuvāk apmeklētājiem — pie ielas (piemēram, nams Cēsīs, Rīgas ielā 16, XVIII gs.).

Vienkāršākais atrisinājums, kā iegūt papildu dzīvojamās telpas, bija izmantot bēniņus. Pilsētu dzīvojamā māja šajā ziņā bija visai izdevīga, jo augstā jumta izbūve atļāva radīt vairākas dažāda izmēra telpas.

Mazpilsētās veidojās viens no sarežģītākajiem dzīvojamās mājas tiptiem, kurā it kā saplūst divas trīsdaļu mājas, pie kam dažreiz vienā no tām atradās kāda administratīva vai saimniecības iestāde.

Celtnes arhitektoniskais veidojums ir ļoti skaidrs. To veido nesadalīta ārsiena, kas proporcionāli aizņem $\frac{1}{2}$ vai pat līdz $\frac{1}{3}$ no kopējās mājas augstuma, kur dominē augstais kārnīņu jumts. Galvenais dekoratīvais moments bija portāls, kura divviru durvis bagāti un daudzveidīgi rotātas. Šāds celtnes apveids saglabājās arī mūra ēkās. Tā, Ventspilī saglabājušās vairākas XVIII gs. mūra celtnes ar līdzīgu kompozīciju.

Kopš XVII gs. pamazām izmainījās Rīgas centra, kā arī tās priekšpilsētas un pārējo Latvijas pilsētu dzīvojamo ēku plānojums un siluets. O. Hūns norāda uz svarīgu šīs izmaiņas cēloni. «Māju izveidošanas gaume līdz šim laikam bija seno impērijas pilsētu garā, bet no tā laika, kad šejienes ēkas pārstāja būt par noliktavām, kā tas ir Libekā, Dancigā un Elbingā, tās pilnīgi izmainījās kā no iekš-, tā ārpusē, ievērojot iedzīvotāju ērtības.»¹ Tādējādi izšķirošais faktors, kas izmainīja dzīvojamās mājas kompozīciju, bija to funkciju maiņa, kādas šīs ēkas pildīja.

¹ О. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году, 2. СПб. 1804, 14. лрр.

Tālākās ēku izmaiņas jau noritēja citos apstākļos, kad līdz ar Latvijas iekļaušanos Krievijas impērijas sastāvā strauji attīstījās pilsētas un veidojās pilsētu buržuāzija. Tagad ēkas struktūra attīstījās vairs ne horizontālā, bet vertikālā virzienā, pie kam katram stāvam bija sava nozīme: pirmajā stāvā atradās veikali, noliktavas, kantora telpas; otrajā stāvā — saimnieka dzīvojamās un reprezentācijas telpas; trešajā (dažreiz jumta) stāvā dzīvoja vai nu saimnieka kalpotāji, vai arī to izīrēja citiem pilsētas iedzīvotājiem. Līdz ar to Rīgas centrā bija parādījušies pirmie nami, kuros izīrēja dzīvokļus. Ēku apdare tika veidota Rīgas birģeru klasicisma garā, lielu nozīmi pievēršot štukko veidotiem ornamentiem un bareljefiem, kas atainoja antīkos un mitoloģiskos motīvus. Lielu skaitu šādu ēku XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā Rīgā uzcēla pēc arhitekta Haberlanda metiem.

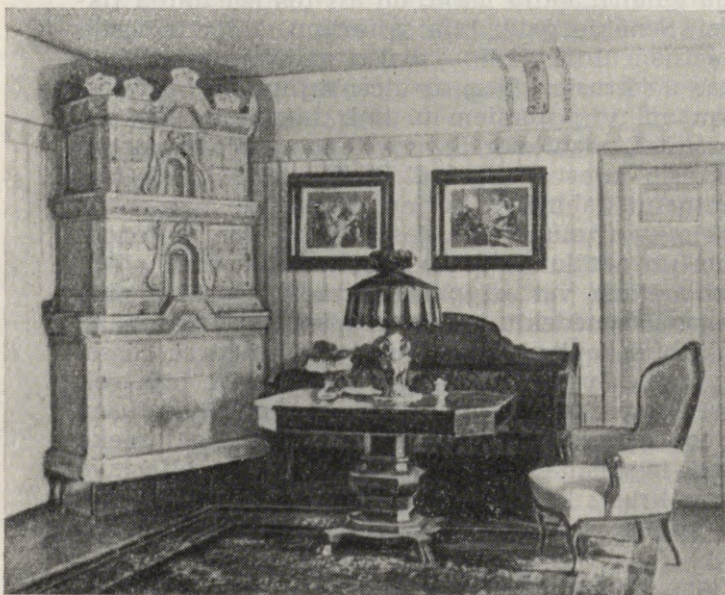
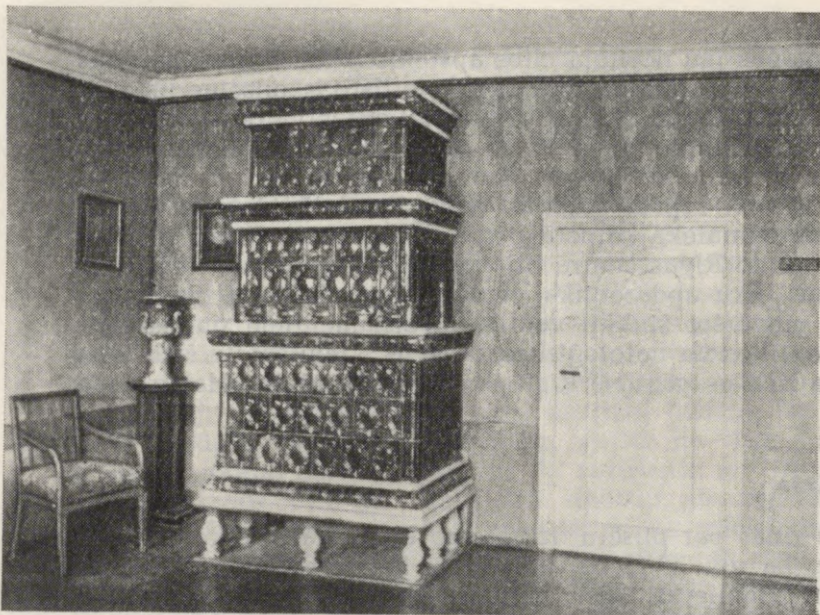
DZĪVOJAMO ĒKU IEKĀRTA

Pirmās precīzās ziņas par pilsētu dzīvojamo ēku iekārtu datējamas ar XVII gs. Tās rāda, ka vēl XVII gs. beigās un XVIII gs. sākumā Rīgas priekšpilsētu, kā arī Valmieras, Cēsu, Limbažu un citu pilsētu iedzīvotāju dzīvojamo ēku iekārtojums maz atšķīries no zemnieku māju iekārtojuma.

Istabā vienu sienu aizņēma krāsns ar mūrīšiem, uz kuriem gan sēdēja, gan arī gulēja. Gar pārējām sienām bija novietoti soli. XVII gs. tie bija piestiprināti sienām, taču jau XVIII gs. sākumā solus gatavoja vieglākus un pārvietojamus. Soli bija gandrīz katrā mājā, un arī tos izmantoja tiklab sēdēšanai, kā gulēšanai. Senākie galdi bija saliekami, t. i., tie sastāvēja no nekrāsotu dēļu plātnēm un kājām — balstiem. Kāju veidi bija dažādi — bija taisnas, likas un krusta kājas, ar cieši sajūgtiem balstiem, dažkārt rotātas griezumiem vai virpojumiem u. tml. Jaunākie, XIX gs. darinātie galdi otēti eļļas krāsā, visbiežāk brūnos toņos. Galdus parasti novietoja loga tuvumā. Krēslu konstrukcija vēl XVIII gs. sākumā bija ļoti vienkārša — četri šķautnaini stabiņi, no kuriem divi īsākie bija krēsla priekškājas, bet divi garākie — aizmugures kājas; šķēršļi, kas savienoja kājas, veidoja sēdekļa rāmi un netālu no grīdas nostiprināja krēslu balstus. Sēdekļus gatavoja no dēļiem vai arī pina no meldriem, smilgām, priežu saknēm, liepu lūkiem. Pīto sēdekļu krēsli, neapšaubāmi, ir senāki, jo dēļu sēdekļu gatavošanai bija nepieciešams jau precīzāks darbs un sarežģītāki darba rīki (zāģis, kalts, ēvele). Mākslinieciski bagātāk bija veidotas krēslu atzveltnes, krēslus parasti darināja katrs savām vajadzībām. XIX gs. sākumā pilsētās tos gatavoja arī speciāli amatnieki galdnieki.

Vēl XVII gs. guļas vieta ir saistīta ar istabas sienām — tā bija lāva bez sānu galdiem, dažkārt ar krusta kājām vai arī divos stāvos. XVIII gs. pirmajā pusē paaugstinās gultas sānu galdi un gali, un tās ir jau brīvstāvošas — pārvietojamas.

No iekārtas priekšmetiem minami vēl arī šķirsti jeb lādes. XVIII gs. no tām izveidoja skapjus, ko novietoja vienā istabas stūrī vai pie sienas. Skapja pirmforma savā konstrukcijā atgādina šķirstu, kura vertikālais

61. att. Telpas Borherta piepilsētas muižīnā (Rīgā, Zvārdes ielā 1).

izmērs lielāks par horizontālo. Pirmajiem skapjiem, tāpat kā šķirstiem, bija smagi stūru balsti, un tie atbalstījās uz tādas pašas formas kājām. Skapjus vainagoja līmeniska, laužta vai izliekta baroka formas dzega. Skapju otējumi visumā bija līdzīgi pūra lāžu greznojumiem, vienīgi skapju rotājuma motīvi bija bagātāki. Bez tam rotājuma zīmējumā parādījās gleznotas rozetes un baroka pildījumu motīvi; bieži vien virs skapja durvīm tika atzīmēts gada skaitlis. Vecākie skapji, kas uzglabājušies no XVIII gs. otrās puses, ir viendurvju un visai plati. Jaunākie, XIX gs. darinātie skapji ir slaidāki, parasti divdurvju un ar vienu vai divām atvilktnēm apakšējā daļā. Tie ir pilsētu galdnieku darbi, vienkāršās, lietišķīgās formās. Skapju un gultas galu ornamentācija, tāpat arī dažādas tekstilijas — gultas segas, aizkari, izrotāja istabu un tai piešķīra zināmu krāsainību.

XIX gs. otrajā pusē pilsētnieku istabās parādījās kumode. Tā neaizstāja skapi, bet to papildināja. Kumodes taisīja ar vairākām atvilktnēm, un tanīs ērti varēja novietot veļu u. tml.

Pie dzīvokļa iekārtas pieder arī trauki. Pilsētas iedzīvotāju rīcībā bez koka traukiem bija arī stikla, alvas, māla, čuguna, vara u. c. trauki.

XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā Latvijā darinātās mēbeles ietekmē vēsturiskie stili (baroks, rokoks, klasicisms, ampīrs un bīdermeiers), kas, piemērojoties vietējiem apstākļiem, pārveidojas un vienkāršojas — iegūstot īpatnēju, lokālu raksturu. Šī laikmeta pilsonisko telpu iekārtas māksla pārdzīvo ievērojamu uzplaukumu. Turīgie pilsētu iedzīvotāji savu mājokli centās iekārtot ar zināmu greznību. Stila mēbeles gatavoja profesionāli meistari — mākslinieki pēc ievestu mēbeļu (no Holandes, Dancigas, Krievijas) paraugiem gan pilsētās, gan muižās, un tās greznoja vienīgi muižnieku un turīgo pilsoņu dzīvokļus.

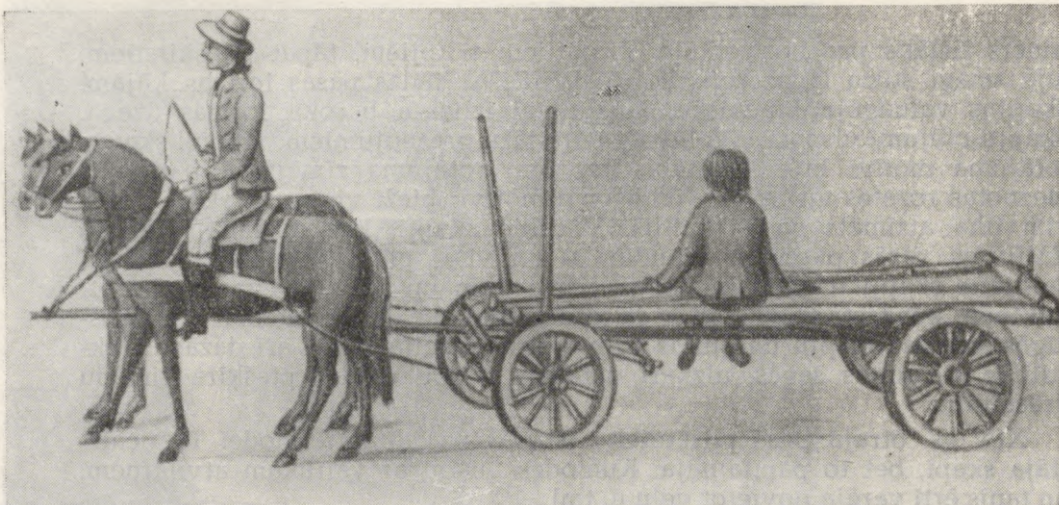
Atsevišķu vēsturisko stilu (baroka, bīdermeiera) elementu izmantošana bieži vērojama arī tautas amatnieku — nespeciālistu darinājumos (krēslu atzveltnēs, gultu galos, skapju dzegās u. c.). Šīs istabietas sastopamas vienkāršo pilsētas iedzīvotāju mājās un dzīvokļos, kuru iekārtojums šajā laikā visumā līdzīgs zemnieku istabas iekārtojumam.

APĢĒRBS

Feodālo pilsētu veidošanās sākumā pilsētnieku apģērbs visumā maz atšķīrās no apkārtējo novadu zemnieku apģērba, lai gan arī apģērbā jau iezīmējās zināmas kārtu atšķirības. Tās pastiprinājās un tautību pretrunu dēļ sevišķi asu raksturu ieguva pēc vāciešu uzkundzēšanās.

Laikā no XIV gs. līdz XVIII gs. beigām katrai ļaužu kārtai bija paredzēts savs īpašs apģērbs, kura materiālu, piegriezumu un sastāvdaļas noteica rakstīti un nerakstīti noteikumi, kas visumā saskanēja ar Rietumeiropā pastāvošo kārtu apģērba reglamentāciju. Noteikumus par ģērbšanās kārtību izstrādāja un par to ievērošanu rūpējās pilsētu patriciāts.

Minēto noteikumu lielākā daļa attiecās uz tērpiem izmantojamo

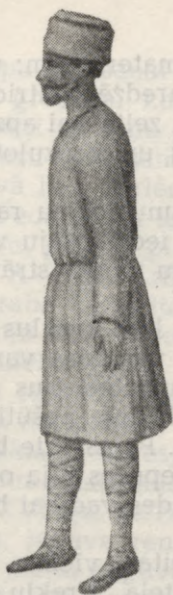

62,1

62,2

62,3

62,4

62,5

62,6

62,7

62,8

62. att. Rīgas pilsētas iedzīvotāju apģērbs XVIII gs. beigās:

- 1 — Rīgas ormanis (J. Chr. Brotze. Monumente . . . , 3, 32.); 2 — latviete un vāciete (turpat, 4. un 5.);
 3 — krievu tautības sakņu pārdevējs (turpat, 19.); 4 — lietuviešu tautības dienas strādnieks (turpat, 13.);
 5 — jauns grāmatvedis (turpat, 41.); 6 — istabene (turpat, 87.); 7 — istabene pastaigā (turpat, 58.);
 8 — švits («Stutzer») (turpat, 66.).

materiālu. Nevāciem apgērbs bija jādarina no vietējiem materiāliem: vilnas un linu audumiem, kamēr ievestie samti un zīdi bija paredzēti patriciešiem. Bez tam nevāci nedrīkstēja valkāt arī puszīdu, nēsāt zelta vai apzeltītas rotas lietas, caunādas atlokus, liekās matu cirtas un kruzuļotas, cietinātas apkakles.¹

Ekonomiskie spaidi un kārtu ierobežojumi kavēja jaunu formu rašanos darba tautas apgērbā. Tāpēc XIV un XV gs. vietējo iedzīvotāju vairums pamatos saglabāja agrāko gērbšanās veidu. Laikmetu modes strāvotāji visspilgtāk izpaudās dižciltīgo patriciešu apgērbā.

XV gs. Rīgas vācu namnieki valkāja ar jostu sajoztus linu kreklus un īsas vadmalas bikses. Virs krekla gērba vadmalas, zīda vai ādas vamzi bez piedurknēm. Vajadzības gadījumā virs vamža vēl uzvilka īsus vai garus iekrokotus vadmalas vai zīda svārkus. Ziemas svārki bija apšūti ar kažokādām. Svārkus un mēteļus rotāja ar samta atlokiem. Parastākie bija gari vadmalas mēteļi ar zvērādas apkakli un oderi. Arī cepures bija oderētas, visbiežāk ar caunādu. Rātes locekļiem un Lielās gildes vadībai bija vēl īpašas amata cepures.

Sieviešu apgērbs sastāvēja no linu krekla, apakškleitas, vienas vai divām vadmalas vai zīda virskleitām un vadmalas mēteļa. Kreklu un apakškleitu darināja ar dziļiem kakla izgriezumiem un garām piedurknēm. Virskleitas bija ar īsām piedurknēm vai arī bez piedurknēm un ar garām vilcēm (šlepēm). Kleitas un mēteļi bija gari, pieguloši. Arī sieviešu mēteļi bija oderēti ar kažokādām.²

Galvā sievietes lika augstas, smailas cepures vai mežģiņu aubes. Kā vīrieši, tā sievietes valkāja garas zeķes un ādas kurpes ar pagarinātām pēdām un ļoti šauriem purngaliem.

Sieviešu apgērbs nebija tik daudzkrāsains kā vīriešu. Tērpu piegriezums abos gadījumos bija veidots nolūkā cilvēka augumu optiski padarīt slaidāku. Smailās cepures, tērpa šķēlumī un vilces šim nolūkam bija sevišķi piemēroti.

XVI gs. pirmajā pusē Livonija pārdzīvoja saimniecisku uzplaukumu. Pilsētās strauji veidojās pilsonība. Tā ienesa sadzīvē jaunus paradumus un jaunu pilsonisku apgērbu modi. Tirdzniecisko sakaru paplašināšanās veicināja apgērbu darināšanas paņēmieni maiņu un uzlabošanu.

XVI gs. vīriešu bikses un svārki kļuva garāki. Kreklus, vamžus un mēteļus darināja ar paplatinātiem pleciem, platām apkaklēm, cepures — ar platām malām vai arī beretes. Apavu pēdu garums atbilda valkātāja pēdas garumam.

Sievietes valkāja kreklus un apakškleitas ar garām vai pagarinātām piedurknēm, kas parasti bija kuplas. Kakla izgriezumi bija četrstūrāini. Virskleita sastāvēja no brunčiem un ņiebura, kurus kopā saturēja josta.

¹ M. Taube. Greznības noliegums Rīgā 16. un 17. gs. — Latv. PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas Raksti, 1., Rīgā, 1960., 297. lpp.

² Sal. W. Stieda und C. Mettig. Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Riga, 1896, № 93, § 44.

Tērpu rotāšanai bagātīgi izmantoja mežģines. Lielā cieņā bija rotas lietas: gredzeni, kakla rotas, tai skaitā garas zelta ķēdes, kuras valkāja rātes locekļi un viņu ģimeņu piederīgie. Lielās ģildes locekļu sievas un meitas frizūru veidošanai izmantoja arī mākslīgās cirtas, plīvurus, pērļu virknes, galvā lika pērļēm un vizuļiem izšūtas zemas cepures un vainagus.

Feodālisma laikā neatņemama tērpa sastāvdaļa bija josta. Tā saturēja tērpu, pie tās piekāra ieročus, darba rīkus, somiņas. Sevišķi krāšņas jostas XVI gs. valkāja patricieši. Vīriešu jostas bija darinātas no ādas ar sudraba vai zelta apkalumiem, bet sieviešu — no audumiem ar pērļu un vizuļu izšuvumiem.

Lielās ģildes locekļi un Mazās ģildes vadība apģērbiem daudz izmantoja ievestos damasta, samta, zīda, tafta, brokāta audumus. Tērpus darināja no košiem, rakstainiem audumiem. Krāsām un rakstiem bija jāpauž valkātāja dzīvesprieks. Piegriezums bija atturīgs, gluds un izcēla cilvēka auguma dabiskās formas. Tērpi bija ērti, tajos varēja brīvi kustēties.

XVI gs. patriciešu tērpi, zaudējuši iepriekšējo gadsimtu gotiskās formas, ieguva renesanses tērpu veidu. Laikmeta modes apģērbu veidošanas māku apguva arī nevācu drēbnieki, kas darināja apģērbus sikiem tirgotājiem, amatniekiem, transportstrādniekiem u. c. atbilstoši jaunajām laikmeta prasībām. Kopš šī laika arī neprivileģēto ļaužu apģērbs vienkāršotā veidā atspoguļoja valdošās modes galvenās tendences. Pilsētnieku apģērbā sāka nivelēties kārtu un tautību atšķirības. Turpretī krasāk savstarpēji sāka atšķirties ikdienas, svētku un darba tērpi. Amatniekiem, zvejniekiem, nesējiem u. c. izveidojās īpaši darba tērpi, kas bija darināti galvenokārt no lina audekla. Par neatņemamu darba tērpa sastāvdaļu kļuva priekšauts — amata goda simbols. Tiesības nēsāt amatnieka priekšautu bija tikai cunftē uzņemtam amatniekam.

XVII gs. turīgo pilsētnieku apģērbā atspoguļojās valkātāju dzīves izpratne un centieni. Tērpi bija pasvītroti stabili un kupli. Tos darināja no mīksti, labi krītošiem audumiem. Vīrieši valkāja kuplas bikses, kas sniedzās nedaudz pāri ceļiem. Kreklus, vamžus un svārkus šuva piegulošus, ar ļoti kuplām piedurknēm. Mēteļus aizstāja apmetņi. Vīrieši valkāja arī garus cimds, garas zeķes, kurpes ar paaugstinātiem papēžiem. Jātnieki un karavīri staigāja zābakos. Rātes un Lielās ģildes locekļi valkāja arī ļoti lielas, baltas, cietinātas un ar mežģinēm rotātas apkakles, kruzulotus kaklautus, ar tresēm izšūtos svārkus un dārgakmeņiem rotātas kurpju sprādzes. Cepures — platmales rotāja ar kupliem spalvu pušķiem. Bagātie namnieki nēsāja parūkas.

Sievietes valkāja kuplus brunčus, piegulošas, cieši aizpogājamās jakas ar kuplām, garām vai pusgarām piedurknēm. Tērpus rotāja ar izšuvumiem, lentām, volāniem. Dižciltīgo namnieku ģimeņu sievietes valkāja platas mežģiņu apkakles, greznas mežģiņu aubes un gadsimta otrajā pusē arī parūkas. Turīgo slāņu sievietes šajā laikā sāka valkāt korsetes un īpašus mājas tērpus, tāpat arī kurpes ar paaugstinātiem papēžiem. Par neatņemamu tērpa sastāvdaļu kļuva uzroči. Rotas valkāja maz.

Sīko tirgoņu, amatnieku un kalpotāju apģērba piegriezums veidojās

līdzīgs turīgo pilsoņu apģērba piegriezumiem. Vienīgi tērpa darināšanai izmantoja mazāk materiāla, un tas bija vienkāršāks.

XVIII gs. Ziemeļu karš un tā sekas uz laiku aizkavēja jaunu formu rašanos Latvijas pilsētnieku materiālajā kultūrā. Tāpēc tikai XVIII gs. vidū dižciltīgo un vācu pilsonības apģērbā pamazām izzuda barokālā smagnējība. Tās vietā stājās Eiropas modes angļu variants, saskaņā ar kuru tērpi bija viegli un graciozi. Vīrieši valkāja šauras bikses, kas sniedzās nedaudz pāri ceļiem, garas zeķes, kurpes vai zābakus. Svārki bija dažāda garuma, pieguloši, apakšmalā nedaudz paplatināti. Kreklu sedza veste, «elsiņš» un kaklauts, bet galvu — zema platmale.¹

Sievietes valkāja plāna auduma tērpus ar piegulošu ņieburu un gūžu daļā paplatinātiem svārkiem, kurpes ar augstiem papēžiem. Atkal cieņā nāca rotas lietas.

Daļēji jaunajai modei sekoja arī vācu ierēdņi, amatnieki un kalpotāji.²

Turpretī pilsētu nevācu iedzīvotāji ģērbās visai dažādi. Sakarā ar pastiprinātu darbaspēka pieprasījumu pilsētās ieplūda ienācēji no Iekšskrievijas gubernām. Tie apģērbā saglabāja kā tautas, tā arī kārtu savdabību.³

Senās savdabības apģērbā saglabāja arī nesenie latviešu zemnieki. Tradīcija no paaudzes uz paaudzi mantot goda tērpu pastāvēja vēl arī pilsētās dzimušo un augušo latviešu ģimenēs. Tāpēc arī XVIII gs. latviešu pilsētnieku apģērbā saglabājušies gan atsevišķi tradicionālie, gan daudzi XVII gs. tērpu tipam piederošie gabali, taču turīgie latvieši iegādājās arī XVIII gs. modes tērpus. Uzskatāmi par to liecina 1758. g. sastādītais Rīgas zvejnieku vecākā Indriķa Nariņa mantu saraksts, kurā minēti trīsdesmit vīriešu un sieviešu apģērbu gabali.⁴ To vidū trīs baltas vilnas sagšas. Sarakstā minēti apģērba gabali — vīriešu olīvkrāsas kamzolis ar aitādas oderi un 24 sudraba pogām, melns audekla vamzis ar lapsādas oderi un sudraba pogām, ar plānām sudraba tresēm apšūts sarkans samta ņieburs u. c. — vedina domāt, ka šie priekšmeti darināti XVII gs. modes ietekmē. Turpretī zilās vīriešu bikses ar 10 sudraba pogām, zili nātni svārki ar zilu oderi (raša) un puszīda siltā sieviešu jaka varētu piederēt pie XVIII gs. apģērba komplekta.

Izmaiņas vismazāk skāra darba tērpus. Fiziskā darbā nodarbinātie nevēci saglabāja praktisko XVII gs. tipa apģērbu, pie kam dažkārt neizmirstot pat XVI gs. ierasto ģērbšanās kārtību.⁵

XVIII gs. beigās strauji pārveidojās apģērbu darināšanas un valkāšanas paradumi. Pilsētnieku apģērbā strauji izzuda ne vien kārtu, bet arī tautību atšķirības. Sadzīvē arvien skaidrāk iezīmējās kapitālistiskais dzīves veids. Par noteicošo faktoru apģērba materiāla un formu izvēlē kļuva ekonomiskās iespējas.

¹ J. Chr. Brotze. Monumente . . . , 3, 35., 38. att.

² Turpat, 5., 7., 10., 28., 66. att.

³ Turpat, 8., 13., 17., 18., 19., 39., 42., 45., 51., 62., 80., 81., 86., 102. att.

⁴ J. Straubergs. Rīgas vēsture. Rīgā, 1937., 406. lpp.

⁵ J. Chr. Brotze. Monumente . . . , 3, 90. att.

UZTURS

Pilsētniekus ar pārtiku apgādāja apkārtnes zemnieki, zvejnieki, putnu ķērāji. Taču šāda apgāde nespēja pilnībā nodrošināt pilsētu iedzīvotājus. Tāpēc namniekiem bija sakņu dārzi un pļavas, tie turēja govīs, cūkas, mājputnus. Bagātājiem namniekiem bija savas piepilsētas muižiņas.

Vēlajā feodālismā Latvijas pilsētās blakus nocietinātām iekšpilsētām jau bija izveidojušās plašas priekšpilsētas. Abu šo pilsētas daļu iedzīvotāju dzīves veids bija visai atšķirīgs. Iekšpilsētu iedzīvotāji produktus sāka iegādāties vienīgi par naudu. Saimniecības un saimes uzturēšana bieži vien vairs neatmaksājās. Sakņu un augļu dārzu ierīkošana, kā arī govju turēšana kļuva par svarīgu eksistences līdzekli nomaļu iedzīvotājiem.

Pieaugot pilsētu iedzīvotāju skaitam, pieauga arī uzturlīdzekļu importa apjoms. Produktus ievada no attāliem Krievijas apgabaliem un ārzemēm. Ievestās pārtikas galvenie patērētāji bija Rīgas iedzīvotāji.

Pilsētās bija ierīkotas īpašas produktu pārdošanas vietas — tirgi. Lielāko pilsētu tirgos, kā, piemēram, Rīgas tirgū, pastāvēja vēl īpaši nodalījumi kvalitatīvi labākiem un sliktākiem produktiem. Tā saucamajās vācu pārdošanas vietās produkti bija labāki un divas reizes dārgāki nekā citur. Noteikti tirgus nodalījumi bija norādīti zemniekiem, te produktus pārdeva tieši no ratiem vai saiņiem.

Pilsētu iedzīvotāji uzturā izmantoja svaigus, sālītus, kaltētus, žāvētus un skābētus produktus. Pirmo vietu uzturā ieņēma labi raudzēta maize, ko cepa pilsētu maiznieki. Kviešu maizi cepa pārsvarā no Kurzemes kviešu miltiem, rudzu maizi — no Vidzemes rudzu miltiem. Kviešu maizi un dažādos kviešu miltu izstrādājumus vairāk patērēja namnieki, kamēr melnā jeb rupji maltā rudzu maize bija nabadzīgāko pilsētnieku galvenā pārtika.

Otro vietu pilsētu iedzīvotāju uzturā ieņēma liellopu, aitu, cūku u. c. gaļa. Pilsētnieki patērēja arī biezpienu, sviestu un dažādus sierus. XVIII gs. beigās Rīgā visvairāk patērēti t. s. Holandes, Anglijas un Šveices sieri. Nabadzīgākie pilsētnieki parasti apmierinājās ar kazu un kaltētiem sieriem.¹

Ļoti plaši uzturā patērēja zivis. It īpaši piejūras pilsētu iedzīvotājus zvejnieki apgādāja ar lētām reņģēm, salakām un mencām, kuras varēja iegādāties gan svaigas, gan sālītas, gan kūpinātas. Laši, zuši un karpas skaitījās dārgas zivis. Galvenie mājputnu un medījumu patērētāji bija bagātie namnieki. Ziemā saldētus putnus ievada arī no Krievijas.²

Pamazām arī Latvijas pilsētnieku uzturā arvien lielāku vietu sāka ieņemt dārzeni, augļi un ogas, arī salāti. Vislabāk ar šiem produktiem bija apgādāta Rīga, jo auglīgajos Daugavas krastos bija parocīgi ierīkot

¹ О. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году. Рига, 1804, 96. лрр.

² Turpat, 93. лрр.

dārzus. XVIII gs. otrajā pusē Rīgā jau lielos daudzumos patērēja dažādu šķirņu kāpostus, kartupeļus, rutkus, bietes, sīpolus, artišokus, gurķus u. c. Vasarās pilsētas ar svaigiem dārzeņiem apgādāja Kurzemes muižas, ziemās tos ieveda no Štetinas un Rostokas, bet kaltētos dārzeņus no Šveices.¹

Pilsētnieki, tāpat kā laucinieki, uzturā izmantoja arī sēnes un dažādas ogas. No ogām ieguva sulas, kuras uzglabāja patēriņam ziemā.

XVIII gs. otrajā pusē pilsētās tika ierīkotas siltumnīcas. Rīgas siltumnīcās audzēja dažādas puķes, bumbieres, plūmes, persikus, aprikozes, zemenes, ananasus un vīnogas. Vīnogas, melones, apelsīnus un citronus ieveda.² Ievada arī sāli, tabaku, dažādas garšvielas, vīnus, kafiju un tēju.

Pilsētnieki, kam nebija savas ģimenes saimniecības, kā, piemēram, nesēji un gadījuma darbu strādnieki, regulāras ēdienreizes neievēroja, bet darba starplaikā nopirka ko ēdamu un tūlīt arī apēda to. Šādiem ļaudīm Rīgā pie Jaunajiem vārtiem Daugavmalā zem klajas debess bija ierīkota maltīšu vieta — galds un gari soli.³

Pilsētnieku ģimenēs, kurās nebija kalpotāja, produktus iegādājās un ēdienu gatavoja sieva. Turīgo tirgoņu ģimenēs virtuvē saimniekoja īpašas saimnieces, kas gatavoja ēdienu un dažkārt arī pasniedza to galdā. Gatavošanas palīgdarbos palīdzēja mācekļi, saskaldot malku, sanesot ūdeni u. tml.

Amatnieki ēdienreizes ievēroja ļoti precīzi. Vasarā ēda 4 reizes dienā: brokastis ap plkst. 8, pusdienas plkst. 12, palaunadzi ap plkst. 16 un vakariņas ap plkst. 20. Ziemā bieži vien palaunadzi neēda. Maltītes ieturēja meistara mājās, izņemot celtniecībā nodarbinātos, kas maltītes ieturēja turpat darba vietā.

Ja laikā no XIV līdz XVII gs. meistari un zeļļi ēda pie viena galda, tad kopš XVIII gs. beigām, izzūdot patriarhālajām attiecībām, no šīs paražas pamazām atteicās. Vecā tradīcija ēst pie viena galda saglabājās tikai svētkos un svētdienās. Mācekļi ēda atsevišķi, un turklāt kā pēdējie, kad meistars un zeļļi bija paēduši. Meistars centās ietaupīt uz zeļļu un mācekļu uztura rēķina. Amatnieki milēja stingri paēst. Zeļļi to arī parasti panāca, bet mācekļiem bieži vien bija jāpaliek ar pustukšu vēderu.

Tātad uztura sagādes un patērēšanas veidā starp dažādajiem pilsētas iedzīvotāju slāņiem pastāvēja atšķirības. Turklāt ēdienu sagatavošanā un pasniegšanā katras tautības pārstāvji zināmā mērā saglabāja savas īpatnības. Latviešu pilsētnieki no graudiem un gaļas gatavoja tādus pašus ēdienus kā latviešu zemnieki. Krievi labāk nekā citas tautas prata audzēt un sagatavot kāpostus un gurķus, pagatavot tēju, medus ūdeni u. c.⁴ Viņi bija arī galvenie kāpostu, pīrāgu un tējas patērētāji. Vācieši savukārt

¹ О. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году. Рига, 1804, 92. lpp.

² Turpat, 96. lpp.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

labāk nekā citi prata gatavot baltmaizes, augļu un ogu izstrādājumus.

Tomēr dzīves apstākļi pilsētās nesalīdzināmi vairāk nekā lauku apvidos veicināja savstarpēju pieredzes apmaiņu. Dažādu tautību pārstāvji cits no cita pārņēma ēdienu gatavošanas receptes un arī pasniegšanas paņēmienus. Sevišķi tas sakāms par galda klājumu svētkos un svinībās, kuru neiztrūkstoša sastāvdaļa bija mielasts.

Svarīgāko notikumu atzīmēšana ģimenes un darba dzīvē noderēja par iemeslu priekšnieku un darba biedru pacienāšanai. Vēl vairāk, pacienāšanu noteica ar likumu. Piemēram, katram amatā jaunuzņemtajam meistaram bija jāriko t. s. amata kāzas jeb dzīres. Tajās piedalījās visi cunftes meistari kopā ar savām ģimenēm, un dzīru devējam bija jārupējas par amata statūtos noteiktā pacienājuma veida sagādi un pieklājīgu pasniegšanu. Amata dzīres bija smags slogs jaunajiem meistariem, jo prasīja prāvus līdzekļus. Tās uzskatāmas par īpašu mantas cenza paveidu. Kam nebija līdzekļu amata kāzu rīkošanai, tas nevarēja iekļūt meistarū kartā.

XIV un XV gs. šo dzīru cienasts bija gaļa, maize un alus, bet XVI un XVII gs. galdi bija jāklāj daudz bagātāk. Piemēram, 1541. g. kokgriezēju amata statūti noteica, ka galdā jāceļ 2 mucas alus, šķiņķi, divi cepeši, mēle, desas, maize, 5 šķīvji rīsu. Garšvielas un saldumi bija jādod pēc vajadzības.¹ Latviešu amatnieki — linaudēji bija nedaudz pieticīgāki, tie vēl XVI gs. amata kāzu gadījumā apmierinājās ar 3 mucām alus, pusvērsi, 2 gabaliem treknas gaļas, šķiņķi, 2 desām un maizi, kas pirka par vienu māru.² XVII gs. kažocnieku amata debitants savus meistaros bija spiests cienāt vairākas reizes. Pirmajā reizē, kad viņš meistariem parādīja «meistarstiķim» paredzētā kažoka darināšanai sagādātās ādas, vajadzēja pacienāt ar brokastīm un pusdienām. Brokastis pasniedza 2 pudeles vīna un sviesta kliņģerus, bet pusdienās 3 ēdienus, kas sastāvēja no žāvētām zivīm, vērša gaļas ar plūmēm, teļa cepeša, alus un vīna. Kad meistari apskatīja «meistarstiķi», cienāšana turpinājās 3 dienas pēc kārtas. Tad bija jāceļ galdā jau minētie ēdieni, pusmuca ruma, reinvīns, vesels teļš, spāņu rūgtais vīns «Alants», maize, zivis, atbilstoši gada laikam u. c. — labākais, ko vien varēja sadabūt. Kamēr vien kāds meistars sēdēja pie galda, cienasta nedrīkstēja trūkt.³

XVII gs. pacienāšanā un svinībās patērējamo produktu un ēdienu daudzumu sāka ierobežot. Tam par iemeslu, no vienas puses, bija zeļļu neapmierinātība, no otras — t. s. greznības likumi, ar kuru palīdzību sabiedrības augstākie slāņi centās ierobežot zemāko kārtu dzīves līmeni.

Turpretī patriciešu viesību ēdienu karte kļuva aizvien izsmalcinātāka. XVIII gs. un XIX gs. sākumā mielasti sākās ar ēstgribu ierosinājumiem

¹ Ā. Bērziņa. Rīgas cunftu amatnieku zeļļi un mācekļi XVI gs. un XVII gs. sākumā. — Vēstures problēmas, 2., Rīgā, 1958., 211.—212. lpp.

² Turpat, 212. lpp.

³ W. Stieda und C. Mettig. Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Riga, 1896, № 67.

ēdieniem: sālītu un žāvētu gaļu, zivīm, sieru. Tiem sekoja daudzi un dažādi trekni gaļas ēdieni ar piedevām. Mielastu noslēdza saldumi, saldējumi un līdzīgi kārumi.

XIX gs. feodālismam raksturīgās dzīres — pacienāšanas izzuda. Mainījās kā ikdienas, tā viesību ēdienu karte un galda klāšanas kārtība. Arī viesību galdos līdz ar galveno pacienāšanas produktu — gaļu — arvien vairāk sāka izmantot dārzeņus un augļus.

Pilsētu iedzīvotāju pārtikā nozīmīgu vietu ieņēma dzērieni: kafija, tēja, medalus, sulas, alus, vīni. Alu darīja lielos daudzumos, un Rīgas aldari bija izslavēti tālu aiz Baltijas robežām.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU ĢIMENES UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

Pilsētu pastāvīgo iedzīvotāju vairums bija ģimenes cilvēki. Vīrieši ģimeni dibināja parasti tad, kad bija apgūts kāds noteikts amats, iegūtas tiesības ar to patstāvīgi nodarboties, atrasta pastāvīga apmešanās vieta. Amata meistara tiesību iegūšana bieži bija saistīta arī ar ģimenes dzīves nodibināšanu. XVIII gs. beigās neprecēto amatu meistaru nebija vairāk par $\frac{1}{4}$ no kopējā meistaru skaita.

Pilsētnieku ģimenes sastāvā bez vīra, sievas un viņu bērniem ietilpa arī gados jaunākie vīra vai sievas brāļi un māsas un gados vecie vīra vai sievas vecāki. Radniecības saites ģimenes locekļu starpā bija ciešas. To veicināja vairāki rakstīti un nerakstīti likumi, kas bija radušies laika gaitā, lai nodrošinātu ģimenes locekļiem iztiku, tiesību mantot nodarbošanos un īpašumu.

Parasti ģimeni dibināja vīrieši 30 gadu vecumā, ņemot par sievu savas kārtas, tautības un ticības jaunavas, ne jaunākas par 16 gadiem. Privileģētajos sabiedrības slāņos nereti tika slēgtas aprēķina laulības.¹ Piemēram, XVIII gs., kad zelliem, kas nebija radniecīgās attiecībās ar attiecīgās cunftes meistariem, vairs nebija tikpat kā nekādu izredžu iegūt meistara tiesības, zelli precēja gados vecākas, netīkamas meistaru meitas vai atraitnes ar bērniem, lai tādā veidā iekļūtu amatā.

1795. g. 55% Rīgas amatu meistaru ģimeņu bija pa 1 vai 2 bērniem, 12% — 3 bērni, 6% — 4 bērni. Retas bija ģimenes ar 5 un vairāk bērniem. 21% ģimeņu bija bezbērnu ģimenes.²

Pilsētnieki, tāpat kā laucinieki, bērnu audzināšanai mazbērnu vecumā veltīja visai mazu vērību. Sevišķi nabadzīgajos pilsētnieku slāņos mazie cilvēki vecāku darba laikā vadīja dienas un pārtika, kā nu paši prata. Tiklīdz bērns bija tiktāl paaudzies, ka spēja jau kaut ko strādāt, tas uzsāka savu darba mūžu.

XIX gs. sākumā patricieši sāka pieņemt ģimenēs īpašas bērnu audzinātājas, bieži vien francūzietes.³ Meitenes nereti nodeva dažādos

¹ О. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году. Рига, 1804, 113. лрр.

² LCVVA, A 21. f., 1. apr., 1281. lieta.

³ О. Гун. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 году. Рига, 1804, 124. лрр.

pansionātos, kur tās apmācīja muzicēt, dejot, strādāt rokdarbus, t. i., sagatavoja bezdarba dzīvei.

Skolu bija ļoti maz, to mācību programmas šauras un skolēnu skaits neliels. Skolas bija domātas galvenokārt pilsētu patriciāta un turīgo namnieku bērniem, Rīgā gan jau XIII gs. pirmajos gadu desmitos nodibināja 2 skolas, bet to uzdevums bija tikai sagatavot nākamos garīdzniekus studijām Vācijā. Pirmā laicīgā skola, Pētera skola, Rīgā tika nodibināta 1353. g. Ievērojamāk skolu skaits pieauga XVII gs., kad Rīgā tika nodibinātas 8 jaunas skolas, pie kam 5 no tām mācījās arī latviešu bērni.

XVIII un XIX gs. mijā Rīgā bija 14 skolas. Skolās mācījās galvenokārt zēni. Kopš XIX gs. lielāka vērība tika veltīta arī meiteņu izglītībai. XIX gs. sākumā Rīgā atvēra 3 īpašas meiteņu skolas. Nāca modē šķirta zēnu un meiteņu apmācība.

Sākotnēji skolu uzdevumi bija pavisam šauri: bērniem vajadzēja iemācīt lūgsmas, lasīt garīgus tekstus un dziedāt garīgas dziesmas, lai viņi varētu piedalīties reliģiskajās ceremonijās. Vēlāk, it īpaši kopš XVII gs., pilsētu skolu uzdevumi paplašinājās — gandrīz visās pilsētu skolās mācīja lasīt, rakstīt un rēķināt.

Pilsētu trūcīgākie iedzīvotāji bērnus parasti ļoti agri, dažkārt jau rotaļu vecumā, nodeva amata mācībā. Šādos apstākļos rūpes par bērna skolas gaitām uzņēmās amata meistars. Daudzos amatnieku mācības līgumos minēts, ka meistars apņemas savu mācekli sūtīt skolā, kamēr tas iemācās katķismu un drusku lasīt. Tomēr ļoti bieži meistari šīs saistības nepildīja.

XIX gs. sakarā ar vispārīgā izglītības līmeņa celšanos amata meistari parasti apņēmas savus mācekļus sūtīt skolā 3 gadus, jo konsistorija neatlaidīgi atkārtoja prasību, lai mācekļi mācītos regulārā vai svētdienas skolā un lai, beidzot mācību, visi amatnieki prastu lasīt, rakstīt un rēķināt. Parasti amatnieki mācekļus sūtīja t. s. Lutera skolā. Tā bija svētdienas skola, kas mācekļus neatrāva no kārtējā darba darbadienās. Svētdienas skola sniedza elementāru vispārīgu izglītību, bet galvenokārt rūpējās par jaunatnes reliģisko audzināšanu. Lutera skola lielā mērā izvērtās par tīru amatnieku skolu, piemēram, 1839./40. g. 75% tās audzēkņu bija amatnieku mācekļi.

Baznīcas politiskā un ideoloģiskā hegemonija uzspieda savu zīmogu arī pilsētnieku sadzīvei un kultūrai, kas it īpaši pirms reformācijas bija ieguvusi spilgti izteiktu reliģisku raksturu. «Baznīca bija pastāvošās feodālās kārtības augstākais vispārinājums un sankcija.»¹

Par godu svētajiem patroniem namnieku organizācijas iekārtoja un uzturēja baznīcās īpašus altārus, kur svētkos, svētdienās un daudzajās svēto piemiņas dienās organizēti pulcējās uz reliģiskām ceremonijām. Svinībās bija jāpiedalās visiem ģildes, cunftes vai brālības locekļiem līdz ar ģimenēm. Par neierašanos bez svarīga iemesla bija jāmaksā sods cunftes vai brālības kasē. Ievāktās soda naudas vai vasku (parastais soda

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 8. М.—Л., 1930, 128. lpp.

maksas veids) izlietoja altāra uzturēšanai. Namnieku organizāciju altāri un paraža piedalīties reliģiskajās ceremonijās noteiktās baznīcās saglabājās arī pēc reformācijas. Rīgas tirgotāji un patriciāts pulcējās galvenokārt Doma baznīcā, vācu cunftu amatnieki — Pētera baznīcā, bet Rīgas nevācu amatu un transportstrādnieku brālību locekļi — Jāņa baznīcā.

Pēc reformācijas svēto dienu skaits samazinājās. Reliģiskās ceremonijas vairs netika tik kupli apmeklētas un vienmēr biežāk ļaudis centās vispār izvairīties no šo ceremoniju pildīšanas.

Ievērojamu vietu pilsētnieku sadzīvē ieņēma daudzie svētki un svinības. Svinīgas ceremonijas, gājieni, parādes, sacensības padarīja ikdienas dzīvi krāsaināku. Svinības parasti notika laukumā Melngalvju nama priekšā. Pēdējais vispār bija pilsētas saviesīgās dzīves centrs. Te magistrāts un ģildes rīkoja svinības, dzīres, izpriecas, kā arī dažādas saņāksmes.

XIV un XV gs. cunftes rīkoja dzīres reizi gadā. Tās ilga vairākas dienas. Piemēram, kurpnieku zeļļu 1414. g. šrāga noteica, ka dzīres rīkojamas vasarsvētkos un tām jāturpinās 5 dienas no vietas, bet pēc nedēļas vēl 3 dienas rīkojama šo dzīru atsvēte.¹ Dzīrēs obligāti bija jāpiedalās visiem amatu locekļiem. Ja kāds bez sevišķi svarīga iemesla uz dzīrēm neieradās, tam bija jāmaksā cunftes vai zeļļu apvienības uzlikts sods.

Dzīres organizēja no pašu amatnieku vidus izvirzīti dzīru pārzīņi. Dzērienus pasniedza īpaši izvēlēti dzērienu pārzīņi — šenķi vai arī amata jaunākie meistari (resp. 2 jaunākie zeļļi, zeļļu dzīrēs). Viņu uzdevums bija arī rūpēties par svecēm — lai dzīru laikā netrūktu gaismas.

Ilgāka vai īsāka dzīrošana notika arī pēc amatu sapulcēm.

XIV un XV gs., kad sociālās pretrunas Rīgā vēl nebija tik asas, Rīgas amatnieki organizēti piedalījās visās viduslaiku pilsētās svinētajos vastlāvju svētkos. Bagātie Melngalvju apvienības tirgotāji pirms 1492. g. vastlāvjos gāja apsveikt Mazās ģildes amatniekus.² Padziļinoties sociālajai diferenciacijai, šīs tradīcijas izzuda — patriciāts un ģilžu namnieki kopš XV gs. beigām svētkus svinēja savrup.

Gavēņa laika (no Pelnu dienas februāra beigās līdz Zaļajai ceturtdienai) reliģisko ceremoniju ievērojama sastāvdaļa bija mistērijas — teātra izrādēm līdzīgi uzvedumi ar bībeles tematiku. Mistērijas notika rātslaukumā vai kapsētās uz speciāli šīm vajadzībām celtas trīsstāvu skatuves. Dekorācijas bija ļoti vienkāršas, aktieru pienākumus veica klostēru iemītnieki, skolēni u. c. Skatītāji bija pilsētas visdažādāko iedzīvotāju slāņu pārstāvji.

Mistērijas daudz devušas XIX un XX gs. operu un drāmas teātru telpu, uzvedumu scēniskā iekārtojuma un aktieru izteiksmes līdzekļu izveidē.

Feodālisma laikā Baltijas pilsētās, tāpat kā Viduseiropā un Skandināvijā, pilsētu iedzīvotāji plaši un grezni svinēja t. s. Maija grāfa

¹ W. Stieda und C. Mettig. Schragen der Gilden und Aemter der Stadt Riga bis 1621. Riga, 1896, № 104, § 12.

² Turpat, № 113, § 189.

svētkus.¹ Tie bija pilsētu aizstāvju svētki — īpaša veida parāde, kurā pilsētnieki rīkoja savas kara spēles, demonstrēja drosmi un veiklību. Sacensību uzvarētājs saņēma Maija grāfa goda nosaukumu. Svinību ceremoniālu Baltijas pilsētas bija pārņēmušas no vācu pilsētām.² Maija grāfa svētkus svinēja 30. aprīlī un 1. maijā, Rīgā minētos svētkus svinēja kopš XIV gs.

Gatavošanās svētkiem sākās aprīļa pēdējās dienās. Pilsētas iedzīvotāji apkopa un pušķoja mājas, pagalmus un ielas. Karavīri spodrināja ieročus un bruņas. No mājas uz māju pāri ielām izkāra zaļumu vītnes un lentas. Telpās salika meijas, pie sienām sakāra vainagus. Svinību dienas priekšpusdienā namnieki pilnā apbruņojumā ieradās gilžu telpās, no kurienes organizētā gājienā devās uz baznīcu, jo svētku programmā ietilpa arī viduslaiku svētkos obligātais dievkalpojums. Tad sekoja svinīgs gājiens pa rotātajām pilsētas ielām. Pie pilsētas vārtiem gājienam pievienojās arī sievietes un bērni. Ārpus pilsētas svētku dalībnieki rīkoja sacensības, godināja sacensību uzvarētājus, ievēlēja Maija grāfu, ieturēja mielastu, dejoja. Aktīvie svētku dalībnieki bija namnieki un to ģimeņu locekļi, kamēr pārējiem pilsētu iedzīvotājiem bija atļauts atrasties ārpus sacensību laukuma pasīvu skatītāju lomā.

Pilsētu sabiedrībai arvien vairāk noslāņojoties, patriciāts pilnīgi atstūma no līdzdalības svētkos zemāko slāņu pilsētu iedzīvotājus. Tā, Maija grāfa svētki Rīgā jau XV gs. vidū kļuva tikai par Lielās ģildes svētkiem.³ Pārējie iedzīvotāji viņiem liegto svinīgo ceremoniālu centās aizstāt ar izbraukumiem zaļumos. Līdz ar to šie svētki pamazām zaudēja savu sākotnējo jēgu un XVI gs. bija pārvērtušies par plašiem pilsētas iedzīvotāju zaļumsvētkiem. Vienīgi Kurzemes pilsētās svētku norisē vēl XVII gs. saglabājās kara spēles un sacensības.

Nacionālajām un šķiriskajām pretrunām pieaugot, vienkāršajai tautai un līdz ar to vairumam latviešu arī zaļumsvētku svinībās vairs nebija vietas. XVIII gs. Maija grāfa svētki bija zaudējuši masu raksturu. Tos svinēja vairs tikai patriciešu ģimenes šaurā draugu lokā savu māju dārzos. Pilsētās dzīvojošiem latviešiem radās vajadzība pēc citiem masu svētkiem. Par tādiem kļuva t. s. bada svētki un zāļu vakari. Pirmie izveidojās XVII gs. pirmajā pusē.

XVII gs. pirmajos gados poļu-zviedru kara rezultātā bija izpostīti daudzi Vidzemes un Zemgales apvidi. Šo apvidu zemnieki un mazpilsētu iedzīvotāji, bada spiesti, devās uz Rīgu, kur izveidojās bēgļu nometne. Nometnei likvidējoties, daļa bēgļu dzimtenē neatgriezās, bet palika Rīgā un papildināja latviešu amatus. Atceroties pārdzīvotās grūtības, bijušie nometnes biedri ik gadus sapulcējās svinīgā atceres dievkalpojumā. Dievkalpojumam sekoja savstarpējas pārrunas un spēles. Ar laiku atceres sanāksmes izvērtās par svētkiem ar nosaukumu «bada svētki» jeb «umūrkumurs» (no vācu Hungerkummer). Tos svinēja 6. augustā ar tur-

¹ Sal. Eduard Pabst. Der Maigraf un seine Feste. Reval, 1864, 1.—2. lpp.

² Turpat.

³ J. Juskevičs. Vecā Rīga. Rīgā, 1936., 68. lpp.

pinājumiem pirmajā, trešajā un piektajā pirmdienā pēc 6. augusta. Svētku spēles kādreizējos nometnes nozīmīgākos sadzīves notikumus atveidoja simboliski. Tā, piemēram, nometnē bija ierīkots augsts stabs, pie kura Rīgas pilsētas pārstāvji izlika norunātos signālus un zīmes: ziņojumus par pārtikas saņemšanas un dievkalpojumu laiku un ziņnešu vēstījumus. Nometnē dzīvojošie laiku pa laikam no sava vidus sūtīja kādu izlūku uz dzimto pusi, lai tādā veidā izzinātu atgriešanās iespējas. Labu ziņu atnesējam bija jābrāpjas staba galā un jānorauj briesmu signāls — karodziņš, tad jāpaziņo nometnei un Rīgas rātei redzētais un dzirdētais. Ziņnesis par to saņēma balvu. Šai sakarā umurkumura ceremonijā ietilpa sacensības stabā kāpšanā. Uzvarētāji saņēma balvas, bet sacensību norise sagādāja klātesošiem jautrus brīžus.

XIX gs., kad atmiņas par bēgļu gaitām jau izplēnēja pagātnes miglā, vecie bada svētki saplūda ar ražas svētkiem. XIX gs. vidū pareizticīgo baznīca centās pārņemt šos svētkus savā pārziņā. Tā umurkumurs zaudēja savu sākotnējo saturu un līdz 20. gs. sākumam izzuda.

Otri plaši pilsētnieku tautas svētki — zāļu vakars jeb līgo svētki izveidojās XVIII gs. pirmajā pusē, kad pret Rīgas vācu privilēģijām veidojās izteikta latviešu opozīcija. Līgo svētku svinēšanas ieražas pilsēta pārņēma no laukiem.¹ Latviešu zemnieki līgo svētkus, daudzinot auglības dievību, svinēja vasaras saulgriežos pēc pavasara lauku darbu pabeigšanas. Vēlāk kristietības ietekmē vasaras saulgriežu svinēšana saistījās ar Jāņiem. Pilsētās Jāņu dienu līdz XVIII gs. sākumam svinēja tikai kā baznīcas svētkus, t. i., Jāņa Kristītāja dienu. Ar laiku, apvienojot šos baznīcas svētkus ar izbraukumiem zaļumos un zvejnieku svētkiem, kurus svinēja Rīgas zvejnieki, pārcēlāji, koku brāķeri un enkurnieki, izveidojās tradicionālie zāļu vakari. Šajos zāļu vakaros pilsētnieki pušķojās ar lauku un dārzu ziediem, kā arī iegādājās dažādas zāles un ziedus dziednieciskām vajadzībām.

XVIII gs. 40. gados, kad cīņā pret vācu privilēģijām latviešu opozīcijas priekšgalā izvirzījās kroņa brāķeris Jānis Šteinhauers (dzimis Jānis Akmeņkalis), Rīgas latvieši sāka svinēt Šteinhauera vārda un viņa sievas dzimšanas dienu pēc vecajām līgo svētku paražām Šteinhauera muižā Pārdaugavā.

Ar laiku šajās svinībās sāka piedalīties dažādu tautību pilsētnieki, un Zāļu vakara svinības no Šteinhauera muižas pārnāca uz Daugavas pretējo krastu — pie pils.² Izveidojās arī paraža vizināties pa Daugavu izpuškotās laivās. XIX gs. zāļu vakarā uz Daugavas organizēja uguņošanu. Šajos svētkos piedalījās arī zemnieki no 20—60 km liela attāluma.

Tādējādi pilsētas feodālisma posmā, aizgūdamas un uzsūkdamas sevī daudzus lauku kultūrai un dzīves veidam raksturīgus elementus, tos pārveidoja, papildināja ar jaunām iezīmēm. Rezultātā veidojās no laukiem visai atšķirīga pilsētas kultūra.

¹ A. Blasel. Krautmarkt und Johannisfest in Riga im 19. Jahrhundert. — Jahrbuch der volkskundlichen Forschungsstelle, Bd. 2, Riga, 1938, 18. un 19. lpp.

² J. Juškēvičs. Vecā Rīga. Rīgā, 1936., 87. lpp.

LATVIEŠU TAUTAS GARĪGĀ KULTŪRA

RELIĢIJA

Rakstītie vēstures avoti sniedz visai trūcīgas ziņas par latviešu reliģiskajiem ticējumiem un priekšstatiem, kas laikā no X līdz XIX gs. bija latviešu tautas reliģiskās un sabiedriskās apziņas pamatā. Turklāt arī esošās fragmentārās ziņas snieguši kristietisma apoloģēti, kas pret vietējām pagāniskajām ierāzām un ticējumiem izturējās tendenciozi. XII—XIII gs. vācu iekarotāju rakstītie avoti vietējo Baltijas tautību pagānismu min galvenokārt kā attaisnojumu krustnešu agresijai: pāvests Inocents III, aicinot sakšu un vestfāļu bruņiniekus uz krusta karu Livonijā, runā par vietējām «barbaru» tautām, kuras «dievam pienācīgo godu atdod truliem kustoņiem, lapotiem kokiem, dzidriem ūdeņiem, zaļojošiem augiem un nešķīstiem gariem».¹ Pāvesta izpratnē «nešķīsti gari», protams, ir visdažādākās pagāniskās dievības, un ticība tām ir nevis jāapraksta, bet gan jāiznīdē. Plašākas ziņas par latviešu pagāniskajiem ticējumiem un kultiem sniedz XV—XVIII gs. rakstītie avoti. Tomēr galvenais avots ir folkloras liecības — tautas dziesmas, teikas, ticējumi utt., kas ir grūti datējamās. Reliģisko parādību vēstures datēšanu apgrūtina arī tas, ka kristietības ieviešana neapturēja pagāniskās reliģijas attīstību, kas kā opozīcija svešzemju kaklakungu laicīgajam un garīgajam jūgam turpinājās, gan, no vienas puses, ietekmējot kristīgo ticību (īpaši katolicismu), gan, no otras, arī pati aizgūstot kristietībai raksturīgos elementus. Pēdējo visai spēcīgi pauž arī folkloras materiāli, kas sakopoti un pierakstīti galvenokārt XIX—XX gs.

Jau feodālisma agrīnajā periodā reliģiskajos priekšstatos atspoguļojās visai augsti attīstītais zemkopības kultūras līmenis. Turpretī feodālo valstisko veidojumu rašanās šajā laikā vēl nebija guvusi reliģisku atspoguļojumu: vēl nebija izveidota dievību hierarhiskā pakļautība, trūka arī kopējas svētnīcas. Joprojām raksturīgs bija politeisms ar izkoptu dabas, ģimenes un dzimtas dievību un garu pielūgšanu.

Dievības. Cilvēka bezspēcība dabas spēku priekšā, viņa nespēja izprast un pakļaut sev dabas parādības lika ticēt pārdabiskiem spēkiem,

¹ Latvijas vēstures avoti, 2. Rīgā, 1937., 20. lpp.

kas ietekmē un vada dabu un cilvēka dzīvi. Seno latviešu reliģijā galvenā vieta ierādīta dzīvības un auglības dievībām un gariem, kas ietekmē visdažādākos dabas spēkus un parādības, kā arī cilvēku darbības nozares. Liela daļa dievību tika veidotas pēc cilvēka «ģimja un līdzības» (tā sauktais antropomorfisms), citas šķīta bezpersoniskas vai saistītas ar dzīvniekiem (totēmisma atliekas). Visai īpatnēja ir mitoloģisko būtņu tuvināšana cilvēkiem, to iekļaušana viņu ikdienas dzīvē. Seno latviešu reliģijai trūkst attīstīto reliģiju «dievišķā svētuma», priekšstatu par dievu nepieejamību un visvarenību. Arī dievību antropomorfizācija te neizpaužas klasiskā veidā; dievību genealoģiskās attiecības ir visai neskaidras, jo kristietības ekspansijas laikā reliģiskie priekšstati vēl nebija galīgi noformēti, sistematizēti, nebija izveidojusies arī priesteru kārtā.

Debesu tēvs jeb vienkārši Dievs saskaņā ar mitoloģiju bija debesu pirmtēvs (sākotnēji dievs nozīmēja «spīdošais, debesīgais, debesis»), kas kopā ar Zemes māti un Dieva dēliem saimniekoja pasaulē. Mitoloģija viņu tēlo kā zemnieku, kas savu sētu un laukus uztur priekšzīmīgā kārtībā, palīdz cilvēkiem, īpaši vīriešiem, viņu gaitās. Lai izveidotu tautai saprotamu priekšstatu par kristīgo dievu, šīs dievības vārdu pārņēma kristīgie misionāri. Vienlaikus kristietība sīvi apkaroja pārējās dievības un garus. Senais pagāniskais dievs turpināja pastāvēt Pērkonā kultā. Tautas apziņā baznīcas mācība par kristīgo dievu tomēr vēl ļoti ilgi savijās ar atziņām par pagānisko dievu, veidojot kristietībai svešo — tautas dziesmu un teiku vienkāršo, izpalīdzīgo, labsirdīgo sirmgalvja Dieviņa tēlu.

Ļoti sena, vēl matriarhāta ietekmē radusies dievība bija Zemes māte, kas sākotnēji, šķiet, bijusi visas zemes un it īpaši tās auglības spēka simbols. Pakāpeniski tā diferencējās, sazarojoties neskaitāmos dabas garos — mātēs (Meža, Vēja, Ūdens, Lauka u. c. mātēs), paturot savā pārziņā pazemes — veļu valstību kā Veļu (arī Kapu, Smilšu) māte.

Dievību — māšu kults aptvēra visdažādākās dzīves nozares; Ūdens (arī Jūras, Bangu, Upes, Miglas) māte bija ūdens bagātību glabātāja, zvejnieku sargātāja un labvēle. Meža māte (sazarojās Krūmu, Lapu, Ziedu, Ogu, Ganu, Bišu, Briežu mātēs) bija mednieku, koku cirtēju, ganu palīdzē. Vēja māte bija laba laika nodrošinātāja. Lauku mātei (sazarojusies Ceru, Rudzu, Miežu, Mēslu mātēs) pateicās par druvu auglību un to piesauca lauku darbos. Lopu māte (arī Ganu un Piena māte) nodrošināja lopkopības sekmes, sargāja ganāmpulkus un vairoja pienu. Dārza māti pielūdza, ejot darbos sakņu dārzeņos. Gausas (arī Sāta jeb Ļekatu) māte nodrošināja lauku, dārzu un lopu ražību. Pieguļas māte sargāja zirgus un pieguļniekus. Varbūt zināma nozīme tik plašam māšu kulta sazarojumam būs bijusi reliģisko priekšstatu izplatīšanās poētiskajai formai — tautas dziesmām.

Likteņa lēmēju dievību trijotnē (Laima, Dēkla, Kārta) vispopulārākā bija Laima, cilvēka «mūža licēja», no kuras labvēlības bija atkarīgs cilvēks, viņa lopu un mantas liktenis. Laimas lēmums, kas nosaka

dzimšanu, augumu, dzīvesbiedra izvēli, miršanu, ir negrozāms. Sava Laimā bija katram cilvēkam, katrai dzimtai, pat atsevišķām saimniecības nozarēm (piemēram, govju Laima). Par Laimas mitekli uzskatīja istabas un kūts sliekšņus, arī aizkrāsni, pavardu; ziedojumus Laimai mēdza likt pašliedzībā. Jo sevišķi tuva Laima bija sievietēm: viņa sargāja meitu godu un tikumu, deva vīru, palīdzēja dzemdībās un tūdaļ arī noteica jaunpiezimušā likteni. Laimas atribūti — atslēgas, peramā slota un vecmātes nazis. Par Dēklas un Kārtas funkcijām ziņu trūkst; šķiet, ka tām bija jāpalīdz īstenot Laimas lēmumus. Arī Laima, ko bieži dēvē par Laimas māti, saskaras ar māšu kultu; tur tai pieslejas Naudas māte, kas palīdz cilvēkiem tikt pie bagātības, Ceļa māte — ceļinieku atbalstītāja, Kara māte, kas ceļ nemierus, karus un sargā karavīrus, Mēra jeb Guļas māte, kas nes sērgas un nāvi, Miega māte, kas sargā cilvēkus miega laikā. Sava Laima — govju Laima jeb govju Mārša sargāja govīs. Tā kā katoļu dievmāte Marija, lielā sieviešu (it īpaši grūtnieču un dzemdētāju) patrone, cilvēku aizstāve un sargs visās dzīves likstās, pēc savām funkcijām bija ļoti tuva Laimai, abas dievības pakāpeniski saplūda, izveidojot folkloras «mīļo Māru», kurā skaidri saskatāmas šo mitoloģisko būtņu pazīmes.

Par dievībām uzskatīja arī Sauli ar Saules meitām, Mēnesi, rīta zvaigzni Ausekli, rīta blāzmu Austru. Saules kulta atliekas vērojamas seno latviešu saulgriežu svētku un kāzu paražās. Daudz ticējumu saistās ar kareivju palīgu un sargu, Saules vīru Mēnesi (precības jārīko jaunā vai pilnā mēnesī, šajās mēness fāzēs uzsākami daudzi darbi utt.). Augošam mēnesim, šķiet, piedēvēja auglības un sāta veicināšanas funkcijas.

No lauksaimniecības un auglības dievībām vispirms jāmin savu seno pagānisko nosaukumu nesaglabājusī auglības dievība, ko daudzinaja vasaras saulgriežos pēc pavasara lauku darbu pabeigšanas un kas vēlāk kristietības ietekmē saistījās ar Jāņiem. Visā lauku darbu sezonā nozīmīgu vietu seno latviešu reliģijā ieņēma druvu auglības dievības Jumja kults. Katrai labībai, katrai lauku sētai bija savs Jumis, kas gādāja par raženām vārpām — bagātu ražu. Mitoloģija pazīst plašu Jumju saimi: viņa līgavu, vēlāk sievu — Jumalu, Jumja māti, bērņus — Jumalēņus. Vispārīgāka — lauku un labības auglības dieva nozīme bija Ceroklim, kas esot veicinājis kuplu labības ceru veidošanos. Bez jau minētajām lopkopības dievībām populārs bija zirgu dievs Ūsiņš. Par lopu aizgādņiem uzskatīti arī daži putni: sloka, strazds, dzeltenā cielaviņa sargāja zirgus, bet lakstīgala un zilganā cielaviņa — govīs. Gausas māti, arī Piena māti dažkārt iedomājās krupja veidā, bet govju Māršu — melnās vaboles veidā. Ļauno dievību personificēja vilks, kuru pēc ticējumiem nedrīkstēja saukt vārdā, bet dēvēja par ūjaku, meža suni, mežaini u. tml.

Ļoti nozīmīgu vietu seno latviešu reliģiskajā dzīvē ieņēma mājas gari, kas bija mājas saimes aizgādņi; viņi sargāja arī mājlopus un palīdzēja mājas darbos. Mājas garu kults daļēji sasauca ar senču kultu — ticējumi saista mājas garu ar mirušā ēkas cēlāja garu. Vēl XIX gs. otrajā pusē Vijciemā kādā mājā godināts mājas gars Cēlis. Mājas garus pielūdza

zalkšu, retāk krupju veidā, jo ticēja, ka mirušo gari iemiesojas tieši šajos dzīvniekos. Mājas garu sauca par Veco, Vecaini, vēlāk arī par Mājas-kungu. Tam ziedoja, uzsākot maltīti, sākot un beidzot mājas darbus, cepot maizi utt. Mājas garu piesauca palīgā, ceļot vai labojot ēkas, pirmo reizi iekurot riju, izdzenot ganos lopus utt. Mājas gariem bija domāti arī līgavas ziedojumi visām ēkām kāzu paražās, lai iegūtu vīra mājas garu labvēlību. Ar mājas garu kultu saistīta zalkšu godāšana. Vēl XVII gs. zalkši piemita gandrīz katrā mājā, bija tā pieradināti, ka rotaļājās ar bērniem, rāpās gultās un uz galda.

Īpašs mājas svētības gars bija arī pūķis, kurš esot laupījis no kaimiņiem mantu un svētību un nesis to savam saimniekam. Bija labības, piena un sviesta, naudas un mantas, lopu un zirgu, sāta jeb svētības pūķi. Saskaņā ar ticējumiem pūķi skrienot pa gaisu ugunīgā veidā, bet varot pieņemt arī visdažādāko — dzīvnieku un pat cilvēku — izskatu. Mājas saimnieks centās ar ziedojumiem pielabināt savu pūķi un ar burvībām atvairīt no mājām svešos pūķus.

Zemkopības kultū. Rūpes par druvu auglību, mājlopu ražību, centieni pasargāt laukus un lopus no stihiskām nelaimēm, posta un sērgām spilgti izteikti reliģiski maģiskos rituālos (ziedojumi lauku, lopu, auglības dieviem) un svētkos, kas bija pieskaņoti lauksaimniecības kalendāram un savijās ar saules kulta svētkiem. Nozīmīga vieta tajos bija ierādīta auglības spēku pielūgšanai, kurus simbolizēja galvenokārt svēti koki, birzes (vārds «elks» sākotnēji nozīmēja «svētbirze») un dzidri, it īpaši burbuļojoši avoti. Sevišķi iecienīti bija Latvijas lielākie, skaistākie un derīgākie koki — ozoli un liepas.

Veļu jeb senču kults. Ar primitīvo ticību aizkapa dzīvei saistīts visai izkoptais veļu kults. Uzskats, ka miesa šķirta no dvēseles, senājiem latviešiem bija vēl svešs. Ticēja, ka mirušais (velis) turpina dzīvot pazemē «viņā saulē» Zemes mātes (vēlāk arī Kapu mātes, Smilšu mātes) valstībā. Tāpēc mirušajiem deva līdz pārtiku, dažādus darba rīkus, ieročus, rotas lietas; tos apgērba labākajās drēbēs. Mirušo apbedīja trešajā dienā pēc nāves. Pēdējā naktī pirms apbedīšanas liķi vāķēja (šo paražu vēlāk pārņēma katoļu un pareizticīgo baznīcas), izvadot to uz veļu valsti ar kopēju mielastu. Pastāvēja ticība, ka veļi jūt līdz dzīvo radu dzīvei, palīdz tiem lauku darbos un noteiktos laikos ierodas pie tiem ēnu veidā. Dzīvie mieloja veļus, gan nesot tiem pārtiku uz kapiem, gan noteiktos laikos (rudenī pēc ražas novākšanas) rīkojot veļu mielastu istabā, rijā vai pirtī, kur mājas saimnieks aicināja uz dzīrēm mirušos radniekus. Šī paraža sīksti turējās līdz XIX gs., laika ziņā pieskaņojoties katoļu Visu svēto dienai un Dvēseļu dienai (1.—2. novembrī).

Tāpat kā slāvu tautas, arī latvieši baidījās no nedabiskā nāvē mirušo veļiem, bailes izraisīja arī burvju vai ļauna rakstura cilvēku veļi. Viņu šķirstus stingri noklūgoja, pašus angrieza kapā uz mutes vai pat ar krūtīs iedzītu pilādžu mietu pienagloja pie zemes, lai velis nevarētu atstāt kapu. Šādus ļaunus veļus sauca par vadātājiem, maldinātājiem, nelabajiem, baidekļiem, māņiem, lietuvēniem (nogalinātu zīdaiņu gari) un ticēja, ka

tie naktīs un dienvidū kaitē dzīvajiem, cenšoties ievilt purvā vai ūdenī ceļniekus, nomocīt cilvēkus miegā utt.

Kulta vietas. Kulta vietas atradās galvenokārt zem klajas debess brīvā dabā — svētbrīzēs, arī pie atsevišķiem izciliem kokiem, svētos kalnos, kur vīrieši ziedoja pie ozoliem, sievietes — pie liepām. Kā kulta vietas pazīstami lieli akmeņi vai mākslīgi akmens krāvumi, arī dzidri burbuļojoši strauti, avoti, upes un ezeri. Kulta vietas bija neaizskaramas, tur nedrīkstēja pat ne ogot vai lasīt žaģarus. Mājas garu kulta vietas bija pavards, krāsns, slieknsis, arī nožogots akmens krāvums vai koks sētā. Saglabājušās ziņas par īpašām ziedojuma vietām mājas garam istabās, rijās un klētīs. Veļu kulta vieta bija galvenokārt kapos. Ziedojumi gariem bija gan asiņaini (mājlopi, it sevišķi melns gailis), gan neasiņaini (graudi, maize, sāls, olas, siers utt.). Tos nededzināja, bet nolika vai apraka kulta vietā. Izplatīti bija arī rituāli mielasti. Ziedošanu izdarīja ģimenes galva. Ar svētkiem un rituāliem saistītos gājienos, dziesmās, rotaļās piedalījās visi pieaugušie ģimenes locekļi.

Kristīgās baznīcas ietekme. Ar kristīgo ticību latvieši iepazinās jau laikā no X līdz XII gs. Arheoloģiskie izrakumi šā laika kapulaukos un pilskalnos liecina par kristietības kulta priekšmetu — Bizantijas un krievu amatnieku ražoto krustiņu, piekariņu ar enģeļu attēliem utt. visai plašo iespēšanos materiālajā kultūrā. Arī baznīcas terminus, piemēram, baznīca, grēks, gavēnis, krusts, kūma, pestīt, svētki, svēts, svece, zvans — latvieši pārņēmuši no krievu valodas. Jersikā XIII gs. sākumā bija jau vairākas pareizticīgo baznīcas un priesteri. Zīmīgi, ka kopā ar daudziem ekonomiskiem un sabiedriski politiskiem jēdzieniem, arī vārds «grāmata» pārņemts no krievu valodas. Tas ļauj secināt, ka kristietībai arī Latvijā, tāpat kā Kijevas Krievzemē, varēja būt zināma progresīva loma vietējo iedzīvotāju kultūras līmeņa celšanā. Taču pareizticības izplatīšanos pārtrauca katolicisma ekspansija, ar kuru vācu krustneši sedza vietējo tautību pakļaušanu vācu feodāļu sociālajiem un nacionālajiem spaidiem. Kopā ar pagāniem krustneši piespieda pāriet «latīņu ticībā» un «kristietības jūgā» pareizticīgos latviešus, izlaupīja un sagrāva pareizticīgo baznīcas. Šajos apstākļos pagānisko ticējumu un dievību saglabāšana, iespējams, reizēm pat atgriešanās pie tām, bija protests pret katoļu baznīcu — laicīgās un garīgās verdzināšanas ieroci svešzemju feodāļu rokās. No materiālās kultūras pieminekļiem pakāpeniski zūd pareizticības simboli, bet katolicisma simboli tos neaizstāj.

Katoļu baznīcas prasības (bērnu kristīšanu, laulības, baznīcas apmeklēšanu) līdz reformācijai latvieši izpildīja tāpat kā citas kļaušanas feodāļu labā. Katoļu dievmātes un svēto kults, kas pats bija izveidojies kristīgai ticībai pievērsto tautu pagānisko ticējumu ietekmē, kopā ar baznīcas uzspiestām ārējā baznīciskuma kļaušām un katoļu svētkiem tomēr savukārt ietekmēja vietējos ticējumus. Dabas un auglības dievi patvērās radniecīgo svēto kultā (Jurgī, Jāņi, Pēterdiena, Jēkabi, Miķeļi, Mārtiņi) u. c., ietekmējot svēto kultu ar seno latviešu reliģijai raksturīgo antropomorfizāciju un personifikāciju. Folklorā iespiedās kristīgā dieva un velna

pazīmes, «miļā Māra» kā Marijas un Laimas sakausējums, svēto vārdi, kas tiktāl pielāgoti pagāniskajām ieražām, ka jezuīti XVIII gs. vairs nepazīst svēto Antoniju, kas Latgalē bija pārvērties pagāniskajā cūku dievā Tenī. Kristietības un senā pagānisma sakušanu, it īpaši kontrreformācijas laikā, veicināja katoļu garīdzniecības praktizētā baznīcu un kapliču vai krustu celšana senajās kulta vietās, katoļu sakramentālijas (lauku, pļavu, dārzu, lopu, ūdeņu, ogļu, labības, sāls utt. svētīšana, ticība «svētiem» avotiem) u. tml. Tomēr kristietības ietekme šai laikā netiek tālāk par ieaugšanu pagāniskajā daudzdievībā.

Stāvokli nemainīja reformācija un luteriskā baznīca, kas ar muižnieku neierobežoto patronātu pār baznīcu vēl uzskatāmāk demonstrēja baznīcas šķirisko lomu, kā arī attīrīja savu kultu no katoļu svētajiem un sakramentālijām. Mācītāji «pagāniski katolisko mānticību» turpināja apkarot līdz pat XIX gs. Baznīcas apmeklēšanu, tās prasību sistemātisku ievērošanu nodrošināja tikai sodi. Tikai laikā, kad pašā latviešu zemniecībā jau sāka saasināties šķiru pretrunas, dzimtas patriarhālajām attiecībām pieskaņotais pagānisms kapitulē kristietībai, kas dod savu svētību šķiru kundzībai un ekspluatācijai. Ievērojama loma bija arī lasītprasmes izplatībai un XVIII gs. brāļu draudžu kustībai Vidzemē, kas, būdama asā opozīcijā luterāņu baznīcai un mācītājiem, sekmēja dziesmu grāmatu, bībeles, pat sprediķu grāmatu un reizē ar tām — kristietības ideoloģijas ieviešanos zemnieku sētās. XIX gs. pirmajā pusē Vidzemē un Kurzemē sāk ieviesties saimnieka vadītie mājas pātari, baznīcas apmeklēšana kļūst par paradumu. Tomēr masveida pāreja pareizticībā 40. gados liecina par vēl ļoti nedrošu, uzspiesto luterānisma ietekmi masās.

Daudz spēcīgāk kristīgā baznīca ietekmēja Latgales zemnieku dzīves veidu un ierāžas. Pēc novada iekļaušanas katoliskajā Polijas—Lietuvas valstī, katoļu baznīcas praksē te vēl spēcīgāk izpaudās lokālās iezīmes, kuras bija radušās latviešu ticējumiem radniecīgo poļu un lietuviešu pagānisko ticējumu ietekmē. Katoļu kults te tika uzpotēts pagāniskajam kultam, kura iezīmes bija vērojamas vietējo baznīcu patronu svētkos, baznīcas ziedojumu raksturā, sakramentālijās, kristību, laulību, apbedīšanu ceremoniālā un ierāžās. Tieši reliģiju pēctecība, «pagāniskā katolicisma» pakāpeniska pāraugšana daudz maz «tīrā katolicismā» spēcīgāk pakļāva vietējos iedzīvotājus katoļu baznīcas ietekmei. Tomēr arī Latgalē izšķirošā cīņa pret pagānisma atliekām risinājās XVIII gs. otrajā pusē; vēl 1742. g. jezuīti te izcirtuši 231 «svēto» koku. Pagānisko tradīciju un kultu izskaušana no latviešu māju dzīves Latgalē datējama ar XVIII gs. beigām un XIX gs. sākumu, bet arī tad vēl brīvprātīga un regulāra baznīcas apmeklēšana un kristietības simbolu godināšana māju dzīvē neieviesās.

FOLKLORA

Baltijas tautu vēsturiskās attīstības īpatnību rezultātā nacionālās rakstītās literatūras veidošanās sākas tikai ar XIX gs. pirmo pusi. Līdz tam — visu feodālisma periodu — galvenais tautas garīgās kultūras izpausmes

veids, ētisko un estētisko atziņu, kā arī gluži praktisku zināšanu glabātava ir tautas poētiskā daiļrade. Mutvārdu ceļā izplatoties, pārveidojoties un bagātinoties, latviešu folkloras feodālisma periodā plaši un daudzveidīgi atspoguļo tautas centienus, dzīves un darba pieredzi, tautas masu māksliniecisko meistarību.

Latviešu folkloras sākumi meklējami tālā pagātnē. Par to liecina dziesmās, pasakās un citos žanros saskatāmās animisko un totēmisko uzskatu atliekas, senās mitoloģijas atbalsis. Folkloras sacerējumu veidošanās un izplatības specifika nosaka šo pagātnes elementu samērā ilgstošu saglabāšanos vēl pēc tam, kad tautas dzīvē tie jau zaudējuši savu lomu.

Un tomēr folkloras idejiskajā saturā vienmēr cieši saistīta ar sava laika ideoloģiskajiem strāvojumiem. Uzkrātais latviešu folkloras materiāls visumā liecina par tautas uzskatiem un centieniem feodālisma periodā un reizē uzskatāmi parāda latviešu folkloras plašo tematiku un īpatnējo mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu izmantojumu atkarībā no katra žanra specifikas.

Latviešu folkloras žanrus pieņemts apvienot trīs lielās grupās: 1) dziesmu folklorā, 2) vēstītājā folklorā — pasakas, teikas, nostāsti, anekdotes un 3) brahilogismos — sakāmvārdi, parunas, mīklas.

Nozīmīgākais latviešu tautas poētiskās daiļrades žanrs ir tautas dziesmas. Kā skaita, tā arī idejiskā satura un mākslinieciskās izveides ziņā tās ieņem centrālo vietu citu folkloras žanru vidū. To idejiski tematiskajā saturā ietverta tautas dzīve visā tās daudzveidībā.

Mākslinieciski spilgti tautas dziesmās pausta atziņa par darbu kā cilvēka dzīves galveno saturu un uzdevumu. Attieksme pret darbu ir svarīgākais cilvēka dzīves vērtējuma kritērijs, daudzās dziesmās vārds «strādāt» ir sinonīms vārdam «dzīvot». Visplašāko atspoguļojumu tautas dziesmās atradīs zemkopja un lopkopja darbs. Te rodam gan spilgti reālistiskus darba grūtuma tēlojumus, gan mākslinieciski vispārinātu, dziļi poetizētu darba tikuma un nozīmes cildinājumu. Labi veikts darbs tautas izpratnē iegūst visaugstāko estētisko vērtējumu. Druva visskaistākā ir tad, kad tā ir nokopta, pļava — kad «samesta kaudzītē». Labi kopts un barots kumeljš ir tā audzētāja tikuma apliecinātājs un simbols. Dziesmās par dravniecību hiperbolizēti raksturots šī darba ienesīgums, kā arī spilgtiem epitetiem apveltīta bite — čaklās darba darītājas simbols. Uzsvērtā kopīgā, kolektīvā darba nozīme (talkas dziesmās).

Plaši tautas dziesmās atspoguļojas sabiedriskās attiecības. Vairums dziesmu tēlo muižu kā feodālās ekspluatācijas centru un latviešu zemnieka nesamierināmo cīņu pret feodālo kungu. Šis dziesmu cikls caurstrāvots ar pareizo atziņu, ka greznā muiža celta zemnieka rokām, kungs ir netaisni piesavinājies zemnieka darba augļus un tiesības piespiest strādāt viņa labā. Taču reizē ar to dziesmās skan darba cilvēka optimisms, tautas pārliecība par savu taisnību.

Lai gan svešzemnieku feodālais jūgs zināmā mērā klusināja sociālās pretrīnības pašā latviešu tautā, tautas dziesmās spilgti iezīmējas arī bagāto un nabago zemnieku attieksmes. Sava laika sociālie pretpoli vispāri-

nāti bajāru, saimnieku un kalpu un sērdieņu tēlos. Dziesmas pārmet bagātajiem, kas nabago «dzīvu raka zemītē».

Vairums latviešu tautas dziesmu veltīts sadzīves tematikai. Dziesma pavada cilvēku visu viņa mūžu, sākot ar dzimšanu un vārda došanu, precībām un kāzām un beidzot ar nāvi un bērēm. Jauniešu sadzīves dziesmās līdzās liriskam dzīves priekam un liksmas dabas cildinājumam daudzveidīgi atklājas tautas ētiskie, estētiskie un morālie uzskati, kuru pamatā atzinums, ka darbs ir galvenais cilvēka vērtības kritērijs.

Jau pirmie tautas dziesmu pieraksti (sākot ar XVII gs.) liecina par savā struktūrā pilnīgi izveidojušos latviešu tautas dziesmas pamatformu — liriska rakstura četrindi. Dziesmu dziedot vai teicot, tematiski tuvas četrindes bieži apvienojas vairāk vai mazāk noturīgās dziesmu virknēs. Par feodālisma beigu posma sacerējumiem uzskatāmas garākas, sižetiski izvērstas dziesmas, t. s. tautas romances. Pēc metriskās uzbūves latviešu tautas dziesmas dalās trohajiskajās (ap 95%) un daktiliskajās dziesmās.

Saturā bagāta un formā daudzveidīga ir latviešu vēstītāja folklorā.

Latviešu tautas pasakās atbalsojas cenšanās izprast un izmantot savā labā dabas spēkus, atklāt un noskaidrot sabiedriskās dzīves likumsakarības, saglabāt un vispārināt sava darba pieredzi. Pasakas pauž darba cilvēka veselīgo optimismu, nelokāmu ticību saviem spēkiem. Latviešu pasakās labi saskatāma sižetu un motīvu tuvība ar kaimiņu tautu (krievu, baltkrievu, lietuviešu) folkloru. Pasakas ar aizgūtiem sižetiem teicēju radošā izveidojumā piemērojušās vietējiem apstākļiem, kļuvušas par latviešu folkloras organisku sastāvdaļu.

Latviešu dzīvnieceku pasakās dzīvnieceku un viņu dzīves tēlojumā atspoguļots sava laikmeta sabiedrības sociālo attieksmju vērtējums. Tautas simpātijas vienmēr ir mazo un darbīgo zvēru un putnu pusē viņu cīņā pret lielajiem un ļaunajiem plēsoņām.

Saturā un tēlu mākslinieciskās izveides ziņā ļoti bagātas ir latviešu brīnumu pasakas. Plaši izmantojot fantastiku, nereti sazarojoties vairākās sižetiskās līnijās, brīnumu pasakas rāda tautas ticību saviem spēkiem un darba dzīvē gūtajai gudrībai. Pasaku pozitīvais varonis ir tautas pārstāvis (trešais dēls, bārenīte, vecais kareivis, ganu zēns), kas vienmēr izrādās gudrāks un drosmīgāks par saviem pretiniekiem (vecākajiem dēliem, pamāti, ķēniņu, kungu). Sevišķi spilgti brīnumu pasakās raksturots galvenais negatīvais tēls — feodālais kungs. Tas tēlots vēl atbaidošāks par teiksmainajiem nezvēriem un saplūst vienā tēlā ar visa ļaunuma personificējumu — velnu. Pasaku labajam un krietnajam varonim cīņā pret šo velnu bieži palīdz visa dzīvā un nedzīvā daba, labie gari un mitoloģiskās būtnes.

Sadzīves pasaku tematika — zemnieka, kalpa, ganu zēna cīņa pret kungu, mācītāju, saimnieku. Pēdējie raksturoti ar asu satīrisku izsmieklu kā nežēlīgi, mantkārīgi ekspluatatori. Pozitīvais varonis apveltīts ar augstām morālām īpašībām — varonību, garīgu pārkumu par pretinieku, drosmi un atjautību, ticību saviem spēkiem. Zemnieku vienmēr pavada

veiksme, bet tā pretinieks saņem pelnīto sodu. Izsmieta saimnieku un bagātnieku muļķība un mantkārība.

Latviešu tautas teikām raksturīgs izziņas moments. Teikas cenšas izskaidrot kādu parādību atbilstoši teicēja zināšanu pakāpei. Tematikā tās aptver visu nozīmīgāko tautas dzīvē, sākot ar dabas parādībām, darbu un sadzīvi, līdz pat vēsturisku notikumu attēlojumam.

Mitoloģiskajās teikās rodama ļoti senu uzskatu atbalss, galvenokārt par senajam cilvēkam nesaprotamām dabas un sabiedriskajām parādībām. Teikās darbojas dievs un velns, burvji un raganas, vilkači, vadātāji un lietuvēni.

Visvairāk latviešiem ir izcelšanās teiku. Tās liecina par tautas nerimstošo tieksmi izprast un izskaidrot apkārtējās pasaules parādības, kā arī par to plašo tematiku, kuru šī izziņa centusies aptvert. Daudzu parādību skaidrojums sakņojas mitoloģiskajos uzskatos un folkloras fantastikā. Ezeru, upju, kalnu, purvu radīšanā parasti darbojas dievs, velns, milži. Sīki un precīzi dzīvās dabas un ikdienas dzīves novērojumi ir pamatā teikām par dažādu dzīvnieku, putnu, kukaiņu izskata rašanos un dzīves veidu.

Lai gan visā feodālisma periodā latviešu darba tautai bija laupīta iespēja aktīvi darboties savas tautas politisko likteņu veidošanā, teikās saglabājušās liecības, ka arī šajos apstākļos tauta centusies vērtēt un izskaidrot plašākus sociālās dzīves jautājumus. Latviešu vēsturiskās teikas sniedz daudz interesantu liecību par tautas likteņiem pagātnē. Nozīmīgāko vietu vēsturisko teiku grupā ieņem stāstījumi par muižu un tās kungiem — tie ir spilgti tautas drūmās pagātnes liecinieki. Daudz teiku stāsta par feodāļu pilīm un baznīcām, par vergu darbu to celtniecībā. Populāras ir teikas par dzīva cilvēka iemūrēšanu pils vai baznīcas pamatos. Latviešu vēsturiskajās teikās atbalsi radušies arī daudzie kari Latvijas teritorijā, minētas vēsturiskas personas — karavadoņi un valdnieki. Šīs teikas galvenokārt liecina par tautas negatīvo nostāju pret karotāju nežēlībām, varmācībām un postījumiem, ar kuriem latviešu zemniekam tieši nācās sastapties.

Kupls ir latviešu anekdotu pierakstu skaits. Īsā, lakoniskā stāstījumā ar humora un satīras līdzekļiem anekdote sniedz it kā mazu sava laika dzīves epizodi, galvenokārt no sabiedrisko attiecību un sadzīves sfēras. Ļoti daudz anekdotu ar dzelīgu izsmieklu stāsta par baroniem un mācītājiem, par mantrausīgiem un skopiem saimniekiem. Šo anekdotu ironija un satīra bija viens no iedarbīgākajiem ideoloģiskās cīņas ieročiem pret feodālo ekspluatāciju. Anekdotes par darbu un ģimenes dzīves jautājumiem, par cilvēku morālajām un rakstura īpašībām — tā ir pašas tautas sabiedriska kritika pret visu peļamo cilvēku attieksmēs. Te anekdotu uzmanības centrā cīņa pret slinkumu, muļķību, tukšu lielību, mantkārību, skopumu.

Interesanti un savdabīgi ir arī latviešu brahiloģismi. Vairums mīklu tematiski saistītas ar zemnieka darba procesiem. Mīklu minēšana veicināja dabas pazišanu, asināja prātu, mācīja salīdzināt, spriest, secināt.

Daļa mīklu gan atminējumos, gan mākslinieciskajos tēlos atspoguļo arī sociālās attieksmes, tautas centienus un uzskatus. Arī sakāmvārdiem tautas dzīvē vienmēr bijusi liela loma kā ietekmīgam audzināšanas līdzeklim, jo tajos parasti dots cilvēka un viņa rīcības, kā arī dažādu sadzīves un sociālās dzīves parādību vērtējums. Vairumā sakāmvārdu plaši izmantotas alegorijas, metaforas; to tēlainība palīdz sakāmvārdiem kļūt iedarbīgākiem, kā arī sekmē to saglabāšanos atmiņā.

Kā brahilogismos, tā arī latviešu folklorā vispār galvenās atziņas ir darba un tā darītāja cildinājums, patiesības, gudrības, darba tikuma un citu pozitīvo īpašību vērtējums un negatīvo sadzīves un cilvēka rakstura īpašību nosodījums.

DARBA UN SADZĪVES IERAŽAS

Vēstures avotos sastopam visai maz latviešu sadzīves ieražu aprakstu. Toties bagātus ieražu tēlojumus sniedz folklorā,¹ it īpaši tautas dziesmas un ticējumi. Lai gan tautas dziesmas nav hronoloģiski datētas, taču tās ir sistematizētas, tematikas ietvaros pēc iespējas ievērojot arī vēsturiskuma principu.

No darba dzīves izaugušas dažādās latviešu gadskārtu jeb kalendārās ieražas. To pamatā ir vēlēšanās veicināt darba ražīgumu, nodrošināt sev iespējami labāku veiksmi. Šo tradīciju senākajās pakāpēs ir daudz aktīvās un pasīvās maģijas izdarību. Pieaugot zināšanām par dabas spēkiem, izdarības pakāpeniski izzuda, dodot vietu dzīves pieredzē gūtajiem vērojumiem par labvēlīgākajiem apstākļiem kāda pasākuma veikšanai.

Gadskārtu un sadzīves ieražas daudzām tautām visvairāk saistījušās ar kāda svarīga darba procesa vai notikuma sākumu un nobeigumu.

Latviešu, tāpat kā tiem tuvāko kaimiņtautu, gadskārtu ieražas attēlo zemkopja un lopkopja darba procesus. Ap ziemas, pavasara, vasaras un rudens sākumu — gatavošanos sējai, sēšanu, ražas novākšanu — izveidojušies īpaši darba tradīciju kompleksi, nozīmīgākie svētki un svinamās dienas: ziemas saulgriežos — ziemsvētki, pavasara sākumā — Ūsiņa (vēlākais nosaukums — Jurģu) diena, vasaras saulgriežos — zāļu (vēlākais nosaukums — Jāņu) diena, ražas novākšanas svētki — applāvības un apkūlības — rudenī. Īpašas kopdarba un sadzīves formas konstatējamās talku un vakarēšanas tradīcijās.

Ar ziemsvētkiem atzīmēja jaunā saimniecības gada sākumu. Pēc XVII gs. ziņām svētku svinēšana sākusies blūķu vakarā (24. dec.), kad vilkuši no mājas uz māju blūķi, kuru beidzot ar lielām gaviļēm sadedzinājuši.² Šai aktā, kas pazīstams arī citām tautām, saskatāmas senā saules

¹ Kr. Barons un H. Visendorfs. *Latvju dainas*, 1.—6. Jelgavā, Rīgā, Petrogradā, 1894.—1915.; LTT, 1.—4. Rīgā, 1940.—1941.

² P. Einhorn. *Reformatio gentis letticae in ducatu Curlandiae*. (Pirmais izdevums: Dorpt, 1636.) — SRL, 2, 1848, 623. lpp.; LTT 3436; O. Līdeks. *Latviešu svētki*. Rīgā, 1940., 3., 14., 16. lpp.; *Latviešu Avīzes*, 1831., 8. nr.; *Mājas Viesis*, 1856., 7. nr.

kulta atliekas: ar to simboliski parādīja, ka aizveļ ziemas smagumu, veicinot saules un siltuma atgriešanos. Ziemas saulgriežiem gatavoja speciālus ēdienus — vārītus zirņus un pupas, kūkus (grūsti mieži kopā ar cūkas galvas pusi), cepa plāceņus, darija alu. Bijis paradums bagātīgi ēst un dzert, turēt galdu pilnu ar ēdieniem un dzērieniem, svētku rītā pārcilāt arāja darba rīkus, lai — pēc sākuma un analogijas ticējumiem — darbi labi veiktos, viss gads būtu auglīgs, netrūktu ēdamā un dzeramā.¹ Ziemsvētkiem raksturīga arī ķekatās (budēļos, čigānos) iešana, kad ķekatnieki, tērpušies maskās, lai tā ietekmētu auglības garus, gājuši no mājas uz māju, savās rituālajās dziesmās un dejās (lēkšanā) pauzdami dažādus labklājības vēlējumus. Ar laiku ķekatas pārvērtās par asprātīgu, rotaļveida sadzīves parādību, jautru laika kavēkli vienmuļajos rudens un ziemas mēnešos. Lai gan landtāgi un arī mācītāji savos sprediķos sevišķi asi nosodīja un apkaroja² šīs tradīcijas, taču tās izskaust viņiem neizdevās.

Darba ieražu kalendārā nozīmīga diena bija metenis (vastlāvis, februāra beigās). Ar metendīenu saistīto daudzo ticējumu un izdarību racionālais kodols — darba pareiza organizācija, proti, darbiem jābūt tā organizētiem, lai līdz meteniem meitas būtu beigušas vērpšanu; vīriem jāiesāk mēslu vešana, tādējādi nodrošinot nākamo ražu,³ u. tml. Metendienas vakarā rīkots mielasts ar dziedāšanu un dejošanu. Ar meteniem izbeigušies ķekatās iešana. Dažos jūrmalas apgabalos vastlāvjos bijuši īpaši zvejnieku svētki, kad sapulcējies darba kolektīvs — vada draudze — ar ģimenes locekļiem kopīgā mielastā, kur notikusi arī īpatnēja sacensība — tautas dziesmu dziedāšana par zvejnieku dzīvi un darbu.⁴ Vastlāvju svinēšana plašos apmēros atzīmēta Rīgā XIV—XVI gs.⁵

Pavasara sākumu un dabas atmodas svētkus ievadīja Ūsiņa diena, kad tīrumos dzina pirmās vagas, sāka laist lopus ganos un zirgus pieguļā. Ūsiņš bija pavasara auglības veicinātājs, arī lopu, īpaši zirgu aizstāvis, bišu patrons. Pirmās vagas dzina tīruma vidū pirms saules lēkta; tam sekoja mielasts turpat tīrumā, jo bagātīga ēdiena un dzērienu lietošana simbolizēja auglības, dzīvības spēku. Tai pašā dienā izsēja jumja miežus. Šai izdarībai bija galvenokārt rituāla nozīme — tie ievadīja lauku darbu sākumu. Arājus, sējējus un ganus sagaidīja mājās ar rumulēšanu. Tā bija maģiska laistīšanās ar ūdeni, lai nodrošinātu druvām un ganībām pietiekamu valgmi. Gatavoja arī īpašus ēdienus, kuru neatņemama sastāvdaļa bija olas — saules, auglības simbols. Tāpat svinīgi ievadīts pirmais pieguļas vakars, kurā piedalījušies tikai vīrieši. Simboliska nozīme bija arī pieguļā sakurtajam ugunskuram — ļaunuma atvairītājam.

Ūsiņa dienu pakāpeniski nomainīja kristiešu Jurgi un lieldienas, kas pārņēma daudzas pagāniskas ieražas (olu ēšanu, šūpošanos, ar kuru, atda-

¹ LTT 3463; 34411; 34428; 34435.

² Ilūkstes apriņķa dekāns gādājis, ka ziemsvētku ķekatnieki «ar visiem saviem ērmu mundierīniem uz pāri dienām tika cietumā iemesti». — Latviešu Avizes, 1853., 9. nr.

³ LTT 19974; 19975 u. c.

⁴ LD 4., 411.—412. lpp.

⁵ J. Straubergs. Rīgas vēsture. Rīgā, 1937., 229.—234. lpp.

63. att. Zāju vakars Rīgā.

rinot saules kustību debesu lokā, centās veicināt auglības spēku). Latviešu tautas dziesmās attēlotajām lieldienām nav nekāda sakara ar kristīgās ticības svētkiem par mistiskās personas Kristus augšāmcelšanos. Tautas dziesmas liecina, ka lieldienās latvieši svinējuši pavasara sākumu.

Ar XIX gs. sākumu Jurgu dienā beidzās kalpu līgumi. Šai dienā kalpi parasti sapulcējušies krogos, kur ieradušies arī saimnieki, kam bija vajadzīgs darbaspēks. Feodālisma beigu posmā izveidojušies raksturīgi Jurgu sinonīmi — deramdiena, ūtrupe, vergu tirgus. Pēc līguma noslēgšanas krogos iedzēra, dziedāja un dejoja.

Apsējas, apsējības rīkoja pavasarī pēc lauku apsēšanas. Ar īpašu gavilēšanas dziesmu — garo saucienu — Nīcā un Bārtā arāji un sējēji paziņojuši kaimiņiem par darba beigšanu. Dzīrēm gatavots mielasts, kur pieaicināti arī tuvākie kaimiņi.

Jāņi, kas svinēti vasaras saulgriežos, ievadīja vasaras darba ciklu. Vecākās rakstītās liecības par tiem atrodamas XVI gs. beigās. Baltazars Rusovs savā hronikā raksta, ka Jāņu naktī visā zemē dedzinātas ugunis, ap kurām ar lielu prieku dancots, dziedāts un lēkāts.¹ Pareizs novērtējums dots arī reakcionārajā mācītāju laikrakstā «Latviešu Avīzes»: «Jāņa diena esot latviešiem svētāka diena nekā ziemassvētki.»² Par Jāņiem

¹ B. Russow. Chronica der Provintz Lyfflandt ... (Pirmais izdevums. Bart, 1584). — SRL, 2, 1848, 43. lpp.

² «Latviešu Avīzes», 1824., 32. nr.

saglabāties daudz tautas dziesmu. Jāņu dziesmās patvērušās arī liecības par seno saules kultu un ar to saistītajiem auglības veicināšanas rituāliem.

Nav pilnīgi noskaidrota auglības veicinātāja un personifikācijas — Jāņa — vārda cilme; domājams, ka tas dziesmās ienācis kristīgās ticības mītiskā Jāņa ietekmē. Dziesmās raksturīgais piedziedājums «līgo» (dažās vietās Vidzemē un Kurzemē, bet it īpaši Latgalē «rūto», «rotā») ir verba «līgot» («rotāt») pavēles forma un apzīmē saules kustību. XIX gs. ieražu apraksti rāda, ka līgošana iesākta apmēram divas nedēļas priekš Jāņiem. Galvenā ceremonija, kas izpildīta ar jāņu zālēm, vainagiem, ugunīm un dziesmām, sākusies zāļu dienas jeb Jāņu vakarā (23. jūn.) pēc saules rieta, tā ilgusi visu nakti un beigusies rītā pēc saules lēkta sagaidīšanas. Jāņu nakts bija jāpavada nomodā. Bagātīgajam jāņu zāļu lietojumam pamatā ticējums, ka tās spēj veicināt dzīvības procesus, auglību. Tālab ar vainagiem, ziediem un zariem pušķotas visas ēkas, dārzi, mājas dzīvnieki un līgotāji. Jāņuguns — senā saules kulta atribūts.¹ Dziesmās dažādie laba vēlējumi druvām, lopiem, cilvēkiem izteikti tradicionālajā formā: «Lai aug mieži, lai aug rudzi», «Lai aug tīra labība», «Lai telītes lielas auga»² u. c. Lai gaidāmā raža būtu bagātīga, Jāņos nedrīkstēja trūkt cienasta — siera, alus, raušu.

XVIII gs. otrajā pusē izveidojusies tradīcija Rīgā svinēt Jāņus 22. jūnija dienā ar īpašu puķu un zāļu tirgu, vakarā ar aplīgošanos, jāņugunīm, kalmju kaujām un dejām.

XIX gs. sākumā laikrakstā «Latviešu Avīzes» atzīmēts, ka visā zemē plaši svin Jāņu nakti, «ugunus uz kalniem iededzinājot, dziesmas dziedājot un liksmi dancojot».³ Lielo ļaužu pieplūdumu pilsētās Jāņos centusies izmantot arī ceļojošo cirku «kunstmeisteri» ar dresētiem dzīvniekiem.⁴ Līgošana beigusies ar Pēterdienu (29. jūn.).

Ieražām bagāts bijis ražas novākšanas process. To ievadījis rudenāju mielasts jeb launags tīrumā pie pirmajiem saslietajiem labības kūlišiem.⁵ Appļāves (appļāvības, apjumības) parasti svinētas pēc jebkuras labības pļaujas.

Labības pļaujas vai linu plūksšanas beigās notikusi Jumja (dubultvārpa, pa pāriem saaugušu linu stiebru) saņemšana. Par svētku seno, varbūt pat ar matriarhātu saistīto raksturu liecina tas, ka Jumja ņemšana parasti tika uzticēta saimniecei. Jumis bija ražības un brieduma simbols. Jumja pārņemšanai uz jaunu sējumu bija izcila nozīme druvas kultā. Jumja vārpu centās sameklēt, novācot ražu, un labību tās apkārtnē pļaut kā pēdējo (jumja tiesu parasti atstāja nepļautu līdz appļāvībām). Ja bisko dujvārpu neatrada, tās vietā darināja t. s. jumja pini jeb jostu, ko ietvēra pēdējā labības kūlītī. Jumja kūlītī vai nu turpat uz vietas izkūla un izsēja,

¹ LTT 11502; 11563; 11564; 11591; 11879.

² LD 32552; 32560; 32419.

³ «Latviešu Avīzes», 1824., 33. nr.

⁴ Turpat, 26. nr.

⁵ LTT 25933. Latgalē un Vidzemes Malienā rudenāji visvairāk saistīti ar rudzu pļaujas nobeigumu — LTT 25806; 25808.

vai arī svinīgi pārnesa mājās, lika goda vietā un tā graudus nākošajā pavasarī izmantoja rituālajā sējā Ūsiņa dienā. Jumi uzskatīja par auglības un laimes nesēju arī cilvēku dzīvē — saskaņā ar ticējumiem tā atradēju gaidīja drīzas precības vai turība. Jumja dujvārpu deva arī aitām, lai tām dzimtu pa diviem jēriem.

Pēc Jumja saņemšanas sākās ziedojumi auglības dieviem un mājas gariem — Zemes mātei, Jumim, Lauku mātei, kā arī Gausas mātei, mājas garam, pūķim u. c. Ziedoja gan mājās, gan svētbirzēs. Svinības noslēdza bagātīgi mielasti un dzīres, kurās turpinājās auglības dievu godināšana. Appļāvību rituālu uzdevums bija atbaidīt ļaunos garus, kas cenšas atņemt graudu svētību, kā arī gādāt par nākošā gada ražas auglību. Vēlāk kristietisma ietekmē appļāvības saplūda ar Miķeļiem (29. sept.).

Sākoties kuļamlaikam, atzīmētas iekūlas¹ (iekūlības) — svinības, lai stiprinātos zemkopju smagākā un grūtākā darba veikšanai. Viskuplāk paražas sacerojušās ap labības kuļšanas darbu nobeigumu, kad rīkotas apkūlu (apkūlību) dzīres. Dažuviet bijis paradums rijā uz ārdiem atstāt no katras labības pa neizkultam kūlītīm, citur — pēc pēdējās rijas izkūšanas ēst uz rijas krāsnsaugšas brokastis, ziedojot arī rijai, rijas kungam.² Darbu kalendārā apkūlu svinēšana XIX gs. sākumā sakritusi ar Mārtiņu dienu (10. nov.) — līdz tam laikam arī centušies nokult labību.

Šādu darba sākuma vai nobeiguma svētku un svinību loma ir visai nozīmīga zemkopja dzīvē, jo tie palīdzēja organizēt un stimulēja darba procesu.

Lielāku pasākumu veikšanai rīkotas talkas, pieaicinot palīgā tuvākos kaimiņus. Talkās īsā laikā padarīja darbu, kas nebija pa spēkam vienas saimes ļaudīm. Tautas dziesmās³ min līdumu lišanas, mēslu vešanas, siena, rudzu un miežu pļaujas, linu plūkšanas un kulstišanas, apiņu šķināmās un līgavas pūra darināmās talkas. Linu plūkšanas, arī labības pļaušanas talkās svarīga loma bija barvedei — veiksmīgai, pieredzes bagātai sievietei, kas rūpējās ne vien par veiklu un kārtīgu darbu izpildi, bet ievēroja arī ar seniem ticējumiem saistītas auglības nodrošinājuma ceremonijas. Talkas tēvs un māte pēc darba rīkoja mielastu ar apdziedāšanos un dejošanu. Tautas dziesmās ļoti cildinātas talkas: «Pulkā viegla strādāšana» (LD 28419), «Pulkā biju ieradusi» (LD 28421).

Šo tautā iecienīto kopdarba veidu muižnieki centās izmantot savā labā, steidzamu sezonas darbu laikā rīkodami talkas, kurās bez parastā kļaušinieka bija jāsūta uz muižu arī vēl citi.⁴ Ja vēl līdz XVIII gs. vidum «Muiža sarīkoja talkas ar kopīgu ēšanu un dzeršanu un vakarā deju pie somu dūkām»⁵, tad gadsimta beigās tās bija tikai piespiedu darba forma, viens no ārkārtējo kļaušu veidiem.

¹ LTT 873.

² LTT 15713; 15714.

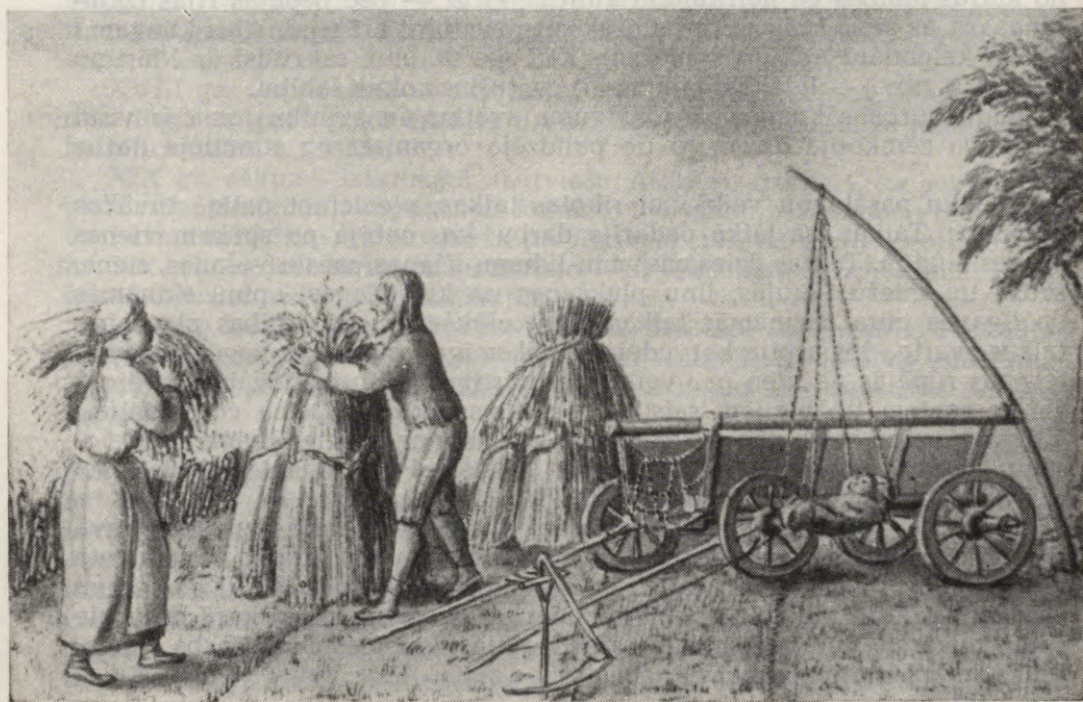
³ LD 28401—28512; vienkopus talku dziesmu ap 500, taču tās atrodamas arī citās LD nodaļās.

⁴ Latvijas PSR vēsture, 1. Rīgā, 1953., 114., 211. lpp.

⁵ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, 2. Rīga, 1777, 218. lpp.

64

65

64. att. Talka Straupes draudzē. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 6, 60.)

65. att. Appļāvības. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 8, 26.)

66

67

66. att. Kāzas Vidzemē. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 3, 10.)

67. att. Latviešu bēres Nītaures draudzē. (J. Chr. Brotze. Monumente..., 6, 228.)

Vakarēšana (Latgalē saukta par supragu, supraku — no krievu супрядка) parasti rīkota rudens un ziemas vakaros pie skala uguns lielākajā dzīvojamā telpā. Vakarējot sievietes strādāja dažādus rokdarbus, vīrieši gatavoja darba rīkus un saimniecības piederumus. Šī tradīcija izveidojās par īpašu zemnieku darba skolu, kur vecākā paaudze, pieredzes bagātākie ļaudis apmācīja jaunatni dažādos mājās veicamos darbos un amatos. P. Einhornš XVII gs. vidū raksta, ka zemnieku jaunekļi «līdzās zemkopībai apgūst amatus un turklāt pašmācības ceļā», atzinīgi novērtēdams, ka viņu darinājumi esot «lietpratīgi un glīti».¹

Vakarēja gan vienas mājas ļaudis, gan arī vairāku ciemu iedzīvotāji kopā.

Ik vakaru vakarēt
Uz citām meitiņām:
Cita deva dziņpariņu,
Cita rakstu pasacīja.

LTDz 1., 3969

Kaimiņu ļaudīm bija paradums, ejot vakarēt, nest līdz arī ēdamo, kas tad kopīgi pagatavots un apēsts. Vakarēšanas laikā vecākie ļaudis stāstīja senu laiku notikumus, pasakas un teikas, uzdeva minēt mīklas. Vakarējot tika daudz dziedāts. Spontāni izraisījās apdziedāšanās, jaunu dziesmu sacerēšana. Tādējādi vakarēšanā notika ne vien darba pieredzes apmaiņa, bet arī tautas kultūras mantojuma apguve, vakarēšana bija viens no spēcīgākajiem kultūras attīstību veicinātājiem faktoriem.

Feodālisma pēdējos gadsimtos muižnieki īpašā kļaušu veidā izsniedza zemniecēm uz mājām linus vai vilnu vērpšanai. Vakarēšanā meitām — kalponēm vispirms vajadzēja savērt vērpjamo muižai, tad saimniecei un tikai pēc tam tās varēja vērt sev. Daudzreiz ziemā arī pašā muižā saaicināja zemnieku jaunavas, kur viņas strādāja muižnieces vai modes uzraudzībā — vērpā dziju, auda audeklus. Par kopvērpšanu muižā liecina arī tautas dziesmas. Parasti tā notika modernieka saimes istabā. Ar sašutumumu dziesmās teikts, ka pārmērīgo muižas kļaušu dēļ aizkavējas pašu darbi, dzenot zemniekus postā un nabadzībā:

Vērpriet, meitas, kunga linus,
Kunga linu pakuliņas;
Jūsu pašu pakuliņas
Peles vilka midzeni.

LD 6965

Sakarā ar kapitālistiskās ražošanas attīstību kopvērpšana muižā izbeigusies XIX gs. sākumā, bet zemnieku mājās — ap gadsimta otru pusi.

Sadzīves ieražas visspilgtāk koncentrējušās ap ievērojamākajiem notikumiem cilvēka dzīvē — bērna dzimšanu, jaunas ģimenes nodibāšanu un cilvēka nāvi. Tiem atbilda attiecīgie godi — vārda došana jeb kristības, precības, kāzas un bēres.

Vēl XVII un XVIII gs. plašas zemnieku masas kristību, kāzu un bērū

¹ P. Einhorn. Historia Lettica, das ist Beschreibung der Lettischen Nation... Dorpt, 1649, 30. lpp.

gadījumos ignorēja baznīcas ceremonijas un stingri turējās pie savām gadsimtos izveidotajām tradīcijām.

No «Latvju dainās» sakopotajiem ieražu aprakstiem¹ un pašām tautas dziesmām redzams, ka kristību norisē bijušas šādas galvenās sastāvdaļas: vārda došana (kristīšana, kas senākus laikus notikusi tikai mājās, feodālisma beigu posmā arī baznīcā), kūmu mielasts, pādes dancināšana (didīšana) jeb kūmu dejas, veltīšana, šūpuļa sagāde un iešūpošana, naudas un dāvanu došana, bērnu šūpojot jaunajā šūpulī.

Ar vārda došanas ceremoniju jaunpiedzimušais bērns uzņemts par sabiedrības locekli. Visos vārda došanas aktos ir daudz simbolisku izdarību, laba vēlējumu, kas pamatojas uz analogijas un sākuma ticējumiem. Tā, piemēram, pādes dancināšanā kristībnieki, sākot ar dižo kūmu, pēc kārtas viegli rokās pašūpoja mazo bērnu, katrs pie tam izsakot kādu laba vēlējumu:

Ar sauli, pret sauli
Pādīti didu:
Lai mana pādīte
Kā saule augs. LTDz 2., 1364

Visā svinību norisē galvenās personas bija kūmas. Par tām izraudzīja cienījamākos sabiedrības locekļus, kas vecāku vietā aizstāvēja bērna intereses ne vien kristībās (cenšoties no pārējiem godību dalībniekiem iegūt iespējami vairāk dāvanu un ziedojumu pādei), bet arī viņa turpmākajās dzīves gaitās, palīdzot gan ar padomu, gan materiāli. Tādējādi šis kūmu institūts atzīstams par labāko sabiedrisko kontroli audzināšanas jautājumos.

Latviešu tautas dziesmās patvērušās arī senas kāzu ieražas. Attīstītajā feodālismā vēl bijušas izplatītas līgavu zagšanas ieražas², kurās piedalījās tautietis (tautu dēls) ar citiem savas dzimtas pieaugušajiem vīriešiem. Līgava visbiežāk zagta no maltuves rīta agrumā. Līgavas dzimtas piederīgie vīrieši (tautas dziesmu terminoloģijā — bāleliņi, bāliņi) dzinās zadzējiem (vedējiem) pakaļ, cenzdamies vai nu jaunavu atņemt, vai arī vienoties par zināmu atlīdzību.³ Līgavu zagšanas un laupīšanas ieražu pazinušas daudzas tautas. Viens no iemesliem, kas sekmēja tik ilgstošu šīs tradīcijas saglabāšanos, bija tas, ka par zagtu līgavu nebija jāmaksā izpirkums.

Sena ieraža ir arī līgavas pirkšana. Kr. Barons par to raksta: «... tā bija meitas izpirkšana no viņas ģimenes, tā bija atlīdzināšana vecākiem un bāliņiem par audzēšanu, par to, ka tie zaudēja gatavu pilnīgu darba cilvēku tautieša ģimenei par labu».⁴ Vēlākajās precību norisēs tā pārveidojusies par līgavas līgšanu jeb saderēšanas ieražu. Simboliska «pūra

¹ LD 1., 171.—199. lpp.

² XV, arī vēl XVI gs. pirmajā pusē landtāgs savos lēmumos ar nāves sodiem apkaroja līgavu laupīšanas un zagšanas paražas. — Latvijas PSR vēsture, 1., Rīgā, 1953., 176., 177. lpp.

³ Kr. Barons. Seno latviešu precību un kāzu paražas. — LD 3., 1., 1.—6. lpp.

⁴ Turpat, 4. lpp.

izpirkšanas maksa» konstatējama latviešu kāzu tradīcijās vēl XIX gs. un XX gs. sākumā.

Precības sākās ar līgavas izraudzīšanu (nolūkošanu), bildināšanu, tad nāca vietraugi un derības (līgšana), kam parasti pēc neilga laika sekoja kāzas ar laulībām baznīcā. Par baznīcas laulību Kr. Barons pareizi aizrāda, ka tai «nav īstas vietas starp citām senākām kāzu parašām, tā pārrauj un kavē viņu norisināšanos, tiek izpildīta, tā sakot, iebļakām».¹ Feodālisma beigu posma kāzu ieražām daudz elementu no senajām līgavas zagšanas un pirkšanas tradīcijām. Pēc laulībām baznīcā kāzās bieži vien spēles veidā organizēta līgavas zagšana, «cīņa» starp divām šķietami naidīgām kāzinieku grupām — vedējiem un panāksniekiem. Visasāk tā izpaudusies dziesmu karā. Dažos novados Vidzemē un Kurzemē kāzu tradīcijās vēl XIX gs. ievērots paradums, pārvedot līgavu uz līgavaiņa māju, aizsiet viņai acis, lai līgava neredzētu ceļa atpakaļ uz tēva mājām.² Parasti pirmās kāzu dienas vakarā līgava mičota — līgavai noņēma vainagu un uzseja galvā sievas autu vai uzlika cepuri (mici), tādējādi ieskaitot meitu sievas kārtā. Dažās vietās līgava pirms mičošanas centusies aizbēgt, noslēpties, viņai palīdzējuši radi — panāksnieki; līgavaiņa un viņa radu — vedēju uzdevums bijis nosargāt līgavu un mičot to. Mičošanas izdarībā līgava ar līgavaini nosēdināti istabas vidū izpušķotos krēslos. Panāksnieku meitas ar skumjām dziesmām likušas līgavai atvadīties no jauno dienu rotas — vainaga. To parasti noņēmis jaunais vīrs. Tad vīramāte vai arī vedējmāte apsējusi jaunuvei autu — linkaini vai uzlikusi cepuri galvā. Vairākos novados Kurzemē un Latgalē pēc tam vēl notikusi svinīga vainaga godināšana — dancināšana. Ar dziesmām vainags nēsāts apkārt pa plānu, pēc tam uzlikts galvā kādai no līgavas vai līgavaiņa tuvākajām radniecēm. Dažkārt vainagu meta gaisā, un meitas centās to saķert, jo pēc ticējuma vainaga ieguvējai bija lemts pirmajai iziet tautās. Latgales kāzu paražās³ uzsvērts, ka vainaga noņemšanas laikā līgavai jāraud — «tā ir veca tiesa». Daudzas skumjas dziesmas radušās arī citos apgabalos, līgavai atstājot tēva mājas, kad, viņu izvadīdami, raud ne vien vecāki un citi tuvinieki, bet par šo šķiršanos skumst visa apkārtējā daba.⁴

Ar dažādām simboliskām izdarībām un dziesmām naktī jaunais pāris guldināts un no rīta ar mūziku modināts.⁵ Otrā kāzu diena parasti bagāta ar veltīšanas un ziedošanas ceremonijām. Ja kāzu pirmā diena pavadīta līgavas vecāku mājā, tad otrajā dienā jaunā sieva pārvesta uz nākamo dzīves vietu. Vietumis vīra vecāki sagaidīja jauno pāri ar sālsmaizi.⁶ Ieejot mājās, līgava visās vietās, kur turpmāk noritēs viņas dzīves un darba gaitas, vispirms meta ziedu — prievīti. Ziedu meta pavardam, mal-

¹ LD 3., 1., 5. lpp.

² LD 2., 1., 21., 53. lpp.; K. Pētersons. Latviešu kāzas. — RLB ZK RK, 16., Rīgā, 1912., 166. lpp.

³ H. T i h o v s k i s. Kāzu parašas Latgalē. Rīgā, 1939., 25., 61. lpp.

⁴ LD 17273; 17274; 17339; 17342; 17446; 17474; 17659; 17708¹; 17710.

⁵ LD 3., 1., 14., 41., 44., 75., 77. u. c. lpp.

⁶ H. T i h o v s k i s. Kāzu parašas Latgalē. Rīgā, 1939., 67. lpp.

tuvei, rijai, pirtij, kūtij, tālāk — akai, dārzam, druvai, pļavai un ganībām.¹ Līgavas pūru uz dzīves vietu pārveda vai nu jau pirms kāzām, vai arī otrajā kāzu dienā. Kāzu dziesmās un arī paražu aprakstos liela loma ierādīta līgavas pūram, t. i., tautās līdz dodamajām mantām — apģērba gabaliem, audumiem, saimniecības piederumiem un mājlopiem. Tā kā pūrā liekamos apģērba gabalus un audumus darināja pati meita, tad pūra pilnums, vērtīgums bija atkarīgs ne vien no vecāku rocības, bet arī no līgavas darba tikuma resp. čakluma. Ar sava pūra darinājumiem — villainēm, krekliem, dvieļiem, cimdiem, zeķēm un prievītēm līgavai nācās apveltīt vīra vecākus, jaunos radus un kāzu ceremoniāla vadītājus, lai tādējādi izteiktu viņiem savu cieņu un pateicību par labvēlīgo līdzdalību jaunās dzīves nodibināšanā. Dažviet trešajā kāzu dienā notikusi simboliska «lūduma lišana».² Senākos laikos tā bijusi kāzu viesu kolektīva palīdzība jaunajam pārim, jo kādā paražu aprakstā minēts: «Cik lielu meža gabalu tie tanī reizē nolīduši, par tik lielu kungam nav bijusi rente jāmaksā.»³

Kāzas parasti svinētas trīs dienas. Iecienītākais kāzu laiks bijis rudens, pēc ražas novākšanas.

Visai daudz ieražu aprakstu un tautas dziesmu saglabājusies par miršanu un bērēm.⁴ Tās pauž senus uzskatus par cilvēka aiziešanu pēc nāves veļu valstī vai «viņā saulē», kur tāpat valda rosīga darba dzīve. Vērtīgus datus par šiem uzskatiem un apbedīšanas paradumiem, sākot ar pirmatnējās kopienas laikmetu, sniedz arheoloģija. Iekarotāji asi vērsās gan pret iedzīvotāju izvairīšanos aprakt savus mirušos baznīcas iesvētītajās kapvietās, gan arī pret senajām apbedīšanas ceremonijām un senču kultu. Tomēr arī pēc vairāku gadsimtu ilgām cīņām baznīcai pilnīgi neizdevās iznīdēt šīs ieražas. Savdabīgs cīņas veids atspoguļojies S. Minsterā aprakstītajās bērū ieražās: «Laizdami . . . (mironi) kapā . . . uzrunā viņu šādiem vārdiem: «Ej uz citu vietu, kur tu valdīsi par vāciešiem, kā viņi šeit par tevi valdījuši.»⁵

Mirušo apbedīšana «mājas kalniņos» . . . «izbeigusies tikai vēl XVIII gadsimtenī»,⁶ kad pavēlēts tos apglabāt slēgtās kapsētās.

TAUTAS MŪZIKA

Pirmās konkrētās ziņas par latviešu tautas mūziku datējamas ar XVII gs. Tādas sniedz dažādi literārie avoti, etnogrāfiskie un vēstures materiāli, ceļotāju apraksti, saglabājušies tautas mūzikas instrumenti vai to attēli, pirmie latviešu tautas dziesmu tekstu iespiedumi un pirmais latviešu tautas dziesmas melodijas publicējums 1632. gadā.⁷ Tie liecina par jau pilnīgi

¹ LD 3., 1., 11., 15., 24., 36., 41., 48., 50., 80. lpp.

² LD 3., 1., 11., 19., 41., 48., 55. lpp.

³ LTT 14470.

⁴ LD 3., 860.—878. lpp.; LD 27302—27895.

⁵ S. Münster. *Cosmographie* . . . Basel, 1550; LTT 25423.

⁶ P. Šmits. *Miršana un bēres*. — *Latvju tautas dainas*, 10., Rīgā, 1932., 781. lpp.

⁷ Dziesmas «Manne Balte Mamelyt» melodija ar tekstu grāmatā: Frid. Menii. *Syntagma de origine livonorum*. Dorpati, 1632, 43.—47. lpp.

izveidojušos un attīstītu latviešu klasiskās tautas dziesmas dzejas struktūru un melodiku. XVII gs. materiāli stāsta par tautas dziesmu ļoti plašu izplatību latviešu tautā — visos zemkopju darbos, gadskārtu un ģimenes svētkos, sadzīvē, stāsta par vācu baznīcas un mācītāju cīņu pret latviešu tautas dziesmu un senajām tautas ieražām, ar kādām dziesmas bija saistītas. Šāda tautas dziesmu izplatība un loma tautas dzīvē varēja balstīties tikai uz ilgu agrāku attīstību iepriekšējo gadsimtu laikā, kad norisinājās latviešu tautības veidošanās process. Var droši pieņemt, ka daudzi dziesmu žanri un to melodikas īpatnības sakņojas jau latviešu tautas senākajā vēstures periodā, laikmetā pirms vācu krustnešu iebrukuma XIII gs.

Latviešu tautas dzejas lielā struktūrālā vienveidība (tikai trohaja un daktila pantmēri) dziesmu melodijās tomēr ieguvusi lielu daudzveidību. Tieši melodikā izveidojušās daudzās latviešu tautas dziesmu žanriskās stila īpatnības, pēc kurām zināmā mērā var spriest arī par dziesmu relatīvo senumu.

Latviešu tautas dziesmā tās ilgajā vēsturiskajā attīstībā izveidojušies divi ļoti atšķirīgi melodikas tipi: teicamo dziesmu melodika un dziedāto dziesmu melodika. Teicamās jeb teiktās dziesmas dzied pusrunājot, «teicot», to melodika attīstās šaurā apjomā, runas ritmā, stingri sillabiski (vienai zilbei tekstā atbilst viena skaņa melodijā), bez locījumiem. Teikto dziesmu melodikā dzied apdziedāšanās dziesmas dažādos gados — kāzās, kristībās, bērēs, talku gados, applāvībās, apkūlībās, budēļu un ķekatu dziesmas, senākās līgo, rotāšanas un gavilēšanas dziesmas, primitīvākās šupļa dziesmas, malēju, daudzas ganu dziesmas, kuras bieži pārtrauc plašie gavilējumi un ūvinājumi. Ar teikto dziesmu melodiku saistās arī primitīvākais un reizē savdabīgākais latviešu tautas mūzikas vairākbalsības veids — dziedāšana ar teicējām, vilcējām un locītājām. Tiklab teicamo dziesmu melodika, kā ar to saistītā vilcēju vairākbalsība latviešu tautas mūzikā pieder pie vissenākās cilmes parādībām un izpaužas arī vissenākajos dziesmu žanros.

Apdziedāšanās dziesmas dzied vienmēr pulkā, tās sāk teicēja (saukta arī saucēja, sācēja, vārdotāja, ievilcēja, barvede u. c.), pēc izteiktiem vārdiem tai pievienojas locītājas (sijātājas), atkārtodamas vārdus, un vilcējas (rūcējas, dūcējas), vilkdamas vienu toni līdz beigām. Apdziedas «divas puses», piemēram, vedēji un panāksnieki kāzās. Dziesmu sacensībā spilgti izpaužas teicēju attapība, asprātība, prasme atrast acumirklī trāpīgāko atbildi, piemērojot tradicionālos tekstus konkrētam gadījumam. Tāpēc apdziedāšanās dziesmās daudz brīvas improvizācijas, dziesmu tekstu un melodijas variēšanās.

Dziedamā tipa melodika ir ļoti attīstīta un daudzveidīga savos mūzikas izteiksmes līdzekļos.¹ Tādu sastopam visos dziesmu žanros, gan kā jaunāku slāni līdzās teicamā tipa dziesmām, gan kā jaunākas cilmes dziesmu ciklu

¹ J. Vitoliņš. Par dažām latviešu tautas mūzikas iezīmēm. — Latviešu mūzika, 1., Rīgā, 1958., 27.—86. lpp.; J. Vitoliņš. Latviešu tautas dziesmu melodika. — Latviešu literatūras vēsture, 1., Rīgā, 1959., 128.—154. lpp.

raksturīgu iezīmi vispār, īpaši liriskajās dziesmās. Šādā melodikā vispilnīgāk atspoguļojas tautas augstā estētiskā kultūra, skaistuma ideāls un mākslinieciskās izteiksmības izjūta.

Latviešu tautas dziesmu melodikas īpatnības nosaka liela skaņkārtu dažādība. Daudzveidīgi izmantotas šaura, nepilnas oktāvas (bieži tercās, kvartās, kvintās) apjoma skaņkārtas gan teicamajās dziesmās, gan, īpaši Latgalē, dažkārt ļoti izrotātās dziedamo dziesmu tipa melodijās. Sevišķi iezīmīgas ir daudzās dziesmas senajās naturālajās skaņkārtās — miksolidiskajā, eoliskajā, doriskajā, frīgiskajā. Tādas visumā var uzskatīt par senākajām dziedamā tipa melodijām. Daudzās mažora skaņkārtas melodijas visvairāk sastopamas jaunākās cilmes dziesmās. Ir dziesmas arī mainu skaņkārtās, tāpat primitīvas pentatoniskas struktūras melodijas. Jāpiezīmē, ka latviešu klasiskajās tautas dziesmās gandrīz nemaz nav melodiju harmoniskajā minorā, bet tām tipiska ir eoliskā skaņkārtā (naturālais minors). Tas izskaidro zināmu cietāko pamatraksturu latviešu minora tipa tautas melodijās, vairīšanos tajās no jūtīguma, sentimentālisma. Šādas īpašības parādās vēlākā laika ziņņu melodikā.

Visai daudzveidīga ir arī tautas dziesmu melodiju metrika. Ja teicamo dziesmu melodijām raksturīgs divdaļīgs metrs ($\frac{3}{4}$ taktsmērā) trohaju dziesmās un trijdaļīgs ($\frac{3}{8}$ taktsmērā) daktilu dziesmās, tad melodiski bagāti izveidotajās dziedamajās dziesmās valda liela metriskā brīvība un dažādība. Līdzās vienkāršāko div-, trij- un četrdaļīgo metru melodijām bieži sastopamas melodijas piecdaļīgos un visdažādākos saliktos un jauktos metros, pie tam sevišķi iemīloti ir nesimetriskie metri. Melodiju visparastākā muzikālā forma ir astoņu taktu periods. Tomēr arī šajā muzikālajā pamatformā sastopam visai daudzveidīgu iekšējo struktūru atkarībā no dažādu muzikālo frāžu muzikāli tematiskā satura, bieži sastopami arī melodijas īsāki (piemēram, 3 frāžu vai 6 taktu) vai plašāki veidojumi, dažkārt pavisam primitīvas struktūras melodijas, kuru pamatā tikai viena atkārtota muzikālā frāze.

Latviešu tautas dziesmas, īpaši liriskās dziedamās dziesmas, galvenokārt ir vienbalsīgas. Tomēr bieži sastopami arī dažādi tautas vairākbalsības veidi. Līdzās vissenākajam un visīpatnējākajam latviešu tautas vairākbalsības veidam — divbalsīgai dziedāšanai ar teicēju, locītājām un vilcējām teicamajās dziesmās dažādu godu un gadskārtu ieražu apdziedāšanās dziesmās — tautā var dzirdēt arī dažāda veida div- un trīsbalsīgu dziedāšanu liriskajās dziesmās, kam pamatā jaunākās cilmes, nereti kordziedāšanas ietekmēta, harmoniska tipa vairākbalsības izjūta. Interesantākie šādas vairākbalsības dziedājumi pierakstīti Latgalē, arī Liepājas novadā un citur, bet tās elementārākajā veidā dzirdami ļoti bieži sadzīvē.

Daudzas latviešu tautas dziesmas dzied ar refrēniem jeb trallām, piedziedājumiem. Tie parasti rodas kā jūtu, sajūsmas, prieka izpausme, visbiežāk ātrās, liksmās dziesmās («trallalā», «raridi rallalā», «airā rararā», «raira rīdi» u. tml.). Dažos dziesmu žanros ir savi īpatnēji pastāvīgi refrēni, kas nosaka visa attiecīgā dziesmu žanra specifiku: «līgol!» Jāņu dziesmās, arī «rūtol!» Latgales Jāņu dziesmās, «rotā!» rotāšanas dziesmās,

«kaladu», «totari», «olilo» u. c. ziemas saulgriežu («koļadu», budēļu) dziesmās, «aijā», «aijajā», «a-a-ā» šūpla dziesmās, «aū!», «lelo!» u. c. saucieni ganu dziesmās.

Latviešu tautas mūzikā izveidojies daudz visdažādāko dziesmu žanru un to paveidu. Senākās dziesmas saistītas ar zemnieku darbu dažādās gadskārtās. Tās ir gan dziesmas, kas dziedātas dažādos darbos, gan gadskārtu svētku un ieražu dziesmas. Vairāk nekā citos dziesmu žanros darba dziesmās izpaužas sociālo pretilšķību motīvi, daudzas dziesmas pauž verdzinātās tautas ciešanas smagajā darbā kungu muižās, tautas naidu pret apspiedējiem. Ar šādām dziesmām īpaši piesātināts bāra bērnu dziesmu cikls, kurās jēdziens «bāri» bieži simbolizē visu feodālajā jūgā nomākto darba tautu (piemēram, drūmi bargajā dziesmā «Ej, saulīte, drīz pie dieva» u. c.).

Ar dziesmām apvīti visi zemkopja darbi.¹ Pavasaros skanēja arāju, ecētāju un sējēju dziesmas, no kurām sevišķi savdabīgas ir lēnās, nopietnās arāju dziesmu melodijas ar ilgi vilktām atsevišķām skaņām gan dziesmas vidū, gan beigās. Lielākā daļa šo ciklu dziesmu tomēr pierakstītas ar jaunāka tipa melodijām, parasti ir jautras, bieži humoristiskas. Daudz melodiska krāšņuma ir vasaras siena pļaujas un pļavas dziesmās, tāpat dziesmās par rudzu druvu, rudzu pļauju, linu lauku, linu talku dziesmās. Sevišķi savdabīgas šo ciklu dziesmas ir Latgalē, kur to lielākajai daļai raksturīga šaura skaņu apjoma, bet reizē ļoti attīstīta un izdaiļota lirisku dziesmu melodika, ko rotā arī ļoti daudzveidīga ritmika. Te vērojama melodiskā stila tuvība ar baltkrievu tautas dziesmu melodiku. Savā saturā ļoti daudzpusīgas ir linu dziesmas: liriski poētiskās dziesmas par linu lauku, linu druvas ziediem, dziesmas par linu plūksanu, kulstīšanu un mīstīšanu, kādas bieži dzied talkās, dažkārt divām pusēm apdziedoties, kā, piemēram, linu mīstīšanas talkās Rucavā, Nīcā, Bārtā. Talku dziesmas savijušās arī ap labības pļauju, appļāvībām. Daļa talku dziesmu ir ļoti savdabīgas dziesmas par Jumja dzišanu un ķeršanu tīrumā un saistītas ar senajām pļaujas nobeigšanas ieražām; to melodijās sastopam gan ļoti senus, gan jaunākus lirisku dziesmu elementus. Lielākā daļa talku dziesmu ir apdziedāšanās dziesmas talku godos, to melodijas pieder pie teikto dziesmu tipa, bieži dziedātas vairākbalsīgi ar vilcējām.

Melodiski visbagātākais darba dziesmu cikls ir ganu dziesmas, kuru centrā pašas krāšņākās un īpatnējākās ir ganu gaviļšanas dziesmas ar plašajiem gaviļējumiem, ūvinājumiem, ganu sasaukšanos, govju saucieniem, lelošanu. Ganu dziesmu melodika ar daudziem saviem elementiem iesniedzas tālā senatnē. Gari un plaši dziedātas, krāšņiem locījumiem izrotātas ir daudzas pieguļnieku dziesmas. Ļoti atšķirīgas no šādām ārā, dabā dziedātām dziesmām ir vienmuļās, šaurā skaņu apjomā, teikto dziesmu melodikā dziedātās maltuves dziesmas, ko dziedāja sievietes, jaunas meitas, parasti agros rudens un ziemas rītos, griežot smagās rokas dzirnas.

¹ Skat. J. Vitoliņš. Latviešu tautas mūzika, 1. Darba dziesmas. Rīgā, 1958; J. Vitoliņš. Liepājas novada gadskārtu ieražu dziesmu melodijas. — Latv. PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, 11., Rīgā, 1959., 339.—394. lpp.

Arī šīs dziesmas pēc sava melodijas tipa pieder pie ļoti senas cilmes dziesmām. Turpretī kūrļu dziesmās, kādas dziedāja rijā, kuļot ar spriguljiem garajās rudens un ziemas naktīs, sastopam lielākoties jaunāka tipa attīstītas melodijas plašākā skaņu apjomā. Savā saturā tās visvairāk atspoguļo smago klausu darbu kungu rijā, tajās daudz rūgtuma un naida, bieži sarkastiska izsmiekla pret kungiem. Dažādi melodiju tipi sastopami vakarēšanas dziesmās — sieviešu dziesmās, ko dziedāja, kopā sanākot garajos ziemas vakaros, vērpjot, adot, aužot, rakstus darinot. Centrālās te vērpēju dziesmas, kuru melodiju pierakstīti visvairāk. Tajās maz melodijas izrotājumu, locījumu — nakts darbs istabā tādu nav rosinājis.

Minētajos darba dziesmu ciklos visspilgtāk izpaužas savdabīgas muzikālās specifikas iezīmes. Daudz darba dziesmu tomēr pieder pie jaunākas cilmes liriskām dziesmām. Tādas, piemēram, ir jautrās, bieži vien humoristiskās apiņu novākšanas un alus darīšanas dziesmas, puīšu draiskās, nereti dejiska rakstura dziesmas par kumeļu, Nīcas straujās braucēju dziesmas, liriskās dravnieku dziesmas, visbiežāk jautrās mednieku dziesmas, gaiši saulainās dziesmas par jūru. Bet starp zvejnieku dziesmām ir daudz arī nopietnu, dažkārt traģisku dziesmu par jūras bargumu, zvejnieka nāvi. Šādos dziesmu ciklos nemaz nesastop teiktā tipa melodiju.

No zemkopju darba izaugušas un ar to cieši saistītas ir gadskārtu ieražu dziesmas. Tās ir saulgriežu svētku dziesmas, daudzu senu ieražu apvītas, un pieder pie pašām senākajām latviešu tautas dziesmām. Visām tām ir sava spilgta muzikālā specifika, kas izpaužas to īpatajos refrēnos un dziedāšanas veidā. Ar ziemas saulgriežiem saistītas ķekatu, koļadu, budēļu dziesmas, pavasarī dzied rotāšanas un savdabīgās nopietnās gaviļēšanas dziesmas (Nīcā, Bārtā). Viskrāšņākās ir daudzās vasaras saulgriežu — Jāņu dziesmas jeb līgotnes.

Ļoti plašs ir ģimenes ieražu dziesmu cikls, kas aptver kristību, precību, kāzu un bērnu dziesmas. Īpaši precību un kāzu dziesmas melodiju daudzuma ziņā ir vai visbagātākās visā latviešu tautas mūzikā. Ar melodijām apvītas visas precību un kāzu izdarības. Lielākā daļa precību dziesmu ir liriskas dziesmas ar plaši attīstītu melodiju. Kāzu dziesmām sevišķi raksturīgs teatrāli dramatizēts izpildījuma veids, tās dziedāja zināmā noteiktā darbībā un secībā, kā izveidojās kāzu jeb vedību spēle starp vedējiem un panāksniekiem. Kāzu dziesmu cikls aptver dažādas liriskas dziesmas, humoristiskas apdziedāšanās dziesmas (teicamo dziesmu melodikā ar teicējām, locītājām un vilcējām dziedātas) un kāzu rotaļu un deju dziesmas. Ģimenes ieražu dziesmu melodikā ir daudz senas cilmes elementu.

Ļoti daudz latviešu tautas mūzikā ir dažāda veida sadzīves dziesmu. Lielākā to daļa ir liriskas dziesmas, kas pauž cilvēka jūtas un pārdzīvojumus, gan nopietnas, gan jautras, gan maigas, gan spēcīgas, vīrišķīgas. No liriskajām sadzīves dziesmām visievērojamākās ir šūpla un bērnu dziesmas, bāreņu un sērdieņu dziesmas, dziesmas par dziedāšanu, jaunu meitu dziesmas par rožu dārzu un vainadziņu, mīlestības dziesmas, dziesmas par sievietes grūto dzīvi tautās, daudzas kara un rekrūšu dziesmas. Daļa sadzīves dziesmu ir humoristiskas; tādas ir daudzas jauniešu sadzīves dziesmas,

puīšu dziesmas, dziesmas par alu un dzīru dziesmas. Sadzīves dziesmas visumā ir jaunākas cilmes ar attīstītu melodiku, tajās maz teikto dziesmu melodikas, ar tām nav saistīta arī vilcēju vairākbalsības tradīcija. Visse-
nākās cilmes lirisko dziesmu grupa ir šūpla dziesmas, kuru pamatslānim raksturīga primitīva tipa melodika.

Senākās latviešu tautas rotaļu melodijas sakņojas gadskārtu un ģimenes ieražu dziesmās, īpaši ziemas saulgriežu rotaļdziesmās. Tomēr visumā rotaļdziesmu melodijas ir jaunākas cilmes; vispār tautas deju instrumentālās melodijas pieder pie vēsturiski jaunākajām latviešu tautas mūzikas parādībām, daudzas izveidojušās, domājams, kopš XVIII gs., sevišķi XIX gs. Latviešu tautas deju instrumentālajās, īpaši vijoļu repertuāra melodijās vairāk nekā dziesmās atspoguļojušās citu tautu — vācu, franču, krievu, poļu, čehu u. c. deju mūzikas ietekme.

Feodālisma beigu periodā, kopš XVIII gs. otrās puses, plaši izvirzās jauns dziesmu žanrs, t. s. ziņģes. Tās ir latviešu klasiskajai tautas dziesmai sveša parādība, atšķiras gan ar savu salkani sentimentālo saturu, gan ar dzejas formu un banāli pliekano valodu, gan ar savu melodiku, kurai piemīt sentimentālu romanču raksturs. Parasti tās ir uztaktu ritmikā sakarā ar kāpjošo metru dominēšanu ziņģu tekstos. Ziņģes ir literāras cilmes žanrs, tās ienāca no vācu dziesmu tulkojumiem latviskos lokalizējumos, salkani lētas erotikas motīvi tajās vijas ar vācu mācītāju sludināto kungu morāli. Vēlāk, XIX gs., par ziņģēm nepareizi iesauca arī daudzas vācu tautiskās (*volkstümlich*) un tautas dziesmas, kuras vācu mācītāju izkropļotajos latviskajos tulkojumos tāpat ieguva salkana sentimentālisma raksturu.

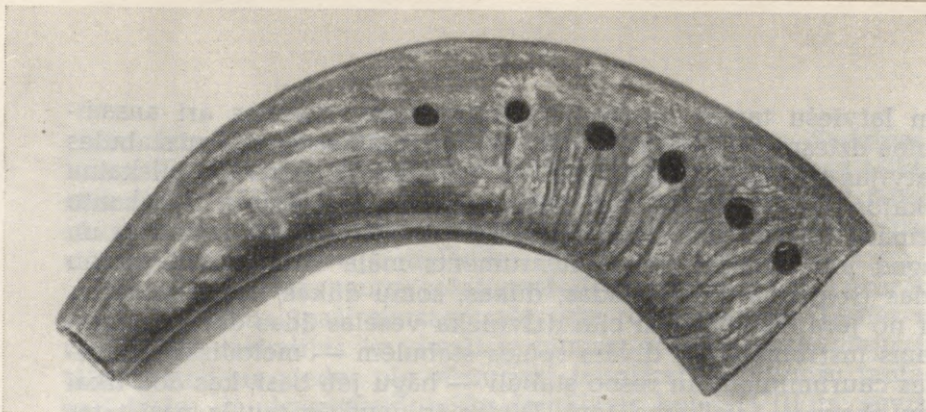
Tautas apziņā feodālisma periodā ieplūda arī daudz reliģiska satura baznīcas dziesmu. Kurzemē, Vidzemē kopš XVI gs. izplatījās protestantiskais korālis, Latgalē visvairāk saglabājās katoliskie gregoriskie dziedājumi. Tomēr korālis tautā eksistēja kā īpašs, svešs mūzikas elements, par ko spilgti liecina pilnīgi atšķirīgā tautas dziesmu un korāļu melodika. Vēlāk, proletariāta revolucionāro cīņu periodā, dažas protestantiskā korāļa melodijas tika izmantotas parodiju veidā kā revolucionāras dziesmas.

Ievērojama vieta latviešu tautas mūzikā pieder tautas mūzikas instrumentiem. Tomēr tautas instrumentālā mūzika saglabājusies mazāk nekā tautas dziesmas un to meldijas, lai gan daudzi avoti liecina par mūzikas instrumentu plašo izplatību latviešu dzīvē jau tālā pagātnē. No sitamajiem instrumentiem tautas dziesmas bieži min bungas, īpaši vara bungas, arī no koka celma darinātas bungas, lai gan pats instruments tautā nav saglabājies. Apdziedāšanās dziesmās, īpaši kāzās, nepieciešams instruments bija trideksnis, ar ko teicēja ritma uzsvēršanai sita pa galdū. Līdzīgus uzdevumus pildīja arī eglīte (arī ķekatu gājienos), ērkulis, puigainis u. c. Plaši pazīstami un tautas dziesmās daudzīnāti pūšamie instrumenti ir stabules, svilpes, dūdas, ragi, taures; retāk sastopami, mazāk ar latviešu tautas mūzikas kultūru saauguši instrumenti — panflauta, varģans (varģas). Stabules darināja no priedes, alkšņa, apses, vītola vai cita koka, izgriežot serdi, ar 4—8 skaņu caurumiņiem. Tās piederēja pie visvairāk

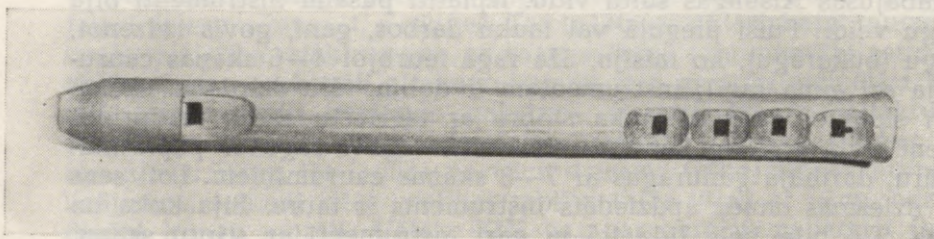
spēlētajiem latviešu tautas mūzikas instrumentiem, spēlētas arī ansambļos — tautas dziesmas dzied par «trejdeviņi stabulniekiem». Par stabules senumu Latvijas teritorijā spilgtu liecību dod 1955. g. Tērvetes pilskalna arheoloģiskajos izrakumos XIII gs. slānī atrastais stabulējoša muzikanta attēls dedzināta māla krāsns fragmentā.¹ Svilpes ir reizē ļoti primitīvs un arī vēl tagad ļoti izplatīts bērnu instruments māla zirdziņu vai putnu veidā. Dūdas (soma vai somu dūdas, dūkas, somu dūkas, somu stabules, kulenes) ir no jēra, kazlēna vai cita dzīvnieka veselas ādas darināts somveida pūšams instruments ar divām spēles stabulēm — melodisko ar pieciem skaņas caurumiņiem un resno stabuli — bāgu jeb basi, kas dod tikai vienu zemu skaņu — velkamo toni. Dūdas ir daudzās tautās pazīstams instruments (krievu *волынка*, vācu *Dudelsack*, *Sackpfeife*, čehu *dudý*, poļu *dudy*, angļu *bagpipe*, itāliešu *cornamusa*, franču *cornemuse* u. c.), Latvijā agrāk spēlētas ļoti daudz un aprakstītas jau XVII gs. avotos, visilgāk saglabājušās Alsungas suitu vidū. Izplatīti pūšami instrumenti bija dažādi ragu veidi. Puiši pieguļā vai lauku darbos, gani, govīs izdzenot, pūta āžragu (bukaragu), ko taisīja, āža ragā ieurbjot 4—6 skaņas caurumiņus (bija arī auna rāgi); instrumentam ir dobja, tālu dzirdama skaņa. No līdzīgi stabulei darināta koka stobra ar izgrieztu serdi, iestiprinot stobra vienā galā pūšamo iemutni, bet otrā — govīs ragu ar paplašinājumu uz āru, darināja ganuragus ar 7—8 skaņas caurumiņiem. Ļoti sens un tautas dziesmās daudz apdziedāts instruments ir taure. Bija koka un tāšu taures. Tie bija lieli, līdz 1,5 m gari instrumenti ar stipru skaņu. Atšķirībā no iepriekš minētajiem instrumentiem taurēm nebija īpašu skaņas caurumiņu, tāpēc ar tām varēja izspēlēt tikai dabisko skaņu rindu, taures arī izmantoja tikai par signālinstrumentu. Tautas dziesmas bieži min vara taures, kādas tomēr nav saglabājušās.

Latviešu tautas mūzikas instrumentu vidū ir arī dažādi stīgu instrumenti, gan ar raustāmām stīgām, gan spēlējami ar lociņu. Visprimitīvākie no tiem — spēle, dūda, pūšļa vijole, ģīga, vispilnīgāk attīstītā — kokle. Par tautas instrumentu jau kopš XVII gs. Latvijā kļuvusi arī vijole. Spēle, dūda, pūšļa vijole ir no tautas muzikālās prakses jau sen izzuduši lociņa stīgu instrumenti, atgādina t. s. muzikālo loku, kurā stīgu turēja saliekta loka gali un par rezonatoru izmantoja gan paša spēlētāja muti (spēlei), gan starp stīgu un loku iestiprinātu dzīvnieka pūslī (dūdai, pūšļa vijolei). Pēc monohorda principa bija darināta ģīga — lociņa stīgu instruments ar vienu stīgu. Stīga bija pārvilkta pār taisnstūra koka rezonanskorpusu ar diviem skaņu caurumiem un deku, kas sadalīta skaņu iedaļās stīgas nospiešanai. Ģīgu spēlēja ar lociņu, turot instrumentu gulus. Ar ģīgu galvenokārt spēlēja dziesmas, tā bija sevišķi izplatīta XIX gs. beigās. Iemīļotākais latviešu stīgu instruments ir kokle, savā primitīvākajā veidā ar 5 stīgām, vēlāk ar 6—12 un vairāk stīgām. Tās senākie paraugi

¹ Latv. PSR ZA Vēstures institūta Arheoloģijas sektora arhīvā, inv. nr. 17., 1955.; skat. arī J. Brauns. No latviešu instrumentālās mūzikas vēstures. — Latviešu mūzika, 2., Rīgā, 1962., 120. lpp.

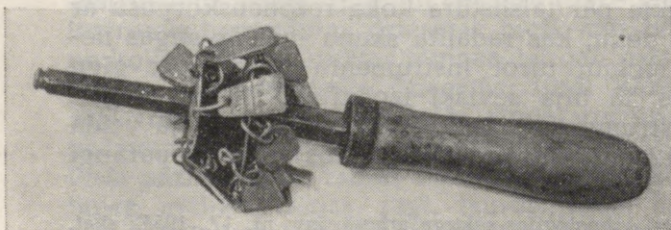
68,1

68,2

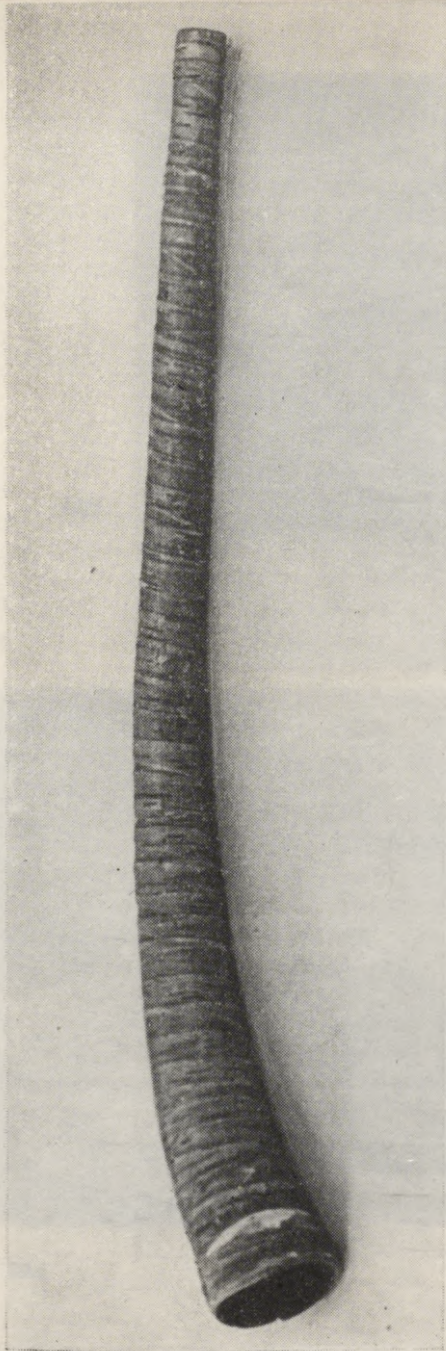

68,3

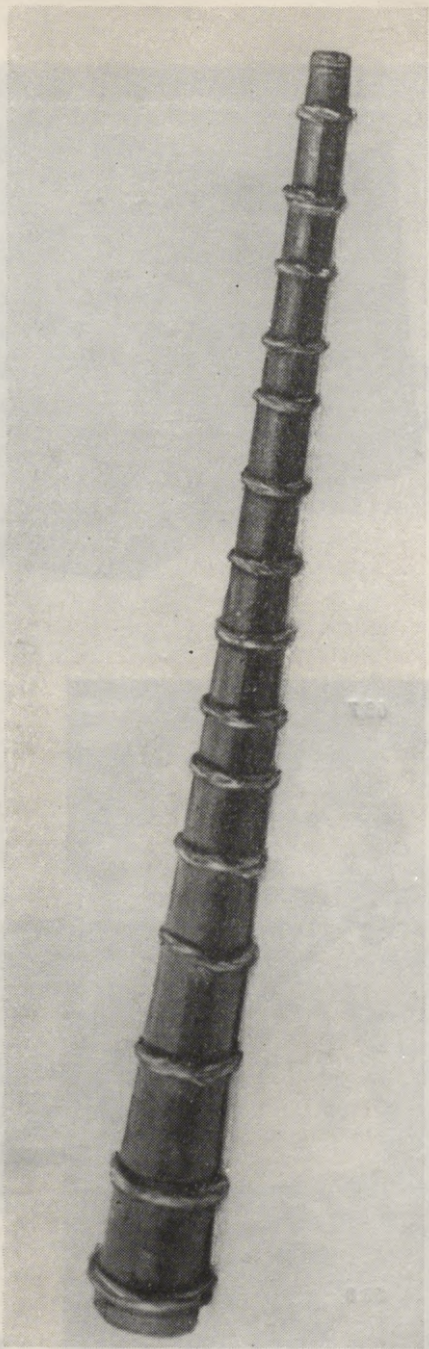

68,4

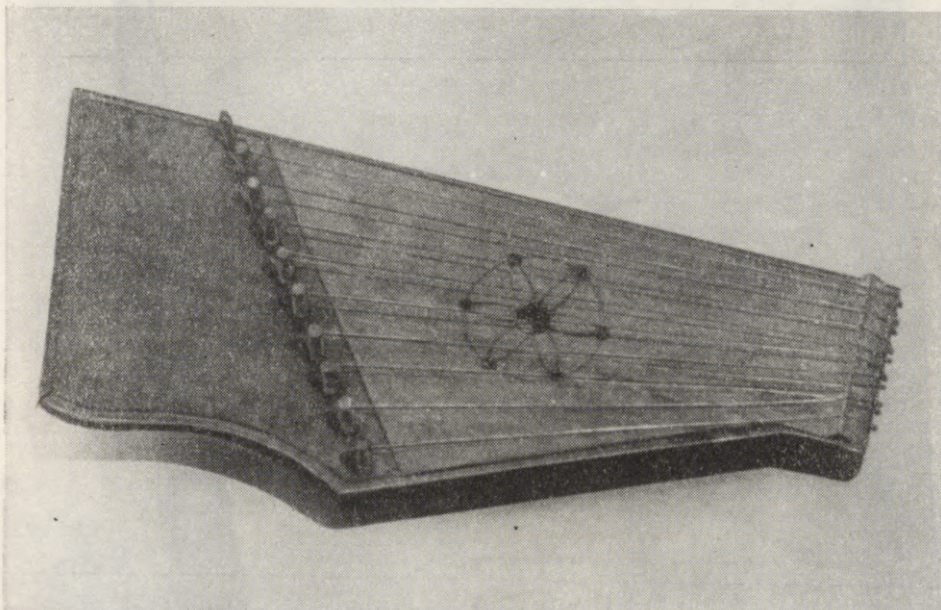
234

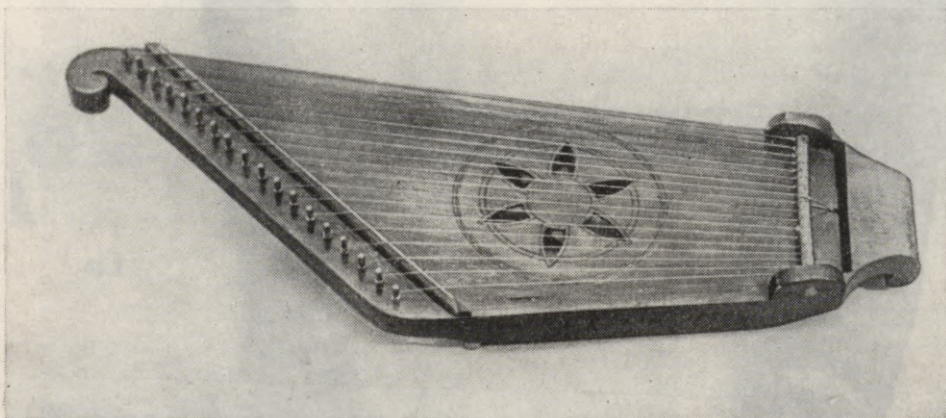
68,5

68,6

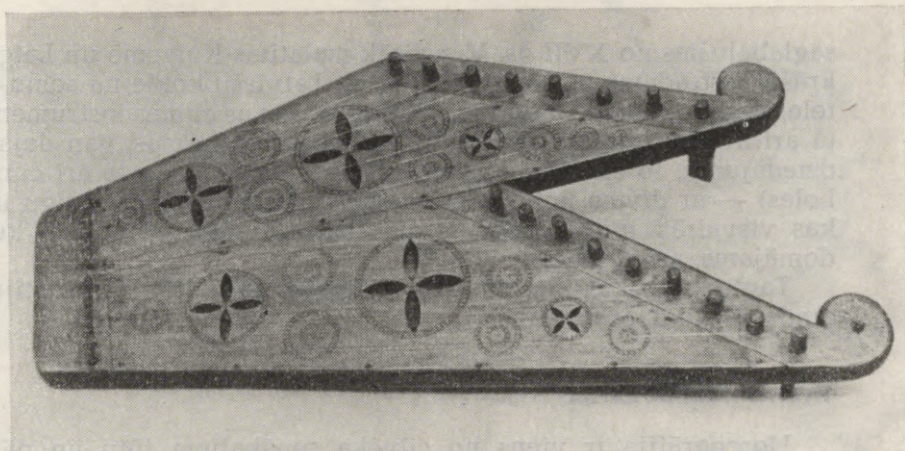
68,7

68,8

68. att. Latviešu mūzikas instrumenti:

1 — āžrags; 2 — stabule; 3 — stabule; 4 — trideksnis; 5 — tāšu taure; 6 — koka taure; 7 — Latgales kokle; 8 — Kurzemes kokle; 9 — dubultkokle.

68,9

69,1

69,2

69. att. 1 — «Tērvetes stabulētājs»; 2 — dūdas (50. gadu uzņēmums).

saglabājušies no XVII gs. Visvairāk izplatītas Kurzemē un Latgalē, sevišķi krāšņi izstrādātas ir Kurzemes kokles. Latviešu kokle un somu-karēļu kantele, igauņu kannele, lietuvju kankles ir vienas cilmes instrumenti, ļoti tuva tā arī krievu guslām. Ar kokli spēlēja gan dziesmas, gan dejas, pavadīja dziedājumu, to spēlēja sadzīvē, godos. Latvijā zināmas arī cimbāles (cimboles) — ar divām koka vālitēm spēlējams trapeceveida stīgu instruments, kas visvairāk bija sastopams gar Baltkrievijas robežu, no kurienes tas, domājams, arī pārnācis.

Tautas mūzikas instrumentu melodijas visvairāk pierakstījuši Jurjānu Andrejs¹ un E. Melngailis.²

TAUTAS HOREOGRĀFIJA

Horeogrāfija ir viens no cilvēka senākajiem jūtu un pārdzīvojumu izpausmes veidiem, kas izteikts dažādi kārtotās ritmiskās kustībās dziesmas vai kāda mūzikas instrumenta pavadījumā. Gadsimtu ilgā kultūrvēsturiskās attīstības procesā atbilstoši tautas dzīves īpatnībām notikusi choreogrāfijas izteiksmes līdzekļu atlase un veidošanās, izstrādājušies norišu izveides principi. Šajā laikā radušies vairāki tautas choreogrāfijas žanri ar savām īpašām formas un stila likumībām, tradicionālajiem mākslas tēliem un izteiksmes paņēmieniem.

Par feodālisma laika latviešu tautas choreogrāfiju trūkst pilnvērtīgu izziņas avotu. Senākās, turklāt ļoti īsas un vispārīgas, dažkārt stipri tendenciozas un pretrunīgas piezīmes bez tuvāka dejošanas izpildījuma apraksta atrodamas ceļotāju, mācītāju, kā arī pētnieku rakstos kopš XVI gs.³

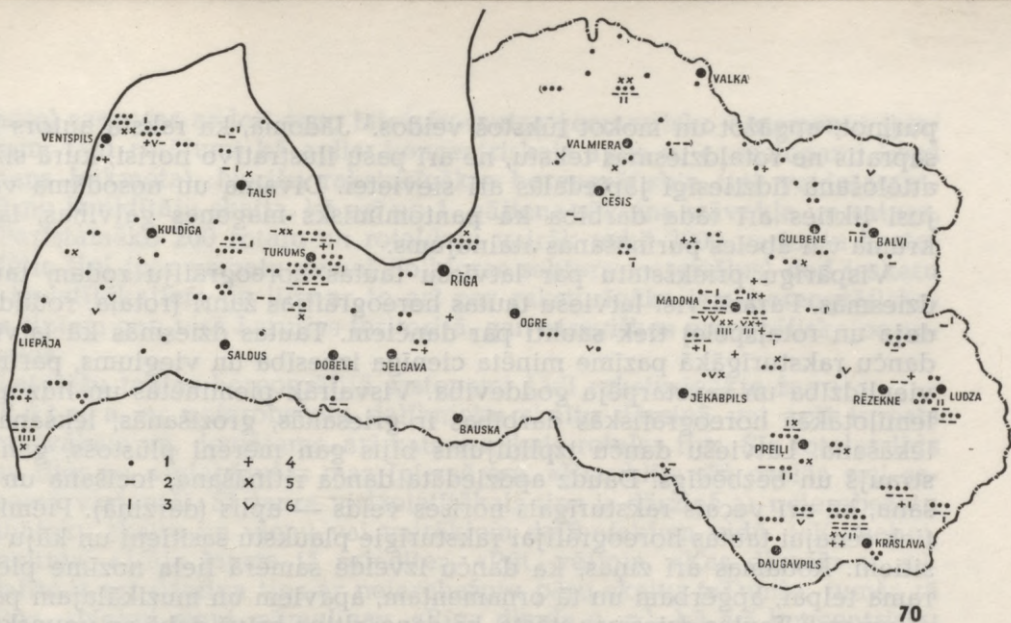
Tie rakstu autori, kas centušies pateikt nedaudz vairāk par latviešu zemnieku choreogrāfisko folkloru, spiesti atzīt, ka latvieši brīvi jūtoties tikai savu draugu pulkā un tūlīt mainot savu izturēšanos, kā arī slēpjot savu daiļradi, tiklīdz tos novērojot nelūgts svešinieks.⁴ Saprotams, ka tāda gadījumā tā laika sveštautiešu rakstu liecības visai nepilnīgi attēlo faktisko stāvokli. Notiekošo pareizi izprast bieži vien kavēja arī latviešu valodas nezināšana. Tā, piemēram, de Brē, nicīgi izteikdamies par latviešu rotaļām un dejām, raksta, ka latvieši esot rupji un pavisam neesot galanti pret jaunavām, kuras viņi savā brutālajā jautrībā, iedami rotaļās, grūžot, sitot,

¹ Jurjānu Andrejs. Latviešu tautas mūzikas materiāli. Rīgā, 1., 1894.; 2., 1903.; 3., 1907.; 4., 1912. (1913.); 5., 1921. (1922.); 6., 1926. (1928.).

² E. Melngailis. Latviešu dancis. Rīgā, 1949.; E. Melngailis. Latviešu mūzikas folkloras materiāli. Rīgā, 1. (Korsa), 1951.; 2. (Maliēna), 1952.; 3. (Vidiena), 1953.

³ B. Russo. Chronica der Provintz Lyfflandt... — SRL, 2, 1848, 43. lpp.; P. Einhorn. Reformatio gentis Letticae in ducatu Curlandiae 1636. — SRL, 2, 1848, 622.—623. lpp.; P. Einhorn. Historia Lettica... — SRL, 2, 1848, 585. lpp.; J. G. Kohl. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen..., 1, 2, Dresden—Leipzig, 1841, 87.—89. un 183.—185. lpp.; Э. А. Вольтер. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии, 1. СПб., 1890, 109. un 167. lpp.

⁴ J. Ch. Petri. Neuestes Gemälde von Lief- und Ehtland unter Katharina II un Aleksander I in historischer, statistischer, politischer und merkantilischer Ansicht, I. Leipzig, 1809, 533.—535. lpp.

70

71

70. att. Raksturīgākie rotaļu tipi:

1 — dārziņš ar neierobežotu dalībnieku skaitu un vienu rotaļnieku vai vairākiem rotaļniekiem vidū;
 2 — dārziņš ar neierobežotu pāru skaitu; 3 — aplis ar neierobežotu pāru skaitu; 4 — koncentrīks dārziņš ar neierobežotu pāru skaitu; 5 — pāru kolonas aplis; 6 — dārziņš ar neierobežotu dalībnieku skaitu.

71. att. Raksturīgākie rotaļu deju tipi:

1 — pāru kolonas aplis; 2 — neierobežots pāru skaits pa divi, t. i., četrinieku tips; 3 — aplis ar neierobežotu pāru skaitu; 4 — dārziņš ar neierobežotu pāru skaitu; 5 — koncentrīks dārziņš ar neierobežotu pāru skaitu.

purinot, apgāžot un mokot tūkstoš veidos.¹ Jādomā, ka raksta autors nav sapratis ne rotaļdziesmas tekstu, ne arī pašu ilustratīvo norisi, kurā sižetu attēlošanā līdztiesīgi jāpiedalās arī sievietei. Dīvaina un nosodāma varējusi likties arī tāda darbība kā pantomīmisks magones galviņas, lazdu krūma vai ābeles purināšanas atainojums.

Vispārīgu priekšstatu par latviešu tautas horeogrāfiju rodām tautas dziesmās. Parasti visi latviešu tautas horeogrāfijas žanri (rotaļa, rotaļdeja, deja un rotaļspēle) tiek saukti par dančiem. Tautas dziesmās kā latviešu danču raksturīgākā pazīme minēta cienīga iznesība un vieglums, partneru vienlīdzība un savstarpēja goddevība. Visvairāk pieminētās un līdz ar to iemīļotākās horeogrāfiskās darbības ir griešanās, grozīšanās, lēkšana un lēkāšana. Latviešu danču izpildījums bijis gan mēreni plūstošs, gan arī straujš un bezbēdīgs. Daudz apdziedāta danča ritināšana, locīšana un vešana, kā arī vecais raksturīgais norises veids — aplis (dārziņā). Pieminēti tiek senajai tautas horeogrāfijai raksturīgie plaukstu sasitieni un kāju piesitieni. Rodamas arī ziņas, ka danču izveidē samērā liela nozīme piešķirama telpai, apģērbam un tā ornamentam, apaviem un muzikālajam pavadījumam.² Tautas dziesmas stāsta, ka danci ritina brīvā dabā ap ugunskuru, apved ap ozolu un ieved istabā. Tāpat apļa norises izpildīja kā brīvā dabā, tā arī telpās. Horeogrāfiskās izdarības saistītas ar ģimenes godiem un gadskārtu ieražām.

Latviešu tautas horeogrāfija, feodāļu noniecināta un apkarota, vairākus gadsimtus attīstās ne tikai šķirti no valdošās šķiras kultūras ietekmes, bet arī sīkstā nepakļāvībā tai. Ne velti pat vairāk nekā 400 gadu pēc krustnešu iebrukšanas Latvijas teritorijā vēl visā pilnībā bija saglabājušās senlatviešu ģimenes godu un gadskārtu ieražas un ar tām cieši saistītās horeogrāfiskās izdarības. Tā, piemēram, jezuītu patera J. Stribinga 1606. g. relācijā teikts,³ ka tajā laikā Rēzeknē un Ludzā latvieši vēl izpildījuši senās pagānu izdarības ap svētajiem kokiem. Nav izslēgta iespēja, ka jezuīta pieminētā kora deja ar dziedāšanu ir analoga dārziņa vai apļa tipa rotaļas ar neierobežotu pāru skaitu norisei; šīs rotaļas sākumi attiecināmi vismaz uz agrā feodālisma laiku.

Horeogrāfiskā norise un tās pavadījums veidojas savstarpējā mijiedarbībā. Latviešu rotaļu un rotaļdeju dziesmas (resp. tautas dziesmas) parasti dzied trohaja pantmēra ar divdaļu metra melodiju. Retāk sastopamas norises ar daktila dziesmas pavadījumu. Līdz ar attīstītāku un izvērstāku horeogrāfisko kompozīciju rodas nepieciešamība pēc atbilstoša — metrikā un stilistikā izvērstāka pavadījuma. Pamazām sāk veidoties īpaši instrumentāli ansambļi, t. s. lauku deju kapelas.

Latviešu tautas horeogrāfijas žanriem: rotaļai, rotaļdejai un dejai ir kopīgi izveides principi. Tiem raksturīgs ornamentālais zīmējums, kas

¹ [Le Comte de Bray.] *Essay critique sur l'histoire de la Livonie*, 3. Dorpat, 1817, 103.—104. lpp.

² LD 987; 2686, 10; 19872; 24035; 24055; 24045, 1; 24046; 24047.

³ W. M a n n h a r d t. *Letto-Preussische Götterlehre*. — *Magazin, der lettisch-literarischen Gesellschaft*, 21, Riga, 1936, 441.—443. lpp.

visnotaļ sasauca ar ļoti seno latviešu tautas ģeometrisko ornamentu (piemēram, tādi rotājumi kā aplis, koncentriskais aplis u. c. sastopami kopš akmens laikmeta). Norišu raksturīgākie horeogrāfiskie tipi veidojas atkarā no izpildītāju skaita, kā arī no 1. gājiena sākuma stāvokļa un satura.

Pazīstamāko 200 rotaļu un rotaļdeju vairāk nekā 3000 variantu kartografētie tipi (par pamatu ņemot Folkloras sektora materiālus) dod ieskatu par izplatītākajiem un līdz ar to arī par raksturīgākajiem horeogrāfiskajiem tiptiem gan visā Latvijas teritorijā, gan atsevišķos etnogrāfiskajos apgabalos.

Latviešu tautas horeogrāfijā sastopami šādi raksturīgākie žanri:

R o t a ļ a ar neierobežotu dalībnieku skaitu dārziņā vai aplī ir pats primitīvākais un, domājams, arī pats senākais rotaļas tips. Šis rotaļas līdz mūsu dienām saglabājušās maz (piemēram, «Krauklīts sēž ozolā» reti sastopamā variantā). Šī žanra visizplatītākais tips ir dārziņš ar neierobežotu dalībnieku skaitu un vienu vai vairākiem dalībniekiem vidū («Kumeliņi, kumeliņi», «Vēja lauza tā priedīte», «Pūt, vējiņi», «Kas dārzā?» u. c.). Izplatīts ir arī dārziņa tips ar neierobežotu pāru skaitu («Tumša, tumša tā eglīte», «Nokul mani māmuliņa», «Rīga dimd» u. c.), kā arī koncentrisku dārziņu un apļu tips («Skaisti dziedi, lakstīgala», «Dzeltens manis kumeliņš» u. c.). Visu šo tipu (izņemot pirmo) pats raksturīgākais apjoms ir divi gājieni. Pirmajā gājienā dārziņš vai aplis (parasti mērenā tempā) virzās pa dejas ceļu, kā arī pretējā virzienā, bet otrajā gājienā sastopam horeogrāfisko refrēnu, t. i., pāru griešanos, vijas kustības u. c. straujākas darbības, kas nav saistītas ne ar vienu noteiktu tipu. Latviešu primitīvās rotaļas ir analogas senajām igauņu *karavoot* norisēm, ko agrāk izpildīja setuki Igaunijas dienvidaustrumos.¹ Rotaļas žanra tipiskās divu gājienu norises viscaur līdzīgas lietuviešu horeogrāfiskajam izveidojumam *rateliai*.²

R o t a ļ d e j ā gandrīz nav sastopams dārziņa vai apļa tips ar neierobežotu dalībnieku skaitu. Visizplatītākais ir aplis ar neierobežotu pāru skaitu («Rikšiem bēriti es palaidu», «Sijā auzas, tautu meita» u. c.), kā arī dārziņa («Zvejnieks mani aicināja», «Tūdaliņ, tagadiņ» u. c.) un koncentrisku dārziņu (apļu) tips («Ai, ai tēva brāli!», «Seši mazi bundzinieki» u. c.). Rotaļdejas bagātas ar izteiksmes līdzekļiem. Šinī žanrā pats raksturīgākais horeogrāfiskais apjoms tāpat ir divi gājieni, lai gan sastopam arī plašāk izvērstas norises.

Dejās blakus visizplatītākajam apļa tipam ar neierobežotu pāru skaitu («Garais dancis», «Jautrais pāris», «Plaukstīnpolka», «Andžiņš», «Alsungietis» u. c.) vēl daudz sastop neierobežotu četrinieku grupējumus četrstūrī («Krusta deja», «Ķekatnieku deja», «Rucavietis», «Sudmaliņas») un pāru gatvē («Gatves deja» u. c.). Deju horeogrāfiskais apjoms nereti pārsniedz parastos divus gājienu. Kadriļas tipa norisēs optimālais gājienu skaits jau mēdz būt 5—7 gājieni. Viena no raksturīgākajām latviešu dejas,

¹ Н. Тампере. Eesti rahvalaula viisedega, 3. Tallinn, 1958., 28. lpp.

² Ю. Лингис, З. Славюнас, В. Якелайтис. Литовские народные танцы. Вильнюс, 1955, 40.—41. lpp.

kā arī rotaļas un rotaļdejas žanra iezīmēm ir pārī izpildīto darbību spoguļattēla izkārtojums.

Ceturtais horeogrāfijas žanrs — rotaļspēle stāv it kā savrup. Tā darbība vairāk saistīta ar dziesmu tekstu. Parasti galvenā vērība tiek pievērsta spēles elementiem un tālab horeogrāfiskai norisei ierādīta sekundāra nozīme. Tās horeogrāfija ir visnotaļ primitīva un neliecina par attīstības tendencēm. Bieži vien starp muzikālo un horeogrāfisko formas struktūru nav sinhronas saskaņas. Tā, piemēram, rotaļspēlēs «Vilks un kaza», «Ganu, ganu aitiņas», «Neguli, saulīte» u. c. galveno personāžu darbība izpaužas ķeršanā un bēgšanā, skrienot ārpus muzikālā ritma. Bez tam šinī žanrā blakus dārziņam un aplim bieži sastopami arī citi grupējumi: taisnas līnijas, virknes un kolonas, gatve, kā arī nesimetriski izkārtojumi.

Viena no raksturīgākajām latviešu tautas horeogrāfijas pazīmēm ir variēšanās spēja. Šajā sakarā jāatzīmē, ka izplatītākajām rotaļām, rotaļdejām un dejām sastopami pat vairāk nekā 100 variantu («Tūdaliņ, tagadiņ», «Zvejnieks mani aicināja» u. c.). Šo variantu vidū sastopamas ļoti primitīvas, senas, kā arī visai sarežģītas jaunlaiku norises.

Ar XIX gs. pirmo pusi Latvijā, tāpat kā citās zemēs, plaši izplatās kadriļas tipa kompozicionālie risinājumi. Līdz ar tiem strauji izplatās no Čehijas aizgūtās polkas un no Austrijas nākušā valša soļi.¹ Acīmredzot šo aizguvumu ļoti straujā asimilēšanās notikusi uz agrāk jau rotaļdejās iemīļotā krusta, skrējiņa soļa un palēcienu vai trissoļu pamata.

Kā jau minēts, zemnieku sētās horeogrāfiskās norises saistītas ar gadskārtu ieražām un ģimenes godiem. Kad par vienu no zemnieku pulcēšanās vietām kļūst krogs līdz ar saviem danču vakariem, senās horeogrāfiskās norises pakāpeniski attālinās no saistības ar ieražām vai ģimenes svinībām. Seno norišu pārveidošanos un attīstību visnotaļ sekmē muižas ļaužu piedalīšanās tanīs. Ar pēdējo starpniecību latviešu zemnieku horeogrāfiskajā folklorā ieplūst pilsētnieku sadzīves dejas motīvi. Tāpat kā kaimiņu zemju, arī latviešu horeogrāfijā viscaur vērojama citu tautu radniecīgu motīvu iekausēšanās. Tās attīstības procesā spēcīgāk nekā citos folkloras žanros iezīmējas tautu draudzības internacionālā līnija, jo to nekavē valodas barjera.

TAUTAS LIETIŠKĀ MĀKSĻA

Katras tautas dzīves veids vispilnīgāk atspoguļojas tautas mākslā, kas ir viens no kolektīvās ideoloģijas veidojumiem. Tautas māksla liecina par sabiedrības attīstības līmeni, darinātāja pasaules uzskatu, tieksmēm un centieniem. Katras tautas savdabīgā māksla veidojusies un attīstījusies

¹ Н. П. Ивановский. Бальный танец XVI—XIX вв. Л.—М., 1948, 110.—126. ил 140.—144. лрр.; М. Васильева-Рождественская. Историко-бытовой танец. М., 1963, 162.—193. лрр.

noteiktos sociāleconomiskos apstākļos. Mainoties sabiedriski ekonomiskajām formācijām, mainās arī estētiskie ideāli, jaunu raksturu un virzienu gūst tautas māksla. Tā, pirmatnējās sabiedrības posmā visa māksla bija tautas māksla, bet līdz ar sabiedrības tālāko attīstību, ar darba dalīšanu, amatniecībai atdaloties no zemkopības, no tautas mākslas atdalījās profesionālā māksla. Tālākā attīstības gaitā tie tautas mākslas radītāji, kas mākslas darbus darināja tikai pašu vajadzībām, ilgi saglabāja senos rotājuma motīvus un tehniskā izpildījuma veidus. Turpretī amatnieku darinājumos ļoti ātri parādījās jaunas formas un sarežģītāki tehnikas veidi. Amatnieku ražojumi bija prece, kas atbilda masu pieprasījumam un gumei. Tomēr pirmskapitālisma formācijā, pastāvot roku darbam, darinājumi saglabāja zināmus estētiskus elementus. «Lūk, kāpēc, — atzīmēja K. Markss un Fr. Engels, — viduslaiku amatniekam vēl ir zināma interese par savu speciālo darbu un tā prasmīgu veikšanu, interese, kas varēja pacelties līdz primitīvas mākslinieciskās gaumes līmenim.»¹

Par latviešu tautas mākslas kompozīcijas attīstības principiem vislabāko ieskatu sniedz rotas lietas un apģērbs. Uz vietas darināto rotas lietu veidi agrajā feodālismā visumā paliek tie paši, kas pirmatnējās sabiedrības posmā. Tie ir: stopu saktas ar sīkiem punktiņiem un svītriņām, pakavsaktas, kuras savās formās sasniegušas pilnību, spirāļu un lentveida aproces, kakla rotas ar piekariņiem. Bet vienlaikus mainās rotas lietu formas un apdare. Pašas rotas lietas kļūst lielākas un smagnējākas, taču, no otras puses, pastiprinās jau iepriekšējā posmā sākusies rotas lietu virsmas noplacināšana, kā rezultātā radās lielāks laukums gravēto ornamentu izvietojumam. Visgreznākās un bagātāk ornamentētās rotas lietas bija latgaļiem; no punktiņiem veidoto trīsstūrīšu un aplīšu sakārtojums tanīs ir visai daudzveidīgs. Jau tolaik latgaļu rotas lietās veidojās savdabīgs kompozīcijas princips — vienā priekšmetā variēt pēc iespējas vairāk dažādus rakstu elementus, kas vēlākajā feodālismā plaši parādās Austrumlatvijā valkāto jostu kompozīcijās. Arī zemgaļu aproces punktiņu un svītru raksts novietojas visā aproces garumā horizontālā virzienā. Tomēr līdzās tam rotas lietās vērojama tieksme nenovietot rotājumu visā laukumā, bet tikai galos. Latgaļi un sēļi bieži vien aproču un kakla rotu galus noslēdza ar zvēru galvām. Šāda paraža sastopama arī slāvu tautu rotas lietās. Pāreja no horizontālās kompozīcijas uz vertikālo, saglabājot ornamenta pamatelementus — punktiņus un svītriņas, vērojama kuršu aprocēs. Bez placinātām saktām Zemgalē valkāja arī ripas un garena četrstūra formas ažuŗsaktas ar nelielu svītriņu rotājumu; šīs saktas visumā līdzīgas Lietuvā darinātajām saktām.

Visbagātāko materiālu par tautas mākslas sasniegumiem kompozīcijā sniedz agrā feodālisma villaines ar metāla gredzentiņu rotājumu. Lielākajai daļai villaiņu raksts novietojas galos un nelielā apmalītē gar malām, kamēr vidus laukums paliek nerotāts. Vienīgi Sāvienas, Jaunpiebalgas un Kārļu pagasta villainēm atsevišķi rakstu elementi nosedz visu villaines

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве, 1. М., 1957, 202. 1pp.

72. att. Koka un metāla rotāti izstrādājumi (pītas un koka cības, prievīšu aužamais šķietipš, sprēslīcas, metālā kaltas durvju viras).

73. att. Māla traūki un māla svilpītes.

laukumu. Vienkāršais trīsstūrīšu un punktiņu raksts villainēs liecina par izdomas bagātību un labām zināšanām lielu laukumu pamatklājošo kompozīciju veidošanā. Villaines malas noslēdz ceļu apauds ar zalkšu motīviem.

Arī ādas darinājumi (jostas, dunču makstis, apavi) agrajā feodālismā tiek bagāti rotāti ar metāla podziņām, gredzentiņiem un vijiņām. Kā ādas, tā arī keramikas, kaula un koka izstrādājumu kompozīcijas principi ir līdzīgi rotas lietu un villaiņu kompozīcijas principiem un liecina par zināmu stila vienveidību visos tautas mākslas žanros agrajā feodālismā.

XIII gs. un XIV gs. sākumā tautas mākslas darinājumos līdzās vecajām formām un materiālam parādās jaunas, kas pakāpeniski izspiež vecās. Vācu feodālu jūgs spieda latviešu tautu atteikties no greznajām, ar bronzas gredzentiņiem rotātajām villainēm, vainagiem, kā arī no dārgajām rotas lietām un tā vietā rast citu rotājuma veidu, kas atbilstu viņu materiālajām iespējām. Izzūdot bronzai un citiem dārgākiem materiāliem, villaines rotāja ar krāsainiem izšuvumiem, kas jau XIII gs. bija pazīstams rotāšanas veids.

Visā feodālisma posmā senās kultūras vērtības saglabājās un attīstījās tālāk, pie kam attīstījās tieši tās tautas mākslas nozares (tekstilijas, keramika, kokgriezumi), kuru izejmateriāli bija viegli iegūstami uz vietas. No paaudzes uz paaudzi pilnveidojoties, tautas mākslas ornamentikas elementi ieguva grafisku izteiksmīgumu. Senākajos ornamenta motīvos saskatāmas dabas elementu pēdas. Tā, rotājumam izmantoja saules, mēness, zvaigznes, koka, viļņotas upes līnijas u. c. stilizētus dabas elementus. Arī latviešu folklorā liecina, ka ar ornamentiem to attīstības sākotnējā stadijā saistījās visai tēlaini priekšstati. Ornamenta izveidē liela loma bija arī materiālam un tehnikai, jo šie faktori zināmā mērā noteica formu raksturu (piemēram, tekstilijām stūrainas, bet keramikai apaļas līnijas). Sabiedrības attīstības tālākajās stadijās ornamenta pirmnozīmība savu saturu zaudējusi; tagad ornaments ar savām formām un krāsu ziedu sniedz estētisku baudījumu priekšmeta darinātājam un tā lietotājam.

Ja par agrā feodālisma tautas mākslu visbagātākos materiālus sniedza metāls un ar metālu rotātās tekstilijas, tad vēlajā feodālismā šiem tautas mākslas darinājumiem pievienojas arī koka un keramikas izstrādājumi.

Par vecāko kokmateriāla rotāšanas veidu jāuzskata lineārie griezumī geometriskā rakstā. Ar tiem bagāti rotātas sprēslīcas, ērkuļi, aužamie šķietīņi u. c. priekšmeti, kur iegriezuma raksts nereti redzams kā silueta un kontūrgriezuma papildinājums. Liekas, ka senas tradīcijas ir arī iedezinātajam rakstam, kuru veido sīki punktiņi, svītriņas un aplīši. Jaunāka un retāk sastopamā rotājuma tehnika tautas mākslā ir apaļu kalnu rievīņu ornaments, kas redzams kamanu, krēslu, arī pūra lāžu u. c. priekšmetu rotājumos. Retāk tautas mākslā sastopama ir cilņu griezumī tehnika. Šai tehnikā parasti darināti dzīvnieku un stādu valsts motīvu stilizējumi. Savdabīgi izveidoti ir dažādi praktiski pinumi (grozi, sētuves u. c.), bērza tāšu un kriju darinājumi, kuri feodālisma posmā tautas mākslā pārstāvēti visai bagātīgi. Tie rotāti ar iedezinātu un izgrieztu rakstu.

Jūrmalnieki gar visu Baltijas jūras Kurzemes piekrasti apstrādāja dzintaru, darinot no tā saktas, kniepķenus un krelles. Visgreznākie ir Rucavas kniepķeni un saktas ar iegravētu rakstu. Prasmīgi rotāšanai izmantoja arī dzintara gabalos sastopamo augu un kukaiņu nospiedumus.

Vēlajā feodālismā savdabīgas formas pūra lāžu un durvju apkalumos, svečtuos u. c. dzelzs kalumos iegūst metāla izstrādājumi. Misiņā un sudrabā kala apgērba rotājumus, pogas, jostas un rotas lietas. Pēdējās turīgākie zemnieki pasūtīja pilsētu amatniekiem. Rotas lietu rotājumu tehnikā vērojamas zināmas lokālas atšķirības. Tā, Austrumlatvijā plašāk izplatīta cizelējuma tehnika, Dienvidkurzemē dominē iegravētie raksti, bet Ziemeļkurzemē un Lielvārdes apkārtnē — cilņveida rotājumi, kas veidojas no atsevišķām detaļām ar bagātu krāsainā stikla inkrustāciju. Tā kā pēdējais rotājuma veids izplatīts lībiešu apdzīvotajā teritorijā, jādodomā, ka tā rotātu rotas lietu darinātāji un pirmie valkātāji būs bijuši viņi, bet latvieši tās aizguvuši no lībiešiem. Par labu šai hipotēzei liecina vēl tas, ka pēdējā laikā arī Rūjienas apkārtnē atrasta inkrustācijas tehnikā darināta sakta, kas datējama ar XVII gs. Šajā laikā ap Rūjienu vēl dzīvoja lībieši.

Bez koka un metāla izstrādājumiem feodālismā attīstās arī podniecība, kas saistās ar noteiktiem centriem (Kurzemē — Rucavā, Ventspilī; Zemgalē — Jelgavā, Tukumā, Bauskā; Vidzemē — Valmierā, Cēsīs, Smiltēnē; Latgalē — Silajāņos un Andrupenē). Katrā no šiem centriem bija savas iecienītas formas, rotāšanas veids un vāpes. Latviešu podnieku darbā sastopami trīs galvenie rotājumu veidi: iekasītais vai gravētais raksts, plastiskie rotājumi un zemvāpes gleznojumi ar angobu. Pēdējais rotājuma veids ir pats jaunākais un lauku podniecībā sāk ieviesties tikai XIX gs. pirmajā pusē. Latgales keramikai raksturīgi plastiskie veidojumi, kas pārējā Latvijā retāk sastopami, bet formu ziņā ir stipri daudzveidīgāki.¹ No keramikas izstrādājumiem vecākie ir saimniecības trauki (podī, krūzes, bļodas u. c.). To rotājumā tautas meistari, nododot savu mākslu no paaudzes paaudzei, ir izkopuši savdabīgu formu, kas vēlāk ieviesās arī dekoratīvajā keramikā (vāzes, puķu podī u. c.). Tādējādi saimniecības trauku uzbūves loģiskums un skopais rotājums lielā mērā ietekmējis arī dekoratīvās keramikas māksliniecisko valodu. No pārējiem keramikas darinājumiem atsevišķi minamas rotaļlietas — svilpītes, pīlītes, zirdziņi u. c., kuru formas katrā novadā ir visai savdabīgas. Būvkeramikā atšķirīgi ir Rucavā ražotie krāsns podiņi, kuriem raksturīgi dziļi iedobumi un tumša (brūna vai zaļa) sulīga vāpe.

Samērā maz materiālu ir par ādas darinājumiem vēlajā feodālismā. Tomēr J. Broces norāde par rotātām postalām, kā arī viņa atstātie zīmējumi, kuros redzami balti aitādas kažoki ar melnu ādas rotājumu,² tāpat Valsts vēstures muzejā esošās ādas jostas ar metāla sprādzēm liecina par seno ādas rotāšanas tradīciju tālāku attīstību. Kažokādas rotājumu formas pilnībā sasaucas ar metālā kalto durvju viru un pūra lāžu rotājumiem.

¹ J. Pujāts. Latgales keramika. Rīgā, 1960., 49. lpp.

² J. Chr. Brotze. Monumente..., 3, 63., 68. un 75. lpp. Līdzīgi kažoku zīmējumi O. Hūna manuskriptā (LCVVA, 6840. f., 1. apr., 62. lieta, 230. lp.).

Visbagātāko materiālu par vēlā feodālisma tautas mākslu sniedz tekstilijas. Tieši pēc audumu, jostu, cimdu, zeķu un ar izšuvumiem rotāto apģērbu noformējuma iespējams spriest par latviešu tautas mākslas augsto kultūru, kompozīcijas īpatnībām un krāsu ziedu.

Visvienkāršākās joslas pirmsākums ir ritmiski atkārtotu atsevišķu raksta elementu rinda, kas parasti piekļaujas priekšmetu malām vai noslēgumam. Saistot vienkāršo rindu ar svītras pamatu, iegūstamas dažādas variācijas, kuras parasti izmanto malu noslēgumam platākai joslu kompozīcijai. Šis kompozīcijas veids sastopams kā agrā feodālisma rotas lietās, tā XVIII gs. Ventspils villainēs, Lielvārdes vainagā, koka izstrādājumos u. c. darinājumos. Joslu kompozīcija vai arī atsevišķi raksta elementi parasti tiek novietoti dažāda lieluma laukumā. Laukums var būt ieslēgts regulārā daudzstūrī, aplī un joslā. Šie laukuma paveidi dod iespēju rast dažādus kompozīcijas atrisinājumus.

Visbiežāk visa laukuma rotāšanas princips jeb tā saucamais fona raksts sastopams adītos cimdos, kuru valnīti parasti ir svītru kompozīcija, bet delnā — fona raksts. Fona rakstu kompozīcija vēl sastopama Lielvārdes greznā krekla piedurknēs, kuras «nosētas» ar mazām zvaigznītēm balto darbu tehnikā. XVIII gs. villainēs visieciētākais ir laukuma malu rotājums: villaines galos parasti novietojas platākā josla, bet sānu malās — šaurākas. Šāds ornamenta novietojums ļoti labi saskan ar villaines izmēru attiecībām 1 : 2. Zīmīgi, ka Kurzemē, kur villaiņu izmēri vairāk tuvojas kvadrātam, viena no malu rotājuma joslām atkrīt, bet pārējās trīs kļūst platākas. Šie raksta un kompozīcijas pamatprincipi sastopami arī citos tautas mākslas darinājumos; atkarā no materiāla un rotātā priekšmeta formas izmainās ornamenta atsevišķās daļās, taču kompozīcijas pamatprincipi paliek tie paši.

Tautas mākslas kompozīcijā ļoti svarīgs faktors ir krāsu salikums. Latviešu tautas mākslas īpatnējais krāsu salikums veidojies naturālās saimniecības apstākļos, kad vienīgās krāsvielas bija Latvijas teritorijā iegūstamie augi. Pēdējos dažādi apstrādājot un kodinot, ieguva vajadzīgos krāsu toņus. Krāsošanu baltu ciltis pazinušas jau VIII gs. Par to liecina arheoloģiskajos izrakumos iegūtie audumu fragmenti. Materiālu, kas sniegtu ziņas par latviešu tautas mākslas rakstu un krāsu kompozīciju laikā no XIV līdz XVIII gs., ir samērā maz, taču tekstilizstrādājumi, kas saglabājušies no XVII līdz XIX gs., pārsteidz ar vispilnīgāko polihroniju, kur četru pamatkrāsu kompozīcija veidota galvenokārt baltā pamatā. Tekstilijās krāsas parasti lietotas pa pāriem, proti, sarkans ar dzeltenu zilā vai tumši zaļā ietvarā; dzeltens ar zaļu sarkanā ietvarā. Bez krāsu pāriem, sevišķi Kurzemē iecienīti ir arī krāsu kontrasti: dzeltenais ar zilo un sarkanais ar zaļo.

Latviešu tautas mākslā raksturīga ir tehniku un rakstu bagātība; reti būs sastopamas vienā tehnikā ar vienu un to pašu raksta elementu izstrādātas villaines. Parasti raksta elementus — ornamentus dažādi variē vai arī kompozīciju sastāda no vairākiem pilnīgi dažādiem ornamentiem.

1

2

3

4

5

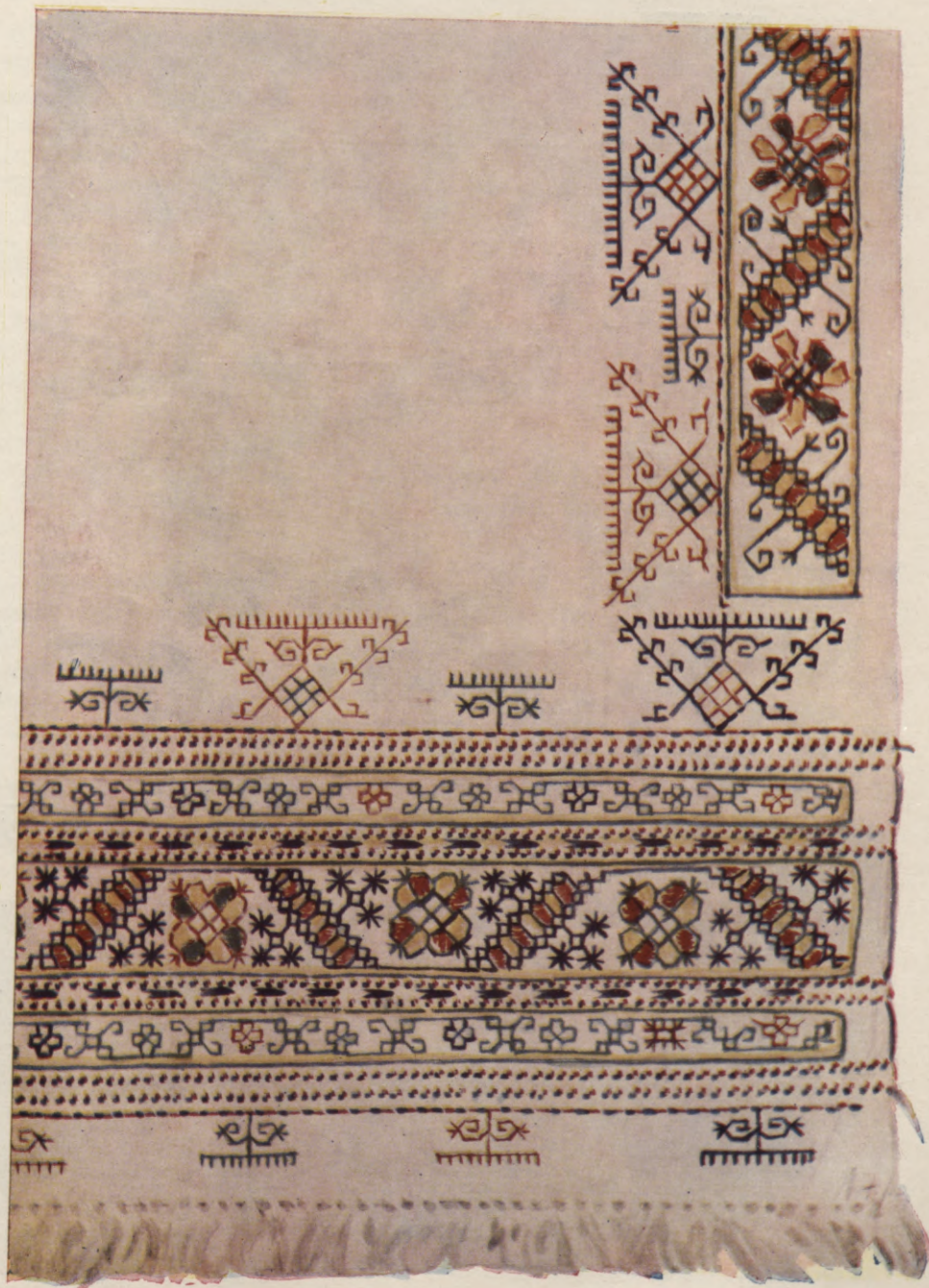

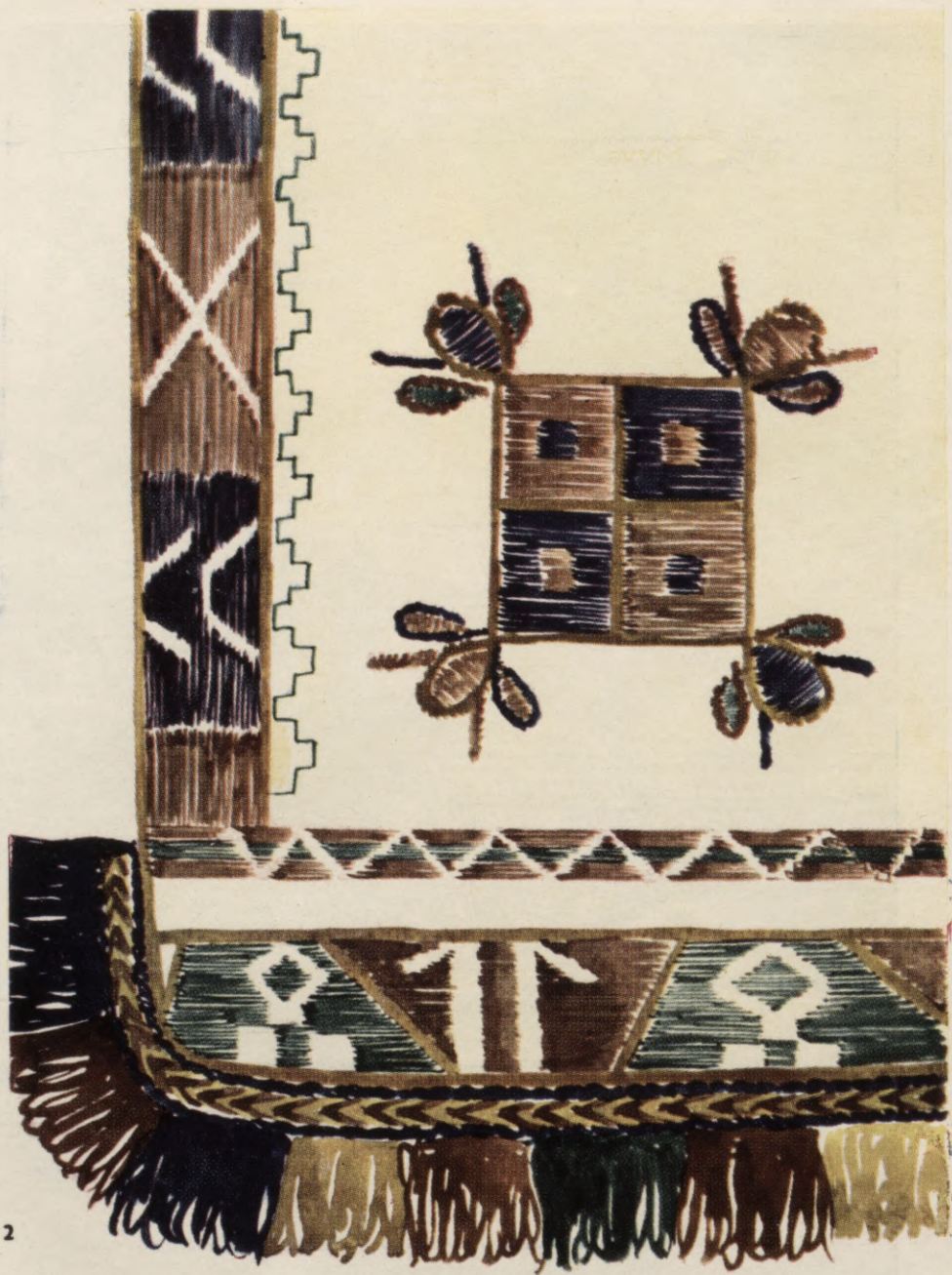
6

74. att. Adijumi XVIII un XIX gs.:

1 — pirkstaiņi, Valmieras pag., 2 — pirkstaiņi, Preiļu pag.; 3 — pirkstaiņi, Ilūkstes pag.; 4 — dūraiņi, Ceraukstes pag.; 5 — dūraiņi, Bauskas pag.; 6 — dūraiņi, Izvaltas pag.; 7 — sieviešu zeķes, Ventspils; 8 — sieviešu zeķes, Alsungas pag.; 9 — zeķe, Izvaltas pag.; 10 — zeķe, Atašienes pag. (CVVM).

75. att. Villainu tipi XVIII—XIX gs.:
1 — Preilju; 2 — Kabiles (CVVM).

Tautas medicīnas racionālais kodols veidojās jau pirmatnējās kopienas iekārtā, laikā, kad radās šķiru sabiedrības iezīmes.

Tautas dziednieki, empīriski novērodami slimību izcelšanos un gaitu, pēc slimībai raksturīgajiem simptomiem deva tai nosaukumus. Senie slimību nosaukumi nereti ir ļoti zīmīgi un daļēji saglabājušies mūsdienu medicīnas terminoloģijā. Piemēram, plaušu tuberkulozi tautā sauc par diloni, jo šīs slimības gadījumos novērojama novājēšana — izdilšana. Plašāka nozīme bija jēdzienam «sērga». Slimību nosaukumiem nereti izmantotas analogijas dzīvnieku pasaulē — piemēram, ar vārdiem «zaķa lūpa», «vilka rīkle» apzīmēja iedzimtus virslūpas un aukslēju defektus u. c. Vairākām kuņģa un zarnu trakta slimībām doti nosaukumi, piemēram, graizes, dūrējs, žņaudzējs, kniebējs u. c., kas atspoguļo to raksturīgākos simptomus. Šādi slimības personificējumi radās laikā, kad tās izcelsmi saistīja ar ļauno garu darbību.

Dziedniekus apzīmēja atbilstoši viņu ārstēšanas veidam. Tā, par kann-raugi — pūšlotāju sauca cilvēku, kas slimību noteica pēc ūdens jeb alus putām kannā; pūtējs ar savu elpu piešķīra kādam šķidrums vai ziedei (ūdenim, pienam, taukiem, sālij, maizei) «spēku» ārstēt slimības; vārdotājs «ārstēja» ar noteiktiem vārdiem, maģisku tekstu utt. Tautas dziednieki nereti nosaukti arī pēc viņu lietotajiem racionālajiem ārstniecības paņēmieniem un metodēm, piemēram, bija braucītāji, laītītāji, spaidītāji, mazgātāji. Āderētāji, ādercirtēji nodarbojās ar asins laišanu. Ragotāji lika slimniekiem radziņus (bankas) vai arī radziņos atsūca asinis.

Tautas medicīnā iecienītie rāgi iedarbojās līdzīgi mūsdienu medicīnā lietotajām bankām. Uz slimnieka vēdera uzlika maizes garozu, kurai bija izgriezts caurumiņš ar linu vīstoklīti vidū; vīstoklīti aizdedzināja un visu nosedza ar krūzīti. Dažkārt uz vēdera uzlika maizes riecieniņu un 4 caurumiņiem, kuros iesprauda aizdedzinātas vaska svecītes, virsū uzlikt krūzīti. Tautā teica, ka tas velkot vēderu kā dzijas kamolu uz augšu.

Ārstēšana, kā arī dzemdības parasti notika pirtī, sētas relatīvi tīrākajā vietā.

Kā pirms mazgāšanās, tā arī pirms dziedniecības procedūrām pirts tika vienmēr izplaucēta un dezinficēta, ar vārošu ūdeni aplaistot lāvu un grīdu. Slimnieks gulēja uz lāvas, lai dziedniekam būtu ērti pie tā piekļūt; pirtī vienmēr pa rokai atradās verdošs un auksts ūdens, tāpat arī bija iespējams regulēt temperatūru un mitruma pakāpi.

Galvenie tautas medicīnas līdzekļi bija dažādas zāles. Gadsimtu gaitā empīriski iegūtā un uzkrātā pieredze ļāva dziedniecībā racionāli izmantot daudzus ārstniecības augus. Par to, kādi ārstniecības augi tika lietoti feodālisma periodā, spriežams gan pēc arheoloģiskajos izrakumos atrastajām ārstniecības augu sēklām, gan arī pēc norādēm rakstītajos avotos. A. Hupelis, piemēram, min tādas augus kā puplakšus, kreimenes, krūz-

mētras, mārtilus, kumelītes, ālantu, paegļus, retēju u. c.¹ Augi lietoti mērķtiecīgi un to iedarbība visumā pārzināta pareizi. Bijuši pazīstami arī iedarbīgi miega līdzekļi un indes. Tautas pieredzē savāktas zināšanas arī par augu vākšanas laiku, to sagatavošanu un izmantošanas veidu, tie lietoti novārijumos, uzlējumos, kompresēs, sautējumos, ierīvēšanai, ar tiem piebāzti gultas maisi u. tml.

Tautas medicīna pazinusi arī dzīvnieku valsts ārstniecības līdzekļus: medu, pienu, bišu dzēlienus, skudru kodienus u. c. Šeit sastopam arī dažādu līdzekļu neracionālu lietošanu ārstēšanas nolūkiem. Tās pamatā priekšstati par cilvēkā iekļuvušu garu, kas izraisījis slimību. Nevēlamā gara izdzīšanai lietoja, piemēram, žāvētu krupi (pret vēzi), govju mēslus (pret tuberkulozi) u. c.

Neorganiskās ārstniecības vielas tautas medicīnā lietotas galvenokārt arīgi: eļļa pret apdegumiem, sērs pret kašķi u. c.

Tautas medicīna pazinusi arī dažādas fizioterapeitiskas procedūras un masāžas paņēmienus. Tā, pamašas lauza, ja bija sastiepts, pamežģīts (subluksēts) mugurkauls, laitīja, ja cilvēks bija sastaipījies, ceļot smagumu, u. tml.

A. Hupelis, aprakstīdams zemnieku ārstniecības veidus XVIII gs. beigās, atzīmē: «Ar laitīšanu un lēnu spiešanu viņi nomierina sāpes, čūskas kodienus viņi izdziedē uzreiz, izmežģījumus iegroza bez jebkādam grūtībām. Bet šādi gudrinieki un sālspūtēji, un kā viņus tur visus sauc, atstāj savu mākslu vienam pašam [cilvēkam] un tikai pēc savas nāves.»²

Tautas medicīna pazina arī ūdensprocedūras. Tās lietotas ne tikai pirtī, bet slimības «nomazgātas» arī upēs un ezeros. Dziedniecībai izmantoja arī populāro «svēto avotu» ūdeni. Šo metožu pamatā ir racionāls kodols, proti, bradāšana pa strauju upi varēja atvieglot sāpes kājās, kas bija radušās asinsvadu saslimšanas rezultātā. Bez tam Latvijas teritorijā sastopami dziednieciski minerālūdens avoti. Jau XIX gs. bija zināmi minerālūdens avoti Bārbelē, Baldonē, Ķemeros u. c., iespējams, ka to izmantošana sākusies jau daudz senāk. Taču «svēto avotu» stāvošais ūdens, kurā nereti vienkopus tika peldināti slimi lopi un cilvēki, varēja kļūt arī par infekciju izplatītāju.

Medicīniskās palīdzības nepieciešamību noteica biežie bada gadi un tiem sekojošās epidēmijas. Noteikt epidēmiju patieso raksturu pašreiz ļoti grūti, jo tālaika hronisti visas epidēmijas ar lielu mirstību dēvēja par «mēri». Tikai atsevišķi saglabājušies apraksti ļauj noteikt, ka Livonijā stipri izplatītas bijušas arī citas lipīgas slimības, kā bakas, lepra, dažādi tifa paveidi, sifiliss.

XIII gs. Baltijā ieradās katoļu mūki, un viņu ārstnieciskā darbība bija viens no katoļu baznīcas ietekmes izplatīšanas veidiem Baltijas iedzīvo-

¹ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ebstland, [Bd. 4]. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revelschen Stadthalterschaft. Riga, 1789, 293. lpp.

² Turpat, Bd. 2. Riga, 1777, 140. lpp.

tāju vidū. Mūki ārstniecībā lietoja tautas medicīnā pazīstamos līdzekļus, papildinot tos ar baznīcas «dziedniecības» metodēm: lūgšanām, svētīto ūdeni u. c.

Tā kā starp ķirurgiju un iekšķīgo slimību ārstēšanu viduslaikos pastāvēja krass antagonisms, mācītie ārsti nodarbošanos ar ķirurgiju uzskatīja par pazemojumu. Tāpēc tā pilnīgi atradās zemākā medicīniskā personāla — pirtnieku un bārdzīņu rokās. Pirtniekiem bija tiesības pirtīs cirt apmeklētājiem matus, likt bankas (ragus), laist asinis, nodzīt kārpas un hroniskus audzējus. Dziednieku hierarhijas nākošajā pakāpē atradās bārdzīņi jeb brūču ārsti (*Wundärzte*), kas apkopa svaigas brūces, dziedēja kontūzijas un arī zobu slimības. Bārdzīņi bija apvienojušies cunftē. Rīgas ķirurgu-bārdzīņu cunftes šrāga apstiprināta 1494. g., bet 1552. g. Rīgā darbojies pilsētas ķirurgs un 5 ķirurgu cunftes meistari, kas ietilpuši Mazajā gildē. Cunftu noteikumi stingri reglamentēja ķirurgu bārdzīņu darbību: tie nedrīkstēja dziedēt iekšķīgas kaites, dot slimniekiem purgatīvus dzērienus, pulverus, piles. Nepieciešamos gadījumos tiem slimnieks bija jānosūta pie diplomēta ārsta.

Starpslāni starp bārdzīņiem un mācītiem ārstiem veidoja tā saucamie ceļojošie ārsti, kas ieradās pilsētās gadatirgos un lielos svētkos, tērpušies spilgtos tērpos, bieži vien liela kalpotāju personāla pavadībā. Liekas, ka tiem bijusi laba praktiskā pieredze.

Augstākā pakāpē atradās medicīnas doktori, kas nodarbojās vienīgi ar iekšķīgo slimību ārstēšanu un apkalpoja tikai feodāļus. XIV gs. Livonijā nodibinājās medicīniskā administrācija. Pirmo reizi šāds ārsts administrators (*Stadtphysikus*) Rīgā minēts 1360. g. Pilsētas «fiziķiem» (1625. g. Rīgā bija divi «fiziķi») vajadzēja kontrolēt aptieku darbību, piedalīties slepkavību ekspertīzēs, organizēt medicīnisko palīdzību epidēmiju laikā.

XIII gs. pie klosteriem tika nodibināti hospitāļi-patversmes. 1220. g. bīskaps Alberts Rīgā nodibināja Sv. Jura hospitāli. Ēka, kurā atradās hospitālis pēc 1754. g., saglabājusies Vecrīgā līdz pat mūsu dienām (Daugavas ielā). Sv. Gara konvents un Sv. Lācara hospitālis (leprozorija) izveidots Rīgā XIII—XIV gs. Šāda tipa iestādes atradās arī citās Livonijas pilsētās.

Aptieka Rīgā dokumentos pirmo reizi minēta 1357. g. 1570. g. dibināta Mazā aptieka, bet XVII gs. Rīgā darbojās jau 8 aptiekas.

Aptiekās pārdeva vietējos un ievestos ārstniecības līdzekļus, galvenokārt ārstniecības augus, kurus daļēji audzēja dārzos pie aptiekām. Bez tam viduslaiku aptiekas nodarbojās arī ar garšvielu, alkoholisku dzērienu, tabakas un saldumu gatavošanu un pārdošanu. Aptiekās bija pērkami arī dažādi fantastiski līdzekļi: mūmijas, embriju asinis, pūķa asinis, «zieģeļu zeme» (*terra sigillata*) u. c. Zāļu glabāšanai lietoja virpotus koka, kā arī stikla un porcelāna traukus, uz kuriem bija uzkrāsoti izrotāti zāļu nosaukumi.

Tādējādi feodālisma laikmetā pilsētās medicīnisko palīdzību sniedza pirtnieki, ķirurgi bārdzīņi, kuru palīdzība bija pieejama arī iedzīvotāju zemākajiem slāņiem. Turpretī mācītie ārsti, kas nodarbojās tikai ar

iekšķīgo slimību ārstēšanu, apkalpoja vācu feodāļu virsotni. Lauku iedzīvotājiem medicīnisko palīdzību nodrošināja tautas dziednieki, kas lietoja daudzus racionālus tautas medicīnas līdzekļus un paņēmienus. «Skolas» medicīna un tautas medicīna atradās nepārtraukā mijiedarbībā — aptiekās ieviesās tautas medicīnas racionālie ārstniecības augi, tautas medicīnā ieplūda ne tikai zinātniskās medicīnas dārgie līdzekļi un metodes, bet arī viduslaiku maģijas elementi.

* * *

Feodālisma formācija bez tai raksturīgajām īpatnībām, gan saglabā dažus pirmatnējās sabiedrības elementus, kas pamazām zaudē savu sākotnējo nozīmi, gan arī veido nākošās formācijas — kapitālisma iedīgļus. Tā, feodālismā vēl visai ilgi pastāv tādi pirmatnējās sabiedrības relikti kā lielā ģimene, zemnieku ieradumu tiesības, vairāki elementi darba un sadzīves tradīcijās, mitoloģijā, saglabājas senā reliģija, kuru katolicisms un vēlāk luterānisms apkaro kā pagānismu.

Agrajā feodālismā seno cilšu (kuršu, zemgaļu, sēļu, lībiešu, latgaļu) zemēs veidojās visai vienveidīga kultūra, kas arheologam H. Mooram ļāva izteikt domu, ka sāk veidoties kuršu, sēļu, lībiešu, zemgaļu un latgaļu tautība. Jau šajā posmā Latvijas rietumu daļā jeb t. s. Kurzemes kultūrvēsturiskajā apgabalā kultūra veidojās uz divu etnisku komponentu — kuršu un lībiešu bāzes. Lielākā skaitā lībieši dzīvoja Kurzemes ziemeļu daļā, tāpēc arī valodā un kultūrā šeit visvairāk jūtama viņu ietekme. Visu feodālisma posmu pastāvēja cieši sakari starp Ziemeļkurzemi un Sāmsalu. Šie sakari pastiprināja lībiski igauniskās iezīmes Kurzemes kultūrā.

XI—XIII gs. arheoloģiskais materiāls liecina arī par atsevišķām lībiešu «saliņām» Dienvidkurzemē starp Ventu un jūru, Kuldīgas apkārtnē un Cīravas tuvumā. Te lībiešus min arī XIV un XVI gs. avoti. Tāpēc arī šajos rajonos blakus tīri kursiskiem krāsu salikumiem iemirdzas lībiskais krāsu zieds.

Slāviskas iezīmes vērojamas Kurzemes dienvidrietumu stūrī valkāto kreklu piegriezumā un rotājumā. Tās vērojamas arī šā apvidus celtniecībā un darba rīkos. Iespējams, ka pirmsākumi šīm slāviskajām iezīmēm meklējami rietumslāvu — lužīču kultūras ietekmē. Ka pēdējās ietekme vērojama Lietuvas rietumu daļā, norāda poļu arheologi, uzskatot, ka Rietumlietuvā uz baltu kultūras fona uzslāņojušies lužīču kultūras elementi.¹ Etnogrāfiskais, daļēji arī arheoloģiskais materiāls ļauj šo domu attiecināt tāpat uz Kurzemes dienvidrietumu daļu.

Līdzīgi Kurzemei arī Vidzemes kultūrvēsturisko apgabalu veidoja vairāki etniski elementi — lībieši, igauņi, latgaļi un dienvidrietumu daļā arī sēļi. Senas lībiskās iezīmes visskaidrāk izdalās Vidzemes ziemeļrietumu daļā, kamēr Vidzemes ziemeļu daļā un ap Lejasciemu vērojama igauņu

¹ J. Antoniewicz. Z problematyki badań osadnictwa wczesnożelaznego na Wschodnich Mazurach. — Rocznik Białostocki, 2, Białystok, 1961, 49. lpp.

kultūras ietekme. A. Bilenšteins somugriskus elementus kultūrā saskata arī Vidzemes dienvidaustrumu daļā — Mārcienā. Jautājums, vai ap Mārcienu dzīvojuši igauņi vai libieši, vēl visai neskaidrs. Materiālās kultūras elementi, kas raksturīgi šim rajonam, gan vairāk vedina domāt, ka tie bijuši libieši.

Latgaļu, Augšzemes un Zemgales kultūrvēsturisko novadu sākotnēji veidoja latgaļi, sēļi un zemgaļi. Te jau no seniem laikiem jūtama austrumslāvu un lietuviešu kultūras ietekme. Tomēr katrs no šiem rajoniem nav uzskatāms par sastingušu vienību. Ikviena kultūrvēsturiska novada attīstību noteica visas feodālās saimniecības attīstība. Bez tam iekšējā tirgus un pilsētu uzplaukumu sekmēja sakaru nostiprināšanās arī pašu kultūrvēsturisko novadu starpā. Līdz ar to jau feodālismā nav iespējams vilkt visai stingras robežas starp tiem. Tā kā kultūras līmeni nosaka saimniecības attīstība, tad ne visi kultūras elementi šajos novados saglabājās vienādi noturīgi. Visilgāk senās tradīcijas glabā ornamenti, krāsu salikums un kompozīcija, arī apģērba piegriezums. Straujāk izmainās darba rīki, ar vienu vai otru ražošanas nozari saistītās saimniecības ēkas. Novadu kultūras īpatnības visumā saglabājās līdz pat XIX gs. vidum, kad līdz ar kapitālisma straujāku attīstību, vietējā tirgus paplašināšanos un rūpniecības uzplaukumu radās priekšnoteikumi to izzušanai un jaunu kopēju formu radīšanai. Nacionālās kultūras veidošanas gaitā svarīga nozīme bija pilsētai.

Vecpiebalgas ainava.

LATVIEŠU TAUTAS KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS KAPITĀLISMA LAIKMETĀ

XIX gs. vidus — 1940. g.

LATVIEŠU TĀUTAS
KULTŪRA
UN DZĪVES VEIDS
KAPITĀLISMA LAIKMĒTĀ

XIX gs. vidus — 1910. g.

IZDODĀNĀS VEIDĀ

IEVADAM

Kapitālisms par valdošo sociāleconomisko formāciju Latvijā kļuva XIX gs. otrajā pusē. Kapitālistiskā ražošanas veida attīstībai, salīdzinot ar feodālismu, bija progresīva nozīme, jo tās rezultātā «... Spiļarkla un spriguļu, ūdens dzirnavu un rokas aužamo stēļu Krievija sāka pārvērsties par dzelzs arklu un kuļammašīnas, tvaika dzirnavu un tvaika aužamo stēļu Krieviju».¹

Nozīmīgs kapitālistiskā ražošanas veida attīstības rezultāts bija arī divu jaunu šķiru — proletariāta un buržuāzijas rašanās.

Kapitālistiskā ražošanas veida iedīgļi Latvijā iezīmējās jau XVIII gs. otrajā pusē, bet tā straujāku attīstību traucēja feodālās ražošanas attiecības un dzimtbūšanas jūgs, kura paliekas cieši saglabājās un turpināja pastāvēt, lai arī Latvijas teritorijas lielākajā daļā jau XIX gs. pirmajā ceturksnī (Vidzemes un Kurzemes guberņās 1817.—1819. g.) bija atcelta dzimtbūšana. Vienīgi pēc dzimtbūšanas atcelšanas Krievijā 1861. g. (kad to atcēla arī Latgalē) Latvijā galīgi nostiprinājās kapitālisms. Dzimtbūšanas atcelšanai sekojošas reformas Latvijā nostiprināja pāreju no klaušām uz naudas renti, atzina zemnieku pārvietošanās brīvību un atļāva tiem iepirkt zemi par dzimtu.

Pēc zemnieku brīvlaišanas zeme kļuva par vācu muižnieku pilnīgu īpašumu, bet latviešu zemnieki bija vai nu kalpi, zemes nomnieki, vai arī saimnieki, kas atkarā no savām iespējām zemi iepirka par dzimtu uz smagiem, bet muižniekiem izdevīgiem noteikumiem. Muižnieki tādā kārtā ieguva ievērojamus līdzekļus savu saimniecību uzlabošanai un pārkārtošanai uz kapitālistiskās ražošanas pamatiem.

Kapitālisma attīstība Latvijas lauksaimniecībā noritēja pa t. s. prūšu ceļu; tas nozīmēja muižnieku saimniecību lēnu pāraugšanu kapitālistiskajās saimniecībās, nežēlīgi aplaupot un ekspluatējot zemniekus.

Kapitālisma nostiprināšana sekmēja ražošanas spēku progresu un feodālo latifundiju pāraugšanu preču saimniecībās, kas ražoja tirgum. Muižas ieviesa daudzlauku augseku, uzlaboja zemkopības darba rīkus, sāka lietot mākslīgos mēsļus, ieviesa sētos zālājus un āboliņu, kas bija

¹ V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 532. lpp.

nepieciešams lopkopības sekmīgai attīstībai, utt. Ievērojama loma lauksaimniecības intensifikācijā bija veco darba rīku uzlabošanai, lauksaimniecības mašīnu ieviešanai un pārejai uz algotu kalpu darbu muižās. Brīvā darbaspēka izmantošana ražošanā bija viena no svarīgākajām kapitālistiskā ražošanas veida iezīmēm, salīdzinot ar veco, feodālo formāciju. Atkarā no vietējiem apstākļiem un tirgus prasībām notika arī saimniecību specializācija.

Pāreja uz naudas renti un zemes iepirkšana par dzimtu mainīja arī zemnieku nomnieku un māju īpašnieku stāvokli. Jaunajos apstākļos arī zemnieki bija spiesti pārkārtot savas saimniecības uz kapitālistiskās ražošanas pamatiem. Tāpat kā muižnieki muižās, tā arī zemnieki savās saimniecībās ieviesa daudzlauku augseku, iespēju robežās iegādājās uzlabotus darba rīkus un lauksaimniecības mašīnas, ekspluatēja kalpus un trūcīgo zemniecību. Pakāpeniski izveidojās turīgo zemnieku slānis, kas no pārējās zemnieku masas atšķīrās gan ar savu saimniecību labiekārtojumu, gan arī ar visu dzīves veidu un paražām. Pie šī slāņa piederēja kā turīgie saimnieki, tā arī lauku tirgotāji, krodzinieki, dzirnavnieki, ķieģeļceplu īpašnieki u. c. uzņēmēji. Tomēr ne visi saimnieki spēja nostiprināt savas saimniecības. Daudzi saimnieki izputēja, tā papildinot bezzemnieku, kalpu un sīko nomnieku rindas, vai arī aizgāja uz pilsētu, kur ieplūda pilsētas proletariāta rindās. Lauku proletariāts, tāpat kā agrāk, dzīvoja, pārdojams savu darbaspēku, — līga par kalpiem pie turīgiem saimniekiem, kuru saimniecībās bieži vien bija pakļauti vēl lielāki ekspluatācijai nekā kalpi baronu muižās. Darba algu tie saņēma gan natūrā, gan naudā, pie kam, pakāpeniski attīstoties kapitālistiskajai saimniecībai, nauda sastādīja kalpu atalgojuma lielāko daļu. Bezzemnieki un kalpi savas iztikas līdzekļus (apgērbu, apavus, daļēji arī uzturu) sāka pirkt, līdz ar to saistot savu dzīves veidu ar tirgu un pilsētām. Pilsētas kultūra palēnām ieviesās arī viņu ikdienā.

Nostiprinoties kapitālistiskajam ražošanas veidam XIX gs. otrajā pusē, Latvijas laukos jau bija ievērojami izmainījušās lauku iedzīvotāju sociālās attiecības. Feodālajai sabiedrībai raksturīgo divu galveno šķiru — zemniecības un muižniecības vietā stājās kapitālistiskās iekārtas šķiras — lauku proletariāts un buržuāzija. Jauno šķiru formēšanos Latvijā pavadīja krasa zemniecības diferenciacija — neizbēgams kapitālisma attīstības rezultāts. Novērtēdams šī procesa nozīmi, V. I. Leņins rakstīja: «... Vecā zemniecība ne tikai «diferencējas», tā pilnīgi sabrūk, beidz eksistēt, to izstumj pilnīgi jauni lauku iedzīvotāju tipi.»¹ Latvijas laukos šīs divas jaunās iedzīvotāju šķiras bija lauku buržuāzija (turīgie zemnieki un muižnieki, kas mainījuši savu sociālo seju) un lauku proletariāts — bezzemnieki — kalpi, sīkie nomnieki, lauku amatnieki u. c. Starp šiem diviem galējiem šķiru grupējumiem atradās vidējā zemniecība — vidējie nomnieki un daļa pusgraudnieku. Buržuāziskajai sabiedrībai raksturīgo šķiru formēšanās process nobeidzās XIX gs. beigās. Turīgā zemniecība šajā posmā bija

¹ V. I. Leņins. Raksti, 3. sēj., 142. lpp.

izaugusi gan skaitliski, gan ekonomiski, turpreti bezzemnieku skaits nedaudz samazinājās. Daļa no tiem aizplūda uz pilsētām, bet daļa sāka laukos nodarboties ar amatniecību. Rezultātā XIX gs. beigās Vidzemes guberņā bija 62,5% bezzemnieku un sīkzemnieku, 11,7% vidējo un 25,8% turīgo zemnieku. Kurzemes guberņā bezzemnieku un sīkzemnieku bija nedaudz vairāk — 68,5%, vidējo zemnieku bija 7,3%, bet turīgo zemnieku — 24,2%.¹

Sekodami iekšējā un ārējā tirgus pieprasījumiem, muižnieki un lauku buržuāzija XIX gs. beigās turpināja meklēt jaunas iespējas savu saimniecību intensifikācijas palielināšanai. To panāca, zemkopībā plašāk ieviešot mašīnas un attīstot lopkopību. Rezultātā Latvija XX gs. sākumā bija jau samērā augsti attīstīta lauksaimniecības zeme.

Lielus zaudējumus Latvijas lauksaimniecībai atnesa pirmais imperiālistiskais pasaules karš. 1919. g. Latvijā nodibinoties padomju varai, lauksaimniecība sāka veidoties uz pilnīgi jauniem pamatiem. Taču, neskatoties uz lielo darbu, kas tika veikts lauksaimniecības atjaunošanā un agrāro attiecību pārveidošanā, īsajā padomju varas pastāvēšanas periodā lauksaimniecības attīstībā kaut cik jūtami panākumi netika sasniegti.

Buržuāziskās Latvijas gados valdība galveno vērību laukos pievērsa turīgās zemniecības nostiprināšanai, ko ievērojami sekmēja 20. gados realizētā buržuāziskā agrārreforma. Lauku buržuāzija, kas koncentrēja savās rokās lielos zemes masīvus, nežēlīgi ekspluatējot bezzemniekus un saņemot valdības pabalstus, guva ievērojamu peļņu. Saimniecību pakļaušana eksporta interesēm, kā arī konkurences pastiprināšanās prasīja tālāk attīstīt un pilnveidot ražošanu. Tāpēc XX gs. 20.—30. gados turīgo zemnieku sētās pieauga mehanizācija. Kaut arī visumā Latvija atpalika no Rietumeiropas zemēm, daudzās lauksaimniecības nozarēs te tika izmantoti jaunie agrotehnikas sasniegumi. Šajā periodā izmainījās sīko un vidējo zemnieku saimniecību raksturs. Sīkie un vidējie zemnieki vai nu izputēja, vai bija spiesti iespēju robežās pārkārtot arī savas saimniecības, piemērojot tās tirgus prasībām. Lauksaimniecības intensifikācijas rezultātā ievērojami pieauga trūcīgo zemnieku ekspluatācija. Tai sekoja spēcīgs zemniecības noslāņošanās process, kura rezultātā par centrālo figūru laukos kļuva turīgais saimnieks («pelēkais barons»). Sakarā ar lielajām izmaiņām, kas notika laukos ražošanas procesā, XX gs. 20.—30. gados krasi izmainījās arī zemnieku dzīves veids, materiālā un garīgā kultūra. Ievērojami pieauga pilsētu kultūras ietekme, sevišķi lauku buržuāzijas un turīgo zemnieku dzīvē. Tomēr visos Latvijas novados tas nenotika vienādā tempā. Ražošanas spēku un kultūras attīstības tempu ziņā priekšgalā atradās Zemgale, Kurzeme un Vidzeme, bet Latgale atpalika, pie kam šī atpalicība ievērojamā mērā izpaudās kā šo novadu lauku iedzīvotāju materiālajā kultūrā, tā arī dzīves veidā, ģimenes attiecībās, paražās utt.

¹ М. Козин. Разложение крестьянства Видземе и Курземе во второй половине XIX века. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1961 г. Рига, 1963, 51. lpp.

Kapitālistiskie pārveidojumi lauksaimniecībā pavēra lielas iespējas arī rūpniecības attīstībai. Līdz XIX gs. vidum to ievērojami traucēja gan dzimtbūšanas paliekas, lauku iedzīvotāju ierobežotās pārvietošanās iespējas, kas laupīja iespēju izveidoties rūpniecības proletariātam, gan arī sliktā satiksme ar Krievijas centrālajiem rajoniem — galvenajiem izejvielu avotiem un produkcijas noieta tirgiem u. c. Pēc vairāku maģistrālu dzelzceļa līniju izbūves, kuras savienoja Latviju ar Krievijas iekšējām gubernām, Latvijas rūpniecībā jau XIX gs. 60.—70. gados varēja novērot pat ātrāku ražošanas pieaugumu nekā lauksaimniecībā. Tā rezultātā XIX gs. 60. gados Vidzemē un Kurzemē beidzās manufaktūru nomaņa ar fabriku industriju. Vienīgi Latgalē šis process manāmi ieilga. Viegls rūpniecības mašinizācija savukārt radīja nepieciešamību paplašināt mašīnbūvniecību. Kapitālistisku raksturu sāka iegūt arī amatniecība.

Rūpniecības attīstība jau XIX gs. otrajā pusē prasīja jaunu darba organizāciju un pirmām kārtām strādnieku zināmu vispārīgās izglītības un tehnisko zināšanu līmeni. Sīkā amatnieka darbu, kas balstījās uz personīgo pieredzi un atjautību, neizglītota pusdzimtnieciskā zemnieka darbu šajā periodā nomainīja algotais strādnieks, kas bija atbrīvots no dzimtbūšanas jūga un prata rīkoties ar mašīnām. Kapitālistisko ražošanas attiecību veidošanās process Latvijā, tāpat kā visur, bija dabisks ražotāju (zemnieku un amatnieku) atdalīšanās process no ražošanas līdzekļiem; ražotāji pārvērtās par proletariātu, kas eksistēja, pārdodot savu darbaspēku uzņēmējam. Latvijas proletariāts, kas XIX gs. 60.—70. gados skaitliski bija neliels, XX gs. sākumā jau izauga par būtiski un skaitliski jaunu šķiru. 1914. g. strādnieku kopējais skaits Latvijā sasniedza apmēram 190 tūkst.¹ V. I. Ļeņins, raksturodams Krievijas proletariātu, apzīmē to par «... īpašu iedzīvotāju šķiru, kas pilnīgi sveša vecajai zemniecībai, kas atšķiras no tās ar citādu dzīves veidu, ar citādu ģimenes attiecību uz būvi, ar augstāku tiklab materiālo, kā arī garīgo prasību līmeni».² Šie vārdi visā pilnībā attiecināmi arī uz Latvijas proletariātu.

Latvijas rūpniecības attīstība bija cieši saistīta ar visas Krievijas rūpniecības attīstību un pārdzīvoja tai raksturīgos uzplaukuma un krīzes periodus. Pēdējie dažkārt uz zināmu laiku aizkavēja rūpniecības attīstību, tomēr Latvijas rūpniecībā visumā bija vērojama kapitālisma pakāpeniska nostiprināšanās. XIX un XX gs. mijā kapitālisms pārauga imperiālisma stadijā. Šajā posmā rūpniecībā vērojamas kā kvantitatīvas, tā kvalitatīvas izmaiņas: ātri pieauga smagā industrija, pastiprinājās ārzemju kapitāla pieplūdums, parādījās pirmie sindikāti, kā arī pirmie rūpniecības un banku kapitāla saplūšanas dīļi. Tā rezultātā Latvija pārvērtās no agrāras par industriāli agrāru zemi.

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara gados rūpniecības attīstība Latvijā apstājās. Daļu uzņēmumu izpostīja karš, daļu evakuēja uz Iekšējās gubernām. Padomju Latvijas valdība 1919. g. pielika visus spēkus, lai

¹ Latvijas PSR vēsture, 2. Rīgā, 1955., 312. lpp.

² V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 485. lpp.

atjaunotu izpostītās fabrikas un rūpnīcas. Rūpniecības uzņēmumu nacionālīzācija radīja apstākļus rūpniecības attīstībai uz jauniem, sociālistiskiem pamatiem. Bet jau 1919. g. pavasarī sociālistisko celtniecību pārtrauca starptautiskā imperiālisma un iekšējās kontrrevolūcijas apvienotais uzbrukums. Tā rezultātā Latvijā nostiprinājās nacionālistiskās buržuāzijas vara.

Latviešu buržuāzijas kundzības laikā rūpniecība pagrima. Apzinīgi atsakoties no rūpniecības atjaunošanas, Latvijas buržuāziskā valdība uzsāka zemes agrarizācijas kursu. To sekmēja arī Krievijas izejvielu un noieta tirgus trūkums. Tādējādi XX gs. 20. gados Latvijas rūpniecībā pārsvarā bija siki uzņēmumi ar novecojušu tehniku un nelielu strādnieku skaitu. Šie uzņēmumi pārstrādāja galvenokārt vietējās izejvielas — pārtikas produktus, kokmateriālus, linus. Ievērojami atpalika tekstilrūpniecība un ķīmiskā rūpniecība, kā arī metālapstrāde, tikpat kā nemaz netika ražotas rūpniecības iekārtas. Attīstoties pēc kopējiem kapitālistiskās pasaules attīstības likumiem, Latvijas rūpniecība pēc neilgas daļējas stabilizācijas 20. gados pārdzīvoja krīzi 30. gadu sākumā.

Pēckrīzes periodā, izsaimniekojot Latvijas dabas bagātības un pastiprināti ekspluatējot tautas masas, Latvijas buržuāzijai laikā no 1934. līdz 1939. g. izdevās panākt zināmu rūpniecības kāpinājumu. Šajos gados ievērojami pieauga strādnieku skaits — no 71 tūkst. 1934. g. līdz 98 tūkst. 1938. un 1939. g. Tomēr Latvijas rūpniecība joprojām bija stipri sadrumstalota. Salīdzinot ar 1913. g., bija samazinājies mašīnbūves un metālapstrādes, kā arī ķīmiskās rūpniecības īpatsvars, par galvenajām nozarēm bija kļuvušas mež- un kokrūpniecība, pārtikas un vieglā rūpniecība, arī papīrrūpniecība.

Šīs izmaiņas rūpniecībā XX gs. 20.—30. gados būtiski ietekmēja Latvijas proletariāta sastāvu un raksturu. Vispirms, līdz ar rūpniecības sašaurināšanos samazinājās strādnieku skaits un līdz ar to izmainījās strādnieku šķiras sastāvs. Pirmskara proletariāta kadri, kas bija izgājuši revolūcijas skolu, pēc kara un baltā terora apstākļos bija sarukuši. Proletariāta rindas tagad papildināja galvenokārt izputējušie amatnieki, sīkie tirgotāji un nelielu darbnīcu īpašnieki. Tas savukārt sekmēja sīkburžuāziskā noskaņojuma pieaugumu strādnieku vidū. Sīkburžuāzisko noskaņojumu veicināja arī tas, ka strādnieki bija izkaisīti pa daudziem sīkiem uzņēmumiem. Tāpēc LKP buržuāziskās Latvijas gados nācās veikt lielu darbu proletariāta saliedēšanā un revolucionārajā audzināšanā.

Līdz ar kapitālisma attīstību Latvijā radās apstākļi, kas veicināja buržuāziskās nācijas veidošanos. Tās nostabilizēšanās process visumā beidzās XIX gs. otrajā pusē. Taču kapitālisma nevienmērīgā attīstība Latvijā saglabāja lokālas atšķirības dažādu Latvijas novadu iedzīvotāju materiālajā un garīgajā kultūrā, kā arī valodas dialektus. Sevišķi jūtams tas bija Latgalē.

XIX gs. otrajā pusē Latvijā norisinājās dažu nelielu cittautiešu grupu asimilācija, kuras joprojām dzīvoja Latvijas teritorijā. Tā, XX gs. sākumā

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Latvijā 1897. g.¹

Tautība	Absolūti	% no visiem iedzīvotājiem
Latvieši	1 318 112	68,3
Krievi	232 204	12,0
Ebreji	142 315	7,4
Vācieši	120 191	6,2
Poļi	65 056	3,4
Lietuvieši	26 033	1,4
Igauni	17 990	0,9
Pārējie	7 486	0,4
Kopā	1 929 387	100,0

jau bija asimilēti igauņi, kas dzīvoja Ludzas apriņķa latviešu vidū. Beidzās lībiešu asimilācija Vidzemē. Taču šie procesi kaut cik ievērojami neizmainīja latviešu nāciju ne antropoloģiskā, ne kultūras ziņā.

Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs XIX gs. un XX gs. sākumā nebija viendabīgs. Sevišķi šī neviendabība lika sevi manīt pilsētās līdz ar kapitālistiskās rūpniecības attīstību. Fabriku un rūpniecību pastāvīgi augošo pieprasījumu pēc darbaspēka neapmierināja dabiskais iedzīvotāju pieplūdums pilsētās no apkārtējiem lauku rajoniem, tāpēc rūpniecības proletariātā ieplūda arī daudzi ienācēji no citiem Krievijas apgabaliem.

Pēc 1897. g. tautas skaitīšanas datiem Latvijas iedzīvotāju vairums (68,3%) šajā laikā bija latvieši. Otrajā vietā bija krievi, tad sekoja ebreji, vācieši u. c. (skat. tabulu).

Latvieši dzīvoja galvenokārt laukos. Pilsētās līdz pat XIX gs. 90. gadiem tie bija mazākumā.² Te pārsvarā dzīvoja vācieši, krievi, tāpat ebreji, kuri visvairāk dzīvoja Kurzemes un Latgales pilsētās, taču XIX gs. otrajā pusē to skaits strauji pieauga arī Rīgā.

Kurzemes ziemeļu daļā joprojām dzīvoja lībieši,³ kas nodarbojās galvenokārt ar zveju.

Pēc pirmā pasaules kara Latvijas iedzīvotāju skaitliskais un nacionālais sastāvs ievērojami mainījās. Sakarā ar rūpniecības uzņēmumu evakuāciju uz Iekškrīevijas apgabaliem samazinājās krievu strādnieku skaits; gandrīz puse vāciešu atstāja Latviju pirmā pasaules kara un 1917. g. notikumu rezultātā. Arī otrā pasaules kara priekšvakarā vācieši no Baltijas republikām repatriējās uz Vāciju.

¹ Skat.: Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 4. Rīgā, 1937., 289. lpp.

² Latvijas PSR vēsture, 2. Rīgā, 1955., 77. lpp.

³ Pēc 1852. g. datiem Kurzemē šajā laikā bijuši 2324 lībieši. Ф. Видеман. Обзор прежней судьбы и нынешнего состояния ливов. — Приложение к XVIII тому записок импер. академии наук, 2, СПб., 1870, 2. lpp.

Iedzīvotāju nacionālais sastāvs Latvijā 1935. g.¹

Tautība	Absolūti	% no visiem iedzīvotājiem
Latvieši	1 472 612	75,50
Krievi	206 499	10,59
Ebreji	93 479	4,79
Vācieši	62 144	3,19
Polji	48 949	2,51
Baltkrievi	26 867	1,38
Lietuvieši	22 913	1,17
Igaņņi	7 014	0,36
Pārējie un nezināmie	10 025	0,51
Kopā	1 950 502	100,0

Buržuāziskās varas gados pēc 1935. g. tautas skaitīšanas datiem latviešu tautības iedzīvotāju skaits bija manāmi pieaudzis. Taču jāatzīmē, ka šajā skaitīšanā Latvijas iedzīvotāju nacionālo sastāvu noteica pēc ģimenē runātās valodas, kas ne vienmēr bija dzimtā valoda. Tāpēc 1935. g. tautas skaitīšana nebija gluži precīzi noskaidrojusi iedzīvotāju nacionālo piederību.

Tātad latvieši sastādīja apmēram $\frac{3}{4}$ no visiem iedzīvotājiem. Citu tautību iedzīvotāju vidū pirmo vietu Latvijā ieņēma krievi. No visiem Latvijas iedzīvotājiem 710 563 dzīvoja pilsētās un pilsētu tipa ciematos, pārējie 1 239 939 — laukos, turklāt vairums lauku iedzīvotāju (1 009 847), tāpat kā agrāk, bija latvieši.²

Tādējādi Latvijas teritorijā līdzās dzīvoja dažādu tautu pārstāvji, kas cieši sadarbojās gan saimnieciskā, gan kultūras jomā. Līdz ar kapitālistisko attiecību uzplaukumu iezīmējas tautību tuvināšanās process un kultūras vērtību straujāka apmaiņa, kas sekmēja kopīgu kultūras un sadzīves formu veidošanos. V. I. Ļeņins tieši šim procesam piešķīra lielu nozīmi: «Mēs esam pārliecināti, — rakstīja V. I. Ļeņins, — ka kapitālisma attīstība Krievijā, vispār visa sabiedriskās dzīves gaita ved pie visu nāciju savstarpējas tuvināšanās... iedzīvotāju nacionālais sastāvs sajaucas, nošķirtībai un nacionālajam stingumam jāizzūd.»³ Tieši šajā apstākļi V. I. Ļeņins saskatīja kapitālisma progresīvo nozīmi.

Latviešu tautība kapitālistiskās iekārtas attīstības rezultātā izveidojās par buržuāzisku nāciju. Apvienošana Krievijas sastāvā XVIII gs. radīja latviešu tautai teritorijas kopību, bet straujā kapitālisma attīstība XIX gs. otrajā pusē izveidoja nacionālus rūpniecības, tirdzniecības un kultūras centrus un to sakarus, tuvināja laukus un pilsētas, stiprināja ekonomiskās

¹ Skat.: Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 4. Rīgā, 1937., 287., 288. lpp.

² Turpat, 295. lpp.

³ V. I. Ļeņins. Raksti, 20. sēj., 54.—55. lpp.

dzīves kopību. Preses, literatūras un vispār nacionālās kultūras attīstība, nacionālās atbrīvošanās kustība veicināja nacionālās apziņas, valodas un kultūras tālāku attīstību. XIX gs. beigās un XX gs. sākumā latvieši bija izveidojušies par kapitālistiskajai iekārtai tipisku buržuāzisku nāciju ar visām buržuāziskajai nācijai raksturīgajām īpašībām — nacionālo, reakcionāro buržuāziju, revolucionāro proletariātu, nemiera pilnām sīkburžuāzijas masām, asām šķiru pretrunām, šķiru cīņu utt. Notika arī divu kultūru cīņa. Reakcionārā latviešu buržuāzija gāja rokrokā ar vācu baroniem un garīdzniekiem, bet XX gs. 30. gados — ar ārzemju imperiālistiem un kalpoja mantīgo šķiru interesēm. Revolucionāri demokrātiskie kultūras darbinieki turpretī pauda darbaļaužu masu intereses, cīnījās par to gaišāku nākotni. Sevišķi asas pretrunas starp reakcionāro buržuāziju un revolucionāro proletariātu izveidojās nacionālistiskās buržuāzijas diktatūras periodā; tās izbeidzās ar sociālistiskās revolūcijas uzvaru 1940. gadā.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU NODARBOŠANĀS VEIDI, DARBA ORGANIZĀCIJA UN DARBA RĪKI

ZEMKOPĪBA UN LOPKOPĪBA

Apmēram pusgadsimta laikā pēc dzimtbūšanas atcelšanas Kurzemē un Vidzemē muižas pārkārtoja savu saimniecību uz kapitālistiskiem pamatiem. To panāca uz zemnieku lietotās zemes rēķina, izputinot zemniekus nomniekus, pārdodot zemi uz muižniekiem izdevīgiem noteikumiem, nesaudzīgi ekspluatējot kalpus. Kurzemes muižnieki tikai no 1887. g. pārdotajām zemnieku mājām ieguva 36 milj. rubļu peļņas,¹ kuru daļēji ieguldīja muižu saimniecību specializācijā un intensifikācijā. Palielinājās sējumu platība, tīrumu augsnes uzlabošanai izmantoja mākslīgos mēslus, ieviesa 9—12-lauku augseku.

1863. g. 74,5% Vidzemes muižu savus laukus apstrādāja pēc daudzlauku sistēmas, 5,5% muižu — pēc četrlauku un 20% — pēc trīslauku sistēmas. Augsnes sastrādāšanai izmantoja dzelzs arkļus un ecēšas. Lai samazinātu izdevumus kalpu algām, mašīnas centās ieviest vispirms tādos darbietilpīgos un ātri veicamos procesos kā kulšanā, sēšanā, pļaušanā. Kurzemes muižās 1863. g. bija 219 kuļmašīnu, Vidzemes muižās — 310, bet 80. gadu sākumā to skaits Vidzemē sasniedza jau 461. Parādījās arī sējmašīnas un zāles pļāvēji.²

Arī zemnieku saimniecībās bija vērojama kapitālisma attīstība, tikai daudz lēnākos tempos. XIX gs. 60. gados Kurzemē trīslauku sistēma bija saglabājusies tikai 20,6% muižu, bet 64,9% zemnieku saimniecību.³ Tomēr pāreja uz naudas nomu, māju iepirkšana deva iespēju arī zemniekiem visā pilnībā rūpēties par savas zemes saimniecisku izmantošanu, sējumu paplašināšanu, lauku labāku apstrādāšanu.

Turīgajās un vidējās zemnieku saimniecībās XIX gs. otrajā pusē galvenā zemes apstrādājamā darba rīka — spļarkla vietā parādījās vien-

¹ А. Миеринь. К вопросу о развитии капитализма в сельском хозяйстве Курляндской губернии во второй половине XIX века. — Против идеализации младолатышского движения, Рига, 1960, 195. lpp.

² М. Козин. Капиталистическая эволюция помещичьего хозяйства Лифляндской губернии во второй половине XIX в. — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1959 г., М., 1961, 262., 263. lpp.

³ А. Нейкинг. Statistische Studien über die ländlichen Zustände Kurlands. Mitau, 1862, 24., 25. lpp.

lemeša dzelzs arkli, kurus sauca par «buciņiem» vai «mazajiem prūsiņiem». Turpretī lielākajā daļā sīko zemnieku saimniecību galvenais zemes apstrādājamais darba rīks joprojām bija spīlarkls, jo fabrikās ražotie vienlemeša arkli bija dārgi, bet visi ienākumi aizgāja māju izpirkšanai. Arī tie zemnieki, kas iegādājās vienlemeša arkļus, bieži vien priekšroku deva lauku kalēju kaltajiem arkļiem, kas bija lētāki par fabrikās ražotajiem.

XIX gs. 60.—70. gados plašāk ieviesās labākās vietējās labības pļaujamās izkaptis: Vidzemes austrumu daļā un Augšzemē vienroce kā produktīvāks darba rīks sāka nomainīt sirpi. XIX gs. beigās un XX gs. pirmajā pusē minētais process vērojams arī Latgalē. Garkāte, kuru līdz tam labības pļaušanai lietoja Kurzemē, plašāk ieviesās Zemgalē un Vidzemes rietumu daļā. Garkātes izmantošana šajā posmā paplašinājās uz vasarāju rēķina, jo labi augušu vasarāju sāka pļaut ar garkāti. XIX gs. beigās un XX gs. pirmajā pusē garkāte sāka aizstāt vienroci arī rudzu pļaujā.

Labības pļaujamo darba rīku izmaiņa Latgalē ietekmēja arī vasarāju žāvēšanas veidu. Ja līdz XX gs. sākumam vasarājus kaltēja sasietus kūlišos, tad tagad zārdos, līdzīgi kā to darīja Vidzemē, Zemgales austrumu daļā un daļēji Augšzemē jau XIX gs. Vienīgi Kurzemē vasarāju žāvēšanai koka konstrukcijas (zārdus, vārtus) izmantoja retāk un vasarāju joprojām žāvēja gubiņās. Rudzu žāvēšanā visumā saglabājās feodālisma posmam raksturīgākās tradīcijas. Rudzus žāvēja statiņos, kurus Vidzemē, Latgalē un Augšzemē nosedza ar cepurīti. Vidzemē un Augšzemē cepurīti joprojām lika taisni uz statiņa vārpu galiem, bet Latgalē kūlīti zem saites ielauza un tad uzlika guļus uz vārpu galiem vai arī uz statiņa vārpu galiem lika cepurītes resgali, pēc tam vārpu galus atlauza atpakaļ tiktāl, ka stiebru resgali palika cepurītes iekšpusē. Uz statiņa šāda cepurīte izskatījās it kā «izgriezta» ar kreiso pusi uz āru. Cepurītes uz statiņiem nelika tikai tad, ja laiks bija sauss un drīz bija gaidāma kuļmašina. Pievedot labību kuļmašīnai, statiņus uz sera ratiem Vidzemē uzcēla ar divām kārtiņām. Tāpat kā XIX gs. siena gubiņas no staigām vietām Lubānas klānos, Rucavas un Nīcas zemajās pļavās iznesa uz divām kārtiņām. Siena gubas pievilka kaudzes vietai vai šķūnim uz alkšņu vai kārkļu zariem, apņemot gubiņu ar virvi un piejūdzot tai pašā virvē zirgu. Šādi feodālismam raksturīgie darba paņēmieni attaisnoja sevi arī kapitalismā, jo zeme lielākajai zemnieku daļai bija neliela.

XIX gs. otrajā pusē, bet it īpaši XX gs. sākumā, turīgākie saimnieki pa vienam vai vairākiem kopā iegādājās kuļmašīnas, ar kurām kūla labību ne tikai sev, bet pret samaksu arī citiem. Slikto ceļu dēļ kuļmašīnas ne vienmēr varēja iebraukt mājās, bet sīksaimniecībās labības nebija tik daudz, lai atmaksātos vest kuļmašīnu un rīkotu kuļšanas talku. Tāpēc vietumis līdz pat pirmajam pasaules karam un arī pirmajos pēckara gados kūla ar spriguļiem un kuļamo bluķi. Labību zemnieki izvētīja ne tikai ar sietiem un laišķiņu, bet arī ar vētījamām mašīnām, kuras pēc fabrikās gatavoto mašīnu parauga darināja arī lauku amatnieki. Pēdējās bija lētākas un darba ražības ziņā neatpalika no fabrikās ražotajām.

Graudaugu un kartupeļu ražas XIX gs. otrajā pusē Kurzemē¹

Gads	Saimniecība	Ražas grauds		Kartupeļi
		ziemāji	vasarāji	
1861.—1870.	zemnieku	5,3	5,1	3,9
	muižas	5,6	5,6	4,1
1871.—1880.	zemnieku	5,9	5,8	4,8
	muižas	6,1	6,2	5,1
1881.—1890.	zemnieku	5,4	5,3	3,7
	muižas	6,5	6,7	4,6
1891.—1900.	zemnieku	5,7	5,4	4,0
	muižas	6,2	5,7	4,6

Labākās augsnes sastrādes, savlaicīgas sējas un ražas novākšanas rezultātā palielinājās graudaugu ražas un izzuda krasā starpība, kāda pastāvēja starp muižas un zemnieka laukos iegūtajām ražām kļaušu saimniecības apstākļos.

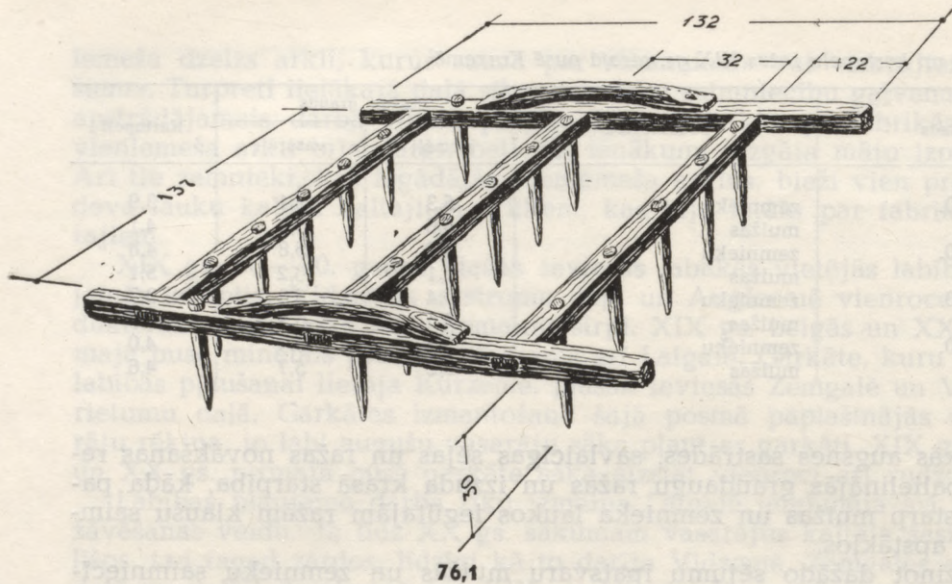
Salīdzinot dažādo sējumu īpatsvaru muižās un zemnieku saimniecībās, konstatējams, ka zemnieki galveno vērību pievērsa graudkopībai, bet muižās, kur attīstījās arī lopkopība, redzama vieta bija ierādīta arī zālāju sējumiem. Tā, XIX gs. 80. gados procentuālās attiecības starp dažādo kultūru sējumiem Kurzemes muižās un zemnieku saimniecībās bija šādas:²

Saimniecība	Rudzi	Mieži	Auzas	Kvieši	Kartupeļi	Zirņi, pupas	Lini	Zālāji	Griķi, kanepes
Muižas	27	16,2	20,9	3,4	5,8	3	1	22,6	0,1
Zemnieku	33,2	22	18,8	6,3	6,1	3,5	4,1	5,7	0,3

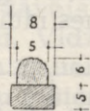
Zālāju lielās platības muižu saimniecībās liecina, ka blakus zemkopībai muižās attīstījās arī lopkopība. Sevišķi tas bija jūtams XIX gs. 80. gadu otrajā pusē, kad, pazeminoties labības cenām, muižnieki pastiprināti pievērsās lopkopībai un piensaimniecībai. Jau XIX gs. sākumā no Rietumeiropas ievestie augstvērtīgo šķirņu lopi Latvijā viegli aklimatizējās un, krustoti ar vietējiem lopiņiem, deva labus rezultātus vietējās šķirnes izveidošanā. Sevišķi tas sakāms par Angelnas šķirni. Visvairāk muižu, kas XIX gs. 90. gados nodarbojās ar Baltijas Angelnas sugas izkopšanu, bija Vidzemē, kur 1898. g. $\frac{2}{3}$ no visiem muižu lopiņiem jau bija šķirnes

¹ Материалы высочайше учрежденной 16/XI—1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 г. по 1900 г. благосостояния сельского населения средне-земледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России, ч. 1. СПб., 1903, 166.—167. лрр.

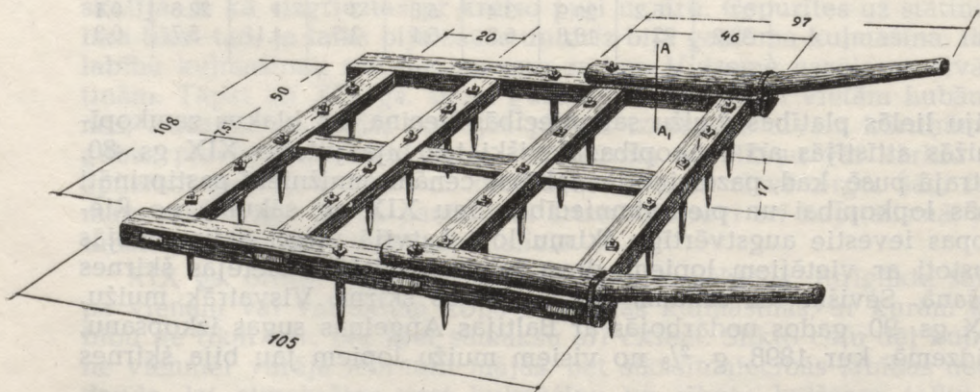
² Я. И. Лудмер. Курляндская губерния. Свод статистических данных, 1. Митава, 1888, 367. лрр.

76,1

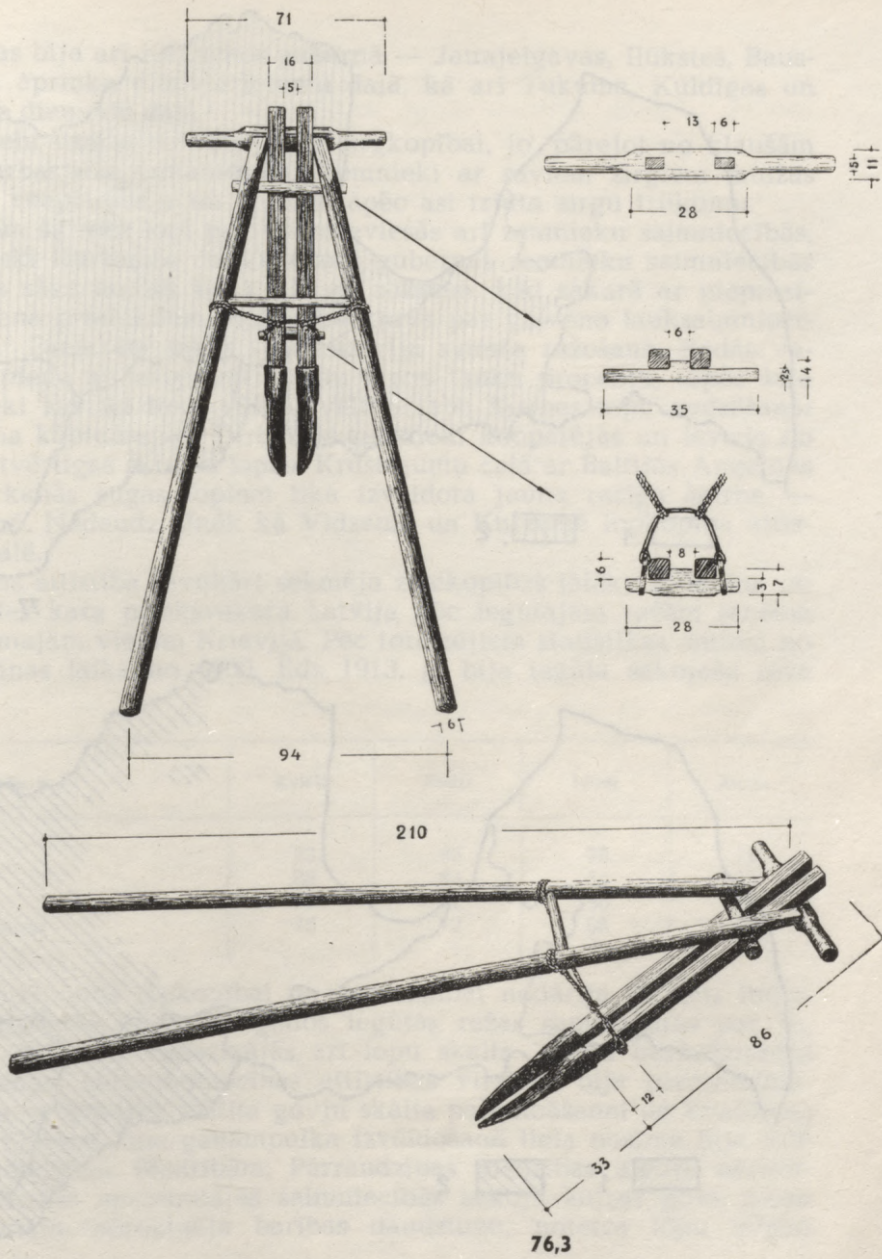
GRIEZUMS A:A,

76,2

76. att. Zemkopības darba rīki:

1 — koka ecēšas ar koka zariem; 2 — ecēšas ar dzelzs zariem; 3 — spīļarklis ar divdaļīgu lemesnīcu.

77

78

77. att. Vienroces izplatība Latvijā (sastādījusi L. Dumpe):

1 — nav sastopama; 2 — sastopama.

78. att. Sīrpja izplatība Latvijā (sastādījusi L. Dumpe):

1 — nav sastopams; 2 — sastopams.

lopi. Tāpat tas bija arī Kurzemes guberņā — Jaunjelgavas, Ilūkstes, Bauskas, Dobeles apriņķa dienvidrietumu daļā, kā arī Tukuma, Kuldīgas un Talsu apriņķa dienvidu daļā.¹

Muižās lielu uzmanību veltīja arī zirgkopībai, jo, pārejot no kļaušām uz algota darbaspēka izmantošanu, zemnieki ar saviem zirgiem muižas laukus vairs neapstrādāja un muižas tāpēc asi izjuta zirgu trūkumu.

No muižām šķirnes lopi pamazām ieviesās arī zemnieku saimniecībās, bet sistemātiski Kurzemes un Vidzemes guberņas zemnieku saimniecībās šķirnes lopus sāka audzēt tikai XX gs. sākumā, kad sakarā ar pieprasījumu pēc piena produktiem lopkopība kļuva par galveno lauksaimniecības virzienu.² Pamazām sākās specializācija sviesta ražošanā. Radās vajadzība pēc piena ar iespējami augstu piena tauku procentu, tāpēc šajā laikā zemnieki sevišķi lielu vērību veltīja labu šķirnes lopu audzēšanai un izslaukuma kāpināšanai. Turīgākie zemnieki kooperējās un ievada no Dānijas augstvērtīgas šķirnes lopus. Krustojumu ceļā ar Baltijas Angelnas un dāņu sarkanās sugas lopiem tika izveidota jauna ražīga šķirne — Latvijas brūnā. Nedaudz lēnāk kā Vidzemē un Kurzemē lopkopība attīstījās arī Latgalē.

Lopkopības attīstība savukārt sekmēja zemkopības tālāku attīstību, un pirmā pasaules kara priekšvakarā Latvija pēc iegūtajām ražām ieņēma vienu no pirmajām vietām Krievijā. Pēc toreizējiem statistikas datiem no vienas desetīnas laikā no 1909. līdz 1913. g. bija iegūta sekojoša raža (pudos)³:

Guberņas	Kvieši	Rudzi	Mieži	Auzas
Vidzemes	83	88	79	71
Kurzemes	88	84	75	73
Baltkrievijas	66	61	58	58
Centrālās melnzemes	78	72	68	56

Lielus zaudējumus lopkopībai un zemkopībai nodarīja pirmais imperiālistiskais pasaules karš. 20. gados iegūtās ražas samazinājās par $\frac{1}{3}$, salīdzinot ar 1913. g., samazinājās arī lopu skaits. Tā kā buržuāziskajā Latvijā galvenais lauksaimniecības attīstības virziens bija piensaimniecība, tad liela vērība tika veltīta govju skaita palielināšanai un kvalitātes uzlabošanai. Šķirnes lopu ganāmpulka izveidošanā liela nozīme bija lopkopības pārraudzības biedrībām. Pārraudzības biedrības algoja pārraugus, kas biedrībās apvienotajās saimniecībās sekoja katras govys piena tauku procentam, aprēķināja barības daudzumu, noteica lopu tālāko

¹ В. Н. Карелин. Бурый Латвийский скот. Рига, 1949, 19.—30. лрр.

² Л. Я. Балевиц. Сельскохозяйственные общества в Лифляндской и Курляндской губернии. — Проблемы истории, 6, Рига, 1962, 173. лрр.

³ Сборник статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и некоторых иностранных государств. Петроград, 1917, 73.—74., 80.—82. лрр.

kopšanu, deva norādījumus par slaukšanu. Iegūtie secinājumi ļāva priest par govju saimniecisko vērtību, kas bija svarīgi vaislas lopu izlasē. Pamažām pieauga liellopu skaits uz 100 ha zemes. Ja 1900. g. uz 100 ha zemes Vidzemē bija 12 govju, Kurzemē un Zemgalē — 13, tad 1938. g. Vidzemē bija 18 govju, Kurzemē — 15, Zemgalē — 21 govjs, Latgalē — 19 govju. Piensaimniecības produkti šajā laikā deva jau $\frac{2}{3}$ no visiem lauksaimniecības ienākumiem. Tomēr pēc liellopu skaita uz 100 ha lauksaimnieciski izmantojamas zemes buržuāziskā Latvija atpalika no citām Ziemeļeiropas zemēm. Tā, ja Latvijā uz šādas platības bija 31 govjs, tad Somijā — 56 govjs, Zviedrijā — 62, Dānijā — 103, Holandē — 116.

Liela vēriba tika veltīta arī cūkkopībai, jo cūkas buržuāziskajā Latvijā audzēja galvenokārt eksportam. Zirgkopības attīstību laukos noteica vilcējspēka nepieciešamība. Parasti ar vienu zirgu apstrādāja 15—20 pūrvietas. Laikā no 1923. līdz 1929. g. zirgu skaits pieauga par 21,5%. Tādām nozarēm kā aitkopībai, putnkopībai, truškopībai u. tml. buržuāziskajā Latvijā bija tikai sekundāra nozīme.

Lopu kopšana un ēdināšana bija atkarīga no katras saimniecības specializācijas un turības. Latgalē lielākajā daļā zemnieku saimniecību līdz XIX gs. 20. gadiem visi lopi tika turēti vienā kūtī. Kurzemes un Vidzemes zemnieku saimniecībās, tāpat kā muižās, īpašus zirgu stallus un atsevišķas govju un cūku kūtis, kas dažreiz atradās zem viena jumta, cēla jau ievērojami agrāk. Vidzemes zemnieki zirgus dažkārt pa ziemu turēja arī rijas piedarbā. Līdz XX gs. 20. gadiem visā Latvijā pārsvarā bija dziļās kūtis, un tikai vēlākajos gados turīgākajās zemnieku saimniecībās izbūvēja arī seklās kūtis, kurās centās iekārtot automatiskās dzirdinātavas.

Tomēr saimniecību lielākajā daļā ūdeni (tāpat arī cūkām ēdienu) nesa spaiņos rokās vai ar nēšiem, pārliekot tos pleciem. Kurzemē, Augšzemē, Zemgales un Vidzemes rietumu daļā lietoja nēšu kokus, ko pārlika pār abiem pleciem. Nēšu koka apakšpusē plecu platumā bija ovāls iedobums ar pūsmēness veida izgriezumumu vienos sānos, lai nēši ērtāk piekļautos kaklam. Šādus nēšus pazina arī Baltkrievijas, Lietuvas, Polijas un Pomerānijas zemnieki. Vidzemē un Zemgalē valdošais nēšu veids bija noplacināts apaļkoks ar paplašinātu vidusdaļu, ko pārlika tikai vienam plecam. Šis nēšu veids kā vienīgais pazīstams Latgalē.

Salmus, sienu, āboliņu, pelavas uz kūti un stalli aiznesa nesamajos deķos (rupja pakulu vai linu audekla kvadrātveida sega) vai skalu grozā. Rupjo barību Kurzemē, Zemgalē un Latgalē nesa ar nozi. Tas bija no diviem klūgu lokiem un auklu pinuma veidots rīks; Latgalē to sauca par ragžini. Ārpus Latvijas ragžini lietoja arī Igaunijas vidus- un austrumdaļā, Augštaitijā, Baltkrievijā, Ukrainā un Polijā. Lielos skalu grozus — karzinkas lopbarības nešanai lietoja galvenokārt Latgalē, kur ar ragžini kā ietilpīgāku rīku mēdza nest barību govīm un aitām, bet ar karzinku — zirgiem.

Lopus, izņemot zirgus, apkopa sievietes. Kalpoņu uzdevums turīgās un vidējās saimniecībās bija pabarot un izslaukt govīs, cirpt aitas, sakārtot

79. att. Dziļā kūts Kosas pag. «Lielkājās» 1928. g.

kūti utt. Saimniece šīnī gadījumā tikai pārraudzīja darbu, sadalīja lopiem barību, kāsa pienu un veica citus vieglākus darbus.

Lopu barošana un slaukšana sākās jau plkst. 4—5 no rīta, bet vasaras karstajā laikā nedaudz agrāk. Govis slauca trīs reizes dienā, bet slikti nostādītās saimniecībās, kur govīs deva maz piena, dažkārt slauca tikai divas reizes dienā. Pēc lopkopības pārraudzības biedrību ieteikuma turīgākajās zemnieku saimniecībās dažas kalpones — lopu meitas — lopu kopšanā un barošanā tika speciāli apmācītas.

Katra saimniecība ganīja savus lopus atsevišķi, īpašās ganībās, ataugās vai mežā, bet rudenos uz nopļautām pļavām un rugainēm. Latgalē izplatīta parādība bija kopganības, kurās lopus ganīja kopīgi visi viena ciema zemnieki. Par ganiem bija 7—12 gadus veci bērni, parasti no laukstrādnieku un trūcīgo zemnieku ģimenēm. Muižās, kur lopu skaits bija liels, ganīšanu uzticēja pieaugušam cilvēkam, vai nu īpašam ganam, vai arī lopus pēc kārtas ganīja govju meitas. Priekšzīmīgās saimniecībās ierīkoja arī aplokus.

Lopkopības intensīvā attīstība ietekmēja arī zemkopības attīstības gaitu. Pieauga tīrumu zālāju, graudaugu un sakņaugu platības. XX gs. 20. gadu vidū plašāk ieviesās jauna sakņaugu kultūra — cukurbietes. Augstākas ražas panāca, augsni labāk sastrādājot un mēslojot, kā arī mazražīgo šķirņu vietā ieviešot augstražīgas, vietējiem apstākļiem piemērotākas

šķirnes. Vispirms tas bija iespējams tām saimniecībām, kuru platība pārsniedza 20 ha, bet, piemēram, 1929. g. 69,2% visu saimniecību zemes platība bija mazāka. Sīkās zemnieku saimniecības nespēja realizēt jaunievedumus, jo dažkārt tām trūka pat nepieciešamāko darba rīku. Pēc 1937. g. datiem ne visās 1—2 ha lielās saimniecībās bija arkli un ecēšas.¹ Lai apstrādātu savus laukus, šīm saimniecībām darba rīkus vajadzēja aizņemties no turīgākajām, pēc tam par to atstrādājot. 30. gados vienlemeša arkli sastopami ikvienā saimniecībā, kuras platība bija vismaz 10 ha Kurzēmē vai vismaz 5 ha Zemgalē un Latgalē. Puse no divlemešu arklu skaita bija koncentrēta saimniecībās, kuru zemes platība pārsniedza 30 ha.

No ecēšām visplašāk (58,97% no visām 1937. g. lietotajām ecēšām) lietoja koka rāmju ecēšas ar dzelzs tapām, tad sekoja atsperu ecēšas (33,88%) un pēdējā vietā — cik-cak ecēšas (4,79%). Bez tam lielākajās zemnieku saimniecībās lietoja arī šķīvjū ecēšas un «Hankmo» tipa nažu ecēšas. No fabrikās ražotajām ecēšām visplašāk, pat mazākās saimniecībās, ieviesās atsperu ecēšas. Puse no visām zemnieku saimniecībās lietotajām ecēšām bija koka rāmju ecēšas ar dzelzs tapām; tās bija lētākas nekā cik-cak ecēšas, bez tam Latvijas smagā māla augsnei visai piemērotas.

Feodālisma periodam raksturīgais spīlarkls un dažādās koka ecēšas (eglenes, pītās, koka ecēšas ar koka tapām) saglabāja savu nozīmi galvenokārt kartupeļu audzēšanā, vagošanā, rušināšanā un novākšanā. Retāk spīlarklu lietoja vārpatainu papuvju uzaršanai, lai vārpātu pēc tam izecētu. Vienīgi trūcīgās saimniecībās XX gs. sākumā spīlarklu lietoja arī vecaiņu uzaršanai. Šādās reizēs spīlarklam pa priekšu gāja otrs arkls, kas ar nažveida lemesi sagrieza velēnu. Spīlarkla un koka ecēšu veidi buržuāziskās Latvijas gados saglabāja visumā tās pašas lokālās īpatnības kā XIX gs. vidū, vienīgi arkla lemesnīcu tagad dažreiz gatavoja no divām daļām, jo kartupeļu aparšana neprasija tādu izturību kā tīruma uzaršana. Tāpat vērojama cenšanās labāk pielāgot arklu kartupeļu lauku aparšanai: uz spīlarkla lemešiem bez zaru slotas un ovāla dēliša tagad piestiprināja speciālus koka trīsstūrveida paaugstinājumus. Vērstuvi arvien retāk pievienoja arklam, jo tai kartupeļu aparšanā nebija nekādas sevišķas nozīmes. Bez tam īpašus kartupeļu aparāmos arkļus gatavoja arī paši zemnieki.

Sēja galvenokārt ar rokām no pašu gatavotām vai pirktām sētuvēm. Tās joprojām pina no saknēm, kārkla klūgām, lieca no krijas. Kriju sētuves kapitālisma posmā vairāk lietoja Vidzemes centrālajā daļā, turpretī Latgalē tās joprojām gatavoja no kārkla klūgām un salmiem. Parādījās arī skārda sētuves, kurām bija nierveida forma, bet tās plašāk neieviesās. Ar sējmašīnām laukus apsēja saimnieki, kam bija 30 un vairāk ha zemes. 1937. g. 266 281 saimniecībā bija 16 996 dažāda veida sējmašīnas.

Tāpat arī pļaujmašīnas un zirgu grābekļus mazās saimniecības neva-

¹ Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1939. gadā, 2. Rīgā, 1940., 127., 140. lpp.

rēja iegādāties.¹ Bez tam tīrumi un pļavas ne vienmēr bija pietiekami kultivēti un piemēroti darbam ar mašīnām, tāpēc jo plaši izmantoja gar-kātes, vienroces, sirpjus un rokas grābekļus. Tā, Zemgalē un Vidzemē pusi, bet Kurzemē un Latgalē — $\frac{4}{5}$ no zālāju platības pļāva ar rokām. Līdzīgā kārtā novāca lielāko daļu ($\frac{3}{5}$) labības.

Buržuāziskās Latvijas laikā, pieaugot kuļmašīnu skaitam, labību centās izkult un izvētīt ar mašīnām. 1937. g. Latvijā bija 15622 dažāda veida kuļmašīnas. No tām 22,8% bija tīrkūlēji, bet 74% — gēpeļu kuļmašīnas. Visvairāk tīrkūlēju (56%) koncentrējās Vidzemē, bet Latgalē apmēram 92% no visu kuļmašīnu skaita bija gēpeļu kuļmašīnas. Lielākā daļa no visām vērtīgām mašīnām (59%) bija saimniecībām, kuru lielums pār-sniedza 20 ha.

Vidzemē, bet it īpaši Latgalē, bez graudaugu kultūrām ievērojamu vietu ieņēma lini, kurus audzēja ne tikai pašu vajadzībām, bet arī pār-došanai. Līdz ar to gandrīz visas linu stiebru laužamās mašīnas (17377) bija koncentrētas šajos apgabalos, turpretī Kurzemē to bija tikai 155, bet Zemgalē — 1041. Saimniecībās, kur linus audzēja galvenokārt tikai savām vajadzībām, tos apstrādāja ar rokām, stiebriņus salaužot mīstīk-lās. Linšķiedru attīrīšanu no spaljiem lielākā zemnieku daļa veica ar ro-kām uz kulstīklas ar kulstavnīcu. 1937. g. visā Latvijā bija tikai 4291 ar kāju darbināmais linu kulstāmais rats,² no tiem lielākā daļa — 3830 bija Vidzemes zemnieku saimniecībās, bet Latgalē — tikai 283. Tas izskaidro-jams tādējādi, ka Latgales saimniecībās bija vairāk darba roku, it īpaši ziemas mēnešos, kad galvenokārt notika kulstīšana. Šajā laikā mājās dzīvoja arī tie ģimenes locekļi, kas vasaru devās peļņās vai strādāja par kalpiem pie turīgajiem saimniekiem citos Latvijas rajonos.

Novērtējot mašīnu ieviešanos kapitālistiskajā lauksaimniecībā, jāat-zīmē, ka, lai gan mašīnu skaits lēnām pieauga, Latvija tomēr atpalika no Rietumeiropas kapitālistiskajām valstīm. XX gs. 30. gadu otrajā pusē Dā-nijā viens mehāniskais dzinējs bija uz 20 ha aramzemes, bet Latvijā — tikai uz 370 ha; 1936. g. Dānijā (aramzemes platība mazāka nekā Lat-vijā) bija 6650 traktoru, bet Latvijā 1937. gadā — tikai 617.³ Tehnikas trūkums Latvijas zemnieku saimniecībās spieda plaši izmantot algoto darbaspēku.

ZVEJNIECĪBA

XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā Latvijas laukos kā zemnieku nodarbošanās palīdzinot joprojām pastāvēja zvejniecība, kas, tāpat kā visas saimniecības nozares Latvijā, šai laikā nostājās uz kapitālisma ceļa.

¹ No 24 982 labības plāvējiem 68,17%, no 48 854 zāles plāvējiem 55,41%, bet no 37 889 zirga grābekļiem 49,66% atradās pāri par 30 ha lielās saimniecībās. (Lauksaimniecības skaitīšana Latvijā 1939. gadā, 2. Rīgā, 1940., 165. lpp.)

² Vispārējā sējumu un mājlopu skaitīšana Latvijā 1937. gadā, 2. Rīgā, 1939., 179.—181. lpp.

³ A. Leits. Buržuāziskās Latvijas ekonomika un saimnieciskie sakari (1929.—1939.). Rīgā, 1958., 47. lpp.

Vienlaikus zvejā saglabājās muižu feodālās privilēģijas, kas traucēja tās attīstību. Joprojām spēkā palika muižnieku īpašuma un zvejas tiesības Latvijas upēs, ezeros un jūrā.¹ Vienīgi 6 Kurzemes brīvezeros un Vidzemes guberņā tālāk par 3 verstīm no krasta jūrā drīkstēja zvejot jebkurš cilvēks.² Tomēr šai atļaujai nebija lielas praktiskas nozīmes, jo tāljūras zveja ar tālaika vienkāršajiem pašu zvejnieku darinātajiem rīkiem bija stipri apgrūtināta.

Stingri nosakot zvejas kārtību un dažkārt pat rīku veidus, muižas savus ūdeņus iznomāja gan ezeru un upju krastu apdzīvotājiem — vietējiem zemniekiem strādniekiem, gan zivju uzpircējiem. Pēdējie vai nu algoja zvejniekus strādniekus, vai arī savukārt zvejas vietas iznomāja vietējiem zvejniekiem. Ezeros zvejai galvenokārt bija ziemas sezonas raksturs. Vidzemes un Augšzemes muižas ezeros iznomāja galvenokārt krievu zvejniekiem, iebraucējiem no Vitebskas guberņas. Latgales ezeros parasti nomāja zivju uzpircēji. Tie zveju uzticēja apkārtējiem zemniekiem vai profesionāliem zvejniekiem, kas visbiežāk bija krievi vecticībnieki. Lielo, zivīm bagāto Latgales ezeru krastos bija veselas krievu zvejnieku sādžas, kurās zveja daudzās ģimenēs pārgāja no paaudzes paaudzē, piemēram, Rabskava, Ļipuški, Čornaja, Dūkstīgals pie Rēznas u. c. Vairākās citās vietās krievu zvejnieki tāpat dzīvoja sādžās, bet mazākā skaitā, piemēram, pie Višķu un Aulejas apkārtnes ezeriem. Viņi veidoja zvejas draudzi — arteli, kas ar saviem vai uzpircēja darba rīkiem plašā apkārtņē braukāja no viena ezera uz otru. Profesionāli zvejnieki — latvieši Latgalē dzīvoja un strādāja tikai dažās sādžās (piemēram, Salā, Ideņos, u. c. pie Lubānas ezera, Braslavā pie Sīvera, Uškānos pie Rēznas ezera u. c.), zvejojot galvenokārt tajā ezerā, kura krastā dzīvoja. Muižas, kas zveju uzturēja kā aktīvu saimniecības nozari (piemēram, Svētciema, Vecsalacas, Vecmuižas, Doles, Carnikavas u. c.), turēja zvejas pārzini un savus zvejas puisus, kuri strādāja muižas teritorijā esošajās izdevīgākajās zvejas vietās.

XIX gs. otrajā pusē, pārdodot mājas un zemi zemniekiem, muižas paturēja sev ūdeņus un zvejas tiesības tajos. Zemnieki — topošie māju īpašnieki nolūkā gūt ar zveju papildienākumus uzsāka cīņu par ūdeņu un zvejas tiesību iegūšanu savā īpašumā. Starp muižām un zemniekiem izcēlās asi konflikti, kuru izšķiršana dažkārt nonāca pat augstākajās tiesu instancēs. Tomēr, neraugoties uz zvejas ierobežojumiem, Latvijas zvejnieki jau XIX gs. otrajā pusē sociāli diferencējās, sevišķi attīstītākajos zvejas apvidos: Dolē, Carnikavā, Pļaviņu un Krustpils apkārtņē, Vidzemes jūrmalā un pie lielajiem Latgales ezeriem. No zvejnieku vidus izvirzījās ezeru un upju nomnieki, kas savukārt līga algotus strādniekus vai uzticēja zveju profesionāliem zvejniekiem. Daudziem ezeru nomniekiem — zvejniekiem bija sagādāts viss zvejas rīku komplekts — ziemas un vasaras vadi, tīkli, murdi u. c.

¹ Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. St. Petersburg, 1864, 1031. §.

² Turpat, 1032. un 1033. §.

Muižu feodālās privilēģijas zvejā pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras likvidēja Padomju Latvijas valdība, 1919. g. 1. martā izdot dekrētu par visas zemes un ūdeņu nacionalizāciju. Tomēr īsajā padomju varas laikā būtiskas pārmaiņas zvejas raksturā nepaspēja notikt. Buržuāziskās Latvijas laikā bijušie muižu ūdeņi pārgāja valsts rokās. Tos iznomāja zvejniekiem vai zivju tirgotājiem. Turpretī zveja jūrā kļuva brīva.

Buržuāziskās Latvijas gados zvejas raksturs visumā palika tāds pats, kāds tas bija cariskās Krievijas apstākļos: saldūdeņu zveja pastāvēja galvenokārt kā zemnieku nodarbošanās palīgozare, jūras zveja — gan kā palīgozare, gan arī kā galvenais nodarbošanās veids. Profesionālo jūras zvejnieku skaits pieauga uz to bezzemnieku rēķina, kam jūra sniedza vairāk ienākumu nekā darbs lauksaimniecībā. Šajā laikā kā zināms pretspars zivju uzpircējiem tika dibinātas buržuāziskās kooperatīvās zvejnieku biedrības un sabiedrības, kas nozīmīgākajās zvejas vietās savukārt centās sagrābt gan zveju, gan zivju realizāciju savā apkārtņē. Vadošā loma šajās biedrībās bija turīgajiem zvejniekiem, kas mēģināja savās rokās paturēt labākās, no muižas nomātās vai vēlāk no muižas pārņemtās zvejas vietas.

Šai laikā vērojama arvien krasāka zvejnieku sociālā diferenciācija. Visspilgtāk tā vērojama augstvērtīgo zivju zvejas vietās (Carnikavā, Salacgrīvā, Dolē, Krustpilī, Līvānos, Pļaviņās u. c.), kā arī tur, kur zveja apvienojās ar ienesīgām peļņas nozarēm, kā kokmateriālu pludināšanu u. c.

Kapitālisma periodā padziļinājās zvejas vietu specializācija. Jūras zvejā pirmajā vietā izvirzījās Ziemeļkurzeme (butes, mencas, laši), Rucava—Medze (mencas, butes, zuši), Bulduri—Pēterupe (laši), Skulte—Ainaži (laši, zuši, mencas). Visā Latvijas jūrmalā, bet it īpaši posmā no Asariem līdz Apšuciemam, lielos daudzumos zvejoja reņģes. Rīgas jūras līča Kurzemes krastā un Kolkas pussalā bagāti bija brētliņu lomi. Saldūdeņos lašu un nēģu zvejā specializējās Daugavas (Pļaviņu, Aizkraukles, Kokneses, Ķeguma, Ikšķiles, Doles), Gaujas (Carnikavas, Ādažu), Ventas un Salacas lejteču zvejnieki, bet zušu zvejā — Daugavas (Pļaviņu, Krustpils, Līvānu), Aiviekstes (Gostiņu—Saikavas), Dubnas, Jašas, Tartakas un Lielupes zvejnieki.

Kurzemē XIX gs. otrajā pusē un XX gs. izvērsās diķsaimniecība, kas no muižām pārgāja arī zemnieku saimniecībās.

Jūras zveja kapitālisma periodā kļūst daudz nozīmīgāka nekā saldūdeņu zveja, un daudziem jūrmalas iedzīvotājiem tā ir galvenais ienākumu avots. Līdz ar to vērojama straujāka jūras zvejas rīku attīstība nekā feodālisma periodā. Turpretī saldūdeņu zvejas rīki mainās maz. Galvenie saldūdeņu zvejas rīki paliek iepriekšējie (bridņi, aizsprosta un pievilināšanas rīki), izmaiņas vērojamas galvenokārt materiāla izvēlē (kopš XX gs. 20. gadiem arvien vairāk lieto no kokvilnas diedziņiem mes-tus tīklus) un sīkās konstruktīvās detaļās. Latgalē Rēznes ezera apkārtņē XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā tīklu linumu darināšana vairākās sādžās (Latviešu Viraudā, Zelenpolē, Ubogovā) pastāvēja kā amatniecības

80,1

80,2

80. att. Aizsprosti.

1 — nēgu tacis — «vastala» Penderē pie Doles; 2 — no mietiņiem un zariem izveidots tacis Kārķos.

278

nozare. Šo amatnieku darinātie tīkli, līdzīgi krievu — ostaškoviešu tīkliem, atrada plašu noietu Latgales un Vidzemes austrumu daļas ezeru zvejnieku vidū. Augšzemes (Silenes, Sventas) zvejnieki XIX gs. beigās un XX gs. sākumā tīklus pasūtīja Baltkrievijā Bulavišku sādžā. XX gs. uzplaukst saldūdeņu zveja kā sporta veids un plaši tiek izmantoti fabrikās darināti makšķerēšanas, spinningošanas un bļitkošanas piederumi.

Saldūdeņu zvejas rīku tipi un nosaukumi visā Latvijā nav vienādi. Tā, piemēram, trejbrīdi, kas izplatīts visā Latvijā, Vidus- un Rietumlatvijā sauc par kabi, kabeni vai arī citos vārdos, kuriem saknē zilbe «kab-». Austrumlatvijā turpretī tam no slāvu tautām aizgūti nosaukumi — kūrica, kriga, troinīks, bradenis. Latgalē, Vidzemes un Augšzemes austrumos atrodami arī citi zvejas rīki, kam tuvība ar slāvu tautu rīkiem, piemēram, tīkla murdi, kuru karkass veidots no murda astē sakrustotām liektām klūgām, smelte (neliels tīkliņš, kas piesiets lokanām maikstīm un ar garu kārti no krasta tiek iemests upē), plaza (maisveida tīkliņš, ko ar garu kārti no krasta iemet upē un tad velk uz malu) u. c. Ezeros lietotajiem profesionālo zvejnieku rīkiem gandrīz visiem slāviskas cilmes nosaukumi. Latvijas austrumu daļā kontakti ar slāvu tautām iezīmējas: 1) virzienā uz Pleskavas apgabalu un 2) uz Baltkrieviju un tālāk uz Augštaitiju un Poliju.

Latvijas rietumu un vidus daļā īpaši izdalāmi lībiski igauniskie apvidi (Limbažu raj., kā arī Rīgas, Valmieras un Valkas raj. rietumu daļa un Kolkas pussala), kuros vērojama tuvība ar Igaunijas vidus un rietumu daļā, ar Baltijas jūras salās un Skandināvijā lietotajiem rīkiem. Rietumvidzemei raksturīgs trīsstūra prizmas veida brīdnis — līvis, klūdziņu murdi ar kvadrātveida ieeju un daudz zvejas rīku detaļu somugrisku nosaukumu, piemēram, poiga (nēgu murda iedzirknis Carnikavā), sulkārts (lašu tača detaļa Dolē), tāri (lašu tača redeles Dolē) u. c. Kurzemes un Zemgales dienvidos vērojama tuvība ar Žemaitijas saldūdeņu zvejas rīkiem. Tādējādi pēc saldūdeņu zvejas rīku tipiem un nosaukumiem Latvijas PSR teritorijā iezīmējas divas zonas: 1) Austrumlatvija (Vidzemes un Augšzemes austrumu daļa un Latgale) un 2) Vidus- un Rietumlatvija (Kurzeme, Zemgale, Vidzemes vidiene un rietumi un Augšzemes rietumu daļa).

Bez tam Latvijā atrodami arī daudzi tādi zvejas rīki, kas izplatīti plašās Austrum- un Viduseiropas teritorijās, ko apdzīvo slāvu, somugru un ģermāņu tautas. Te minami laizāmie tīkli rīzes, zušu tīkli ar signālu devējām aukliņām — jautriem u. c. Tie rāda, ka Latvijas saldūdeņu zvejas rīki daudzējādā ziņā iekļāvās Austrum- un Viduseiropā lietoto zvejas rīku kompleksā.

Jūras zvejnieku galvenie darba rīki visā kapitālisma periodā bija tīkli un vadi, ko lietoja dažādu sugu zivju ķeršanai. Līdz XIX gs. beigām gar visu jūras piekrasti zvejnieki tīklu linumu sēja paši mājas kārtībā no linu diegiem, ko sagatavoja zvejnieku sievas un meitas. XIX gs. beigās linu diegus sāka nomainīt fabrikās vērpti kokvilnas diegi, bet lielāku centru — Rīgas, Ventspils, Liepājas apkārtnē sāka lietot arī fabrikās austus

no ārzemēm ievestus tīklu linumus. Fabrikā darinātie tīklu linumi visā Latvijas jūras piekrastē strauji izplatījās XX gs. sākumā, kad Rīgā nodibināja tīklu austuvi. Tagad zvejniekiem tīklu vajadzēja tikai iesiet. Ar rokām zvejnieki turpināja aust vienīgi smalkacainos vadu linumus.

Jūras zvejas tīkli dalījās metamajos un velkamajos. Metamos tīklus vakarā ieveda jūrā, izmeta un atstāja ūdenī pa nakti; dažkārt zvejnieki, izmetuši tīklus, malā nebrauca un kopā ar tīkliem dreifēja līdz ar jūras straumi. No rīta tīklus ievilka laivā un izņēma zivis, bet tīklus krastā uzkāra vabās žāvēšanai. Metamie tīkli dalījās žaunu tīklos (zivis ieķeras tīkla acīs ar žaunām) un liekaču tīklos (zivis sapinas tīkla linuma maisiņos, kas rodas, zivij linumu izgrūžot cauri liekačiem). Dažādām zivju sugām (reņģēm, brētliņām, mencām utt.) paredzēto tīklu acu lielums, kā arī tīklu garums un dziļums bija dažāds. Senākie tīkli ir īsāki un sekļāki, jaunākie — garāki un dziļāki. XIX gs. beigās ar zivju tirgotāju starpniecību Ziemeļkurzemē ieviesās zviedru tipa lielacainie lašu tīkli.

Ar velkamajiem tīkliem zvejoja dienā, izmetot tīklus pusloka veidā no laivas ūdenī ar loka vaļējo pusi pret krastu. Pēc tam zvejnieki tīklus aiz spārniem vilka malā vai laivā. Izplatītākais velkamo tīklu veids bija dažādi vadi, ar kuriem zvejoja reņģes, brētliņas, lašus, butes, lučus un citas zivis. Lai atvieglotu smago vadu vilkšanu, XIX gs. beigās sāka izmantot īpašas vinčas — mucas, uz kurām uztina vada spārnu virves. Butu vadus atšķirībā no citu veidu vadiem izmeta no laivas un arī vilka no laivas.

Zvejai ar tīkliem zvejnieki apvienojās zvejnieku grupās, t. s. zvejas draudzēs, lomus dalot proporcionāli katra zvejnieka tīklu daudzumam. Turīgie zvejnieki iztika ar savas ģimenes un algotu darbaspēku.

XIX gs. pēdējos gadu desmitos arvien lielāku nozīmi jūrmalā ieguva preču-naudas saimniecība. Nauda bija vajadzīga arī māju iepirkšanai par dzimtu. Zvejnieki sāka meklēt jaunus, ienesīgākus zvejas rīkus un paņēmienus. Kā tādi izrādījās lašu un zušu murdi, ko Vidzemes jūrmalā sāka lietot XIX gs. 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Ap to pašu laiku Rīgas jūras līča krastos sāka ieviesties arī reņģu murdi. Nelietderīga kļuva smago vadu vilkšana. Murdus, tāpat kā vadus un citus tīklus, zvejnieki gatavoja un lietoja kolektīvi.

Otrs jūras zvejas rīku komplekss bija individuālās zvejas rīki, kas iedalāmi pievilināšanas un duršanas zvejas rīkos. Pievilināšanas rīki bija dažādi āķi: kopeles, bļitkas un ūdas mencu zvejai Kurzemes jūrmalā, zušu āķi Vidzemes jūrmalā, lašu ūdas ap Ventspili u. c. Butu duršanai Kurzemes jūrmalā lietoja harpūnveida dzelzs iesmu garā koka kātā, bet zušu u. c. zivju duršanai — žebērķļus.

Kopš XIX gs. vidus Baltijas guberņu muižnieki nolūkā celt zvejas ienākumus sāka interesēties par Zviedrijas zvejnieku laivām, zvejas rīkiem un paņēmieniem. Uz Zviedriju sūtīja Latvijas zvejniekus, kas apguva turienes laivu un zvejas rīku gatavošanu un lietošanu.¹ Pakāpeniski

¹ ERAKA, 1185. f., 1. apr., 77. lieta, 52. lp.

šie rīki ienāca Latvijas zvejnieku darbā. Lielāku nozīmi ieguva arī dziļjūras zveja, kas prasīja dziļāk peldošas un stabilākas laivas. To izgatavošanu uzticēja speciālistiem — laivu meistariem. Tomēr airu un buru laivu novadišana līdz zvejas vietai un it īpaši atpakaļ krastā ar zivju kravu bija visai smags un vējainā laikā pat bīstams darbs. Tāpēc XX gs. sākumā turīgākie zvejnieki kooperējās un iegādājās motorlaivas, kurās uzstādīja arī vada velkamās ierīces. Tā bija pirmā zvejniecības mehānizācija Latvijā. Sprotams, ka motorlaivas spēja iegādāties tikai paši turīgākie zvejnieki. Tā, piemēram, 1936. g. buržuāziskajā Latvijā uz 4054 zvejniekiem bija tikai 703 motorlaivas, resp. uz 5,75 zvejniekiem viena motorlaiva.¹ Kapitālisma laikmeta zvejai Latvijā raksturīgs visai zems tehniskais līmenis. Tā bija viena no atpalikušākajām tautas saimniecības nozarēm, kuras attīstība gandrīz pilnīgi bija lemta pašplūsmei.

Pirmspadomju laikā, sevišķi buržuāziskās Latvijas gados, zvejas lomu realizācijā bija atkarīga no zivju uzpircējiem, jo pašiem zvejniekiem nebija iespējams nogādāt zivis uz pilsētu vai biezi apdzīvotu vietu tirgiem. Aizdodot naudu zvejas rīku un flotes iegādei, uzpircēji zvejniekus saistīja pie sevis. Parādu jūgā nokļuvušie zvejnieki zivis drīkstēja pārdot tikai uzpircējam par pēdējā diktēto cenu.

MEDĪBAS

Medības XIX gs. otrajā pusē Latvijā vairs nepastāvēja kā kaut cik nozīmīga iedzīvotāju nodarbošanās palīgozare. Tās aprobežojās ar plēsīgo zvēru iznīcināšanu un papildu uzturlīdzekļu ieguvi mednieka ģimenes vajadzībām. Līdz pat Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarai medību tiesības joprojām piederēja muižniekiem, kas medības organizēja galvenokārt izpriecu nolūkos, nereti piesaistot zemniekus par dzinējiem. Dažkārt mežsargiem vai citām personām uzdeva sagādāt muižai vajadzīgo medījumu.

Buržuāziskās Latvijas gados medību saimniecību pārzināja mednieku biedrības, medniekiem izsniedzot īpašas apliecības un kontroles pienākumus uzticot mežsargiem. Regulāri rīkoja plēsīgo zvēru, sevišķi vilku medības, par vilku iznīcināšanu maksājot pat prēmijas.

Medību kā nodarbošanās palīgozares izzušanu veicināja mežu izciršana un vērtīgo medību dzīvnieku — briežu, bebru, caunu, vāveru u. c. nesaudzīga iznīcināšana iepriekšējos gadsimtos. Medību faunas saglabāšanai jau XIX gs. otrajā pusē pastāvēja dzīvnieku un putnu taupīšanas laiki.

Kapitālisma periodā par galveno medību ieroci kļuva medību bise. Tomēr plēsīgo zvēru iznīcināšanai un malu medniecībā joprojām lietoja jau feodālisma laikā pazīstamos medību rīkus un paņēmienus — dažādas lamatas (bedres, slazdus u. c.), cilpas, indes u. tml. Buržuāziskās Latvijas gados šo rīku un paņēmieni lietošanu nesaudzīgi apkaroja.

¹ V. Miezis. Latvijas jūras zvejniecība. Rīgā, 1938., 31.—32. lpp.

DRAVNICĪBA

Dravniecība joprojām pastāvēja un attīstījās kā daļas lauku iedzīvotāju nodarbošanās palīgozare, kuras galvenais uzdevums bija nodrošināt biškopja ģimeni ar medu, kas bija gan uztura, gan arī ārstniecības līdzeklis. Daļēji medus noderēja arī par ienākumu avotu. Kā pamatnodarbibai dravniecībai šajā periodā bija maza nozīme. Pēc 1897. g. tautas skaitīšanas datiem ar dravniecību pastāvīgi nodarbojās Kurzemes guberņā 72 cilvēki,¹ tai skaitā 71 latvietis, Vidzemes guberņā — 67, tai skaitā 32 latvieši un 30 igauņi,² Latgalē — 18, tai skaitā tikai 1 latvietis.³ Šiem dravniekiem katram bija pa 10 un vairāk bišu saimju.⁴

XX gs. 30. gados nodarbošanās ar dravniecību nedaudz vērsās plašumā. Ja 1923. g. ar dravniecību Latvijā nodarbojās 11,45% no visām saimniecībām, tad 1939. g. — 19,8% saimniecību.⁵ Galvenie dravniecības rajoni koncentrējās Rīgas, Valmieras, Cēsu, Tukuma, Jelgavas, Bauskas, Daugavpils apriņķos. Ienākumi no dravniecības tomēr bija niecīgi — 1938./39. saimniecības gadā dravniecība Latvijā deva 1,1% no lopkopības kopējā ienākuma, bet lauku iedzīvotāju uzturā izlietoto produktu vērtībā medus vidēji sastādīja 1% jeb 2 kg uz 1 pieaugušu cilvēku.⁶

Dravu un bišu saimju skaits Latvijā XX gs.⁷:

Apgabals	1910. g.			1923. g.			1939. g.		
	dravu skaits	saimju skaits		dravu skaits	saimju skaits		dravu skaits	saimju skaits	
		kopā	vidēji 1 dravā		kopā	vidēji 1 dravā		kopā	vidēji 1 dravā
Vidzeme	7406	29 797	4,02	7968	26 590	3,34	18 821	72 800	3,9
Kurzeme	4173	21 275	5,22	4394	13 878	3,16	10 493	46 400	4,4
Zemgale				5644	17 593	3,12	12 399	52 800	4,3
Latgale	—	—	—	3990	9 632	2,41	11 869	50 900	4,3
Kopā	11 579	51 072	4,62	21 996	67 693	3,00	53 582	222 900	4,23

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., 19. Курляндская губерния. СПб., 1905, 142., 143., 149. lpp.

² Turpat, 21. Лифляндская губерния. СПб., 1905, 138., 139., 147., 149. lpp.

³ Turpat, 5. Витебская губерния. Тетрадь 3. СПб., 1903, 166.—173. lpp.

⁴ А. Орановский. Материалы для географии и статистики России. Курляндская губерния. СПб., 1862, 283. lpp.

⁵ M. Skujenieks. Latvija. Zeme un iedzīvotāji. Rīgā, 1927., 615. lpp.; A. Maldups. Latvijas lauksaimniecība 1939. g. Rīgā, 1940., 134. lpp.

⁶ A. Maldups. Latvijas lauksaimniecība 1939. g. Rīgā, 1940., 81.—82. lpp.

⁷ Dati par 1910. un 1923. g. pēc M. Skujenieks. Latvija. Zeme un iedzīvotāji. Rīgā, 1927., 614.—615. lpp. un A. Maldups. Latvijas lauksaimniecība 1920.—1925. g. Rīgā, 1926., 136. lpp.; dati par 1939. g. pēc A. Maldups. Latvijas lauksaimniecība 1939. g. Rīgā, 1940., 133.—134. lpp. Jāpiezīmē, ka no uzrādītajām dravām 1910. g. muižām piederēja Kurzēmē 165 dravas ar 1349 saimēm, Vidzemē — 7640 saimes.

81

81. att. Bluķa strops ar rāmišiem Konarašovā (Rēzeknes raj.).
82. att. No salmu grīstēm pīts bišu strops Valkas Omuļos.

82

83. att. Drava Bērzpilī (Balvu raj.).

Tāpat kā citas tautas saimniecības nozares, arī dravniecība kapitālisma periodā ieguva organizētāku raksturu: XIX gs. otrajā pusē nodibināja biškopības biedrības, izdeva speciālo literatūru. 1920. g. nodibinātā Latvijas Biškopības centrālbiedrība organizēja kursus, izstādes, priekšlasījumus, izdeva populāru un speciālu literatūru, uzturēja speciālus biškopības instruktorus. Kvalificētu biškopju sagatavošanai 1923. g. Vecbebros nodibināja divgadīgu dārzkopības un biškopības skolu.

Biškopības racionālā attīstība pirmām kārtām atspoguļojas biškopības piederumu un biškopja darba paņēmieni izmaiņās. XIX gs. beigās Latvijā izzuda meža dravas, kuru pēdējās paliekas bija vērojamas Ventspils, Jēkabpils, Lubānas un Viļakas lielajos mežu masīvos.¹ Šajā laikā Latvijas zemnieku saimniecībās valdošie bija dobtie bluķa guļstropi un stāvstropi, kas radniecīgi Igaunijā un Lietuvā lietotajiem bluķu stropiem. Kurzemes muižās jau XIX gs. 50. gados lietoja rāmju stropus,² kas ieviesās arī zemnieku saimniecībās. 1910. g. jau vairāk nekā $\frac{2}{3}$ Kurzemes bišu saimju mita rāmju stropos. 1923. g. rāmju stropi bija valdošie arī Vidzemē.³

¹ A. Bielenstein. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, 1. St. Petersburg, 1907, 187. lpp.

² А. Орановский. Материалы для географии и статистики России. Курляндская губерния. СПб., 1862, 283. lpp.

³ М. Скуженіекс. Латвija. Zeme un iedzīvotāji. Rīgā, 1927., 614., 615. lpp.

Latgales muižās turpreti rāmju stropi ieviesās tikai XIX gs. beigās, no kurienes tie XX gs. sākumā ienāca zemnieku saimniecībās. Tomēr valdošie Latgalē un Augšzemē līdz pat XX gs. 30. gadiem palika blūķu stropi. Līdztekus rāmju stropu tiešai pārņemšanai zemnieku drāvās notika blūķu guļstropu dabisks attīstības process, to pakāpeniska pārveidošanās par rāmju stropiem. Atsevišķās vietās Vidzemē un Kurzemē atrasti Žemaitijas, Polijas un Čehoslovākijas salmu stropiem līdzīgi stropi.¹

Biškopības darba tehnikas racionalizācija vērojama arī dažādos darba paņēmienos. Medus izspiešanu no šūnām ar rokām vai lāpstiņām XIX gs. beigās — XX gs. sākumā nomainīja pašu dravnieku darinātas vai pirktas medsviedes, koka dūmekļu vietā sāka lietot fabrikā ražotas metāla dūmu kannas, parādījās arī speciālas vaska spiedes utt.

AMATNIECĪBA

Amatniecība kā lauku ļaužu nodarbošanās veids saglabājās un turpināja attīstīties arī kapitālisma periodā. Straujš tās uzplaukums vērojams augošā kapitālisma apstākļos, it īpaši pēc 60. gadu likumu realizēšanas dzīvē, kad lauku iedzīvotājiem bija iespējams brīvi izvēlēties nodarbošanos.

Amatniecības attīstības gaita bija cieši saistīta ar kapitālistiskās lauksaimniecības un fabriku industrijas izveidi. Amatniecība veicināja kapitālistiskās ražošanas nostiprināšanos lauku apvidos. Taču, kapitālismam pāraugot imperiālisma stadijā, lauku amatniecība savu kādreizējo nozīmi pamazām zaudēja.

Jau XIX gs. beigās Kurzemes guberņā ar amatniecību nodarbojās vairs tikai 3,4% iedzīvotāju,² Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotajos apvidos — 5%³ un Latgalē jeb Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotajos apvidos — 2,7%.⁴ Šajā uzskaitē galvenokārt ietilpst amatnieki — darbnīcu īpašnieki, kamēr mājamatnieki un mājrupnieki tur nav ietverti.

Amatnieciskajā ražošanā nodarbinātie ļaudis arī kapitālisma posmā dalāmi trīs lielās grupās: mājamatniekos, amatniekos un mājrupniekos. Mājamatnieku saglabāšanos noteica viņu eksistences priekšnoteikuma — naturālās saimniecības saglabāšanās. Profesionālie amatnieki, kas no zemkopības bija pilnīgi atdalījušies, turpināja ražot galvenokārt tos izstrādājumus, ko fabrikās neražoja vai kas lauku iedzīvotājiem bija grūtāk pieejami. Galvenie amatnieku izstrādājumu pasūtītāji bija tie zemniecības slāņi, kam bija izdevīgāk ražot izejvielas un samaksāt par amatnieku darbu nekā pirkt fabrikās ražotos priekšmetus.

Kapitālismam raksturīgā ražošanas organizācija visspilgtāk izpaudās

¹ Lietuvių etnografijos bruožai. Vilnius, 1964, 142. lpp.

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., 19. Курляндская губерния. СПб., 1905, 202.—209. lpp.

³ Турпат, 21. Лифляндская губерния. СПб., 1905, 196.—207. lpp.

⁴ Турпат, 5. Витебская губерния. Тетрадь 3. СПб., 1903, 240.—253. lpp.

mājrūpnieku darbībā. Ar mājrūpniecību nodarbojās galvenokārt sīkzemnieki, bet 60.—80. gados mājrūpnieku vidū netrūka arī vidējo un pat lielo saimnieku, kas šādā veidā centās sagādāt līdzekļus māju iepirkšanai par dzimtu, nostiprināt savas saimniecības un izveidot rūpniecības uzņēmumus. Mājrūpniecības sairšana sevišķi strauji norisinājās XIX gs. pēdējos divos gadu desmitos, kad zemes īpašnieki pievērsās intensīvai lauksaimniecībai, bet lauku proletārieši devās darbā uz pilsētām. Ar mājrūpniecību nodarbojās vairs tikai daļa uzņēmēju, kas noorganizēja darbnīcas ar algotu darbaspēku, kā arī tie ražotāji, galvenokārt pusproletāriskie elementi, kas aiz ieraduma nevēlējās atstāt parasto nodarbošanos vai atstāt dzimto pusi.

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara postījumu un lielrūpniecības panūkuma rezultātā pieauga pieprasījums pēc amatniecības ražojumiem. Tāpēc darbu turpināja vai atsāka agrākie mājrūpniecības centri. Tomēr, nostabilizējoties buržuāziskās Latvijas rūpniecībai, amatniecība tautas saimniecībā kļuva arvien maznozīmīgāka. 1935. g. amatniecībā bija nodarbināti vairs tikai 2,3% iedzīvotāju.¹

Kapitālisma periodā Latvijas laukos turpināja attīstīties jau feodālismā zināmās amatniecības nozares. Lauku saimnieciskajā dzīvē pats nozīmīgākais bija kalēja amats. Attīstoties intensīvām kapitālistiskajām saimniecībām, pieauga pieprasījums pēc kalēju izstrādājumiem: lauksaimniecības darba rīkiem, transporta līdzekļiem, būvdetaļām u. c. Tāpēc pieauga arī kalēju skaits, radās jauni darba rīki un panēmieni.

Augošā metālrūpniecība apgādāja kalējus ar metāla veidgabaliem un profildzelžiem, tāpēc kalēji ar dzelzs liešanu un velmēšanu nodarbojās tikai izņēmuma gadījumos. Līdzās kalšanai, stiepsšanai un štancēšanai arvien vairāk ieviesās metināšana un kniedēšana, skrūvju veidošana utt. Vecos darba rīku komplektus kalvēs papildināja uzlaboti un arī jauna veida darba rīki, piemēram, vītņu griežamās ierīces, urbji u. c. Mainījās arī kalves iekārtojums. Veco, no akmeņiem krauto ēzi nomainīja ķieģeļu ēze ar dūmeni. Ugunsdrošības labad virs kurēm (ēzēm) ierīkoja īpašus dzirksteļu uztvērējus. Zirgu apkalšanai pie kalves uzcēla nojumes.

Kalves atradās ceļmalā, tālāk no citām ēkām, parasti lielu koku un ūdenskrātuvju tuvumā. Tās bija nelielas koka guļbūves ar lubu vai skaidu jumtu. Latgales sīkzemnieki, kas līdzās zemkopībai nodarbojās arī ar kalēja amatu, savas kalves nereti cēla zem viena jumta ar pirti. Turpretī Vidzemē un Kurzemē kalve bieži vien bija apvienota ar kalēja ģimenes dzīvojamām telpām. Parasti šādas ēkas cēla lielo saimniecību īpašnieki, kas kalvi iznomāja bezzemniekiem kalējiem. Nomas vietā kalēji izpildīja visus saimniekam nepieciešamos kalēja darbus: apkala zirgus, ratus, laboja darba rīkus un transporta līdzekļus utt.

Latvijas lauku kalēji parasti veica pasūtījumu darbus, bet atsevišķos novados, kā Dienvidlatgalē, Centrālvidzemē — Piebalgā, tie darināja metālizstrādājumus (piemēram, cirvjus, kapājamās dzelzis, sirpjus, arkļus,

¹ M. Skujenieks. Latvijas statistikas atlase. Rīgā, 1938., 40. lpp.

atslēgas, lāžu apkalumus, dzelzs daļas ratiem, ragavām u. tml.) arī pārdošanai tirgū. Kapitālisma apstākļos kalēji pamazām kļuva par remontdarbu veicējiem — mehāniķiem.

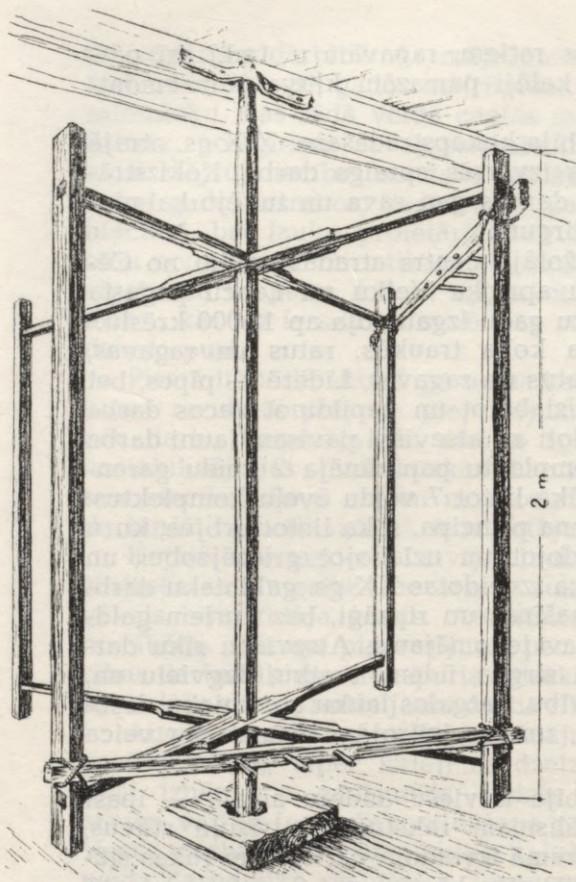
Otra plašākā amatniecības nozare bija kokapstrādāšana. XIX gs. otrajā pusē vecajos kokizstrādātāju centros izvērsās spraigs darbs. Kokizstrādātāji amatnieki izpildīja pasūtījuma darbus gan sava un tuvējo kaimiņpagastu iedzīvotājiem, gan arī ražoja tirgum.

Liels kokamatnieku — mēbeļu ražotāju centrs atradās netālu no Cēsīm, Briežos un Striņķos. Bijušā Cēsu apriņķa Veļķu un Lenču pagasta amatnieki XIX gs. pēdējos gados katru gadu izgatavoja ap 12 000 krēslu.¹ Smiltenes apkārtnē amatnieki ražoja koka traukus, ratus un ragavas, Andrupenē — galvenokārt traukus, ratus un ragavas, Līderē — pipes, bet Vecpiebalgā — vērpjamos ratiņus. Uzlabojot un papildinot vecos darba rīkus ar jauniem, pamazām tika izveidoti arī atsevišķi pavisam jauni darba rīki. Tā, piemēram, namdara rīku komplektu papildināja 2 veidu garenzāgi un 6 veidu šķērszāgi, namdari sāka lietot 7 veidu ēveļu komplektus. Bez urbjiem, kas darbojās pēc spiediena principa, sāka lietot urbjus, kuru asmeņiem bija velkoša daļa. Pārveidojot un uzlabojot griezējzobus un atsevišķas darba rīku statņu daļas, tika izveidotas XX gs. galdnieku darbnīcām raksturīgās ēvelmašīnas, frēzmašīnas un ripzāgi, bez kuriem galdnieka darbs kopš 30. gadiem vairs nav iedomājams. Atsevišķu rīku darbināšanai par spēka avotu izmantoja zirgus, ūdeni, tvaiku, degvielu un, sākot ar XX gs. 30. gadiem, arī elektrību. Latgales lauku amatnieku darbnīcās minētie darba rīki neparādījās, un tur joprojām visu darbu veica ar vienkāršiem rokas darba rīkiem.

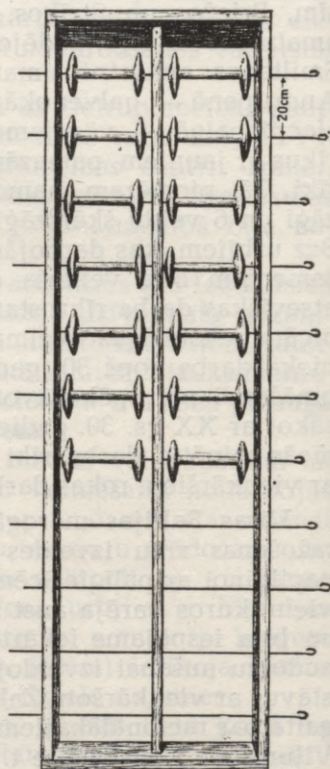
Visas Baltijas mērogā nozīmīgs bija latviešu audēju amats — īpaši ražošanas rīku izveides ziņā. Feodālismam raksturīgos trīzuļu stāvus, papildinot ar palīgierīcēm, XX gs. sākumā izveidoja par tādiem rokas stāviem, kuros varēja aust audumus ar 32 nišu kārtām pat 2 metru platumā un bija iespējams iekārtot audumus arī divās velku sistēmās. Rakstainu audumu aušanai izveidoja divus rokas stāvu tipus: stāvus ar svirām un stāvus ar vienkāršotu Žakarta rakstotāju, t. i., pusemehāniskos stāvus. Laika gaitā par racionālākajiem pusemehāniskajiem stāviem tika atzīti zemgalieša Viļumsona konstruētie t. s. Viļumsona stāvi. Ar tiem darba ražību varēja palielināt pat 3 reizes. Sevišķi izdevīgi tie bija rakstainu vilnas audumu aušanai sērijveidā.

Labā māla atradņu vietās XIX gs. otrajā pusē sevišķi strauji attīstījās podniecības centri, no kuriem nozīmīgākie bija: Vidzemē — Smiltene, Valka, Piebalga, Cirgaļi, Lejasciems; Kurzemē — Rucava, Grobiņa, Skruna; Latgalē — Silajāņi, Andrupene, Ludza, Viļaka. Salīdzinot ar aušanu un metālapstrādāšanu, podniecībā ražošanas tehnoloģija attīstījās daudz lēnāk. Kā materiālu sagatavošanu, tā trauku un podiņu veidošanu amatnieki veica ar rokām. Vienīgi Vidzemē XX gs. sākumā atsevišķās

¹ Материалы для статистики Лифляндской губернии. Дополнительный выпуск. Рига, 1899, 14. lpp.

84,1

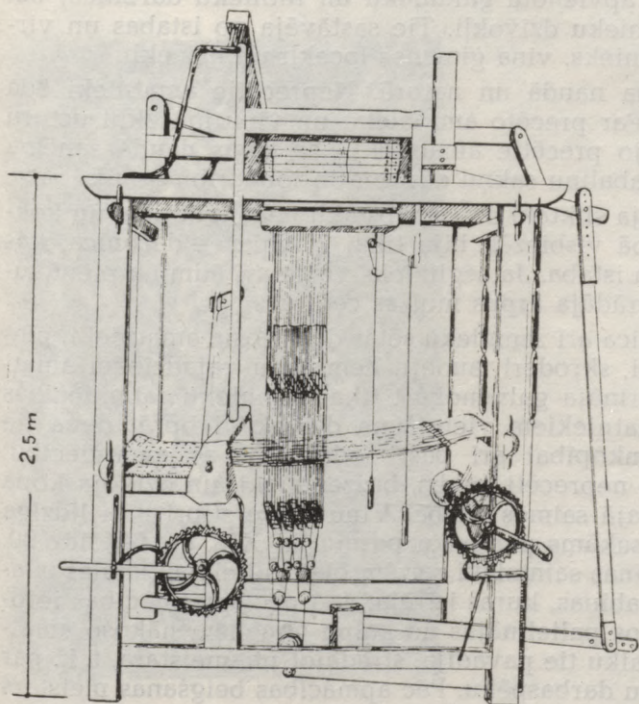
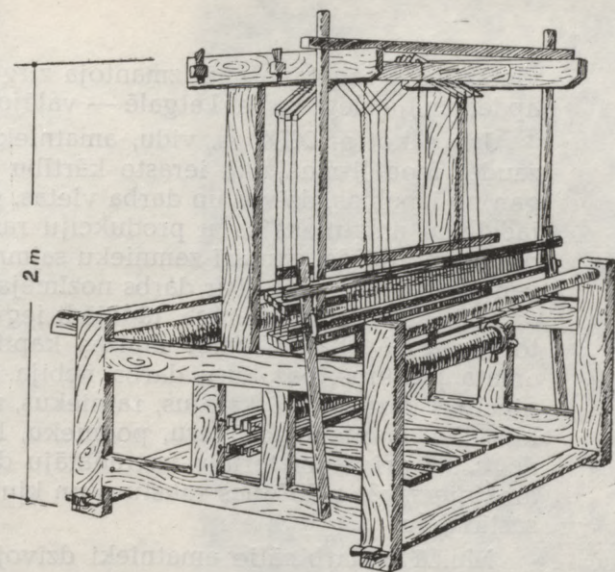

84,2

84. att. Lauku audēju darba rīki XIX gs. beigās un XX gs. sākumā:

1 — velku koki, Vecpiebalga; 2 — spoļu rāmis, Kārķi; 3 — aužamie stāvi ar svirām, Cēsis; 4 — Viļumsona stāvi.

84,3

84,4

vietās mālu sagatavošanā izmantoja zirgus. Kurzemē un Vidzemē traukus apdedzināja slēgtos, bet Latgalē — vaļējos cepļos.

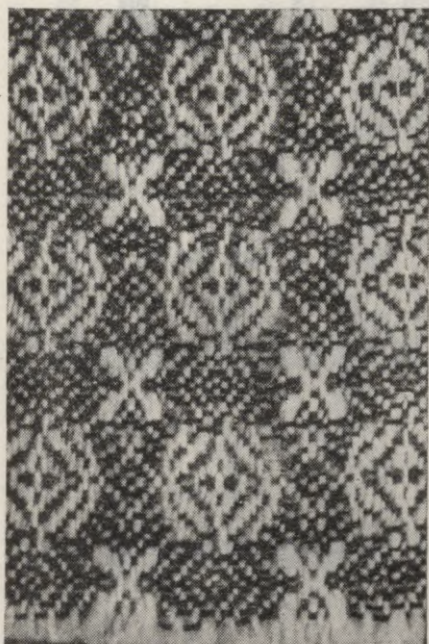
Jau sākot ar XIX gs. vidu, amatnieku dzīve un darbs pamazām sāka zaudēt feodālisma laikā ierasto kārtību un paradumus, kas bija atkarīgi gan no izpeļņas, dzīves un darba vietas, gan arī no tā, kāda patērētāja vajadzībām amatnieks savu produkciju ražoja. Amatnieki dzīvoja un strādāja gan muižās, gan arī zemnieku saimniecībās. Lauku amatnieki labprāt centās strādāt muižā. Tur darbs nozīmēja stabilu atalgojumu, iespēju strādāt labi iekārtotā darbnīcā, tādējādi iegūt labāku kvalifikāciju un līdz ar to turēt mācekļus. Tomēr muižas kapitālisma laikā saglabāja tikai tos amata pratējus, bez kuru darba nebija domājama ritmiska muižas saimniecības darbība, kā kalējus, ratniekus, muceniekus, galdniekus, segliniekus. Dzirnavnīeku, brūveru, podnieku, kaļķu dedzinātāju, ogļu un darvdeģu, kā arī zāgmateriālu izstrādātāju darbs muižu saimniecībās zaudēja amatnieciskās ražošanas raksturu un kļuva par muižu rūpnieciskā sektora sastāvdaļu.

Muižā nodarbinātie amatnieki dzīvoja un strādāja muižas ierādītajās telpās. Labākajās muižās amatnieku vajadzībām tika celtas īpašas ēkas, kurās zem viena jumta bija apvienotas kā amatnieku darbnīcas, tā dzīvokļi. Dažās muižās (Vecgulbenē, Sinolē u. c.) šādas ēkas bija divstāvu. Pirmajā stāvā bija ierīkota kalve, apvienotā galdnieku un ratnieku darbnīca, bet otrajā stāvā atradās amatnieku dzīvokļi. Tie sastāvēja no istabas un virtuves. Istabā dzīvoja amatnieks, viņa ģimenes locekļi un mācekļi.

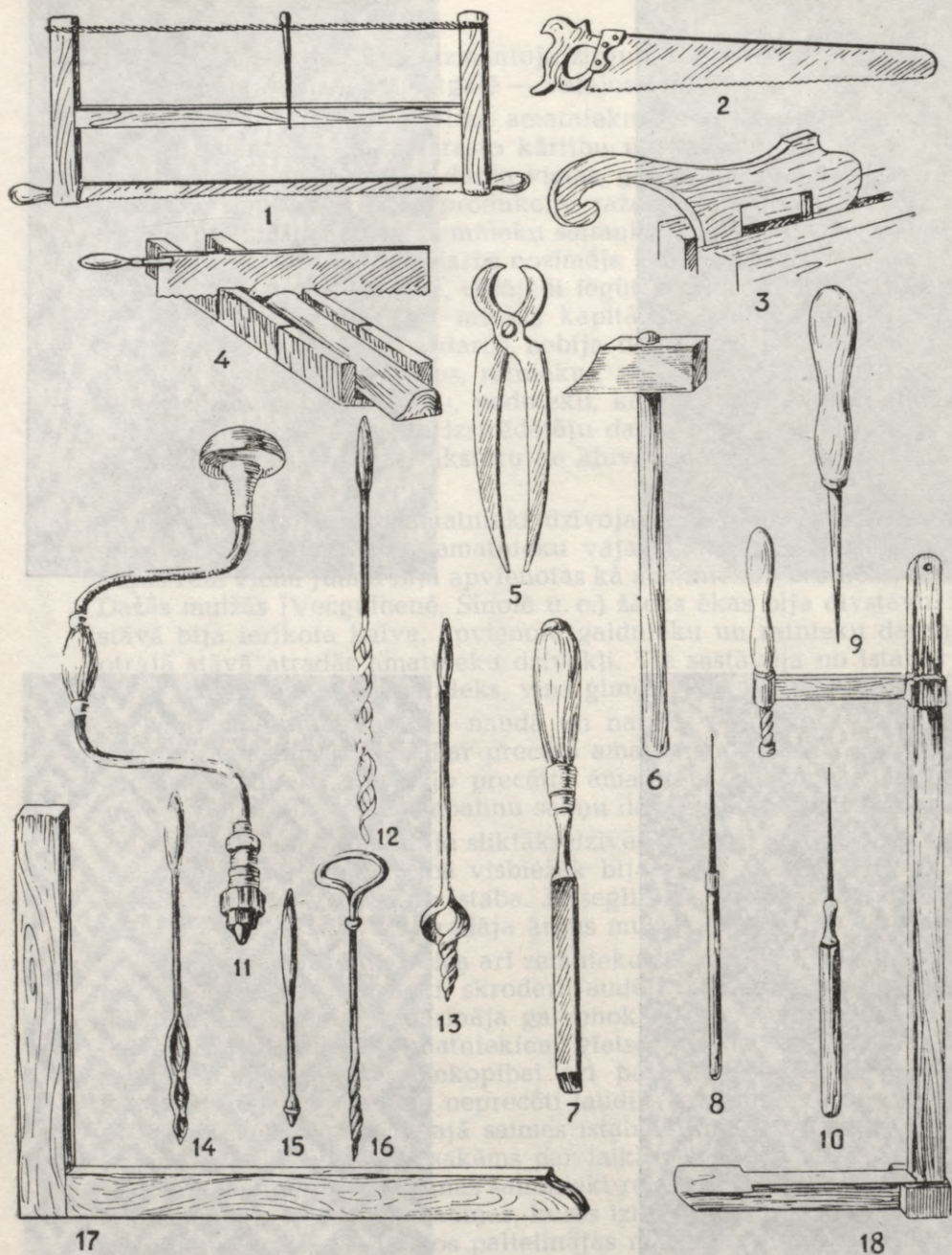
Algu amatnieki saņēma naudā un naturā. Neprecētie amatnieki ēda pie muižas saimes galda. Par precēto amatnieku un viņu mācekļu uzturu gādāja amatnieka sieva, jo precētie amatnieki bez algas naudā saņēma arī t. s. deputātu: zemes gabaliņu sakņu dārzam un lopbarību govij.

Segliniekiem parasti bija sliktāki dzīves apstākļi nekā kalējiem un kokapstrādātājiem. Viņu rīcībā visbiežāk bija tikai 2 telpas — darbnīca, kas vienlaikus bija virtuve, un istaba. Ja seglinieks veica arī ādmiņa pienākumus, tad tas dzīvoja un strādāja ārpus muižas centra.

Muižas pasūtījumus veica arī zemnieku sētās dzīvojošie amatnieki, piemēram, namdari, mūrnieki, skroderi, audēji. Zemnieku vajadzībām amatniecības izstrādājumus darināja galvenokārt tikai zemnieku saimniecībās dzīvojošie amatnieki. Amatniekiem vietsēžiem dzīvokli labprāt deva tie saimnieki, kas līdzās zemkopībai arī paši nodarbojās ar amatniecību. Šie amatnieki parasti bija neprecēti ļaudis, bezzemnieki, un dzīvoja kopā ar saimnieka kalpiem lielajā saimes istabā. Viņu dzīve stipri bija līdzīga kalpu dzīvei. Sevišķi tas sakāms par laika posmu no XIX gs. 60. līdz 90. gadiem. Pēc māju iepirkšanas saimnieki reizēm blakus lielajai saimes istabai piebūvēja vēl 1—3 istabiņas, kuras izīrēja. Jau pēc amatniecības ierobežojumu atcelšanas laukos palielinājās no kalpu ģimenēm nākošo amatnieku skaits. Apmācības laiku tie pavadīja, strādājot pie meistara, t. i., par mācīšanu maksājot ar savu darbaspēku. Pēc apmācības beigšanas meistars rīkus vairs nedeva, un jaunais amata pratējs palika bez darbnīcas un bez

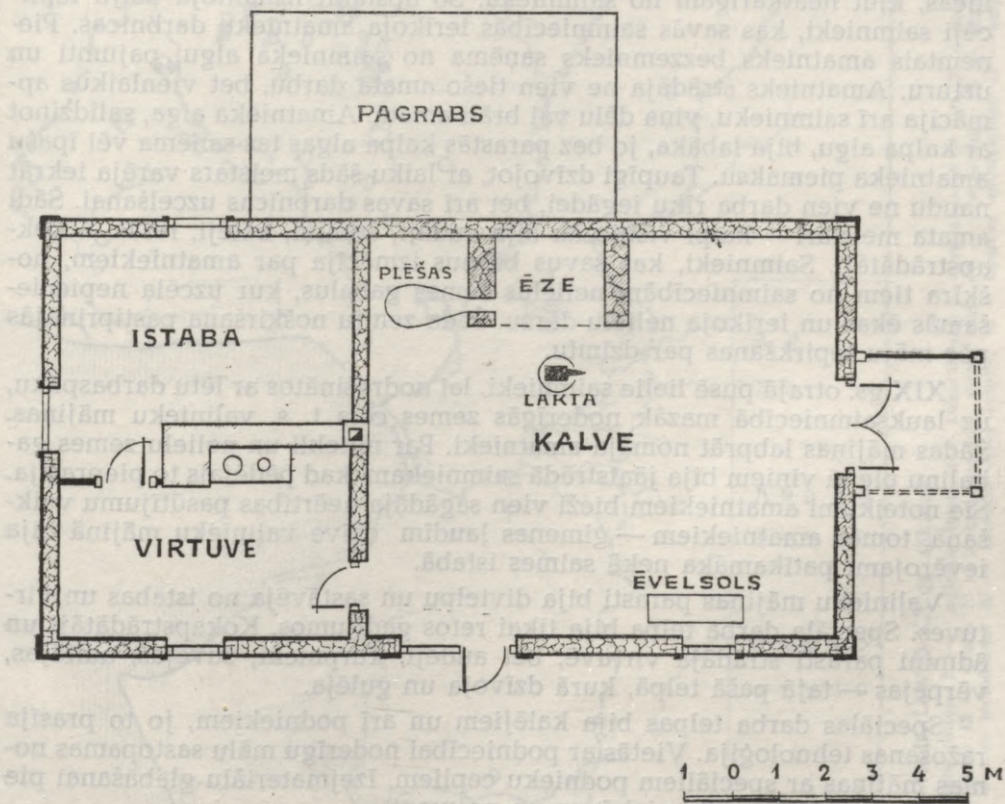
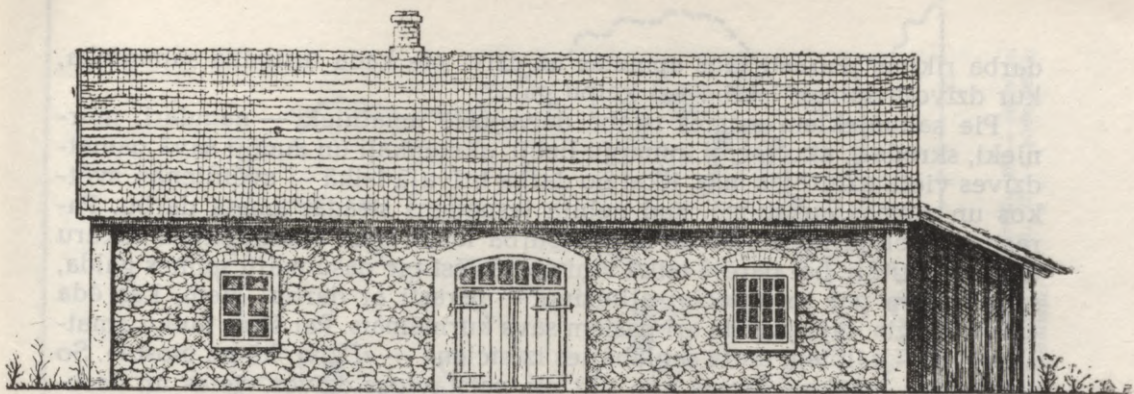

85. att. P. Viļumsona aušanas kursu absolventes rakstraudzis, 1938. g. (Tukums.)

86. att. Lauku galdnieku darba rīki XX gs. sākumā:

1—3 — zāģi; 4 — mērstūris; 5 — kņabļes; 6 — veseris; 7—10 — kalti; 11 — svārpsta spals; 12—16 — svārpsti; 17 — lenķis; 18 — spiede. (Lielvārde.)

87. att. Lauku kalve XX gs. sākumā, Madonā.

darba rīkiem. Parasti viņš apmetās uz dzīvi pie kāda turīgāka saimnieka, kur dzīvoja saimes istabā vai kalpu galā.

Pie saimniekiem saimes istabā dzīvojošie amatnieki — namdari, mūrnieki, skroderi, aku racēji, pumpju licēji, akmeņkaļi un audēji savā pamatdzīves vietā uzturējās maz, tikai no darba brīvajā laikā — svētdienās, svētkos un ziemas aukstumā, kad nebija iespējams strādāt amata darbu. Parasti tie ceļoja no mājas uz māju. Darba laikā šiem amatniekiem uzturu deva pasūtītāji, bet pārējā laikā viņi centās ēst pie pašu māju saimes galda, saimniekam par to attiecīgi atlīdzinot — parasti ar darbu. Tiem, kas ēda «savu maizi», bija jāgādā arī pašiem savs kurināmais. Par šiem lauku amatniekiem — kalpiem tautā saglabājies izteiciens — «Dzīvo kā uz plostā». Šo amatnieku lielākais sapnis bija tikt pie patstāvīgas dzīves vietas un darbnīcas, kļūt neatkarīgam no saimnieka. Šo apstākli izmantoja māju iepircēji saimnieki, kas savās saimniecībās ierīkoja amatnieku darbnīcas. Pieņemtais amatnieks bezzemnieks saņēma no saimnieka algu, pajumti un uzturu. Amatnieks strādāja ne vien tiešo amata darbu, bet vienlaikus apmācīja arī saimnieku, viņa dēlu vai brāli amatā. Amatnieka alga, salīdzinot ar kalpa algu, bija labāka, jo bez parastās kalpa algas tas saņēma vēl īpašu amatnieka piemaksu. Taupīgi dzīvojot, ar laiku šāds meistars varēja iekrāt naudu ne vien darba rīku iegādei, bet arī savas darbnīcas uzcelšanai. Šādi amata meistari — kalpi visbiežāk bija audēji, ādmiņi, kalēji, retāk — kokapstrādātāji. Saimnieki, kas savus bērnus izmācīja par amatniekiem, nošķīra tiem no saimniecībām nelielus zemes gabalus, kur uzcēla nepieciešamās ēkas un ierīkoja nelielu dārzu. Šāda zemju nošķiršana pastiprinājās pēc māju iepirkšanas par dzimtu.

XIX gs. otrajā pusē lielie saimnieki, lai nodrošinātos ar lētu darbaspēku, uz lauksaimniecībā mazāk noderīgās zemes cēla t. s. vaļinieku mājiņas. Šādas mājiņas labprāt nomāja amatnieki. Par mitekli un nelielu zemes gabaliņu pie tā viņiem bija jāatstrādā saimniekam, kad pēdējais to pieprasīja. Šie noteikumi amatniekiem bieži vien sagādāja neērtības pasūtījumu veikšanā, tomēr amatniekiem — ģimenes ļaudīm dzīve vaļinieku mājiņā bija ievērojami patīkamāka nekā saimes istabā.

Vaļinieku mājiņas parasti bija divtelpu un sastāvēja no istabas un virtuves. Speciāla darba telpa bija tikai retos gadījumos. Kokapstrādātāji un ādmiņi parasti strādāja virtuvē, bet audēji, kurpnieki, šuvējas, adītājas, vērpējas — tajā pašā telpā, kurā dzīvoja un gulēja.

Speciālas darba telpas bija kalējiem un arī podniekiem, jo to prasīja ražošanas tehnoloģija. Vietās ar podniecībai noderīgu mālu sastopamas nomas mājiņas ar speciāliem podnieku cepliem. Izejmateriālu glabāšanai pie amatnieku mājām cēla piebūves un nojumes.

Sākot ar 80. gadiem, amatnieki, kam bija iespēja iegādāties nekustamu īpašumu, centās to iegūt bieži apdzīvotās vietās — miestos un pilsētās.

Buržuāziskās agrārreformas rezultātā amatnieki, kas ilgu laiku bija nodzīvojuši vienā vietā, saņēma «amatnieku zemi» 2—5 ha lielā platībā. Uz šiem zemes gabaliem celtās amatnieku ēkas no parastajām zemkopībā

88. att. Mājrupniecības centri Latvijā XX gs. sākumā.

1 — audumi; 2 — vērpjamie ratiņi; 3 — aužamie šķieteri; 4 — koka trauki; 5 — ragavas; 6 — rati; 7 — riteņi; 8 — loki; 9 — krēslī; 10 — mēbeles; 11 — dažādi koka izstrādājumi; 12 — grozi; 13 — lauksaimniecības darba rīki; 14 — zvejas rīki; 15 — administrācija; 16 — kalumi; 17 — podniecība; 18 — māla trauki; 19 — darvas tecināšana; 20 — linsēklu eļļas ieguve; 21 — tabakas izstrādājumi; 22 — aizjūga piederumi.

nodarbināto jaunsaimnieku ēkām atšķīrās vienīgi ar to, ka amatnieku dzīvojamo ēku vienā dzīvojamā telpā bija ierīkota darbnīca.

Lauku amatniecībai bija liela nozīme kā rūpniecības rezervei, it īpaši kadru sagatavošanas ziņā. Līdz pat XX gs. sākumam Baltijā nebija amatniecības skolu. Arodnieciskā apmācība norisinājās darbā pie meistara, kur māceklis arvien vairāk noslīdēja algota strādnieka stāvoklī. XIX gs. otrajā pusē arodapmācībā Vidzemes un Kurzemes guberņās arvien lielāku nozīmi ieguva speciālā literatūra, galvenokārt vācu, jo latviešu valodā pirmie speciālās literatūras izdevumi parādījās tikai XX gs. sākumā. Jau XIX gs. beigās tika organizēti arī īslaicīgi kursi amatnieku zināšanu padziļināšanai, bet pastāvīgi kursi un amatnieku skolas tika noorganizētas XX gs. sākumā. Tāpēc arī kapitālisma periodā strauji uzlabojās amatnieciskās ražošanas tehnoloģija. Daudzus rokas darba rīkus nomainīja t. s. pusmehāniskie darba rīki.

Kapitālistiskās sabiedrības apstākļos no amatniekiem pakāpeniski izdalījās uzņēmēji — algotā darbaspēka izmantotāji; turpretī lielākā daļa amatnieku — tie, kas nespēja izturēt kapitālistisko konkurenci, noslīdēja līdz proletāriešu stāvoklim.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU MATERIĀLĀ KULTŪRA

APMETŅU VEIDI, ĒKAS UN TO IEKĀRTOJUMS

Zemnieku apmetņu tipiskais veids kapitālisma apstākļos ir viensētas ar apbūves centru pēc iespējas zemes īpašuma vidū. Tomēr šai laikā Latvijā, tāpat kā tās kaimiņu republikās Lietuvā un Igaunijā, atrodami arī ciemi. Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē šajā laikā bija galvenokārt nelieli ciemi ar izklaidus izvietotām sētām (atskaitot atsevišķus zvejnieku ciemus), Latgalē turpretī samērā lieli gan izklaidus, gan arī rindu ciemi, kas daļēji saglabāja vecajām ciema kopienām raksturīgās iezīmes — zemes sadalījumu šnorēs, kopējas ganības un pļavas.

Jaunajos ekonomiskajos apstākļos jau XIX gs. otrajā pusē ciemi sāka sairt. Zemnieki izdalījās viensētās, kas kapitālistiskajam ražošanas veidam bija piemērotākas par ciemiem. Veco, cieši apbūvēto ciemu vietā radās izklaidus ciemi ar izkaisītu sētu izvietojumu, un tikai pašā ciema centrā saglabājās vairākas kompakti celtas sētas.

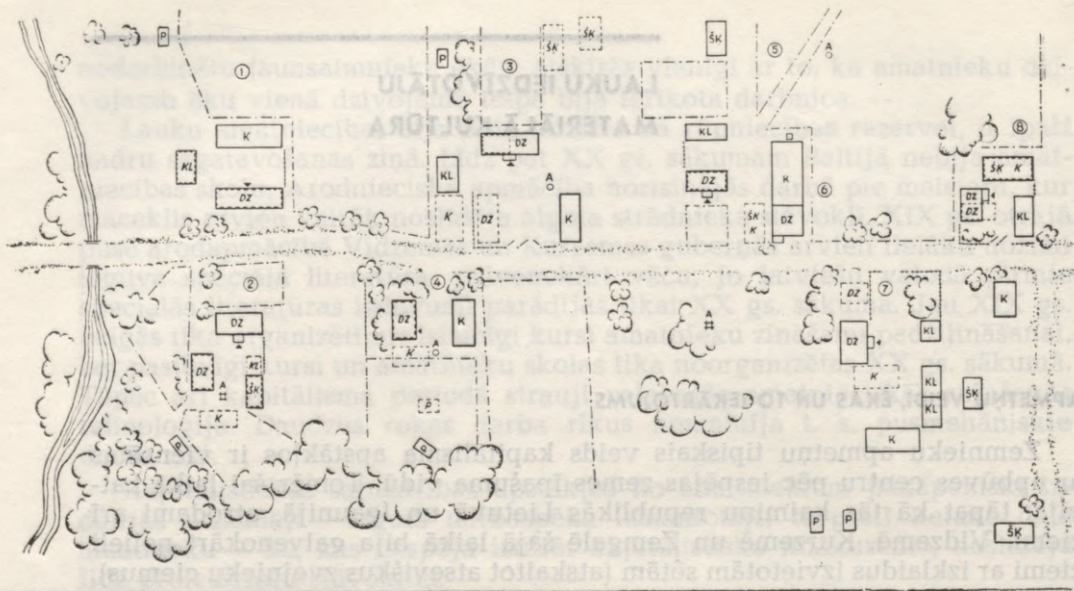
Viensētās izdalījās galvenokārt tie zemnieki, kuriem bija vairāk zemes, galvenokārt 10—15 desetīnu.¹ Sīkie zemnieki šajā kustībā neiesaistījās, un viņu saimniecībās dzīve turpinājās pa vecam. Pirmie viensētās izdalījās bij. Balvu pagasta Strūgu sādžas zemnieki 1884. g. Tajā pašā gadā viensētās izgāja arī daži Barkavas pagasta Osagola sādžas zemnieki.² Līdz 1904. g. vasarai viensētās bija izdalījušās: Rēzeknes apriņķī 30,8% saimniecību ar 30,7% zemes un Ludzas apriņķī 41,2% saimniecību ar 44,5% zemes.³

Ja XIX gs. otrajā pusē zemnieki nodalījās viensētās lielākoties pēc savas gribas, tad XX gs. sākumā — jau uz cara valdības rīkojuma pamata (1906. g. novembra likums, kas galīgi noformēts 1910. g. 14. jūnija likumā). Sevišķi intensīvi sādžu sadalīšana viensētās sākās 1910. g. ar t. s. Stolipina likuma izdošanu. Šai laikā sadalīja 901 ciemu, izveidojot 13 450 viensētas.

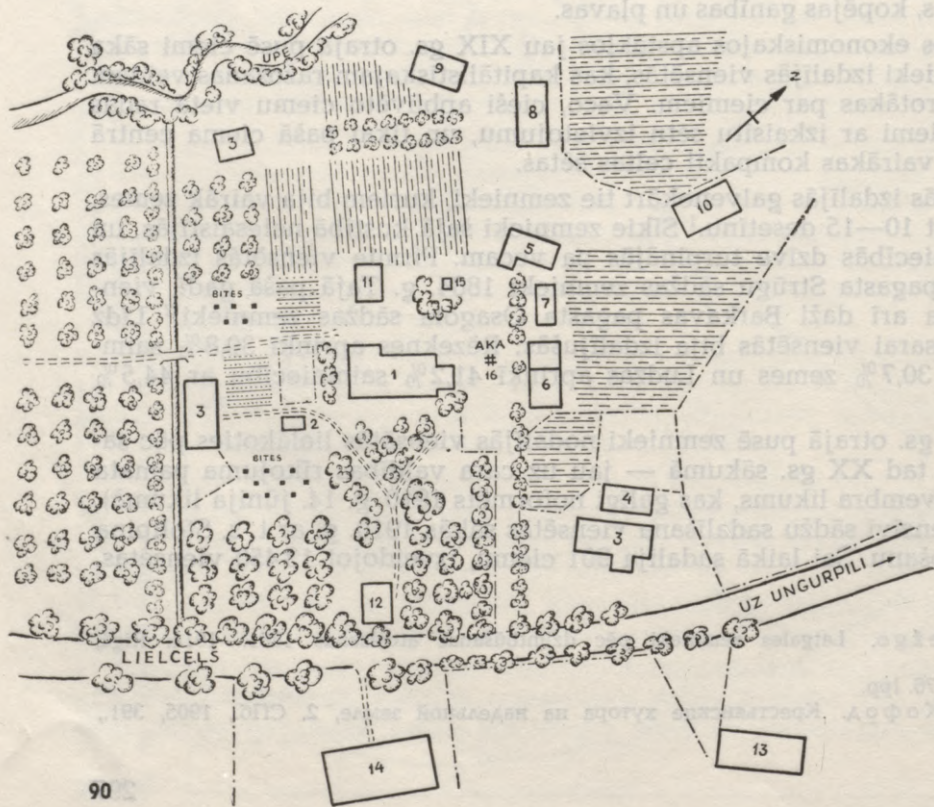
¹ B. Brežgo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861.—1914. Rīgā, 1954., 78. lpp.

² Turpat, 76. lpp.

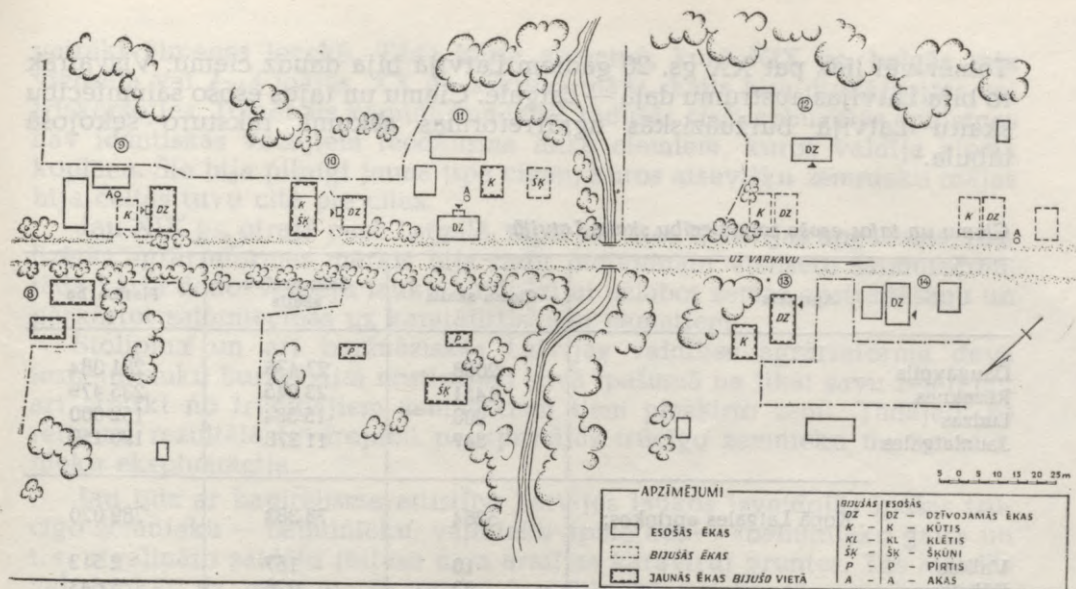
³ А. А. Кофод. Крестьянские хутора на наделной земле, 2. СПб., 1905, 391., 424., 684. lpp.

89

90

Tomēr vēl līdz pat XX gs. 20 gadiem Latvijā bija daudz ciemu. Visvairāk to bija Latvijas austrumu daļā — Latgalē. Ciemu un tajos esošo saimniecību skaitu Latvijā buržuāziskās agrārreformas sākumā raksturo sekojošā tabula.¹

Ciemu un tajos esošo saimniecību skaits Latvijā

Apriņķis	Ciemu skaits	Saimniecību skaits	Platība ha
Daugavpils	2058	27 476	281 384
Rēzeknes	1451	23 945	235 479
Ludzas	908	15 584	152 000
Jaunlatgales	847	11 378	120 157
<hr/>			
Kopā Latgales apriņķos:	5264	78 383	789 020
Valkas	10	157	2 512
Ilūkstes	32	226	3 643
Bauskas	58	860	9 117
Jelgavas	15	136	1 983
<hr/>			
Kopā pārējos apriņķos:	115	1 379	17 255
<hr/>			
Pavisam kopā	5379	79 762	806 275

Ciemu sadalīšanās viensētās atsākās atkal pēc buržuāziskās agrārreformas, sevišķi laikā no 1926. līdz 1930. g. Pēc buržuāziskās valdības statistikas datiem 1930. g. nesadalīti bija palikuši vēl apmēram 845 ciemi ar 7980 viensētām 89 987 ha kopplatībā. Daudzo iedalīto viensētu vietā atkal bija radušies jauni zemnieku sētu puduri, kas atgādināja vecos ciemus. Sevišķi daudz to bija Latgalē, kur pēc mantošanas paražām tēvs zemi dalīja dēliem un tie uzcēla patstāvīgas ēkas. Šāda parādība daļēji izskaidrojama arī ar to, ka vienā Latgales viensētā par īpašnieku bija nevis viens, bet

89. att. Ciema situācijas plāna shēma Preiļu Lielo Klaparu sādžā. Sādžā saglabājusies vecajam ciemam raksturīgā apbūve abpus lielajam ceļam. Ciema iedzīvotāji galvenokārt latvieši (latviešu sētas: 1 — Sondora; 2, 3, 7, 8, 9, 10 — Upenieku; 4 — Šmukstes; 11 — Jaunzema un Zierkaļa; krievu sētas: 5, 6 — Andrejevu; 12 — Zinovjevas; 13 — Serko; 14 — Kirilova).

90. att. Turīga zemnieka sētas plāna shēma ar kalpu un vaļinieku ēkām Alojās apkārtnē: 1 — dzīvojamā māja; 2 — dārza lapene; 3 — klēts; 4 — kūts; 5 — stallis; 6 — stallis un ratnīca; 7 — nojume; 8 — kalpu dzīvojamā māja; 9 — pirts ar dzīvojamo kambarīti; 10 — kalpu saimniecības ēka; 11 — nojume malkai; 12 — pagrabs; 13 — rija; 14 — šķūnis; 15 — ateja; 16 — aka.

91. att. Ludzas Nuraugu ciema ēku kopskats.

¹ Latvijas agrārā reforma. Rīgā, 1930., 375. lpp.

vairāki ģimenes locekļi. Tādā kārtā apmetnē, kurā XIX gs. beigās bija viensēta vai 2—4 mājas, XX gs. sākumā māju skaits bija divkārtšojies vai trīskārtšojies. Tomēr šīs kapitālisma laikā radušās cieši apbūvētās apmetnes nav identiskas vecajiem feodālisma laika ciemiem, kuros valdīja ciema kopiena. Šie bija pilnīgi jauna tipa ciemi, kuros atsevišķu zemnieku mājas bija celtas tuvu cita pie citas.

Jau XIX gs. otrajā pusē Latgalē, tāpat kā citos Krievijas apgabalos, realizētās agrārreformas mērķis bija radīt individuālu viensētu saimniecību, tādā kārtā dodot iespēju lauku buržuāzijai uzlabot zemes apstrādāšanu un pārkārtot saimniecības uz kapitālistiskiem pamatiem.

Stolipina un arī buržuāziskās Latvijas valdības agrārreforma deva iespēju lauku buržuāzijai nostiprināt savā īpašumā ne tikai savu zemi, bet arī atpirkt no trūcīgiem zemniekiem tiem piešķirto zemi. Tādējādi šo reformu rezultātā ievērojami pastiprinājās trūcīgo zemnieku un bezzemnieku ekspluatācija.

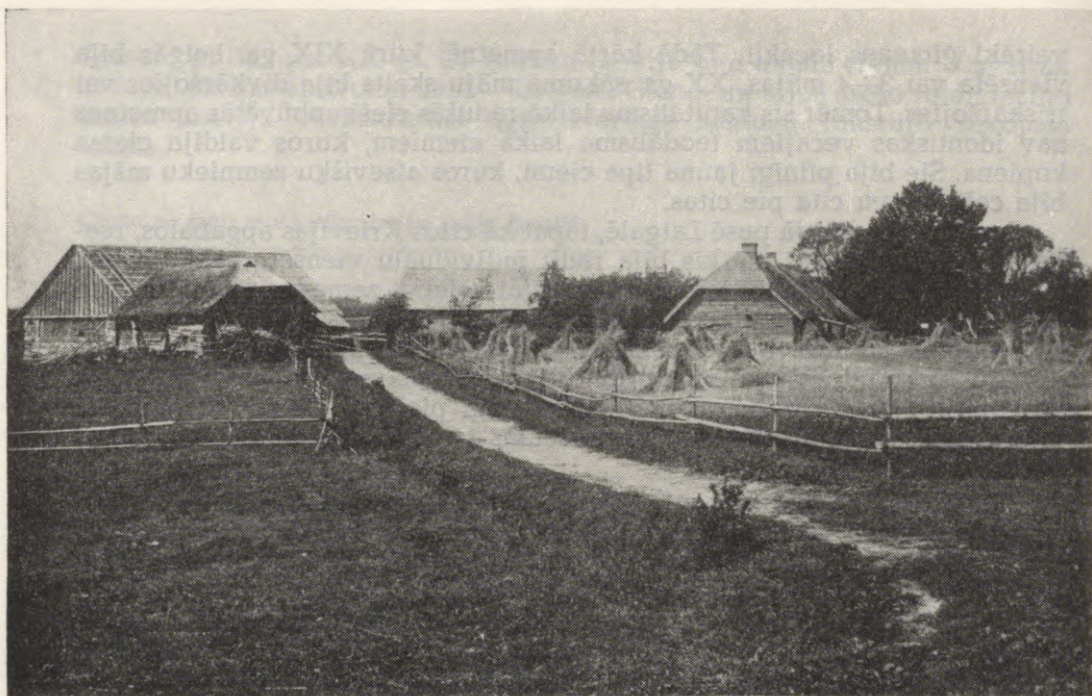
Jau līdz ar kapitālisma attīstību Latvijas laukos izveidojās īpašas trūcīgo zemnieku — babuļnieku, vaļinieku apmetnes — «babuļnieku gals» un t. s. atvaļināto zaldātu (bijušo cara armijas karavīru) gruntes. Tās atradās galvenokārt uz valsts muižu zemēm, kur sliktākā, neiekoptā zeme (smiltājā, priedulājā, purvu nomalēs) tika sadalīta 1—1,5 desetīnas lielos gabalos. Uz tiem uzceļot ēkas, izveidojās jauns, kapitālismam raksturīgs apmetnes tips, kas pēc savas apbūves principiem ievērojami atgādināja vecos — vai nu izklaidus, vai rindu ciemus. Vienīgi te ēkas bija mazas un nožēlojamas. Dažreiz trūcīgo zemnieku sētām zeme tika iedalīta veco ciemu tuvumā ($\frac{1}{2}$ —1 km attālumā no tiem). Tad veidojās t. s. «dubultciemi», kuriem dažkārt kopējs nosaukums ar apzīmējumu — «Lielie» un «Mazie» (piemēram, bij. Bauskas apr. Rundāles pag. — Lielie un Mazie Ādzūni, Lielie un Mazie Juknišķi u. c.). «Pundursaimniecību» šķietamie saimnieki apgādāja kapitālistiskās saimniecības ar lētām darba rokām, jo sīkais zemes gabaliņš spieda tā īpašniekus pārdot savu darbaspēku zem vidējās cenas. V. I. Leņins šādas proletāriskās saimniecības kapitālistiskajā lauksaimniecībā apzīmējis par «dzimtbūšanas tiešām paliekām kapitālismā».¹

Sīksaimniecības bija gan muižās, gan arī zemnieku sētās. Turīgie saimnieki pēc zemes iepirkšanas uz saviem zemes gabaliem, kas nebija vienā masīvā ar pārējo zemi (t. s. starpgabali jeb streijgabali), bieži vien uzcēla nelielu būdiņu (dzīvojamo māju) un kūtiņu ar šķūnīti, ko uz zināmu laiku iznomāja bezzemniekiem — amatnieku vai kalpu ģimenēm. Citreiz pats nomnieks tur uzcēla nepieciešamās ēkas. Šie sīkie zemes gabaliņi kļuva par spēcīgu līdzekli kapitālistiskās ekspluatācijas pastiprināšanai.

Šāda nomāšana, — rakstīja V. I. Leņins, — «... ir nomāšana trūkuma dēļ, verdziska nomāšana. «Nomātājs», kas atrodas šādos apstākļos, nevar nepārvērsties par ekspluatācijas rīku ar atstrādāšanu, ziemas nolīgumiem darbā, naudas aizdošanu u. tml.»² Liels skaits uz streijgabaliem celto

¹ V. I. Leņins. Raksti, 16. sēj., 390. lpp.

² V. I. Leņins. Raksti, 15. sēj., 80. lpp.

92. att. Turīga zemnieka sētas kopskats Zebrenes «Kalna Ciskās».

mazmājiņu bija Piebalgas apkārtnē, kur dzīvoja daudz amatnieku. Dažkārt uz viena saimnieka zemes streijgabaliem bija pat 2—3 sīkās saimniecības.

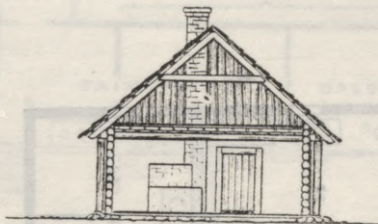
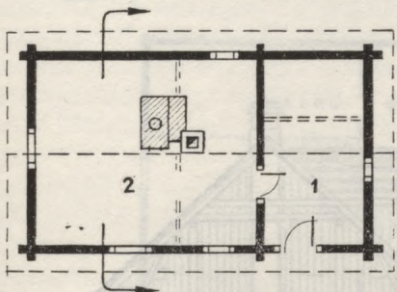
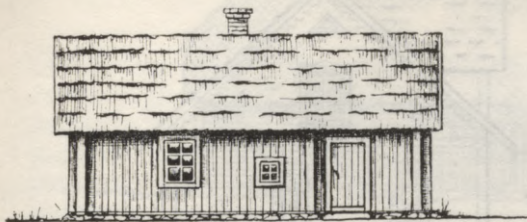
Sīkās saimniecības uz turīgo saimnieku no mājas attālākajiem zemes gabaliem kā spilgtu ekspluatācijas līdzekli jau tajā laikā pareizi novērtēja progresīvie strādnieki. Tā, 1912. g. «Arodniekā» rakstīts: ... «Sīkais zemes īpašnieks nevarēs pārtikt no savas zemes gabala, aiziet uz pilsētu arī nevarēs, bet, lai nemirtu badā, tam vajadzēs iet strādāt pie tuvākā saimnieka ... Saimniekam būs lēti strādnieki.»¹

Līdzīga tipa trūcīgo zemnieku apmetnes sastopamas arī Lietuvā un Igaunijā.²

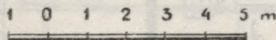
Ievērojamas atšķirības kapitalisma apstākļos vērojamas zemnieku sētas uzbūvē un pagalma plānojumā. Trūcīgo zemnieku sētā neatkarīgi no tā, vai tā bija viensēta, vai arī atradās ciemā, bija tikai divas ēkas: dzīvojamā māja un kūts, kuras galā atradās šķūnītis, nojume — ratņica un klētiņa. Arī pēc buržuāziskās agrārreformas trūcīgie jaunsaimnieki bieži vien nespēja uzcelt kaut cik piemērotas ēkas. Ilgus gadus viņu pagalmā slējās tikai pāris pagaidu celtnes, kurās zemnieki gan dzīvoja, gan arī turēja lopus

¹ «Arodnieks», 1912., 4. nr., 62. lpp.; skat. arī «Darba Balss», 1925., 1. nr.

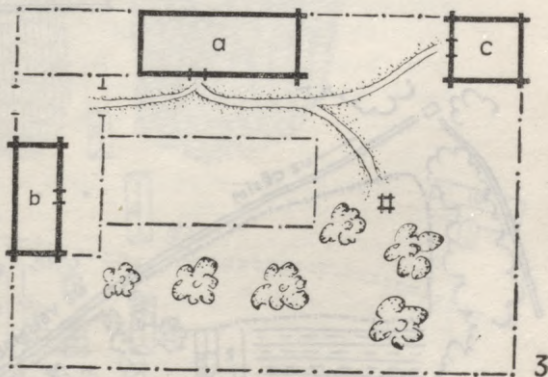
² Lietuvių etnografijos broožai. Vilnius, 1964, 583. lpp.; CЭ, 1966, 1, 45. un turpm. lpp.

93

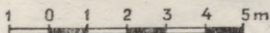
1

2

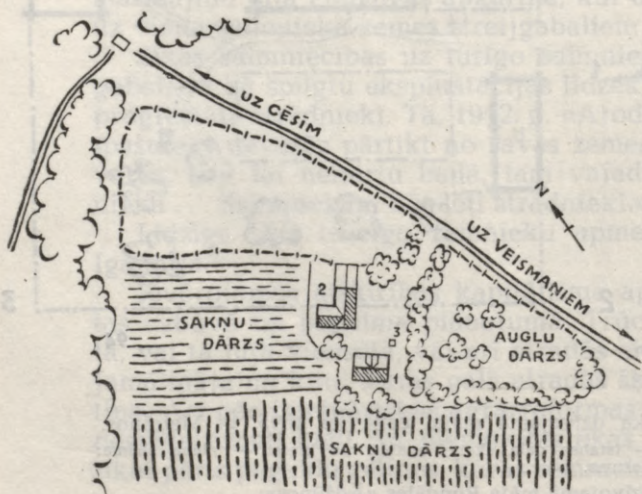
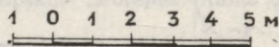
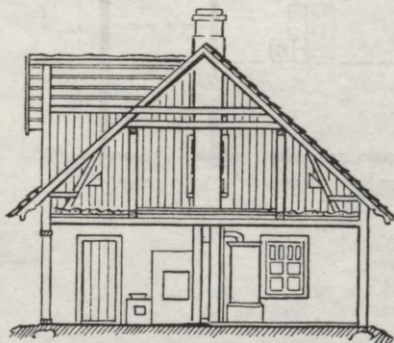
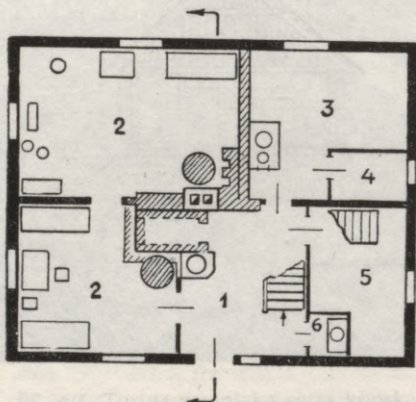
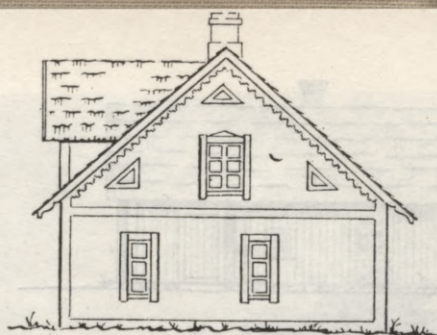
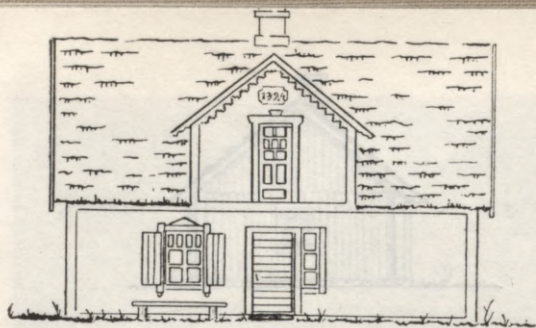
3

94

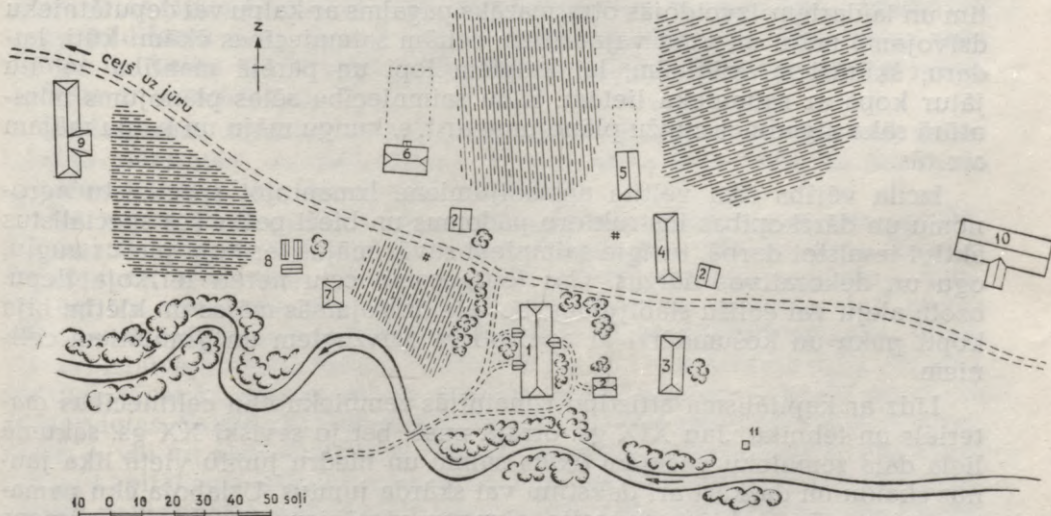
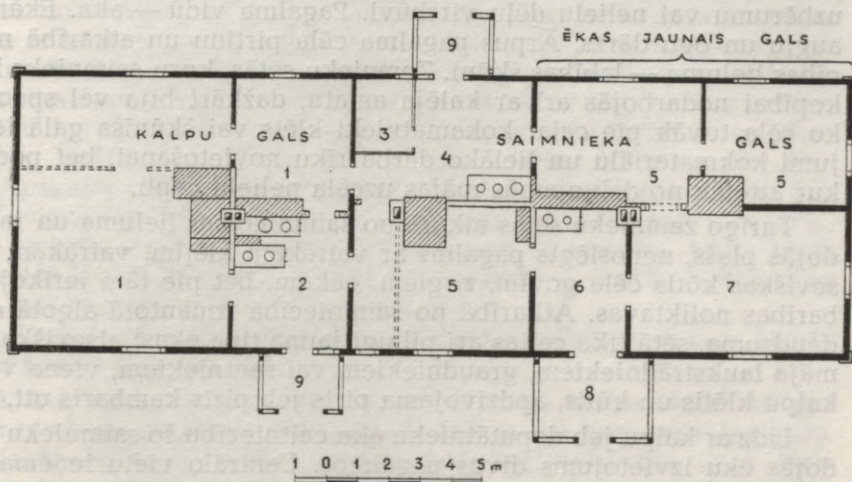
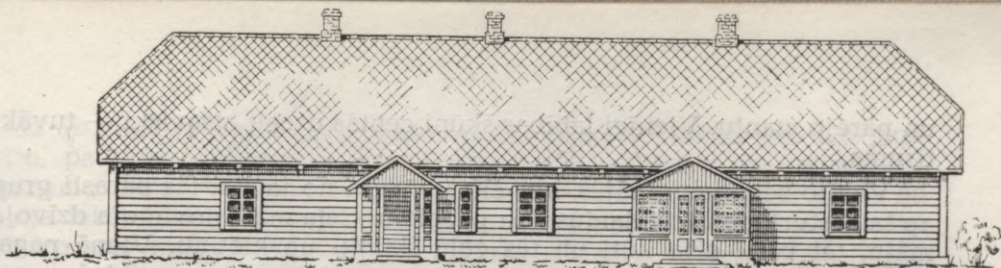
93. att. Trūcīgā zemnieka — bumburnieka dzīvojamā māja, celta ap 1895. g. Meirānos. Augšā pa kreisi — ieejas fasāde; pa labi — istabas gala skats; apakšā pa kreisi — plāna shēma: 1 — nams, sinces; 2 — istaba; pa labi — šķērsgriezums.

94. att. Trūcīgā zemnieka — desetnieka dzīvojamā māja Rundāles «Ādzūnos»: 1 — ēkas kopskats; 2 — plāna shēma (A — nams, kura sienas pītas no zariem ar māla apmetumu; B — dzīvojamā istaba); 3 — pagalma situācijas shēma (a — dzīvojamā ēka; b — kūts; c — klēts).

95. att. Vidējā zemnieka — amatnieka dzīvojamā māja, celta 1924. g. Cēsu apkārtnē. Plāna shēma:

1 — priekšnams; 2 — dzīvojamā istaba; 3 — virtuve; 4 — pieliekamais; 5 — amatnieka darbnīca; 6 — ateja. Apakšā — sētas plāns: 1 — dzīvojamā māja; 2 — saimniecības ēka; 3 — aka.

96. att. Turīgā zemnieka — zvejnieka dzīvojamā māja, celta ap 1900. gadu Vitrupē. Augšā ēkas ieejas fasāde no pagalma puses. Vidū — plāna shēma:
 1 — kalpu dzīvojamā istaba; 2 — kalpu virtuve; 3 — pieliekamais; 4 — saimnieka virtuve; 5 — saimnieka dzīvojamās istabas; 6, 7 — bijuši saimnieka viesistaba — zāle, no kuras tagad atdalīta virtuve (6); 8 — veranda; 9 — lievenis. Apakšā: pagalma situācijas plāna shēma: 1 — dzīvojamā māja; 2 — klēts; 3 — trīsdalu klēts; 4 — jaunā kūts; 5 — vecā kūts; 6 — vecā dzīvojamā rija ar piedarbu (vēlāk kalpu māja); 7 — pirts; 8 — sakņu pagrabi; 9 — rija; 10 — šķūnis; 11 — ateja.
 20 — Latviešu etnogrāfija

un pārējo mantu. Vienīgi labības šķūni centās uzcelt atsevišķi — tuvāk pie tīruma.

Vidējo zemnieku mājās, kur ēkas būvēja no jauna, tās parasti grupēja ap taisnstūra, retāk izklaidus tipa pagalmu. Ceļa malā novietoja dzīvojamo māju, tai pretī cēla kūti un tās galā šķūnīti un klētiņu. Vienā pagalma stūrī atradās malkas šķūnītis, bet otrā — zemē ierakts pagrabīšs ar zemes uzbērumu vai nelielu dēļu virsbūvi. Pagalma vidū — aka. Ēkām pieslējās augļu un ogu dārzs. Ārpus pagalma cēla pirtiņu un atkarībā no saimniecības lieluma — labības šķūni. Zemnieku sētās, kuru saimnieks līdzās zemkopībai nodarbojās arī ar kalēja amatu, dažkārt bija vēl speciāla kalve, ko cēla tuvāk pie ceļa; kokamatnieki klēts vai šķūniša galā ierīkoja nījumi kokmateriālu un lielāko darba rīku novietošanai, bet podnieki kaut kur attālāk no dzīvojamās mājas uzcēla nelielu cepli.

Turīgo zemnieku sētās atkarā no saimniecības lieluma un rakstura veidojās plašs, nenoslēgts pagalms ar vairākām klētīm, vairākām kūtīm. Atsevišķas kūtis cēla govīm, zirgiem, cūkām, bet pie tām ierīkoja speciālas barības noliktavas. Atkarībā no saimniecībā izmantotā algotā darbaspēka daudzuma, sētā tika celtas arī pilnīgi jauna tipa ēkas: atsevišķa dzīvojamā māja laukstrādniekiem, graudniekiem vai rentniekiem, viena vai vairākas kalpu klētis un kūtis, apdzīvojama pirts jeb pirts kambaris utt.

Līdz ar kalpu jeb deputātnieku ēku celtniecību šo saimnieku sētās izveidojās ēku izvietojums divos pagalmos. Centrālo vietu ieņēma saimnieka dzīvojamā māja un klētis, bet aiz tām, parasti darba pagalma pusē pie kūtīm un laidariem, izveidojās otrs, mazāks pagalms ar kalpu vai deputātnieku dzīvojamo māju un viņu vajadzībām celtām saimniecības ēkām: kūti, laidaru, šķūnišiem, klētiņām, lai kalpiem lopi un pārējā mantība nebūtu jātur kopā ar saimnieka lietām. Šādu saimniecību sētas plānojums miniatūrā sāka atgādināt muižu plānojumu ar t. s. kungu māju un kalpu mājām aiz tās.

Izcila vērība tika veltīta apstādījumiem. Izmantojot speciālistu agronomu un dārzkopības instruktoru padomus un bieži pašus šos speciālistus aktīvi iesaistot darbā, turīgie saimnieki savās mājās ierīkoja plašus augļu, ogu un dekoratīvos dārzus. Gar iebraucamo ceļu nereti ierīkoja liepu, ozolu aleju vai eglīšu stādījumus, bet pie dzīvojamās mājas un klētīm bija kopti puķu un košumdārzi ar apcirptiem dzīvžogiem un grantētiem celiņiem.

Līdz ar kapitālisma attīstību izmainījās zemnieku ēku celtniecības materiāls un tehnika. Jau XIX gs. otrajā pusē, bet jo sevišķi XX gs. sākumā liela daļa zemnieku vecajām ēkām salmu un niedru jumtu vietā lika jaunus skaidu un dažkārt arī dakstiņu vai skārda jumtus. Uzlaboja ēku pamatus — zem ēku pakšiem pavelto akmeņu vietā iemūrēja ciešus akmens pamatus. Paplašināja dzīvojamo māju logus un durvis, jo līdz ar apkures ietaišu uzlabošanu un labu ķieģeļu vai podiņu krāšņu un dūmeņu ieviešanu nebija vairs tik ļoti jā rūpējas par siltuma saglabāšanu dzīvojamās telpās.

Līdz ar dūmeņu izplatību pilnīgi atkrita nepieciešamība pēc t. s. pusdūrvīm, pa kuru augšējo, atveramo daļu izlaida dūmus un apgaismoja priekšnamu. Samazināja arī lielās jumta pārkares, kas aizēnoja logus un padarīja iekštelpas pustumšas. Pēc muižu un pilsētu celtniecības parauga pie dzīvojamo māju ieejas durvīm būvēja lieveņus, balkonus, vējtverus vai arī ar stiklotām sienām slēgtas piebūves — verandas. Veco koku guļbūvju sienas no ārpuses apšuva ar dēļiem vai ķieģeļiem. Jaunās mājas dažkārt cēla ar ķieģeļu sienām. Ugunsdrošu ēku celtniecība sevišķi vērsās plašumā buržuāziskās Latvijas laikā, kad valdība to cēlājiem deva dažādus aizdevumus. Statistikas materiāli liecina, ka sakarā ar kapitālisma nevienādo attīstību Latvijā 1937. g. mūra ēku visvairāk bija Zemgalē un Kurzemē — 19%, Vidzemē — 10,2%, bet Latgalē — tikai 1,9% no visu ēku kopskaita. Apskatot atsevišķi dzīvojamās ēkas, konstatējams, ka mūra dzīvojamo ēku visvairāk bijis Kurzemē — 18,0%, tai seko Zemgale — 17,3%, bet Latgalē to bijis tikai 0,8% no visu dzīvojamo ēku skaita. Mūra kūtis visvairāk celtas Zemgalē — 37,9%, tai seko Kurzeme — 35,5%, Vidzemē to bijis 22,1%, bet Latgalē — tikai 5,3%.¹

Trūcīgie Latgales zemnieki visvairāk cēla koka guļbūves ēkas ar krusta vai gludiem pakšu salaidumiem.

Zemgalē, kur mežu mazāk, sastopamas arī māla kleķu ēkas, bet gar Daugavu, kur viegli pieejams dolomīts un kaļķis, no tiem mūrētas ēkas.

Buržuāziskās Latvijas laikā, sevišķi pēc agrārreformas, kad lielā steigā tika celtas jaunās un atjaunotas karā izpostītās vecās ēkas, zemnieku sētās izplatījās karkasveida ēku celtniecība, pie kam koka stāvbūvju sienu pildīšanai starp divām kārtām vertikāli liktu dēļu lika māla, zāģu skaidu un kaļķa vai kūdras pildījumu. Dominēja divslīpju skaidu jumti, dažkārt ar mansarda izbūvi.

Ievērojamas izmaiņas kapitālisma laikā vērojamas dzīvojamās mājas iekšējā plānojumā un iekārtojumā. Vecais nams ēkas vidū, kā arī vecās apkures ietaises tika ievērojami izmainītas.

Kurzemes un Zemgales istabās vecie, tumšie, masīvie rovjī un apvalkdūmeņi zaudēja savu nozīmi kā saimes ēdiena gatavošanas vieta. Tos vai nu nojauca, viņu vietā izveidojot gaišu virtuvi ar riņķu pavardu — plīti, vai arī tos izmantoja par lopbarības sagatavošanas virtuvi — t. s. melno ķēķi, iemūrējot tajos ērtākus pavardus ar riņķiem. Tādos gadījumos jauno virtuvi izbūvēja līelajā saimes istabā vai arī no tās atdalītajā daļā. Jaunajā virtuvē, tāpat kā saimes istabā, atradās laukstrādnieku — puīšu un meitu guļas vietas. Saimes istabas otro daļu aiz virtuves parasti izmantoja saimnieks — vai nu par ēdamistabu, vai arī par savu guļamo telpu. Tādā kārtā līdz ar kapitālisma attīstību saimnieka ģimenes dzīvojamās telpas tika ievērojami paplašinātas uz kalpu un citu saimes ļaužu dzīvojamo telpu rēķina. Dzīvojamā māja sadalās divās daļās, t. s. saimnieka un kalpu galā. Pārbūvēto, kā arī no jauna celto dzīvojamo māju neatņemama telpa

¹ Aprēķināts pēc statistikas datiem, kas publicēti grāmatā «Latvijas agrārā reforma», Rīgā, 1930., 674.—675. lpp. un grāmatā «Latvijas agrārā reforma», Rīgā, 1938., 520.—521. lpp.

«saimnieku galā» ir viesu istaba jeb zāle. Saimnieku galā ir arī vairāki mazi guļamie kambari, dažreiz vēl ēdamistaba. Ievērojami tiek uzlabota saimnieka dzīvojamo telpu iekšējā apdare — istabās izbalsināja sienas un gries-tus, ielika dēļu grīdas un izkrāsoja tās ar eļļas krāsu. Laukstrādnieku dzī-vojamo telpu apdare turpretī bieži vien palika neuzlabota. Pie tam kalpu dzīvojamās telpas tika ievērojami sašaurinātas, kaut gan saimnieku galā vairākas istabas stāvēja brīvas vai netika pilnīgi izmantotas.

Laukstrādnieki, vairākas svešas ģimenes, kā arī dažāda vecuma precē-jušies un neprecējušies ļaudis mitinājās vienā telpā. Tikai sevišķos gadī-jumos lielā istaba ar dēļu šķērssienām tika sadalīta vairākās telpās saimes ļaužu vajadzībām vai arī precēto ģimenēm tika ierādīts dzīvoklis vecajā dzīvojamā mājā, ja saimnieks bija uzcēlis sev jaunu. Lai saimes istabā varētu novietot pēc iespējas vairāk strādnieku, tajā dažkārt (it īpaši Zem-galē) ierīkoja izvelkamās un pat divstāvu gultas. Tādēļ saprotams, ka pa-vasaros, iestājoties siltākam laikam, laukstrādnieki atstāja šauro saimes istabu un labāk mitinājās uz kūtsaugšām un stallaugšām, bet meitas iekār-tojās klētiņā.

Arī speciālajās kalpu jeb deputātnieku mājās laukstrādnieku dzīve nebija patikama. Kalpu mājas bija divējāda veida — vai nu celtas tikai vienas ģimenes vajadzībām ar virtuvi un 1—2 istabiņām, vai arī bija do-mātas vairākām ģimenēm. Ja kalpu māju apdzīvoja vairākas ģimenes, māju iedalījums atgādina muižas kalpu mājas: ēku šķērsoja viens vai vai-rāki koridori, bet no tiem uz abām pusēm atradās dzīvojamās istabas un virtuves. Parasti katrai kalpa ģimenei ierādīja vienu istabu, bet virtuve bija vairākām ģimenēm kopēja. Tomēr nereti vienā istabā dažkārt bija spiestas mitināties vairākas ģimenes, katra savā istabas kaktā.

Ceļot jaunās dzīvojamās mājas, to plānojumā vairs netika ievērotas vecās tradīcijas. Pieauga dzīvojamo telpu skaits — izzuda novadu speci-fika dzīvojamās mājas sadalījumā. Sevišķi raksturīgi tas bija buržuāziskās Latvijas laikā. Jauncelto dzīvojamo māju iekšējā iedalījumā parasti bija virtuve un 1—3 istabas, no kurām viena vai divas mazākās bija guļam-istabas, bet trešā — lielākā — viesistaba jeb tīrā istaba.

Vidējie zemnieki nereti uzcēla samērā prāvas, glītas ēkas ar ugunsdroša materiāla sienām, šīfera jumtiem un jumta izbūvēm — mansardiem. Tomēr ļoti bieži, tieši šajos gadījumos, dzīvojamās ēkas ārējais ķermenis gan bija izbūvēts, bet dažas iekštelpas — visbiežāk viesistaba un jumta stāvs, kas ikdienā nebija nepieciešamas, — palika neizbūvētas. Nepabeigti un ne-iekārtoti bieži vien palika arī balkoni un stiklotās verandas, ko pēc pilsētu un turīgo zemnieku māju parauga uzcēla vidējie un arī daļa trūcīgo zem-nieku. Turīgo saimnieku jaunajām dzīvojamām mājām bija vairāki lieveņi

97. att. Zemnieku istabas stūris Vidzemē.

98. att. Turīgā zemnieka ēdamistabas iekārta Jelgavas apkārtņē, darināta pēc mākslinieka J. Bīnes meta XX gs. 30. gados.

97

98

un stiklotas verandas. Iekštelpu skaits tajās pārsniedza pat 10. Šādu plašu dzīvojamo māju iekštelpas parasti bija sadalītas divās funkcionālās daļās ar divām atsevišķām ieejām. Viena ieeja bija saimniekam un viņa viesiem, otra — laukstrādniekiem un kalpiem. Pēdējā veda virtuvē un uz laukstrādnieku darba telpām un guļamistabām. Šajās mājās dažkārt tika ierīkotas divas virtuves — viena parastā — mājas ļaužu ēdiena gatavošanai, otra — t. s. melnā virtuve ar iemūrētiem lieliem katliem veļas mazgāšanai un lopbarības vārīšanai. Pie tās parasti arī pieslējās atsevišķas nelielas telpas algotajiem strādniekiem, viena — meitām, otra — puisiem.

Telpu iekārtas priekšmeti un to izvietojums šajās mājās aizvien vairāk sāka atgādināt labi iekārtotus pilsētnieku dzīvokļus. Jau XIX gs. beigās turīgo saimnieku dzīvojamo telpu iekārtojumā palēnām izzuda mājās gatavotās mēbeles. To vietā stājās pēc muižu un pilsētu paraugiem speciālistu darinātas gultas, skapji, krēsli utt. Atsevišķās turīgo saimnieku viesistabās parādījās arī lieli spoguļi, mežģiņu aizkari, paklāji un parasti ūtrupēs pirktas plīša mēbeļu garnitūras vai atsevišķas mēbeles. XX gs. sākumā vecie skapji un galdi pamazām tika nomainīti ar jaunām, pilsētā pirktām vai speciālistu darinātām, nereti pulētām ozolkoka, oša vai bērza mēbelēm. Dzīvojamās istabas vidū novietoja izvelkamu, lielākoties apaļu, pulētu galdu un krēslus ap to. Guļamistabās parādījās divvietīgas t. s. laulības gultas, kuras novietoja nevis kā agrāk vecās gultas — pie sienas, bet tikai ar vienu galu pie sienas un otru uz telpas vidu. Istabas lielākais greznums bija liels tualetes spoguļis ar skapīti apakšā.

Buržuāziskās Latvijas laikā modē nāca t. s. latviskās mēbeles, kuru projektu zīmējumus pēc seniem tautas mēbeļu paraugiem ar dažādiem senās kokamatniecības rotājošiem motīviem par labu samaksu lauku buržuāzijas vajadzībām izgatavoja mākslinieki speciālisti. Šajā laikā telpu rotāšanā lielu vērību iegūst pēc senās tautas mākslas paraugiem darinātas tekstilijas: gultas un sienas segas, grīdas celiņi, logu un durvju aizkari, greznuma spilveni, dažādi izšuvumi utt. Trūcīgo zemnieku mājās turpretī bija pašizgatavotas, vienkāršas, nekrāsota priežu koka istablietas. Vienīgi amatnieku mājās dažkārt istablietām un to rotājumiem piemita tautas mākslas vērtība.

Līdz ar kapitālisma attīstību zemnieku sētās pārveidojās arī saimniecības ēkas. Izzuda lielās Zemgales lopu kūtis — rinkas, vasaras virtuves — namiņi, maltuves; zemnieku sētās parādījās jaunas ēkas, kā speciāli labības šķūņi, veco rijas piederību paplašinājumi kuļšanai ar kuļmašīnu, mūrētas liellopu kūtis, malkas šķūņi utt. Saimniecības ēkas cēla gan koka guļbūvē, gan statņos ar dēļu pildījumu. Kūtis visbiežāk cēla koka guļbūvē ar paaugstinātiem mūra pamatiem. Lopbarības un salmu šķūņi, arī ratnīcas, parasti bija koka stāvbūves ar dēļu sienām. Citreiz ratnīcu un klēti cēla zem viena jumta koka guļbūvē. Pirtij turpretī gandrīz vienmēr bija koka guļbūves sienas.

Pēc buržuāziskās agrārreformas valdība, gribēdama sev nodrošināt spēcīgu atbalstu laukos, visiem spēkiem veicināja turīgo zemnieku saimnie-

cību izveidošanos. Pēdējo ienākumus ievērojami papildināja buržuāziskās valdības dotācijas un subsīdijas par pārdotajiem lauksaimniecības produktiem, kā arī aizdevumi un kredīti uz atvieglotiem noteikumiem ugunsdrošu ēku celšanai un lauksaimniecības mašīnu iegādei. Šo saimnieku sētās parādījās jaunas, modernas dziļās vai arī seklās liellopu kūtis ar uzbraucamiem tiltiem, labiekārtotas putnu un cūku kūtis, lieli, plaši labības šķūņi un labības kaltes. Pie kūtīm izbūvēja speciālas lopbarības sagatavošanas virtuves, izmūrēja cementētus baseinus vai atsevišķas, nelielas ēkas piena dzesēšanai un slaukšanas trauku mazgāšanai. Šajās saimniecībās ierīkoja ūdensvadu un lopu automātiskās dzirdināšanas iekārtu. Dažādu darbu mehanizēšanai uzstādīja vēja rotorus. Turpretī trūcīgie zemnieki un liela daļa vidējo zemnieku tikai ar lielām grūtībām vadīja savas saimniecības, un kaut kādi labiekārtojumi tiem nebija iespējami.

Kapitālisma apstākļos Latvijā zemnieku sētās dominēja koka ēku celtniecība. Zemgalē un Vidzemē, kur kapitālisms attīstījās ātrāk un spēcīgāk, tika celtas arī ugunsdroša materiāla celtnes. Latgalē turpretī jauni celtniecības materiāli tikpat kā neieviesās. Ilgāk nekā citos novados tur saglabājās dažādas feodālismam raksturīgas parādības. Vēl XX gs. 30. gados Latgalē valdošais dzīvojamās ēkas tips bija trīsdaļu dzīvojamā māja ar salmu jumtu un aukstām sincēm vidū. Latvijas pārējos novados zemnieku dzīvojamās mājas plānojums, telpu iekšējais iekārtojums un izmantošana ievērojami izmainījās, spilgti atspoguļojot zemniecības spēcīgo sociālo noslāņošanos.

APĢĒRBS

Kapitālisma periodā laukos ieviesās pilsētnieku apģērba formas, darināšanas paņēmieni un valkāšanas veids, pamazām nomainot tradicionālo tautas tērpu. Sieviešu darbaspēka pilnīgāka nodarbināšana paplašinātajā lauksaimniecībā bija par cēloni tam, ka sievietēm vairs neatlika laika un nebija arī nekādas vajadzības apģērbus izgatavot pašām. Tāpēc arī uz laukiem aizvien biežāk apģērbu, sevišķi goda apģērbu, nodeva pagatavot lauku amatniekiem, bet apģērbam sāka izmantot fabrikās austos audumus. Dažkārt drēbniekam deva šūt pat kalpu apģērbus uz saimnieka rēķina. Pirmo no pirktā materiāla šuva goda apģērbu, bet darba apģērbus un to materiālu dažuviet pat līdz XX gs. vidum izgatavoja mājās.

Tautas tērpu izzušana visā Latvijas PSR teritorijā nenotika vienlaikus; to noteica atsevišķu apvidu ekonomiskā attīstība un sakari ar pilsētām. Vispirms pilsētas tipa apģērbus sāka šūt tā zemniecības daļa, kas bija ciešāk saistīta ar pilsētu, t. i., lauku buržuāzija un sezonas strādnieki, kas gāja peļņās uz pilsētu, bet kuru ģimenes dzīvoja laukos. Arī lauku amatnieki centās savu apģērbu šūt pēc pilsētas sīkburžuāzijas parauga. Pēc mirušo mantu sarakstiem redzams, ka XIX gs. 70.—80. gados starp vidējo zemnieku, amatnieku un sīktirgotāju apģērbu krājumiem un kvalitāti ir

99

100,1

100,2

100,3

100,4

101

99. att. Vīriešu apģērbi. 1910. g.

100. att. Sieviešu apģērbi:

1 — XIX gs. beigās; 2 — XX gs. sākumā; 3 — rucavietes XX gs. 20. gados; 4 — nīceniete XX gs. 20. gados.

101. att. Bērnu apģērbs XX gs. 20. gados Limbažu apkārtnē.

liela starpība.¹ Ja XIX gs. 70. gados tikai lepnākie amatnieki, krodznieki un inteliģence ģērbās pēc pilsētas modes, tad 90. gados no tiem daudz neatpalika arī turīgi zemnieki. Vidējā un trūcīgā zemniecība šai laikā turpina darināt savu apģērbu no pašausta auduma, jo pirktie vilnas audumi vēl ir dārgi un arī drēbnieki par uzvalku šūšanu no pirktā auduma ņēma lielāku darba algu. Pirmā uz pilsētas tipa apģērbiem pārgāja jaunā paudze, kamēr gados vecākie cilvēki joprojām turpināja savu apģērbu darināt pēc vecajiem paņēmieniem un valkāja senos apģērbus.² Tāpēc precīzi noteikt laiku, kad lauku ļaudis pilnīgi pārņēma pilsētas iedzīvotāju apģērbu formas, nav iespējams, jo vienlaicīgi tiek valkāts kā senais, tā jaunais apģērbs.

Pirmos pēc pilsētas modes sāka šūt vīriešu apģērbus. XIX gs. otrajā pusē Latvijas teritorijas atsevišķos novados būtiskas lokālas iezīmes vīriešu apģērbā nav vērojamas. Vēl līdz XX gs. sākumam vīriešu uzvalkus šuva lielākoties no pašaustas vadmalas vai pusvadmalas, bet kreklus un apakšbikses — no pašausta linu auduma.³ Vīriešu goda kreklus šuva arī no pirktā kokvilnas auduma. Tunikveida kreklus šai laikā pakāpeniski nomainīja priekšpusē pogājami krekli ar piešūtu plecu daļu. Tunikveida piegriezumam turpināja izmantot tikai apakškrekliem.

Vīrieši kreklus valkāja ieliktus biksēs, vienīgi Latgalē — virs biksēm. Dažādos svētkos un godos XIX gs. beigās, bet sevišķi XX gs. sākumā, virs vienkārša linu krekla lika baltu, smalka kokvilnas auduma «elsiņu» un cietinātas aproces. Ja «elsiņu» nelika, tad ap kaklu sēja baltu vai raibu katūna lakatiņu.

No pašaustās vadmalas šūtie vīriešu uzvalki parasti bija tumši. Svārki bija vienrindas, ar atlocītu apkakli. Zem svārkiem valkāja vesti, kuras priekšpusi darināja no uzvalka auduma vai kāda cita dārgāka — vilnas auduma, bet muguras daļu — no plānāka kokvilnas auduma. Vasarā siltā laikā, strādājot pagalmā vai arī uz lauka, svārkus nevilka, bet vilka tikai vesti. Latgalē vestes vīriešu uzvalka komplektā sastopamas daudz retāk.

Aukstā laikā vīrieši virs uzvalka valkāja vatētus vilnas auduma pusemēteļus — prakas vai ādas puskažociņus bez virsdrēbes. Kažokus ar virsdrēbi šuva galvenokārt tikai godiem. Turīgākie saimnieki valkāja arī garākus vatētus mēteļus.

Ziemas cepures joprojām darināja no kažokādām, bet vasarā galvā lika salmu cepures. It īpaši salmu cepures izplatītas Latgalē, kur tās sauca par «brilēm» (arī «briļām»). XIX gs. beigās ieviesās arī jaunas cepuru formas, t. s. nagu cepures, kas bija no vilnas auduma (tūka), ar ādas vai

¹ LCVVA 3356. f., 1. apr., 3. lieta, 154. lp., 1876. g.; 8. lieta, 192.—195. lp., 1885. g.; 879. f., 1. apr., 47. lieta, 244. lp., 1874. g.; 53. lieta, 30. lp., 1884.—1885. g.; 51. lieta, 204. lp., 1881.—1882. g.; 1118. f., 1. apr., 41. lieta, 1. lp., 1886. g.; 35. lieta, 5. lp., 1884. g.; skat. arī A. U p ģ ģ t s. Kopoti raksti, 4. Rīgā, 1947., 23., 31., 32. lpp.

² K a u d z ģ t e s R e i n ģ s u n d M a t ģ s s. M ģ r n ģ e k u l a ģ k ģ. R ģ g ģ, 1944., 27.—30., 38. lpp.; A. D e ģ l a v s. Jaunā pasaule, 1. Rīgā, 1923., 15. un 25. lpp.; K a u d z ģ t e s M a t ģ s s. A t m ģ n a s n o t a u t ģ s k ģ l a ģ k m e t a, 2. R ģ g ģ, 1924., 9.—10. lpp.

³ Latvijas PSR Valsts vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīva dokumentos fiksētais vīriešu apģērbu materiāls XIX gs. beigās gandrīz vienmēr (90% gadījumos) ir pašausts.

spožu presēta papīra nagu. Tās sauca arī par krievu cepurēm. Naga cepures valkāja kā gados jaunāki, tā vecāki vīrieši. XX gs. sākumā svētdienās kā godu cepuri valkāja platmali — hūti.

Garos zābakus pie goda apģērba sāka valkāt jau XIX gs. sākumā, tomēr vēl gadsimta beigās tos valkāja galvenokārt tikai turīgākie saimnieki. Laukstrādniekiem kā godu, tā arī darba apavi bija pastalas. Darbā bez pastalām valkāja arī no lūkiem pītas vīzes, bet Latgalē un Augšzemē no auklām pītas petērnas jeb petkas. XIX gs. 90. gados Vidzemē, Rietumlatgalē un Augšzemē plaši izplatījās zirgādas zābaki — čabas, kurus sākumā pirka no apkārtceļojošiem krievu tirgotājiem, bet ap gadsimta miju pārdeva arī lauku veikalos.

Līdz XX gs. sākumam vīrieši valkāja tikai pašadītas vilnas vai linu zeķes. Darbā kājas tina arī ar autiem, lai pastalas un vīzes neberztu kājas un aiztaupītos zeķes.

XIX gs. otrajā pusē turīgie zemnieki un tirgotāji svārkus apjoza ar platām jostām, kas bija izšūtas stikla zīlītēm. Ar stikla zīlītēm izrotāja arī adītās aproces — štulpes, manšetes, melnos, no pirktiem dzīpariem adītos līgavaiņu cimdus un delnas locītavu sildītājus (*Pulswärmer*), kurus lika virs krekla aprocēm. Cimdu un zeķu rakstos turpinājās iepriekšējās tradīcijas.

Vīriešu apģērbā pilsētu modes ietekmē izmainās galvenokārt krāsa un piegriezums; sieviešu apģērbos plašāk ieviešas paši pirktie audumi — raiabas katūna blūzes, zīda lakati, vilnas audumi godu apģērbiem. Gadsimtu mijā parādās arī jauni sieviešu apģērba gabali — veļa mūsdienu izpratnē, t. i., krekls, bikses un taļa — krūšturis. Sakarā ar to senais garais krekls, kurš izpildīja reizē apakškrekla un blūzes vietu, zaudēja savu krekla nozīmi; tam pierietni vairs nešuva. Šai laikā sāka valkāt apakšsvārkus — apakšbruncus un speciālu apakškreklu, ko šuva no linu auduma pāri ceļiem ar īsām piedurknēm vai platiem pārplečiem (lencēm). Apakškrekļus darināja no pašauta linu, bet XX gs. — arī no pirktā kokvilnas auduma un izrotāja ar šaurām tamborētām mežģinēm. Novados, kur tautas tērpu vairs nevalkāja, vairs apakškrekla vilka puķainu katūna blūzi — jaku, ziemā arī vienkrāsainu piegulošu vilnas auduma jaku ar garām piedurknēm. Šāda tipa apģērbi jo plaši aprakstīti rakstnieku reālistu darbos, kuru autori kā laikabiedri attēlo XIX gs. beigās redzētos apģērbus. Novados, kur vēl valkāja tautas tērpus, vairs apakškrekla vilka otru kreklu — blūzi, kas sniedzās nedaudz pāri jostas vietai. Krekla vai blūzes rotājums šai laikā vēl atsevišķos novados ir dažāds, bet citāds nekā XIX gs. sākumā. Ziemeļvidzemē un Ziemeļkurzemē krekliem-blūzēm šuva platas apkakles ar tamborētām mežģinēm. Vidzemes vidienes, Latgales, Augšzemes un Zemgales novados tos šuva bez rotājuma, bet, ja krekla vai blūzes piedurkņu galus nenoslēdza ar aprocēm, tad valkāja adītas aproces. Vairs nerotātiem krekliem dažuviet (Praulienā, Vietalvā, Lizumā u. c.) vilka smalka kokvilnas auduma vestītes — uzkrekliņus, kuru apkakles bagāti izrotāja ar vienvirziena izvilkumu vai t. s. broderejas izšuvumu. Šādos gadījumos vilnas virsjakas šuva ar lielu kakla izgriezumu.

XIX gs. beigās svītrainos vai rūtainos brunčus aizvien biežāk nomaiņīja vienkrāsaini pelēki vai citas krāsas brunči, kurus vairs nešuva no viena gabala taisnus, jostas vietā savelkot krokās, bet no vairākiem uz apakšpusi paplašinātiem gabaliem (kļošā). Gar brunču apakšējo malu vienā vai vairākās kārtās uzšuva speciālu svārku apakšmalas lentu, t. s. birstenbanti vai arī vienkārši melnu zīda lentu. Jakas šuva no brunču auduma ar visai sarežģītu piegriezumu pēc pilsētu modes. To labi pārzināja tālaika šuvējas, kas brauca no mājas uz māju un darināja lauku buržuāzijas goda apģērbus. Apģērba rotāšanai sāka izmantot dažādas pirktā auduma apkakles un mežģines.

XIX gs. beigās Latvijā gandrīz vairs nevalkāja vainagus. Kā sievas, tā jaunavas galvā sēja katūna vai zīda lakatus. Lepnākās saimnieces zem lakata valkāja mazas mežģiņu vai tilla auduma aubītes, ko rotāja ar mākslīgiem ziediem, bet ziemā — adītas vilnas cepures.

Bērnu un pieaugušo apģērbus darināja no viena materiāla. Līdz skolas vecumam (līdz 8—10 gadiem) zēni un meitenes vasarā un ziemā staigāja vienā kreklā vai kleitiņā. Tikai godos iešanai lielākiem zēniem uzšuva pa pārim pakulu bikšu un meitenēm brunčīšus. Bērnu virsdrēbēm izmantoja vecas pieaugušo cilvēku «prakas» vai kažociņus. Vasarā bērni staigāja kailām kājām, bet ziemā tiem uzāva vīzītes vai pastaliņas. Lielās un trūcīgās ģimenēs vairākiem bērniem bija tikai viens pāris pastalu. Pirmās kurpes vai zābakus jaunieši dabūja tikai tad, kad gāja «mācībā» — iesvētībās. Tikai paši turīgākie saimnieku bērni zābakus valkāja, ejot skolā.

Meitenes skolā gāja pašaustos brunčos, bet zēni — vilnas vai linu biksēs un svārkos.

Jauniešiem pirmie speciāli šūtie goda apģērbi bija iesvētāmie tērpi. Apmēram līdz XIX gs. 90. gadiem jaunavām tos šuva no gaiši pelēka vai kādas citas gaišākas krāsas auduma, bet XX gs. sākumā iesvētībām allaž centās uzšūt baltu kleitu; tikai sēru gadījumā bija arī melnas iesvētāmās kleitas. Jaunekļiem iesvētāmos uzvalkus šuva no pašaustas, tumšas vadmalas, un tikai turīgāko saimnieku dēļiem XIX gs. beigās bija pirktā auduma uzvalks.

Laulību apģērbus XIX gs. beigās šuva pēc pilsētas apģērba paraugiem. Līgavas tērpus darināja galvenokārt no balta vilnas vai kokvilnas auduma, galvā līgava lika šķidrautu — plīvuru un miršu vainagu (katolīcīgām līgavām bija divi vainagi — lielais un mazais, pie kam lielais vainags varēja būt arī darināts no mākslīgiem ziediem). Līgavas plīvuru, dažkārt arī kleitu, rotāja ar miršu zariņiem. Kājās līgava vilka baltas pirktas vai pašadītas kokvilnas zeķes un melnas kurpes. Līgavaiņa tērps bija parastais godu uzvalks tumšā krāsā; pie svārku atloka tam piesprauda nelielu lentīti ar miršu zariņu. Mičošanas vai vainaga noņemšanas ceremonijā jaunajai sievai galvā uzlika pilsētā pirktu vai arī vietējo meistariņu darinātu mīci. XIX gs. beigās mīces bija šūtas no tilla, rotātas ar dažādām lentītēm, mežģiņiem un mākslīgiem ziediem. XX gs. sākumā jaunajai sievai galvā sēja

102

102. att. Skolnieču apģērbi XX gs. 30. gados Krustpili.

103

103. att. Kāzu tērpi XX gs. sākumā.

zīda lakatu, matos iesprauda ziedu vai zīda lentu. XIX gs. beigās vairs nedarināja speciālus laulājamies cimdus, lai gan pašās kāzu svinībās lielu daudzumu cimdu izdalīja kāzu viesiem.

Vēl līdz XX gs. pirmajam ceturksnim gados vecāki cilvēki sev laikus sagatavoja «mirstamo kārtu», t. i., to apģērbu, kādā tie vēlējās tikt apglabāti. Sievietēm bieži vien tas bija iesvētību vai līgavas tērps; dažkārt mirušajai uzsedza izšūto villaini vai lika zīļu vainagu un citus tradicionālā tautas tērpa gabalus. Vecie ļaudis sagādāja arī lielāku skaitu cimdu, ko dāvēt krusta nesējam un kapa racējiem. Gados jaunākus cilvēkus apbedīja viņu labākajās goda drānās. Pavadītāji sev speciālus apģērbus nešuva, bet centās ģērbties tumšākās goda drēbēs. Sievietes sēja galvā melnus laktiņus.

Ieviešoties sarežģītāka piegriezuma apģērbiem, tos vairs nebija iespējams šūt mājās apstākļos, tāpēc sieviešu labākos goda apģērbus nesa šūt

speciālai šuvējai vai arī šuvēju uzaicināja atbraukt mājās. Arī vīriešu apģērbus šuva drēbnieki. Pašas zemnieces joprojām šuva tikai veļu un darba apģērbus.

Līdzīgi drēbniekiem no mājas uz māju braukāja un pasūtījumus izpildīja arī kurpnieki. Jau XIX gs. beigās apavus, tāpat kā apģērba audumus, vairāk pirka gadatirgos un pilsētās. Galvas lakatiņus, pogas u. c. sīkumus, bet dažreiz arī audumus zemnieki parasti pirka no apkārtceļojošiem tirgotājiem. Protams, ka trūcīgās saimnieces, tāpat kā kalpu sievas un kalpones, dārgos pirktos audumus nevarēja iegādāties. Taču izmaiņas notika arī šo sieviešu tērpa piegriezumā.

Raksturīgi, ka XX gs. sākumā un buržuāziskās Latvijas laikā trūcīgie zemnieki un laukstrādnieki apģērbus visbiežāk darināja no pašauta lina vai vilnas auduma, bet no pirktajiem izmantoja vienīgi lētākos kokvilnas audumus. Turpretī lielsaimnieki un to ģimenes locekļi, kuri iedzīvojās uz darbaļaužu ekspluatācijas un dažādu valsts piemaksu rēķina, apģērbu iegādei izlietoja ievērojamas summas, apģērbus darinot no pirktiem zīda vai vilnas audumiem pēc jaunākās pilsētu modes. Vienīgi laukos šīs modes parasti ienāca ar stipru novēlošanos. Turīgās saimnieces un to meitas valkāja arī dažādas modes cepures, bet mazturīgās zemnieces un laukstrādnieces kā darbā, tā arī godos sēja lakatiņus.

Galvenā atšķirība bagāto un mazturīgo vīriešu apģērbā vērojama apģērba materiāla kvalitātē un apģērba krājumā, bet apģērba piegriezums ir vienāds. Kaut arī buržuāziskās Latvijas gados visi lauku iedzīvotāji valkāja pēc pilsētas modes šūtus apģērbus, laukos saglabājās atsevišķas tādas apģērba daļas, kādas nevalkāja pilsētnieki, piemēram, lielie lakati, ar kuriem apsedzās, braucot ceļā, pastalas un vizes kā Latgales, Augšzemes un dažviet arī Vidzemes trūcīgo zemnieku darba apavi, aitādas kažoki bez virsdrēbes (plikādas kažoki) lauku un meža darbiem, lielie ceļa kažoki u. c.

Buržuāziskās republikas un fašistiskās diktatūras gados, kad lauku darbaļaužu stāvokli pasliktināja pieaugošā dzīves dārdzība (no 1933. līdz 1938. g. rūpniecības preču cenas pieauga vidēji par 35%¹), laukstrādnieki un ar nodokļiem un parādiem apkrautie darba zemnieki varēja iegādāties tikai visminimālāko apģērba daudzumu, lai gan apģērba iegādē ieguldīja lielu algas daļu. Šajā laikā starp lauku iedzīvotāju dažādo sociālo grupējumu apģērba krājumiem vērojama liela atšķirība. Liel-saimnieku apģērba krājumi 3—4 reizes pārsniedza mazturīgo apģērba krājumu.

Līdz ar kapitālisma attīstību uz laukiem pakāpeniski ieviesās pilsēt-niecisks apģērbs; tā piegriezums un krāsu zieds ir līdzīgs visā Latvijā. Ja XIX gs. pirmajā pusē pēc apģērba vien varēja spriest, no kura apvidus katrs cilvēks nācis, tad jau XIX gs. beigās un it īpaši XX gs. sākumā šīs atšķirības pilnīgi izzudušas.

¹ J. Krastiņš. Latvija fašistiskās diktatūras laikā. Rīgā, 1949., 34. lpp.

UZTURS

Lauku iedzīvotāju uztura pamatā joprojām bija zemnieku saimniecību ražojumi: mājā cepta rudzu maize, miežu putraimi, zirņi, kartupeļi, dārzeņi. No dārzeņiem patērēja galvenokārt kāpostus, kāļus, burkānus, bietes, sīpolus. Vasarā galvenais aizdars bija piens un tā izstrādājumi, bet ziemā, kad govīs pienu deva maz, — galvenokārt cūkgaļa un tauki. Svaigu cūkas un jēra gaļu lauku sētās patērēja galvenokārt tikai rudenos, lopu kaušanas sezonā, bet pārējā laikā lietoja sālītu un žāvētu gaļu. Zvejnieki uzturā patērēja samērā daudz zivju. XIX gs. otrajā pusē ēdienu kartē saglabājās feodālisma laikam raksturīgie ēdieni, kam atsevišķos novados bija sava specifika.

Līdz ar kapitālisma pakāpenisku nostiprināšanos un laukkopības un lopkopības ražības pakāpenisku celšanos lauku iedzīvotāju uzturs kvantitatīvi un kvalitatīvi izmainījās. Palielinājās labas rudzu maizes, gaļas un piena produktu patēriņš. Paplašinoties dārzeņu stādījumiem, pieauga to nozīme, bet savukārt samazinājās savvaļas augu lietošana uzturā.

Līdz ar kapitālistiskās ražošanas un preču saimniecības attīstību lauku sētās aizvien vairāk sāka patērēt arī dažādus pirktus pārtikas produktus. Pārdodot lauksaimniecības ražojumus, saimnieki sāka savam uzturam pirkt rīsus, rozīnes, dažādas garšvielas — kanēli, piparus, sinepes utt. XIX gs. stipri pieauga cukura patēriņš.

Līdz ar celtniecības izvēršanos zemnieku mājās jau XIX gs. beigās un sevišķi XX gs. sākumā ievērojami izmainījās virtuves iekārta un pavardi; ēdiena gatavošana kļuva daudz ērtāka. Tumšo un dūmaino rovjū, apvalkdūmeņu un namu vietā, kur vārīja uz atklāta pavarda, tika izbūvētas gaisākas un ērtākas virtuves un pavardi ar dūmeņiem. Lielie lopbarības sautējami katli, kas namā un rovēi atradās cieši blakus saimei gatavojamā ēdiena katlam, tagad palika ārpus virtuves vecajā namā vai rovēi vai arī speciāli izbūvētā, t. s. melnajā virtuvē.

Izmainījās arī virtuves inventārs. Tas kļuva ievērojami bagātāks un piemērotāks saviem uzdevumiem. Līdzās smagajiem, lielajiem čuguna katliem, koka spaiņiem un cibām parādījās vieglāki un parocīgāki emaljēti, alumīnija vai cita metāla trauki un rīki. Tas padarīja ēdienu gatavošanu ne vien ērtāku un patīkamāku, bet arī higiēniskāku. Uz jaunajiem riņķu pavardiem vienlaicīgi un ērti varēja novietot vairākus katlus un pannas gan cepšanai, gan arī vārīšanai. Parasti ēdienu gatavoja un pasniedza galdā saimniece, bet, ja saime bija liela, viņai palīdzēja kāda no meitām.

Pamazām izmainījās arī galda klāšanas piederumi un kultūra. Katram ēdējam sāka likt atsevišķu bļodiņu vai šķīvi, bet koka karošu vietā XIX gs. pēdējā gadu desmitā sāka lietot pirktas metāla karotes. Arī ikdienā parastas bija fajansa vai porcelāna krūzītes un bļodas.

Nenoliedzamajam progresam, ko lauku sētās ienesa kapitālisma attīstība, sekoja kapitālistiskajam ražošanas veidam raksturīgā spēcīgā zemniecības sociālā diferencēšanās.

104. att. Maizes cepšana Madonas apr. Ļauciņas pag. XX gs. 20. gados.

Jaunos, viegli plīstošos traukus saimnieki nelika uz laukstrādnieku galda, bet taupīja galvenokārt viesu uzņemšanai. Lauku proletariātam savukārt nebija līdzekļu jauno galda piederumu iegādei. Tādēļ virtuves uzlabojumi un jaunā galda kultūra vispirms skāra tikai lauku buržuāzijas un turīgo saimnieku sētas. Trūcīgo zemnieku mājās vēl XX gs. sākumā vārīja dūmu namā, ēda no kopīgas bļodas ar koka karotēm, bet vīrieši lietoja katrs savu kabatas nazi un iztika bez dakšņām. Arī godos un svētkos dažkārt katrs lietoja pats savu līdz atnesto nazi. Pēc vecāko teicēju atmiņām «Ja kāzās nebija līdzī savs nazis, tad varēja palikt neēdis».¹

Līdz ar kapitālisma attīstību topošā lauku buržuāzija, krājot līdzekļus māju izpirkšanai, ēku remontam, celtniecībai, modernāku darba rīku un istabietu iegādei, kā arī bērnu skološanai, savās sētās sāka nežēlīgu lauku proletariāta ekspluatāciju. Tā kā kalpiem un laukstrādniekiem daļu algas deva graudā un uzturā, tad skaidrs, ka saimnieki centās ietaupīt arī uz laukstrādnieku uzturam patērējamo mājās ražoto produktu rēķina, nemaz jau nerunājot par pirktajiem produktiem, ko saimes galdā tikpat kā ne-deva. Samērā dārgos lopkopības ražojumus — sviestu, krējumu un gaļu krāja pārdošanai, bet laukstrādnieku uzturā patērēja galvenokārt nokre-jotu pienu — parasti rūgušpiena un biezpiena veidā. Tā kā saimniecību

¹ E₆ — 1963. g. materiāli, Liepājas rajona Ķiburciemā.

105,1

105,2

105. att. Galda klājumi Latvijas mājturības institūtā XX gs. 30. gados:

1 — ar māla traukiem un senajiem tautas ēdieniem klāts galds; 2 — bufetes veidā klāts viesību galds.

galvenais novirziens bija graudkopība, tad uztura pamatā izvirzījās lētās šķidrās un biezas putras.

Galvenās ēdienu reizes lauku sētās bija trīs: brokastis, pusdienas un vakariņas. Vasarā, kad darba diena bija visai gara, starp pusdienām un vakariņām ēda arī launagu jeb palaunadzi. Ikdienas ēdiena karte bija visai vienkārša. Visbiežāk vārīja ātri pagatavojamās šķidrās putras no miežu putraimiem, grūbām, zirņiem un kartupeļiem gan ar pienu, gan taukvielu piedevām. Tās ēda visās ēdienu reizēs — brokastīs, pusdienās, vakariņās, vasarā arī launagā. Tautā labi pazīstams izteiciens «Putra rītā, vakarā, miežu putra pusdienā».

Šķidrās putras galdā pasniedza ar rupjas maizes, siļķes un biežpiena piedevu. Ziemā, kad pienu bija maz, vārīja galvenokārt zirņu un skābu kāpostu zupas ar gaļas vai tauku piedevu. Parasti vienā reizē vārīja tik daudz, lai paliktu vēl pāri, ko uzsildīt nākamajās ēdienu reizēs, un tā atbrīvotu saimnieci vai virtuves meitu no ēdiena vārīšanas. Putru un maizi katrs varēja ēst, cik gribēja, bet pavalgu — gaļu un sviestu deva ar nodaļu. Katram ēdējam uz galdā nolika savu gaļas gabaliņu. Tikai talkās, godos un svētkos gaļu varēja ēst pēc patikas. Smagāko lauku darbu laikā deva ceptu gaļu, mērces, treknus, sautētus kāpostus.

Sviestu ikdienā deva reti — galvenokārt pēc kāda svarīgāka darba beigšanas — pēc lauku aparšanas, pļaujas, kulšanas, kā arī godos un svētkos. Kurzemē saimes uzturā populārs bija t. s. baltais jeb leišu sviests, ko gatavoja no skāba krējuma, kuļot to nelielās devās un tajā pakāpeniski iestrādājot saldu vai skābu pienu tā, ka neatdalās paniņas. Citreiz tas gatavots, krējumā iekuļot siltu ūdeni, kuļamo trauku sildot. Biezpiens kā vislētākais piena produkts bija saimes galvenais pavalgs, ko zieda gan uz maizes, gan arī ēda pie sausi vārītiem kartupeļiem.

Ievērojama vieta uzturā bija kartupeļiem. Tos vārīja gan mizotus, gan nemizotus, sausus, lika pie dažādām putrām, vārīja biezenī, gan arī cepa krāsni — pelnos un ēda, piedzerot rūgušpienu vai skābputru.

«Stiprāka» piedeva putrai un kartupeļiem kalpu un laukstrādnieku uzturā bija sālīta siļķe vai sālītas reņģes. Parasti saimnieks uzreiz nopirka veselu mucu vai arī pusmucu siļķu. Ļoti bieži siļķes, ilgi stāvēdamas, sabojājās, kļuva nelietojamas, bet tomēr tās tika pasniegtas galdā.

Trūcīgo zemnieku ēdieni arī godos un svētkos maz atšķīrās no ikdienas ēdieniem. Pat tādā nozīmīgā ģimenes godā kā kāzās trūcīgie zemnieki bieži vien nevarēja mielastam atļauties dārgo cūkas vai jēra gaļu, bet nopirka tirgū t. s. liekumus — lopu iekšas (zarnas un kuņģi), ko galdā pasniedza vārītus, salietus māla bļodā ar nelielu zupu piedevu un ēda ar vārītiem kartupeļiem. Trūcīgo zemnieku godu galdā parasta parādība bija arī baltais sviests. Balto kviešu maizi un saldo ievārījumu tie varēja atļauties visai reti. Saldos ēdienus negatavoja nemaz. Vienīgi degvīnu centās iegādāties pat vistrūcīgākais zemnieks, vienalga, vai maize un aizdars tam bija vai ne.

Lauku buržuāzijas galdā turpretī pilnpienu, krējumu, sviestu un gaļu

lietoja pēc vēlēšanās arī ikdienā. Uzņemot negaidītus ciemiņus, cepa olas ar speķi vai pankūkas, ko pasniedza ar kādu ievārījumu un saldu tēju.

Jau XIX gs. beigās, bet jo sevišķi XX gs. sākumā strauji izmainījās lauku buržuāzijas svētku un godu ēdienu karte. Svētkos un godos sāka gatavot dažādus pilsētās un muižās noskatītus ēdienus, to sagatavošanai nereti pieaicinot speciāli sagatavotas, mācītas saimnieces. Svētku un godu brokastīs gatavoja aukstos uzkožamos (cūkas gaļas galertu, aknu pastētes, ceptas zivis, cepeti), pusdienās — gan vārītus, gan ceptus siltus gaļas un zivju ēdienus un kādu saldo ēdienu, bet vakariņās atkal deva aukstos uzkožamos, cepumus, ievārījumus. Neiztrūkstoša mielasta sastāvdaļa bija dažādi reibinošie dzērieni — pašbrūvēts alus, degvīns un dažādi vīni.

Mainījās arī dažādās ceremonijās lietotie ēdieni. Tā, kāzās jaunlaulātos apsveica ar klingēri un vīnu, atmetot senos kāzu ēdienus, kā kamus, pītes, griķu un miežu plāceņus, kas palēnām jau bija pārgājuši ikdienas ēdienu kartē vai arī jau pilnīgi aizmirsti (piemēram, grūdenis, kūķu putra u. c.). Vienīgi trūcīgie zemnieki vēl samērā ilgi saglabāja novadu ēdienu specifiku. Tā, Latgales sīkzemnieki vēl XX gs. pirmajos gadu desmitos, ejot raudzībās, mēdza nest olu sacepumu, kviešu plāceņus, medu u. tml.

Līdz ar kapitālisma uzplaukumu, it sevišķi XIX gs. beigās un XX gs. sākumā, lauku buržuāzija aizvien krasāk sāka nošķirties no lauku proletariāta. Saimnieki bieži vien neēda pie kopēja galda ar saimes ļaudīm, bet savā istabā, pie kam saimniekam pasniedza labāk sagatavotu ēdienu nekā pārējiem. Pēc Vidzemes landrātu kolēģijas publicētajiem datiem Vidzemē ap 1885. g. visvairāk (apmēram 82,74%) tādu saimniecību, kur saimnieks ēd atsevišķi no laukstrādniekiem, bija Mazsalacas draudzē; tad seko Rūjienas (78,19%) un Limbažu draudze (75,79%). Salīdzinot atsevišķus Vidzemes apriņķus, visvairāk (60,2%) šādu saimniecību bija Valmieras apriņķī, tam sekoja Rīgas apriņķis (32,99%), tad Valkas (24,79%) un visbeidzot Cēsu apriņķis (11,63%).¹ Tas izskaidrojams ar kapitālisma nevienmērīgo attīstību dažādos Vidzemes apriņķos. Vidzemes jūrmalā dzīvoja un strādāja daudz vaļinieku un citu bezzemnieku — brīvais darbaspēks, bez kura nav iespējama kapitālisma attīstība. Uz šo iedzīvotāju slāņu rēķina arī ievērojami pieauga to ļaužu procents, kas dzīvoja un ēda šķirti no saimnieka galda. Turpretī Cēsu, arī Rīgas apriņķī bija daudz amatnieku, zvejnieku utt., kas dzīvoja saimnieka maizē.

Buržuāziskās Latvijas laikā kulinārijas attīstība ieguva jaunu, ievērojami plašāku vērienu nekā iepriekšējos gados. Jau pamatskolā speciālās mājturības stundās meitenes iepazinās ar uzturmācības pamatjautājumiem, produktu apstrādāšanas tehnoloģiju, ēdienu gatavošanas iemaņām un galda klāšanas noteikumiem. Šajā laikā tika noorganizētas arī speciālas mājturības skolas un rīkoti kursi, kuros mācīja gan ēdienu gatavošanu un galda klāšanu, gan arī dažādus pārtikas produktu konservēšanas paņēmienus: kaltēšanu, žāvēšanu, uzglabāšanu etiķa un cukura sīrupā,

¹ Aprēķināts pēc datiem, kas publicēti izdevumā *Материалы к изучению аграрных условий Лифляндской губернии*. Рига, 1885, 237.—239. lpp.

pasterizāciju utt. Kursos mācīja gatavot arī dažādus cepumus, tortes, krēmus, saldējumus utt. Sāka celt godā arī senos, t. s. latviskos ēdienus — grūdeni, kamus, pītes, kaņepes, sklandu raušus, ko galdā pasniedza māla un koka traukos, cibās, dažkārt nonākot pat galējībās.

Nenoliedzami, ka pēc skolu un kursu zināšanām gatavotie ēdieni ienesa zināmu progresu kulinārijas attīstībā un galda klāšanas kultūrā, tomēr tas viss kalpoja galvenokārt tikai lauku buržuāzijai. Lauku proletariātam no tā visa bija maz labuma. Tiesa, dažkārt saimnieks sūtīja kursus savas kalpones, lai tās iegūtu zināšanas saimnieka viesību galda sarīkošanai. Turpretī laukstrādniekiem arī saimnieku godos un svētkos galdu uzklāja vienkāršāk, otrā istabā vai virtuvē, lai tie netraucētu saimnieka pārējo viesu labsajūtu. Bez tam laukstrādnieku galdā smalkie cepumi, tortes un dažādie uzkožamie parasti nemaz netika likti.

Līdz ar kapitālisma attīstību lauku sētās notika spēcīga zemniecības sociālā noslāņošanās, kas spilgti iezīmējās arī lauku iedzīvotāju uzturā.

TRANSPORTA LĪDZEKĻI

Latvijas klimatiskajos apstākļos transporta līdzekļiem bija sezonas raksturs. Ziemā kravu pārvadāja darba ragavās, bet vieglai braukšanai parasti izmantoja kamanas. Baļķu un dēļu vešanai darba ragavām aizmugurē piekabināja mazās baļķu ragaviņas jeb slēpītes. Vieglu kravu vešanai, piemēram, braukšanai uz tirgu, darba ragavām uzlika dēļu kulbu vai kresli (atzveltņi).

XIX gs. otrajā pusē joprojām vēl lietoja nekaltas darba ragavas. Nodilušo slieču apakšā pietapoja pret dilšanu izturīgāka koka sloksni. Dažos Latvijas apvidos vēl XX gs. saglabājās zemas nekaltas ragavas ar sliecēm, ko darināja no koka stumbra ar saknes atkarpi un sauca par «kopaniem» (raktā sliece) vai citādi. Ar šīm ragavām pārvadāja sienu, salmus, akmeņus nelielos attālumos. XIX gs. beigās par valdošo ziemas pārvietošanās līdzekli kļuva ragavas ar apkaltām sliecēm; XX gs. pirmajos gadu desmitos visā Latvijā ragavu mietnes pastiprināja ar dzelzs apkalumiem — «stutēm». XIX gs. beigās — XX gs. pirmajos gadu desmitos ragavu gatavošana gandrīz pilnīgi pārgāja amatnieku — galdnieku un kalēju rokās. Līdz ar to tehniski pilnveidojās ragavu konstrukcija. Savienojumu nostiprināšanai plaši izmantoja dzelzs skavas un bultas ar uzgriežņiem. Izzuda no koka liektie balzieni, ilksis mietnēm vairs nepiestiprināja ar klūgām vai auklas saitēm. Vidzemē, Zemgalē, Latgalē un Augšzemē taisīja ragavas ar 4—5 mietņu pāriem un augstu apgalveni (slieču līkie priekšgali). Tā augstums apmēram divas reizes lielāks par mietņu augstumu. Uzkalas (ragavu garenvirzienā pāri mietnēm ejoši saturkoķi) nesniedzās līdz ragavu apgalvenim, slieces — parasti liektas. Šīs ragavas pieder pie t. s. Austrumeiropas ragavu tipa, kas bez Latvijas izplatīts PSRS Eiropas daļas ziemeļos, ieskaitot Baltkrieviju, daļu Ukrainas, Austrumlietuvu, Igauniju,

Austrumsomiju un Ziemeļzviedriju.¹ Kurzemē turpretī taisīja ragavas ar trim mietņu pāriem un zemu apgalveni, kura augstums bija vienāds ar mietņu augstumu. Taisnās uzkalas sniedzās visā ragavu garumā, to priekšgali bija piestiprināti apgalvenim. Slieces visbiežāk bija taisītas no dabiski auguša lika koka vai arī izcirstas no plankas. Liektas slieces Kurzemē plašāk pazīstamas tikai Kolkas pussalā, kur ragavu apgalvenis mēdza būt augstāks par mietnēm. Te, tāpat kā Vidzemes rietumu daļā un atsevišķās vietās Zemgales rietumos, fiksēts it kā pārejas variants no Austrumlatvijas ragavām uz Rietumlatvijā lietotajām. Šim pārejas variantam raksturīgs mazliet zemāks apgalvenis nekā Austrumlatvijas ragavām un uzkalas, kas izmeklētas no nedaudz lika koka un sniedzās visā ragavu garumā. Uzkalu priekšgali piestiprināti apgalvenim.

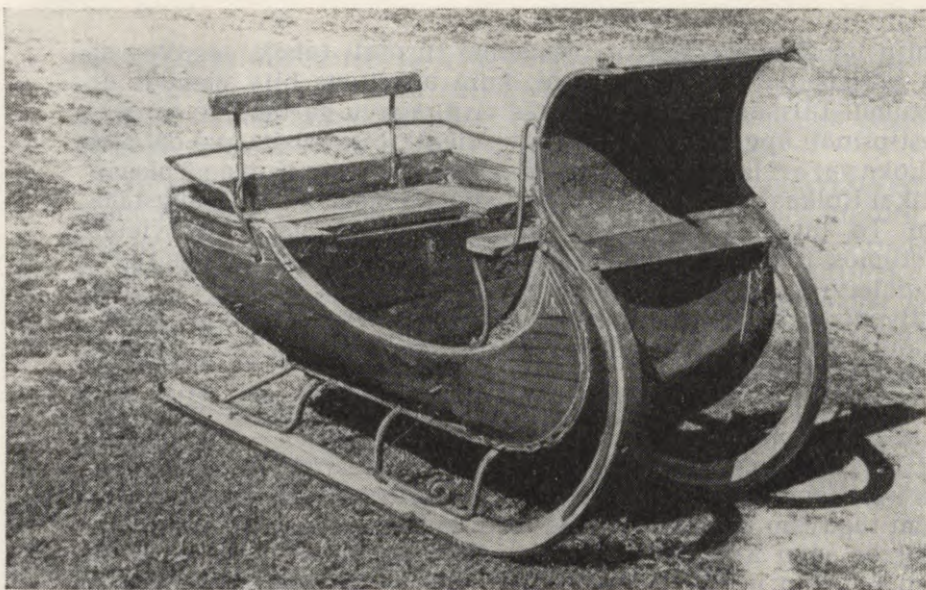
Ragavu virsdaļu piemēroja dažādām vajadzībām. Malkas vešanai uzlika īpašus kokus, labības maisu, sienu vai salmu vešanai — no dēļiem taisītu drēgi, baļķu vešanai — klucīti jeb «kūleni» ar iecirstiem robiem vai arī aizmugurē piekabināja mazas ragaviņas — slēpītes; braukšanai uz tirgu vai dzirnavām ragavām uzlika laivveida dziļu kulbu vai t. s. kresli (spraišlotu atzveltni ar sānu kokiem), piena kannu vešanai — īpašu kasti ar nodalījumiem kannām u. tml. Kurzemē gar ragavu sāniem nolika dēļus, kas balstījās pret balzienos iestiprinātām nūjām, veidojot kasti ar slīpām sienām. Latgalē bija izplatītas ragavas ar stacionāri uzliktu atzveltni. Spraugu starp atzveltnei sānu kokiem un ragavu uzkalām aiztaisīja ar skārdu. Šādas ragavas vieglu kravu vešanai pazīst arī slāvu tautas. Tās sauca par lagošām.

Turīgie zemnieki braukšanai uz pilsētu, baznīcu, ciemos u. c. pasūtīja amatniekiem rotātas kamanas. Rotāto kamanu veids katrā apvidū vispirms bija atkarīgs no amatnieciskās ražošanas līmeņa. Latgalē, piemēram, Rēzeknes apkārtnē, amatnieki XX gs. sākumā taisīja vieglas, šauras kamanīņas, kam koka karkasu apšuva ar skārdu, bet mietnes, kāpšļus un dažas citas detaļas veidoja dekoratīvu kalumu veidā. Ziemeļvidzemē turpretī darināja platas, zemas kamanas, kurās varēja vest arī vieglu kravu. Tādējādi pēc valdošiem ragavu tipiem Latvijā izdalāmas divas zonas — Austrum- un Viduslatvija, no vienas puses, un Rietumlatvija, no otras.

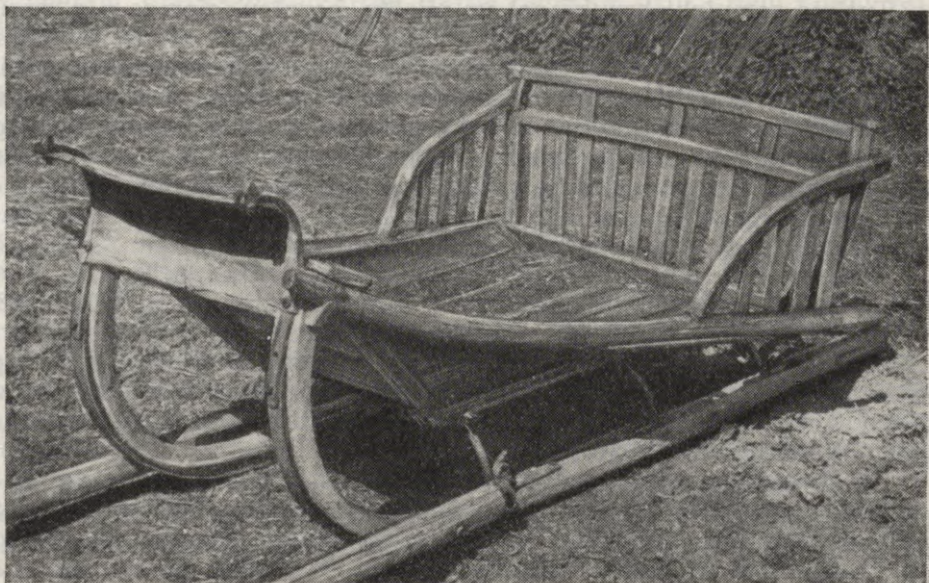
Vasaras transporta līdzekļi kravu vešanai bija darba rati, vieglai braukšanai — droškas un atsperu rati. Vairākos apvidos, īpaši Latgalē, arī vieglai braukšanai taisīja tādus pašus ratus kā darbam. Vienīgi vieglo ratu izmēri bija mazāki, konstrukcija vieglāka un apdare glītāka. Visā kapitālisma periodā vēl saglabājās kokasu rati. Taču dominējošie turīgo zemnieku saimniecībās jau kopš XIX gs. 60. gadiem visā Latvijā, izņemot Latgali, bija kalti dzelzasu rati.

Darba rati iedalāmi trīs lielās grupās: galdu ratos, redeļu ratos jeb orēs un platformas ratos. Pēdējie, šķiet, jaunāki un ieviesās tikai XIX gs. pēdējos gadu desmitos. Bez šiem ratiem ir vēl vairāki speciālām vajadzībām

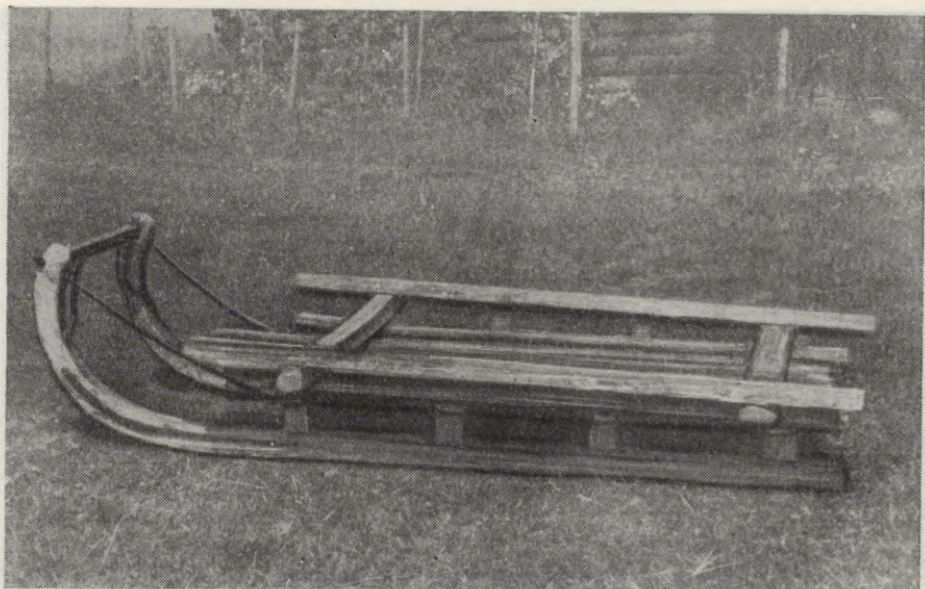
¹ А. Вийрес. Санний транспорт у эстонцев. — Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1959, 438. un turpm. lpp.

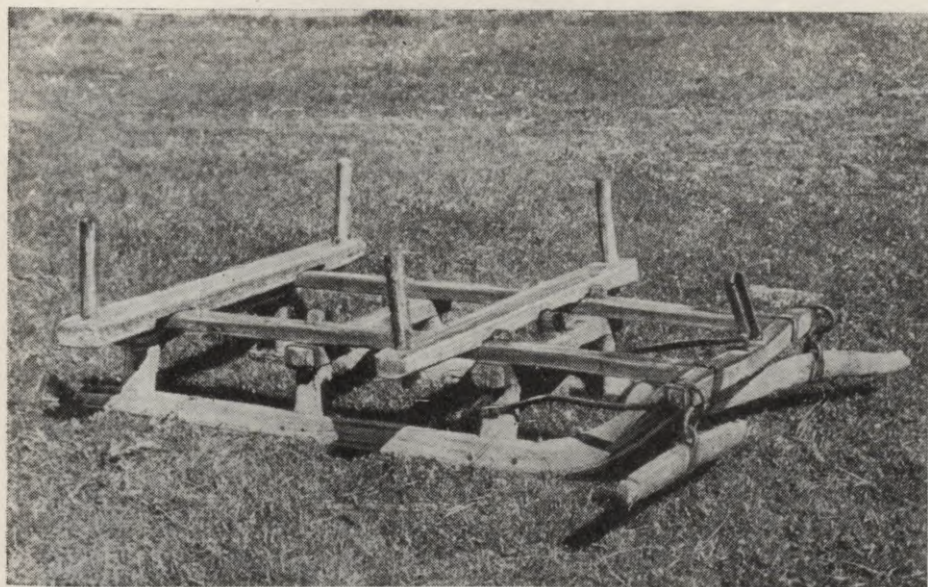
106,1

106,2

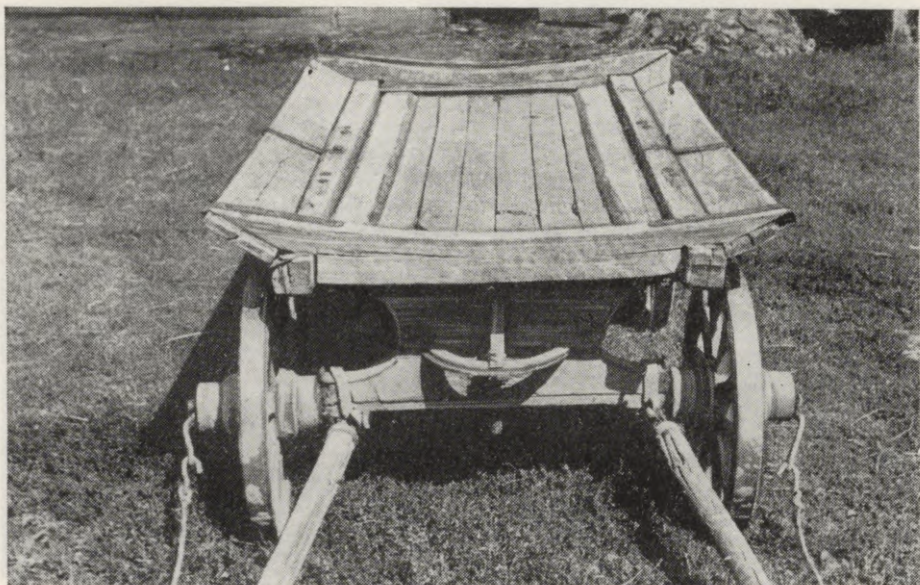
106,3

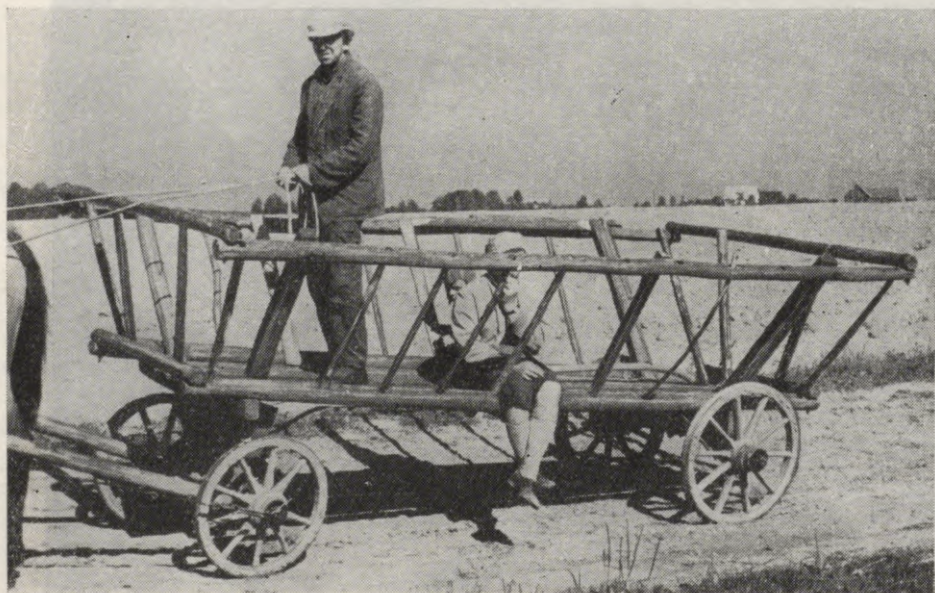
106,4

106. att. Ziemas transporta līdzekļi:

1 — kamanas, Latgale; 2 — lažošas, Latgale; 3 — ragavas, Latgale; 4 — divjūga ragavas, Kurzeme.

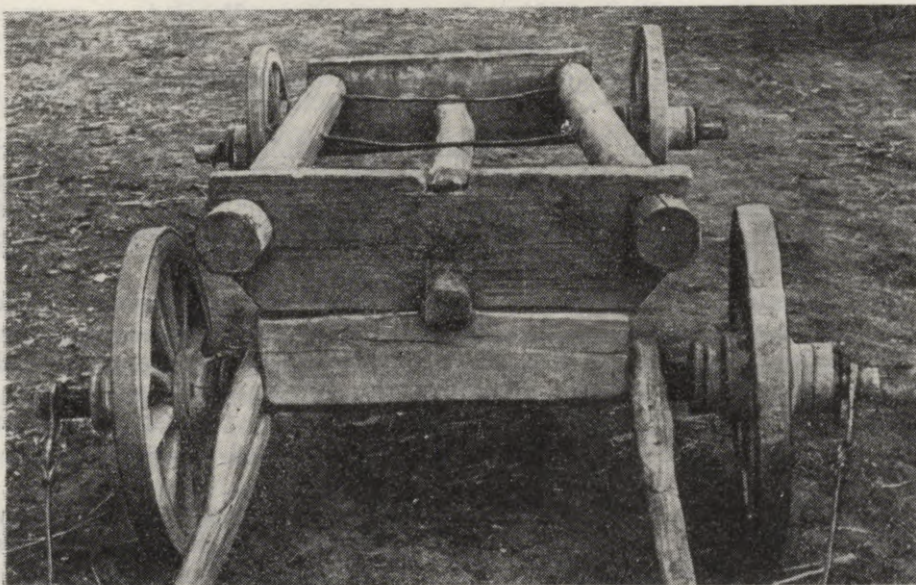
107,1

107,2

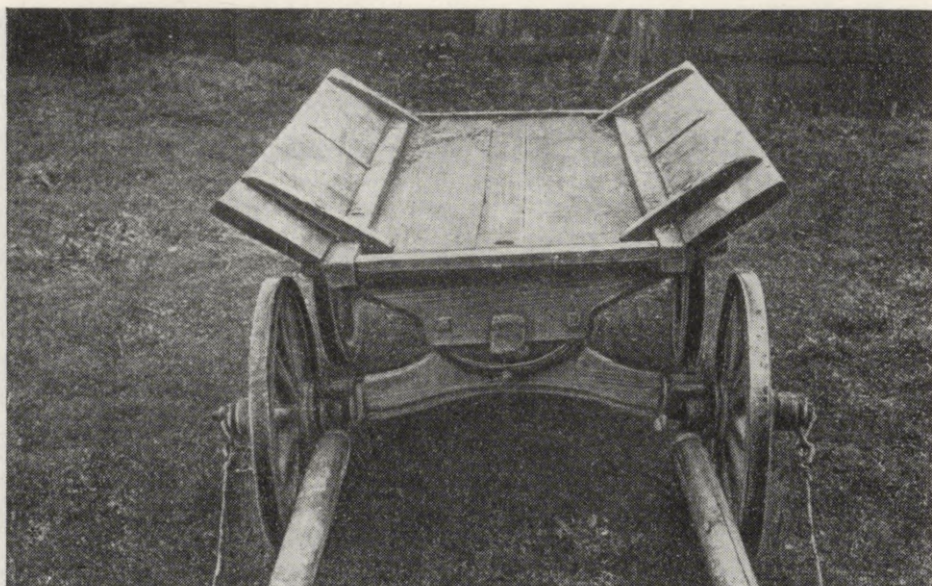

107,3

107,4

329

107,5

107. att. Ratu veidi:

1 — platformas rati, Latgale; 2 — ore, Zemgale; 3 — divjūga ore, Kurzeme; 4 — drogi, Latgale; 5 — galdu rati, Latgale.

piemēroti rati, kurus katrā atsevišķā gadījumā var pieskaitīt pie kādas no minētajām ratu grupām.

Galdu ratiem sānos un galos bija slīpi stāvoši dēļi — galdi, kas veidoja ratu malas. Galu galdi bija viegli izņemami. Šādos ratos veda mēslus, granti, akmeņus u. c. viegli birstošas kravas. Labības, siena, salmu vešanai ratiem uzlika drēģi, kas paplašināja to virsu. Zemgalē labības vešanai gar sānu dēļiem ielika slīpi stāvošas nūjas.

Oru jeb redeļu ratu sānos un vietām arī galos bija slīpi stāvošas redeles. Orēs veda labību, sienu, salmus, tāpēc vietām tās pat sauca par siena ratiem. Redeļu augstums un slīpums bija dažāds. Tā, piemēram, Zemgales orē bija apmēram 1 m augstas, bet Vidzemes, Kurzemes un Latgales orē — tikai 40—50 cm augstas redeles. Zemgales orēm ratu priekšgals bija augstāks par pakaļgali. Kurzemes orēm redeles bija viegli noņemamas, un to vietā vajadzības gadījumā varēja likt sānu dēļus.

Platformas ratiem virs ratu sānu kokiem uzlika platu horizontālu vai nedaudz ieliektu dēļu virsmu. Šie rati bija piemēroti mēslu, labības maisu, siena, salmu u. c. kravu vešanai. Vidzemes rietumu un vidus daļā ar platformas ratiem veda labību un tos sauca par sera ratiem. Lai platforma stāvētu iespējami zemāk un uz tās ar īpašām kārtiņām viegli varētu uzcelt

labības gubiņas, ratu riteņi bija mazi. Platformas rati izplatīti Vidzemē un Latgalē.

Buržuāziskās Latvijas gados sāka taisīt speciālus ratus piena kannu nogādāšanai pienotavā, ratus uz gumijas riepu riteņiem labības u. c. smagu kravu vešanai.

XIX gs. otrajā pusē plaši ieviesās dažādi izbraucamie rati. Vienkāršākais to veids ir jau minētie vieglākas konstrukcijas un labākas apdares galdū vai redeļu rati. Ērtākas sēdēšanas labad starp ratu sānu dēļiem iekāra atsperotu sēdekli. Turīgie zemnieki Zemgalē, Kurzemē un vietām arī Vidzemes rietumos pārveidoja galdū ratus par t. s. tamborratiem. Tie bija augsti rati bez plācēm, kuru vietā virs asīm nostiprināja atsperes. Ratu pakalgalā ierīkoja ērtu sēdekli, bet sānos kāpšļus. Piebalgas zemnieki taisīja augstus izbraucamos ratus, kam virsū bija laivveida kulba ar sēdekli. Ratu priekš- un pakalgalā bija dekoratīvs auklu pinums. Latgales un Vidzemes turīgie zemnieki izbraukšanai parasti lietoja droškas — vieglus ratus ar «kurvi» un ērtu sēdekli. Līganumu droškai piešķīra atsperes un garš, elastīgs dēlis, kas garenvirzienā gāja cauri visai droškai. Kurzemes rietumu daļā un Kolkas pussalā vieglai braukšanai izmantoja divričus — diceli.

Arī pēc ratu veidiem un nosaukumiem Latvijā iespējams izdalīt austrumu un rietumu zonas, starp kurām pagaidām vēl nav iespējams novilkt drošu robežu. Austrumu zonā ratiem mazāki izmēri un daudz slāviskas cilmes nosaukumu (tarantass, diližanss, raspuska u. c.). Rietumu zonā rati lielāki un tiem kopēji elementi ar Vācijā, Polijā, Lietuvā pazīstamiem ratiem. Te sastopami arī ģermāniskas cilmes nosaukumi, piemēram, langbuoms u. c. Atšķirības vērojamas arī aizjūgā: ja Kurzemē parasti brauca divjūgā, tad pārējā Latvijā brauca tikai vienjūgā.

Samērā aktīva transporta kustība notika pa upēm, ezeriem un jūru. Upju un ezeru krastu iemītniekiem bija airu laivas, ar kurām tie pārcēlās uz pretējo krastu, brauca darbā un pārvadāja savus ražojumus. Pa upēm brauca galvenokārt platdibena, bet pa ezeriem — ķīļa laivās. Dažos ezeros un upēs, sevišķi Latgalē, joprojām saglabājās nelielas dobtas silesveida laivas, kam lielākas stabilitātes labad pie sāniem piestiprināja apaļkoku vai dēļu stabilizatorus — spārnus. Lubānas apkārtnē, kur auga resnas apses, joprojām darināja lielas vienkoces gan zvejai, gan satiksmei. Izdobto apses bluķi vispirms pie ugunsкура sautēja, pēc tam ar ķīļu palīdzību izlieca bluķa sānus tā, ka šo laivu forma bija līdzīga dēļu laivu formai. Klānu pļavu (Lubānā, Nīcā, u. c.) īpašnieki sienu nogādāja mājās īpaši būvētās platās laivās ar virsū uzliktu drēģi. Buru laivas zvejai, lauksaimniecības produktu un amatniecības izstrādājumu vešanai uz Rīgu, kā arī pilsētas ražojumu nogādāšanai mājās plaši izmantoja Kolkas pussalas iemītnieki.

Arī XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā pa Daugavu, Aivieksti, Gauju, Ventu, Pededzi, Bārtu uz Rīgu u. c. pilsētām laida plostus. Visvairāk plostu nāca pa Daugavu no Baltkrievijas lielajiem mežu masīviem. Daugavas plostniecībā darbu atrada simtiem Latgales un Vidzemes sīkzemnieku, kas plostus siet gāja pat uz Baltkrieviju un tad laida tos līdz Rīgai. Daļa Krustpils un tai tuvējo vietu iedzīvotāju bija specializējušies plostu

pārlaišanā pār krācēm un līga darbā pie koku tirgotājiem par ločiem. Dažkārt plostus izmantoja preču pārvadāšanai. Vislielākā nozīme preču transportā pa upēm bija Daugavas strūgām, šķutēm un laivām, kurās no Krievijas uz Latviju sūtīja rūpniecības un lauksaimniecības ražojumus. Šā transporta veida nozīme samazinājās pēc Rīgas—Orlas dzelzceļa izbūvēšanas 1866. g.

Satiksmi starp Rīgu un Jelgavu pa Lielupi uzturēja vienmasta burukuģi — bordingi, bet starp Dubultiem un Jelgavu kopš 1857. g. kursēja upes tvaikonīši.

Ap 1860. g. dažu valsts muižu zemnieki Vidzemes jūrmalā sāka būvēt lielas jūras laivas, ar kurām nogādāja Rīgā un pat Pēterburgā malku, kā arī dažādus lauksaimniecības ražojumus. Nedaudz vēlāk ainažnieki sāka būvēt divu un trīsmastu burukuģus Baltijas jūras un okeāna kuģniecībai.¹ No Vidzemes jūrmalas kuģu būvi pārņēma arī Kurzemes jūrmalas iedzīvotāji. Laikā no 1857. līdz 1913. g. Latvijas jūras piekrastē bija uzbūvēti 532 kuģi, pie tam aktīvākais kuģu būves periods bija no 1872. līdz 1902. g. Nozīmīgākās kuģu būves vietas atradās Ainažos, Salacgrīvā, Vitrupē, Tūjā, Mangaļos, Upesgrīvā, Kaltenē, Rojā.² Liela nozīme latviešu jūras kuģniecības attīstībā bija pēc 1864. g. zvejnieku ciemos (Ainažos, Mangaļos, Engurē, Rojā, Ģipkā, Ventspilī u. c.) nodibinātajām jūrskolām, kas sagatavoja kuģu kapteiņus, stūrmaņus u. c. kuģniecībā nepieciešamo personālu. Koka burukuģu būve izbeidzās pirmā pasaules kara priekšvakarā, kad tos izkonkurēja ārzemēs būvētie metāla tvaikoņi ar daudz lielāku tonnāžu.

XX gs. visā Latvijas ūdenstransportā nedalīti valdīja tvaikoņi, kas uzturēja preču un pasažieru satiksmi starp dažādām Latvijas un ārzemju pilsētām. Tvaikonīšu satiksme notika arī pa Daugavu starp dažādām Rīgas pilsētas daļām, starp Rīgu un Jūrmalu, Jelgavu, Doles salu.

Apvērsums Latvijas transporta attīstībā notika 60. gados, kad citu pēc citas atklāja svarīgas maģistrālās dzelzceļa līnijas, savienojot Rīgu ar Iekškrievijas guberņām. 70. gados uzbūvēja vairākas vietēja rakstura dzelzceļa līnijas, bet līdz 1912. g. bija uzbūvēta lielākā daļa pašlaik Latvijā darbojošos dzelzceļu. Pretstatā iepriekšējam laika posmam ievērojami pieauga preču un pasažieru pārvietošanās ātrums un iespējas, ciešākas kļuva Latvijas lauku saites ar augošajām pilsētām.

XIX gs. otrajā pusē līdz ar kapitālistiskās rūpniecības attīstību, pilsētu izaugsmi un iedzīvotāju skaita strauju pieaugumu tajās Rīgā u. c. lielākajos rūpniecības centros radās nepieciešamība pēc mehanizēta pilsētas iekšējā transporta. Tā rezultātā Rīgā 1882. g. izbūvēja pirmo zirgu tramvaja līniju, bet 1901. g. — pasažieru satiksmei nodeva elektrisko ielu dzelzceļu.³ Dažus gadus agrāk — 1899. g. darbu bija uzsācis elektriskais ielu dzelzceļš Liepājā, kas ir vecākais Baltijas republikās. Augstās braukšanas maksas dēļ

¹ A. B a n d r e v i č s. Latviešu kuģniecības stāvoklis bēgļu laikmetā. Rīgā, 1918., 23. un turpm. lpp.

² Turpat, 28. un 47. lpp.

³ M. P ā v e l e. Tramvaju satiksmes attīstība Rīgā laikā no XIX gs. beigām līdz 1914. gadam. — Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR, 3., Rīgā, 1962., 133. un turpm. lpp.

daļa strādnieku ielu dzelzceļu tomēr neizmantoja. Pārējās Latvijas pilsētās sabiedriskais ielu transports līdz XX gs. sākumam bija vienīgi ormaņi, kuru pakalpojumus galvenokārt izmantoja pilsētas iedzīvotāju turīgākie slāņi.

Buržuāziskās Latvijas gados izveidoja autobusu satiksmi Rīgas pilsētā, kā arī vairākus desmitus starppilsētu autobusu līniju. Arī individuālie taksometru īpašnieki pēc iedzīvotāju pieprasījuma pārvadāja pasažierus gan Rīgas pilsētas robežās, gan arī ārpus tās. Atsevišķi uzņēmēji dibināja nelielus taksometru un autobusu parkus. Pilsētās preces pārvadāja smagie ormaņi, kam buržuāziskās Latvijas gados pievienojās rūpnieku, tirgotāju un uzņēmēju smagās automašīnas. Tās apkalpoja algoti šoferi un krāvēji — transportstrādnieki. Iekraušanu un izkraušanu veica ar rokām vai arī ar visai elementāru mehānismu — vinču u. tml. palīdzību.

Tādējādi kapitālisma perioda transporta līdzekļi iedalāmi divās lielās grupās: 1) zemnieku un citu sikražotāju personiskie transporta līdzekļi; 2) sabiedriskie transporta līdzekļi (galvenokārt pilsētu un starppilsētu transportam). Kopš XIX gs. otrās puses ievērojami tiek uzlaboti un specializēti iepriekšējā perioda transporta līdzekļi. Aizvien pieaugošā preču-naudas saimniecība noteica jaunu — mehānisko (tvaika, elektrisko, iekšdedzes dzinēju) transporta līdzekļu izveidošanu. Rūpniecības uzņēmumu apgāde ar izejvielām un pilsētu apgāde ar lauksaimniecības ražojumiem, kā arī ražojumu realizācija prasīja nekavējoties paātrināt un uzlabot transportu, kam bija liela nozīme lauku un pilsētu saimniecisko un kultūras saišu attīstībā.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU ĢIMENES UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

ĢIMENE

Kapitālistisko attiecību attīstība Latvijas laukos būtiski ietekmēja zemnieku ģimeni un tās locekļu savstarpējās attiecības. Ražošanas spēku attīstība un privātpašniecisko attieksmju uzvara kapitālisma posmā pilnīgi nostiprināja mazo ģimeni. Pēc 1897. g. vispārējās tautas skaitīšanas datiem zemnieku ģimene Kurzemē sastāvēja vidēji no 5,5 personām, Vidzemē — no 4,7, bet Vitebskas guberņā — no 6.¹ Vienīgi Latgales turīgo zemnieku vidū vēl kā pagātnes paliekas uzglabājās lielas, nedalītas ģimenes. Zemnieku ģimeņu dalīšanās šeit bez ekonomiskiem apstākļiem aizkavēja muižniekiem, kuriem lielās zemnieku ģimenes noderēja par labāko ķīlu savlaicīgai māju iepirkšanas maksu kārtošanai. To aizliedza arī zemnieku lietu pārvaldes, kas visādi sekmēja, lai kopā joprojām dzīvotu vairākas nereti pilnīgi patstāvīgas ģimenes.²

Tomēr kapitālisma periodā lielās, nedalītās ģimenes atradās sairuma stāvoklī. Līdz ar pakāpenisku zemes iepirkšanu biežāka kļuva lielo ģimeņu dalīšanās. Šo procesu Latgalē paātrināja Stolipina agrārā reforma, kuras rezultātā daudz latviešu zemnieku ģimeņu XX gs. sākumā pārvietojās uz Sibīriju. Pēc Latgales ciemu sadalīšanas viensētās buržuāziskās Latvijas laikā galīgi izira arī lielās ģimenes.

Buržuāziskās diktatūras gados Latvijā pārsvarā bija mazās ģimenes. Šādā ģimenē bija vecāki, viņu mazgadīgie bērni, dažreiz arī vecaistēvs vai vecāmāte. Pieaugušie bērni, stājoties laulībā, sāka dzīvot atsevišķi. Zemnieka ģimenes ekonomiskā bāze kapitālisma periodā bija atsevišķa sēta (mājas). Tai piederēja kustama un nekustama manta, tās ietvaros tika veikts viss ražošanas darbu komplekss, tā maksāja dažādas nodevas.

Zemnieku sētas priekšgalā atradās saimnieks — ģimenes galva, parasti tēvs, kas atbildēja muižnieku un vietējo iestāžu priekšā par visu ģimenes saimniecisko dzīvi.

¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., 19. Курляндская губерния. СПб., 1905, XI лрр.; турпат, 21. Лифляндская губерния. СПб., 1905, XII лрр.; турпат, 5. Витебская губерния. Тетрадь 3. СПб., 1903, XII лрр.

² LCVVA 7067. f., 1. apr., 12. lieta, 148. lp.; 8. lieta, 49. lp.; 2923. f., 1. apr., 309. lieta, 73.—74. lp.; 727. f., 1. apr., 68. lieta, 9.—12. lp.; 660. f., 1. apr., 21. lieta, 89. lp.

Kapitālisma posmā ievērojami pastiprinājās ģimenes galvas — tēva vienpersoniskā vara. Tēvs neierobežoti pārvaldīja visu mantu, izņemot sievas pūru. Viņa vārdam bija izšķirīga nozīme ģimenes locekļu kā saimnieciskās, tā arī lielā mērā personiskās dzīves jautājumos. Tēvs rikojās ar ģimenes naudas līdzekļiem, izšķīra zemes pirkšanas, pārdošanas vai nomas jautājumus. Administratīvās iestādes un muižnieki atzina māju saimnieka un tā mantinieka (vecākā dēla) privilēģēto stāvokli.¹ Svarīgākie lauksaimniecības darbi tika veikti ģimenes galvas vadībā. Viņš noteica šo darbu sākuma un beigu laiku. Buržuāziskās Latvijas laikā turīgo zemnieku mājās saimnieks arvien vairāk atrāvās no tiešas līdzdalības lauku darbos un aprobežojās galvenokārt tikai ar kalpu un jaunāko ģimenes locekļu darba pārraudzību. Bagātākie saimnieki nereti nodarbojās arī ar dažādiem tirdznieciskiem darījumiem. Sīkzemnieku un bezzemnieku saimniecībās turpretī ģimenes galva bieži vien bija arī vienīgais strādnieks.

Kapitālisma posmā liela ietekme uz ģimenes dzīvi un laulību noslēgšanu bija zemnieku sociālajai diferenciacijai. Stājoties laulībā, bez jauno cilvēku personiskajām īpašībām un savstarpējām simpātijām liela uzmanība tika veltīta viņu mantiskajam stāvoklim. Laulājās savā starpā galvenokārt viena sociālā slāņa pārstāvji: māju īpašnieki, nomnieki, kalpi. Šādu laulību skaits īpaši pieauga buržuāziskās diktatūras laikā. Šinī periodā vērojama pilsētas un lauku buržuāzijas saplūšanas tendence, ko veicināja arī laulību saites.

Zemnieki parasti savu ģimeni nodibināja apmēram 30 gadu vecumā. 1897. g. tautas skaitīšanas materiāli liecina, ka Kurzemes un Vidzemes guberņā 75% neprecētu vīriešu un ap 57% neprecētu sieviešu bija vecumā no 20 līdz 29 gadiem.² Latgalē, īpaši krievu un baltkrievu sievietes, stājās laulībā agrāk. Arī buržuāziskās Latvijas laikā agrās laulības zemnieku vidū bija retums. 30. gadu sākumā laukos 60,4% vīriešu un 44,14% sieviešu vecumā no 25 līdz 29 gadiem nebija precējušies.³ Vidēji uz katru neprecējušo 39 gadus vecu vīrieti bija divas neprecētas sievietes.⁴

Šāds stāvoklis uzskatāms par pirmā pasaules kara sekām, — lielākā daļa attiecīgā vecuma vīriešu bija krituši karā.

Sevišķi daudz bija neprecējušos kalpu,⁵ jo saimnieki līgstot tādiem deva priekšroku.

Vīrieši mēdza stāties laulībā, sasnieguši lielāku vecumu nekā sievietes. Turīgo zemnieku vidū tas izskaidrojams ar vecā saimnieka — ģimenes galvas centieniem paildzināt savu valdīšanu ģimenē un ilgāk saglabāt saimniecības ekonomisko vienotību, jo laulībām parasti sekoja māju dalīšana vai zināmas mantas daļas izsniegšana. Nemantīgo ģimeņu pēcnācēji

¹ Cariskajā Krievijā saimnieki un to vecākie dēli bija no karaklausības atbrīvoti. (Skat. Latvijas PSR vēsture, 1. Rīgā, 1953., 383. lpp.; 2., 37.—38. lpp.)

² Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., 19. Курляндская губерния. СПб., 1905, IX lpp.; turpat, 21. Лифляндская губерния. СПб., 1905, VIII lpp.

³ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 3. Rīgā, 1937., 166. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ Turpat, 6. Rīgā, 1939., 486. lpp.

108. att. Latviešu zemnieku ģimene XIX gs. otrajā pusē. Mākslinieka J. Rozentāla zīmējums.

varēja dibināt savu ģimeni tikai tad, kad saimnieciski bija kaut cik nodrošinājušies. Arī iesaukšana obligātajā karadienestā bija viens no iemesliem, kāpēc vīrieši samērā vēlu stājās laulībā.

Liela gadu starpība parasti vērojama starp laulātajiem, kas nāca no ģimenēm ar dažādu mantisko stāvokli. Meitenes no trūcīgām zemnieku ģimenēm, cerot uzlabot savu stāvokli, apprecēja gadus vecākus turīgus zemniekus, bieži vien atraitņus, bet jaunie zemnieku puīši nereti gāja iegātņus pie bagātām, pavecām atraitnēm.

Ar latviešu zemnieku noslēgto dzīvi viensētās izskaidrojamas arī samērā biežās laulības šaurā paziņu lokā, parasti viena pagasta robežās. Raksturīgi, ka Latgales bezzemnieki, aizgājuši peļņā Vidzemē vai Kurzemē, reti palika tur uz pastāvīgu dzīvi vai dibināja tur savu ģimeni. Notika arī t. s. dubultlaulības, kad vienas ģimenes dēli (brāļi) apprecēja otras ģimenes meitas (māsas) vai arī vīra māsa apprecēja svaines brāli, atraitnis — pirmās sievas māsu. Pēdējā parādība biežāk bija sastopama iegātņu laulībās, jo tie centās paturēt savās rokās sievas saimniecību.

Parasti laulātie bija vienas tautības un ticības. Laulības starp dažādu tautību pārstāvjiem biežāk notika Latgalē un rajonos ar jauktu iedzīvotāju sastāvu — Igaunijas un Lietuvas pierobežā. Latgalē parastas bija katoļticīgā latvieša laulības ar polieti, baltkrievieti vai lietuvieti, kas piederēja pie tās pašas ticības, taču reti latvietis katolis apprecēja luterticīgu sievieti. Slēdzot šādas laulības, viens no laulātajiem pārgāja otra ticībā. Ja viens

no tiem bija pareizticīgs, tad XIX gs. otrajā pusē — XX gs. sākumā laulībām bija jānotiek pareizticīgo baznīcā. Buržuāziskās diktatūras gados Latvijā katrs no laulātajiem varēja palikt savā ticībā, turklāt laulāties varēja gan baznīcā, gan dzimtsarakstu nodaļā. Bērni šādos gadījumos bija mātes ticībā.

Stājoties laulībā cariskās Krievijas apstākļos, liela nozīme līgavaiņa vai līgavas izvēlē bija vecākiem, īpaši tēvam. Sevišķi jūtami tēva vara izpaudās rajonos, kur pārsvarā bija katoļticīgi iedzīvotāji. Luterticīgās ģimenēs jaunatne šai ziņā bija patstāvīgāka. Patstāvīgāka personiskās dzīves jautājumu izšķiršanā bija jaunatne trūcīgo zemnieku ģimenēs, īpaši tajās, kuru locekļi gāja peļņās. Buržuāziskās Latvijas laikā vecāku uzspiestās laulības kļuva retākas, taču, dibinot laulību, pieauga ekonomisko motīvu nozīme. Bija gadījumi, kad pret tēva gribu apprecējušies bērni tika pilnīgi vai daļēji izslēgti no mantojuma un zaudēja tiesības saņemt pūru.

Sievietes stāvoklis kapitālistiskās sabiedrības zemnieka ģimenē bija ievērojami atkarīgs no vīra — ģimenes galvas. Tādos jautājumos kā bērnu audzināšanā, dzīves vietas izvēlē, saimniecības pārvaldīšanā (izņemot iegātnu laulības, kad mājas bija uz sievas vārda), izšķirīgais bija vīra lēmums. Sieva patstāvīgi rīkojās tikai ar savu pūru, kurš pat par vīra parādiem netika aprakstīts.¹ Vīram bija tiesības vest sievas lietu tiesā. V. I. Leņins atzīmēja: «Tur, kur pastāv kapitālisms, tur, kur tiek saglabāts privātīpašums uz zemi, privātīpašums uz fabrikām un rūpnīcām, tur, kur tiek saglabāta kapitāla vara, privilēģijas paliks vīriešiem.»²

Trūcīgo zemnieku ģimenēs nebija vērojama vīra despotiskā vara. Sieva, kas strādāja tam līdzās un sniedza ģimenei savu ienākumu tiesu, bija šeit ar vīru vienlīdzīgākā stāvoklī.

Cariskajā Krievijā laulības netika šķirtas. Tikai XX gs. sākumā līdz ar zemnieku ģimenes patriarhālo pamatu sairumu zemiece ieguva tiesības aiziet no vīra, ja tā ar lieciniekiem varēja pierādīt, ka vīrs izturas pret to slikti. Aizejot sieva drīkstēja ņemt līdz savu pūru.³ Bērni palika vīram.

Saskaņā ar 1897. g. tautas skaitīšanu Latvijā 0,08% bija šķirto vīriešu un 0,10% šķirto sieviešu.⁴ Buržuāziskās diktatūras laikā šķiršanās gadījumu skaits Latvijā pieauga. 1935. g., salīdzinot ar 1897. g., šķirto personu skaits bija palielinājies septiņkārt.⁵ Lauku iedzīvotāji šķīrās retāk nekā pilsētnieki. Šķirto procents pilsētās bija apmēram 4 reizes lielāks nekā laukos.⁶

Ģimenes locekļu privātīpašnieciskās attiecības un nevienlīdzība sevišķi izpaudās mantošanas jautājumos. Latvijā, izņemot Latgali, pastāvēja ar

¹ LCVVA 733. f., 1. apr., 930. lieta, 1. lp.; 681. f., 1. apr., 126. lieta, 1.—20. lp.; 725. f., 1. apr., 489. lieta, 23. lp.

² V. I. Leņins. Raksti, 30. sēj., 22. lpp.

³ LCVVA 683. f., 1. apr., 117. lieta, 8. lp.; 680. f., 1. apr., 707. lieta, 2.—17. lp.; 682. f., 1. apr., 7. lieta, 107. lp.

⁴ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 3. Rīgā, 1937., 170. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat, 165. lpp.

likumu nostiprināts ieradums nodot tēva saimniecību vienam, parasti vecākajam dēlam. Nomnieku ģimenēs māju nodošana dēlam varēja notikt tikai ar muižnieka atļauju, jo «brīvlaišanas» likumi atņēma zemniekiem tiesības mantot saimniecību. Muižnieks, kas kaut kādu iemeslu dēļ neuzticējās nomnieka vecākajam dēlam, varēja noslēgt nomas līgumu ar jebkuru citu tā dēlu vai pavisam svešu personu. Pārējie dēli, ieguvuši savu mantojuma daļu — kustamo īpašumu vai naudu, parasti atstāja tēva māju. Ja viņi palika dzīvot brāļa — saimnieka ģimenē, tad faktiski nokļuva kalpu stāvoklī. Dažreiz tēvs mantojuma vietā nodrošināja dēlam izglītības iegūšanu vai apmācību kādā arodā. Šādi gadījumi kļuva biežāki buržuāziskās republikas laikā un bija sastopami galvenokārt turīgo zemnieku ģimenēs. Jūras piekrastes joslā daudzu saimnieku dēli mācījās jūrskolās.

Atsevišķos gadījumos bagātie zemnieki iegādājās patstāvīgu saimniecību arī otram dēlam. Biežāk tas notika Latvijā buržuāziskās diktatūras gados. Zemnieki, kas nesaņēma tēva mājas, devās uz pilsētu vai arī iekļāvās lauku proletariātā. Tikai nelielai to daļai vēlāk, sevišķi buržuāziskās agrārreformas laikā, izdevās iekārtot patstāvīgu saimniecību. Zemnieku jaunieši, kas nemantoja tēva mājas, nereti aizgāja par iegātņiem. Iegātņu stāvoklis, it īpaši tajās ģimenēs, kur māju likumīgais saimnieks bija sievas tēvs vai sievas bērni no pirmās laulības, bija beztiesīgs. Līdz bērnu pilngadībai viņiem tika iecelti aizbildņi — tēva radnieki, kuru pienākums bija sekot patēva rīcībai. Sasnieguši pilngadību, pabērni kļuva par māju saimniekiem un dažkārt patēvu padzina, pie kam pēdējais aizejot drikstēja ņemt līdz tikai paša ienesto mantu un daļu no mantas, ko viņš bija nopelnījis ar savu darbu saimniecībā. Neapskaužamajam iegātņū liktenim veltīts daudz tautas dziesmu.¹

Latgalē pastāvēja ieradums sadalīt tēva mājas vienlīdzīgās daļās visiem dēliem. Tas izskaidrojams gan ar vietējām tradīcijām, gan arī ar ekonomiskiem apstākļiem, jo līdz XX gs. sākumam Latgales zemnieku saimniecībām bija pusnaturāls raksturs. Zemniekiem nebija pietiekami daudz līdzekļu, lai izmaksātu mantiniekiem tik lielu daļu, kas vērtībā atbilstu mājās palikušā dēla saimniecībai. Tāpēc tie bija spiesti sadalīt un līdz ar to novājināt savas mājas. Tautas dziesmas nosoda šādu māju dalīšanu.² Sociālajai diferenciācijai pastiprinoties, īpaši buržuāziskās diktatūras gados, arī turīgākie Latgales zemnieki sāka nodot mājas vienam mantiniekam.

Zemnieču īpašuma tiesības, salīdzinot ar vīriešu tiesībām, bija ierobežotākas. Ja ģimenē bija dēli, meitas tēva mājas nevarēja mantot. Meitu mantojuma tiesa bija pūrs un kāzu svinību sarīkošanai nepieciešamie līdzekļi.

¹ Lai es iešu, kur es iešu,
Iegātņos es neiešu,
Iegātņim tāda tiesa
Kā elkšnim purvmalā. LD 3837

² Apaļš tēva novadiņš
Kā viens vaska rituliņš,
Kad dabūja bāleliņš,
Stūru stūris izdalīja. LD 3769

Pūrā parasti deva govi, 1—2 aitas un pūra lādi (sākot ar XIX gs. otro pusi, — skapi) ar audumiem un apģērbiem. Salīdzinot ar feodālisma laikmetu, pūra sastāvā vērojamas dažas izmaiņas: līgava biežāk atnesa jaunajā ģimenē naudu, mēbeles, lauksaimniecības inventāru utt. Ja meita bija vienīgā mantiniece, tā saņēma visu tēva saimniecību, bet, ja meitas bija vairākas, mājas parasti mantoja vecākā, kurai bija jāizmaksā pārējām viņu mantojuma tiesa. Brālis, māju mantinieks, arī izmaksāja māsām pūru, ja tās izgāja pie vīra pēc tēva nāves. Pūra lielums parasti bija noteikts testamentā. Neprecētām māsām bija tiesības dzīvot vecāku mājās līdz mūža galam.

Darba nespējīgos vecākus vajadzēja uzturēt māju mantiniekam. Daudzās ģimenēs vecāki mierīgi, bērnu cienīti un aprūpēti, nodzīvoja līdz mūža beigām, bet dažkārt mantinieki raudzījās uz saviem vecākiem kā uz slogu, reizēm pavisam atsakoties tos uzturēt. Tāpēc ģimenes tēvs centās pēc iespējas ilgāk palikt par māju juridisko saimnieku. Dažkārt, nodevuši mājas mantiniekiem, vecāki paturēja sev mūža lietošanā govi un sakņu dārzu.¹

Īpašuma attiecības zemnieku ģimenēs kapitālisma periodā, sevišķi buržuāziskās diktatūras gados, tika nokārtotas ar rakstveida līgumiem un testamentiem.

Atraitnes mantiskais stāvoklis bija atkarīgs no laulības ilguma, bērnu un mirušā vīra tuvāko radu skaita. XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā bezbērnu atraitne, vīram mirstot, varēja saņemt atpakaļ savu pūru un vīra dāvanas, taču pārējā manta pārgāja vīra radu īpašumā. Ja tuvu radu (tēva, brāļu) vīram nebija, mantoja atraitne. Latgalē atraitne neatkarīgi no tā, vai tai bija vai nebija bērni, mantoja $\frac{1}{7}$ no nekustamā un $\frac{1}{4}$ no visa kustamā īpašuma.

Ar privātipašniecisko attiecību izveidošanos ģimenē un ar mazās ģimenes nostiprināšanos pakāpeniski ir šīs ģimenes patriarhālās saites. Tas, pirmkārt, izpaudās to radu mantisko tiesību ierobežošanā, kuri nedzīvoja ar mantojuma atstājēju vienās mājās un tāpēc neienesā tanīs sava darba daļu, otrkārt, arī ar sievietes mantošanas tiesību paplašināšanu. Atraitne dažkārt kļuva par nelaiķa vīra saimniecības neierobežotu rīkotāju. Tā tas mēdza būt buržuāziskajā Latvijā bezbērnu ģimenēs vai arī tajos gadījumos, kad ģimenē bija tikai meitas. Ja atraitnei bija mazgadīgi dēli, viņa līdz vecākā dēla pilngadībai kļuva par bērnu aizbildni un pārvaldīja vīra saimniecību. Sasniedzis pilngadību, mantinieks pārņēma māju vadību, un māte parasti palika pie viņa.

Īpašuma attiecības starp zemnieka ģimenes locekļiem kapitālistiskajā sabiedrībā parasti bija visai saspīlētas. Biežas bija tiesas prāvas starp tuvākajiem radiem: vecākiem un bērniem, brāļiem un māsām. Tiekšanās pēc mantas, pēc īpašuma vairošanas veicināja savstarpējo neuzticību, nenovīdību.

¹ LCVVA 678. f., 1. apr., 300. lieta, 2. lp.; 725. f., 1. apr., 646. lieta, 1. lp.; 645. lieta, 1. lp.

XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā bieži bija sastopamas daudz-
bērnu zemnieku ģimenes. Taču sakarā ar grūtajiem dzīves apstākļiem un
nepietiekamo medicīnisko palīdzību bērnu mirstība bija liela. Kvalificētu
medicīnisku palīdzību varēja izmantot tikai turīgā zemniecība.

Turpretī buržuāziskās republikas gados pārsvaru gūst zemnieku ģime-
nes ar 2—3 bērniem. Daudzbērnu ģimenes biežāk sastopamas tikai Latgalē.
Mazais bērnu skaits trūcīgās zemniecības slāņos izskaidrojams ar grūtajiem
dzīves apstākļiem. Pat buržuāziskā statistika spiesta atzīt, ka vismazāk
bērnu ir kalpu ģimenēs. Kalpiem bērnu bija gandrīz otrtik mazāk nekā
saimniekiem.¹ Apzināti ierobežojot bērnu skaitu, turīgie zemnieki centās
neapgrūtināt mājas ar mantinieku daļu izmaksām.

Samērā izplatīta parādība bija audzībērnu pieņemšana, it īpaši turīga-
jās bezbērnu ģimenēs. Audzībērnu stāvoklis maz atšķīrās no strādnieku
stāvokļa. Audzīvecāki parasti vienojās ar bērna īstajiem vecākiem par
viņa dzīves apstākļiem. Meitenēm, sasniedzot pilngadību, mēdza izsniegt
pūru, zēni dažreiz kļuva par bezbērnu audzīvecāku māju mantiniekiem.

Bērnu audzināšanai lauku ļaudis parasti nespēja veltīt pienācīgi daudz
laika. Bērni vai nu paši tika ar sevi galā, vai arī tos aprūpēja darba nespē-
jīgie mājsnieki — vecaistēvs un vecāmāte. Bērnu, īpaši trūcīgo vecāku
bērnu, darba dzīve sākās agri, nereti jau 8—9 gadu vecumā, līdz ar ganu
gaitu uzsākšanu. Meitenes apkopa jaunākos brāļus un māsas, veica vieglā-
kos mājas darbus, bet 14—15 gadu vecumā gāja kalpot pie saimniekiem.
12—13 gadu veci zēni ecēja, bet 15—16 gadu vecumā jau stājās pie arkla.
1935. g. tautas skaitīšanas dati rāda, ka no visiem 14 gadu veciem bērniem
4,4% zēnu un 4,6% meiteņu strādāja, no tiem 88% — lauksaimniecībā.²
Algots bērnu darbs bija ļoti izplatīts.³ Latgalē pusaudži 14—15 gadu ve-
cumā gāja kopā ar tēviem peļņā, strādājot namdaru, mūrnieku, zemes
racēju darbu, dzelzceļu līniju būvdarbos utt.

Citāds bija turīgo ģimeņu bērnu stāvoklis. Tie netika nodarbināti agrā
bērnībā smagajos darbos. Bagāto ģimeņu pusaudži lauku darbos dažkārt
vispār nepiedalījās.

Ar bērnu audzināšanu zemnieku ģimenēs nodarbojās galvenokārt māte.
Viņas uzraudzībā un vadībā notika bērnu pirmmācības. Māte iepazīstināja
bērņus ar tautas folkloras bagātībām, pirmām darba iemaņām, mācīja
saprast labā un ļaunā jēdzienus, ievērot morāles prasības. Māte ierādīja
bērniem pirmos mājas darbus, pieradināja meitas šūt, aust, adīt, palīdzēja
tām darināt pūru. Māte bija arī tā, kas sniedza meitām padomus dažādos
sadzīves jautājumos.

Tēvs, kura svarīgākā nodarbošanās bija lauku darbi, bērnu (īpaši jau-
nāko bērnu) audzināšanai varēja atlicināt ļoti maz laika. Taču, kad zēni
paaugās, lauku darba dzīvē tos ievadīja tēvs.

¹ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 6. Rīgā, 1939., 479. lpp.

² Turpat.

³ LCVVA 723. f., 1. apr., 38. lieta, 1. lp.; 37. lieta, 1. lp.

Grūto materiālo apstākļu dēļ daudzu zemnieku ģimeņu bērni nespēja nobeigt pat pagastskolu. XX gs. sākumā no visiem skolas vecuma zemnieku bērniem skolu apmeklēja Kurzemē ap 40,7%, Vidzemē — 43%, Latgalē — tikai 22,9%.¹ Sevišķi zemā līmenī bija meiteņu izglītība. Trūcīgo zemnieku bērni sāka mācību gadu novembrī un beidza to priekšlaikus — martā—aprīlī, kad sākās lauku darbi. Zemnieku jaunatnes lielākajai daļai pēc pamatskolas beigšanas bija grūti iegūt tālāku izglītību. Vidusskolas Vidzemes un Kurzemes guberņā atradās vācu muižnieku un buržuāzijas pārziņā, tās varēja nobeigt tikai visai nedaudzi latviešu lauku buržuāzijas pārstāvji. Arī šinī periodā, tāpat kā agrāk, Latvijā bija plaši izplatīta māj mācība, kā rezultātā jau pirmsskolas vecuma bērni parasti prata lasīt.

Izglītības darbs buržuāziskajā Latvijā, salīdzinot ar stāvokli carisma laikā, bija uzlabojies. Tika ieviesta sešklasīga pamatskola ar mācībām dzimtajā valodā, paplašināts skolu tīkls.

Tomēr sīkzemnieku un bezzemnieku pusaudžu vairums nespēja nobeigt pilnu pamatskolas kursu. Pēc 1935. g. ziņām sešklasīgo pamatskolu bija beiguši mazāk par 35% trūcīgo zemnieku un bezzemnieku jauniešu. Turpretī lauku buržuāzijas bērni, beiguši vidusskolu, nereti iestājās augstskolās vai sāka strādāt pilsētās, apmeklējot lauku mājas tikai brīvdienās vai atvaļinājumos.

SABIEDRISKĀ DZĪVE

Kapitālisma periodā lauku darbaļaužu sabiedriskajā dzīvē samazinājās feodālismam raksturīgo institūtu (krogu, muižu un baznīcu) loma, bet palielinājās turīgo zemnieku sabiedrisko organizāciju nozīme. Līdz ar zemes pārdošanu zemniekiem par lauku dzīves centru izvirzījās pagasta valdes un turīgo zemnieku sētas. Izcila loma sabiedriskās dzīves organizēšanā bija turīgo zemnieku vadītajām vietējās pašpārvaldes iestādēm — pagasta valdēm un pagasta sapulcēm. Ja līdz XIX gs. 60. gadiem pagasta sapulces parasti notika muižā, tad XIX gs. otrajā pusē — jaunceltajos pagasta namos — «pagasta mājās».

Noteicējs pagasta sapulcē juridiski bija pagasta vecākais, bet praktiski bieži vien — «pagasta skrīveris».² Saglabājās desmitnieka, «desētnieka» dienests. Desmitnieks bija pagasta vecākā uzticības persona, kas rūpējās par sabiedriskās kārtības uzturēšanu un bija starpnieks starp pagasta vecāko un sava desmita (10—20 māju) iedzīvotājiem. Buržuāziskās Latvijas laikā uzraudzības pienākumus pārņēma policija un aizsargi, bet desmitnieku (pastnieku un ziņnešu) funkcijas pildīja viena noteikta apvidus (desmita) saimnieki pēc kārtas.

Kalpu un strādnieku līgšanā un dažādu saimniecisku darījumu noslēgšanā savu nozīmi joprojām paturēja krogs. Līdz ar iekšējās tirdzniecības attīstību, palielinoties krogu skaitam un paplašinoties to telpām, par īpat-

¹ Latvijas PSR vēsture, 2. Rīgā, 1955., 381. lpp.

² «Baltijas Vēstnesis», 1869., 57. nr.; «Latviešu Avīzes», 1866., 43. nr.

nēju lauku sabiedriskās dzīves notikumu izvērtās t. s. kroga balles. Tās komerciālos nolūkos sestdienas vai svētdienas vakaros organizēja krodznieks lielajā kroga istabā, pieaicinot speciālus «kroga muzikantus». Taču jauniešu dejas krogā ļoti bieži traucēja dzērāji un nepazīstami «ceļa braucēji». Turīgāko zemnieku meitas kroga balles parasti neapmeklēja. Līdz ar skolu un biedrību darba attīstību krogi sāka zaudēt šo sabiedriskās dzīves centra vietu.

Paplašinoties tirdzniecības iestāžu tīklam un satiksmei ar pilsētām, savu kādreizējo ekonomisko nozīmi pamazām sāka zaudēt gadatirgi, XIX—XX gs. mijā pārvērsoties galvenokārt par lauku sabiedriskās dzīves notikumu. Gadatirgos līdz ar saimniekiem, amatniekiem, tirgotājiem arvien lielākā skaitā ieradās «saimes ļaudis», kas tirdzniecībā nepiedalījās. Saņēmuši no saviem darba devējiem t. s. tirgus naudu, tie gāja uz gadatirgu satikties ar paziņām, papriecāties, noskatīties ceļojošo cirka mākslinieku — lāču diditāju, «zobenu rijēju» u. tml. atrakcijas, kā arī paklausīties leijerkastnieku un citu muzikantu priekšnesumus. Pagasta un biedrību dzīvei aktivizējoties, arī gadatirgi zaudēja savu nozīmi lauku iedzīvotāju sabiedriskajā dzīvē. Vispirms tas notika saimnieciski un kulturāli attīstītākajos novados.

Jau XIX gs. 50.—70. gados sabiedrisko dzīvi laukos sāka ietekmēt sabiedriski politiskā kustība, t. s. jaunlatviešu kustība, kurā vadošā vieta bija latviešu demokrātiskās inteliģences pārstāvjiem — skolotājiem, ierēdņiem, mērnikiem. Jaunlatvieši cīnījās pret vācu privilēģētajām kārtām — muižniekiem un birģeriem par latviešu līdztiesību saimnieciskajā un kultūras dzīvē. Savu ideju propagandai jaunlatvieši izmantoja laikrakstus «Mājas Viesis» un jo sevišķi «Pēterburgas Avīzes», kas ar savu muižniekiem naidīgo ievirzi ieguva tautā lielu popularitāti. Taču nenoliedzama nozīme sabiedriskajā dzīvē bija jaunlatviešu tiešajiem kontaktiem ar plašām lauku iedzīvotāju aprindām.

Savu ideju propagandai jaunlatvieši centās plaši izmantot galvenās tautas mākslinieciskās pašdarbības formas, vispirms kora dziedāšanu un pašdarbnieku teātra izrādes. Tāpat jaunlatvieši izmantoja arī dažādās biedrību sapulces un citus lauku iedzīvotāju pulcēšanās gadījumus, kur teica kvēlas runas, vērsoties pret muižniekiem un pārvācošanu. Jaunlatvieši organizēja arī priekšlasījumus, kur propagandēja jaunākos zinātnes atzinumus, stāstīja par latviešu tautas vēsturi, valodu un kultūru. Patriotisku jeb, kā toreiz teica, — tautisku runu teikšana latviešu valodā visās sanāsmēs un viesībās kļuva par zināmu inteliģences tradīciju un sabiedriskās dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Sevišķi spilgts jaunlatviešu runātājs bija Vecpiebalgas draudzesskolas skolotājs Kronvalda Atis (1837.—1875.). Jaunlatviešiem bija liela nozīme lauku sabiedriskās dzīves rosināšanā, mākslinieciskās un zinātniskās pašdarbības veicināšanā, lauku darbaļaužu kultūras līmeņa celšanā un latviešu nācijas konsolidēšanā.

XIX gs. pēdējā ceturksnī latviešu buržuāzija jaunlatviešu lozungus sāka izmantot savās savtīgajās saimnieciskajās un politiskajās interesēs. Līdz ar to kustība zaudēja savu kādreizējo ietekmi un sabiedrisko nozīmi.

XIX gs. otrajā pusē zemnieku sabiedriskajā dzīvē arvien lielāku nozīmi ieguva pēc valdības iestādēs reģistrētiem statūtiem organizētas turīgo zemnieku biedrības. Šeit minamas dziedāšanas, kultūras, izglītības, lauksaimniecības, ugunsdzēsības, mājturības, savstarpējās apdrošināšanas biedrības, kredītbiedrības, atturības biedrības, kooperatīvi utt. Viena vai vairākas šādas biedrības pastāvēja ikvienā lauku centrā.

Biedrības sabiedrisko darbu veica galvenokārt atbilstoši savam profilam. Tā, lauksaimniecības biedrības organizēja kursus lauksaimniecības zināšanu paplašināšanai, iegādājās lauksaimniecības mašīnas un organizēja to koplietošanas punktus. Dziedāšanas biedrības pie skolām, bibliotēkām organizēja korus, rīkoja koncertus, novadu dziesmu svētkus, piedalījās vispārējos dziesmu svētkos. Ugunsdzēsības biedrības arvien vairāk savās rokās pārņēma līdz tam zemnieku starpā sadalītos vietējos ugunsdzēsības pienākumus. Parasti tās organizēja arī ugunsdzēsēju pūtēju orķestrus. Mājturības biedrības rīkoja ēdienu gatavošanas, rokdarbu, dzīvokļa iekārtošanas u. tml. kursus, kultūras biedrības — pašdarbības teātra izrādes un dažādus priekšlasījumus.

Daudzas biedrības abonēja periodiskus izdevumus, organizēja bibliotēkas, rīkoja lekciju un jautājumu vakarus, tā kļūstot par kultūras un sabiedriskās dzīves centriem. Grāmatas un žurnāli bija dārgi, tāpēc XIX gs. beigās lauku sētā parasti bija tikai nedaudzas nepieciešamās grāmatas, kā kalendārs, ābece, dziesmu grāmata, bībele jeb lielā grāmata. Grāmatas, nereti pret zināmu samaksu, uz māju deva lasīt biedrību un pašvaldību bibliotēkas. Arvien lielāku nozīmi zemnieku sabiedriskajā dzīvē ieguva avīzes, žurnāli, kalendāri un grāmatas. XIX gs. otrajā pusē tie izplatījās galvenokārt ekonomiski attīstītāko un pilsētām tuvāko novadu turīgo zemnieku sētās, bet XX gs. sākumā — arī pārējos attālākajos novados.

Kopš XIX gs. otrās puses biedrību rīkotajām teātru izrādēm vai koru koncertiem sekoja dejas orķestra (visbiežāk pūtēju) pavadījumā. Vasarās (parasti svētdienās) brīvā dabā — «zaļumos», parkos, uzkalnos rīkoja t. s. zaļumballes jeb zaļumus. Turīgie zemnieki šeit ieradās ne vien noskatīties priekšnesumus, bet arī reprezentēties, jaunieši — iepazīties un dejojot, bet pusaudži un bērni stāvēja ārpus žoga un vēroja «zaļumballes» priekus. XX gs. sākumā, pieaugot biedrību skaitam, zaļumballes dažos lauku novados, nereti bez priekšnesumiem, notika gandrīz ik pārsvētdienas. Rudenī un ziemā deju vakari bieži notika skolās vai biedrību namos. Dažkārt ienākumu pavairošanas nolūkos biedrības ziedojumu veidā savāca no iedzīvotājiem dažādus daiļamatniecības un amatnieku izstrādājumus, lauksaimniecības ražojumus utt. un organizēja biedrību namos t. s. bazārus vai laimes akas. Bazāri un laimes akas parasti papildināja kādu citu plašāku sarīkojumu (teātra izrādi, koncertu, dejas u. tml.).

Biedrību un organizāciju sarīkojumi vai biedru sapulces nereti beidzās ar mielastiem; svinīgākos no tiem mēdza saukt par goda mielastiem. Tos parasti rīkoja, atzīmējot biedrību namu atklāšanu, koru apbalvošanu, skolotāju un citu pagasta darbinieku jubilejas utt.

Latgalē, it sevišķi no pagasta centriem attālākajās vietās, populāri bija

deju vakari ar iedzeršanām, t. s. večerinkas un sadancošanās. Tās notika zemnieku māju lielajā istabā vai arī šķūnī. Populāras Latgalē bija arī t. s. kleščinas — ciema iedzīvotāju saviesīgi vakari. Kleščinu mielasta u. c. izdevumus graudā vai naudā sedza visi sarīkojuma dalībnieki.

XX gs. sākumā Latgalē un Augšzemē bija plaši pazīstamas vērtīgu priekšmetu, sevišķi pulksteņu «lozēšanas», kuras daļēji komerciālā nolūkā organizēja vietējie zemnieki. Pārdoto ložu cena parasti ievērojami pārsniedza lozējamā priekšmeta vērtību. Lozēšanas dalībniekam bija tiesības dzert sarīkojuma organizētāja alu un mūzikas pavadībā dejot.

Valsts svētku un jubileju (ķeizara kronēšanas svinību, troņmantnieka dzimšanas dienu, ķeizara ģimenes locekļu jubilejas, valsts dibināšanas svētku) svinību organizēšanā arvien plašāk iesaistīja vietējās pašvaldības iestādes un biedrības. Lauku iedzīvotāji kuplā skaitā iebrauca pilsētās arī uz ķeizara viesošanās dienām, t. s. ķeizardienām. Svinībām parasti bija oficiālā daļa, kurai sekoja tautas svētki. Oficiālajā daļā ietilpa svinīgi dievkalpojumi (pareizticīgo baznīcā ar ķeizara un augstāko ierēdņu piedalīšanos), parādes, pieminekļu atklāšana un ķeizara «parādīšanās tautai» kādā no centrālajiem laukumiem un parkiem. Tauta svētkos varēja noskatīties lētus priekšnesumus, piedalīties dažādās sacensībās, padejot un, saprotams, iedzert. «Ķeizardienu» svinībās pilsētā bija jāierodas arī lauku skolēnu un zemnieku pārstāvjiem; viņu pienākumi aprobežojās ar stāvēšanu «špalērās» ceļa malā, ķeizaram braucot garām.

Uz laukiem valsts svētki parasti aprobežojās ar dievkalpojumiem.¹ Ja pagastā ieradās kāda augstāka amatpersona, to pie pagasta robežas speciāli celtu godavārtu priekšā sagaidīja pagasta priekšniecība un sabiedrisko organizāciju pārstāvji. Tika teiktas runas, dziedātas kora dziesmas, pēc tam jātnieki, vēlāk arī velosipēdisti, amatpersonu pavadīja līdz tās apmešanās vietai vai līdz nākošā pagasta robežām.

Buržuāziskās Latvijas laikā valsts svētkos visos namos bija jāuzvelk valsts karogi; šai dienai bija veltītas svinīgas sēdes un sarīkojumi skolās, iestādēs, biedrību namos utt. Lauku ciematu ēkas un centrālo laukumu dekorēja, pilsētas ielas iluminēja.

Jau XX gs. sākumā biedrībām, kā arī pagasta sapulcēm pārvēršoties par lauku buržuāzijas kontrolētiem iestādījumiem, revolucionārajiem lauku darbaļaudīm nebija savas pulcēšanās formas. Tādēļ revolucionāri noskaņotie lauku darbaļaudis un progresīvā inteliģence sāka grupēties ap revolucionāro sociāldemokrātiju. XX gs. sākumā, bet it sevišķi kopš 1905. g. revolūcijas, zemnieku sabiedriskajā dzīvē arvien vairāk ieviesās jauna sapulču forma — politiski mītiņi un nelegālas sapulces. Apmeklējot šos mītiņus un sapulces, lauku politiskajā dzīvē sāka iesaistīties arī sievietes. Tādējādi kapitālisma laikmetā lauku iedzīvotāju sabiedriskā dzīve ievērojami paplašinājās, dažādojās un ieņēma arvien nozīmīgāku vietu lauku darbaļaužu pasaules uzskata un sabiedriskās apziņas veidošanā.

¹ M. Kaudzīte. Vecpiebalgas Kaibēnu, vēlākās Ogrēnskolas hronika. Rīgā, 1939., 17.—18. lpp.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU MATERIĀLĀ KULTŪRA

PILSĒTU ATTĪSTĪBA

Kapitālisma un rūpniecības intensīvā attīstība pavēra ceļu straujākai pilsētu izaugsmei. Jaunajos apstākļos nozīmi zaudēja tādi feodālisma laikā pilsētu veidošanā svarīgi faktori kā nocietinātā pils, citadele vai pilsētas aizsardzības sistēma. Sevišķi ātri uzplauka pilsētas, kas atradās tirdzniecības ceļu krustojumos vai preču pārkraušanas punktos. Cara valdības protekcionisma politikas rezultātā tur saplūda ārzemju kapitāli un dažādas ārzemju firmas dibināja filiāles izejvielu un pusfabrikātu pārstrādāšanai. Sevišķi liela nozīme Latvijas pilsētu attīstībā bija dzelzceļu tīkla izbūvei XIX gs. 50.—80. gados, jo Latvijas pilsētas tika savienotas ar tāliem Krievijas apgabaliem.

Tiesa, ne visas Latvijas pilsētas atradās vienlīdz izdevīgos apstākļos. Labākā stāvoklī atradās Rīga, Liepāja, Ventspils, arī Rēzekne un Jelgava. Līdz ar rūpniecības uzplaukumu un tirdzniecības centru veidošanos šajās pilsētās nonāca lielāki kapitāli un ielūda jauni iedzīvotāji no lauku rajoniem. Taču vairākums pilsētu (ap 75%) joprojām saglabāja savu ciema tipa apdzīvoto vietu raksturu; iedzīvotāju skaits tanīs nepārsniedza 5 tūkstošus. Šinīs pilsētās ilgāku laiku gandrīz bez jebkādam pārmaiņām saglabājās vēsturiski attīstījusies plānošanas sistēma ar XVIII un XIX gs. sākuma vien- vai pusotrstāva koka ēkām.

Latvijas pilsētu attīstības apstākļi ievērojami mainījās pēc pirmā pasaules kara, kad vietējā rūpniecībā, kas bija atrauta no izejvielu bāzēm un noieta tirgiem, sākās sabrukuma un dīkstāves periods. Dažās lielākajās Latvijas pilsētās iedzīvotāju skaits saruka gandrīz uz pusi. Šinī laikā zināma rosība bija manāma galvenokārt tikai preču sīkražošanā, lauksaimniecības produktu pārstrādāšanas nozarēs un sīktirdzniecībā, kas orientējās uz vietējo tirgu. Tas savukārt deva zināmu rosmi nelielu Latvijas pilsētu attīstībā.

Tomēr neatkarīgi no tā, vai atsevišķos laika posmos pārsvarā bija lielo vai mazo pilsētu attīstība, kapitālismam raksturīgs bija tas, ka radās nozīmīgi priekšnoteikumi kvantitatīvām un kvalitatīvām izmaiņām pilsētu veidošanā un būtiskām izmaiņām to sociālajā struktūrā. Ja 1863. g. Latvijas pilsētās dzīvoja tikai 14,8% no visa Latvijas iedzīvotāju skaita, tad

1914. g. — jau 40,3%. Ievērojamas izmaiņas notika arī pilsētu iedzīvotāju sociālajā un nacionālajā sastāvā. Šiem pārveidojumiem raksturīga ir vāciešu lomas mazināšanās pilsētu dzīvē, latviešu un daļēji arī krievu tautības iedzīvotāju, kā arī proletariāta pieaugums. Piemēram, Liepājā no 1881. līdz 1897. g., kopējam iedzīvotāju skaitam pieaugot no 29,6 tūkst. līdz 64,5 tūkst., latviešu skaits pieauga 2,7 reizes (39% no iedzīvotāju kopskaita), krievu — 3,7 reizes (12%), bet vāciešu — tikai 1,5 reizes (24%). XIX gs. pēdējā gadu desmitā strādnieku skaits Liepājas fabrikās un rūpnīcās palielinājās četrkārt. Līdzīgi procesi norisinājās visās lielākajās Latvijas pilsētās. Rīgā no 1867. līdz 1897. g., iedzīvotāju skaitam pieaugot no 103 tūkst. līdz 282 tūkst., latviešu skaits pieauga no 24 līdz 45%. Rūpniecības proletariāts Rīgā laikā no 1875. līdz 1900. g. pieauga no 11 tūkst. līdz 47 tūkst., veidojot apmēram 70% no visiem tālaika Latvijas rūpniecības strādniekiem. Pēc pirmā pasaules kara latviešu skaits pilsētās palielinājās vēl vairāk. Tā, piemēram, 1930. g. Rīgā jau 60% iedzīvotāju bija latvieši.

Visi šie apstākļi noteica galveno virzienu tālākajā Latvijas pilsētu attīstībā. XIX gs. otrajā pusē pilsētās rūpnīcu un dzīvojamo namu būvei sāka izmantot jaunas teritorijas, bez tam intensīvāk izmantoja agrākos apbūves laukumus. Pilsētu aizņemtās platības auga, taču, salīdzinot ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, pārāk lēnām. Ja no 1828. līdz 1913. g. Rīgas apbūves teritorija bija paplašinājusies gandrīz četrkārt, tad tās iedzīvotāju skaits šai laikā pieauga gandrīz desmitkārt, sasniedzot 520 tūkst. Daugavpilī, gandrīz tais pašos gados, iedzīvotāju skaits bija palielinājies 16 reizes (1914. g. 100 000 iedzīvotāju), bet apbūves teritorija paplašinājusies tikai 3,5 reizes. Tāpēc attiecīgi tika palielināts pilsētu namu vidējais stāvu skaits. Līdz ar to pilsētās pieauga iedzīvotāju blīvums. Pirms pirmā pasaules kara iedzīvotāju blīvums Rīgā bija vidēji 246 cilvēki uz 1 ha, bet tās centra rajonos — pat pāri par 600 cilvēku uz 1 ha.

Pilsētu teritoriju un iedzīvotāju blīvuma pieaugums, tāpat arī pilsētu rūpniecības potenciāla palielināšanās izraisīja vajadzību atrisināt daudz jaunu sarežģītu tehnisku problēmu; vajadzēja ierīkot ūdensvadu, kanalizāciju, sliežu pievedceļus, noregulēt pilsētas iekšējā transporta jautājumus, nokārtot elektroenerģijas apgādi u. tml. Tas viss lielā mērā ietekmēja pilsētu turpmākās attīstības raksturu.

Līdz ar dažu feodālās pilsētas pretrunu likvidēšanu (piemēram, pilsētas plānošana un apbūve vairs nebija atkarīga no fortifikācijas vajadzībām) savukārt izvirzījās jaunas asas pretrunas. Vienu šādu pretrunu radīja pilsētas buržuāziski aristokrātiskā centra pretstatīšana rūpnieciskajām nomalēm, tāda bija arī pretruna starp privāto īpašumu un privāto iniciatīvu, no vienas puses, un visas pilsētas interesēm, no otras puses, un kā tā sekas — apdzīvoto teritoriju piesārņošana ar rūpniecības uzņēmumiem, higiēnisko apstākļu vispārēja pasliktināšanās u. tml.

Laikā, kad Latvijā izkristalizējās kapitālistiskās ražošanas īpatnības un manufaktūru vietā stājās mašīnizētā ražošana (t. i., gandrīz visu XIX gs. pirmo pusi un otrās puses pirmajos divos gadu desmitos), pilsētu celtniecības praksē vēl joprojām valdīja gadsimta sākumā radušies principi.

Augošās pilsētas tika būvētas saskaņā ar plāniem, kurus izstrādāja vai nu atbilstoši klasicisma laikmeta pilsētu celtniecības idejām (Rīga, Ludza, Rēzekne), vai arī atsevišķi rajoni ieguva gadījuma rakstura plānojumu, kuru bieži vien noteica individuālais būvētājs. Latvijas pilsētu straujā attīstība netika iekļauta jaunu ģenerālplānu ietvaros, kur būtu paredzētas pilsētu attīstības iespējas un perspektīvas, sanitārās un higiēniskās prasības u. tml. Zināms izņēmums XIX gs. otrās puses pilsētu celtniecībā bija 1865. g. apstiprinātais Daugavpils ģenerālplāns.¹

Ģenerālplāna tapšanu bija izraisījusi vajadzība saskaņot Daugavpilī esošo cietoksni ar dzelzceļmezgla, kā arī ar tirdzniecības un rūpniecības attīstības prasībām. Šinī plānā bija mēģināts iedalīt pilsētas teritoriju zonās ne vien saskaņā ar militārās aizsardzības, bet arī ar sanitārijas un higiēnas noteikumiem, diferencējot pilsētas apbūvi pēc labierīcības pakāpēm, namu stāvu skaita utt.

Tomēr pilsētas jaunā ģenerālplāna izstrādāšanu uzsāka tikai pēc tam, kad tika pabeigta dzelzceļa trases izbūve. Tāpēc plānos ieprojektētos dzīvojamo ēku rajonus (t. s. Novije strojeņija — Jaunās celtnes) varēja izvietot tikai tālu no pilsētas centra, aiz sliežu ceļiem, kuriem pieklāvās lielas dzelzceļa maģistrāles, depo un noliktavas. Bez tam teritorijas, kas ģenerālplānā bija ierādītas speciāli rūpniecības uzņēmumu celtniecībai, bija paredzēts izvietot pilsētas nomales rajonā (pie Stropu ezera), kas bija atrauts no dzelzceļa līnijas. Tādējādi reālie celtniecības apstākļi pilsētā nonāca pretrunā ar dažām jaunā Daugavpils plāna idejām. Pretstatā 1865. g. plānā paredzētajam pilsētas teritorijas iedalījumam zonās daudzi (galvenokārt mazie) rūpniecības uzņēmumi tika izbūvēti dzīvojamo kvartālu vidū. Projektēto skvēru un parku vietā nereti tika būvētas dzīvojamās un rūpniecības rakstura ēkas utt.

Latvijas pilsētu paplašināšana un pārplānošana faktiski norisinājās mehāniski, pievienojot pilsētai blakus esošās zemes, iepērkot tās no privātiem īpašniekiem. Lielāku pilsētu plānošanas sistēma vēlāk tika mainīta arī atkarā no pievedceļu sliežu trasēm, kas savukārt nereti bija atkarīgas no jūras un upju ostu izvietojuma pilsētā utt. Sliežu ceļiem parasti izmantoja brīvās un dzīvojamo ēku celtniecībai maz noderīgās teritorijas (Rīga, Daugavpils), bet to tuvumā esošajos gruntsgabalos cēla rūpniecības noliktavas utt. Tādējādi gar dzelzceļiem sāka veidoties fabriku un rūpnīcu rajoni (Jaunliepājas rajons Liepājā). To tuvumā radās strādnieku dzīvokļu kvartāli, kuru labiekārtojumam nepievērsa nekādu vērību (Vecmīlgrāvis, Čiekurkalns u. c. Rīgas strādnieku dzīvokļu rajoni).

Ja rūpniecības rajonu apbūvei un izveidošanai pilsētu nomalēs bija stihisks raksturs, tad pilsētu centrālo daļu pārveidošana notika daudz mērķtiecīgāk. Nereti tai piemita zināms vēriens un tieksme īstenot jaunākās inženiertehniskās, sanitārās un mākslinieciskās prasības. Sevišķi spilgti

¹ Pēc tālaika administratīvā dalījuma Daugavpils ietilpa Vitebskas guberņā. Tās ģenerālplānu izstrādāja Vitebskas guberņas valdes celtniecības nodaļā.

ši nosliece izpaudās Rīgā, kur pēc cietokšņa vaļņu nojaukšanas ap vecpilsētu radās lielas iespējas jauna pilsētas centra izveidei.

1856. g. tika izstrādāts projekts par buržuāziski aristokrātiskas reprezentatīvas zonas radīšanu (autori arh. I. Felsko un inž. O. Ditce) Rīgas bijušās aizsardzības joslas vietā. Šī projekta realizācijas rezultātā pilsētas centrālā daļa ieguva jaunu arhitektoniski māksliniecisko izskatu. Par šīs daļas svarīgu elementu kļuva dārzu un parku josla ap veco Rīgu. Zaļajos masīvos vaļņu grāvju abās pusēs izvietoja buržuāzijas apdzīvotos daudzstāvu namus, administratīvo, kultūras un izglītības iestāžu ēkas, kā arī dzelzceļu stacijas, parādes un tirdzniecības laukumus. Pirmo reizi Latvijas pilsētu celtniecības praksē šo objektu izvietošānā tika izmantoti ainavu arhitektūras principi.

Rīgas aizsardzības sistēmas likvidācija atklāja plašas rezerves pilsētas tālākajai apbūvei. Pēc tam kad tika atcelts aizliegums būvēt bijušajās priekšpilsētās lielus mūra namus (t. i., laikā no XIX gs. 60. gadiem līdz 1914. g.), priekšpilsētu apbūves raksturs būtiski izmainījās. Parku zonā izvietotos un dzīvojamo ēku celtniecībai 1857. g. nozīmētos kvartālus sadalīja nelielos gruntsgabalos (parasti 20×30 m), kurus pārdeva atklātā vairāksolišanā. Agrāko priekšpilsētu pārējās joslās, kur XIX gs. sākumā bija paredzēta vienstāva un pusotra stāva koka namu būve, saglabāja vecos gruntsgabalu apmērus. Tur atstāja arī agrākās ielu trases. Turpmāk visās šajās teritorijās bija atļauts celt piecstāvu mūra namus, tikai to augstums nedrīkstēja pārsniegt ielas platumu (21 m). Rīgai bija apstiprināti no Vācijas likumdošanas patapinātie celtniecības noteikumi, kas pieļāva ļoti lielu apbūves blīvumu.

Intensīva Rīgas apbūve sākās XIX gs. 80. gados. Jaunie daudzstāvu mūra nami lielākoties tika celti tieši blakus cits citam, veidojot telpiski nesadalītu kvartāla bloku, kura apbūves blīvums sasniedza 70—78%. XIX gs. beigās dažu kvartālu apbūves blīvums bija pat 88%. Šādi kvartāli veidoja vienlaidu mūra masu ar šaurām gaismas šahtām — akām. Dzīvokļi bija slikti apgaismoti un tikpat slikti vēdināmi. Salīdzinot ar ēkām Rīgas centra zaļumu joslā, bijušo priekšpilsētu blīvi būvētās dzīvojamās ēkas bija vēl daudz sliktākā sanitārā stāvoklī. Tās pašas noslieces pilsētu apdzīvoto teritoriju apbūvē, kas Rīgā valdīja XIX gs. beigās un XX gs. sākumā, sāka izpausties arī citās ātri augošajās Latvijas pilsētās — Liepājā, Ventspilī, Daugavpilī, tomēr tur apbūves blīvums nebija tik liels kā Rīgā.

XIX gs. sākumā radās mēģinājumi pārvarēt dažas kapitālistiskās pilsētas pretrunas. Saskaņā ar XIX gs. otrajā pusē angļa Hovarda izvirzītajām idejām daudzās Eiropas lielākajās pilsētās, tai skaitā arī Rīgā, tika veikti pasākumi pilsētu apbūves decentralizācijai. 1901.—1902. g. Mežaparkā pie Rīgas sākās pilsētas-dārza būvniecība (viena no pirmajām cariskajā Krievijā). Viena piektā daļa no 680 ha lielās teritorijas tika ierādīta labiekārtotu savrupmāju būvei Rīgas buržuāzijas vajadzībām. Pārējā teritorijā Ķīšezerā krastā veidojās brīvs ceļu un aleju tīkls ar šur tur izkaisītiem sporta laukumiem. 1909. g. šo pilsētu-dārzu paplašināja un ar īpašu tramvaja līniju savienoja ar Rīgu. Sākās Rīgas jūrmalas apbūve. Šinī laikā arī

citū lielo pilsētu tuvumā ātri sāka veidoties vasarnīcu kolonijas (Stropi un Poguljanka pie Daugavpils, vasarnīcu josla Liepājā u. c.).

Vienlaicīgi daļēji ierobežoja dzīvojamās zonas apbūves blīvumu. Pirms pirmā pasaules kara Rīgā jau redzami galvenokārt tikai perimetrā apbūvētie kvartāli; rodas iespēja šo kvartālu iekšpusē izveidot apdzīvotu pagalmu (nams Fabriciusa laukumā, Rīgā). 1903. g. tiek izstrādāts vecās Rīgas pārplānošanas projekts, lai mazinātu pārāk ciešu apbūves blīvumu un pieskaņotu viduslaiku ielu tīklu tirdzniecības vajadzībām. Šinī projektā tomēr pilnīgi ignorēti arhitektūras pieminekļi — daudzus no tiem bija nolēms nojaukt. Taču šis projekts netika realizēts. Pilsētas valdei pietrūka līdzekļu, lai izpirktu no privātpašniekiem pārplānošanai vajadzīgos gruntgabalus.

Ideja izveidot pilsētu-dārzu izpaudās ne vien dzīvojamo ēku izretināšanas mēģinājumos un vietējai buržuāzijai domāto labiekārtoto kvartālu projektēšanā, bet arī pilsētas apstādījumu veidošanā. XIX gs. beigās un XX gs. sākumā liela vērība tiek veltīta lielo pilsētu apstādījumu iekārtošanai. Kļūst populāra ielu apzaļumošana, bulvāru, skvēru un puķu dārzu ierīkošana pilsētu laukumos (Rīgā, Daugavpilī, Liepājā). Tukšās, apbūvei nepiemērotās vietās veidojas t. s. Širena tipa puķu un sakņu jeb ģimeņu dārzi; rodas jauni pilsētu parki. Šo pasākumu īstenošana izvirzīja Rīgu pirmajā vietā starp citām lielākajām Krievijas pilsētām apstādījumu daudzuma ziņā (2,4 kvadrātasi uz katru iedzīvotāju).

Latvijas pilsētu teritoriju un iedzīvotāju skaita vispārējs pieaugums izvirzīja vajadzību radīt jauna veida sabiedrisku transportu pilsētās. Liepājā jau 1899. g. sāka darboties Krievijā pirmais elektriskais tramvajs. Rīgā to ierīkoja tikai 1901. g. Nedaudz vēlāk pilsētu ielās parādījās automobiļi. Tas viss lika meklēt jaunus ierosinājumus ielu organizācijas sistēmā. Sevišķi aktuāla kļuva dzelzceļa sliežu šķērsošanas problēma, īpaši ja sliedes atradās apbūvētajā pilsētas teritorijā. Jau pirms pirmā pasaules kara pilsētas transporta un dzelzceļa satiksmes problēmu mēģināja atrisināt, iekārtojot kustību divos līmeņos, galvenajās maģistrālēs izbūvējot viaduktus.

Visi spontāni radušies pilsētas struktūras modernizācijas pasākumi skāra galvenokārt buržuāzijas un citu mantīgo šķiru apdzīvotos centra rajonus. Samērā labiekārtotie pilsētu centri radīja priekšstatu, ka celtniecības kultūra strauji attīstās. Turpretī strādnieku apdzīvoto pilsētu nomaļu stāvoklis arvien vairāk pasliktinājās. Tās bija atrautas no kultūras un izglītības centriem, tām trūka ūdensvada, kanalizācijas, bruģētu ielu, dzīvojamās namos valdīja pārapdzīvotība un antisaniitāri apstākļi. Tuvumā esošie rūpniecības uzņēmumi, noliktavu teritorijas un atkritumu izgāztuves piesārņoja gaisu, vēl vairāk pasliktinot jau tā slikto higiēnisko stāvokli.

Arī buržuāziskā Latvija paturēja savā mantojumā visas vēl pirmskara periodā attīstītās pilsētu celtniecības idejas un metodes. Atrautai no Padomju Krievijas, Latvijai palika svešas būtiskās sociālās problēmas pilsētu celtniecībā, kas pēc Oktobra sociālistiskās revolūcijas veiksmīgi tika risinātas padomju zemē. Tāda problēma bija, piemēram, graustu likvidā-

cija, pretstata novēršana starp pilsētas centru un nomalēm, rūpniecisko un apdzīvojamo teritoriju zonēšana, visas pilsētas saimniecības plānveida un harmoniska attīstība u. tml.

Tiesa, pilsētu iedzīvotāju skaita vispārēja samazināšanās (īpaši lielākajās pilsētās: Rīgā no 520 tūkst. 1913. g. līdz 378 tūkst. 1930. g.; Liepājā no 88,5 tūkst. 1911. g. līdz 57,2 tūkst. 1930. g.; Daugavpilī no 100 tūkst. 1914. g. līdz 43,2 tūkst. 1930. g.; Jelgavā no 45 tūkst. 1914. g. līdz 35 tūkst. 1930. g. utt.) nolīdzināja dažu labu no asajām kapitālistiskās pilsētas pret-runām. Taču tai pašā laikā Latvijas pilsētu rūpnieciskā potenciāla un iedzīvotāju skaita samazināšanās, tirdzniecības panīkums u. tml. veicināja pilsētu pašvaldību ekonomisko bilanču sarukumu, palielināja parādus, izraisīja hronisku līdzekļu trūkumu pilsētu saimniecības uzturēšanai un attīstībai. 1930. g. pilsētu pašvaldībām bija parādi 12,1 milj. latu apmērā, kas otrtik pārsniedza tādu pilsētu kā Liepājas, Daugavpils un Jelgavas gada budžetus. Rezultātā radās stāvoklis, kad jaunu ceļu meklējumus pilsētu attīstībā un to īstenošanu nebalstīja vairs ne praktiskās vajadzības, ne ekonomiskās iespējas.

Atsevišķie pilsētu celtniecībā realizētie pasākumi pēc sava apjoma bija tik neievērojami, ka tos nemaz nevar salīdzināt ar pilsētu attīstību iepriekšējā periodā. Pie tādiem pasākumiem pieskaitāmi, piemēram, dzelzceļnieku kolonijas izveidošana pēc pilsētas-dārza principa Gulbenē, Imantas kotedžu kolonijas plānojums un apbūves sākums Rīgā un ciemats Ķegumā. Visu šo vietu (ar iedzīvotāju skaitu ne lielāku par 500) izbūves principi dibinājās vēl uz pirmskara laikā attīstīto ideju pamata. Vienīgā atšķirība bija tā, ka minētie ciemati nebija domāti sīkburžuāzijai vien, bet arī kalpotājiem un strādnieku virsslānim. Tāpēc tur bez kotedžām ieprojektēja arī mazāk dārgus dzīvojamos namus ar 4—6 dzīvokļiem.

Zināms vēriens un ārišķīgs diženums buržuāziskajā Latvijā raksturīgs reprezentatīvo centru projektiem ar administratīvām, valdības iestāžu u. c. ēkām (Rīga, Daugavpils). Vislielākā (gan vairāk teorētiska nekā praktiska) nozīme šī perioda pilsētu celtniecības ideju attīstībā bija Rīgas jaunajam ģenerālplānam. 1924. g. A. Lamzes vadībā uzsāktā plāna izstrādāšana veicināja ziņu uzkrāšanu par pilsētas stāvokli, noskaidroja tās attīstības rezerves. Lai gan ģenerālplāna pamatā bija jaunākie zinātnes un tehnikas sasniegumi, tomēr buržuāziskās Latvijas apstākļos tam bija utopisks raksturs. Plāns paredzēja, ka 50 gadu laikā Rīgas iedzīvotāju skaits sasniegs 1,5 miljonus (visā Latvijā 1930. g. dzīvoja 1,9 milj. cilvēku) un pilsētas aizņemtā platība pieaugs trīskārt. Pirmie mēģinājumi īstenot A. Lamzes projektu sastapās ar gruntsgabalu īpašnieku un namu būvētāju sīkstu pretestību, tāpēc arī palika nerealizēti. Jaunā plāna vienīgais praktiskais rezultāts bija tas, ka XX gs. 30. gadu beigās Latvijas ministru kabinets apstiprināja Rīgas jaunus administratīvos apmērus ģenerālplānā paredzētajās robežās.

Bez milzīgo materiālo un garīgo vērtību koncentrācijas Latvijas pilsētās spilgti izpaudās arī kapitālistiskās iekārtas trūkumi, kuru pārvarēšana kļuva iespējama tikai sociālisma laikmetā.

Dzīvojamo namu celtniecība Latvijas pilsētās XIX gs. pirmajā pusē bieži pamatojās uz principiem un normām, kas bija nostiprinājušies klasiscisma uzplaukuma posmā. Tajā laikā plaši izmantoja paraugfasādes, cēla nelielas mājas ar XVIII gs. raksturīgo plāna iedalījumu 2—3 posmos. Taču vēsturiski nodibinājušies dzīvojamo ēku tipi XIX gs. otrajā un trešajā ceturksnī ātri pārveidojās. Līdz minimumam samazinājās atsevišķu telpu skaits, tika vienkāršota visizplatītākā dzīvokļu plānojuma shēma. Dzīvojamo ēku fondā pārsvarā bija vien- un divistabu dzīvokļi. Piemēram, 1866. g. 51% no Rīgas dzīvokļiem bija vienistabas un 25% — divistabu.

Intensīvā rūpniecības attīstība XIX gs. 60. gados izraisīja lielākajās pilsētās dzīvokļu krīzi, kurai sekoja dzīvojamo ēku celtniecības paplašināšanās. Būvdarbi koncentrējās galvenokārt topošās latviešu buržuāzijas rokās, kurai vēl nebija pietiekami lielu kapitālu, lai ieguldītu tos ienesīgākās kapitālistiskās saimniecības nozarēs. Dzīvojamo ēku būvniecība Latvijā kļūst sevišķi rosīga XIX gs. pēdējā ceturksnī un XX gs. sākumā. Taču, būdama atkarīga no kapitālistiskās ekonomikas uzplaukuma un panikuma periodiem, celtniecība noritēja nevienmērīgi. Visvairāk dzīvojamo ēku Rīgā uzcelts XIX gs. 90. gadu ekonomikas uzplaukuma periodā¹ un laikā no 1910. līdz 1912. gadam. Pirmā pasaules kara priekšvakarā Rīgā un Liepājā vērojama pat relatīva dzīvokļu pārprodukcija — neapdzīvoti stāvēja daudzi veci nami, kuri buržuāzijas vajadzībām bija nepietiekami labiekārtoti, bet strādniekiem — pārāk dārgi.

XIX gs. 80. gados visizplatītākais pilsētas strādnieku mitekļis ir vienistabas dzīvoklis ar caurstaigājamu virtuvi. Vienā ēkā parasti bloķējas divi šādi dzīvokļi. Uz šīs dzīvojamās šūnas pamata sāk veidoties ienesīgo 6—8 dzīvokļu ēku plānojums, kur atsevišķi dzīvokļi tiek saistīti savā starpā vai nu ar iekšējo šķērskoridoru, vai ar ārējo garenkoridoru (t. s. galerijas tipa ēkas, kādas bieži tiek būvētas Rīgā, Daugavpilī un citur). Parasti tās bija vienstāva koka dzīvojamās mājas ar mansardu. Saskaņā ar XIX gs. otrās puses būvniecības noteikumiem šādās ēkās atšķirībā no divstāvu dzīvojamām ēkām varēja iztikt bez otrām kāpnēm un siltas atejas. Šāds dzīvojamo ēku tips tiek būvēts līdz pat XX gs. sākumam, kad lielāki kapitāli sāka aizplūst ienesīgo daudzstāvu mūra māju celtniecībā. Vēlēdamies pievienot kāpņu telpai pēc iespējas vairāk (5—6) vienistabas dzīvokļu, arhitekti tanīs ieprojektēja priekštelpu-koridoru; turklāt kāpņu telpu tuvumā izvietoja kopējo atēju grupu. Šādas ēkas bieži cēla fabriku un rūpnīcu rajonos, pilsētu nomalēs, kur nebija kanalizācijas. Divistabu dzīvokļos atšķirībā no vienistabas dzīvokļiem parasti bija izolēta virtuve un vannas istaba; priekštelpa-koridors savienoja šīs telpas ar dzīvojamām istabām.

Ēkās tuvāk pilsētas centram dzīvoja pilsētas buržuāzijas zemākie slāņi, ierēdņi un inteliģence. Bieži viņi te īrēja labāk iekārtotos un ekspluatācijas ziņā ērtākos trīsistabu dzīvokļus.

¹ Piemēram, 1898. g. Rīgā uzbūvētas 1592 dzīvojamās ēkas.

109. att. J. Baumaņa celtās dzīvojamās ēkas Rīgā Raiņa bulvārī.

Rīgas pilsētas centrālo rajonu dzīvojamo māju izveidē lielu ieguldījumu devis pirmais latviešu profesionālais arhitekts Jānis Baumanis (1834.—1891.). Viņa celtajiem namiem parasti ir T-veida plānojums. Abu posmu krustojumā atrodas galvenās (parādes) kāpnes, kurām pievienoti divi 6—10 istabu dzīvokļi. Ēkas posmā, kas atrodas paralēli ielai, ir vairākas labi izgaismotas dzīvojamās istabas, bet perpendikulārajā atzarojumā, kas iesniedzas kvartāla iekšienē — trūcīgas telpas kalpotājiem, sanitārie mezgli, virtuves, pieliekamie u. tml. Tur starp kapitālām garsienām ir gaismas šahta (aka) galveno un sētas (virtuves) kāpņu apgaismošanai. Tāda plānojuma shēma ļāva visspilgtāk izmantot gruntsgabalu apbūvei, reizē apmierinot buržuāzijas vidējo slāņu vajadzības. Ienesīgo īres namu projektēšanā J. Baumanis tuvojās sekciju nama idejas atrisinājumam. Visbiežāk viņš izmantoja tipveida plānojuma shēmas, novirzoties no tām tikai stūra ēku projektēšanā. J. Baumaņa celto ienesīgo īres namu raksturīgās iezīmes kļuva vispār tipiskas dzīvojamo ēku lielbūvniecībai Rīgā.

Kapitālisma ekonomikas attīstība prasīja, lai ienesīgo īres dzīvojamo namu būvē ieguldītais kapitāls atmaksātos arvien lielākā apjomā. XIX gs. beigās un XX gs. sākumā ienesīgo namu celtniecība bazējās galvenokārt uz banku aizdevumiem. Šinī laikā dzīvojamo namu būve atmaksājās tikai

tai gadījumā, ja no tiem varēja iegūt ne mazāk kā 10% tīras peļņas. Tāpēc ķērās pie palīgplatības samazināšanas, sašaurināja dzīvokļus un pasliktināja to apdari. Bez tam vērojami tālākie centieni apbūvēt gruntsgabalus pēc iespējas blīvāk.

XX gs. sākumā vērojams jauns posms dzīvojamo telpu arhitektūras attīstībā. Vērojama cenšanās novietot visas dzīvojamās un palīgtelpas gar gruntsgabala malām (perimetrā), atstājot vidū brīvu pagalmu. Nedaudz tiek vienkāršota ēkas konstruktīvā shēma, to parasti projektējot ar vienu kapitālo garensienu divos laidos. Visas palīgtelpas un kāpņu telpas tika izvietotas iekšējā ēkas laidā (pagalma pusē), bet dzīvojamās telpas — ārējā, ielas laidā. Pēc šī plānojuma shēmas celtas ēkas bija labāk vēdināmas un izgaismojamas. Greznākajās dzīvojamās mājās ierīkoja centrāl-apkuri, liftus u. c. Lielu nozīmi ieguva dzīvojamā nama pagalms, kur dažkārt novietoja tirdzniecības iestādes.

Sākot ar 1900. g., dzīvokļu celtniecība Latvijas pilsētās un vispirms Rīgā kļuva par savdabīgu modernisma izstādi, kur vienlaikus sadzīvoja dažādi mākslas strāvojumi. Visumā modernisms Rīgā izplatījās kā protests pret vispāratzītu mākslas stilu eklektisko atdarināšanu, kā aicinājums realizēt nobriedušo vajadzību — prasmīgi izmantot būvmateriālu dekoratīvās īpašības.

Daži jaunie latviešu arhitekti (E. Laube, A. Vanags, A. Malvess) mēģināja radīt pilsētas dzīvojamo ēku celtniecībā latviešu nacionālo stilu. Viņi centās apvienot dabiskos būvmateriālus (akmeni, koku, metālu, šiferi) ar faktūrā un krāsā daudzveidīgu apmetumu, vairoties no skulpturāliem izgreznojumiem un aprobežojoties ar nedaudzām ciļņu detaļām, bieži variējot tanīs latviešu tautas ornamentu. Liela vērība tika veltīta telpiski greznam ēkas apveidam, krasi pārspīlējot jumta augstumu un stāvumu, sadalot nama fasādi atsevišķos posmos, kurus vainagoja augsti smailgalu zelmiņi (frontoni) un tornīši; bez tam nama fasādes plakni izraibināja dažāda lieluma un formas erkeri un logi. Lai gan tas viss zināmā mērā saskan arī ar seno latviešu pilsētu un lauku arhitektūru, faktiski tam tomēr bija tikai dekoratīva nozīme, kas ne vienmēr atbilda ienesīgā īres nama konstruktīvajai un plānojuma struktūrai.

Līdztekus daudzstāvu ienesīgo īres namu celtniecībai lielāks skaits savrupmāju un vasarnīcu tika uzcelts Mežaparka teritorijā un Rīgas jūrmalas vasarnīcu kolonijās. No 1840. līdz 1914. g. tur uzbūvēts pāri par 6000 māju. Pēc sava plānojuma savrupmājas maz atšķīrās no lielajiem dzīvokļiem ienesīgajos īres namos. Parasti tās bija divstāvu ēkas (gan bloķētas, gan ar 3—4 atsevišķiem dzīvokļiem), kur centrālo vietu ieņēma plaša halle un kāpnes. Bieži šīm mājām bija diezgan sarežģīti apveidi, taču visumā tanīs atkārtojās lieliem, ienesīgiem īres namiem izmantojamie būvprincipi.

Citu Latvijas pilsētu, kā Liepājas, Ventspils u. c., dzīvojamo ēku celtniecībā vērojamas visumā tās pašas tendences kā Rīgā, vienīgi mazākajās pilsētās celtniecībai bija provinciāla nokrāsa un tai nebija tik plašs vēriens. Zināma savdabība bija vērojama tikai Latgales pilsētu, īpaši Daugavpils, būvniecībā, kur nelieli div- līdz četrstāvu mūra nami izcēlās ar

apmetuma tehnikā mākslinieciski veikto bagātīgo izgrieznojumu un ķieģeļu virtuozo izmantošanu galvenā konstruktīvā vai apdares materiāla lomā. Lai gan Daugavpils ienesīgajiem namiem bija samērā vienkārša iekšējā uzbūve un maz labierīcību, tie atšķīrās no Rīgas ēkām ar labāku dzīvojamo telpu izgaismojumu. To panāca galvenokārt ar lielāku logu skaitu un šaurākām ailstarpām.

Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados kaut cik jūtamas pārmaiņas dzīvokļu celtniecībā nenotika. Tieši otrādi — kara izraisītā posta, rūpnieciskās stagnācijas un vispārējā ekonomiskā panūkuma rezultātā dzīvojamo ēku celtniecības apjoms stipri sašaurinājās. Piemēram, 1930. g. Rīgā 37,7% dzīvokļu bija pārapdzīvoti, tanīs mita 46,4% no visiem pilsētas iedzīvotājiem. Stāvokli pasliktināja vēl tas, ka lielākajai daļai dzīvokļu saimnieku bija apakšīrnieki; apakšīrnieku nebija tikai 41,1% divistabu un 33,7% trīsstabu dzīvokļu.

Visizplatītākais dzīvokļu tips joprojām palika vienistabas dzīvoklis, kuram nebija tikpat kā nekādu labierīcību. 1924. g. tikai 3% šo dzīvokļu bija vanna un 9% — ateja ar kanalizāciju. Daudzos dzīvokļos atejas atradās kāpņu telpā. Centrālajam ūdensvadam bija pieslēgti mazāk nekā puse dzīvokļu un tikai 30% varēja izmantot elektrisko apgaismošanu. Vēl sliktāki apstākļi bija t. s. dzīvojamām virtuvēm, kuru skaits 1939. g. Rīgā vien sastādīja ap 5% no visa dzīvokļu fonda. Bez tam mazākajos dzīvokļos īrnieku skaits bija relatīvi lielāks nekā dzīvokļos ar lielāku platību. Piemēram, Rīgā dzīvojamā virtuvē vidēji dzīvoja 2,7 cilvēki, vienistabas dzīvoklī — 3,0, divistabu dzīvoklī — 1,9, trīsstabu dzīvoklī — tikai 1,5 cilvēki. Gandrīz visi buržuāziskajā Latvijā uzceltie dzīvojamie nami bija domāti lielākoties tikai mantīgo šķiru vajadzībām. Tāpēc šo namu būvniecība objektīvi neveicināja dzīvokļu problēmas atrisinājumu. Dzīvokļu fonda pieaugums ievērojami atpalika no augošā dzīvokļu pieprasījuma. Piemēram, 1930. g. Rīgā 28,5 tūkst. ģimeņu nebija sava pastāvīga dzīvokļa. No 1925. līdz 1930. g. Rīgā uzcēla tikai 2000 jaunu dzīvokļu.

Buržuāziskajā Latvijā valsts kredīts būvniecībai tika organizēts tā, ka ar visizdevīgākiem noteikumiem aizdevumus saņēma nelielu (6—8 istabu) namu būvētāji. Rezultātā pilsētu apbūvē lielu nozīmi ieguva mazstāvu namu celtniecība, kas apmierināja tikai būvētāju pašu vajadzības vai nodēra par zināmu līdzekļu ieguves avotu sīkburžuāzījam. Bez vienstāva dzīvokļu ēkām XX gs. 30. gados pilsētu perifērijas rajonos pieauga arī divstāvu ēku skaits ar 3—4 dzīvokļiem; katrā dzīvoklī bija 1—2 dzīvojamās istabas, sava atsevišķa ateja un dažkārt arī vannas istaba. Visbiežāk šīm ēkām tika izmantotas koka karkasa konstrukcijas, četrslīpju jumti; to ārsienas klātas ar apmetumu vai ķieģeļiem.

XX gs. 20. gadu beigās Rīgā par pilsētas pašvaldības līdzekļiem tika uzcelti vairāki daudzstāvu sekciju nami, kas bija domāti galvenokārt sīkiem ierēdņiem un kalpotājiem. Namos bija div- un trīsstabu dzīvokļi, arhitektoniski labi izplānoti un apgādāti ar dažādām labierīcībām.¹ Šādas

¹ Blokmāja Lomonosova ielā, 1927. gadā cēlis arhitekts E. Štālbergs.

110

111

110. att. Īres nami Rīgā; celti 1909. un 1929. gadā, arhitekts E. Laube.

111. att. Arhitekta E. Štālberga projekta blokēka Rīgā.

ēkas novietoja kvartāla perimetrā, bet vidū nereti iekārtoja plašu, ar zaļumiem apstādītu pagalmu.¹ Dažos gadījumos dzīvojamo namu komplektā ieprojektēja arī bērnodārza un veļas mazgātavas telpas. Bez lielām sekciju ēkām Rīgas pilsētas pašvaldība 1927. un 1928. g. uzcēla vēl dažas divstāvu t. s. rindu ēkas. Tanīs katrs dzīvoklis bija izvietots divos stāvos ar tiešu izeju uz nelielu piemājas zemes gabalu — ģimenes dārziņu. Šīs ēkas radīja jaunu mājas tipu Rīgas apbūvē, taču plaši neieviesās.

Pavisam laikā no 1927. līdz 1930. g. par pilsētas pašvaldības līdzekļiem uzcelts ļoti maz ēku (594 dzīvokļi). Turpmākajos gados šis visprogresīvākais celtniecības veids gandrīz pilnīgi izzuda, vienīgi 1938. g. par pilsētas līdzekļiem tika izbūvēts vēl viens daudzstāvu sekciju nams pie Vidzemes tirgus, tagadējā Leņina ielā.² Jauno dzīvojamo namu būvniecība pārgāja privātu uzņēmēju rokās, kuri to pilnīgi pakļāva komerciāliem apsvērumiem, visus sociālā rakstura jautājumus atstājot novārtā.

DZĪVOJAMO ĒKU IEKĀRTA

Lai gan līdz ar kapitālisma attīstību pilsētās parādījās jaunas konstrukcijas un būvmateriāli, taču tie neatrada atbilstošu māksliniecisku noformējumu. XIX gs. otrās puses pilsētu telpu iekārtas mākslā sāk atkārtoties pagājušo laikmetu stila mēbeļu atdarinājumi. Tādējādi XIX gs. beigās Latvijā parādās t. s. jugendstils, kas ir eklektisks dažādu iepriekšējo stilu un formu sajaukums un pārveidojums. Tas kļuva par galveno virzienu gan XIX gs. beigu un XX gs. sākuma arhitektūrā, gan arī istablietu izveidojumā. Jo plaši jugendstila iezīmes ieviesās turīgo pilsoņu dzīvokļu noformējumā un iekārtas priekšmetu darinājumos. Istablietas bija masīvas un smagas ar bagātīgi uzlīmētiem vai iededzinātiem rotājumiem un virpojumiem. Rotājumos iecienīti bija gan stilizēti augu valsts elementi, gan ģeometriska ornamenta rotājumi. Attīstoties mēbeļrūpniecībai, istablietas tika izgatavotas darbnīcās, kur koku apstrādāšanā plaši lietoja mašīnas. 1913. g. Rīgā reģistrētas 226 galdniecības.³ Darbnīcās gatavoja ne tikai atsevišķas mēbeles, bet arī veselas telpu garnitūras — ansambļus, kas sastāvēja no noteiktiem priekšmetiem. Iecienītas bija sarkana un zaļa plīša mīkstās mēbeles — sevišķi viesistabas — «zāles» garnitūrām. Kaut arī jugendstils nav radījis paliekošas mākslas vērtības, tas lielā mērā sekmēja lietišķās mākslas ievirzīšanu citā, auglīgākā gultnē.

XX gs. sākumā jaunus meklējumus istablietu izveidē uzsāka Pēterburgas Štiglica skolas absolvents — mākslinieks Jūlijs Madernieks (1870.—1955.), pievēršoties tautas lietišķajai mākslai, izkopjot un pielietojot latvisko ornamentu gan dzīvokļu iekārtu, gan telpu sienu, griestu un atsevišķu istablietu rotājumos. Renesanses un baroka stila mākslas tra-

¹ Blokmājas Ausekļa ielā 3 celtas 1927. g. — arhitekts P. Dreimanis. Blokmājas pie 1905. gada parka J. Asara ielā celtas 1927.—1930. g. — arhitekts O. Tilmanis, u. c.

² Autors arhitekts J. Reingarts.

³ LKV, 13. sēj., 26231. sleja.

dīcijas, kā arī latviskie ornamentu mēbeļu izveidē XX gs. 20.—30. gados izpaužas arhitekta E. Laubes (1880.—1965.) metos.¹

Pēc individuālajiem projektiem izgatavotās mēbeles neizplatījās tautā, bet palika tikai šaurā turīgo aprindu slānī. Dažāda veida mēbeles masu produkcijā, kā arī dzīvokļu iekārtas ražoja mēbeļu galdniecības.

Pēc pirmā pasaules kara uzplauka konstruktīvisms — lietišķīguma, lietderīguma stils, kas noraidīja nacionālās tradīcijas un neatzina individuālo gaumi. Istablietas cieši saistot ar praktiskās dzīves vajadzībām, drudzaino dzīves ritmu, tehnikas sasniegumiem, mēbeļu veidošanā sevišķi tika uzsvērtā lietderība, piemērotība zināmai vajadzībai. Istablietas vairs nebija tik masīvas. Tās konstruēja izjaucamas, jo tā tika atvieglota to pārvietošana. Galvenais mēbeļu dekoratīvais elements bija glītas šķiedras materiāli un to sakārtojums. Atmetot daudzus izgriezījumus, mēbelēs centās izcelt koka šķiedras dabisko rakstu un krāsu. Mēbelēm izmantoja vietējo šķirņu kokus — priedi, ozolu, bērzu, liepu, osi, kļavu, melnalksni. Taisīja arī dārgākas mēbeles ar ārzemju koku finierējumiem.

Istablietu virsmas apstrādāja daudzpusīgā tehnikā. Bez kodinātām un pulētām mēbelēm gatavoja arī tautas mākslas darinājumu izskatā otētas mēbeles.

Šai laikā ieviesās daži jauni mēbeļu veidi — rakstāmgaldi, trauku un greznumlietu plaukti utt. Tika izgatavotas arī kombinētas istablietas; guļamdīvāni, kombinēti skapji, ar rakstāmgaldū kombinēti grāmatu plaukti; šāda veida mēbeles bija viegli pārveidojamas un piemērojamas dažādām vajadzībām.

XX gs. 30. gados telpu iekārtas mākslas stila problēma tika traktēta kā celtniecības jautājums. Centieni atrast vienību starp telpu un tās iekārtas priekšmetiem piešķīra pēdējiem tektoniskus uzdevumus un zināmā mērā noteica priekšmetu formu. Projektējot jaunas ēkas, tajās tika paredzētas «iebūvētas mēbeles» — sienas skapji, mazgājamie galdi, iebūvētas virtuves iekārtas utt.

XX gs. 30. gados pēc Vācijā ražoto mēbeļu parauga arī Latvijā sāka ražot t. s. kastiņu mēbeles, kuru galvenā priekšrocība bija atsevišķo mēbeļu daļu sekciju kombinācijas iespējas.

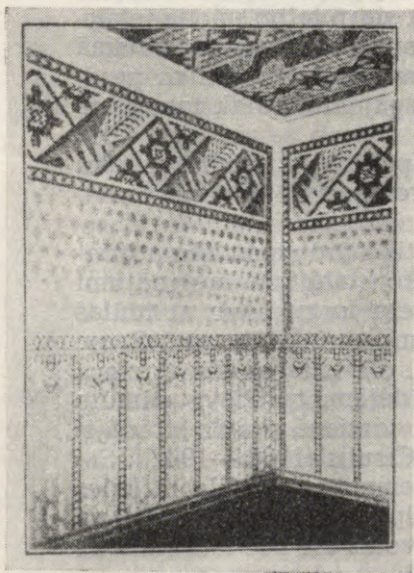
Fašistiskās diktatūras gados, kad pastiprināti tika propagandēta atgriešanās pie senās, t. i., «īstās», tautas mākslas, konstatējami mēģinājumi modernizēt un atdzīvināt senās zemnieku istablietu formas līdz ar tautas mākslas elementiem (piemēram, telpu noformējums un iekārta restorānam «Jautrais ods» Ķemerose; arhitekts Fr. Skujiņš u. c.). Lai gan šis virziens bija caurstrāvots ar buržuāziskā nacionālisma idejām, tas deva stimulu pievērsties tautas mākslas vērtību pētīšanai. Šai virzienā daudz strādājis lietišķās un dekoratīvās mākslas meistars Ansis Cīrulis (1883.—1942.). Sakausējot un apvienojot senos tautas mākslas elementus ar stila mākslas formām, A. Cīrulis izgatavojis daudzus metus telpu interjera ansambļiem Rīgā.² Līdzīgā ceļā vairākas telpu iekārtas izgatavotas arī pēc mākslinieka

¹ Bij. Saeimas nama zāles, Ķemeru viesnīcas iekārtas u. c.

² Bij. Rīgas pils reprezentācijas zāles iekārta un apmēram 30 telpu garnitūras.

112

113

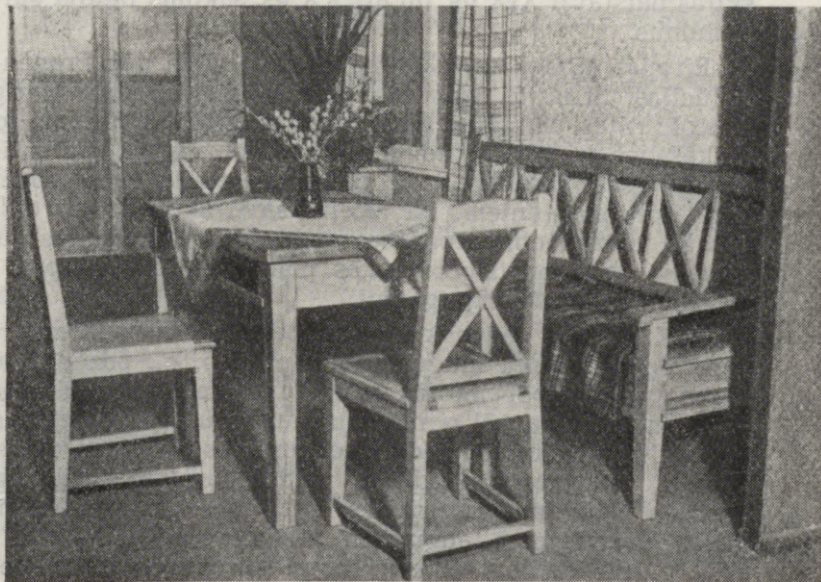
112. att. Mēbeles Rīgas pili. Mākslinieka A. Cīruļa mets.

113. att. Telpas fragments ar mākslinieka J. Madernieka darinātu sienas ornamentu.

114

115

114. att. Rakstāmgalds un krēsli, darināti pēc mākslinieka J. Bīnes zīmējumiem.

115. att. Edamtelpas mēbeļu grupa, darināta pēc arhitekta P. Ārenta projekta.

Jēkaba Bīnes (1895.—1955.) zīmējumiem. Arī mākslinieks Niklāvs Strunke (1894.—1966.) mēģinājis radīt zīmējumus figurāliem un ornamentāliem koka inkrustācijas darbiem. Šai sakarā pieminami arī arhitekti P. Kundziņš, J. Legdziņš, V. Zebauers u. c.

Pēc atsevišķu mākslinieku zīmējumiem darinātas mēbeļu garnitūras izmaksāja dārgi, tāpēc tās galvenokārt tika izgatavotas sabiedriska rakstura telpām vai lielburžuāzijas pārstāvju dzīvokļiem.

APĢĒRBS

Līdz ar kapitālisma attīstību pilsētnieku apģērbā aizvien vairāk samazinājās pārsmalcinātās franču modes, bet pieauga daudz vienkāršākās angļu modes nozīme, sevišķi vīriešu apģērbos. Uzņēmīgie angļu rūpnieki pārpildīja pasaules tirgu ar lētiem katūna un vilnas audumiem. Baltijā pirmās vilnas manufaktūras nodibinātas XIX gs. sākumā,¹ taču tās ražoja galvenokārt vadmalas audumus, ko izmantoja karaspēka vajadzībām. Plašāk vilnas rūpniecība sāka attīstīties tikai XIX gs. otrajā pusē. Tomēr tehniskās atpalicības, kā arī specializācijas trūkuma dēļ arī vēl buržuāziskās Latvijas laikā vietējās vilnas rūpniecības ražojumi nevarēja konkurēt ar ārzemju audumiem, un preču realizācijas iespējas tai bija samērā šauras. Līdzīgs stāvoklis bija arī pārējās tekstilnozarēs, tāpēc valdošās šķiras pārstāvji XIX gs. un arī XX gs. sākumā lietoja galvenokārt ārzemju audumus.

Eiropas modes sevišķi strauji izmainījās pēc Franču buržuāziskās revolūcijas. Straujās izmaiņas diktēja divi faktori. Turīgāko aprindu un aristokrātijas pārstāvji bieži mainīja apģērbu formas, jo līdz ar apģērbu valkāšanas feodālo aizliegumu atcelšanu visiem pilsētu iedzīvotājiem bija atļauts nēsāt modernus, no dārga materiāla šūtus apģērbus. Sabiedrības augstākajiem slāņiem, lai izceltu savu šķirisko stāvokli, neatlika nekas cits kā bieži mainīt apģērba modes. No otras puses, ātru modes maiņu sekmēja apģērbu tirgotāji, kas peļņas nolūkos labprāt uzņēmās aizbildniecību par iedzīvotāju gaumi.

XIX gs. 70. gados krinolīni mainīja savas formas un turnīru veidā pārvietojās svārku mugurpusē. Ap 1895. g., pazūdot turnīrām, viss apģērba kuplums pārvietojās uz piedurknēm. Zvanveida sieviešu svārki gadsimta mijā kļuva vēl garāki un mugurpusē nobeidzās ar garu vilci («šlepi»). XX gs. sākumā piedurkņu kuplums no plecu daļas pārvietojās zem elkoņa. «Sažņaugto» vidukļu modes turpinājās tik ilgi, līdz pret tām uzstājās medicīnas autoritātes. Rezultātā XX gs. sākumā ieviesās gluda, taisna piegriezuma augumam piegulošs tērps — t. s. reformkleita. Ap 1908. g. ļoti iemīļots tērps ir komplekts, kas sastāvēja no svārkiem, blūzes

¹ J. Jēns. Kapitālistiskā manufaktūra Vidzemē XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā. Rīgā, 1951., 78.—79. lpp.

un virsjakas. Svārku garums stipri saīsinājās, bet piedurknes kļuva šaurākas.

Laikā no 1912. līdz 1914. g. svārki vēl joprojām ir gari, bet tie kļuvuši tik šauri, ka apgrūtina iešanu, tāpēc priekšpusē tos pāršķeļ. Apģērbi šai laikā diferencējušies, un eleganto viesību tērpu modi diktē Parīze, bet darba un arī sporta apģērbus — Londonas drēbnieki.

Pirmā pasaules kara laikā, kad sievietes daļēji ieņēma arī vīriešu amatus, tāpat līdz ar sporta strauju attīstību radās vajadzība reformēt sieviešu apģērbus atbilstoši dzīves prasībām. XX gs. 20. gadu modei raksturīgs sportisks, taisns krekļveida piegriezums un pazemināta jostas vieta. Svārku garums neatlaidīgi saīsinājās, ap 1928. g. apstājoties virspus ceļiem. Zēniskā silueta pasvītrosānai arī matus apgriezta «zēngalviņās». Pretēji sportisko formu raksturam apģērbi tiek bagāti rotāti ar izšuvumiem.

XX gs. 30. gados tērpu līnijas kļūst stingrākas, sportiskākas, taču attālinās no vīrišķīgajām formām, kādas bija valdošās pirms dažiem gadiem. Jostas vietas tagad atrodas pareizā — vidukļa vietā. Ikdienas un sporta ģērbi kļūst mazliet garāki. Dienas tērpiem raksturīgas apkakles, kaklasaites un krokoti viegla auduma rotājumi — žabo.

Sprīžot pēc tālaika fotouzņēmumiem un laikabiedru nostāstiem, strādnieku apģērbi (sevišķi goda tērpi) neatpalika no valdošās modes.

Dažos Rīgas uzņēmumos strādniecēm izsniedza speciālus audumus darba apģērbiem, ko šuva pēc kopēja piegriezuma. Atsevišķu profesiju darbiniekiem, piemēram, oficiantiem, važoņiem u. c., bija arī speciāli darba apģērbi — formas. Kantoru darbinieki valkāja melnus atlasa vai satīna ķiteļus.

Ja pēc apģērba piegriezuma nevarēja spriest par tā valkātāja sociālo piederību, tad materiāla kvalitāte un apģērba krājumi par to dod visai skaidru liecību. Sabiedrisko lietu ministrijas oficiālajā ziņojumā Latvijas valdībai teikts, ka «...apģērbus, apavu, kā arī pirmās nepieciešamības pārtikas preču cenas pašreiz ir tādas, ka strādnieks brīvā tirgū tās nevar iegādāties vajadzīgā daudzumā, kāds nepieciešams viņa ģimenes uzturēšanai».¹

Lielas izmaiņas kapitālisma periodā vērojamas arī veļas izveidojumā. Ja XIX gs. beigās pilsētnieču krekli bija šūti no smalka linu vai kokvilnas auduma ar pusgarām piedurknēm vai platām lencēm, tad XX gs. 20. un 30. gados modernu veļu gatavoja no viegliem, maigiem audumiem, lielākoties no batista vai mazgājamā zīda. Visvairāk kārotais audums bija īstais zīds, jo vasarā tas bija vēss, bet aukstā laikā — silts.² Veļas izveidojums lielā mērā bija atkarīgs no valkātā virstērpa. Ja tika valkāti plati svārki, arī veļa bija bagātīgi krokota; ja modē bija pieguloši tērpi, veļu šuva gludu un šauru. Veļas formas bija atkarīgas arī no nodarbošanās veida; tā, piemēram, sporta nodarbībām bija citāda veļa nekā viesību

¹ Skat.: A. Veinbergs. Proletariāta grimšana nabadzībā buržuāziskajā Latvijā. Rīgā, 1959., 117. lpp.

² A. C. Veļa un mode. — «Zeltene», Rīgā, 1935., 6. nr., 19. lpp.

116. att. Sieviešu darba apgērbis Liepājas ostā XIX gs. beigās.

117,1

117,2

117. att. 1 — tekstilfabrikas «Delka» strādnieču darba apģērbi 1936. g.; 2 — strādnieču goda apģērbi 1930. g. Rīgā.

118

119

120

364

THE LIFE OF...
1931 & 1932

121

122,1

122,2

tualetei. Fizisku darbu strādājošajai sievietei veļa bija no vienkārša, viegli mazgājama kokvilnas auduma. XX gs. 30. gados sāk plašāk ieviesties triko veļa. Kaut gan kokvilnas triko veļai nepiemita zīda vai batista veļas pievilcība, tā ieviesās ļoti plaši; tā labi sildīja, neaizturēja gaisu un labi piegulēja augumam.

Sieviešu veļas rotājums līdz XX gs. sākumam galvenokārt bija tamborētas mežģines un dažādas iešuves, bet XX gs. 20. gados plaši ieviesās izšuvumi broderejas tehnikā. 30. gados moderno veļu rotāja ar caurām vilēm, aplikācijām un plisējumiem. Šajā laikā no jauna modē nāk pašu tamborētas vai pirktas mežģines.

Vīriešu veļas formas mainījās daudz lēnāk nekā sievietes veļa. Nekādas izmaiņas neskāra vīriešu krekļus. Pilsētas strādnieku krekli šūti galvenokārt nevis no balta, bet gan no svītrotā vai kāda cita tumšāka kokvilnas auduma. Arī no auduma šūtās apakšbikses nemaina piegriezumu.

XX gs. 20.—30. gados sākās jauns virziens tautas tērpu izmantošanā. Ja, sākot ar XIX gs. 80. gadiem, notiek nepārtraukti strīdi par tautas tērpu valkāšanas lietderīgumu, tad fašistiskās diktatūras gados tautas tērps iegūst tīri reprezentatīva tērpa raksturu. Senā tautas tērpa rotājums, auduma raksts un daļēji arī piegriezums tiek izmantots arī 30. gadu moderno tērpu darināšanā.

Kapitālisma periods ir tieši tas laika posms, kad stingra standartizācija notiek ceremoniju apģērbos. Jauniešu iesvētīšanas un līgavu tērpi galvenokārt bija balti, bet vīriešu uzvalki — melni. Atkarībā no valkātāja iespējām ceremoniju tērpa materiāls bija dažāds. Ja XIX gs. beigās tas biežāk bija no smalkas vilnas vai kokvilnas žakardaudumiem, tad XX gs. līgavas un iesvētāmās kleitas šuva galvenokārt no zīda audumiem. Turības pasvītrotāšanai kalpoja gan dārgās rotas lietas, gan nedabiski garās tērpu vilces — «šlepes», gan arī vairākus metrus garie līgavu plīvuri. Miršu vainaga vietā XX gs. 30. gadu beigās līgavas lika dažādus dabisko un arī mākslīgo ziedu vainadziņus. 30. gadu beigās par īpašas elegances pazīmi uzskatīja laulāšanos ielas kostīmā vai arī tautas tērpā, sevišķi turīgajās aprindās.

Bēru ceremonijās pilsētās XX gs. jau bija izveidojusies tradīcija mirušā tuviniekiem gērbties melnās drānās.

118. att. Sieviešu «angļu» kostīms XX gs. 30. gados.

119. att. Vīriešu goda apģērbi 1927. g.

120. att. Vīriešu darba apģērbi 1929. g.

121. att. Kāzu apģērbs XX gs. 30. gados.

122. att. Bērnu apģērbs:

1 — XX gs. sākumā; 2 — XX gs. 30. gados.

UZTURS

Pilsētu iedzīvotāji kapitālisma laikā pārtikas produktus pirka galvenokārt tirgū un veikalos. Daļu uzturlīdzekļu tie ieguva arī t. s. ģimenes dārziņos, kuri jo sevišķi izplatīti bija pilsētu nomalēs. Tur audzēja galvenokārt dārzeņus — kartupeļus, sīpolus, burkānus, bietes, kāpostus. Vēl XIX gs. beigās lieli kāpostu dārzi Rīgā bija tagadējās Strēlnieku un Sverdlova ielas rajonā.¹ Kāpostu skābēšanai un mucu novietošanai tur bija pat speciālas noliktavas un pagrabi. XX gs. pirmajos gados Rīgas pilsētas valde sāka nodot speciālus zemes gabalus dārziņu koloniju ierīkošanai. Ģimenes dārziņu nomnieku skaits bija visai ievērojams un komplektējās galvenokārt no pilsētas mazturīgo aprindu pārstāvjiem. Ar laiku šādu dārziņu lietderību atzina arī vidēji turīgās aprindas, un dārziņu skaits ievērojami pieauga. Ja 1909. g. Rīgā bija apmēram 80 dārziņu, tad 1930. g. to bija jau 7281.²

Rīgā 1931. g. vidēji no katra dārziņa iegūts ap 249 — 505 kg dažādu dārzeņu.³

Strādnieki ievērojamā daudzumā patērēja kartupeļus, jo tie bija lētāki nekā maize. Ziemai kartupeļus sagādāja jau rudenī ar tādu aprēķinu, lai to pietiktu līdz jaunajai ražai. Ziemai pirka un skābēja arī kāpostus.

Pilsētu nomaļu iedzīvotāji turēja arī mājlopus: govīs, cūkas, aitas, vistas, kuru produkciju patērēja ne vien savas ģimenes vajadzībām, bet arī pārdeva kaimiņiem vai tirgū. Mazturīgie pilsētnieki savā uzturā maz lietoja olas un putnu gaļu, bet galvenokārt pārdeva to «kungiem» un tirgū. Ja laukos galvenokārt patērēja sālītu un žāvētu gaļu, tad pilsētnieku uzturā turpretī dominēja svaiga gaļa. Strādnieki dārgo gaļu pirka reti, bet patērēja galvenokārt lētās cūku kājas, galvas, kuņģus, ko vārīja gan zupās, sautējumos, gan arī gatavoja galertu, t. s. kopķēzi. Pēdējais bija labs aizdars brokastīs, vakariņās, un to ņēma arī līdz darbā — pusdienas reizei.

Pilsētnieku uzturā liela nozīme bija dažādiem labības izstrādājumiem: putrainiem, grūbām un miltiem, no kuriem vārīja šķidrās un biezas putas pēc tautas seno ēdienu parauga. Turīgajiem pilsētas iedzīvotāju slāņiem putras aizdars bija gaļa, piens, krējums, bet strādniekiem galvenokārt sālīta silķe vai arī citas lētās zivis — sevišķi reņģes un mencas. Visplašākā zivju izvēle Rīgā bija zivju tirgū Daugavmalā pie pontonu tilta, kur tirgojās gan paši zvejnieki, gan arī uzpircēji.⁴

Kapitālisma apstākļos pārtikas tirdzniecībā raksturīga bija sīktirdzniecība; ar to daudz pilsētnieku centās nodrošināt savu eksistenci. Pienu

¹ Rīgas plāni RVVM, inv. Nr. 30528 u. c. Spilgtu Rīgas ainavu ar plašiem kāpostu dārziem pilsētas centrā — tagadējās Suvorova un Dzirnau ielas, kā arī Kirova ielas rajonā — attēlojis Augusts Deglavs savā kultūrvēsturiskajā romānā «Rīga».

² L. Pētersons. Ģimeņu dārziņi. — Rīga kā Latvijas galvaspilsēta, Rīgā, 1932., 525.—526. lpp.

³ Turpat.

⁴ Spilgti zivju tirgus aina aprakstīta K. Skalbes pasākā «Jūras vārava». — Ziemas pasakas, Rīgā, 1913.

iznēsāja pa mājām kannās vai arī vadāja pa ielām speciālās (parasti zili krāsotās) cisternās uz ratiem. Rosīgākie tirgotāji veikalīņus ierīkoja lielāko māju pagrabos vai apakšējos stāvos. Veikalus greznoja attiecīgu pārtikas produktu reklāmas, — piena veikala logam uzlīmēja no papīra izgrieztu ragainu govī ar lielu tesmeni, bet pie maizes veikala ieejas pakāra lielu zeltītu klinģeri. Pārtikas tirdzniecība neprasiņa ne sevišķi lielas zināšanas, ne līdzekļus, bet deva samērā ievērojamu peļņu. Tirgotāji pārtikas produktus bieži vien viltoja, pienam pielēja ūdeni, «kristīja» arī krējumu, lietoja neprecīzus svarus. Lai izturētu konkurenci un paturētu zināmu pircēju skaitu, siktirgotāji bieži vien saviem noņēmējiem izsniedza preces uz nomaksu, «atverot» parādu grāmatu. Tā kā strādniekiem naudas parasti trūka, tie labprāt iepirkās veikalos, kur deva preces uz kredīta. Norēķinājās ik pa 1 vai 2 nedēļām, pie kam bieži izcēlās strīdi, jo veikalnieki strādniekus centās apkrāpt, pierakstot gan lielākus pirkumus, gan par sliktiem produktiem rēķinot augstāku cenu.

Strādnieki jau agri pirms iešanas uz darbu centās nopirkt nepieciešamos pārtikas produktus, gan uzmanot pa ielām braucošo piena vedēju ratus, gan arī ejot uz veikalu un tirgu. Pilsētas buržuāzijas galda vajadzībām bez steigas iepirkās pašas namamātes, kas darbā negāja, vai arī kalpones, pie kam produktus uzmanīgi vērtēja un kaulējās par lētāku cenu.

Strādnieku ģimenēs ēdienu gatavoja māte, vecāmāte vai arī kāda no vecākajām meitenēm. Pilsētas buržuāzijas ģimenēs turpretī nereti bija speciāla kalpone — ķēkša, kas parasti arī iepirka ikdienā nepieciešamos produktus.

Vēl XIX gs. otrajā pusē pilsētnieki ēdienu gatavoja virtuvēs uz parastajiem malkas jeb riņķu pavardiem; buržuāziskās Latvijas laikā turīgākie pilsētnieki virtuvēs sāka lietot gāzes un elektriskos pavardus. Izplatījās arī t. s. petrolejas ķēķi un prīmusi. Pēdējos labprāt lietoja strādnieki-vieninieki un mazākas ģimenes, sevišķi tās, kas dzīvoja kā apakširniece kopējos dzīvokļos un ēdienu gatavoja vai nu kopējā virtuvē, vai arī savā istabā. Ēdiena gatavošanas reizēs dzīvojamās telpās izplatījās ne vien gatavotā ēdiena, bet arī prīmusa vai petrolejas pavarda degvielas specifiskā smaka un rūkoņa, kas bija dzirdama arī blakus telpās.

Gatavojot ēdienu uz malkas pavardiem, galvenie ēdiena gatavošanas trauki bija lielāki un mazāki ķeta katli un pannas, bet, gatavojot uz gāzes un elektriskajiem pavardiem vai prīmusa, lietoja alumīnija un emaljētus plakandibena katliņus, pannas un dzērienu vārāmās kannas. Turīgākās ģimenēs iecienīta bija tējas vārīšana patvārī. Spoži noberzts, spīdošs patvāris uz ēdamgalda tika uzskatīts par zināmu pārticības zīmi.

Pilsētās, tāpat kā laukos, bija trīs galvenās ēdienreizes: brokastis, pusdienas un vakariņas.

Buržuāzijas pārstāvju ģimenēs ēdienreizēs visi ģimenes locekļi centās

123

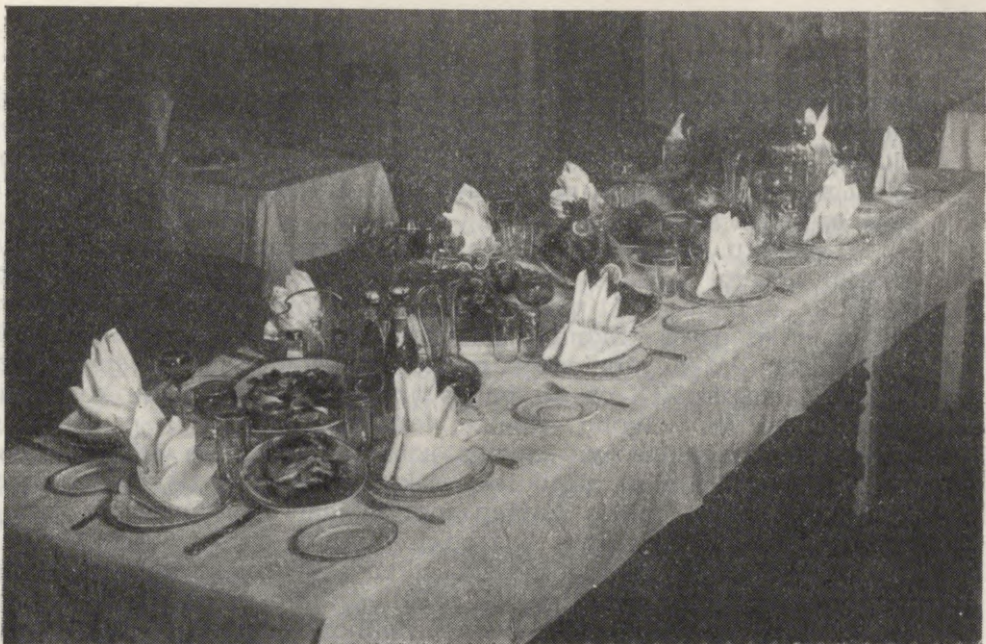

sapulcēties pie galda, kur namamāte vai kalpone pasniedza ēdienu. Strādnieku ģimenēs turpretī speciālu ēdienreizi, kad visi kopīgi sapulcējās pie galda, tikpat kā nebija. Tēvs un citi vecākie ģimenes locekļi uz darbu gāja agri, mazie bērni tad vēl gulēja. Darbinieki no rīta kā cēlās, tā ieēda maizi un aizdaram — biezpienu, kādu zivi, vai — retāk — sviestu, iedzēra kafiju vai tēju un aizgāja dienas gaitās. Bērniem māte izvārīja kādu putru, ar aprēķinu, lai tā paliktu pāri arī pusdienai. Tomēr bieži vien arī bērni brokastīs iztika tikai ar maizi un kādu dzeramo. Kurināmā taupības nolūkā brokastīs kafiju vai tēju dažkārt mājās nevārīja, bet ar kannu aizgāja uz veikalu, kur varēja dabūt vārošu ūdeni. Blakus pārtikas preču veikalam dažkārt bija virtuve, kur lielā bākā vārījās ūdens. To uzlēja uz kafijas vai tējas biežumiem, ja gribēja, pielēja pienu, un dzēriens bija gatavs. Pēc dzeramā parasti sūtīja lielākos bērnus, kamēr māte sagatavoja brokastis un darbiniekiem līdzņemamo pusdienu, parasti — maizi ar siļķi, desu, «kopķēzi» un pudelē ielēja kādu dzērienu — tēju vai kafiju. Pusdienu laikā māte, ja tā dienā bija brīva, aiznesa darbiniekiem siltu putru, skābus kāpostus, vārītus kartupeļus ar sēnēm vai tml. mērci. Tomēr ne vienmēr sieva vai bērni varēja aiznest strādniekiem siltas pusdienas; līdz ar to tie daudzas stundas pavadīja darbā, nesāņemdami pienācīgu uzturu. Darba vietās bieži nebija ne plauktiņa, ne skapīša, kur nolikt līdzņemto maizi. Parasti to turēja turpat kastēs, kur glabājās darbarīki un dažkārt tai bira virsū netīrumi un putekļi. Ēdienreizēs paēda turpat, kur strādāja, — telpās pie mašīnām vai arī ārā, vienalga, vai bija ziema, vai vasara.¹

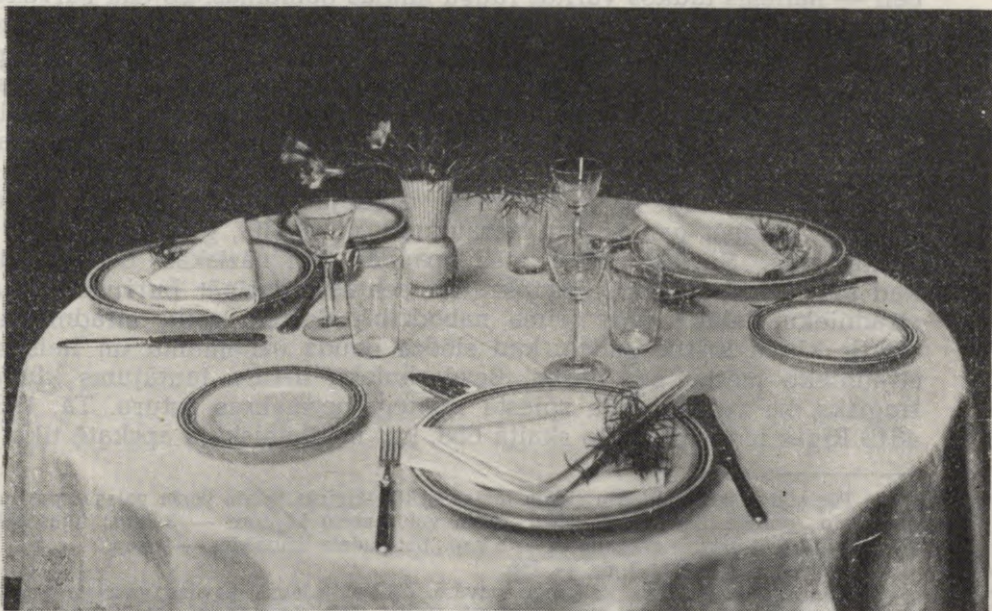
Strādnieki otrreiz mājās ēda tad, kad pārnāca no darba, parasti ap plkst. 19⁰⁰ — 20⁰⁰ vakarā. Kurš pirmais pārnāca, tas pirmais paēda. Šī bija galvenā ēšanas reize, kad tika ēsts silts ēdiens. Tā kā pilsētu iedzīvotāju lielais vairums bija veidojies no zemniekiem, kas līdz ar kapitālistiskās rūpniecības uzplaukumu bija ieplūduši pilsētās, tad arī daudzi pilsētnieku gatavotie ēdieni bija līdzīgi zemnieku ēdieniem. Tā, vidzemnieki cienīja skābus kāpostus, ko vārīja ar miežu putraimu piedevu, zirņu biezeni jeb pikas, kamu miltus rūgušpienā. Kurzemnieki vārīja putraimu skābputru ar kunkuļiem, kartupeļu biezputru un rudzu miltu piedevu utt. No Latgales sādžām pilsētās ienākušie strādnieki labprāt gatavoja auzu ķīseli, vasarā — aukstu sakņu zupu — holodņiku. Tie cienīja arī krāsni sautētus kāpostus un biezputras. Katoļticīgie (tāpat arī pareizticīgie) stingri ievēroja gavēņus, kad lietoja daudz skābus (vārītus vai nevārītus), ar eļļas aizdaru gatavotus kāpostus, sēnes u. c. gavēņu ēdienus.

Neregulāras ēdienreizes un nepilnvērtīgs uzturs stipri iedragāja strādnieku veselību un darba spējas. Slikts un neregulārs bija arī bērnu uzturs. Strādniecēm bieži vien trūka zināšanu un arī līdzekļu bērnu pareizai ēdināšanai. Smagā fiziskā darbā novārgušās strādnieces retos gadījumos pašas varēja barot zīdaiņus ar krūti, tāpēc tiem deva govju pienu, putras,

¹ Tā, piemēram, tas bija slavenajā Langes un dēla kuģu būvētavā. («Arodnieks», 1911., 6. nr. 106. lpp.)

124,1

124,2

124. att. Viesību galda klājums Latvijas mājturības institūtā XX gs. 30. gados:

1 — 12 personām klāts pusdienu galds; 2 — 3 personām klāts pusdienu galds.

pienā mērcētus sausīņus un visai agri — kopējā ģimenes galda vienkāršo barību. Ēdienu starplaikos zīdaiņiem deva zīst gumijas «knupīšus» vai arī zīdekli — lupatiņā iesietu sakošļātu maizi ar cukuru. Arī skolas vecuma bērni nesaņēma regulāri pilnvērtīgu uzturu. Rezultātā bērni bieži slimoja, īpaši ar kuņģa slimībām.

Strādnieku koptgaldu vai ēdnīcu XIX gs. otrajā pusē vēl tikpat kā nebija. Vienīgi rajonos, kur pulcējās vairāk strādnieku, bija atrodami dažādi t. s. tautas ķēķi vai tējnīcas. Tādas, piemēram, bija Daugavmalā, kur pulcējās ostas strādnieki un tirdznieki, Maskavas priekšpilsētā, kur bija vairāki dažādi rūpnieciska rakstura uzņēmumi u. c. Vienīgi Rīgas lielākajās rūpniecās XIX gs. 90. gados tika atvērti strādnieku koptgaldi, piemēram, Baltijas Vagonu rūpniecā, fabrikā «Fenikss» u. c. Tomēr strādnieki šos koptgaldu un ēdnīcas izmantoja maz, jo ēdieni tajos bija pārāk dārgi.¹ Tējnīcās strādnieki pirka galvenokārt tikai karstu tēju un ēda līdzpaņemto maizi. Tējnīcu īpašniekiem tas, saprotams, nebija par prātam, tāpēc strādniekus, kas nekā vairāk negribēja pirkt, dzina ārā.²

Jau XX gs. sākumā strādnieku ēdienu kartē vērojamas izmaiņas. Dažādu tautību strādnieku ģimenes, pilsētā dzīvojot ciešā kontaktā, pārņēma cita no citas atsevišķus ēdienus. Turīgāko strādnieku ģimenēs sāka gatavot arī dažādus pilsētas aristokrātijas ēdienus, nereti izmantojot tolaik populārās pavārgrāmatas.³ Tā, XX gs. sākumā Rīgā iemīloti bijuši krēpeļi — nelielas taukos vārītas rauga mīklas bumbiņas, ko ēda galvenokārt vakariņās, piedzerot tēju vai kafiju. Labprāt dzēra arī kvasu, ko pārdeva uz ielas vai veikalos lielās mucās. Vakariņās iecienīta bija arī rīsu putra ar rozīnēm. Sāka gatavot dažādus saldus ēdienus: ķīseļus, kompotus, uzpūteņus. Ieviesās dažādi pavārgrāmatās lietoti ēdienu nosaukumi: buljons, ragū, rasols, vinegrets, omlete u. c., kaut gan minētos ēdienus gatavoja pēc senām, zemnieku ēdienu paražām. Liela daļa pilsētu namamāšu, kas augu dienu dzīvoja pa māju, cītīgi «studēja» pavārgrāmatas, lai varētu cita citu pārspēt gan ēdienu nosaukumu un skaita, gan arī izvēlēto produktu ziņā. Sevišķi krasi tas izpaudās buržuāziskās Latvijas laikā, kad arī t. s. strādnieku aristokrātijā centās atdarināt buržuāziju, kamēr strādnieku lielākā daļa grima nabadzībā. Sevišķi grūts strādnieku stāvoklis kļuva krīzes gados, kad slēdza daudz uzņēmumu un liels skaits strādnieku palika bez darba. Bezdarbnieku uztura jautājums kļuva tik traģisks, ka valdība bija spiesta izsniegt bezmaksas uzturu. Tā, 1937. g. 4819 Rīgas iedzīvotāji (to skaitā 688, kas medicīniskajā apskatē tika atzīti

¹ Pēc statistisko materiālu ziņām tautas ķēķos-tējnīcās šķīvis vērša gaļas zupas maksāja 6—9 kap., porcija biezputras, vārītu zirņu vai sautētu kāpostu — 3 kap., tējas glāze — 1 kap., tēja ar 4 cukura graucīņiem — 5 kap., bet pudele limonādes — 7 kap.

² «Arodnieks», 1911., 3. nr. 44. lpp.

³ Vānes barona Hāna lielkunga pavāra Zāles «Jaunā pavāru grāmata priekš Baltijas». Jelgavā, 1876.; Rigasches Kochbuch. Riga, 1901; Ideal-Küche für Luxus und Genus von M. Sahle. Riga, 1910; [H. Zālīte]. Baltijas jaunā pavāru grāmata saimniecēm un zeltēnēm. Rīgā, 1902.; [H. Zālīte]. Minjonas pavārniecības māksla. Receptes, sastādītas pēc dažādu tautu labākās garšas un piemērotas Latvijas apstākļiem. Ceturtais papildinātais izdevums. Rīgā, 1921., u. c.

par fiziski novājinātiem badošanās dēļ) saņēma ik dienas $\frac{3}{4}$ litra dārzenū zupu un 100 g maizes. Turpretī pilsētu buržuāzija turpināja savu parastovisai plašo dzīves veidu. Tika svinētas dažādas vārda un dzimšanas dienas, darba jubilejas, kurās tika liktas lietā arī dažādajosursos un mājturības skolās iegūtās zināšanas. Lielākus ģimenes godus sarīkojot, aicināja mācītas saimnieces, kā arī pavārus un meistarus no Rīgas restorāniem un dažādām mājturības skolām. Viena no populārākajām Rīgā bija Feldmanes mājturības skola. Modes lieta bija arī t. s. latviskā galda klāšana, kad gatavoja senos tautas ēdienus un galdu klāja ar māla traukiem, kas bija darināti pēc seniem tautas mākslas paraugiem. Atsevišķās ēdnīcās un restorānos bija dabūjami senie tautas ēdieni, kurus pasniedza stilizētos tautas tērpos ģērbusās oficiantes.

Krīzes gados parādījās raksti, kas aicināja uzturā atteikties no ievestajiem ārzemju produktiem un vairāk izmantot pašu zemes ražojumus. Tomēr pilsētas buržuāzijas vajadzībām vairākos restorānos («Romaspagrabā», «Foxtrottdiele», «OUK», «Dzintarpili», «Tempo» u. c.) bija dabūjami visizsmalcinātākajai gaumei atbilstoši importēti uzkožamie, ēdieni un dzērieni. Plaša ēdienu karte, kur netrūka arī seno tautas ēdienu, bija Ķemeru viesnīcā, restorānā «Jautrais ods» u. c. Te buržuāzija pilnā mērā varēja apmierināt savas tieksmes pēc «smalkiem ēdieniem un dzērieniem». Ar bagātīgi klātiem galdiem raksturīgi arī dažādo studentu korporāciju rīkoti rauti.

Tā kapitālisma apstākļos kulinārijas māksla guva jaunu, plašu vērienu. Pilsētu buržuāzijas uzturu raksturoja izšķērdība, pārsmalcinātība, nesātība, turpretī strādnieku uzturā nereti trūka visnepieciešamāko uzturvielu. Darba vietās netika domāts par kopgaldu noorganizēšanu un strādnieku uztura vajadzību normālu apmierināšanu.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU ĢIMENES UN SABIEDRISKĀ DZĪVE

ĢIMENE

Latvijas rūpniecības proletariāts komplektējās galvenokārt no vietējiem latviešu zemniekiem, kas bija pārnākuši uz pilsētu un sākuši dzīvot pilnīgi jaunos, neierastos apstākļos. Dabiski, ka nesena zemnieks pilsētā nespēja saglabāt agrāko lauciniecisكو dzīves veidu, tāpēc topošā proletariāta vidū veidojās jauna sadzīve un jaunas ģimenes attiecības, kas pamazām zaudēja vecās tradicionālās formas. Šo procesu sekmēja industriālā darba raksturs un latviešu proletāriešu ciešais kontakts ar citu tautību strādniekiem.

Kapitālisma periodā pilsētas strādniekiem, tāpat kā zemniekiem, raksturīga mazā ģimene, kuru veidoja galvenokārt divas paaudzes, t. i., vecāki un viņu neprecētie bērni. Dažkārt ģimenē dzīvoja arī vecāku vecāki. Dēliem un meitām apprecoties, ģimenes parasti sadalījās, jo jaunie sāka dzīvot atsevišķi. XIX gs. otrajā pusē strādnieku ģimenē bērnu skaits bija visai liels (parasti 5—6, bet nereti arī 8—9 un pat 11). Tiesa, liela bija arī bērnu mirstība, jo medicīniskā palīdzība savas dārdzības dēļ strādniekiem ne vienmēr bija pieejama.

Ja ģimenes locekļu savstarpējās attiecības un ģimenes dzīves veids laukos pamatojās uz privātipašumu un to ievērojamā mērā ietekmēja reliģija, tad pilsētā tas iegūst citu raksturu. Ģimenes locekļiem te lielāka brīvība un neatkarība. Atšķirībā no zemnieku ģimenes, kas kapitālisma apstākļos bija ražojošā vienība, pilsētas strādnieku ģimenes materiālā darbība bija saistīta ar patēriņa organizāciju mājsaimniecības ietvaros. Strādnieku ģimenes ekonomisko pamatu veidoja strādājošo locekļu izpeļņa. Tā kā zemo algu dēļ vecākiem bija grūti uzturēt bērnus, tad tos jau agrī, 10—12 gadu vecumā, mēdza nodot fabrikās par mācekļiem. Kad bērni daudz maz paaugās, uz fabriku vai rūpnīcu no jauna devās arī māte, kura tāpat bija sākusi strādāt jau agrā jaunībā, bet darbu uz laiku pārtraukusi sakarā ar bērna piedzimšanu. Līdz ar to ģimenes budžetu veidoja 2—3, retāk — 4 cilvēku darba algas. Budžeta pamatā bija ģimenes tēva izpeļņa, jo sieviešu un bērnu atalgojums bija 2—3 reizes zemāks. Labākos ekonomiskos apstākļos nokļuva tās strādnieku ģimenes, kas dzīvoja lielu pilsētu nomalēs vai mazpilsētās, kur varēja izmantot ģimenes dārziņu,

izbarot vienu vai divus sivēnus, bet dažkārt turēt arī govī. Tas viss bija liels atbalsts ģimenei, taču nenoderēja par ienākumu avotu.

Izdevumu tāme strādnieku ģimeņu naudas budžetos visumā bija vienāda. XIX gs. beigās un XX gs. sākumā strādnieki lielāko daļu no savas izpeļņas izdeva par dzīvokļa īri, apkuri un petroleju apgaismošanai. Tiem sekoja izdevumi pārtikai, bet pārpalikums — apģērbam. Ģimenes locekļu kultūras vajadzībām naudas parasti pietrūka. Ne visām ģimenēm pietika līdzekļu maizei un galveniem uztura līdzekļiem, tāpēc krājās parādi veikalos un dzīvokļu saimniekiem. Parādu dēļ saimnieki nereti izlika īrniekus no dzīvokļiem. Lai apmierinātu ģimenes materiālās un garīgās vajadzības, pilsētas proletariātam kapitālisma apstākļos nācās sakopot visus spēkus un beigu beigās ģimenes ekonomiskajām iespējām pakļaut ģimenes locekļu intereses, kā arī dzīves veidu.

Strādnieku ģimenes saimnieciskās funkcijas, salīdzinot ar zemnieku ģimeni, bija visai vienkāršas, jo strādniekiem parasti nebija nekustamu īpašumu, ne sakņudārzu, ne arī mājlopu. Mājsaimniecības darbus — ēdiena gatavošanu, telpu tīrīšanu, veļas mazgāšanu un bērnu kopšanu vēl XIX gs. otrajā pusē veica galvenokārt tikai sieviete, kaut arī nereti viņa, tāpat kā vīrietis, piedalījās ražošanas darbā. Elementāro labierīcību (elektrības, ūdensvada, kanalizācijas u. tml.) trūkums pagarināja sievietes darbadienu un fiziski novārdzināja to. Materiālās grūtības piespieda sievieti ievērot tikai vienu principu — saimniekot ekonomiski izdevīgi, bieži vien nerēķinoties ne ar savām ērtībām, ne ar fiziskām iespējām.

Visu saimniecības darbu nodošana sievietes ziņā izskaidrojama ar agrākajās formācijās uz laukiem iesakņojušos darba dalīšanas tradīciju, kas XIX gs. otrajā pusē pilsētas strādnieku vidū nebija vēl izskausta. Taču, sievietei iesaistoties sabiedriski derīgā darbā, vīrieši pamazām atteicās no ierastās darba dalīšanas ģimenē un uzņēmās daļu no sieviešu pienākumiem, vispirms tos, kas prasīja fizisku spēku: ūdens un malkas nešanu, krāsns kurināšanu, pārtikas iepirkšanu u. tml.

Īpašuma attiecības pilsētas strādnieku ģimenē noteica viens faktors — visu pieaugušo ģimenes locekļu līdzdalība ražošanā. Tā kā kustamā īpašuma strādnieku ģimenei parasti nebija, tad nebija arī dziļo konfliktu, kas bieži bija vērojami zemnieku ģimenēs, dalot tēva atstāto mantu. Strādnieka ģimenes personisko īpašumu veidoja visnepieciešamākie priekšmeti — istablietas, apģērbs un mājsaimniecības piederumi. Tā kā šī inventāra iegūšanā piedalījās visi darbaspējīgie ģimenes locekļi, tas tika uzskatīts par ģimenes kolektīva kopīgu īpašumu. Šis atzinums izpaudās visu ģimenes locekļu (vīriešu un sieviešu) vienlīdzībā mantošanas gadījumos. Arī bērni, stājoties laulībā, ģimenes iespēju robežās saņēma «pūru» līdzīgās daļās. Turīgāko strādnieku ģimenēs nereti tika atstāts testaments; vecāki varēja sadalīt bērniem īpašumu pēc vēlēšanās arī nevienādās daļās. Taču likums atstāja neapmierinātajam mantiniekam iespēju apstrīdēt testamentu. Laulības šķiršanas gadījumā katram laulātajam bija tiesības saņemt pusi no kopīgi iegūtās mantas. Kas paturēja mazgadīgos bērnus, tas saņēma vēl $\frac{1}{3}$ no inventāra. Sievas pūrs neietilpa dalāmā mantā, un viņa

saņēma to visā pilnībā atpakaļ. Ja līgavainis pirms kāzām bija pircis vai saņēmis no saviem vecākiem mēbeles, tās tika uzskatītas par kopīgi iegūto mantu un sadalītas līdzīgās daļās.

XIX gs. otrās puses sākumā, kad strādnieku vairums vēl stipri pakļāvās agrākajām morāles normām un veco ieražu slogam, viņu ģimenes dzīve bija samērā noslēgta. Taču līdz ar pilsētas strādnieku iekļaušanos sabiedriskajā dzīvē, ar viņu kultūras un izglītības līmeņa celšanos ģimenes patriarhālā iekārta ar tās nerakstītajiem likumiem, kuriem pakļāvās visi ģimenes locekļi, pakāpeniski saira. Ģimenes locekļu jaunās savstarpējās attiecības un ģimenes iekšējā iekārta pamazām atbrīvojās no tiem konfliktiem un pretrunām, kādi mēdza būt zemnieku ģimenēs sakarā ar šeit valdošo privātīpašniecisko psiholoģiju un reliģiskajām dogmām. Jaunajās attiecībās izpaudās visu pieaugušo ģimenes locekļu vienlīdzība un neatkarība. Apstākļos, kad ģimenes materiālajā nodrošināšanā līdz ar tēvu piedalījās visi pieaugušie ģimenes locekļi, neizpaudās neviena tās locekļa neierobežotā vara, lai gan tēvs strādnieku (tāpat kā zemnieku) ģimenē joprojām tika uzskatīts par ģimenes galvu. Tomēr viņš nevarēja nerēķināties ar sievas un bērnu domām, jo arī no viņu izpeļņas daļēji bija atkarīga ģimenes materiālā labklājība. Ģimenes galvas agrāko vienpersonisko varu, kāda mēdza būt turīgo zemnieku ģimenēs, aizstāja visu ģimenes locekļu kopīgas pārrunas, kur visiem bija vienādas tiesības. Par ģimenes galvas agrāko autoritāti liecināja vairs tikai ārējie cieņas apliecinājumi, piemēram, tēvam bija pastāvīga un vislabākā vieta pie galda, viņam pirmajam pasniedza ēdienu, viņam arī bija lielākā ietekme ģimenē.

Sevišķi atzīmējama kapitālisma periodā strādnieku ģimenē notikusi uzskatu maiņa par sievieti. Tās rezultātā sievietes strādnieku ģimenē ieņēma daudz neatkarīgāku stāvokli nekā zemnieku ģimenē. Te izpaudās pozitīvās sekas sievietes līdzdalībai sabiedriskajā ražošanā, par ko savā laikā rakstīja V. I. Ļeņins: «...piesaistīdama viņas [iedzīvotāju grupas, kur ietilpa sievietes un pusaudži — A. Z.] tieši darboties līdzī sabiedriskajā ražošanā, mašinizētā lielindustrija virza uz priekšu viņu attīstību, ceļ viņu patstāvību, t. i., rada tādus dzīves apstākļus, kas nesalīdzināmi augstāki par pirmskapitālistisko attiecību patriarhālo nekustīgumu.»¹ Augot sievietes kā ģimenes apgādnieces nozīmei, viņas rokās koncentrējās arī dažas citas funkcijas, kuras agrāk veica ģimenes tēvs. Piemēram, ar maziem izņēmumiem visās strādnieku ģimenēs māte pārzināja arī ģimenes naudas līdzekļus. Viņa glabāja ģimenes naudu, kuru tā izdeva kopīgam uzturam pēc sava ieskata, bet, kad ģimenes apspriedē tika izšķirti jautājumi par lielākiem pirkumiem, mātes domām bija izšķirošā nozīme. Sieviete arī audzināja bērnus, un tas tāpat cēla viņas autoritāti vīra un pārējo acīs.

Jāatzīmē, ka kapitālisma apstākļos ģimenes locekļu savstarpējo attiecību demokratizāciju stipri kavēja strādnieku pārmērīgā alkohola lietošana. Žūpību veicināja daudzie krogi un traktieri, kas tika atvērti fab-

¹ V. I. Ļeņins. Raksti, 3. sēj., 486. lpp.

zemnieku kāzu ieražām, tomēr tanīs saglabājušies vēl daudzi Vidzemes, Kurzemes un Latgales zemnieku kāzu tradīciju elementi.

Bērnu audzināšana notika galvenokārt tikai ģimenē, lai gan ne strādnieku, ne arī zemnieku ģimenēs sevišķa vērība bērniem netika veltīta. Materiālās grūtības un darbaspējīgo ģimenes locekļu pastāvīga nodarbinātība ražošanas darbā bija par iemeslu tam, ka bērnu audzināšanai atlika ļoti maz laika. Gluži mazus tos atstāja mājās gandrīz bez uzraudzības — labākā gadījumā vecāko māsu vai brāļu gadībā. Bērnu novietnēs, kas XIX gs. beigās — XX gs. sākumā radās dažos lielākajos Rīgas uzņēmumos,¹ nebija pietiekami daudz vietu, un tās praktiski nesniedza strādniekiem nekādu palīdzību.

XIX gs. 60.—70. gados liela nozīme bērnu audzināšanā bija baznīcas tradīcijām. Gandrīz visi bērni tika kristīti un iesvētīti. Ar laiku progresīvākie, revolucionāri noskaņotie strādnieki sāka atrauties no baznīcas, atteikties no tās tradīcijām.

Buržuāziskajā Latvijā strādnieku ģimenes dzīvē vērojamas jaunas izmaiņas, kas izskaidrojamas ar ekonomiska rakstura pārveidojumiem. Sakarā ar šķiru pretrunu saasināšanos, pastiprināto ekspluatāciju un strādnieku grimšanu nabadzībā ievērojami pieauga strādnieku šķiras apzinīgums, nostiprinājās proletāriskā ideoloģija, kas labvēlīgi ietekmēja strādnieku sadzīvi. Taču, no otras puses, sakarā ar izmaiņām sociālajā struktūrā — sīkburžuāzisko elementu ieplūšanu strādniecībā, īpaši XX gs. 30. gadu sākumā, strādnieku ģimenes dzīvē bija stipri jūtama buržuāziskās ideoloģijas ietekme, kam sevišķi pakļāvās strādnieku aristokrātija.

Notikušās izmaiņas ietekmēja vispirms strādnieku ģimenes locekļu skaitu, — tas ievērojami saruka. Attiecīgi pārveidojās arī daudz bērnu ģimenes jēdziens. Ja zināma strādnieku daļa vairāk bērnu neatļāvās materiālu grūtību dēļ, tad turīgāko strādnieku aprindās šai ziņā vainojama buržuāziskā ideoloģija, jo saskaņā ar to ģimenes, kurās bija vairāk par diviem bērniem, neskaitījās smalkas. Pēc statistikas materiāliem no visām ģimenēm, kurās laikā no 1936. līdz 1938. g. bija dzimuši bērni, visvairāk (32,6%) bija ģimeņu ar 1 bērnu; otrajā vietā bija ģimenes ar 2 bērniem — 24,0%; 3 bērni bija 15,0% ģimeņu; 4 bērni — 9,6%; 5 bērni — 6,2%; 6 bērni — 4,0% ģimeņu, bet vairāk nekā 6 bērni bija 5,9% ģimeņu.²

Buržuāziskās varas gados strādnieku ģimenes saimnieciskās funkcijas joprojām gūlās uz sievietes pleciem. Mājas darbs bija grūts, jo dažādas atvieglojumus mājturībā (šajos gados ieviestos elektriskos aparātus, gāzes plītis u. tml.) varēja atļauties tikai nedaudzi turīgākie strādnieki, kas apdzīvoja dārgākus dzīvokļus tuvāk pilsētas centram. Ģimenes budžetu veidoja strādājošo ģimenes locekļu algas (parasti ne vairāk par divām) un tie nenozīmīgie papildinājumi, kas tika saņemti par dažādiem mājās veiktajiem

¹ Piemēram, bērnu novietne 1905. g. bijusi fabrikai «Provodņiks» Rīgā. (LCVVA 105. f., 1. apr., 217. lieta, 269.—309. lp.)

² O. Piņķis. Daudzbērnu ģimeņu nozīme tautas un valsts dzīvē. Rīgā, 1940., 71., 72. lpp.

darbiem. Visu šo ieņēmumu ne vienmēr pietika, lai segtu ar uzturu un dzīvokli saistītos izdevumus (īre, apkure, apgaismojums). Zemo algu dēļ bija grūti apmierināt ģimenes vajadzības pat iztikas minimuma robežās. Sekojošos kapitālisma pagaidu stabilizācijas gados augošās dzīves dārdzības dēļ plaša starp iztikas minimumu un algām ievērojami padziļinājās, jo algas palika nemainīgas. Ģimenēs ar mazu rocību ģimenes tēvs bez pamatdarba rūpnīcā bija spiests meklēt papilddienākumu avotus, ņemt darbu mājās un iesaistīt tanī pārējos ģimenes locekļus, arī bērnus. Ar mājražošanu nodarbojās arī sievietes, kas prata šūt, adīt un izšūt.

Ģimenes locekļu mantiskās attiecības buržuāziskās varas gados Latvijā daudz nemainījās. Strādnieku ģimenes manta joprojām tikai uzskatīta par visu tās locekļu īpašumu. Mantu pirkšana un pārdošana uz nomaksu ļāva strādniekiem iegūt modernākas mēbeles, radiouztvērējus, vairāk trauku; strādnieku aristokrātijas pārstāvji varēja pat iegādāties nekustamu īpašumu. Taču, lai iegūtu šādu īpašumu, vajadzēja ilgus gadus taupīt un krāt, krasi samazinot izdevumus uzturam, apģērbam, kultūras un citām vajadzībām.

Buržuāziskās ideoloģijas ietekmē zināmā strādnieku daļā izmainījās uzskats par sievietes lomu ģimenē. Ja agrāk sievietes līdzdalība sabiedriskajā ražošanā bija parasta parādība, tad tagad vairāk nodrošinātās strādnieku ģimenēs sieviete tika atbrīvota no ražošanas darba, jo tās vienīgais aicinājums esot bērni un virtuve. Tiesa, sievietes mantiskās tiesības un autoritāti ģimenē tas neietekmēja. Taču lielākajā daļā strādnieku ģimeņu sieviete ne vien strādāja līdzās vīrietim ražošanā, bet joprojām palika viņa uzticamais līdzgaitnieks un palīgs revolucionārajā darbā.

Gluži jaunas pazīmes strādnieku laulības attiecībās vērojamas XX gs. 20.—30. gados. Pēc 1935. g. buržuāziskās statistikas datiem neprecējušos vīriešu skaits pilsētās manāmi samazinās vecuma grupā no 25 līdz 29 gadiem, bet grupā no 30 līdz 34 gadiem neprecējušies vīrieši sastāda tikai 30% no visu vīriešu skaita. Neprecējušos sieviešu skaits samazinās vecuma grupā no 20 līdz 24 gadiem.¹ Salīdzinot ar agrākajiem gadiem, laulības slēdz gados daudz jaunāki partneri.

Buržuāziskās varas gados Latvijā stipri izplatīta bija laulību šķiršana. Ja 1897. g. Latvijā šķirto vīriešu bija 801, bet sieviešu 1533, tad 1935. g. šie skaitļi attiecīgi palielinās līdz 5830 un 10 761.² Salīdzinot ar vīriešiem, sieviešu šķirteņu bija apmēram 2 reizes vairāk. Lielākais sieviešu šķirteņu skaits izskaidrojams ar to, ka šķirtie vīrieši ātrāk stājās jaunā laulībā. Ģimenes saišu sairumu šajā periodā veicināja uzskatu maiņa par ģimenes morālajiem pamatiem, patriarhālo attiecību galīgais sabrukums un Latvijā pastāvošie atvieglotie juridiskie šķiršanās noteikumi.

Laulības starp dažādu tautību piederīgajiem šinī laikā tiek noslēgtas galvenokārt progresīvi noskaņoto strādnieku aprindās. Pēc 1935. g. tautas skaitīšanas datiem no visu laulību kopskaita jauktās laulības sastādīja

¹ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 3. Rīgā, 1937., 166. lpp.

² Turpat, 170. lpp.

tikai 13,1%.¹ Viens no galvenajiem kavēkļiem šādu laulību noslēgšanai plašākā mērogā bija baznīca, kas sekoja laulības saišu «tīrībai». Arī valdošo šķiru nacionālā politika visiem līdzekļiem centās sēt naidu un nesaskaņas starp dažādu tautību strādniekiem.

Buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas gados daļa strādnieku buržuāziskās ideoloģijas ietekmē tiecās atdarināt šīs ideoloģijas pārstāvjus. Tāpēc nereti strādnieki centās svinīgi atzīmēt kādus ģimenes svētkus vai godus — sevišķi kāzas, lielu vērību veltījot ārišķīgām izdarībām. Visumā tomēr šie strādnieki nebija tie, kas veidoja XX gs. 20.—30. gadu Latvijas strādniecību. Strādnieku šķiras kodolu veidoja cilvēki, kuru pasaules uzskats radās materiālistiskās ideoloģijas ietekmē un kuriem bija sveši reliģiski ticējumi un mietpilsoniskums. Jaunās paaudzes audzināšanā viņi ievēroja proletāriskās morāles principus.

Apzinīgākie strādnieki vēlējās sniegt saviem bērniem izglītību, kaut arī realizēt šo vēlēšanos buržuāziskās Latvijas apstākļos bija grūti. Valsts sniedza tikai bezmaksas pamatskolas izglītību. Tomēr, ievērojot visstingrāko taupību, strādnieki centās dot saviem bērniem iespēju mācīties un iegūt specialitāti. Pakāpeniski strādnieku ģimenē un sadzīvē ienāca grāmatas, žurnāli, avīzes, kas savukārt paplašināja strādnieku redzesloku un cēla viņu sadzīves kultūru. Taču buržuāziskās iekārtas apstākļos strādnieki nespēja visā pilnībā apmierināt savas kultūras prasības. Šī spēja radās tikai ar padomju varas atjaunošanu Latvijā.

STRĀDNIĒKU SABIEDRISKĀ DZĪVE

Strādnieku sabiedriskā dzīve XIX gs. otrajā pusē bija visai vienkārīga. Šajā laikā augošais pilsētu proletariāts ievērojamā mērā komplektējās no bijušā lauku proletariāta, kas vēl nebija sarāvis saites ar laukiem un atradās zemniekiem raksturīgo sadzīves tradīciju un ieražu ietekmē. Savu brīvo laiku un svētkus pilsētas strādnieki galvenokārt pavadīja mājās, savas ģimenes lokā. To zināmā mērā veicināja arī strādnieku grūtais ekonomiskais stāvoklis, bez tam strādnieku darba vietās netika veikts nekāds kultūrizglītības darbs.

Strādnieku sabiedriskajā dzīvē nozīmīga vieta bija baznīcai, kas bija cariskās valdības galvenais ierocis strādnieku ideoloģiskajai ietekmēšanai. Baznīca bija tā, kas noteica strādnieku brīvā laika pavadīšanas raksturu un formu. XIX gs. otrās puses sākumā baznīcas bija pie daudzām fabrikām un rūpnīcām, un uzņēmēji deva līdzekļus garīdznieku uzturēšanai.² Baznīcas svētki (piemēram, lūdzamdiena, lieldienas, vasarsvētki, ziemsvētki u. c.) bija apstiprināti par oficiāliem valsts svētkiem.

Mazāk apzinīgo strādnieku dzīvē ne mazāka nozīme bija krogiem un «traktieriem», kas atradās turpat līdzās rūpnīcām un uzņēmumiem. Šo strādnieku kultūras līmenis bija ļoti zems, daudzi no tiem nemācēja ne lasīt, ne rakstīt. Lai gan pēc cariskās valdības rīkojuma rūpnīkiem bija

¹ Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā, 4. Rīgā, 1937., 286. lpp.

² LCVVA 104. f., 1. apr., 117. lieta, 72. lp.

jāuztur skolas savās fabrikās strādājošo pusaudžu un strādnieku bērnu pirmās izglītības nodrošināšanai un apmācībai, taču 90. gados fabriku skolas Vidzemes guberņā (latviešu daļā) bija tikai četriem uzņēmumiem. Neapmierinoša bija arī pati mācību sistēma. Bērni, kas pabeidza šīs skolas, apguva galvenokārt tikai lasīšanas un rēķināšanas prasmi. Pilsētās elementārskolu bija maz. Vēl 1901. g. Rīgā uz katriem 7500 iedzīvotājiem bija tikai viena pilsētas elementārskola. Mācību maksu no katra skolēna ņēma 8—20 rubļu. Smago materiālo apstākļu dēļ darbaļaužu bērniem izglītība bija nepieejama.

XIX gs. beigās strādnieku sabiedriskajā dzīvē nozīmīgu vietu sāka ieņemt jaunas, revolucionāras tradīcijas. Šajā laikā no strādnieku vidus izdalās revolucionārie strādnieki. Strādnieki sāk organizēties pulciņos. Pirmie strādnieku pulciņi Rīgā radās 1895. un 1896. gadā Krievu-Baltijas vagonu fabrikā, rūpnīcā «Feniks» u. c. Pulciņu biedri pašmācības ceļā apguva politisko izglītību, rūpējās par strādnieku bibliotēku izveidošanu, organizēja strādnieku sapulces, 1. Maija svinēšanu u. tml. Augošās strādnieku kustības ietekmē demokrātiskās intelligences pārstāvji, paši apgūstot marksismu, sāka pievērsties marksisma propagandai. Izauga intelligences kustība, kas 90. gadu sākumā ieguva nosaukumu «Jaunā strāva». Jaunstrāvnīeki grupējās ap laikrakstu «Dienas Lapa». Jaunstrāvnīeku sakaru nostiprināšanos ar strādnieku masām it īpaši veicināja to darbība jautājumu vakaros, kur strādnieki populārā veidā tika iepazīstināti ar jaunākajiem sasniegumiem dabzinātnēs, pedagogijā, literatūrā, tiesību zinātnēs u. c. 90. gadu beigās augošās strādnieku kustības ietekmē pieauga dažādu demokrātisko biedrību skaits, arvien nozīmīgāka kļuva to progresīvā, kultūrāli izglītojošā loma. 90. gados aktīvi darbojās «Jonatāna», «Pavasara» u. c. biedrības. Nodibinājušās kā strādnieku pašpalīdzības biedrības, tās arvien aktīvāk sāka rūpēties par strādnieku izglītību. Piemēram, «Jonatāna» biedrības vakarskolu 1894. g. apmeklēja 112 klausītāju. Pulcēšanās jautājumu vakaros, sarīkojumos, sapulcēs, iepazīšanās ar marksisma mācību sekmēja strādnieku savstarpējas solidaritātes un apziņas attīstību, nerunājot nemaz par strādnieku garīgā redzesloka paplašināšanu.

Revolucionārās propagandas un agitācijas darba ietekmē daudz progresīvo strādnieku iestājās Latvijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā. Politiskās sapulces, mītiņi un demonstrācijas strādnieku dzīvē ieguva arvien nozīmīgāku vietu. 1905. gada revolūcija bija spilgts pierādījums tam, ka Latvijas proletariātam bija izveidojušās jaunas sabiedriskās dzīves formas.

XX gs. sākumā tika nodibinātas pirmās strādnieku arodbiedrības. Tā kā pēc revolūcijas sakāves nebija nekādu iespēju atklātai revolucionārai cīņai, tad arodbiedrību organizācijas ņēma savās rokās strādnieku sabiedriskās dzīves organizēšanu. Pateicoties arodbiedrību darbībai, strādniekiem pirmo reizi bija iespējams apmeklēt tehniskos un vispārizglītojošos kursus, noklausīties lekcijas, piedalīties dažādos vakaros, diskusijās, ekskursijās utt. Strādniekiem vairāk pieejamas kļuva grāmatas, laikraksti, kas bija dabūjami arodbiedrību bibliotēkās. Taču, neskatoties uz milzīgajām

pārmaiņām Latvijas strādnieku sabiedriskajā dzīvē, kas norisinājās XX gs. sākumā, jāsaka, ka liela daļa strādnieku vēl arvien stāvēja nomaļus no šīs dzīves.

Pilnīgi jaunos apstākļos strādnieku sabiedriskā dzīve veidojās 1919. g., pēc padomju varas nodibināšanas. Neskatoties uz karu un ekonomiskajām grūtībām, padomju valdība veltīja lielu uzmanību kultūras un izglītības darbam strādnieku vidū. Tika nodibināta Latvijas Universitāte, paplašināts vakarskolu, dažādu pulciņu, bibliotēku un klubu tīkls. Par kultūras un izglītības darba centru kļuva R. Luksemburgas komunistiskais strādnieku klubs. 1919. g. sākumā atjaunoja savu darbību latviešu operas trupa, kurai tika nodots Padomju Latvijas pirmais strādnieku teātris. Sekmīgi sāka darboties arī otrs strādnieku teātris, uz kura skatuves tika izrādītas latviešu progresīvo rakstnieku L. Paegles, A. Upīša u. c. lugas. Savdabīga parādība pilsētas sabiedriski politiskajā un kultūras dzīvē bija t. s. mītiņi-koncerti, kuri notika biedrību zālēs un Rīgas baznīcās. Taču visi šie pasākumi sabiedriskās dzīves laukā, kuru uzdevums bija celt darbaļaužu politisko un kultūras līmeni, līdz ar padomju varas krišanu tika pārtraukti.

Buržuāziskās Latvijas laikā sakarā ar Latvijas Komunistiskās partijas aktīvo darbību strādnieku sabiedriskā dzīve kļuva ievērojami plašāka un daudzveidīgāka. 20. gados strādniekiem bija savas organizācijas (arodbiedrības, kooperatīvi u. c.), kas izvērta plašu kultūrizglītības, propagandas un aģitācijas darbu. 1920. g. arodbiedrībās bija apvienojušies aptuveni 25 000 strādnieku.

Liela revolucionāru darbu strādnieku vidū veica Rīgas Arodbiedrību centrālbirojs, kurā noteicošā ietekme bija LKP. Laikā no 1920. līdz 1928. g. tā sastāvā ietilpa metālistu, transportstrādnieku, kokapstrādātāju, ķīmiskās rūpniecības u. c. rūpniecības nozaru strādnieku arodbiedrības. Ne mazāk ievērojama loma bija patērētāju biedrībai «Produkts», kas arī atradās LKP ietekmē, transportstrādnieku arodbiedrības nodaļām Liepājā, Ventspilī un citās pilsētās un slimokasēm. Bez kreisajām arodbiedrībām Latvijas strādniekiem bija arī kultūras un izglītības biedrības un organizācijas. Plašu kultūrizglītības darbu un revolucionāro ideju propagandu strādnieku, it īpaši darba jauniešu vidū veica 1920. g. nodibinātā Tautas augstskola un tās klausītāju klubs, Ārpusskolas izglītības kongress, kuru vadīja Latvijas revolucionārie rakstnieki. Tautas augstskolas klausītāju klubs organizēja disputus, koncertmītiņus un citus sarīkojumus. Tos izmantoja partijas biedri un komjaunieši, lai izplatītu masās revolucionārās idejas. Lielu popularitāti strādnieku vidū guva Tautas augstskolas biedrības rīkotie gadskārtējie kultūras svētki, kuru sagatavošanā rosīgi piedalījās partijas biedri un progresīvās inteligences pārstāvji. Līdzās kultūras un masu darbam plaši tika izvērsts arī politiskais audzināšanas darbs. Tā, piemēram, Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja klubs regulāri rīkoja lekcijas par aktuāliem sabiedriski politiskiem tematiem, seminārus politekonomijas, vēsturiskā materiālisma un starptautiskās politikas studēšanai. Rosīgi šajos pasākumos iesaistījās Darba studentu biedrības, kas apvienoja revolucionāri noskaņotos Latvijas Universitātes studentus. Populāri darbaļaužu masās

bija Kreiso arodbiedrību rīkotie Darba svētki, kas 1928. g. pulcināja 10 000 dalībnieku. Darba svētkos izrādīja proletārisko rakstnieku lugas un dziedāja revolucionārās dziesmas. Arī Darba jaunatnes svētkos piedalījās liels skaits strādnieku. Visi šie sarīkojumi ievērojami cēla strādnieku politisko un kultūras līmeni. Strādniekiem bija arī legālas sporta biedrības («Energija», «Fizkultūra»), kas bieži tika slēgtas par komunistisku propagandu.

Fašistiskās diktatūras gados revolucionārās strādnieku organizācijas bija aizliegtas. Latvijas buržuāzijas valdošās aprindas mēģināja novērst strādnieku masas no revolucionārās darbības, centās tās pakļaut savai ietekmei un virzīt strādnieku sabiedrisko dzīvi buržuāzijai vēlamā gultnē. Šai nolūkā fabrikās un rūpnīcās strādniekiem tika lasītas lekcijas un rīkotas pārrunas atbilstoši buržuāzijas ideoloģijai. Valsts svētkos strādniekiem rīkoja dažādas izpriecas. Kā buržuāzijas ideoloģiskās darbības visefektīvāko līdzekli strādnieku apziņas ietekmēšanai plaši izmantoja arī presi un radio. Šim nolūkam valsts izmantoja arī baznīcu. Taču, lai kā reakcionārās aprindas centās novirzīt strādniekus no aktīvas revolucionārās darbības, panākumu tām nebija.

LATVIEŠU BURŽUĀZISKĀS NĀCIJAS GARĪGĀ KULTŪRA

DARBA UN SADZĪVES TRADĪCIJAS

Kapitālistiskās ražošanas attīstības un straujas šķiru diferencēšanās rezultātā pamazām izmainījās arī darba un sadzīves tradīcijas. Attīstoties darba rīkiem un agrotehnikai, vairojoties zināšanām un pieredzei, ar seniem ticējumiem saistītās izdarības arvien vairāk zaudēja savu nozīmi. Lielākā daļa latviešu kalendāro ieražu svētku un svinamo dienu, kas bija izveidojušās sakarā ar kādu svarīgu zemkopja darba procesa sākumu vai nobeigumu, XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā vairs netika atzīmētas.

Daudzas senākās maģiskās ieražas, kas bija izaugušas no darba dzīves, ieguva citu funkcionālu nozīmi — pārveidotas tās eksistēja tikai sadzīvē kā jautra, ar rotaļām, dejām, apdziedāšanās dziesmām, laba vēlējumiem un mielošanās bagāta sabiedriska izdarība. Jāatzīmē, piemēram, ņekatās jeb čigānos iešana Mārtiņos (10. nov.), Andrejos (30. nov.) vai ziemsvētkos un meteņos; vizināšanās kamanās meteņos, pelnu kulišu piekarināšana pie apgērba Pelnu dienā, olu krāsošana, dāvināšana un šūpošanās senajos pavasara svētkos jeb lieldienās; arāju, pieguļnieku vai ganu rumulēšanās, beidzoties pirmajai pavasara darbu dienai, u. c. XIX gs. beigās, vispirms pilsētās, tad arī laukos, izplatījās starptautiskā paraža 1. aprīlī mānīties un sūtīt īpašas komiskas pastkartes. Krāšņa izveidojās pušķošanās ar ziedu un ozolzaru vainagiem, mielošanās ar sieru un miestiņu, līgošana un jāņuguns dedzināšana Līgo svētkos — Jāņos. Turīgā sabiedrība Mārtiņu dienu centās pavadīt saaicināto viesu vidū un pacienāt tos ar tradicionālo zoss cepeti un sautētiem kāpostiem u. tml.

Kapitālisma laikmetā sadzīvē ieviesās daudzas kristīgās baznīcas ceremonijas, kas nostiprinājās vispirms pilsētu, tad arī lauku iedzīvotāju vidū. Tās bija — jauniešu iesvētības, mirušo piemiņas svētki, kapu svētki u. c. No otras puses, baznīca centās izmantot tautas tradīciju elementus, lai tuvinātu savu mācību tautai un padarītu to tautas psihei vieglāk uzņemamu. No daudzu tautu senā paraduma ziemā sveikt saules atgriešanos ar sārta sakuršanu (latviešiem pazīstama bluķa vilkšana un sadedzināšana) izveidojās eglītes dedzināšanas tradīcija ziemsvētku vakarā. Šis pasākums, saistīts ar attiecīgām leģendām par Kristus dzimšanu un garīga satura muzikāliem priekšnesumiem, strauji izplatoties, kļuva par vienu no

tipiskākajiem internacionālajiem ziemsvētku svinēšanas veidiem kapitālisma laikmetā. Taču vēl XX gs. 30. gados eksistēja arī dažas daudz senākas ziemsvētku tradīcijas, īpaša svētku mielasta sagatavošana, paradums, dažādi maskējoties, iet čigānos jeb ķekatās no mājas uz māju u. c.

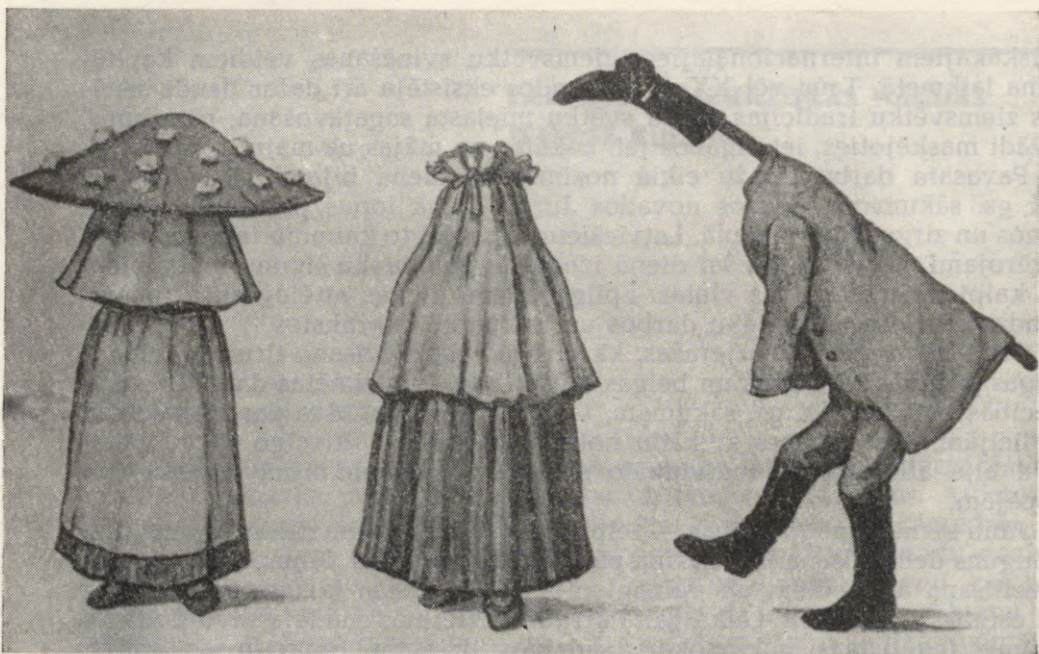
Pavasara darbu ieražu ciklā nozīmīgākā diena bija Jurgī. Vēl līdz XX gs. sākumam daudzos novados Jurgū dienā lopus pirmoreiz izlaida ganos un zirgus jāja pieguļā. Latviešiem, tāpat kā to kaimiņu tautām, Jurgī ievērojami vēl ar to, ka šai dienā izbeidzās saimnieku līgumi ar kalpiem un kalpi mainīja dzīves vietas. Spilgti Jurgū dienas attēlojumi atrodami daudzu latviešu rakstnieku darbos un arī paražu aprakstos.

Citas pavasara darbu ieražas, kā pirmās vagas dzīšana tīrumā, aršanas beigas, sēšanas iesākums un beigas (apsējības) — atzīmētas daudzās saimniecībās pat līdz XX gs. sākumam, taču tās nav kļuvušas par vispārējām tradīcijām, kas saistītos ar kādu noteiktu datumu. Attiecīgo darbu veikšana bija atkarīga no individuālo saimniecību ekonomiskā stāvokļa un iespējām.

Jāņu svinēšanas īpatnības — telpu pušķošana ar jāņu zālēm un meijām, jāņuguns dedzināšana un lēkšana pār ugunskuru, tāpat Jāņu tēva un mātes apveltīšana ar ziediem un vainagiem — kapitālisma laikmetā kļuva par tīri estētisku parādību. Laika gaitā arī jāņu dziesmas zaudēja savu kultisko nozīmi, iegūdamas galvenokārt sadzīves dziesmu funkciju ar spilgti izteiktu aplīgošanās — sabiedriskās kritikas — raksturu. Dziedāja visvairāk tās dziesmas, kurās izpaudās prieks par dzimtās zemes, dabas un dzīvības skaistumu un plauksmi, alkas pēc laimīgas dzīves. Aplīgošanās dziesmās cildinātas pozitīvās un asprātīgi nopeltas negatīvās parādības dzīvē un darbā.

Kāds Jāņu svinēšanas apraksts Rīgā XIX gs. vidū rāda, ka tiem bijis īsts tautas svētku raksturs. «Uz Daugavas tirgus plača» zāļu dienā pārdoti ziedi, vainagi, meijas. Zemnieku sieviņas pēc tam apdziedāšanās dziesmas «ziņģēja, ka skanēja vien. Ap sešiem vakarā ieradās muzikanti, kas spēlēja līdz pusnaktij. Ļaudis dejoja. Pēc darba saradās arī fabriku strādnieki; krievi dziedāja savas krievu dziesmas.» Vakarā «divi lieli dziedātāju kori ar divi lielām appušķotām laivām pa Daugavu šurp un turp... apkārt braukdami, uz 4 balsīm daudz un dažādas jaukas prieka dziesmas dziedāja, kas klausītāju sirdis varen ielīksmoja. Daudz jaukāki tā dziedāšana izklausījās tad, kad abi dziedātāju kori, 100 vīri kopā savienojušies, savas uz to dienu piederīgas dziesmas dziedāja... Pie kuģiem dažādas raibas ugunis tika dedzinātas»... Arī Rīgas tuvākajā apkārtnē — ap Salaspili, Doli, Ikšķili, Stopiņiem — «dedzina darvas mucas pie mājām uz garām kārtēm, šauj ar plintēm, mūzika spēlē, ... meitas... bezgala skaņi savas Jāņu dziesmas dzied.» (S-brg. Par Jāņa dienas līgošanu. — «Mājas Viesis», 1864., 27. nr.)

Arī XX gs. rīdnieki iesāka Jāņus svinēt ar 22. jūniju, kad Daugavmalā bija plašs zāļu tirgus. Vakarā tur notika dejas, rotaļas, aplīgošanās un kalmju kaujas. Pa Daugavu appušķotās laivās dziedādami brauca līgotāji. No Daugavā stāvošajiem kuģiem laida krāsainas raķetes.

125. att. Ķekatas.

Smagāko darbu veikšanai joprojām rīkoja talkas (piemēram, mēslu vešanas, linu plūkšanas un mīstīšanas u. tml.). Kopš XX gs. sākuma rīkoja arī labības kulšanas talkas, it īpaši, ja labību kūla ar kuļmašīnām. Saimnieki savu kaimiņu talkās lielākoties sūtīja laukstrādniekus. Talkas rīkotājs deva talciniekiem uzturu un rīkoja mielastu. Vidzemē un arī Latgalē vēl buržuāziskās Latvijas laikā bija paradums pēc talkām rīkot dzīres — mielastu ar dziedāšanu un dejošanu.

Buržuāziskajā Latvijā, fašistiskās diktatūras laikā, Lauksaimniecības kamera kopā ar aizsargiem organizēja pļaujas svētkus, ko dēvēja par visas tautas svētkiem. To uzdevums bija parādīt zemnieku un strādnieku «vienotību», demonstrēt darba sasniegumus un paust uzticības apliecinājumu valstij un tautas vadonim. Pirmie šādi svētki ar lauksaimnieciska rakstura sacensībām un izstādi notika 1935. g. 13. oktobrī Koknesē.¹ Pļaujas svētki izvērtās par fašistiskās diktatūras cildināšanas un aizsargu dižošanās pasākumu. Izstādēs godalgas nesaņēma vis faktiskie darba darītāji — lopu kopēji, izcilo ražu audzētāji, bet gan lielie zemes un lopu īpašnieki.

Daļēji kalendārajiem ieražu svētkiem pieskaitāms arī īpatnējais Rīgas ābolu tirgus, t. s. umurkumurs. Tā sākotne meklējama XVII gs., kad pēc bargajiem kara postījumiem rīdzinieki līdz jaunajai ražai uzturējuši pilsētā

¹ Otrie — 1936. g. 13. septembrī Rēzeknē; trešie — 1937. g. 5. septembrī Jelgavā.

sabēgušos zemniekus. Izglābtie zemnieki Rīgu pēc tam atstājuši pakāpeniski. Pieminot šos notikumus, rīdzinieki katru rudeni svinēja svētkus un rīkoja tirgus. Pirmā tirgus diena sarīkota pirmajā pirmsdienā pēc 6. augusta; otrā — pirmsdienā pēc 2 nedēļām; trešā — vēl pēc 2 nedēļām. Par šo svētku norisi XIX gs. ir vairāki apraksti.¹ Umurkumurs svinēts Kubes kalna piekājē (ap Gorkija ielu, rajonā no Padomju bulvāra līdz Dzirnauvu ielai), vēlāk laukumā, kur tagad atrodas Ministru Padomes ēka. Tad tirgus vieta izraudzīta Jēkaba laukumā, bet pēc 1905. g. — pie Pērnavas un tagadējās Augusta Deglava ielas. Tirgū uz galdiem un būdās pārdoti āboli u. c. augļi, cepumi, alus. Laukumā ieraksts augsts stabs, kura galā atradās ar augļiem, cepumiem, lentām un apgērba gabaliem izrotāts vainags un karogs. Stabs bija ieziests ar ziepēm. Kas uzkāpa stabā un nonesa lejā karogu un vainagu, dabūja šīs mantas un vēl īpašu godalgu.² Sacensību laikā spēlēja mūzika. Vakarā ļaudis dejoja. Tirgus laukumā darbojās karuselis, dažādas atrakcijas, arī ceļojošais cirks. XIX gs. beigās pret umurkumura svinēšanu uzstājās latviešu buržuāzija. Svētkos sapulcējoties milzīgas ļaužu masas; svētki notiekot darbadienās, tāpēc ļaudis kavējot darbu, dzerot; dzenot rupjus jokus, stabā kāpējiem sviežot ar āboliem; tāpēc tie ir nosodāmi svētki.³ XX gs. sākumā šie svētki savu popularitāti zaudēja, bet pēc 1905. g. revolūcijas notikumiem — iznīka.

Sadzīves ieražu lokā arī kapitalisma laikmetā centrālajā vietā minami trīs ģimenes dzīves godi — kristības, kāzas un bēres.

Ieražu apraksti, kas iegūti XIX gs. otrajā pusē, rāda, ka arī vēl kapitālisma sākumā galvenā kristību norise notikusi mājās, pēc atgriešanās no baznīcas. Sevišķi ilgi senās vārda došanas tradīcijas saglabājušās Lejaskurzemē — Nicā, Bārtā un Rucavā. Pārējos apgabalos senās paražas ar kūmu mielastu, pādes daudzinašanu jeb kūmu deju un kolektīvu šūpla sagādi izpildītas pēc baznīcas ceremonijām, lielākoties tikai kā spēle, vēl līdz XX gs. sākumam. Turīgas ģimenes bērnu kristības parasti rīkoja mājās, pieaicinot mācītāju.

Turīgajā sabiedrībā bija paradums ar plašām viesībām atzīmēt arī dzimšanas un vārda dienas.

XIX gs. pirmajā pusē baznīca izveidoja jauniešu iesvētību ceremonijas. Kopš 1832. g. evaņģēliski luteriskās baznīcās sāka iesvētīt 15—18 g. v. jauniešus. Parasti pavasaros jaunieši divas nedēļas pirms iesvētībām «gāja mācībā» uz mācītāja muižu; pilsētās mācības notika t. s. baznīcas ģērbkambarī. Iesvētību ceremonijā iesvētāmos uzņēma pilntiesīgo draudzes locekļu skaitā. Turīgā buržuāzija centās šo tradīciju padarīt sevišķi viliņošu — iesvētāmajiem šuva jaunus tērpus, rīkoja iesvētību balles, kur salūdza radus un draugus, iesvētāmo apdāvināja u. tml.

XIX gs. vidū precību un kāzu paražās nebija notikušas būtiskas izmaiņas, salīdzinot ar XIX gs. sākumu. Parasti pēc līgavas nolūkošanas sekoja

¹ Rigasche Stadtblätter, 1826, 269; 1840, 301; 1846, 257; «Mājas Viesis», 1858., 33. nr.

² T. R. Rīgas ābolu tirgus. — «Mājas Viesis», 1858., 33. nr.

³ Hungerkumers. — «Baltijas Vēstnesis», 1899., 177. nr.

126

126. att. Līgo svētki Augšzemē XX gs. sākumā.
127. att. Talka Liepupē XX gs. sākumā.

127

128. att. Kalpa bēres Smiltenes apkārtņē 1913. g.

128

tās bildināšana, vietraugi un derības, kad arī vienojās par kāzu laiku. Laulības varēja notikt tikai tad, kad jaunais pāris bija «uzsaukts» baznīcā 3 reizes, t. i., kad 3 svētdienas pēc kārtas no kanceles mācītājs bija paziņojis par jauniešu vēlēšanos stāties laulībā. XIX gs. beigās izzuda paradums baznīcā laulāties tautas tērpos.

Lauku turīgā buržuāzija centās ievērot kāzās vecās tradīcijas — svinības rīkoja vispirms līgavas mājās un pēc tam pie līgavaiņa, jaunās sievas turpmākajā dzīves vietā. Jauno pāri svinīgi sagaidīja pārbraucam no baznīcas, līgavu mičoja, kā līgavas un līgavaiņa vecākus, tā arī jauno pāri un kāzu ceremoniāla vadītājus apdāvināja u. tml. Pilsētās kāzu svinības allaž rīkoja vienā dzīvoklī. Uz baznīcu vai dzimtsarakstu nodaļu jaunais pāris parasti brauca kariatē, buržuāziskās Latvijas laikā arī ar vieglo mašīnu. Pajūgs vai automašīna tika izgreznoti ar zaļumu vītņiem un baltu zīda lentu.

Pamazām pārveidojās arī bērū ieražas. Kapitalisma sākuma posmā vēl vietumis (piemēram, Lejaskurzemē) bijis paradums mirušos apglabāt savu māju tuvumā — smilšu kalniņā. XIX gs. beigās vairākos novados nakti pirms mirušā apglabāšanas notikusi vākēšana (Nīcā saukta par vākām). Mājas ļaudis un tuvākie radi, arī kaimiņi sapulcējušies pie nelaiķa šķirsta un nakti pavadījuši nomodā pie tā. Vāku laikā dedzinātas sveces, skaitīti pātari, dziedātas bērū dziesmas un dažkārt ietas rotaļas. Visā Latvijā raksturīgs paradums mirušā šķirstu uz kapiem vest slēgtu.

389

Ierīkojot atsevišķas kapsētas, pamazām attīstījās arī kapu kultūra, kas sevišķi augsta ir pilsētu kapsētās — kapi ir labi kopti un greznoti ar skaistiem mākslinieku veidotiem pieminekļiem. Izcilā vietā izvirzījušās trīs Rīgas kapsētas — Meža kapi, Brāļu kapi un Raiņa kapi. Meža kapu¹ dienvidu daļā 1915. g. oktobrī tika apglabāti pirmie trīs kaujās kritušie latviešu strēlnieki. Pēc smagajām kaujām Rīgas frontē kapu rindas pieauga, un kapus nosauca par Brāļu kapiem. Kopš 1920. g. par tiem rūpējās īpaša Brāļu kapu komiteja. Daļēji ar valdības piešķirtiem, daļēji ar saziēdotiem līdzekļiem izveidoti kapu apstādījumi un arhitektoniski tēlnieciskais iekārtojums. Pēdējā pamatā ir ievērojamākā latviešu monumentālista K. Zāles projekts. Daudz mākslinieciski ievērojamu pieminekļu atrodas arī Meža kapos; tāds ir, piemēram, T. Zaļkalna veidotais piemineklis dzejniekam J. Porukam, K. Jansona — rakstniekam Augustam Deglavam u. c.

Skaisti izveidoti arī Rīgas pilsētas kapi, kuros 1929. g. tika apglabāts ievērojamais latviešu tautas dzejnieks Jānis Rainis. Kopš tā laika kapsēta ieguvusi nosaukumu — Raiņa kapi. Raiņa kapa pieminekļa autors — tēlnieks Kārlis Zemdega, tā arhitektoniskās daļas autors — P. Ārends.

Labi koptas un skaisti iekārtotas ar zālieniem, dekoratīviem koku, krūmu un puķu stādījumiem, granīta vai marmora pieminekļiem un piemiņas plāksnēm rotātas arī daudzas kapsētas provincē — Valmierā, Cēsīs, Alūksnē, tāpat arī uz laukiem.

XX gs. sākumā bija izveidojusies tradīcija vasarā rīkot kapu svētkus līdz ar dievkalpojumu kapsētā. Noteiktajās svētdienās kapsētās pulcējās mirušo piederīgie, ar ziediem un vainaģiem rotājot to kapu kopiņas. Kapu svētkos saradās simtiem cilvēku, tā ka radiem un pazīstamiem tā bija arī tikšanās reize.

Jau 1832. g. baznīcas likumi noteica Latvijā novembra beigās atzīmēt mirušo piemiņas dienu. XIX gs. otrajā pusē un arī XX gs. sākumā luter ticīgajiem Latvijas iedzīvotājiem sakarā ar šo dienu vēl nebija izveidojusies īpaša tradīcija. Kapu rotāšana ar ziediem, skujām, vainaģiem, tāpat arī sveču dedzināšana uz kapiem mirušo piemiņas dienas vakarā sākās tikai buržuāziskās Latvijas laikā.

Līdz ar dzimtsarakstu nodaļu nodibināšanu XX gs. sākumā tautas masas pamazām atbrīvojās no baznīcas virskundzības. Arī buržuāziskajā Latvijā baznīcai vairs neizdevās pilnīgi atjaunot savu varu, jo 1921. g. Latvijā nodibinātās dzimtsarakstu nodaļas nebija pakļautas baznīcai. Radās jauni svētki.

90. gadu sākumā latviešu presē parādījās ziņas par Pirmā Maija svinēšanu ārzemēs, kur pret strādnieku mierīgajām demonstrācijām ar žandarmeriju, pat ar karaspēku bija vērsušās attiecīgo zemju valdības, izraisīdama asiņainas sadursmes. Latviešu pilsoniskās preses reakcionārā daļa

¹ Meža kapi nodibināti 1910. gadā.

nosodīja šīs demonstrācijas, turpretī progresīvās periodikas ziņojumos par to, kā citu zemju strādnieki Pirmajā Maijā cīnījušies par sava ekonomiskā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanu, bija netiešs aicinājums rīkoties tāpat arī pašu mājā.¹

XIX gs. beigās, Latvijā nodibinoties pirmajiem marksistiskajiem pulcieniem, starptautiskā proletariāta solidaritātes svētkus — Pirmo Maiju sāka svinēt arī te.²

Latvijā pirmās Maija svētku sapulces bija nelegālas un tika noorganizētas ārpus pilsētām. Parasti kādā nomaļākā meža stūrī sanāca strādnieku pulciņu dalībnieki, noklausījās referātus par svētku nozīmi, strādnieku kustības mērķiem un uzdevumiem, lasīja revolucionāras dzejas, dziedāja strādnieku dziesmas. Sapulces tika rīkotas ļoti konspiratīvi, un par to drošību rūpējās īpašas strādnieku sardzes. Svētku tradīcijas ievadīja Liepājas strādnieku pulciņš 1893. g., Pirmo Maiju svinēdams mežā aiz Liepājas ezera. Rīgas strādnieki pirmo reizi Maija svētkus atzīmēja 1896. g. Pārdaugavā, pie Lāčupītes.³ Pirmā Maija svētkus vēlākajos gados svinēja arī Jelgavas strādnieki netālajā Lapu mežā, bet Rīgas strādnieki — Biķernieku mežā. Strādnieku kustībai vērstoties plašumā, dažādojās arī Pirmā Maija svētku tradīcijas. 1897. g. un jo sevišķi 1899. g. Pirmajā Maijā notika plaši ekonomiskie streiki Rīgā un Liepājā. Uz Pirmā Maija svētkiem izdotas lapiņas vai uzsaukumi ar strādnieku prasībām, izplatītas revolucionāras dziesmas. 1904. g. Latvijas darbaļaudis nelegālās sapulču formas savienoja arī ar atklātām Pirmā Maija demonstrācijām. 1905. g. Maija svētkos Rīgā, Liepājā u. c. pilsētās tika noorganizēts ģenerālstreiks.⁴ Daudzās vietās arī lauku darbaļaudis ar demonstrāciju gājieniem, revolucionārām dziesmām un svinīgiem mītiņiem atzīmēja Pirmā Maija svētkus. Strādniekiem Maija svētku organizēšana un piedalīšanās sapulcēs, streikos un demonstrācijās kā cara patvaldības, tā arī buržuāziskās Latvijas laikā bija saistīta ar lielām briesmām. Pēc 1905. g. izveidojās cildena tradīcija Pirmajā Maijā godināt revolucionārās cīņās kritušos biedrus, noliekot ziedus, vainagus viņu nāves vai kapu vietās. Pat visbargākajos reakcijas gados naktī uz Pirmo Maiju daudzu rūpnīcu dūmeņos, augstu koku galotnēs tika uzvilkti sarkanie karogi, izplatīti uzsaukumi, kas liecināja par darbaļu aktivitāti un nesamierināmo naidu pret pastāvošo iekārtu.

1917. g. pirmo reizi vēsturē Latvijas darbaļaudis kopā ar Krievijas proletariātu Pirmajā Maijā brīvi demonstrēja savu spēku un cīņas sparū. Demonstrācijās Rīgā, Valmierā, Cēsis, Smiltēnē u. c. piedalījās desmitiem tūkstoši cilvēku. Arī latviešu strēlnieki, kas savā vairākumā bija pilsētu un lauku proletārieši, tolaik atradāmies pozīcijās, Pirmā Maija svētkos

¹ «Baltijas Vēstnesis», 1891., 91. nr.; 1893., 90. nr.; «Dienas Lapa», 1892., 91. nr.

² Ik gadus Pirmajā Maijā svinēt vispasaules darbaļu solidaritātes un cīņas svētkus bija nolemts 1889. g. II Internacionāles Parīzes kongresā.

³ A. Birkerts. D. Bundža. «Daiļdarbi un atmiņas», Rīgā, 1958., 359., 360. lpp.

⁴ Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi, 1. Rīgā, 1961., 93. lpp.

virs ierakumiem pacēla sarkano karogu, dziedāja revolucionārās dziesmas, brāļojās ar vācu kareivjiem un uzaicināja tos gāzt savu reakcionāro valdību. Ar grandiozām sapulcēm, demonstrācijām un plašiem koncertmītiņiem tika nosvinēts Pirmais Maijs 1919. g. Pēc tam ilgāku laiku (līdz pat 1941. g.) Latvijas proletariāts savus lielākos svētkus bija spiests atkal atzīmēt nelegāli.

RELIĢIJA

Latviešu tautas reliģisko dzīvi kapitālisma laikmetā raksturo nemitīgs panīkums, ko veicināja galveno konfesiju (luterisma, katolicisma un pareizticības) reakcionārā politiskā būtība. Ar šo panīkumu saistāma sektantisma izplatība un spēcīgu antiklerikālu tradīciju nostiprināšanās, kas XIX gs. beigās un XX gs. sākumā pārauga ateismā.

Vācu muižnieku aizbildnībā esošā luterāņu baznīca bija ietekmīgākais ierocis vācu «kultūrtrēgeru» centienu īstenošanā. Skolās un baznīcās mācītāji aktivizēja latviešu pārvācošanu, iesaistot vācu kultūras ietekmē topošās latviešu buržuāzijas virsotni — tirgotājus, namīpašniekus, dzirnavu, krogu, ķieģeļceplu un muižu nomniekus, kā arī turīgākos namsaimniekus. Savdabīgais «valsts baznīcas» stāvoklis, ko kopā ar vācu muižniecības kārtas privilēģijām baznīcas dzīvē luterisms saglabāja arī pēc Latvijas iekļaušanas Krievijas impērijas sastāvā, radīja plašu tautas masu opozīciju baznīcai. Tā izpaudās gan draudžu locekļu pārejā citā konfesijā (galvenokārt pareizticībā vai protestantiskajās sektās), gan antiklerikālās demonstrācijās, protestos pret vācu muižnieku patronātu baznīcā, reliģiskā indiferentismā vai pat ateismā, kas aptvēra galvenokārt inteligences aprindas. Gadsimtu mijā, it īpaši pēc 1905. g. revolūcijas, kuras laikā mācītāji gāja kontrrevolūcijas spēku avangardā, luterāņu baznīca pārdzīvoja asu krīzi, un nemiers ar vācisko «kungu baznīcu» pārņēma visplašākās tautas masas.

Cenšoties nosargāt reliģijas ietekmi, «atjaunot», «demokratizēt» to, latviešu buržuāzija šai laikā aizstāvēja t. s. tautas baznīcas lozungu, kura aizsegā centās pārņemt savās rokās patronātu pār baznīcu. Uzstāšanās pret vācisko «kungu baznīcu» objektīvi sekmēja vēl plašāku antiklerikālismu. Jo spilgti tas izpaudās t. s. baznīcu demonstrācijās 1905. g. revolūcijā. Latvijas sociāldemokrātijas revolucionārā propaganda sekmēja antiklerikālisma pāraugšanu marksistiskajā ateismā, kas pirmā imperiālistiskā kara priekšvakarā izplatījās pilsētu un lauku proletariāta un progresīvās latviešu inteligences aprindās. Šai laikā gandrīz pilnīgi izzuda paraža noturēt kopējos saimes pātarus mājās, tāpat arī ticīgie daudz retāk apmeklēja svētdienas dievkalpojumus u. tml.

No otras puses, latviešu zemniecības noslāpošanās process, proletariāta cīņa pret nacionālo buržuāziju sekmēja buržuāzijas reliģiozitāti, tās ieinteresētību baznīcas sekmīgā darbībā. Pakāpeniski latviešu buržuāzijai izdevās nostiprināt savas pozīcijas, galvenokārt latviešu mācītāju apkalpoto

draudžu vadībā. Līdz ar to buržuāziskais antiklerikālisms drīz vien apsika. Imperiālistiskais pasaules karš, ar to saistītais posts, smagās bēgļu gaitas, nedrošība par rītdienu ievērojami nostiprināja reliģijas sociālās saknes. Klerikālisma ietekmi centās nostiprināt mācītāji, rosīgi darbotamies bēgļu komitejās. Par spīti visam tam tautas vairākumu — pilsētu un lauku proletariātu, trūcīgo zemniecību, armijā iesauktos latviešu strēlniekus — baznīcas ietekme skāra maz. Aktīvi iesaistoties revolucionārajā kustībā, masas strauji atbrīvojās no reliģiskajiem aizspriedumiem. Šo procesu sekmēja arī baznīcas klaji kontrrevolucionārā nostāja Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara gados. Neraugoties uz politisko reakciju un valdības atbalstu, buržuāzijas diktatūras laikā baznīcai tā arī neizdevās atjaunot savu ietekmi kaut vai pirmskara līmeni.

Ārēja dievbijība šai laikā kļuva galvenokārt par lauku buržuāzijas atribūtu. Lielo saimnieku dzīvojamās telpās goda vieta joprojām bija ierādīta bībelei, krustam vai Kristus attēlam; vietumis patriarhālajās lauku mājās bija pat vērojama tendence atjaunot saimes pātarus, ieviest «ģimenes svētbrīžus». Lielsaimniecībās, lai iesvētītu jaunās ēkas vai dažkārt pat lauksaimniecības mašīnas, tika aicināts mācītājs. Draudžu pārvaldes orgāni komplektējās no turīgākajiem saimniekiem un vietējām amatpersonām. Šāds stāvoklis atstūma no baznīcas tautas masas. Reliģijas krīzes iezīmes sevišķi asi izpaudās luterismā. No reģistrētiem draudzes locekļiem, kas bija vecāki par 20 gadiem, 1938. g. tikai 51% bija iesvētīti. No tiem savukārt tikai 50% reizi gadā gāja pie dievgalda. Baznīcēnu un dievgaldnieku vairums (75%) bija sievietes. Apmēram 600 000 cilvēku no tiem, kas 1935. g. tautas skaitīšanā bija uzdevušies par luterāņiem,¹ 1939. g. nebija reģistrēti nevienā draudzē (Rīgā vien ap 40 000). Sevišķi noraidoši pret reliģiju izturējās jaunatne, kas pretojās vecāku mēģinājumiem uzspiest ārējās reliģiozitātes atribūtus ģimenē.

Katolicisms,² kas bija uzsūcis daudz pagānisku tradīciju, ticīgo dzīves veidu un ieražas ietekmēja daudz jūtāmāk. Katoļu apdzīvotajos apvidos (Latgale, Ilūkstes apriņķis, Skaistkalnes un Alsungas—Jūrkalnes apkārtnē) katolicisma reliģisko elementu ieaugšana sadzīvē, samērā regulāra baznīcas apmeklēšana iesakņojās jau XIX gs. vidū. Sevišķi jūtami reliģiozitāte izpaudās Latgalē pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Baznīcas ietekmes nostiprināšanos te sekmēja arī katolicisma diskriminētais stāvoklis cariskajā Krievijā, kur katolicisms ierindojās «ciešamo» konfesiju skaitā. Pēc 1863. g. poļu sacelšanās vietējā cariskā administrācija ar neuzticību un aizdomām izturējās pret «poliski katoliskās» baznīcas polonizatorisko darbību. Poļu muižniecībai, ar kuru katoļu baznīca bija cieši saistīta, ne sabiedriski politiskajā, ne reliģiskajā dzīvē nebija tāda privileģēta stāvokļa, kāds bija vācu muižniecībai Kurzemē un Vidzemē. Muižnieku patronāts katoļu draudzēs tika atcelts ar 1843. g. likumu, un tai pašā gadā valsts pārziņā pārgāja plašie katoļu baznīcas zemes īpašumi. Ierobežojumi, ar

¹ Pēc 1935. g. skaitīšanas datiem 1 005 207 (63,26%) latvieši uzdevās par luterāņiem.

² 1935. g. par katoļiem uzdevās 388 118 (26,4%) latviešu.

kuru palīdzību carisms centās vājināt katoļu baznīcas politisko darbību, nostiprināja tās reliģisko ietekmi. Kā «apspiestai» katoļu baznīcai bija vieglāk iekarot trūkumā un gara tumsībā smokošās darba tautas uzticību.

XIX gs. 70.—90. gados katoļu garīdzniecība Latgalē gandrīz pilnīgi iznīdēja Līgo svētkus, uzsāka cīņu pret vakarēšanu ziemas vakaros, tās vietā kultivējot garīgo dziesmu dziedāšanu (dievmātes godināšanu pie sādžu krucifiksiem maijā, rožukroņa dziedāšanu oktobra vakaros, gavēņa dziesmas lielajā gavēnī pirms lieldienām utt.). Garīgās dziesmas bieži vien tika dziedātas, arī nepārtraucot mājas darbus. Katolicisma ieražu sakušana ar senajām tautas — «pagāniskajām» tradīcijām vērojama mirušo apstāvēšanā, bērnu mielastos (kurus garīdzniecība neveiksmīgi apkaroja vēl XX gs. 20. gados), kāzu ieražās — jaunā pāra svētīšanā — «bagaslavēšanā», kristībās — kūmu izraudzīšanā utt. Šai pašā laikā dzīvojamās telpās goda vietā virs saimes galda ieviesās svētbildes («obrazi»), dažkārt arī improvizēts altāris — plauktiņš ar krucifiksu un sveču dienā (2. februāris) iesvētītām vaska svecēm («gromneica»). Tās parasti iededzināja pērķona negaisa laikā (lai pasargātu ēkas no zibens), kā arī lika rokās nomirušajiem. Svētbildēs figurēja galvenokārt Kristus ciešanu attēli, dievmāte, svētie. Sevišķi populāri bija ar lauku darbu ciklu saistītie svētie — svētais Juris, Jānis Kristītājs, apustuļi Pēteris un Pāvils, erceņģelis Miķelis, tāpat arī sakramentālijas, ko izmantoja dažādos negadījumos: svētās Agates maize (pret ugunsgrēku), svētais ūdens, sāls (to dažkārt izmantoja arī pūšļošanai), svētītas ogles, zāles utt. Ticīgo reliģiskās aktivitātes ievadīšana šādā gultnē bija dziļi reakcionāra un sekmēja senās mānticības palieku saglabāšanos.

Darbojoties «poliski katoliskā» garā un turpinot katoliskās Latgales atsvešināšanu no pārējiem Latvijas novadiem, katoļu garīdznieki nereti piespieda vecākus likt bērniem poļu vārdus, apmācīja bērnus katķisma zināšanās poliski, izplatīja ar polonismiem pārsātinātas lūgsnu grāmatas. Tā rezultātā Latgalē, galvenokārt turīgo saimnieku un amatnieku aprindās, radās «kārķļu poļi», kas centās atdarināt poļu dzīves veidu un ieražas.

Par spīti baznīcas spēcīgajai ietekmei visās ticīgo dzīves nozarēs anti-klerikālās tradīcijas vērojamas arī Latgalē. Pēc zemnieku brīvīšanas krasi pieauga ticīgo sūdzību skaits garīgajām instancēm un valsts iestādēm par garīdznieku patvaļu draudzēs. Nemitējās arī garīdznieku pārmetumi draudzes locekļiem par izvairīšanos no baznīcas apmeklēšanas, no obligātās lieldienu grēksūdzes un baznīcas nodevu maksāšanas. XX gs. sākumā pieauga ticīgo nemiers ar baznīcas polonizatorisko darbību. Spēcīgu triecienu katoļu baznīcas ietekmei deva Oktobra sociālistiskā revolūcija un padomju varas sociālekonomiskie un kultūras celtniecības pasākumi 1917. un 1919. g., kad baznīcas kontrrevolucionārā nostāja sekmēja plašu anti-klerikālās un ateistiskās kustības izvēršanos. Pat kara posta izraisītais reliģiozitātes pieaugums nespēja kompensēt klerikālisma krīzi šajā laika posmā. Arī kontrrevolūcijas uzvara un buržuāzijas diktatūras restaurēšana, kas stiprināja reliģijas sociālās saknes Latvijā vispār un Latgalē it sevišķi, nespēja atjaunot klerikālisma kādreizējo ietekmi. Līdz 1934. g. antikleri-

kālisms reizēm izpaudās atklāti — kā vecāku atteikšanās no bērnu reliģiskas apmācības, no garīdznieku pakalpojumiem kristībās, kāzās, bērēs utt. Garīdzniecības aktivizēšanās buržuāziskajā Latvijā un valsts atbalsts baznīcai, kas sevišķi jūtams bija pēc 1934. g. fašistiskā apvērsuma, nodrošināja vienīgi ārēju baznīciskuma restaurāciju — tradicionālo baznīcas apmeklēšanu svētku dienās (īpaši draudžu svētkos — atļaidās, daļēji — lai tiktos ar radiem un paziņām), svētbilžu turēšanu mājās, reliģisko rituālu izpildīšanu utt. Sevišķi strauji klerikālisms zaudēja savas pozīcijas pilsētās un draudzēs, kuru teritorijās iedzīvotāju konfesionālais sastāvs nebija viendabīgs, kā arī jaunatnes vidū. Tur baznīcēnu un dievgaldnieku skaits sārka sevišķi strauji. Tomēr relatīvi, salīdzinot ar luterismu, kas kā valsts baznīca atradās privileģētā stāvoklī, katolicismu reliģijas krīze Latvijā skāra mazāk.

Pareizticība.¹ Ar masveidīgo pāreju «cara ticībā» XIX gs. 40. gados datējama pareizticīgo baznīcas plašāka ietekme uz latviešu dzīves veidu. Latviešu pareizticīgo draudzes izveidojās galvenokārt Vidzemē, mazāk — Kurzemē. Misiņas interesēs pareizticīgo baznīca sākumā samērā iecietīgi raudzījās uz vietējo tradīciju saglabāšanos, tomēr pakāpeniski ieviesa reliģiskos svētkus, svētbildes, kaklā nēsājamus krustiņus u. c. kulta atribūtus ticīgo mājas sadzīvē. Valdošās baznīcas stāvoklis cariskajā Krievijā deva iespēju pareizticībai sekmīgi konkurēt ar vācisko luterāņu baznīcu, jo vairāk tāpēc, ka taktisku apsvērumu pēc pareizticīgo garīdznieki respektēja vietējās nacionālās īpatnības, organizēja skolas, izdeva reliģisko literatūru latviešu valodā utt.

Buržuāziskās Latvijas gados nacionālistiskā buržuāzija centās pakļaut pareizticību luterāņu baznīcas ietekmei, «latviskojot» kultu, uzspiežot nacionālistiski fašistiskas ideoloģijas propagandu. Rezultātā pareizticības ietekme mazinājās, lai gan skaitliski latviešu draudžu skaits nedaudz pieauga.

Reliģiskā sektantisma sākumi Latvijā datējami ar krievu vecticībnieku draudžu rašanos XVII gs. otrajā pusē un brāļu draudžu kustību Vidzemē XVIII gs. Sektantisma izplatībai Latvijā labvēlīgu augsni radīja ar Baltijas vācu muižniecības interesēm saistītās luterāņu baznīcas kā valsts baznīcas privileģētais stāvoklis. Luterāņu mācītāju un cara administrācijas spaidi pret sektantu draudzēm apspiesto masās tikai vairoja sektantisma popularitāti. Sevišķi labvēlīgi sektantisma izplatībai bija sabiedriski politiskās reakcijas periodi. Īpaši plašu vērīenu sektantisma izplatība Latvijā ieguva laikā no 20. līdz 40. gadiem, kad radās daudz sīku, nereti mākslīgi radītu sektu; daļa no tām pēc neilga laika izira. Dažkārt reliģiskās propagandas aizsegā sektās rosījās avantūristi. Slimīgais reliģiskais fanātisms, ticīgo garīgā nelīdzsvarotība veicināja viņu komerciālos un politiskos veikalus. Sektu uzplaukums buržuāziskajā Latvijā bija asās reliģijas krīzes, lielo konfesiju — luterisma, katolicisma un pareizticības sairuma rezultāts.

Baptisma sākumi datējami ar XIX gs. 60. gadiem, kad Liepājā,

¹ Pēc 1935. g. skaitīšanas datiem 57 600 (3,91%) latviešu uzdevās par pareizticīgiem.

Grobiņā un Ventspilī tika dibinātas pirmās draudzes. Tas izplatījās Kurzemes zvejnieku ciematos un sīkpilsētās, galvenokārt trūcīgo iedzīvotāju ap-
rindās. Pēc 1905. g. revolūcijas sakāves baptisms izplatījās arī Vidzemē. Pirmā pasaules kara laikā baptistu draudžu skaits krasi pieauga. Savu uz-
plaukumu baptisms sasniedza buržuāzijas diktatūras laikā. Ekonomiskās
krīzes gados vien, izmantojot posta un izmisuma pieaugumu, Latvijā radās
13 jaunas draudzes. Šai laikā baptistu sludinātāji, kuru darbībā cieši savijās
religiskie un politiskie motīvi, sevišķu vērību veltīja Latvijā dzīvojošiem
krievu emigrantiem, kā arī joslai gar Padomju Savienības robežu. Baptistu
kustībai bija raksturīga ticīgo piesaistīšana ar plašu svētdienas skolu, koru,
jaunatnes un bērnu pulciņu tīklu. Vadošie baptistu darbinieki garīgo
izglītību bija guvuši ASV un Anglijā.

Pirmās adventistu draudzes radās gadsimtu mijā — Rīgā, Liepājā,
Jelgavā un Ventspilī. Ievērojamāku izplatību adventisms guva pirmā pa-
saules kara gados. Ekonomiskās krīzes gados vien buržuāziskajā Latvijā
radās 15 jaunas adventistu draudzes. Adventisma prasība ziedot draudzei
desmito daļu no visiem ienākumiem, visdažādāko ziedojumu nemitīga vāk-
šana ievērojami pasliktināja trūcīgo ticīgo materiālo stāvokli.

1919.—1920. g. Latvijā sāka ieviesties vasarsvētku (piecdesmitnieku jeb
pentakostu) kustība, kurā iesaistījās fanātiskākie, garīgi nelīdzsvarotie
baptistu draudžu locekļi. Pentakostu draudzes, kopskaitā 10—15, radās
Rīgas, Jelgavas, Liepājas, Aizputes un Ventspils apriņķos. Pēc 1935. g.
vasarsvētku kustība apsīka, tās piekritēji iekļāvās baptistu draudzēs.

FOLKLORA

Ar kapitālisma attīstību, tā iespiešanos visās sabiedriskās un materiālās
dzīves jomās ievērojamas izmaiņas notika arī latviešu tautas mutvārdu
daiļradē. Dabiski, ka vecais saturs jaunajos apstākļos vairs nevarēja pil-
nīgi atspoguļot visu jauno un nozīmīgo tautas dzīvē. Tradicionālā folklorā
līdzās gadsimtu gaitā izveidotajām funkcijām ieguva jaunas, laikmeta pra-
sībām atbilstošas iezīmes. Veidojās gan saturā, gan formā jauni sacerē-
jumi.

Līdz pat XIX gs. beigām tautas masās aktīvi turpināja dzīvot gandrīz
visi tradicionālās folkloras žanri. Tautas vairākumam mutvārdu daiļrade
vēl joprojām bija galvenais faktors idejisko, ētisko un estētisko uzskatu
veidošanā un izpausmē. Rakstītā literatūra kapitālistiskās attīstības pirma-
jos gadu desmitos vēl nespēja sacensties ar folkloru ne satura bagātības,
ne mākslinieciskās izteiksmes spēka ziņā.

Topošās latviešu nacionālās buržuāzijas sabiedriskie centieni sākumā
pamatvilcienos saskanēja ar folkloras sacerējumu idejisko saturu. Savā
progresīvajā cīņā pret feodālo apspiestību buržuāzijas ideologi varēja
izmantot gan folkloras antifeodālos motīvus, gan arī folkloru visumā kā
apspiestās tautas garīgā pilnvērtīguma apliecinātāju.

XIX gs. otrajā pusē sākās latviešu folkloras vākšana un publicēšana,

mēģinājumi to apcerēt un pētīt. Folklorā un tās vācēji šai laikā veica svarīgu darbu nacionālās pašapziņas celšanā un masu sabiedriskajā kustībā. Feodālisma gadsimtos veidotā tautas daiļrade tā ieguva jaunu, plašāku sabiedrisku skanējumu. Tās uzrakstīšana apvienoja vienam uzdevumam plašas tautas masas, uzkrājās materiāls plašākām publikācijām un pētījumiem. Ar krievu zinātnieku atbalstu un krievu valodas starpniecību latviešu folklorā kļuva pieejama plašākām Krievijas sabiedrības aprindām. Šai laikā sākās darbs pie monumentālajiem latviešu tautas dziesmu un latviešu pasaku un teiku izdevumiem.¹ Rosīgu darbību folkloras vākšanā izvērša Fr. Brīvēznieks, kā arī Rīgas Latviešu biedrība.

Buržuāziskās nacionālās kustības laikā izveidojās arī folkloras un topošās latviešu rakstītās literatūras sakari. Ausekļa, A. Pumpura, Fr. Brīvēznieka u. c. daiļradē saskatāma ievērojama folkloras ideju, motīvu un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu ietekme. Jaunu, augstāku pakāpi folkloras izmantošanā, veidojot dziļi tautiskus literārus darbus, vēlāk sasniedz Rainis savā dzejā, sevišķi uz tautas dziesmu un pasaku pamata veidotajās lugās (Uguns un nakts, Zelta zirgs, Krauklītis, Pūt, vējiņi!).

Sakarā ar strauju kapitālisma attīstību un šķirisko attieksmju saasināšanos XIX gs. beigās arī tautas daiļradē iezīmējas jaunas kvalitatīvas izmaiņas. Jau Fr. Brīvēznieks un citi folkloristi atzīmē, ka lielāko pilsētu rūpniecības centru tuvumā tradicionālā folklorā pakāpeniski zaudē savu agrāko lomu tautas masu apziņā. Revolucionārā situācija prasa arī jauna satūra un formas meklējumus tautas daiļradē.

Tautas masu cīņā, sevišķi 1905. g. revolūcijas gados, dzimst jauns žanrs — latviešu revolucionārā cīņas dziesma. Laika gaitā tā kļūst par visai iedarbīgu ideoloģisko ieroci, tikpat daudzveidīgu saturā un formā, cik daudzveidīga bija tās radītāja — masu atbrīvošanās cīņa.

Atšķirībā no tradicionālās folkloras revolucionārās dziesmas izplatās arī ar rakstītās literatūras starpniecību. Revolucionārās organizācijas un pulciņi izdod dziesmu krājumus, atsevišķas lapiņas un pastkartes ar dziesmu tekstiem, cīņas dziesmas iespiež legālajos un nelegālajos preses izdevumos. Daudzu dziesmu autori vai lokalizētāji ir pazīstami revolucionāri darbinieki.

Tā kā daudzu tautu masas revolucionārajā cīņā vieno vieni un tie paši mērķi, arī revolūcijas cīņas dziesmu repertuāra pamatā ir starptautiski pazīstamas dziesmas. Latviešu revolucionārā dziesma cieši saistīta ar krievu strādniecības poēziju. Visvairāk izplatījušās tās krievu revolucionāro dzejnieku dziesmas, kas cieši saistītas ar strādnieku demonstrācijām, ar tiešu cīņu pret abu tautu kopējo ienaidnieku — cara patvaldību (V. Lavrova «Strādnieku marseljēza», L. Radina «Biedri, nu celieties kājās», V. Arhangeļska «Par upuriem kritāt jūs cīnīdamies» u. c.). Vairākos atdze-

¹ Kr. Barons un H. Viendorfs. Latvju dainas, 1. Jelgavā, 1894.; 2.—6., Pēterburgā, 1903.—1915.; A. Lerhis-Puškaitis. Latviešu tautas teikas un pasakas, 1.—7. 1891.—1903.

ojumos Latvijā pazīstamas arī krievu cietumnieku dziesmas (A. Tolstoja «Katordznieku dziesma», M. Gorkija «Saule lec un saule noriet» u. c.).

Nozīmīgu vietu latviešu revolucionārajā daiļradē ieņem starptautiskā proletariāta himna «Internacionāle». Plašu popularitāti ieguvuši poļu revolucionāro dziesmu «Sarkanais karogs» un «Varšavjanka», H. Heines «Audēju dziesmas», angļu dzejnieka V. Morisa «Nost kungus!», franču revolucionārās dziesmas «Marseljēza» u. c. tulkojumi un atdzejojumi. Lielākā daļa šo dziesmu tik tieši piemērojušās vietējiem apstākļiem, ka autora vārds aizmirsts un tās uztvertas kā radušās Latvijas apstākļos.

Līdzās tulkotajām un lokalizētajām dziesmām revolucionārajā cīņā liela nozīme bija arī pašu latviešu autoru darbiem. XIX — XX gs. mijā mutvārdos un rokrakstos izplatās Ed. Veidenbauma dzejoļi «Mosties, mosties reiz, svabadais gars», «Vīrs zemes nav taisnības», «Tumsa un migla», J. Akuratera «Ar kaujas saucieniem uz lūpām» u. c. Līdzīgu popularitāti ieguvuši daudzi Raiņa, Ed. Treimaņa-Zvārguļa, A. Birkerta dzejoļi.

Revolucionārās kustības uzplūdu periodos, sevišķi 1905. g. cīņu laikā, šīs dziesmas kļuva par aktīvu cīņas ieroci. Masu akciju un demonstrāciju laikā cīņas dziesma vienoja kopējam mērķim, aizrāva ar savu spēku un skanīgumu. Daudzas no revolucionārajām masu dziesmām kļuva par īstām tautas himnām. Ar «Internacionāli», «Varšavjanku», «Marseljēzu» ievadīja un noslēdza sapulces un mītiņus; dziedātas pie kritušo varoņu kapiem, dziesmas pauda pārliecību par revolūcijas nenovēršamu uzvaru.

Īpatnēja parādība latviešu revolucionārajā kustībā bija t. s. baznīcu demonstrācijas un reliģisko dziesmu meldiju izmantošana revolucionāra satura dziesmu radīšanai. Gadsimta sākumā baznīca Latvijas laukos vēl vienmēr bija iecienīta zemnieku sapulcēšanās vieta. 1905. g. revolūcijas periodā dievkalpojumi bieži izvērtās par improvizētām tautas sapulcēm, kurās dziedāja revolucionāra satura dziesmas populārāko korāļu meldijās. Reizē ar šo dziesmu pamatsaturu — kapitālistiskās iekārtas nevēdzību atmaskojumu un aicinājumu uz cīņu, baznīcas dziesmu parodijas ieguva arī antireliģisku raksturu. Jaunais saturs un tā pretruna ar dziesmas oriģinālu, ko sauca atmiņā meldija, spieda salīdzināt baznīcas dziesmā sludināto ar dzīves skarbo īstenību. Baznīcas dziesmu parodiju revolucionārais un anti-reliģiskais saturs gan tiešajā tēlojumā, gan zemtekstā padarīja tās par iedarbīgu un populāru masu cīņas ieroci.

1905. g. revolūcijas ugunīs radušās strādnieku dziesmas turpina dzīvot latviešu proletariāta masās arī Oktobra sociālistiskās revolūcijas dienās, cīņās par Padomju Latviju 1919. g., kā arī visu buržuāziskās Latvijas laiku. Tā kā kapitālistiskā ekspluatācija pamatos nav mainījusies, aktuālu skanējumu saglabā arī tautas revolucionārā daiļrade, liecinot par tautas neapklusināmo protestu pret pastāvošo iekārtu, par masu spēku koncentrēšanu cīņai par gaišāku nākotni.

Atkarā no konkrētajiem cīņas etapiem mainās revolucionāro dziesmu idejiskā virzība, tematika un mākslinieciskā izveide, taču visā kapitālisma periodā saglabājas latviešu revolucionāro dziesmu satura pamatlīnijas: 1) pastāvošās, netaisnās iekārtas atmaskojums un 2) kvēls aicinājums

nepagurt cīņā par labākas, taisnīgākas iekārtas nodibināšanu. Parasti šie motīvi cieši savijušies savā starpā, aicinot cīnīties, «līdz reiz pār pasauli plašo būs tik viens valdnieks — darbs».

Arī buržuāzijas varas gados strādnieku dziesmu repertuārs turpina bagātināties ar revolucionāro dzejnieku sacerējumiem. Par iemīļotākajiem autoriem kļūst L. Paegle, L. Laicens, K. Lupands u. c. Bez tam liela daļa šai laikā radušos dziesmu palikušas anonīmas, jo konspirācijas nolūkos tās iespiedumos parādās bez autoru parakstiem. Vārda vistiesākajā nozīmē kolektīvā strādnieku daiļrade atmasko buržuāzijas varasvīrus, tēlo darba cilvēka smago dzīvi, liecina, ka buržuāzijas cietumi nespēs aizkavēt tautas cīņu līdz galīgai uzvarai. Blakus meņševiku līderu divkosības atmaskojumam arvien drošāk un nepārprotamāk dziesmās skan pašvība un uzticība Komunistiskās partijas izvirzītajiem mērķiem.

Arī latviešu vēstītājā folklorā kapitālisma periodā ienāk jauni motīvi. Pasaku repertuārā galveno vietu ieņem sociāli asas sadzīves pasakas. Lielu popularitāti iegūst anekdotes, kas izsmej un atmasko carisma un buržuāzijas varasvīrus. Nozīmīgākie notikumi tautas dzīvē atspoguļojas nostāstos, kas daudzos gadījumos ieguva samērā plašu izplatību tautas masās.

Ievērojamāko vietu buržuāziskās Latvijas laika strādniecības daiļradē ieņem padomju masu dziesmas, kas izplatās gan oriģinālvalodā, gan arī tulkojumos un lokalizējumos. Tās liecina, ka latviešu proletariāts arī vismagākajos fašistiskās diktatūras apstākļos savās domās un centienos vienmēr jutās vienots ar sociālisma zemes brīvo strādniecību. Savu ieguldījumu cīņā, kura 1940. g. vainagojās ar padomju varas atjaunošanu Latvijā, deva arī padomju dziesma.

TAUTAS UN PROFESIONĀLĀ MŪZIKA

Kapitālisma periodā latviešu tautas mūzikas kultūrā kopā sadzīvo liels daudzums dažādu parādību, to vidū augsti attīstītā zemnieku tautas dziesma, strādniecības masu cīņas dziesmas, pilsētu dziesmas dažādi veidi, baznīcas korālis, profesionālās mūzikas kultūras arvien augošā ietekme tautas dzīvē utt. Šā perioda tautas mūziku lielā mērā atspoguļo tolaik daudzās savāktās tautas dziesmu melodijas.

70. gados sākās plašs latviešu tautas dziesmu melodiju pierakstīšanas un vākšanas darbs. J. Cimzes «Dziesmu rotas» («Lauku puķu» burtnīcas koriem (II — 1872., III — 1874., IV — 1874., VII — 1884.)), kas atspoguļo galvenokārt Vidzemes dziesmas, Vīgneru Ernesta tautas dziesmu krājumi vīru koriem «Latvija» (I — 1873., II — 1874.) ar Kurzemes dziesmām, Jurjānu Andreja un viņa korespondentu plašie savākumi pa visu Latviju gandrīz pusgadsimta laikā kopš 70. gadu vidus līdz XX gs. 20. gadiem, kas daļēji publicēti viņa «Latvju tautas mūzikas materiālos» (I—VI, 1894.—1926.), E. Melngaiļa milzīgais vācēja darbs visā XX gs. pirmajā pusē, kas ietverts viņa «Latviešu mūzikas folkloras materiālu» monumentālajos publicējumos (I—III, 1951.—1953.), Latviešu folkloras krātuves daudzo

līdzstrādnieku 20.—30. gados savāktās melodijas — glabā daudzus tūkstošus latviešu tautas dziesmu melodiju, kas uztvertas no tautas dzīvā dziesmu materiāla šai periodā. Šie vākumi, pārstāvot tiešu kapitālisma perioda tautas dziesmu slāni, savā galvenajā masā ir arī agrākajā feodālisma periodā radīto un tautas atmiņā uzkrāto dziesmu liecinieki.

Dziesmu melodiju materiāls atspoguļo visus latviešu folkloras tradicionālos žanrus, kas joprojām intensīvi dzīvo šinī periodā, lielā mērā arī attiecīgo tautas ieražu apvīti. Te ir senais gadskārtu cikla plašais dziesmu slānis ar žanriski spilgti iezīmētajām melodijām, ļoti daudzveidīgās un bagātās darba dziesmas, kādas saistītas ap visiem zemnieku darbiem, neizsmelams daudzums ģimenes ieražu dziesmu, dažādas sadzīves dziesmas — liriskas un humoristiskas, deju un rotaļu dziesmas utt. Daudzi dziesmu cikli, it īpaši darba dziesmās, piesātināti ar asiem sociālā protesta motīviem. Joprojām intensīvi dzīvo drūmās feodālās bāru dziesmas, dziesmas par muižu, liecinādamas par vēl sāpošām feodālā jūga brūcēm. Jaunāks melodiju slānis vērojams humoristiskajās un sarkastiskajās izsmieklā dziesmās par kungiem un vagariem, tāpat kā līdzīgajās dziesmās par saimniekiem un bajāriem. Visā kapitālisma periodā tautas dziesmā ļoti stipri skan bārenības motīvi; īpaši Latgale pārpilna ar bāreņu dziesmām. To melodijas pieder pie izteiksmīgākajām, smeldzīgi elēģiskajām liriskām dziesmām.

Dziesmu melodiju materiāls atspoguļo arī dažādo vietējo, reģionālo muzikālo stilu īpatnības, kas izskaidrojamas ar dziļiem vēsturiskiem un etniskiem cēloņiem. Dažu novadu tautas mūzika iezīmējas ar ļoti spilgtu, citu — ar mazāku savdabīgumu. Tā, piemēram, Vidzemē, kur visagrāk sākās plaša tautas melodiju vākšana, tomēr savāktais un apzinātais melodiju materiāls vairumā pieder pie jaunākas cilmes slāņa, kā to liecina J. Cimzes «Dziesmu rotas» dziesmas. Te varbūt visstiprāk izpaudusies hernhūtiešu postošā ietekme tautas dziesmu dzīvē. Bet Vidzemes vidienes uzkalnos un lejās atklātas arī visplašākās un krāšņākās ganu gaviļēšanas un Jāņu dziesmu melodijas, tāpat kā gar Vidzemes austrumu malienu senākās arāju dziesmas ar gari vilktajām melodijām. Visspilgtākie vietējie melodiskie stili izveidojušies dažos malieņu novados. Savdabīgas, melodiski krāšņas un daudzveidīgas ir Kurzemes rietumu piejūras dziesmas. Rucavas, Nīcas, Bārtas krāšņie skaņu raksti, bieži senajās skaņkārtās, nesimetriskos metros, daudzveidīgā muzikālā formā, precību, kāzu, daudzu darba dziesmu (siena plaujas, linu talku, zvejnieku dziesmu), tāpat ķekatu, pavasara gaviļēšanas, kristību, deju, jauniešu sadzīves dziesmu melodijas, Alsungas suitu instrumentālā mūzika, kokļu, āžragu, stabuļu melodijas, vilcēju vairākbalsība apdziedāšanās dziesmās, — pieder pie latviešu tautas mūzikas visreljefākajiem reģionālajiem stiliem, to īpatnību dziļās saknes aiziet, domājams, seno kuršu dziesmā un saskaras arī ar lietuviešu tautas dziesmu. Šādu kopīgu dziesmu repertuāru un dažas latviešu un lietuviešu tautas mūzikas kopīgas iezīmes var uztvert gar visu Kurzemes dienvidu pierobežas joslu.

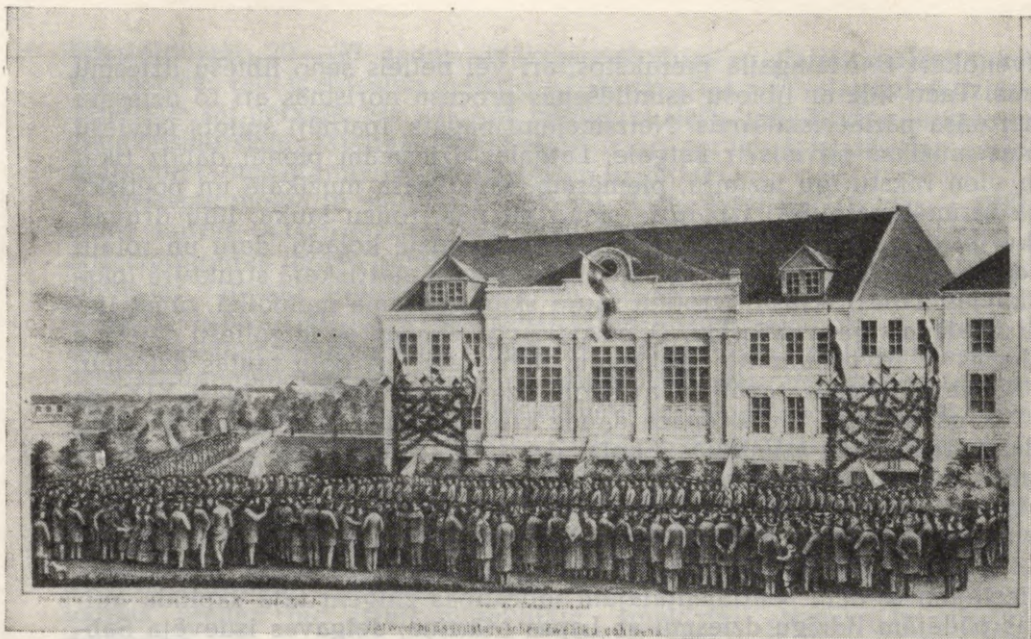
Gar Kolkas ragu, Kurzemes ziemeļrietumu un ziemeļu piekrastē, atklāts,

galvenokārt E. Melngaiļa pierakstos, arī vēl neliels seno lībiešu dziesmu slānis. Taču līdz ar lībiešu asimilēšanās procesu norisinās arī to dziesmu repertuāra pārlatviskošanās. Neizsmeļami bagāts, īpatnēji spilgts latviešu tautas mūzikas novads ir Latgale. Latgales dziesmām piemīt daudz tikai tām vien raksturīgu iezīmju, piemēram, sava īpaša muzikālā un poētiskā stila iezīmētie, sevišķi izplatītie siena pļaujas, rudzu lauka, linu druvas, talku, pavasara un rudens dziesmu, bāreņu, kāzu, koļadu, deju un rotaļu dziesmu cikli, bieži vien savdabīgā, brīvā tekstu metriskajā struktūrā (pārvelkamās zilbes), krāšņi izrotātā šaura skaņu apjoma melodikā, tāpat lielais daudzums garo dziesmu. Daudzos savos elementos latgaliešu dziesma saskaras ar savu kaimiņu baltkrievu, lietuviešu, arī poļu tautas dziesmu.

Ar karadienestu, tāpat arī ar skolu dziesmu krājumiem, īpaši XIX gs. un XX gs. sākumā tautā ienāca daudz krievu un ukraiņu tautas dziesmu. Daļa no tām vēlāk asimilējās. Skolas dziesmu krājumi XIX gs. ieviesa arī daudz vācu tautas dziesmu.

Ļoti populāri kapitālisma periodā kļuva dažādi pilsētu dziesmu paveidi, kuru avoti bija galvenokārt literāras cilmes. Ziņģu slānis XIX gs. otrajā pusē vēl paplašinājās. Līdzās baltvācu mācītāju kopš XVIII gs. beigām ieviestajām saldeni sentimentālajām mīlestības ziņģēm tajā saplūda milzums pēdējām līdzīgu dziesmu ar Lapas Mārtiņa, Jelgavas izdevēja Šablovskā u. c. daudzajiem mīlestības ziņģu publicējumiem. Šīs salkanās romančveida dziesmas plaši ieviesās sadzīvē — īpaši Kurzemē un Vidzemē, mazāk Latgalē. Labākās no ziņģēm ir humoristiskas, kas bieži parodē ziņģu sentimentālismu. Savas mākslinieciskās nevērtības dēļ ziņģes neieguva tautas mākslas nozīmi, tomēr lielā mērā sāka atbīdīt un izskaust klasisko tautas dziesmu. Sadzīves dziesmās XIX gs. ieviesās arī daudz vācu vīru kora («Liedertafel») stila dziesmu no tulkoto kora dziesmu repertuāra. Kopš XIX gs. otrās puses pilsētu dziesmās sāka ieplūst studentu dziesmas, pirmā pasaules kara gados — daudzas karavīru dziesmas, buržuāziskās Latvijas laikā — moderno deju un džeza, operešu, skaņu filmu «šlāgeru» melodijas. Viss šis milzīgais jaunlaiku dziesmu repertuārs, atspoguļodams buržuāzisko sadzīvi, nomāca zemnieku tautas dziesmu, par kuras bagātākajām glabātavām arvien vairāk sāka kļūt attālākie, pilsētu kultūras mazāk skartie Latvijas novadi.

Strādniecībā, pilsētās un laukos, šķiru cīņai saasinoties, XIX gs. pēdējos gadu desmitos sāka izplatīties revolucionārās dziesmas. Revolucionārā dziesma ir internacionāla. Arī latviešu strādniecības revolucionāro dziesmu repertuārs plaši sasauca ar krievu, franču, poļu, vācu, angļu un citu tautu proletariāta cīņas dziesmām. Šādu dziesmu repertuārs sevišķi plašs kļuva ap 1905. g. revolūciju, 1917.—1919. g. revolucionāro cīņu laikā un buržuāziskās Latvijas periodā revolucionārajā strādniecībā. Šai laikā radušās arī daudzas latviešu revolucionārās dziesmas, to teksti un melodijas, jaunajiem tekstiem izmantojot arī citu revolucionāro dziesmu, īpaši krievu revolucionāro un tautas dziesmu, studentu dziesmu, populāru latviešu kora dziesmu u. c. melodijas. Dažu latviešu revolucionāro dziesmu melodiju cilme līdz šim laikam palikusi nenoskaidrota. Savdabīgs un iedarbīgs

129. att. Pirmo dziesmu svētku dziedātāju gājiens.

revolucionāro dziesmu paveids bija baznīcas korāļu, vēlāk, 20.—30. gados, arī dažu buržuāziski patriotisko dziesmu revolucionārās parodijas. Buržuāziskās Latvijas laikā strādniecībā ieplūda padomju masu un pilsoņkara dziesmas, bet no Rietumeiropas — antifašistiskās cīņas dziesmas. Revolucionārās dziesmas ātri izplatījās plašās tautas masās, aicināja un mobilizēja uz cīņu, škanēja visos strādniecības svētkos, mītiņos, demonstrācijās, gājienos. Tās nav atdalāmas no tautas masu brīvības cīņu vēstures.

Tautas masu mūzikas kultūrā kopš XIX gs. vidus arvien lielāku vietu ieņēma kora dziedāšana. Atrasisoties no agrākajām saitēm ar baznīcu, kori un laicīgā kora dziesma kļuva par aktīvu tautas nacionālās atmodas, buržuāziski nacionālās kustības paudējiem. Par nozīmīgiem etapiem latviešu kora kultūras attīstībā kļuva vispārējie dziesmu svētki (I — 1873. g., II — 1880., III — 1888., IV — 1895., V — 1910., VI — 1926., VII — 1931., VIII — 1933., IX — 1938. g.).

Latviešu profesionālās mūzikas attīstība lielā mērā saistīta ar zemniecību (pretēji daudzu citu tautu mūzikas vēsturei, kur profesionālās mūzikas sākumi meklējami valdošajā šķirā, baznīcās, valdnieku un feodāļu pilīs, pilsētās) kā kora kultūra. Kora dziesma kļuva par tās pirmo un visdemokrātiskāko žanru. Tādējādi sākās arī «otrkārtējais» process — tautas dziesmas tika atdotas atpakaļ tautai kā apdares korjiem, līdz ar to lokālās, atsevišķo novadu tautas dziesmas izplatījās pa visu zemi, kļūstot par visas

tautas īpašumu. Šādu procesu nozīmība kļūst izprotama, ja iedomājas tos daudzus simtus tautas dziesmu melodiju, ko savās apdarēs devuši J. Cimze, Vīgneru Ernests, Jurjānu Andrejs, J. Vītols, E. Melngailis, P. Jurjāns, J. Graubiņš, Alfr. Kalniņš un daudzi citi komponisti XIX gs. un XX gs. pirmajā pusē. Tādā veidā daudzas skaistākās tautas dziesmas un melodijas ne tikai izplatījās visā tautā, bet arī nostiprinājās to viens variants (turpretī dzīvā tautas tradīcijā bieži var novērot šo pašu melodiju brīvu tālāku variēšanos). Tautas dziesmu apdaru žanrs latviešu kora dziesmā labāko komponistu darbos izkopts līdz augstai pilnībai un savukārt ietekmē tautas masu muzikālo skaistuma izjūtu un tautas dziesmu uztveri. Liels daudzums tautas dziesmu melodiju ieplūdināts tautā arī ar apdarēm solo balsij ar klavierēm (Jurjānu Andrejs, J. Vītols, Alfr. Kalniņš, J. Zālītis u. c.), kā arī ar skolu dziesmu krājumiem.

Tautas dziesmu melodiskais skaistums daudz bagātinājis arī citus latviešu mūzikas žanrus. Visa latviešu klasiskā mūzika saaugusi ar tautas dziesmu. Kad XIX gs. 70. gados sākās tautas melodiju vākšana, tautas seno mūzikas instrumentu spēli jau sāka aizstāt profesionālās mūzikas jaunlaiku instrumenti. Sāka veidoties nelieli orķestri, deju kapelas laukos, kuru sastāvā bija pāris vijoles, čells vai kontrabass un kāds pūšamais instruments, vai arī pūtēju orķestri. Lauku orķestru parādīšanos veicināja muzikālās izglītības izplatīšanās arī laukos, no skolotāju semināriem nākušo skolotāju un diriģentu darbība un arī pašu orķestra instrumentu ieviešanās sadzīvē — lauku muzikantu praksē, it īpaši deju spēlei ballēs un godos. Pilsētās šāda instrumentālās mūzikas izplatība bija jau senāka un nāca no feodālisma perioda pilsētu muzikantu tradīcijām. Par deju mūzikas iemīļotu instrumentu kļuva vijole, no kuras repertuāra iegūts arī vislielākais vairums deju melodiju pierakstu kopš XIX gs. beigām. Deju mūzikā sevišķi intensīvi izpaudās dažādu tautu mūzikas mijiedarbība. Kā deju nosaukumi rāda, tajās bieži sastopam citu tautu (vācu, krievu, poļu, čehu, franču u. c.) melodijas. Kopš gadsimtu mijas deju mūzikā nāca klāt arī harmonikas, vēlāk uzlabots akordeons, krievu bajāns, kas ar savu stiprāko skaņu un akordisko spēli sāka aizstāt tīri melodiskos instrumentus, piemēram, vijoles. Intelīgences un buržuāzijas vidē, sevišķi pilsētās, XIX gs. otrajā pusē līdz ar turības pieaugšanu sāka ieviesties klavieres kā mājas mūzikas instruments.

Muzikālās kultūras izplatīšanā nozīmīga loma bija arī ērģelēm, kas līdz ar savas būves pilnveidošanos, īpaši kopš XVIII gs. beigām, sāka iegūt arvien lielāku nozīmi baznīcās ne tikai korāļu spēlei, bet labu ērģelnieku rokās arī kā bagātu iespēju koncertinstrumentus. Ērģeļu mūzika veidoja plašu tautas masu muzikālo gaumi arī uz laukiem Vidzemē un Kurzemē, kur daudz skolotāju darbojās vienlaikus kā kora diriģenti un lauku baznīcu ērģelnieki. Šāda plaša jaunlaiku mūzikas instrumentu ieviešanās tautā stipri ierobežoja seno tautas mūzikas instrumentu lomu sadzīvē. XX gs. tie pamazām sāka kļūt par retumu. Visintensīvāk un visplašāk tautas mūzikas instrumentu tradīcijas saglabājās gar Kurzemes jūras piekrasti no Ventspils līdz Rucavai, īpaši pie Alsungas suitiem.

Latviešu profesionālās muzikālās kultūras izaugsme bija ļoti grūts process un kļuva iespējama tikai līdz ar feodālo žņaugu sairšanu. Spēcīga tās attīstība sākās kopš XIX gs. 70. gadiem. Pēterburgas un Maskavas konservatorijās augstāko muzikālo izglītību ieguva daudzi jaunie latviešu mūziķi — komponisti, diriģenti, pianisti, ērģelnieki un dziedātāji. Profesionālās mūzikas veidošanos veicināja arī sakari ar rietumu — vācu, franču, itāliešu, čehu mūzikas kultūru. To ietekme daudz ko mainīja arī tautas masu muzikālajā kultūrā. Sāka veidoties latviešu mākslinieku koncertdzīve arī uz laukiem, piemēram, 80. gados Jurjānu Andreja ērģelkoncerti, brāļu Jurjānu mežragu kvarteta koncerti u. c. Profesionālās mūzikas rosināta muzikālā kultūra sevišķi attīstījās gadsimtu mijā, vispārējā demokrātiskās inteliģences un strādnieku revolucionārās kustības kāpinājuma periodā. XX gs. sākumā līdz pirmajam pasaules karam bija izveidojusies jau latviešu radošās mūzikas nacionālā skola ar tās pamatlicējiem Jurjānu Andreju (1856.—1922.) un Jāzepu Vītolu (1863.—1948.) un spilgtu jaunāko paaudzi — Emīlu Dārziņu (1875.—1910.), Emīli Melngaili (1874.—1954.), Alfrēdu Kalniņu (1879.—1951.), Jāni Zālīti (1884.—1943.), Jāzepu Mediņu (1877.—1947.), Jāni Mediņu (1890.—1966.) u. c., kas kļuvuši par latviešu mūzikas klasiķiem. No komponistu darbiem vispirms un visplašāk gāja tautā kora dziesmas. Līdz ar dziesmu svētku attīstību daudzas no tām kļuva par plašu tautas masu muzikālās apziņas sastāvdaļu. Kora dziesmām sekoja solo dziesmas un jau gausāk — instrumentālās mūzikas darbi, kam nepieciešamie apstākļi un atskaņotāju spēki nobrieda vēlāk. Profesionālās mūzikas kultūras augstākās izpausmes formas — simfoniskie koncerti, operu izrādes u. c. — latviešu klausītājiem kļuva pieejamas gandrīz tikai Rīgā. Operu izrādes latviešu valodā vispirms parādījās latviešu dramatiskajos teātros Rīgā, īpaši kopš XIX gs. 80. gadiem. Pāvula Jurjāna noorganizētā un vadītā «Latviešu opera» (1913.—1915.) pirmā sapulcēja plašus latviešu muzikālā teātra spēkus un lika pamatus latviešu operteātrim. Izveidojot operteātri par valsts teātri — «Padomju Latvijas operu», padomju vara Latvijā 1919. g. veica arī drošus un radikālus pasākumus, lai operu izrādes darītu plaši pieejamas strādniekiem. Padomju Latvijas nepilnajos piecos pastāvēšanas mēnešos pirmo reizi īsti plaši izvērtās latviešu simfonisko koncertu dzīve, arī virzīta uz strādniecības klausītāju, kam līdz tam laikam šādi mūzikas žanri bija palikuši sveši. Vēlākajos buržuāziskās Latvijas gados vairs šo «lielās mūzikas» demokratizēšanās procesu nespēja turpināt. Simfoniskie koncerti ziemas sezonā notika reti, plašāk izvērsās tikai vasarās Rīgas jūrmalas un Rīgas dārzu estrādēs. Jaunus impulsus simfoniskās mūzikas kopšanai deva Latvijas radio simfoniskā orķestra nodibināšanās 20. gadu otrajā pusē.

Kapitālisma perioda pēdējais posms buržuāziskajā Latvijā 20.—30. gados arī tautas muzikālajā kultūrā bija daudzu un asu pretrunu pilns. Pateicoties tautas masu demokrātisko spēku aktivitātei, bija panākta plaša muzikālās izglītības izplatība ar vispārīzglītojošu skolu, tautas konservatoriju un valsts konservatorijas darbu, tomēr neierobežojot kapitālistiskajās valstīs tipisko «privāto» mūzikas pedagogiju, kas bieži vien bija visai diletan-

tiska. Latviešu profesionālā mūzika papildinājās ar daudziem jauniem talantīgiem māksliniekiem, kas, it īpaši kopš 20. gadu otrās puses, sāka ieņemt savu vietu Latvijas muzikālajā dzīvē. 30. gados bija jau izveidojusies plaša jaunāko komponistu paaudze, kuru spilgtāko pārstāvju vidū minami J. Graubiņš (1886.—1961.), P. Līcīte (1889.—1966.), L. Garūta (dz. 1902. g.), P. Barisons (1904.—1947.), J. Kalniņš (dz. 1904. g.), A. Žilinskis (dz. 1905. g.), V. Dārziņš (1906.—1962.), J. Ivanovs (dz. 1906. g.), J. Ķepītis (dz. 1908. g.), Ā. Skulte (dz. 1909. g.), M. Zariņš (dz. 1910. g.) u. c. Augstu māksliniecisku līmeni sasniedza operteātra darbība. Nacionālā opera kļuva par lielāko un reprezentatīvāko teātri Latvijā, taču ieejas biļešu augstocenu dēļ darbaļaudim palika grūti pieejama. Dzima pirmās latviešu operas — A. Kalniņa «Baņuta» (uzvesta 1920.), «Salinieki» (uzv. 1926.), Jāņa Mediņa «Uguns un nakts» (uzv. 1921.), «Dievi un cilvēki» (uzv. 1922.), «Sprīdītis» (uzv. 1927.), Jāzeps Mediņa «Vaidelote» (uzv. 1927.), vēlāk J. Kalniņa «Lolitas brīnumputns» (uzv. 1934.), «Hamlets» (uzv. 1936.), «Ugunī» (uzv. 1937.) u. c., pirmie baleti — Jāņa Mediņa «Mīlas uzvara» (uzv. 1935.), Jāņa Vītoliņa «Ilga» (uzv. 1937.), J. Kalniņa «Lakstīgala un roze», «Rudens» (abi uzv. 1938.) u. c. Vienlaikus operteātris, izdabājot buržuāzijas izpriecu kārei, kopš 20. gadu beigām citu pēc citas sāka dot izšķērdīgi greznas rietumu moderno operešu izrādes, kas iznīcināja klasisko operu repertuāru un pazemināja teātra kā kultūras faktora nozīmi. Dziesmu svētkus, šo plašo, augošo tautas koru kustību, kas pulcēja arvien lielākas dalībnieku masas, galvenokārt no lauku un pilsētu darbaļaužu jaunatnes, un ap kuriem sakoncentrējās daudz citu muzikālās kultūras pasākumu — atsevišķu koru un mākslinieku koncerti, operu izrādes, simfoniskie un citi koncerti, valdošā buržuāzija arvien vairāk tiecās izmantot savas ideoloģijas propagandai, vēlāk — fašistiskās Latvijas laikā — tiešai «vadoņa» slavinašanai. Šādiem mērķiem nacionālistiskā buržuāzija centās pakļaut arī muzikālo daiļradi, ieplūdinot līdzīgas dziesmas tautā ar dažādiem «pļaujas», «ražas» u. tml. svētkiem.

Kopš 20. gadu vidus kā jauns tehnikas izgudrojums mūziku sāka popularizēt arī radio, tāpat gramofona plates.

Kapitālisma beigu periodā profesionālā mūzikas kultūra Latvijā bija jau stipri izplatīta un līdzās tautas mūzikas dziļajam slānim radīja tautas dzīves un garīgās kultūras jaunas parādības, uz kuru pamata nodibinājās latviešu padomju mūzikas kultūra.

TAUTAS HOREOGRĀFIJA

Kapitālisma periodā funkcionējošā horeogrāfija ietver sevī senās latviešu tautas rotaļas un dejas, modernās viesību dejas, kā arī priekšnesuma dejas. Kā rāda horeogrāfiskās folkloras materiāli, kapitālisma periodā intensīvi dzīvo visi tautas horeogrāfijas žanri (dejas, rotaļdejas, rotaļas, kā arī rotaļspēles). Taču deju vakaros aizvien retāk tiek izpildītas rotaļas (parasti tikai deju starplaikos, kad muzikanti atpūšas).

130

131

130. att. Suitu spēlmaņi.

131. att. Lauku kapela XX gs. 20. gados, Launkalne.

132

133

132. att. Gatves deja.
133. att. Rucavietis.

Rotaļu žanrā arī kapitālisma periodā noteicošais horeogrāfiskās izveides tips ir dārziņa (apļa) veida divu gājienu norises, pavadītas gan ar senākām, gan arī ar jaunākām rotaļdziesmām. Šim tipam piesiešanas kompozicionālajā uzbūvē līdzīgais rotaļdejas, kā arī pāru dejas tips, kuram, domājams, arī ir senas saknes. Rotaļdejas aizvien retāk izpilda, dejojājiem līdzī dziedot, jo pavadījumus sāk spēlēt instrumentālisti.

Ja feodālisma laikā konkrētas rotaļas un dejas bija cieši saistītas ar noteiktām gadskārtu, kā arī ar ģimenes ieražām, tad kapitālisma periodā aina izmainās. Vienu un to pašu rotaļas norises tipu, t. i., izplatītāko un raksturīgāko latviešu tautas horeogrāfisko kompozicionālo divu gājienu risinājumu, sastop visās gadskārtu, kā arī ģimenes ieražu svinībās.

Kapitālisma perioda horeogrāfiskajās norisēs vērojamas samērā plašas latviešu un dažādu tautu deju asimilācijas parādības. Plaša aizgūto izteiksmes līdzekļu pārņemšana latviešu tautas dejā notiek XIX gs. otrajā pusē, galvenokārt ar kadriļas, polkas, valša u. c. starpniecību. It īpaši internacionālās pāru dejas horeogrāfisko detaļu iepļūšanu vecajās rotaļās, rotaļdejās un dejās veicināja visai sabiedrībai pieejamie atklātie sarīkojumi. Asimilācijai plašas iespējas pavēra arī aizguvumi ar latviešu rotaļām un dejām līdzīgo trohaisko un daktilisko melodiju metroritmisko struktūru. Bez tam radniecīgi horeogrāfiskie risinājumi (rotaļu, rotaļdeju un deju žanru apļa tipi ar neierobežotu pāru skaitu) un soļi latviešiem bija jau pirms tam. Jāsecina, ka viss minētais aizguvumu asimilācijas un līdz ar to arī attīstības process ir tik dziļš un plašs, ka šimbrīžam latviešu tautas horeogrāfijas nacionālā specifika nav pat iedomājama bez šiem pārņemtajiem izteiksmes līdzekļiem un to īpašā kompozicionālā izkārtojuma. Tas liecina par šī daiļrades žanra progresīvās attīstības tendencēm.

Visos Latvijas novados izveidojies kopējs latviešu polkas tips, turklāt vairākos izpildījuma variantos, bez tam Latgalē tipiski latvisko «Sīko polku» deju vēl ar citādu niansi — ļoti atsperīgi un īpatnēji «iztricinoties»; tāpēc to mēdz arī saukt par «tricinpolku». Latgalē vēl pazīst citas raksturā atšķirīgas polkas, kā «trako polku», «vieglo polku» u. c.

Līdzīgi polkai arī kadriļa asimilācijas procesā Latvijā ir pārveidojušies. Atšķirīgs ir ne tikai izpildījuma veids, bet arī pats kompozicionālais risinājums. Kadriļai latviešu tautas horeogrāfijā vispār ir ļoti liels īpatsvars. Tā, piemēram, grupu deju jomā galvenokārt sastopamas 4 pāru dejas, par kurām zīmīgi izteicies Jurjānu Andrejs — «Izrādās, ka tā sauktās vecās 4 pāru dejas nav nekas cits kā kadriļas; viņu izvešanas veids saietas pilnīgi ar kadriļu izvešanas veidu»,¹ piebilstams, ka tās esot jaunāku laiku patapinātas dejas.

Vidzemē kadriļas daudz dejoja krogos. Nereti ziemā dejoja ik svētdienas, dažkārt vēl arī sestdienās. Ja senāk ģimeņu godu, kā arī gadskārtu ieražu norises bija saistītas ar īpašu vienreizēju svinīgumu un svētdienīgu noskaņojumu, ko izpauda ne tikai dejojāju stāja, bet arī greznā drēbju

¹ Jurjānu Andrejs. Latvju tautas mūzikas materiāli. — RLB Mūzikas komisijas rakstu krājums, 5., Rīgā, 1921., 5. lpp.

kārta, tad krogos danču vakari kļūst par visai ikdienišķu parādību. Tajos dejotāji var ierasties vienkāršāk ģērbušies un bez uzaicinājuma. Ikdienišķāks, brīžiem pat «vaļīgs» kļūst arī dejas izpildījums. Krogus telpā galvenokārt sastopams 4 pāru izpildījuma veids. Kompozicionālais risinājums zināmā mērā pārveidojas. Latviešu 4 pāru dejas biežāk nekā citu tautu kadriļtipa norisēs ievijas tautas iemīļotie apla un dārziņa gājienu.

Latgalē kadriļas dejoja galvenokārt zemnieku šaurajās dzīvojamās telpās. Latgaliešu kadriļa gan pēc savas konstruktīvās izveides, gan jo sevišķi pēc horeogrāfisko izteiksmes līdzekļu izmantojuma rāda īpatnēju izpildījuma veidu. Danču vakaros (tos sauca arī par sadancošanu, rikti, vakarēšanu, večerinku vai vēl citādi), ko parasti rīkoja ziemas vakaros ik sestdienu vai svētdienu pēc kārtas pie kāda sādžas saimnieka, spēka un enerģijas pārpilnā jaunatne, iztaisnojusi katoļu reliģiskajos rituālos locīto augumu, aizturēto dzīvesprieku izpauda visai trauksmainās dejās. Ne veltītur «trako polku» dēvē par «velna polku» vai «velna danci». Tā kā Latgales zemnieku istabās telpas bija maz, tad dejoja tikai 2 pāri. Dejotāju, kas gaidīja uz savu kārtu, bija daudz, un, kad pāri tika «pie vārda», tie dejoja no visas sirds tā, lai jo zibenīgāk cilātos kājas un jo straujāk varētu griezties. Arī rotaļās gāja citādi nekā pārējos Latvijas novados. Ja Vidzemē vai Kurzemē rotaļnieki malējā (ārējā) dārziņā (apli) kustas vai atsevišķos gadījumos arī stāv, tad Latgalē bieži vien pārējie rotaļnieki visu norises laiku sēdēja apkārt telpai un dziedāja. Tā kā horeogrāfisko norisi izpildīja tikai dažī rotaļnieki un dziedātājiem pa laikam mēdza pievienoties arī mūziķi-instrumentālisti, tad te iezīmējās 3 patstāvīgas izpildītāju grupas — dejotāji, dziedātāji un muzikanti. Šāds izpildījuma veids ne tikai iezīmēja rotaļas žanra pāreju rotaļdejas un dejas žanrā, bet bija arī tiešais priekštecis mūsdienu dziesmu un deju ansambļiem.

Latgales danču vakaru horeogrāfiskā struktūra sasaucas ar baltkrievu, krievu u. c. tautu večerinkās dejoto danču norisi. Pagājušā gadsimta beigās Latgales danču vakaros blakus rotaļām, rotaļdejām un kadriļām plašāk nekā citos Latvijas novados ienāk krievu, kā arī citas, t. s. internacionālās viesību dejas, kā, piemēram, «Izvoščiks», «Lavoņiha», «Oira», «Aleksandrs III», «Krakovjaks», «Vengerka» u. c.

Domājams, ka katoļu baznīcas bargo noteikumu ietekmē tieši Latgalē ir ļoti izplatīta parādība, ka liriskai latviešu tautas dziesmai dzied svešdabīgu dejisku piedziedājumu un rotaļas norisē lēns un plūstošs gājiens dārziņā mainās ar dzīvespriecīgu griešanos polkas vai valša solī. Tā, piemēram, ļoti liriskajai dziesmai «Nedod, dievs, vītolam» pēc katra panta dzied svešdabīgu piedziedājumu «Vismīļāko jaunkundzi ņemu pie sevis» un kā horeogrāfisko refrēnu dejo valsi.¹ Kā liecina teicēju piebildes, tad t. s. rotaļu vakaros esot drīkstējuši iet un dziedāt jebkuru rotaļdziesmu, tikai neesot bijis brīv deļot. Tomēr, ja rotaļnieki dziedājuši liriskas dziesmas ar dejiskiem piedziedājumiem, neviens neesot iedrošināļies tiem pārmest vai tos nosodīt.

¹ FS 441,59; 1940,6701; 1949,19; 1950,1483; 1950,1618; 1950, 4630 u. c.

Kurzemē un Zemgalē līdzās viesību dejām, kā «franksēzei», «ekosēzei», «kadriļai» u. c., visai plaši ienāk ziņģes tipa rotaļdziesmas, kā: «Sliņķis gāja lūkoties sev sievu», «Kaut būdiņ' man būtu», «Rozālija cietumā», «Kungs un ganu meita» u. c., kuras pa laikam dziedāja, izpildot tipiskās latviešu tautas rotaļas norises. Jāpiezīmē, ka sentimentālās ziņģes nespēja izmainīt latviešu rotaļu noriņu tradicionālo risinājumu, tās tikai veicināja valša nostiprināšanos latviešu tautas horeogrāfijā. Bez tam Kurzemē un Zemgalē vairāk nekā citos etnogrāfiskajos apgabalos tradicionālajās rotaļās un rotaļdejās sastopami varianti ar rotaļnieku grupējumiem gatvēs, domājams, asimilēto gatves veida viesību deju ietekmē.

Redzams, ka horeogrāfiskās daiļrades pilnveidošanās tradīcijas ir vai nu kopējas visai Latvijai, vai arī īpatnējas atsevišķam etnogrāfiskam novadam. Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora fondu, kā arī publicētie materiāli visumā ļauj atsegt etnogrāfisko novadu horeogrāfiskā stila īpatnības, turklāt dažam novadam spilgtāk, dažam mazāk spilgti. Tas izskaidrojams ar vēsturiskiem un etniskiem cēloņiem. Tā, piemēram, latviešu tautas horeogrāfijas stila īpatnības Igaunijas pierobežā dažās norisēs saskaras arī ar senajiem igauņu «korovootiem», kas pazīstami Latvijai tuvajā «setuku» apdzīvotajā teritorijā.

Buržuāziskajā Latvijā pilsētu un lauku centru sarīkojumos telpās, kā arī brīvajā dabā, t. s. zaļumballēs, dominējošo vietu pakāpeniski ieņēma moderno saviesīgo deju t. s. horeogrāfiskais žargons «šiberis», kura izpildījuma veids samērā tāls no fokstrotā, lēnā fokstrotā, angļu valša un tango starptautiskā izpildījuma veida (t. s. starptautiskā viesību deju standarta). Modernās viesību dejas ieviešanos ievērojami veicināja džeza melodijas un daudzās ārzemju filmas, ko tolaik bagātīgi demonstrēja vietējos kino- teātros.

Latviešu rotaļas un sadzīves dejas saglabājās vēl mājas viesībās, sevišķi laukos, kā arī skolēnu sarīkojumos.

Latviešu sadzīves horeogrāfijas attīstību kapitālisma periodā ievērojami ietekmējuši rotaļu un deju materiālu publicējumi. Pirmais, samērā necilais latviešu valodā iespējams rotaļu krājums ar horeogrāfisko noriņu aprakstiem, pavadījuma dziesmas tekstiem un melodijām tika izdots 1890. gadā.¹ Otrs, spēcīgāk ar dziesmu saistīts latviešu tautas horeogrāfijas materiālu izdevums ir 1912. g. mūzikas zinātnieka Jurjānu Andreja «Latvju tautas mūzikas materiāli», kur rotaļu un dziedamo deju melodijām pievienoti arī noriņu apraksti.² Kaut arī kustības aprakstiem šajā publicējumā ir sekundāra, reizumis (sliktā pieraksta dēļ) pat visai niecīga nozīme, tomēr krājums ieņem paliekošu vietu horeogrāfisko materiālu senāko publicējumu vidū.

XX gs. 20. gados klajā nāca samērā daudz rotaļu krājumu skolām un

¹ V. Sams un K. Tarziers. Rotaļas mājai un skolai. Valmierā, 1890.

² Jurjānu Andrejs. Latvju tautas mūzikas materiāli. — RLB Mūzikas komisijas rakstu krājums, 4., Rīgā, 1912.

jaunatnei,¹ kas ietekmēja ne tikai skolēnu sarīkojumu rotaļu norisi, bet arī pieaugušo rotaļnieku repertuāru. Publicējumos tika dots viens, krājuma autoram zināmais vai iemīļotais variants, kas tad sāka dominēt starp pārējiem šo rotaļu norišu veidiem. Tomēr tautā vērojama horeogrāfisko norišu brīva tālāka variēšanās. Analizējot izplatītāko rotaļu krājumu autoru jaunrades un tautā funkcionējošo, seno — klasisko nozīmi ieguvušo rotaļu un deju norišu dzīvotspēju un savstarpējās attiecības, jākonstatē, ka tauta nepieņem tās raksturam svešus risinājumus un patvarīgus pārveidojumus. Tā, piemēram, ļoti izplatīts un savā laikā iecienīts bija skolotājas A. Šēnfeldes visai plašais rotaļu krājums — «Rotaļu pūrs». Daudzas viņas rotaļu un rotaļdeju jaunrades iegāja rotaļnieku repertuārā, bet vairākas palikušas arī pilnīgi neievērotas.

Tas ļauj secināt, ka klasiskajam horeogrāfiskajam mantojumam ir ne tikai savi īpaši izplatības un noturības likumi tautā, bet tam ir arī dziļas un, domājams, ļoti senas tradīcijas.

Latviešu tautas deju nozīmīgākie publicējumi parādās XX gs. 30. gadu vidū. Latviešu tautas dejas mākslas entuziasti J. Rinka un J. Ošs publicēja četrās burtnīcās pašu apzinātās 33 latviešu tautas dejas, rotaļdejas, kā arī rotaļas norises.² Dažus gadus vēlāk J. Stumbris divās burtnīcās publicēja savus savākumus, kā arī apdares.³ Šie izdevumi bija galvenais pamats latviešu tautas deju priekšnesumu repertuāram, kā arī sadzīvei. Ar laiku latviešu horeogrāfu vidū nodibinājās nepareizs ieskats, ka vienīgais pieņemamais un līdz ar to īstais izpildījuma veids ir tikai šinīs burtnīcās publicētais tautas deju un rotaļdeju norises variants. Jāpiezīmē, ka publicētāju dotie teorētiskie secinājumi ir kritiski pārvērtējami.

Jau sākot ar pagājušā gadsimta beigām, latviešu tautas dejas nokļūst uz skatuves, t. i., iegūst skatuviskās dejas funkcijas. Skatuviskā latviešu tautas deja savas gaitas latviešu teātra izrādēs sāka kā rotājošs iespraudums. Pakāpeniski tā izauga par patstāvīgu priekšnesuma mākslas žanru. Atsevišķi dejas mākslas entuziasti izveidoja pašdarbības kopas, kas dejoja galvenokārt horeogrāfiskās folkloras pierakstos fiksētās norises.

Samērā vēlu un visai atturīgi latviešu tautas dejai pievērsās profesionālie dejojāji. Latvijas operas kolektīvs 1935. g. oriģinālbaletā «Mīlas uzvara» (O. Lēmaņa horeogrāfija) pirmo reizi izmantoja horeogrāfisko folkloru un tautas deju elementus jaunas skatuviskas latviešu dejas izveidošanai. Buržuāziskajā Latvijā skatuviskā latviešu tautas deja un pašdarbības deju kolektīvi, salīdzinot ar koku mākslas uzplaukumu, nīkuļoja. Dziesmu svētkos latviešu tautas deja tika pilnīgi ignorēta. Stāvoklis krasi mainījās, nodibinoties Padomju Latvijai.

¹ J. Bernsons. Fiziskā audzināšana. Isa rokasgrāmata. Rīgā, 1921.; A. Šēnfeld. Rotaļu pūrs. Rīgā, 1922.; P. Jurjāns. 25 latvju tautas rotaļas, dejas mājai un skolai maziem pianistiem un dziedātājiem. Rīgā, [izdoš. gads nav uzrādīts]; A. Dzintars. Jaunas rotaļas ar dziedāšanu skolai un jaunatnei. [Rīgā], 1922.; Fiziskās audzināšanas skolotāju vasaras kursi. Konspekts. Rīgā, 1927.

² J. Rinks un J. Ošs. Latvju tautas dejas. Rīgā, 1. — [izdoš. gads nav uzrādīts], 2. — 1934., 3. — 1936., 4. — 1936.

³ J. Stumbris. Dejosim latviski. Rīgā, 1. — 1938., 2. — 1940.

XIX gs. otrajā pusē reizē ar kapitālistiskās rūpniecības attīstību arī tautas mākslas attīstībā notika ievērojamas izmaiņas. Šajā laikā pašu mājās darinātās lietas, kā arī vietējo amatnieku ražojumus arvien biežāk sāka aizstāt rūpniecības ražojumi. Taču, ja strauji augošā rūpniecība varēja apmierināt tautas prasības galvenokārt pēc plaša patēriņa precēm, tad ne vienmēr tā spēja apmierināt prasības pēc dekoratīviem, rotātiem priekšmetiem. Tāpēc atsevišķi meistari turpināja individuāli ar rokām darināt rotātus priekšmetus gan savas ģimenes vajadzībām, gan dāvināšanai, gan arī pasūtītājiem.

Daļa zemnieku (vidējā un it īpaši trūcīgā zemniecība, kā arī laukstrādnieki), izmantojot savās saimniecībās ražotās vai par darba algu saņemtās izejvielas, paši darināja arī savus iedzīves priekšmetus, mēbeles, apģērbus, darba rīkus utt. Balstoties uz senām tradīcijām, pašdarinātos priekšmetus izrotāja, tā attīstot tālāk tradicionālo tautas mākslu. Rokām darinātie priekšmeti atšķirībā no fabriku ražojumiem spilgti rādīja atsevišķo individuālo meistarību un izdomu.

Līdz ar rūpniecības attīstību tautas mākslas darinājumus pamazām nomainīja pirktie kokvilnas un vilnas audumi. Ieviesās tūks, tills, brokāts. Izšūšanai un adīšanai sāka lietot dzīparus un kokvilnas diedziņus. Komplīcētus rokdarbu izšuvumus tautas mākslas meistari daļēji sāka aizstāt ar fabrikās ražotām ornamentālām lentām, mežģinēm, stikla krellēm.

Ja latviešu tautas mākslas izšuvumu senākajam tehniskajam izpildījumam raksturīga bija izšūšana, skaitot auduma diegus, tad XIX gs. beigās, kad izšūšanai sāka lietot pirktos, smalkos kokvilnas audumus, kuriem diegus saskaitīt bija grūti, plaši ieviesās ar brīvu roku zīmētie ziedu motīvi; šādus uz papīra zīmētus motīvus par lētu naudu varēja nopirkt pilsētās rokdarbu veikalos un gadatirgos. Negatīvu ietekmi uz tālaika tautas mākslas darinājumiem atstāja tolaik gandrīz visā Eiropā valdošais t. s. jugendstils ar saviem naturālistiskajiem ziedu zīmējumiem un nedabiski lauztām līnijām. Negaumīgie rotājumi visvairāk izplatījās izšuvumos un mēbeļu rotājumos, sevišķi pilsētās vai pilsētām tuvējos lauku novados.

Pilsētu modes ietekmē rokdarbnieces — adītājas sāka darināt jaunus, līdz šim tautas mākslā nebijušus priekšmetus: delnas locītavu sildītājus, adītas segas utt., to rotāšanai izmantojot vai nu pilsētās noskatītus naturālus ziedu motīvus, vai arī pārņemot seno ornamentu kompozīciju un krāsu ziedu salikuma tradīcijas.

Reizē ar ķīmisko krāsvielu izplatīšanos mainījās krāsu zieds, ieviesās daudz spilgtāki un spēcīgāki krāsu toņi, nekā bija iegūstami, krāsojot ar augu krāsām.

Kapitālisma apstākļos, mākslas nozarēm specializējoties, uzplauka atsevišķas tautas mākslas nozares. Vispirms te minami dekoratīvie kokgriezumi un profilētu dēļu rotājumi Latgales dzīvojamo ēku logu apmalēs, dzīvojamo ēku ārējo sienu un vēja dēļu apstrādē utt. Plaši ieviesās arī dažādas tautas amatnieku darinātas istablietas, kā krēsli, skapji un gultas

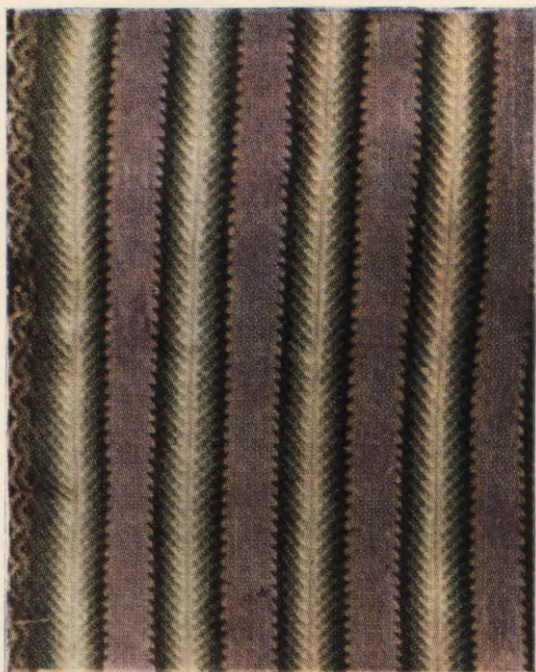
1

2

134. att.

1 — gultas sega, XX gs. sākums, Sņķeres pag. (CVVM); 2 — gultas sega, 1890. g. Allažu pag. (CVVM); 3 — tamborēta gultas sega, XX gs. sākums, Klintaine (E); 4 — izšūts paklājs, XX gs. 30. gadi, Klintaine (E).

3

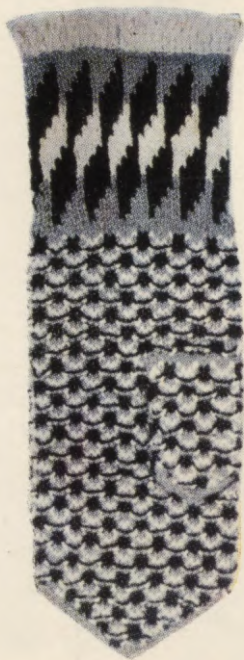
4

135. att. J. Drandas šķīvis. Valkas apr. Smiltenes pag. XX gs. sākumā (CVVM).

136. att. Krēsla atzveltnes audums pēc A. Cīruļa meta. XX gs. 40. gadi (RLMV).

137. att. Cimdi, XIX gs.

ar virpojumu, izgriezumu, urbumu u. c. tehnikās veidotu rotājumu pēc muižās un pilsētās redzēto klasisko stilu mēbeļu paraugiem, ko vietējie amatnieki parasti pārveidoja pēc savas gaumes.

Lauku podnieku keramikas veidojumus, lai arī kapitālisma laikā izveidojās īpaši podniecības centri (Silajāņi, Lejasciems, Rucava u. c.), tomēr ievērojamā mērā nomainīja rūpnīcās ražotie fajansa, porcelāna un stikla trauki. Tāpat arī koka un pīto trauku un tvertņu vietā stājās skārda, māla un stikla trauki. Rūpniecībā ražotos traukus vispirms iegādājās jaunās, topošās latviešu buržuāzijas pārstāvji gan pilsētās, gan arī laukos, XIX gs. beigās un XX gs. sākumā cenšoties pielāgoties «smalkajām ģimenēm» un atdarināt tās, jo vietējo meistarū gaumē darinātie latviešu senās tautas mākslas izstrādājumi tiem likās pārāk vienkārši — «lauciniecišķi». Šai pašā nolūkā dažādos speciālos latviešu izdevumos vai arī dažādu žurnālu pielikumos tika popularizēti vācu gaumē darinātie izšuvumi, adījumi, tamborējumi un citu rokdarbu paraugi. Tika rīkoti arī kursi un atvērtas speciālas rokdarbu un aušanas skolas. Kursu vadītājas un skolotājas bieži vien bija «kārkluvācietes», kas neizprata un arī negribēja izprast latviešu tautas mākslu, bet pēc vācu «musturgrāmatām» mācīja dažādas izšuvumu tehnikas un rotājumus.

Pilsētu un lauku buržuāzija savām interesēm un vajadzībām centās pakļaut arī tautas mākslas meistarū daiļradi. Nododot meistariem pasūtījumus, tā centās arī norādīt rotājumu raksturu, kas nereti bija pavisam svešs latviešu tautas mākslai. Latviešu buržuāzijas novēršanās no senās tautas mākslas un jauno «musturgrāmatu» ieviešanās sekmēja formālisma un naturālisma attīstību latviešu tautas mākslā, kā arī jaunajā, topošajā profesionālajā lietišķajā mākslā.

Līdz ar kapitālisma straujo nostiprināšanos, augot un veidojoties buržuāziskajai nācijai, augs un veidojās arī latviešu progresīvā inteliģence, kas izvirzīja jautājumu par latviešu nacionālās kultūras, par latviešu tautas mākslas un profesionālās lietišķās mākslas tālāku attīstību. Vērodama turīgās buržuāzijas pārvācošanās procesu, latviešu progresīvā inteliģence uzsāka aktīvu cīņu par latviešu senās tautas un lietišķās mākslas darinājumu vākšanu un propagandēšanu. Tāpēc pirmajā latviešu etnogrāfijas izstādē, kas modināja sabiedrībā lielu interesi, bagātīgi bija pārstāvēti arī tautas mākslas labākie senie darinājumi.

Liela nozīme tautas un lietišķās mākslas tālākajā attīstībā XIX gs. beigās un XX gs. sākumā bija latviešu profesionālajiem māksliniekiem. Štiglica mākslas skolā Pēterburgā izauga pirmie profesionālie latviešu mākslinieki: J. Madernieks (1870.—1955.), J. Straume (dzim. 1874.), A. Cīrulis (1883.—1942.) u. c. Apguvuši krievu reālistiskās mākslas pamatus un balstoties uz latviešu tautas mākslas tradīcijām, viņi veica lielu darbu, izskaužot latviešu buržuāzijas gaumē ieviesušos Baltijas vāciešu sīkpilsonisko salkanību un bezgaumību audumos, izšuvumos, kokgriezumos u. c. Lai gan arī šo mākslinieku daiļrade ne vienmēr bija pilnīgi brīva no dažādām pretrunām, viņi tomēr saglabāja saites ar tautas mākslas senajām tradīcijām visās galvenajās tautas mākslas nozarēs.

Buržuāziskās diktatūras gados profesionālā lietišķā māksla noklīda stilizēta modernizējuma un lētas gaumes virzienā. Liela ietekme te bija dažādiem pārejošiem Rietumeiropas modes virzieniem. Savu postu tautas gaumes audzināšanā nodarīja dažādie rokdarbu veikali un uzņēmēji, kas 30. gados sērijām vien ražoja izšuvumu zīmējumus gan uz auduma, gan uz papīra ar naturālu ziedu motīviem, tautas dziesmu tekstiem un dažādiem banāliem zīmējumiem (rūķīši, bonza, kakēni, eņģeļi u. tml.). Izveicīgi tirgotāji tos pārdeva veikalos un gadatirgos, tā bojājot tautas gaumi un reizē gūstot labu peļņu. Parasti šo zīmējumu radītājiem nebija nekādas mākslinieciskās izglītības, taču, tā kā viņu darbs bija lētāks nekā mākslinieku darbs, viņu ražojumi ieviesās daudz plašāk. Arī skolās rokdarbu stundās nereti tika izmantoti šie negaumīgie zīmējumi.

Ievērojama nozīme tautas un lietišķās mākslas attīstībā bija dažādiem mākslas amatniecības kursiem un skolām. 1923. g. tika nodibināta mājturības skola, kurā liela vērība tika veltīta senās tautas mākslas un kompozīcijas studijām.¹ Nozīmīgi bija arī Izglītības ministrijas skolu departamenta 1928. g. nodibinātie mākslas amatniecības kursi pamatskolu un vidusskolu rokdarbu skolotāju sagatavošanai. Jau pēc dažiem gadiem šos kursus pārkārtoja par divgadīgu Valsts mākslas amatniecības skolu, bet sākot ar 1937. g., — par trīsgadīgu Valsts daiļamatniecības skolu. Skolā bija aušanas, grāmatsiešanas un ādas darbu, metālkalšanas, keramikas un sieviešu rokdarbu nodaļas. Skola rīkoja gadskārtējas audzēkņu darbu izstādes, tautas tērpu skates un popularizēja tautas mākslu ārzemju izstādēs (Parīzē un Briselē — 1937. g., Berlīnē — 1938. g.). Tomēr buržuāziskās Latvijas laikā lietišķā māksla nespēja kļūt par plašu tautas masu mākslu. Konkurences cīņa starp atsevišķām privātām darbnīcām, pakļaušanās naidīgā pasūtītāja gaumei noteica jauno lietišķās mākslas speciālistu darbības virzienu pēc daiļamatniecības skolas beigšanas. Viņi kļuva galvenokārt par mājamatniekiem, kas izpildīja individuālos pasūtījumus, ievērojot pasūtītāju gaumi, kas ne vienmēr atbilda labākajām tautas mākslas tradīcijām.

Daudz lielāka nozīme tautas mākslas progresīvo tradīciju attīstībā bija Lauksaimniecības ministrijas mājturības un rokdarbu instruktorēm, kas strādāja gandrīz katrā pagastā, starp citu, popularizējot arī senās tautas mākslas tradīcijas un labākos profesionālu mākslinieku paraugus. Kaut arī šo instruktoru vadītajosursos un priekšlasījumos piedalījās galvenokārt tikai turīgo aprindu pārstāves, kurām bija pietiekami brīva laika, tomēr tie deva ierosinājumu arī plašākām darbaļaužu masām iespēju robežās savā ikdienas dzīvē ieviest gaumīgus tautas mākslas darinājumus. Arī daudzie publicējumi — gan atsevišķās grāmatās, gan arī speciālos sieviešu žurnālos (kas aizvien dažas lapas veltīja tautas mākslas izstrādājumiem) — nenoliedzami veicināja tautas mākslas labāko tradīciju attīstību.

¹ No šīs skolas ar laiku izauga Kaucminde mājturības seminārs, vēlākais Latvijas mājturības institūts, kas sagatavoja labas speciālistes — instruktores un skolotājas arī tautas mākslas jautājumos.

138. att. XX gs. 30. gados pēc J. Bīnes meta darināts paklājs.

Profesionālās lietišķās mākslas attīstībā noteicošā loma buržuāziskās Latvijas gados bija profesionālajiem māksliniekiem, kā arī Valsts daiļamatniecības skolas un dažādu speciālo kursu absolventiem.

Tekstiliju nozarē lielu izplatību guva latviešu profesionālo mākslinieku kompozīcijas, kas parasti tika publicētas dažādos žurnālos. Daudzas lauku mājas un pilsētnieku dzīvokļus rotāja pēc J. Madernieka metiem darināti paklāji. Tieši tekstiliju mākslinieciskā apdare bija tā lietišķās mākslas nozare, kurā sadarbībā ar profesionālajiem māksliniekiem 30. gados sākās pilnīgi jauns attīstības posms. Tika izveidoti lieli dekoratīvi gobelēni u. c. audumi, kuru rotājuma kompozīcijā izpaudās latviešu mākslinieku spējas radoši izmantot tautas mākslas mantojumu, kā arī zināšanas citu tautu mākslā (piemēram, A. Cīruļa darbos atdzima mada-rošanas tehnika, A. Dzērvītis pēc senu rakstu motīviem veidoja paraugus baltajiem un krāsainajiem izšuvumiem).

Profesionālo lietišķās mākslas speciālistu vadībā lasītās lekcijas un samērā plašais publicētās literatūras klāsts cēla arī neprofesionālo audēju un izšuvēju darinājumu māksliniecisko vērtību. Pateicoties mājturības instruktoru darbībai un senās tautas mākslas propagandai, daudzās lauku mājās 30. gados sāka parādīties izšuvumi dažādās balto darbu, izvilsuma un ielocījuma tehnikās. Pilsētu dzīvokļos turpretī negaumīgie izšuvumi bija dominējošie visu kapitālisma posmu.

Adījumu tehnikā izplatījās paraugi, kas bija publicēti daudzajos

sieviešu žurnālos («Zeltene», «Sievietes Pasaule», «Mājas Draugs» u. c.). Bez etnogrāfisko adījumu paraugiem tajos popularizēja arī «jaunas modes» cimdsus ar gariem, grezni ornamentētiem un bārkstīm rotātiem zvanveida valņiem, kādus pazīst igauņu un citu ziemeļu tautu māksla. Modē nāca arī dažādi mežģiņu raksti, vijiņas un mezglojumi, kurus pielietoja visdažādāko priekšmetu — plecu lakatu, kleitu, mēteļu, bērnu apģerbu, sporta komplektu un citu priekšmetu adīšanā.

Metālkaluma nozarē jāatzīmē mākslinieka Anša Cīruļa pirmie mēģinājumi jau šā gadsimta pirmajos divos gadu desmitos radīt lietišķajā mākslā jaunas, modernas formas un kompozīcijas. Viņa darbs ievērojami ietekmēja latviešu dekoratīvās metālkalumu mākslas tālāko attīstību. Pozitīva loma bija arī mākslinieka A. Dzērvīša (1897.—1942.), E. Veilanda (1885.—1963.), J. Bīnes (1895.—1955.) u. c. kompozīciju projektiem, pēc kuriem tika darināti daudzi metāla izstrādājumi.

Liela nozīme latviešu juvelierizstrādājumu attīstībā 30. gados bija J. Bētiņa darbībai. J. Bētiņa darbnīcā strādāja labi amata meistari, kas bija cieši saistīti ar tautas mākslu. Šī darbnīca specializējās dažādu saktu, rokas sprādžu, kakla rotu un gredzenu izgatavošanā.

XX gs. 30. gados plaši attīstījās arī lielāka apjoma telpisku metālizstrādājumu darināšana. Šo priekšmetu izgatavotāji — mākslinieki labi pārvaldīja metālapstrādes tehnikas: cilnisko formu kalšanu, plakano un dziļo cizelēšanu, gravēšanu, metālspiešanu, dažāda veida karsto lodēšanu, dabisko tonēšanu, galvanizēšanu utt. Šajā nozarē 30. gados ar dekoratīviem telpiskiem cilņiem izcēlās jaunie mākslinieki P. Krasts, A. Naika, H. Risins. Tie veica gan unikālus pasūtījumus, gan arī darināja sērijveida neliela izmēra sudraba apkalumus kristāla traukiem, kā arī dažādus sadzīves priekšmetus un rotas lietas.

Kokapstrādāšanas meistarība XX gs. sākumā tika apgūta atsevišķās darbnīcās — skolās pie amata meistariem (L. Reguta mākslas amatniecības-koktēlniecības skola, A. Birģeles mākslas amatniecības skola), bet 30. gadu sākumā māksliniecisko izglītību lielākā daļa meistarību papildināja Tautas augstskolas zīmēšanas studijā un pie atsevišķiem māksliniekiem. Lielais vairums kokgriezēju nodarbojās ar dažādu lādišu, lustru u. c. iedzīves priekšmetu, kā arī koka sīkplastiku darināšanu. Vairāki arhitekti un mākslinieki šajā laikā pievērsās arī dzīvokļu un sabiedrisko telpu iekārtas ansambļa un atsevišķu mēbeļu projektēšanai. Pēc viņu projektiem meistari kokgriezēji veica mēbeļu māksliniecisko apdari. Latvijas daiļamatniecības izstādē Rīgā 1937. g. lielākā daļa mēbeļu bija darināta pēc profesionālo mākslinieku vai arhitektu projektiem.

Mākslas keramika izveidojās jau XX gs. sākumā un cieši saistīta ar mākslinieka Riharda Zariņa (1869.—1939.) vārdu. R. Zariņš piederēja pie tiem latviešu māksliniekiem, kas centās panākt latviešu senās tautas mākslas atdzimšanu. 1926. g. sāka darboties Latvijas Mākslas akadēmijas keramikas darbnīcas. Latviešu profesionālajai mākslas keramikai tās attīstības sākuma posmā raksturīga tautas mākslas seno elementu un māksliniecisko paņēmienu tieša pārņemšana.

Mākslinieki keramiķi pievērsās arī porcelāna trauku apdarei. Porcelāna rūpniecība Latvijā pastāvēja jau kopš XIX gs. vidus. Pēc pārtraukuma pirmā imperiālistiskā pasaules kara gados porcelāna ražošana Latvijā atkal tika atsākta 1924. g. Taču buržuāziskajā Latvijā porcelāna rūpniecība nespēja strādāt ar pilnu jaudu. Porcelāna izstrādājumu mākslinieciskā vērtība nebija liela. Tikai īsi pirms otrā pasaules kara porcelāna rūpniecībā mazliet vairāk vēribas sāka veltīt ražojumu mākslinieciskai kvalitātei, pasūtot metus māksliniekiem (A. Cīrulim, J. Bīnem, R. Sutam, A. Beļcovai, S. Vidbergam u. c.). Taču mākslinieki gatavoja skices galvenokārt tikai tiem priekšmetiem, kurus gatavoja reklāmai vai izstādēm.

Ādas plastikas kapitālisma sākuma posmā un arī XX gs. pirmajos divos gadu desmitos veidoja vācu amata meistari, darinot vēsturisko stilu ietekmētus darbus, galvenokārt grāmatu iesējumus. Kā latviešu lietišķās mākslas nozare ādas plastika sāka veidoties tikai XX gs. 30. gados un saistās ar Izglītības ministrijas skolu departamenta organizētajiem rokdarbu kursiem un vēlāk nodibināto Rīgas Valsts daiļamatniecības skolu. Tā kā Latvijā tolaik ādas plastikas tehnika bija maz pazīstama, tad mākslinieki devās uz Igauniju mācīties un apgūt igauņu pieredzi. 30. gadu beigās izauga spēcīgi ādas plastikas meistari (V. Zosta, A. Pūrmalis, J. Ozoliņš, V. Cēpurīte u. c.).

Pinumu tehnika, kas ir viena no vecākajām latviešu tautas mākslas nozarēm, plašāk bija pārstāvēta galvenokārt laukos. Šajā tehnikā darināja lauku sētās nepieciešamos priekšmetus, kā grozus, sētuves, vētījamās sietus, vāceles, salmenīcas utt. Līdz ar kapitālistiskās rūpniecības attīstību pinumu tehnikā darinātos izstrādājumus ievērojamā mērā izkonkurēja fabriku ražojumi. No jauna šo tautas mākslas nozari cēla godā māksliniece O. Kaža (1891.—1958.), kas uz veco tradīciju pamata sāka darināt priekšmetus ar dekoratīvi māksliniecisku nozīmi. 30. gados O. Kaža piedalījās vairākās ārzemju izstādēs (Parīzē, Briselē, Berlīnē), kur par saviem rūpīgi darinātajiem pinumiem (šķīvīšiem, cibiņām u. c.) saņēma vairākas zelta medaļas.

XIX gs. beigās un XX gs. sākumā Liepājā tika atvērtas vairākas dzintara apdares darbnīcas. Ar dzintara apdari nodarbojās galvenokārt juvelieri sveštautieši, kas meklēja iespējas labi nopelnīt. Šo darbnīcu īpašniekiem bija svešas latviešu tautas mākslas tradīcijas, tie atdarināja Austrumprūsijā agrāk izveidojušos paraugus ar naturālām augu formām. Apgādātas ar labu tehniku, šīs darbnīcas izkonkurēja tautas mākslas meistarus, kas dzintaru apstrādāja ar primitīviem darba rīkiem. Tie bija spiesti meklēt citu nodarbošanos, un tautā dzintara apstrāde apsīka. Jauns uzplaukums dzintara apdarē sākās tikai 30. gados.

Tādējādi lietišķās mākslas attīstībā kapitālisma laikā izdalāmi 3 galvenie attīstības posmi. Ja XIX gs. otrajā pusē tautas mākslā vērojams zināms pagrimums un latviešu lietišķās mākslas meistari eklektiski izmanto dažādu laikmetu stilu elementus, tad XX gs. pirmajos divos gadu desmitos, kad valdošais ir t. s. jugendstils, profesionālās zināšanas ieguvušie latviešu mākslinieki sāk meklējumus jaunās lietišķās mākslas un

139,1

139,2

139. att. Metāla izstrādājumi:

1 — sudraba servīze; 2 — kafijas kannu un svečturi pēc J. Bīnes meta; 3 — svečturis metāla kalumā.

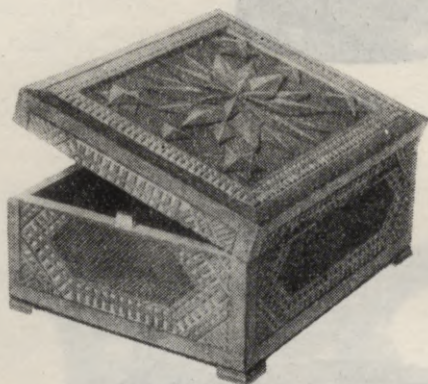
139,3

140. att. Koka izstrādājumi:

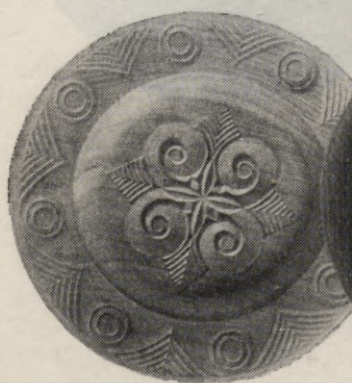
1 — kārbīņa ar salmu rotājumu; 2 — kārbīņa ar
 ģeometrisku rakstu kokgriezumā; 3 — dekoratīvs šķi-
 vis ar cilņa rotājumu; 4 — dekoratīvs šķivis intarsijā;
 5 — dekoratīvs šķivis augstcilnī.

140,1

140,2

140,3

140,4

140,5

141,1

141,3

141,2

141,4

141,5

141. att. Keramika XX gs. 30. gados. Krūzes:

1 — A. Paulāna, Silajāni; 2 — M. Upes, Valmiera; 3 — J. Krieva, Tukums; 4 — K. Volgemūta, Rucava; 5 — J. Ieviņa, Cēsis.

142,1

142,2

142. att. 1 — Latgales keramika; 2 — Rīgas Valsts daiļamatniecības skolas audzēkņu darīnājumi izstādei 1937. g.

senās tautas mākslas sintēzes virzienā. Visbeidzot — XX gs. 30. gadi raksturīgi gan ar jaunu, modernu formu meklējumiem, gan ar plašu senās tautas mākslas izmantošanu lietišķajā mākslā. Šajā laikā notiek senās tautas mākslas arhaizēšana — tieša seno priekšmetu atdarināšana vai arī tekstiliju ornamentu tieša izmantošana citās tehnikās (kokgriezumos, kalumos utt.). Turpretī pēc mākslinieku metiem darinātie priekšmeti liecina par jauniem meklējumiem senās tautas mākslas tradīciju radošā izmantošanā jaunajā tautas un profesionālajā lietišķajā mākslā.

* *
*

Kapitālisma attīstība Latvijā ievērojami izmainīja Latvijas iedzīvotāju dzīves veidu un kultūru. Līdz ar rūpniecības un tirdzniecības attīstību mainījās arī lauksaimnieciskā ražošana. Ieviesās labāki darba rīki, uzlabojās darba organizācija. Līdz ar zemnieku kustības brīvību radīja ievērojamu kontingentu brīvā darbaspēka — vienu no kapitālisma strauja uzplaukuma priekšnoteikumiem. Kapitālisma laikā vadošo lomu tautas dzīvē iegūst latviešu buržuāziskā nācija, kurā krasi izdalās divi pretpoli: buržuāzija un proletariāts.

Strauji pieaugot preču un naudas saimniecībai, nodibinājās cieši sakari starp pilsētu un laukiem. Lauku sētās arvien lielākā daudzumā sāka ieplūst pilsētu rūpniecības uzņēmumu un amatnieku darinājumi: amatniecības un zemkopības darba rīki, apģērbi, apavi, trauki un dažādi iedzīves priekšmeti.

Kapitālisma attīstība visos Latvijas novados tomēr nenotiek vienmērīgi. Visstraujāk tas attīstījās Vidzemē un Kurzemē, bet lēnākā tempā — Latgalē, kur vecās formācijas paliekas cieši saglabājās un izpaudās tautas dzīves veidā un kultūrā vēl samērā spēcīgi pat XX gs. Tomēr visumā kapitālisma laika posmam raksturīga atsevišķo etnogrāfisko novadu lokālo īpatnību nivelēšanās. Radās jaunas formas, vispirms apģērbā, darba rīkos, iedzīves priekšmetos, traukos. Drīz vien arī veco saimniecības un dzīvojamā ēku vietā stājās jaunas. Kaut arī kapitālistiskais ražošanas veids Latvijā pastāvēja tikai apmēram 90 gadus, tanī izdalāmi 2 attīstības posmi: 1) laiks no XIX gs. vidus līdz Lielajai Oktobra sociālistiskajai revolūcijai; 2) buržuāziskās Latvijas periods.

Jau XIX gs. 60. gados, pēc buržuāziskās nācijas nostabilizēšanās, sākās latviešu senās materiālās un garīgās kultūras labāko tradīciju apzināšana, materiālu vākšana un tautas nacionālās kultūras tālāka attīstīšana un veidošana. Liela loma šajā procesā bija pilsētu kultūrai un jaunākajiem zinātnes sasniegumiem, kas no pilsētām pamazām ieplūda arī laukos. Izveidojās latviešu profesionālā māksla, mūzika, literatūra, kas ļoti cieši apvienoja sevī gan senās tautas mākslas, mūzikas, folkloras utt. iezīmes, gan arī seno klasisko stilu mākslas un jaunus kultūras sasniegumus. Ar tirgotāju un amatnieku starpniecību laukos nonāca pilsētu un tāpat arī tuvāko kaimiņtautu — krievu, lietuviešu, igauņu u. c. kultūras vērtības. Kultūras

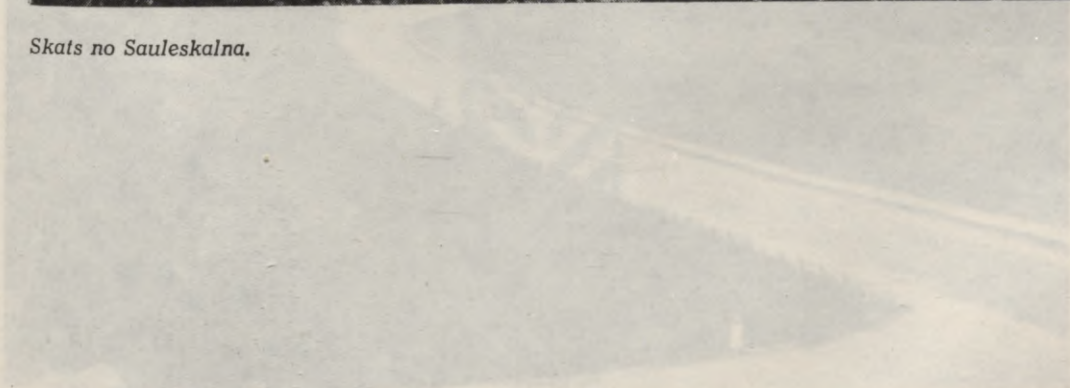
mijiedarbība nenoliedzami ietekmēja latviešu materiālās un garīgās kultūras tālāko attīstību. Samērā spilgti vēl izdalās lokāli etnogrāfiskie novadi.

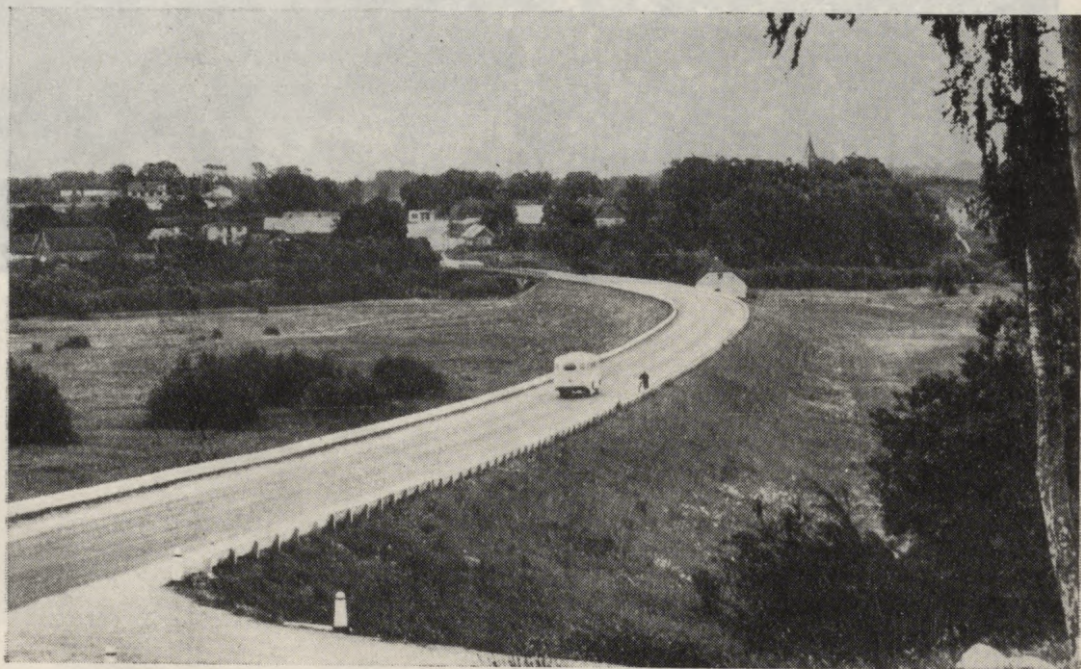
Buržuāziskās Latvijas laikā pastiprināti izzūd novadu lokālās īpatnības un notiek lauku un pilsētu dzīves veida tuvināšanās. Pēc seno novadu labāko tradīciju paraugiem tautas un profesionālo meistaru un mākslinieku vadībā veidojās latviešu nacionālajai buržuāzijai raksturīgas jaunas materiālās un garīgās kultūras vērtības, lai gan attālākajos lauku novados tomēr vēl aizvien turpina veidoties lokālas šīs kultūras iezīmes.

Tautas dzīves veidā un kultūrā spilgti parādās iedzīvotāju sociālais noslāņojums. Ievērojama nozīme ir revolucionārajam proletariātam, kura vadībā notiek nelegāla cīņa par tautas labāku nākotni. Veidojas jaunas revolucionāras dziesmas, mūzika, kā arī sadzīves tradīcijas.

Skats no Sauleskalna.

Renda.

LATVIEŠU TAUTAS KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS SOCIĀLISMA UN KOMUNISMA CELTNIECĪBAS PERIODĀ

1940. g. — 1965. g.

LATVIEŠU TĀUTAS
KULTŪRA
UN DZĪVES VEIDS
SOCIĀLISMĀ
UN KOMUNISMĀ
CELTNIECĪBAS PERIODĀ

1940. g. — 1962. g.

Latvian

SOCIĀLISMA UN KOMUNISMA CELTNIECĪBA

Padomju varas atjaunošana Latvijā 1940. g. un Latvijas iekļaušanās Padomju Savienības sastāvā bija svarīgs notikums latviešu tautas dzīvē. Ciešā sadarbībā ar citām padomju tautām jaunā republika uzsāka sociālisma celšanu. 1940. g. jūnijā Latvijā nodibinājās Tautas valdība, kas LKP vadībā un darba tautas atbalstīta uzsāka valsts demokratizāciju, iedzīvotāju darba un sadzīves apstākļu uzlabošanu, materiālo un kultūras vajadzību apmierināšanu. Tikai uz šīs bāzes varēja sākties sociālistiskie pārkārtojumi arī ģimenes dzīvē.

Latvijas Tautas saeima 1940. g. 21.—23. jūlijā pasludināja padomju varu Latvijā, pieņēma deklarācijas par zemes pasludināšanu tautas īpašumā, par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju. Lielāko rūpniecības uzņēmumu nacionalizācija nodrošināja Latvijas rūpniecībā vadošo vietu sociālistiskajam sektoram, kas jau 1940. g. decembrī deva 84,4% rūpniecības produkcijas.¹ Gandrīz pilnīgi izzuda bezdarbs, kas buržuāziskajā Latvijā pastāvīgi draudēja strādnieku ģimenēm. Pastiprinājās latviešu un citu padomju tautu sakari, jo Latvijā no brālīgajām padomju republikām ieradās pieredzējuši dažādu nozaru speciālisti. Tie palīdzēja pārkārtot visas dzīves un saimniecības jomas.

Nacionalizējot zemi un sadalot izveidoto valsts zemes fondu, zemi piešķīra 75 000 bezzemnieku un sīkzemnieku ģimeņu,² kam tagad radās iespēja dzīvi veidot pēc savas gribas. Par galveno spēku laukos kļuva vidējā un sīkā zemniecība. Jaunajiem zemes ieguvējiem piešķīra kredītus, bet saimniecību nodrošināšanai ar darba rīkiem un vilcējspēku 1941. g. pavasarī sāka dibināt mašīnu-traktoru stacijas, kā arī mašīnu un zirgu iznomāšanas punktus.

Padomju varas pirmajā gadā izvērās darbaļaužu liela radoša aktivitāte visās darba un sadzīves jomās. Tā rādīja, ka veidojas kvalitatīvi jaunas cilvēku īpašības — kolektīvisma, padomju patriotisma un tautu draudzības jūtas, apzinīga disciplīna, augsts vispārīgo un speciālo zināšanu līmenis u. c.

¹ A. Drīzulis. Padomju Latvijas sociālistiskās celtniecības pirmie soļi (1940.—1941.). Rīgā, 1952., 27. lpp.

² Turpat, 62. lpp.

Mierīgo radošo darbu pārtrauca fašistiskās Vācijas nodevīgais iebrukums. Fašisti likvidēja visus padomju varas veidojumus Latvijā un nodibināja terora režīmu. Latvijas tautas saimniecībai vajadzēja ražot Vācijai karam nepieciešamo produkciju.

Darbaļaužu absolūtais vairums nostājās pret uzspiesto režīmu, LKP vadībā izvērās pagrīdes cīņa pret okupantiem. 1944. g. rudenī bēgošie okupanti stipri nopostīja Latvijas tautas saimniecību, nodarot zaudējumus 2 miljardu rubļu apmērā, aizdzina uz Vāciju vai iznīcināja tūkstošiem zemnieku, strādnieku, inženiertehnisko darbinieku. Atbrīvotajā republikas daļā 1944. g. rudenī darbu varēja uzsākt tikai ap 100 uzņēmumu. Sējumu platība bija samazinājusies par $\frac{1}{3}$. Trūka darba rīku un lopu. Pārvarot cilvēku, materiālu, darba rīku, elektroenerģijas u. c. trūkumu, Latvijas strādnieki un zemnieki kopā ar Padomju Armijas karavīriem ķērās pie tautas saimniecības atjaunošanas.

Sociālisma celtniecību Latvijā zināmā mērā atvieglināja tas, ka Latvijas PSR visās dzīves jomās varēja izmantot brālīgo padomju tautu pieredzi un nesavtīgo palīdzību. Latvija saņēma no citām padomju republikām modernas ražošanas iekārtas, rūpnieciskas izejvielas, pārtikas produktus u. c. Daudz palīdzēja arī no pārējām republikām atsūtītie dažādu nozaru speciālisti. Latvija savukārt sniedza palīdzību karā izpostītajiem Baltkrievijas un KPFSR rajoniem ar lauksaimniecības, sevišķi lopkopības produktiem.

Tautas saimniecības atjaunošanas sākuma periodā galvenā vērība tika veltīta enerģētikas, transporta un sakaru atjaunošanai. Pirmām kārtām atjaunoja arī ražošanas līdzekļu ražošanas uzņēmumus. 1945. g. bija atjaunots vairāk nekā 1300 uzņēmumu,¹ kas decembrī deva jau 42% no 1940. g. rūpniecības produkcijas.² Tā kā vācu okupanti atdeva budžu rīcībā tiem 1940. g. atgriezto zemi, pēc Latvijas atbrīvošanas atkal bija nepieciešama zemes reforma. Zemi saņēma 70 000 bezzemnieku un sīkzemnieku ģimeņu. Jaunos zemes ieguvējus centās apgādāt ar lopiem un inventāru. Tiem izsniedza ilgtermiņa kredītu. Atjaunoja vecās un nodibināja jaunas mašīnu-traktoru stacijas, mašīnu un zirgu iznomāšanas punktus, padomju saimniecības. Taču valdošais republikas lauksaimniecībā joprojām palika privātais sīkražotāju sektors.

Turpmākajos gados Latvijas tautas saimniecība attīstījās pa sociālistiskās industrializācijas ceļu saskaņā ar tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības pieejas plānu 1946.—1950. g. Attīstības tempi bija visai strauji. Salīdzinot ar buržuāziskās Latvijas rūpniecību, būtiski izmainījās rūpniecības struktūra — pirmajā vietā izvirzījās ražošanas līdzekļu ražošana. Rūpniecība specializējās nozarēs, kas prasīja maz izejvielu un varēja izmantot republikā esošos augsti kvalificētos strādnieku un inženieru kadrus (precīzu mašīnu un aparātu būve, kokapstrāde, ķīmiskā, tekstilrūpniecība). Latvijā sāka ražot arī pilnīgi jauna veida produkciju.

Pieejas beigās Latvijas rūpniecības kopprodukcija pārsniedza pirms-

¹ Latvijas PSR Augstākās Padomes sestā sesija 1946. g. 25.—26. jūlijā. Rīgā, 1947., 7. lpp.

² Turpat.

kara līmeni vairāk nekā trīskārt, bet dažu, sevišķi buržuāziskajā Latvijā atpalikušu nozaru (ķīmiskās, mašīnbūves, metālapstrādes, šūšanas) produkcija pat 6 — 11,5 reizes.¹ Strādnieku skaits pieauga vairāk nekā 1,7 reizes.² Rūpniecībā pilnīgi nostiprinājās sociālistiskās ražošanas attiecības.

Lauksaimniecības attīstības tempi atpalika no rūpniecības attīstības tempiem, jo laukos valdošās individuālo zemnieku sīksaimniecības nespēja īsā laikā dot vajadzīgo ražošanas pieaugumu. Lauksaimniecību vajadzēja ievirzīt sociālistiskā gultnē. Lai zemnieki praksē pārliecinātos par kolektīvās saimniekošanas priekšrocībām, tika veicināta lauksaimniecības kooperācija, kas sekmēja zemnieku kolektīvisma jūtu attīstību, deva valstij iespēju kontrolēt un regulēt lauksaimniecības preču sīkražošanas sektoru. Sekojot brālīgo republiku pieredzei, saņemot vispusīgu valdības palīdzību, Latvijā 1946. g. nodibinājās pirmās kolektīvās saimniecības — «Nākotne» Dobeles, «Sēlija» Jēkabpils un «Dzirkstele» Daugavpils rajonā. Pionieriem radās sekotāji. 1948. g. sākumā republikā bija vairāk nekā 900 kolhozu.

Kolektivizācijas periodā saasinājās šķiru cīņa laukos, jo padomju varai naidīgie elementi visiem spēkiem centās aizkavēt zemnieku apvienošanu kolhozos. Taču 1949. g. janvārī, kā bija norādīts LKP X kongresā, trūcīgo un vidējo zemnieku vairums jau bija apvienojušies kolhozos. Piecgades pēdējā — 1950. g. republikas laukos, tāpat kā pilsētās, sociālistiskās ražošanas attiecības bija guvušas uzvaru. Pavērās ceļš zemnieku viensētu senās noslēgtības likvidēšanai un dzīves pārkārtošanai uz jauniem pamatiem.

Sociālisma uzvaras rezultātā Latvijā bija likvidētas ekspluatatoru šķiras un cilvēku ekspluatācija. Izveidojās jaunas, sociālistiskas darba un sadzīves attiecības, kuru pamatā bija ražošanas līdzekļu sabiedriskais īpašums. Šīm attiecībām raksturīga ir strādājošo biedriskā sadarbība un savstarpēja izpalīdzība, radoša iniciatīva darba un sadzīves jautājumu risināšanā.

Līdz ar privātīpašuma iznīcināšanu un ražošanas līdzekļu sabiedriskošanu lauku un pilsētu attīstība notika pa kopīgu sociālistiskās industrializācijas ceļu, rosīgi apmainoties ar ražojumiem, darba pieredzi un kultūras vērtībām. Pilsētu rūpniecības uzņēmumi šefības kārtā rūpējās par jaunajām kolektīvajām saimniecībām, sniedza tām tehnisku un organizatorisku palīdzību. Nostiprinājās zemniecības un pilsētu strādnieku sadarbība.

Uzvarējušā sociālisma apstākļos Padomju Latvijas darbaļaudis guva lielus panākumus visās dzīves jomās. 50. gados Latvijā sāka darboties daudzas jaunas rūpnīcas, bet vecās paplašināja ražošanu. Liela uzmanība tika veltīta darbaspēka un izejvielu racionālai izmantošanai. Republikas lauku rajonos uzcēla rūpnīcas, kas nodarbināja apkārtējos iedzīvotājus un pārstrādāja vietējās izejvielas. Pie šīm rūpnīcām uzcēla jaunus strādnieku ciematus (Brocēnos, Sedā, Zilajā kalnā u. c.), kas kļuva par tuvākās apkārtnes tirdzniecības, sabiedriskās un kultūras dzīves centriem. Tie sekmēja

¹ Latvijas PSR tautas saimniecība. Rīgā, 1957., 18. lpp.

² Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 82. lpp.

pretstatu likvidēšanu lauku un pilsētu dzīvē. Līdz 1959. g. Latvija bija sasniegusi vispārējo PSRS rūpnieciskās ražošanas un tehniskās iekārtas līmeni.

Nostiprinājās arī Latvijas lauksaimniecība, kas specializējās gaļas un piena lopkopībā. Pieauga mehanizācijas līmenis. Laukos parādījās daudzu jaunu profesiju speciālisti, kas lauku dzīvē ienesa pilsētu dzīves elementus un veicināja laucinieku un pilsētnieku dzīves veidu tuvināšanos. Milzīga nozīme šajā jomā bija izvērstajai kolhozu un padomju saimniecību ciematu celtniecībai un lauku elektrifikācijai. Tā mazināja zemnieku viensētu noslēgtību, deva iespēju lauku ļaudīm izmantot pilsētu rūpniecības, tehnikas un kultūras sasniegumus — radio, televīziju, mājsaimniecības tehniku u. tml.

Komunisma celtniecības tālākās perspektīvas ekonomikā, materiālajā un garīgajā kultūrā parādītas PSKP XXII kongresā pieņemtajā Komunistiskās partijas programmā un XXIII kongresa lēmumos. Tajā izvirzītās tēzes radošā darbā īsteno visas padomju tautas, tai skaitā arī Latvijas darbaļaudis.

Attīstība notika pa kvantitatīvās un kvalitatīvās izaugsmes ceļu. Tika celtas jaunas un paplašinātas vecās rūpnīcas, iesaistot darbā daudzus rūpniecībā agrāk nestrādājušus cilvēkus, it īpaši rūpnīcās, ko nodibināja lauku rajonos. Kā jauna ražošanas organizācijas forma šai periodā minama lielo rūpniecības uzņēmumu atsevišķu cehu vai filiāļu dibināšana mazajās un vidējās pilsētās — Kandavā, Alūksnē, Jēkabpilī u. c. Tas radīja ekonomisku stimulu šo pilsētu attīstībai un padziļināja urbanizācijas procesu republikā: šajās rūpnīcās sāka strādāt ne vien pilsētu, bet arī to apkārtnes iedzīvotāji. Līdz ar piepilsētā dzīvojošo laucinieku stāšanos darbā rūpnīcās viņu dzīvē strauji ienāca pilsētnieciskā dzīves veida elementi (darba un atpūtas laika režīms, ciešāki sakari ar pilsētās esošajām kultūras dzīves iestādēm, naudā saņemtās darba algas īpatsvara pieaugums, tuvākas saites ar pilsētā dzīvojošiem darba biedriem u. c.). Republikā veidojās arī jaunās rūpniecības nozarēs nodarbināto strādnieku un kalpotāju tūkstoši — ķīmiķi, būvmateriālu ražotāji, aparātu būvētāji u. c., kuru dzīves vietas bieži vien koncentrējās ciematos vai kvartālos darba vietu tuvumā. Tāpat koncentrējās arī uzņēmumu kultūras darba un sadzīves pakalpojumu iestādes. Kopumā šādos gadījumos veidojās vienā uzņēmumā nodarbināto cilvēku sadzīves ansamblis.

Kvalitatīvās attīstības ceļš pirmām kārtām nozīmēja esošo ražošanas jaudu efektīvāku izmantošanu un jaunu produkcijas veidu izlaišanu, kas prasīja augsti kvalificētu strādnieku, inženiertehnisko darbinieku un kalpotāju kadrus. Tādēļ šis laika periods raksturojas ar rūpniecībā nodarbināto cilvēku zināšanu līmeņa neredzētu pacēlumu, ar strādnieku, kalpotāju un inženiertehnisko darbinieku lielu pieplūdumu vidējo speciālo un augstāko mācību iestāžu neklātienes un vakara nodaļās, dažādosursos, semināros u. tml. Pie augstākajām mācību iestādēm tika nodibināti speciāli sagatavošanas kursi, kur strādājošie jaunieši sistemātiski varēja apgūt zināšanas, kas nepieciešamas, lai iestātos attiecīgajā mācību iestādē.

Plaši izmantojot ražošanas rezerves, republikas rūpniecība ražojumu kopapjomā 1965. g. 17 reizes pārsniedza 1940. g. devumu.¹ Sevišķi strauji bija attīstījusies mašīnbūve un metālapstrāde, kas 1965. g. deva 151 reizi vairāk produkcijas nekā 1940. g.² Vairāk nekā 10 reizes, salīdzinot ar 1940. g., ražošana bija augusi arī ķīmiskajā, būvmateriālu, kurināmā un zivju rūpniecībā.

Pēckara gados sākusies dīzeļu, mikroautobusu, automātisko telefona centrāļu, universālu iekrāvēju, veļas mazgājamo mašīnu, saldēšanas iekārtu, sintētisko šķiedru, plastmasu u. c. ražošana. Paplašinājušies republikas ekonomiskie sakari ar citām zemēm: savus ražojumus Latvija eksportē uz 72 pasaules valstīm.

Daudzkārt pieaudzis rūpniecības koncentrācijas līmenis: ja 1940. g. uzņēmumos ar vairāk nekā 1000 strādniekiem bija nodarbināti 10% strādnieku, tad 1964. g. šādos uzņēmumos bija nodarbināti 42% strādnieku.

Saskaņā ar PSKP XXIII kongresa lēmumiem radītas elastīgākas rūpniecības vadīšanas formas, pirmajā vietā izvirzot nozaru principu. Uzņēmumu vadītājiem dotas plašākas tiesības darba plānošanā, organizēšanā un strādājošo materiālajā ieinteresēšanā. Pirmajā vietā tagad izvirzīta darba zinātniskā organizācija, uzņēmuma rentabilitāte un ražojumu kvalitātes uzlabošana, lai padomju rūpniecības produkcija būtu pasaules labāko standartu līmenī. Kā svarīgs ražošanas sekmēšanas līdzeklis tiek ieviesta augsta ražošanas kultūra: darbam vispiemērotākais apgaismojums, telpu un darbapgaldu pareizs krāsojums, darba vietas racionāls iekārtojums u. tml.

Republikas lauksaimniecībā attīstās un nostiprinās abas sociālistiskā īpašuma formas: kooperatīvās lielsaimniecības — kolhozi un valsts saimniecības — sovhozi. Republikas lauksaimniecība turpina specializēties gaļas un piena lopkopībā, bet lielo pilsētu tuvumā — dārzkopībā. Graudkopībai jāapmierina lopkopības un iedzīvotāju patēriņa vajadzības. Galvenās republikā audzētās graudaugu kultūras ir rudzi, kvieši un mieži. Daudz audzē tehniskās kultūras — linus (sevišķi Latgalē) un cukurbietes. Pašlaik viens lauksaimniecībā nodarbināts cilvēks, strādājot ievērojami īsāku darba dienu nekā pirms kara, ražo divreiz vairāk produkcijas.³ Vairums republikas kolhozu un padomju saimniecību pārvērtušies par ekonomiski spēcīgām lielsaimniecībām, kas ražošanu organizē pēc jaunākajām zinātnes atziņām, plaši izmantojot pirmrindnieku darba pieredzi. Lauksaimniecībā pilnīgi mehanizēta zemes apstrāde un ražas novākšana. Plaši mehanizēti arī visietilpīgākie darbi liellopu un cūku fermās. Lauksaimniecības kopprodukcija 1965. g. 1,1 reizi pārsniedza 1940. g. kopprodukciju.⁴

Lieli panākumi gūti lauku elektrifikācijā. Elektrificētas jau visas kolektīvās un valsts saimniecības, kā arī kolhoznieku un padomju saimniecību

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 27. lpp.

² Turpat, 55. lpp.

³ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, XI лpp.

⁴ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 27. lpp.

strādnieku sētu absolūtais vairums. Latvijas lauku pilnīgu elektrificēšanu kavē vēl pašreizējā dzīve viensētās. Tas sevišķi spilgti vērojams nomaļākās vietās, kur lauku mājas ir tālu no elektropārvades līnijām un viensētu elektrificēšana prasa daudz materiālu un līdzekļu. Pretēja aina vērojama ciematos un lauku centru tuvumā, kur šodien vairs neatrodam neelektrificētu kolhoznieka vai padomju saimniecības strādnieka sētu. Kopumā 1965. g. Latvijas lauksaimniecībā patērēts 231 reizi vairāk elektroenerģijas nekā 1938. g.¹

Vienlaikus ar materiāltehniskās bāzes nostiprināšanu lauksaimniecību nodrošina ar kvalificētiem speciālistiem. 1965. g. kolhozos un padomju saimniecībās strādāja vairāk nekā 27 000 mehanizatoru. 1964. g. Latvijā bija 5 reizes vairāk lauksaimniecības darbinieku ar augstāko izglītību un gandrīz 7 reizes vairāk ar vidējo speciālo izglītību nekā 1940. g.² Rezultātā brigāžu un fermu vadību pamazām pārņem cilvēki ar agronomisku un zootehnisku izglītību. Tas viss veicina atpalikušu saimniecību izaugsmi līdz pirmrindnieku līmenim, dod iespēju pāriet uz progresīvām darba organizācijas formām.

Republikas lauksaimniecības attīstība visu laiku ir Komunistiskās partijas un Padomju valdības uzmanības centrā. Sevišķi spilgti tas vērojams pēc PSKP XXIII kongresa. Kongresa lēmumi paredz lauksaimniecības plānošanas un produktu sagādes sistēmas pilnveidošanu, materiāli tehniskās bāzes tālāku nostiprināšanu, zinātnes un pirmrindnieku sasniegumu plašāku ieviešanu ražošanā, ļeņinisko materiālās ieinteresētības principu atjaunošanu un lauku darbaļaužu algas nokārtošanu (kolhoznieku darba ikmēneša avansēšana, garantēta darba dienu apmaksa, pieskaitījumi darba algai par ražoto virsplāna produkciju u. c.). Rezultātā strauji aug lauku darbaļaužu materiālā labklājība: lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku vidējā mēnešalga no 51,1 rbļ. 1958. g. pieaugusi līdz 69,6 rbļ. 1965. g.³

Sociālisma celtniecības likumsakarīgs rezultāts ir iedzīvotāju sastāva internacionalizēšanās un Latvijas pārvēršanās par padomju daudznāciju republiku, kurā 1959. g. dzīvoja 18 dažādu tautību pārstāvji.

Sociālistiskās iekārtas uzcelšanas gaitā Latvijā izveidojusies latviešu sociālistiskā nācija; to veido strādnieki, zemnieki un padomju intelīgences. Latviešu sociālistiskās nācijas ekonomiskais pamats ir sociālistiskais īpašums uz ražošanas līdzekļiem un sociālistiskās ražošanas attiecības. Latviešu sociālistiskā nācija ir cieši vienota. Komunistiskās partijas vadībā tā kopā ar citām padomju sociālistiskajām nācijām aktīvi ceļ komunistisko iekārtu. Norisinās likumsakarīgs nāciju tuvināšanās process, kurā vadošā loma ir daudznacionālajai strādnieku šķirai.

Pāreja no sociālisma uz komunismu nozīmē komunistiskās sabiedrības elementu augšanu un nostiprināšanos visās dzīves jomās. Te pirmām kār-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 27. lpp.

² Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, XII un 144. lpp.

³ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 326. lpp.

tām minama ražošanas spēku nepārtraukta attīstība, liels darba ražīguma pieaugums un darba organizācijas augstāko formu nostiprināšanās. Tehniskais progress būtiski maina darba raksturu, likvidē robežu starp garīgo un fizisko darbu visās ražošanas nozarēs. Republikā plaši attīstītā strādnieku un kolhoznieku tehniskā jaunrade ir svarīgs solis garīgā un fiziskā darba būtisko atšķirību likvidēšanā. Mehanizējot un elektrificējot lauksaimniecisko ražošanu, lauku cilvēku darba raksturs tuvojas rūpniecības strādnieku darba raksturam.

Gūstot lielus panākumus komunisma materiāltehnikās bāzes radīšanā, lauku un pilsētu darbaļaudis nepārtraukti ceļ savu materiālās labklājības un kultūras līmeni, apzinīgi pārveido savu dzīves veidu. Padomju cilvēku materiālo un kultūras vajadzību apmierināšanā galvenā loma ir viņu personiskajiem ienākumiem. Taču tiem līdzās stipri pieaugusi sabiedrisko patēriņa fondu loma. Uz to rēķina visiem Padomju Savienības iedzīvotājiem nodrošināta bezmaksas izglītība, medicīniskā apkalpošana, pensijas, apmaksāti atvaļinājumi, bezmaksas un palētinātas ceļazīmes uz sanatorijām, atpūtas namiem, pionieru nometnēm u. tml. Sabiedriskie patēriņa fondi mūsu zemē ik gadus pieaug. Latvijas PSR iedzīvotāji no šiem fondiem 1961. g. saņēma 334 milj. rbļ., bet 1965. g. — 475 milj. rbļ. jeb 211 rbļ. uz katru republikas iedzīvotāju.¹ Milzīga sociāla nozīme ir kopš 1964. g. ievestajai pensiju izmaksai arī kolhozniekiem; pensijas lauku darbaļaudīm nodrošina mierīgas vecuma dienas. Komunisma celtniecības turpmākajā gaitā iedzīvotāju vajadzības arvien vairāk apmierinās no sabiedriskā patēriņa fondiem.

60. gados tiek veikts liels darbs, lai tuvinātu lauku un pilsētu darbaļaužu dzīves veidu, lai no lauku darbaļaužu pleciem noņemtu daudzas ikdienas rūpes. Būtiska nozīme šajā jomā ir sadzīves pakalpojumu sistēmas uzlabošanai laukos. Pašlaik visos republikas kolhozos un padomju saimniecībās noorganizēta pasūtījumu pieņemšana sadzīves pakalpojumu galvenajos veidos. Republikas lauku rajonos pasūtījumus pieņem 300 stacionāros un 1000 pārvietojamos punktos — specializētās automašīnās, kas noteiktā laikā ierodas ciemā, kolhozā vai padomju saimniecībā. Sadzīves pakalpojumu apjoms uz vienu republikas iedzīvotāju no 1960. līdz 1965. g. pieaudzis vairāk nekā 1,8 reizes.² Vēl izteiksmīgāki šai sakarā dati par atsevišķiem rajoniem. Tā, piemēram, Talsu rajonā laikā no 1963. g. aprīļa līdz 1966. g. sadzīves pakalpojumu apjoms pieaudzis 2,4 reizes, Bauskas rajonā — 3 reizes, bet Rēzeknes rajonā — 5,4 reizes.³

Latvijas PSR nacionālais ienākums 1964. g. apmēram 4 reizes pārsniedza 1940. g. nacionālo ienākumu, bet rūpniecības strādnieka ģimenes viena locekļa reālie ienākumi 1964. g., salīdzinot ar 1938. g., bija pieauguši vairāk nekā divkārt.⁴ Darbaļaužu reālie ienākumi palielinās, galvenokārt paugstinot darba algu un pazeminot cenas plaša patēriņa precēm. 1965. g.

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 327. lpp.

² Turpat, 329. lpp.

³ Коммунист Советской Латвии, 1967, 9, 42.—43. lpp.

⁴ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, XV—XVI lpp.

salīdzinājumā ar 1950. g. tie auguši 1,9 reizes.¹ Par iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugumu liecina preču apgrozījums mazumtirdzniecības uzņēmumos, kas 1965. g. bija vairāk nekā 3,2 reizes lielāks par 1950. g. apgrozījumu.² Sevišķi audzis pieprasījums pēc vērtīgākajiem pārtikas produktiem un kultūrprecēm.

Veidojot komunisma materiāltehnisko bāzi, attīstās arī pati komunistiskā sabiedrība, notiek sociālistisko sabiedrisko attiecību pāraugšana komunistiskajās attiecībās.

Padomju valsts attīstības pašreizējais posms iezīmē demokrātijas tālāku paplašināšanos, sabiedrisko organizāciju lomas augšanu, valsts varas orgānu pakāpenisku pārveidošanos sabiedriskās pašpārvaldes orgānos. Visā padomju sabiedrības dzīvē pieaug Komunistiskās partijas vadīto tautas masu loma.

Nākotnes komunistiskās pašpārvaldes iedīgļi padomju darbā iezīmējas jau šodien, jo padomēs iesaistās arvien vairāk sabiedrības locekļu. Sociālistiskās saimniecības nostiprināšanā un sadzīves formu pilnveidošanā lielu darbu veic strādnieku, zemnieku un kalpotāju pārstāvji, kas ievēlēti par vietējo padomju deputātiem un uz sabiedriskiem pamatiem aktīvi darbojas dažādās komisijās (kultūras, izglītības u. c.) pie darbaļu deputātu padomju izpildu komitejām, namu pārvaldēm u. c., deputātu grupās vēlēšanu apgabalos, deputātu posteņos svarīgākajos celtniecības objektos. Cilvēku biedrisku savstarpējo attiecību izveidošanā daudz strādā ielu un namu komitejas un to aktīvs, vecāku komitejas skolās un pirmsskolas bērnu iestādēs, sieviešu un pensionāru padomes. Cīņā pret dzīves negatīvajām parādībām liela nozīme biedru tiesām, brīvprātīgo kārtības sargu vienībām, sabiedriskajiem autoinspektoriem u. c. sabiedriskās kārtības uzturēšanas aktīvistiem, kas palīdz pilsoņos ieaudzināt komunistiskās sabiedrības cilvēka rakstura īpašības un uzvedības normas. Uz sabiedriskiem pamatiem darbojas dažādas kultūras un izglītības iestādes: tautas universitātes, filharmonijas, konservatorijas un teātri, sabiedriskās veselības fakultātes, tautas muzeji, grāmatnīcas u. c. Uz sabiedriskiem pamatiem darbojas arī politiskās izglītības kabineti, daudzas bibliotēkas, kolhozu klubi u. tml.

Vairākas sabiedriskās organizācijas daļēji vai pat pilnībā veic darbu, kas senāk bija valsts rokās. Brīvprātīgo sporta biedrību savienība organizē un vada sporta dzīvi, tautas kontroles orgāni cīnās par valsts disciplīnas ievērošanu visās dzīves nozarēs, arodbiedrības kārtu darbaļu pieprasījumus pēc ceļazīmēm uz sanatorijām un kūrortiem, organizē dažādus kultūras dzīves un atpūtas pasākumus.

Darbaļu jauna attieksme pret darbu un sabiedrību mūsdienās izpaužas visdažādākajās ražošanas un sabiedriski politiskās dzīves formās — gan kā palīdzība atpalielošiem biedriem, brigādēm u. tml., ekonomiskā spēcīgu kolhozu brīvprātīga apvienošanās ar atpalielošiem, gan kā gata-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 325. lpp.

² Turpat, 338. lpp.

vās produkcijas nodošana bez tehniskās kontroles u. tml. Kopš 1958. g. nozīmīgs pasākums ir kustība par komunistisku darbu, kuras uzdevums ir celt darba ražību un produkcijas kvalitāti, ieaudzināt cilvēkos pārliecību, ka darbs ir pirmā nepieciešamība, sekmēt savu laiku pārdzīvojušo darba un sadzīves elementu izzušanu, stiprināt darbaļaužu internacionālo saliedētību.

Viena no komunistiskās sabiedrības celtniecības darba sastāvdaļām ir darbaļaužu dzīves veida pārkārtošana uz jauniem pamatiem.

Jaunā, sociālistiskā dzīves veida pamatā ir padomju ļaužu sociālā un nacionālā vienlīdzība, vīriešu un sieviešu līdztiesība, biedriska izpalīdzība, dzīves grūtību pārvarēšana kopīgiem spēkiem. Tas ir padomju varas gados notikušo darbaļaužu dzīves veida pārkārtojumu galvenais sociālais rezultāts.

Latviešu tautas dzīves veidam ir savas īpatnības, kas vēsturisku, ģeogrāfisku un citu apstākļu ietekmē izveidojušās gadsimtu gaitā. Šīs īpatnības izpaužas visās tautas dzīves un kultūras jomās. Latviešu sociālistiskā dzīves veida radīšanā tiek izmantoti pagātnes kultūras progresīvie elementi, tos pārņemot un pārveidojot atbilstoši jaunā laikmeta prasībām un gaumei. Tiek pārņemtas un bagātinātas arī labākās senās tautas tradīcijas un ieražas, kas nav pretrunā ar mūsu sociālistiskās sabiedrības interesēm. Taču atsevišķos apvidos un iedzīvotāju slāņos joprojām siksti turas tāda kaitīga pagātnes palieka kā reliģiskā pārliecība, kas tautas apziņā un dzīves veidā iesakņojusies daudzu gadsimtu gaitā. Tāpēc tās pārvarēšana prasa ilgāku laiku un neatlaidīgu darbu. Kaut gan sociālisms radījis priekšnoteikumus pilnīgai reliģiskās pārliecības izzušanai no darbaļaužu apziņas un dzīves veida, tā visā pilnībā izzudīs tikai komunistiskās iekārtas apstākļos.

Latviešu padomju kultūras galvenā iezīme ir tās sociālistiskais saturs, bet tās svarīgākais uzdevums — iesaistīt darbaļaužu masas Komunistiskās partijas politikas realizēšanā, attīstīt darbaļaužu materiālistisko pasaules uzskatu un komunistisko morāli. Latviešu padomju kultūras sociālistiskais saturs ietverts nacionālā formā. Taču latviešu sociālistiskajai kultūrai ir sveša nacionālā savrupība, jo šī kultūra izveidojusies, kritiski pārvērtējot pagātnes kultūras sniegumu, uzņemot sevī gan latviešu, gan citu tautu kultūru progresīvos elementus un iekļaujoties padomju tautu kopīgajā kultūrā.

Latviešu sociālistiskās kultūras attīstība dalās divos posmos. Pirmajos pēckara gados un 50. gadu sākumā noritēja sociālistiskās kultūras celtniecība. Šai laikā liela nozīme bija citu republiku kultūras darba pieredzes izmantošanai un speciālistu tiešai palīdzībai. Tas ļāva izvairīties no daudzām kļūdām un paīsināja latviešu sociālistiskās kultūras izveides laiku. Otrais posms sākās 50. gadu vidū. To raksturo latviešu un citu sociālistisko nāciju kultūru aktīva mijiedarbība un savstarpēja bagātināšanās. Kā nozīmīgi pasākumi šai sakarā minamas Latvijā notikušās citu padomju tautu kultūras dienas, nedēļas un dekādes. Latviešu literatūras un mākslas dienas, nedēļas vai dekādes savukārt notikušas Maskavā, KPFSR, Balt-

krievijā, Lietuvā, Ukrainā, Kaukāzā, Vidusāzijas republikās u. c. Līdz ar sociālistiskās kultūras veidošanos strauji uzplaukst izglītība, zinātne un māksla. No tautas dzīlēm izaugusi jauna padomju inteliģence.

Padomju Latvijā ieviesta obligāta astoņgadīgā izglītība un tiek sagatavota pāreja uz obligātu vienpadsmitgadīgo izglītību. Bezmaksas apmācība vidusskolās un augstskolās jaunajai paaudzei devusi neierobežotas iespējas mācīties. Pēckara gados republikā atjaunotas un no jauna uzceltas daudzas vispārizglītojošās skolas ar vairāk nekā 100 000 vietām. 1938./39. mācību gadā Latvijā bija 4 augstākās mācību iestādes ar apmēram 8000 studentu, bet 1965./66. mācību gadā Latvijā bija 10 augstskolas ar vairāk nekā 33 000 studentiem. Latvijā no 10 000 iedzīvotājiem studē 146, t. i., divas reizes vairāk nekā Zviedrijā, Dānijā vai Somijā. Tehnikumos un citās vidējās speciālajās mācību iestādēs mācās 38 300 cilvēku (1940./41. mācību gadā — 9600).¹ Padomju varas 25 gados iedzīvotāju skaits ar augstāko izglītību pieaudzis vairāk nekā četrkārt, ar vidējo — vairāk nekā trīskārt.

1946. g. nodibināja Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju, kas kļuvusi par republikas zinātniskā darba centru. Republikas vairāk nekā 120 zinātniskajās iestādēs 1965. g. strādāja 6019 zinātnisko līdzstrādnieku. Turpretī 1940. g. Latvijā bija tikai 36 zinātniskās iestādes ar 1128 zinātniskajiem darbiniekiem.²

Republikā izaugusi un nostiprinājusies sociālistiskā reālisma literatūra. Tās izcilāko pārstāvju — Andreja Upīša, Viļa Lāča, Annas Sakses, Žaņa Grīvas, Jāņa Sudrabkalna u. c. darbi tulkoti gan daudzu padomju tautu, gan angļu, franču, vācu, spāņu, poļu, rumāņu, ungāru un bulgāru u. c. valodās. 1965. g. Latvijā bija izdotas 1920 grāmatas un brošūras ar kopējo tirāžu 13,9 miljoni eksemplāru (1940. g. — 2,9 milj. eksemplāru).³ Ja 1960. g. uz katru zemeslodes iedzīvotāju iznāca vidēji divas grāmatas gadā, tad Padomju Latvijā uz katru iedzīvotāju gadā vidēji izdeva 6 grāmatas, no kurām katra trešā bija daiļliteratūras darbs.⁴

Tautas masas ar iznākušo literatūru var iepazīties ar vairāk nekā 1600 republikas bibliotēku starpniecību; no tām $\frac{2}{3}$ apkalpo lauku iedzīvotājus. Padomju Latvijas bibliotēku fondos ir 13,5 miljoni grāmatu. Pēc grāmatu un iznākušo žurnālu skaita uz 100 iedzīvotājiem Latvija Padomju Savienībā ieņem otro vietu. Latvijas PSR Kultūras ministrijas masu bibliotēku pakalpojumus izmanto vairāk nekā pusmiljons lasītāju: no tiem katrs gadā izlasa vidēji 27 grāmatas un žurnālus.⁵ Daudzām ģimenēm ir plaši grāmatu krājumi — savas mājas bibliotēkas. Bez tam vietējās bibliotēkas iekārtotas daudzās iestādēs un uzņēmumos; lielākajās rūpnīcās to ir pat vairākas (piemēram, tehniskās un daiļliteratūras bibliotēkas). Bibliotēkas rīko lasī-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 406. un 410. lpp.

² Turpat, 416. lpp.

³ Turpat, 427. lpp.

⁴ J. Ostrovs. Kultūras revolūcija Latvijas PSR. Rīgā, 1960., 229. lpp.

⁵ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 420. lpp.; Padomju Latvijas Komunisti, 1965., 4. nr., 35. lpp.

tāju konferences, literārās tiesas, mutvārdu žurnālus, tikšanos ar rakstniekiem, dzejniekiem, māksliniekiem, vecajiem revolucionāriem, Lielā Tēvijas kara dalībniekiem, pazīstamiem kultūras darbiniekiem u. c. Lasīšana Latvijas darbaļaudīm kļuvisi par dzīves nepieciešamību.

Populāra republikā kļuvisi teātra māksla. Darbojas 10 profesionālie teātri. 1965. g. to sniegtās 4473 izrādes noskatījušies vairāk nekā 2 miljoni cilvēku (1940. g. skatītāju skaits bija tikai 439 000).¹ No 1000 republikas iedzīvotājiem 1962. g. teātrus apmeklēja 967 (Padomju Savienībā vidēji 433).² Uz Latvijas teātru skatuvēm — pasaules klasiķu lugu varoņi, brālīgo padomju tautu mākslas meistarību darbi, latviešu oriģināllugas, operas, baleti. Republikas galvaspilsētā darbojas Valsts filharmonija, kas iepazīstina plašās pilsētu un lauku darbaļaudžu masas ar Latvijas un brālīgo republiku izpildītājiem, kā arī ar ārzemju māksliniekiem un mākslas kolektīviem.

Padomju Latvijā uzplaukusi arī kino māksla. Tā kļuvisi pieejama visplašākajām tautas masām. Rīgā uzcelta ar modernu tehniku apgādāta kinostudija. Daudzās iestādēs un uzņēmumos darbojas kinoamatieru grupas. Ja buržuāziskās Latvijas laikā bija uzņemtas tikai trīs mākslas filmas, tad pēckara gados (1946.—1965.) Rīgas kinostudija devusi 34 pilnmetrāžas mākslas filmas un 169 īsmetrāžas (hronikālās, dokumentālās un populārzinātniskās) filmas. Kinoficēta visa republika. Buržuāziskajā Latvijā bija pavisam 77 kinoiekārtas, no kurām 67, stacionārās, darbojās galvenokārt pilsētās. 1965. g. republikā bija 1353 kinoiekārtas, no kurām 1133 apkalpoja lauku iedzīvotājus.³ Kopš 1955. g. stacionārās kinoiekārtas uzstādītas gandrīz visos lielākajos lauku klubos. Katrā kolhozā un padomju saimniecībā tagad iespējams nedēļā demonstrēt 2—3 filmas. Filmas kā uzskates līdzekļi izmanto semināros, lekcijās, pulciņu nodarbībās. Katrs republikas iedzīvotājs 1965. g. apmeklēja kinoteātrus vidēji 16 reizes (buržuāziskajā Latvijā — 3 reizes).⁴

Sociālistiskā reālisma pozīcijās nostājusies tēlotāja māksla, kuras raksturīgākā iezīme ir arvien ciešāka saite ar tautas dzīvi, saturīgums, dziļš idejiskums, augsta profesionāla meistarība. Padomju Latvijas tēlotāja māksla, turpinot latviešu mākslinieciskās daiļrades reālisma tradīcijas, spilgti un patiesi atspoguļo tautas dzīvi un tās ideālus. Strauji uzplaukusi latviešu lietišķā māksla, īpaši keramika, tekstilijas, vitrāžas, koka, dzintara un metāla apstrāde. Tā izaugusi un veidojusies, izmantojot tautas daiļrades labākās tradīcijas. Lietišķās un tēlotājas mākslas meistarību vidū ir gan profesionāli mākslinieki, gan arī mākslas pašdarbnieki. Daudzi latviešu mākslinieku darbi guvuši plašu atzinību gan Padomju Savienībā, gan arī aiz tās robežām. Augot sadzīves kultūrai, aug pieprasījums pēc lietišķās un tēlotājas mākslas meistarību darinājumiem. Republikas mākslinieki iesaīs-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 422. lpp.

² Вестник статистики, 1963, 5.

³ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 424.—425. lpp.

⁴ Turpat, 424. lpp.; J. Ostrovs. Kultūras revolūcija Latvijas PSR, Rīgā, 1960., 296. lpp.

tījušies jaunu dekoratīvu formu izveidē pilsētu arhitektūrai, rūpniecības uzņēmumu korpusiem un iekārtām, dzelzeļu maģistrālēm un šosejām, tautas masu patēriņa priekšmetiem u. c. rūpniecības ražojumiem.

Arī latviešu padomju mūzikas sekmīgajā attīstībā liela loma ir reālistiskajām tradīcijām. Sevišķi uzplaukusi simfoniskā mūzika, pie kuras labākajiem darbiem pieder J. Ivanova un A. Skultes simfonijas. Otrs žanrs, kurā spilgti izpaužas latviešu komponistu sasniegumi, ir kantātes un oratorijas. Intensīvi attīstās arī latviešu kora dziesma.

Par darbaļaužu dzīves neatņemamu sastāvdaļu kļuvis radio un televīzija. Republikā uzceltas jaunas radiostacijas, radionams ar 7 plašām modernām studijām (buržuāziskajā Latvijā bija tikai 3 studijas). 1954. g. Rīgā darbu uzsāka televīzijas centrs; uzceltas vairākas translācijas stacijas, ar kuru starpniecību visu republikas pilsētu un rajonu iedzīvotāji var noskatīties Rīgas un Maskavas televīzijas studiju pārraides. 1965. g. republikā bija reģistrēts 272 000 televizoru, no tiem apmēram puse lauku apvidos.¹

Iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugums, Padomju valdības un Komunistiskās partijas pastāvīgās rūpes par izglītības, literatūras un mākslas uzplaukumu radīja bāzi plašu tautas masu iesaistīšanai kultūras un mākslas vērtību radīšanā. Republikā izvērsušās dažādas uz sociālistiskiem pamatiem dibinātas kultūras un izglītības darba formas un daudzveidīga mākslinieciskā pašdarbība.

Lielu kultūras un masu izglītības darbu veic 1067 uzņēmumu, iestāžu, resoru un pilsētu klubi un kultūras nami, kuros 1965. g. darbojās 3015 mākslinieciskās pašdarbības (dramatiskie, mūzikas, deju, koru u. c.) kolektīvi ar 45 199 dalībniekiem.² Lielākā daļa klubu un kultūras namu apkalpo lauku iedzīvotājus. Pie klubiem un kultūras namiem darbojas arī kinoamatieru, foto u. c. pulciņi, dažādi kursi (šūšanas un piegriešanas, rokdarbu, kulinārijas, deju u. c.) un studijas (tēlnieku, gleznotāju u. c.), kuros iesaistījušies dalībnieki no visiem iedzīvotāju slāņiem. Lielu mākslas propagandas darbu republikā veic arī 12 tautas teātri ar pāri par 600 dalībnieku un 41 muzikālais kolektīvs (tautas kori, orķestri, un deju kolektīvi) ar 2598 dalībniekiem. 1965. g. tautas teātri sniedza 782 izrādes, ko noskatījās 161 000 cilvēku, bet tautas pašdarbības muzikālie kolektīvi koncertēja 960 reizes. Koncertus apmeklēja 483 000 cilvēku.³

Klubos un kultūras namos regulāri tiek rīkoti mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu koncerti un skates, teātra izrādes, lietišķās mākslas pulciņu darinājumu izstādes u. c. pasākumi. Pēc mākslinieciskās pašdarbības skatēm un to apmeklētāju skaita Latvija ieņem pirmo vietu Padomju Savienībā. Ļoti populāri kļuvuši rajonu un republikas mēroga dziesmu un deju svētki. No Latvijas šādu svētku rīkošanas pieredzi pārņēmuši arī Maska-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 260. lpp.; Padomju Latvijas Komunisti, 1965., 7. nr., 21. lpp.

² Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 421. lpp.

³ Turpat, 423. lpp.

PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU DZĪVES VEIDS UN MATERIĀLĀ KULTŪRA

IEDZĪVOTĀJU NODARBOŠANĀS.

DARBA ORGANIZĀCIJAS FORMAS. SABIEDRISKĀ DZĪVE

Buržuāziskajā Latvijā, kas bija agrāra zeme, 1935. g. tikai 36% iedzīvotāju dzīvoja pilsētās.¹ Rūpniecībā, celtniecībā, transportā, sakaru dienestā, tirdzniecībā u. c. nozarēs, kas koncentrējās galvenokārt pilsētās, strādāja 24,9% valsts iedzīvotāju.²

Pēckara gados, līdz ar jaunu uzņēmumu celšanu un veco rekonstruēšanu, rūpniecībā sāka strādāt tūkstošiem šai nozarē līdz šim nenodarbinātu cilvēku. Krasi pieauga pilsētu iedzīvotāju skaits, jo tajās ieplūda daudz cilvēku no Latvijas lauku apvidiem un pat no citām republikām. Lai rūpniecību tuvinātu izejvielu un darbaspēka avotiem un likvidētu neracionālus materiālu pārvadājumus, arī laukos cēla rūpniecības uzņēmumus, ap kuriem izauga jauni pilsētciemati ar vairākiem tūkstošiem iedzīvotāju. Rezultātā pilsētu iedzīvotāju skaits 1959. g. sasniedza 56% no republikas iedzīvotāju kopskaita,³ bet 1965. g. janvārī jau 61%.⁴

Līdz ar pilsētu augšanu notika iedzīvotāju pastiprināta pārvietošanās, kas sekmēja novadu dzīves lokālo īpatnību izzušanu un vienotas latviešu kultūras veidošanos. Pilsētu iedzīvotāju sastāvs veidojās internacionālāks, nekā tas bija laukos. Tādējādi pilsētas un pilsētciemati kļuva par centriem, kas veicināja dažādu tautību cilvēku tuvināšanos un tautu kultūras vērtību apmaiņu.

Pēc 1959. g. Vissavienības tautas skaitīšanas datiem dažādās tautas saimniecības nozarēs bija nodarbināts 591 681 Latvijas pilsētu iedzīvotājs. No tiem materiālās ražošanas nozarēs — rūpniecībā, celtniecībā, transportā un sakaru dienestā strādāja 344 478, tirdzniecībā, sabiedriskajā ēdināšanā, sagādē un realizācijā — 50 886 cilvēki, lauksaimniecībā — 37 951 cilvēks. Neražojošās nozarēs strādāja 138 004 iedzīvotāji, to skaitā kultūras un izglītības, zinātniskajā, veselības aizsardzības darbā, kā arī mākslas nozarēs 77 353 cilvēki.⁵

Atkarā no pilsētu ģeogrāfiskā novietojuma, izejvielu avotu tuvuma

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 8. lpp.

² Turpat, 17. lpp.

³ Padomju Latvija skaitļos. Statistisku datu krājums. Rīgā, 1965., 8. lpp.

⁴ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 9. lpp.

⁵ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. М., 1962, 33. lpp.

un rakstura, attīstības vēsturiskajiem u. c. apstākļiem atsevišķās pilsētās lielāku īpatsvaru nekā citur sastāda tās vai citas profesijas pārstāvji. Tā, piemēram, Rīgā kā republikas administratīvās un kultūras dzīves centrā lielāka iedzīvotāju daļa nekā citās pilsētās strādā administratīvajā un kultūras darbā. Jūrmalas pilsētās — Ventspilī, Liepājā u. c. — vairāk jūrnieku un zvejnieku, bet pilsētās — ceļu mezgļos (Daugavpilī, Jelgavā, Gulbenē, Rēzeknē) — daudz sauszemes transportā nodarbinātu cilvēku. Mazpilsētās (Apē, Durbē, Piltēnē, Ainažos u. c.), kā arī vidējo un lielo pilsētu nomalēs ievērojamu vietu iedzīvotāju nodarbošanās nozaru vidū ieņem dārzkopība. Rīgā, Jelgavā, Daugavpilī u. c. lielākajās pilsētās, kur atrodas viena vai vairākas augstākās vai vidējās speciālās mācību iestādes, ir liels skaits jauniešu — mācību iestāžu audzēkņu, kā arī dažādu profesiju pedagogu.

Ap rūpniecības uzņēmumiem izaugušajos pilsētciematos vairums iedzīvotāju ir vienā rūpniecības nozarē specializējušies strādnieki, inženiertehniskie darbinieki un viņu ģimenes locekļi, kuru viena daļa strādā ciematu komunālajos uzņēmumos, administratīvā un kultūras darba iestādēs, bet otra — apkārtējos kolhozos vai padomju saimniecībās. Piemēram, Brocēnos dzīvo galvenokārt cementa un šifera kombināta strādnieki, Līgatnē un Staicele — papīrrūpniecībā, bet Sedā un Stružānos — kūdras rūpniecībā nodarbināti cilvēki. Vecākajos šā tipa ciematos ir daudz ģimeņu, kas te dzīvo un strādā jau vairākas paaudzes. Tā, piemēram, seni papīrrūpniecības strādnieku ciemati ir Līgatne un Staicele, sens zvejnieku ciemats ir Pāvilsta. Pilsētciematos, kas izauguši pie dzelzceļu stacijām (Lielvārdē, Cesvainē, Stendē, Skrīveros u. c.), vairums iedzīvotāju strādā vietējā kolhozā, padomju saimniecībā vai arī transportā.

Kad 1940. g. Latvijā uzvarēja sociālistiskā revolūcija un nodibinājās padomju vara, pilsētnieku darba un sabiedriskās dzīves organizācijā ienāca daudz būtiski jaunu elementu. Sociālistiskās iekārtas uzcelšanas darbu uz stingri demokrātiskiem pamatiem sāka vadīt no pagrīdes iznākusi LKP. Darba vietās organizējās demokrātiskās arodbiedrības, ar kuru palīdzību darbaļaudis radoši pārkārtoja visas ražošanas un sabiedriskās dzīves jomas. Ražošanas, kultūrtehniskā līmeņa celšanas un sabiedriskais darbs, savstarpēji cieši saistoties, kļuva par cilvēku dzīves neatņemamu sastāvdaļu jebkurā darba vietā. 1940. g. iezīmējās sākums tiem daudzveidīgajiem sociālistiskās darba organizācijas un sabiedriskās dzīves pasākumiem, kas pilnībā izvērās tikai pēc kara gados.

Strādnieku radošās aktivitātes jomā viens no nozīmīgākajiem pasākumiem bija 1940. g. jūlijā no vecākajām padomju republikām pārņemtā darba pirmrindnieku — stahanoviešu kustība, kas ātri izvērās Rīgas, Ventspils, Liepājas u. c. pilsētu uzņēmumos. Darba ražīguma kāpināšana kļuva par vispārēju parādību. Šajā laikā radās arī darba pirmrindnieku kustības būtiskā sastāvdaļa — izvērās izgudrotāju un racionalizatoru darbība, kuras pamatā bija inženiertehnisko darbinieku un strādnieku cenšanās kāpināt produkcijas daudzumu un kvalitāti, atvieglot darbu, celt ražošanas kultūru.

1940./41. g. Padomju Latvijas darbaļaužu dzīvē svarīga nozīme bija

kultūrizglītības un masu politiskajam darbam. Uzņēmumos un iestādēs organizējās klubi, mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi, sarkanie stūrīši, bibliotēkas, sporta pulciņi u. tml. Klubos strādnieki noklausījās lekcijas par dzīvi Padomju Savienībā, par politisko stāvokli un citiem jautājumiem, noskatījās padomju kinofilmas, Padomju Armijas karavīru mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumus u. c. Mākslinieciskās pašdarbības kolektīvi iestudēja padomju autoru lugas, mācījās padomju un revolucionārās dziesmas, padomju tautu dejas u. tml. Brālīgo padomju tautu radītās kultūras vērtības kļuva pieejamas plašām latviešu tautas masām. 1940. g. rudenī daudzi strādnieki un citi darba cilvēki, kam buržuāziskās varas gados nebija iespējams celt savu vispārīgo un speciālo zināšanu līmeni, iestājās pamatskolās, kā arī vidējās un augstākajās mācību iestādēs. Plaši ieviesās tehniskā minimuma kursi. 1941. g. kvalificētu strādnieku sagatavošanai Latvijā nodibināja Darba rezervju sistēmas skolas un t. s. stahanoviešu skolas. Ieviesās pieredzes apmaiņa starp radniecīgu uzņēmumu un profesiju strādniekiem. Visi kultūras un kvalifikācijas celšanas pasākumi iezīmēja sākumu pretstatu likvidēšanai starp garīgo un fizisko darbu.

Ražošanas un sabiedriskās dzīves pārveidošanas darbu pārtrauca fašistiskās Vācijas nodevīgais iebrukums un vairāk nekā trīs gadus ilga okupācijas laiks. Tautas masu radošā sabiedriskā aktivitāte varēja atplaukt tikai pēc okupantu padzišanas, atjaunojot tautas saimniecību un galīgi nostiprinot sociālistisko ražošanas veidu. Tautas saimniecības atjaunošanas periodā izveidojās stabils pamats tām principiālajām izmaiņām pilsētnieku darba organizācijā un sabiedriskajā dzīvē, kuru attīstība tika iezīmēta 1940./1941. g.

Strādnieka vai kalpotāja labklājību un stāvokli sabiedrībā vispirms nosaka viņa darbs, zināšanas un attieksme pret sabiedriskajiem pasākumiem. Visredzamākajā vietā izvirzījusies cilvēka atbildība visa kolektīva priekšā. Saskaņā ar sociālistisko darba apmaksas principu katrs saņem algu atbilstoši kvalifikācijas kategorijai, padarītā darba daudzumam un kvalitātei. Tāpēc ikviens strādnieks un kalpotājs morāli un materiāli ieinteresēts labāk veikt uzticētos pienākumus, dot vairāk kvalitatīvas produkcijas, pilnveidot darba metodes, celt savu kultūrtehnisko līmeni, aktīvi piedalīties sociālistiskajā sacensībā, racionalizatoru un izgudrotāju kustībā, sabiedriskajā darbā u. tml.

1940. g. pilsētu darba vietās noteica 6 dienu darba nedēļu ar 8 stundu darba dienu. 1961. g. darba laiku saīsināja uz 7 stundām (veselībai kaitīgos darbos — 6 stundām). Noteikts arī ikgadējs 12—48 dienas ilgs apmaksāts atvaļinājums. Pēc pārejas uz 5 dienu darba nedēļu ar 2 atpūtas dienām (1967. g.) rūpniecības, tirdzniecības, komunālo pakalpojumu, transporta u. c. uzņēmumos, kur diennakts kopējais darba laika ilgums pārsniedz cilvēka diennakts darba laika normu, darbu organizē maiņās tā, lai strādnieks vienu nedēļu strādātu vienā, otru nedēļu citā maiņā. Vidējo un augstāko mācību iestāžu vakara nodaļu audzēkņiem darbu iekārto tikai rīta maiņās, bet eksāmenu sesiju laikā piešķir īpašus apmaksātus atvaļinājumus. Darbs ražošanā cieši savijies ar mācībām un sabiedriskajiem pasākumiem, ko

organizē un vada partijas, komjaunatnes, arodbiedrības un citas organizācijas, visiem līdzekļiem sekmējot strādājošo sociālistiskā dzīves veida attīstību, jaunu darba un sadzīves attiecību tapšanu, radoša cilvēka personības veidošanos.

Darbaļaužu sabiedriskajā dzīvē izšķirams tieši ar ražošanu saistītais sabiedriskais darbs un sabiedriskie pasākumi ārpus darba laika. Abi sabiedriskā darba veidi dažkārt savijas tik cieši, ka tos grūti atšķirt.

Ar ražošanu saistītā sabiedriskā darba spilgts rādītājs ir sociālistiskā sacensība. Tās attīstībā Latvijā izšķirami divi periodi: 1) sociālistiskā sacensība tautas saimniecības atjaunošanas un attīstības pēckara piecgadēs un 2) komunistiskā darba kustība, kas sākās 1958. g. rudenī, sagaidot PSKP XXI kongresu, un raksturo sociālistisko sacensību pārejā no sociālisma uz komunismu.

Pirmo periodu Latvijā 1945. g. ievadīja strādnieku vairuma iesaistīšanās sacensībā par kara postījumu likvidēšanu. 1947. g. Ņeņingradieši ierosināja sacensties par pirmās pēckara piecgades izpildīšanu četros gados. Latvijā šim ierosinājumam pirmais atsaucās VEF kolektīvs, kam sekoja daudzu citu uzņēmumu kolektīvi. 1947. g. Latvijas rūpniecības, transporta un celtniecības uzņēmumos individuāli un brigādēs sacentās jau 81% strādnieku, 1948. g. — 90%, 1949. g. — 91%.¹

Sacensības pirmā perioda galvenais lozungs — kāpināt ražošanu, ieviešot jaunu tehniku, ātras darba metodes, uzlabojot darba organizāciju, mehānizējot smagos darba procesus, ceļot strādnieku kvalifikāciju un vispārīgo ražošanas kultūru. Šim periodam raksturīga masu jaunrade un daudzu tādu ražošanas pirmrindnieku izaugsme, kas piecgades laikā izpildīja vairāku turpmāko gadu normas. Izvērsās sacensība par ražojumu augstu kvalitāti. Uzņēmumos organizējās kvalitātes teicamnieku brigādes.

Rūpniecībai pilnveidojoties, auga arī sociālistiskās sacensības kvalitātie un kvantitatīvie rādītāji. 1958. g. beigās darbaļaudis sāka plaši apspriest ar komunisma materiāltehniskās bāzes radīšanu saistītos jautājumus, sniedza lietišķus ierosinājumus septiņgadu plāna precizēšanai un izpildīšanai, meklēja jaunas formas darba ražīguma kāpināšanai un savas personības pilnveidošanai. Radās sociālistiskās sacensības augstākā forma — komunistiskā darba kustība, kas ievadīja otro periodu sociālistiskajā sacensībā. Jaunās kustības dalībnieki sāka cīņu ne vien par augstāku darba ražīgumu, ražojumu labāku kvalitāti un ražošanas kultūru, bet arī par darbaļaužu redzesloka paplašināšanu, sadzīves kultūras celšanu, pret pagātnes kaitīgajām paliekām cilvēku rīcībā un apziņā, pret faktoriem, kas traucē dzīves augšupeju. Komunistiskā darba kustība ar savu mērķi — mācīties strādāt un dzīvot komunistiski — aptvēra visas cilvēku dzīves jomas, ienesa jaunas strāvas sociālistiskās sadzīves veidošanā.

Latvijā kustība par komunistisku darbu vispirms izvērsās rūpnīcā VEF, Rīgas Elektromašīnu rūpnīcā, Rīgas Vagonu rūpnīcā un Zvejas kuģu remontu rūpnīcā (Rīgā). Šodien sacensībā par komunistisko darbu iesaistī-

¹ R. Treijs. Komunistiskā darba kustība Padomju Latvijas uzņēmumos (1958.—1961.). Rīgā, 1962., 17. lpp.

jušies vairāki simttūkstoši — gan atsevišķi strādnieki un kalpotāji, gan brigādes, iecirkņi, cehi un pat veseli uzņēmumi.

Latvijas tautas saimniecībā komunistiskā darba kustības dalībnieku devumu labi parāda racionalizatoru un izgudrotāju darba pieaugums un ekonomiskais efekts pēdējos gados; laikā no 1946. līdz 1958. g. racionalizācijas priekšlikumu skaits gadā pieauga vidēji par 1883, un ekonomētā summa — par 0,8 milj. rbļ. Turpretī komunistiskā darba kustības 4 pirmajos gados racionalizācijas priekšlikumu skaits gadā audzis vidēji par 4,2 tūkstošiem un ekonomētā summa — par gandrīz 4 milj. rbļ.¹ Racionalizatoru un izgudrotāju kustībā Latvijā 1965. g. bija iesaistījušies vairāk nekā 40 000 strādnieku un inženier tehnisko darbinieku. Tikai 1963.—1964. g. vien iesniegts 107 900 izgudrojumu un racionalizācijas priekšlikumu, no kuriem 72 900 ieviesti ražošanā un devuši 54,3 milj. rbļ. ietaupījuma.²

Ar ražošanas procesu cieši saistīts arī darbaļaužu sabiedriskais darbs partijas, komjaunatnes, arodbiedrību organizācijās un grupās, darbība tautas kontroles grupās.

Strādnieku un kalpotāju sabiedriskā dzīve ārpus darba laika galvenokārt saistīta ar kulturālas atpūtas organizēšanu, sava redzesloka paplašināšanu, sociālistiskās sabiedriskās kārtības uzturēšanu.

Daudz pilsētnieku aktīvi piedalās dažādu biedrību (piemēram, Zinību, Vēstures un kultūras pieminekļu un dabas aizsardzības, Racionalizatoru un izgudrotāju, Kinoamatieru, Mednieku un maksšķernieku u. c.) darbā. Pēdējos gados daudzās rūpnīcās un iestādēs uzplaukst novadpētniecības darbs, kura gaitā uz sabiedriskiem pamatiem tiek izveidoti muzeji, rakstītas uzņēmumu un iestāžu vēstures u. tml.

Pilsētnieku jaunākā un vidējā paaudze plaši nodarbojas ar sportu, jo gandrīz katrā iestādē un uzņēmumā ir fizikultūras un sporta kolektīvi, bet daudzu lielu uzņēmumu rīcībā ir paši savi stadioni un sporta laukumi atsevišķu sporta veidu nodarbībām. Sevišķi populāras ir sporta spēles un vieglatlētika. Iestāžu un uzņēmumu komandas guvušas labus panākumus ne vien sava rajona un pilsētas, bet arī republikas un pat Vissavienības mēroga sacensībās.

Pilsētu iedzīvotāju veselības nostiprināšanā un garīgā redzesloka paplašināšanā izcila nozīme ir dažādiem tūrisma un atpūtas organizēšanas pasākumiem (tūristu, slēpotāju un draudzības vilcieniem, ekskursijām, telšu pilsētiņām), kas tuvina Latvijas iedzīvotājus citu PSRS republiku iedzīvotājiem.

Šīs pilsētnieku sabiedriskās darbības formas ir tikai daļa no sociālistiskās sabiedriskās dzīves. Tās iezīmē darbaļaužu masu iekļaušanos visas tautas darba organizēšanā un komunistiskās sadzīves mērķtiecīgā veidošanā. Kolektīvisma jūtas pārvar individuālisma tendences. Sabiedriski aktīvie cilvēki arvien lielāku sava laika daļu veltī visas sabiedrības vajadzībām. Iesaistīšanās sabiedriskajā darbā pozitīvi ietekmē viņu ģimenes dzīvi.

¹ Латвийская ССР в цифрах в 1962 году. Рига, 1963, 33. лрр.

² Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 32. лрр.

ĢIMENE

Sociālisma apstākļos Latvijas pilsētu darbaļaužu ģimene kļuvusi par jaunās, sociālistiskās sabiedrības šūnu, kuras locekļu savstarpējo attiecību pamatā ir personisko un sabiedrisko interešu cieša vienība. Ekonomiskie apsvērumi laulības saišu nodibināšanā kļuvuši nenozīmīgi.

Neraugoties uz ģimenes attiecībās notikušajām izmaiņām, ģimenes attiecību progress mūsdienās tomēr atpaliek no padomju ekonomikas progressa, jo cilvēku apziņas attīstība atpaliek no ekonomikas attīstības. Progressu ģimenes attiecībās zināmā mērā kavēja arī otrā pasaules kara sekas: materiālās grūtības, demogrāfiska, kā arī morāla rakstura izmaiņas cilvēku psihē. Kvalitatīvi augstākā pakāpē ģimene nostāsies komunistiskajā sabiedrībā, kad ģimenes attiecībās pilnīgi būs izzudis materiālais aprēķins un tās balstīsies vienīgi uz savstarpējas mīlestības un draudzības jūtām.

Pēc 1959. g. Vissavienības tautas skaitīšanas datiem Latvijas pilsētās visvairāk ir nelielu ģimeņu, kuru vidējais lielums 3,14 cilvēki.¹ No 1000 pilsētnieku ģimenēm 356 sastāvēja no 2 locekļiem

324	"	"	3	"
201	"	"	4	"
80	"	"	5	"
26	"	"	6	"
8	"	"	7	"
3	"	"	8	"
1	"	"	9	"
1	"	"	10	vai vairāk locekļiem. ²

Salīdzinot ar buržuāziskās Latvijas laiku, pilsētu iedzīvotāju ģimene skaitliski palikusi gandrīz nemainīga.

Mūsdienu pilsētu iedzīvotāju ģimeņu nelielais sastāvs izskaidrojams ar pieaugušo bērnu ģimeņu atdalīšanos no vecāku ģimenes un ar samērā mazu dzimstību, ko padomju sociologi vispirms saista ar sievietes pārslogotību ražošanā un mājsaimniecībā.³ Dzimstību vēl negatīvi ietekmē arī pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu un dzīvojamās platības trūkums.

Vairums ģimeņu sastāv no divām paaudzēm — no vecākiem un neprecētiem bērniem. Tiklīdz bērni apprecas un apstākļi to atļauj, jaunā, ekonomiski nodrošinātā ģimene atdalās no vecākiem, jo cenšas pēc patstāvīgas dzīves. Ja no vecākiem dzīvs ir tikai viens, tas parasti dzīvo pie kāda no bērniem, tā ģimenē. Mātei šādos gadījumos jaunie uztic ģimenes saimniecību un bērnu uzraudzīšanu.

Padomju ģimenes ekonomiskais pamats ir ģimenes ienākumi no darba sabiedriskajā ražošanā. Ģimenes saimnieciskā funkcija galvenokārt ir tās locekļu materiālo vajadzību apmierināšana: ģimenei nepieciešamo produktu iegāde un uztura gatavošana, apģērba iegāde, remonts un kārtības

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 28. lpp.

² Turpat.

³ А. Г. Харчев. Брак и семья в СССР. М., 1964, 218., 219. lpp.

uzturēšana dzīvoklī, rūpes par bērniem un darba nespējīgajiem tuviniekiem u. c., t. i., darbu komplekss, ko sauc par mājsaimniecību.

Gandrīz visus mājsaimniecības darbus joprojām veic sieviete neatkarīgi no viņas piedalīšanās sabiedriskajā ražošanā. Tomēr atšķirībā no iepriekšējā vēsturiskās attīstības perioda sievietes darbs mājsaimniecībā, pateicoties dzīvokļu elektrifikācijai un gazifikācijai, kā arī dažādiem mājsaimniecībā izmantojamiem mehānismiem — putekļu sūcējiem, ledusskapjiem, veļas mazgājamām mašīnām u. c., ievērojami atvieglojies. Sievietes darbu mājsaimniecībā samazina arī arvien augošais komunālo un sadzīves pakalpojumu iestāžu — ēdnīcu, mājas virtuvju, veļas mazgātavu, pārtikas pufabrikātu veikalu u. c. tīkls.

Daļai nelielās pilsētās un lauku apvidos dzīvojošo rūpniecības uzņēmumu strādnieku ģimeņu ir piemājas palīgsaimniecība, kurai spilgti izteikts patēriņa raksturs. Dārzu un lopus (govi, cūku, putnus) tajā apkopj pieaugušie ģimenes locekļi no sabiedriskās ražošanas brīvajā laikā. Arī lielo pilsētu rūpniecības uzņēmumu un iestāžu darbiniekiem ar arodbiedrību starpniecību iespējams iegūt individuālos dārziņus piepilsētu dārziņu kolonijās. Tomēr vairums pilsētnieku uzskata par lietderīgāku dārzenus, augļus un ogas iegādāties veikalos vai tirgos. Vairumā ģimeņu sabiedriskajā ražošanā strādā visi pieaugušie locekļi. Sieviete ražošanā bieži vien piedalās ne tik daudz peļņas dēļ, kā tādēļ, lai savu dzīvi vairs nesaistītu tikai ar mājsaimniecību vien. Strādājot tādu pašu darbu kā vīrietis, sieviete saņem ar to vienādu atalgojumu. Nereti sievas izglītības un profesionālā kvalifikācija ir augstāka un tā saņem lielāku algu nekā vīrs.

Izskatot kāda lauku apvidus pārtikas rūpniecības uzņēmuma strādnieku algu sarakstus, bija iespējams konstatēt, ka uzņēmumā nodarbināto strādnieku ģimenes mēneša vidējā izpeļņa bija 150—180 rbļ.¹ Ģimenes budžets var būt stipri augstāks par minēto, ja tās locekļi strādā lielos rūpniecības uzņēmumos, kur darbam nepieciešama augstāka kvalifikācija un tas tiek labāk apmaksāts. Tā, piemēram, kādā Rīgas elektromašīnu rūpnīcas cehā alvotājs, izolētājs, atslēdznieks 1964./65. g. pelnīja 90—120 rbļ. mēnesī.² Liela nozīme ģimenes budžetā ir arī papildu ienākumiem — prēmijām, piemaksām par racionalizācijas priekšlikumiem un izgudrojumiem. Bez tam liela daļa ģimenes izdevumu tiek segti no sabiedriskajiem patēriņa fondiem. Daļa šo līdzekļu ģimenes dzīves līmeni paaugstina it kā nemaināmi, daļu ģimene saņem naudas izteiksmē. Ja šo neredzamo ienākumu nebūtu, tad izdevumi piecu cilvēku strādnieka ģimenē, kurā viens bērns mācās skolā, bet divi apmeklē bērnudārzu, pieaugtu vēl par 40—45%.³

Mūsdienu pilsētnieku ģimeņu izdevumu struktūra būtiski atšķiras no izdevumu struktūras buržuāziskās Latvijas gados. Strādnieku un kalpotāju dzīvokļu īres izdevumi agrāk sastādīja apmēram $\frac{1}{5}$ no ģimenes budžeta, bet mūsdienās tie nepārsniedz 3—4%.⁴ Sakarā ar bezmaksas medicīnisko

¹ E 27, Balvu raj.

² Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Padomju sabiedrības vēstures sektora arhīvs.

³ Коммунист Советской Латвии, 1963, 2, 53. lpp.

⁴ Turpat, 1964, 12, 74. lpp.

palīdzību, bezmaksas izglītību u. c. ievērojami samazinājušies izdevumi šajās jomās. Tas dod iespēju palielināt izdevumus uzturlīdzekļu, apģērba, mēbeļu, kultūrpreču, ceļazīmju uz sanatorijām un atpūtas namiem u. tml. iegādei.

Ģimenes locekļu mantiskās attiecības mūsdienās regulē padomju likumdošanas akti, kas vienādi ievēro visu ģimenes locekļu intereses un likvidē ģimenes galvas kādreizējo vienpersonīgo varu. Līdz ar to šajā jomā nostiprinās jauni uzskati un jaunas uzvedības normas. Ģimenes locekļu savstarpējās attiecības arvien vairāk demokratizējas un atbrīvojas no pagātnes paliekām. Sevišķi labi tas vērojams attieksmē pret sievietēm un pusaudžiem: īstenojot vīrieša un sievietes līdztiesības principu un nostiprinot komunistiskās morāles normas, ģimenēs valda biedriskas attiecības, locekļu patiesa savstarpēja cieņa un tā interešu kopība, kas ir ģimenes dzīves stabils pamats.

Mūsdienu ģimeni formāli vada vīrs, bet faktiski visus ģimenes dzīves jautājumus kopīgi izlemj abi laulātie. Daudzās ģimenēs vīra vai sievas pārziņā ir savas dzīves nozares. Tā, piemēram, par ikdienas saimniecību rūpējas sieva, bet vīrs organizē izejamo dienu un vasaras atpūtu, sagādā ziemai kurināmo u. tml. Taču daudzās ģimenēs saimnieciskos pienākumus pārmaiņus veic viens no laulātajiem draugiem atkarā no tā, kurā maiņā katrs no tiem strādā uzņēmumā. Vīrieši parasti dara visus darbus, kas prasa lielāku fizisku spēku. Mūsdienās saglabāties visai maz ģimeņu, kurās kā pagātnes paliekas eksistētu vīra faktiskā virskundzība un no tās izrietošā ģimenes hierarhija, kam vairs nav ekonomiskās bāzes. Šādas parādības iespējamas tikai ģimenēs, kur sieviete nestrādā sabiedriskajā ražošanā.

Izmainījušās vecāku un pieaugušo bērnu savstarpējās attiecības. To pamatā līdztiesība un saprašanās. Sevišķs stāvoklis ir bērniem ar augstāko izglītību. Viņu domas bieži vien ir noteicošās, izlemjot daudzus ģimenes kopējos jautājumus. Vecāku ietekme uz pieaugušajiem bērniem saglabājas daļēji ieraduma, daļēji lielākas dzīves pieredzes dēļ.

Mainījies arī darba nespējīgo vecāku stāvoklis. Vecāki vairs nav ģimenes slogs. Par viņiem rūpējas visi ģimenes locekļi. Ja buržuāziskajā sabiedrībā to uzturēšana nereti ģimenei bija smaga nasta, tad tagad vecākus apgādā valsts. 1965. g. Latvijā pensijas saņēma 377 000 darba veterānu un invalīdu¹ (8,8 reizes vairāk nekā 1939. g.). Pensionāriem 1964. g. izmaksāja 108 milj. rubļ. jeb apmēram ceturto daļu no sabiedriskā patēriņa fondiem paredzētajām summām.² Vecie cilvēki, kas pazaudējuši visus tuviniekus, atrodas pilnā valsts apgādībā. Latvijā 1965. g. darbojās 69 pansionāti, kuros dzīvo ap 7700 bez apgādniekiem esošu cilvēku un invalīdu.³ Lielus līdzekļus valsts katru gadu asignē pensionāru un invalīdu ārstēšanai sanatorijās un kūrortos.

Jaunas cilvēku savstarpējās attiecības parādās laulību slēgšanā.

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 333. lpp.

² Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 245. lpp.

³ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 333. lpp.

Pieaugot darbaļaužu materiālajai labklājībai, palielinājies noslēgto laulību skaits. Ja 1939. g. uz 1000 iedzīvotājiem noslēdza 9,1 laulību, tad laikā no 1954. līdz 1962. g. uz 1000 iedzīvotājiem vidēji noslēgtas 10—11,6 laulības gadā.¹ Atbilstoši pieaudzis laulībā esošo cilvēku skaits.

Laulības jaunieši slēdz galvenokārt 20—25 gadu vecumā, jauniešu parasti nedaudz agrāk par jauniešiem. No visiem vīriešiem, kas 1959 g. Latvijā stājās laulībā, 41,5% bija vecumā līdz 25 g. Turpretī 1935. g. tādā vecumā laulības noslēdza tikai 20,6% jeb divas reizes mazāk vīriešu.² Apmēram tāda pati attiecība bija arī sievietēm vecumā līdz 20 g. Šāda vecuma samazināšanās izskaidrojama ar jauniešu samērā ātri iegūto specialitāti un materiālo nodrošinātību, kā arī profesijas izvēles daudzpusīgajām iespējām.

Daudz biežāk nekā buržuāziskās Latvijas gados tiek slēgtas pēc nacionālā un sociālā stāvokļa jauktas laulības, jo šajā ziņā neeksistē ne morāli aizspriedumi, ne tiesiski aizliegumi. 1961. g. laulībā stājās 12 558 latvieši, no tiem 10 695 salaulājās ar latvietēm, 1059 — ar krievietēm, 121 — ar ukrainietēm, 193 — ar baltkrievietēm, 9 — ar armēnietēm, 23 — ar ebrejietēm, 164 — ar lietuvietēm, 219 — ar polietēm un 24 — ar igaunietēm utt.³ Atsevišķu cilvēku apziņā patvērušies nacionālistisko un reliģisko uzskatu sārņi, kas kavē jauktu laulību slēgšanu, nespēj ietekmēt ģimenes saišu dibināšanas kopējo ainu. Jau tuvākajā nākotnē savu laiku pārdzīvojušie uzskati izzudīs, jo tos atbalsta galvenokārt vecākās paaudzes ļaudis.

Agrāk strādnieku laulībām bija kārtas raksturs, t. i., strādnieku šķiras pārstāvji laulājās galvenokārt savā starpā. Turpretī tagad palielinās to ģimeņu skaits, kurās viens no laulātajiem ir strādnieks, otrs — inteliģences pārstāvis. Tas atspoguļo mūsdienu strādnieku augsto kultūras līmeni un atšķirību izžušanu garīgā un fiziskā darba strādātāju sabiedriskajā stāvoklī.

Visas laulības tiek reģistrētas dzimtsarakstu birojā. Nereti laulība juridiski tiek noformēta vēlāk par faktisko ģimenes nodibināšanās laiku. Latvijas pilsētu darbaļaudis iecienījuši svinīgas kāzu ceremonijas, kas notiek pilsētu klubos un kultūras namos. Laulības baznīcā kļuvušas par retu parādību. Baznīcā mūsdienās dažkārt laulājas tikai jaunatnes atpalikusī daļa, kas nesen ienākusi pilsētā no laukiem, kā arī tie jaunieši, kas dzīvo Latgales pilsētās, kur ģimenes dzīvē pagātnē ievērojama vieta bija katoļu reliģiskajiem rituāliem.

Pie ģimenes dzīves negatīvajām parādībām pieskaitāms augošais šķirto laulību skaits. 1965. g. Latvijā uz 1000 iedzīvotājiem noslēdza 8,9 laulības un šķīra 2,8 laulības.⁴ Visbiežāk šķiršanos izraisa partneru raksturu savstarpējā neatbilstība un simpātiju zudums, ko veicina dažkārt agrā jaunībā pārsteidzīgi noslēgtas laulības.

¹ B. Mežgailis. Padomju Latvijas iedzīvotāji. Rīgā, 1963., 57. lpp.

² Turpat, 59. lpp.

³ V. Savčenko. Jauns posms nacionālo attiecību attīstībā. Rīgā, 1962., 76. lpp.

⁴ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 20. lpp.

Padomju varas gados būtiski izmainījusies bērnu audzināšana, kas ir viena no svarīgākajām mūsdienu ģimenes funkcijām. No ģimenes iekšēja jautājuma tā kļuvusi par svarīgu visas sabiedrības un valsts problēmu. Valsts un sabiedrība bērnu audzināšanā piedalās ar bērnudārzu, skolu, pionieru nometņu, sabiedrisko organizāciju, namu komiteju u. tml. starpniecību. Gandrīz visiem lielākajiem Latvijas uzņēmumiem ir moderni iekārtotas pirmsskolas vecuma bērnu iestādes, kurās uzturas simtiem šo uzņēmumu strādnieku un kalpotāju bērnu. Bērnu iestādēs strādā kvalificēti audzinātāji, ārsti u. c. apkalpojošais personāls. Jau no mazām dienām bērniem te tiek ieaudzinātas kolektīvisma un biedriskuma jūtas, iemācīti vienkāršākie darba paņēmieni.

Lielu uzmanību skolas vecuma bērnu un strādājošo pusaudžu audzināšanai veltī darba vietu sabiedriskās organizācijas, komisijas darbam ar bērniem, sieviešu padomes u. tml. Tās rūpīgi seko darba biedru bērnu un pusaudžu uzvedībai un sekmēm skolā, palīdz vecākiem dabūt bērniem ceļazīmes uz pionieru nometnēm vai bērnu sanatorijām. Bērnu un strādājošo jauniešu audzināšanas jautājumus arvien plašāk apspriež darba vietu partijas un arodorganizāciju sapulcēs. Jauns pasākums bērnu audzināšanas darbā pilsētās ir namu pārvalžu bērnu istabas, kur daudz bērnu pedagogu uzraudzībā gatavo stundas, lasa, rotaļājas, piedalās mākslinieciskās pašdarbības, foto, sporta u. c. pulciņos. Bērniem, kas vasarās uzturas pilsētā, bērnu istabas rīko tūristu pārgājienus, izbraucienus ārpus pilsētas, kolektīvus kino un koncertu apmeklējumus u. tml. Šīs mērķtiecīgās audzināšanas darba formas ir ļoti efektīvas un ievērojami atslogo vecākus, īpaši vientuļās mātes.

Padomju varas gados sasniegtais darbaļaužu materiālās labklājības pieaugums, lielie kultūras un izglītības darba pārkārtojumi būtiski mainījuši pilsētu iedzīvotāju atpūtas raksturu. Mūsdienu industriālajai ražošanai nepieciešami sabiedriski aktīvi cilvēki ar dziļām, vispusīgām zināšanām. Tāpēc no darba brīvā laika lielu daļu strādājošie patērē, mācoties vispārīgās un speciālās izglītības skolās vai augstākajās mācību iestādēs. Par mācību darba plašo vērīenu liecina, piemēram, stāvoklis Rīgas Elektromašīnu rūpnīcā. Šajā rūpnīcā mācās turpat vai katrs otrais strādnieks, turklāt 20,4% no visiem rūpnīcā strādājošiem mācās vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs. Atsevišķos cehos šo mācību iestāžu audzēkņi sastāda 38,2% no strādājošo kopskaita.¹ Mācās strādnieku bērni, kuru vairums pēc vidusskolas beigšanas iestājas augstskolās. Pieaugot izglītības līmenim, strādnieku ģimenēs lielu vietu sāk ieņemt daiļliteratūra, žurnāli, laikraksti. Daudzas ģimenes iekārtojušas mājās speciālās literatūras un daiļliteratūras bibliotēkas, pasūta laikrakstus un žurnālus. Pēdējos gados audzis arī to strādnieku skaits, kas izmanto publisko bibliotēku grāmatas un periodiku.

Saīsinot darba dienu, arvien lielāks strādājošo skaits apmeklē kino,

¹ T. Vilciņš. Strādnieku vispārējās izglītības attīstība mūsdienās. — Latv. PSR ZA Vēstis, 1964., 7., 29. lpp.

teātrus, koncertus. Daļu brīvā laika strādājošie pavada masu kultūras darba pasākumos un sporta nodarbībās, ko organizē darba vietu klubi, kultūras nami un fizikultūras kolektīvi. Rūpnīcu sabiedriskās organizācijas strādniekiem un viņu ģimenes locekļiem organizē atpūtas vakarus, koncertus, ekskursijas, kolektīvus izstāžu, teātru u. c. apmeklējumus. Kultūrizglītības darbs rūpnīcās un iestādēs audzina darbaļaužu estētisko gaumi, kas savukārt labvēlīgi ietekmē viņu ģimenes dzīvi.

Tikai padomju varas gados strādniekiem dota iespēja atvaļinājuma laikā atpūsties un uzlabot veselību. Strādniekiem regulāri piešķir ceļazīmes uz atpūtas namiem, sanatorijām, tūrisma maršrutu ceļazīmes u. tml. Šīs ceļazīmes ir vai nu bezmaksas, vai arī par tām jāmaksā 30% no faktiskās cenas. Pēdējos gados tūkstošiem darbaļaužu ģimeņu atpūšas telšu pilsētīnās, ko darba vietas iekārto pilsētu tuvumā esošajos skaistajos upju un ezeru krastos.

Lielās izmaiņas pilsētu darbaļaužu ģimenes dzīvē varēja notikt vienīgi tāpēc, ka sociālisma celtniecības gaitā būtiski pārveidojās viss ražošanas un kultūras darbs. Īstenojot PSKP XXIII kongresa lēmumus, vēl jūtāmāk uzlabosies darbaļaužu ģimenes materiālā labklājība, celsies izglītības līmenis, pilnveidosies ģimenes locekļu savstarpējās attiecības. Sevišķa uzmanība tiks veltīta sievietes pienākumu atvieglošanai mājsaimniecībā un ģimenes locekļu kultūras līmeņa celšanai. Izzudīs ģimenes dzīves pašreizējās negatīvās parādības — savu laiku pārdzīvojušie uzskati, mūsdienās nepieņemamās uzvedības normas, reliģiskie priekšstati un rituāli. To vietā arvien stingrāk stāsies komunisma cēlāju morāles kodeksa normas un jaunās padomju tradīcijas.

LATVIJAS PILSĒTU ATTĪSTĪBA

Milzīgie sociālekonomiskie pārveidojumi, kas Latvijā sākās pēc padomju varas atjaunošanas 1940. g., kļuva par pamatu nozīmīgām kvantitatīvām un kvalitatīvām izmaiņām republikas pilsētu turpmākajā plānojumā un apbūvē. Liela nozīme bija zemes, rūpniecības uzņēmumu un lielo namīpašumu nacionalizācijai, kas ļāva veikt pirmos pasākumus pretstatu likvidēšanai starp lielo pilsētu buržuāziski aristokrātisko centru un rūpnieciskajām nomalēm. Daļu strādnieku ģimeņu pārvietoja uz labiekārtotiem daudzstāvu namiem pilsētas centrālajos rajonos. 1941. g. Latvijas tautas saimniecības plānā ievērojami līdzekļi bija paredzēti rūpniecības un celtniecības paplašināšanai. Rīgai vajadzēja pārvērsties par nozīmīgu PSRS rūpniecības centru.

Lielā Tēvijas kara laikā fašisti izpostīja republikas pilsētu komunālo saimniecību un daļu rūpnīcu, pilnīgi iznīcināja 20,3% un daļēji 13,3% no pilsētu kopējās dzīvojamās platības. Vistiprāk bija sagrauta Jelgava (90% dzīvojamās platības), Rēzekne (87,4%), Daugavpils (76,7%). Stipri izpostīja arī Valmieru, trešo daļu dzīvojamā fonda sagrava Liepājā, iznī-

cināja vecās Rīgas centru.¹ Izpostītas bija daudzas ielas, sagrauti gandrīz visi tilti.

Latvijas tautas saimniecību pēckara gados atjaunoja pastiprinātos industrializācijas tempos. Strauji auga pilsētas. Pilsētu iedzīvotāju skaits 1959. g., salīdzinot ar 1938. g., bija pieaudzis no 663 000 līdz 1 173 000, sastādot 56% no republikas iedzīvotāju kopskaita.²

Šajos apstākļos pilsētībūvniecisko problēmu risināšanai bija milzīga nozīme. Rūpniecības uzņēmumus un dzīvojamās mājas pilsētās vajadzēja atjaunot un paplašināt, balstoties uz sociālistiskās ekonomikas plānveidīgu attīstību. 1945. g. sāka izstrādāt sagrauto pilsētu atjaunošanas ģenerālplānus, paredzot tajos vietas dzīvojamo kvartālu, rūpniecības un komunālās saimniecības uzņēmumu izvietošanai.

Plānojot sociālistiskās pilsētas, mēģināja atrisināt jautājumu par iedzīvotāju visracionālāko izvietojumu, radot optimālos apstākļus cilvēku darba, sadzīves un atpūtas organizēšanai. Pretstatā kapitālistiskās pilsētas sablīvētībai un plēsonīgajai zemes izmantošanai sociālistisko pilsētu vajadzēja pārvērst harmoniski izbūvētā ansamblī, kurā apvienotos lielu labiekārtotu apmetņu priekšrocības ar cilvēku veselībai labvēlīgiem apstākļiem, kādi ir lauku apdzīvotajās vietās. Attīstot pilsētu tipa apmetnes tehniskā, sociālā, kultūras un sanitāri higiēniskā ziņā, vajadzēja likvidēt lielo pilsētu negatīvās īpašības, kā arī veikt lielu darbu, lai pārvērstu līdzšinējās pilsētas dārzu pilsētās.

Padomju Latvijas pilsētu attīstībā izšķir divus pamatperiodus.³ Pirmais — līdz 1948. g. — saistīts ar pilsētu atjaunošanu un komunālās saimniecības rekonstrukciju. Otrais — pēc 1948. g. — saistīts ar sociālistisko pilsētu tālāku strauju attīstību. Tomēr šo periodu hronoloģiskās robežas nav visai precīzas. Ja līdz 1948. g. visumā bija atjaunota pilsētu komunālā saimniecība, tad dzīvokļu fonds pirmskara līmeni sasniedza tikai ap 1955. g. Tāpēc Latvijas pilsētu atjaunošanas perioda noslēgumu varētu datēt ar šo pašu laiku.

Pilsētu celtniecības raksturu tautas saimniecības atjaunošanas periodā ietekmēja centieni piemērot jaundibināmo lielo rūpnīcu vajadzībām pirms pirmā pasaules kara celto uzņēmumu telpas, kas buržuāziskās Latvijas gados tika izmantotas tikai daļēji (Rīgas elektromašīnu rūpnīca, Hidrometeoroloģisko iekārtu rūpnīca, rūpnīca «Aurora» u. c.). Vienlaicīgi rekonstruēja un paplašināja darbojošos un cēla jaunus uzņēmumus. Rezultātā pilsētās tika saglabāti un paplašināti vēsturiskās attīstības gaitā radušies rūpniecības rajoni. Saglabājās arī pārējie pilsētu teritoriju zonēšanas vecās sistēmas elementi. Tomēr pilsētu atjaunošanas un rekonstrukcijas plānos bija paredzēti vairāki pasākumi pilsētu iekšējo pretrunu likvidēšanai. Rūpniecības uzņēmumus paredzēja koncentrēt rūpnīcu celtniecības zonās,

¹ Развитие народного хозяйства Латвийской ССР. Рига, 1961, 442. lpp.

² Turpat, 443. lpp.

³ Turpat, 444. lpp.

143

144

143. att. Daugavpils ķīmiķu ciemats.

144. att. Deviņstāvu dzīvojamās ēkas Daugavpilī.

bet sīkos uzņēmumus no dzīvojamiem masīviem pārcelt citur. Ielas vjadzēja diferencēt atkarā no transporta kustības un tranzīta maģistrāles iekārtot ārpus dzīvojamiem rajoniem. Paredzēja labiekārtot pilsētu nomales, ierīkojot tajās iedzīvotāju kultūras un sadzīves pakalpojumu uzņēmumus, uzlabojot pilsētnieku dzīves sanitāri higiēniskos apstākļus un rekonstruējot pilsētu apstādījumus.

Liela nozīme bija jūras ostas pārvietošanai no Rīgas centrālās daļas tuvāk Daugavas grīvai un lielajam rūpniecības rajonam Sarkandaugavai. Hitleriešu izpostītās kuģu piestātnes vietā 1948.—1950. g. izbūvēja granītā kalto Komjaunatnes krastmalu, kas radīja labvēlīgus apstākļus pilsētas centra tālākai veidošanai, Daugavas iesaistīšanai pilsētas ansamblī un akvatorija izmantošanai darbaļaužu atpūtas nolūkiem.

Daugavpilī sakarā ar 1946. g. izstrādāto pilsētas attīstības ģenerālplānu parādījās jauns rūpniecības rajons Čerepova, kas labi saistījās ar vecajiem dzīvojamiem rajoniem. Vienkārša kompozicionāla shēma bija Jelgavas ģenerālplāna pamatā. Pilsētas galvenās maģistrāles bija Rīgas šosejas turpinājums — Leņina iela un tai perpendikulārā Komjaunatnes iela. Rēzeknē dzīvojamo māju celtniecību koncentrēja ap 1. Maija ielu neatkarīgi no rūpniecības rajoniem, kas bija izvietoti ap dzelzceļu. Līdzās rūpniecības rajoniem paredzēja starprepubliku tranzīta maģistrāli. Transporta maģistrāles no dzīvojamo namu rajoniem attālināja arī Rīgā, Daugavpilī, Liepājā un Valmierā. Šo pilsētu plānošanas sistēma turpmāk attīstījās saskaņā ar pilsētu funkcionēšanas jaunajiem apstākļiem.

Tūlīt pēc kara pilsētās sāka atjaunot sagrauto dzīvokļu fondu, labiekārtot un apbūvēt rūpnieciskās nomales un izpostītos rajonus. Par dzīvokļu fonda galveno izmantotāju kļuva plašas darbaļaužu masas, bet galvenie celtniecības objekti bija strādnieku dzīvojamās mājas pie rūpniecām. Tā, piemēram, Rīgā jauni strādnieku ciemati parādījās pie rūpniecības uzņēmumiem Vējzaķa salā, Ilguciemā, Šķīrotavā u. c. Rīgas galvenajā ielā — Leņina ielā, kur tā šķērso rūpniecību rajonu, uzcēla vairākas piecstāvu dzīvojamās mājas un republikā lielāko strādnieku klubu — VEF kultūras pili. Jelgavā karā nopostīto 1—2 stāvu koka ēku vietā, kas senāk veidoja dzīvojamo namu absolūto vairākumu, uzcēla lielus kvartālus ar 4—5 stāvu labiekārtotām dzīvojamām mājām. Daugavpilī dzīvojamās mājas bieži cēla pēc Vissavienības tipveida projektiem. Visās pilsētās pastiprināta uzmanība tika veltīta apstādījumiem. Jaunus skvērus un parkus iekārtoja karā nopostīto kvartālu vietā. Rīgā, Jelgavā, Liepājā rekonstruēja un paplašināja vecos parkus. Liela nozīme Rīgā bija Mežaparka pārvēršanai par darbaļaužu Kultūras un atpūtas parku.

Padomju Latvijas darbaļaužu materiālās labklājības kāpums ievērojami paplašināja individuālo dzīvojamo māju celšanas apjomu. Taču no pilsēt-
būvniecības viedokļa tā bija negatīva parādība: viendzīvokļa māju celšana 600 m² lielajos zemes gabaliņos radīja mazu apdzīvotības blīvumu. Pilsētu apbūves laukumi tika izmantoti neracionāli. Radās grūtības inženiertehnisko tīklu, skolu, bērnudārzu, komunālo un sadzīves pakalpojumu iestāžu ierīkošanā. Visumā civilo objektu celtniecība šajā periodā atpalika

no strauji augošo pilsētu vajadzībām, nespēja sekot rūpniecības uzņēmumu celtniecības un iedzīvotāju skaita augšanas tempiem.

Ceļot dzīvojamās mājas, liela uzmanība tika veltīta maģistrālo ielu un laukumu noformēšanai, ielas vienotas fasādes radīšanai. Nereti tā rezultātā pilsētas apbūves aktuālu problēmu risināšana (piemēram, vēsturiski izveidojušās apbūves sistēmas uzlabošana, iedzīvotāju racionāla izvietošana u. c.) tika atvirzīta otrajā plānā.

50. gadu vidū republikā ievērojami bija palielināti kapitālajai celtniecībai paredzētie līdzekļi. Ja no 1946. līdz 1950. g. kapitālieguldījumu vidējā summa bija 69 milj. rbļ. gadā, 1951. — 1955. g. — 124 milj. rbļ., tad laikā no 1956. līdz 1958. g. tie pieauga līdz 203 milj. rbļ. gadā.¹ 1965. g. kapitālieguldījumu summa vēl pieauga vairāk nekā 2,5 reizes un sasniedza 517 milj. rbļ.² Vairākas reizes pieauga būvmateriālu ražošanas apjoms. Nodibināja lielpaneļu namu būves kombinātu, apguva saliekamo dzelzsbetona konstrukciju ražošanu, kuras apjoms no 31 600 m³ 1955. g.³ pieauga līdz 674 500 m³ 1965. g.⁴ Paplašinājās būvmateriālu sortiments, dodot iespēju strauji palielināt ekspluatācijā nododamo dzīvojamo māju, kultūras un sadzīves pakalpojumu ēku skaitu. Ja no 1946. līdz 1955. g. atjaunoja vai uzcēla 1 817 000 m² derīgās platības (181 700 m² gadā), tad laikā no 1959. līdz 1965. g. nodeva ekspluatācijā 4 484 000 m² (640 571 m² gadā).⁵

Liela nozīme Latvijas pilsētu attīstībā ir rūpniecības uzņēmumu izvietošanai vidējās un mazās pilsētās. Daugavpilī un Valmierā attīstās ķīmiskā rūpniecība, Rēzeknē — lauksaimniecības mašīnu un elektroiekārtu ražošana, Jēkabpilī — būvmateriālu rūpniecība. Ap lielajiem kombinātiem, piemēram, Brocēnos, Olainē, pie Pļaviņu HES u. c., izauga labiekārtoti pilsētciemati un pilsētas.

Augot kapitālieguldījumiem tautas saimniecībā, radās vajadzība dzīvokļu celtniecībai apgūt plašas pilsētu robežās esošās brīvās teritorijas, kuras viegli varēja pieslēgt esošajiem inženiertehniskajiem tīkliem. Jaunajiem apbūves masīviem vajadzēja labi saistīties ar rūpniecības rajoniem un pilsētu centru.

Rīgā galvenie jaunie dzīvojamo namu masīvi atrodas Āgenskalnā, V. Tereškovas ielā, Juglā, Ķengaragā; Liepājā un Jelgavā — kara laikā stipri izpostītajā pilsētu centrālajā daļā; Daugavpilī — bijušā pilsētas centrālā laukuma tuvumā iepretim pilsētas tagadējam centram, netālu no jaunā rūpniecības rajona pilsētas ziemeļu daļā. Turpmākajai dzīvokļu celtniecībai Rīgā paredzēti rūpniecību tuvumā esošie nomaļu rajoni — Purvciems, Imanta, Mīlgrāvis u. c.

Jauno dzīvojamo masīvu radīšana, rūpniecības tālākā attīstība un autotransporta kustības straujš pieaugums vairākās pilsētās radīja nepie-

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 210. lpp.

² Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 267. lpp.

³ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 96. lpp.

⁴ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 122. lpp.

⁵ Turpat, 276. lpp.

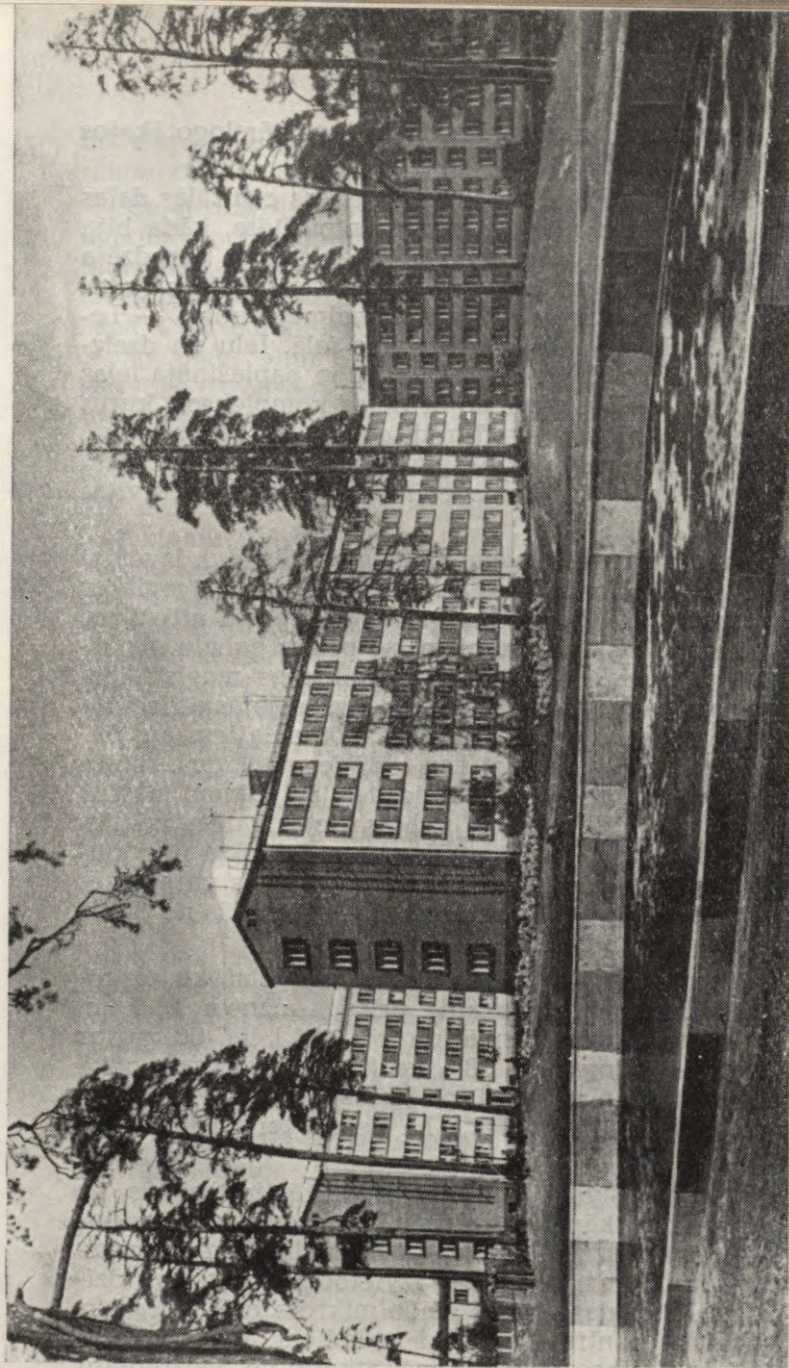
ciešamību rekonstruēt transporta maģistrāļu tīklu un pārslogotākajos krustojumos ierīkot satiksmi divos līmeņos.

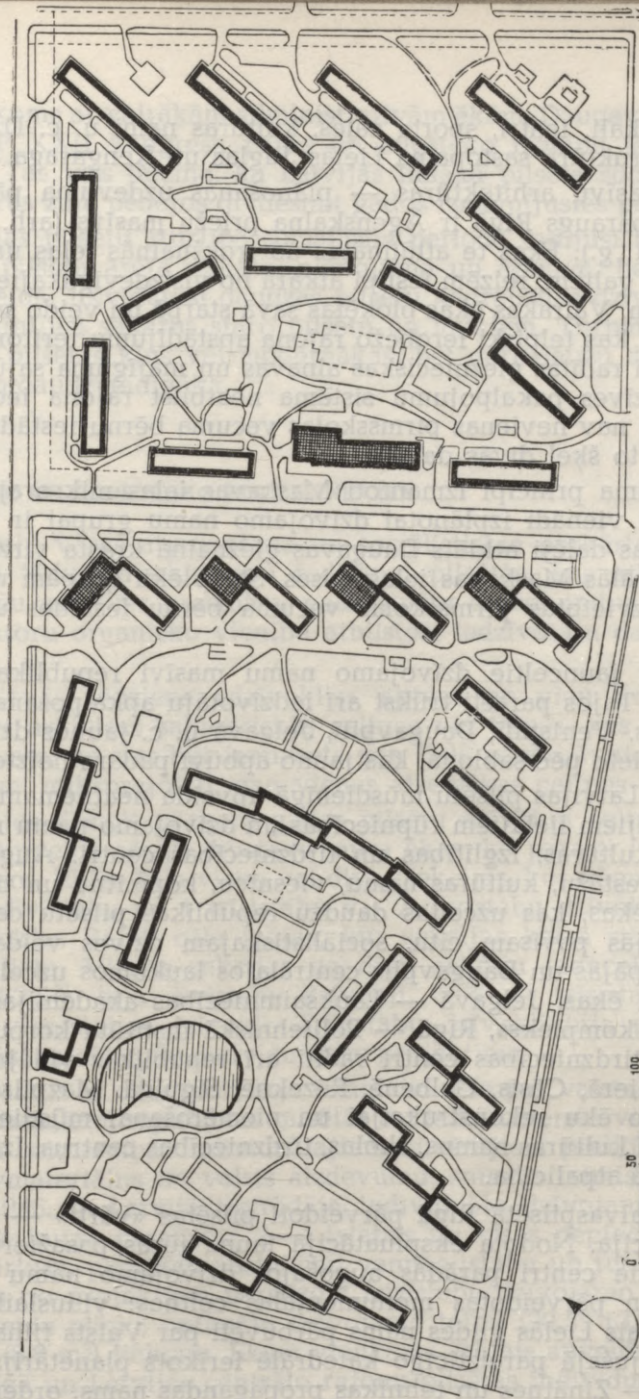
Sevišķi akūta šī problēma bija Rīgā, kur dažos pilsētas centrālās daļas posmos jau 1959. g. bija sasniegta tāda satiksmes intensitāte, kāda bija plānota tikai 1975. g. Tāpēc 1960. g. izstrādātie priekšlikumi paredzēja visu starppilsētu autotransportu novirzīt no pilsētas centra. Pēdējos gados ievērojami paplašinātas un rekonstruētas Rīgas pievadmaģistrāles — Ļeņina un Maskavas iela. Pārkārtota satiksme Bauskas ielā. Ielu un dzelzceļu krustojumos uzcelti jauni viadukti. No 18 līdz 40 m paplašināja ielas arī Jelgavā, daudzus vecos kvartālus apvienojot lielos kompleksos, kurus nešķērsoja transporta kustība. Arī Daugavpilī radīta moderna ielu sistēma, kas saista pilsētas centru ar jauno rūpniecības un dzīvojamo rajonu. Plato asfaltēto maģistrāļu taisnās līnijas ir jauns elements Padomju Latvijas pilsētās.

Transporta kustības koncentrācija galvenajās maģistrālēs ļāva izveidot principiāli citādus dzīvojamos rajonus. Tos nevajadzēja dalīt atsevišķos kvartālos, kuru lielums savā laikā bija atkarīgs no transporta attīstības, no fortifikācijas vai ugunsdzēsības apsvērumiem, no zemes gabalu maksimālā pieļaujamā lieluma u. c. Mūsdienās starp satiksmes maģistrālēm esošo dzīvojamo masīvu pamatelementu lielums un savstarpējās attiecības atkarīgas galvenokārt no iedzīvotāju apkalpošanas optimālajiem apstākļiem. Skolas, bērnudārzus, sadzīves pakalpojumu iestādes, veikalus, sporta laukumus, skvērus, parkus u. tml. objektus izvieto tieši dzīvojamo masīvu teritorijā ar tādu aprēķinu, lai katrs iedzīvotājs šajās vietās varētu nokļūt, nešķērsojot transporta līdzekļu ceļu un lai attālums no dzīvokļa līdz kultūras un sadzīves pakalpojumu iestādēm nepārsniegtu normās paredzētās robežas. Līdz 1955. g. celto dzīvojamo kvartālu platība svārstījās no 1 līdz 3 ha un iedzīvotāju skaits tanīs reti pārsniedza 1000.

Turpretī jaunie dzīvojamie masīvi aizņem ievērojami plašāku teritoriju. Tā, Rīgā dzīvojamais masīvs Āgenskalna priedēs aizņem 15,5 ha, V. Tereškovas ielā — 10,8 ha, Juglas pirmā kārtā — 14,1 ha. 60. gados tiek radīti vēl lielāki masīvi: Ķengaragā 38,6 ha (lielāks laukums nekā visas Vecās Rīgas teritorija) lielā platībā dzīvos 11 400 cilvēku. Pie Juglas ezera izveidosies t. s. Lielā Jugla, kuras 111,2 ha lielajā teritorijā dzīvos apmēram 24 300 cilvēku.

Dzīvojamo masīvu visprogresīvākā iekšējā organizācija balstās uz iedzīvotāju apkalpošanas daudzpakāpību. Ap pirmās nepieciešamības kultūras un sadzīves pakalpojumu uzņēmumiem — bērnudārzniem un mazbērnu novietnēm, pārtikas veikaliem u. tml. — izvietotas daudzstāvu dzīvojamo namu grupas. Vairākas tādas grupas veido mikrorajonu, kuram ir savs sabiedrisko pakalpojumu centrs. Tajā bez veikaliem, veļas mazgātavas utt. ir arī ēdnīca un klubs. Mikrorajonā atkarā no iedzīvotāju skaita ir viena vai vairākas skolas. Vairāki mikrorajoni veido dzīvojamo rajonu, kuram tāpat ir savs kultūras un sadzīves centrs. Tajā parasti izvietotas iedzīvotāju epizodiskas apkalpošanas iestādes un uzņēmumi —

145.2

145. att. 1 — nami Āgenskalna priēžu dzīvojamā masīvā; 2 — dzīvojamā masīva plāns (ar rītojumu apzīmētū apkalpes centra uzpēmumi).

lieli universālveikali, teātri, sporta zāles, kultūras nami u. c. Dzīvojamā masīva līdzīga struktūra sastopama Lielās Juglas un Ķengaraga apbūvēs.

Dzīvojamo masīvu arhitektūras — plānošanas uzdevuma pārdomāta risinājuma labs paraugs Rīgā ir Āgenskalna priekšu masīvs (arh. N. Rendelis, 1958.—1961. g.). Ēkas te attālinātas no trokšņainās ielas un vērstas pret to reizēm ar galiem, reizēm ieslīpi atkarā no visizdevīgākajiem orientācijas apstākļiem. Vairākas ēkas bloķētas savā starpā un veido savdabīgu apbūves vienību, kas telpiski ierobežo rajona apstādījumu teritoriju. Jaunajā mikrorajonā radītas gleznieciskas ainavas un mājīguma sajūta. Taču kultūras un sadzīves pakalpojumu sistēma neatbilst rajona iedzīvotāju prasībām (rajonā nav nevienas pirmsskolas vecuma bērnu iestādes, satiksmes maģistrāle to šķeļ divās daļās).

Brīvā plānojuma principi izmantoti Maskavas ielas mikrorajona projektā, kur katrai vienādi izplānotai dzīvojamo namu grupai ir savs telpiskais centrs, kas daļēji atklāts Daugavas gleznainā krasta virzienā, bet slēgts no maģistrālās Maskavas ielas puses. Starp ēku grupām un dzīvojamām mājām izvietotas pirmsskolas vecuma bērnu iestādes un apstādījumi.

Pieticīgāki ir jaunceltie dzīvojamo namu masīvi republikas vidējā lieluma pilsētās. Tajos parasti trūkst arī iedzīvotāju apkalpošanas daudzpakāpju sistēmas. Ventspilī, Daugavpilī, Jelgavā u. c. jaunos dzīvojamus namus nereti izvieto pēc šablona, kas jauno apbūvi padara neizteiksmīgu.

Par Padomju Latvijas pilsētu mūsdienīgā apveida neatņemamu sastāvdaļu līdzās jaunajiem lielajiem rūpniecības un dzīvojamo namu masīviem kļuvuši jaunie kultūras, izglītības un tirdzniecības centri. Augstāko un vidējo mācības iestāžu, kultūras namu, viesnīcu, kopmītņu un tirdzniecības uzņēmumu ēkas, kas uzceltas daudzu republikas pilsētu centrālajās daļās, ienesa tajās pavisam citu, sociālistiskajam dzīves veidam atbilstošu saturu. Liepājas un Daugavpils centrālajos laukumos uzceltas pedagogisko institūtu ēkas, Jelgavā — Lauksaimniecības akadēmijas mācību un sadzīves ēku komplekss, Rīgā — Politehniskā institūta korpusi. Jauni sabiedriskie un tirdzniecības centri radīti arī republikas vidēja lieluma pilsētās — Valmierā, Cēsīs, Gulbenē, Rēzeknē, Siguldā. Mazpilsētās līdztekus sabiedrisko ēku rekonstrukcijai un piemērošanai mūsdienu uzdevumu izpildei ceļ kultūras namus, skolas, tirdzniecības centrus. Izzūd mazo pilsētu kādreizējā atpalcība.

Republikas galvaspilsētā Rīgā pārveidoti pilsētas «vārti» — dzelzceļa un autobusu stacija. Nodota ekspluatācijā jauna jūras pasažieru stacija. Jauni sabiedriskie centri parādās augošajos dzīvojamo namu masīvos. Rekonstruētas un pārveidotas monumentālas celtnes: viduslaiku Doma baznīca un bijušais Lielās ģildes nams pārbūvēti par Valsts filharmonijas koncertzālēm, bijušajā pareizticīgo katedrālē ierīkots planetārijs, kādreizējā biržas ēkā — Zinātnes un tehnikas propagandas nams, ordeņa pilī — Rīgas pionieru pils un vairāki muzeji. Rīgas centrā uzcelta Zinātņu pils, Mākslinieku nams, viesnīca «Rīga», vecās citadeles vietā veidojas Repub-

likas laukums ar vairākām administratīvām ēkām, Daugavas kreisajā krastā top PSKP XXII kongresa parks un augstāko mācību iestāžu komplekss Ķīpsalā. Tas viss liecina, ka Latvijas lielākā pilsēta sociālā, ekonomiskā un kultūras ziņā pēdējos divdesmit gados izmainījusies pašos pamatos.

Latvijas pilsētu attīstība sociālisma periodā radījusi būtiskas izmaiņas ne vien pilsētu ārējā izskatā, plānojumā un apbūvē, bet arī pilsētnieku dzīves veidā, likvidējusi daudzas pilsētu kādreizējās dzīves negatīvās puses, izmainījusi sakarus starp pilsētu un laukiem. Turpmākajos gados republikas pilsētas kļūs vēl modernākas, bet darbaļaužu dzīve tajās — vēl ērtāka un daudzveidīgāka.

DZĪVOJAMO UN SABIEDRISKO ĒKU CELTniecība

Padomju varas atjaunošana un sociālistiskie pārkārtojumi Latvijā radīja bāzi tādu dzīvokļu tipu radīšanai pilsētās, kas atbilstu augošajām darbaļaužu sadzīves prasībām, nodrošinātu dzīves individuālo un sabiedrisko sektoru organisku vienību atbilstoši iedzīvotāju dažādu slāņu vajadzībām.

Mūsdienās jēdziens «dzīvoklis» aptver ne vien dzīvojamās telpas, māju, bet arī visas sabiedriskās celtnes vai telpas, kas apkalpo dažādas dzīves puses, un var būt iemiesots gan lielā pilsētbūvnieciska kompleksa (piemēram, mikrorajona), gan vienas atsevišķas celtnes ietvaros.

Pirmajos desmit pēckara gados pilsētu dzīvokļu celtniecībā dominēja vairāku tipveida sēriju divstāvu mūra ēkas, ko parasti izvietoja vienotos kompleksos. Ēkām bija viena vai divas sekcijas, kur kāpņu platformai pieslēgās 3 divistabu un 1 trīsstabu vai 2 divistabu dzīvokļi un 1 vienistabas dzīvoklis. Retāk cēla mājas, kur sekcijas katrā stāvā bija tikai pa 2 dzīvokļiem. Vienas sekcijas un divu sekciju jaunceltajās mājās šajā periodā 62,5% bija divistabu dzīvokļi, 33% — trīsstabu un apmēram 10% — vienistabas dzīvokļi. Trīsstabu dzīvokļi bija galvenokārt 3—5 stāvu ēkās, ko cēla pēc individuāliem projektiem.

Vienlaikus ar daudzdzīvokļu ēkām, ko cēla par valsts, iestāžu un uzņēmumu līdzekļiem, republikas pilsētās šai laikā izvērsās viendzīvokļa ģimenes māju celtniecība. Individuālajiem būvētājiem piešķīra zemes gabalu, deva būvmateriālus un valsts aizdevumu, sniedza tehniskas konsultācijas u. tml. 1946. g. Latvijā izstrādāja individuālo dzīvojamo māju tipveida projektus, kuros paredzēja 2—4 istabas un visas nepieciešamās palīgtelpas — virtuvi, pagrabu, apsildāmu vannas istabu un tualetes telpu. Kompaktākais no projektiem paredzēja trīsstabu dzīvojamo māju ar gandrīz kvadrātveida plānu, optimālu dzīvojamo telpu (20,5; 13,6 un 11,6 m²) un virtuves (8,9 m²) lielumu. Ēkām vienkāršs ārējais apveids, zems četrslīpju jumts. Rīgā un Latvijas centrālo rajonu pilsētās individuālās mājas celtas galvenokārt no ķieģeļiem, izdedžu un skaidu betona. Latgales pilsētās joprojām saglabājās senlaicīgās koka cirtņu konstrukcijas, ko nereti vei-

doja vecu lauku ēku cirtņi. Šīm dzīvojamām mājām bija taisnstūrveida plāns un divslīpju skaidu jumti. Ar sānu fasādi tās novietojās paralēli ielai. Pagalma pusē esošajā piebūvē iekārtoja pieliekamo un sanitāro mezglu.

Individuālā dzīvokļu celtniecība tomēr nevarēja kaut cik jūtami paplašināt pilsētu dzīvokļu fondu un ievirzīt darbaļaužu dzīves veidu jaunā gultnē.

Labāki panākumi jauno sadzīves elementu attīstībā bija daudzdzīvokļu māju celtniecībai jaunajos strādnieku ciematos. Tā, piemēram, Vējzaķa salā atsevišķās vienstāva dzīvojamās ēkas mākslinieciski un telpiski mēģināja apvienot ap kopēju apdēstītu pagalmu. Bolderājas silikātķieģeļu rūpnīcas strādnieku ciematā līdzās divsekciju divistabu dzīvokļu mājām uzcēla bērnudārzu un veikalu, kas deva iespēju labāk apmierināt iedzīvotāju sadzīves vajadzības. Taču samērā zemais rajona labiekārtojuma līmenis, ēku neizteismīgais ārējais apveids, vienmuļais izvietojums u. tml. apstākļi Bolderājas strādnieku ciematam neļāva kļūt par dzīvokļu sociālistiskās celtniecības paraugu.

50. gadu sākumā daudz uzmanības tika veltīts jauno dzīvojamo māju ārējai formai un zināmiem nacionālās savdabības meklējumiem to izskatā, kas sevišķi spilgti izpaudās Rīgas cementa rūpnīcas dzīvojamā kompleksa būvē Ilģuciemā. Te izmantoti jauni divsekciju namu tipveida projekti, kuros bez diviem pamatstāviem vēl bija paredzēts jumta stāvs. Ēkas ieguva labākas proporcijas un siluetu, detaļu intīmāku raksturu, bet vienlaikus stipri zaudēja mūsdienīguma iezīmes.

Ilģuciema dzīvojamo māju plānojums bija veidots pēc Bolderājas ciemata ēku plānojuma shēmas. Dzīvokļos bija neliels koridors, 2—3 izolētas istabas, virtuve un sanitārais mezgls, centrālā vai krāsns apkure, samērā labi ekonomiskie un ekspluatācijas īpašību rādītāji. Tomēr dzīvokļu trūkuma apstākļos, izolējot atsevišķas istabas, daudzus vienai ģimenei paredzētus dzīvokļus sadalīja vairākām, ierādot katrai ģimenei savu istabu. Dzīvokļi kļuva komunāli, zuda to komforts.

Ar pirmo daudzstāvu dzīvojamo namu celšanu pēckara gados Latvijas pilsētās vēl nesāka veidot lielus dzīvojamus masīvus.

Dzīvokļus pirmajos daudzstāvu namos plānoja pēc tiem pašiem principiem kā jau minētajos ciematos, vienīgi daudzstāvu namos dzīvokļi bija labiekārtotāki: te bija centrālapkure, gāze, lielākas istabas un palīgtelpas. Bet, no otras puses, šo ēku dzīvokļi sanitārhygiēniskajā ziņā nereti bija sliktāki nekā jauno strādnieku ciematu ēku dzīvokļos. Daudzstāvu namos izvietoja gar trokšņainām un putekļainām maģistrālajām ielām, necenšoties tos orientēt labvēlīgākos virzienos. Vēl lielāka vērība šajās daudzstāvu ēkās bija veltīta fasāžu ārējam dekorējumam. Saprotams, ka tas sadārdzināja celtniecību un reizē arī novirzīja arhitektu un celtnieku radošo domu no darbaļaužu dzīves sociālistiskās pārkārtošanas būtiskajiem jautājumiem.

50. gadu pirmajā pusē vērojami pirmie mēģinājumi sākt daudzstāvu

dzīvojamo māju kompleksu celtniecību. Veidojot Rīgas jūras ostas 5—6 stāvu namu grupu Viļa Lāča ielā, te uzcēla arī bērnu dārza un kopmītnes ēkas, māju pirmajos stāvos izvietoja veikalus, kā arī dažus sadzīves pakalpojumu punktus. Kvartāla iekšienē iekārtoja apstādījumus un bērnu rotaļlaukumus. Līdzīgus elementus iekļāva Jelgavā laikā no 1948. līdz 1951. g. uzceltajos četrstāvu dzīvojamo namu kompleksos. Tomēr kā Rīgā, tā arī Jelgavā sabiedrisko pakalpojumu iestādes šajos kvartālos nebija domātas tikai kvartāla iedzīvotāju apkalpošanai. Namu grupas joprojām palika ielu un transporta maģistrāļu sadalītas. Cilvēku sadzīves organizēšana vēl nebija kļuvusi par kompleksa funkcionālās organizācijas kritēriju.

Būtiskas izmaiņas padomju arhitektūrā vērojamas pēc 1954. g. Maskavā notikušās arhitektu un celtnieku Vissavienības apspriedes. Dzīvokļu celtniecības apjoms izvērsās plašumā, celtniecība kļuva industrializēta. Padomju Latvijā, tāpat kā citās PSRS republikās, izvērsās daudzstāvu dzīvojamo masīvu celtniecība.

Kopš 1958. g. par galveno jaunbūves tipu Rīgā u. c. lielākajās Latvijas pilsētās kļuva piecstāvu ēkas, bet mazpilsētās un pilsētciematos — viensekcijas trīsstāvu nami. Celtniecības industrializācijas sākuma perioda prasībām visvairāk atbilda jaunizstrādātais 1—316. sērijas tipveida projekts, kuru 1958. g. pieņēma par Latvijas pilsētu dzīvokļu celtniecības pamatu. Šīs sērijas namos 22,4% bija vienistabas, apmēram 75% — divistabu un 3,4% — trīsstabu dzīvokļi, kas visi bija veidoti pēc mazmetrāžas dzīvokļu tipa (ievērojami samazinātas palīgtelpas, apvienots sanitārais mezgls). Dzīvokļu plānojumā parādās priekšistabas izvirzījums, t. s. niša, kas saistīja dzīvokļa telpas. No nišas vienas durvis veda virtuvē, otras — priekšnamā. Virtuve un sanitārais mezgls bija novietoti pie ieejas dzīvoklī, bet dzīvojamās telpas — dzīvokļa dziļumā. Priekšējā dzīvojamā telpa div- un trīsstabu dzīvoklī caurstaigājama. Šajā dzīvokļu plānojuma sistēmā saskatāma zināma radniecība ar latviešu zemnieku dzīvokļu tradicionālo plānojumu. Šāds plānojums deva iespēju radīt visai kompakto telpu izvietojumu, kas varēja optimāli funkcionēt tikai tad, ja dzīvokli apdzīvoja viena ģimene. Tomēr daļā div- un trīsstabu dzīvokļu ar izolētām istabām ievietoja divas ģimenes, kas radīja daudz neērtību dzīvokļu ekspluatācijā. 1959.—1960. g. Rīgas un Daugavpils jaunajās mājās 32,6% divistabu dzīvokļu mita trīs cilvēku ģimenes un 42,5% — četru cilvēku ģimenes, kurās bija arī pirmsskolas vecuma bērni. Tā kā šādu dzīvokļu dzīvojamā platība vidēji bija 30 m², uz vienu cilvēku atkarā no iemītnieku skaita iznāca 8—10 m².

Mazmetrāžas dzīvokļu būve radīja vairākas izmaiņas dzīvokļu iekārtojumā un sadzīves pakalpojumu sistēmā. Samazinot telpu augstumu no 3 līdz 2,7 vai 2,5 m un sašaurinot palīgtelpas, palielinājās apdzīvotības blīvums. Tas izraisīja nepieciešamību nomainīt 40. un 50. gadu masīvās mēbeles ar sekciju mēbeļu komplektiem, kas savu izmēru dēļ labi iederas mūsdienu dzīvokļa interjerā un atkarā no izmantošanas rakstura ļauj

variēties izvietojumā. Sekciju mēbeles pašos pamatos izmainīja dzīvokļu interjeru. Tas ieguva vienotu stilu, kas balstījās uz mēbeļu dominējošām taisnām līnijām, kā arī uz mēbeļu un sienu krāsojuma gaišajiem toņiem. Ievērojami vienkāršojās un uzlabojās interjera papildinājumi — grafikas un brīvi izvietoti latviešu lietišķās mākslas darinājumi — keramika, tekstilijas. Apmēram vienādais istabu lielums un dzīvokļa iemītnieku sastāva īpatnības noteica, ka telpas tika izmantotas nediferencēti. Istabas ieguva vairākas funkcijas, ko veicināja arī mūsdienu mēbeļu universālais raksturs. Retos gadījumos dzīvokļos izdalīja īpašu guļamistabu vai ēdamistabu. Par guļvietām bieži izmantoja mīkstās mēbeles — tahtas, dīvānus, krēslus-gultas, kas atradās dzīvojamā istabā vai bērnistabā. Nelielas ģimenes maltītes parasti ieturēja virtuvē.

60. gadu sākumā plaši sāka ieviesties jaunā piecstāvu lielpaneļu namu tipveida sērija 1—464 A, kurā mazmetrāžas dzīvokļos telpas bija vairāk diferencētas. No jauna sāka būvēt dalītus sanitāros mezglus un izolētas istabas (sērija 1—318). Izmantojot jaunus celtniecības materiālus, uzlabojās dzīvokļu apdare. Dzīvokļu dēļu grīdas dažkārt nomainīja ar skaidu plāksnēm un plastikātiem, daļu koka izstrādājumu vairs nekrāsoja ar eļļas krāsām, bet pārklāja ar īpašu aizsargslāni. Uzlabojās dzīvojamo namu izskats. To sekmēja rūpnīcās izgatavoto lielpaneļu izmantošana celtniecībā. Paneļiem no pelēkām granīta drumslām izveidoja izteiksmīgu faktūru. 60. gadu vidū parādās jauni paneļu tipi, jo sāka celt namus ar nesošām šķērssienām, kā arī karkasa namus (467. sērija).

Jaunās telpiskās dzīvokļu organizācijas piemērs ir komponistu dzīvojamā māja Rīgā, Ed. Smiļģa ielā. Te dzīvokļa kompozicionālais centrs ir lielā dzīvojamā istaba, no kuras nokļūst pārējās telpās. Guļamistabas atrodas dzīvokļa dziļumā. Rīgā līdzās parastajām 4—5 stāvu dzīvojamām ēkām uzcelti pirmie 9 un 12 stāvu nami, kas ievērojami atdzīvina apbūves siluetu. Šajās mājās daudz nelielu vienistabas dzīvokļu, kuros ērti dzīvot vieniniekiem un mazām ģimenēm.

Liela nozīme dzīvojamo māju tipveida projektu uzlabošanā ir eksperimentālo dzīvojamo māju celtniecībai, kas ļauj praksē pārbaudīt jaunas idejas un izveidot tādas ēkas, kas nākotnē varētu kļūt par dzīvokļu masveida celtniecības ieguvumu. Vienā no pēdējām eksperimentālajām mājām (arhitekts Dz. Driba) Rīgā, Mālpils ielā dzīvokļos iebūvētas augstvērtīgas mēbeles, kas pilnībā izmaina pierasto iekšējo interjeru un rada dzīvokļa apdzīvotājiem daudz ērtību. Ēkas nesošās šķērssienas ir ķieģeļu. Tas uzlabo skaņu izolāciju starp kaimiņu dzīvokļiem.

Daudzus mazmetrāžas dzīvokļu trūkumus (istabu ierobežotu diferencēšanu, neiespējamību iekārtot atsevišķu guļamistabu katram ģimenes loceklim u. c.) mēģina kompensēt, paplašinot sadzīves pakalpojumu iestāžu — galvenokārt pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu un skolu celtniecību. Pētījumi dažos Rīgas jaunceltnu rajonos rādīja, ka 1959. un 1960. g. apmēram 75% pirmsskolas vecuma bērnu uzturas mājās un ievērojamu laiku daļu pavada pagalmā. Tāpēc lielu vērību veltīja tādu

dzīvojamo kompleksu radīšanai, kuros būtu pietiekams bērnu iestāžu vai speciālu bērnu laukumu tīkls.

Liela nozīme bija bērnudārzu un skolu tipu pārveidošanai. Pēc 1955. g. Latvijā izstrādāti vairāki skolu tipveida projekti, kas paredzēti 640 — 1280 skolēniem un dažādām mācību sistēmām. Jaunajās skolu ēkās mācību telpas, ražošanas darbnīcas, aktu un sporta zāles izvietotas īpašos būvķermeņos, kas ērti saistīti savā starpā. Tie var būt arī izolēti, ar atsevišķu ieeju no pagalma vai ielas un tāpēc ērti izmantojami ārpuskolas nodarbībām. Dzīvojamo namu rajonos Juglā, Ķengaragā u. c. skolas ar sporta laukumiem un dārziem iekļaujas tieši mikrorajona teritorijā. Tas rada labvēlīgus apstākļus bērnu saistīšanai skolās ārpus mācību laika, jo līdz ar to paplašinās iespējas organizēt pagarinātas dienas skolas un klases.

Lielu nozīmi darbaļaužu ģimenes dzīvē ieguvušas internātskolas, kas diemžēl vēl atrodas tālu no audzēkņu vecāku dzīves vietām. Paplašinot internātskolu tīklu, tās būs iespējams iesaistīt mikrorajonā, tādējādi veicinot daudzu sadzīves procesu dabisku izmaiņanos.

Bērnudārzu jaunos tipu projektos parasti paredzētas vietas bērnudārzu vecuma un mazbērnu novietņu vecuma grupām. Saskaņā ar dzīvojamo rajonu jaunajiem projektiem tajos uzcelts bērnudārzus un mazbērnu novietnes, kurās labi iekārtotās un apgaismotās telpās varēs uzturēties 90—180 bērni. Pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu tīkla paplašināšana sekmēs izmaiņas dzīvokļa izmantošanas raksturā, radīs labākus dzīvokļu ekspluatācijas apstākļus.

Iedzīvotāju kultūras un sadzīves pakalpojumu iestāžu — veļas mazgātavu, mājas virtuvju, ēdnīcu, nomas punktu, sporta zāļu, kinoteātru, bibliotēku u. c. celtniecības rezultātā pakāpeniski kļūs liekas vairākas dzīvokļu kādreizējās funkcijas. Rīgas, Daugavpils, Jelgavas, Rēzeknes u. c. pilsētu jaunceļamajos dzīvojamajos rajonos jau manāmas dzīves jaunās organizācijas iezīmes, kurās sabiedriskais sektors gūst arvien lielāku nozīmi.

Dzīvojamo rajonu brīvais plānojums, celtniecības industriālās bāzes nostiprināšanās, atteikšanās no arhitektūras pārmērībām un arhitektūras risinājumu mērķtiecība — visi šie faktori mainījuši priekšstatu par mūsdienu dzīvokli.

Līdz 1963. g. republikā cēla galvenokārt vienkāršas, gaišu silikātķieģeļu ēkas ar sarkaniem ķieģeļiem logailu starpās. Šīs ēkas bija gan racionāli būvētas, bet, uzceltas lielā daudzumā, radīja vienmuļības sajūtu. Pilnveidojoties lielpaneļu ēku celtniecības tehnoloģijai, uzlabojās ēku apdare, fasādēs parādījās dekoratīvas detaļas un krāsaini laukumi. Ķengaragā celtās lielpaneļu ēkas kļuvušas vēl intīmākas un skaistākas. Tām ierīkotas lodžijas, kas kļuvušas par ēku galveno dekoratīvo elementu.

Jaunu tipveida projektu ieviešana dzīvokļu un sabiedrisko ēku celtniecībā, vienotu telpisku ansambļu radīšana ļaus vēl tālāk pārveidot Padomju Latvijas pilsētu darbaļaužu dzīves veidu un kultūru.

Padomju varas gados Latvijā ievērojami cēlies iedzīvotāju materiālās labklājības un kultūras līmenis, uzlabojusies estētiskā gaume. Arvien vairāk uzmanības cilvēki sākuši pievērst savas apkārtnes un arī apģērba veidošanai. Mūsu dienās gandrīz izzudusi ārējā atšķirība sabiedrības dažādu slāņu un dažādu profesiju cilvēku apģērbos: vispārīgās līnijās grūti atšķirt pilsētas strādnieku apģērbu no lauku iedzīvotāju vai inteliģences pārstāvju apģērba.

Izmaiņas apģērbā sociālistiskajā sabiedrībā notika pakāpeniski un likumsakarīgi, sekojot izmaiņām ražošanā. Iedzīvotāju apģērbs mainījies līdz ar tekstilrūpniecības un šūšanas rūpniecības attīstību, līdz ar jaunu tekstilizstrādājumu ražošanu un jaunu modes atziņu parādīšanos. Padomju Latvijas un citu sociālisma nometnes zemju iedzīvotāju apģērba attīstība vispirms raksturo modelētāju darba spēcīgu uzplaukumu. Bez tam sociālistisko valstu iedzīvotāju apģērbam ir savas stila īpatnības, proti, dabiskums, vienkāršība, lietišķīgums, atbilstība mūsdienu dzīves veidam. Šis stila īpatnības kopējās sanāksmēs izstrādā attiecīgo valstu vieglās rūpniecības speciālisti, mākslinieki, modelētāji, ekonomisti u. c. nozaru pārstāvji.

Minētie modes principi raksturīgi arī Padomju Latvijā ražotajiem apģērbiem, kuru līniju un krāsu izveidē noteicošā loma ir Rīgas Modeļu nama (dib. 1949. g.) māksliniekiem modelētājiem. Modeļu nama ražojumus plaši demonstrē skatēs un apspriež dažādu nozaru speciālisti. Mākslinieciskā padome ik gadus pieņem 100—150 jaunu modeļu, no kuriem apmēram 80% nonāk ražošanā. Bez tam arī katrā šūšanas fabrikā un ateljē strādā mākslinieki modelētāji, kas veido gaumīgu, modernu apģērbu.

Glīta apģērba radīšanā būtiska nozīme ir materiāla kvalitātei un daudzumam. Republikas tekstilrūpniecībā plaši ieviesušās dažādas sintētiskās šķiedras, kas uzlabo audumu kvalitāti, palielina to daudzveidību un pazemina pašizmaksu. Latvijas PSR 1958. g. sintētiskās šķiedras izmantoja 56,3% vilnas audumu, 42,6% trikotāžas veļas un 6% trikotāžas virsdrēbju ražošanā, 1964. g. — attiecīgi 78%, 49% un 27,7%.¹ Atsevišķi rūpniecības uzņēmumi, piemēram, kombināts «Rīgas Audums», vairumu produkcijas ražo no sintētiskajām šķiedrām vai vismaz ar to piejaukumu. Izturīgie un viegļie audumi, kas darināti no sintētiskajām šķiedrām (pusvilnas uzvalku un kleitu audumi ar lavsāna piejaukumu, kleitu audumi no viskozes un lavsāna, kleitu, blūžu un kostīmu audumi no acetātzīda, kaprona, lavsāna, viskozes u. c.) aizvien vairāk stājas vilnas, kokvilnas un zīda audumu vietā.

Republikas tekstilrūpniecības uzņēmumi, cenzdami uzlabot iedzīvotāju apģēdi ar apģērba materiāliem, ik gadus palielina un bagātina izlaisto audumu sortimentu, dodot iespējami vairāk jaunu un interesantu paraugu. Lai labāk sekotu pircēju prasībām, rūpniecības darbinieki regulāri kon-

¹ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 67. лрр.

sultējas ar tirdzniecības organizācijām, rīko audumu skates u. tml. pasākumus. Tekstilrūpniecības uzņēmumu produkcija sistemātiski tiek analizēta arī radio un televīzijas pārraidēs, tā veicinot iedzīvotāju labas gaumes izkopšanu. Salīdzinot 1940. un 1964. g. izlaisto tekstilrūpniecības un šūšanas rūpniecības produkcijas apjomu, redzams, ka tekstilrūpniecības ražojumu izlaide šajos gados pieaugusi gandrīz 5 reizes, bet gatavu apģērbu izlaide gandrīz 43,5 reizes. Vilnas audumu ražošana palielinājusies 5,5, linu audumu 3,36, zīda audumu 3,1 un kokvilnas audumu 2,73 reizes.

Rezultātā Latvijas iedzīvotāju apģērbs ievērojami bagātinājies un daudzveidojies. Iecienīti kļuvuši trikotāžas izstrādājumi. Trikotāžas virsdrānu ražošana pēdējos 24 gados Latvijā pieaugusi 27 reizes.¹

Pilsētu iedzīvotāji parasti valkā veikalā gatavu pirktu vai arī no pirktā materiāla pēc individuāla pasūtījuma ateljē darinātu apģērbu. Vienīgi ienācēji no laukiem pirmajos pēckara gados valkāja no pašaustām drānām šūtus apģērbus.

Ikvienas sezonas (vasaras, rudens, ziemas, pavasara) apģērbi vēl iedalāmi pēc valkāšanas laika un vietas. Tā, piemēram, ir ikdienas tērpi, speciāli darba apģērbi, mājas apģērbi un svētku — godu un ceremoniju tērpi, pie kuriem pieskaitāmi līgavu, pilngadības svētku u. tml. tērpi, ko šuj konkrētam gadījumam. Vēl minami arī atpūtas, pludmales un sporta tērpi. Kaut gan visā Padomju Savienībā valdošais ir padomju modes stils un Latvijā pārdod arī citās padomju republikās ražotus audumus, Latvijas pilsētu iedzīvotāju apģērbā tomēr vērojamas dažas īpatnības, kas vispirms atspoguļojas krāsu ziedā un apģērba rotājumā, kurā saglabājas tautas tērpiem raksturīgais stils.

Vēsā un mitrā klimata dēļ ļoti populāri ir dažādās tehnikās adīti cimdi, siltas jakas un džemperī, kuru rotājumā plaši izmantoti seno adījumu raksti. Pēckara periodā Latvijā pēc igauņu parauga sāka darināt rakstainas sieviešu beretveida cepures. 50. gados tās nomainīja rupja adījuma cepures, kuru formas bija visai daudzveidīgas. Parasti tās veidoja taisns adījuma gabals, kuru pēc tam dažādi veidoja pēc valkātāja gaumes. Bet 60. gados atkal plašāk ieviesās tagad jau vienkāršaina adījuma beretes un citāda veida cepures.

Par zināmu īpatnību jāuzlūko arī rūtoto austo galvas lakatiņu valkāšana 40. gados Baltijas republikās. 50. gadu beigās tie plaši izplatījās jau visā Padomju Savienībā. Seno villaiņu šodienīga izveide saskatāma lielajos plecu lakatos — šallēs, kuras arvien vairāk tiek valkātas kā goda apģērba sastāvdaļa. Pirmajos pēckara gados Rīgā plaši bija izplatītas vasaras kurpes ar koka pazolēm un papēžiem (klikatas), bet 50. gadu sākumā siltie ādas zābaciņi ar kaučuka pazolēm — «vengerkas», kas pēc savas formas atšķīrās no līdzīgiem apaviem, kurus ražoja citās republikās.

50. gados sieviešu ziemas vai rudens mēteļiem kažokādas apkakles nemēdza piešūt, bet valkāja divas veselas, izstrādātas caunu vai sesku

¹ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 41., 66.—67. lpp.

146,1

146,2

468

146,3

146. att. Darba apģērbi:

1 — vīriešu un sieviešu darba apģērbi; 2 — fabrikas «Uzvara» strādnieces darba tērps; 3 — ziemas sporta tērpi; 4 — dekoratīvie brūnci (RMN 1961. g. modelis).

146,4

469

ādiņas, kuras brīvi pārlika abiem pleciem vai arī priekšpusē zem auduma apkakles sasēja mezglā.

Mainījušies arī speciālie darba apģērbi. Vecā parauga bāli pelēkie vai zili violette virsvalki un uzsvārci, kas bija vienādi kā rūpnīcu strādniekiem, tā celtniekiem un meža cirtējiem, vairs neatbilda jaunajām prasībām par darba estētiku. Tāpēc Rīgas Modeļu nams 1962. g. izstrādāja glītus, darba drošības tehnikas prasībām un dažādiem nodarbošanās veidiem atbilstošus jaunus kombinezonu, darba kleitu un puscombinezonu modeļus. Izstrādāti arī vairāki speciāli darba apģērbu materiāli, kas izturīgi pret skābēm, mašīnēļām u. c. šķiedru bojātājiem šķidrumiem.

Kalpotāju darba apģērbam nav tik izteikts darba tērpu raksturs, jo iestāžu kalpotāji darbā parasti valkā ikdienas tērpus. 60. gados ļoti iecienīti ir svārki, blūzes un dažāda veida jaciņas, bezroči un džemperī: adītas vilnas vai sintētiska materiāla jakas valkā arī vasarās — pie svārkiem vai virs kleitas, kam lielāks kakla izgriezums. Sintētiskie materiāli un neaustie audumi plaši ieviesušies arī ziemas sporta apģērbos.

Nostiprinoties padomju sadzīves tradīcijām, mainījušies arī ceremoniju apģērbi. Bērnības svētkos bērnus tērpj vieglos, parasti baltos tērpos. Pilngadības svētkos jauniešus tērpjas baltās kleitās, jaunieši — tumšos uzvalkos. Vēl 40. un 50. gados bieži vien laulību tērpam neveltīja vajadzīgo vērību, turpretī 60. gados kā līgavu tērps nostabilizējušās īsās, baltās līgavas kleitas (arī kostīmkleitas). Garus līgavas tērpus darina daudz retāk. Pie īsiem līgavas tērpiem labi piederas īsie plīvuri un mākslīgo ziedu vai miršu vainagi.

Bēru gadījumiem speciālus sēru tērpus darina tikai retos gadījumos, aizgājēja tuvinieki un pārējie bēru viesi gērbjas tumšās drānās, kas nav šūtas speciāli tikai šim gadījumam.

Dziesmu svētku un mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumu vajadzībām pašdarbības kolektīvi darina tautas tērpus. Parasti atdarinātos tērpos cenšas stingri ievērot seno tērpu materiālu, tehniku un krāsu ziedu. Ja tērpu darina galvenokārt skatuvei (piemēram, deju kolektīva dalībnieki), galvenā uzmanība tiek pievērsta ārējam efektam un smalko izšuvumu vietā lieto butaforiskus rotājumus. Bez tam tautas tērpu motīvi nereti tiek izmantoti moderno tērpu rotājumā, krāsā un piegriezumā.

Atdarinot tautas tērpus pēc pareiziem paraugiem, ne katreiz vērojama pieturēšanās pie kāda pilnīga viena novada tautas tērpu parauga. Parasti speciāli neatdarina villaines, galvassegas, zeķes un kurpes. Visvairāk visā Latvijā atdarina Rucavas, Nīcas, Bārtas, Ziemeļlatgales un Lielvārdes tērpus.

UZTURS

Viens no atjaunotās padomju varas nozīmīgākajiem pasākumiem Latvijā 1940./41. g. bija darbaļaužu masu plānveidīga nodrošināšana ar visu dzīvei nepieciešamo, tai skaitā ar kvalitatīviem pārtikas produktiem.

Darbaļaužu dzīves apstākļu normalizēšanu pārtrauca karš un vācu okupācijas režīms, kas limitēja pārtikas produktu izsniegšanu iedzīvotājiem. Tā kā fašisti atkāpjoties izpostīja Latvijas lauksaimniecības un pārtikas rūpniecību, tad arī pirmajos pēckara gados nācās saglabāt pārtikas produktu limitāciju. Tomēr, pateicoties rosīgajai tautas saimniecības atjaunošanai, jau otrajā pēckara gadā lauksaimniecisko un rūpniecisko ražošanu izdevās kāpināt tā, ka 1947. g. 16. decembrī varēja atcelt pārtikas preču limitus.

Vairumu pārtikas produktu pilsētu iedzīvotāji iegādājās valsts un kooperatīvajos veikalos, kā arī tirgū. Pirmajos pēckara gados pilsētu apgādē ar pārtikas produktiem zināma loma bija arī rūpnīcu, iestāžu un organizāciju palīgsaimniecībām, ko iekārtoja lielākajās bezsaimnieku mājās. Lielāko daļu darba talku veidā veica atbilstošo iestāžu vai uzņēmumu darbinieki. Palīgsaimniecībās audzēja graudaugus, kartupeļus, dārzeņus, turēja govīs, aitas, cūkas, vistas, pīles. Palīgsaimniecību ražojumus par pazeminātām cenām vispirms piegādāja attiecīgo uzņēmumu un iestāžu darbiniekiem.

Daļu uzturam nepieciešamo kartupeļu un dārzeņu pilsētnieki izaudzēja individuālajos dārziņos, kas atradās gan pie pilsētu nomaļu dzīvojamām mājām, gan lielu koloniju veidā koncentrējās pilsētu neapbūvētajos, dārzkopībai izmantojamajos zemes gabalos. Dārziņos nereti bija ieaudzēti augļu koki un ogulāji. Pirmajos pēckara gados uzturvielu sagādē liela nozīme bija arī pilsētu nomalēs turētajiem mājlopiem un putniem, kuru īpašnieki iegūtos produktus patērēja gan savas ģimenes vajadzībām, gan pārdeva kaimiņiem vai tirgū.

Pēc lauksaimniecības kolektīvizācijas uzņēmumu un iestāžu palīgsaimniecības tika likvidētas, un 50. gados par pilsētu galvenajiem apgādātājiem ar pārtikas precēm kļuva kolhozi un padomju saimniecības. Kāpinot sabiedriskās lopkopības produkciju, radās iespēja sašaurināt Rīgas un citu republikāniskās pakļautības pilsētu iedzīvotāju nodarbošanos ar lopkopību, kas pilsētās radīja dažādas neērtības un antisanitārus apstākļus. Attīstoties zvejai un zivsaimniecībai, Latvijas pilsētu veikalos arvien vairāk parādījās jūras un saldūdeņu zivis, kas ievērojami bagātināja iedzīvotāju uzturu.

Ik gadus lielāku nozīmi pilsētnieku uzturā iegūst ziedkāposti, puravi, selerijas, krūmu ķirbji u. c. dārzeņi, ko saimniecībās plašā apjomā sāka audzēt tikai padomju varas gados. Dažādus augļus un dārzeņus ievada arī no kaimiņu republikām un ārzemēm.

Rīgas tuvumā — Dreiliņos, Rumbulā u. c. — iekārtotajās dārziņu-vasarnīcu kolonijās pilsētnieki iekopuši samērā lielus augļu un ogulāju dārzus. Tie dod iespēju izaudzēt ģimenes vajadzībām nepieciešamos dārzeņus, augļus un ogas un reizē nodrošina darbaļaužu aktīvu atpūtu. Turpmākajos gados iedzīvotāju vidū populārās dārziņu-vasarnīcu kolonijas strauji pieaug un izvietosies Carnikavas—Pabažu—Saulkrastu zonā.

50. gadu beigās, izpildot PSKP XX un XXI kongresa lēmumus,

ievērojami tika paplašināta pārtikas preču rūpniecība un tās sortiments, īpašu uzmanību veltījot labības, piena, gaļas produktu, dārzeņu, gaļas un zivju pusfabrikātu un kulinārijas izstrādājumu ražošanai. Sevišķi plašs ir dažādu piena produktu sortiments. Patērētāji saņem gan pilnpienu, gan vājpiena izstrādājumus, ar tīrkultūrām sagatavotus piena dzērienus (kefīru, jogurtu u. c.), bērniem un slimniekiem nepieciešamus piena izstrādājumus (jonizēto pienu, acidofilo pastu, tumes u. tml.). Rīgā atvērts specializēts siera veikals, kur lielā izvēlē iespējams iegādāties dažādu šķirņu sierus.

No pusfabrikātiem ātri un ērti var pagatavot virumus (boršču, rosolņiku u. tml.), sautējumus (gulašu, pupiņas tomātu mērcē u. c.), šķēlēs grieztus gaļas ēdienus (šniceles, bifštekus, romštekus). Kulinārijas veikalos dabūjami jau sagatavoti mūsdienu un senie tautas iemīļotie ēdieni: gaļas un putnu cepeši, zivis, kāpostu vīstokļi, kotletes, vārīti zirņi, sautēti skābi kāposti, grūbu biezputra u. c. Liela ir arī salātu izvēle (svaigu un skābu kāpostu, kartupeļu, sēņu u. c. salāti ar krējumu un sīpolu piedevu, skābētu biešu, ķirbju u. c.). Namamātes var nopirkt arī pīrāgu, smalkmaizīšu un dažādu cepumu mīklu. Plaša ir dažādu sulu izvēle; tās var iegādāties gan līdznešanai, gan arī dzert uz vietas. Veikalos ērti pieejamie kulinārijas un konditorejas izstrādājumi ievērojami bagātina uzturu, atvieglo namamātes ikdienas darbu, dod iespēju ātri sagatavot cienastu negaidītiem viesiem, liekot galdā dažādus uzkožamos, salātus, desertu, saldumus, ko pasniedz ar kafiju vai tēju. Aizvien populārāki kļūst specializētie saldējumu un kokteiļu bāri.

Padomju laikā strauji augošajās pilsētās ieplūst arī daudz laucinieku. Tāpēc pilsētnieku ikdienas ēdienu kartē atrodam daudz tādu pašu ēdienu, kādus mēdz gatavot galvenokārt laukos, piemēram, piena putas un gaļas vai tauku zupas ar kartupeļu, dārzeņu, zirņu, grūbu, putraimu vai arī klimpu piedevām. Visai iemīļotas ir svaigu vai skābētu kāpostu zupas un sautējumi, ko gatavo ar cūkgaļu, jēra vai liellopu gaļu. Ja lauku iedzīvotāji patērē galvenokārt pašu saimniecībās ražotu sālītu vai žāvētu cūkgaļu, tad pilsētnieki turpretī lieto galvenokārt svaigu gaļu, ko ikreizējai vajadzībai pērk tirgū vai veikalā. Samērā bieži no svaigas maltas gaļas vāra frikadeļu zupu ar burkāniem, kartupeļiem, bietēm, selerijām u. c. dārzeņiem, kā arī ar makaroniem vai rīsiem.

Pilsētās, kur cieši kopā ar latviešiem dzīvo daudz dažādu tautu piederīgie, notiek spēcīga tautu kultūru mijiedarbība, kas labi vērojama arī citu padomju tautu iemīļotāko ēdienu receptūras un gatavošanas paņēmieni aizgūšanā. Šādu ēdienu vidū minams uzbeku plov, sibīriešu pelmeņi, Kaukāza tautu šašliks, pikantās tomātu biezeņa, paprikas, sojas mērces u. c., ko sevišķi bagātīgi atrodam ēdnīcu un restorānu ēdienu kartēs.

Pilsētnieki samērā daudz gatavo krievu iemīļoto ēdienu boršču, ko pēc vēlēšanās paskābina ar etiķi, neskopojoties arī ar skābu krējumu. Iecienīts arī rosolņiks un citas zupas ar skābu gurķu, tomātu biezeņa, paprikas, sojas

mērces piedevām. Laukos parasti tādas negatavo. Latvijas pilsētnieku ēdienu kartē asās un pikantās garšvielas ienāca līdz ar atbraucējiem no PSRS dienvidu rajoniem, kur tās visai iecienītas.

No ceptiem ēdieniem ikdienā iecienītas ātri pagatavojamās maltas vērša gaļas kotletes, apcepti un mērcē sautēti sīki sagriezti cūkas, liellopa vai jēra gaļas gabaliņi (gulašs, strogonovs), kā arī bifšteks un karbonāde. Pēdējos gados pilsētnieki patērē samērā daudz piļu un vistu gaļas, ko bagātīgi piegādā kolhozi un padomju saimniecības.

Gaļas un zivju ēdienu galvenā piedeva ir vārīti kartupeļi, retāk rīsu, griķu vai prosas biezputra. Kā gaļas ēdienu piedeva maz iecienīti ir vārīti makaroni vai nūdeles. Pie gaļas un zivju ēdieniem vasarās un rudenos labprāt ēd lokus, lapu, svaigu gurķu un tomātu salātus, bet ziemā skābu kāpostu, rīvētu rutku, burkānu salātus, ko parasti sagatavo ar skābu krējumu, retāk tikai ar sāli vai eļļu.

Maltītes noslēgumā iecienīti ir saldie ēdieni, visbiežāk ātri pagatavojamie žāvētu vai svaigu ābolu, plūmju, rozīņu, dzērveņu vai citu ogu ķīseļi un kompoti. Tos ēd gan šķidrā veidā, gan sabiezinātus ar kartupeļu cieti, piedzerot saldu pienu. Svētkos un svinīgos gadījumos ķīseļus pasniedz ar putu krējumu.

Ēdiena gatavošana pilsētnieku ģimenēm ir ievērojami ērtāka un tāpēc arī ātrāka nekā laukos. Pilsētnieku samērā mazās virtuves ir iekārtotas racionālāk. Pavardi ir mazāki un ātrāk sasildāmi nekā lielākās daļas lauku iedzīvotāju virtuvēs. Bez tam pilsētnieki lieto ērti ekspluatējamus elektriskos un gāzes pavadus. Jaunajiem gāzes pavarjiem parasti ir 3—5 degļi, kas ļauj gatavot vairākus ēdienus reizē.

Ēdienu parasti gatavo māte vai vecāmāte, bet produktus iepērk mazāk aizņemtie ģimenes locekļi. Populāra kļuvusi gatavu ēdienu pirkšana ēdnīcās un t. s. mājas virtuvēs, kur tos dabū ar 10% nolaidi. Pēc maizes un piena parasti iet bērni. Galdu klāj virtuvē, bet lielākās ģimenēs arī istabā. Galdu parasti klāj māte, bet tikpat labi šo darbu veic arī jaunieši. Katram ģimenes loceklim pie galda ir sava vieta, un tos agri radina pie galda rīku pareizas lietošanas un galda biedru apkalpošanas.

Pilsētniekiem ikdienā parasti trīs ēdienreizes: brokastis, pusdienas un vakariņas.

Brokastīs pirms iešanas uz darbu parasti ēd sviestmaizes ar biezpienu, olu, sieru, ievārījumu, desu, piedzerot kafiju, pienu, tēju vai kakao. Fiziskā darba strādnieki brokastīs ēd kaut ko stiprāku — ceptus kartupeļus, olas, dažkārt uzsilda iepriekšējās dienas zupu vai gaļas ēdienu.

Pusdienas pieaugušie parasti ietur darba vietā, ēdot līdzpaņemtās sviestmaizes un dzerot klāt iecienīto kefīru, pienu vai kafiju vai paēdot ēdnīcā, parasti izvēloties trīs ēdienus: zupu, gaļas vai zivju ēdienu un saldo ēdienu — ķīseli, kompotu, uzpūteņus u. c. Skolēni pusdieno skolā, bet pirmsskolas vecuma bērni — bērnudārzā vai mazbērnu novietnē.

Vakariņas visi ēd mājās, parasti no plkst. 18.00 līdz 19.00. Šī ir

pamatīgākā ēdienu reize, kad ģimenes locekļi sapulcējas pie kopēja galda. Pirms gulētiešanas dažkārt vēl dzer tēju un ēd sviestmaizes, salātus, cepumus.

Uzņemot negaidītus viesus, pieņemts tos pacienāt ar aukstiem uzkožamiem un sviestmaizēm. Vīriešiem pasniedz alu vai stiprākus dzērienus, sievietēm — vīnu un cepumus. Dažkārt pēc senas zemnieku paražas negaidīta viesu cienastam cep pankūkas, ko pasniedz ar ievārījumu un tēju. Iecienīts dzēriens ir melna, stipra kafija; uzņemot viesus, pie kafijas pasniedz kādu stiprāku dzērienu (konjaku, liķieri u. tml.).

Rīkojot lielākas mājas viesības, ļoti bieži klāj auksto galdu, jo tad namamātei nav tik daudz jārūpējas par ēdienu pasniegšanu un viesu apkalpošanu.

Ejot ciemos vai viesībās, pēc senām tradīcijām ņem līdzi cepumus, tortes, saldumus, augļus, dzērienus. Aizvien populārāka kļūst ģimenes svinību sarīkošana kafejnīcās vai restorānos, kur ērti izvietojas liels viesu skaits, plašā izvēlē dabūjami siltie un aukstie ēdieni, uzkožamie un dzērieni, bet dejām — mūzika.

Viens no svarīgākajiem pasākumiem pilsētnieku uztura jautājumu kārtošānā padomju varas gados ir sabiedriskās ēdināšanas uzlabošana. Laikā no 1945. līdz 1965. g. sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu skaits republikas pilsētās un pilsētciematos pieaudzis no 483¹ līdz 1631². Šajā attīstībā vērojamas kvalitatīvas izmaiņas: ja pirmajos pēckara gados strauji auga bufešu skaits, bet, salīdzinot ar to pieaugumu, atpalika ēdnīcu un restorānu tikla paplašināšanās, tad kopš 1950. g. notiek atgriezenisks process — samazinās bufešu, it īpaši to skaits, kurās pārdeva alkoholiskus dzērienus. Līdz ar to pieaug sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu darba kultūra.

Realizējot septiņgadu plānu darbaļaužu apkalpošanas iestāžu celšanā, pilsētās rekonstruēja vecās un cēla modernas plaša profila ēdnīcas, mājas virtuves, kafejnīcas, restorānus. Ēdnīcas iekārtoja arī uzņēmumos un iestādēs. Lielu uzmanību veltīja jaunatnes, bērnu, diētisko u. tml. rakstura kafejnīcu un ēdnīcu iekārtošanai. Vienlaicīgi cēla sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumos gatavojamās produkcijas kvalitāti, ko pārzina attiecīgo nozaru speciālisti un plašs sabiedrisko kontrolieru aktīvs. No 1958. līdz 1965. g. vietu skaits republikas sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumos pieaudzis vairāk nekā divas reizes.³ Uzņēmumos, iestādēs, skolās u. c. iekārtotās ēdnīcas kļuvušas visai populāras. Izsniegto porciju skaits tanīs laikā no 1950. līdz 1965. g. pieaudzis vairāk nekā 4,8 reizes.⁴

Neraugoties uz sabiedriskās ēdināšanas lielo uzplaukumu, tajā vēl ir trūkumi — ēdienu karte parasti ir stipri vienmuļīga, bet porcijas vēl samērā dārgas. Vispārēju uzvaru sabiedriskā ēdināšana gūs tad, kad ēdnīcās gatavotie ēdieni būs lētāki un garšīgāki par mājās gatavotajiem.

¹ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 208. лpp.

² Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 367. лpp.

³ Turpat, 368. лpp.

⁴ Turpat, 351. лpp.

Turpmākajos gados, realizējot PSKP Programmu, darbaļaužu uztura radikālai uzlabošanai un sabiedriskās ēdināšanas tīkla paplašināšanai tiks veltīta vēl lielāka uzmanība. Iedzīvotājus nodrošinās ar garšīgu un veselīgu uzturu, cels apkalpošanas kultūru sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumos. Rezultātā tiks atvieglots un samazināsies sievietes darbs mājniecībā, tai atliks vairāk laika kulturālai atpūtai un sava redzesloka paplašināšanai.

LAUKU IEDZĪVOTĀJU DZĪVES VEIDS UN MATERIĀLĀ KULTŪRA

NODARBOŠANĀS. DARBA ORGANIZĀCIJA. SABIEDRISKĀ DZĪVE

Sociālistiskās industrializācijas gaitā lielas izmaiņas notika Latvijas iedzīvotāju izvietojumā un sadalē pa nodarbošanās veidiem. 1935. g. buržuāziskajā Latvijā uz laukiem dzīvoja 64% valsts iedzīvotāju, un ar lauksaimniecību nodarbojās 62,7% no tiem. 1959. g. Latvijas PSR laukos vairs dzīvoja tikai 44% republikas iedzīvotāju, kuru absolūtais vairums (40,1%) nodarbojās ar lauksaimniecību, strādājot kolhozos un padomju saimniecībās.¹ Padziļinoties urbanizācijas procesam, lauku iedzīvotāju skaits vēl samazinājās un 1966. g. 1. janvārī to bija vairs tikai 38% no republikas iedzīvotāju kopskaita.²

Būtiski izmainījusies lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku pienākumu sadale. Pirmspadomju laikā darbus visumā dalīja vīriešu un sieviešu pienākumos. Praksē gan tas bieži vien netika ievērots, jo sievietēm nācās veikt vīriešu darbus, un otrādi. Pienākumus dalīja arī pēc sociālā stāvokļa, piemēram, savus darbus strādāja saimnieku ģimenes locekļi un savus — laukstrādnieki.

Darba raksturs kolhozos un padomju saimniecībās arvien vairāk tuvojas darba raksturam rūpniecības uzņēmumos. Pienākumu sadalē galveno vietu ieņem specializācija pēc profesijām (laukkopji, lopkopji, dārzkopji, traktoristi, kombainieri u. c.). Šīs profesijas nereti dalās vēl sīkāk, piemēram, lopkopji ir gan cūkkopji, zirgkopji, gan arī putnkopji u. tml. Laukos parādījušās pirmspadomju laikā nepazītas profesijas, piemēram, traktoristi, kombainieri, putnkopji, cūkkopji. Izzuduši kādreizējie aizspriedumi par pienākumu sadali, piemēram, darbs lopkopībā sen beidzis būt par sieviešu pienākumu, bet darbs ar mašīnām pārstājis būt vīriešu privilēģija. Padomju laukos katrs darba cilvēks izvēlas profesiju atbilstoši savām interesēm.

1959. g. no 325 000 lauksaimniecībā nodarbināto republikas iedzīvotāju 206 500 strādā laukkopībā, 63 500 lopkopībā, 18 900 strādā par traktoristiem un kombainieriem.³

Daļa lauku iedzīvotāju nodarbināti komunālo un sadzīves pakalpojumu uzņēmumos, tirdzniecībā, kultūras, izglītības, administratīvā un veselības

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 8. un 17. lpp.

² Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 9. lpp.

³ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 19.—20. lpp.

aizsardzības darba iestādēs, daļa — lauku rūpniecības uzņēmumos, transportā, ceļu darbos u. c.

Lauku apvidos esošajos valsts uzņēmumos un iestādēs strādājošo darba organizācija ir tāda pati kā līdzīga rakstura uzņēmumos un iestādēs pilsetās.

Kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku darba organizācijas un sabiedriskās dzīves īpatnības nosaka ražošanas procesa un lauku dzīves specifika.

Noteicošais faktors sociālistiskās lauksaimniecības darba organizācijā ir darbietilpīgo procesu mehanizācija, ražošanas objektu un dzīvokļu elektrifikācija. Tas dod iespēju samazināt strādājošo skaitu un ievērojami saīsināt darba laiku.

Atkarā no kolhoza vai padomju saimniecības attīstības pakāpes, saimniecības virziena un konkrētiem ekonomiskiem apstākļiem saimniecības brīvi izvēlas sev piemērotāko ražošanas un darba organizācijas formu. Izplatītākās ir specializētās brigādes — augkopības (ietverot arī tehniku) un lopkopības brigādes vai fermas — vai arī kompleksās brigādes, kuras noteiktā teritorijā aptver visas ražošanas nozares.

Lauksaimniecības kompleksā mehanizācija izraisījusi būtiskas izmaiņas darba laikā. Sentēvu ieradumu strādāt no saules līdz saulei nomainījis oficiāli noteikts darba laiks, kuru padomju saimniecībās nosaka strādnieku komiteja kopā ar administrāciju, kolhozos — valde vai biedru pilnsapulce. Ziemā lauku darbaļaudis strādā 7, bet vasaras steidzamo darbu laikā — 9 stundas. Lauku dzīves specifikas dēļ saglabāts divu stundu pusdienas pārtraukums, parasti karstākajā dienas daļā.

Lai gan dzīve viensētās traucē darba organizēšanu un prasa lielu laika patēriņu ceļā uz darbu un mājup, nokļūšana darbā un atpakaļ uz māju saimniecībās parasti organizēta labi: rītos strādnieki noteiktā laikā sapulcējas zināmās vietās, no kurienes automašīnās aizbrauc uz lauku; vakaros tos nogādā atpakaļ. Nelielus attālumus strādnieki noiet kājām, aizbrauc zirgos vai ar velosipēdiem.

Darbus parasti sadala brigadieris vai posminieks, nosakot tos visai nedēļai. Tādējādi ievērojami tiek celta strādājošo atbildība par uzticētā pienākuma izpildi. Lopkopībā dienas vai nedēļas darba sadalījuma nav, jo katrs lopkopis vai lopkopju grupa atbild par zināmu lopu skaitu, kura apkopšana ietilpst to kārtējos pienākumos.

Kopīgais darbs kolektīvajās saimniecībās aktivizējis lauku sabiedrisko dzīvi, sekmējis jaunu, vispirms ar lauksaimniecības mehanizāciju saistītu darba tradīciju izveidošanos. Šie sabiedriskie pasākumi nostiprina lauku darbaļaužu kolektīvisma un biedriskas izpalīdzības jūtas, veicina pagātnes palieku — individuālisma, privātīpašnieciskuma u. c. izzušanu no lauku ļaužu apziņas.

Vairums lauku darbaļaužu iesaistījušies sociālistiskajā sacensībā, kuras gaitā veidojas komunistiskā attieksme pret darbu un kolektīvo saimniecību. Parasti sacenšas radniecīgu profesiju speciālisti, kā arī fermu, brigāžu, posmu, kolhozu un padomju saimniecību kolektīvi. Sacensības

147

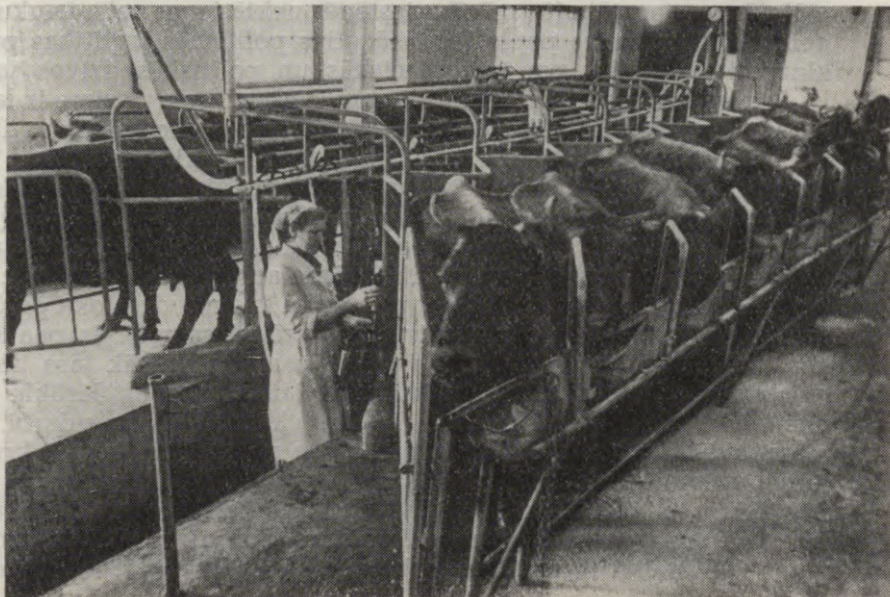

148

147. att. Mehānizēta mēslu izkraušana no ragavām Bauskas raj. V. I. Ļeņina kolhozā.
 148. att. Linu plūksšana Ludzas raj. I. V. Mičurina kolhozā.

149

150

149. att. Labības sēja Valmieras raj. kolhozā «Kaugurieši».
150. att. Mehanizētā slaukšanas zāle padomju saimniecībā «Liepāja».

gaitā liela nozīme plaši pazīstamu darba pirmrindnieku progresīvo metožu masveidīgai ieviešanai dzīvē. Pirmrindnieku pieredzes apgūšanai tiek rīkotas ekskursijas uz labākajām saimniecībām, dibinātas pirmrindnieku pieredzes skolas, organizēti speciālistu salidojumi, izveidoti uzskates materiālu stendi u. tml. Zināma nozīme te arī sarkanajiem stūrišiem, kas daudzās saimniecībās iekārtoti ļoti mērķtiecīgi un mājīgi un kļuvuši par strādājošo iemīļotām vietām, kur pēc darba var palasīt jaunākos laikrakstus un žurnālus, spēlēt šahu u. tml.

Kolektīvā atbildība par uzdotā darba sekmīgu izpildi veicina jaunu sadarbības tradīciju izveidošanos. Tā, piemēram, biedri pēc kārtas aizstāj saslīmušo vai citu attaisnojamu iemeslu dēļ darbā neieradušos strādnieku. Izpalīdzība kļuvusi parasta arī visas saimniecības mērogā un bieži izpaužas kā atbalsts atpalikušai saimniecībai steidzamu darbu laikā. Saimniecību sadarbība parādās arī citās formās, sevišķi starpkolhozu ražošanas ēku, skolu celtniecībā, meliorācijas darbos u. c.

Līdzās jaunām darba biedru attiecībām veidojas progresīvas padomju cilvēku attiecības starp kaimiņiem, starp strādājošiem un darba nespējīgiem kolektīva locekļiem. Tās balstās uz savstarpēju saprašanos un izpalīdzību, kas sevišķi nepieciešama veciem cilvēkiem un darba invalīdiem.

Speciālās zināšanas lauku darbaļaudis apgūst saimniecību konkrētās ekonomikas un agrotehnikas pulciņos, mehanizatoru, lopkopju, laukkopju kvalifikācijas celšanas semināros. Daudzi mācās vispārīgajās, vidējās speciālajās un augstākajās mācību iestādēs neklātienēs ceļā. Lauku iedzīvotāji politiskās zināšanas paplašina, mācoties politiskās izglītības pulciņos, noklausoties lekcijas par saimnieciskās un politiskās dzīves jautājumiem.

Lauku iedzīvotāju zināšanu līmeņa celšanā liela nozīme ir lauku bibliotēkām, kuru skaits laikā no 1940. līdz 1965. g. pieaudzis no 132 līdz 993, bet grāmatu fonds attiecīgi no 0,1 milj. līdz 5,3 milj. vienībām.¹ Tas nozīmē, ka katrā lauku ciemā, kolhozā, padomju saimniecībā ir labi sakomplektēta bibliotēka ar politisko, zinātnisko un daiļliteratūru, kas viegli pieejama darbaļaužu masām. Kā vecākā paaudze, tā arī jaunieši interesējas par jauniznākušo literatūru, un lauku bibliotēkās aug pieprasījumi pēc zinātniskās un speciālās literatūras, liecinot par lauku ļaužu redzesloka paplašināšanos. Zinātnisko un speciālo literatūru visvairāk lasa vidējās paaudzes ļaudis, kas tieši saistīti ar ražošanu. Vecākā paaudze vairāk lasa daiļliteratūru. No latviešu rakstnieku sacerējumiem laukos vispopulārākie ir R. Blaumaņa, Raiņa, V. Lāča, A. Upīša, A. Griguļa un V. Bērces darbi. Daudz tiek pieprasīti krievu un citu padomju tautu rakstnieku, kā arī krievu un pasaules literatūras klasiķu Ļ. Tolstoja, A. Čehova, I. Turgeņeva, O. Balzaka, Stendāla u. c. darbi. Iemīļotas ir lauku bibliotēku organizētās lasītāju konferences par populārākajām grāmatām. Pēdējos gados laukos ieviesusies jauna bibliotēku forma, t. s. sabiedriskās bibliotēkas, kuras uz sabiedris-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 419. lpp.; Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 238. lpp.

kiem pamatiem pārzina vietējie grāmatu cienītāji un kuru fondos 1965. g. skaitījās 50 000 grāmatu.¹ Bez tam gandrīz ikvienā vidējās un jaunākās paaudzes kolhoznieka mājā ir personīgā bibliotēka, kurā atkarā no īpašnieka gaumes dominē speciālā vai daiļliteratūra.

Lauku darbaļaužu ģimenes pasūta arī laikrakstus un žurnālus, visvairāk — sava rajona laikrakstu un republikāniskos izdevumus «Cīņa», «Padomju Jaunatne», žurnālus «Zvaigzne», «Veselība», «Padomju Latvijas Sieviete» u. c. Daudzas ģimenes pasūta centrālos laikrakstus un žurnālus, bet lauksaimniecības speciālisti un lauku inteliģence arī speciālos un populārzinātniskos izdevumus, kā arī žurnālus par sportu, mūziku un mākslu. Rezultātā lauku iedzīvotāji vienmēr ir lietas kursā par svarīgākajiem valsts iekšējās un starptautiskās dzīves notikumiem.

Padomju varas gados pašos pamatos izmainījies zemniecības interešu loks. Lauku darbaļaudis seko padomju un ārzemju zinātniskās un tehniskās domas attīstībai, aktīvi apspriež jaunu lauksaimniecības mašīnu praktiskumu u. c. problēmas. Sociālistiskā iekārta iemācījusi zemniekiem aktīvi piedalīties dažādu valsts un saimnieciskās dzīves jautājumu risināšanā. Pēc vispārīgās attīstības līmeņa lauku iedzīvotāji maz atšķiras no pilsētniekiem, un tas ir viens no laukos veikto sabiedrisko pārveidojumu lielākajiem sasniegumiem.

Lauku sabiedriskajā dzīvē ļoti augusi kino loma. Tikai padomju varas gados laukos sākās regulāra kinofilmu demonstrēšana, jo katrā ciemā, kolhozā un padomju saimniecībā ir stacionāra kino iekārta, kas ik nedēļas demonstrē 2—3 filmas. Kino nozīme sevišķi liela ziemā, kad republikas vadošo teātru mākslinieki laukos viesojas retāk. Kino ir iedarbīgs līdzeklis lauku ļaužu kultūras līmeņa un speciālo zināšanu celšanai: tas plaši tiek izmantots zinātnes un lauksaimniecības sasniegumu propagandai kā masām pieejams uzskates līdzeklis lekcijās,ursos un semināros.

Daļu brīvā laika lauku darbaļaudis pavada mākslinieciskās pašdarbības pulciņu nodarbībās, kas iesaista kultūras darbā tūkstošiem cilvēku, tuvina tos mākslai. 1965. g. republikā pastāvēja 3015 mākslinieciskās pašdarbības pulciņu, no kuriem vairāk nekā 2000 darbojās laukos.² Rosīgākie ir kori un tautas deju kolektīvi. Darbojas arī mūzikas, dramatiskie, lietišķās mākslas, kulinārijas u. c. pulciņi, kas aptver visus lauku iedzīvotāju slāņus, galvenokārt vidējās paaudzes cilvēkus.

Kultūras darbu kolhozos un padomju saimniecībās vada ciemu pastāvīgi darbojošās kultūras komisijas. Kultūras darba pasākumi notiek klubos un kultūras namos, kuru skaits laikā no 1940. līdz 1965. g. pieaudzis no 70 līdz 850.³ Bez dažādiem pulciņiem klubi un kultūras nami organizē arī koncertus, teātra izrādes, tematiskus vakarus, lekcijas u. c. pasākumus. Arvien biežāk lauku klubos uzstājas republikas vadošo teātru kolektīvi, koncertē Valsts filharmonijas, Operas un baleta teātra mākslinieki.

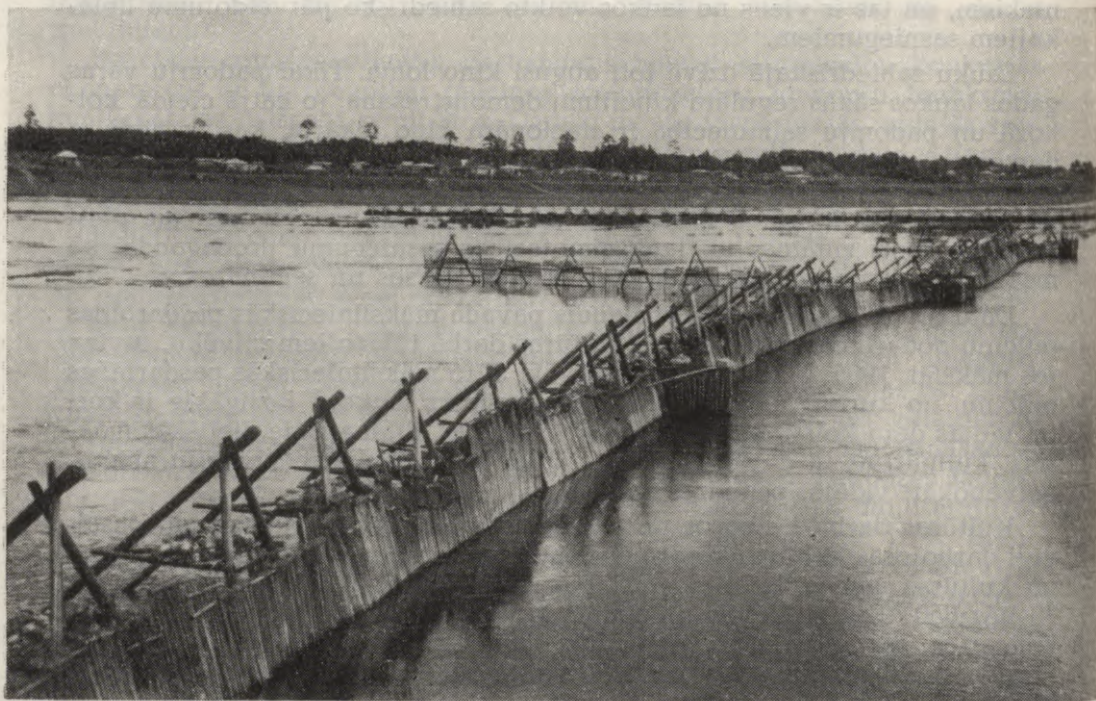
¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 419. lpp.

² Turpat, 421. lpp.

³ Turpat; Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 238. lpp.

151

152

151. att. Latvijas brūno ganāmpulks Valmieras raj. V. I. Ļeņina kolhozā.
152. att. Lašu tacis Stāvūžkaulā pie Doles.

482

Lauku iedzīvotāju idejiskās un kulturālās audzināšanas forma ir arī tautas kultūras universitātes, kas pēdējos gados nodibinātas gan rajonu centros, gan kolhozos un padomju saimniecībās. Atkarā no klausītāju sastāva to profils ļoti daudzpusīgs. Visai populāras ir literatūras, lauksaimniecības un veselības fakultātes. Literatūras un lauksaimniecības fakultātes apmeklē galvenokārt jaunākās un vidējās paaudzes cilvēki, veselības fakultātes — vecākā paaudze. Kultūras universitātē lekcijas lasa pedagogi, ārsti, dažādu zinātnes un tehnikas nozaru speciālisti, Zinību biedrības lektori.

Lauku jaunatne iemīlojusi sportu. Kolhozos, padomju saimniecībās vai skolās ir iekārtoti sporta laukumi, kur vienlaicīgi iespējams trenēties dažādos sporta veidos. Iemīlotākie sporta veidi laukos ir sporta spēles un vieglatlētika. Lauku fizkultūrieši sacenšas kolhozu, starpkolhozu un pat republikas mērogā.

Pēc padomju varas atjaunošanas plašas lauku iedzīvotāju masas iesaistītas aktīvā sabiedriski politiskajā dzīvē un piedalās visu tautas saimniecības un kultūras dzīves jautājumu risināšanā, strādājot gan vietējos, gan augstākajos valsts pārvaldes orgānos. Lauku sabiedrisko dzīvi vada ciemu un rajonu darbaļaužu deputātu padomes. Masu politiskajā audzināšanā un valsts politisko kampaņu veikšanā tām daudz palīdz agitācijas kolektīvi, ko vada vietējās partijas organizācijas. Daļa lauku iedzīvotāju piedalās tautas kontroles posteņu, brīvprātīgo kārtības sargu vienību darbā, tādējādi aktīvi cīnoties pret mūsdienu dzīves negatīvajām parādībām.

ĢIMENE

Ģimene visos laikos cieši jo cieši saistīta ar visas sabiedrības dzīvi. Tāpēc, jo pilnīgāka, taisnīgāka būs sabiedriskā iekārta, jo labvēlīgāki apstākļi būs radīti ģimenes attīstībai. Sociālisms ne tikai radikāli izmainījis Padomju Latvijas darbaļaužu sadzīvi, bet arī to ģimenes dzīvi. Tas iznīcinājis privātīpašumu uz ražošanas rīkiem un līdzekļiem, kas kapitālistiskajā sabiedrībā bija par cēloni zemnieku ģimenes locekļu nevienlīdzībai, un radījis jaunas attiecības ģimenes locekļu starpā, kuru pamatā ģimenes locekļu tiesību vienlīdzība, mīlestība un savstarpēja cieņa.

Lauku iedzīvotāju ģimeni mūsdienās raksturo tās locekļu obligāta piedalīšanās sabiedriskajā ražošanā. Tās galvenos ienākumus dod darbs kolhozā vai padomju saimniecībā.

Lauku iedzīvotāju ģimenes dzīvi Padomju Latvijā ietekmē gan iepriekšējā vēstures attīstības perioda ģimenes sociālekonomiskā stāvokļa paliekas (liela daļa no mūsu dienās uz laukiem dzīvojošām ģimenēm nodibinājusies buržuāziskās Latvijas gados), gan padomju īstenība, kuras ietekme ģimenes dzīvē pieaug ik gadus.

Mūsdienu lauku iedzīvotāju ģimenes nav lielas. Pēc 1959. g. tautas skai-

tišanas datiem Latvijas kolhoznieku ģimenes vidējais lielums ir 3,23 cilvēki. Lauku apvidos no katrām 1000 ģimenēm 379 sastāv no 2 cilvēkiem

280	"	"	3	"
182	"	"	4	"
92	"	"	5	"
41	"	"	6	"
15	"	"	7	"
6	"	"	8	"
3	"	"	9	"
2 sastāv no 10 un vairāk cilvēkiem. ¹				

Parasti ģimenē dzīvo arī viens no vecvecākiem, retāk — abi. 45—50 gadu vecumā ir samērā daudz vieninieku, sevišķi sieviešu, kas kara laikā zaudējušas tuviniekus vai smago dzīves apstākļu dēļ buržuāziskās Latvijas gados ģimeni vispār nebija nodibinājušas. Samērā daudz ir arī atraitņu ģimeņu. Tādējādi vidējās un vecākās paaudzes lauku ļaužu mūsdienu ģimenes struktūrā jūkami atspoguļojas otrā pasaules kara sekas. Par kara sekām uzskatāms arī sieviešu kārtas iedzīvotāju pārsvars pār vīriešiem: 1965. g. 1. janvārī uz 1000 vīriešiem vidēji bija 1239 sievietes.² Turpretī vecuma grupā līdz 19 gadiem ir neliels vīriešu pārsvars.³

Republikas lauku iedzīvotāju ģimeņu skaitliskajā sastāvā maz novērojamas atšķirības, kas būtu saistāmas ar laucinieku sociālo stāvokli vai ģimenes locekļu nodarbošanās raksturu. Vienīgi zvejnieku ģimenes ir plašākas. Lielāks bērnu skaits ir arī Latgales zemnieku ģimenēs.

Sociālisma celtniecības gados lielas izmaiņas notikušas zemnieku uzskatos par laulību. Padomju vara atcēla buržuāziskās Latvijas civilo likumdošanu, kas ģimenē noteica vīra un tēva valdošo un sievietes pakļauto stāvokli. Mūsdienās laulāto ģimenes attiecības veidojas kā divu līdztiesīgu personu brīva savienība. Uz vienlīdzības pamatiem balstās visas ģimenes locekļu savstarpējās attiecības — laulāto uzvārda, profesijas, dzīves vietas izvēle, īpašuma tiesības u. c.

Laulību noslēgšanā noteicošā loma ir abu jauniešu savstarpējām simpātijām. Aprēķina un vecāku uzspiestas laulības, kā arī laulības ar laulāto lielu gadu starpību jāuzskata par izņēmumu. Šādu ģimeņu vairums saglabājušās no buržuāziskās Latvijas laika. Izzudis arī laulību kādreizējais kārtu raksturs. Vienīgi daļa vecākās paaudzes cilvēku atbalsta savu laiku pārdzīvojušos ieradumus.

Padomju varas gados augusi jauniešu patstāvība. Arī ģimenes nodibināšanas jautājumus jaunieši izlemj patstāvīgi, un, lai gan parasti mēdz aprunāties ar vecākiem, taču vecāku domām nav izšķirošas nozīmes: laulības tiek noslēgtas arī pretēji vecāku gribai.

Jaunie ļaudis ātrāk nodrošinās ar visu dzīvei nepieciešamo, jo tiem nav jākrāj līdzekļi zemes iegādei un saimniecības iekārtošanai. Tāpēc arī

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 28. lpp.

² Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 3. lpp.

³ Padomju Latvija skaitļos. Rīgā, 1965., 9. lpp.

ģimenes tiek dibinātas agrāk nekā buržuāziskās varas gados. Sievietes stājas laulībā galvenokārt 20—25 gadu, vīrieši 23—27 gadu vecumā. Parasti vīrs ir 2—5 gadus vecāks par sievu.

Līdz ar kolhozu un padomju saimniecību organizēšanos sāka irt Latvijas lauku dzīves savrupība. Lauku iedzīvotāji pastiprināti pārvietojās no viena rajona uz citu. Daudzas ģimenes iebrauca arī no kaimiņu republikām. Laukos sāka strādāt tūkstošiem mehanizatoru un lauksaimniecības speciālistu. Pieauga lauku inteligence. Lauku iedzīvotāji biežāk iebrauca pilsētās vai apmeklēja citas padomju republikas. Tas viss veicināja Latvijas lauku ļaužu ģimenes saišu nodibināšanos ar attālu novadu cilvēkiem. Arī jauniešu karadienests ārpus Latvijas robežām ievērojami paplašināja paziņu saimi. Nereti jaunieši no armijas atgriežas kopā ar jau nodibinātu ģimeni vai arī atved līdz līgavas.

Padomju varas gados ievērojami audzis jaukto laulību skaits. Šīs laulības ir progresīva parādība, jo veicina sociālistisko nāciju tuvināšanos, jaunu savstarpēju attiecību un internacionālu mājas dzīves formu izveidi. Par jaunu parādību lauku ļaužu dzīvē uzskatāmas laulības, kur viens no laulātajiem draugiem ir garīga, bet otrs — fiziska darba strādnieks. Piepilsētu apvidos nereti viens no laulātajiem draugiem nodarbināts lauksaimniecībā, otrs — rūpniecībā. Zvejnieku kolhozos bieži sastopamas ģimenes, kurās vīri ir zvejnieki, bet sievas — zivju pārstrādāšanas uzņēmumu strādnieces. Ģimenes, kurās viens laulātais ir garīga darba strādnieks (skolotājs, ārsts, zootehniķis, agronoms u. tml.) vai mehanizators (traktorists, kombainieris), galvenokārt pieder pie vidējās vai jaunākās paaudzes un nodibinātas sociālistiskās iekārtas gados.

Kādreiz noteicošā baznīcas nozīme ģimenes saišu nodibināšanā ar katru gadu kļūst niecīgāka. Daudzos republikas rajonos, it īpaši tur, kur aktīvi darbojas jauno tradīciju veicināšanas padomes, laulības baznīcā sastopamas vienīgi kā izņēmums.

No mūsdienu ģimenes dzīves negatīvajām parādībām jāmin liels šķirto laulību skaits. Laikā no 1950. līdz 1961. g. šķirto laulību skaits uz 1000 cilvēkiem pieaudzis 3 reizes, kamēr noslēgto laulību skaits uz 1000 cilvēkiem šai pašā laikā pieaudzis tikai par 0,6.¹ Šķirto laulību skaits lauku apvidos ir nedaudz mazāks nekā vidējais republikā. Zināmu daļu no šķirtajām laulībām sastāda buržuāziskās Latvijas laikā slēgtās aprēķina laulības ar izteikti nevienlīdzīgiem partneriem. Daudzas jauniešu ģimenes izirst tāpēc, ka tās pārsteidzīgi dibinājuši pārāk maz pazīstami cilvēki.

Kādreizējo nozīmi zaudējis līgavas pūrs. Tomēr jaunietes vienmēr cenšas sagatavot zināmu veļas un apģērba krājumu. Pūra gādāšanas tradīcijas saglabājušas galvenokārt pagātnē turīgo slāņu ģimenes. Meitām precoties, vecāki bieži dod viņām drēbju skapi, tahtu vai kādas citas mēbeles, zināmu audumu un adījumu daudzumu. Dažkārt vecāki meitas jaunajai saimniecībai dod aitu vai teļu u. tml.

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 35. lpp.

Jaunā ģimene pēc kāzām parasti dzīvo pie vīra vai sievas vecākiem, meklējot iespēju pārvietoties atsevišķā dzīvoklī. Ja jaunlaulātie paliek dzīvot vecāku mājā, viņi izmanto esošās mēbeles. Vecāki jaunajai ģimenei parasti nodod mājas labāko istabu.

Parasti sieva pēc kāzām pāriet uz dzīvi vīra ģimenē, bet dēls, sevišķi jaunākais, paliek vecāku mājā. Dzīves vietu jaunieši visumā izvēlas atkarībā no ģimenes dzīves apstākļiem. Ja jaunlaulātie dzīvo un ēd kopā ar vecākiem, ēdiena gatavošanu parasti uzņemas vīra vai sievas māte. Ja vedekla nav aizņemta sabiedriskajā ražošanā, ēdiena gatavošana kļūst par viņas pienākumu.

Jaunās ģimenes dzīve kopā ar vecākiem, kam ir vēl citi pieauguši bērni, neturpinās ilgi. Tiklīdz rodas labvēlīgi apstākļi, jaunlaulātie atdalās un dzīvo atsevišķi. Nereti jauniešu atdalīšanos veicina starp ģimenes locekļiem radušās pretrunas. Jaunā ģimene bieži vien nevar iekārtot dzīvi pēc savas gaumes un iegādāties nepieciešamās lietas tāpēc, ka krietna daļa ģimenes kopējo ienākumu aiziet pārējo brāļu un māsu apgādāšanai. Jaunās ģimenes izdalīšanos atsevišķā saimniecībā veicina arī pieaugušajam cilvēku skaitam neatbilstošā dzīvokļa platība.

Kolhozu dibināšanas sākuma periodā reizēm notika fiktīvas ģimeņu dalīšanās, kad vecāki formāli atdalījās no dēla vai meitas ģimenes, lai varētu saņemt otru piemājas zemes gabalu un turēt divas govīs. Lauku iedzīvotāju vairums aktīvi cīnās pret šādām privātpašnieciskām tendencēm.

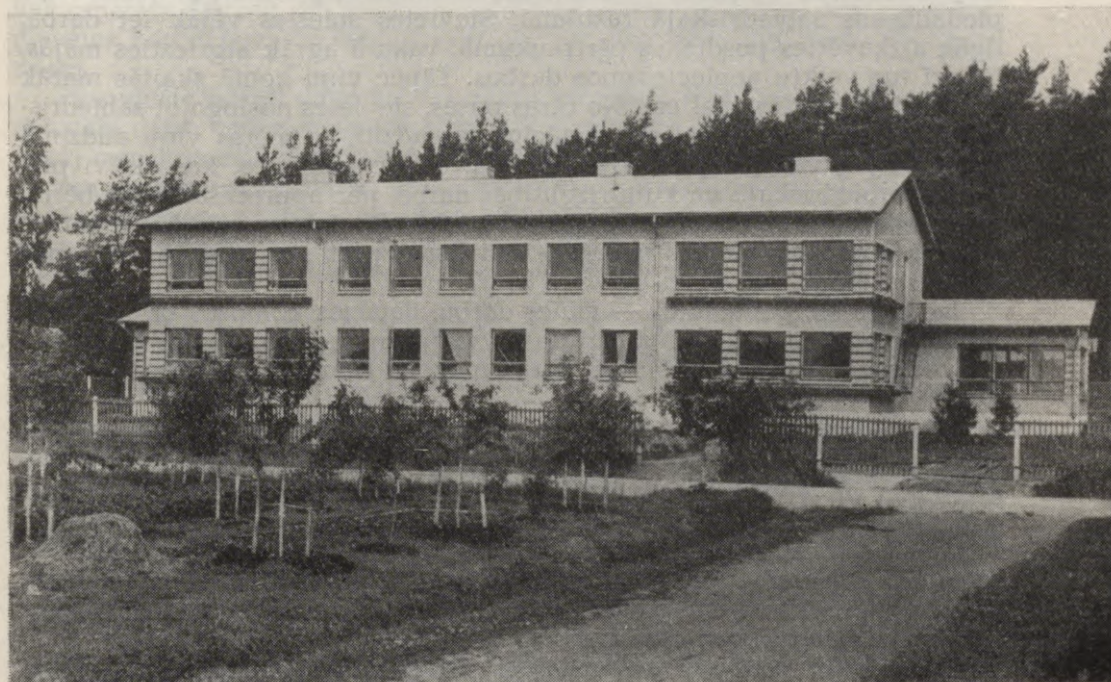
Ģimenes un kolhoznieku sētas galva parasti ir vīrs. Ja vīrs strādā valsts uzņēmumos (t. i., nav kolhoza biedrs), sētas galva juridiski skaitās sieva. Ģimenēs, kur vīrs pirmspadomju laikā ienācis kā iegātnis, māja un saimniecība vēl līdz šim brīdim nereti skaitās uz sievas vai sievas vecāku vārda, kuri cieši ievēro savas īpašuma tiesības. Parasti šiem vecajiem ļaudīm ģimenes saimnieciskajā dzīvē nav būtiskas nozīmes. Viņi tikai formāli skaitās atbildīgi par ģimenes saimniecību.

Padomju varas gados būtiski mainījies zemnieku ģimenes galvas stāvoklis, pienākumi, ietekme un nozīme. Privātajā saimniecībā ģimenes galvam piederēja visa vara, jo viņš ar īpašumu varēja rīkoties pēc savas gribas. Kolhoza sētas galva ir tikai ģimenes kolektīva pārstāvis saimnieciskajos jautājumos. Ģimenes dzīves iekšējo jautājumu kārtošānā abi laulātie ir līdztiesīgi. Jauniešu ģimenēs nereti noteicošais vārds ir sievietei, kas vairāk nodarbojas ar mājas lietām. Turpretī vecākās paaudzes ģimenēs, it īpaši tādās, kas pirmspadomju laikā piederēja pie turīgām aprindām, noteicējs parasti ir vīrs.

Pienākumu sadale ģimenes saimniecībā galvenokārt ir atkarīga no ģimenes locekļu slodzes sabiedriskajā ražošanā. Ikdienas darbus — ēdiena gatavošanu, telpu tīrīšanu, veļas mazgāšanu, lopu un putnu kopšanu — veic sieva. Sievietes ravē arī dārzus. Tā kā daudzām sievietēm ir šujmašīnas, tās pašas šuj sev un bērniem ikdienā valkājamo apģērbu. Vīrieši mājās galvenokārt veic smagos darbus: izved no kūtim mēslus, labo darba rīkus un iedzīves priekšmetus, apar dārzus, remontē dzīvojamās un saimniecības telpas, sagatavo malku, kopj bites u. tml. Visi ģimenes locekļi

153

154

153. att. Skats Rojas bērnodārza ēdamtelpā.
154. att. Bērnodārzs Rojā.

kopīgi stāda un novāc kartupeļus un saknes, sagādā sienu. Nereti šo darbu veikšanai organizē talkas, kurās piedalās radi un kaimiņi.

Sociālisma periodā nodrošinātā sievietes un vīrieša pilnīgā politiskā līdztiesība ļauj realizēt patiesu sievietes un vīrieša līdztiesību sadzīvē. Viens no galvenajiem uzdevumiem šajā virzienā ir sieviešu mājas darbu maksimāla samazināšana, jo, salīdzinot ar laiku, ko darbā pavada vīrieši, mājas soļa apkopšana pagarina sievietes darba kopējo laiku. PSKP Programmā paredzēts, ka «Pilnīgi jānovērš viss, kas vēl palicis pāri no sievietes nevienlīdzīgā stāvokļa sadzīvē, jārada visi sociālie un sadzīves apstākļi, lai mātes laimi varētu savienot ar sieviešu vēl jo aktīvāku un radošu piedalīšanos sabiedriskajā ražošanas darbā un sabiedriskajā darbībā, zinātnes un mākslas laukā. Sievietēm jānodod samērā vieglāks un tai pašā laikā pietiekami atalgots darbs.»¹

Vīrieša un sievietes nevienlīdzības paliekas lauku dzīvē pilnīgi izzudīs, kad būs likvidētas atšķirības pilsētnieku un laucinieku dzīves veidā, uzcelti labiekārtoti kolhozu un padomju saimniecību ciemati, kuros darbaļaudis ģimenes materiālo un sadzīves vajadzību apmierināšanai varēs plaši izmantot dažādas kultūras, sadzīves un komunālo pakalpojumu iestādes, kad pilnīgi izzudīs vajadzība pēc ģimenes palīgsaimniecības. Sieviešu darbs mājsaimniecībā un bērnu uzraudzīšana mūsdienās, protams, ierobežo viņu piedalīšanos sabiedriskajā ražošanā. Sievietes spiestas vēlāk iet darbā, ilgāk aizkavēties pusdienas pārtraukumā, vakarā agrāk atgriezties mājās, lai arī tur veiktu nepieciešamos darbus. Tāpēc viņu kontā skaitās mazāk darba dienu nekā vīriešiem. No otras puses, sievietes noslogojot sabiedriskajā ražošanā, bērni netiek pienācīgi uzraudzīti, jo mātes viņu audzināšanai nespēj veltīt vajadzīgo uzmanību. Tāpēc jaunietes, kas aktīvi piedalījās sabiedriskajā un kultūrizglītības darbā, pēc apprecēšanās un bērnu piedzimšanas nereti noslēdzas ģimenes lokā. Dažās ģimenēs kā pagātnes palieka joprojām pastāv negatīva attieksme pret sievietes iesaistīšanos sabiedriskajā darbā.

Lai atvieglotu sievietes — mātes darbu, daudzos kolhozos un padomju saimniecībās ierīkoti bērnodārzi un mazbērnu novietnes. Tomēr pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu ir vēl pārāk maz, un tās nespēj apmierināt strādājošo vajadzības.

Būtiskas izmaiņas padomju varas gados notikušas bērnu audzināšanā. Bērniem ģimenēs tiek veltīts daudz rūpju un uzmanības, lai tie izaugtu par krietniem un godīgiem cilvēkiem. Ja par pirmsskolas vecuma bērniem ģimenēs rūpējas mātes un vecmāmiņas, tad līdz ar skolas gaitu sākumu, kad bērni sāk mācīties dažādas darbu iemaņas, tiem, it īpaši zēniem, lielāku uzmanību sāk veltīt tēvi. Gan skolēni, gan arī pirmsskolas vecuma bērni klausās radiopārraides, apmeklē kino izrādes, aktīvi seko televīzijas pārraidēm, noklausās koncertus klubos.

Kolhozi un padomju saimniecības uzņemas šefību par tām skolām, kurās mācās šo saimniecību strādnieku bērni. Šefi palīdz skolām iegādā-

¹ PSKP Programma. Rīgā, 1961., 86.—87. lpp.

ties inventāru un mācību līdzekļus, kopīgi organizē dažādus kultūras darba pasākumus.

Mācību periodā vecāki cenšas atbrīvot skolēnus no saimniecības darbiem. Vecāko klašu skolēni mācību nedēļu parasti dzīvo skolu internātos, atgriežoties mājās tikai svētdienās un mācību brīvlaikos, kad viņiem tiek uzticēta daļa mājas darbu. Līdz ar ražošanas apmācības ieviešanu skolās bērni organizēti piedalās kolhozu un padomju saimniecību darbos. Skolēnu peļņu parasti izlieto viņu pašu vajadzībām.

Sociālistiskās iekārtas izraisītais ģimenes dzīves veida izmainīšanās process turpinās un padziļinās. Tomēr jau tagad ģimenes dzīvē nostiprinājusies daudzas jaunas iezīmes, kas sevišķi samanašas īpašuma tiesību un mantošanas jomās.

Kolhoznieku ģimenes īpašumā izdalāmas divas diezgan atšķirīgas īpašuma grupas. Dzīvojamā ēka, saimniecības ēkas, dārzniecības inventārs, mājlopi, putni, ienākumi no augļu un sakņu dārziem skaitās visas ģimenes kopīgs īpašums neatkarīgi no tās locekļu vecuma un dzimuma. Ar ģimenes kopīgo īpašumu kolektīvi rīkojas visi tās pieaugušie locekļi. Tomēr noteicošais vārds ir vecākiem.

Bez tam katram ģimenes loceklim ir zināms personīgais īpašums — galvenokārt apģērbs, apavi, veļa, grāmatas, pulkstenis u. tml., t. i., viss, kas saņemts dāvanu vai prēmiju veidā. Šīs lietas iegādājas gan par visas ģimenes kopīgajiem līdzekļiem, gan par locekļu personīgajiem ietaupījumiem.

Pieaugušie bērni, dzīvojot pie vecākiem, daļu līdzekļu, sevišķi peļņas naturālo daļu, nodod ģimenes kopējā budžetā, bet daļu naudas ienākumu atstāj sev ikdienā vajadzīgo lietu iegādei. Pieaugušo bērnu peļņai dažādu ģimeņu kopīgajos budžetos ir dažāda nozīme. Tomēr visur vērojama kopēja tendence: jaunieši, kas tikko sāk strādāt, visu peļņu vai tās lielāko daļu atdod vecākiem. Pieaugot jauniešu patstāvībai, mazinās viņu devums ģimenes kopējā kasē, sevišķi, ja dēls vai meita gatavojas dibināt patstāvīgu ģimeni.

Mantiskās attiecības un mantošanas jautājumi lauku iedzīvotāju ģimenēs zaudējuši nozīmi. Mantojumu parasti dala bez rakstiskiem novēlējumiem, radiniekiem savā starpā visu pārrunājot. Kolhoznieku ģimenes kopējais īpašums nepāriet svešās rokās, ja mirst kāds no ģimenes locekļiem; citās rokās tas pāriet, vienīgi visai ģimenei sairstot. Ģimenes locekļu personiskās lietas mantojuma ceļā var palikt personai, kuru izvēlēties lietu īpašnieks.

Padomju varas gados izzudis kaunpilnais paradums slēgt rakstiskus līgumus par darba nespējīgo vecāku uzturēšanu. Pret vecākiem mūsdienu ģimenēs izturas ar cieņu. Viņi parasti dzīvo dēla vai meitas ģimenē, veicot pa spēkam esošos mājas darbus.

Arī dzīvojot atsevišķi, vecākus un pieaugušos bērnus vieno ciešas savstarpējas saites. Bērni palīdz vecākiem veikt smagākos darbus dārzā, pļavā u. c. Pilsētās dzīvojošie dēli un meitas pie vecākiem pavada atvaļinājumus, vienlaicīgi palīdzēdami saimniecībā. Vasarās pie vecākiem bieži

viesojas mazbērni. Radinieki apmeklē cits citu dažādās ģimenes jubilejās un svētkos.

Bez tuviniekiem palikušie darba nespējīgie kolhozu pensionāri kā pabalstu no kolektīva saņem produktus, līdzekļus apģērba un kurināmā iegādei. Daudzos kolhozos vienu, darba nespējīgo kolektīva locekļu uzturēšanai ierīkoti pansionāti, kas ir jauns, perspektīvs pasākums.

Kolhoznieku ģimeņu materiālo bāzi veido alga, kas saņemta naudā vai natūrā par izstrādes dienām no kolhoza (darba alga naudā padomju saimniecībās), kā arī ienākumi no ģimenes palīgsaimniecības.

Paplašinoties kolhozu sabiedriskajam īpašumam, ik gadus aug viņu ienākumi, palielinās apmaksā par izstrādes dienām, kas pirmrindas kolhozos sasniedz divus un vairāk rubļus dienā. Tas saimniecībām devis iespēju ar 1966. g. 1. jūliju pāriet uz garantētu apmaksu naudā, izmaksājot kolhozniekiem ikmēneša algu. No 1953. līdz 1961. g. vienas kolhoznieku ģimenes ienākumi auguši par 50%.¹ Ģimenes ienākumi atkarīgi arī no tā, kādā lauksaimniecības nozarē strādā tās locekļi: mehanizatori un lopkopji mēnesī nopelna 70—100 rubļ., laukkopji 40—50 rubļ.

Sava nozīme daudzu ģimeņu budžetā joprojām ir piemājas palīgsaimniecībai, ko veido 0,25—0,5 ha liels zemes gabals, 1 gov, 2 aitas, 1—2 sivēni, māļputni. Daudzām kolhoznieku ģimenēm ir arī bites. Piemājas zemes gabala lielāko daļu aizņem dārzs, kurā stāda galvenokārt kartupeļus un dārzeņus. Daļu dārza aizņem ilggadīgie zālāji lopbarībai. Bez tam katrai ģimenei ir vairāki augļu koki un ogu krūmi. Atsevišķiem kolhozniekiem, sevišķi vieniniekiem un mazām ģimenēm, pirmrindas kolhozos piemājas zemes gabala platība ir mazāka par normu vai arī tā nav nemaz, jo tiem nav nekādas vajadzības pēc tā.

Piemājas palīgsaimniecībā ražotos produktus galvenokārt patērē ģimenes vajadzībām. Pārdod tikai liekos ražojumus: daļu piena, parasti nogādājot to vietējā krejotavā, teļu, sivēnus, kā arī daļu kartupeļu un ābolu. Ģimenes vairs necenšas ietaupīt uz pārtikas un apģērba rēķina, kā tas bija buržuāziskās varas gados, kad ietaupītos līdzekļus bija nepieciešams ieguldīt privātajā saimniecībā.

Kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku personīgās palīgsaimniecības cieši saistītas ar kolhozu vai padomju saimniecību, kas ievērojami palīdz saviem locekļiem: dod zemes apstrādāšanai un ražas novākšanai nepieciešamos zirgus un lauksaimniecības inventāru, vajadzības gadījumos arī transportu, palīdz jaunu ēku celšanā un veco remontēšanā. Kolhoznieku un padomju saimniecību strādnieku lopi ganās saimniecības ganībās.

Lauku ļaužu materiālo un kultūras vajadzību apmierināšanu nodrošina ne tikai to personiskā izpeļņa, bet arī sabiedrisko ienākumu pieaugums. Tas labi izsekojams Padomju Latvijas lauku darbaļaužu sadzīvē. Viņu bērni saņem bezmaksas izglītību, ceļazīmes uz pionieru nometnēm u. c.

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 56. lpp.

Lauku darbaļaudīm nodrošināta bezmaksas medicīniskā palīdzība, atpūta kūrortos u. tml.

Ģimenes ienākumus sadala atkarā no locekļu skaita, interesēm un vajadzībām. Jaunas ģimenes vairāk uzmanības veltī skaistu mēbeļu, apģērbu, kultūras un sadzīves priekšmetu iegādei. Ģimenēs, kurās ir skolēni, ievērojamu izdevumu daļu sastāda izdevumi par mācību līdzekļiem, apaviem un apģērbu. Ja ģimene gatavojas celt jaunu dzīvojamo māju vai iegādāties kādu dārgāku lietu (motociklu, televizoru u. tml.), tad naudu krāj un samazina pārējos izdevumus.

Padomju varas gados lauku darbaļaudis sākuši dzīvot kulturālāk, gērbjas labāk un patērē vērtīgākus un daudzveidīgākus pārtikas produktus. 1961. g., salīdzinot ar 1953. g., kolhoznieku ģimeņu izdevumi cukuram auguši par 180%, konditorejas izstrādājumiem — par 171%, zivju produktiem — par 149%, gaļas produktiem — par 62%,¹ vilnas audumiem — par 181%, zīda audumiem — par 437%, apaviem — par 95%, apģērbiem — par 315%, mēbelēm un saimniecības precēm — par 433%, kultūrprecēm (grāmatām, laikrakstiem, radioaparātiem, mūzikas instrumentiem u. c.) — par 569%, velosipēdiem, motocikliem, vieglajām automašīnām — par 655%.²

Padomju varas gados elektrificētajos lauku ļaužu dzīvokļos par ikdienišķu lietu kļuvuši radioaparāti un televizori. Daudz kolhoznieku, lai atvieglotu mājsaimnieces darbu, iegādājušies putekļu sūcējus, veļas mazgājamās mašīnas u. c. Glīti un mājīgi iekārtotajos dzīvokļos parastas kļuvušas modernās pilsētu tipa mēbeles: dīvāni, bufetes, drēbju skapji un pianīno, kā arī veselas guļamistabu un ēdamistabu iekārtas. Gandrīz katrai ģimenei ir 2—3 velosipēdi. Par visizplatītāko pārvietošanās līdzekli uz laukiem kļuvuši motocikli, kas nereti ir arī dāvināšanas objekts. Daudziem kolhozniekiem, it īpaši zvejnieku kolhozos, ir vieglās automašīnas.

Kolektīvais darbs sabiedriskajā ražošanā veicina lauku iedzīvotāju dažādu slāņu tuvināšanos un kādreizējās noslēgtības izzušanu. Mūsdienām raksturīga tendence ir ne vien kolektīvi strādāt, bet arī kolektīvi atpūsties un atzīmēt dažādus svētkus. Šī tendence sevišķi raksturīga jaunažiem kolhozu ciematiem.

Ievērojami izmainījies to ļaužu loks, kurus ielūdz ģimenes svinībās. Izzudusi viesu izvēle pēc viņu sociālā stāvokļa. Tagad ģimenes viesībās uzlūdz galvenokārt darba biedrus — vienas brigādes, posma u. tml. locekļus. Kolhozu un padomju saimniecību sabiedriskās organizācijas aktīvi piedalās ģimeņu svinībās, sniedzot materiālu pabalstu, pasniedzot kolektīvu dāvanu u. tml.

Padomju varas gados būtiski mainījusies atpūtas organizēšana Latvijas laukos. No darba brīvajā laikā lauku ļaudis aktīvi piedalās dažādos sabiedriskos pasākumos, mākslinieciskajā pašdarbībā, ceļ savu vispārējo un speciālo zināšanu līmeni.

¹ Latvijas PSR tautas saimniecības attīstība. Rīgā, 1962., 63. lpp.

² Turpat, 64.—65. lpp.

Lauku iedzīvotāju kultūras līmeņa pacēlumu labi raksturo arvien ciešākās saites starp laukiem un pilsētām. Uzlabojoties satiksmei starp apdzīvotām vietām, ikviens lauku iedzīvotājs var viegli nokļūt pilsētā. Kolhoznieki un padomju saimniecību strādnieki pilsētā tagad iebrauc ne vien iepirkties un pārdot savus ražojumus, kā tas bija buržuāziskās varas gados, bet arī lai apmeklētu teātrus, izstādes, muzejus, koncertus. Lauku klubos un kultūras namos savukārt viesojas republikas vadošo teātru kolektīvi, pazīstami rakstnieki, dzejnieki, zinātnieki un kultūras darbinieki. Populāras kļuvušas lauku iedzīvotāju ekskursijas pa Latvijas un brālīgo republiku ievērojamākajām vietām. Tas viss veicina lauku un pilsētu darbaļaužu dzīves veidu un kultūras līmeņa izlīdzināšanos. Šis process norit sekmīgi un devis jau labus rezultātus, turpmākajos gados tas gūs vēl labākas sekmes.

AMATNIECĪBA

Sociālismā līdzās lielražošanai nelielos apmēros saglabājas arī sīkražošana. Atbilstoši atsevišķo sociālisma celtniecības periodu ekonomikai sīkražotāju juridiskajā stāvoklī un darba organizācijā norisinājās būtiskas izmaiņas. Tāpēc arī amatniecībā, kas lauku apvidos iepriekšējās ekonomiskajās formācijās Latvijā bija viena no nozīmīgākajām sīkražošanas nozarēm, vērojami divi darba organizācijas attīstības posmi: pirmkārt, privāto sīkražotāju darba posms (no 1940. g. līdz kolektīvizācijai 1949./50. g.), otrkārt, sīkražotāju darba pārkārtošana uz sociālistiskiem pamatiem un piemērošana sociālistiskā saimniekošanas veida vajadzībām (pēc 1950. g.).

Pirmajā posmā Latvijas laukos joprojām pastāvēja zemnieku privātās saimniecības, kurām bija nepieciešami amatnieku pakalpojumi. Tādējādi tika saglabāta bāze amatnieku eksistencei uz ierastajiem sīkražošanas pamatiem, strādājot pasūtītājam vai arī nezināmam pircējam tirgū. Pieprasījums pēc amatnieku darba sevišķi liels bija pēc Lielā Tēvijas kara, kad vajadzēja atjaunot sagrautās zemnieku ēkas, bojā gājušo vietā izgatavot jaunus darba rīkus, transporta līdzekļus, mājas iedzīves priekšmetus u. tml. Pieprasījumu pēc amatnieku darba palielināja arī pēckara perioda apgādes grūtības, kas spieda daudzas dzīvei un darbam nepieciešamas lietas izgatavot mājas apstākļos. Šajā laikā amatnieku darbu un materiālus nereti apmaksāja ar lauksaimniecības ražojumiem, sevišķi pārtikas produktiem.

Amatnieku darba organizācijas otrajā posmā līdz ar lauksaimniecības kolektīvizāciju arī lauku amatnieki apvienojās, lai sāktu strādāt pēc kolektīvisma principiem. Bieži apdzīvotās vietās un miestos — līdzšinējos amatniecības centros organizējās amatnieku arteļi. Tajos apvienojās drēbnieki, kurpnieki, frizieri u. c., kuriem kopējā darba organizēšanai nevajadzēja celt jaunas ražošanas telpas, tai skaitā paplašinātas darbnīcas. Lielākās darbnīcas (piemēram, galdnieku, audēju, mehāniskās darbnīcas, dzirnavas), kurās uzstādītās ražošanas iekārtas bija jāapkalpo vairākiem cilvēkiem, amatnieki nodeva patērētāju biedrībām. Kalēji, namdari, būvgaldnieki,

mūrnieki iesaistījās darbā dzīves vietai tuvākajā kolhozā. Viņi nodeva kolhoza rīcībā darbnīcas un darba rīkus, bet paši sāka strādāt kolhoza saimniecības vajadzībām. Ērtības labad kolhozi atsevišķu laukkopības brigāžu rīcībā nodeva 1—2 kalēju un kokapstrādātāju darbnīcas, lai siko remontu veikšanai, zirgu kalšanai u. tml. nebūtu jāmēro ceļš uz centru darbnīcām. Centru darbnīcās roku darbu arvien vairāk aizstāj ar elektrību darbināmi mehānismi. Ražošanas līmenis šajās darbnīcās tuvojas pilsētu remontrūpniecību ražošanas līmenim.

Laukos strādājošo amatnieku vairums šodien nodarbināti vai nu kolhozu un padomju saimniecību remontdarbnīcās, vai specializētās brigādēs. Tā, piemēram, visās republikas padomju saimniecībās un kolhozos nodibinātas būvbrigādes, kas remontē vecās un ceļ jaunas ēkas, tādējādi atslodot starpkolhozu celtniecības organizācijas un rajonu būvkantorus, kas izvērstās celtniecības apstākļos nespēj nodrošināt kolhozus un padomju saimniecības ar celtnieku kadriem. Būvbrigādēs strādā dažādu profesiju meistari — mūrnieki, galdnieki, namdari u. c. Daļa no tiem ir brigāžu pastāvīgi locekļi, daļa steidzamu darbu veikšanai piekomandēti palīgstrādnieki, kuru pamatdarba vieta ir lauku brigādes. Sevišķi plaši šāds brigāžu komplektēšanas princips vērojams Latgales kolhozos, kur vairums vīriešu prot dažādus kokamatnieku darbus.

Daudzās Latgales un Kurzemes padomju saimniecībās un kolhozos saimniecībām vajadzīgos vietēja rakstura transporta līdzekļus, sevišķi ratus un ragavas, gatavo un remontē vietējie meistari, nereti strādājot savās bijušajās darbnīcās. Tie ir lauku brigāžu locekļi un amata darbu veic no zemkopības darbiem brīvajā laikā. Uzticētos pienākumus viņi veic ar lielu atbildības sajūtu, rūpīgi sagatavo materiālus, precīzi apstrādā detaļas.

Atsevišķos kolhozos un padomju saimniecībās (Lejasciemā, Ērgļos, Vijciemā, Staicelē u. c.) uz kādreizējo individuālo podnieku darbnīcu bāzes iekārtoja kolektīvo saimniecību podnieku darbnīcas, kurās ražoja vietējam patēriņam traukus un krāsns podiņus. Arī šo darbnīcu vairums saglabājušas agrāko tehnisko līmeni. Tajās parasti strādā pats podnieks un pāris viņa ģimenes locekļu. Daļā darbnīcu mehanizēta māla sagatavošana un ierīkotas uzlabotas konstrukcijas krāsnis darinājumu apdedzināšanai.

Kolektīvizācijas periodā ražošana izbeidzās vai samazinājās tajos amatniecības centros, kur amatnieki dzīvoja izklaidus un nebija iespējams noorganizēt artelus pēc tādiem pašiem principiem kā biezi apdzīvotās vietās. Tā izbeidza darbu Piebalgas audēji, Briežu un Strīķu mēbeļu ražotāji, sašaurināja ražošanas apjomu Silajāņu, Ludzas, Andrupenes u. c. podniecības. Daļa šo amatnieku pārkvalificējās darbam lauksaimniecībā, transportā u. c., daļa pārcēlās uz dzīvi citās vietās, kur joprojām varēja strādāt savā profesijā, iestājoties darbā rūpkombinātā, fabrikā u. c.

Tomēr daļa amatnieku (sevišķi drēbnieki, adītājas, dekoratīvu audumu audējas, keramikas u. c. tautas mākslas priekšmetu izgatavotāji) republikas laukos turpināja strādāt individuāli. Visbiežāk šie amatnieki bija vecākās paaudzes cilvēki — izcili sava aroda speciālisti, kas mūža novakarē negribēja mainīt ierasto nodarbošanās veidu. Jaunās paaudzes speciālisti

individuālu sīkražotāju gaitas parasti neuzsāka, bet iestājās darbā rūpkombinātos, fabrikās, celtniecības vai transporta organizācijās u. c. Tāpēc individuāli strādājošo amatnieku skaits ik gadus samazinājās. 50. gadu sākumā izrādījās, ka patērētāju biedrības tām uzticētajās darbnīcās nespēj organizēt ražošanu laikmetam atbilstošā līmenī. Tāpēc pie rajonu izpildu komiteju rūpniecības nodaļām noorganizēja daudznozaru rūpniecības kombinātus. Tie pārņēma patērētāju biedrību darbnīcas un sīkos rūpniecības uzņēmumus, kam pakāpeniski pievienoja vēl individuāli strādājošo amatnieku darbnīcas. Laika gaitā izrādījās, ka arī nelielajiem amatnieku arteļiem izejmateriālu, darba rīku u. c. ražošanai nepieciešamā sagādē, telpu izmantošanā un personāla kvalifikācijas celšanā nākas sastapties ar lielākām grūtībām nekā rūpkombinātiem. Tāpēc kopš 50. gadu beigām arteļi pakāpeniski tika likvidēti, darbnīcas un ražošanas iekārtas nodotas rūpkombinātu rīcībā.

Izstrādājumu sortimentā un noformējumā rūpkombinātu ražojumi dažās vietās saglabāja vietējo amatnieku darbnīcās izveidotos darba paņēmienus. Tā, piemēram, Smiltenes rūpkombināta audēju darbnīca 50. gados ražoja dekoratīvos audumus pēc bijušā amatnieka Jēkaba Gaņģa un viņa mācekļu izstrādātiem sējumiem un kompozīcijām. Darbnīcas ražojumus pieprasīja Latvijas, Igaunijas PSR un KPFSR tirdzniecības uzņēmumi. Šajā pašā laikā Latvijas un Lietuvas PSR iedzīvotāji labprāt pirka Bauskas rūpkombināta ražotos apģērbu audumus, kas bija darināti pēc bijušo Bauskas audēju izstrādātajiem paraugiem. Savas īpatnības saglabāja arī Tukuma, Jelgavas, Krustpils un Cēsu rūpkombinātu keramiķu izstrādājumi.

Šādos gadījumos ražošana rūpkombinātos apvienoja tradicionālo noformējumu ar moderno izstrādāšanas tehniku. Rūpkombinātu darbnīcās ražošana kļuva par pārejas stadiju no specifiskiem lauku amatnieku darba paņēmieniem uz pilsētu amatnieku un rūpniecības uzņēmumu darba metodēm. Lokālas īpatnības, ko turpināja saglabāt lauku ļaudis, kas strādāja pašu vajadzībām, un daļa tautas daiļamata meistaru, rūpkombinātos arvien vairāk nivelējās. Tādējādi šajā attīstības posmā radikāli mainījās bijušo amatnieku absolūtā vairuma sociālekonomiskais un tiesiskais stāvoklis. Amatnieki beidza pastāvēt kā īpašs lauku iedzīvotāju sociāls slānis, kas pats organizē ražošanu un iztikas līdzekļus iegūst no savu ražojumu realizācijas. Viņi kļuva par valsts vai kolektīvo saimniecību darbnīcu vai rūpniecības uzņēmumu strādniekiem, kurus ar visu ražošanai nepieciešamo apgādāja valsts vai kolektīvs. Darba algu šie strādnieki saņēma atbilstoši padarītajam darbam saskaņā ar oficiālām darba algas likmēm. Daļa bijušo amatnieku, kas palika dzīvot laukos, līdzās savam jaunajam darbam sabiedriskajā ražošanā analogi kolhozniekiem un padomju saimniecību strādniekiem iekārtoja ģimenes palīgsaimniecību, kas deva zināmus papildienākumus. Tātad kopš 50. gadiem ar terminu «amatnieks» tikai nosacīti var apzīmēt to daļu lauku iedzīvotāju, kas ražošanas specializācijas rezultātā joprojām nodarbojās ar dažādu dzīvei nepieciešamu lietu remontēšanu vai izgatavošanu. Pēc darba rakstura un sociālā stāvokļa šie cilvēki tuvojas rūpniecības uzņēmumu strādniekiem.

50. gadu otrajā pusē, nostiprinoties sociālistiskajai lauksaimniecībai, kolhozi un padomju saimniecības, nodrošinājušies ar ražošanas tehniku, uzsāka plašu celtniecību. Auga pieprasījums pēc dažādu nozaru speciālistiem — mūrniekiem, namdariem, santehniķiem, atslēdzniekiem, virpotājiem, frēzētājiem u. c. Saglabājās vajadzība arī pēc kalējiem, galdniekiem u. c. lauku amatniekiem.

Rodoties pieprasījumam pēc laukos agrāk nebijušu profesiju speciālistiem, kvalitatīvi mainījies viņu sagatavošanas veids un zināšanu līmenis. Ja individuālās sīkražošanas apstākļos amatu galvenokārt mācījās dēls no tēva vai kāda cita meistara, tad kolektīvajām saimniecībām vajadzīgo speciālistu sagatavošanā arvien lielāku īpatsvaru gūst profesionāli tehniskās skolas un dažādi speciālie kursi. Jaunajiem speciālistiem līdzās turpina strādāt arī vecie amatnieki.

Ievērojami uzlabojusies lauku darbnīcu tehniskā iekārta. Ar cilvēka spēku darbināmo rīku vietā stājas ar elektromotoriem darbināmās mašīnas — virpas, frēzes, urbji, zāģi, ēveles u. c. Vienīgi nelielajās brigāžu darbnīcās, kur strādā 1—3 cilvēki, vēl saglabājas daļa rokas darba rīku, jo sīkajiem remontdarbiem, kas tiek veikti šādās darbnīcās, plašāka mehanizācija nav nepieciešama. Tomēr arī šajās darbnīcās veco darba rīku komplektu cenšas papildināt un nomainīt ar jauniem, mūsdienu tehnikas līmenim atbilstošākiem rīkiem.

Visā Latvijā lauku darbaļaudis pašu mājās joprojām darina grābekļus, rīku kātus, spalus, grozus, nēsus u. c. sīkus koka darba rīkus vai to daļas. No piemājas saimniecībā ražotās aitu un trušu vilnas sievietes ada cimdus, zeķes, jakas u. c. Joprojām saglabājas arī dekoratīvo audumu, keramikas u. c. tautas mākslas priekšmetu izgatavošana mājas kārtībā.

Sociālisma apstākļos no lauku amatnieku vidus izvirzās spējīgi racionalizatori un izgudrotāji, kuru devums nozīmīgs gan vietējo saimniecību, gan visas republikas mērogā. Daudzi lauku kalēji, ratnieki, mehanizatori saņēmuši autoru apliecības, un viņu izgudrojumi ieviesti lauksaimniecības tehnikas masveida ražošanā.

ZVEJNIECĪBA

Padomju varaš nodibināšanās Latvijā 1940. g. iezīmēja sākumu zvejas pārkārtošanai plašu zvejnieku masu interesēs. Ūdeņi pārgāja valsts īpašumā. Zvejnieku kooperatīvos un biedrībās vadošo vietu ieņēma darba zvejnieki. Lomus pēc stingri noteiktām cenām uzpirka valsts bāzes, kas atbrīvoja zvejniekus no zivju uzpircējiem, spekulantiem un tirgus konjunktūras, stimulēja zvejniekus celt zvejas darba ražību.

Lielā Tēvijas kara gados Latvijas zvejniecība un zivju rūpniecība tika stipri izpostīta. No 862 Latvijas zvejnieku motorlaivām pēc fašistu padzišanas lietošanas kārtībā bija palikušas tikai 250, bet no 5200 zvejniekiem bija atlikuši 2500 cilvēki. Sagrauti vai izpostīti bija daudzi zivju

pārstrādāšanas uzņēmumi. Zvejniecībai fašistu nodarīto zaudējumu kopapjoms sasniedza 3 415 900 rbļ.

Jau 1945. g. rudenī sākās zvejniecības kā tautas saimniecības nozares plānveidīga atjaunošana un organizēšana: nodibināja Zivju rūpniecības ministriju un Valsts iekšējo ūdeņu trestu ar lielo ezeru un upju tuvumā izvietotām saldūdeņu zvejas brigādēm un posmiem. Jūras zvejnieki apvienojās kooperatīvajos arteļos un biedrībās, ko valsts apgādāja ar floti, zvejas rīkiem, speciālo apgērbu. Zvejas inventāra iegādei krājaizdevu sabiedrības arteļiem aizdeva naudu.

Šīs zvejnieku sabiedrības bija organizatoriska pārejas forma no individuālās privātīpašnieciskās zvejas uz zveju, kas balstās uz sociālistiskās darba kooperācijas principiem.

Algu zvejnieki saņēma proporcionāli nozvejai, bet par virsplāna lomiem vēl papildus prēmijas.

Jaunās darba attiecības veidojās cīņā pret pagātnes paliekām cilvēku apziņā: daļa kapitālisma apstākļos augušo un strādājušo zvejnieku uzreiz nevarēja iekļauties padomju zvejnieku kolektīvajā darbā un sadzīvē. Tāpēc sabiedrību valdes un politiski nobriedušāko zvejnieku aktīvs veica plašu izskaidrošanas un audzināšanas darbu.

Taču sīkās brigādes un pusprivātīpašnieciskie kooperatīvi, kuros sabiedriskots bija tikai darbaspēks un zvejas piederumi, nespēja dot pietiekami lielus zivju lomus, tanīs nevarēja ieviest moderno tehniku un dziļjūras zvejas floti. Zvejniekiem joprojām nācās daudz strādāt privātajā saimniecībā, bet tas mazināja nozveju. Tāpēc zvejniekus vajadzēja atbrīvot no privātīpašuma važām, padziļināt specializāciju, dot iespēju visus spēkus veltīt zvejai, kas dibināta uz sociālistiskās industrializācijas pamatiem. To varēja panākt, kolektivizējot ne vien zvejas piederumus, bet arī zemi, zemkopības darba rīkus, lopus, ēkas un pārējo saimniecību inventāru.

Sociālistiskais ražošanas veids, būtiski izmainot zvejnieku darbu un dzīvi, Latvijas jūrmalā uzvarēja 40. gadu beigās. Turpmākajos gados zvejnieku kolhozi nostiprinājās ekonomiski un organizatoriski. Smago roku darbu sāka aizstāt zvejas mehanizācija: airu, buru un mazjaudas motorlaivu vietā stājās spēcīgas motorlaivas un modernie zvejas traleri. Latvijas zvejas flotes jauda jau 1954. g. 3 reizes pārsniedza flotes 1940. g. jaudu. 1954. g. nodibināja Ekspedīcijas zvejas pārvaldi, kas ar moderniem okeāna rīkiem un spēcīgiem kuģiem uzsāka zveju Ziemeļatlantijā un pie Āfrikas krastiem. Tagad Latvijas zivju rūpniecības flotē ir apmēram 1000 dažādu kuģu, bet flotes jauda simtiem reižu pārsniedz pirmskara jaudu.¹ Līdz ar moderno floti zvejnieku kolhozos ienāca mūsdienu rūpnieciskās zvejas rīki: traļi, stāvvedi u. c., kas pirmajā vietā izvirzīja dziļjūras zveju pretstatā līdz tam valdošajai piekrastes zvejai.

Kopš 1957. g. arī zvejnieku kolhozi piedalās ekspedīcijās zvejā Atlantijas okeānā. Rūpnieciskā siļķu zveja ir jauna darba nozare Latvijas zvejnieku ciemos. Tā nostiprina kolhozu ekonomiku un ceļ zvejnieku perso-

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 149. lpp.

nisko labklājību. Tāljūras zvejniekus ar visu nepieciešamo apgādā modernie bāzes kuģi — zivju fabrikas.

Zvejojot ar modernajiem zvejas rīkiem, Latvijas zvejnieku lomi 1965. g. vairāk nekā 23,7 reizes pārsniedza pirmskara zvejas produkciju.¹ 1965. g. Latvija deva 5,1 % no Vissavienības nozvejas un pārējo republiku vidū ierindojās trešajā vietā.²

Sociālisma laika zveju Latvijā raksturo pilnībā apgūtā padomju modernā piekrastes un okeāna zvejas tehnika, kas zveju no nodarbošanās palīgozāres pārvērtusi par republikas mēroga rūpniecības nozari, kurā strādā tūkstošiem cilvēku. Zvejnieku kadrus veido gan vecākās paaudzes ļaudis, kas pārkvalificējušies no pašu darinātās vienkāršās tehnikas uz mūsdienu industriālo tehniku, gan vidējās un jaunākās paaudzes zvejnieki, kas pārstāv tādas Latvijas zvejnieku ciemos agrāk nepazītas profesijas kā kuģu motoristus, mehāniķus, stūrmaņus, kapteiņus, traļmeistaros un citas. Daudzi zvejnieki beiguši speciālās skolas un kursus. Kā iepriekšējo vēsturiskās attīstības posmu relikti uzskatāmi atsevišķi senlaicīgi rīki un paņēmieni, ko Latvijas jūras zvejnieki dažkārt vēl lieto piekrastes zvejā. Vienlaikus notiek šo rīku modernizēšana. Darba racionalizatori izgudro arī jaunus piekrastes zvejas rīkus, piemēram, bezstīpu murdus Ziemeļkurzemē.

Zvejas sociālistiskais raksturs, zvejnieku augošais kultūrtehniskais līmenis un materiālā labklājība radījuši jaunas, sociālistiskas darba un sadzīves attiecības. Kolektīvisma principi — biedriskums, savstarpējā izpalīdzība u. c. — zvejnieku kolektīvos kļuvuši par valdošajiem. Pieaugusi radošā aktivitāte darbā un sociālistiskās sacensības vēriens. Simtiem zvejas brigāžu un kuģu komandu cīnās par komunistiskā darba kolektīva godpilnā nosaukuma iegūšanu. Daudziem kolektīviem šis nosaukums jau piešķirts. Sacensībā izvirzījušies lieliski darba pirmrindnieki. Izcilākajiem no tiem — Harijam Lidakam, Bruno Kondrusam, Augustam Rozefeldam u. c. — piešķirts Sociālistiskā Darba Varoņa nosaukums. Pirmrindnieki, ar savu piemēru aizraudami pārējos kolektīva locekļus, cīnās par valsts nozvejas plāna pirmstermiņa izpildi, augstu darba ražīgumu, produkcijas pašizmaksas pazemināšanu un priekšzīmīgu darba disciplīnu.

Arī Latvijas saldūdeņu zveja padomju varas gados no nodarbošanās palīgozāres kļuvusi par simtiem cilvēku pamatdarbu. Ezeru un upju zvejnieki apvienojušies 19 valsts zvejas brigādēs. Kolhozos pie upju (Daugavas, Lielupes, Gaujas, Salacas, Ventas) grīvām ir izveidotas saldūdeņu brigādes un posmi, kas ar tīkliem, murdiem, tačiem zvejo upju lejtecēs un tuvējos ezeros. Brigādes sadalītas posmos, kam ierādīti savi apzvejotie ūdeņi. Arī saldūdeņu zvejnieki saņem fabrikās darinātus rīkus vai to izgatavošanai nepieciešamos materiālus.

Visas valsts un kolhozu saldūdeņu zvejas brigādes zvejo pēc plāna, kas saldūdeņu zveju iekļauj vienotā sociālistiskās saimniecības sistēmā. Daudzu paaudžu laikā izveidojusies specializācija joprojām vērojama

¹ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 133. lpp.

² Turpat, 32. lpp.

Daugavas, Gaujas, Salacas, Ventas lejtecēs, kur tačos ķer lašus, nēģus, vimbas, taimiņus.

Arī saldūdeņu zvejā ienāk darba mehanizācija. Airu un buru laivu vietā lielajos ezeros un upju lejtecēs zvejai lieto motorlaivas ar iebūvētiem vai uzkabināmiem motoriņiem, automašīnās zvejniekus un zvejas rīkus ātri un ērti pārved no vienas zvejas vietas uz citu, pieņemšanas punktos nogādā lomus. Tomēr samērā nelielajos ūdens baseinos grūti ieviest moderno zvejas tehniku. Tāpēc upju un ezeru zvejā joprojām saglabājas daudz pagātnes elementu, kas dzīvo līdzās jaunajām darba organizācijas formām.

Ezeru zvejnieku galvenie rīki joprojām ir vasaras un ziemas vadi, tinas un pāru murdi. Mainījušies tikai šo rīku izgatavošanas materiāls — linu diegu tīklus nomainījuši kokvilnas diedziņu tīkli, bet tos savukārt nomainījuši vieglie un izturīgie kaprona tīkli. Koka vai tāšu pludiņu vietā stājušies mitrumu neuzsūcošie putuplasta pludiņi. Zvejojot dzīves vietas tuvumā, zvejnieki ik vakarus atgriežas mājās. Aizbraucot tālāk, tie apmetas tuvējās kolhoznieku mājās, kur organizē kopgaldu u. tml. Zveja tikai vīrieši.

Pēdējos gados mehanizēta arī zveja ar ziemas vadu. Āliņģi tiek urbti. Līdz ar to zvejnieki ir atbrīvoti no neproduktīvās āliņģu ciršanas ar vedgu. Neērto vada griežamo — kubuliņu nomaina vinčas.

Svarīgi upju — Daugavas, Gaujas, Salacas, Ventas — zvejnieku rīki joprojām paliek lašu un nēģu tači, kuros ievieto klūdziņu murdus nēģu zvejai un īpašas kastes — būrus — lašu un taimiņu ķeršanai. Dažkārt tačus papildina pie tiem izmestie tīkli, kas neļauj zivīm novirzīties sāņus no ķeramām ierīcēm. Daugavas krācē Gļiņaukā pie Krustpils joprojām saglabājusies senā zušu zveja ar spēcīgā straumē ielaisto tīklu. Zvejai upēs plaši lieto arī dažādus no tīkla darinātus murdus, ko ievieto izdevīgās vietās. Dziļumos zvejo ar vadiem un dažādiem tīkliem. Darbu daļa atbilstoši zvejnieku vecumam un fiziskajam spēkam. Tā, piemēram, tačus būvē visi zvejnieki, bet uzrauga vecākā paaudze. Ar tīkliem un vadiem turpretī zvejo fiziski spēcīgākie vīri.

Padomju Latvijā zveja cieši saistās ar zivkopību: nodibinātas lielas valsts zivsaimniecības, zivju diķi ierīkoti vairāk nekā 130 kolhozos. Ezeros un upēs ielaiž miljoniem vērtīgo zivju mazuļu. Zivju audzēšana un pavairošana no ekstensīvas nozares pārvēršas par strauji augošu, uz zinātniskiem pamatiem nostādītu pasākumu. Pašlaik pie Lubānas ezera sāk būvēt Baltijas republiku lielāko zivsaimniecību, kas gadā dos 17 000 cnt saldūdens zivju, bet pie Salacas ierīko jaunu, lielu lašu audzētavu.

Līdzās profesionālajai zvejai pastāv arī zveja kā darbaļaužu atpūtas brīžu nodarbība un sporta veids. Ezeru un upju krastu apdzīvotāji joprojām turpina zvejojot ar bridņiem (divbrīžiem, trejbrīžiem, līvjiem, dukuriem u. c.), klūdziņu un diegu murdiem, naktsšnorēm u. c. savā apvidū ierastiem zvejas rīkiem. Simtiem cilvēku svētku un atpūtas dienās izbrauc spinningot, maksķerēt vai bļitkot. Tradicionālas kļuvušas bļitkotāju ikgadējās sacensības uz Ķīsezera, Sāruma, Burtņieku u. c. ezeru ledus. Par

155

156

155. att. Peldošā bāze «Rīga» Atlantijā pieņem zivis no zvejas traleriem.
 156. att. Zvejnieku kolhoza «9. Maijs» zvejas kuģa apkalpe darbā.

skaistu tradīciju veidojas arī starprepublikāniskās spinningotāju sacensības u. c. zvejas veidi. No tiem kā jaunākais minams zivju šaušana zem ūdens, zvejniekiem peldot ar akvalangu.

CELTNIECĪBA

Latvijā 1940. g. atjaunotā padomju vara saņēma mantojumā no buržuāziskās valdības 234 604 galvenokārt viensētās izvietotas dažāda lieluma zemnieku saimniecības.¹ Padomju agrārreforma saimniecību skaitu palielināja par apmēram 52 000.² Taču jauno saimniecību nostiprināšanos pārtrauca vācu fašistu okupācija.

Pēc okupantu padzīšanas Latvijā atsākās sociālisma celtniecība. Individuālo viensētu vietā stājās labiekārtoti kolhozu un padomju saimniecību ciemati.

Padomju Latvijas lauku celtniecībā izdalāmi divi periodi: 1) tautas saimniecības atjaunošanas un lauksaimniecības kolektivizācijas sākuma periods (apmēram līdz 1948. g.) un 2) sociālistisko ciematu veidošanas periods, kas savukārt iedalāms divos posmos: a) lauksaimniecības masveida kolektivizācija un tai sekojošais ciematu celtniecības sākums (1949.—1958. g.), kad dominējošā bija ražošanas zonu celtniecība, b) labiekārtotu pilsētas tipa ciematu celtniecība (kopš 1958. g.).

Pirmo periodu 1945. g. rudenī ievadīja padomju agrārreforma, kuras rezultātā radītās jaunās saimniecības to īpašnieki veidoja līdzīgi šajā laikā Latvijas laukos esošajām viensētām. Saņēmuši valsts aizdevumu, bijušie bezzemnieki jaunās ēkas izvietoja ap nelielu pagalmu pēc iespējas lauku vidū. Pirmo cēla dzīvojamo māju, pēc tam — zem kopēja jumta apvienotu kūtiņu un šķūnīti. Katrs jaunsaimnieks pēc iespējas ātri centās iedēstīt augļu kokus un ogu krūmus. Dažkārt vispirms veidoja dārzus un tikai tad cēla ēkas. Taču vairums jaunsaimnieku sākumā iekārtojās uz dzīvi tajās lielsaimniecībās, kuras sadalot viņiem bija ierādīta zeme, izmantojot jau esošās ēkas vai arī atsevišķas to telpas.

Šajā periodā zemnieki dibināja kooperatīvās zemes apstrādāšanas sabiedrības, kas lielākajās esošajās vai jaunceltajās ēkās iekārtoja kolektīvām vajadzībām paredzētās graudu kaltes, kokapstrādāšanas darbnīcas, kalves, lauksaimniecības mašīnu un rīku remonta darbnīcas, ķieģeļu un kaļķu ceplis. Zemnieku apmetņu un ēku veidos šīs sabiedrības būtiskas izmaiņas neienesā.

Principiālu izmaiņu sākums Latvijas lauku celtniecībā un ēku izmantošanā iezīmējās līdz ar apvienošanos lauksaimniecības arteļos, kad zemnieki sabiedriskajā lietošanā kopā ar lopiem un nozīmīgākajiem lauksaimniecības darba rīkiem nodeva arī galvenās saimniecības ēkas — kūtis, klētis, kaltes, šķūņus, pagrabus. Kolektīvo saimniecību rīcībā pārgāja arī ekspropriētās lauku buržuāzijas un bezsaimnieku sētās esošās ēkas, darba

¹ Latvijas PSR vēsture, 3. Rīgā, 1959., 409. lpp.

² Turpat, 407. lpp.

157

158

157. att. Individuālā dzīvojamā māja Rīgas raj. zvejnieku kolhozā «Zvejnieks».

158. att. Divstāvu dzīvojamās ēkas Ludzas raj. padomju saimniecības «Nautrēni» jaunajā ciematā.

rīki un lopi. Būtiski mainījās zemnieku sētu un tajās esošo ēku izmantošanas raksturs. Ja pirms kolhozu nodibināšanas katra zemnieku saimniecība bija ražošanas vienība un ražošanas vajadzībām izmantoja visas ēkas, tad tagad kolhoznieku sētu vairums kļuva galvenokārt par kolektīva locekļu dzīves vietām. Ražošanas vajadzībām izmantoja tikai lielākās un piemērotākās bijušo individuālo zemnieku sētas, kurās organizēja kolhozu pirmos ražošanas centrus — liellopu, zirgu, jaunlopu, cūku un putnu fermas, dārzniecības u. tml. Daļu bezsaimnieku dzīvojamo ēku izmantoja kolhozu administrācijas un sabiedriski kulturālās dzīves vajadzībām, iekārtojot arteļu kantorus, brigāžu telpas, sarkanos stūrīšus, traktoristu kopmītnes, krogaldus, klubus, bērnudārzus. Šajās ēkās parasti apmetās arī no citām vietām atbraukušie kolhozu jaunie lauksaimniecības speciālisti u. c. darbinieki. Bijušie trūcīgie zemnieki, kas strādāja fermās, no savām vecajām mājām nereti pārgāja dzīvot fermu tuvumā esošajās bezsaimnieku lielajās dzīvojamās mājās, kurās pietika dzīvokļu vairākām kolhoznieku ģimenēm. Šajā laikā veco dzīvojamo māju iekštelpas pārbūvēja tikai retos gadījumos. Parasti ierīkoja tikai papildu pavarus un krāsnis, paturot dzīvojamās mājas iepriekšējo plānojumu. Galvenokārt izmainījās telpu agrākais iekārtojums un izmantošana.

Kolhoza fermas vajadzībām viena bijušā viensētnieka sētas ēku nepietika. Tāpēc izraudzījās fermām nepieciešamās palīgēkas — lopbarības šķūņus, pagrabus, klētis u. c. arī citās tuvumā esošajās viensētās. Tādā kārtā kolhozu iekārtas pirmajos gados sabiedrisko saimniecību atsevišķie centri izvietojās vairākās izklaidus novietotās viensētu grupās pa visu kolhoza teritoriju. Lopkopji un fermu pārziņi apmetās to tuvumā.

Jau pirmajos kolhozu pastāvēšanas gados kļuva redzams, ka kolektīvo saimniecību nostiprināšanas labad jālikvidē viensētās izvietotās ražošanas fermas. Tās nebija pietiekami plašas. Daudzo fermu apkalpošanai bija jānodarbina nevajadzīgi liels lopkopju personāls, kamēr laukkopības brigādēs trūka darba roku. Apgrūtināta bija arī lopbarības un lopu produkcijas uzskaitē, kontrole, smago darbu mehanizācija utt. Bez tam lauku darbaļaužu dzīvošana viensētās ievērojami traucēja kā ražošanas, tā arī sabiedriski politisko, kultūrizglītības un audzināšanas darbu, radīja grūtības krogaldu, bērnu iestāžu, veikalu u. c. organizēšanā, neļāva sievietēm intensīvi iesaistīties ražošanā.

Stāvokli varēja labot, tikai koncentrējot ražošanas fermas un darbspēku vienā vai vairākos lielos centros. Sākās kolhozu un padomju saimniecību ciematu veidošana. Ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu 1948. g. Rīgā nodibināja Lauku un kolhozu celtniecības galveno pārvaldi ar nodaļām rajonu izpildu komitejās. Nodaļu būvniecības speciālisti kopā ar kolhozu pārstāvjiem sāka kolhozu ciematu celtniecības organizēšanu un vadīšanu, ciematu teritoriju izraudzīšanu un ciematu plānu-projektu sastādīšanu. Katrs jaunais ciemats tika plānots 3 funkcionālās zonās: 1) sabiedriski kulturālajā zonā ar kolhoza pārvaldes ēku, klubu, ēdnīcu, veikalu, medicīnisko punktu, skolu u. tml.; 2) dzīvokļu zonā ar strādājošo individuālajā lietošanā nodotajiem piemājas zemes gabaliem un ēkām;

3) ražošanas zonā ar lopu un putnu kūtim, noliktavām, darbnīcām u. c. saimniecības ēkām.

Jauno ciematu vietas izvēlējās pēc praktiskiem un estētiskiem apsvērumiem. Lai velti netērētu līdzekļus un darbaspēku, ciematus centās apvienot ar kolhozu teritorijās jau esošajām biežāk apdzīvotajām vietām, kur vienkopus bija lielāks skaits dzīvojamo un sabiedrisko ēku, kā arī komunālo pakalpojumu iestāžu. Tā, piemēram, Rīgas rajona kolhoza «Ķekava» centrs ir Ķekavā, Valmieras raj. V. I. Leņina kolhoza — Matišos, Gulbenes raj. kolhoza «Centība» — Galgauskā, Limbažu raj. zvejnieku kolhoza «Brīvais vilnis» centrs — Salacgrīvā, kolhoza «Enkurs» centrs — Kuivižos u. tml. Lietpratīgi iekārtojot ceļus, sabiedriskos laukumus, apstādījumus un kolhoznieku piemājas zemes, centās panākt ciematu apbūves saliedētu ansambli.

Gan ciematu kopumā, gan katru kolhoznieka sētu veidoja pēc iepriekš izstrādāta projekta. Katrā kolhoznieka sētā paredzēja dzīvojamo māju un saimniecības ēku, kurā zem kopējā jumta bija apvienota kūts, lopbarības novietne, klētiņa un malkas šķūnītis. Pagrabu projektēja zem saimniecības ēkas vai dzīvojamās mājas, dažkārt arī pagalmā brīvi stāvošu. Dzīvojamās mājas novietoja ceļa malā ar galu vai sānu fasādi pret ceļu, bet saimniecības ēku aiz dzīvojamās mājas — pagalma pusē. Ēkas centās atdalīt vai nu ar augļu kokiem, vai košuma krūmiem un žogu.

Taču izrādījās, ka pirmie ciematu projekti nebija labi pārdomāti. Pie dzīvojamām mājām bija izplānoti pārāk lieli (0,3—0,5 ha) zemes gabali. Rezultātā ciematu teritorija iznāca ļoti plaša, ielu un inženiertehnisko tīklu izbūve prasīja pārvus līdzekļus. Kolhoznieku māju izvietojums vairāk atgādināja atsevišķi stāvošas sīksaimniecības nekā jaunu, labiekārtotu ciematu.

Sākās jauni meklējumi kolhozu ciematu apbūves uzlabošanai. Samazināja piemājas zemi pie ēkām, bet kolhoznieku sakņu dārzus paredzēja ārpus ciemata apbūves robežām. Palielinājās apbūves blīvums. Kolhozi sāka celt vairākstāvu dzīvojamās ēkas. Gulbenes rajona kolhozā «Plēsums» un Talsu rajona kolhozā «8. Marts» šādā ceļā ciemata teritoriju samazināja 6 reizes, ielu garumu — 3,5 reizes, bet izdevumus ciematu labiekārtošanai par 73%.¹

Daži kolhozi uz sava rēķina cēla un izīrēja kolhozniekiem t. s. diviņu mājas (zem viena jumta apvienotas divu ģimeņu dzīvojamās, zem otra — saimniecības telpas), tā ietaupot ievērojamus līdzekļus. Ēkas novietoja uz piemāju zemes robežas ar atsevišķām ieejas durvīm no katra kolhoznieka sētas pagalma puses. Arī aka bija paredzēta kopīga uz abu piemājas zemes gabalu robežas.

Pavērsienu kolhozu un padomju saimniecību ciematu izbūvei iezīmēja PSKP Programmā izvirzītais uzdevums lauku ciematus pārvērst par pilnsētu tipa apdzīvotām vietām ar labiekārtotām dzīvojamām mājām,

¹ Celtniecība un būvmateriāli. Tehniskās informācijas rakstu krājums, 2. Rīgā, 1962., 23. lpp.

tirdzniecības, komunālo un sadzīves pakalpojumu uzņēmumiem, kultūras un medicīnas iestādēm.¹ Šā uzdevuma sekmīgai veikšanai bija paredzēts ciematos celt labiekārtotas trīsstāvu (20—30%) un divstāvu (70—80%) dzīvojamās ēkas. Individuālo vienstāva ģimenes māju celtniecībai paredzēti tikai 10—15% no ciemata dzīvojamā fonda.²

Jauno ciematu izbūves darbi vispirms sākās ražošanas zonās un ievērojami izmainīja līdzšinējo lauku ainavu. Ciematos pacēlās plašas liellopu, cūku un putnu fermas, klētis, labības kaltes, mehāniskās darbnīcas, garāžas, mašīnu šķūņi. Piemēram, Bauskas rajona kolhozi līdz 1953. g. rudenim uzcēla 27 kūtis 2204 liellopiem, 31 kūti 6417 cūkām, 5 kūtis 406 teļiem, 60 kūtis 41 850 mājputniem, 3 plašus zirgu stallus, 30 skābarības torņus ar 2562 tonnu tilpumu un daudz citu ēku.³

Kolhoziem un padomju saimniecībām nostiprinoties, celtniecības vēriens Padomju Latvijas laukos nemitīgi palielinājās, tāpat kā ik gadus pieauga lopu un putnu skaits. No 1952. līdz 1958. g. Latvijas PSR kolhozos un padomju saimniecībās ekspluatācijā nodotas kūtis 194 000 govīm un teļiem, 252 000 cūkām un 783 000 putniem, bet no 1959. līdz 1965. g. kūtis 233 000 govīm un teļiem, 379 000 cūkām un 3 378 000 putniem.⁴

Jaunās fermu ēkas sākumā cēla galvenokārt pēc Vissavienības tipveida projektiem, tos pārveidojot un piemērojot vietējiem apstākļiem. Celtniecībā izmantoja gan koku, gan ugunsdrošu materiālu — ķieģeļus, skaidu betonu u. c. atkarā no tā, kāds materiāls kolhozam bija ērtāk pieejams. Latgalē saskaņā ar senajām celtniecības tradīcijām vairāk būvēja koka celtnes, bet pārējā Latvijā turpretī — ugunsdroša materiāla ēkas. Jaunceltnes ir labi izgaismotas, tīras, labi vēdināmas. Ieejas durvju priekšā nelieli vējtverī ar dubultdurvīm, kas sevišķi noderīgi ziemā, jo pasargā lopu mītnes no aukstā āra gaisa. Kūtis ierīkoti ērti barības galdi, automatiskās dzirdināšanas ierīces, barības un mēslu transportieri. Pie fermām izbūvēti arī lopbarības šķūņi, skābbarības torņi, sakņu pagrabi, piena dzesināšanas un uzglabāšanas telpas, slaucamo un piena uzglabājamo trauku mazgāšanas un dezinficēšanas telpas, dežurējošo lopkopju atpūtas telpas, sanitārie punkti u. tml. Sienu, āboliņu, pakaišus novieto gan šķūņos pie fermām, gan arī ik dienas pieved no attālākajām glabātavām.

Pēdējos gados pie lopu novietnēm barības sagatavošanai izbūvē mehānizētas virtuves. Tās apgādātas ar sakņu skalotājiem, griezējiem, sautētājiem, raušu drupinātājiem u. c. mehānismiem, kas atvieglo lopkopju darbu, samazina lopkopībā nodarbināto cilvēku skaitu un atbrīvo darba rokas citām lauksaimniecības nozarēm. Fermu mehānismus darbina galvenokārt elektrība.

Lēnāk nekā ražošanas sektorus Latvijas kolhozu un padomju saimniecību ciematos būvē dzīvojamās ēkas, jo vecais, samērā labais bijušo vien-

¹ PSKP Programma. Rīgā, 1961., 76. lpp.

² Būvniecība un būvmateriāli. Tehniskās informācijas rakstu krājums, 1. Rīgā, 1961., 28. lpp.

³ «Cīņa», 1953., 210.

⁴ Padomju Latvijas ekonomika un kultūra. Rīgā, 1966., 275. lpp.

159. att. Ciemata iela Ogres rajonā.

sētņieku dzīvokļu fonds vēl visumā var apmierināt lauku darbaļaužu vajadzības. Jaunajos ciematos sākumā būvējās galvenokārt tie kolhoznieki, kuriem dzīvokļu nebija vai kuru vecās mājas bija nonākušas avārijas stāvoklī, tāpat arī tie, kas dzīvoja svešās mājās vai bija ienākuši no citiem apvidiem.

Lai veicinātu un paātrinātu jauno ciematu dzīvojamo sektoru izbūvi, 1951. g. ziemā sākās kampaņa par bijušo viensētņieku māju pārvešanu jauno ciematu teritorijā. Kampaņa tomēr nedeva vēlamos rezultātus. Kolhozi ekonomiski vēl nebija pietiekami nostiprināti, un kolhozniekiem nepietika līdzekļu pārvietot māju izbūvei. Bieži vien pārveda nevis labākās un dzīvošanai piemērotākās ēkas, bet gan nelielas, guļbūvē celtas klētiņas un pirtiņas, kas arī pēc pārbūvē neatbilda kolhoznieku prasībām pēc estētiska un labiekārtota dzīvokļa. Vienīgi Latgalē, kur līdz pēdējam laikam dominēja kokā guļbūves, no vecajām sādžām un viensētām uz ciematiem pārvesto ēku izbūve guva labākus panākumus. Izbūvējot pārvestās ēkas, daļa kolhoznieku paturēja gan veco celtniecības tehniku, gan dzīvojamās mājas plānojumu ar aukstajām sincēm un lielo dzīvojamo istabu. Tas labi vērojams Rēzeknes rajona kolhoza «1. Maijs» un Daugavpils rajona kolhoza «Dzirkstele» pirmajās jaunajos ciematos uzceltajās mājās. Tomēr kolhoza ciematos vērojama tieksme lielo dzīvojamo istabu sadalīt ar vieglām dēļu sienām vairākās telpās, izveidojot atsevišķu virtuvi — «kukņu», guļamistabu un viesistabu ar «goda stūri», kas atrodams vēl daudzās Latgales kolhoznieku dzīvojamās mājās. Nereti virtuvi un

priekšnamu izbūvēja vecajās sincēs, bet dzīvojamā istabā bijušā lielā ceplā vietā stājās ķieģeļu vai podiņu krāsns ar siltummūri. Kaut arī Latgales kolhoznieku jaunajā dzīvojamā mājā ir atsevišķi mūrēts pavards — plīts, krāsns jeb ceplā priekšā joprojām izveido ēdiena gatavojamo vietu, kur ēdienu vāra vai sautē podos. Šie senās tautas celtniecības elementi visvairāk saglabājās Latgales austrumu daļā. Pārējā Latvijas teritorijā jaunās dzīvojamās mājas ciematos visbiežāk cēla kā koka stāvbūves ar statņu palīdzību vai arī kā koka guļbūves gludos pakšu salaidumos, ēku stāvu apmetot vai apšujot ar baltajiem silikāta ķieģeļiem. Pēdējos gados aizvien vairāk ceļ skaidu betona un ķieģeļu ēkas ar divslīpju vai lēzeniem četrslīpju jumtiem ar šifera vai skaidu segumu.

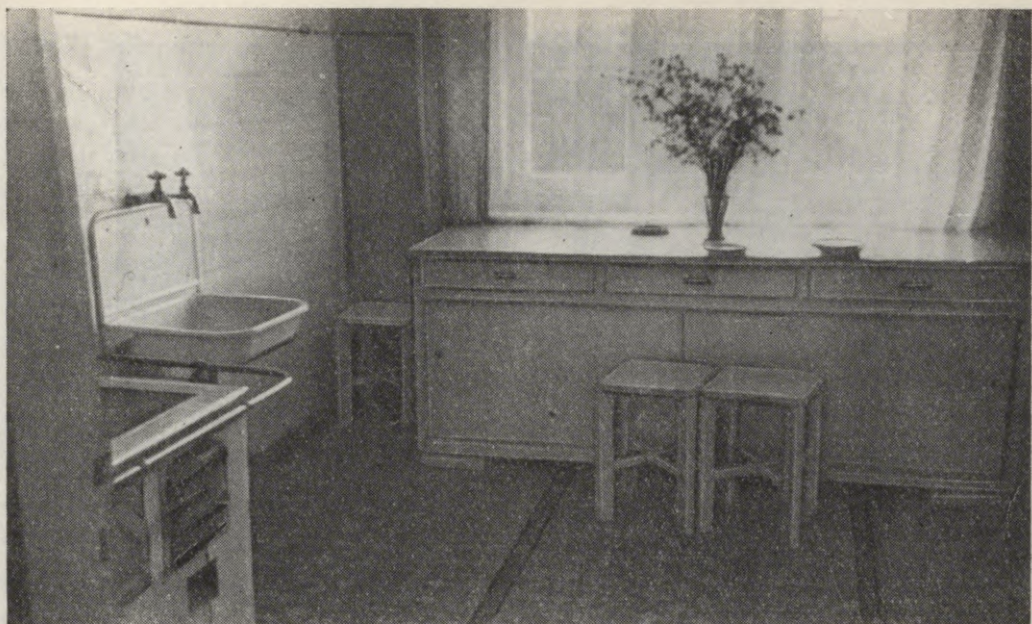
Rietumvidzemes zvejnieku kolhozos jauno dzīvojamo māju sienas ceļ arī no niedru paneļiem, kas šajos apvidos viegli sagatavojami ziemā, kad kolhozniekiem mazāk darba zvejā un uz lauka.¹ Vairāki Vidzemes un Kurzemes kolhozi ēku sienām izmantojuši arī lētos kūdras paneļus. Atsevišķos gadījumos celtniecības straujākai izvēršanai jaunajos ciematos tika celtas saliekamās standartmājas no rūpniecās izgatavotiem paneļiem, kurus no ārpuses krāso vai apšuj ar ķieģeļiem (Rīgas rajona kolhozos «Ķekava», «Daugava», «Sarkanais daugavietis», Ogres rajona kolhozā «Zaļā zeme» u. c.).

Kaut arī dzīvojamo māju celtniecībai lauku darbaļaudis brīvi izvēlas speciālistu izgatavotos ēku projektus, viņi tos bieži pārveido pēc savas gaumes un vajadzībām, izmainot gan ēkas ārējo noformējumu, gan plānojumu. Tāpēc jaunajos ciematos vērojama liela dzīvojamo māju daudzveidība.

Vairums kolhoznieku ceļ div- un trīsistabu dzīvojamās mājas ar vējtveri, pieliekamo, sanitāro mezglu. Ir arī mājas ar vannas istabu, mitro drēbju žāvētavu, gaļas žāvētavu utt. Tomēr vairums kolhoznieku no šīm ērtībām atsakās, izmaina ēku projektu un jauno ēku ceļ pēc vecās mājas parauga. Raksturīga parādība mūsdienās celtajās kolhoznieku ģimenes mājās ir tā, ka ieejas durvis cenšas iekārtot tā, lai istabās varētu nokļūt, neejot cauri virtuvei. Visumā kolhoznieku jauno māju plānojumā, salīdzinot ar vairumu veco ēku, ir gan daudz sanitāri higiēnisku uzlabojumu, gan veco dzīvojamo māju plānojuma iezīmes.

Kolhoznieku jaunajām dzīvojamām mājām vēl joprojām raksturīgas samērā lielas virtuves ar maizes cepamo krāsni un plīts galā iemūrētu katlu, ko izmanto ūdens sildīšanai, dažkārt arī lopbarības sagatavošanai u. tml. Lielās virtuves nākotnē reformējamas, jo vairums lauku iedzīvotāju, sevišķi padomju saimniecību strādnieki, maizi mājās vairs necep. Daļa lauku darbaļaužu atteikušies arī no personīgajiem lopiem. Tāpēc arī zūd vajadzība pēc plašajām, savu laiku jau pārdzīvojušām virtuvēm un lielajiem pavardiem.

¹ Zvejnieku artelis «Brīvais vilnis» 1956. g. sērijveidā par kolhoza līdzekļiem uzcēla vairākas niedru paneļu ēkas, ko uz nomaksu, atskaitot 30% no algas, pārdeva arteļa biedriem (E 6, Valmieras raj.).

160. att. Virtuves kolhoznieku ģimenes mājās Liepājas raj. zvejnieku kolhozā «Boļševiks» 1958. g.

161. att. Kolhoznieku dzīvojamās istabas Liepājas raj. zvejnieku kolhozā «Boļševiks» 1958. g.

162,1

162,2

162 att. 1 — liellopu kūts Rīgas raj. S. M. Kirova kolhozā; 2 — liellopu kūts Latvijas Zemkopības zinātniskās pētniecības institūta Skrīveru izmēģinājumu saimniecībā.

Ja līdz 1958. g. jauno ciematu dzīvojamo sektoru izbūvē dominēja individuālās viengimenes dzīvojamās mājas ar ģimenes palīgsaimniecību, tad pēc 1958. g. ciematu centros ceļ div- un trīsstāvu pilsētu tipa dzīvojamās ēkas ar ūdensvadu, kanalizāciju, centrālapkuri u. c. labierīcībām. Šīs ēkas daudz vairāk atbilst lauku darbaļu augošajām prasībām nekā individuālās ģimenes mājas bez šīm ērtībām. Vairākstāvu dzīvojamo ēku celtniecību uzsāka atsevišķi pirmrindas kolhozi, piemēram, Ogres raj. kolhozs «Lāčplēsis», Ventspils raj. kolhozs «Sarkanā bāka», Rīgas raj. kolhozs «9. Maijs» u. c. Pēdējos gados div- un trīsstāvu dzīvojamo ēku celtniecība sevišķi plaši izvērsās padomju saimniecībās. Tā, piemēram, Rēzeknes un Ludzas rajonos ikvienas padomju saimniecības jaunajā ciematā 1964. g. bija uzceltas vairākas pilsētu tipa divstāvu dzīvojamās ēkas. Lauku darbaļaudis sevišķi atzinīgi novērtē tās divstāvu dzīvojamās ēkas, kurās dzīvoklis iekārtots divos stāvos: apakšstāvā atrodas virtuve, viena istaba un nepieciešamās palīgtelpas, bet augšstāvā — guļamistabas. Šajās ēkās no virtuves ērtāk sasniedzams pagrabs, ērtāk sagādājami produkti un malka pavaradam. Augšstāvā turpretī ir mierīgāka atpūta. Līdz ar vairākstāvu ēku celtniecību jaunajos ciematos izvērs arī veikalu, ēdnīcu, klubu, bērnu un medicīnisko iestāžu celšanu.

Vairums lauku darbaļu dzīvokļu, sevišķi jauno ciematu mājās, ir radioficēti un elektrificēti. Daudzās mājās ir arī televizori. Pēdējos gados izvērsās jauno ciematu gazifikācija, kuras rezultātā malkas pavarodus nomaina gāzes pavaridi (piemēram, Preiļu raj. kolhozā «Krasnij Oktjabrj»).

Pārejot uz dzīvi jaunajos ciematos, mainās arī to iedzīvotāju dzīvokļu iekārta, īpaši pēdējos gados, kad, augot ienākumiem, lauku darbaļaudis, it īpaši jaundibinātās ģimenes, iegādājas jaunas, glītas pilsētu tipa mēbeles. Nereti dzīvokļa vai istabas iekārtu kā kāzu dāvanu jaunlaulātajiem pasniedz darba biedri. Modernas mēbeles iegādājas jaunie lauksaimniecības speciālisti, kuriem dzīvokļus jaunā ciemata ēkās ierāda vispirms. Virtuvē parasti novieto baltā vai citā gaišā tonī krāsotu virtuves bufeti ar stiklotu augšējo daļu, tai atbilstošu galdiņu-skapīti un ķeblišus.

Šodienas lauku darbaļu jauno dzīvokļu istabām raksturīgas gaišas sekciju mēbeles — dažādās variācijās kombinējami lielāki vai mazāki grāmatu plaukti, zemi skapīši, kas noder gan veļas glabāšanai, gan radio vai televizora novietošanai. Jauno ļaužu istabās gultas vietā stājušās tahtas vai izvelkami-paplašināmi dīvāni. Netrūkst arī mīkstu atpūtas krēslu, stāvlampu un dažādu dekoratīvu dzīvokļa izdaiļošanas priekšmetu: gleznu vai reprodukciju, mākslas keramikas, dekoratīvu plauktiņu, kokgriezumu utt. Liela nozīme dzīvokļa mājīguma radīšanā ir dekoratīvajiem audumiem, kas redzami ikvienā lauku dzīvoklī. Liela daļa no tiem ir pašdarinātas gultas un dīvānu segas, pārklāji, grīdas paklāji, aizkari, grīdas celiņi, dekoratīvie spilveni u. c.

Veidojoties jaunajam lauku darbaļu dzīvokļu fondam, izzūd apvidu senās lokālās īpatnības dzīvojamo ēku ārējā izveidojumā, plānojumā un iekšējā iekārtojumā. Vecās īpatnības visilgāk saglabā Latgales lauku darbaļaudis. Arī pārejot uz citiem novadiem, tie jaunajā vietā savas

dzīvojamās ēkas dažkārt ceļ pēc senajām tradīcijām. No iedzīves priekšmetiem kādreizējās novadu īpatnības saglabā vecās istabietas, daļēji arī lietišķās mākslas meistaru vai pašdarbnieku darinātie dzīvokļu rotājuma priekšmeti.

Turpmākajos gados kolhozu un padomju saimniecību ciematu celtniecība kļūs par vienu no svarīgākajiem pasākumiem Latvijas laukos. Rezultātā izzudīs savu laiku pārdzīvojušās viensētas. Izvērsot labiekārtotu dzīvojamo ēku, tirdzniecības, komunālo un sadzīves pakalpojumu uzņēmumu, pirmsskolas bērnu iestāžu un kultūras darba iestāžu celtniecību lauku ciematos, pilnīgi izzudīs būtiskās atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju mājokļos un to iekārtojumā, kā arī lauku un pilsētu iedzīvotāju sadzīves un kultūras darba organizācijā.

APĢĒRBS

Tāpat kā visās materiālās kultūras nozarēs, padomju laikā ievērojamas izmaiņas notikušas arī lauku iedzīvotāju apģērbā. Pirmajos pēckara gados apģērbu iegāde bija saistīta ar zināmām grūtībām, tāpēc daudzi lauku iedzīvotāji, kuriem mājās vēl bija aužamie stāvi, apģērbus audumus auda paši. Rūpniecības sekmīga atjaunošana un ražošanas apjoma paplašināšana ļāva iedzīvotājus pilnībā apgādāt ar nepieciešamajiem tekstilizstrādājumiem. Tā kā kopš 1947. g. iedzīvotājiem iespējams neierobežoti pirkt tekstilizstrādājumus, tad jau 50. gadu sākumā gandrīz visā Latvijā apģērbus darināja no pirktiem materiāliem. Vienīgi vecāki cilvēki vēl 50. gadu beigās apģērbus dažkārt šuva no iepriekšējos gados pašausiem audumiem. Īpatnējs apģērbus audumu iegādes veids laukos 40.—50. gados bija rajonu rūpkombinātos ražotu audumu apmaiņa pret neapstrādātu vilnu, īpaši Zemgalē un Kurzemē, kur jau pirms Lielā Tēvijas kara tikai retā mājā vēl bija aužamie stāvi.

Uzlabojoties tirdzniecībā esošo audumu un gatavo apģērbus kvalitātei, paplašinoties šūšanas darbnīcu tīklam, lauku iedzīvotāji aizvien biežāk iegādājās gatavus apģērbus vai arī pašūtīja tos rajonu modes ateljē. Republikā pārdoto šūto izstrādājumu un ādas preču daudzums 1964. g., salīdzinot ar 1950. g., bija pieaudzis 5,4 reizes, trikotāžas izstrādājumu — 8,4 reizes, ādas un kombinēto apavu daudzums — 3,6 reizes.¹

Ikdienā valkājamas sievietes kleitas un bērnu apģērbus nereti šuj pašas kolhoznieces. Svētku tērpus parasti pasūta ateljē vai šuvējām — speciālistēm, kas tos darina pēc modes žurnālu modeļiem. Gandrīz katrā kolhozā vai padomju saimniecībā ir sievietes, kas šūšanu apguvušas pašmācības ceļā un no darba brīvajā laikā šuj paziņām apģērbus. Vairākās vietās laucinieču apģērbus darinājušas Rīgas vai citu pilsētu speciālistes, kas laukos pavadījušas atvaļinājumu.

Lauku sieviešu apģērba attīstībā pēckara gados izšķirami divi posmi. Ja pirmajā posmā, kura robeža datējama ar 50. gadu sākumu, vēl nebija

¹ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 201. лрр.

izzudis kara gados valdošais modes siluets ar sašaurinātu gurnu daļu, jostas vietā piekrokotu un pārkrītošu tērpa augšdaļu, paplatinātu un polstētu plecu daļu, tad otrajā posmā (50. gadi) plecu polstējums jau atmests un brīvi krītošās tērpa līnijas ar paplatinātu svārku daļu labi saderas ar sievietes auguma formām.

Salīdzinot ar XX gs. 20. un 30. gadiem, izmainījies lauku iedzīvotāju veļas krājums. Par jaunu sieviešu veļas komplekta neatņemamu sastāvdaļu kļuvuši naktskrekli un rīta kleitas. Buržuāziskās Latvijas laikā veikalos dabūjamo triko veļu lauku sievietes valkāja tikai retumis, jo tā bija dārgāka nekā no pašauستا vai pirktā kokvilnas auduma šūta veļa. Mūsdienās no auduma šūtu veļu valkā tikai gados vecākās laucinieces. Jaunas sievietes valkā tikai pirktu veļu, vasarā lielākoties kokvilnas un zīda, ziemā — biezo, uzkārsto triko veļu.

Sieviešu darba apģērbu gatavojot, pirmajā plānā izvirzīts praktiskais moments, atsevišķās tērpa daļas piemērojot darba veidam un valkātājas vecumam. Daudzu lauksaimniecības nozaru darbinieces strādā speciālos darba tērpos, lai gan to formas vēl pilnībā nav izstrādātas. Tā, piemēram, baltie ķiteļi, kuros tērptas lopkopes, ne vienmēr ir piemēroti viņu darba telpām un apstākļiem. Strādājot uz lauka vai fermās, jaunākās kolhoznieces vasarā valkā raibas kokvilnas auduma kleitas, retāk svārkus un blūzi, ziemā — vienkrāsainas kokvilnas vai vilnas kleitas. Vecākas sievietes darbā valkā tumši pelēkus, zilus un brūnus vilnas vai pusvilnas svārkus, raibas katūna jakas vai blūzes un ļoti iecienījušas lakatus un priekšautus.

Sieviešu mēteļi darināti no vilnas auduma. Ziemā tie ir vatēti. Lauku sievietes ziemā nereti velk arī kažokus. Vasarās, it īpaši lietainās dienās, valkā impregnētus kokvilnas lietus mēteļus. 60. gados plaši ieviesušies no sintētiskajiem materiāliem šūti viegli mēteļi. Vilnas kostīmus līdz 50. gadiem galvenokārt šuva «klasiskajā griezumā» (jakas līdzīgas vīriešu žaketēm), bet pēdējos gados, sekojot modes izmaiņām, vairāk šuj t. s. fantāzijas kostīmus. Vienīgā darbā lietojamā sieviešu galvassega ir dažādi lakatiņi: vasarā — kokvilnas, ziemā — rūtaini vilnas. Jaunas sievietes vasarā bieži strādā ar kailu galvu.

Ziemā lauku sievietes valkā kokvilnas vai pašadītas biezas vilnas zeķes, jo tirdzniecībā esošās plānās vilnas zeķes nav piemērotas lauku apstākļiem un ir samērā dārgas. Virs garām kokvilnas zeķēm bieži vien velk īsas vilnas zeķes (kapzeķes). Neiztrūkstoša laucinieču apģērba sastāvdaļa aukstā laikā ir filca botes. Pirmajos pēckara gados jaunietes ziemā valkāja slēpju zābakus, bet tagad siltos zābaciņus ar kažokādu vai citu siltu materiālu iekšpusē. Vasarā jaunas sievietes darbā valkā baltas vai melnas audekla kurpes ar gumijas zolēm vai ādas sandales, slapjā laikā un darbā fermās — nereti garos gumijas zābakus.

Atpūtas dienās, svētkos un svinībās ikviens cenšas uzvilkt labāku apģērbu. Mūsdienu lauku jaunieši pat darbdienu vakaros, apmeklējot sarīkojumus klubos vai kinoizrādes, gērbjas jaunos, modernos, no laba materiāla darinātos apģērbos. Sieviešu izejamie tērpi vasarā galvenokārt

163,1

163,2

163,3

163. att. Sieviešu apģērbi:

1 — vecāku sieviešu apģērbs; 2 — goda apģērbs pēc latviešu tautas tērpu materiāliem; 3 — aditā jaka.

163,1

163,2

163,3

164. att. Lauku iedzīvotāju apgērbi:

1 — vecāka vīrieša ikdienas apgērbs; 2 — kolhoza brigadieris darba apgērbā; 3 — mehānizatori pirms izbraukšanas uz lauku.

darināti no zīda auduma dažādos krāsu toņos, kas dod iespēju valkātājām atrast savai gaumei atbilstošu un piemērotu materiālu. Ziemā izejamos tērpus šuj no vilnas auduma. Goda apģērbu rotājumā un arī piegriezumā nereti izmantoti seno tautas tērpu elementi. Arī visi apģērba piederumi ir pilsētnieciski un mainās līdz ar modes izmaiņām.

Senie ornamenta un kompozīcijas elementi visvairāk saglabājušies adījumos — cimdos, zeķēs, jakās, jo adīšana ir viena no tām rokdarbu tehnikām, kam joprojām ir masveida raksturs. Vienkāršākus, mašīndarbam piemērotus adījumus (zeķes, jakas) lauku darbaļaudis pasūta rajonu rūp-kombinātos. Cimdu un zeķu rakstu paraugus sniedz žurnāli «Zvaigzne», «Padomju Latvijas Sieviete» u. c. vai arī speciālas rokdarbu grāmatas, bet vecākās māmuļas tos «saliek» no galvas. Izvērsoties pašdarbības pulciņu darbam un labākajiem pašdarbniekiem piedaloties profesionālu mākslinieku vadītajos semināros, adījumos ieviešas mūsu lietišķās mākslas meistaru kompozīciju varianti. Jaunās ornamentu variācijas adījumos vairāk konstatētas Valmieras, Madonas un Ogres rajonos. Gulbenes rajona ziemeļu daļā un Latgalē izplatījušies baltie, caurumotā rakstā adītie lakati, kādus ļoti iecienījušas krievu sievietes. Pārējos rajonos šādi lakati sastopami samērā reti.

Arī vīriešu apģērbu veidošanā galvenā vērība veltīta praktiskajam momentam. Praktisku un higiēnisku apsvērumu dēļ, sevišķi pēdējā laikā, vīriešu darba tērpus darina no kokvilnas auduma. Vīrieši apģērbus parasti iegādājas gatavus veikalos, jo tas iznāk lētāk un ērtāk. Bez tam vietējiem meistariem ne vienmēr ir vajadzīgā apģērbu darināšanas prasme. Vīriešu apģērba materiāla, krāsas un formas izvēlē vērojamas zināmas atšķirības atkarā no valkātāja vecuma.

Jaunāki vīrieši ziemā valkā triko, bet vecāki — audekla veļu. Vasarā jaunāki vīrieši strādā triko sporta krekliņos vai arī kreklos ar īsām piedurknēm. Virskrekļus parasti pērk gatavus. Tie šūti no balta, svītrotā vai rūtota kokvilnas, retāk — linu vai puszīda auduma. Lauku jaunieši iecienījuši arī sintētisku audumu virskrekļus.

Vecāki vīrieši labprāt ģērbjas siltāk un vasarā virs krekla valkā biezu adītus, priekšā pogājamus vamzšus ar stāvu apkakli. Pēdējos gados vamzšus nomaina adīti džemperī.

Jauni elementi lauku darbaļaužu apģērbā ir vateņi — nošūta vatējuma jakas no tumši zila, zaļa vai citas tumšas krāsas kokvilnas auduma. Jauniem vīriešiem un zēniem pirmajos pēckara gados bieži šuva t. s. vēja jakas — priekšā pogājamas vai ar rāvējslēdzēju aizvelkamas blūzes ar kabatām uz krūtīm. Jakas parasti sniedzās nedaudz pāri jostas vietai, kur tās saturēja paplata piešūta josta. Piedurkņu galus noslēdza cieši aizpogājamas aproces. Vēja jakas visbiežāk darināja no divējādas krāsas vilnas auduma atgriezumiem. Ērtas un praktiskas darbā ir gatavo apģērbu fabrikās darinātās tumšas krāsas kokvilnas blūzes, kuras parasti valkā gados vecāki vīrieši.

Lauku mehanizatori, šoferi, mehānisko darbnīcu strādnieki u. c. valkā

165,1

165,2

165,3

165,4

165. att. Bērnu apģērbi (Rīgā):

1 — kleitīņa ar priekšautiņu; 2 — ikdienas apģērbs; 3, 4 — apģērbi vārda došanas svinībās.

ērtus darba tērpus — blīva tumši zila vai melna kokvilnas auduma fabrikās šūtus virsvalkus, kam bikses piegrieztas kopā ar augšdaļu. Lai taisni piegrieztā vidusdaļa piegulētu ķermenim, ap vidu liek ādas vai drānas jostu. Virsvalkam ir 5—6 kabatas instrumentu ielikšanai. Nereti mehānizatori darbā novalkā vecākus ikdienas uzvalkus.

Ziemā lauku vīrieši valkā vatētus vilnas auduma mēteļus vai pūsmēteļus, retāk — kažokus, lietainā laikā — gumijas, brezenta vai sintētisko materiālu lietus mēteļus.

Izplatītākās vīriešu galvassegas ir t. s. žokeja cepures vai beretes. Godos vai arī braucot uz pilsētu, jaunieši nēsā arī platmales, kas tomēr nav sevišķi iecienītas. Vecāki vīrieši retumis vēl valkā t. s. naga cepures, kas bija ļoti izplatītas XX gs. 20.—30. gados. Vairums jauniešu vasarā staigā un strādā ar kailu galvu. Aukstā laikā kā jauni, tā gados vecāki vīrieši valkā kažokādas cepures.

Vīrieši vasarā valkā ādas apavus (ādas kurpes, reizēm arī zābakus), jaunākie — arī sporta kurpes ar gumijas zolēm, ziemā — filca vai ādas stulmu zābakus, rudenos un pavasaros — gumijas zābakus. Vecāki vīrieši kā ziemā, tā vasarā mājās nēsā gumijas galošas, tās velkot tieši uz zeķēm. Zeķes parasti velk kokvilnas vai vilnas, pēdējās lielākoties adītas pašu mājās. Linu un pakulu zeķes vairs neada.

Vīriešu goda apģērbs modes izmaiņām pakļauts mazāk nekā sievietes. Tomēr arī vīriešu apģērbā, sekojot modei, samazinās plecu polstējums un sašaurinās bikšu galu platums. Tā kā vīrieši apģērbus parasti pērk gatavus, pēdējos gados vairāk parādās vienrindas žaketes, kas ir modernākas un veikalos lielākā izvēlē. Inteliģence, tāpat arī jaunatne, it īpaši vecāko klašu skolēni, vairāk seko pilsētu modei (žaketes šūtas ar šķēlumiem, bikšu gali paplatināti). Vecākiem vīriešiem goda drānas iznāk valkāt retāk. Tāpēc tās saglabājas vairākus gadus. Svinību uzvalkus parasti šuj tumšus.

Izmaiņas padomju laikā notikušas arī bērnu apģērbā. Bērnu apģērbu izvēlas tikpat rūpīgi kā pieaugušo apģērbu. Skolēni valkā glītus formas tērpus. Apģērbus parasti gatavo no kokvilnas un vilnas audumiem bērnu auguma formām piemērotā griezumā. Ja līdz 50. gadu beigām republikas rūpniecība bērnu apģērbus ražoja vēl nepietiekamā daudzumā un ne visai teicamas kvalitātes, tad 60. gados labi un glīti pašūti bērnu apģērbu lielā izvēlē dabūjami katrā rajona veikalā. Tomēr visbiežāk bērnu apģērbu, izņemot skolas formas tērpus un bērnu virsdrēbes, uz laukiem šuj mājās pašas mātes. Sporta nodarbībām un tūristu pārgājieniem arī lauku bērniem ir speciāli treniņu tērpi. Tāpat kā pilsētās, arī lauku skolās, beidzot 8. klasi vai vidusskolu, skolēniem tiek šūti speciāli izlaiduma tērpi, kuri piegriezuma ziņā neatšķiras no pilsētnieku apģērba.

Sociālisma celtniecības gaitā Latvijā nivelējās atšķirības ne tikai starp pilsētnieku un laucinieku apģērbu, — līdzīgas kļuvas arī latviešu un citu tautu apģērbu formas. Apģērba internacionalizēšanās Latvijas laukos sevišķi strauji notikusi pēdējos gados, pieaugot laucinieku materiālajai labklājībai un preču sortimentam lauku veikalos.

UZTURS

Kaut arī padomju varas pirmajos gados darbaļaužu uzturs visumā kļuva pilnvērtīgāks, kalorijām bagātāks un daudzveidīgāks, nekā tas bija buržuāziskās Latvijas laikā, jauni ēdieni ēdienu kartē tikpat kā neparādījās. Laucinieki uztura gatavošanai joprojām izmantoja galvenokārt pašu saimniecību ražojumus: rudzu un kviešu maizi, piena produktus, sālītu un žāvētu cūkgaļu, kartupeļus, kāpostus, sakņaugus. Ēdienus turpināja gatavot pēc agrāk ierastajām receptēm. Sevišķi raksturīgi tas bija pirmajos pēckara gados.

Radikālas izmaiņas lauku iedzīvotāju uzturā notika pēc lauksaimniecības kolektivizācijas, kad ievērojami izmainījās viss zemnieku dzīves veids. Sāka izzust individuālo sīksaimnieku raksturīgā iezīme uzturam patērēt galvenokārt savas saimniecības ražojumus. Dažādus labības un miltu izstrādājumus, kā maizi, makaronus, putraimus u. c., laucinieki sāka pirkt ciema vai tuvākās pilsētas veikalā. Uztura pamatlīdzekļa — maizes ražošana pirmo reizi latviešu zemniecības vēsturē izgāja ārpus zemnieka sētas robežām, jo katrā rajonā tika iekārtota vismaz viena rūpnieciska rakstura maizes ceptuve. Lauku veikalos ierīkoja nodaļas maizes pārdošanai, atvēra speciālus maizes veikalus, uzlaboja to darbību. Specializēto maizes veikalu skaits republikā laikā no 1950. līdz 1964. g. pieaudzis no 89 līdz 148.¹ Maizi pārdod arī daudzos jauktu pārtikas preču veikalos, kuru skaits tajos pašos gados republikā pieaudzis no 731 līdz 1034.² Attīstoties pārtikas preču rūpniecībai un paplašinoties veikalu tīklam, laucinieki uzturā arvien vairāk sāka patērēt pirktus pārtikas produktus, sevišķi rūpnieciski sagatavotus pusfabrikātus un konservus. Namamātei vairs nebija izdevīgi mājās gatavot klimpas un nūdeles, jo tās ērti varēja aizstāt ar daudzveidīgiem pirktiem miltu izstrādājumiem (makaroniem, nūdelēm, vermišļiem, auzu pārslām u. c.). Ļoti ērti un ātri sagatavojami arī putraimu, sakņu un pākšaugu ēdienu pusfabrikāti, ko lauku un pilsētu veikalos pērk gan sausā veidā, speciālā saiņojumā, gan stikla un skārda kārbās konservētus dažādās mērcēs un biezeņos. No tiem gatavo gan šķidrās viras, biežputras, mērces, gan sautējumus (piemēram, soļanku, boršču, rosoļniku, pupiņas tomātos u. c.). Laucinieku ikdienas uzturā plašāk ieviešās arī XX gs. sākumā zemniekiem maz pazīstamie vērtīgie dārzeņi (tomāti, selerijas, ziedkāposti), ko plaši sāk audzēt gan piemājas zemes gabalos, gan kolektīvo saimniecību laukos. Strauji augot dārzeņu patēriņam uzturā, samazinājās kartupeļu patēriņš.

Visai raksturīgs lauku iedzīvotāju uzturā notikušo kvalitatīvo pārmaiņu rādītājs ir augļu, ogu, cukura un pirktu konditorejas izstrādājumu — cepumu, konfekšu, halvas u. c. saldumu — patēriņa pieaugums. Lauku darbaļaudis uzturā lieto ne tikai savu dārzu augļus un ogas, bet ļoti labprāt pērk arī konservu fabrikās ražotos daudzveidīgos ievārījumus, džemus

¹ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 211. lpp.

² Turpat.

un kompotus, kas parasti dabūjami lauku pārtikas veikalos un pakāpeniski aizstāj agrāk no savvaļas ogām mājās gatavotos ievārijumus. Sevišķi spilgti tas vērojams Latgalē, kur pirmspadomju laikā ievārijumus un saldus ēdienus patērēja ļoti maz.

Pusfabrikātu u. c. pirktu produktu izlietošana ikdienas uzturā sekmē atsevišķu novadu lokālo ēdienu un līdz ar to lokālo īpatnību izzušanu. Tomēr arī sociālisma apstākļos atsevišķos mūsu republikas novados vēl saglabājas daži tikai šim novadam raksturīgie ēdieni. Tā, piemēram, kurzemnieki no miežu putrainiem labprāt vāra skābputru ar biezpiena kunkuļiem, vidzemnieki — skābus kāpostus ar miežu putrainu piedevu, dažkārt gatavo arī kumus un atspirdzinošo rudzu miltu kulteni jeb skābumu. Latgalieši vasarā bieži gatavo «kolodņiku» — aukstu zupu; tās pamatā maizes kvass, piena sūkalas vai rūgušpiens, kurā liek dārzenu piedevas, vārītas, sasmalcinātas sarkanās bietes, svaigus gurķus (vai garšas pēc tikai gurķu tukšos ziedīņus), redīsus, olas, zaļos lociņus, pēc vēlēšanās pievienojot arī skābu krējumu. Jūras, upju un ezeru tuvumā dzīvojošo lauku ļaužu, sevišķi zvejnieku, uzturā-liela nozīme ir zivju ēdieniem. Jūrmalā daudz lieto svaigas ceptas vai arī sālītas un žāvētas reņģes, brētliņas, butes, mencas un zušus, pie ezeriem un upēm — asarus, līdakas, līņus, vimbas, raudas u. c. Daugavas, Gaujas, Salacas, Ventas lejtecēs iecienīti dažādi gatavoti laši, nēgi u. c. vērtīgās ceļojošās zivis.

Daudzi laucinieku gatavotie ēdieni paturējuši senos tautā lietotos nosaukumus (putrainu putra, klimpas, ķilķeni, kartupeļu-zivju zupa, kāpostu zupa, bliņas u. c.), lai gan šo ēdienu vērtība kļuvusi augstāka, nekā tā bija agrāk, kad pilnpienu, krējumu, sviestu un labāko gaļu zemnieki centās iespējami vairāk pārdot. Vienlaikus daudzi senie zemnieku ēdieni (zīdenis, grūdenis, spētiķis, sauti, dažādi savvaļas augu virumi u. c.) laukos aizmirsti un šodien vairs netiek gatavoti. Šo ēdienu nosaukumus un dažkārt arī receptūru atceras tikai gados vecākie ļaudis. Dažus senos ēdienus vietām gan vēl gatavo, tikai citādā veidā. Tā, piemēram, pikas jeb kumus gandrīz nekad vairs nesaveļ apaļās bumbiņās, bet pasniedz kā biezputru, ko ēd ar karoti vai dakšiņu. Vidzemnieku šķidrajai kamu putrai kolhoznieki labību vairs nesagrūž piestā un nemaļ rokas dzirnavās, bet samaļ gaļas mašīnā vai dzirnavās. Visai reti gatavo arī labo, atspirdzinošo skābumu vai kulteni, savvaļas augu sautus u. c. senos diētiskos ēdienus. Pavisam no lietošanas izzudušas diētiskā ziņā vērtīgās kaņepes. Samērā maz lieto arī pākšaugus — zirņus un sevišķi pupas.

Arī lauku iedzīvotāju uzturā noteiktu vietu ieņem no brālīgajām republikām ievestie produkti, tai skaitā dažādi svaigie un žāvētie augļi un ogas, kā vīnogas, rozīnes, plūmes, āboli, bumbieri, cidonijas, arī citroni, apelsīni. Laucinieki labprāt pērk un gatavo dažādus salātus (piemēram, konservētu zivju, tomātu, baklažānu u. c.), kas agrāk bija pazīstami galvenokārt tikai turīgo zemnieku ģimenēs.

Ievērojami izmainījusies laucinieku dažādu ēdienreižu ēdienu karte. Tā, brokastīs pēc pilsētnieku parauga lauku darbaļaudis parasti dzer ka-

fiju, ēd vārītas vai ceptas olas, gaļu, ceptus kartupeļus, maizi, sviestu, biezpienu. Retāk vāra putras vai biezputras ar mērci.

Galvenā ēdienreize ir pusdienas. Tad aizvien gatavo siltu, spēcinošu ēdienu — parasti kādu gaļas zupu un nereti vēl otro ēdienu — gaļu ar kartupeļiem vai kādu saldo ēdienu. Vasarā ikdienā visvairāk gatavo svaigu rabarberu, jāņogu, ābolu vai dzērveņu ķiseli, bet ziemā maizes zupu ar rozīnēm vai āboliem; dzērveņu vai žāvētu ābolu ķiseli.

Arī vakariņās vienmēr cenšas gatavot kādu siltu ēdienu: piena zupu ar makaroniem vai putrainiem, biezputru ar speķa mērci un pienu, ceptas vai vārītas zivis, vārītus kartupeļus ar cūkgaļu vai sviestu, biezpienu, lokiem, redīsiem, gurķiem utt. Vakariņās dzer arī pienu, tēju, kafiju, pieēdot maizi ar sviestu, biezpienu, sieru, ievārījumu, medu.

Svētdienās, kad visa ģimene mājās un brīva laika ir vairāk, pusdienās pasniedz sarežģītāk pagatavojamus ēdienus: kotletes, viltotu zaķi, gaļas sautējumus ar salātu, gurķu, tomātu, burkānu, kāpostu, biešu u. c. piedevām. Svētdienās parasti gatavo arī sarežģītākus saldus ēdienus: uzpūtenus, olu bubertu u. c. Samērā bieži cep pankūkas, ko ēd ar ievārījumu vai skābu krējumu. Pankūkas joprojām ir iemīļots negaidītu viesu cienasts.

Sevišķi izmainījušies ģimenes svētku un godu ēdieni. Ejot raudzībās, kāzās u. c., senāk tik parastā olu cepuma vietā nes pašceptu, speciāli konditoriem pasūtītu vai pirktu torti. Nes arī šokolādes konfektes un vīnu. Samērā labi vēl saglabājušās vecās tradīcijas, kad ģimenes godos aicinātie viesi nes līdz dažādus dzērienus un ēdienus. Sevišķi raksturīgi tas Latgalei un Vidzemes austrumdaļas rajoniem, kur viesi nes līdz gan degvīnu un dažādus vīnus, gan svaigu vai žāvētu gaļu, kautus putnus, sieru, cepumus, desas, zivju konservus, augļus, konfektes u. tml.

Svētku mielastam laukos gatavo siltās pusdienas vai vakariņas ar vairākiem ēdieniem (buljonu, gaļas cepeti, salātus, saldo ēdienu). Klāj arī auksto galdu ar dažādiem uzkožamiem, salātiem un dzērieniem, kam nereti seko kafijas galds ar torti, cepumiem, konfektēm un augļiem. Zvejnieku svētku galdā iecienīti dažādi zivju ēdieni: žāvēti laši un zuši, nēģi, svaigi ceptas vai receklī sagatavotas zivis, pildītas līdakas u. c. Jaunieši, rīkojot savas goda dienas, iecienījuši auksto galdu, jo tad nav jānodarbina lieks cilvēks ēdiena pasniegšanai.

Atsevišķos godos un svētkos vēl gatavo arī senos tautas ēdienus: Jaunā gadā cūkas pusgalvu vai cepeti ar skābiem kāpostiem, putrainu desas, sausus vārītus zirņus un speķa pīrāgus. Līgo svētkos — Jāņu sieru, pašdarītu alu un speķa pīrāgus. Neiztrūkstoša svētku un goda mielastu sastāvdaļa ir alus un degvīns, tiem pievienojas paštaisīta vai pirktā limonāde, vīni, liķieri, konjaks u. c. dzērieni.

Ievērojami izmainījušies ne vien ēdienu karte un atsevišķu ēdienu sastāvs, bet arī ēšanas režīms. Izzudis senais paradums doties darbā bez ēšanas un ieturēt brokastis tikai pēc vairāku stundu strādāšanas. Kaut arī pusdienas ir galvenā ēšanas reize, tomēr pagaidām ne vienmēr kolhozieki savlaicīgi paēd siltu ēdienu. Nereti tie strādā tālu no mājām, kur grūti aiznest vai paņemt līdz siltu ēdienu, tāpēc pagaidām iztiek ar līdzpaņemtām

sviestmaizēm vai citu uz kodu, piedzerot pienu vai kafiju. Šādu strādājošo galvenā ēdienu reize ir vakarā, pēc atgriešanās no darba.

Lai lauku darbaļaužu pārtikas jautājumus nokārtotu atbilstoši mūsdienu veselīga un pareiza uztura prasībām, kolhozos un padomju saimniecībās organizē kopgaldus un ēdnīcas, kas ir jauna parādība Latvijas laukos. Tie atbrīvo sievieti no daudziem mājsaimniecības pienākumiem un dod tai iespēju aktīvi iesaistīties ražošanas un sabiedriskajā darbā.

Padomju Latvijas laukos pirmie kopgaldi tika organizēti līdz ar kolhozu dibināšanos. Tomēr sākuma periodā, kad kolhoznieki dzīvoja viensētās, kur bija izvietoti arī ražošanas centri, kopgaldus visvairāk izmantoja kolhozu pārvaldes personāls, lauksaimniecības speciālisti un mehānizatori — vieninieki, galvenokārt ienācēji no citiem apvidiem, kam dzīves vieta nebija savas ģimenes palīgsaimniecības.

Sākoties kolhozu un padomju saimniecību jauno ciematu celtniecībai, kopgaldi kļuva populārāki, it īpaši pirmrindas saimniecībās, kur kopgaldu vajadzībām uz atvieglotiem noteikumiem piešķīra produktus. Ar labiem panākumiem kopgalds darbojas, piemēram, Ogres rajona kolhozā «Lāčplēsis».

50. gadu beigās Latvijas laukos, sevišķi padomju saimniecību un kolhozu centros, sāka dibināt ēdnīcas, kuru skaits laikā no 1945. līdz 1964. g. pieaudzis no 150 līdz 250.¹

Ēdnīcu ierīkošanā labākie panākumi ir padomju saimniecībām. Tā, piemēram, 1964. g. jau visās 10 Ludzas rajona padomju saimniecībās darbojās rajona patērētāju biedrību savienības pārzinātās jaunās, modernās ēdnīcas, kas kļuvušas par lauku dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Labi iekārtotās ēdnīcas veicina lauku darbaļaužu atteikšanos no individuālās palīgsaimniecības un piemājas zemes gabaliem. Sevišķi tas sakāms par ģimenēm, kas dzīvo padomju saimniecību centros uzceltajās vairākstāvu dzīvojamās mājās, kuru tuvumā atrodas minētās ēdnīcas.

Ievērojami izmainījies bērnu uzturs gan ģimenē, gan skolas internātos, kur kopgaldos bērni apgādāti ar siltām brokastīm, pusdienām un vakariņām. Kopgaldi vai labi iekārtotas ēdnīcas atvērti lielākajā daļā lauku skolu.

Sabiedriskās ēdināšanas īpatsvars laukos joprojām pieaugs. Uzlabosies ēdienu kvalitāte, tie kļūs daudzveidīgāki. Ievērojami samazināsies un atvieglosies mājsaimnieces darbs, pārveidosies laucinieku dzīvokļa iekārtojums un izmantošana, jo atkritīs daudzi darbi, kas sievietei vēl veicami šodien. Līdz ar to arvien vairāk samazināsies atšķirība laucinieku un pilsētnieku dzīves veidā. Ātrāks šis process ir padomju saimniecībās, kur ražošanas darba organizācija un apmaksa tuvāka pilsētas strādnieku darba organizācijai un apmaksai.

¹ Советская Латвия за 25 лет. Рига, 1965, 208. лрр.

TAUTAS GARĪGĀ KULTŪRA

MATERIĀLISTISKĀ PASAULES UZSKATA VEIDOŠANĀS UN CIŅA PRET RELIĢIJAS PALIEKĀM¹

Līdz ar sociālisma uzvaru radās labvēlīgi priekšnoteikumi, lai tautas masas apgūtu zinātnisko, materiālistisko pasaules uzskatu un atmirtu reliģija. Komunisma celtniecības gaitā Padomju Savienība kļuvusi par pirmo masveida ateisma zemi pasaulē. Ievērojami panākumi ciņā pret reliģiskajiem aizspriedumiem gūti arī Padomju Latvijā, kur materiālistiskais pasaules uzskats arvien vairāk izspiež no iedzīvotāju apziņas reliģiju. No reliģijas atsakās ne vien ierindas ticīgie, bet arī dažādu konfesiju kulta kalpotāji, bijušie draudžu aktīvistu. Sevišķi strauji iedzīvotāju atbrīvošanās no reliģijas valgiem notika 1940.—1941. g. — līdz Lielā Tēvijas kara sākumam. Līdz ar fašistiskās diktatūras gāšanu reliģiskajām organizācijām zuda valsts policejiskais atbalsts, kura dēļ daudzi reliģiski indiferenti un pat neticīgi pilsoņi bija spiesti izrādīt ārējas reliģiozitātes pazīmes. Šai laikā draudzes zaudēja desmitiem tūkstošu locekļu. Visvairāk piekritēju (sevišķi no inteligences aprindām) zaudēja luterāņu baznīca, kas bija sakompromitējusies kā buržuāziskās Latvijas valsts baznīca. Daudziem ticīgajiem baznīcas sociālo lomu atklāja arī visu konfesiju vadības tautai naidīgā darbība Lielā Tēvijas kara laikā, kā arī baznīcas sniegtais atbalsts hitleriešu okupācijas režīmam un tās kontrevolucionārā nostāja.

Taču, no otras puses, kara šausmas un posts, teroristiskais okupācijas režīms, trūkums, tuvinieku nāve, invaliditāte vai varmācīga atraušana no dzimtenes jūtami sekmēja reliģiozitātes pieaugumu zināmos iedzīvotāju slāņos.

Reliģisko aizspriedumu dzīvotspēju vispirms nosaka reliģijas sociālo sakņu vēl nepārvarētās atliekas sabiedriskajā esamībā — nepietiekami augstais materiālās labklājības un izglītības līmenis, trūkumi sadzīves

¹ Vairāki apstākļi apgrūtinā pārskatu par materiālistiskā pasaules uzskata ciņu pret reliģiju. Vispirms jāatzīmē, ka trūkst precīzu datu par ticīgo un ateistu skaitu. Garantējot pilsoņu apziņas brīvību, nekādos oficiālos dokumentos netiek atzīmēta pilsoņa piederība pie kādas no konfesijām. Valsts orgāni neizdara ticīgo vai ateistu uzskaiti. Bez tam pagaidām vēl nav arī konkrētu socioloģisku vai etnogrāfisku pētījumu par iedzīvotāju reliģiozitāti, atsevišķu konfesiju ģeogrāfisko izplatību u. c. svarīgām reliģijas un ateisma vēstures problēmām, kas sniegtu konkrētus datus par reliģijas ietekmi uz ticīgo dzīves veidu Padomju Latvijā.

kultūrā (šī vārda visplašākajā nozīmē) utt. Tieši ar to arī izskaidrojama reliģisko aizspriedumu relatīvi lielākā dzīvotspēja laukos, apvidos ar zemāku vispārējās kultūras līmeni, starp sievietēm vispār un mājsaimniecēm it sevišķi.

Reliģijas atmiršanu aizkavē objektīvā likumsakarība — sabiedriskās apziņas atpalikšana no sabiedriskās esamības. Tas izpaužas veco reliģisko uzskatu, ieražu un tradīciju nekritiskā pārņemšanā. Aktīvi propagandējot reliģisko ideoloģiju, atjauninot un uzspodrinot reliģiskos rituālus, kulta kalpotāji prasmīgi izmanto šo likumsakarību reliģiozitātes uzturēšanas interesēs.

Tomēr ticīgo reliģiskajā apziņā sociālisma apstākļos notikušas ievērojamas izmaiņas. Ticīgie vairs neatrodas nedalītā reliģijas ideoloģiskā ietekmē. Viņu pasaules uzskatā vienlaikus rodama arī pareizas, materiālistiskas atziņas, kuras nostiprinot iespējams cīnīties pret reliģiskajiem aizspriedumiem, gūt sekmes ateistiskajā audzināšanā. Padomju sabiedrībā nav šķiru antagonisma, pretrunu starp dažādiem sociālajiem slāņiem un iedzīvotāju diskriminācijas atkarā no viņu tautības vai ticības. Šīs un citas izmaiņas ticīgo dzīvē izraisījušas izmaiņas arī viņu reliģiskajos priekšstatos. Ievērojami mazinājusies reliģiskā neiecietība gan dažādu konfesiju starpā, gan ticīgo attieksmē pret ateistiem. Reliģiskās neiecietības vājināšanos Padomju Latvijā labvēlīgi ietekmēja arī iedzīvotāju migrācija, kolektīvais darbs kolhozos un padomju saimniecībās, kā rezultātā tika likvidēta kādreiz mākslīgi uzturētā dažādo konfesiju ticīgo noslēgtība. Reliģiskajā propagandā un lūgšanās vairs netiek izcelts ciešanu kults un cilvēka verdziska zemošanās. Retāk un neregulārāk ticīgie izpilda obligātās prasības reliģiskā kulta jautājumos (dievgalds, grēksūdze, iesvētīšanās u. c.). Zīmīgi, ka kulta kalpotāju pakalpojumus visvairāk izmanto apbedīšanā, mazāk kristībās un vismazāk — kāzās. Relatīvi lielāks reliģisko kristību skaits izskaidrojams ar vecākās paaudzes ietekmi uz bērnu vecākiem, kuri nereti ir atkarīgi no saviem vecākiem (dzīvoklis, bērnu kopšana un uzraudzība). Ievērojams ticīgo procents turas pie reliģijas ieraduma pēc, maz pazīst savas konfesijas ticības mācību un prasības, reti apmeklē dievkalpojumus, toties labprāt piedalās dažādos laicīgos sadzīves svētkos. Šie ticīgie būtībā ir reliģiski indiferenti.

Izmaiņas skārušas arī draudžu organizatorisko iekārtu, kur fašistiskā režīma laikā bija ieviests autoritārais pārvaldes princips. Tagad draudžu pārvalde demokratizēta, tajā iesaistīti aktīvākie ticīgie (padome, revīzijas komisija, «divdesmits»). Tāda draudžu «demokratizācija» zināmā mērā veicina reliģisko ieražu aktivizēšanos, paplašina draudzes vadības ietekmi.

Izzūdot ekspluatatoru šķirām, zudusi arī baznīcas saistība ar tām. Reliģiskā kulta kalpotāji vairs neizvirza priekšplānā darbaļaužu sociālās apspiestības reliģisku sankciju, kurai kā atklātai baznīcas sociālās lomas demonstrācijai pagātnē bija īpaša nozīme antiklerikālisma un ateisma veicināšanā. Spiesti darboties patiesos sirdsapziņas brīvības apstākļos, kulta kalpotāji ticīgo piesaistīšanā baznīcai vairs nevar izmantot valsts

policejisko atbalstu, draudus un baznīcas lāstus. Tagad tie pievēršas glaimiem un «kristīgai mīlestībai», koķetē ar agrīnā kristietisma lozungiem, meklē reliģijas «saskares punktus» ar komunismu. Arī šis apstāklis, radot ticīgajos iespaidu par reliģijas «labošanu», aizkavē tās atmiršanu.

Relatīvi spēcīgāk reliģijas ietekme uz ticīgo dzīves veidu un ieražām izpaužas agrākajos katoļticīgo un pareizticīgo apvidos, kur vietumis no sadzīves vēl nav izzuduši arī ārēji reliģiski atribūti (svētbildes dzīvojamās telpās, ap kaklu nēsājami krustiņi vai medaļoni u. tml.).

Reliģijas atmiršanu sociālistiskajā iekārtā nosaka likumsakarīgs process — sociālistiskās sabiedrības attīstība uz komunismu. Šajā procesā aktīvā revolucionārā sabiedriskā praksē iesaistās visi padomju pilsoņi. Grandiozo sabiedrisko pārveidojumu vēriens, to patiesais humānisms un realitāte, jaunu, sociālistisku attiecību veidošanās cilvēku starpā, plaša masu līdzdalība valsts pārvaldē, sabiedriski politiskajā dzīvē, kultūras līmeņa nemitīgs pieaugums — tas viss liek ticīgajiem atteikties no reliģijas kultivētās ilūzijas par cilvēka nevarību. Brīva cilvēka radošais, komunistiskais darbs, apliecinot cilvēku, noliedz dievu.

Tas, protams, nenozīmē, ka reliģiskā pasaules uzskata nomaiņa ar zinātnisko materiālistisko pasaules uzskatu norit stihiski. Ticīgo ateistiskā audzināšana notiek asas idejiskas cīņas procesā. Svarīga nozīme līdztekus zinātnes atziņu propagandai te ir antireliģiskajai propagandai, kā arī darba un sadzīves tradīcijām, kas atbrīvotas no reliģiskiem elementiem un pielāgotas sociālistiskajai sabiedrībai. Jaunajām padomju tradīcijām ir nozīmīga loma to ticīgo ateistiskajā audzināšanā, kurus ar reliģiju saista ieraduma, tradīciju spēks. Lai gan padomju tradīciju veidošanās process vēl turpinās, jaunās tradīcijas strauji iekaro popularitāti un izspiež reliģiskos rituālus.

Panākumi komunisma materiāltechniskās bāzes radīšanā, komunistisku attiecību iesakņošanā un jauna cilvēka veidošanā līdz ar zinātniskā ateisma teorijas radošu attīstību rada nepieciešamos priekšnoteikumus materiālistiskā pasaules uzskata pilnīgai uzvarai pār reliģiju.

PADOMJU TRADĪCIJU VEIDOŠANĀS

Sociālistiskie pārkārtojumi Latvijas ekonomikā un sabiedriskajā dzīvē veicināja jaunu sadzīves formu, jaunu darba un sadzīves svētku un svinību izveidi, sabiedrības apziņā esošo kapitālisma palieku, veco ieradumu un paražu pārvarēšanu. Jauno darba un sadzīves tradīciju izveidošanā radoši piedalījās un joprojām piedalās plašas darbaļaužu masas. Tās vada pie izpildu komitejām nodibinātās jauno tradīciju veicināšanas padomes.

Padomju tradīciju attīstībā Latvijā izdalās trīs posmi. Pirmajā padomju varas gadā (1940.—1941.) plašas tautas masas oficiāli sāka svinēt padomju

valsts un revolucionāros svētkus, ko līdz tam pagrīdē atzīmēja tikai cīnītāji pret fašistisko diktatūru. Rūpnīcu kolektīvos sāka veidoties jaunas darba tradīcijas. Otrs posms aptver pirmos desmit pēckara gadus (1945.—1955.) un raksturojas ar to, ka pēc lauksaimniecības kolektīvizācijas jaunas darba tradīcijas sāk veidoties arī laukos. Trešais posms sākās 50. gadu beigās, kad republikā pilnīgi bija nostiprinājies sociālistiskais ražošanas veids un auga jauna padomju cilvēku paaudze, kurai vecie, iesīkstējušie uzskati bija nepieņemami. Arī vecākajai paaudzei apgūstot materiālistisko pasaules uzskatu, iedzīvotāju absolūtajam vairumam baznīcas ideoloģija kļuva nepieņemama. Tāpēc darba cilvēku ģimenes svinībās — bērnu kristīšanā, pilngadības atzīmēšanā, laulāšanā, mirušo izvadīšanā — pārstāja izmantot mācītāju pakalpojumus. Atmesto reliģisko ceremoniju vietā vajadzēja radīt jaunas, kas būtu ne mazāk svinīgas, atbilstu materiālistiskajam pasaules uzskatam un ilgi paliktu cilvēku atmiņā. Sākās radoši meklējumi, kuru gaitā veidojās gan pēc satura, gan formas jaunas padomju sadzīves tradīcijas. Tajās ielūda pagātnes tradīciju progresīvo elementu daļu.

Jaunās sadzīves tradīcijas sāka veidoties atsevišķos darbaļaužu kolektīvos. Guvušas atsaucību un atbalstu, tās ieviesās vispirms Latvijas rietumu daļas rajonos, bet pēc tam arī pārējā teritorijā. 1960. g. sākumā jaunās tradīcijas bija kļuvušas populāras visā republikā. Tomēr visos apvidos tās nenostiprinājās vienlaicīgi. Tā, piemēram, lēnāka jauno tradīciju iesakņošanās vērojama republikas lielākajās pilsētās un Latvijas austrumu daļā — katoļu apdzīvotajos rajonos.

Pēc satura un nozīmes padomju tradīcijas iedalāmas 3 grupās: 1) valsts un revolucionārie svētki, 2) darba tradīcijas, 3) sadzīves tradīcijas.

Valsts un revolucionārie svētki ir nozīmīgāko Padomju valsts un starptautisku sabiedriski politisku notikumu atceres dienas (Oktobra revolūcijas svētki, Uzvaras diena, 1. Maijs, Starptautiskā sievietes diena, PSRS Konstitūcijas diena), ko svin visas padomju tautas un progresīvā cilvēce. Padomju Latvijas darbaļaužu masām šie svētki ir kļuvuši par dzīves neatņemamu sastāvdaļu kā darba vietu kolektīvos, tā arī ģimenēs. Sagaidot lielās jubilejas, darbaļaudis uzlabo sava darba rādītājus, tā godinādami to cilvēku piemiņu, kas cīnījās par padomju varu un sociālismu. Svētku priekšvakarā un svētku dienās strādnieki, kalpotāji un mācību iestāžu audzēkņi tiekas ar revolucionāro cīņu un Lielā Tēvijas kara dalībniekiem, apmeklē notikumu vietas, kur godina kritušos varoņus. Visu šo svinību kopēja iezīme ir pilsētas, rajona, iestādes, kolhoza, uzņēmuma darbaļaužu svinīgas sēdes un saviesīgi vakari. Oktobra revolūcijas un Maija svētkos notiek plašas darbaļaužu demonstrācijas.

9. Maijā — Uzvaras dienā pār fašistisko Vāciju — bez svinīgiem mītiņiem karā kritušo un fašisma upuru atdusas vietās vēl notiek bijušo partizānu un Lielā Tēvijas kara dalībnieku salidojumi, viņu tikšanās ar jaunatni un ekskursijas pa kādreizējo cīņu vietām. Ar šiem pasākumiem cieši saistās svinīgās sanāksmes fašistu terora upuru masu kapos un bijušo koncentrācijas nometņu vietās (Salaspilī, Mežciemā u. c.), partizānu

cīņu atceres svinības pie Draudzības kurgāna Šķaunē, kur savienojas Latvijas, Baltkrievijas un KPFSR robežas. Visai populāri kļuvuši jauniešu — Sarkanā izlūku salidojumi, kuru dalībnieki veic lielu darbu Lielā Tēvijas kara cīņu pētīšanā un cīnītāju varoņdarbu saglabāšanā tautas atmiņā. Šie atceres brīži palīdz saglabāt tautas cīņas garu, mudina būt modriem un nepieļaut reakcionāro spēku tīkojumus izraisīt jaunu karu.

Ļoti populāra Latvijā kļuvusi 8. Marta — Starptautiskās sievietes dienas svinēšana. Kopš 1965. g. Starptautiskā sievietes diena ir padomju valsts svētki. Šajā dienā svinīgās sēdēs godina sievietes darbu un atzīmē viņu nopelnus komunisma celtniecībā. Īpašu uzmanību sievietei svētku dienā velta ģimenē — apsveic, pasniedz dāvanas, rīko ģimenes viesības. Bērnodārzu un skolu audzēkņi t. s. māmiņas dienai gatavo dāvanas, zīmējumus, svētku priekšnesumus.

Padomju darba tradīcijās nozīmīga vieta ir profesiju un arodu speciālistu dienu atzīmēšanai. Profesiju dienas atzīmē gan visas republikas mērogā, gan arī viena kolektīva, ciema vai rajona mērogā. Vairāk vai mazāk lokalizēti atzīmē dažādu nozaru darba pirmrindnieku (piemēram, lopkopju, mehanizatoru, šoferu, jauno virpotāju u. tml.) dienas, kuru parastākā norise ir salidojumi ar daudziem kopīgiem elementiem: labāko speciālistu cildināšanu un apbalvošanu, dalīšanos darba pieredzē, ar lekcijām par nozares jaunākajām praksē ieviešamajām atziņām, satikšanos ar radniecīgu profesiju pārstāvjiem u. tml. Nereti šajās dienās rīko ekskursijas uz pirmrindas kolhoziem, fermām, rūpnīcām u. c. Salidojumu noslēdz mākslinieciskās pašdarbības koncerts un saviesīgs vakars.

Dažu profesiju dienas, piemēram, Zvejnieku, Dzelzceļnieku, Ķīmiķu, Medicīnas darbinieku, Celtnieku, Skolotāju u. c. dienas, atzīmē visas valsts mērogā. Svinībās jau minētajiem norises elementiem pievienojas vairāki citi (piemēram, sacensības profesionālās iemaņās Zvejnieku dienā u. tml.). Profesiju dienu atzīmēšana sekmē ražošanas plānu izpildi, izraisa radošu sacensību, bagātina darba darītāju dzīvi, padara interesantākus un saturīgākus atpūtas brīžus.

Uzņēmumi, kolhozi, padomju saimniecības vai iestādes svinīgi atzīmē savas ilggadīgā darba jubilejas, jaunu ražošanas jaudu nodošanu ekspluatācijā, atsevišķu darba darītāju vai kolektīvu apbalvošanu ar valsts ordeņiem, medaļām, goda nosaukumiem un prēmijām. Par plašām republikas mēroga svinībām izvērtās, piemēram, Ļeņina ordeņa pasniegšana Vefam, Rīgas Elektromašīnu rūpnīcai u. c. uzņēmumiem, ceturtās rotējošās krāsns nodošana ekspluatācijā Brocēnu cementa un šīfera kombinātā u. c.

Par jauku tradīciju kļuvusi darba gaitas sākušo jauniešu svinīga uzņemšana ražošanas kolektīvos. Pasākuma nolūks ir panākt, lai jaunieši ātrāk ieaugtu pirmās darba vietas kolektīvā un saņemtu vecāko biedru draudzīgu atbalstu. Cienījamākie kolektīva pārstāvji jauniešiem pasniedz simboliskas piemiņas veltes, aicina cienīt un mīlēt izvēlēto profesiju.

Godinot pašlaizliedzīgos darba darītājus, iestādes vai uzņēmumi atzīmē ilggadīgo darbinieku jubilejas. Sevišķi krāšņi godina tautas iecienītus

aktierus, komponistus u. c. radošos darbiniekus. Viņu dzīves un darba jubileju atzīmēšana kļūst par plašu sabiedrisku pasākumu, kurā piedalās mākslinieka cienītāji, partijas un valsts vadītāji, dažādu iestāžu un organizāciju pārstāvji.

Līdzīga rakstura pasākums ir darba veterānu izvadīšana pensijā. Radies lielākajos izglītības iestāžu darbinieku kolektīvos, pasākums pamazām ieviesās arī ražošanas iestādēs, kolhozos un padomju saimniecībās ienākot 1959. g. līdz ar pensiju izmaksu kolhozniekiem. Pensionāriem kā dāvanas pasniedz pelnītājā atpūtā praktiski izmantojamus priekšmetus — makšķerēšanas piederumus, radioaparātus, televizorus u. tml. Lai pensionārs nezaudētu saites ar bijušo darba vietu, rūpnīcas vecajiem strādniekiem kā pagodinājumu izsniedz īpašas caurlaides, ar kurām viņi visu mūžu var iekļūt uzņēmumā.

Ieguvušas jaunu saturu, laukos dzīvo daļa zemkopju seno darba tradīciju, kas sociālisma apstākļos teic čaklos darba darītājus, simbolizē lauku auglību u. tml. Tā, piemēram, kolhozos, padomju saimniecībās un atsevišķās brigādēs atzīmē pirmās vagas dienu, apsējības, plaujas, ražas novākšanas un citus svētkus.

Apsējības padomju laikā ieguvušas jaunu saturu un dažkārt tiek svinētas pēc pabeigtiem sējas darbiem kā līgo svētki 23. jūnijā, simbolizējot pavasara darbu cikla noslēgumu un vasaras resp. ražas novākšanas darbu sākumu. Līgo svētki ir zemes kopēju kolektīvi svētki, kuru izdarībās un dziesmās izpaužas veiktā darba sabiedrisks vērtējums. Satīriskās apdziedāšanās dziesmas, peļot līdz ar to nosodāmās īpašības, sekmē negatīvo darba un sadzīves parādību pārvarēšanu, vienlaikus teicot darba pirmrindniekus, sabiedrībā cienītus cilvēkus. Joprojām saglabājušies seno svētku tradicionālie elementi — vainagu vīšana, telpu rotāšana ziediem un zaļumiem, jāņuzāļu lasīšana, siera siešana, alus darīšana, ugunsgrūtu dedzināšana, kolektīvā aplīgošanās. Padomju laikā līgo svētki guvuši internacionālu nokrāsu. Tos svin gan lauku, gan pilsētu iedzīvotāji, gan latvieši, gan krievi, gan arī citu padomju tautu pārstāvji, kas dzīvo Latvijā. Pilsētu tirgos pārdod jāņuzāles, ozollapu vitnēm pušķo automašīnas, trolejbusus, tramvajus, rūpnīcu darbaldus. Vairākos republikas rajonos šajā laikā notiek dziesmu un deju svētki, kuru galvenais motīvs ir darba un tautu draudzības ideju slavināšana.

Visā republikā populāri kļuvuši ražas svētki, kas veltīti sekmīgai ražas novākšanai un vasaras darbu beigšanai. Ražas svētku norise dažādos kolektīvos ir dažāda, bet to mērķis viens — veicināt paredzēto darba uzdevumu sekmīgu izpildi un godināt labākos darba darītājus. Vieni no pirmajiem republikā ražas svētkus 1949. g. svinēja kolhoza «Sēlija» laudis. Tagad ražas svētki aptvēruši visu republikas teritoriju. Vietām svētkus rīko kolhoza vai padomju saimniecības ietvaros, vietām — visa rajona mērogā kā darba pirmrindnieku salidojumus rajona centrā. Svētku oficiālās daļas neatņemama sastāvdaļa ir ražas izstāde, labāko darba darītāju apbalvošana un godināšana, veiktā darba rezumēšana, kam seko plašs koncerts.

Padomju ģimenes dzīve un ģimenes tradīcijas atšķiras no iepriekšējā laikmeta ģimenes dzīves un ieražām. Attieksmes ģimenē nav vairs tikai ģimenes locekļu personiskā lieta. Tās pakļautas komunistiskās sabiedrības morāles principiem un normām. Tāpēc svarīgākajos ģimenes dzīves notikumos jūtama dziļa sabiedrības interese un līdzdalība. Tā vērojama it īpaši trīs galvenajos ģimenes dzīves gados, kas saistās ar jaunās ģimenes nodibināšanos, cilvēka dzimšanu un viņa darba un dzīves gaitu beigšanos — nāvi un bērēm.

Sadzīves tradīciju un godu vidū ļoti nozīmīga vieta ir jaunas ģimenes nodibināšanas svinībām — kāzām. Ap 50. gadiem, kad padomju sadzīves tradīcijas tikai vēl sāka veidoties, pirmoreiz tika rīkotas sabiedriskas kāzas, kad par kāzu svinību organizēšanu un izdevumu segšanu rūpējās kolektīvs — iestāde vai sabiedriska organizācija, kurā strādāja viens vai abi no jaunlaulātajiem. Svinīgā laulību reģistrācija parasti notika darba vietas klubā vai kultūras namā. Turpat sarīkoja arī kāzu mielastu. Kāzu ceremonija bija ļoti svinīga, jo darba vietas kolektīva iespējas šādas kāzu ceremonijas rīkošanā, protams, ir nesalīdzināmi plašākas par ģimenes iespējām. Kāzu svinības palika jauniešu atmiņā uz mūžu. Sabiedriskās kāzas tiek rīkotas arī vēl tagad, it īpaši, ja viens vai abi no jaunlaulātajiem kolektīvā ir iemīļoti un populāri. Mācoties no šādu sabiedrisku kāzu pieredzes, daudzos rajonu centros laulību reģistrēšanai iekārtoti t. s. laulību nami. Arī lielo rūpnīcu klubos (piemēram, Vefa kultūras pilī) Jaungada, Oktobra revolūcijas, Maija u. c. svētku priekšvakaros notiek svinīga laulību reģistrācija.

Kā pilsētās, tā arī lauku rajonos uz dzimtsarakstu biroju vai klubu, kur notiek laulību reģistrācija, jaunais pāris parasti brauc dekorētā mašīnā. Jauno pāri dzimtsarakstu nodaļā vai klubā sagaida darba biedri, draugi, radnieki. Laulību reģistrācijas akts sākas ar dzimtsarakstu biroja vadītāja uzrunu. Pēc laulības līguma parakstīšanas seko gredzenu apmaiņa, sabiedrības pārstāvju, tuvinieku, darba biedru apsveikumi. Dažkārt jaunais pāris no paredzamo viesu vidus jau laikus izvēlas labus organizatorus — vedējmāti un vedējtēvu, kas palīdz vadīt kāzu ceremoniju.

Kāzu viesības rīko līgavaiņa vai līgavas mājās, parasti tur, kur turpmāk dzīvos jaunā ģimene. Ģimenes svinību, sevišķi kāzu mielastu, nereti rīko pilsētu un pilsētciematu modernajos restorānos vai kafejnīcās, jo tur ir plašākas telpas nekā dzīvoklī. Līdz ar to jaunais pāris un viņa tuvinieki tiek atbrīvoti no saimnieciskajām rūpēm par kāzu mielasta gatavošanu, par mūziku u. tml.

Lauku rajonos jautrajā braucienā no dzimtsarakstu biroja uz mājām vietumis saglabājusies ieraža prasīt no kāziniekiem «izpirkuma maksu». Jaunā pāra ceļu aizšķērso ar kārti, virvi, goda vārtiem un neļauj tikām braukt tiem cauri, kamēr nav dota pieprasītā maksa — nodziedāta kāda dziesma, sniegts pacienājums, veltījums u. tml.

Daudzās vietās, īpaši Latgalē, jaunlaulātajiem pie ieejas mājās pārsniedz sālsmaizi. Viesības notiek vedējtēva un vedējmātes vadībā. Ap pusnakti spēles veidā un dziesmu pavadībā notiek līgavas mičošana —

166,1

166,2

166. att. 1 — darba un tautu draudzības svētki Daugavpilī 1962. g.; 2 — motorlaivu sacensības zvejnieku svētkos Mērsragā.

līgavai sievas (vedējmāte) noņem vainagu un uz sien galvā lakatiņu. Vīri savukārt līgavainim uzliek galvā cepuri, ar to simboliski uzņemot viņu precēto vīru kārtā.

Jaunās ģimenes pirmie lielākie svētki ir bērna piedzimšana. Jauno māti apsveic kā tuvinieki, tā arī draugi un darba biedri.

Līdz mūsu dienām saglabājusies senā tautas tradīcija — raudzības, raugos iešana. Kad māte ar jaundzimušo pārvesta mājās no slimnīcas, viņus apciemo gan radi un kaimiņi, gan arī darba biedri, apsveikdami ar ziediem un dāvanām.

Bērna pirmo dokumentu — dzimšanas apliecību — izsniedz, jaunpiezimušo reģistrējot dzimtsarakstu birojā. Dažos dzimtsarakstu birojos to mēģina darīt svinīgāk, bez vecākiem uzaicinot arī tuviniekus un pat vecāku darba biedrus.

Dažuviet dzimšanas apliecības izsniegšanas svinības notiek vecāku dzīves vietā. Šai sakarā iepriekš noteiktajā laikā pie bērna vecākiem ierodas dzimtsarakstu biroja darbinieks, vecāku darba vietas delegācija, kaimiņi, radi. Dažuviet tiek inscenēta arī vārda došana: goda kūma svinību viesiem parāda mazo bērniņu un nosauc viņa vārdu. Svinības noslēdzas ar nelielām mājas viesībām.

Par stabilu tradīciju kļuvuši bērnības svētki, ko parasti svin pavasarī starptautiskajā bērnu aizsardzības dienā — 1. jūnijā vai tuvākajā svētdienā. Svinības rīko krāšņi dekorētā klubā, kultūras namā, skolā vai citur. Svētku nolūks — pievērst vecāku un sabiedrības lielāku uzmanību bērnu audzināšanai. Svētkos kopā ar vecākiem piedalās 15—20 divus vai trīs gadus veci bērni. Svinības kļuvušas ļoti populāras. Tajās ierodas ne vien radi un tuvinieki, bet arī kaimiņi, paziņas, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, vecāku darba biedri, skolēni u. c.

No senajām tautas paražām bērnības svētkiem patapinātas kūmas — bērna krustmāte un krusttēvs. Tie parakstās t. s. goda grāmatā, kur katram bērnam veltīta viena lappuse, ievietots bērna foto attēls, ierakstīti vecāku, bērna un kūmu uzvārdi un vārdi. Vecāki par kūmām izrauga tuviniekus vai labus draugus, kam sabiedrībā pelnīta autoritāte. Kūmām jāseko bērna dzīvei, jāpalīdz vecākiem viņa audzināšanā. Jēdziens «kūmas» zaudējis kādreizējo šauro ģimenes izpratni un ieguvis sabiedriskāku nozīmi. Svētku norises republikā ļoti daudzveidīgas, jo organizatori un vecāki svinības cenšas rīkot iespējami krāšņākas. Tādēļ jo izdomas bagātāki ir svētku rīkotāji, jo daudzveidīgāka ir to norise. Tomēr svētkiem ir arī kopēji elementi, piemēram, mazā gaviļnieka šūpošana ziedu šūpolēs, vecāku, bērnu un kūmu svinīgs gājiens uz zāli caur pionieru vai bērnu goda sardzi, vecāku un kūmu apsveikšana un laba vēlējumi, profesionālu mākslinieku vai mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu priekšnesumi. Vairākās vietās par tradīciju kļuvusi bērnības svētku aleju un biržu stādīšana pilsētās, ciemos, kolhozos vai koku stādīšana pie vecāku mājām.

167

168

169

167. att. Jaunais pāris ierodas laulību namā Krāslavā 1966. g.

168. att. Kāzu rotaļa.

169. att. Bērņības svētkos Rīgā.

170. att. 1 — Saldus vidusskolas absolventi 1965. g.; 2 — pilngadības svētki.

170,1

170,2

50. gadu vidū sāka svinēt pilngadības svētkus. Tie stājušies savā laikā plaši izplatīto iesvētību vietā. 1960. g. tos svinēja visā republikā. Ja pirmajos pilngadības svētkos (1955. g.) piedalījās jaunieši līdz 25 gadu vecumam, tad tagad parasti tikai 18 gadus veci jaunieši. Svētkus rīko vai nu pēc teritoriālā, vai arī pēc ražošanas principa: tajos piedalās rajona, ciema, skolas, kolhoza, padomju saimniecības vai rūpnīcas pilngadību sasnējušie jaunieši.

Dažas nedēļas pirms svētkiem jauniešus pulcina uz vairākdienu semināriem. Semināru laikā pie jauniešiem viesojas ievērojami sabiedriski darbinieki, vecie revolucionāri, dzejnieki, mākslinieki utt. Jaunieši dodas ekskursijās uz skaistākajām republikas vietām, apmeklē ciņu vietas u. tml. Semināru nodarbībās jaunieši iepazīstas ar sava novada revolucionāro pagātņi, noklausās lekcijas par savām tiesībām un pienākumiem, kā arī par citiem jauniešu dzīvē aktuāliem jautājumiem. Pilngadības svētki ir internacionāli — kopā ar latviešiem tajos piedalās krievu, lietuviešu, poļu, ebreju, baltkrievu u. c. tautību jaunieši. Svētkus pieņemts rīkot jūnija pēdējā svētdienā — Padomju Jaunatnes dienā, kad vasara pašā plaukumā. Tāpēc svinības notiek gan parkos uz brīvdabas estrādes, gan kultūras namos, skolās u. c. piemērotās telpās.

Svētku dienā jaunieši sapulcējas skolā, kultūras namā, ciema padomē u. tml., no kurienes svinīgā gājienā dodas uz Ļeņina, revolūcijas vai Lielā Tēvijas kara varoņu pieminekli, lai dziļā pateicībā noliektu galvu to priekšā, kas savu dzīvību atdevuši gaišākas nākotnes vārdā. Dažuviet, kur šādu pieminekļu nav, jauniešu svinīgās jubilejas piemiņas saglabāšanai tiek veikti citi pasākumi (kociņu stādīšana jauniešu bīrzēs, alejās u. tml.).

Katrs svētku dalībnieks saņem pilngadības apliecību ar sabiedrisko organizāciju novēlējumu un noklausās apsveikumu. Darba vietas pārstāvji, tuvinieki un paziņas pasniedz jauniešiem dāvanas, ziedus. Jaunieši savukārt pateicas vecākiem un audzinātājiem. Svinīgajai daļai seko koncerts un saviesīgs vakars.

No Baltijas republikām pilngadības svētkus pārņem arī citas republikas.

Būtiskas izmaiņas padomju laikā radušās arī bērnu norisē, jo arī te praktiski savu nozīmi zaudējis reliģiskais ceremoniāls un garīdznieka līdzdalība. Pilsētās komunālo iestāžu vadībā darbojas apbedīšanas biroji. Lauku rajonos par mirušo apglabāšanu rūpējas īpašas padomju tradīciju komisiju sekcijas ar ciema padomju un darba vietu pārstāvjiem priekšgalā.

Bēru ceremoniju vada šim gadījumam izraudzīta komisija, apbedīšanas biroju sabiedriskie izvadītāji, lauku apvidos — bieži vien skolotāji vai citi kultūras darbinieki. Parasti bērnu aktu mēdz iedalīt divos posmos — mirušā izvadīšana no sabiedriskām telpām, mājām vai kapličas un apbedīšanas ceremonija kapos. Izvadīšanas ceremoniju iesāk sēru mūzika vai dziesmas. Kāds no darba biedriem vai sabiedriskais izvadītājs saka atvadu

171. att. Bēres (Latvijas PSR ZA akadēmiķa K. Strazdiņa bērū gājiens). Rīgā 1964. gadā.

vārdus — pastāsta par mirušā dzīves un darba gaitām, atzīmējot viņa sniegumu un nopelnus.

Arī pie kapa ir dziesmas un sēru runas. Pēc zārka ielaišanas kapā tuvinieki un draugi kā pēdējo atvadu sveicienu iemet trīs sauļas smilšu, ziedus. Sabiedrisko organizāciju un darba biedru pārstāvji uz kapa noliek vainagus, ziedus, sakot īsus atvadišanās vārdus.

Agrāko kapu svētku vietā stājušās mirušo piemiņas dienas kapsētās. Ar plašu sabiedrības piedalīšanos tās notiek visā republikā, lielākoties augustā un septembrī. Piemiņas dienu svinīgajā aktā atceres vārdi, runas, deklamācijas un dziesmas veltītas tiem, kas atdusas kapsētā — revolucionārajās cīņās un Lielajā Tēvijas karā kritušajiem varoņiem, nelaikā aizgājušajiem bērniem un jauniešiem, pusmūžā un vecumā mirušajiem. Mirušo piemiņas dienas svinīgajā aktā piedalās orķestri, kori, vokāli vai instrumentāli ansambļi, daiļlasītāji, atskaņodami izcilākos klasiskās un padomju sēru mūzikas un dzejas darbus.

Padomju laikā Brāļu kapos Rīgā apglabāti arī no tālajiem kauju laukiem pārvestie varoņu pišļi. Kopš 1958. g. kapos deg mūžīgā uguns, kas atvesta no Ļeņingradas Marsa laukuma varoņu kapiem, kur kopā ar citiem cīnītājiem apglabāti arī latviešu strēlnieki. Mirušo piemiņas dienā Brāļu kapos godināt kritušos cīnītājus ierodas tūkstošiem darbaļaužu.

172,1

172,2

172,3

172. att. Kapu kultūra:

172,4

1 — ģimenes kapi Smiltēnē; 2 — dzejnieces E. Zālītes kapa piemineklis Rīgā Raiņa kapos;
3 — profesora J. Zuša kapa piemineklis Rīgā Raiņa kapos; 4 — skats Brāļu kapos.

Sadzīves tradīcijas saistās arī ar skolu dzīvi. To uzdevums — svinīgi atzīmēt un saglabāt atmiņā svarīgākos notikumus skolēnu dzīvē, audzināt jauniešos darba un Dzimtenes mīlestību, cieņu pret vecākās paaudzes revolucionārajiem iekarojumiem un darba sasniegumiem. Šīs tradīcijas tiek saistītas ar jauniešu pirmajiem apzinīgajiem soļiem dzīvē. Vispirms šai sakarā minama pirmā skolas diena. To atzīmē kā skola, tā arī ģimene, kas bērnu izvada uz skolu. Svinību uzdevums — nostiprināt bērniem atziņu, ka mācības skolā ir tāds pats svarīgs uzdevums kā pieaugušo darbs sabiedriskajā ražošanā, ka padomju iekārta viņam radījusi visplašākās iespējas mācībām. To rāda gaišās, uzpostās skolu telpas, skolas gada sākuma svinīgais akts, apsveikumi, ko 1. klases audzēkņi saņem no vecākajiem biedriem, u. tml. Pirmajā skolas dienā Rīgas un citu pilsētu skolēni noliek ziedus pie V. I. Ļeņina, revolucionāru vai Tēvijas kara varoņu pieminekļa, godinot viņu piemiņu.

Nozīmīgas tradīcijas izveidojušās sakarā ar audzēkņu uzņemšanu oktobrēnos, pionieros, komjaunatnē. Uzņemot pionieros un komjaunatnē, minama triju paaudžu stafete, kad svinīgā sanāksmē tiekas pionieri, komjaunieši un vecie revolucionāri, kas simboliski nodod jaunatnei revolucionāro cīņu karogu un vecās paaudzes revolucionārās tradīcijas.

Sakarā ar vidusskolu beigšanu tradicionāli ir žetonu vakari un pēdējā, skolas diena. Žetonus izsniedz svinīgā vakarā, piedaloties vecākiem un pārējo klašu skolēniem.

Izlaiduma resp. pēdējā skolas dienā absolventu klase svinīgā sanāksmē skolas karogu kopā ar novēlējumiem labi mācīties nodod nākošajai izlaiduma klasei. Pēc gatavības apliecību, ziedu un piemiņas balvu pasniegšanas visi pulcējas pie kafijas galda, kur skolotāji, vecāki un absolventi kavējas atmiņās par kopā pavadītajiem gadiem, veiksmeš un neveiksmeš, pārrunā nākotnes nodomus u. tml. Noslēgumā absolventi ar dziesmām dodas atvadu gājienā pa skolas apkārtni. Rīgas jaunieši iet uz Komjaunatnes krastmalu.

Skolu audzēkņi iemīļojuši svinīgos aktus mācību ceturkšņu vai gada noslēgumā, kuros audzēkņiem izsniedz liecības, bet mācību un sabiedriskā darba teicamniekus godina ar grāmatām un citām vērtīgām balvām. Sevišķi krāšņi atzīmē mācību gada otrā ceturkšņa noslēgumu, kas sakrīt ar Jaungada svinēšanu. Te neiztrūkstoša sastāvdaļa ir Jaungada egle ar Sala veci, savstarpējiem apsveikumiem, dāvanām, mākslinieciskās pašdarbības priekšnesumiem, dejām un rotaļām.

Jauno gadu ar eglītes dedzināšanu atzīmē arī katrā dzīvoklī un daudzās darba vietās.

Par tradīciju izvēršas arī svinīga pases izsniegšana jauniešiem, kas sasnieguši 16 gadu vecumu. Jauniešu sanāksmē ierodas pasu galda priekšnieks, sabiedrisko organizāciju pārstāvji, skolotāji, revolūcijas cīņu veterāni u. c., kas sveic jauniešus, pastāsta viņiem par padomju pases nozīmi, par jauniešu tiesībām un pienākumiem, novēl viņiem veidoties par krietniem cilvēkiem. Sabiedrisko organizāciju pārstāvji jauniešiem kā atmiņu no šīs dienas pasniedz grāmatas, ziedus.

Arī jauniešu svinīga aizvadišana Padomju Armijā kļuvusi par tradīciju. Kolektīvs, kurā jaunie karavīri strādājuši vai mācījušies, rīko svinīgu atvadišanās vakaru, kā goda viesus uzaicinot kara veterānus, pārstāvjus no kara komisariāta un sabiedriskajām organizācijām. Tie jauniešiem stāsta par grūto un godpilno uzdevumu būt Dzimtenes robežu sargātājiem, par karavīru varonību un Dzimtenes mīlestību. Darba vietu pārstāvji kopā ar laba vēlējumiem jauniesaucamajiem pasniedz kolektīva dāvanas, aicina neaizmirst dzimto pusi un pēc dienesta atgriezties savā kolektīvā. Oficiālajai daļai seko mākslinieciskās pašdarbības kolektīvu koncerts, dejas un rotaļas.

Daudzas no aplūkotajām padomju darba un sadzīves ieražām stingri nostabilizējušās mūsdienu dzīvē, bagātinās un aptver arvien plašākas darbaļaužu masas. Daļa no tām turpretī ir tikai tapšanas stadijā. Jaunās padomju darba un sadzīves tradīcijas ar laiku pilnīgi aizstās savu laiku pārdzīvojušos ieradumus. Šī procesa drošākā bāze ir arvien augošais darbaļaužu materiālās labklājības un kultūras līmenis.

FOLKLORA

Ar padomju varas atjaunošanu Latvijā 1940. g. sākušās vēsturiskās izmaiņas izraisīja ievērojamas kvalitatīvas pārveidoības arī tautas masu poētiskajā daiļradē.

Turpinās process, kas aizsākās jau kapitālisma periodā, — tradicionālā folklorā, kas veidojusies feodālisma gadsimtos, pakāpeniski zaudē agrākās funkcijas. Žanri, kuru pastāvēšanai vairs nav pamatojuma reālajā dzīvē (piemēram, teikas), aizmirstas. Pasakas, mīklas sašaurina savas funkcijas līdz izmantojumam bērnu audzināšanā. Tautas dziesmas, sakāmvārdi, anekdotes iegūst jaunu skanējumu, kā arī pārveidojas jauna satura paušanai. Idejiski un mākslinieciski vērtīgākā daļa no tā, kas tautas daiļradē radies pagātnē, kļūst par sociālistiskās nācijas kultūras mantojuma neatņemamu sastāvdaļu. Uz seno tradīciju pamata veidojas jaunas, padomju cilvēku darbam un dzīvei atbilstošas sadzīves tradīcijas. Latviešu padomju rakstnieki, mākslinieki un komponisti savā daiļradē radoši izmanto tautas senās mākslas idejiskās un mākslinieciskās vērtības.

Jaunā, augstākā pakāpē izvērstis latviešu folkloras vākšanas, publicēšanas un pētīšanas darbs. Tas koncentrēts Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā. Balstoties uz marksistiskās zinātnes pamatprincipiem, tiek pareizi novērtētas un atsegtas tās vērtības, kas tautas mutvārdu daiļradē uzkrātas iepriekšējos vēstures periodos. Pēckara gados izdotas gandrīz visu žanru izlases, aizsākta tautas dziesmu, deju un tautas mūzikas zinātnisko izdevumu sagatavošana. Gandrīz visus republikas rajonus apsekojušas folkloristu zinātniskās ekspedīcijas, kuru materiālos atspoguļojas pašreizējais stāvoklis un galvenās attīstības tendences mūsdienu tautas daiļradē.

Arī padomju dzīves apstākļos tautas masu radošā doma reagē uz katru nozīmīgu parādību tautas un valsts dzīvē, meklē jaunus ceļus savu spriedumu un vērtējumu mākslinieciskai izpausmei.

Pēc 1940. g. vēsturiskajiem notikumiem strauji aizsāko jauncelsmes darbu varmācīgi pārtrauca vācu fašistu iebrukums. Visi tautas radošie spēki tika virzīti viena mērķa sasniegšanai — sociālistiskās Dzimtenes aizstāvēšanai un ienaidnieka sagrāvei. Arī tautas mutvārdu daiļradē Lielā Tēvijas kara gadu cīņas atradušas atbalsis. Tās rāda, ka jau no pirmās kara dienas latvieši kopā ar visām pārējām padomju tautām iesaistījušies cīņā pret kopīgo ienaidnieku.

1941. g. rudenī padomju aizmugurē sāka formēties latviešu strēlnieku daļas, kuras, padomju patriotisma un veco sarkano strēlnieku cīņas gara iedvesmotas, sāka aktīvu cīņu pret fašistiskajiem iebrucējiem. Liecību par folkloras materiālu izplatību strēlnieku — frontes cīnītāju vidū nav daudz, taču tās nepārprotami raksturo cīnītāju domās un centienus.

Frontinieku atmiņas un citi materiāli rāda, ka karavīru vidū plaši izplatījušās gan latviešu, gan krievu padomju dzejnieku un komponistu populārās dziesmas, kuru galvenā tēma — padomju patriotisms, naidis pret iebrucējiem, padomju tautas vienotības un draudzības motīvi. Daļa šo dziesmu folklorizējušās — radoši pārveidotas, piemērojot konkrētiem apstākļiem. Blakus tām bijušas pazīstamas arī anonīmas, kolektīvi veidotas dziesmas, kas tēlo dzimtenes ciešanas baronu pēcteču — fašistu jūgā. Formā tās tuvas tradicionālajai tautas daiļradei. Daudzveidīgi šajās dziesmās izmantots naida un dzelīgās satīras savijums.

Visvairāk materiālu savākts par partizānu kustībā izplatītajiem folkloras sacerējumiem. Tajos ievērojamu vietu ieņem nostāsti par partizānu dzīvi, tās grūtībām, par cīnītāju varoņdarbiem. Šādi nostāsti radušies gan pašu cīnītāju vidū, gan izplatījušies tautā partizānu darbības rajonu apkārtnē. Izauguši uz patiesu cīņas momentu reālistiska tēlojuma pamata, nostāsti bieži izmanto arī tradicionālās folkloras mākslinieciskās izteiksmes paņēmienus. Tajos spilgti iezīmēti tālaika tautas varoņu tēli — uzņēmīgi, drosmīgi, bezbailīgi cīnītāji. Šādi nostāsti tautā pazīstami par ievērojamākajiem partizānu kustības darbiniekiem — Padomju Savienības Varoņiem O. Oškālnu un I. Sudmali, Kurzemes partizānu vadoni A. Macpānu u. c.

Samērā bagāts ir arī partizānu kustības dziesmu repertuārs. Centrālo vietu tajā ieņem padomju autoru patriotiskās masu dziesmas. Tās bieži dziedātas krievu valodā, jo Padomju Latvijas partizānu rindās kopā ar latviešiem cīnījās arī krievi, baltkrievi, lietuvieši un citu tautu pārstāvji. Daudzos gadījumos ar partizānu starpniecību padomju dziesmas izplatījās tālāk, okupētās Latvijas plašās iedzīvotāju aprindās.

Partizānu kustībā radušās arī savas specifiskas dziesmas. To saturs ļoti daudzveidīgs. Jaunu, spēcīgu skanējumu iegūst dažas revolucionārās dziesmas. Sevišķi populāra kļuvusi L. Paegles «Mēs tie, kas neizlīgst ar varas valsti», kas radusies buržuāziskās Latvijas laikā, bet variējusies un piemērojusies jaunajiem apstākļiem. Variētā un parodētā veidā izplatās

dziesmas, kas veidotas uz dažādu ziņu un citu populāru melodiju pamata. Parasti tās iegūst spilgti satīrisku raksturu. Satīriskas dziesmas sacerētas arī baltvācu žargonā, tā vēl vairāk izceļot dziesmas satura iedarbību un pret ienaidnieku vērsto raksturu.

Vairums frontinieku un partizānu rindās izplatīto dziesmu un nostāstu kļuva plaši pazīstamas visas okupētās Latvijas iedzīvotāju vidū. Bez tam daudz mutvārdu daiļrades materiālu stāsta par dzīvi fašistu jūgā. Lielākā daļa to ir skarbi, reālistiski tēlojumi par fašistu zvērībām, par tautas ciešanām piespiedu darbos, cietumos un koncentrācijas nometnēs. Blakus tiem ļoti populāras kļūst dziesmas un anekdotes, kas izsmej okupantu un viņu līdzskrējēju darbību (centību dažādu nodevu ievākšanā, «brīvprātīgās» mobilizācijas armijai un dažādiem darbiem). Asā tautas satīra, nereti izmantojot un variējot tradicionālās folkloras motīvus un tēlus, palīdzēja stiprināt apziņu, ka ienaidnieks ir uzveicams, deva savu ieguldījumu visas padomju tautas brīvības cīņā.

Daudzi no Tēvijas kara smagajos gados izplatītajiem poētiskās daiļrades veidojumiem dzīvo tautā vēl šodien kā padomju cilvēku patriotisma un varonības liecības.

Lielais Tēvijas karš beidzās ar padomju tautas spīdošu uzvaru. Latviešu darba tauta varēja ķerties pie kara brūču dziedēšanas, turpināt dzīves jauncelsmes darbu. Arī pēckara periodā viss nozīmīgais tautas dzīvē tā vai citādi ieguvis atspoguļojumu masu daiļradē. Daudzi no šiem sacerējumiem, zūdot tajos tēloto parādību vai notikumu aktualitātei, zaudējuši savu nozīmību, citi izslīpējušies par formā un saturā nozīmīgiem tautas domu un centienu apliecinājumiem.

Ipašu atbalsi tautas mutvārdu daiļradē radušas pēckara gados notikušās būtiskās pārvērtības Latvijas laukos. Radoši izmantojot folkloras tradīcijas, rodas jaunas dziesmas, sakāmvardi, nostāsti un anekdotes, kurās atspoguļojas krasās izmaiņas lauku darbaļaužu dzīvē — pāreja no gadsimtiem ilgi valdījušās individuālās saimniekošanas uz kolektīvo saimniecību. Šo sacerējumu tematika liecina, ka jau ar pirmajiem kolektīvās saimniekošanas soļiem tauta pareizi izpratusi izvēlēta ceļa nozīmi sociālistiskās dzīves celtniecībā, aktīvi vērsusies pret visu, kas varētu kavēt jaunā veidošanos. Daudz materiālu stāsta par jaunām, apzinīgām attieksmēm pret kolektīvo darbu, slavina brīvā, radošā darba prieku, uzsver kolhozu iekārtas priekšrocības. Te atrodam arī kritiku par negatīvām parādībām, kas traucē jaunās iekārtas celtniecību.

Blakus jaunajiem veidojumiem šai laikā jaunu popularitāti iegūst tie priekšpadomju folkloras sacerējumi, galvenokārt tautas dziesmas, kuru saturs un mākslinieciskie tēli ļauj ietvert padomju dzīves un darba tēlojumu. Sastopami arī tradicionālo tautas dziesmu lokalizējumi un pārfrāzējumi atbilstoši padomju dzīves apstākļiem.

Pēdējo gadu vērojumi rāda, ka mūsdienu dzīves daudzveidība vairs nespēj pilnīgi atspoguļoties tradicionālo tautas daiļrades sacerējumu formās. Padomju apstākļos, zūdot šķiru sabiedrībai raksturīgajām pretišķi-

bām starp profesionālo un tautas mākslu, paveras neierobežotas iespējas plašu masu māksliniecisko centienu izpaušmei. Tautas plašām aprindām kļuvušas pieejamas visas daudzu gadsimtu gaitā uzkrātās kultūras vērtības. Daudzveidīgie mākslinieciskās pašdarbības pasākumi dod iespējas katram sabiedrības loceklim attīstīt un pilnveidot savu talantu jebkurā mākslas nozarē. Tautā populārās dziesmu un deju tradīcijas strauji attīstās koros un deju pulciņos. To repertuārā plaši pārstāvēta padomju autoru daiļrade, klasika, latviešu un citu tautu folkloras bagātības. Ar preses, radio, televīzijas starpniecību, plašajos dziesmu un deju svētkos tautas pašdarbības māksla ieguvusi līdz šim neredzētas izplatības un iedarbības iespējas visplašākajos tautas slāņos.

Padomju apstākļos tautas masu mākslinieciskā daiļrade kļuvusi par nozīmīgu faktoru varenajā komunisma kultūras celtniecības darbā.

MŪZIKAS KULTŪRA

Kultūras revolūcija, kas norisinājusies Padomju Latvijā, plaši nes tautā cilvēces uzkrātās un topošās garīgās vērtības, zinātni un mākslu. Ļeņiniskais aicinājums un padomju kultūras princips — mākslu visai tautai — nepieredzēti paplašinājis un pastiprinājis visu mākslas veidu, to starpā arī mūzikas, vietu un lomu padomju tautas dzīvē. Vienlaikus plašu tautas masu muzikālo dzīvi dziļi ietekmē modernās tehnikas sasniegumi — kino, radio, televīzija, ilggspēlējošā skaņu plate, magnetofona lenta, kas visus mūzikas žanus un veidus, no dziesmas un deju mūzikas līdz operai un simfonijai, padara ikvienam viegli pieejamus, saistot arī tautas arvien ciešākos kultūrsakaros. Tautas masās notiek milzīgs profesionālās mūzikas uztveres un asimilācijas process. Dažādā atlasē, dažādā pakāpē, dažādos tautas un vecuma slāņos, arī dažādu individuālo sliekšmju nosacīti, dažādie mūzikas žanri un darbi ieplūst masās, papildinot dzīvā mutiskā tradīcijā saglabātās tautas mūzikas, dziesmu un deju bagātības. Aktīvi mūzikas izplatības ceļi ir skola, mākslinieciskā pašdarbība, koncertdzīve. Skaņdarbu daudzums, kas dzīvo tautā, kas veido tās muzikālo apziņu un pasaules uzskatu, kļuvis daudz plašāks un daudzveidīgāks nekā agrāk, un tam ir tendence joprojām paplašināties. Visi šie faktori intensīvi izpaužas latviešu sociālistiskās nācijas mūzikas kultūrā un tautas masu muzikālajā dzīvē.

Tautas mūzika — dziesmu, deju un rotaļu melodijas, instrumentālā mūzika — ir padomju daudznāciju mūzikas kultūras pamats. Milzīgais tautas muzikālās kultūras mantojums, ko paaudzes nodod cita citai, saglabājas gadsimtos kā tautas masu radošā spēka, kā dzīves skatījuma mākslā, kā estētiskā skaistuma ideāla un mākslas meistarības izpaušme, kas nekad nesastingst savā attīstībā. Tautas mūzika dzīvo arī kā profesionālās mūzikas avots, no kura padomju reālistiskā skaņu māksla smeļ skaistākās melodijas, savu nacionālo mūzikas kultūru savdabīgo daili un iedabu.

Folkloristu ikgadējās ekspedīcijās, kuras kopš 1947. g. dažādos repub-

likas rajonos rīko Padomju Latvijas Zinātņu akadēmija, savāktas lielas muzikālās folkloras bagātības, pierakstīti vairāk nekā 8000 melodiju varianti. Tas liecina par joprojām ļoti intensīvu tautas muzikālās daiļrades dzīvi masās. Sevišķi daudz tautas dziesmu melodiju pierakstīts Latgalē, Kurzemes rietumu daļā — Nicā, Bārtā, Aizputē, Vidzemes vidienē, kā arī Saldus, Ogres, Talsu, Dobeles, Auces un citos apvidos.

Visintensīvāk mūsdienās dzīvo jauniešu sadzīves liriskās un humoristiskās dziesmas, kā arī gadskārtu ieražu — īpaši līgo dziesmas, kuru melodijas dziedātas arī kaimiņu tautās — Igaunijā u. c. No ģimenes ieražu dziesmām visvairāk saglabājušās precību, kāzu un bērņu dziesmas. Saglabājas arī daudzas un dažādas darba dziesmas, lai gan darba veidi, ar ko saistīta daudzu šādu dziesmu cilme un dzīve, sociālistiskajā saimniecībā pilnīgi izmainījušies (šo dziesmu dzīvo tradīciju, domājams, izskaidro to saites ar dabu, ar tās lomu zemnieku dzīvē un estētikā).

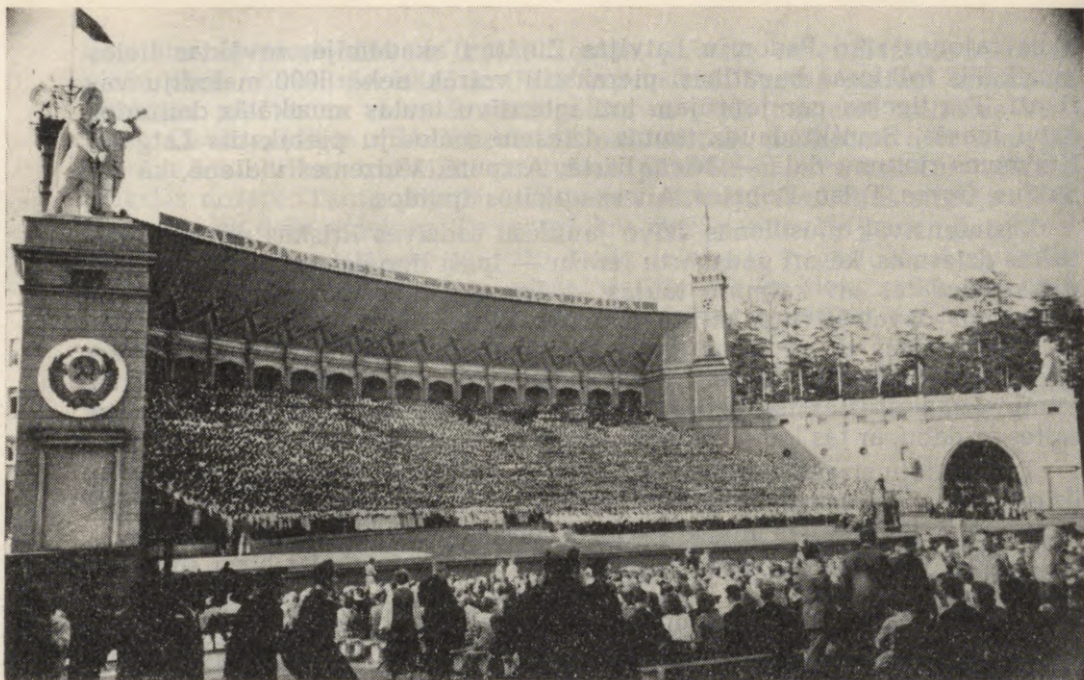
Tautas deju straujā un plašā attīstība padomju periodā veicinājusi deju dziesmu un deju instrumentālās mūzikas dzīvi un augsmi. Tajā ieplūst daudzas komponistu tautas mūzikas stilā sacerētas jauno deju melodijas.

Latgalē plaši dzīvo «garās dziesmas», kuru pantu skaits bieži sniedzas vairākos desmitos un kuru saturā darba un ģimenes dzīves tēmas savijas ar visdažādākajiem sadzīves motīviem, līroepika ar humoru. Jāpiezīmē, ka Latgalē ļoti maz sastopamas ziņģes, kas teicēju repertuārā joprojām dzīvo citos republikas apgabalos, īpaši Kurzemē.

Pilsētu folklorā parādās daudzas jaunas, kolektīvi dziedātas humoristiskas sadzīves dziesmas, kurās iezīmīgs arī to īpašais drastiskais izpildījuma veids. Te veidojas īpašs jauns pilsētu dziesmu slānis, kam raksturīga noteikta antisentimentāla tendence. Šīs dziesmas, pretēji agrākajai zemnieku tautas dziesmai, pāriet no pilsētām uz laukiem, kur iesakņojas galvenokārt jauniešu un vidējās paaudzes dziesmu repertuārā.

Padomju folkloras tapšanas procesi dziesmas žanrā ir ļoti sarežģīti un ne vienmēr viegli uztverami. Tie izpaužas vispirms tradicionālo dziesmu, tekstu un melodiju jaunos variējumos, to ieaugšanā mūsdienu dzīvē un cilvēka psihē. Ikgadējās ekspedīcijās arvien ir pierakstītas mazāk pazīstamas vai nepazīstamas tautas dziesmu melodijas, kas pirmo reizi uztvertas vai varbūt radušās padomju periodā. Parasti tās pieder pie tradicionālo dziesmu žanriem, saistītas ar cilvēka individuālo dzīvi, sadzīvi, visvairāk ar liriskas sfēru. Folklorā savdabīgi sintezējas senais ar jauno, tradicionālais ar mūsdienīgo, tās tapšanas un dzīves procesus noteic citādas likumsakarības nekā profesionālo mūziku un literatūru.

Viens no tautas dziesmu dzīvās tradīcijas izpausmes veidiem ir Latgales, Liepājas un citu rajonu etnogrāfiskie ansambļi, kas veidojas ap teicamiem tautas dziesmu zinātājiem, visbiežāk sievietēm. Ansambļos parasti 4—10 un vairāk dziedātāju. Atšķirībā no mākslinieciskās pašdarbības korjiem, kas iestudē komponistu sacerētus darbus, etnogrāfiskie ansambļi dzied tautas dziesmas tādā veidā, kā tās novadā dzīvo tautā, arī tautas vairākbalsībā. Tautas dziesmu izpildījums etnogrāfiskajos ansambļos ir

173. att. 1960. g. Dziesmu un deju svētku kopkoris.

spilgts radoša procesa paraugs, kurā teicējus var sajukt kā apzinātus, talantīgus tautas mākslas tradīcijas glabātājus, tālāknesējus un veidotājus. Tāpēc etnogrāfisko ansambļu priekšnesumos daudz reģionālu atšķirību, ko nosaka novadu īpatnējais dziesmu repertuārs, tā savdabīgās stilistiskās iezīmes.

Pirmspadomju laikā plašāk pazīstami bija Alsungas suitu, Nīcas, Bārtas u. c. ansambļi. Etnogrāfiskie ansambļi sevišķi attīstījušies Padomju Latvijā. Daudzus ansambļus apzinājušas un rosinājušas Zinātņu akadēmijas folkloristu ekspedīcijas. Ar savu novadu dziesmām ansambļi uzstājušies Valodas un literatūras institūta zinātnisko izbraukuma sesiju koncertos. Latgalē pēckara periodā pastāvējuši un kļuvuši pazīstami Aglonas, Aulejas, Balvu, Bērzgales, Gaigalavas, Izvaltas, Kārsavas pilsētas, Ludzas, Mežvidu, Nukšu, Preiļu, Rikavas, Rodopoles, Varkavas ciemu un rajonu etnogrāfiskie dziesmu ansambļi, Kurzemē — Alsungas, Nīcas, Bārtas, Kalnišķu, Sikšņu, Vērgales ciemu un citi ansambļi. Daži ansambļi rodas un pastāv spontāni, citi — vairāk vai mazāk organizēti. Latviešu literatūras un mākslas dekādē Maskavā 1955. g. piedalījās Preiļu rajona, Nīcas un Bārtas etnogrāfiskie ansambļi, Latgales kultūras nedēļā Rīgā 1958. g. — Preiļu, Aglonas, Izvaltas, Kārsavas pilsētas un Rikavas ansambļi, VII Starptautiskajam antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongresam

174. att. Dziesmu un deju svētku dalībnieki Rīgas ielās 1965. gadā.

1

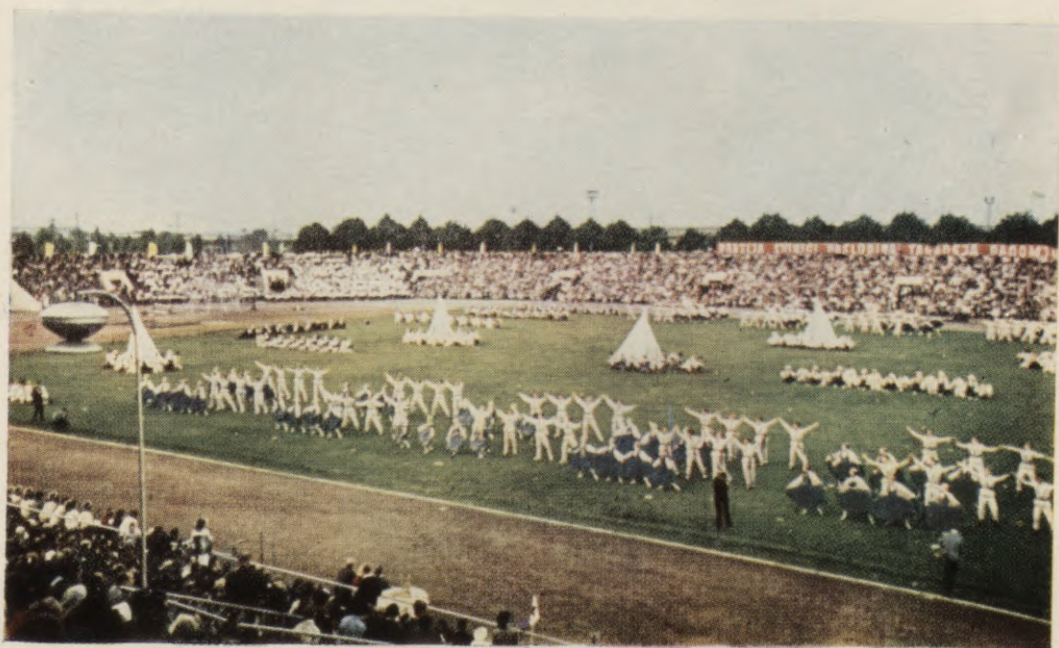
2

175. att. Dziesmu un deju svētki Rīgā 1965. g.:

1 — dejtāju gājiens Rīgas ielās; 2 — dejtāju uznākšana laukumā; 3 — kopdeja; 4 — zvejnieku deja (E).

3

4

176. att. Cimdi. XX gs. 60. gadu darinājumi (CVVM).

veltītajā konferencē Rīgā 1964. g. — Aulejas etnogrāfiskais ansamblis un Nīcas dziedātāji, Latvijas mākslas nedēļā Maskavā 1967. g. — Alsungas etnogrāfiskais ansamblis. Lielākie ansambļi ir radījuši un iestudējuši īpašus savu novadu etnogrāfiskus uzvedumus — godus, svētkus, darba tradīcijas, kur ievītas dziesmas un dejas, kas saistītas ar tautas ieražu izdarībām: Latviešu kāzas Nīcā (Nīcas etnogrāfiskais ansamblis), Vakars Bārtas kolhozā (Bārtas etnogr. ans.), Linu talkas Latgalē (Preiļu etnogr. ans.), Pieguļā, Vakarēšana Latgalē (Izvaltas etnogr. ans.), Precības un kāzas Latgalē (Rikavas etnogr. ans.). Etnogrāfiskie ansambļi ir viens no ļoti aktīviem folkloras pastāvēšanas veidiem tagadnē. Šādos uzvedumos etnogrāfiski tradicionālais nereti savijas ar mūsdienu saturu.

Tautas dziesma nereti sakausējas ar jaunajām, vietumis vēl topošajām padomju svētku tradīcijām, kam nepieciešams daudz dziesmu un mūzikas. Īpaši ģimenes svētkos uz laukiem plaši skan kāzu, apdziedāšanās, deju un rotaļu dziesmas. Nav šaubu, ka jaunajās padomju tradīcijās plaši var ieviest tautas dziesmu, piešķirot tai jaunu, laikmetīgu skanējumu.

Nozīmīgas pārvērtības padomju laikā pārdzīvojuši tautas mūzikas instrumentu spēles prakse. Daļa instrumentu savā pirmatnējā veidā pamazām izzūd, kļūst par samērā reti sastopamiem pagātnes lieciniekiem. Pēc kara periodā veikts ievērojams tautas mūzikas instrumentu rekonstrukcijas darbs, uzlabojot un paplašinot to spēles iespējas. Rekonstruētas kokles, ganu ragi, stabules un citi instrumenti izmantoti latviešu tautas mūzikas, dziesmu un deju ansambļa «Sakta» orķestrī, kam komponisti radījuši samērā plašu īpašu koncertrepertuāru. Sevišķi nozīmīgi uzlabojumi panākti kokles būvē. Radītas dažāda lieluma kokles (soprāna, alta, tenora un baša kokles) ar paplašinātu skaņu apjomu (līdz 3,5 oktāvām) un par pustomi augstāk vai zemāk pārskanojamām stīgām, kas ļauj spēlēt visās tonalitātēs. Skaņas pilnīguma un spēles tehnikas uzlabojumi ir tik lieli, ka kokle uzsākusi jaunu dzīvi kā koncertiespēju instruments, radušies koklētāji ar konservatorijas izglītību. Kokle kļuvusi par visiemīlotāko un izplatītāko latviešu tautas mūzikas instrumentu. Īpaša skaņas pievilcība kokļu ansambļiem, ko nereti var sastapt mākslinieciskajā pašdarbībā, sevišķi skolās. Paplašinājušās arī ganu ragu un stabuļu tehniskās iespējas, tautas instrumentu orķestru vajadzībām tie konstruēti dažādos lielumos (ganu ragi 5, stabules — 4 veidos), tādējādi radot orķestrī šo instrumentu grupas, kas aptver tembrāli vienotu plašu skaņu diapazonu. Ganu ragi savā attīstībā zināmā mērā tuvinās klarnetei, stabules — obojai.

Mākslinieciskās pašdarbības deju kolektīvi daudz izmanto akordeonu, kas ar skaņas spēku un kuplumu, melodiski akordisko spēli deju mūzikā labi izmantojams gan instrumentālajā ansablī, gan viens pats. Tautas deju mūzikas instrumentālajos ansambļos dažādos instrumentu grupējumos var sastapt nelielus sastāvus ar klarneti, stabuli, koklēm, sitamiem instrumentiem, dažkārt arī ar vijoli, čellu, kontrabasu, klavierēm. Sastāvos ar akordeonu visbiežāk savienojas klarnete, vijole un kontrabass. Saviesīgo

177. att. Dejotāju priekšnesumi 1960. gada Dziesmu un deju svētkos.

178

179

178. att. LRAP Kultūras nama koklētāju ansamblis Rīgā 1966. gadā.

179. att. Pāvilstas zvejnieku ciemata koris 1962. gadā.

deju zālēs parastākie ir 5—6 mūziķu džeza orķestru sastāvi ar klavierēm, saksofonu, trompeti, akordeonu, sitamiem instrumentiem, kontrabasu.

Tautas masu atmiņā saglabājušās 1905. g. un 1917.—1919. g. klasiskās revolucionārās dziesmas. Radušās un aktīvi dzīvojušas proletariāta revolucionāro cīņu periodos, tās tagadnē dzīvo tautā kā liels vēsturisko dziesmu slānis, kas glabā atmiņas par revolucionārajām cīņām un ar savu mobilizējošo dabu vienmēr modina tautā brīvības jūtas. Šīs strādniecības dziesmas cieši saaug ar padomju pilsoņkara un masu dziesmām, kas latviešu strādniecībā un revolucionārajā pagrīdē sāka ieplūst kopš XX gs. 20. gadiem un palīdzēja cīņā par padomju varu. Lielā Tēvijas kara gados frontē un partizāņu vienībās izplatījās padomju patriotiskās masu dziesmas un pirmās latviešu padomju komponistu radītās masu dziesmas, kas kaldināja Padomju Dzimtenes mīlestības un svēta naida jūtas pret fašistisko ienaidnieku. Ar Maskavas radioraidījumiem šīs dziesmas pārnāca okupētajā Latvijā, kur savukārt radās daudzas fašistiskos okupantus izsmejošas satīriskas dziesmas. Lielā Tēvijas kara masu dziesmas bija ļoti iedarbīgs un aktīvs ierocis padomju tautas cīņā par Dzimtenes brīvību.

Sociālisma un komunisma celtniecības perioda latviešu dziesmu reperetuārā plašu vietu ieņem latviešu, krievu un citu padomju tautu masu un tautas dziesmas, liriskas un sadzīves dziesmas, kas ienākušas ar skolu un mākslinieciskās pašdarbības, kino, radio, koncertestrādes starpniecību. Šīs dziesmas vispirms izplatās jauniešu vidū, pauž padomju cilvēka domas un jūtas, atsaucas uz visu jauno, kas notiek dzīvē. Daudzas no tām agrāk nepiedzīvotā straujumā iegūst milzīgu popularitāti, modina un nostiprina padomju tautu draudzību.

Tautas mūzikas kultūrā arvien pieaugošu lomu iegūst mākslinieciskās pašdarbības dažādie veidi — kori, vokāli un instrumentāli ansambļi, orķestri, talantīgas atsevišķas personības. Viņu darbu veicina un organizē kultūras un tautas nami, kam talkā nāk izcilākie profesionālie mākslinieki — diriģenti, pedagogi, komponisti. Mūsu republikas mākslinieciskajā pašdarbībā vislielāko nozīmi ieguvusi koru kultūra un tās visaugstākā izpausme — dziesmu un deju svētki. Koru kultūra, sakņodamās dziļās latviešu mūzikas kultūras tradīcijās, Padomju Latvijā aptver milzīgas tautas masas. Par to spilgti liecina dziesmu svētku vēsture. Jau kopš pirmajiem Padomju Latvijas Dziesmu svētkiem, kas notika 1948. g., atzīmējot pirmo vispārējo latviešu dziesmu svētku 75. gadadienu, tika ieviesta jauna tradīcija — sarīkot dziesmu svētkus divos etapos — vispirms visu republikas rajonu centros un pēc tam ar labākajiem koriem — dziesmu kara uzvarētājiem — republikāniskajos dziesmu svētkos Rīgā. Kopš Padomju Latvijas II Dziesmu svētkiem 1950. g. tie piesaistīti republikas gadadienas svinībām un notiek ik pēc 5 gadiem. Padomju laikā dziesmu svētki būtiski paplašinājušies ar apvienotu tautas deju kolektīvu krāšņiem masveida uzvedumiem. Pirmajos trijos Padomju Latvijas dziesmu svētkos pirmo reizi latviešu dziesmu svētku vēsturē piedalījās arī apvienotie bērnu kori. Sākot ar 1960. g., tiek rīkoti patstāvīgi skolu jaunatnes dziesmu un deju svētki (1960., 1967. g.). Lielo republikānisko dziesmu svētku starplaikos notiek

atsevišķu rajonu un pilsētu dziesmu dienas, vīru un sieviešu koru, pūtēju orķestru salidojumi dažādos republikas centros.

Kori sasnieguši ļoti augstu māksliniecisko gatavību. Labākajiem koriem kopš 1960. g. piešķir Tautas kora nosaukumus (1964. g. bija 15 Tautas koru, 1968. g. — 25). Daudzi no tiem veic mākslinieciskus uzdevumus, kas atbilst profesionālo koru spējām. Koru koncertus vienmēr noklausās daudz ieinteresētu un koru sniegumus labi izpratošu klausītāju. Dziesmu dienas un dziesmu svētki pulcina tūkstošiem un desmitiem tūkstošiem klausītāju.

Tautas muzikālo kultūru veido un bagātina plašās arvien augošās saiknes ar profesionālo mūziku. Valsts filharmonijas muzikālie kolektīvi, ansambļi un mākslinieku brigādes savā koncertdarbībā aptver visu republiku, izbrauc koncertturnejās pa visu Padomju Savienību. Mūsu republikas centros savukārt viesojas daudzi ievērojami citu padomju republiku mākslinieki un kolektīvi. Koncertzālēs, operas teātrī ienācis jauns klausītājs. Par to liecina milzīgais koncertu skaits. Daudzos lauku centros, kolhozu kultūras namos izbūvētas jaunas teicamas koncertzāles, kas ar savu moderno iekārtojumu nereti pat pārspēj lielo pilsētu zāles. Šādās zālēs nereti notiek arī izbraukuma simfoniskie koncerti, operu vai operešu izrādes, Komponistu savienības radošo plēnumu koncerti. Savukārt kolhoznieku ekskursijas bieži apmeklē Operas un baleta teātra izrādes Rīgā. Tādējādi arvien vairāk izzūd atšķirības starp pilsētu un laukiem arī mūzikas kultūrā. Mūzika ieiet arvien plašākās tautas masās, kļūst par nepieciešamu to dzīves un kultūras sastāvdaļu.

Koncertos un muzikālajos teātros blakus nacionālajai un cittautu mūzikas klasikai arvien lielāku vietu ieņem padomju mūzikas klasika un jaunie darbi, kas veido klausītāju muzikālo gaumi un estētiskos uzskatus. Padomju Latvijas skaņmākslai ir lieli sasniegumi. Komponistu daiļradē sevišķi bagāti attīstījušies dažādie vokālās mūzikas žanri — kora dziesma, kantāte, oratorija, solo dziesma. Plaši attīstīts tautas dziesmu un deju melodiju apdaru žanrs dažādiem atskaņojuma veidiem. Izaugusi un lielu nozīmi ieguvusi simfonija, instrumentālais koncerts. Radušās jaunas latviešu padomju operas un baleti.

Padomju apstākļos plaši attīstījušies arī speciālā muzikālā izglītība. Visā republikā sazarojis liels muzikālās pamatizglītības, vidējās un augstākās izglītības tīkls. Blakus vecākajai un vidējai mūzikas mākslinieku paaudzei izaugusi talantīga un spēcīga jauno mūziķu — komponistu un atskaņotāju paaudze. Daudzi latviešu padomju mūzikas mākslinieki — dziedātāji, instrumentālisti, diriģenti, komponisti, muzikālie kolektīvi kļuvuši pazīstami tālu aiz republikas robežām.

Padomju mūzikas kultūrā nav plaisas starp tautu un profesionālo mūziku, kā tas bieži sastopams mūsdienu modernajā mūzikā kapitālistiskajās zemēs. To nodrošina padomju reālistiskās mūzikas estētikas pamatprincipi — partejiskums, idejiskums un tautiskums. Latviešu padomju komponistu saites ar tautas mūziku ir ļoti ciešas un daudzpusīgas. Sakņodamās latviešu padomju mūzikas klasiķu E. Melngaiļa un Alfr. Kalniņa daiļradē, šī tradīcija dažādā veidā attīstīta gan J. Ivanova un Ā. Skultes simfonijās,

gan M. Zariņa operās «Uz jauno krastu», «Zaļās dzirnavas» un oratorijā «Valmieras varoņi», gan Alfr. Kalniņa baletā «Staburadze» un Ā. Skultes «Brīvības sakta», gan M. Zariņa, Jēk. Mediņa, P. Licītes, L. Garūtas, P. Barisona, Ald. Kalniņa, V. Kaminska, E. Goldšteina u. c. kora dziesmās, A. Žilinska, J. Ķepīša, J. Ozoliņa, P. Dambja, Im. Kalniņa u. c. daiļradē. Dziļi organiski sakari ar tautas mūziku rodas, ne tikai izmantojot tautas melodijas, bet arī dažādus to tipiskus muzikālās izteiksmes līdzekļus — savdabīgās tautas mūzikas skaņkārtas, iezīmīgus metroritmus, īpašos melodikas intonatīvos paņēmienus, dziļi izprotot to savdabīgo raksturu. Sakausējoties ar mūsdienu mūzikas daudziem jauniem izteiksmes līdzekļiem, šāda sintēze izveido un nosaka padomju nacionālo mūzikas skolu raksturīgās iezīmes.

HOREOGRĀFISKĀ KULTŪRA

Neredzēti rosīgi pēc Lielā Tēvijas kara Latvijā atjaunojās miera laika sabiedriskā dzīve. Jau 1948. g. latviešu tauta blakus ļoti saspringtam izpostītās saimniecības atjaunošanas darbam sagatavoja arī pirmos Padomju Latvijas Dziesmu svētkus. Tie atzīmēja pirmo dziesmu svētku 75. gada dienu un bija desmitie, kuros plašā Latvijas koristu saime demonstrēja savas ilggadējās kora kultūras sasniegumus. Tajā pašā laikā šie Dziesmu svētki bija pirmie, kuros piedalījās deju kolektīvi. Šie dažos gados sagatavotie Dziesmu svētki pārspēja buržuāziskās Latvijas ilgos miera laika apstākļos sagatavotos devītos dziesmu svētkus ar programmas daudzveidību un dalībnieku skaitu. Zīmīgi, ka svētkus Rīgas Dinamo stadionā atklāja deju kolektīvu koncerts, kurā uzstājās 920 dejotāji ar 14 latviešu un dažām citu tautu dejām. Ja atceramies, ka pirmspadomju laikā dziesmu svētku atklāšanu saistīja ar garīgo koncertu un darba tautai naidīgas varas cildināšanu, tad jo saprotamāks kļūst tautas horeogrāfijai pavērtais ceļš visas republikas mākslas dzīvē. Krāšņie masu uzvedumi ar daudzveidīgos ornamentos izzīmēto kustību simfoniju un etnogrāfisko novadu tautas tērpu krāšņo krāsu ziedu kopš 1948. g. kļuva par dziesmu svētku jaunu un neatņemamu komponentu. Nedaudzos turpmākajos gados deju kolektīvu skaitliskais sastāvs un priekšnesumu kvalitatīvais līmenis kļuva līdzīgs kora sniegunam. Tādēļ kopš 1960. gada dziesmu svētkus dēvē par dziesmu un deju svētkiem.

Līdz ar kolektīvu izaugsmi radās prasības pēc jaunām latviešu dejām. Kopš Padomju Latvijas II Dziesmu svētkiem sākās īpaša rosība tradicionālā tautas deju repertuāra papildināšanā ar jaunradēm un apdarēm.

No svētku uzvedumos iesaistītajām latviešu tautas dejām atzīmējamās «Jautrais pāris», «Diždancis», «Pāru deju virkne» u. c., no apdarēm B. Priedes «Ačkups», Z. Samas «Gatves deja», H. Sūnas «Rucavietis» u. c., no jaunradēm M. Lasmanes «Ugunscura deja», «Cimdu pāris», A. Štrausa «Talsu deja», D. Rūjas «Līvzeme», A. Donasa «Latviešu pāru deja», H. Sūnas «Audēju deja», «Pie Daugavas» u. c.

Katrā Padomju Latvijas rajonā ir vairāki deju kolektīvi, dažos (Cēsis,

Madona, Saldus u. c.) to skaits pārsniedz 20. Tāpēc lielus masu deju uzvedumus rīko arī rajonu dziesmu un deju svētkos.

Īpašu vietu mākslinieciskajā pašdarbībā ieņem Tautas ansambļi. Labākie no tiem (LVU «Dancis», Poligrāfiķu centrālā kluba «Liesma», RPI «Vektors» un Rīgas rajona kultūras nama «Ritenītis») savā daiļradē sasnieguši ļoti augstu izpildījuma meistarību un risina mūsu republikas skatuvisko tautas deju repertuāra galvenās problēmas. Šie ansambļi arvien vairāk pievēršas klasiskā baleta skolas apmācības metodēm, līdz ar to latviešu deju priekšnesumam piešķirot jaunu raksturu. Ne tikai Padomju Latvijas baletmeistaru jaunie horeogrāfiskie risinājumi, bet arī tradicionālie izteiksmes līdzekļi iegūst mūsdienām raksturīgu spilgti dejisku un teatrālu atveidojumu. Vadošie tautas ansambļi uzskatāmi par vidusposmu starp tautas deju kolektīviem un profesionālajiem ansambļiem.

Liela nozīme latviešu tautas deju tradicionālā izpildījuma veida saglabāšanā ir etnogrāfiskajiem ansambļiem (Bārtas, Nīcas, Bērzgales, Izvaltas u. c.), kas ar sava novada deju īpatnībām iepazīstina skatītājus ne tikai Latvijā, bet arī ārpus tās (Maskavā).

Latvijas horeogrāfiskās kultūras apzināšana īsti iesākās tikai 50. gados ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas folkloristu ekspedīcijām, kurās daudz maz apmācīti horeogrāfiskās folkloras pierakstītāji savākuši vairāk nekā 8000 vienību. Latviešu tautas senā sadzīves horeogrāfija mūsdienās vēl saglabājusies gan veco ļaužu, gan vidējās paaudzes pārstāvju atmiņā. Dažkārt lauku rajonos (sevišķi no pilsētām attālākajos) sarīkojumos vēl šodien izpilda populārākās latviešu rotaļas («Kumeliņi, kumeliņi», «Kas dārzā?», «Skaisti dziedi, lakstīgala», «Stāsti manim, Daugaviņa» u. c.), rotaļdejas un dejas («Sudmalīņas», «Tūdaliņ, tagadiņ», «Plaukstiņpolka» u. c.). Vēl sastopamas arī senāk aizgūtās rotaļas un rotaļspēles, kā «Ādamam bij septiņ' dēļ», «Viens zemnieks brauc uz mežu» u. c.

Latviešu tautas rotaļām un dejām nozīmīga vieta ir arī skolnieku sadzīves horeogrāfijas repertuārā. Padomju Latvijā iznākuši vairāki dažādām vecuma grupām paredzēti tautas deju, rotaļu un saviesīgo deju publicējumi, kas palīdz izkopt jauniešu horeogrāfiskās iemaņas. Daudzas šolaiku skolnieku rotaļas savā horeogrāfiskajā risinājumā nereti ir bagātākas par pašām komplicētākajām senajām pieaugušo rotaļnieku norisēm. Oktobrēnu un pionieru rotaļu, bet sevišķi rotaļspēļu un spēļu repertuārā aizvien vairāk ienāk norises ar šīsdienas motīviem. Tiek atdarināta vilcienu, auto, lidmašīnu, raķešu un citu mehānismu darbība, radikāli izmainot rotaļu un spēļu saturu un formu. Daudz dinamiskāks kļūst norises ritms.

Sabiedriskās dzīves trauksmei atbilstošs spraigs ritms jūtams mūsdienu sadzīves dejās, kas Padomju Latvijas jauniešu dzīvē ieņem nozīmīgu vietu. Daudzi klubi, kultūras nami un kultūras pilis pilsētās un lauku centros pat vairākas reizes nedēļā rīko deju vakarus, kuros dejas pavada vairāk vai mazāk pilnvērtīga džeza vai estrādes orķestra spēlētā laikmetīgā deju mūzika. Saviesīgai dejai nozīmīga vieta ierādīta arī restorānos, kafejnīcās, darba vietu un mācību iestāžu sarīkojumos.

Deju vakaros iecienīts starptautiskais viesību deju standarts, no kura pārņem to, kas atbilst sociālistiskās sabiedrības estētiskajām normām. Starptautiskās viesību dejas (valsis, fokstrots, lēnais fokstrots, lēnais valsis, tango, rumba, samba u. c.) jau kļuvušas par sadzīves horeogrāfisko klasiku, jo, tāpat kā klasiskā dejas baletā, sintezējušas savā izveidē šimbrīžam visatbilstošāko horeogrāfisko leksiku. No senajām viesību dejām pa retam vēl sastopamas «Krakovjaks», «Padespaņa» un dažas citas.

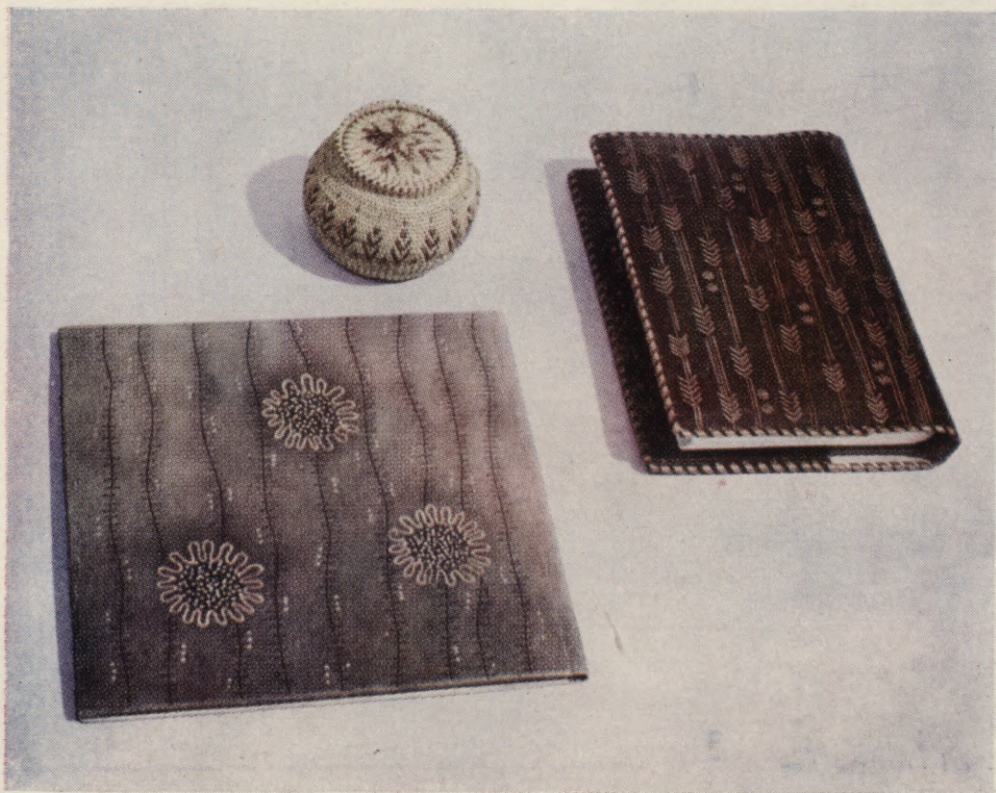
Starptautisko viesību deju deju veids demokrātiskāks par veco, jo tas piemērots jebkurai izpildītāju kategorijai, jebkuram dejas laukuma izmēram un bez tam dod iespēju izpausties katra dejas pāra vai pat atsevišķa dejojāja pilnīgi patstāvīgai horeogrāfisko improvizāciju iniciatīvai.

Pašreizējā jauniešu aizraušanās ar modernajām dejām prasmīgi tiek saistīta ar pareizas jauno deju leksikas apmācību un to dailes izpratni. Saviesīgo deju iemaņu apgūšana lietpratēju vadībā devusi atzīstamus panākumus. Moderno deju pareizais izpildījuma stils ar bagātām figūru kombinācijām no Rīgas un citu pilsētu kultūras namiem un klubiem aizvien vairāk nonāk lauku apvidos. Jaunieši atmet no Rietumiem nokopētās, neestētiskās kustības. Latvija, Igaunija un Lietuva ar kopīgām zonālām saviesīgās dejas iezīmēm soļo padomju sadzīves horeogrāfiskās kultūras cēlāju avangardā.

Padomju Latvijas horeogrāfiskās kultūras izaugsmē milzīga nozīme ir profesionālai dejas mākslai. Latviešu dejas baletmeistares H. Tangijevas-Birznieces un komponista A. Liepiņa balets «Laima», J. Čangas un Ā. Skultes balets «Brīvības sakta», J. Čangas un Alfr. Kalniņa balets «Staburadze», kā arī citi profesionālo dejojāju iestudējumi ar saviem jaunajiem meklējumiem laužuši pirmspadomju latviešu tautas deju speciālistu radītos šauri nacionālos ietvarus.

Latviešu literatūras un mākslas dekādēs Maskavā, valsts svētku sarīkojumos Rīgā un Maskavā, Vispasaules jaunatnes un studentu festivālos kopā ar profesionālajiem dejojājiem savu prasmi demonstrē labākie republikas pašdarbības kolektīvi. Kopējā priekšnesumā norūdās tautas talanti. Uz pašām lielākajām skatuvēm tiek uzvesti grandiozi latviešu etnogrāfiskie uzvedumi: «Jāņu vakars», «Pūra vakars», «Pūra lāde» u. c. (Rīgā — Operas un baleta teātrī, Maskavā — Lielajā teātrī u. c.), kuros izpildītas latviešu dejas: H. Tangijevas-Birznieces «Rucavietis», J. Čangas «Skaisti dziedi, lakstīgala», B. Priedes «Likumus dejas», M. Lasmanes «Kāzu dejas», H. Sūnas «Meita puīšus dancināja», «Audēju dejas», «Puiši meitām puķi sniedz», A. Bērziņa «Andžiņš», «Puišu dejas» u. c.

Atbildīgie uzdevumi visnotaļ stimulējuši Padomju Latvijas horeogrāfiskās kultūras izaugsmi. Paplašinājusies latviešu dejas leksika un izveidojušies jauni dejas žanri. Padomju Latvijas horeogrāfi, attīstot tālāk klasisko mantojumu, savā daiļradē aizvien drošāk izmanto brālīgo tautu radošo pieredzi, iestudē citu tautu labākos daiļdarbus, ko demonstrē uz mūsu profesionālās un pašdarbības skatuves. Padomju tautu draudzība progresīvi ietekmē horeogrāfisko mākslu, tuvina un savstarpēji bagātina to kultūru.

180. att. Grāmatu apvāki un cibiņa. Rīgā 1967. g. (TMI).

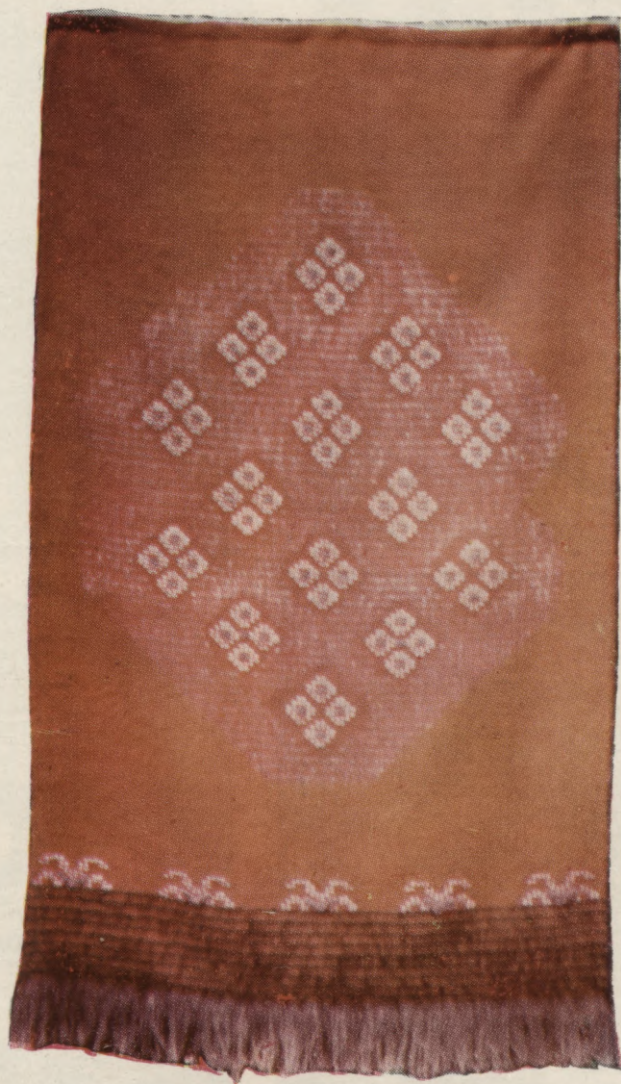

181. att. Ansambļi. Rīgā 1967. g. (TMI).

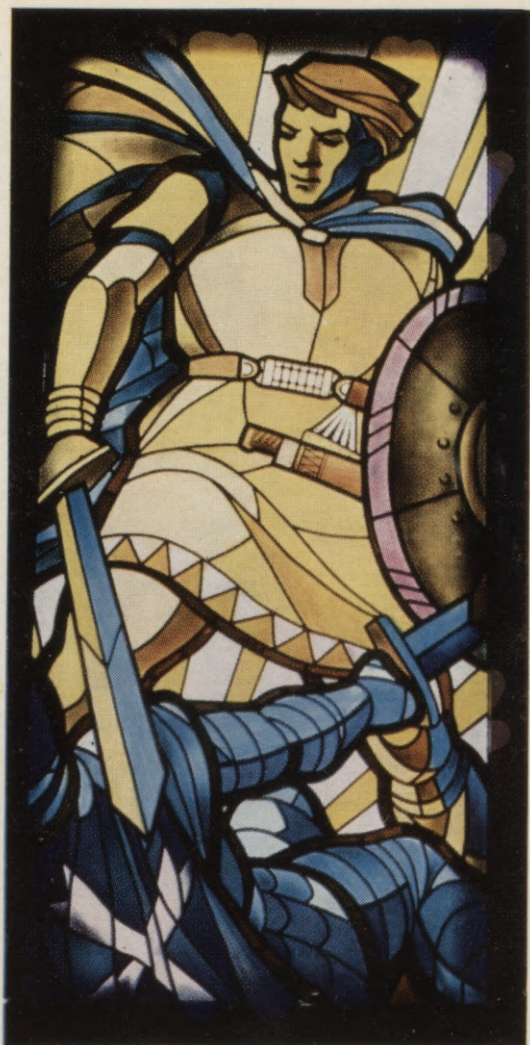
182. att. Dzintara rotas. XX gs. 60. gadu darinājumi (E).

183. att. Sienas sega. Rīgā 1967. g. (TMI).

184. att. Māla trauki. Rīgā 1967. g. (TMI).

185. att. Vitrāžas:

1 — dejojāji (RLMV). Skolas audzēknes Rītas Plaudes diplomdarbs 1963. gadā; 2 — Lāčplēša cīņa ar Melno bruņinieku. (Latvijas PSR Revolūcijas muzejā. Autori P. Cēsnieks un A. Mucenieks, 1959.—1960. g.)

Vestienas apvidū.

TAUTAS UN LIETIŠKĀ MĀKSLA

Pirmais organizatoriskais pasākums padomju lietišķās mākslas attīstībā ir Latvijas PSR Mākslinieku savienības Lietišķās mākslas sekcijas nodibināšana. Sekcijā darbu sāka 25 dažādu nozaru lietišķās mākslas meistari — mākslinieki. Profesionālie lietišķās mākslas meistari savu amata prasmī apguvuši vai nu Mākslas akadēmijā, speciālās skolās, vai arī amata meistaru darbnīcās un savas radošās ieceres realizē kā Mākslinieku savienības biedri, veicot valsts pasūtījumus vai strādājot kombinātā «Māksla». Viņi savus darbus veic pēc rūpīgi izstrādātām un plaši apspriestām kompozīcijām ar dažādu tehnisko ierīču palīdzību.

Tautas mākslas veidošanā nozīmīga vieta ir dažādiem mākslas pašdarbības pulciņiem, kuri mākslinieciskās daiļrades spēju izkopšanā veic lielu darbu. Šo pulciņu dalībnieki attiecīgo tehniku parasti apguvuši pašmācības ceļā un lietišķās mākslas darbus darina brīvajā laikā. Pie pašdarbniekiem pieskaitāmi arī tie mākslas skolu absolventi, kas strādā vai nu par skolotājiem, vai citā kādā tautas saimniecības nozarē, kur ikdienas darbs nav saistīts ar māksliniecisku daiļradi.

Pulciņu darbu metodiski vada E. Melngaiļa tautas mākslas nams. Pašdarbnieku skaits mūsu republikā 1965. g. bija sasniedzis jau 10 000. Pulciņi darbojas rajonu un ciemu kultūras namos, kolhozu klubos, bibliotēkās, skolās, novadpētniecības muzejos.

Lai sekmētu lietišķās mākslas sasniegumu apgūšanu un celtu māksliniecisko līmeni pašdarbības pulciņos, E. Melngaiļa Tautas mākslas nams ik gadus rīko seminārus pašdarbības pulciņu vadītājiem un aktīvākajiem dalībniekiem.

Daudzi republikas pašdarbnieki un pat veseli pašdarbības kolektīvi (Jelgavas, Bauskas, Smiltenes u. c.) jau sasnieguši tādu teorētiskās sagatavotības līmeni, ka spēj arvien lielāku uzmanību veltīt veselu ansambļu veidošanai, kuru mākslinieciskais līmenis pilnībā atbilst mūsdienu estētiskajām prasībām.

Būtiska nozīme pašdarbnieku mākslinieciskā audzināšanā ir ikgadējām atskaites izstādēm rajonos un ciema klubos; eksponātu iztirzāšana un darbu objektīvā novērtēšana palīdz to autoriem izprast darba sasniegumus un trūkumus. Labākie darbi tiek eksponēti republikāniskajās izstādēs. Aktīvi strādā un labas izstādes rīko Cēsu, Bauskas, Valkas, Gulbenes, Kuldīgas, Balvu, Madonas un Valmieras rajonu pašdarbnieki. No visām lietišķās mākslas nozarēm visplašāk pašdarbības pulciņos nodarbojas ar aušanu, šūšanu un adīšanu, mazāk — ar koktēlniecību, metāla, dzintara apstrādi.

Pieaugot pašdarbnieku skaitam un to darbu kvalitātei, tāpat arī lai apmierinātu darbaļaužu pieprasījumu pēc gaumīgiem lietišķās mākslas izstrādājumiem, pie Latvijas PSR Mākslinieku savienības 1961. g. tika nodibināta Tautas mākslas meistaru apvienība. Spējīgākajiem pašdarbniekiem piešķir tautas daiļamatu meistara nosaukumu. Daiļamatu meistaru labākie darbi tiek pārdoti Tautas mākslas salonā. Meistarus ar materiāliem apgādā un viņu darinājumu realizāciju veic Latvijas PSR Mākslas

fonds un tā ražošanas kombināts «Māksla». Tautas daiļamatu meistarų skaits republikā ik gadus pieaug. Ja 1962. g. bija 500 tautas daiļamatu meistarų, tad 1965. g. to skaits pieaudzis jau līdz 800. Vienmēr pieaugošais tautas daiļamatu meistarų skaits liecina par tautas mākslas profesionālo briedumu. Ar tautas daiļamatu meistarų darbību masu mākslinieciskā pašdarbība tiek tuvināta profesionālās mākslas līmenim. Tautas mākslas salonā triju gadu laikā (1962.—1964.) realizētie 95 628 tautas daiļamatu meistarų darbi nepārprotami liecina par lielo pieprasījumu pēc gaumīgiem lietišķās mākslas izstrādājumiem.

Profesionālo lietišķās mākslas meistarų audzināšanā nozīmīga vieta ir Latvijas PSR Mākslas akadēmijai un lietišķās mākslas vidusskolām Rīgā, Liepājā un Rēzeknē. Skolu absolventi, aktīvi iekļaudamies ražošanas praksē fabrikās un darbnīcās, iedzīvina un turpina pilnveidot savas iegūtās zināšanas, progresīvās tehniskās un mākslinieciskās atziņas.

Lai labāk sagatavotu lietišķās mākslas speciālistus, 1959. g. Latvijas PSR Mākslas akadēmijā bez jau esošās Keramikas nodaļas atvēra Interjera un iekārtas nodaļu, 1961. g. Tekstilmākslas un metāla apdares nodaļu, bet 1963. g. pie Mākslas akadēmijas tika noorganizēti darba estētikas kursi inženieriem, kas strādā dažādās rūpniecības nozarēs.

Lietišķās mākslas radošā darba galvenā bāze mūsu republikā ir kombināta «Māksla» lietišķās mākslas cehs ar koka, ādas, mēbeļu apdares, vitrāžas, tekstiliju u. c. lietišķās mākslas darbnīcām. Kombināta «Māksla» lietišķās mākslas cehs galvenokārt veic radošos pasūtījumus; cehā tiek darināti arī etaloni lietišķās mākslas izstrādājumiem, kas domāti ieviešanai masveida ražošanā. Arvien lielākus panākumus gūst arī Padomju Latvijas rūpniecībā strādājošie mākslinieki. Spilgtākais piemērs ir Rīgas Porcelāna un fajansa rūpnīca un atsevišķie cehi Ādas galantērijas izstrādājumu kombinātā «Somdaris», Rīgas stikla taras rūpnīcā un galantērijas kombinātā «Daile». Ik gadus palielinās pieprasījums pēc lietišķās mākslas darinājumiem. Kā liecina vairāk nekā 10 gadu laikā veikto ekspedīciju materiāli, retas kļuvušas tādas lauku sētas vai pilsētas dzīvokļi, ko nerotātu kāds lietišķās mākslas izstrādājums. Lielais daudzums pārdotās produkcijas mākslas veikalos, to nodaļās un izstādēs pierāda, ka lietišķā māksla ir vispopulārākā mākslas nozare, tā veic nozīmīgu darbu tautas estētiskās gaumes audzināšanā.

Radoši sadarbojoties arhitektiem, māksliniekiem un lietišķās mākslas meistariem, aizvien vairāk pieaug mākslinieciski augstvērtīgi noformēto sabiedrisko ēku skaits. Klubu, skolu, veikalų, kafejnīcu u. c. ēku interjeram bagāti tiek izmantoti dažādu lietišķās mākslas nozaru darinājumi — tekstilijas, keramika, metāla un koka izstrādājumi. Šāda saskaņota ansambla radīšana ir ievērojams latviešu padomju lietišķās mākslas sasniegums. Lietišķās mākslas stila attīstībā nozīmīga vieta ir tehnikas sasniegumiem, jauniem materiāliem un darba mehanizācijai. Tehnikas attīstība pirmām kārtām atspoguļojas arhitektūras izveidē. Izmainījies dzīvojamo un sabiedrisko ēku raksturs, plānojums u. c., savu ietekmi atstājot arī lietišķajā mākslā. Lietišķās mākslas darbiem, tāpat kā arhitektūrai, piemīt vien-

kāršs daiļums un lietišķība, kas atbilst mūsu laikmeta prasībām un cilvēku pasaules izpratnei.

Pirmajos pēckara gados apmēram līdz 1949. g. galvenokārt tika darināti praktiski priekšmeti, kuru tehniskais līmenis nepārsniedza pirmskara tautas mākslas līmeni.

Laika posmam no 1949. g. līdz 50. gadu beigām raksturīgi pārbagāti ornamentāli rotāti priekšmeti ar izteiktu tematisku saturu; lietišķajā mākslā tiek pārnesti portrets.

60. gadi iezīmējas ar jauniem formu meklējumiem, lai skaistā un liederīgā vienotībā harmoniski apvienotu māksliniecisko un utilitāro formu veselos ansambļos, kuri izceltos ar skaidrību un mūsdienu stilam raksturīgu lakonisku formu vispārinājumu.

Viena no spēcīgākajām un plašāk attīstītākajām lietišķās un tautas mākslas nozarēm ir keramika, kurā darbojas vairāki desmiti tautas mākslas meistaruru un vēl vairāk mākslinieku. Spēcīgi latviešu keramiķus ietekmējusi Latgales podnieku daiļrade. Pirmajos pēckara gados kombināta «Māksla» sistēmā bija nodibināta Latgales keramikas darbnīca, kur bez Latgales keramiķa S. Kaļvas (dzim. 1913. g.) strādā daudz mākslinieku — E. Detlavs (dzim. 1919. g.), F. Heimrāte (dzim. 1918. g.), N. Viļumaine (dzim. 1923. g.), V. Šimanovska (dzim. 1929. g.) u. c. Arī šo autoru daiļradē vērojami tie paši attīstības posmi, kas visā lietišķajā mākslā. Keramiķu darbi 60. gadu izstādēs izceļas ar drošām monumentālām formām un jauniem meklējumiem materiālu un tehnisko paņēmieni pielietojumā. Lielākos panākumus šeit guvuši Mākslas akadēmijas pasniedzēji G. Kruglovs (dzim. 1905. g.), M. Melnalksne (dzim. 1909. g.) un S. Ozoliņa (dzim. 1929. g.) un Rīgas Lietišķās mākslas vidusskolas pasniedzējas A. Žuriņa (dzim. 1926. g.) un R. Einberga (dzim. 1921. g.). Kurzemes, sevišķi Rucavas, keramikas formu tālākie veidotāji ir Liepājas lietišķās mākslas vidusskolas pedagogi un absolventi (piemēram, Ž. Rubežs, dzim. 1917. g.), kuri skaidro Kurzemes māla piemērotību vietējai keramikai. Masu produkcijai visvairāk izstrādājumu dod Tukuma, Jelgavas un Latgales keramiķi.

Otra nozare, kurā darbojas mākslinieki keramiķi, ir porcelāna rūpniecība. Divu Rīgas porcelāna rūpnīcu mākslas laboratorijās strādā vairāki desmiti mākslinieku, kas izstrādā paraugus masu produkcijai un atsevišķiem unikāliem izstādes darbiem. Ievērojamus panākumus guvušas mākslinieces Z. Ulste (dzim. 1928. g.) un L. Medniece (dzim. 1924. g.).

Senas tradīcijas Latvijā ir kokmateriālu mākslinieciskajai apdarei un mēbeļu rūpniecībai. Rīgā ražotās mēbeles pirmajos pēckara gados bija pazīstamas un daudz pieprasītas visā Padomju Savienībā. Taču, lai gan Rīgas mēbeļnieki sekmīgi strādā laikmetīgo mēbeļu ražošanā, tomēr lielākajās Vissavienības un Baltijas republiku izstādēs lietuviešu un igauņu mēbeļnieki iegūst pirmās vietas. Tas izskaidrojams tādējādi, ka mūsu mēbeļnieki nav pratuši modernajās mēbelēs apvienot laikmetīgās formas ar tautas mākslas tradīcijām.

Apmēram līdz pussimtam sniedzas dekoratīvās koka tēlniecības meistaruru skaits, kuri strādā kombinātā «Māksla» un piedalās izstādēs. Bez vecā-

kajiem kokapdares meistariem K. Ādamsona (1880.—1951.), A. Keverta (1898.—1963.), V. Tiltiņa (dzim. 1899. g.) un E. Rubeņa (dzim. 1903. g.) šai mākslas nozarē pēckara gados darbojas arī daudz jauno meistarū. Nozīmīgu darbu jaunu formu izveidošanā veic Rīgas un Liepājas Lietišķās mākslas vidusskolas kokapdares nodaļu pedagogi un audzēkņi.

Par vienu no vadošajām lietišķās mākslas nozarēm padomju periodā izaugusi vitrāža. Ja arī izstādēs vitrāžistu darbi ir retāk redzēti, tad daudzas Rīgas iestāžu un uzņēmumu ēkas grezno logi ar oriģinālu risinājumu (Latvijas PSR Augstākās Padomes jaunajā zālē, Pionieru pilī, Šaha klubā u. c.). Kombināta «Māksla» vitrāžas darbnīcas pirmais mākslinieciskais vadītājs E. Veilands darbā iesaistījis kvalificētākos amata meistarus un vadošos šās nozares māksliniekus J. Bīni, Ē. Cēsnieku, Ģ. Vilku u. c. Vitrāžas darbnīcās darinātās vitrāžas redzamas Maskavas metrostacijās, Jaunās Kahovkas un Ļeņingorskas kultūras pilīs, Ordžonikidzes sanatorijā Sočos u. c.

Pēckara gados stipri pieaudzis metālapstrādes meistarū skaits. No vidējās paaudzes māksliniekiem, kas ar savu agrāk iegūto radošo pieredzi un labo tehnisko prasmi likuši drošus pamatus latviešu padomju mākslinieciskajai metālapstrādei, minams A. Naika (dzim. 1908. g.), H. Risins (dzim. 1911. g.), Dž. Bodnieks (dzim. 1910. g.), R. Krasts (dzim. 1905. g.) u. c. Tāpat kā vitrāžisti, arī metālapstrādes meistari veikuši nozīmīgus pasūtījumus Maskavas un Ļeņingradas metrostacijām, Kremļa Kongresu pilij, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas augstceltnei u. c. Latviešu padomju metālapstrādes meistari savos darbos aptver gandrīz visas metālapdares nozares, sākot ar vissmalkākajiem juvelierizstrādājumiem un beidzot ar monumentāliem dekoratīviem kalumiem celtniecībai. Sudraba un dzintara rotas lietu veidošanā veiksmīgi strādā S. Auniņš (dzim. 1911. g.), K. Burka (dzim. 1927. g.) un liepājnieki H. Keterliņa, V. Ansulis, L. Burvis u. c.

Tāpat ar lieliem panākumiem strādā tekstiliju un ādas galantērijas nozaru meistari. Profesionālās lietišķās mākslas meistases, kas pirmajos pēckara gados nodarbojās galvenokārt ar rokdarbu tehnikām (izšuvumiem, adījumiem), tagad vairāk pievērsušās aušanas tehnikām, adījumus un izšuvumus atstājot pašdarbnieku rokās.

Komunisma celtniecības posmā, pieaugot sabiedrības estētiskajām prasībām, lietišķajai mākslai ir sevišķa nozīme. Gadsimtu gaitā veidojusies ne kā atsevišķas personas, bet gan kā visas tautas daiļuma izpratnes rezultāts, tā spēj apmierināt ļoti augstas gaumes prasības un ar savu spēcīgo sociālistiskā reālisma valodu audzina padomju cilvēkus — komunisma cēlājus.

* *

*

Sociālisma periodā Latvijas iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā notikušas dziļas kvalitatīvas izmaiņas. Privātīpašnieciskās ražošanas vietā stājusies ražošana visai sabiedrībai vai kooperatīviem piederošos uzņēmumos, valsts un kolektīvajās saimniecībās. Vienlaikus ar ražošanas sabiedriskošanu visas sabiedrības uzmanības centrā nokļuvusi darbaļaužu mate-

riālo, sadzīves un kultūras vajadzību apmierināšana, kas ietilpst īpašu iestāžu un uzņēmumu pienākumos. Izmantojot sadzīves un komunālo pakalpojumu iestāžu pakalpojumus, darbaļaudis ietaupa daudz laika, ko izmanto atpūtai un savu zināšanu celšanai. Paplašinoties ražošanai, aug tautas nacionālais ienākums un līdz ar to darbaļaužu personiskie ienākumi. Tajos ietilpst tiešā darba alga un valsts ieguldījumi bezmaksas izglītības un medicīniskās apkalpošanas nodrošināšanā, sociālajā apdrošināšanā, kultūras un izglītības darba, kā arī pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu celšanā un uzturēšanā u. c. Rezultātā ik gadus aug Latvijas iedzīvotāju dzīves standarts un kultūras līmenis. Tā spilgtākais apliecinājums ir arvien augošie darbaļaužu noguldījumi krājkašēs, lielais pieprasījums pēc kultūrprecēm, grāmatām u. c. vērtīgām lietām.

Sociālisma celtniecības periodā zūd atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju materiālajā un garīgajā kultūrā. Kā lauciniekus, tā pilsētniekus ar nepieciešamajiem darba rīkiem, iedzīves priekšmetiem, apģērbiem u. c. apgādā modernie rūpniecības uzņēmumi. Laukos nokļūst arvien vairāk pilsētnieciskā gaumē darinātu izstrādājumu, kas tuvina laucinieku materiālo kultūru pilsētu iedzīvotāju materiālajai kultūrai. Izzūd kādreizējās novadu lokālās dzīves īpatnības, kas vēl saglabājušās tautas mākslas darinājumos, uzturā, dzīvojamo ēku veidos un to izmantošanā, kā arī iedzīves priekšmetos. Zināmas novadu lokālās īpatnības saglabājušās arī ģimenes dzīves organizācijā un ieražās. Pilsētnieciskā dzīves veida un modernās kultūras iezīmes ātrāk iesakņojas lielāko centru tuvumā esošajos apvidos, kā arī jaunākās un vidējās paaudzes ģimenēs. Pagātnē ekonomiski un kulturāli atpalikušajos apvidos jaunās dzīves elementi iesakņojas lēnāk. Šo un citu iemeslu dēļ Latvijas kādreizējo kultūrvēsturisko novadu zināmas iezīmes saglabājas arī mūsdienu laukos. Raksturīga iezīme sociālistiskā dzīves veida tapšanā ir visu materiālās un garīgās dzīves nozaru internacionalizācija un dažādu tautu kultūru savstarpēja mijiedarbība un bagātināšanās. Tā rezultātā veidojas padomju tautu idejiski vienotā kultūra, kas ir nacionāla pēc formas un sociālistiska pēc satura.

Sociālistiskajā iekārtā kultūras un izglītības sasniegumi kļuvuši par visplašāko tautas masu ieguvumu. Bibliotēkas un kultūras nami iekārtoti visos republikas ciemos un pilsētās. Profesionālu mākslinieku, ansambļu un teātru viesizrādes un koncerti notiek rajonu centros, pilsētciematos, kolhozu, padomju saimniecību un ciemu kultūras namos. Lasītāji un klausītāji regulāri tiekas ar rakstniekiem, māksliniekiem, zinātnes un kultūras darbiniekiem, kas iepazīstina darbaļaudis ar jaunākajiem kultūras darba sasniegumiem un savām radošā darba iecerēm. Notiek domu apmaiņa, kuras gaitā darbaļaudis radošajiem darbiniekiem dod savus ierosinājumus, vēlējumus, kritiskas piezīmes. Šajā sadarbībā daudz gūst abas puses.

Kultūras celtniecībā un sociālistiskā dzīves veida radīšanā Latvijā apzinīgi iesaistījušās plašas iedzīvotāju masas, ko organizē un vada Komunistiskā partija. Darba cilvēku radošā aktivitāte visās dzīves un darba nozarēs sekmē komunisma celtniecību, paātrina savu laiku pārdzīvojušo materiālās un garīgās kultūras parādību izzušanu.

LATVIEŠU ETNOGRĀFIJAS BIBLIOGRĀFIJA*

SAKĀRTOJUŠI A. Ģērmanis un Z. Šakare

SATURS

I. Bibliogrāfija un historiogrāfija	561.—562. lpp.
a. Bibliogrāfijas bibliogrāfija	561. lpp.
b. Historiogrāfija	562. lpp.
II. Priekšpadomju un ārzemēs izdotā literatūra	562.—570. lpp.
III. Padomju literatūra	570. lpp.
(Rokrakstu un avotu apskatu sk. pamatteksta nodaļās.)	

* Grāmatu apraksti dažkārt ir saīsināti.

SAISINĀJUMI

AE — Arheoloģija un etnogrāfija. R.

Bd — Band.

DJ — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. Berlin.

DVK — Dabas un vēstures kalendārs. R.

EMA — Etnograafia muuseumi Aastaraamat. Tartu; 19. sēj. — Tallinn.

FBR — Filologu biedrības Raksti. R.

FIR — Folkloras in-ta Raksti. R.

Gr-tā — Grāmatā.

H. — Heft.

IMM — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. R.

LAM — Latviešu aizvēstures materiāli, I. R.

LArh — Latvijas arhaioloģija. R.

LCVVA — Latvijas Centrālais Valsts vēstures arhīvs.

LD — Kr. Barona un H. Visendorfa Latvju dainas. 1—6. Jelgavā, Pēterburgā, Petrogradā, 1894—1915.

LKV — Latviešu konversācijas vārdnīca. R.

LLAR — Latvijas lauksaimniecības akadēmijas Raksti. R.

LLV — Latviešu literatūras vēsture. R.

LM — Latvju Mēnešraksts. R.

LPF — Latviešu padomju folkloras. R., 1952; 2. izd. — 1953.

LPLM — Latviešu padomju lietišķā māksla. R., 1960.

LR — Latvju raksti. R. Zariņa red. R.

- LTD — Latvju tautas dainas. Red. J. Endzelīns. 1.—12. R., 1928—1932.
- LTDz — Latviešu tautasdziesmas. Izlase. 1.—3. R., 1955—1957.
- LTDzKop — Latviešu tautas dziesmas. 1. — 12. sēj. Kopenhāgenā.
- LTM — Latviešu tautas māksla. R.
- LTT — Latviešu tautas ticējumi. 1.—4. R., 1940—1941.
- LTTēpi — Latviešu tautas tēpi. R.
- LUR — Latvijas universitātes Raksti. R.
- LVIŽ — Latvijas Vēstures institūta Žurnāls. R.
- LVU ZR — Latvijas Valsts universitātes (vēlāk: Pētera Stučkas Latvijas Valsts universitātes).
Zinātniskie raksti. R.
- LZDT — Latvijas zeme, daba un tauta. R.
- PadLK — Padomju Latvijas Komunisti. R.
- PadLSk — Padomju Latvijas Skola. R.
- ParTV — Par tehnikas vēsturi. R.
- R. — Rīgā.
- Rec. — Recenzija.
- Red., red. — Redaktors, redakcijā, rediģējis.
- RKr Endzelīnam — Rakstu krājums. Veltījums... Jānim Endzelīnam... R.
- RLB RKr — Rakstu krāj., izdots no Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas. R.
- Sast. — sastādītājs, sastādījis, -uši, -ušas.
- sl. — sleja.
- SM — Senatne un Māksla. R.
- SRL — Scriptorum rerum Livonicarum, 1.—2. R. — Leipzig, 1853.
- t. — tomus, tome.
- T. — Teil.
- TN — Talsu novads. R.
- TV — Tautas vēsturei. R.
- VArhR — Valsts arhīva Raksti. R.
- VLIR — Valodas un literatūras in-ta Raksti. R.
- VP — Vēstures problēmas. R.
- VVM — Valsts vēsturiskā muzeja krājumi. R.
- ZA Vēst — LPSR ZA Vēstis. R.
- БЭСб — Балтийский этнографический сборник. М.
- ВАН СССР — Вестник Академии наук СССР. М.
- ВДИ — Вестник древней истории. М.
- ВИ — Вопросы истории. М.
- ВЛУ — Вестник Ленинградского гос. ун-та. Серия истории, языка и литературы. Л.
- ВСЯ — Вопросы славянского языкознания. М.
- [Д] — Доклад на VII Международном конгрессе антропологических и этнографических наук. М., авг. 1964 г.
- Ежг Agr — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы.
- Ежг ЭМ — Ежегодник Этнографического музея. Тарту.
- ЖМНП — Журнал Министерства народного просвещения. СПб.
- ИАН ЛССР — Известия Академии наук Латвийской ССР. Р.
- ИАН ЭстССР — Известия АН Эстонской ССР. Серия общественных наук. Таллин.
- ИЗ — Исторические записки. М.

- Из ИМ — Из истории медицины. Р.
Из ИТ — Из истории техники. Р.
КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. М.
КСИЭ — Краткие сообщения Ин-та этнографии АН СССР. М.
Л. — Ленинград.
М. — Москва.
МБЭ — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции. (1952 г.) М.
МИАЛ — Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. Р.
МИА СССР — Материалы и исследования по археологии СССР. М.
Пробл Ист — Проблемы истории. Р.
Р. — Рига.
СА — Советская археология. М.
Сб Эндзелину — Сборник статей, посвященный академику... Яну Эндзелину в связи с 85-летием со дня рождения. Р.
СПб — Санкт-Петербург.
ССб — Скандинавский сборник. Таллин.
стб — столбец.
СЭ — Советская этнография. М.
Тр ИЭ — Труды Ин-та этнографии АН СССР. Новая серия. М.
Тр ИЯЛ — Труды Института языка и литературы АН Латв. ССР. Р.
Тр ПКЭ — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. М.
УчЗ Лат ГУ — Ученые записки Латвийского государственного университета. Р.
Шноре — Э. Д. Шноре. Асотское городище. Р., 1961.

BIBLIOGRĀFIJA UN HISTORIOGRĀFIJA

a. Bibliogrāfijas bibliogrāfija

- Buchholz A. und Spreckelsen A.* Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands von den Anfängen bis 1913. Sonderabdruck aus «Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte», [R.], 1914, 296.—415. lpp.
- Gērmānis A. un Šakare Z.* Bibliogrāfija [Vidzemes etnogrāfijai]. — AE, 5, 1963, 304.—313. lpp.
- Ģinters A.* Latviešu zinātne un literatūra. 1763.—1907. Periodikā iespiesto rakstu rādītājs. [9 sēj.] R., 1926—1963.
- Ivanova G. un Arnicāne B.* Padomju tradīcijas. Ieteicamās literatūras rādītājs. R., 1963. 111 lpp.
- Latvijas vēstures bibliogrāfija. 1918.—1935. Red. E. Šengele. R., 1935. 123 lpp.
- Latvijas zinātne un literatūra. 1920.—1936. Periodikā iespiesto rakstu sistematiskais rādītājs. [18 sēj.] R., 1921—1942.
- Misiņš J.* Latviešu rakstniecības rādītājs. 1. [1585.—1910.]; 2. [1585.—1925.]. R., 1924—1937.
- Napiersky C. E.* Chronologischer Conspect der lettischen Literatur 1587—1868. Mitau, 1831. 1844, 1858, 1869.
- Ozols A.* Tautas dziesmu literatūras bibliogrāfija. Red. L. Bērziņš. R., 1938. 283 lpp.
- Recke J. F., Napiersky K. E.* Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. 1—4. Mitau, 1827—1832. Nachträge und Fortsetzungen. 1—2. Mitau, 1859—1861.
- Seiļ V.* Grāmatas Latgales latviešiem. Latgaliešu dialektā izdoto grāmatu hronoloģiskais, sistematiskais, autoru un izdevēju rādītājs. 1585.—1936. R., 1936. 600 lpp.
- Šengele E.* Vēstures bibliogrāfija. 1936.—1939. — LVIZ, 1937—1940.
- Thomson E.* Baltische Bibliographie. 1945—1956 u. 1957—1961. Würzburg, 1957. 1962.
- Valsts bibliotēkas Biļetens. R., 1927—1943.
- Winkelmann E.* Bibliotheca Livoniae historica. Systematisches Verzeichniss der Quellen und Hilfsmittel zur Geschichte Estlands, Livlands und Kurlands. 2. Verbess. u. sehr vermehrte Ausg. Berlin, 1878. XVIII, 608 lpp.

* *
*

[Барон Кр.] Указатель сочинений о коренных жителях Прибалтийского края. СПб., 1869. 93 стр.

Rec. Egle Kārlis. Krišjāņa Barona bibliogrāfiskais darbs. — Gr-tā: Krišjāņa Barona piemiņai, R., 1962, 61.—63. lpp.

Бунакова О. В., Каменецкая Р. В. Библиография трудов Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. 1900—1962. Л., 1967. 281 стр.

Германис А. Б., Шакаре З. Я. Библиография латвийской антропологии и этнографии за 1960—1964 гг. — СЭ, 1965, 6, стр. 157—165.

- Зеленин Д. К. Библиографический указатель русской этнографической литературы о внешнем быте народов России. (Жилище. Одежда. Музыка. Искусство. Хозяйственный быт.) 1700—1910 гг. Издание корректурное. СПб., 1913. XXXIX, 733 стр.
- Зеленин Д. К. Обзор рукописных материалов ученого архива Всесоюзного географического общества о народах Прибалтики. — СЭ, сб. 6—7, М.—Л., 1947, стр. 254—274.
- Каменецкая Р. В. Новая литература по народам Прибалтики. — СЭ, 1967, 6, стр. 154—155.
- Сабурова Л. М. Литература о новых обрядах и праздниках за 1956—1963 гг. (Основные вопросы и тенденции изучения.) — СЭ, 1967, 5, стр. 173—181.

b. Historiogrāfija

- Baumanis A. Krišjānis Barons. R., 1935. 398 lpp.
- Bērziņš L. Kaspars Biezbārdis un latviešu tautas dzeja. — IMM, 1937, 9, 203.—212. lpp.
- Bērziņš L. P. Šmits kā latviešu tautas āziesmu pētnieks. — FBR, 19, 1939, 21.—30. lpp.
- Bīrons A., Dorošenko V. Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā. R., 1966. 255 lpp.
- Karnups A. Matiss Siliņš. — SM, 1936, 1, 151.—153. lpp.
- Kokare E. Latviešu padomju folkloristikas augsmes gaita. — Gr-tā: Sociālisma uzvara Latvijā, R., 1960, 163.—195. lpp.
- Kokare E. Latviešu padomju folkloristikas attīstības galvenās līnijas. — ZA Vēst, 1965, 7, 79.—86. lpp.
- Krastiņa A. Lāti rahvaarhitektuuri uurimisest. — EMA, XX, Tartu, 1965, 228.—243. lpp. [Par latviešu tautas celtniecības pētišanu].
- Krišjāņa Barona atmiņas. Sakopojusi Līna Baron. R., 1924. 214 lpp.
- Krišjāņa Barona piemiņai. Rakstu krājums. R., 1962. 221 lpp.
- Krišjāņa Barona (1835.—1923.) simtās dzimundienas piemiņai. R., 1935. 296 lpp. (Ceļi, 6).
- Strods H. Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā. (1920.—1940.) — AE, 6, 1964, 141.—158. lpp.
- Strods H. Die Entwicklung der lettischen Ethnographie. — DJ, Bd. 2, T. 2, 1965, 326.—332. lpp.
- Strods H. Latviešu padomju etnogrāfija 25 gados. (1940.—1965.) — AE, 8, 1968, 21.—28. lpp.
- Strods H. Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats. — AE, 5, 1963, 5.—24. lpp.
- Šmits P. Pārskats par jaunākiem rakstiem Latvijas senātnes pētišanā. — RLB RKr, 18, 1926, 12.—24. lpp.
- Vilks [i. i., Švābe] A. Daži dainoloģijas jautājumi. — LM, 1944, 1, 46.—53. lpp.; 2, 109.—114. lpp.

* * *

*

- Земзаре Д. Э. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии и развитие латышской этнографической науки. — КСИЭ, 12, 1950, стр. 55—58.
- Погодин А. Л. Очерки развития латышской этнографии за последние пятнадцать лет. — ЖМНП, 1904, 3, стр. 89—116.
- Степерманис М. К. Развитие этнографической науки в Советской Латвии. — СЭ, 1960, 3, стр. 139—144.
- Строг Г. П. Основные направления в развитии этнографии Латвии. М., 1964. 10 стр. [Д].
- Строг Г. П. Развитие и ближайшие задачи латышской советской этнографии. — СЭ, 1963, 2, стр. 61—71.

II

PIEKŠPADOMJU UN ĀRZEMĒS IZDOTĀ LITERATŪRA

- Āboliņš J. Darba rati Latvijas lauksaimniecībā. R., 1935. 116 lpp.
- Āboliņš J. Latviešu jaunkareivju un zemkopju kājas pēdas apskates rezultāti. — LUR, 20, 1929, 659.—686. lpp.
- Abuls P. Kokļu uzraksti. — FBR, 4, 1924, 81.—85. lpp.
- Adamovičs L. Senlatviešu reliģija. — Gr-tā: Vēstures atziņas un tēlojumi, R., 1937, 45.—115. lpp.

- Adamovičs L.* Senlatviešu reliģiskās tradīcijas 18. gs. pirmā pusē. — FBR, 10, 1930, 224.—236. lpp.
- Adamovičs L.* Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks. 1700.—1740. R., 1933. XVI, 659 lpp.
- Agthe A.* Laukstrādnieku sākums un stāvoklis Vidzemē. — Mājas Viesis, 1909. 15—34.
- Agthe A.* Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland. Tübingen, 1909. XII, 158 lpp.
- Aizsils A.* Latviešu tautas sapņu iztulkošana. R., 1939. 172 lpp.
- Aizsils A.* Senās kāzas Daugavpils apriņķī. R., 1941. 384 lpp.
- Alksnis J.* Dzīvība, dvēsele, māte tautu, sevišķi baltu tautu, ticējumos no bioloģiskā vie-
dokļa. — RLB RKr, 22. A. Humanitāri raksti, 1936, 11.—62. lpp.
- Alksnis J.* Materialien zur lettischen Volksmedizin. Halle, 1894. 118 lpp.
Rec.: A. Породин. — ЖМНП, т. 298, 1895, апр., стр. 459—473.
- Alksnis J.* Tautas medicīniski materiāli. — RLB RKr, 12, 1898, 1.—46. lpp.
- Ancītis Kr.* Latvju kultūras atlants. Instrukcija līdzstrādniekiem. R., 1943. 78 lpp.
- Andermanis K.* No tīnes līdz kumodei. — LTD, 7, 1931, 593.—631. lpp.
- Andermanis K.* Senā latvju istaba. — LTD, 2, 1928, 18.—35. lpp.
- Andermanis K.* Tautas celtniecība Latgalē. — Gr-tā: Rokas grāmata ekskursiju vadītājiem pa
Latgali, R., 1935, 36.—56. lpp.
- Andermanis K.* Tautas celtniecība un ēku iekārta Talsu novadā. — TN, 1937, 115.—146. lpp.
- Apsīšu Jēkabs.* No Lizuma senatnes. R., 1928. 72 lpp.
- Ārends P.* Arhaiskie elementi mūsu etnogrāfiskā celtniecībā. — SM, 1938, 2, 148.—160. lpp.
- Ārends P.* Kā latvieši senāk istabas iekārtojuši un apgaismojuši. — LTD, 8, 1931, 31.—80. lpp.
- Ārends P.* Kuršu sēta. — SM, 1937, 2, 79.—109. lpp.
- Ārends P.* Latviešu istabas apkure. — LAM, 2, 1936, 31.—58. lpp.
- Ārends P.* Mācītāja A. G. Boses albums. — SM, 1940, 2, 120.—129. lpp.
- Ārends P.* Maltuve un rokas dzirnavas. — LTD, 2, 1928, 137.—148. lpp.
- Ārends P.* Skali, sveces un lukturi. — LTD, 8, 1931, 81.—101. lpp.
- Ārends P.* Sluju darvas ceplis. — SM, 1937, 1, 55.—60. lpp.
- Ārends P.* Usmas baznīca. — SM, 1936, 1, 99.—105. lpp.
- Ārends P.* Valmieras skolas rija. — SM, 1936, 2, 99.—108. lpp.
- Auškāps J.* Balināšana un krāsošana Latvju dainās. — LTD, 3, 1929, 25.—40. lpp.
- Austrums Ģ.* Tautas senās godu un audzināšanas tradīcijas. R., 1939. 307 lpp.
- Backman G.* Anthropologische Beiträge zur Kenntnis der Bevölkerung Lettlands. — LUR, 12,
1925, 367.—380. lpp.
- Backman G.* Haarfarbe und Haarform der Letten. — Läkareförenings förhandlingar. Nya
följd, 29, 1—2, Uppsala, 1924, 127.—163. lpp.
- Backman G.* Die Körperlänge der Letten. — Turpat, 99.—126. lpp.
- Balodis Fr.* Metāls un metāla rotas lietas senatnē un tautas dziesmu atmiņā. — LTD, 5, 1930,
309.—320. lpp.
- Balodis Fr.* Senlietas. — LArh, 1926, 89.—125. lpp.
- Barlotijs J.* Laika novērojumi dainās. — LTD, 1, 1928, 411.—415. lpp.
- Barons Kr. un Vissendorfs H.* Latvju dainas. I—VI [8 sēj.], Jelgavā, [ar 2. sēj.] Pēterburgā,
1898—1915. [1. sēj. 1. brtn. iznāca 1894. g.]
- Barons Kr.* Seno latviešu precību un kāzu parašas. — LD, III, 1, Pēterburgā, 1904, 1.—102. lpp.
Die Bauerngesellschaft im Ostseeraum und im Norden um 1600. Uppsala, 1960. 280 lpp.
- Bērziņš J.* Dažas etnogrāfiskas ziņas no Indriķa Straumītes neizdotiem rakstiem. — IMM,
1925, 12, 587.—591. lpp.
- Bērziņš L.* Atraktā tautas dzeja. — FBR, 13, 1933, 114.—151. lpp.
- Bērziņš L.* Ievads latviešu tautas dzejā. 1. Metrika un stilistika. R., 1940. 404 lpp.
- Bērziņš L.* Latviešu dzīve vecā mozaikā. — LM, 1942, 8, 728.—734. lpp.
- Bērziņš L.* Latviešu tautas dzeja Stendera un Herdera laikmetā. — FBR, 7, 1927, 154.—173. lpp.
- Bērziņš L.* Latviešu tautas dziesmas. — LLV, 1, 1934, 133.—324. lpp.
- Bērziņš L.* Senlatvietis dzīvībā un nāvē. R., 1938. 68 lpp.
- Bērzkalne A.* Dziesma par žēlumā nomirušo puisi. R., 1942. 111 lpp.
- Bērzkalne A.* Pamatjēdzieni par tautas dzeju. R., 1937. 16 lpp.
- Bezzenberger A.* Die Kurische Nehrung und ihre Bewohner. Stuttgart, 1889. 135 lpp.
- Bičolis J.* Latviešu lauku sētas etnogrāfiskā vērtība. — Ceļi, 8, R., 1937, 50.—70. lpp.
- Bielenstein A.* Ein glückliches Leben. Selbstbiographie. R., 1904, 8, 463 lpp.

- Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. (Mit einem Atlas von 7 Blättern.) St. Petersburg, 1892. XVI, 548 lpp.
- Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 1.—2. St. Petersburg—Petrograd, 1907—1918.
- Bielenstein A. u. E. u. H.* Studien aus dem Gebiete der lettischen Archäologie, Ethnographie und Mythologie. R., 1896. 61, 178, 42 lpp. (Separatabzug aus dem Magazin der Lettisch-literarischen Gesellschaft.)
- Bielenstein M.* Die altlettischen Färbmethoden. Studien zur idg. Altertumskunde. R., 1935. 176 lpp.
- Biezais H.* Die Gottesgestalt der lettischen Volksreligion. Stockholm, 1961. 267 lpp.
- Biezais H.* Die Hauptgöttinnen der alten Letten. Uppsala, 1955. XII, 436 lpp.
- Biezais H.* Die Religionsquellen der baltischen Völker und die Ergebnisse bisherigen Forschungen. Uppsala, 1953. 128 lpp.
- Birzenieks A.* Koka darinājumi. — Gr-tā: Mākslas vēsture, 1, R., 1936, 11.—90. lpp.
- Blasel A.* Krautmarkt und Johannisfest in Riga im 19. Jahrhundert. — Jahrbuch der Volkskundlichen Forschungsstelle, 2, R., 1928, 15.—25. lpp.
- Börger J. L.* Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker, besonders der Letten. R., 1778. 104 lpp.
- Brand J. A.* Reisen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland etc. Wesel, 1702. 516 lpp.
- Brastiņš E.* Latvju ornamentika. 1. R., 1923. 83 lpp.
- Brastiņš E.* Latvju rakstu kompozīcija. R., 1925. 88 lpp.; 30 lapas ilustr.
- Brežgo B.* Kolekcijas un muzeji Latgolā. — Latgolas Skola, 1937, 2, 25.—30. lpp.
- Bruņenieks M.* Senlatviešu Laima. R., 1940. 75 lpp.
- Celmiņš H.* Lopkopība latvju tautas daiņās. — LTD, 2, 1928, 340.—347. lpp.
- Celtniecības pieminekļi.* 1. sēj. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sakārt. K. Andermanis pēc doc. Dr. P. Kundziņa aizrādījumiem. R., 1933. 10 lapas zīm.; 64 lpp. foto uzp.
- Derums V.* Latviešu ķermeņa uzbūve laika perspektīvā. R., 1940. 124 lpp.
- Diederichs V.* Die Kurische Nehrung und die Kuren in Preussen. Aus dem Magazin der Lettisch-literarischen Gesellschaft. Bd. XVII, Stück 1. Mitau, 1883. 96 lpp.
- Draviņš K.* Kulšana. — Ceļi, 9, R., 1939, 452.—472. lpp.
- Draviņš K.* Siena pļaušana. Ziņas par Stendes pagastu. — Ceļi, 8, R., 1937, 148.—166. lpp.
- Dūnsbergs E.* Etnogrāfija. 1. R., 1876. 18, 200 lpp.
- Dzērvītis A.* Jostas un prievītes. — LTD, 3, 1929, 153.—181. lpp.
- Dzērvītis A.* Kā latvju zeltene darinājusi un valkājusi vainagu. — LTD, 6, 1930, 207.—224. lpp.
- Dzērvītis A.* Kamanu, ratu un zirgu segas. — LTD, 5, 1930, 347.—360. lpp.
- Dzērvītis A.* Latvju audumu tūkstošgadu vecas tradīcijas. — SM, 1938, 2, 161.—178. lpp.
- Dzērvītis A.* Pūra veltes, ziedi un knipeles. — LTD, 9, 1931, 11.—34. lpp.
- Dzērvītis A.* Sievu cepures. — LTD, 8, 1931, 327.—344. lpp.
- Einhorn P.* Historia Lettica . . . — SRL, 2, 1853, 569.—604. lpp.
- Einhorn P.* Widerlegunge der Abgötterey und nichtigen Aberglaubens . . . — SRL, 2, 1853, 639.—652. lpp.
- Elksnīte E.* Gredzens. — LTD, 6, 1930, 263.—300. lpp.
- [*Endzelīns J.*] Par seno kursu (jeb kuršu) tautību un valodu. — Druva, 1912, 5, 623. — 633. lpp.
- Eše M.* Kā senākos laikos latvju jaunieši vakarējuši. — LTD, 3, 1929, 251.—264. lpp.
- Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem.* — «Dienas Lapas» pielikums. 1.—4. R., 1891—1894.
- Galenieks P.* Purvs un ezers [daiņās]. — LTD, 1, 1928, 315.—317. lpp.
- Grase H.* Pļava un pļavas darbi dažādos Latvijas novados. Pēc tautas dziesmu materiāliem. — Ceļi, 8, R., 1937, 167.—185. lpp.
- Graubiņš J.* Kokle. — LKV, 9, 1933, 16941.—16943. sl.
- Grinbergs J.* Der Beitrag von Pastor Friedrich Daniel Wahr zur lettischen Volksliederkunde. Bonn, 1967. 97 lpp.
- Grunvalde P.* Kā senā zeltene adījusi cimdus un zeķes. — LTD, 3, 1929, 201.—229. lpp.
- Ģinters V.* Indriķa Smakata ģimenes rotas. — SM, 1938, 1, 139.—152. lpp.

- Ģinters V.* Latviešu tautas tērpu aizvēsture. — LTTēri, 1936, 7.—92. lpp.
- Ģinters V.* Salaspils depozīta sakts. — SM, 1936, 3, 93.—98. lpp.
- Hupel W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. 1—3. R., 1774, 1777, 1782.
- Ieļeja K.* Par plostiem un pludināšanas darbiem. — Ceļi, 8, R., 1937, 203.—210. lpp.
- Ievads Latviešu tautas tērpu vēsturē. Arv. Dzērviša un V. Ģintera redakcijā. — Tas pats, kas «Latviešu tautas tērpi», sk. to.
- Ignāte M.* Vākas Nīcā. — RLB RKr, 19, 1929, 160.—168. lpp.
- Jākobsons F.* Dzintars mūsu senlietās un tautas dziesmās. — LTD, 4, 1929, 473.—484. lpp.
- Jansons J. A.* Latviešu skatulugas sākumi kāzās un rotājās. — RLB RKr, 18, 1926, 93.—118. lpp.
- Jansons J.* Die lettischen Maskenumzüge. R., 1933. 114 lpp.
- Jansons J. A.* Maģija latviešu tautas tradīcijās. R., 1937. 40 lpp.
- Jansons J. A.* Uz kā pamatojas mūsu traģēdijas sākumi Jāņos un dievainēs. — FBR, 6, 1926, 141.—163. lpp.
- Janševskis J.* Nīca. R., [1928]. 64 lpp.
- Jaunzems J.* Bluķa zārki. — SM, 1939, 2, 41.—51. lpp.
- Jaunzems J.* Kādas senlaiku kuršu dzīvojamās ēkas stāsti. — SM, 1939, 1, 99.—123. lpp.
- Jaunzems J.* Kursas dižie laidari. — SM, 1939, 3, 147.—156. lpp.
- Jaunzems J.* Kuršu koka trauki. — SM, 1937, 2, 110.—124. lpp.
- Jaunzems J.* Kurzemes sēta. Etnogrāfisks apcerējums. [R.], 1943. 56 lpp.
- Jaunzems J.* «Priedes krogs». — SM, 1938, 1, 159.—171. lpp.
- Jaunzems J.* Senā latviešu sēta, atsevišķas ēkas un to iekārtojums. — Gr-tā: Latvijas zeme, zemnieki un viņu darbs. [R.], 1940, 97.—109. lpp.
- Jaunzems J.* Šķības vēja dzirnavas Brīvdabas muzejā. — SM, 1936, 1, 106.—109. lpp.
- Jende E.* Kā senāk šūdinājuši un rakstījuši kreklus. — LTD, 4, 1929, 451.—472. lpp.
- Jenšs J.* Tirdzniecība un kuģniecība latviešu tautas dzīvē un dzejā. — LTD, 12, 1932, 301.—331. lpp.
- Jenšs J.* Vidzemes krogi 17. g. s. — VArhR, ser. B, 1, 1935, 79.—94. lpp.
- Jeruma-Krastiņa L.* Antropoloģiski dati par latviešu skolas jaunatni. — LUR Medicīnas fak. sēr., 3, 1937, 235.—272. a lpp.
- Jerum L.* Die Lettin vom anthropologischen Standpunkt. — LUR Medicīnas fak. sēr., 2, 1935, 1.—192. lpp.
- Jerums N. und Vitols T. M.* Beiträge zur Anthropologie der Letten. — LUR, 18, 1929, 279.—375. lpp.
- Johansons A.* Das Bauopfer der Letten. — ARV, 18—19, Uppsala, 1962—1963, 113.—136. lpp.
- Johansons A.* Die Frau in der Fichte. Zu einem synkretischen Kult der Letten. — Archiv für Volkskunde, 16, Wien, 1961, 49.—54. lpp.
- Johansons A.* Herder, Harder und ein lettisches Bauernmädchen. — Zeitschrift für Volkskunde, Stuttgart, 1965, 1, 1.—14. lpp.
- Johansons A.* Der Kesselhaken im Volksglauben der Letten. — Zeitschrift für Ethnologie, Braunschweig, H. 1, 1962, 87, 63.—76. lpp.
- Johansons A.* Der Schirmherr des Hofes im Volksglauben der Letten. Stockholm, 1964. 304 lpp.
- Johansons A.* Der Sumpf im lettischen und weissrussischen Zauberwesen. — Scando-Slavica, 11, Copenhagen, 1965, 255.—262. lpp.
- Jürgens K.* Mana vectēva nostāsti. R., 1934. 172 lpp.
- Jurjāns A.* Latvju tautas mūzikas materiāli. 1.—6. R., 1894—1926.
- Jušķēvičs J.* Rīgas «badasvētki — umerkumeri». — Atpūta, 457, 1933, 18. lpp.
- Kārkliņa L.* Tautas ēdieni. — LKV, 11, 1935, 20481.—20490. sl.
- Karnups Ā. J. K.* Broces materiāli par Rīgas latviešu apģērbu. — SM, 1936, 3, 87.—91. lpp.
- Karnups Ā.* Kāda 1000 gadu sena tradīcija latviešu rakstos. — SM, 1936, 2, 89.—98. lpp.
- Karnups Ā.* Kurzemes tautas tērpi. — SM, 1937, 2, 125.—150. lpp.
- Karnups Ā.* Latviešu tērps pēdējos 350 gados. — LTTēri, 1936, 98.—192. lpp.
- Karnups Ā.* Likuloks latviešu audumos. — SM, 1937, 1, 61.—73. lpp.
- Karnups Ā.* Novadu tērpi. Sk. Novadu tērpi.
- Karnups Ā.* Senās ziņas par Zemgales tautas tērpu. — SM, 1937, 3, 101.—108. lpp.
- Karnups Ā.* Talsu novada apģērbs un rotas. — TN, 1937, 147.—160. lpp.
- Kaudzītes M.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. 1.—2. Cēsis — R., 1924.

- Kaudzītes M.* Vecpiebalga. R., [1926]. 112 lpp.
- Kelch Ch.* Liefländische Historia . . . bis aufs Jahr 1689. Frankfurt u. Leipzig, 1695. 639 lpp.
- Knorre G.* Kranziologische Untersuchungen an Schädeln aus Skelettgräbern Lettgallens. — Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie, Bd. 28, H. 3, Stuttgart, 1930, 256.—312. lpp.
- Koehler Fr.* Ueber die verschiedenen Arten, das Getreide in Kurland zu mähen. — Kurländische landwirthschaftliche Mittheilungen, Mitau, 1845, 19, 145.—147. lpp.
- Kohl J.* Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Ehtland. 1—2. Dresden und Leipzig, 1841.
- Kornets Fr.* Senlatviešu bērū ieražas. — Gr-tā: Sēta, daba, pasaule, 5, Jelgavā, 1889, 30.—35. lpp.
- Krauss T.* Kā senāk sūdinājuši, pušķojuši un valkājuši cepures. — LTD, 4, 1929, 425.—438. lpp.
- Kreišmanis P.* Zemkopība latvju daiņās. — LTD, 2, 1928, 258.—265. lpp.
- Kruse Fr.* v. Necrolivonica . . . Dorpat und Leipzig, 1842. [152] lpp.; 52 lapas zīm.
- Kundziņš K.* Smiltene. R., [1926]. 45 lpp.
- Kundziņš P.* Celtu iekšējais veidojums. — LTDzKop, 10, 1956, V—XXXVI lpp.
- Kundziņš P.* Dzīvojamā rija Latvijā. — LUR, Arhit. fak. sēr., I, 7, 1934, 377.—595. lpp.
- Kundziņš P.* Latviešu celtniecība. — Gr-tā: Latvieši, 2, R., 1932, 457.—464. lpp.
- Kundziņš P.* Latviešu klēts arhitektūra. — SM, 1940, 2, 45.—78. lpp.
- Kundziņš P.* Latviešu senceltnes. — LArh, 1926, 126.—146. lpp.
- Kundziņš P.* Latviešu tautas celtniecība. — Gr-tā: Mākslas vēsture, 1, R., [1935], 242.—252. lpp.
- Kundziņš P.* Latvju sēta. — LM, 1943, 1, 17.—37. lpp.
- Kundziņš P.* Mūsu lauku būvniecības tradīcijas. — Gr-tā: 2. Latvijas inženieru un tehniķu kongresa darbi, R., [1923], 91.—108. lpp.
- Kundziņš P.* Mūsu lauku dzīvojamo māju arhitektūra. — Sējējs, 1936, 4, 375.—384. lpp.
- Kundziņš P.* Pirts [daļa]. — LKV, 16, 1938, 32522.—32524. sl.
- Kundziņš P.* Priekšnams. — LKV, 17, 1938, 33961.—33962. sl.
- Kundziņš P.* Rija [arhitektūra]. — LKV, 18, 1939, 36212.—36221. sl.
- Kundziņš P.* Ripa kā rotājums latviešu koka celtniecībā. — SM, 1937, 4, 129.—139. lpp.
- Kundziņš P.* Rotājumi [latvju tautas celtniecībā]. — LKV, 18, 1939, 36699.—36704. sl.
- Kundziņš P.* Salmu jumts. — LKV, 19, 1939, 37408.—37413. sl.
- Kundziņš P.* Senās latvju sētas celtnes. — LTD, 2, 1928, 7.—8. lpp.
- Kundziņš P.* Sēta [žogi]. — LKV, 19, 1939, 38424.—38429. sl.
- Kundziņš P.* Sēta. — LTDzKop, 8, 1955, VII—XVI lpp.
- Kundziņš P.* Sētas celtnes. — LTDzKop, 9, 1956, VII—XXXIV lpp.
- Kundziņš P.* Tanisa kalnā atraktās celtnes. — Arhaioloģijas raksti, IV, 1, R., 1928, 45.—50. lpp.
- Kundziņš P.* Die Verbreitung der Riege und ihre Formtypen. — Folkliv 1940, Stockholm, 1941, 84.—92. lpp.
- Kundziņš P.* Viduslaiku formas stabu rotājumos latviešu tautas celtniecībā. — SM, 1936, 2, 109.—115. lpp.
- Kupcis J.* Tautas medicīnas līdzekļi daiņās. — LTD, 12, 1932, 257.—270. lpp.
- Kurcalts K.* Sētu tipi Vidzemes rietumos. — FBR, 14, 1934, 37.—43. lpp.
- Kurtz E.* Heilzauber der Letten. Zusammengestellt und übersetzt von E. Kurtz. 1.—2. R., 1937—1938.
- Latkovskis L.* Daži latgaliešu ēdieni. — Ceļi, 8, R., 1937, 223.—228. lpp.
- Latvieši. 1.—2. R., 1930—1932.
- Latviešu tautas dziesmas. 1.—12. Kopenhāgenā, 1952—1956.
- Latviešu tautas tēpi. Red. A. Dzērvītis un V. Ģinters. 1.—4. R., 1936. 256 lpp. Arī ar nosaukumu: Ievads latviešu tautas tēpu vēsturē. R., 1936.
- Latvijas Saule. 1.—99. R., 1923—1931.
- Latvijas vēstures avoti, 3. sēj. Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos. 1.—2., R., 1940—1941.
- Latvju raksti. Tautas māksla uzvalkos, audumos, būvēs, podniecībā utt. pēc materiāliem valsts un privātos krājumos. 1.—56. brtn. [Red. R. Zariņš]. R., 1924—1931. Izlaisti arī iesieti 3 sējumos.
- Latvju raksti. 1.—2. Eutin, 1957—

- Latvju tautas daiņas. Ilustrēts izdevums ar variantiem un zinātniskiem apcerējumiem. Red. J. Endzelīns. Sakārt. R. Klaustiņš. 1.—12. R., 1928—1932.
- Legzdīņš R.* Senā latvju klēts, kūts, pirts un rija. — LTD, 2, 1928, 77.—110. lpp.
- Lerhīs-Puškaitis A.* Latviešu tautas teikas un pasakas. 1.—7. Jelgavā un R., 1891—1903.
- Līcis J.* Kranologische Untersuchungen an Schädeln atlletischer Stämme. R., 1939. 131 lpp.
- Līdeks O.* Latviešu svētki. R., 1940. 108 lpp.
- Līdeks O.* Latviešu svinamās dienas. R., 1942. 244 lpp.
- Ligers Z.* Ethnographie lettonne. 1. Bāle, 1954. VIII, 622 lpp.
- Ligers Z.* Latviešu etnogrāfija. 1. Bayeux, 1952. III, 229 lpp.
- Ligers Z.* Latviešu tautas kultūra. 1.—2. R., 1942—1944.
- Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft. 1.—21. Mitau — Riga, 1828—1936. [Rīgā tikai 21. sēj.]
- Malta N.* Mežs un koki latvju daiņās. — LTD, 1, 1928, 1.—10. lpp.
- Malvess R.* Latviešu pulcēšanās 13. gadsimtā. — SM, 1937, 2, 23.—31. lpp.
- Mannhardt W.* Letto-preussische Goetterlehre. R., 1936. XIII, 674 lpp.
- Manninen I.* Die Sachkultur Estlands. 1.—2. Tartu, 1931—1933.
- Mansfelds V.* Senais daiņu zvejnieks. — LTD, 1, 1928, 389.—394. lpp.
- Materiāli par Latvijas būvniecību. 1.—5. R., 1921—1931.
- Meisters J.* Materiāli par latviešu tautas dziedniecību ar drogām. R., 1932. 56 lpp.
- Melnalksnis A.* Mazsalaca. R., [1928]. 64 lpp.
- Neureiters F. un Kocers J.* Dzērāju posts daiņās. — LTD, 9, 1931, 401.—412. lpp.
- Neureiters F. un Kocers J.* Ķermeņa uzbūve un raksturs latvju daiņās. — LTD, 4, 1929, 135.—164. lpp.
- Niedre J.* Brunči. — LTD, 4, 1929, 439.—450. lpp.
- Niedre J.* Krustpils apvidus jostas. — VVM, 1, 1930, 9.—18. lpp.
- Niedre J.* Latviešu cimdi. I. — VVM, 2, 1931, 11.—22. lpp.
- Novadu tērpi. [Materiālus sakopojis un novadu aprakstus sarakstījis Ā. Karnups. Tehniskos aprakstus sagatavojusi E. Kivicka.] Jelgavā, 1939. IX, 501 lpp.
- Novickis S.* Par latviešiem Ilūkstes aprīņķī. — RLB RKr, 11, 1897, 58.—90. lpp.
- Ozoliņš Ed.* Kā labina, aicina vai padzen mājas dzīvniekus. — Ceļi, 7, R., 1936, 108.—115. lpp.
- Ozols K.* Senie latviešu audumi. — SM, 1939, 2, 76.—101. lpp.
- Pampe V.* Antropoloģija. R., 1935. 104 lpp.
- Pāvuliņa K.* Cesvaine. — LR, 2, [1931]. 27 lpp., sējuma vidū.
- Pāvuliņa K.* Krustpils. — LR, 2, [1931], 4.—172. lpp.
- Pāvuliņa K.* Lūdums. — Senatne, 1929, 1, 14.—20. lpp.
- Pāvuliņa K.* Ļaudona. — LR, 2, [1931]. 39 lpp., sējuma vidū.
- Pāvuliņa K.* Pušķi un pušķojumi tautas tradīcijās. — LTD, 8, 1931, 103.—145. lpp.
- Pētersons K.* Ķekatās iet (lēkt). — FBR, 2 (2. izd.), 1928, 15.—20. lpp.
- Pētersons K.* Latviešu kāzas. — RLB RKr, 16, 1912, 59.—266. lpp.
- Plutte V.* Katalogs latviešu etnogrāfiskai izstādei pa X arheoloģiskā kongresa laiku Rīgā 1896. g. R., 1896. 111 lpp.
- Prīmanis J.* Antropoloģiskie pētījumi Latvijā. — Gr-tā: Zinātne tēvzemei, R., 1938, 261.—266. lpp.
- Prīmanis J.* Latviešu antropoloģiskais raksturojums. — LZDT, 3, 1937, 27.—56. lpp.
- Prīmanis J.* Latviešu ķermeņa uzbūve latvju daiņās. — LTD, 4, 1929, 1.—46. lpp.
- Prīmanis J.* Lībju antropoloģija. — LKV, 12, 1935, 23293.—23298. sl.
- Prīmanis J.* Pāles galvas kausi. — LUR, 12, 1925, 429.—480. lpp.
- Rakstu krājums. Rīgas latviešu biedrības izdots. 1.—23. R., 1876—1940.
- Rizga P.* Meža drava daiņās. — LTD, 1, 1928, 273.—292. lpp.
- Rūķe V.* Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgabals. — FBR, 20, 1940, 75.—128. lpp.
- Selenin D.* Russische (ostslavische) Volkskunde. Berlin—Leipzig, 1927. XXVI, 424 lpp.
- Senkeviča B.* Godi Vidus-Kursā. R., 1939. 160 lpp.
- Senkeviča B.* Senie Jāņi Zemgalē. R., 1940. 156 lpp.
- Senkeviča B.* Snēpeles «sklandu rauši». — Gr-tā: Filoloģijas materiāli, R., 1933, 184. lpp.
- Siliņa E.* Latviešu dejas. R., 1939. 188 lpp.
- Siliņš M.* Alšvanga. — LR, 1, [1931], 1.—56. lpp.

- Sinaskis V.* Latviešu poētiskie dabas vērojumi (saule, mēness, vējš, pasaule vispār). — LTD, 1, 1928, 449.—464. lpp.
- Sinaskis V.* Latviešu senā sabiedriskā iekārta tautas dziesmu spogulī. — TV, 1938, 115.—131. lpp.
- Sinaskis V.* Sērdieņu dainas. (To juridiskā nozīme sadzīves iztulkojumam.) — LTD, 3, 1929, 505.—521. lpp.
- Sirelius U.* Über die Sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen Völkern. Helsingfors, 1906. II, 485 lpp.
- Sjögren A.* Reise nach Livland und Kurland zur genauer Untersuchung der Reste der Liwen und Krewingen. [Weimar, 1849]. 155 lpp.
- Spekke A.* Baltu tautas kristīgās ēras pirmā gadu tūkstoši. — TV, 1938, 61.—76. lpp.
- Spekke A.* Dažas agro viduslaiku arābu ģeogrāfu ziņas par baltu tautām. — LVĪZ, 1937, 3, 335.—362. lpp.
- Spekke A. P.* Einhorn raksti par latviešiem. — SM, 1937, 4, 111.—128. lpp.
- Spekke A.* Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. R., 1934. 44 lpp.
- Sproģis J.* Jāņu dziesmu melodijas. R., 1941. [4], 164, 287 lpp.
- Straubergs J.* Alūksnes mācītāja Dāvīda Celaka ziņojums konsistorijai par latviešu bērnu parašām 1664. g. — SM, 1936, 2, 117.—125. lpp.
- Straubergs J.* Pirmās latviešu brālības un amatnieki Rīgā. — SM, 1937, 1, 5.—12. lpp.
- Straubergs J.* Rīgas vēsture. R., 1937. 492 lpp.
- Straubergs K.* Kuldīgas ārsta Veiganta vēstījums par Kurzemes zemnieku fiziku. — TV, 1938, 250.—256. lpp.
- Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. 1.—2. R., 1939—1941.
- Straubergs K.* Lettisk folketro om de döda. Stockholm, 1949. 140 lpp.
- Straubergs K.* Liecības par latviešu tērpa aizvēsturi vēsturiskos laikos. — LTTēpi, 1936, 93.—97. lpp.
- Straubergs K.* Tautas dziesmu Rīga. — SM, 1936, 3, 99.—108. lpp.
- Struys J.* Drie aanmerkelijke ... Reysen, door Italien ... Lyflandt, Moscovien, Tartarijen ... (1647—1673). Amsterdam, 1676. 412 lpp.
- Sudrabs J.* Ābeļu dārzs [dainās]. — LTD, 3, 1929, 429.—430. lpp.
- Sudrabs J.* Puķu vainags [dainās]. — LTD, 3, 1929, 425.—428. lpp.
- Sudrabs J.* Rožu dārziņš [dainās]. — LTD, 3, 1929, 421.—424. lpp.
- Sūna J.* Meitu un dēlu mantojums. — LTD, 9, 1931, 5.—10. lpp.
- Šmits P.* Etnogrāfisku rakstu krājums. 1.—3. R., 1912—1923.
- Šmits P.* Jauniešu mīlestība tautas dziesmās. — LTD, 5, 1930, 659.—682. lpp.
- Šmits P.* Kā senāk jaunieši kājas āvuši. — LTD, 4, 1929, 409.—424. lpp.
- Šmits P.* Koku loma mītos. — LTD, 1, 1928, 11.—16. lpp.
- Šmits P.* Kristības. — LTD, 1, 1928, 481.—496. lpp.
- Šmits P.* Latviešu etnogrāfija. — LZDT, 3, 1937, 57.—80. lpp.
- Šmits P.* Latviešu mitoloģija. 2. pārstr. izd. R., 1926. 152 lpp.
- Šmits P.* Latviešu mitoloģija. — Gr-tā: Latvieši, 1, R., 1930, 164.—181. lpp.
- Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. 1.—4. R., 1940—1941.
- Šmits P.* Ļaužu šķiras jeb kārtas. — LTD, 2, 1928, 631.—658. lpp.
- Šmits P.* Miršana un bēres. — LTD, 10, 1932, 769.—788. lpp.
- Šmits P.* Par zemgaliešu un sēļu tautību. — FBR, 1, 2. izd., 1921, 47.—51. lpp.
- Šmits P.* Precības un derības. — LTD, 6, 1930, 343.—353. lpp.
- Šmits P.* Senatnes dzīves apstākļi pēc mūsu tautas dziesmām. — LArh, 1926, 147.—175. lpp.
- Šmits P.* Seno latviešu dzimta. — LTD, 5, 1930, 5.—27. lpp.
- Šmits P.* Seno latviešu kāzas. — LTD, 8, 1931, 5.—16. lpp.
- Šmits P.* Seno latviešu ticība. — LArh, 1926, 176.—183. lpp.
- Šmits P.* Seno latviešu vedības. — LTD, 7, 1931, 163.—173. lpp.
- Šmits P.* Ummur-Kummurs. — IMM, 1932, 9/10, 158.—160. lpp.
- Šmits P.* Vērpšana un aušana tautas dziesmās. — LTD, 3, 1929, 1.—24. lpp.
- Šmits P.* Vēsturiski un etnogrāfiski raksti. R., 1937. 186 lpp.
- Šnore E.* Dundagas kājauti. — SM, 1938, 2, 111.—119. lpp.
- Šnore E.* Libji (lībieši). — LKV, 12, 1935, 23274.—23293. sl.

- Šnore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — LAM, 1, 1930, 39.—87. lpp.; paskaidrojumi, 97.—108. lpp.
- Šperliņš J. Senās suitu kāzas un ķekatas. R., 1937. 161 lpp.
- Štāls A. J. K. Broces dažādu Vidzemes pieminekļu skatu krājums. R., 1926. 6, LXXIV, 4, 8 lpp.
- Šturms Ed. Hroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bērū parašām 13. un 14. gs. — TV, 1938, 84.—110. lpp.
- Šturms Ed. Dzintara senlietas. — LKV, 4, 1930, 6489.—6494. sl.
- Šturms Ed. Elka kalni un pilskalni Kursā. — Gr-tā: Pagātne un tagadne, 1, R., 1936, 81.—102. lpp.
- Šturms Ed. Sēji. — LKV, 19, 1939, 38062.—38065. sl.
- Šturms Ed. Zur Vorgeschichte der Liven. — Eurasia Septentrionalis Antiqua, 10, Helsinki, 1936, 25.—53. lpp.
- Švābe A. Brāļu lielģimene. — LTD, 5, 1930, 171.—191. lpp.
- Švābe A. Dzimts. — LKV, 4, 1930, 6388.—6393. sl.
- Švābe A. Dzimts satversme. — LKV, 4, 1930, 6415.—6420. sl.
- Švābe A. Goba. — LKV, 5, 1931, 10164.—10165. sl.
- Švābe A. Latviešu tautas tiesiskie uzskati. — Gr-tā: Latvieši, 2, R., 1932, 15.—25. lpp.
- Švābe A. Latvju kultūras vēsture. 1. sēj., 1. d. — 2. d. 1. puse. R., 1921—1922.
- Švābe A. Mīlestības simbolika [dainās]. — LTD, 6, 1930, 5.—10. lpp.
- Švābe A. Raksti par folkloru. 1. R., 1923. 109 lpp.
- Švābe A. Tilta un laipas simbolika. — LTD, 7, 1931, 499.—506. lpp.
- Švābe A. Vecākās zemnieku tiesības. R., 1927. 42 lpp.
- Tautas dziesmas. (Papildinājums Kr. Barona «Latvju dainām»). P. Šmita red. 1.—4. R., 1936—1939.
- Tetzner Fr. Die Slawen in Deutschland. Beiträge zur Volkskunde der Preussen, Litauen und Letten, der Masuren, Polaben und Slowinzen, Kaschuben und Polen. Braunschweig, 1902. XX, 520 lpp.
- Tihovskis H. Kāzu parašas Latgalē. R., 1939. 119 lpp.
- Tihovskis H. Svētku un svinamo dienu parašas Latgalē. — Ceļi, 6, R., 1935, 136.—159. lpp.
- Tilmanis O. Par sētas novietni. — LTD, 2, 1928, 9.—17. lpp.
- Transehe N. Dzīvnieki latvju dainās. — LTD, 1, 1928, 193.—216. lpp.
- Trocis D. Katica — sens zvejniecības veids. — SM, 1940, 1, 119.—126. lpp.
- Valsts vēsturiskā muzeja krājumi. M. Siliņa red. 1.—2. R., 1930—1931.
- Valsts vēsturiskā muzeja vadonis. 1. Etnogrāfija. R., 1939. 96 lpp.
- Vārsbergs J. Lūdums latvju dainās. — LTD, 2, 1928, 201.—204. lpp.
- Vārsbergs J. Lini un kaņepes latvju dainās. — LTD, 3, 1929, 41.—54. lpp.
- Vārsbergs J. Mūsu senču lauksaimniecība latvju dainās. — LTD, 2, 1928, 200.a—200.d lpp.
- Vārsbergs J. Pļavas un ganības latvju dainās. — LTD, 2, 1928, 266.—270. lpp.
- Veilands E. Senais vīriešu apģērbs. — LTD, 5, 1930, 237.—307. lpp.
- Viksne I. No stāstu vāceles par Sunāksti. — Ceļi, 8, R., 1937, 82.—95. lpp.
- Vilde J. Materiāli par latviešu smadzeņu svaru. — LUR, 14, 1926, 251.—270. lpp.
- Vilde J. Materiāli par lībiešu antropoloģiju. — LUR, 11, 1924, 93.—181. lpp.
- Vilde J. Über das Gewichtsverhältnis der Hirnhälften beim Menschen. — LUR, 14, 1926, 271.—293. lpp.
- Vipers B. Latvijas māksla baroka laikmetā. R., 1937. 258 lpp.
- Waeber O. Beiträge zur Anthropologie der Letten. Dorpat, 1879. 47 lpp.
- Winter A. Über die Hochzeitsbräuche der Letten nach ihren Volksliedern. — Verhandlungen der Gelehrten estnischen Gesellschaft, 16, Dorpat, 1894, 157.—236. lpp.
- Zalts K. Jāšana un jājamie piederumi [dainās]. — LTD, 5, 1930, 321.—346. lpp.
- Zalts K. Kumeliņš latviešu tautas dziesmās. — LTD, 2, 1928, 457.—538. lpp.
- Zalts K. Sauszemes satiksmes līdzekļi senā Latvijā. — LTD, 12, 1932, 271.—299. lpp.
- Zāmelis A. Augi latvju dainās. — LTD, 1, 1928, 65.—116. lpp.
- Zariņš E. Mūsu senču uzturs. — LTD, 8, 1931, 17.—29. lpp.
- Zariņš R. Villaine. — LTD, 3, 1929, 107.—116. lpp.

- А[гле]р. Заметки о латышах трех лифляндских уездов Витебской губернии. — Виленский сборник, 1, Вильна, 1868, стр. 223—243.
- Баллоу Ф. Некоторые материалы по истории латышского племени с 9 до 13 столетия. М., 1910. 125 стр.
- Борисов П. Рыбный промысел в Рижском уезде Лифляндской губернии. СПб., 1913. 72 стр.
- Видеман Ф. И. О происхождении и языке вымерших ныне курляндских кривинов. СПб., 1872. 2, 118 стр.
- Видеман Ф. И. Обзор прежней судьбы и нынешнего состояния ливов. СПб., 1870. 2, 140 стр.
- Вольтер Э. А. Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. Ч. 1. Праздники и семейные песни латышей. СПб., 1890. XIV, 386 стр.
- Гейнеман Б. Рыболовство на Балтийском море у русских берегов. — Вестник рыбопромышленности, 1904, 7, стр. 421—438; 9, стр. 501—604.
- Генрих Латвийский. Хроника Ливонии. Введ., перев. и коммент. С. А. Аннинского. Предисл. В. А. Быстрянского. М.—Л., 1938. 608 стр. Изд. 2-е [сокр.], 1938. XV, 352 стр.
- Герберштейн С. Записки о Московитских делах. Введение, перевод и примечания А. И. Малеина. СПб., 1908. XLII, 388 стр.
- Гун О. Дополнение к медико-топографическому описанию Лифляндии с присовокуплением табелей о состоянии оспы и чертежей изб и бань. СПб., 1814.
- Гун О. Топографическое описание города Риги с присовокуплением врачебных наблюдений. 1—2. СПб., 1804.
- [Кузнецов Ю. Н.]. Экономический и нравственный быт балтийских крестьян. — Отеч. записки, СПб., 1867, т. 171, стр. 341—372, 407—425, 777—807; т. 172, стр. 262—294, 634—666; т. 173, стр. 295—316. Подпись: Ю-овъ.
- Материалы по этнографии латышского племени. Под ред. Ф. Я. Трейланда (Бривземниакс). М., 1881. X, 224 стр.
- Мейерберг. Альбом Мейерберга. Виды и бытовые картины России XVII века. Объяснительные примечания к рисункам составлены Ф. Аделунгом, вновь просмотрены и дополнены А. М. Ловягиным. М., 1903. 189 стр.; 61 л. рис.
- Новоселов Ю. Латыши. Р., 1911. 63 стр.
- Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно. Введ., перев., прим. и указатель А. М. Ловягина. СПб., 1906.
- Риттих А. Ф. Материалы для этнографии России. Прибалтийский край. СПб., 1873. 69 стр.
- Сементовский А. Этнографический обзор Витебской губернии. СПб., 1872. 70 стр.
- Спрогис И. Памятники латышского народного творчества. Вильно, 1868. XXI, 320, IV стр.
- Трейланд Ф. Я. Крестинные обряды латышей. — В кн.: Сборник материалов по этнографии, издаваемый при Дашковском Этнографическом музее. Вып. 1, М., 1886, стр. 173—205.
- Трейланд Ф. Я. Материалы... См. Материалы по этнографии латышского племени.
- Эсты и латыши, их история и быт. Сборник статей под ред. проф. М. А. Рейснера. М., 1916. XVI, 287 стр.
- Юнг-Штилинг Ф. О сельском быте лифляндских крестьян. Статист. исследование. СПб., 1868. 124 стр.

III

PA DOMJU LITERATURA

- Abriss der estnischen Volkskunde. Tallinn, 1964. 307 lpp.
- Aleksejevs V. Latgaļu kranioloģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu. — AE, 8, 1968, 105.—123. lpp.

- Alsupe A.* Audēju arodapmācība Vidzemē kapitālisma periodā. — ZA Vēst, 1959, 4, 11.—20. lpp.
- Alsupe A.* Audumu veidi Vidzemē (19. gs. otrā un 20. gs. pirmā puse). — AE, 2, 1960, 157.—186. lpp.
- Alsupe A.* Konference par strādnieku un amatnieku dzīves veida pētniecību. (Tartu, 1967. g. 6.—8. apr.). — ZA Vēst, 1968, 1, 143.—146. lpp.
- Alsupe A.* Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskie sakari XIX un XX gs. (Audumu un aušanas darba rīku materiāli). — AE, 8, 1968, 149.—157. lpp.
- Alsupe A.* Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. — AE, 3, 1961, 97.—111. lpp.
- Alsupe A.* Lauku audēju darinājumi 19. un 20. gs. — AE, 5, 1963, 139.—158. lpp.
- Alsupe A.* Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā. — AE, 4, 1962, 137.—148. lpp.
- Alsupe A.* Tekstilizārs. R., 1962. 346 lpp. (Latviešu tautas māksla [19.—20. gs.], 2.)
- Ambainis O., Čivkule E., Urtāns V.* Padomju Latvijas 25. gadadienai veltīta arheologu, etnogrāfu un folkloristu zinātniskā sesija [1965. g. 13.—14. maijā]. — ZA Vēst, 1966, 2, 134.—138. lpp.
- ancelāne A.* Kolhozu darbs un dzīve latviešu padomju folklorā. — LPF, 1952, 37.—62. lpp.; 2. izd., 1953, 51.—87. lpp.
- ancelāne A.* Latviešu bērnu ieražas. — LTDz, 3, 1957, 575.—588. lpp.
- Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — AE, 5, 1963, 25.—68. lpp.
- Andersons J. un Sāre M.* Padomju sadzīves tradīcijas. R., 1960. 67 lpp.
- Anteins A.* Damascētie un ierakstu zobenī Latvijā un to asmeņu tehnoloģija. — Par TV, 6, 1964, 65.—95. lpp.
- Anteins A.* Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — AE, 2, 1960, 3.—59. lpp.
- Anteins A.* Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija. — AE, 1, 1957, 45.—50. lpp.
- Anteins A.* Latvijas senās akmens lejamās veidnes. — ZA Vēst, 1960, 3, 45.—50. lpp.
- Anteins A.* Par melno metālu ražošanu un apstrādāšanu Latvijas PSR teritorijā laikā no 13. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam. — Par TV, 3, 1962, 5.—48. lpp.
- Anteins A.* Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali. — AE, 4, 1962, 33.—45. lpp.
- Antoniewicz J.* Einige Bemerkungen über Getreidebau und Viehhaltung bei den westbaltischen Stämmen in der Früh- und Mitteleisenzeit. — Pronksiajast varase feodālismī. Tallinn, 1966, 27.—36. lpp.
- Arājs K.* Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai. — LTDz, 2, 1957, 520.—530. lpp.; 3, 1957, 791.—801. lpp.
- Arājs K.* Senās latviešu gadskārtu ieražas. — LTDz, 3, 1957, 627.—641. lpp.
- Arheoloģija un etnogrāfija.* 1.—8. R., 1957—1968.
- Ariste E.* Kreevinīte meeste rōivastusest. — EMA, 18, 1962, 239.—244. lpp. [Par krievīņu vīriešu tērpū.]
- Ariste E.* Mōni sōna leivudest. — EMA, 18, 1962, 266.—276. lpp. [Daži vārdi par leiviem.]
- Ārons K.* Pārdomas par tautas medicīnu. — Veselība, 1963, 2, 22.—24. lpp.
- Asare M.* Latviešu kāzu ieražas. — LTDz, 3, 1957, 291.—306. lpp.
- Atgāzis M.* Jaunas arheoloģisko izrakumu liecības par dravniecību senajā Latvijā. — DVK 1967, R., 1966, 106.—109. lpp.
- Atgāzis M.* Latgaļu 9.—12. gs. cirvji. — AE, 6, 1964, 105.—123. lpp.
- Aul J.* Andmeid lātlaste antropoloogiseks tundmīseks. — Tartu Riikliku Ūlikooli Toimetised, 155. Tartu, 1964, 3.—37. lpp. [Par latviešu antropoloģiju. Kopsav. krievu val.]
- Baumanis P.* Pa tēvu kaujas slavas takām. [Par jaunatnes audzināšanu revolucionāro un kaujas tradīciju garā.] — PadLK, 1966, 2, 19.—20. lpp.
- Bērziņš O.* Latviešu zemnieku mājas arhitektūra. R., 1958. 163 lpp.
- Brauns J.* No latviešu instrumentālās mūzikas vēstures. — Gr-tā: Latviešu mūzika, 2, R., 1962, 115.—130. lpp.
- Brēde A.* Padomju darba svētku tradīcijas Latvijā. (1940.—1963.) — AE, 6, 1964, 193.—205. lpp.
- Brengmanis J.* Īss vadonis pa muzeju. Cēsis, 1959. 24 lpp. (Cēsu novadpētniecības muzejs). Brīvdabas muzejs. Sk. *Cimermanis S.*: Latvijas etnogrāfiskais Brīvdabas muzejs.
- Brīvkalne E.* Rakstītas ziņas un arheoloģiskas liecības par 9.—13. gs. Mežotni. — AE, 2, 1960, 6.—76. lpp.

- Cimermane I.* Daži 17. gs. māla trauki. — AE, 6, 1964, 135.—138. lpp.
- Cimermanis S.* Celtniecība. Koka un metāla izstrādājumi. — LTM, 1, 1961, 17.—156. lpp.
- Cimermanis S.* Daži etnogrāfiski materiāli par skolu dzīvi 19. gs. beigās. [Par Štakenbergas pagasta skolu.] — Skolotāju Avīze, 1953, 23. janv.
- Cimermanis S.* Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcas strādnieku kolektīvā. — AE, 6, 1964, 225.—250. lpp.
- Cimermanis S.* Latvijas etnogrāfiskais Brīvdabas muzejs. (Iss ceļvedis.) Sast. S. Cimermanis. R., 1964. 103 lpp.; 2. pārstr. un papild. izd. R., 1966. 122 lpp.
- Cimermanis S.* Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. R., 1959. 236 lpp.
- Cimermanis S.* Laukstrādnieku iedalījums, dzīvokļi un darba apstākļi Kurzemē un Zemgales rietumu daļā 19. gs. otrā pusē. — AE, 1, 1957, 51.—72. lpp.
- Cimermanis S.* Mõningaid läänemeresoome ja läti kultuuri ühisjooni Vidzeme talurahva kodustes tarbeesemetes. — EMA, 19, Tallinn, 1964, 167.—184. lpp. [Dažas kopīgas Baltijas somu un latviešu kultūras iezīmes Vidzemes zemnieku iedzīves priekšmetos.]
- Cimermanis S.* Nēgu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — AE, 6, 1964, 161.—178. lpp.
- Cimermanis S.* Pētīsim strādnieku dzīves veidu un kultūru. — PadLSk, 1962, 9, 69.—71. lpp.
- Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — AE, 4, 1962, 167.—181. lpp.
- Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, 5, 1963, 77.—114. lpp.
- Ciņas un darba tradīcijas. — Skola un Ģimene, 1964, 7, 2.—3. lpp.
- Čivkule E.* Jaunās iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē. — AE, 4, 1962, 67.—74. lpp.
- Čivkule E.* Jaunas tradīcijas Padomju Latvijas lauku dzīvē. — DVK 1965, R., 1964, 140.—143. lpp.
- Čivkule E.* Jautājumā par lauku proletariāta veidošanos un sastāvu Vidzemē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 5, 1963, 249.—259. lpp.
- Čivkule E.* Laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē. — AE, 4, 1962, 183.—190. lpp.
- Čivkule E.* Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 2, 1960, 197.—206. lpp.
- Dambe V.* Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki. — RKR Endzelinam, R., 1959, 391.—452. lpp.
- Dambe V.* Etnolingvistika VII Starptautiskajā antropoloģijas un etnogrāfijas zinātnu kongresā [Maskavā, 1964. g. 3.—10. aug.] — ZA Vēst, 1964, 2, 110.—113. lpp.
- Dambe V.* Vietvārdu vākšana un pētišana Latvijas PSR. — VLIR, 3, 1954, 175.—187. lpp.
- Deņisova R.* Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi. — AE, 8, 1968, 93.—103. lpp.
- Deņisova R.* Piezīmes par latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes rajonā. — AE, 4, 1962, 193.—196. lpp.
- Derums V.* Par Baltijas iedzīvotāju slimībām Livonijas ordeņa laikmetā. — Veselība, 1961, 2, 28.—29. lpp.
- Derums V.* Par latviešu dzīves veidu un slimībām klausu laikos. — Veselība, 1960, 10, 30.—31. lpp.
- Drīzule R.* Bāru dziesmas kā sociālā protesta paudējas. — ZA Vēst, 1959, 5, 19.—27. lpp.
- Drīzule R.* Latviešu precību ieražas. — LTDz, 3, 1957, 149.—163. lpp.
- Drīzule R.* Sabiedrisko attiecību atspoguļojums latviešu bāriņu dziesmās. — ZA Vēst, 1960, 11, 31.—42. lpp.
- Dumpe L.* Etnogrāfu ekspedīcijas Latgalē. — DVK 1966, R., 1965, 159.—162. lpp.
- Dumpe L.* Jautājumā par izkopts attīstību Latvijā. — ZA Vēst, 1958, 11, 17.—29. lpp.
- Dumpe L.* Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā. (No senākiem laikiem līdz XX gs. sākumam.) Etnogrāfisks apcerējums. (T. Zeida red. un priekšvārds.) R., 1964. 228 lpp. (LPSR Vēstures muzeja Raksti. Etnogrāfija.)
- Dumpe L.* Sociālistisko darba attieksmju veidošanās Latvijā 1940.—1941. gadā. — AE, 6, 1964, 181.—190. lpp.
- Dziesma dzīvei līdzī iet. [Dzejoļi un dziesmas sadzīves tradīcijām. Sakārt.: L. Pēlmanis un G. Dovgjallo]. R., 1964. 363 lpp.
- Endzelīns J.* Latviešu valoda Vidzemē. — VLIR, 3, 1954, 125.—136. lpp.
- Endzelīns J.* Latvijas PSR vietvārdi. 1. daļa. 1.—2. sēj. (A—O). R., 1956—1961.

- Etnogrāfijas un folkloras institūta Raksti. 2. R., 1953. 96 lpp.
- Feldmane Dz.* Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā (19. gs. beigās un 20. gs. sākumā). — AE, 2, 1960, 111.—115. lpp.
- Feldmane Dz.* Podniecība. — LTM, 1, 1961, 157.—338. lpp.
- Feldmane Dz.* Podniecība Lejasciemā. — AE, 4, 1962, 149.—165. lpp.
- Feldmane-Cimermane Dz.* Podniecība Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. — AE, 5, 1963, 115.—137. lpp.
- Feldmane Dz.* Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībā 19. gs. 2. pusē — 20. gs. — AE, 3, 1961, 133.—154. lpp.
- Fišers R. un Juškēvičs R.* Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā. — AE, 6, 1964, 207.—223. lpp.
- Flaksbergers K. Labības V, X—XIII gadsimtenos Latvijas PSR teritorijā.* — Lauksaimniecības izmēģinājumi un pētījumi, 3, R., 1941, 249.—259. lpp.
- Folkloras institūta Raksti. 1. R., 1950. 280 lpp.
- Gerodņiks G.* Pa jauno tradīciju takām. R., 1965. 111 lpp.
- Goldins M.* Daudzbalsība latgāliešu tautas mūzikā. — ZA Vēst, 1965, 9, 69.—72. lpp.
- Graudonis J.* Celtniecība Latvijā 1. g. t. pr. m. ē. un m. ē. sākumā (pēc arheoloģiskiem materiāliem). — ZA Vēst, 1961, 4, 3.—19. lpp.
- Greble V.* Dziesmas par bērnu dzimšanu. — LTDz, 2, [1957], 125.—135. lpp.
- Greble V.* Dziesmas par bērnu kopšanu, audzināšanu un mācīšanu. — LTDz, 2, [1957], 185.—196. lpp.
- Greble V.* Kristību dziesmas. — LTDz, 2, [1957], 125.—135. lpp.
- Greble V.* Mītiskās latviešu tautasdziesmas. — LTDz, 3, 1957, 725.—738. lpp.
- Gērmanis J.* Dzīvojamās ēkas plānojuma principi tautas celtniecībā Latgalē. — LLAR, 9, 1960, 461.—468. lpp.
- Gērmanis J.* Logailu dekoratīvie risinājumi Tautas celtniecībā Latgalē. — LLAR, 8, 1959, 319.—329. lpp.
- Gērmanis J.* Par Latgales ciemu plānojumu un apbūvi. — LLAR, 10, 1961, 413.—427. lpp.
- Ivanova G.* Adījumi. — LPLM, 1960, 221.—242. lpp.
- Ivanova G.* Audumi. — LPLM, 1960, 147.—180. lpp.
- Jansons A.* Gulbenes rajona toponimikas jautājumi. — AE, 4, 1962, 199.—204. lpp.
- Jansons A.* Ludzas igauņi. — ZA Vēst, 1968, 4, 19.—27. lpp.
- Jansons J.* Latviešu antirelīģiskā folklorā. — ZA Vēst, 1953, 11, 39.—57. lpp.
- Jauns muzejs. [Jūras zvejniecības etnogrāfiskais brīvdabas muzejs Ventspilī.] — Zvaigzne, 1964, 23, 13. lpp.
- Jaunzems J.* Latvijas PSR ITK Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs. [R.], 1941. 235 lpp.
- Jefremova L.* Dažas Latgales latviešu zemnieku ģimenes svinības 19. gs. otrā pusē. — AE, 1, 1957, 115.—126. lpp.
- Jefremova L.* Iegātni Latgales zemnieku ģimenē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā. — AE, 2, 1960, 187.—194. lpp.
- Jefremova L.* Kultūra un sadzīve Vidzemes zvejnieku kolhozos. — AE, 5, 1963, 261.—302. lpp.
- Kampars P.* Tradīcijas un problēmas. — Literatūra un Māksla, 1968, 21, 25. maijā.
- Karnups Ā.* Tautas dziedniecības reminiscences ap 1930.—1940. gadu. — DVK 1967, R., 1966, 182.—184. lpp.
- Kaudzītes R. un Kaudzītes M.* Mērnieku laiki. R., 1955. 503 lpp.
- Klēģeris N.* Kolektīva tradīcijas kā komunistiskās audzināšanas faktors. — LVU ZR, 84, 1967, 107.—130. lpp.
- Klēģeris N.* Padomju skolas tradīcijas. — Gr-tā: 23. Zinātniskās un metodiskās konferences materiāli (LVU), R., 1963, 170.—172. lpp.
- Kokare E.* Latviešu tautas daiļrade kapitālisma laikmetā. — ZA Vēst, 1952, 2, 65.—82. lpp.
- Kolloquium Balticum ethnographicum 1966. Berlin, 1968. 221 lpp.
- Kovaļova G.* Apkopot veiktā darba rezultātus. [Ražas svētku organizēšana Ventspils 2. vi-
dussk.] — PadLSk, 1962, 5, 57.—59. lpp.
- Krasnopjorovs S.* Par latviešu tautas mūzikas instrumentu attīstību. — Literatūra un Māksla, 1952, 23. nov.
- Krastiņa A.* Dzīvojamās pirtis Vidzemē (19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā). — AE, 3, 1961, 113.—130. lpp.

- Krastiņa A.* Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas etnogrāfu pētījumi Pļaviņu HES celtniecības zonā. — ZA Vēst, 1963, 10, 115.—122. lpp.
- Krastiņa A.* Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — AE, 4, 1962, 77.—108. lpp.
- Krastiņa A.* Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs.—XX gs. sāk.). — AE, 8, 1968, 161.—169. lpp.
- Krastiņa A.* Senie latviešu ēdieni. — DVK 1963, R., 1963, 9., 21., 39., 68.—69. lpp.
- Krastiņa A.* Zemnieku celtnes Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, 5, 1963, 159.—192. lpp.
- Krastiņa A.* Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. R., 1959. 183 lpp.
- Krastiņa A.* Zemnieku uzturs Vidzemē. [19. gs. otrā pusē — 20. gs.] — AE, 5, 1963, 229.—246. lpp.
- Krūmiņš P.* Paldies tev, Bresta! [Par kaujas tradīciju izkopšanu un saglabāšanu Jēkabpils raj. Raiņa kolhozā.] — PadLK, 1966, 2, 24.—25. lpp.
- Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā. — R., 1959. 217 lpp.
- Latviešu ēdieni. P. Strazdiņas red. R., 1962. 522 lpp.
- Latviešu dejas. [Sast. A. Donass. Red. I. Lapsiņa un A. Zirnīte.] R., 1963. 238 lpp.
- Latviešu tautas dziesmas. Izlase. [Apraksti. Sast. A. Donass.] R., 1965. 320 lpp.
- Latviešu literatūras vēsture. 1.—2. 1959—1963.
- Latviešu padomju lietiskā māksla. Rakstu krājums. Sast. J. Pujāts. R., 1961. 315 lpp.
- Latviešu tautas dejas. [Sast. M. Lasmane. Red. E. Drulle.] R., 1962. 200 lpp.
- Latviešu tautas dziesmas. Izlase. 1.—3. R., 1955—1957.
- Latviešu tautas māksla [XIX—XX gs.]. 3 sējumos. [Red. M. Stepermanis.] R., 1961, 1962, 1967.
- Latviešu tautas mūzika. Sast. J. Vītolīņš. 1. Darba dziesmas. R., 1958. 317 lpp.
- Latvijas PSR kultūras celtniecība. Statistisko datu krājums. — R., 1957. 172 lpp.
- Latvijas PSR vēsture. 1.—3. R., 1953, 1955, 1959.
- Leinasare I., Alsupe A., Cimermanis S.* Darba rīki. — Latvijas PSR mazā enciklopēdija, 1, R., 1967, 342.—343. lpp.
- Leinasare I.* Divu uzskatu ciņa pirmatnējās sabiedrības attīstības jautājumā. — ZA Vēst., 1965, 2, 29.—37. lpp.
- Leinasare I.* Die Entwicklung der landwirtschaftlichen Geräte in Lettland. — Ethnographica., 1963—1964, V—VI, Brno, 1966, 11.—49. lpp.
- Leinasare I.* Vidzemes lauku kalēji kļaušu saimniecības sairuma un kapitālisma nostiprināšanās posmā. — ZA Vēst, 1960, 10, 33.—43. lpp.
- Leinasare I.* Zemkopība un zemkopības darba rīki Latvijā kļaušu saimniecības sairuma laikā. R., 1962. 168 lpp.
- Leinasare I.* Zemkopības darba rīki kā Vidzemes etniskās vēstures avots. — AE, 5, 1963, 69.—76. lpp.
- Leinasare I.* Zemkopības darba rīki kļaušu saimniecības sairuma posmā. — AE, 1, 1957, 99.—113. lpp.
- Lietuvu etnogrāfijos bruozai. Vilnius, 1964. 683 lpp.
- Malvess R.* Jautājums par raksta lietošanu Latvijas teritorijā līdz XII gs. beigām. — RKR Endzelīnam, R., 1959, 555.—566. lpp.
- Mamaļeva K. un Prēdele J.* Jautājumā par sociālistisko nāciju tuvināšanos un saliedēšanos. — Zin. raksti (Rīgas polit. in-ts), 13. sēj. Padomju Savienības Komunistiskās partijas Vēstures katedras darbi. 1. izlaidums, R., 1964, 3.—17. lpp.
- Mažeiks E.* Dzintars. — LPLM, 1961, 253.—262. lpp.
- Medne-Romane A.* Darba tautas ciņa ar apspiedēju latviešu vēstītājā folklorā. — FIR, 1, 1950, 47.—93. lpp.
- Melnģailis E.* Latviešu dancis. R., 1949. 168 lpp.
- Melnģailis E.* Latviešu mūzikas folkloras materiāli. 1.—3. R., 1951, 1952, 1953.
- Merķelis G.* Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās. [Tulk. no vācu valodas. A. Feldhūna red. J. Niedres ievads, M. Stepermaņa piezīmes.] R., 1953. 224 lpp.
- Moorā H.* Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Red. E. Snore. R., 1952. 172 lpp.
- Mūlenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. Rediģ., papildinājis un turpinājis J. Endzelīns un E. Hauzenberga. 1.—4. Papild. un labojumi. 1.—2. R., 1925—1946.
- Muzeji un kultūras pieminekļi. [Rakstu krājums. Red. J. Skolis.] R., 1967. 40 lpp.

- Nahlik A.* Tkaniny wsi wschodnioeuropejskiej X—XIII w. Łódź, 1965. 103 lpp.
- Niedre J.* Daži latviešu etnoģenēzes un valodas jautājumi. — Karogs, 1950, 5, 449.—454. lpp.
- Niedre J.* Fr. Brīvzemnieks un viņa darbs. — Karogs, 1946, 11/12, 1136.—1142. lpp.
- Niedre J.* Latvju raksti. 1.—3. R., 1946.
- Notikums par padomju sadzīves tradīciju ieviešanas un reliģisko kultu likumievērošanas kontroles komisijām. — Latv. PSR Augstākās Padomes Prezīdija Ziņotājs, 1964, 27, 16. jūl., 1087.—1089. lpp.
- Novadu tērpi. Sakop. M. Kirša un M. Grinberga. 1.—2. R., 1949.
- Ozols A.* Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961. 435 lpp.
- Ozols A.* Par latviešu tautasdziesmām. — LTDz, 1, 1955, 3.—50. lpp.
- Ozols A.* Paskaidrojošā vārdnīca folkloras leksikai. — LTDz, 1, 1955, 424.—433. lpp.
- Ozols A.* Programma latviešu etnogrāfijā. — Ozols A.: Raksti folkloristikā, R., 1968, 219.—223. lpp.
- Ozols A.* Raksti folkloristikā. R., 1968. 417 lpp.
- Padomju Latvijas 25. gadadienai veltīta Tautas mākslas izstāde. Katalogs. [Sast. A. Kalniņš.] R., 1965. 230 lpp.
- Pietkiewicz K.* Etnografia Łotwy. (Kultura materialna.) Wrocław, 1967. 226 lpp.
- Pirmie grodi. (Pieredzes apmaiņa par jauno tradīciju veidošanu.) Sakārt. A. Brēde un M. Mure. R., 1964. 134 lpp.
- Preiļu novada daba un vēsture. [Rakstu krāj. Atb. red. K. Sprīngis.] R., 1967. 123 lpp.
- Pujāts J.* Latgales keramika. R., 1960. 264 lpp.
- Pujāts J.* Tautas keramika. — LPLM, 17.—32. lpp.
- Rabinovičs I.* Par seno latviešu laika rēķiniem. — Astronomiskais kalendārs 1966. gadam, R., 1965, 102.—110. lpp.
- Rainis J.* Latvieši. — Gr-tā: Rainis J., Kopoti raksti, 14. sēj., R., 1951, 535.—563. lpp. un 697.—713. lpp.
- Rozenbergs J.* Baltijas vācu mācītāju nostāja pret latviešu apdziedāšanās dziesmām (XVII—XVIII gs. vidus). — ZA Vēst, 1959, 5, 29.—39. lpp.
- Rozenbergs J.* Par dažienu latviešu tautas dziesmu bajāru interpretācijas jautājumiem. — ZA Vēst, 1958, 1, 49.—59. lpp.
- Rozenbergs J.* Par latviešu tautas dziesmu bajāriem. — ZA Vēst, 1958, 4, 33.—45. lpp.
- Roziņš Fr.* Latviešu zemnieks. Kultūrvēsturiska un tautsaimnieciska studija. Vēsturiskā daļa. 4. izd. Prof. J. Zuša red. R., 1958. 296 lpp.
- Rubene E. un Ivanova G.* Adījumu raksti un adīšana. [Ž. Ventaskrasta red.] 2. izd. R., 1957. 134 lpp.
- Rubene E.* Kompozīcijas pamati tekstilijām. [R.], 1964. 361 lpp.
- Rudzīte M.* Ziemeļvidzemes izlokšnes Braslavā, Vecatē, Bauņos un Vilzēnos. — VLIR, 6, 1958, 101.—256. lpp.
- Rudzītis J. A.* Pumpura «Lāčplēsis». — Gr-tā: Pumpurs, A. Lāčplēsis, R., 1961, 5.—62. lpp.
- Savčenko V.* Jauns posms nacionālo attiecību attīstībā. R., 1962. 132 lpp.
- Serdants A.* Laikam atbilstošas sadzīves tradīcijas. — Literatūra un Māksla, 1962, 17. febr.
- Serdants A.* Sadzīvei jaunas tradīcijas. R., 1958. 70 lpp.
- Siliņa E.* Latviešu tautas tērpu valkāšanas tradīcijas. R., 1965. 64 lpp.
- Skujiņa E.* Aušana. [R.], 1961. 172 lpp.
- Slava M.* Apģērbs. — LPLM, 1960, 203.—220. lpp.
- Slava M.* Daži adīto cimdu rotāšanas veidi. — AE, 2, 1960, 137.—155. lpp.
- Slava M.* Izšuvumi. — LPLM, 1960, 181.—202. lpp.
- Slava M.* Latviešu tautas tērpi. — AE, 7, 1966, 1.—169. lpp.
- Slava M.* Latviešu zemnieku kreklu tipi. (18. gs. beigās — 19. gs. pirmajā pusē.) — AE, 3, 1961, 83.—94. lpp.
- Slava M.* Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā. — AE, 4, 1962, 111.—135. lpp.
- Slava M.* Zemnieku apģērbs Vidzemē. (19. gs. beigās — 20. gs.) — AE, 5, 1963, 193.—228. lpp.
7. Starptautiskais antropoloģijas un etnogrāfijas zinātņu kongress [Maskavā, 1964. g. 3.—10. aug.]. — ZA Vēst, 1964, 12, 93.—119. lpp. (Autori: H. Strods, I. Leinasare, O. Ambainis, V. Greble, E. Kokare, Jēk. Vītoliņš, V. Dambe, P. Денисова.)
- Stepermanis M.* Latviešu tautas dzīves veids un kultūra vēlā feodālisma periodā (XVII—XVIII gs.). — 15. nodaļa gr-tā: Latvijas PSR vēsture, 1, R., 1953, 294.—318. lpp.

- Straubergs J.* Vecā Rīga. Red. T. Zeids. R., 1951. 100 lpp.
- Strazdiņš K.* Latviešu sociālistiskā nācija. R., 1961. 107 lpp.; 15.—37. lpp.: Latviešu buržuāziskā nācija.
- Strods H.* Ābolaņa audzēšanas sākumi Latvijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — VP, 4, 1961, 13.—46. lpp.
- Strods H., Cimermanis S.* Baltijas etnogrāfijas kolokvijs Berlinē. — ZA Vēst, 1967, 1, 142.—147. lpp.
- Strods H.* Die Entwicklung der Freilichtmuseen Lettlands. — Etnographica, 1963—1964, V—VI, Brno, 1966, 138.—163. lpp.
- Strods H.* Etnogrāfijas un etnogrāfisko muzeju uzdevumiem veltīta sesija [Rīgā, 1962. g. 7.—15. jūn.]. — ZA Vēst, 1962, 10, 133.—136. lpp.
- Strods H.* Etnogrāfu zinātniskā sesija Maskavā [1962. g. 27. martā — 3. apr.]. — ZA Vēst, 1962, 6, 133.—135. lpp.
- Strods H.* Die Ethnographische Abteilung des Historischen Museums Lettlands. — Demos, Berlin, 1965, 1, 137.—139. sl.
- Strods H.* Etnogrāfu ekspedīcijas 20 gados. (1947.—1967.) — DVK 1967, R., 1966, 117.—121. lpp.
- Strods H.* Kartupeļu audzēšanas sākums Latvijā XVII gs. beigās — XIX gs. pirmajā pusē. — ZA Vēst, 1958, 10, 45.—56. lpp.
- Strods H.* Latviešu amatnieki — labības plāvēju konstruktori XIX gs. pirmajā pusē. — ZA Vēst, 1955, 3, 133.—142. lpp.
- Strods H.* Latvijas Etnogrāfiskais Brīvdabas muzejs četrdesmit gados (1924.—1964.). — ZA Vēst, 1964, 6, 13.—23. lpp.
- Strods H.* Latvijas PSR Vēstures muzejs deviņdesmit gados. (1869.—1959. g.). — ZA Vēst, 1960, 1, 193.—201. lpp.
- Strods H.* Lauksaimniecības biedrību darbība Latvijā feodālisma sairšanas periodā (18. gs. beigās un 19. gs. 60. gadu sākumā). — VP, 5, 1962, 71.—108. lpp.
- Strods H.* No kuļmašīnu konstruēšanas un ieviešanas vēstures Latvijā XVIII gs. beigās un XIX gs. pirmajā pusē. — VP, 2, 1958, 137.—167. lpp.
- Strods H.* Novadpētnieku ekspedīcijas. — PadLSK, 1960, 4, 64.—67. lpp.
- Strods H.* Pie Brīvdabas muzeja šūpuļa. — Literatūra un Māksla, 1963, 7. sept.
- Strods H., Cimermanis S.* Starprepubliku etnogrāfu zinātniskā sesija Igaunijā [Tartu, 1965. g. 2.—6. jūn.]. — ZA Vēst, 1966, 1, 136.—138. lpp.
- Strods H.* Zemes meliorācija Latvijā feodālisma sairšanas periodā. (XVIII gs. 80. gadi — XIX gs. 60. gadi.) — ZA Vēst, 1961, 11, 29.—36. lpp.
- Strods H.* Zemkopības sistēmu attīstība Latvijā. Īss vēsturisks apskats no 2. gadu tūkstoša pirms mūsu ēras līdz mūsu dienām. R., 1957. 168 lpp.
- Stubavs A.* Amatniecība 6.—8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē. — AE, 1, 1957, 21.—41. lpp.
- Sudmalis J.* Cimdu raksti. R., 1961. 135 lpp.
- Sudmalis J., Mažeiks Ed.* Kurzemes piekrastes dzintara apstrādāšanas tradīcijas. — Gr-tā: Latvijas tēlotāja māksla, 1958. g. materiāli, R., 1960, 179.—196. lpp.
- Sudmalis J.* Rucavas kreklu raksti. Liepājā, 1964. 4 lpp.; 35 lapas ilustr.
- Sūna H.* Latviešu rotaļas un dejas. [R., 1966]. 659 lpp.
- Širants R.* Atceroties veco umurkumuru. — Rīgas Balss, 1959, 19. sept.
- Šmite E.* Vidus un libisko izlokšņu saskare Daugūšos. — VLIR, 6, 1958, 5.—78. lpp.
- Šnore E.* Asotes pilskalna krāsnis. — AE, 1, 1957, 5.—19. lpp.
- Štokmanis A.* Pavadonis pa Jēkabpils novadpētniecības muzeju. Jēkabpilī, 1958. 30 lpp.
- Štokmanis A.* Senie sēļi un viņu dzīves vietas. — Padomju Daugava, 1965, 12, 14. janv.
- Šulcs A.* Jūras zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 3, 1961, 157.—167. lpp.
- [Šulcs] *A. Schulz.* Das lettische ethnographische Freilichtmuseum für Seefischerei. — Demos, Berlin, 1965, 1, 139.—140. sl.
- Šulcs A.* Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē. (19. gs.—20. gs. sākums.) — AE, 2, 1960, 97.—109. lpp.
- Terentjeva L. N. und Schlygina N. W.* Gemeinderelikte in den Bauernsiedlungen Lettlands und Estlands im XIX Jahrhundert. — Acta Visbyenna, 2, Uppsala, 1966, 146.—162. lpp.

- Turnwald K. Die Balten des vorgeschichtlichen Mitteleuropas. [H. Stroda un A. Jansona priekšvārds.] — AE, 8, 1968, 135.—147. lpp.
- Urtāns V. Pūces sakta. — AE, 3, 1961, 39.—58. lpp.
- Urtāns V. Sudraba un zelta apstrāde senajā Latvijā (līdz 13. gs.). — ParTV, 3, 1962, 69.—108. lpp.
- Vaita H. Latviešu tautas meteoroloģija. — FIR, 1, 1950, 239.—275. lpp.
- Ventaskrasts Ž. Sakņu pinumi, salmu un tāss izstrādājumi. — LPLM, 1961, 243.—252. lpp.
- Viires A. Der Heubogen in Osteuropa. — DJ, Bd. 10, T. 2, 1964, 280.—291. lpp.
- Viksna Dz. Par latviešu dzīves veidu un tradīcijām Padomju Savienībā XX gs. 20.—30. gados. — AE, 8, 1968, 189.—196. lpp.
- Vitoliņš J. Latviešu tautas mūzika. Sk. Latviešu tautas mūzika.
- Vitoliņš J. Par dažām latviešu tautas mūzikas iezīmēm. — Gr-tā: Latviešu mūzika, [1.], R., 1958, 27.—86. lpp.
- Zariņa A. Arheoloģisko tekstiliju pētniecība. — ZA Vēst, 1967, 8, 133.—134. lpp.
- Zariņa A. Kopīgas iezīmes latgaļu un slāvu XII—XIII gs. audumos. — AE, 8, 1968, 87.—91. lpp.
- Zariņa A. Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gs. — AE, 2, 1960, 79.—94. lpp.
- Zariņa A. Seno audumu tehnisko analīžu rezultāti. — ParTV, 6, 1964, 137.—154. lpp.
- Zavarina A. Latgales krievu tautības materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. (Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens.) — AE, 8, 1968, 171.—186. lpp.
- Zemzare D. XVIII gs. leksikogrāfa J. Langes atzīmes par latviešu toponīmu. — ZA Vēst, 1957, 1, 23.—31. lpp.
- Zemzare D. Daži vērojumi par Gulbenes rajona izloksnēm, leksiku un toponīmu. — ZA Vēst, 1957, 7, 155.—160. lpp.
- Zemzare D. Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. g.) R., 1961. 560 lpp.
- Zemzaris J. Mērs un virsmērs kā feodālo zemnieku ekspluatācijas līdzeklis Latvijā. — ZA Vēst, 1957, 8, 25.—35. lpp.
- Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem. R., 1968. 87 lpp.
- Zunde B. Apģērbs. — LTM, 3, 1966, 1.—412. lpp.

* *
*

- Алексеев В. П. Антропологические исследования в СССР. — СЭ, 1964, 4, стр. 40—67.
- Алексеев В. Историческое значение антропологических различий между населением западных и восточных районов Латвийской ССР. — ИАН ЛССР, 1963, 10, стр. 19—32.
- Алексеев В. П. История краниологии народов Восточной Европы и Кавказа. — Тр ИЭ, 91, 1965, стр. 106—123.
- Алексеев В. П. Краниологические материалы к проблеме происхождения восточных латышей. — СЭ, 1961, 6, стр. 29—39.
- Алексеев В. П. Краниологические материалы к проблеме происхождения западных латышей. — СЭ, 1966, 2, стр. 34—49.
- Алексеев В. П. Некоторые проблемы происхождения народов Скандинавии и Восточной Прибалтики по данным антропологии. — ССб, 8, 1964, стр. 315—324.
- Алексеева Т. И. Некоторые новые материалы по краниологии северо-западных областей Восточной Европы в IX—XIV вв. — Тр ИЭ, 82, 1963, стр. 122—143.
- Алсуне А. П. Орудия труда сельских ткачей Видземе и Латгале в XIX в. — Из ИТ, 5, 1964, стр. 5—30.
- Алсуне А. П. Кустарное производство текстильных изделий в Видземе в XIX и в начале XX в. Р., 1963. 24 стр. Автореф. канд. дисс.
- Амбайнис О. Народный анекдот в латышском фольклоре. — В кн.: Латышские народные анекдоты. [Повторное издание.] Р., 1964, стр. 5—20.
- Амбайнис О. В. Отражение взглядов народа на религию в латышском фольклоре. М., 1964. 10 стр. Автореф. канд. дисс.

- Антейн А. К. Металлургия и технология изготовления изделий из черных металлов на территории Латвийской ССР до начала XVIII века. Р., 1962. 31 стр. Автореф. канд. дисс.
- Антейн А. Железные и стальные изделия древней Латвии (до XIII в.). — Из ИТ, 1, 1959, стр. 5—32
- Анцицис К. Я., Янсон А. Я. Некоторые вопросы этнической истории древних селов. — СЭ, 1962, 6, стр. 92—104.
- Аристэ П. А. Ливы и ливский язык. — ИАН ЛССР, 1958, 11, стр. 31—40.
- Арон К. Я. Древнелатышское врачевание. — В кн.: Васильев К. Г. и Григораш Ф. Ф.: Очерки истории медицины и здравоохранения Латвии, М., 1964, стр. 5—16.
- Арон К. Я. К изучению латышской народной медицины. — Из ИМ, 5, Р., 1963, стр. 109—128.
- Арон К. Я. Латышская народная медицина. Р., 1966, 37 стр. Автореф. канд. дисс.
- Асоян З., Колелев Л., Орлова Р., Рапполорт С. Новые традиции латышского народа. — Наука и религия, 1960, 12, стр. 69—72.
- Ауль Ю. М. О взаимоотношении эстонцев и латышей по антропологическим данным. — КСИЭ, 29, 1958, стр. 142—146.
- Балтийский этнографический сборник. [Отв. ред. Н. Н. Чебоксаров и Л. Н. Терентьева.] М., 1956, 372 стр. (Тр ИЭ, 32).
- Берзинь О. О. Архитектура народного жилища Латвии и основные предпосылки к проектированию жилого дома колхозника Латвийской ССР. Р., 1954. 20 стр. Автореф. канд. дисс.
- Берзинь О. О. Декоративные средства в латышском крестьянском зодчестве XVIII—XIX вв. — В кн.: Сборник материалов по планировке и застройке сельских населенных мест Латвийской ССР, Р., 1955, стр. 83—99.
- Берзинь О. О. Народное жилище Латвии. — Архитектура СССР, 1954, 5, стр. 33—36.
- Блюм В. Новые традиции — школа воспитания. — Клуб, 1962, 10, стр. 22—24.
- Бромлей Ю. В. Основные направления этнографических исследований в СССР. — ВИ, 1968, 1, стр. 37—56.
- Брук С. И., Козлов В. И. Этнографическая наука и перепись населения 1970 года. — СЭ, 1967, 6, стр. 3—20.
- Буткявичюс И. П., Терентьева Л. Н., Шлыгина Н. В. Крестьянские поселения Прибалтики. — СЭ, 1966, 1, стр. 30—51.
- Ванкина Л. В., Граудонис Я. Я., Шноре Э. Д. Археологические данные по этногенезу Латвии. М., 1964. 9 стр. [Д].
- Вийрес А. О. Традиционный сельскохозяйственный транспорт народов Прибалтики. (К вопросу об историко-культурных взаимосвязях.) М., 1964. 9 стр. [Д].
- Викманис К. П. О развитии Латвийского этнографического музея под открытым небом [«Бривдабас музейс»]. — СЭ, 1963, 2, стр. 112—119.
- Виксна А. А. Латышские народные заклинания и медицина. — В кн.: Вопросы научного атеизма, Р., 1965, стр. 47—50.
- Витов М. В. Антропологическая характеристика населения Восточной Прибалтики (по материалам антропологического отряда Прибалтийской экспедиции 1952—1954 гг.). — Тр ПКЭ, 1, М., 1959, стр. 561—578.
- Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н. Этническая антропология Восточной Прибалтики. М., 1959. 238 стр. (Тр ПКЭ, 2).
- Витолинь Я. Я. Исследования в области латышской народной музыки. Л., 1960. 39 стр. Автореф. докторской дисс.
- Витолинь Я. Я. Стилевые особенности латышской народной песни годового земледельческого цикла. М., 1964. 37 стр. [Д].
- Вольф Л. Новые советские традиции и гражданские обряды. См.: Новые советские традиции... Р., 1964.
- Вопросы этнической истории Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии. Под. ред. С. А. Таракановой и Л. Н. Терентьевой. М., 1959, 580 стр. (Тр ПКЭ, 1).
- Ганцкая О. А., Терентьева Л. Н. К вопросу о современных национальных процессах в республиках Прибалтики. — В кн.: Материалы Всесоюзного координационного

- совещания по проблеме «Развитие национальных отношений в условиях перехода от социализма к коммунизму» (Фрунзе, 9—12 окт. 1963 г.), 2, М., 1963, стр. 22—26.
- Ганцкая О. А., Лебедева Н. И., Чижикова Л. Н. Материальная культура русского сельского населения западных областей (во второй половине XIX — начале XX вв.). — В кн.: Материалы и исследования Европейской части СССР, М., 1960, стр. 5—71.
- Ганцкая О. А., Терентьева Л. Н. Этнографические исследования национальных процессов в Прибалтике. — СЭ, 1965, 5, стр. 3—19.
- Геродник Г. Дорогами новых традиций. [Опыт Советской Прибалтики.] М., Политиздат, 1964. 144 стр.
- Граудыня М. Лайдзенский и Кандавский говоры. Р., 1958. 28 стр. Автореф. канд. дисс.
- Грацианская Н. Н., Листова Н. М. Вопросы типологии традиционного жилища Центральной и Юго-Восточной Европы. М., 1964. 12 стр. [Д].
- Гребле В. О. Жизнь и труд детей в латышских народных песнях досоветского периода. Р., 1955. 20 стр. Автореф. канд. дисс.
- Громов Г. Методика этнографических экспедиций. М., 1966. 119 стр.
- Гудзук В. Я. Институт этнографии и фольклора. — В кн.: X лет работы Академии наук Латвийской ССР (1946—1956), Р., 1956, стр. 48—50.
- Гуревич Ф. Д. Древние верования народов Прибалтики по данным «Хроники Ливонии» Генриха Латвийского. — СЭ, 1948, 4, стр. 70—77.
- Гуревич Ф. Д., Моора Х. А. Латышские и литовские племена Прибалтики в первой половине I тысячелетия. — В кн.: Очерки истории СССР. Кризис рабовладельческой системы и зарождение феодализма на территории СССР III—IX вв., М., 1958, стр. 111—124.
- Гуревич Ф. Д., Моора Х. А. Племена Прибалтики. — Там же, стр. 643—657.
- Гуревич Ф. Д. Украшения со звериными головами из прибалтийских могильников. К вопросу о культе змей в Прибалтике. — КСИИМК, 15, 1947, стр. 68—76.
- Гурина Н. Н. К вопросу об этнокультурных областях лесной и лесостепной зоны Европейской части СССР в эпоху неолита. М., 1964. 12 стр. [Д].
- Гусев В. Е. Фольклор. (История термина и его современные значения.) — СЭ, 1966, 2, стр. 3—21.
- Дайга И. В. Антропологический материал. — В кн.: Нукшинский могильник, Р., 1957, стр. 47—54.
- Дайга И. В. К вопросу о литейных формах и литейном деле на территории Латвии (до XIII в.). — СА, 1960, 3, стр. 78—82.
- Дайга И. В., Шапова Ю. Л. Стекланные бусы и браслеты Асотского городища. — Шноре, 1961, стр. 185—199.
- Дамбе В. Ф. Исследования по вопросам топонимики Латвийской ССР. Р., 1962. 38 стр. Автореф. канд. дисс.
- Дамбе В. Ф. Свидетельства диалектологии и топонимики о расположении народностей на территории Латвийской ССР. М., 1964. 9 стр. [Д].
- Двадцать лет Союзных Социалистических Республик Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, стр. 3—20.
- Дебец Г. Ф. О путях заселения северной полосы Русской равнины и Восточной Прибалтики. — СЭ, 1961, 6, стр. 51—69.
- Денисова Р. Я. Антропологический состав восточных латышей и восточных литовцев. М., 1958. 11 стр. Автореф. канд. дисс.
- Денисова Р. Я. Антропологический тип восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1963, 9, стр. 15—26.
- Денисова Р. Я. Антропологический тип ливов. — БЭСб, М., 1956, стр. 229—244.
- Денисова Р. Я. К вопросу об антропологическом составе восточных латышей и восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1958, 2, стр. 21—33.
- Денисова Р. Я. К вопросу об антропологическом типе селов XI—XIII вв. в связи с краниологическим материалом из могильника Леясдупелес. — ИАН ЛССР, 1964, 5, стр. 19—30.
- Денисова Р. Я. К истории формирования антропологического состава восточных литовцев. — ИАН ЛССР, 1958, 3, стр. 17—23.
- Денисова Р. Я. Новые данные об антропологическом типе населения фатьяновской культуры. — СЭ, 1966, 4, стр. 24—37.

- Денисова Р. Новый краниологический материал из могильника латгалов VII—XII веков и некоторые вопросы этнической антропологии восточных латышей. — ИАН ЛССР, 1964, 2, стр. 3—14.
- Денисова Р. Я. Особенности антропологического типа селов в современном населении юго-восточной Латвии. — СЭ, 1965, 4, стр. 84—93.
- Денисова Р. Палеоантропологический материал из неолитического могильника Крейчи. — СЭ, 1960, 3, стр. 163—169.
- Джунусов М. С. Нация как социально-этническая общность людей. — ВИ, 1966, 4, стр. 16—30.
- Дэрумс В. Я. Костная патология жителей Прибалтики по материалам археологических раскопок. Р., 1966. 39 стр. Автореф. докт. дисс.
- Дэрумс В. Я. Некоторые палеопатологические данные о жителях Прибалтики. — Архив анатомии, гистологии и эмбриологии, т. 46, 3, Л., 1964, стр. 80—90.
- Дэрумс В. Я. О естественном движении населения Латвии в XIX веке. — Из ИМ, 4, 1962, стр. 47—57.
- Дэрумс В. Я. О лечении переломов костей у древних жителей Прибалтики по археологическим материалам. — Из ИМ, 4, 1962, стр. 17—25.
- Дэрумс В. Я. О травмах костей и народном врачевании по материалам археологических раскопок в Прибалтике. — В кн.: Материалы V конференции по истории науки в Прибалтике, Тарту, 1964, стр. 89—92.
- Дэрумс В. Я. Об остеопатологии по материалам археологических раскопок в Прибалтике. Р., 1964. 17 стр. Автореф. канд. дисс.
- Дорофеев В. Л. Архитектурное наследие народного жилища Латвии. М., 1956. 15 стр. Автореф. канд. дисс.
- Дорошенко В. В. Латвийские племена в первом тысячелетии нашей эры. — ВИ, 1952, 9, стр. 122—130.
- [Дорошенко В. В.] Народы Прибалтики в IX — первой четверти XIII в. [Часть раздела.] — В кн.: Очерки истории СССР. Период феодализма IX—XV вв., ч. 1, М., 1953, стр. 677—681.
- Ефремова Л. С. Внутренний строй и взаимоотношения в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX века. — ИАН ЛССР, 1959, 8, стр. 5—16.
- Ефремова Л. С., Чивкуль Э. П. Изменения в положении рыбаков Латвии за годы Советской власти. — ИАН ЛССР, 1967, 4, стр. 3—14.
- Ефремова Л. С., Лутс А. А., Чивкуль Э. П. Изменения в технике рыболовства, в культуре и в быту рыбаков Советской Латвии и Эстонии. М., 1964. 11 стр. [Д].
- Ефремова Л. С. Наследование в семьях латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX веков. — ИАН ЛССР, 1959, 3, стр. 5—17.
- Ефремова Л. С. Некоторые итоги этнографического изучения колхозников-рыбаков Видземе. — СЭ, 1960, 3, стр. 65—74.
- Ефремова Л. С. Семья и семейный быт латгальских крестьян во второй половине XIX — начале XX вв. Р., 1960. 24 стр. Автореф. канд. дисс.
- Жданко Т. А. Этнографическое изучение процессов развития и сближения социалистических наций в СССР. — СЭ, 1964, 6, стр. 16—24.
- Заварина А. А. Семья и семейный быт русского старожильческого населения Латгалии во 2-й половине XIX — начале XX веков. М., 1955. 16 стр. Автореф. канд. дисс.
- Задачи этнографии и этнографического музееведения. — СЭ, 1963, 2, стр. 3—6.
- Зарина А. Э. Одежда латгалов по материалам археологических раскопок последних лет. — Тр ПКЭ, 1, 1959, стр. 510—522.
- Зарина А. Э. Отражение развития производительных сил и производственных отношений в одежде латгалов VII—XIII вв. Р., 1962. 32 стр. Автореф. канд. дисс.
- Зарина А. Э. Виллаине латгалов VII—XIII вв. — СЭ, 1960, 3, стр. 203—216.
- Земзарис Я. К. Метрология Латвии в период феодальной раздробленности и развитого феодализма (XIII—XVI вв.). — Проблемы источниковедения, 4, М., 1955, стр. 177—222.
- Из истории медицины. Сборник статей. 1—6. Р., 1957—1964.
- Из истории техники Латвийской ССР. Сборник статей. 1—6. Р., 1959—1964. Вып. 3 и 6 на латыш. яз.: Par tehnikas vēsturi. R., 1962—1964.

- Иванов В. В. К этимологии балтийского и славянского названий бога грома. — ВСЯ, 3, 1958, стр. 101—111.
- Иванова Г. А. Развитие прикладного искусства Советской Латвии. М., 1964. 8 стр. [Д].
- Инфантьев Б. Т. Связи латышских и русских фольклористов. Р., 1956. 19 стр. Автореф. канд. дисс.
- Калнберзин Я. Традиции зовут на подвиг. — Известия, 1967, 212, 28 окт.
- Калтахчян С. Т. К вопросу о понятии «нация». — ВИ, 1966, 6, стр. 24—23.
- Кампарс П. О революционных традициях. — Наука и религия, 1967, 1, стр. 4—8.
- Кампарс П., Закович Н. М. Советская гражданская обрядность. М., 1967. 256 стр.
- Кампарс П. Чтоб не порвалась нить времени. (Традиции старые и новые.) — Дружба народов, 1968, 1, стр. 235—241.
- Карнул А. Я. Заметки о бытовых условиях, народной гигиене и медицине в эпоху раннего феодализма по материалам раскопок 1936—1938 гг. на Талсинском городище (Латвийская ССР). (Предварительное сообщение.) — Из ИМ, 7, 1967, стр. 151—162.
- Карнул А. Я. От каменных орудий к медицинским инструментам. — Из ИМ, 5, 1963, стр. 99—108.
- Кранс В. М. Закономерности роста стопы и ее сегментов у латышских детей и подростков. М., 1967. 15 стр. Автореф. канд. дисс.
- Кранс В. М. Продольное плоскостопие у детей латышей. — Вопр. антропологии, 22, 1966, стр. 12—30.
- Краснов Ю. А. О системах и технике раннего земледелия в лесной полосе Восточной Европы. — СА, 1967, 1, стр. 3—21.
- Крастынь А. К. Жилище латышских крестьян в Видземе в первой половине XIX в. — Тр ПКЭ, 1, 1959, стр. 387—395.
- Крастынь А. К. Крестьянское жилище в Видземе в период разложения барщинного хозяйства и укрепления капитализма. Р., 1958. 21 стр. Автореф. канд. дисс.
- Крастынь А. К. О строительстве жилых домов колхозников в Латвийской ССР. — СЭ, 1960, 3, стр. 52—64.
- Курилович П. И. О балто-славянском языковом единстве. — ВСЯ, 3, 1958, стр. 15—49.
- Кушнер П. И. Государственный музей народного быта Латвийской ССР (Бривдабас музейс). — СЭ, 1948, 3, стр. 164—168.
- Кушнер (Кньшев) П. И. О национальном составе населения Латвии в 1935 г. (Объяснительная записка к карте.) — МБЭ, 1954, стр. 197—215.
- Кушнер (Кньшев) П. И. Программа для сбора сведений по этнографическому изучению культуры и быта колхозного крестьянства в республиках Советской Прибалтики. — КСИЭ, 12, 1950, стр. 130—135.
- Ларин Б. А. Из славяно-балтийских лексикологических сопоставлений. — ВЛУ, 14, 1958, стр. 150—158.
- Ларин Б. А. О слове *яantarь*. — Сб. Эндзелину, 1959, стр. 149—162.
- Латвийский этнографический музей. См.: 1) Типайнис Н.; 2) Цимерманис С.
- Латыши. — В кн.: Народы Европейской части СССР, 2, М., 1964, (Народы мира), стр. 109—201. Авторы разделов: А. Алсуле — прикладное искусство (стр. 190—194), художественная самодеятельность (стр. 194—195); О. Амбайнис — фольклор (стр. 195—201); Э. Ангерсоне — наука и просвещение (стр. 181—184), литература (стр. 184—187), культурно-просветительная работа (стр. 187—188), искусство (стр. 188—190); Л. Ефремова, Э. Чивкуль — семья (стр. 172—179), общественная жизнь (стр. 179—180); А. Крастыня — поселения и постройки (стр. 152—162), пища (стр. 168—172); И. Лейнашаре — промышленность (стр. 122—128), сельское хозяйство (стр. 128—137), транспорт (стр. 148—150); М. Слава — одежда (стр. 162—168); Г. Струг — общие сведения (стр. 109—110), исторический очерк (стр. 110—122), заключение (стр. 201); С. Цимерманис — рыболовство (стр. 137—143), ремесло и домашняя промышленность (стр. 143—148).
- Лебедев В. Д., Марков К. П., Бахметьева Т. А., Паскуль М. Рыбы и рыболовство обитателей Асотского городища (XI—XII вв. н. э.) на Даугаве. — Шноре, 1961, стр. 226—233.
- Лейнашаре И. А. Земледельческие орудия латышей в XVIII — первой половине XIX века. — СЭ, 1957, 6, стр. 19—30.

- Лейнасане И. А.* Земледельческие орудия в крестьянских хозяйствах Латвии в XIX в. — Тр ПКЭ, 1, 1959, стр. 421—437.
- Лейнасане И. А.* Земледельческие орудия латышей в XVIII и первой половине XIX века. (В связи с изучением этнической истории народа.) М., 1958. 18 стр. Автореф. канд. дисс.
- Лейнасане И.* К вопросу о видах поселений в Латвии в XIII — XIV вв. — СЭ, 1966, 1, стр. 52—58.
- Мажюлис В.* Лингвистические заметки к балтийскому этногенезу. М., 1964. 8 стр. [Д].
- Маковецкий И. В.* Принципы организации музеев под открытым небом и их задачи. — СЭ, 1963, 2, стр. 7—18.
- Марк К.* Новые палеоантропологические материалы эпохи неолита в Прибалтике. — ИАН ЭстССР, 1956, 1, стр. 43—62.
- Марк К. Ю.* Палеоантропология Эстонской ССР. — БЭСб, 1956, стр. 170—228.
- Маркова Л. В.* Этнографические аспекты в докладах историков на VII (Кишиневской) сессии Межреспубликанского симпозиума по аграрной истории Восточной Европы. — СЭ, 1965, 2, стр. 177—181.
- Маслова Г. С., Станюкович Т. В.* Сессия, посвященная современным задачам этнографии и этнографических музеев. [Рига, 7—16 июня 1962 г.] — СЭ, 1962, 5, стр. 139—143.
- Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 г.).* (Отв. ред. Н. Н. Чебоксаров и Л. Н. Терентьева.) М., 1954. 216 стр.
- Миллере Р. К., Сегленiece К. Б.* Ускоренное физическое развитие детей и подростков г. Риги. — Материалы докладов 14-й Научной сессии Риж. мед. ин-та, посвящ. 50-летию Советской власти. 22 мая 1967. Р., 1967, стр. 21—24.
- Моора А.* Об историко-этнографических областях Эстонии. — В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин, 1956, стр. 243—292.
- Моора Х. А.* Вопросы сложения эстонского народа и некоторых соседних народов в свете данных археологии. — В кн.: Вопросы этнической истории эстонского народа, Таллин, 1956, стр. 49—141.
- Моора Х. А.* Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики по данным археологии. — КСИЭ, 12, 1950, стр. 29—37.
- Моора Х. К.* вопросу о возникновении Прибалтийской историко-культурной области. М., 1964. 8 стр. [Д].
- Моора Х. А. и А. Х.* К вопросу об историко-культурных подобластях и районах Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, стр. 21—51.
- Моора Х. А.* О древней территории расселения балтийских племен. — СА, 1958, 2, стр. 9—33.
- Морозова М.* О работе латвийского отряда Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции в 1959 году. — СЭ, 1960, 3, стр. 175—177.
- Мосберг Г. И.* Проблемы этнического состава населения Восточной Прибалтики в освещении современной латышской археологической литературы. — КСИИМК, 1940, 8, стр. 71—81.
- Мугуревич Э. С.* Восточная Латвия и соседние земли в X—XIII вв. Р., 1965. 145 стр.
- Нагирняк Е., Петрова В., Раузен М.* Новые обряды и праздники. М., 1965. 232 стр.
- Народы Европейской части СССР. Т. 2.* М., 1964. 918 стр.
- Ниедре Я. Я.* Изучение народного творчества в Латвийской ССР. — СЭ, 1949, 4, стр. 189—194.
- Новые советские традиции и гражданские обряды.* (Метод. пособие.) [Сост. Л. Вольф.] Р., 1964. 45 стр.
- Нукшинский могильник.* Под ред. Э. Д. Шноре и Т. Я. Зейда. Р., 1957. 152 стр.
- Печура П., Сердант А. Э.* Новая жизнь, новые традиции. (Из опыта внедрения новых традиций в Литов. и Латв. ССР.) М., 1960. 38 стр.
- Плауциньш Л. К.* Принципы и практика создания этнографических музеев под открытым небом в Латвийской ССР. М., 1964. 8 стр. [Д].
- Поталов Л. П.* Этнографическое изучение социалистической культуры и быта народов СССР. — СЭ, 1962, 2, стр. 3—19.
- Пуят Я.* Латгальская керамика. — Декоративное искусство СССР, 1958, 1, стр. 14—16.
- Pare [Raġe] С.* Описание трех пограничных говоров Северной Видземе (Эргеме, Лугажи, Валка). Р., 1955. 21 стр. Автореф. канд. дисс.

- Расиньш А. П.* Культурные и сорные растения и состояние земледелия в окрестностях Асотского городища в IX—XIII вв. — Шноре, 1961, стр. 169—174.
- Расиньш А. П.* Культурные и сорные растения в материалах раскопок на территории Латвийской ССР. — ТрПКЭ, 1, 1959, стр. 316—339.
- Расиньш А. П.* Сорняки археологического зернового материала как показатель системы земледелия в Латвии до XIII в. н. э. — В кн.: Доклады научной конференции по защите растений (Вильнюс, 27—31 марта 1958 г.). Вильнюс, 1959, стр. 369—385.
- Розенберг Я. Я.* Юмор и сатира в латышских классических народных песнях о боярах и помещиках. Р., 1960. 28 стр. Автореф. канд. дисс.
- Рохлин Д. Г.* Болезни древних людей. (Кости людей различных эпох — нормальные и патологически измененные.) М.—Л., 1965. 303 стр.
- Рудзит М. К.* Говоры северной части Видземе (Браславский, Вецатский, Бауньский, Вилзенский). Р., 1954. 26 стр. Автореф. канд. дисс.
- Сабалаяускас И. А.* Происхождение названий сельскохозяйственных растений в балтийских языках. Вильнюс, 1958. 13 стр. Автореф. канд. дисс.
- Семенова М. Ф.* Из топонимики Латгале. — УчЗ Лат ГУ, 11, 1956, стр. 215—233.
- Семенова М. Ф.* Славяно-латышские этнолингвистические отношения. — УчЗ (Даугавпилсский пед. ин-т), 10. Серия филол., вып. 6, 1964, стр. 33—38.
- Семья и семейный быт колхозников Прибалтики.* [Сборник статей. Отв. ред. Л. Н. Терентьева и Н. В. Шлыгина]. М., 1962. 159 стр. (Тр ИЭ, 77).
- Слава М. К.* Комплексы женской народной одежды латышей в конце XVIII и первой половине XIX в. — Тр ПКЭ, 1, 1959, стр. 487—509.
- Слава М. К.* Крестьянская одежда латышей и орнамент на предметах домашнего убранства (Неретский и Акнистский районы Латвийской ССР). — МБЭ, 1954, стр. 114—125.
- Слава М. К.* Культурно-исторические связи Прибалтийских народов по данным одежды. М., 1964. 11 стр. [Д].
- Слава М. К.* Латышская женская одежда и ее орнаментация (XVIII—XIX вв.). М., 1955. 14 стр. Автореф. канд. дисс.
- Совещание по этнографии народов Советской Прибалтики (с 27 марта по 1 апреля 1950 г.).* — ВАН СССР, 1950, 6, стр. 84—89.
- Степаков В.* Новые праздники и обряды в народный быт. — Правда, 1964, 155, 3 июня.
- Степерманис М.* Быт и культура латышского народа в период позднего феодализма (XVII—XVIII вв.). — Глава 15 в кн.: История Латв. ССР, т. 1, Р., 1952, стр. 370—399.
- Степерманис М.* Некоторые итоги последних экспедиций этнографов Академии наук Латвийской ССР в Северном Видземе. — Ежг ЭМ, 17, 1960, стр. 225—232.
- Страдынь П. И.* Народно-бытовая медицина Латвии. — Из ИМ, 5, 1963, стр. 57—63.
- Страздинь К.* Формирование латышской социалистической нации. — В кн.: Формирование социалистических наций в СССР, М., 1962, стр. 451—484.
- Страздинь К.* К вопросу об образовании латышской буржуазной нации. — ИАН ЛССР, 1952, 3, стр. 46—58; ИЗ, 45, 1954, стр. 163—182.
- Строг Г. П.* Из истории создания сельскохозяйственной техники в Латвии (конец XVIII — первая половина XIX в.). — Из ИТ, 5, 1964, стр. 31—53.
- Строг Г. П.* Переход от паровой системы земледелия к плодосмену в Латвии в первой половине XIX века. — Ежг Агр 1958, Таллин, 1959, стр. 43—60.
- Суна Х.* Латышские хороводы и хороводные танцы. М., 1967. 32 стр. Автореф. канд. дисс.
- Суна Х.* Народная хореография на праздниках песни и танца Советской Латвии. М., 1964. 12 стр. [Д].
- Суна Х.* Новая система кинетографии — записей хореографических движений. — ИАН ЛССР, 1965, 5, стр. 63—75.
- Тараканова С.* Изучение этнической истории народов Прибалтики. (Объединенная конференция в Вильнюсе. 25—31 мая 1955.) — ВАН СССР, 1955, 8, стр. 99—101.
- Тараканова С., Терентьева Л., Чебоксаров Н.* Некоторые вопросы этногенеза народов Прибалтики. — СЭ, 1956, 2, стр. 3—17.
- Тараканова С. А., Терентьева Л. Н.* Работа Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции в 1956 году. — СЭ, 1957, 4, стр. 156—163.

- Терентьева Л. Н. К вопросу о переходе от хуторского расселения к колхозным поселкам в Латвийской ССР. — СЭ, 1954, 1, стр. 63—84.
- Терентьева Л. Н. Колхозное крестьянство Латвии. (Историко-этнографическая монография по материалам колхозов Екабпилсского района Латв. ССР). М., 1960. 372 стр. (Тр ИЭ, 59).
- Терентьева Л. Н. Конференция по итогам работы комплексной Балтийской антрополого-этнографической экспедиции за 1952 год. — СЭ, 1953, 2, стр. 197—200.
- Терентьева Л. Н., Крастыня А. К. Крестьянские поселения и жилища в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР. — МБЭ, 1954, стр. 89—113.
- Терентьева Л. Н. На пути к зажиточной и культурной жизни. (Колхоз «Селия» Екабпилсского района Латв. ССР.) — СЭ, 1951, 2, стр. 85—104.
- Терентьева Л. Н., Ганцкая О. О работе комплексной Балтийской экспедиции в 1952 году. — СЭ, 1953, 1, стр. 182—190.
- Терентьева Л. Н. Опыт изучения семьи и семейного быта латышского колхозного крестьянства. — СЭ, 1958, 3, стр. 53—71.
- Терентьева Л. Н. Основные итоги изучения жилища народов Прибалтики. — Тр ПКЭ, 1, 1959, стр. 340—361.
- Терентьева Л. Н. Работа Балтийской комплексной антрополого-этнографической экспедиции в 1953 — начале 1954 года. — СЭ, 1954, 3, стр. 106—111.
- Терентьева Л. Н. Семья и семейный быт латышских крестьян. — Тр ИЭ, 77, 1962, стр. 62—93.
- Терентьева Л. Н. Социалистические преобразования в хозяйстве, быту и культуре латышского крестьянства. (По материалам группы колхозов Екабпилсского района Латв. ССР.) М., 1952. 16 стр. (Ин-т этнографии АН СССР.) Автореф. канд. дисс.
- Терентьева Л. Н. Сопровождение по этнографии народов Советской Прибалтики (с 27 марта по 1 апреля 1950 г.). — СЭ, 1950, 2, стр. 189—193.
- Терентьева Л. Н. Формирование новых обычаев в быту колхозников Латвии. — СЭ, 1961, 2, стр. 24—39.
- Типайнис Н. Латышский этнографический музей. — СЭ, 1960, 3, стр. 170—174.
- Токарев С. А. Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры. М., 1958. 615 стр.
- Токарев С. А. Проблема типов этнических общностей. (К методологическим проблемам этнографии.) — Вопросы философии, 1964, 11, стр. 43—53.
- Толстов С. П., Жданко Т. А. Пути развития и проблемы советской этнографии. — ВИ, 1964, 7, стр. 3—20.
- Топоров В. Н. Две заметки из области балтийской топонимики. — Сб Эндзелину, 1959, стр. 109—132.
- Топоров В. Н. Некоторые задачи изучения балтийской топонимики русских территорий. — Вопросы географии, 58, М., 1962, стр. 41—49.
- Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. Под общ. ред. Х. А. Моора, Б. А. Рыбакова, С. П. Толстова и Н. Н. Чебоксарова. 1—2. М., 1959.
- Тыниссон Э., Граудонис Я. Раскопки ливских курганов в Кримуде [Сигулдский район Латв. ССР]. — ИАН ЛССР, 1961, 10, стр. 37—54.
- Цимерманис С. Я. Быт сельскохозяйственных рабочих в Курземе и Земгале во второй половине XIX века. Р., 1958. 23 стр. Автореф. канд. дисс.
- Цимерманис С. Латвийский этнографический музей. (Краткий путеводитель.) Сост. С. Цимерманис. Р., 1964. 117 стр. 2-е дополн. и перераб. изд. Р., 1966. 145 стр.
- Чебоксаров Н. Н. Вопросы этногенеза народов Советской Прибалтики в свете данных этнографии и антропологии. — КСИЭ, 12, 1950, стр. 15—28.
- Чебоксаров Н. Н. Некоторые вопросы этнической истории Прибалтики в свете новых антропологических и этнографических данных. — МБЭ, 1954, стр. 3—12.
- Чебоксаров Н. Н. Новые данные по этнической антропологии Прибалтики. — МБЭ, 1954, стр. 13—15.
- Чебоксаров Н. Н. О древних хозяйственно-культурных связях народов Прибалтики. — СЭ, 1960, 3, стр. 94—155.
- Чебоксаров Н. Н. Этнографическая работа в Советской Прибалтике. — СЭ, 1949, 4, стр. 180—188.

- Чивкуль Э. П. Положение и быт сельскохозяйственных рабочих в Видземе во II половине XIX века. Р., 1964. 25 стр. Автореф. канд. дисс.
- Шмит Э. Я. Взаимодействия средних и ливонских говоров в Даугули. Р., 1954. 25 стр. Автореф. канд. дисс.
- Шноре Р. Нукшинский могильник. — В кн.: Нукшинский могильник, Р., 1957, стр. 13—30, 34—36, 38—39, 40—46, 56—94.
- Щапова Ю. А., Дайга И. В. Стекланные бусы и браслеты Асотского городища. — Шноре, 1961, стр. 185—199.
- Эндзелин Я. М. Древнейшие славяно-балтийские языковые связи. — Тр ИЯЛ, 2, 1958, стр. 67—82.
- Эндзелин Я. М. О латышско-финских языковых связях. — В кн.: Памяти акад. Л. В. Щербы, Л., 1951, стр. 299—304.
- Якимов В. П. Начальные этапы заселения Восточной Прибалтики. — БЭСб, 1956, стр. 245—272.

ATTĒLU SARAKSTS

SAĪSINĀJUMI

- A — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora arheologu grupas arhīvs.
AE — Rakstu krājums «Arheoloģija un etnogrāfija».
BDM — Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.
CA — «Советская Археология».
CVVM — Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondi.
E — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Arheoloģijas un etnogrāfijas sektora etnogrāfu grupas arhīvs.
F — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Folkloras sektora arhīvs.
Fb — Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālā bibliotēka.
LTA — Latvijas Telegrāfa aģentūra.
LCVVA — Latvijas Centrālais valsts vēstures arhīvs.
LVM A — Latvijas PSR Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas materiāli.
LVM E — Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīvs.
RLMV — Rīgas Lietišķās mākslas vidusskola.
RPM — Valsts Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs.
TMI — Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 50. gadadienai veltītās Vissavienības mākslinieciskās pašdarbības festivāla tautas mākslas izstāde Rīgā 1967. gadā.

1. att. Latviešu kultūrvēsturiskie apgabali. Karti sastādījis H. Strods (E).
2. att. Latvijas PSR nacionālais sastāvs (1959. g. tautas skaitīšanas dati). (Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Латвийская ССР. М. 1962.)
3. att. Etnogrāfiskās ekspedīcijas XIX gs. otrajā pusē. Karti sastādījis H. Strods (E).
4. att. Etnogrāfiskās ekspedīcijas 1924.—1943. g. Karti sastādījis H. Strods (LVM E; LCVVA).
5. att. Etnogrāfiskās ekspedīcijas 1948.—1965. g. Karti sastādījis H. Strods (E).
6. att. Etnogrāfisko materiālu krātuves. Karti sastādījis H. Strods. (Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju un pieminekļu aizsardzības daļas materiāli).
7. att. Latviešu ķermeņa garums. Karti sastādījusi R. Deņisova (A).
8. att. Latviešu galvas indeksi. Karti sastādījusi R. Deņisova (A).
9. att. Latviešu antropoloģiskie tipi. Karti sastādījusi R. Deņisova (A).
10. att. Dzīvojamā māja Sārnatē, neolīts. II g. t. pr. m. ē. pirmā puse. L. Vankinas rekonstrukcija (Из истории медицины. Рига, 1957, 1, 13. lpp.).
11. att. Dzīvojamā māja Ķenteskalnā VIII gs. A. Stubava rekonstrukcija (AE, 1., Rīgā 1957., 35. lpp.).
12. att. Kivtu kapulauka VIII gs. villaine. A. Zariņas rekonstrukcija (CA, 1960, 3, 207. lpp.).
13. att. Māla figūriņa no Purvciema apmetnes. II g. t. pr. m. ē. (H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 19. lpp.).
14. att. Kaula naži ar putna attēliem no Lubānas ezera apkārtnes (H. Moora. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīgā, 1952., 37. lpp.).

15. att. Kuršu karavīrs IX gs. V. Urtāna rekonstrukcija pēc Rucavas Tiras purva depožīta senlietām (J. Graudonis, V. Urtāns. Senatnes pēdās. Rīgā, 1961., 128. lpp.).
16. att. Zemkopības darba rīki XVIII gs. beigās Stalbes muižā, Vidzemē (J. Chr. Brotze. Momumente... 3, 27. Fb).
17. att. Lielais siets Vidzemē. I. Leinasares rekonstrukcija. V. Zirdziņa zīmējums.
18. att. Spīļarkls XVIII gs. beigās Stalbes muižā, Vidzemē (J. Chr. Brotze. Momumente... 4, 78. Fb).
19. att. Pītās un egļu zaru ecēšas (LVM E).
20. att. Lauku audēju darba rīki XVIII un XIX gs. Vidzemē (E).
21. att. Lauku kokapstrādātāju darba rīki XVIII un XIX gs. (LM E).
22. att. Lašu tacis Daugavas lejtecē (J. Chr. Brotze. Momumente... 2, 10. Fb).
23. att. Zveja ar līvi Trikātā (J. Chr. Brotze. Momumente... 8, 25. Fb).
24. att. Zveja ar trejbrīdi. Likсна (demonstrējums, 1962. g.) (E).
25. att. Drava ar blūku stāvstropiem (J. Chr. Brotze. Momumente... 8, 112. Fb).
26. att. Ciema (Straupezem) daļa pie Salasmuižas, netālu no Babītes ezera 1807. g. (J. Chr. Brotze. Momumente... 10, 18. Fb).
27. att. Zemnieka sēta Zemgalē pie Mūrmuižas 1796. g. (J. Chr. Brotze. Momumente... 7, 165. Fb).
28. att. Trīs zemnieku sētas Ogres krastā netālu no Tūrkalnes XVIII gs. beigās (J. Chr. Brotze. Momumente... 6, 166. Fb).
29. att. Vietalvas ciems XVII gs. (Vidzeme) (Альбом Мейербергга. СПб., 1903, 55. lpp., 123. att.).
30. att. Zemnieku dzīvojamo ēku tipi XIX gs. vidū: 1 — Kurzeme. Nīcas «Diži» (LVM E); 2 — Latgale. Kārsavas Vērpeļu sādža (LVM E); 3 — Augšzeme. Mēmeles «Vītoli» (E); 4 — Vidzeme. Liepkalnes «Vecniedrēni» (Madona) (E); 5 — Vidzemes dzīvojamā rija ar kambari, celta XVIII gs. beigās Brenguļu «Vecdaudzos» (E).
31. att. Zemnieku dzīvojamo ēku tipi XIX gs. vidū. Karti sastādījusi A. Krastiņa (E; LVM E; BDM).
32. att. Zemnieku ēku detaļas: 1 — dzīvojamās mājas istabas loga rotājums Ludzas apkārtnē XIX gs. sākumā; 2 — rijas krāsns Tūjas «Kurmjos». Ēka celta 1875. g. (E).
33. att. Dzīvojamās rijas dubultās durvis ar atsevišķi veramu ārdurvju apakšējo daļu Beļavas «Veckrieviņos» XIX gs. vidū (E).
34. att. Kūts Vidzemē Kalsnavas «Balodēnos», celta 1830. g. 1928. g. uzmērojums (LVM E).
35. att. Čūku kūtiņa Vidzemē Vaivē XIX gs. sākumā. 1928. g. uzmērojums (LVM E).
36. att. Rija ar dzīvojamo kambari Vidzemē Litenes «Mazpērkonos». Ieejas fasāde, plāns, gala skats (E).
37. att. XII—XIII gs. latgaļu apgērbs. M. Jāņkalniņas zīmējums (LVM A).
38. att. Rotas lietas Latvijā agrajā feodālismā (VIII—XIII gs.); važiņu rota. Dzērbene; gredzens (pa labi). Kalsnava; kakla riņķis. Lubāna; gredzens (pa kreisi). Dundaga; stopa sakta. Koknese; pakavsakta (pa kreisi). Baltinava; pakavsakta (pa labi). Talsi; jostas sprādze. Lubāna; pakavsakta (apakšā). Talsi; aproces, Ķeipene (augšā). Sakstagals; aproce. Kaunata. M. Jāņkalniņas zīmējums (LVM A).
39. att. Darba apgērbi XVIII gs. beigās: 1 — nerotāts darba apgērbs; 2 — strādnieki pil-sētas tuvumā (J. Chr. Brotze. Momumente... 3, 63. un 64. Fb).
40. att. Sieviešu apgērba rekonstrukcijas pēc LVM E materiāliem (XVIII gs. beigas — XIX gs. sākums): 1 — Augšzemes jaunava; 2 — Ziemeļvidzemes jaunava; 3 — Zem-gales sieva; 4 — Dienvidkurzemes sieva; 5 — Latgales jaunava.
41. att. Vīriešu apgērbs XVIII gs. beigās un XIX gs. sākumā (J. Chr. Brotze. Monu-mente... 3. Fb): 1 — Dundagas zemnieks ziemas drānās (79.); 2 — Ērgemes zem-nieks (62.); 3 — zemnieks svētku apgērbā no Beļavas (56.); 4 — raibie svārkī (79.); 5 — zemnieks kažokā no Sesavas (81.); 6 — zēns kažokā no Sesavas (84.); 7 — latviešu zemnieku zēns — piena pārdevējs (55).
42. att. Muižas kalpotāju apgērbi XIX gs. vidū Cēsis (Igaunijas PSR ZA Vēstures muzeja fototēka, 71037. nr.).
43. att. XIX gs. mājsaimniecības trauki Šķilbēnu (Balvu raj.) «Lotišos» (E).
44. att. 1 — maizes glabāšana XIX gs. klēti uz statīva, kas piestiprināts pie klēts griestu sijas (LVM E); 2 — XIX gs. maizes cepšanas piederumi Šķilbēnu «Lotišos» (E).

45. att. Ēdienu gatavošana vārāmā namiņā XIX gs.: 1 — slietenis Ainažu «Eibokos»; 2 — pirtsnamiņš Saikavas «Auziņos». 1928. g. uzņēmums (LVM E).
46. att. Pārceltuve pār Aivieksti 1797. g. (J. Chr. Brotze. Monumente ... 8, 49. Fb).
47. att. Strūgas Rīgā (J. Chr. Brotze. Monumente ... 2, 105. Fb).
48. att. Dabta laiva no Lubānas ezera apkārtnes XIX gs. (E).
49. att. Gulbenes zemnieku rati (J. Chr. Brotze. Monumente ... 3, 62. Fb).
50. att. Zemnieku galdu rati Džūkstē. Darināti pēc sena parauga 1950. g. (E).
51. att. Latgales zemnieka kamanas Pasiēnā. Darinātas pēc sena parauga 1908. g. (E).
52. att. Zemnieku ģimene Vidzemes jūrmalā XIX gs. 40. gados. A. Pecolda akvarelis (Архив Географического общества СССР, А 36, 1/25).
53. att. Latvijas pilsētu raksturīgākās shēmas: 1 — Rīgas plānojums XVI gs. J. Vasiļjeva precizējums pēc darbā Latvijas PSR Arhitektūras mantojums, I (Rīgā, 1958.) ievietotā attēla; 2 — Ludzas apbūve 1797. g. (J. Chr. Brotze. Monumente ... 8, 102. Fb); 3 — Valmieras plānojums 1688. g. (K. v. Lōvis of Menar. Burgenlexikon für Alt-Livland. Riga 1922., 55. lpp.); 4 — Limbažu pilsētas plānojums 1663. g. (turpat, 22. lpp.).
54. att. 1 — pavarda telpa dzīvojamā ēkā Rīgā, M. Pils ielā 17. XV—XVII gs. Restaurēta 1957. g.; 2 — minētās ēkas plāns (Latvijas PSR Arhitektūras mantojums, I. Rīgā, 1958., 78. lpp.).
55. att. Dzīvojamās ēkas M. Pils ielā 17 un 19. XV—XVII gs. Restaurētas 1958. g.
56. att. Rīgas Rātslaukuma apbūve 1612. g. N. Mollina vara grebuma fragments (RPM).
57. att. Latvijas mazpilsētu XVIII gs. dzīvojamo un sabiedrisko ēku tipi (Центральный Государственный Исторический архив в Ленинграде, 1399, оп. 1, д. 470).
58. att. Telpa (lūgšanas istaba) t. s. Ekas konventa namā Rīgā, Skārņu ielā 22. Ēka celta XVI gs. K. Bokslafa akvarelis 1870. g. (Latvijas Arhitektūra. Rīgā, 1939., 3.).
59. att. Kāpņu telpa Danenšterna namā Rīgā, Mārstaļu ielā 21. Ēka celta 1696. g. K. Bokslafa akvarelis 1870. g. (Latvijas Arhitektūra. Rīgā, 1939., 3.).
60. att. Ēdamzāle dzīvojamā ēkā Rīgā, Šķūņu ielā 17. Ēka celta 1787. g. pēc arhitekta K. Hāberlanda projekta (E).
61. att. Telpas Borhertha (Bieriņu) piepilsētas muižīnā Rīgā, Zvārdes ielā 1 (Bildende Kunst in den Ostseeprovinzen. Riga, 1912.).
62. att. Rīgas pilsētas iedzīvotāju apģērbs XVIII gs. beigās (J. Chr. Brotze. Monumente ... 3. Fb): 1 — Rīgas ormanis (32.); 2 — latviete un vāciete (4. un 5.); 3 — krievu tautības sakņu pārdevējs (19.); 4 — lietuviešu tautības dienas strādnieks (13.); 5 — jauns grāmatvedis (41.); 6 — istabene (87.); 7 — istabene pastaigā (58.); 8 — švīts («Stutzer») (66.).
63. att. Zāļu vakars Rīgā XIX gs. 40. gados. T. Rikmaņa litogrāfija (RPM).
64. att. Talka Straupes draudzē (J. Chr. Brotze. Monumente ... 6, 60. Fb).
65. att. Applāvības (J. Chr. Brotze. Monumente ... 8, 26. Fb).
66. att. Kāzas Vidzemē (J. Chr. Brotze. Monumente ... 3, 10. Fb).
67. att. Latviešu bēres Nītaures draudzē (J. Chr. Brotze. Monumente ... 6, 228. Fb).
68. att. Latviešu mūzikas instrumenti: 1 — āžrags, XIX gs.; 2 — stabule, XX gs.; 3 — stabule, XX gs.; 4 — tridekšnis ar misiņa galvu un piekariem, Džūkste, XIX gs.; 5 — tāšu taure ar koka vidu, XIX gs.; 6 — koka taure, XIX gs.; 7 — Latgales kokle, Tilžas Žogu c., 1904. g., darinājis Pīters Akuls; 8 — Kurzemes kokle, Alsunga, 1935. g., darinājis P. Korāts; 9 — dubultkokle, darināta XX gs. sākumā (CVVM).
69. att. 1 — rotkaļa krāsns māla apmetuma fragments ar stabulētāja attēlu Tērvetes pilskalnā, XIII gs. (A); 2 — dūdas. Demonstrē 1954. g. Alsungā Pēteris Korāts (E).
70. att. Raksturīgākie rotaļu tipi. Karti sastādījis H. Sūna (F).
71. att. Raksturīgākie rotaļdeju tipi. Karti sastādījis H. Sūna (F).
72. att. Koka un metāla izstrādājumi XIX gs. Latvijā (CVVM).
73. att. Māla trauki un māla svilpītes XIX gs. (CVVM).
74. att. Adījumi XVIII un XIX gs.: 1 — pirkstaiņi, Valmieras pag.; 2 — pirkstaiņi, Preiļu pag.; 3 — pirkstaiņi, Ilūkstes pag.; 4 — dūraini, Ceraukstes pag.; 5 — dūraini, Bauskas pag.; 6 — dūraini, Izvaltas pag.; 7 — sieviešu zeķes, Ventspils; 8 — sieviešu zeķes, Alsungas pag.; 9 — zeķe, Izvaltas pag.; 10 — zeķe, Atašienes pag. (CVVM).

75. att. Villaiņu tipi XVIII—XIX gs.: 1 — Kabiles; 2 — Preiļu (CVVM).
76. att. Zemkopības darba rīki: 1 — ecēšas ar koka zariem. Ecēšu aizvešanai uz lauka tām virsū piestiprinātas koka sliecītes; darinātas Balvu apkārtņē XX gs. pirmajā pusē (PSRS ZA Etnogrāfijas institūta arhīvs, Baltijas kompleksās ekspedīcijas fonds); 2 — ecēšas ar dzelzs zariem, darinātas Valkas apr. Vijciema pag. «Kannītēs» 1939. g.; 3 — spīlarkls ar divdaļīgu lemesnīcu, darināts Valkas apr. Erģemes pag. «Zaķišos» 1940. g. (E).
77. att. Vienrocēs izplatība Latvijā XIX gs. beigās — XX gs. sākumā. Karti sastādījusi L. Dumpe (LVM E).
78. att. Sirpja izplatība Latvijā XIX gs. beigās un XX gs. sākumā. Karti sastādījusi L. Dumpe (LVM E).
79. att. Dziļā kūts Kosas pag. «Lielkājās» 1928. g. (LVM E).
80. att. Aizsprosti: 1 — nēgu tacis «vastala» Daugavas krācē Penderē pie Doles. 1961. g. uzņēmums; 2 — no mietiņiem un zariem izveidots tacis Valkas apr. Kārķu pag. «Ārcelpēnos». 1958. g. uzņēmums (E).
81. att. Bluķa strops ar rāmišiem Rēzeknes apr. Silajāņu pag. «Kondrašovā». 1965. g. uzņēmums (E).
82. att. No salmu grīstēm pīts bišu strops Valkas apr. Omuļu pag. «Āpsās». 1958. g. uzņēmums (E).
83. att. Drava Balvu raj. Bērzpils «Beļauskās», ierīkota XX gs. 30.—40. gados. 1963. g. uzņēmums (E).
84. att. Lauku audēju darba rīki XIX gs. beigās un XX gs. sākumā (E).
85. att. P. Viļumsona aušanas kursu absolventes rakstraudzis (daļa), 1938. g. Tukumā (E).
86. att. Lauku galdnieku darba rīki XX gs. sākumā Lielvārdē (E).
87. att. Lauku kalve XX gs. sākumā Madonā (E).
88. att. Mājrūpniecības centri Latvijā XX gs. sākumā. Karti sastādījusi A. Alsupe (E).
89. att. Ciema situācijas plāna shēma Daugavpils apr. Preiļu Lielo Klaparu sādžā. Sādžā saglabājusies vecajam, XIX gs. ciemam raksturīgā apbūve abpus lielajam ceļam. Ciema iedzīvotāji galvenokārt latvieši. 1962. g. uzmērojums (E).
90. att. Turīga zemnieka sētas plāna shēma ar kalpu un vaļinieku ēkām XX gs. sākumā Valmieras apr. Alojas «Sīpolos». 1943. g. uzmērojums (LVM E).
91. att. Ludzas Nuraugu ciema ēku kopskats. 1928. g. uzņēmums (LVM E).
92. att. Turīga zemnieka sētas kopskats Tukuma apr. Zebrenes «Kalna Cīskās». 1930. g. uzņēmums (LVM E).
93. att. Trūcīga zemnieka «bumburnieka» dzīvojamā māja Madonas apr. Meirānu «Grāvīšos». Ēka celta 1895. g. (E).
94. att. Trūcīga zemnieka — desetnieka dzīvojamā māja Bauskas apr. Rundāles pag. «Ādzūnos» XX gs. sākumā (BDM).
95. att. Vidēja zemnieka — amatnieka dzīvojamā māja Cēsu apr. Vaives pag. «Purmaļos», celta 1924. g. (Kultūras ministrijas Arhitektūras pieminekļu aizsardzības daļa).
96. att. Turīga zemnieka — zvejnieka dzīvojamā māja, celta ap 1900. g. Valmieras apr. Vitrupes pag. «Tečos». Augšā — ēkas ieejas fasāde no pagalma puses. Vidū — plāna shēma. Apakšā: pagalma situācijas plāna shēma. (LVM E).
97. att. Zemnieku istabas stūris Vidzemē, Madonas apr. Beļavas pag. «Ezerkrastos». 1956. g. uzņēmums (E).
98. att. Turīga zemnieka ēdamistabas iekārta Jelgavas apkārtņē, darināta pēc mākslinieka J. Bīnes meta XX gs. 30. gados (E).
99. att. Vīriešu apģērbi Lubānā 1910. g. (E).
100. att. Sieviešu apģērbi: 1 — XIX gs. beigās Rīgas apkārtņē; 2 — XX gs. sākumā Bukaišos; 3 — rucavietes XX gs. 20. gados; 4 — nīceniē XX gs. 20. gados (E).
101. att. Bērnu apģērbs XX gs. 20. gados Limbažu apkārtņē (E).
102. att. Skolnieču apģērbi XX gs. 30. gados Krustpilī (E).
103. att. Kāzu tērpi XX gs. sākumā Rīgā (E).
104. att. Maizes cepšana Madonas apr. Ļaudonas pag. «Ķikuros» XX gs. 20. gados (LVM E).
105. att. Galda klājumi Latvijas mājturības institūtā XX gs. 30. gados: 1 — ar māla traukiem un senajiem tautas ēdieniem klāts galds; 2 — bufetes veidā klāts viesību galds (E).

106. att. Ziemas transporta līdzekļi: 1 — kamanas, Latgale. 1966. g. uzņēmums (E); 2 — izbraucamās ragavas — «lagašas», Latgale. 1966. g. uzņēmums (E); 3 — ragavas, darinātas ap 1900. g., Latgale (E); 4 — divjūga ragavas, Kurzeme. 1965. g. uzņēmums (E).
107. att. Ratu veidi: 1 — platformas rati, Latgale. 1964. g. uzņēmums (E); 2 — pēc veca parauga 1962. g. darināta ore, Zemgale (E); 3 — divjūga ore, Kurzeme. 1965. g. uzņēmums (E); 4 — «drogi», darināti pēc veca parauga XX gs. 50. gados, Latgale (E); 5 — 1938. g. darināti galdu rati, Latgale (E).
108. att. Latviešu zemnieku ģimene Kurzemē XIX gs. otrajā pusē. Mākslinieka J. Rozentāla zīmējums, publicēts «Skolas druvā», 126. lpp. (Rīgā, 1901.).
109. att. J. Baumaņa XIX gs. 80. gados celtās dzīvojamās ēkas Raiņa bulvārī Rīgā (LVU Arhitektūras fakultātes arhīvs).
110. att. Īres nami Rīgā, celti 1909. un 1929. gadā, arhitekts E. Laube (E).
111. att. Arhitekta E. Stālberga projekta blokēka Rīgā (E).
112. att. Mēbeles Rīgas pili XX gs. 30. gados. Mēbeles darinātas pēc mākslinieka Anša Cīruļa metiem (Rīgas pils. Rīgā, 1938.).
113. att. Rakstāmgalds ar mākslinieka J. Madernieka darinātu sienas ornamentu (Latviešu konversācijas vārdnīca, 25018. sl.).
114. att. Rakstāmgalds un krēsli, darināti pēc mākslinieka J. Bīnes meta (Latviešu konversācijas vārdnīca, 26229. sl.).
115. att. Ēdamtelpas mēbeļu grupa, darināta pēc arhitekta P. Ārenda projekta (A. D u n g a, M. Ķ e ņ ģ i s, J. R e ņ ģ e. Mājas iekšējā un ārējā izdaiļošana. Rīgā, 1936.).
116. att. Sieviešu darba apģērbs Liepājas ostā XIX gs. beigās (Liepājas novadpētniecības muzeja materiāli).
117. att. 1 — tekstilfabrikas «Delka» strādnieču darba apģērbi 1936. g. Rīgā; 2 — strādnieču goda apģērbi 1930. g. Rīgā (E).
118. att. Sieviešu «angļu» kostīms XX gs. 30. gados Rīgā (E).
119. att. Vīriešu goda apģērbi 1927. g. Rīgā (E).
120. att. Vīriešu darba apģērbi 1929. g. Rīgā (E).
121. att. Kāzu apģērbs XX gs. 30. gados Rīgā (E).
122. att. 1 — bērnu apģērbs XX gs. sākumā Rīgā (E); 2 — bērnu apģērbs XX gs. 30. gados Rīgā (E).
123. att. Dārzenu tirgus Rīgā XX gs. 30. gados (J. Vilciņa uzņēmums).
124. att. Viesību galda klājums Latvijas mājturības institūtā XX gs. 30. gados: 1 — 12 personām klāts pusdienu galds; 2—3 personām klāts pusdienu galds (E).
125. att. Ķekatas: mušmire, Mālupe; labības stabiņš, Lubāna; dzērve, Lubāna; XX gs. sākums. (J. A. J a n s o n. Die lettischen Maskenumzüge. Riga, 1933.).
126. att. Līgo svētki Augšzemē XX gs. sākumā (E).
127. att. Talka Liepupē XX gs. sākumā (E).
128. att. Kalpa bēres Smiltenes pag. 1913. g. (E).
129. att. Pirmo dziesmu svētku dziedātāju gājiens Rīgā 1873. g. Kārļa Kronvalda litogrāfija (RPM).
130. att. Suitu spēlmaņi. 1930. g. uzņēmums (F).
131. att. Lauku kapela XX gs. 20. gados Cēsu apr. Launkalnes pag. (E).
132. att. «Gatves deja», XX gs. 30. gados izpilda Alsungas pag. etnogrāfiskais ansamblis (F).
133. att. «Rucavietis», XX gs. 30. gados izpilda Rucavas pag. etnogrāfiskais ansamblis (F).
134. att. 1 — gultas sega, XX gs. sākums, Sņiķeres pag. (CVVM); 2 — gultas sega, 1890. g., Allažu pag. (CVVM); 3 — tamborēta gultas sega, XX gs. sākums, Klintaine (E); 4 — izšūts paklājs, XX gs. 30. gadi, Klintaine (E).
135. att. J. Drandas šķivis. XX gs. sākums, Valkas apr. Smiltenes pag. (CVVM).
136. att. Krēsla atzveltnes audums pēc A. Cīruļa meta. XX gs. 30. gadi (RLMV).
137. att. Cimdi, XIX gs.
138. att. Paklājs, darināts XX gs. 30. gados pēc J. Bīnes meta.
139. att. Metāla izstrādājumi XX gs. 30. gados: 1 — sudraba servīze; 2 — kafijas kannu un svečturis pēc J. Bīnes meta; 3 — svečturis metāla kalumā (E).
140. att. Koka izstrādājumi XX gs. 30. gados: 1 — kārbīņa ar salmu rotājumu; 2 — kārbīņa

- ar ģeometrisku rakstu kokgriezumā; 3 — dekoratīvs šķivis ar cilņa rotājumu; 4 — dekoratīvs šķivis intarsijā; 5 — dekoratīvs šķivis augstcilnī (E).
141. att. Krūzes XX gs. 30. gados: 1 — A. Paulāna, Silajāņi; 2 — M. Upes, Valmiera; 3 — J. Krieva, Tukums; 4 — K. Volgemūta, Rucava; 5 — J. Ieviņa, Cēsis (CVVM).
142. att. 1 — Latgales keramika XX gs. 30. gados (E); 2 — Rīgas Valsts daiļamatniecības skolas audzēkņu darinājumi izstādei 1937. g. (RLMV).
143. att. Daugavpils ķīmiķu ciemats 1967. g. (E).
144. att. Deviņstāvu dzīvojamās ēkas Daugavpilī (E).
145. att. 1 — nami Āgenskalna priēžu dzīvojamā masīvā, celti 1959.—1961. g. Projekta autors arhitekts N. Rendels; 2 — dzīvojamā masīva plāns (Краткая художественная энциклопедия искусств стран и народов мира, т. II, М. 1965, 521. Ipp.).
146. att. Darba un sporta apģērbi: 1 — vīriešu un sieviešu darba apģērbi (LTA); 2 — fabrikas «Uzvara» strādnieces darba tērpos Rīgā 1946. g. (E); 3 — ziemas sporta tērpi. Slēpotāji Ērgļos 1962. g.; 4 — dekoratīvie brunči. Rīgas modeļu nama 1961. g. modelis (LTA).
147. att. Mehanizēta mēslu izkraušana no ragavām Bauskas raj. V. I. Ļeņina kolhozā 1962. g. (LTA).
148. att. Linu plūksana Ludzas raj. I. V. Mičurina kolhozā 1962. g. (LTA).
149. att. Labības sēja Valmieras raj. kolhozā «Kaugurieši» 1962. g. (LTA).
150. att. Mehanizētā slaukšanas zāle padomju saimniecībā «Liepāja» 1962. g. (LTA).
151. att. Latvijas brūno ganāmpulks Valmieras raj. V. I. Ļeņina kolhozā 1966. g. (E).
152. att. Lašu tacis Stāvūžkaula krācē Daugavā pie Doles 1961. g. (E).
153. att. Skats Rojas bērnudārza ēdamtelpā 1962. g. (LTA).
154. att. Bērnudārzs Rojas zvejnieku ciematā 1962. g. (LTA).
155. att. Peldošā bāze «Rīga» Atlantijā pieņem zivis no zvejas traleriem 1962. g. (LTA).
156. att. Zvejnieku kolhoza «9. Maijs» zvejas kuģa apkalpe darbā 1962. g. (LTA).
157. att. Individuālā dzīvojamā māja Rīgas raj. zvejnieku kolhozā «Zvejnieks» 1960. g. (E).
158. att. Divstāvu dzīvojamās mājas Ludzas raj. padomju saimniecības «Nautrēni» jaunajā ciematā 1964. g. (E).
159. att. Ciemata iela Ogres raj. XX gs. 50. gados (E).
160. att. Virtuves kolhozieku ģimenes mājās Liepājas raj. zvejnieku kolhozā «Boļševiks» 1958. g. (E).
161. att. Kolhozieku dzīvojamās istabas Liepājas raj. zvejnieku kolhozā «Boļševiks» 1958. g.
162. att. 1 — liellopu kūts Rīgas raj. S. M. Kirova kolhozā 1957. g. (LTA); 2 — liellopu kūts Latvijas Zemkopības zinātniskās pētniecības institūta Skrīveru izmēģinājumu saimniecībā (E).
163. att. Sieviešu apģērbi: 1 — vecāku sieviešu apģērbs 1957. g. Rēzeknes raj. Sakstagala ciemā (E); 2 — goda apģērbs pēc latviešu tautas tērpu materiāliem 1957. g. Stai- celē (E); 3 — adīta jaka Salacgrīvā 1957. g. (E).
164. att. Lauku iedzīvotāju apģērbi: 1 — vecāka vīrieša ikdienas apģērbs; Krustpils raj. 1959. g. (E); 2 — kolhoza brigadieris darba apģērbā 1962. g. Lielvārdē (LTA); 3 — mehanizatori pirms izbraukšanas uz lauka Ludzas raj. kolhozā «Prosvet» 1962. g. (LTA).
165. att. Bērnu apģērbi: 1 — kleitiņa ar priekšautiņu Rīgas raj. Ķekavā 1948. g. (E); 2 — ikdienas apģērbs. Rīgas pilsētas 126. bērnudārza audzēkņi 1967. g. (E); 3, 4 — ap- ģērbi vārda došanas svinībās Rīgā 1965. g. (E).
166. att. 1 — darba un tautu draudzības svētki Daugavpilī 1962. g. (E); 2 — motorlaivu sa- censības zvejnieku svētkos Mērsragā 1962. g. (LTA).
167. att. Jaunais pāris ierodas laulību namā Krāslavā 1966. g. (E).
168. att. Kāzu rotaļa Bauskas raj. Vecsaules ciemā 1964. g. (E).
169. att. Bērnības svētkos Rīgā 1964. g. (E).
170. att. 1 — Saldus vidusskolas absolventi 1965. g. (E); 2 — pilngadības svētki Tukumā 1964. g. (E).
171. att. Latvijas PSR ZA akadēmiķa K. Strazdiņa bērnu gājiens uz Raiņa kapiem Rīgā 1965. g. (E).
172. att. Kapu kultūra: 1 — ģimenes kapu vieta Smiltenes kapos 1966. g. (E); 2 — dzejnieces Elīnas Zālītes kaps Rīgā, Raiņa kapos. Pieminekļa autors tēlnieks K. Zemdega.

1966. g. uzņēmums (E); 3 — akadēmiķa prof. Dr. J. Zuša kaps Rīgā, Raiņa kapos. Pieminekļa autors tēlnieks V. Mačiuka. 1966. g. uzņēmums (E); 4 — skats Brāļu kapos Rīgā. 1961. g. uzņēmums (E). Pirmie apbedījumi ierīkoti 1915. g. rudenī, arhitektoniski skulpturālais ansamblis veidots laikā no 1924. līdz 1936. g., tēlnieks K. Zāle, arhitekts A. Birzenieks.
173. att. 1960. g. Dziesmu un deju svētku kopkoris Rīgā, Kultūras un atpūtas parka estrādē (E).
174. att. 1965. gada Dziesmu un deju svētku dalībnieku gājiens Rīgas ielās (E).
175. att. Dziesmu un deju svētki Rīgā 1965. g.: 1 — dejojāšu gājiens Rīgas ielās; 2 — dejojāšu uznākšana laukumā; 3 — kopdeja; 4 — zvejnieku deja (E).
176. att. Cimdi. XX gs. 60. gadu darinājumi (CVVM).
177. att. Republikāniskie dziesmu un deju svētki 1960. g. Rīgā. Dejojāji laukumā (E).
178. att. Latvijas Republikāniskās arodbieču rūpu padomes Kultūras nama koka deju ansamblis Rīgā 1966. g. (E).
179. att. Pāvilostas zvejnieku ciemata koris 1962. g. (LTA).
180. att. Grāmatu apvāki un cipiņa. Rīgā 1967. g. (TMI).
181. att. Ansambļi. Rīgā 1967. g. (TMI).
182. att. Dzintara rotas. XX gs. 60. gadu darinājumi (E).
183. att. Sienas sega. Rīgā 1967. g. (TMI).
184. att. Māla trauki. Rīgā 1967. g. (TMI).
185. att. Vitrāžas: 1 — dejojāji (RLMV). Skolas audzēknes Ritas Plaudes diplomdarbs 1963. g.; 2 — Lāčplēša ciņa ar Melno bruņinieku (Latvijas PSR Revolūcijas muzejā. Autori P. Cēsnieks un A. Mucenieks, 1959.—1960. g.).

Jūrmala pie Engures. (J. Paulina uzņēmums.)

Kapu uzkalniņš Latvijas teritorijā (A).

Akmens laikmeta apmetne ezera krastā. (Glezna Latvijas PSR Vēstures muzejā.)

Mūsas un Mēmeles sākums. (J. Paulina uzņēmums.)

Vecpiebalgas ainava. (M. Kundziņa uzņēmums.)

Skats no Sauleskalna. (K. Ramāna uzņēmums.)

Renda. (J. Paulina uzņēmums.)

Vestienes apvidū. (J. Paulina uzņēmums.)

SATURS

Priekšvārds	5
Vēst. zin. kand. H. Strods. Etnogrāfijas priekšmets, metodes un problēmas	7
Tautu klasifikācija	8
Etnogrāfijas metodes	15
Latviešu etnogrāfijas problēmas	15
Latviešu etnogrāfijas attīstības posmi	18
Latviešu etnogrāfijas avoti	19
Latviešu etnogrāfijas avotu krātuves	24
Latviešu etnogrāfijas literatūra	33
Vēst. zin. kand. R. Deņisova. Iedzīvotāju antropoloģiskais tips	44
Antropoloģisko tipu veidošanās vēsture	44
Mūsdienu iedzīvotāju antropoloģiskais raksturojums	48

LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS PIRMATNĒJĀS KOPIENAS LAIKMETĀ

(IX g. t. pr. m. ē. — m. ē. IX gs.)

Vēst. zin. kand. I. Leinasare. Iedzīvotāju ienākšana Latvijā, to etniskais sastāvs	57
Nodarbošanās, dzīves veids, materiālā un garīgā kultūra	61
Nodarbošanās veidu attīstība. Medniecība, zvejniecība, lopkopība, zemkopība	61
Amatniecība	65
Mainas attīstība	67
Materiālā kultūra	69
Darba rīki	69
Apmetnes	70
Apģērbs	72
Uzturs	74
Satiksmes līdzekļi	74
Sabiedrības un ģimenes formu attīstība	75
Garīgā kultūra	84
Pirmatnējās sabiedrības reliģija	84
Māksla	86

LATVIEŠU TAUTAS KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS FEODĀLISMA LAIKMETĀ

(X gs. — XIX gs. vidus)

Vēst. zin. kand. I. Leinasare. Ievadam	91
Lauku iedzīvotāju nodarbošanās veids, darba organizācija un darba rīki	97
Vēst. zin. kand. I. Leinasare. Zemkopība un lopkopība	97

Vēst. zin. kand. A. Alsupe. Lauku amatniecības nozaru attīstība	105
Vēst. zin. kand. S. Cimermanis. Zvejniecība	111
Medības	116
Dravniecība	118
Lauku iedzīvotāju materiālā kultūra	120
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Apmetņu veidi, ēkas un to iekārta	120
Vēst. zin. kand. M. Slava. Apģērbs	137
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Uzturs	142
Vēst. zin. kand. S. Cimermanis. Satiksme un transports	148
Lauku iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve	154
Vēst. zin. kand. L. Jefremova. Zemnieku ģimene	154
Vēst. zin. kand. H. Strods. Zemnieku sabiedriskā dzīve	163
Pilsētu iedzīvotāju nodarbošanās un dzīves veids	167
Mākslas zin. kand. J. Vasiļjevs, vēst. zin. kand. A. Alsupe un vēst. zin. kand. Ā. Zeida. Pilsētu attīstība. Pilsētu iedzīvotāju no- darbošanās	167
Vēst. zin. kand. A. Alsupe un vēst. zin. kand. Ā. Zeida. Tautību jautājums pilsētā	171
Pilsētu iedzīvotāju materiālā kultūra	175
Mākslas zin. kand. J. Vasiļjevs. Pilsētu plānojuma attīstība	175
Pilsētu iedzīvotāju dzīvojamās ēkas	181
M. Guseva. Dzīvojamo ēku iekārta	191
Vēst. zin. kand. A. Alsupe un vēst. zin. kand. Ā. Zeida. Apģērbs	193
Uzturs	199
Vēst. zin. kand. A. Alsupe un vēst. zin. kand. Ā. Zeida. Pilsētu iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve	203
Latviešu tautas garīgā kultūra	208
Vēst. zin. kand. Z. Balevics. Reliģija	208
Filol. zin. kand. O. Ambainis. Folklorā	213
Filol. zin. kand. V. Greble. Darba un sadzīves ieražas	217
Mākslas zin. doktors prof. J. Vitoliņš. Tautas mūzika	227
Mākslas zin. kand. H. Sūna. Tautas horeogrāfija	238
Vēst. zin. kand. M. Slava. Tautas lietišķā māksla	242
Med. zin. kand. K. Arons. Tautas medicīna	249

LATVIEŠU TAUTAS KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS

KAPITĀLISMA LAIKMETĀ

(XIX gs. vidus — 1940. g.)

Vēst. zin. kand. A. Zavarina. Ievadam	257
Lauku iedzīvotāju nodarbošanās veidi, darba organizācija un darba rīki	265
Vēst. zin. kand. I. Leinasare un vēst. zin. kand. E. Čivkule. Zemkopība un lopkopība	265
Vēst. zin. kand. S. Cimermanis. Zvejniecība	275
Medības	281
Dravniecība	282
Vēst. zin. kand. A. Alsupe. Amatniecība	285
Lauku iedzīvotāju materiālā kultūra	297
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Apmetņu veidi, ēkas un to iekār- tojums	297
Vēst. zin. kand. M. Slava. Apģērbs	311
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Uzturs	319
Vēst. zin. kand. S. Cimermanis. Transporta līdzekļi	324
Lauku iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve	334
Vēst. zin. kand. L. Jefremova. Ģimene	334
Vēst. zin. kand. H. Strods. Sabiedriskā dzīve	341
Pilsētu iedzīvotāju materiālā kultūra	345

Mākslas zin. kand. J. Vasiļjevs. Pilsētu attīstība	345
Dzīvojamās ēkas	351
M. Guseva. Dzīvojamo ēku iekārta	356
Vēst. zin. kand. M. Slava. Apģērbs	360
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Uzturs	367
Pilsētu iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve	374
Vēst. zin. kand. A. Zavarina. Ģimene	374
Strādnieku sabiedriskā dzīve	380
Latviešu buržuāziskās nācijas garīgā kultūra	384
Filol. zin. kand. V. Greble. Darba un sadzīves tradīcijas	384
Vēst. zin. kand. Z. Balevics. Reliģija	392
Filol. zin. kand. O. Ambainis. Folklorā	396
Mākslas zin. doktors prof. J. Vītolinš. Tautas un profesionālā mūzika	399
Mākslas zin. kand. H. Sūna. Tautas horeogrāfija	405
Vēst. zin. kand. M. Slava. Tautas un profesionālā lietišķā māksla	412

LATVIEŠU TAUTAS KULTŪRA UN DZĪVES VEIDS SOCIĀLISMA UN KOMUNISMA CELTNECĪBAS PERIODĀ

(1940. g. — 1965. g.)

Vēst. zin. kand. S. Cimermanis, vēst. zin. kand. E. Čivkule, vēst. zin. kand. L. Dumpe, vēst. zin. kand. L. Jefremova. Sociālisma un komunisma celtniecība	429
Pilsētu iedzīvotāju dzīves veids un materiālā kultūra	442
Vēst. zin. kand. S. Cimermanis. Iedzīvotāju nodarbošanās. Darba organizācijas formas. Sabiedriskā dzīve	442
Vēst. zin. kand. A. Zavarina. Ģimene	447
Mākslas zin. kand. J. Vasiļjevs. Latvijas pilsētu attīstība	452
Dzīvojamo un sabiedrisko ēku celtniecība	461
Vēst. zin. kand. M. Slava. Apģērbs	466
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Uzturs	470
Lauku iedzīvotāju dzīves veids un materiālā kultūra	476
Vēst. zin. kand. E. Čivkule. Nodarbošanās. Darba organizācija. Sabiedriskā dzīve	476
Vēst. zin. kand. L. Jefremova. Ģimene	483
Vēst. zin. kand. A. Alsupe. Amatniecība	492
Vēst. zin. kand. S. Cimermanis. Zvejniecība	495
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Celtniecība	500
Vēst. zin. kand. M. Slava. Apģērbs	512
Vēst. zin. kand. A. Krastiņa. Uzturs	519
Tautas garīgā kultūra	523
Vēst. zin. kand. Z. Balevics. Materiālistiskā pasaules uzskata veidošanās un cīņa pret reliģijas paliekām	523
A. Brēde, filol. zin. kand. V. Greble. Padomju tradīciju veidošanās	525
Filol. zin. kand. O. Ambainis. Folklorā	539
Mākslas zin. doktors prof. J. Vītolinš. Mūzikas kultūra	542
Mākslas zin. kand. H. Sūna. Horeogrāfiskā kultūra	550
Vēst. zin. kand. M. Slava. Tautas un lietišķā māksla	553
A. Ģermanis un Z. Šakare. Latviešu etnogrāfijas bibliogrāfija	558
Attēlu saraksts	586

LATVIESU ETNOGRĀFIJA

Redaktore *A. Feldhūne*.

Māksl. redaktors *V. Zirdziņš*.

Tehn. redaktors *Z. Pilādze, H. Pope*.

Korektore *R. Agule*.

Nodota salikšanai 1967. g. 1. novembrī. Parakstīta
iespiešanai 1968. g. 21. novembrī. Tipogr. pap. Nr. 1,
papīra formāts 70×90¹/₁₆, 37,25 fiz. iespaidl.; 43,58
uzsk. iespaidl.; 48,07 izdevn. l. Metiens 3500 eks.
JT 06320. Maksā 3 rbl. 74 kap. Izdevniecība
«Zinātne» Rīgā, Turgeņeva ielā 19.

Iespiesta Latvijas PSR Ministru Padomes Preses
komitejas Poligrāfiskās rūpniecības pārvaldes
2. tipogrāfijā Rīgā, Dzirnavu ielā 57. Pasūt.
Nr. 3284.

902.7

Pamanītās kļūdas

Lpp.	Rinda	Iespiests	Jābūt
9.	1. no augšas	Mūsu ēras	Mūsu ēras I g. t.
33.	16. " "	1840. g.	1846. g.
33.	1. no apakšas	Π 6-7,	6 — 7,
54.	Attēla parakstā lasāms: Goveiku pilskaļns.*		
58.	23. no augšas	Ceplinieki	Cepcelnieki
58.	8. no apakšas	Cepliniekos	Cepcelniekos
64.	12. no augšas	II g. t.	I g. t.
75.	14. no apakšas	dienvīdrietumu	rietumu
88.	Attēla parakstā lasāms: Mūsas un Mēmeles sateka.*		
98.	16. attēla parakstā jābūt: Zemkopības darba rīki XVIII gs. beigās Rīgas apkārtņē. (J. Chr. Brotze. Monumente ..., 4, 78.)*		
101.	18. attēla parakstā jābūt: Spīlarkls XVIII gs. beigās Rīgas apkārtņē. (J. Chr. Brotze. Monumente ..., 3, 27.)*		
116.	17. no augšas	katices	katicas
134.	15. " "	pārspārnē	paspārnē
148.	17. no apakšas	Jau IX gs.	Jau agrajā feodālismā
152.	16. " "	uz XIII gs.	uz XII gs.
156.	6. " "	mēšana	mešana
173.	11. un 12. no augšas	laviešiem	latviešiem
179.	53. attēla parakstā jābūt: Latvijas pilsētu raksturīgākās shēmas: 1 — Rīgas plānojums ap XVI gs.; 2 — Ludzas apbūve (J. Chr. Brotze. Monumente ..., 8, 102.); 3 — Valmieras un 4 — Limbažu plānojums XVII gs. beigās.		
206.	3. no apakšas	un	und
222.	65. attēla parakstā jābūt: Labības novākšana. (J. Chr. Brotze. Monumente ..., 8, 26.)*		
395.	8. no apakšas	no 20. līdz 40. gadiem	no XX gs. 20. līdz 40. gadiem
471.	3. no augšas	lauksaimniecības	lauksaimniecību
491.	16. " "	par 433%	par 453%
496.	4. no apakšas	ekspedīcijās	ekspedīcijas
590.	2. no augšas	«lagašas»	«lagošas»

* — tas pats arī attēlu sarakstā.

Kontroleksempl.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0305029048

374

3 rbl. 74 kap.

